

In Memory of

STEPHEN SPAULDING

1907 – 1925

CLASS of 1927

UNIVERSITY OF MICHIGAN

W H W Bicknell 1927

OVERIJSSELSCHE

ALMANAK

VOOR OUDHEID EN LETTEREN.

Overijsselsche
ALMANAK
VOOR
OUDHEID EN LETTEREN.
1854.

Negentiende Jaargang

DEVENTER,
J. DE LANGE.
1854.

Berigt voor den Kalender.

De Kalender is berekend voor Deventer, welks ligging door den Generaal KRAIJENHOFF *trigonometrisch bepaald is op* 52° 15′ 9″ *N. B. en* 3° 49′ 12″ (*in tijd* 15^{m} 17^{s}) *Oosterlengte van Parijs, of* 6° 9′ 37″ (*in tijd* 24^{m} 38^{s}) *Oosterlengte van Greenwich, of* 7° 14′ 22″ (*in tijd* 28^{m} 57^{s}) *Westerlengte van Berlijn.*

Alle opgaven zijn in middelbaren tijd gesteld; de kolom middelbare tijd op den waren middag *dient om dadelijk waren tijd tot middelbaren te herleiden en omgekeerd.*

De dag begint op den middelbaren middernacht en wordt in twee gelijke deelen verdeeld: — het tijdsverloop van middernacht tot middag wordt morgen, *van middag tot middernacht* avond *genoemd.*

Op de eerste bladzijde der maand wenschte men de aanwijzing van feestdagen te behouden. Plaatsgebrek verhinderde ons dus, voor iederen dag den tijd van Maans- op- en ondergang beide aan te geven. Men vindt daarom van nieuwe tot volle maan alleen den onder-

gang, van volle tot nieuwe maan alleen den opgang; hetgeen overigens tot gewoon gebruik voldoende is.

De overgebleven ruimte, op de tweede bladzijde der maand, heeft men aangevuld met de opgave van den tijd van zigtbaarheid der voornaamste planeten, Venus, Mars, Jupiter en Saturnus. Van Mercurius, die, door de nabijheid der zon, slechts uiterst zeldzaam gezien wordt, en de verdere telescopische, is niet gesproken, daar het Jaarboekje toch niet voor sterrekundig gebruik is ingerigt.

INHOUD.

Zons- en Maansverduisteringen.

Het jaar 1854 levert twee Zons- en twee Maansverduisteringen op. Alleen de tweede zeer kleine Maansverduistering zal bij ons gezien kunnen worden.

I. *Maansverduistering* den 12 Mei; bij ons onzigtbaar.

II. *Zonsverduistering* den 26 Mei.

III. *Maansverduistering* den 4 November.
Begin der Eclips 's avonds ten 9 u. 10 min.
Midden 's avonds ten 9 u. 37 min.
Einde 's avonds ten 10 u. 4 min.

IV. *Zonsverduistering* den 20 November.

JAARTELLINGEN EN FEESTDAGEN

VOOR HET JAAR 1854.

Het jaar na de Geboorte onzes Heeren is . . . 1854
Na de Schepping der Wereld 5803
Na de Joodsche tijdrekening, beginnende 7 Oct. O. S. 5615
Na de onafhankelijkheid der Nederlanden 41

Het Guldengetal	12	De Zonnecirkel	15
De Epacta	I	De Romeinsche indictie	12

De Zondagsletter A.

Septuagesima	12 Febr.	Hemelvaart	25 Mei.
Vastenavond	28 Febr.	Pinksteren	4 Junij.
Aschdag	1 Maart.	Eerste Advent	3 Dec.
Paschen	16 April.		

Quatertempers.

Den 8, 10 en 11 Maart	Den 20, 22 en 23 Sept.
Den 7, 9 en 10 Junij.	Den 20, 22 en 23 Dec.

Joodsche Feestdagen

Purimfeest . . . . den 14 Maart.
Paschen . . den 13, 14, 19 en 20 April.
Pinksteren of Wekenfeest den 2 en 3 Junij.
Nieuwjaarsfeest . den 23 en 24 September.
Groote Verzoendag . . . den 2 October.
Loofhuttenfeest den 7, 8 en 14 October.
Vreugde der Wet . . . den 15 October.

De Lente begint den 20 Maart 's avonds ten 10 u. 37 m.
De Zomer begint den 21 Junij 's avonds ten 7 u. 24 m.
De Herfst begint den 23 Sept. 's morg. ten 9 u. 29 m.
De Winter begint den 22 Dec. 's morg. ten 3 u. 16 m.

JANUARIJ.

1	ZONDAG	NIEUW-JAARSDAG.	's av. on.
2	Maandag		8 2
3	Dingsdag		9 25
4	Woensd.		10 44
5	Donderd.		11 59
6	Vrijdag	*Drie Koningen.*	's m. on.
7	Zaturdag		1 12
8	ZONDAG	1 Epiph.	2 23
9	Maandag	Koppermaandag.	3 35
10	Dingsdag		4 45
11	Woensd.		5 53
12	Donderd.		6 56
13	Vrijdag		7 51
14	Zaturdag		's av. op
15	ZONDAG	2 Epiph. H. N. Jezus.	5 10
16	Maandag		6 23
17	Dingsdag		7 37
18	Woensd.		8 53
19	Donderd.	*Hare Maj. de Koningin Wed. verj.*	10 8
20	Vrijdag		11 26
21	Zaturdag		's m. op
22	ZONDAG	3 Epiph.	0 46
23	Maandag		2 9
24	Dingsdag		3 36
25	Woensd.	Pauli Bekeering.	5 3
26	Donderd.		6 23
27	Vrijdag		7 29
28	Zaturdag	Agnes H. Driev.	's av. on.
29	ZONDAG	4 Epiph.	5 28
30	Maandag		6 55
31	Dingsdag		8 19

Louwmaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	3	50	8	13	3	54
2	12	4	19	8	13	3	55
3	12	4	47	8	13	3	57
4	12	5	14	8	13	3	58
5	12	5	41	8	12	3	59
6	12	6	8	8	12	4	0
7	12	6	34	8	11	4	1
8	12	7	0	8	11	4	3
9	12	7	25	8	10	4	4
10	12	7	50	8	10	4	5
11	12	8	13	8	9	4	7
12	12	8	37	8	9	4	8
13	12	9	0	8	8	4	10
14	12	9	22	8	7	4	12
15	12	9	43	8	6	4	13
16	12	10	4	8	5	4	15
17	12	10	24	8	4	4	17
18	12	10	43	8	3	4	18
19	12	11	2	8	2	4	20
20	12	11	20	8	1	4	21
21	12	11	37	8	0	4	23
22	12	11	53	7	59	4	24
23	12	12	9	7	57	4	26
24	12	12	24	7	56	4	28
25	12	12	38	7	55	4	30
26	12	12	51	7	53	4	32
27	12	13	4	7	52	4	34
28	12	13	16	7	50	4	36
29	12	13	27	7	49	4	38
30	12	13	37	7	48	4	40
31	12	13	46	7	46	4	42

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 18 m. *langer*.

u. m.

Eerste kw. in den *Ram* 6 Jan. 's morg. ten 4 12
Volle M. in de *Kreeft* 14 Jan. 's morg. ten 9 36
Laatste kw. in den *Scorpioen* 22 Jan. 's morg. t. 1 47
Nieuwe M. in den *Waterman* 28 Jan. 's av. ten 5 37

Venus is *avondster*, en gaat onder:
1 Jan. 's av. ten 8 u. 9 m.
16 Jan. 's av. ten 8 u. 26 m.
Den 7 Jan. prijkt zij met haren grootsten luister.

Mars komt op:
1 Jan. 's av. ten 9 u. 42 m.
16 Jan. 's av. ten 8 u. 51 m.

Jupiter komt op:
1 Jan. 's morg. ten 8 u. 2 m.
16 Jan. 's morg. ten 7 u. 17 m.

Saturnus gaat onder:
1 Jan. 's morg. ten 4 u. 33 m.
16 Jan. 's morg. ten 3 u. 32 m.

Zon in ♒ Aquarius, den 20.

FEBRUARIJ.

1	Woensd.		's av. on.
2	Donderd.	*Maria Lichtmis.*	10 54
3	Vrijdag		's m. on.
4	Zaturdag		0 8
5	ZONDAG	5 Epiph.	1 21
6	Maandag		2 33
7	Dingsdag		3 42
8	Woensd.		4 48
9	Donderd.		5 46
10	Vrijdag		6 34
11	Zaturdag		7 12
12	ZONDAG	Septuagesima.	7 41
13	Maandag		's av. op
14	Dingsdag		6 41
15	Woensd.		7 58
16	Donderd.		9 15
17	Vrijdag		10 35
18	Zaturdag		11 57
19	ZONDAG	Sexagesima. *Z. M. Koning Wil-*	's m.op
20	Maandag	*(lem III. verj.*	1 21
21	Dingsdag		2 46
22	Woensd.	Petri Cath.	4 7
23	Donderd.		5 16
24	Vrijdag	*St. Matth.*	6 10
25	Zaturdag		6 49
26	ZONDAG	Quinquagesima.	7 16
27	Maandag		's av. on.
28	Dingsdag	Vastenavond.	7 12

SPROKKELMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	13	54	7	44	4	43
2	12	14	2	7	44	4	45
3	12	14	9	7	42	4	47
4	12	14	14	7	41	4	48
5	12	14	20	7	39	4	50
6	12	14	24	7	37	4	52
7	12	14	27	7	35	4	54
8	12	14	30	7	33	4	56
9	12	14	32	7	32	4	58
10	12	14	33	7	30	5	0
11	12	14	33	7	28	5	2
12	12	14	32	7	26	5	4
13	12	14	31	7	24	5	6
14	12	14	29	7	22	5	7
15	12	14	26	7	20	5	9
16	12	14	22	7	18	5	11
17	12	14	18	7	16	5	13
18	12	14	13	7	14	5	15
19	12	14	8	7	11	5	17
20	12	14	1	7	9	5	19
21	12	13	54	7	7	5	21
22	12	13	47	7	5	5	23
23	12	13	39	7	3	5	25
24	12	13	29	7	1	5	26
25	12	13	21	6	59	5	28
26	12	13	11	6	57	5	30
27	12	13	0	6	55	5	32
28	12	12	49	6	53	5	34

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 46 m. *langer*.

	u. m.
Eerste kw. in den *Stier* 4 Febr. 's avonds ten 11	1
Volle M. in den *Leeuw* 13 Febr. 's morg. ten 3	21
Laatste kw. in den *Schutter* 20 Febr. 's morg. t. 11	8
Nieuwe M. in de *Visschen* 27 Febr. 's morg. t. 5	4

Venus gaat onder:
1 Febr. 's av. ten 8 u. 17 m.
16 Febr. 's av. ten 7 u. 23 m.
Den 28 Febr. treedt zij in benedenste *conjunctie* met de zon en wordt nu *morgenster*.

Mars komt op:
1 Febr. 's av. ten 7 u. 38 m.
16 Febr. 's av. ten 6 u. 13 m.
Den 26 Febr. treedt zij in *oppositie* met de zon.

Jupiter komt op:
1 Febr. 's morg. ten 6 u. 27 m.
16 Febr. 's morg. ten 5 u. 39 m.

Saturnus gaat onder:
1 Febr. 's morg. ten 2 u. 28 m.
16 Febr. 's morg. ten 1 u. 33 m.

Zon in ♓ Pisces, den 18.

MAART.

1	Woensd.	Aschd. H. Driev.	's av. on.
2	Donderd.		9 47
3	Vrijdag		11 3
4	Zaturdag		's m. on.
5	ZONDAG	Quadragesima. Groote Vastenav.	0 16
6	Maandag		1 28
7	Dingsdag		2 37
8	Woensd.	Quatert. Overijss. Bidd. voor het	3 38
9	Donderd.	(Gewas.	4 30
10	Vrijdag	Quatert.	5 12
11	Zaturdag	Quatert.	5 44
12	ZONDAG	Reminiscere.	6 8
13	Maandag		6 28
14	Dingsdag		's av. op
15	Woensd.		7 0
16	Donderd.		8 21
17	Vrijdag		9 44
18	Zaturdag		11 9
19	ZONDAG	Oculi.	's m. op
20	Maandag		0 35
21	Dingsdag		1 58
22	Woensd.		3 11
23	Donderd.		4 8
24	Vrijdag		4 50
25	Zaturdag	*Maria Boodschap.*	5 20
26	ZONDAG	Laetare.	5 41
27	Maandag		5 58
28	Dingsdag		's av. on.
29	Woensd.		7 25
30	Donderd.		8 42
31	Vrijdag		9 57

LENTEMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	12	38	6	50	5	35
2	12	12	25	6	48	5	37
3	12	12	13	6	46	5	39
4	12	12	0	6	43	5	41
5	12	11	46	6	41	5	42
6	12	11	32	6	38	5	44
7	12	11	18	6	36	5	46
8	12	11	3	6	34	5	48
9	12	10	48	6	32	5	50
10	12	10	32	6	29	5	51
11	12	10	16	6	27	5	53
12	12	10	0	6	25	5	55
13	12	9	43	6	23	5	57
14	12	9	26	6	20	5	59
15	12	9	9	6	18	6	0
16	12	8	52	6	15	6	2
17	12	8	34	6	13	6	4
18	12	8	17	6	11	6	6
19	12	7	59	6	8	6	8
20	12	7	41	6	6	6	9
21	12	7	23	6	3	6	11
22	12	7	4	6	1	6	13
23	12	6	46	5	59	6	15
24	12	6	28	5	57	6	17
25	12	6	9	5	54	6	18
26	12	5	51	5	52	6	20
27	12	5	32	5	50	6	22
28	12	5	14	5	48	6	24
29	12	4	55	5	45	6	25
30	12	4	37	5	43	6	27
31	12	4	19	5	40	6	29

De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 7 m. *langer*.

	u.	m.
Eerste kw. in de *Tweelingen* 6 Maart 's av. ten	7	34
Volle M. in de *Maagd* 14 Maart 's av. ten	6	17
Laatste kw. in den *Steenbok* 21 Maart 's av. ten	6	26
Nieuwe M. in den *Ram* 28 Maart 's av. ten	5	16

Venus komt op:
1 Maart's morg. ten 5 u. 56 m.
16 Maart's morg. ten 4 u. 52 m.

Mars gaat onder:
1 Maart's morg. ten 7 u. 22 m.
16 Maart's morg. ten 6 u. 12 m.

Jupiter komt op:
1 Maart's morg. ten 4 u. 56 m.
16 Maart's morg. ten 4 u. 6 m.

Saturnus gaat onder:
1 Maart's morg. ten 0 u. 44 m.
16 Maart's av. ten 11 u. 47 m.

Zon in ♈ Aries, den 20.

APRIL,

1	Zaturdag		's av. on.
2	ZONDAG	Judica.	's m. on.
3	Maandag		0 22
4	Dingsdag		1 28
5	Woensd.		2 24
6	Donderd.		3 10
7	Vrijdag		3 15
8	Zaturdag	*Princes Wilhelm. Mar. Soph.*	4 12
9	ZONDAG	Palmarum. (*Louis. verj.*	4 33
10	Maandag		4 50
11	Dingsdag		5 4
12	Woensd.		5 18
13	Donderd.	Witte Dond. *H. Driev.*	's av. op
14	Vrijdag	Goede Vrijd.	8 49
15	Zaturdag		10 18
16	ZONDAG	PASCHEN.	11 46
17	Maandag	2e PAASCHDAG.	's m. op
18	Dingsdag		1 4
19	Woensd.		2 8
20	Donderd.		2 53
21	Vrijdag		3 25
22	Zaturdag		3 49
23	ZONDAG	Quasimodo.	4 6
24	Maandag		4 21
25	Dingsdag		4 34
26	Woensd.		4 46
27	Donderd.		's av. on.
28	Vrijdag		8 54
29	Zaturdag		10 7
30	ZONDAG	Misericordia.	11 16

GRASMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	4	0	5	38	6	30
2	12	3	42	5	36	6	32
3	12	3	24	5	33	6	34
4	12	3	6	5	31	6	35
5	12	2	49	5	28	6	37
6	12	2	31	5	26	6	39
7	12	2	14	5	24	6	41
8	12	1	57	5	22	9	43
9	12	1	40	5	19	6	44
10	12	1	23	5	17	6	46
11	12	1	6	5	15	6	48
12	12	0	50	5	13	6	50
13	12	0	34	5	10	6	51
14	12	0	19	5	8	6	53
15	12	0	4	5	5	6	54
16	11	59	49	5	3	6	56
17	11	59	34	5	1	6	58
18	11	59	20	4	59	7	0
19	11	59	6	4	57	7	1
20	11	58	53	4	55	7	3
21	11	58	40	4	53	7	5
22	11	58	28	4	51	7	7
23	11	58	16	4	49	7	8
24	11	58	5	4	46	7	10
25	11	57	54	4	44	7	11
26	11	57	43	4	42	7	13
27	11	57	33	4	40	7	15
28	11	57	24	4	38	7	17
29	11	57	15	4	36	7	18
30	11	57	7	4	34	7	20

De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 0 m. *langer*.

	u. m.
Eerste kw. in de *Kreeft* 5 April 's avonds ten	3 47
Volle M. in de *Weegschaal* 13 Apr. 's morg. t.	6 21
Laatste kw. in den *Steenbok* 20 Apr. 's morg. ten	0 39
Nieuwe M. in den *Stier* 27 April 's morg. ten	6 39

Venus komt op :
1 April 's morg. ten 4 u. 11 m.
16 April 's morg. ten 3 u. 42 m.
Den 20 April vertoont zij zich in haren grootsten glans.

Mars gaat onder :
1 April 's morg. ten 4 u. 59 m.
16 April 's morg. ten 3 u. 55 m.

Jupiter komt op :
1 April 's morg. ten 3 u. 10 m.
16 April 's morg. ten 2 u. 16 m.

Saturnus gaat onder :
1 April 's av. ten 10 u. 53 m.
16 April 's av. ten 10 u. 3 m.

Zon in ♉ Taurus, den 20.

M E I,

1	Maandag	*Philippus en Jacobus.*	's m. on.
2	Dingsdag		0 16
3	Woensd.	Kruisvinding.	1 6
4	Donderd.		1 45
5	Vrijdag		2 15
6	Zaturdag		2 38
7	ZONDAG	Jubilate.	2 56
8	Maandag		3 10
9	Dingsdag		3 24
10	Woensd.		3 38
11	Donderd.		3 52
12	Vrijdag		's av. op
13	Zaturdag		9 20
14	ZONDAG	Cantate.	10 47
15	Maandag		11 59
16	Dingsdag		's m. op
17	Woensd.		0 53
18	Donderd.		1 30
19	Vrijdag		1 55
20	Zaturdag		2 15
21	ZONDAG	Vocem.	2 30
22	Maandag	Kruisdag.	2 42
23	Dingsdag		2 55
24	Woensd.		3 8
25	Donderd.	CHRISTUS HEMELVAART.	3 23
26	Vrijdag		's av. on.
27	Zaturdag		9 4
28	ZONDAG	Exaudi.	10 8
29	Maandag		11 2
30	Dingsdag		11 45
31	Woensd.		's m. on.

BLOEIMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	56	59	4	31	7	23
2	11	56	51	4	29	7	25
3	11	56	45	4	27	7	27
4	11	56	38	4	25	7	28
5	11	56	33	4	24	7	30
6	11	56	27	4	22	7	31
7	11	56	23	4	20	7	33
8	11	56	19	4	18	7	35
9	11	56	15	4	16	7	36
10	11	56	12	4	15	7	38
11	11	56	10	4	13	7	39
12	11	56	8	4	11	7	41
13	11	56	6	4	9	7	43
14	11	56	6	4	8	7	44
15	11	56	6	4	6	7	46
16	11	56	6	4	5	7	47
17	11	56	7	4	3	7	49
18	11	56	9	4	2	7	51
19	11	56	11	4	0	7	52
20	11	56	14	3	59	7	54
21	11	56	17	3	57	7	55
22	11	56	21	3	56	7	57
23	11	56	25	3	55	7	58
24	11	56	30	3	54	8	0
25	11	56	36	3	52	8	1
26	11	56	42	3	51	8	3
27	11	56	48	3	50	8	4
28	11	56	55	3	49	8	6
29	11	57	3	3	48	8	7
30	11	57	11	3	47	8	8
31	11	57	19	3	46	8	9

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 33 m. *langer*.

	u.	m.
Eerste kw. in den *Leeuw* 5 Mei 's morg. ten	9	54
Volle M. in den *Scorpioen* 12 Mei 's av. ten	4	1
Laatste kw. in den *Waterman* 19 Mei 's morg. ten	6	57
Nieuwe M. in de *Tweelingen* 26 Mei 's av. ten	9	12

Venus komt op:
1 Mei 's morg. ten 3 u. 16 m.
16 Mei 's morg. ten 2 u. 49 m.

Mars gaat onder:
1 Mei 's morg. ten 2 u. 56 m.
16 Mei 's morg. ten 1 u. 54 m.

Jupiter komt op:
1 Mei 's morg. ten 1 u. 20 m.
16 Mei 's morg. ten 0 u. 23 m.

Saturnus gaat onder:
1 Mei 's av. ten 9 u. 15 m.
16 Mei 's av. ten 8 u. 26 m.
Den 26 Mei treedt zij in *conjunctie* met de zon.

Zon in ♊ Gemini, den 21.

J U N IJ,

1	Donderd.		's m. on.
2	Vrijdag		0 42
3	Zaturdag		1 1
4	ZONDAG	PINKSTER.	1 17
5	Maandag	2e PINKSTERDAG.	1 30
6	Dingsdag		1 43
7	Woensd.	Quatert.	1 57
8	Donderd.		2 12
9	Vrijdag	Quatert.	2 31
10	Zaturdag	Quatert.	's av. op
11	ZONDAG	*Dom. Trin. H. Driev.*	9 38
12	Maandag		10 43
13	Dingsdag	*Prins Will. Fred. Hendr. verj.*	11 28
14	Woensd.		11 59
15	Donderd.	*Sacrament.*	's m. op
16	Vrijdag		0 20
17	Zaturdag	*Hare Maj. de Koningin verj.*	0 37
18	ZONDAG	Overwinn. bij Waterloo. *Dank-*	0 51
19	Maandag	(*en Bededag.*	1 4
20	Dingsdag		1 16
21	Woensd.		1 30
22	Donderd.		1 47
23	Vrijdag		2 8
24	Zaturdag	Johan Babtist.	2 34
25	ZONDAG		's av. on.
26	Maandag		9 44
27	Dingsdag		10 19
28	Woensd.	Vast.	10 46
29	Donderd.	*Petrus en Paulus.*	11 7
30	Vrijdag		11 23

ZOMERMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	57	28	3	45	8	10
2	11	57	37	3	45	8	11
3	11	57	46	3	44	8	12
4	11	57	56	3	43	8	13
5	11	58	6	3	42	8	14
6	11	58	17	3	41	8	15
7	11	58	27	3	41	8	16
8	11	58	39	3	40	8	17
9	11	58	50	3	40	8	17
10	11	59	1	3	39	8	18
11	11	59	13	3	39	8	19
12	11	59	25	3	39	8	20
13	11	59	37	3	39	8	20
14	11	59	50	3	39	8	21
15	12	0	2	3	38	8	21
16	12	0	15	3	38	8	22
17	12	0	28	3	38	8	22
18	12	0	41	3	38	8	23
19	12	0	54	3	38	8	23
20	12	1	7	3	38	8	24
21	12	1	20	3	38	8	24
22	12	1	33	3	39	8	24
23	12	1	46	3	39	8	25
24	12	1	59	3	39	8	25
25	12	2	12	3	40	8	25
26	12	2	25	3	40	8	25
27	12	2	37	3	41	8	25
28	12	2	50	3	41	8	25
29	12	3	2	3	42	8	24
30	12	3	14	3	42	8	24

De dagen worden van 1—21 Junij 21 m. *langer;* vervolgens tot aan het einde der maand 5 m. *korter.*

	u.	m.
Eerste kw. in de *Maagd* 4 Junij 's morg. ten	1	5
Volle M. in den *Schutter* 10 Junij 's av. ten	11	55
Laatste kw. in de *Visschen* 17 Junij 's av. t.	2	38
Nieuwe M. in de *Kreeft* 25 Junij 's av. ten	0	26

———

Venus komt op:
1 Junij 's morg. ten 2 u. 18 m.
16 Junij 's morg. ten 1 u. 52 m.

Mars gaat onder:
1 Junij 's morg. ten 1 u. 5 m.
16 Junij 's morg. ten 0 u. 11 m.

Jupiter komt op:
1 Junij 's av. ten 11 u. 15 m.
16 Junij 's av. ten 10 u. 12 m.

Saturnus verliest zich in de morgenschemering.

Zon in ♋ Cancer, den 21.

JULIJ,

1	Zaturdag		's av. on.
2	ZONDAG	Maria Visit.	11 50
3	Maandag		's m. on.
4	Dingsdag		0 2
5	Woensd.		0 16
6	Donderd.		0 33
7	Vrijdag		0 54
8	Zaturdag		1 25
9	ZONDAG		2 10
10	Maandag		's av. op
11	Dingsdag		9 56
12	Woensd.		10 23
13	Donderd.		10 41
14	Vrijdag		10 57
15	Zaturdag		11 11
16	ZONDAG		11 23
17	Maandag		11 37
18	Dingsdag		11 53
19	Woensd.	Hondsdagen begin.	's m. op
20	Donderd.		0 12
21	Vrijdag		0 37
22	Zaturdag		1 9
23	ZONDAG		1 53
24	Maandag		2 47
25	Dingsdag	St. Jacob.	's av. on.
26	Woensd.		9 13
27	Donderd.		9 30
28	Vrijdag		9 44
29	Zaturdag		9 57
30	ZONDAG		10 10
31	Maandag		10 22

Hooimaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	3	26	3	43	8	24
2	12	3	38	3	43	8	24
3	12	3	49	3	44	8	23
4	12	4	0	3	45	8	23
5	12	4	10	3	45	8	22
6	12	4	21	3	46	8	22
7	12	4	31	3	47	8	21
8	12	4	40	3	48	8	20
9	12	4	49	3	49	8	20
10	12	4	58	3	51	8	19
11	12	5	6	3	52	8	19
12	12	5	14	3	53	8	18
13	12	5	22	3	54	8	17
14	12	5	29	3	55	8	16
15	12	5	35	3	56	8	15
16	12	5	41	3	57	8	14
17	12	5	47	3	59	8	13
18	12	5	52	4	0	8	12
19	12	5	56	4	1	8	11
20	12	6	0	4	3	8	10
21	12	6	4	4	4	8	8
22	12	6	6	4	5	8	7
23	12	6	9	4	7	8	5
24	12	6	11	4	8	8	4
25	12	6	12	4	10	8	2
26	12	6	12	4	11	8	1
27	12	6	12	4	13	7	59
28	12	6	12	4	14	7	58
29	12	6	11	4	16	7	56
30	12	6	9	4	17	7	55
31	12	6	6	4	19	7	53

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 9 m. *korter*.

	u.	m.
Eerste kw. in de *Weegschaal* 8 Julij 's av. ten	1	16
Volle M. in den *Steenbok* 10 Julij 's morg. ten	6	49
Laatste kw. in den *Ram* 17 Julij 's morg. ten	0	49
Nieuwe M. in den *Leeuw* 25 Julij 's morg. ten	3	41

Venus komt op:
1 Julij 's morg. ten 1 u. 32 m.
16 Julij 's morg. ten 1 u. 23 m.

Mars gaat onder:
1 Julij 's av. ten 11 u. 22 m.
16 Julij 's av. ten 10 u. 35 m.

Jupiter komt op:
1 Julij 's av. ten 9 u. 9 m.
en is gedurende deze maand bijna den ganschen nacht zigtbaar; den 15 Julij treedt ze in *oppositie* met de zon.

Saturnus komt op:
1 Julij 's morg. ten 2 u. 1 m.
16 Julij 's morg. ten 1 u. 8 m.

Zon in ♌ Leo, den 23.

AUGUSTUS,

1	Dingsdag		's av. on.
2	Woensd.		10 55
3	Donderd.		11 20
4	Vrijdag		11 57
5	Zaturdag		's m. on.
6	ZONDAG		0 51
7	Maandag	St. Albert.	2 4
8	Dingsdag		's av. op
9	Woensd.		8 44
10	Donderd.	St. Laurens.	9 1
11	Vrijdag		9 15
12	Zaturdag		9 29
13	ZONDAG		9 42
14	Maandag	Vast.	9 57
15	Dingsdag	Maria Hemelvaart.	10 15
16	Woensd.		10 38
17	Donderd.		11 8
18	Vrijdag		11 48
19	Zaturdag	Hondsdagen einde.	's m. op
20	ZONDAG		0 39
21	Maandag		1 40
22	Dingsdag		2 49
23	Woensd.		's av. on.
24	Donderd.	St. Bartholomeus.	7 52
25	Vrijdag	*Prins Will. Alex. Car. Hendr.*	8 5
26	Zaturdag	*(Freder. verj.*	8 17
27	ZONDAG		8 29
28	Maandag		8 43
29	Dingsdag	St. Jans onthoofding.	8 59
30	Woensd.		9 21
31	Donderd.		9 32

OOGSTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	6	3	4	20	7	52
2	12	6	0	4	22	7	50
3	12	5	55	4	23	7	48
4	12	5	50	4	25	7	46
5	12	5	45	4	26	7	45
6	12	5	39	4	28	7	43
7	12	5	32	4	30	7	41
8	12	5	25	4	32	7	39
9	12	5	17	4	33	7	37
10	12	5	8	4	35	7	35
11	12	4	59	4	37	7	33
12	12	4	49	4	39	7	31
13	12	4	39	4	40	7	29
14	12	4	29	4	42	7	27
15	12	4	17	4	43	7	25
16	12	4	6	4	45	7	23
17	12	3	53	4	46	7	21
18	12	3	41	4	48	7	19
19	12	3	27	4	50	7	17
20	12	3	14	4	51	7	15
21	12	2	59	4	53	7	13
22	12	2	45	4	55	7	11
23	12	2	30	4	57	7	9
24	12	2	14	4	58	7	7
25	12	1	58	5	0	7	5
26	12	1	42	5	1	7	3
27	12	1	25	5	3	7	0
28	12	1	8	5	5	6	58
29	12	0	51	5	6	6	56
30	12	0	33	5	8	6	53
31	12	0	14	5	10	6	51

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 56 m. *korter*.

u. m.

Eerste kw. in den *Scorpioen* 1 Aug. 's av. ten 10 52
Volle M. in den *Waterman* 8 Aug. 's av. ten 1 42
Laatste kw. in den *Stier* 15 Aug. 's av. ten 2 14
Nieuwe M. in de *Maagd* 23 Aug. 's av. ten 6 25
Eerste kw. in den *Schutter* 31 Aug. 's morg. ten 6 32

Venus komt op :
1 Aug. 's morg. ten 1 u. 30 m.
16 Aug. 's morg. ten 1 u. 55 m.

Mars gaat onder :
1 Aug. 's av. ten 9 u. 46 m.
16 Aug. 's av. ten 9 u. 1 m.

Jupiter gaat onder :
1 Aug. 's morg. ten 2 u. 50 m.
16 Aug. 's morg. ten 1 u. 42 m.

Saturnus komt op :
1 Aug. 's morg. ten 0 u. 10 m.
16 Aug. 's av. ten 11 u. 12 m.

Zon in ♍ Virgo, den 23.

SEPTEMBER,

1	Vrijdag		's av. on.
2	Zaturdag		11 40
3	ZONDAG		's m. on.
4	Maandag	*Kroonprins Will. Nicol. Alex.*	1 1
5	Dingsdag	(*Fred. Karel Hendr. verj.*	2 31
6	Woensd.		's av. op
7	Donderd.		7 19
8	Vrijdag	*Maria Geboorte.*	7 33
9	Zaturdag		7 46
10	ZONDAG		8 1
11	Maandag		8 18
12	Dingsdag		8 39
13	Woensd.		9 6
14	Donderd.	Kruisverheffing.	9 42
15	Vrijdag		10 29
16	Zaturdag		11 27
17	ZONDAG	St. Lambert.	's m. op
18	Maandag		0 34
19	Dingsdag		1 46
20	Woensd.	Quatert.	3 0
21	Donderd.	St. Mattheus.	4 15
22	Vrijdag	Quatert.	's av. on.
23	Zaturdag	Quatert.	6 37
24	ZONDAG		6 50
25	Maandag		7 5
26	Dingsdag		7 25
27	Woensd.		7 52
28	Donderd.		8 32
29	Vrijdag	St. Michiel.	9 28
30	Zaturdag		10 41

HERFSTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	59	56	5	12	6	48
2	11	59	37	5	13	6	46
3	11	59	18	5	15	6	44
4	11	58	58	5	16	6	42
5	11	58	39	5	18	6	39
6	11	58	19	5	20	6	37
7	11	57	59	5	21	6	35
8	11	57	38	5	23	6	33
9	11	57	18	5	25	6	30
10	11	56	57	5	26	6	28
11	11	56	36	5	28	6	25
12	11	56	15	5	30	6	23
13	11	55	54	5	32	6	21
14	11	55	33	5	34	6	18
15	11	55	12	5	35	6	16
16	11	54	51	5	37	6	13
17	11	54	30	5	38	6	11
18	11	54	9	5	40	6	9
19	11	53	48	5	42	6	6
20	11	53	27	5	43	6	4
21	11	53	6	5	45	6	1
22	11	52	45	5	47	5	59
23	11	52	24	5	49	5	57
24	11	52	4	5	50	5	54
25	11	51	43	5	52	5	52
26	11	51	23	5	53	5	49
27	11	51	3	5	55	5	47
28	11	50	43	5	57	5	45
29	11	50	23	5	58	5	42
30	11	50	3	6	0	5	40

De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 0 m. *korter*.

	u.	m.
Volle M. in de *Visschen* 6 Sept. 's av. ten	9	43
Laatste kw. in de *Tweelingen* 14 Sept. 's morg. t.	6	55
Nieuwe M. in de *Maagd* 22 Sept. 's morg. ten	8	28
Eerste kw. in den *Steenbok* 29 Sept. 's av. ten	1	2

Venus komt op:
1 Sept. 's morg. ten 2 u. 37 m.
16 Sept. 's morg. ten 3 u. 24 m.

Mars gaat onder:
1 Sept. 's av. ten 8 u. 15 m.
16 Sept. 's av. ten 7 u. 35 m.

Jupiter gaat onder:
1 Sept. 's morg. ten 0 u. 33 m.
16 Sept. 's av. ten 11 u. 28 m.

Saturnus komt op:
1 Sept. 's av. ten 10 u. 12 m.
16 Sept. 's av. ten 9 u. 16 m.

Zon in ♎ Libra, den 23.

OCTOBER,

1	**Zondag**		's m. on.
2	Maandag		0 6
3	Dingsdag		1 36
4	Woensd.		3 4
5	Donderd.		4 30
6	Vrijdag		's av. op
7	Zaturdag		6 5
8	**Zondag**	Maria van Rem.	6 21
9	Maandag		6 39
10	Dingsdag	Victor.	7 3
11	Woensd.		7 36
12	Donderd.		8 19
13	Vrijdag		9 13
14	Zaturdag		10 17
15	**Zondag**		11 27
16	Maandag	St. Gallus.	's m. op
17	Dingsdag		0 41
18	Woensd.	St. Lucas.	1 55
19	Donderd.		3 10
20	Vrijdag		4 27
21	Zaturdag		's av. on.
22	**Zondag**		5 11
23	Maandag		5 29
24	Dingsdag		5 54
25	Woensd.		6 29
26	Donderd.		7 20
27	Vrijdag		8 29
28	Zaturdag	*Simon en Judas.*	9 51
29	**Zondag**		11 18
30	Maandag		's m. on.
31	Dingsdag	Vast.	0 45

WIJNMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	49	44	6	2	5	38
2	11	49	25	6	3	5	35
3	11	49	6	6	5	5	33
4	11	48	48	6	7	5	31
5	11	48	30	6	8	5	29
6	11	48	12	6	10	5	26
7	11	47	55	6	12	5	24
8	11	47	38	6	14	5	22
9	11	47	21	6	16	5	19
10	11	47	5	6	17	5	17
11	11	46	50	6	19	5	14
12	11	46	35	6	21	5	12
13	11	46	20	6	23	5	10
14	11	46	6	6	25	5	7
15	11	45	53	6	26	5	5
16	11	45	40	6	28	5	3
17	11	45	28	6	30	5	1
18	11	45	16	6	32	4	59
19	11	45	5	6	34	4	57
20	11	44	55	6	35	4	55
21	11	44	45	6	37	4	53
22	11	44	36	6	39	4	50
23	11	44	27	6	41	4	48
24	11	44	20	6	43	4	46
25	11	44	13	6	44	4	44
26	11	44	6	6	46	4	42
27	11	44	1	6	48	4	40
28	11	43	56	6	50	4	38
29	11	43	51	6	52	4	36
30	11	43	48	6	54	4	34
31	11	43	45	6	56	4	32

De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 3 m. *korter*.

	u.	m.
Volle M. in den *Ram* 6 Oct. 's morg. ten	8	1
Laatste kw. in de *Kreeft* 14 Oct. 's morg. ten	2	8
Nieuwe M. in de *Weegschaal* 21 Oct. 's av. ten	9	49
Eerste kw. in den *Waterman* 28 Oct. 's av. ten	7	28

Venus komt op:
1 Oct. 's morg. ten 4 u. 11 m.
16 Oct. 's morg. ten 4 u. 58 m.

Mars gaat onder:
1 Oct. 's av. ten 6 u. 58 m.
16 Oct. 's av. ten 6 u. 27 m.

Jupiter gaat onder:
1 Oct. 's av. ten 10 u. 35 m.
16 Oct. 's av. ten 9 u. 40 m.

Saturnus komt op:
1 Oct. 's av. ten 8 u. 17 m.
16 Oct. 's av. ten 7 u. 14 m.

Zon in ♏ Scorpio, den 23.

NOVEMBER,

1	Woensd.	*Allerheiligen.* Overijss. Dankd.	's m.on.
2	Donderd.	Allerzielen. (voor 't Gewas.	3 33
3	Vrijdag	St. Hubert.	4 53
4	Zaturdag		's av. op
5	ZONDAG		4 42
6	Maandag		5 4
7	Dingsdag	St. Willebrordus.	5 32
8	Woensd.		6 11
9	Donderd.		7 1
10	Vrijdag		8 1
11	Zaturdag	St. Marten.	9 9
12	ZONDAG	St. Lebuinus.	10 21
13	Maandag		11 34
14	Dingsdag		's m. op
15	Woensd.		0 48
16	Donderd.		2 3
17	Vrijdag		3 20
18	Zaturdag		4 39
19	ZONDAG	Oct. St. Lebuinus.	6 3
20	Maandag		's av. on.
21	Dingsdag	Maria Presentatie.	4 25
22	Woensd.		5 11
23	Donderd.		6 15
24	Vrijdag		7 36
25	Zaturdag	St. Catharina, H. Driev.	9 4
26	ZONDAG		10 32
27	Maandag		11 58
28	Dingsdag		's m. on.
29	Woensd.		1 20
30	Donderd.	St. Andreas.	2 39

SLAGTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	43	44	6	57	4	30
2	11	43	43	6	59	4	29
3	11	43	42	7	1	4	27
4	11	43	43	7	3	4	25
5	11	43	44	7	5	4	23
6	11	43	46	7	7	4	21
7	11	43	49	7	9	4	19
8	11	43	53	7	11	4	17
9	11	43	58	7	13	4	16
10	11	44	3	7	14	4	15
11	11	44	10	7	16	4	13
12	11	44	17	7	18	4	11
13	11	44	25	7	20	4	10
14	11	44	34	7	22	4	8
15	11	44	44	7	23	4	7
16	11	44	55	7	25	4	5
17	11	45	6	7	27	4	3
18	11	45	19	7	29	4	1
19	11	45	32	7	30	4	0
20	11	45	46	7	31	3	59
21	11	46	1	7	33	3	58
22	11	46	17	7	35	3	57
23	11	46	33	7	37	3	56
24	11	46	51	7	39	3	55
25	11	47	9	7	40	3	54
26	11	47	27	7	42	3	53
27	11	47	47	7	44	3	52
28	11	48	7	7	45	3	51
29	11	48	28	7	46	3	50
30	11	48	50	7	47	3	50

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 32 m. *korter*.

n. m.

Volle M. in den *Stier* 4 Nov. 's av. ten 9 26

Laatste kw. in den *Leeuw* 12 Nov. 's av. ten 10 33

Nieuwe M. in den *Scorpioen* 20 Nov. 's morg. ten 10 26

Eerste kw. in de *Visschen* 27 Nov. 's morg. ten 3 0

Venus komt op:
1 Nov. 's morg. ten 5 u. 51 m.
16 Nov. 's morg. ten 6 u. 41 m.

Mars gaat onder:
1 Nov. 's av. ten 6 u. 1 m.
16 Nov. 's av. ten 5 u. 45 m.

Jupiter gaat onder:
1 Nov. 's av. ten 8 u. 46 m.
16 Nov. 's av. ten 7 u. 59 m.

Saturnus komt op:
1 Nov. 's av. ten 6 u. 11 m.
16 Nov. 's av. ten 5 u. 8 m.

Zon in ♐ Sagittarius, den 22.

DECEMBER,

1	Vrijdag		's m. on.
2	Zaturdag		5 16
3	ZONDAG	1 Advent.	6 34
4	Maandag		's av. op
5	Dingsdag		4 7
6	Woensd.	St. Nicolaas. Vast.	4 52
7	Donderd.		5 49
8	Vrijdag	*Maria Ontvangenis.* Vast.	6 54
9	Zaturdag		8 5
10	ZONDAG	2 Advent.	9 17
11	Maandag		10 29
12	Dingsdag		11 42
13	Woensd.	Vast.	's m. op
14	Donderd.		0 56
15	Vrijdag	Vast.	2 12
16	Zaturdag		3 32
17	ZONDAG	3 Advent.	4 57
18	Maandag		6 27
19	Dingsdag		's av. on.
20	Woensd.	Quatert. Vast.	3 54
21	Donderd.	St. Thom. Apost.	5 11
22	Vrijdag	Quatert. Vast.	6 41
23	Zaturdag	Quatert.	8 13
24	ZONDAG	4 Advent. Vast.	9 42
25	Maandag	CHRISTUS GEBOORTE.	11 7
26	Dingsdag	2° KERSDAG.	's m. on.
27	Woensd.	*St. Johan Evangelist.*	0 28
28	Donderd.	Onschuldige Kinder.	1 47
29	Vrijdag		3 5
30	Zaturdag		4 22
31	ZONDAG	Silvester.	5 38

WINTERMAAND.

De dagen worden van 1—22 Dec. 26 m. *korter;* vervolgens tot aan het einde der maand 6 m. *langer.*

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	49	12	7	48	3	49
2	11	49	35	7	51	3	48
3	11	49	58	7	52	3	48
4	11	50	22	7	54	3	47
5	11	50	47	7	55	3	47
6	11	51	12	7	57	3	46
7	11	51	37	7	58	3	46
8	11	52	3	7	59	3	46
9	11	52	30	8	0	3	45
10	11	52	57	8	2	3	44
11	11	53	25	8	3	3	44
12	11	53	53	8	4	3	44
13	11	54	21	8	5	3	44
14	11	54	50	8	6	3	44
15	11	55	19	8	6	3	44
16	11	55	48	8	7	3	44
17	11	56	18	8	8	3	44
18	11	56	47	8	9	3	44
19	11	57	17	8	9	3	45
20	11	57	47	8	10	3	45
21	11	58	17	8	10	3	45
22	11	58	47	8	11	3	46
23	11	59	17	8	11	3	47
24	11	59	47	8	12	3	47
25	12	0	17	8	12	3	48
26	12	0	47	8	13	3	48
27	12	1	17	8	13	3	49
28	12	1	47	8	13	3	50
29	12	2	16	8	13	3	51
30	12	2	45	8	13	3	52
31	12	3	14	8	13	3	53

	u.	m.
Volle M. in de *Tweelingen* 4 Dec. 's av. ten	2	0
Laatste kw. in de *Maagd* 12 Dec. 's av. ten	6	36
Nieuwe M. in den *Schutter* 19 Dec. 's av. ten	10	11
Ecrste kw. in den *Ram* 26 Dec. 's av. ten	1	2

———

Venus verliest zich in de morgenschemering; den 13 Dec. komt zij in bovenste *conjunctie* met de zon en wordt vervolgens *avondster.*

Mars gaat onder:
1 Dec. 's av. ten 5 u. 37 m.
16 Dec. 's av. ten 5 u. 37 m.

Jupiter gaat onder:
1 Dec. 's av. ten 7 u. 15 m.
16 Dec. 's av. ten 6 u. 34 m.

Saturnus is bijna den ganschen nacht zigtbaar, daar zij den 4 Dec. in *oppositie* treedt met de zon.

Zon in ♑ Capric., den 22.

GENEALOGIE

VAN HET

KONINKLIJKE HUIS.

19	Jan.	1795.	*H. M. de Koningin-Weduwe.*
1	Febr.	1808.	Prinses *Frederik.*
19	—	1817.	Z. M. den KONING.
28	—	1797.	Prins *Frederik*, Oom des Konings.
8	April	1824.	Prinses *Sophia*, Erf-Groot-Hertogin van *Saxen-Weimar-Eisenach*, Zuster des Konings.
9	Mei	1810.	Prinses *Marianne*, vroeger Gemalin van Prins *Albert* van Pruissen, Tante des Konings.
13	Junij	1820.	Prins *Hendrik*, Broeder des Konings.
17	—	1818.	H. M. de KONINGIN.
5	Julij	1841.	Prinses *Maria*, Dochter van Prins *Frederik.*
5	Aug.	1828.	Prinses *Louisa*, Dochter van Prins *Frederik.*
25	—	1851.	Prins *Willem Alexander Carel Hendrik Frederik*, Zoon des Konings.
4	Sept.	1840.	De KROONPRINS.

N° 1.

N° 2.

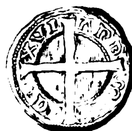
N° 3.

N° 4.

N° 5.

BIJDRAGEN

TOT DE

GESCHIEDENIS DER DEVENTER MUNT.

Gelijk zoo vele zaken, die tot de oudheid behooren, door het bewerken van de archieven dier tijden worden aan het licht gebragt of opgehelderd, zoo is dit ook met het muntwezen het geval. Men kon daarvan een aantal voorbeelden bijbrengen, indien het niet voldoende ware in het algemeen naar de geschriften vooral van onze dagen te verwijzen, waarin muntzaken of opzettelijk of meer zijdelings als voorwerpen van oudheid- en letterkunde worden behandeld. De stedelijke archieven van ons vaderland vooral bevatten nog veel, dat voor de geschiedenis van dit onderwerp van hoog belang is, omdat er vóór de tijden der Republiek weinig steden van aanbelang gevonden werden, die niet wat vroeger of later de bevoegdheid

hadden, munt te slaan of waar dit regt niet door den Heer des lands werd uitgeoefend. Deventer behoorde ook onder deze en het is dan ook niet vreemd, dat uit haar archief nog het een en ander te putten is, waarvan de mededeeling mag geacht worden niet zonder belang te zijn.

Naar deze aanleiding en met deze bedoeling werd dit stukje opgesteld, dat men wel meer als eene verzameling van aanteekeningen, dan als eene volledige verhandeling over het onderwerp zal willen beschouwen, waartoe trouwens den schrijver de noodige kennis zou ontbreken.

Het eerst dat men van Deventer munt in stukken gewag gemaakt vindt, is het jaar 1046, toen Deventer en de landstreek Ameland door Keizer Hendrik III aan het Utrechtsche Bisdom werd geschonken. Met de stad werd toen ook gegeven *munt* en *tollen*, maar het schijnt niet uitgemaakt, wat onder het eerste bedoeld werd, daar sommigen hieronder verstaan het geheele regt van de munt, zoo als de Keizers dat bezaten, anderen slechts het voordeel dat de Heer van den lande van de munt trok (1), welk laatste het gevoelen is van den geleerden Dum-

(1) Dumb. *K. en W. D.* I. 442 *volg.* Het stuk is ook te vinden bij Revius, *Dav. Ill.* p. 19.

BAR, zich daarbij beroepende op eenen brief van veel lateren tijd, namelijk van Keizer Karel IV van 25 Junij 1364, waarbij deze aan de Utrechtsche Bisschoppen vrijheid heeft gegeven, om zonder voorkennis van iemand binnen de palen van het Bisdom gouden en zilveren penningen te mogen munten (1). Wat met die gift bedoeld is zal wel moeïjelijk zijn uittemaken en kan welligt ook niet van zoo groot belang worden geacht; wij zullen er dus ook niet verder over spreken, alleen opmerkende, eensdeels, dat reeds Keizer Otto II in 937 dat regt voor de stad Utrecht aan Bisschop Baldericus had gegeven (2), anderdeels dat nog verschillende munten aanwezig zijn te Deventer onder vroegere Bisschoppen vóór den tijd van dezen brief geslagen (3).

De oudste te Deventer geslagen zilveren munten zijn van de elfde, welligt reeds van de tiende Eeuw (4). Vroeger kende men deze (5),

---

(1) Zie den brief bij DUMBAR, *Anal.* II. 300 en VAN MIERIS, *Bissch. Munten en Zegelen* blz. 208.

(2) VAN MIERIS, *t. a. pl.* bl. 116.

(3) VAN MIERIS, pl. III nº 4 en IV nº 2.

(4) In een stuk van den Utrechtschen Bisschop Bernulfus (1027—1054) wordt reeds gesproken van Deventer ponden *(librae Daventrienses.)* REVIUS *ll.* p. 20.

(5) Zie o. a. eene munt van Keizer Hendrik III van vóór 1046 afgebeeld in dezen *Almanak*, 1846 bl. 145.

doch twee vonden, die onlangs in Polen plaats hadden, hebben ettelijke daarbij gevoegd, gelijk ook een aantal penningen uit die tijden van de oudste plaatsen van ons land herkomstig. Ze bevinden zich te St. Petersburg en de geleerde Dr von Köhne schreef er eene belangrijke verhandeling over (1), met welke de bekwame muntkenner de Heer Dirks te Leeuwarden, door zijn verslag in den Letterbode (2), zijne landgenooten nader heeft bekend gemaakt. Hoe die munten daar kwamen kan met geene volle zekerheid worden gezegd, doch is het zeer vermoedelijk, dat dit geld door den *handel* in Polen en Rusland is gekomen zoo dat men daarin een blijk mag vinden van handelsbetrekkingen tusschen Deventer en andere steden van ons tegenwoordig vaderland met het Noorden, vroeger, dan men die gewoonlijk aanneemt.

Die Deventer munten zijn van de Duitsche Keizers Otto III (983—1002), Hendrik II (1002—1024), Coenraad II (1024—1039) (3)

---

(1) *Ueber die im Russischen Reiche gefundenen abendländischen Münzen des X, XI und XII Jahrhunderts* in de *Mémoires de la Société d'Archéologie et de Numismatique de St. Petersbourg*, Vol. III et IV 1849, 1850.

(2) Van 14, 21 en 28 Febr. 1851. Zie ook de mededeelingen van dezen geleerde in het Tijdschrift *de vrije Fries*.

(3) *K. en L. Bode t. a. p.* bl. 130, waar eene munt van Coenraad is afgebeeld even als in de *vrije Fries*.

en ook van Bisschop Bernulfus (1027—1054) (1).

Voorbeelden van door de Bisschoppen van Utrecht te Deventer geslagen munten van de 12e en 13e Eeuw hebben wij boven reeds aangehaald. Deventer munt schijnt toen geenszins zoo zeldzaam te zijn geweest, althans bij den brief, waarbij de Katentol aan de stad in 1241 in erfpacht werd afgestaan, wordt die pacht uitgedrukt in *Deventer munt* en *Deventersche penningen* (2) en, bij de beslissing van een geschil omtrent dien tol, is bepaald, dat van de Harderwijksche goederen zou worden betaald, *twee deniers* en eenen *Deventerschen penning van toen gangbare munt* (3). Trouwens de zich steeds uitbreidende handelsbetrekkingen deden de behoefte aan gemunt geld meer en meer gevoelen. Ik bezit nog een muntje van die zelfde Eeuw van Bisschop Willebrand (1226—1233), waarvan ik om de zeldzaamheid de afbeelding hierbij voeg. (No 1.) Aan de eene zijde ziet men een gemijterd Bisschopshoofd van voren, met het omschrift WILBRANDVS; aan de andere in 't midden een kruis met twee sterretjes en twee rondjes tusschen de armen en het omschrift

(1) *K. en L. B.* bl. 122.
(2) DUMB. *K. en W. D.* I. 466.
(3) DUMB. *ald.* bl. 486.

(DAV)ENTRIA. Het is van zeer fijn zilver zoo als al die oude Bisschoppelijke muntjes.

Dat er toen reeds muntmeesters waren is te veronderstellen en ik meen het bewijs daarvan ook te vinden in een zeer oud stuk op het archief te Deventer (n° 2534) (1), bevattende de vroegste wetten van het *Comanregilde* (koopmansgilde), en waar onder anderen op de jaren 1249 en 1288 genoemd worden GERHARDUS MONETARIUS en EGIDIUS MONETARIUS, ten zij men deze voor wisselaars mogt willen houden.

Maar die munten waren, naar ik meen, alle Bisschoppelijke munten, die op gezag van den Utrechtschen Bisschop werden geslagen en zijne wapens, namen of andere teekens droegen, en werd de naam van Deventer slechts daarom er op geplaatst, omdat het de stad was, waar de munt was vervaardigd. Ik twijfel dus, of er wel vóór de 14e Eeuw van eigenlijke Deventer munt sprake zijn kan, dat is van de zoodanige, welke de Regering der stad regelde en waarvan zij de voordeelen trok; immers zijn mij geene omstandigheden bekend, die tot het aannemen van zoodanig gevoelen bepaalde aanleiding geven (2). Niettemin schijnt zulks van af

(1) De hier en later aangehaalde nummers zijn die, waaronder het stuk op het register van dat archief voorkomt.

(2) Ik wil hier opteekenen dat in eene muntveror-

de 14e Eeuw allengskens het geval geworden te zijn. De munt of muntslag, die vroeger enkel Landsheerlijk of Bisschoppelijk was, is wat het zilver betreft, van lieverlede tevens stedelijk geworden (1), gelijk het op meer plaatsen in ons land het geval was dat èn de Landsheer èn de stad zelve muntte zoo als b. v. te Utrecht en te Nijmegen (2). Brief had de stad daarvan niet, nimmer is mij daarvan blijk voorgekomen. In den hierna vermelden brief van Keizer Frederik van 1486, waarbij zij het regt verkreeg van goud te munten, wordt wel gesproken van privilegiën, waarmede vroegere Keizers haar zouden voorzien hebben, doch onbepaald en in algemeene bewoordingen; terwijl ook bij den twist met Karel V over het afkondigen zijner placaten betreffende de daalders in 1553 en 1554, en andere van dien aard (waarvan later)

---

dening van Reinoud van Gelre van 14 Maart 1402 gesproken wordt van eene munt genoemd *Deventer polseraten*. V. D. CHIJS, *Munten der Graven en Hertogen van Gelderland* blz. 277.

(1) Op de munten van de Bisschoppen Arnoldus en Otto III vindt men enkel den naam der stad; op die van Jan van Arkel daarbij het wapen zeer klein in een hoek en op de volgenden steeds dat wapen de geheele keerzijde beslaande. Zie de platen bij VAN MIERIS.

(2) Zie *Alm.* 1851 bl. 218 en NIJHOFF, *Bijdr. voor de Vad. Gesch. en Oudh.* IV 300, 301.

men zich niet op brief maar op onheugelijke possessie heeft beroepen.

Dat de stad Deventer in de 14e en 15e Eeuw dat muntregt zelve zonder toezigt uitoefende en daarmede in verband staande zaken behartigde, daarvan is, meen ik meer dan één blijk aanwezig. Enkele van deze zaken, die mij hoofdzakelijk in de Kameraarsrekeningen zijn voorgekomen, wil ik hier laten volgen.

Herhaaldelijk vindt men uitgaven voor het essayeren en zoogenoemd branden van vreemde munt, soms door den goudsmid zoo als in 1340 en 1375, soms ook op last der waradijns, zijnde leden der regering, zoo als in 1380.

„Item bi dyric bi den brincke en aernt up-
„perheest, wardeynres van der munte vor pay-
„ment, dat sie bernen hadden laten daer sie
„mede versoeken solden dat payment enz.

De Regering schreef de vreemdelingen voor van welke munt zij zich op de markten moesten bedienen.

„Lambert die gelopen was t' Amsterdam,
„leiden, hoern ende voirt an die stede van
„holland mijd brieven dair wy sie inne wairnden
„dat sy kopen ende vercopen solden by sulken
„paymente als men voir onsen Raethuse en
„santpe (Zandpoort) gescreven solde vinden
„geg. v guld. vii d. (Rek. 1436)."

Reeds vroeg had de stad gezworen wisselaars.

In de rekening van 1388 wordt gesproken van „ evert den wysseler do hi onse stad sinen eet „ hadde ghedaen dat hi die wyssele waren soel- „ de." In 1460 stelde de stad daartoe aan AREND WEVELL (1). Waarin zijn ambt bestond en waartegen hij te waken had, kan men lezen in zijne aanstelling die in haar geheel bekend is (2).

Dit ambt van wisselaar stond in een naauw verband tot handel en markten, en ging het ook doorgaans te zamen met het regt om eene munt te hebben (3). 't Was eigenlijk eene geprivilegieerde bank, die door den benoemden alleen mogt worden uitgeoefend en bijzonder op week- en jaarmarkten openstond. De kooplieden, die van elders de markt kwamen bezoeken, leverden daar hun vreemd geld, om er voor te ontvangen, hetgeen in de plaats gangbaar was. Ook de wisselaar alleen was bevoegd, de munt,

---

(1) Hij bekleedde die betrekking een aantal jaren. Op meer dan eene valuatie komen *wevelspenningen* voor, die zeker naar hem genoemd zijn.

(2) Bij DUMB. *K. en W. D.* II 166.

(3) VAN ASCH VAN WIJCK: *Het oude muntregt der stad Utrecht* in het *Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheid, en Statistiek van Utrecht* III D. blz. 362 en 363. 't Ging evenwel niet altijd zamen. Keulen bijv. had reeds jaarmarkten sedert 1349, kreeg het muntregt 1474. Frankfort a/m had reeds vóór 1320 eene jaarmarkt en bekwam het muntregt eerst in 1444 of 46. Bremen had van af 966 jaarmarkten, eerst in 1541 het muntregt.

die men versmolten of vermunt wilde hebben, ter munt te leveren. Hem was ook opgedragen, dat er geen vreemd ligt geld in de wandeling kwam. Vond hij ongangbaar geld hij moest het aantasten, onbruikbaar maken en daarvan aan de Regering kennis geven. Nieuw geld, dat in de stad kwam, mogt niet worden uitgegeven vóór dat de Raad het gezien en gewaardeerd had (1). En dat men over dat verband tusschen regt van munt en wissel vroeger ook zoo dacht, daarvan heb ik een opmerkelijk blijk ontmoet in eene Remonstrantie van Ridderschap en Steden van Overijssel van 21 Januarij 1554 tegen het publiceren van het boven reeds vermelde placaat van Keizer Karel omtrent de daalders. Ik zal hier de woorden laten volgen, die men daarbij gebruikte. „Is hier beneffens verthoent dat sie selvest „ hebben die wissele van golden ende silveren „ penningen binnen den lande van Overyssel in „ den vurs. steden, Ende dat sie dairvan sinnen „ in guder possessie, sustinièrende, dat nywerlde „ gesien off gehoert is dat iemand anders wis- „ sele aldair gehadt hefft, dan alleen die steden „ vurs., elck mit syne, Ende dat die munte

---

(1) Verg. de Instructie voor den stads wisselaar te 's Hertogenbosch van 27 Sept. 1387 bij v. d. Chijs: *De munten der voormalige Hertogdommen Braband en Limburg* blz. 436.

„ ende wissele gemienlicken malcanderen anhen-
„ gich synnen geweest (n° 888. 12)."

Uit de straks genoemde instructie blijkt ook, zoo als wij reeds zeiden, dat de raad het regt van waardering of valuatie van vreemde munt had. Ook dit regt stond in naauwe betrekking tot het regt van de munt. Het had ten doel de waarde van eigen munt te handhaven en het verloop daarvan tegen te gaan. De wisselaars moesten er zich aan houden (1).

Van die valuatien door onze stad zonder medewerking van den Landsheer zijn een aantal blijken ook van vroegen tijd voorhanden. Reeds in de rekening van 1340 wordt gesproken van ongangbare munt (pecunia indativa). Zoo ook is in het archief (885) een geauthentiseerd afschrift van eene waardering van het jaar 1401, waaronder ook voorkomt de Deventer gulden tegen 40 placken en waartegen genoteerd staat *longi temporis possessio* (langdurig bezit) waarbij nog het afschrift van eene andere die geschreven was met de hand van den Secretaris Pallas en dus weinige jaren later. Ik laat beide hierachter volgen Bijlage A.

Zij valueerde ook de penningen van den Landsheer. Ik lees in eene publicatie van Sonndach na Venerabilis Sacramenti a° LXII. (1462).

---

(1) Van Hattum, *Gesch. van Zwolle* II. 410.

„ Item die penningen te Renen estwerue ge-
„ muntet ende oick die penningen dair te voren
„ to reynen gemuntet dair Bisschop Roloffs
„ (Rudolf van Diepholt) wapen seliger gedach-
„ ten inne stiet ende oick dat vriesche gelt
„ dair die borch inne stiet tot Embden gemun-
„ tet ende dair die leuwe inne staet tot leuwar-
„ den gemuntet ende voirt dair die sternekens
„ op staen sall elck stuck nyet meer gelden
„ dan eenen halven zwarten st."

Behalve deze en nog een aantal op losse papieren geschrevene valuatien van vroegeren en lateren tijd doch meest zonder jaartal vindt men in het Buurtspraakboek, dat loopt over de jaren 1459—1538 (n° 926) herhaaldelijk publicatiën, waarbij de koers der gouden en zilveren munten bepaald wordt, met bepaling van straf voor hem, die ze hooger ontving of uitgaf. Gelijke straffen werden ook bedreigd, wanneer de ingezetenen geld ontvingen of uitgaven, dat niet deugde. Ik lees in het Buurtspraakboek

Anno LXXXI dominica post Egidium
(2 September 1481.)

„ S. en R. wairschouwen eenen iegelicken dat
„ sy waell to sien, wat gelde dat sy boeren
„ want der gulden geslagen werden in manyren
„ van ryns gul. die so guet nyet en syn, dat
„ sy dair by nyet bedragen en werden ende

„ wie die utgifft voir ryns gl. ende dairop be-
„ vonden wurde den salt verboert gelt wesen.
„ Ende die ghenen die sulcken golt affdragen
„ ende dairop bevonden wurden dat willen S.
„ en R. scharplicken berichten als dat behoeren
„ sall. Ende wie dat golt bekoemen kan ende
„ dat aen den raedt brengt die sall dat gelt
„ half heben."

Deze valuatien en ordonnantien werden aan de schrijfkamer (secretarij) opgehangen (1) waar elk ze lezen konde.

Vele van deze stukken gingen alzoo uit van de stedelijke regering alleen, soms niet, zoo als die van den jare 1486, die gemaakt is door gemeen overleg van den Bisschop en de drie steden, waarvan de publicatie gedaan is in dezer voege

Anno LXXXVI dominica post festum Andree Apli (3 Dec: 1486).

„ Onse genedige heer van Utrecht is mit
„ synen steden Deventer, Campen ende Zwolle
„ overkoemen dat payment an golde ende silver
„ te doen boeren na deser ordinantien die men
„ ju lesen sall ende soe men die an die scryff-

(1) „ Item van enen bret dair die scrift op stiet in „ die Raetkamer iiii st.; voir ii breder dair die ordi- „ nancy van den gelde op stiet i½ st.; van dat bret „ dair an dat wilde verckenshoeft genegelt is i½ st. enz." (Rekening 1492.)

„ kamer hangen sall, dairomme laeten S. ende
„ R. eenen jegelicken weten dat nyemant dair-
„ ynne voirweigeringe doen en sall dat also t
„ onfanghen ende ut te gheven tot elcker tyt
„ by viff pondt ter tyt toe dat dair op anders
„ versien sall werden."

Ligt het verband tusschen valuatie en muntslag dus in den aard der zaken, 't is dan niet vreemd, dat, waar 't noodig was, daarop beroep werd gedaan. In 't bijzonder wil ik hierbij verwijzen tot de reeds vroeger aangehaalde remonstrantie van ridderschap en steden van 21 Januarij 1554, waarbij de laatste tot betoog van hun goed regt tot de munt zich ook met nadruk beroepen op dat van valuatie, dat hier meer dan 200 jaren zonder tegenspraak was uitgeoefend (1).

De zorg van het stadsbestuur voor den omloop van goede munt mag dus hieruit worden afgeleid. Daarom weigerde het ook in 1436 aan den Hertog van Gelder, het goud- en zilvergeld, kort te voren te Arnhem geslagen, in de stad gangbaar te doen zijn, omdat het reeds zoo herhaaldelijk in waarde verminderd was.

Deventer had ook reeds vroeg muntmeesters.

(1) Daarin wordt beweerd, dat zulks nimmer gedaan was door de Bisschoppen alleen, maar wel met ridderschap en steden en ook wel door ridderschap en steden en door de steden elk alleen.

Of in den hiervolgenden post uit de rekening van 1383 de goudsmid *munter* was durf ik niet zoo stellig zeggen.

„Item meyster gheride die goltsmid omme „dat hi der stad payment alse iii^{c} oelde schil-„de die sie Jacob den Denpinghen schuldich „was en c oelde schilde die sie Alberte van „lochuysen schuldich was tot guldenen vranc-„rixen schilden maket hadde daer men den „vorsz. lude mede betalen moste xl ℔ viii s."

Maar in hetzelfde jaar lees ik. „Item vor „tweelf zilveren scalen, ghecoft tot onser stad „behoef van Johannes den muntmeyster, die „woghen xiii mrc. zilvers iii loet zilvers min, „die marc zilvers gherekent voor xii lichte sch. „ii pl. min die maken clii lichte sch. maken „clxxxii ℔ viii s."

En in 1388. „Item bi Joh. die hoyer en „Aernt Upperheest (twee regeringsleden) tot „meyster Joh. huys *die munter* do sie die vle-„mesche placken lieten proven."

In 1391 zond men naar Utrecht „umme te „proven onser stad muntmeysters busse," waardoor misschien de vraag zou kunnen ontstaan of er toen op de stedelijke munt eenig toezigt van wege den Bisschop bestond?

En ook in 1460 wordt in de instructie voor den wisselaar vrij duidelijk het bestaan eener stadsmunt aangenomen.

Maar dat zoodanige reeds vroeger bestaan heeft is bovendien niet twijfelachtig. Hierboven hebben wij in de 13de eeuw reeds *Deventer penningen* ontmoet. In de rekening van 1371 wordt gesproken van *Deventer grooten* en *Deventersch payment* en in die van 1391 vind ik gerekend met *Deventer grooten* waarvan elk had 16 penningen of 1 sol. en 4 den.

In 1386, waar vermeld wordt het geld, dat twee raadsleden, die naar den Keizer waren geweest, weder mede gebragt hadden, worden daaronder genoemd *Deventersche* en Geldersche guldens, en in 1398 zie ik dit geschreven:

„Item do men provinghe dede van den De-
„venter gulden uyt des Comans buerse verga-
„dert daer wezen yrst to xx Deventer gulden
„een oelt vrancrix schilt die gherekent vor
„lxxi gr. ende noch een Deventer gulden ende
„een gulden van Arnhem die den Deventer
„gulden ghelyc soelde wesen te zamen ghere-
„kent maken xxxvii guld. xxi gr."

Hierboven troffen wij ook in 1401 den *Deventer* gulden aan en in 1404 spraken de raadsleden van *onse munte:*

„Item bi Johan den Hoyer ende Ghelmer
„die op die maelstat te Werven ghereden wa-
„ren um der munte te Hasselt, want men daer
„ghelt sloech na onser munte."

In 1481 werd er eene stadsmunt geslagen,

waarvan de afbeelding in het *Kerkelijk en Wereldlijk Deventer* (1) is te vinden, terwijl in het buurtspraakboek bij dat jaar staat opgeteekend

> Anno LXXXI dominica judica (8 April 1481) gepublicirt.

„ So die stadt nu doet munten gebieden S.
„ en R. dat een yegelick dat gelt ontfangen en-
„ de utgeven sal ter werde dat geslagen wurdt,
„ wanttet dair guet voir is."

Sedert is die muntslag geheel boven bedenking gelijk hierna duidelijk zal blijken.

Eindelijk kan ik hier nog bijvoegen dat van af het jaar 1464 in de stedelijke rekeningen elk jaar in ontvangst wordt gebragt eene zekere som voor opbrengst van den muntslag onder het opschrift *van den werdeynscap*, 't geen toch wel als een afdoend bewijs mag gelden, dat dit eene stedelijke munt gold, omdat de stad daarvan het hoogheidsregt genoot.

Men zal derhalve uit al het bijgebragte mogen afleiden, dat, welke dan ook de oorsprong van de eigen Deventer munt moge zijn (2), het vrij zeker is, dat zij in de 14de en 15de eeuw onafhankelijk van die van den Landsheer heeft

---

(1) I D. bl. 229.

(2) Verg. NOVISADI *Diss. de jure rei monetariae apud Batavos. Tr. a. R.* 1754 p. 29 et 43.

bestaan. Want, al wil men aannemen, dat het een of ander van hetgeen wij aanvoerden tot die Landsheerlijke munt betrekking kan hebben, 't geen wij niet willen betwisten, zoo is het niettemin duidelijk, dat te veel daadzaken voor vrijen stedelijken muntslag pleiten, om dien geheel te kunnen ter zijde zetten.

Tegen het einde der genoemde 15de eeuw was de verwarring in het muntwezen tot eene groote hoogte gestegen. Zij had haren oorsprong niet alleen in het onnoemelijk groot getal plaatsen, waar, geheel naar willekeur, munt op verschillenden voet werd geslagen, maar ook voornamelijk in de winzucht der Heeren en Vorsten, die het geld steeds slechter had doen worden (1). Onder de middelen om hier in te voorzien en tot gemak van den handel schijnt men ook gerekend te hebben het aangaan van overeenkomsten tusschen belanghebbenden om munt te slaan op gelijken voet. De eerste van dien aard die Deventer aanging was van den jare 1479. De oorspronkelijke brief daarvan op francijn geschreven met de uithangende zegels der betrokken drie steden is nog aanwezig (n° 872).

Burgemeester, Schepenen en Raad der steden

---

(1) Zie o. a. de inleiding van het placaat van Maximiliaan van 14 Dec. 1489. *Gr. plac. B.* I D. blz. 2578.

Deventer en Campen en Burgemeester en Raden der stad Groningen, met raad en consent van Burgemeester, Schepenen en Raad der stad Zwolle (1), ter zake van „voele verloeps ende „dwelinge in den payemente tot groeten ach„terdele ende schaden der gemeenheit" stellen daarbij vast in elke stad te doen slaan een zilveren penning, waarvan op een Keulsch mark zouden gaan 83 en houden zes penningen fijn (2) en waarvan 20 zouden gelden eenen

---

(1) Zwolle schijnt dus eigenlijk de overeenkomst niet mede te hebben aangegaan, waarom zij den brief ook niet mede zal hebben bezegeld. Zij heeft het regt van munt ook eerst gekregen in 1488. (VAN HATTUM *G. v. Z.* II D. blz. 31 en 49.) Van de overeenkomst in 1488 aangegaan (zie hierachter) maakte zij deel uit. Maar waarom hier haar *raad en consent* noodig was, weet ik niet. Misschien lag dit in den geest der verbonden tusschen de drie steden reeds vroeger aangegaan.

(2) Ik meen dat een Keulsch mark gelijk staat met 233w. 86; dan was het gewigt dezer penningen 2w. 8176, dus zeer weinig meer dan dat van twee onzer tegenwoordige tiencentstukken. En vermits slechts de helft fijn zilver is, zoo bevatten de 20 stuks, die met een' Rijnschen gulden gelijk gesteld worden, aan fijn 28w. 176, genoegzaam gelijk staande met het fijn van *drie* onzer tegenwoordige guldens (*f* 2.98). Rekent men nu dat een Rijnsche gouden gulden, (ad 75 in 1 Keulsch mark) weegt 3w. 118 en aan fijn goud (ad 18¼ karaat) bevat 2w. 4035, dan zou daaruit eene destijdige verhouding van zilver en goud volgen van 1 : 11. 7, zoo als die ook gewoonlijk wordt opgegeven.

gemeenen gouden Rijnschen gulden (1) zijnde er van remedie in het stuk zelf geene spraak.

Verder nog een tweeden penning van hetzelfde fijn en 169 in het mark en 40 voor een Rijnschen gulden. Men zou waken dat beide penningen overeenkomstig deze voorschriften geslagen werden en voor de genoemde waarde „ aver all in onsen bewynde" wierden ontvangen en loop hadden.

Op de eene zijde zou staan het wapen van de stad daar de penning gemaakt was „ myt „ enen cruce dat coemen sal uyt den wapen" en de woorden *Moneta nova Daventrien* of *Campen* of *Gronyngen.*

Op de andere zijde de wapens der drie steden met het jaartal.

De overeenkomst zou een jaar duren, te rekenen van af de dagteekening des briefs die in driedubbel was opgemaakt vrijdag na drie Koningen. (8 Jan.)

De penningen in deze akte vermeld werden *schellingen* genoemd en tevens zouden daarvan onderdeelen worden geslagen, hoezeer zulks niet in de overeenkomst staat uitgedrukt (2). Van

---

(1) Deze werd thans gerekend op twee heeren ponden.

(2) Verg. MOONEN *Kron.* p. 58 en REVIUS p. 126.

een en ander blijkt uit de spoedig gedane publicatie (1), die ik hier laat volgen.

„ Dominica post Agathe (7 Febr.)
„ a° LXXIV.

„ S. en R. synt mitten steden Campen ende „ Groeningen by consent der stadt van Zwolle „ overkoemen eenen silveren penninck te doen „ munten die sall heiten een dubbele schillinck „ dair nae eenen eenvoldigen schellink enen „ halven schillinck een oirtken van een schil- „ linck ende eenen penninck ende de pennyngen „ xii die sullen doen enen schillinck ende dair

---

(1) Zulks blijkt ook uit het *Digestum novum* der stad Kampen in het archief aldaar (1450—1567) alwaar (fol. 29 en 30) de zakelijke inhoud der overeenkomst is opgeteekend, en de onderdeelen aldus worden bepaald. *Halve schilling* van 230 in 't m. en 4 p. fijn. *Oirtken* 400 in 't m. en 3 p. fijn. *Pennyng* 720 in 't m. en 1½ p. fijn. *Halve pennyng* 1000 in 't m. en 1 p. fijn. Nog wordt daar gemeld, dat de muntmeesters tot remedie zouden hebben op 't mark van den dubb. schilling ½ penning in de snede [verg. hierachter blz. 30 noot 3] en in 't alloy 2 grein. Tot sleeschat zou gegeven worden aan de stad, daar gemunt werd, een dubb. schilling van 't mark en in de bus geworpen van elke 10 mark 1 penning, die tot essai of proef moest dienen. Voor het mark fijn moest den koopman worden geleverd 158 dubb. schillingen. (Uit een afschrift mij vriendelijk medegedeeld door den Heer Archivarius Mr. J. VAN DOORNINCK.)

„ na sall alle ander payement golt ende silver
„ gelden nae der ordinantien die men aen die
„ scryffkamer hangen sall" (1).

Terwijl in verband daarmede eene muntvaluatie plaats had (2) waarvan de publicatie geschiedde in dezer voege

„ Op Sondach letare (21 Maart) in 't
„ selve jair.

„ So die stede Deventer, Campen ende Groe-
„ ningen mit consent der stadt van Zwolle over-
„ koemen synt eenen silveren penninck te mun-
„ ten dairomme sy alle penningen hebben laeten
„ werdieren, So gebieden S. ende R. dat alle
„ onse burgeren ende inwoeners sullen alle
„ golt ende silver ontfangen ende utgeven na
„ Inholt der cedulen soe men die noch an der
„ scryffkamer setten sall (3) ende nyet duerer

---

(1) In 1844 bezat de Hoogl. BAART DE LA FAILLE een Deventersch muntstuk van dit jaar met de wapens van Groningen, Deventer en Campen. *Gron. Volksalm.* 1844 bl. 106.

(2) Krachtens bezegelde akten van Sunte Vincentiusdaege (22 Jan.) 1497 tusschen Deventer en Campen en tusschen deze beide en Groningen aangegaan, waarbij het bovengenoemde verbond werd bekrachtigd, en aangenomen „ de satinghe averalle in onsen bewynde van „ weerden te holden dit jair lang duerende" (872).

(3) Aan het slot der valuatie, die ik in het Deventer archief te vergeefs heb gezocht, maar van welke

„ Ende men sall bier ende broet ende alle
„ penninckwerde kopen ende verkopen by schil-
„ lingen halve schillingen penningen halve pen-
„ ningen ende by sulcke gelt alsmen nu mun-
„ tet."

Tot dus verre had de stad enkel zilver gemunt, doch in het jaar 1486 (1) kreeg zij van Keizer Frederik de bevoegdheid om ook goud te munten. Het daarvan afgegeven stuk op francyn en met een fraai zeer groot uithangend zegel in geel was is nog geheel ongeschonden aanwezig, en daar het, zoo wij meenen, nimmer

---

in dat van Kampen nog een afschrift voor handen is, staat: „ Soe en sal niemant desse cedule hieraff nemen „ by xl ℔ kuer halff diet meldet dan een jgelick mach „ desse cedule lesen ende dair wtscriffte van nemen die „ wil." Overigens teeken ik er de volgende waarderingen uit op:

Deventer senghers en oude groninger jagers	3 s. 1 p.
Deventer witpenningen en oude vlaamsche grooten	1 s. 5 p.
Dubbelde groninger vliegers laatst gemunt .	2 s. 8 p.
Kamper en Deventer kromsterten	1 s.
Kamper plakken	2 p.
Duytmer	½ p.

[*Foliant, Epist. var. et divers. negot. d. stad K.* fol. 42 v° et 43.]

(1) Revius *Dav. ill.* p. 157 en de *Overijss. Kronijk* bij Dumbar *Anal.* II 448 dwalen dus wanneer zij dit tot het jaar 1496 brengen. Keizer Frederik was reeds in 1493 door Maximiliaan opgevolgd.

openbaar is gemaakt, lust het ons dit hiermede te deelen (873).

„ Wir Friderich von gottes gnaden Roimscher „ Keyser enz. (volgen de titels) Bekennen offen- „ lich mit disem brieve und tun kunt allerme- „ niclich (1) das unns unnser und des Reichs „ lieben getrewen Burgermeister und Rate der „ stat Deventer furbringen haben lassen. Wie „ sy von alter her bey In zu Deventer ein „ silbrin muntz auf ettlich freiheit und privile- „ gien damit sy durch weilent unnser vorfe- „ ren (2) uns und dem heiligen Reiche gefreyt „ und frresehen weren gemacht und geslagen „ hetten. Und unns darauf diemuticlich ange- „ ruffen und gebetten, das wir In als Roimscher „ Keyser guldem muntz zu slahen und zu machen „ zuvergonnen und erlauben gnediclich geruch- „ ten, Des haben wir angesehen solich Ir die- „ mutig und fleissig bete auch die annemen und „ getrewen dinst so sy unns und dem heiligen „ reiche getan haben und hinfur in kunfftig zeit „ wol thun mogen und sollen, und darumb mit „ wolbedachtem mit gutem Rate und rechter „ wissen denselven Burgermeister und Rate zu „ Deventer dise sonnder (3) gnad und freiheit

(1) *Iedereen.*
(2) *Voorvaderen.*
(3) *Bijzondere.*

„ getan und gegeben, auch gegonnt und erlaubt
„ Tun geben, gonnen und Erlauben In auch
„ von Roimscher Keiserlicher macht volkomen-
„ heit wissamtlich in craft diss briefs, Also daz
„ nu furbaszhin sy und Ir nachkomen in ewig
„ zeit inder gemelten stad Deventer guldem
„ munz an der einen seitten ein Keiserlicher
„ apffel, und der anderen Ir zeichen oder was
„ sy verlust und gelegen sein wil, auf gewicht
„ grad khoren und aufzal in massen unnser und
„ des heiligen reichs Churfursten an den Reyn
„ geistlich und weltlich die bisher gemacht und
„ geslagen haben, und von alter herkomen ist,
„ machen und slagen. Und sich damit aller
„ und yeglicher gnaden freiheiten vorteilen Recht
„ und gewonheit gebrauchen und gemessen sol-
„ len und mogen, die annder so bisher gulden
„ munz geslagen und gemacht haben gebrauchen
„ und gemessen von Recht oder gewonheit von
„ allermeniclich unverhindert. Und gebitten
„ darauf allen und yegliehen unsen und des hei-
„ ligen Reichs Churfursten, fursten Geistlichen
„ und Weltlichen prelaten Graven freyen herren
„ Rittern knechten haubtlewtten vitzthumben
„ vogten phlegern verwesern amptlewten, schult-
„ heissen Burgermeistern Richtern Reten burgern
„ und gemeinden und sunst allen anndern unn-
„ sern und des Reichs underthanen und getre-
„ wen in was wirden stattens oder wesens die

„ sein von obestimbter Roimscher Keiserlicher
„ macht ernnslich mit disem brief dat sy die
„ genannten Burgermeister und Rate zu Deven-
„ ter und Ir nachkomen an disen unnsern
„ Keiserlichen gnaden freiheiten gonnung und
„ erlaubung nicht hindern noch Irren sonn-
„ der sy die wie vorgescriben stet gerulich
„ gebrauchen geniessen und genutzlich dabey
„ bleiben lassen. Und hiewider nit thun noch
„ yemannds zutun gestatten in dhem weise. Als
„ lieb einem yeglichen sey unnser und des
„ Reichs swere ungnad. Und dartzu ein pene
„ nemlich sechtzig marck lottigs goldes zu ver-
„ meiden, die ein yeder so offt Er freuenlich
„ hiewider tette uns halb in unsern und des
„ Reichs camer und den anndern halben teile
„ den obgenannten von Deventer und Iren nach-
„ kommen unableslich zu betzalen verfallen sein
„ sol, Mit urkund diss briefs besigelt mit unn-
„ serm Keiserlichen Maiestat anhangendem Innsie-
„ gel geben zu Worms am funfften tag des monets
„ Decembris nach Christi gepurt vierzehenhundert
„ und im sechs und achtzigisten, unser reiche des
„ Roimschen im syben und vierzigisten, des Kei-
„ serthumbs im funf und dreisigistenn und des
„ hungrischen im acht und zwennzigisten jarenn."

Op de vouw staat „ *ad mandatum dni Impe-*
„ *ratoris ppum* — en op de keerzijde van het
„ stuk *Rta Mathias Wurm.*"

Dat de stad moeite heeft aangewend en er prijs op stelde dit privilegie te verwerven kan uit meer dan ééne plaats van de Kameraarsrekening van dit jaar blijken.

— „Item des woensdages post galle Aver-„engk, Aller, Zweten den deken van dussel-„dorp tot Wolters huys van Raalte geschenc-„ket an wyn en an kost doe sy myt hem „spreken van den guldenen munte te moegen „hebben" — en

— „Item geschencket den Deken van Dus-„seldorp uyt beveel des Raedes vi enckel gol-„den R. gulden doe hy annam ons dat privi-„legium te werven van den guldenen munte „facit xii ℔ xii st."

Ook de Keizer zelf liet zich betalen. In het boekje waarin sedert 1480 de sloten der door de 24 burgers der gezworen gemeente afgehoorde rekeningen werden opgeteekend staat geschreven „in 't jaer ons heren Im CCCCLXXXVII „synt van den boenen (1) gehaelt viiic enkelde „Rynsgulden die den Keyser gegeven wurden „voir onse privilegium van der gulden munten „te moegen slaen" (2).

---

(1) *Zolder*.

(2) Groningen verkreeg het regt van goud te munten weinige dagen later (15 Febr. 1587). Zie WICHERS *Verh. over de Gron. munten* blz. 6—9.

Of men van deze vergunning terstond gebruik heeft gemaakt weet ik niet te zeggen. Dat men weldra het voornemen daartoe had, zou ik haast afleiden uit eenen post in de Kameraarsrekening van 1487, die mij evenwel niet duidelijk is.

„Item Willem die Kemener vors heeft vi „bunsche golden laten smelten tot eenre naelden dair men na munten sall dair hessel die „helffte aff heeft facit xii ℔ vi st."

Kort daarop zond men naar Claes Nyber den muntmeister om hier te komen ten einde over munten te spreken.

In 1488 sloeg men goud. Dit blijkt uit de munt met dat jaartal voorkomende in de hierachter (blz. 35) vermelde muntordening van Karel V van 1551, terwijl de beschrijving er van geheel overeenkomt met die van den gulden van 1498, uitgenomen, dat hier van geen boek of vaandeltje wordt gesproken en de naam van Fredericus in stede van dien van Maximiliaan voorkomt. In die verordening wordt ook Groninger gouden munt van 1488 opgegeven.

Dat men vóór 1492 gouden guldens sloeg is zeker. Het blijkt uit hetgeen gezegd wordt in de ordonnantie van Karel van Egmond van 8 Mei 1492, waarbij hij de vervaardiging van een gouden penning vaststelt op de wijze van den Rijnschen gulden „als no die fursten

„ op ten Ryn und andere vrome stede as De-
„ venter und Swolle munten" (1).

In dezen tijd in profesto Simonis et Jude (27 October) 1488, besloten de drie steden van Overijssel (2) en Groningen „ mit raede ende „ consente der gedeputierde Reede ons gen. he- „ ren van Utrecht" (3) ter zake van „ voele „ verloeps ende dwelynge in den payemente „ beyde golt ende sylver" met elkander „ munthe „ te holden," waartoe zij overeenkwamen dat zou gemunt worden:

1. Een zilveren penning, die men noemen zou *stichtschen stuiver*, waarvan er 20 zouden gaan op een gemeenen overlandschen Keurvorster gouden Rijngulden, van 6 penningen fijn en ter snede van 89 stuks op een mark troys (4) en van welke 10 zouden gelden een heeren pond.

---

(1) Bij v. d. Chijs, *De munten der voorm. Gr. en Hert. van Gelderland* blz. 290.

(2) Zwolle had weinige dagen te voren (4 Oct.) het muntregt gekregen.

(3) Dus geene partij evenmin als Zwolle in 1479.

(4) Een mark troys is = 246w. 08386; dus woog deze stuiver 2w. 765 (of 1 eng 25½ azen) een weinig minder dan de penningen van 1479. Van deze stuivers, in elk der drie Overijsselsche steden geslagen en het jaartal 88 dragende, waren er nog kort geleden voorhanden. *O. Alm.* 1851 blz. 66 en de afbeelding ald. no 20.

2. *Een halven stichtschen stuiver* (of butken) (1) van 40 op dien zelfden gulden van 4 penn. fijn en ter snede van 120 stuks.

3. *Oirtkens stuvers* van 80 op dien gulden van 3 p. fijn en ter snede van 184 stuks.

Voorts zou men op voorzeide stichtsche stuvers maken acht *plakken*, elk van 2 p. fijn, ter snede van 248 stuks; *halve plakken* van 16 op dien stuiver, $1\frac{1}{2}$ p. fijn en ter snede van 380 stuks, en dan nog op dien stuiver 32 duythmers (duiten) van 1 penn. f. (2) ter snede van 540.

Het remedie voor den muntmeester was bepaald voor den geheelen stuiver een halven penning (3), voor den halven stuiver een geheelen penning, voor het oirtken 2 p., voor de plakken 6 p., de halven 12 p. en voor de duiten vier stukken van het ons. En in 't alloy 2

---

(1) De stads rekeningen van af 1488 werden gehouden in guldens en *butkens*. Vroeger worden deze niet genoemd.

(2) Welk een laag gehalte, slechts $\frac{1}{12}$ zilver en $\frac{11}{12}$ tin of dergelijk. Men had toen nog niet de gewoonte koperen munt te slaan. Dit is van later tijd.

(3) Tot goed begrip hiervan zij opgemerkt, dat men in vroegere tijden ook zoogenoemd *penninggewigt* gebruikte; 24 penningen stonden gelijk met een once en elke penning bevatte 24 greinen, zoodat een engels gelijk stond met 28,8 grein van dat gewigt. Later bezigde men alleen oncen, engelsen en azen.

grein. Maar dat remedie, werd het gebruikt, was niet ten voordeele des muntmeesters, neen, 't was voor de stad daar de muntslag plaats had, en zulks behalve den sleeschat dien zij daarboven genoot. Zoo zeer was men er op uit, van het muntfabrijkaat voordeel te trekken (1).

Groningen zou munten op voormelden Rijngulden 12 *Groninger jagers* of 24 *Groninger vliegers*, genoemd *zwarte stuivers*, die dus gelijk zouden staan met 20 Deventer, Kamper of Zwolsche stuivers, met halven en oirtkens. Voorts plakken waarvan 12 op een jager als ook halven.

Dit zou het payement zijn, waarmede ieder onder het bewind der steden zou koopen en verkoopen. Niemand zou verder eenig goud of zilver mogen leveren op munten buiten het Sticht op eene boete van 100 oude schilden. Heggemunten en Vriesche gelden werden ver-

(1) Ik moet er de aandacht op vestigen, dat ik in de straks gemaakte berekening van het gewigt van den stuiver geen acht heb geslagen op 't remedie, even min als ik dat later gedaan heb. Daarbij zij opgemerkt, dat in den tijd waarvan wij handelen en nog veel later, niet, zoo als thans, een remedie naar binnen en naar buiten werd toegestaan, maar alleen naar binnen, dat is te zeggen, dat men bepaalde hoeveel stukken uit een mark zouden gemaakt worden, doch tevens toestond, dat zij bijv. een engels minder mogten wegen en dus 7 oncen 19 engels, en even zoo met het alloy.

boden, maar die van alle andere Heeren en Steden zouden op hunne waarde worden gezet in verhouding tot de aangenomen munten.

Elk zou zijn eigen muntmeester aannemen die zou munten *up ten ketell*, indien hij de voorschriften niet nakwam.

Ter instandhouding van deze bepalingen zouden de steden (met uitzondering van Groningen, dat men om den verren afstand slechts zou roepen als 't noodig was) jaarlijks op den zaturdag van de vier quatertempers in 't klooster te Windesheim bijeenkomen met de bussen en penningen om ze te doen onderzoeken ter stede, daar dit best zou kunnen geschieden. 't Verdrag was voor altijd gesloten en de stad die het niet nakwam, verbeurde 100 mark fijn zilver ten behoeve der overigen.

Het oorspronkelijke op francijn geschreven stuk met de uithangende zegels der vier steden is nog aanwezig (874).

Ten gevolge dezer overeenkomst is ook eene zoogenoemde valuatie gemaakt van gangbare gouden en zilveren munten, waarin tevens onderscheidene bepalingen daarvan waren opgenomen. Ze is indertijd gedrukt (genoegzaam zeker bij Paffraet) en in het archief te Deventer (885) is nog een exemplaar in plano voorhanden zoo als het waarschijnlijk aan de schrijfkamer werd aangeplakt. Ze is mede in

plano gedrukt te Zwolle bij P. VAN Os en wel het exemplaar daarvan, op de stadsbibliotheek te Deventer aanwezig (nº 1506), op het keerblad van de *Epistelen en Evangelien* bij hem in dat jaar uitgekomen, waarin ook eene afbeelding uit de vermaarde *Biblia pauperum* voorkomt (1). Maar in deze mist men de in het andere stuk voorkomende bepalingen der overeenkomst, is de rangorde der stukken eenigzins anders en treft men ook, behalve eenige blijkbare fouten, enkele geringe afwijkingen in de waardering zelve aan. Waarin dat verschil te zoeken is, weet ik niet, maar zeker zijn het beide stukken, die hunnen oorsprong ontleenen uit de genoemde overeenkomst, terwijl beide ook, als tot de zoogenoemde incunabula der boekdrukkunst behoorende, waarde hebben. Ze zijn met zeer verschillende letters gedrukt.

De daarin voorkomende Deventer munten zijn:

Deventer	bras. mitten aern	} 20 stuks op den gulden.
„	schillingen......	
„	cromstart........	40 „ „ „

---

(1) De Heer CAMPBELL, onderbibliothecaris aan de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage, die de goedheid gehad heeft beide voor mij te vergelijken met de oude drukken van dien tijd, meent daaruit stellig te kunnen besluiten, dat beide stukken of in het laatst van 1488 of in het begin van 1489 gedrukt zijn.

Olde Deventer senghers 12 stuks op den gulden.
Deventer witpenninghen 25½ „ „ „

Groningen schijnt alras van de voorwaarden van dit verbond te zijn afgeweken, immers achtten de drie steden het noodig deze daarover te schrijven.

„ Item op palmavent (zoo staat in de reke-
„ ning van 1489) vuestken gegaen to Campen
„ ende Zwolle dair der twier stede boeden myt
„ hem gengen to Gronyngen myt onsen briéve
„ omdat sy niet en heelden die ordinancie van
„ den munte tusschen ons steden versegelt en
„ an Jasper onsen muntmeister dat koemen
„ solde ende bedienen syn muntampt."

Van tijd tot tijd werd ook ander geld geslagen. In het jaar 1492 sloeg men *nye braemschen.*

Anno XCII dominica post convers. pauli (29 Jan. 1492.)

„ S. en R. doen allen ende eenen iegelicken
„ weten dat sy mit oire meenthe overkomen synt
„ nye braemsche te doen slaen, dairvan die
„ achte gelden sullen eene nye pl. Ende ge-
„ bieden dairomme allen ende eenen yegelicken
„ ende bisonder die kleyne penninckweerde te
„ verkopen dat sy die acht braemschen voir
„ eene nye placke ende cleyne wair ontfangen
„ ende weder utgeven sullen tot elcker tyt by
„ viff pondt. Ende wie die braemschen heben

„ will die koeme by die kerckmeisters die sul-
„ len hem dairvan guet beriff doen. Weert oick
„ saicke dat yemant conterfeytede braemschen
„ of anders hier bynnen brachte of utgheve die
„ dair op bevonden worde wolden S. en R. be-
„ richten na gelegenheit der saicken dat die
„ den anderen een exempel wesen sall. Ende
„ voirtaen sullen alle olde braemschen affwesen
„ ende tot nyet syn voir gheen werde te boeren."

In 1498 sloeg men weder guldens. Bij de opneming der rekening van 1496 in eerstgenoemd jaar werd aan het slot bepaald, dat de Kameraar in de kiste zou leveren „ lxxix on-
„ ser stad gulden van dessen tegenwoerdigen
„ jaer geslagen die van den munthe gekomen
„ synt," welke gulden in de Muntverordening van Keizer Karel V in 1551 te Augsburg uitgevaardigd, aldus wordt omschreven. „ Auff
„ der ein seitten eyn Apt auff eynem stul sit-
„ zend haltend eyn Buch und fenlin, zwischen
„ den fussen ein schiltlin darin eyn adler. Umb-
„ schrifft *Moneta de Daven* 1498 auff den an-
„ deren seitten des Reichs apffel. Umbschrifft
„ *Maximilian. Roman. Rex.* (889) (1).

---

(1) Men vindt de afbeelding in onderscheidene beeldenaars o. a. in „ *D'onghevalueerde gouden en zilveren* „ *munte* enz. *Antw. by Plantyn* 1575." Daar schijnt evenwel gelijk ook elders te staan 1448, 't geen dan verkeerd is.

Ook in 1499 zijn er penningen geslagen. Ik bezit een zilveren muntstuk met dat jaartal, wegende 3½ wigtje. Het omschrift aan de eene zijde luidt (in Gothische letters) MONETA NOVA DE DAVENTRIA — aan de andere ANN DOMINI 1499 en aan beide zijden de wapens der stad. Naar welke voorschriften het is geslagen weet ik niet te zeggen, en is mij daarvan ook geene afbeelding voorgekomen, waarom ik gemeend heb ze hierbij te mogen voegen (nº 2).

In de beide eerste jaren der 16de eeuw, maakte men wederom twee belangrijke valuatien. De eerste eene *ordinantie* genoemd en alleen gouden penningen bevattende, was vastgesteld door de drie steden Deventer, Kampen en Zwol in 1501. Zij bevatte niet enkel de waardering in geld, in stuivers namelijk, maar ook hetgeen de stukken moesten wegen en de waarde van een engels en deszelfs toen in gebruik zijnde onderdeelen (1) welke vergeleken met die van zuiver goud het gehalte kon aanwijzen.

Daaruit blijkt, dat de gouden overlandsche guldens, die van Bisschop Fredrik van Baden, de Deventer, Zwolsche en Bremer gulden zouden gelden xxxi stuiver en wegen i engels,

---

(1) *Halven*, *quarten*, *troyken*, *doysken* en *aesken*, waarvan elk het dubbel van het volgende is.

iii qu. en 1 tr. (1 engels, 28 azen). Het engels zou gelden 16½ st. De ordonnantie, waarvan de minuut in het archief voorhanden is, werd te Zwolle gedrukt in 12° en uitgegeven. Ze komt zeldzaam voor. Een exemplaar, in den vorm van een klein boekje, bevindt zich op de Deventer bibliotheek (n° 1507).

De tweede is van 1502, toen op vrijdag na paschen gevolmagtigde raden van den Bisschop en gedeputeerden van Deventer, Kampen en Zwol binnen Deventer vergaderd, „*by be-„liefnisse*" der ridderschap van Overijssel vaststelden eene ordonnantie van alle gouden en zilveren penningen, die gelden zou binnen en buiten de steden des lands van Overijssel. Deze bevat ook zilveren penningen. Ze waardeert merkelijk lager dan de voorgaande en ook het gewigt verschilt.

De Deventer en Zwolsche guldens worden gerekend op 27 st. en te wegen 2 eng. 4½ azen.

Van het zilver werden de *Deventer wevelers* gerekend op 1 st., de *Deventer senghers* op 2 st. 1 oirt: de *Deventer*, *Kamper*, *Zwolsche en Groninger schellingen*; de *Deventer*, *Kamper en Zwolsche stuivers* en de *Deventer brasp.* op 1¼ st.

Alle geld niet genoemd was niet gangbaar en moest bij den gezworen wisselaar worden gebragt, die er de waarde voor zou geven en kwam er geschil of de munt te zwaar of te

ligt was, de wisselaar zou beslissen en niemand anders.

Ook van deze ordonnantie werd een boekje gedrukt en uitgegeven te Zwolle bij P. VAN Os (1). Hiervan is mede een exemplaar op de bibliotheek (n° 1508) en de minute op het archief (885). Deze bevat behalve de waarderingen zoo als die gedrukt zijn, nog eenige voorschriften omtrent betalingen vroeger bedongen, wanneer men geheel of gedeeltelijk in gevalueerd geld moest voldoen en dergelijke.

Deze laatste valuatie is door dezelfde partijen op denzelfden voet hernieuwd des daags na Sint Andries (1 Dec.) 1506. Ook hiervan werd te Deventer een boekje gedrukt dat ook op de bibliotheek is (n° 1508).

Eenen vasten muntmeester had de stad nu evenmin als vroeger. Daartoe was er welligt geen werks genoeg. Moest er wat gedaan worden, men trof dan eene overeenkomst. Men vindt blijken, dat ze nu en dan ook elders werkzaam waren. Zoo zond men in 1505 en 1506 bij herhaling naar Osnabrug „an onsen

---

(1) „Item op Sunte Jacobsdach Evert onse bade ge„gaen to Campen ende to Zwolle ende voert to Vullen„ho an onsen heren mytten gedruckten boickskens van „de payemente hem geg. . . XXVIII butk.” (Rek. 1502).

„ muntmeister omme sick na synre lofnyssen „ alhyr by ons te vuegen."

In het jaar 1503 liet men weder gouden guldens slaan. Op bevel van S. en R. troffen de twee waradijns met den muntmeester GHERYT VAN ELTEN op den 22 Mei van dat jaar eene overeenkomst. Ze moesten houden 18 kar. ter snede van 76 op 't mark trooisch, met remedie van ½ engels in 't gewigt en 2 gr. in 't alloy beide ten profijte der stad. Tot sleeschat zou deze van elk mark eenen gulden genieten en waren de waradijns gehouden twee malen 's jaars de muntbus te onderzoeken. De brief is door de contractanten met twee leden van den raad geteekend (886).

Deze gulden had dus een gewigt van 3w. 238 (2 eng. 3,37 azen) en aan fijn goud 2w. 4285, 't geen thans eene waarde zou hebben van omstreeks *f* 3.90.

Er is in dit jaar ook zilver gemunt, waarvan nog aanwezig is (1). Eene minute van Vrydages na Ascens. Dni 1503 vermeldt penningen van *twee stuivers*, *eenen stuiver*, beide van 82 in 't mark en van 6 en 3 penn., *halve stuivers* van 143 en 2 p. 12 gr., *plakken* van 352 en 1 p. 10 gr. en *halve plakken* van 500 en 22 gr.

---

(1) Zie *Overijss. Alm.* 1851 bl. 66 en van de plaat n° 16.

In 1509 werd door 4 leden van den raad tot muntmeester aangenomen LAMBERT VLEMYNCK om te munten:

Dubbelde stuivers van 80 in 't mark en 4 p. 11 gr., dus wegende 3w. 076 en aan fijn zilver houdende 1w. 143 (1). Twintig daarvan zouden een gouden gulden van gewigt uitmaken.

Enkelde stuivers van 108 in 't mark en 3 p. alzoo wegende 2w. 28 en aan fijn houdende 0w. 57.

Halve stuivers als butkens van 148 in 't mark en 2 p. fijn, waarvan dus 't gewigt was 1w. 663 en het fijn 0w. 277.

Alle drie met eenig remedie (1116).

In het jaar 1516 is ook gemunt. Schriftelijk blijk is mij daarvan niet voorgekomen, doch er bestaan stukken van dat jaar. Ik voeg hier daarom de afbeeldingen van twee dezer bij, welke mij daartoe goedgunstig verstrekt zijn uit de penningkas van wijlen den Heer Mr M. VAN DOORNINCK alhier.

De eene (no 3) bevat op de voorzijde den Deventer arend met het omschrift MONET NOVA DE DAVENTRIA +; aan de keerzijde een tot aan den rand rakend kruis, waarin waarschijnlijk een arendje, doch dat door uitslijting weinig meer zigtbaar is en tusschen de beenen

(1) Zie de afb. *Overijss. Alm.* t. a. pl. blz. 66 en van de plaat no 14 en 21.

de vier letters D, A, V, E, met het omschrift ANNO DNI MCCCCCXVI — aan wederzijden met geparelde randen.

De andere (nº 4) heeft op de voorzijde den arend en het omschrift MON. NOV. (DE DAVE)NT +; op de keerzijde een tot aan den rand reikend kruis met het omschrift AN D MCCCCC (waarvan sommige uitgesleten) XVI — insgelijks aan wederzijden met geparelde randen. Het stuk is iets schuins geslagen (1).

Beide bevatten zeer weinig zilver.

In 1523 nam men tot muntmeester ALBERT MUNTER. Volgens overeenkomst met S. en R. bij wil en consent van de gezworen gemeente zou hij munten (886):

Een *gouden penning* zoo goed als de geldersche rijder, die te Nijmegen werd gemunt, van 14 kar. met remedie van 2 gr. en 75 in 't mark trooisch met remedie in 't gewigt en sleeschat van 1 stuk van het mark, en die gelden zou 24 st. brabands. Ze woog alzoo 3ᵛ. 281 en hield aan fijn goud 1ᵛ. 914. Blijkens de beeldenaars bevat de eene zijde den rijksappel met het kruis en het omschrift *Karolus Romanorum Imperator* en de andere den Deventer arend met

(1) Vroeger werden de munten met den hamer uit de hand geslagen. Eerst met het begin der 17de eeuw is men de schroef beginnen te gebruiken.

het omschrift *mone aurea de Daventria* 1523. Met den hier volgenden zilveren penning vergeleken, geeft dit eene verhouding van zilver en goud van 1 : 10. 88.

Een zilveren penning die men noemen zou *Deventer Schelling* zoo goed als de Snaphanen te Nijmegen gemunt van 8 p. met remedie van 2 gr.; 31½ stuk in 't mark; remedie een half stuk; sleeschat 1 stuk. Ze zouden gelden 6 stuiver brabands. Het gewigt was 7ʷ. 812 en het fijn zilver 5ʷ. 208.

Ook deze komt in de beeldenaars voor als ook op eene afteekening in 't archief. Aan de eene zijde is de Deventer arend, waaronder het schildje (wit en rood), dat de stad als rijksstad nevens haar wapen voert (1). Omschrift *Moneta nova de Daventria.* Op de andere zijde een in de lengte doorgesneden schild, waarop aan den eenen kant een halve arend, aan den anderen het gezegde halve schildje. Voorts vier kleine arendjes en het omschrift *Anno Domin.* MCCCCCXXIII.

Een *dubbelde stuiver* van 4 p. en 82½ stuk in 't mark.

Aan de eene zijde vertoonde zij den Deventer arend met het omschrift *Moneta nova de Daventria*, aan de andere den Rijksarend met 4 De-

(1) Dumb. *K. en W. D.* I. 229.

venter arendjes op de hoeken en het omschrift An. Dn. MCCCCCXXIII.

Een enkele stuiver van 2 p. 18 gr.

Een halve stuiver van 1 p. 22 gr. en 164 stuk in 't mark.

Een oord stuiver van 1 p. 7 gr. en 236 in 't mark.

Voorts *plakken* van 23 gr. en 362 in 't mark en *halven* van 16 gr. en 540 in 't mark, met eenige bepalingen omtrent het remedie dezer kleine munten.

Men ziet uit het voorgezegde en men weet het van elders dat in de laatste helft der 15e en in de eerste jaren der 16e Eeuw de muntordonnantien en valuatien vrij talrijk en steeds verschillend waren. Dit kan vooral niet vreemd zijn voor hen, die eenigermate met de geschiedenis van het muntwezen bekend zijn. Er heerschte toch in dien tijd en reeds vroeger, zoo als wij boven zeiden, groote verwarring (1). Niet alleen de oorlogen en binnenlandsche twisten, maar ook vooral de winzucht van vorsten en belanghebbenden deden de kwaal steeds verergeren. En dat getal belanghebbenden was buitengemeen groot. Hoe vele steden alleen in

---

(1) Zie VAN METEREN *Ned. Gesch.* in het I en XII B. en WARIN, *Bijdragen tot de kennis van het muntwezen* 1843.

ons land waren er niet die alle elk op zich zelve vroeger of later munt sloegen, die geheel eigenmagtig daarvan gehalte, gewigt en koers bepaalden en niet vergaten dat ook de stedelijke of landelijke schatkist het hare moest hebben. De post *van den werdynscap* komt dan ook in onze stedelijke rekeningen van af het midden der 15e Eeuw als eene niet onbelangrijke ontvangst jaarlijks voor. En dan nog die menigte verschillende soorten van munten, waarmede ook van den vreemde ons land overstroomd werd, ook deze vermeerderden de verwarring, maakten de evaluatien te moeijelijker en te wisselvalliger en was er daardoor voor hen, die daarvan hun werk maakten, te meer gelegenheid winst te doen ten nadeele van anderen. Van het denkbeeld, dat munt ook vooral koopwaar is, was men nog niet zeer doordrongen. Men kon zich niet genoegzaam losrukken van de gedachte, dat men daaraan eene willekeurige uiterlijke waarde kon geven, al strookte deze niet met de innerlijke, ondanks dat feiten dit zoo herhaaldelijk logenstraften.

Het gemeenschappelijk slaan van munt met anderen, waarvan reeds vroeger gesproken is, werd weder bij de hand genomen in 1534, tusschen de drie groote steden Deventer, Kampen en Zwolle, doch nu niet zoo zeer voor eens dan wel om duurzaam te zamen te mun-

ten. Ze namen als muntmeester aan WILLEM VAN VIERSSEN om in haren naam en onder de wapens der drie steden de nagemelde penningen te munten, overeenkomstig eenen verbondsbrief van den 7 September van dat jaar (875).

De aanleiding daartoe wordt in den brief opgegeven „ tot conservacie ende onderholdinghe
„ van onsen privilegien vergunt ende verleent
„ ende by onsen landsfursten voir ende nae ge-
„ confirmirt ende by ons drien steden sampt-
„ licken ende ellick bysunder tot dessen tegen-
„ woordigen dagen to geusirt ende gebruyckt
„ synnen gewest onbespirt ende onbekroent van
„ ymanden" (1)

— en ook „ um eendrachticheit ende min-
„ licke scheydonge ende verhandtironge mit
„ malckanderen onder onsen Burgeren ende
„ Ingesetenen 't onderholden."

Er zou worden gemunt:

1. Een gouden penning (gulden genoemd) van 14 kar. 1 gr. (met remedie van 1 gr.) waarvan $77\frac{1}{2}$ zouden wegen een mark trooisch met remedie van 1 engels en die zou gelden 40

---

(1) Deze beweegreden, die voortaan in elken brief gevolgd werd, is niet opgegeven bij VAN HATTUM, *Gesch. van Zwolle* II 359, die overigens den geheelen brief met weglating van de dagteekening heeft medegedeeld.

gosselers 2 plakken. Ze woog dus 2 engels 2 azen of 3w. 175 en hield fijn goud 1w. 852.

Aan de eene zijde vond men midden op den Deventer arend (1) met de wapens der drie steden op de hoeken en het omschrift *Moneta Aurea Davent;* aan de andere zijde den rijksappel en het kruis, met het omschrift *Karolus Romano Imperat*, blijkens de afbeelding in het archief te Deventer en een onderschrift van den secretaris Verheijden.

2. Een zilveren penning *dubbele gosler* genoemd (2), die zou gelden 16 plakken en houden 4 p. ter snede van 82 in 't mark. Dus gewigt 3w. 001; fijn 1 w.

3. Een *gosler* of stuiver van 8 plakken en een *butken* of halve stuiver van 4 plakken, beide geheel overeenkomende met die van 1523.

Voorts plakken en halve plakken naar gewoonte, met bepalingen omtrent het remedie. In de jaren 1534 tot 1539 zijn daarvan belang-

(1) Er zijn er ook met het Zwolsche wapen die aldaar gemunt zijn. Van Kampen ken ik er geene.

(2) In de beeldenaars en de teekening in het archief voorkomende. Aan de eene zijde de Dev. arend met eenig lofwerk. Omschrift *moneta nova Davent.* Aan de andere zijde der 3 steden wapens op schilden, waar tusschen de letter *D* of *Z*, ten blijke dat het exemplaar te Deventer of te Zwolle geslagen was. Ik bezit beide goslers en het butken.

rijke hoeveelheden gemunt en van het goud in de jaren 1534 tot 1537 evenzeer, minstens 471 mark. Het eerste ijzer werd gemaakt te Nijmegen en den snijder daarvoor gegeven een vette os ter waarde van 17 Philippus guldens.

Deze ijzers of stempels bleven het eigendom van de drie steden, en de muntmeester moest bij het eindigen der commissie of wanneer zulks werd goedgevonden, ze weder overgeven. Jammer is het dat van al de muntstempels bijna niets is overgebleven. Slechts die van de zoogenoemde *Portugalozers* in 1640 gemunt, bevinden zich nog te Deventer.

Evenmin nu als later was er voor de munt eene bepaalde inrigting of gebouw, maar bezigde men daartoe, zoo wel hier als elders, bijzondere huizen, hetgeen te minder zwarigheid had, omdat aan het munten in die dagen zoo weinig omslag verbonden was (1). De muntmeester moest zelf de woning huren en kreeg daarvoor eenige tegemoetkoming. En zoo was het met den stedelijken muntmeester ook. De Landschapsmunt is eenige jaren (1619—25) onder den muntmeester Johan Wyntjes gevestigd geweest in een gedeelte van het H. Geest Gast-

(1) Zie VAN DER CHIJS, *de munten der Graven en Hertogen van Gelderland* blz. 120, 135 en 145.

huis in de Smedenstraat te Deventer (1), tegen eene huur van 100 ggld. en een huis beneden in de Rijkmanstraat aldaar plagt vroeger altijd onder den naam van de munt bekend te zijn.

Eerst weinige weken was de genoemde munt van 1534 in werking, toen de steden daarover door de Landvoogdesse Koningin Maria werden lastig gevallen. Zij schreef (18 Oct. 1534) aan den Stadhouder Schenck, dat zij vernomen had, dat die van Deventer wilden doen slaan gouden en zilveren penningen met de wapens van Z. K. M. haar broeder op den voet van de munt van Gelder, waartoe reeds werklieden en munters uit Antwerpen derwaarts waren vertrokken; dat zij niet wist op wat titel of uit wiens bevel dat geschiedde; dat de Geldersche penningen minder waard zijnde dan die van Z. M. de Stadhouder zich daaromtrent moest informeren en het munten doen ophouden, waartoe deze bij het mededeelen van den brief ook last gaf (12 Nov.) Bij eenen anderen brief (1 Dec.) drong zij aan op het overzenden van afschriften van de privilegien.

De steden antwoordden (20 Dec.) dat zij de teekenen gebruikten waartoe zij als rijkssteden de bevoegdheid hadden; dat zij niet op Gelderschen voet muntten, maar naar eigene ordon-

(1) *Oudh. en Gest. van Dev.* I. 304.

nantien, waartoe zij door diverse vorsten geprivilegieerd waren, 't geen door Z. M. bij het tractaat (1528) was bevestigd; dat zij daarvan steeds het rustige bezit hadden gehad en boven menschen memorie afzonderlijk en te zamen hadden gemunt en dus verzochten daarmede te mogen voortgaan.

Eerst in het volgend jaar (6 Junij 1535) schreef de Stadhouder tot antwoord, dat hij de aangevoerde bezwaren aan de Landvoogdesse zou mededeelen en dat zij commissarissen zou zenden om daarover nader te handelen. Doch het vertoog scheen ingang gehad te hebben, althans er kwam niemand en bleef de zaak vooreerst rusten (1).

Vier jaren later (14 Aug. 1538) vindt men weder eene overeenkomst met denzelfden muntmeester Willem van Vierssen, om te munten denzelfden gouden gulden, doch in gewigt en alloy gelijk aan dien van 1523. Volgens de teekening, waarvan ik straks sprak, verschilde hij van die van 1534 daarin, dat na het woord *Imperat* de letters D. C. Z. (de 3 steden) voorkomen en de bovenzijden van de drie schilden eenen driehoek vormen met een sterretje in het midden (2).

---

(1) Verg. van Hattum, Zwolle II. 369.

(2) Volgens de muntboeken is men terstond na de

Maar het gold hier vooral een nieuw zilveren muntstuk, grooter dan een der steden nog geslagen had, den *Jochimsdaalder* (1). De secretaris Nicolaas Verheyden was naar Nijmegen geweest, om den voet van munten aldaar te onderzoeken, die voor de daalders geheel overeenkwam met dien van alle vorsten en leden van het Duitsche rijk, en nu zou onze muntmeester ze even zoo slaan, namelijk $8\frac{1}{2}$ uit een mark min een engels (dus 28^{v}. 77) met remedie daarboven van 1 engels en ten alloye van 10 p. 18 gr. (0,896) met 2 gr. remedie; dus aan fijn zilver houdende 25^{v}. 77. De halven

dagteekening van dezen brief goud beginnen te slaan en wel tot het begin van 1540 omtreeks 150 mark. Van het door de 3 steden gemuntte namelijk zijn nog onderscheidene registers op het archief te Deventer voorhanden. Van den beginne af, immers zeker sedert 1538 is die munt aldaar geweest. Alleen in 1583 besloten de steden, ter zake van den inlandschen krijg en tot meerder gerief van den koopman, den daalder voor den tijd van 6 maanden ook te doen slaan te Kampen, waarvan een verzegelde brief op francyn werd opgemaakt 10 Julij 1583 (883, 886). In het begin der volgende eeuw werd ze bij beurten in de 3 steden geoefend.

(1) Dus genoemd naar het Joachimsdal in Bohemen, alwaar zij ten gevolge van de ontdekking eener zilvermijn door de eigenaars, de Graven Schlick, sedert 1517 in groote menigte zijn geslagen. En van daar bij verkorting de naam van *daler* of *daalder*. Zie *Convers. Lex. in v. Joachimsthaler*.

naar advenant. (Gecertificeerde kopijen in n° 1116, fol. 26 v° en 886).

Van deze daalders, die toen zeer in den smaak waren en kwamen en die vooral in Duitschland in groote menigte gemunt werden, zijn er in en na 1538 vele geslagen, zoo als dit ook blijkt uit den gezegelden verbondsbrief van 27 Oct. 1541, waarbij deze bepalingen van den Jochimsdaalder met denzelfden muntmeester werden vernieuwd (876) (1). Ze waren van verschillende soorten. Vier daarvan komen voor op de teekening in het archief reeds meermalen vermeld en worden ook in de meeste beeldenaars aangetroffen.

Niet lang daarna kwamen de steden weder in moeijelijkheid. De Koningin Maria namelijk, om de muntzaken zoo veel doenlijk op eenen eenparigen voet te brengen, had bij eene ordonnantie van 27 Aug. 1539, uit naam van den Keizer bepaald, dat de steden zouden ophouden te munten de beide soorten van guldens laatstelijk geslagen; waar tegen deze guldens loop zouden hebben in 's Keizers landen alhier tegen eenen vastgestelden prijs. Daarenboven zouden de steden eenen nieuwen gulden mogen slaan

(1) Wij hebben de gemuntte hoeveelheden daalders uit de straks besproken registers opgemaakt en geven daarvan het overzigt in de bijlage B hierachter.

op den voet en de ordonnantie van den gouden Karolusgulden, die loop zou hebben tot 24 st. brab. (1). In 't midden zou staan een leeuw in een schild, zijnde de wapenen van Braband en Holland en rondom die der drie steden. En ook een zilveren penning voor 6 st. brab. alsmede een stuiver. Daarenboven bevatte zij nog eenige bepalingen tot het onderwerp betrekkelijk. De steden vonden zich hierdoor merkelijk bezwaard en begeerden het verlof tot het munten van dezen gulden op de gestelde voorwaarden niet (2). De zaak bleef hangen en een jaar

---

(1) Ze moest wegen 2 eng. $4\frac{1}{30}$ azen en houden 15 kar. fijn goud 7 kar. zilver en 2 kar. koper.

(2) Ik lees in eene nota van hetgeen in deze zaak zou gedaan worden, het volgende:

„Altyt hartlicken ende vastlicken 't blyven by onse „olde possessie van golden ende silveren penningen te „munten, onder verscheidene wapenen teykenen ende „figuren oick onder verscheidene alloie ende gewichte „ende all gewest in desser olde possessie, ende gebruyck „baven aller menschen memorie all eer wy ondersaten „van Rom. Key. Mat. geworden synnen, ende syn Mat. „ons nyet alleen daerby te laten dan oick daerby 't be- „schermen, ende heft elcke stadt alleen gemuntet oick „mit malckanderen, oick mit groningen gemuntet als „een lithmaet van Overyssel, so men mit voell olden „penningen onder diverse figueren ende teykenen „onder diverse alloie ende onder diverse gewichte ver- „tonen sall."

later werd de secretaris van Deventer Nicolaas Verheyden naar Brussel gezonden om die bezwaren te doen gelden. Het einde der onderhandelingen was dat de Koninginne toegaf. De steden verklaarden zich genegen de genoemde penningen op dien voet te munten, omdat nu de muntmeester, wardijns en essayeur eerst den eed zouden doen aan de stedelijke regering en dan aan de generaalmeesters van de munt; omdat men de muntbus niet in den Haag zou behoeven te leveren, zoo als eerst gevorderd werd, maar dat de generaalmeesters daartoe in Overijssel zouden komen en vooral ook, omdat dit alles zou plaats vinden met ongeschonden behoud van de privilegien in 't stuk der munt vroeger verkregen. De ordonnantie werd hierdoor verbeterd, geheel en al naar den zin der steden. Zij waren daarmede vooral te vrede, omdat dan uitgemaakt was, dat ze konden hebben twee munten. Immers, zoo spraken zij, als Rijkssteden behielden zij hunne duur gekochte regten en priviligien, daarin gelijk staande met de vorsten en steden des heiligen Rijks, zoo als dit in de akte was voorbehouden, en behalve die oude munt, die nu in Braband, Holland enz. niet gangbaar was, hadden zij eene munt verkregen, die ook in deze landen van den Keizer zou gelden, want hij had de concessie verleend niet als een Keizer van Rome maar als

een Hertog van Braband en Graaf van Holland, als onze landvorst (1).

't Schijnt intusschen dat Zwolle zich later daarnaar niet voegen en ondanks vroegere toestemming de concesssie niet wilde aannemen. Deventer en Campen hielden in een krachtig vertoog haar het onredelijke en verkeerde voor oogen, doch zonder vrucht en daar hier uit den aard der zaak eenstemmigheid noodig was zoo bleef de ordonnantie buiten werking (2) hoe zeer op uitvoering reeds gerekend was. Immers instructien voor den muntmeester, den waradyn en den essayeur, waren door de generaalmeesters van de munt te Antwerpen namens den Keizer in November 1540 afgegeven (901). Ze zijn geheel nieuw en blijkbaar niet gebruikt en er ligt eene nota van den muntmeester bij, dat hij bereid was de penningen op den voorschreven voet te munten.

---

(1) De op francyn geschreven, en door Maria onderteekende akte is nog aanwezig. (887) Ze is na de gemaakte wijzigingen, met behoud van de oude dagteekening vernieuwd.

(2) Boek no. 1116 fol. 27 v°. Revius, p. 261 en Moonen ad a. spreken van dit geschil slechts met een enkel woord, ook te kennen gevende dat de zaak geen gevolg had. Maar 't waren geen *zilveren* guldens, zoo als zij zeggen, maar *gouden*. Er schijnen ook geene afbeeldingen van deze munt bekend. Zie *Groebe. Over de munten. Brussel* 1835 *bl.* 100.

Gouden guldens werden er sedert het najaar van 1540, toen deze zaak bijna ten einde was geloopen, in de eerste jaren niet geslagen. De voorhandene muntboeken vermelden geen muntslag van goud van 21 Augustus 1540 tot 24 December 1846.

In het genoemde jaar 1539 gaven de steden wederom bewijs van het op prijs houden hunner privilegien. De Keizer namelijk onder dagteekening van 1 Julij eene evaluatie van gouden en zilveren munten voor zijne erfnederlanden hebbende doen uitgaan en Ridderschap en Steden deze om redenen niet aannemelijk achtende, maakten den 27 October van dat jaar, in overleg met den Stadhouder insgelijks eene, die daarvan afweek. Zij lieten beide nevens elkander op het zelfde blad drukken, om alzoo te toonen, dat zij dat regt hadden en niet wilden prijs geven, op welke omstandigheid zij zich in lateren tijd nog hebben beroepen (1).

Den 13 December 1546 kwamen de drie steden weder overeen met den muntmeester WILLEM VAN VIERSSEN tot het munten van den gouden gulden, die zou hebben aan de eene zijde den rijksappel en aan de andere zijde de

(1) In 't archief voorhanden (885). Ze is gepubliceerd 12 Nov. 1539. Verg. *Reyseboek*, St. Agnetendag 1554.

wapens der drie steden. Ze zou gelden voor 22 Brabandsche of Hollandsche gevalueerde stuivers of 21 dubb. gosselers, houden 13 karaat en wegen 76 een mark trooisch. Voorts zou hij munten *dubbelde* en *enkelde gosselers*, *butkens*, *plakken* en *halve plakken* (1) naar de ordonnantie van 1534 (2) en zouden de bepalingen omtrent den Jochimsdaalder in stand blijven. Volgens de meergenoemde registers begon men reeds den 24 December 1546 met het vervaardigen der goudmunt en sloeg daarvan tot den 23 October 1548 ruim 644 mark.

Het jaar 1548 leverde al wederom moeijelijkheden met de Landvoogdesse. Niet vreemd, daar het blijkbaar streven van den Keizer was, zoo veel mogelijk eenparigheid in het muntwezen te brengen en het gangbaar zijn van min goed geld tegen te gaan, 't geen bij het bestaan van de verschillende munten en de tegenstribbeling van de belanghebbenden inderdaad bezwaarlijk ging, en het wel slagen van goede maatregelen hoogelijk in den weg stond. De eene moeijelijkheid gold

---

(1) In 1548 tot 1552 zijn geslagen, witten of dubbelde stuivers (dubb. gosselers) butkens, plakken en halve plakken.

(2) Gezegelde brief (877), waarin nog steeds de gewone uitdrukking te zullen munten, *op ten ketell ende by verboertenisse synes lyves*, voorkomt.

het keizerlijk placaat op de munt van den 11 Julij 1548, waarvan de publicatie door den Stadhouder, den Graaf van Buren, aan Ridderschap en Steden schriftelijk gelast werd en waartoe deze ongenegen waren. Zij vonden daarin meer dan eene bepaling die streed met de privilegien, bij het tractaat van 1528 zoo plegtig bevestigd, maar vooral was het een bezwaar, dat alle niet gewaardeerde munten verklaard werden voor billioen, waardoor der steden munt ten verderve gebragt en aan de menigvuldige gemeenschap met de omliggende landen en de westelijke streken van Duitschland groot nadeel werd berokkend. In de tweede plaats had de Koningin uit naam des Keizers bij placaat van den 4 September van dat jaar de in 1546 geslagen guldens voor billioen verklaard, omdat zij te ligt waren, en ook dat moest worden gepubliceerd. Bij de verdediging werd dit ten stelligste bestreden en uitvoerig aangetoond, dat men daarin bij andere goede munten geenzins ten achteren was. Pen en mond van den meergenoemden secretaris Verheyden bijzonder te Brussel, waar hij nevens anderen over deze zaak handelde, stonden hierbij inzonderheid ten dienste en bragten te weeg, dat de gevorderde publicatie van beide placaten werd uitgesteld en geschorst, mits de drie steden geene guldens meer deden munten met eene ster

of punt in 't midden van de drie schildjes, maar op den ouden voet zonder die te verminderen (1).

Bij dit geschil, waarvan ik bij onze stadsgeschiedschrijvers geheel geene melding heb gevonden, is mij uit de veelvuldige schrifturen de onvermoeidheid en ernst gebleken, waarmede bijzonder de steden hunne privilegien regten en belangen tegelijk met betuigingen hunner onderdanigheid en gehoorzaamheid ook tegen den magtigen Karel wisten te verdedigen.

Gelijken ernst en vasthoudendheid toonde men ook, toen in 1553 de afkondiging gevorderd werd van de placaten, waarbij alle niet door den Keizer geslagen daalders verboden werden (5 Oct. 1553) met uitzondering van die der drie steden, die aldaar doch niet elders loop zouden hebben en van het verbod van uitvoer van Keizerlijk geld buiten het Landschap.

De strijd hierover gevoerd, duurde tot in Junij des volgenden jaars toen de Landvoogdesse eindelijk toegaf en de staten, immers voorloopig tot aan den uitgeschreven Rijksdag te Augsburg, van het afkondigen ontsloeg. Van den ernst

---

(1) Eigenhandige brief van Maria, van 18 Dec. 1548 (887). 't Is opmerkelijk dat geene aanteekening het munten van goud meldt van October 1548 tot aan Augustus 1557, of de registers moesten verloren zijn, dat ik niet geloof.

en de volharding ook hier betoond, leveren de handelingen zoo menig blijk op, van welker mededeeling wij ons niettemin mogen onthouden na de uitvoerige behandeling van dit geschil door den geschiedschrijver der stad Zwolle (1).

De steden gingen daardoor ook voort met het slaan van daalders. Den 2 Julij des volgenden jaars 1555 kwamen ze daartoe overeen met Balthazar Wynckens (of Wyntgis zoo als hij zich schrijft) (2), die ze munten zou op gelijken voet als die van 1538 en 1541 als ook dubbele en enkele gosselers en butkens overeenkomstig de ordonnantie van 1534, met 1¼ stuk meer in de snede. Hij mogt geene handeling hoegenaamd

(1) Van Hattum II, 403—416. Zie ook *Teg. Staat v. Overijssel* I. bl. 201. Uit het verhandelde in de bijeenkomst van Ridd. en Steden 21 Jan. 1554 blijkt, dat op de jaarmarkten vooral te Zwolle, de Deenen, Holsteiners en Oosterlingen, duizende magere ossen aanbragten, die door de kooplieden van *Artois*, *Vlaanderen*, *Braband*, *Holland* en *Zeeland* werden opgekocht en dat deze handel enkel in daalders geschiedde, willende de vreemde koopman in geen andere munt betaald zijn, 't geen bijna altijd werd bedongen voor dat men eenigen handel aanging. Verg. *Overijss. Alm.* 1841 *bl.* 280.

(2) Deze verving Willem van Vierssen, wiens zaken waren in de war geraakt, en met welken de gedeputeerden der drie steden, den vorigen dag hadden afgerekend. Er blijkt uit die afrekening, dat hij o. a. van 12 Dec. 1553 tot 7 Sept. 1554 gemunt had aan daalders 310 mark. 3 ons. (886 en 890).

hebben met JASPER VLEMIJNCK (1) of eenige der zijnen of hun eenig inzeggen of profyten van de munt te verleenen. Tot borgen stelde hij JOHAN VAN REIT Doctor en HENDRIK VOET elk voor het geheel (2).

Twee jaren later (2 Aug. 1557) kwamen de drie steden met hem overeen te munten een gouden penning of gouden gulden, hebbende aan de eene zijde het geheele staande beeld van den Keizer met het omschrift, *Carolus Quintus Romanorum Imperator semper augustus* en de jaarteekening 57, aan de andere zijde der steden wapens in drie schilden met den rijksappel in 't midden en het omschrift *Mo. Daven. Camp. et Zwol.*

Ze zou houden 18 kar. 6 gr. (met 2 gr. remedie) en 75 stukken op het mark, met remedie van ½ stuk. 't Gewigt was dus 3^{w}. 281 en 't fijn 2^{w}. 33. In onderscheidene beeldenaars zijn ze afgebeeld. Men begon met het slaan reeds op den dag der overeenkomst en sloeg tot 18 De-

(1) Misschien de muntmeester der stad Deventer.

(2) Gezegelde akte op francyn no. 878. JOHAN VAN REIT was de vader van den beroemden geschiedschrijver. De zoon van onzen BALTHAZAR, HENDRIK, later muntmeester van Overijssel, was gehuwd met BARTHA VAN REIT, dochter van den eerstgenoemden.

cember 1559, 223 mark. (1). De brief hoewel gezegeld is ook door den muntmeester geteekend (879).

In 1560 muntte Mr. Balthazar penningen van 3 butkens of 12 plakken van 106 in 't mark (2v. 321) en 3 p. 5 gr. fijn, en in 't volgend jaar 1561 eenen penning van tien gosselers of 5 witten van 32 in 't mark (7v 69) en 6 p. 19 gr. fijn, volgens de gezegelde brieven van 28 Mei 1560 en 3 Maart 1561 (880, 881, 901). Ze schijnen wel gewild te zijn geweest. Volgens de muntboekjes is gemunt aan driebutkenspenningen van 1 Julij 1560 tot 22 November 1561, 3740 mark en aan tiengosselers van 19 April 1561 tot 12 April 1562, 2217 mark. De laatste is de snaphaan, afgebeeld in den vorigen jaargang van dezen Almanak blz. 82, 't geen mij te duidelijker is, nu ik in de Resolutie van Ridd. en Steden van 25 Februarij 1561 lees, dat met den muntmeester Wyntgens gesproken is van de nieuwe penningen of snaphanen die gemunt zouden worden, en gelden 10 gosselers of 5 witten.

Intusschen was er al weder geschil gerezen met Koning Philips, over de afkondiging van

---

(1) Het later in deze Eeuw gemunte goud in de jaren 1568 en verder tot aan 1582, heeft, immers volgens de registers, weinig te beduiden.

zijn placaat van 10 November 1556, waartoe de steden ongenegen waren, 't geen zeker niet vreemd was, doordien hierbij hunne daalders werden verboden en voor billioen verklaard (888,16.) Ook dit geschil gaf tot veelvuldig schrijven en remonstrantie aanleiding 't geen tot in 1560 voortduurde, en waarbij de steden altijd hunne oude bezwaren deden gelden. Ze bleven ook hier bij hunne weigering volharden en het blijkt niet, dat de publicatie is geschied. De steden hadden bij het slaan der munt en bijzonder der daalders groot geldelijk belang, want de sleeschat was aanzienlijk. En opmerkelijk is 't dat juist in en omstreeks dezen laatsten strijd (1556—1560) zulke aanzienlijke sommen aan daalders zijn geslagen. (Zie de Bijlage *A*).

Dit placaat van Philips is later nog door andere of van algemeenen aard of ook soms bijzondere munten betreffende, achtervolgd. Ze werden door middel van den Stadhouder altijd aan de stedelijke regeringen gezonden, om ze te doen uitroepen en publiceren en bewijs daarvan overteleveren. Meer dan eens werd daaraan voldaan, maar wanneer zij het soms strijdig met hun belang rekenden, waren er redenen t' over, om daarin bezwaar te vinden en in persoon of door schrift uitstel te verzoeken. Dit was onder anderen het geval met dat van

2 Maart 1570, waarbij alle door den Koning niet geslagen munt verboden werd, en dat zelfs tot het zenden van Gedeputeerden naar Brussel aanleiding schijnt te hebben gegeven (901).

Eindelijk voeg ik hier nog (n° 5) de afbeelding bij van eene munt van de drie steden van 1577, die ik elders niet heb aangetroffen (1) en gemaakt is naar een exemplaar, dat ik bezit. Aan de eene zijde ziet men de wapens der drie steden op een schild, waar boven het jaartal 1577 en de wereldkloot met het kruis daarop. Omschrift MO. NO. TRI. CI. IM. DAV. CAM. ZWO. Aan de andere zijde een kruis, waarin het wapen des Rijks op een schildje met het omschrift: RODOL II. D. GR. ELE. RO IMPER.

De geschiedenis van de Deventer munt tot aan de tijden der nieuwe republiek, levert overigens (althans naar aanleiding van het archief) niets op dat voor opteekening alhier genoeg belang kan hebben, wanneer wij daarvan uitzonderen de betrekking, waarin de stad

---

(1) Nadat de plaat reeds gereed was, zie ik dat ze voorkomt bij VERKADE, *Muntboek*, Pl. 146 n° 4.

Ik heb mij deze vijf afbeeldingen bepaald, omdat wij, naar ik meen, weldra het vierde deel van het voortreffelijke werk van den Heer VAN DER CHYS, hetwelk de beschrijving der Overijsselsche munten, nevens een groot aantal afbeeldingen zal bevatten, te wachten hebben.

ten aanzien der munt geraakte tot de Westfaalsche kreits en de moeijelijkheden, die hiertoe aanleiding gaven, waarover wij nu een woord zullen spreken.

Zoowel Deventer als Campen en Zwolle, waren Rijkssteden, maar bijzonder ook waren hunne munten Rijksmunten, waartoe ze van de keizers de privilegien hadden verkregen. Daaruit vloeide de verpligting voort, om zich naar de verordeningen des Rijks te voegen, en is het ook hieraan toeteschrijven, dat zij er telkens voor op de Rijksvergaderingen verschenen. Ik vermoed, dat dit reeds in 1488 het geval was, toen Deventer op den Rijksdag te Spiers werd genoodigd (1). Zeker is het, dat dit gebeurd is in 1549, toen men wederom te Spiers bijeenkwam en twee jaren later te Neuremberg, zoo als mij dat gebleken is uit brieven in 1553 bij het geschil over de daalders aan den keizer geschreven.

Maar in 1568 gaf deze betrekking aanleiding tot de moeijelijkheid, waarop wij zoo straks doelden.

Te weten, nevens de steden Nijmegen en Zutphen als ook onderscheidene andere Vorsten en Heeren (2), werden Deventer, Campen en

---

(1) Door een heraut van den Keizer. *Kam. Rek.* 1488.

(2) Zie ze opgeteld in het hierachter gemelde stukje van den heer GUYOT. NYHOFF, Bijdr. IV. 296.

Zwol bij dagvaarding, of *Mandamentum Inhibitorium* van den 7 Junij 1563, welke haar den 4 Augustus daaropvolgende bekend gemaakt werd, tegen den 1 September van dat jaar voor het keizerlijk Kamergeregt te Spiers geroepen. Ze werden beschuldigd van, in strijd met de op den Rijksdag te Augsburg in 1559 vastgestelde muntverordening, andere munten te hebben doen slaan dan de daarbij aangewezen, en bijzonder ook, dat hunne munten voor $\frac{1}{5}$ zelfs voor $\frac{1}{4}$ te ligt of te min waard waren. Ze hadden daardoor hunne muntgeregtigheden verwerkt, en moesten verder gestraft worden, zoo als bij die muntordening was bepaald.

Ras waren onze steden in de weer om zich te verdedigen. Niet minder dan 7 regtsdoctoren en procuratoren bij het keizerlijk Kamergeregt werden aangewezen om hare regten en belangen te handhaven. De voorhandene minute van 29 Aug. 1563 (897) noemt: WOLFFGANG BRENNLYN; MICHAËLIS KADEN; JOHANNES PORCIUS; ALEXANDER REIFFSTECK; M. SCHWARTZENBERG; JOHANNES FICKARDT en CHRISTOFFEL REIFFSTECK. Maar van het geen deze heeren hebben uitgevoerd, heb ik, behalve een paar brieven van den laatstgenoemden, en eenige uittreksels van waargenomen termijnen, weinig bespeurd. Maar toch werd de zaak voortgezet en concludeerde de fiscaal MICHAËL VOLLANDT,

blijkens het nog voorhanden door hem zelven geteekend stuk, tot opheffing harer muntregten en andere straffen. Behalve de daalders en gouden guldens, viel hij ook bijzonder op de kleine in 1560 en 1561 geslagen zilvermunt, de stuivers en de snaphanen.

Bij de verdediging der steden werden de vrijheden en geregtigheid der munt, zooals ze die van de Roomsche keizers hadden verkregen, op den voorgrond gesteld en aangedrongen dat ze daarvan steeds een onbespierd en onbelemmerd gebruik hadden gemaakt; dat hunne munten tot aan 1559 toe, altijd dezelfde beeldtenis hadden gehad als immer vroeger, en geslagen waren op den voet van de Keurvorsten en Vorsten aan den Rijn; terwijl de kleine munt alleen voor de steden en onmiddelijke omstreken dienende, nergens anders kon gesleten worden: en in alle gevalle de muntverordening hun geheel onbekend geweest, zeker niet medegedeeld was.

Met die verdediging, die buitengeregtelijk schijnt geweest te zijn, werd het raadslid van Deventer Diderik Scharff, met den Secretaris dier stad Johan ten Berge naar Spiers gezonden, om ze aan den Camerregter en Assessoren mondeling voortedragen en te verzoeken, dat de gedaagden van de begonnen instantie mogten ontslagen worden, en, zoo hierin zwarigheid gemaakt werd, alsdan aanbevelingsbrieven aan

den Keizer te vragen, deze nevens een brief der drie steden optezenden, en inmiddels aan den fiscaal voorloopige suspensie te verzoeken. Zij kregen daarbij den last om naarstiglijk te onderzoeken, wat in dezen met een eerlijk geschenk zou kunnen uitgevoerd worden.

Het hof schijnt zwarigheid gemaakt te hebben in het ontslag. Immers bij eenen nog aanwezigen oorspronkelijken brief van Keizer *Ferdinand* van 20 Junij 1564 (897) schrijft hij, het verzoek tot opheffing van het proces van 25 April te voren, te hebben ontvangen, en na een onderzoek der zaak nader te zullen antwoorden. Dat antwoord ontvingen ze van zijnen opvolger *Maximiliaan II*, onder dagteekening van 24 Oct. 1564, die hen daarbij van het begonnen regtsgeding ontsloeg (897). Maar dat was onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat ze als gehoorzame onderdanen, de Keizerlijke muntverordeningen naauwkeurig moesten opvolgen, en hare munten nu en in 't vervolg geheel en al op den voet van die des Rijks brengen en houden.

Het zoo lastige proces was dus opgeheven, maar niet het verbod van munten (1) als opvol-

---

(1) Van een bepaald verbod heb ik wel in de stukken geene melding gevonden, zelfs het beweren, dat dit niet was opgelegd, doch moet zulks toch het geval zijn geweest, daar anders de hieronder vermelde be-

ging (meen ik) der muntverordening van 1559. Zij onthielden zich dan ook daarvan, maar belang en behoefte deden haar spoedig uitzien naar middelen van herstel. In 't begin des jaars 1567 wendden zij zich tot de gezanten van de Nederlandsche Westfaalsche Kreits op den muntproefdag (probationstag) in Mei van dat jaar te Keulen afgevaardigd, met verzoek haar niet onder de gesuspendeerde muntsteden te rekenen, maar het munten toetestaan en haren muntmeester en waradijn in eed te nemen gelijk anderen, zoodat zij daardoor dan medemuntleden werden van die Kreits. Daar de afgevaardigden meenden dit van den Keizer te moeten vragen, vervoegden zij zich tot dezen, bij een geschrift van den 5 Mei van dat jaar, waarbij de redenen van dat verzoek werden uiteengezet. Het had een gunstig gevolg; want bij eene beschikking van Keizer *Maximiliaan II* van 30 Aug. 1567, werd aan de steden het munten toegestaan (1) en veroorloofd, munt-

---

schikking van den Keizer niet te pas kwam. Geheel duidelijk is mij dit punt niet. Het schrift in de stukken (alle in het Duitsch) is tamelijk leesbaar, maar de stijl zoo gerekt en langdradig, en vindt men zoo vele verouderde woorden en uitdrukkingen, dat het dikwijls groote moeite kost den zin en de bedoeling te vatten.

(1) Blijkens de registers is men reeds in November weder begonnen.

meester en waradijn in den eed te nemen; doch onder voorwaarde de Keizerlijke en Rijksmuntverordeningen te zullen opvolgen, de muntproefdagen nevens anderen te bezoeken en behoorlijke verzekering daarvan te geven.

Op den volgenden muntproefdag den 24 October 1567 te Keulen gehouden of geëindigd, werden onze steden diensvolgens met Nijmegen, dat mede gelijke opheffing had verkregen, toegelaten. Het raadslid van Deventer DIDERIK SCHARFF beloofde met handtasting, dat de opgelegde voorwaarden zouden worden achtervolgd. De muntmeester der drie steden (1)

---

(1) BALTHAZAR WYNTGENS. 't Is de laatste maal dat wij hem ontmoeten. Hij overleed in 1589, en was een bekwaam man, die zijn ambt 34 jaren goed had bediend. De regering van Campen noemt hem in eenen brief van 't jaar 1585, „eenen goeden oprechten man, „die onsen drieen steden soe voele jaeren lanck soe „getrouwelick ende oprecht sonder eenige opsprake „gedient heft." Hij was soms ook voor andere steden werkzaam, zoo als Groningen. (*Gron. Volks Alm.* 1844 *bl.* 89). JACOBUS ADAMAEUS, rector te Sneek, maakte op hem het volgend grafschrift:

Γήμασ και γαμετή διάγοντεσ τόν βιον ἴσως
Ἴσως τῷ βιότου μοῖραν ἔχουσι τόπῳ.

vertaald door dit tijdvers:

VIr, MVLIer frVItI parIter fataLIbVs annIs
hoC parIter fatIs oCCVbVere LoCo.

werd in den eed genomen, 't geen ten aanzien van den waradijn, dien men nog niet had, later zou geschieden. Ze werden echter nevens elk, die vroeger zulks nog niet gedaan had, verpligt, om op den eerstvolgenden muntproefdag, hunne *privilegia* of *regalia* in originali of door goede afschriften te vertoonen, maar in de bijeenkomst van Mei 1568 verontschuldigden zij zich even als Nijmegen, dat zij om de gevaarlijkheid der tijden dit niet hadden kunnen doen, uitstel verzoekende. Of dit later geschied is, is mij niet gebleken.

Hij liet vier zonen na, die alle muntmeesters geweest zijn. MELCHIOR en BALTHAZAR hebben het eerst (in 1582) de Landschapsmunt bediend. Na hen de oudste, HENDRIK, die in 1611 zijn ontslag verkreeg en zich in dienst begaf van den Vorst van *Brandenburg* en *Nyborg*. Vroeger (1582) was hij muntmeester te Zutphen. (VAN DER CHYS, *de munten der Heeren en St. v. Geld. blz.* 98). De vierde zoon, CASPER, was eerst muntmeester te Kampen, later te Enkhuizen voor Westfriesland. HENDRIK is opgevolgd door zijn zoon JOHAN, wiens dochters zoon ROELOF VAN SONSBEECK in 1653 dat ambt heeft verkregen.

De eerste muntmeester van het in 1586 opgerigte Westfriesche munthuis was BALTHAZAR WYNTGENS. (*Ned. Hist. penn. ten verv. op* VAN LOON, 2e *St. bl.* 114), of dit de vader of de zoon was weet ik niet, evenmin in welke betrekking tot hen stond JOHAN WYNTGENS, die in 1567 waradijn der stad Nijmegen was. (NYHOFF *Bijdr. IV*. 299).

Zoo liep deze zaak af. De steden waren nu en bleven muntleden van die Kreits. Ze hadden steeds een gemagtigde op de vergaderingen, die, te Keulen woonachtig, hunne belangen zoo noodig verzorgde, met hen briefwisselde en de besluiten of recessen overzond. De muntmeester kwam er ook, doch, naar ik meen, niet altijd. Eerst was het de muntmeester der drie steden, later van sommigen ook afzonderlijk, zoo als van Deventer MATTHYS GOOSSENS, die in 1615 met HERMAN MATTHIESSEN goudsmit als waradijn den eed aflegde, en van commissie voorzien werd om aldaar naar de rijksverordeningen te mogen munten, en later CLAAS MEYNERS ook voor Deventer (1617), in plaats van den overledenen M. GOOSSENS. En voor Campen JOHAN WYNTGENS, en in 1615 als waradijn BERNHARD WYNTGENS, de jonge. Meermalen werden de muntbussen der steden geopend (1), en ook toestemming verleend tot het slaan van den een of anderen penning, waarvan de voorbeelden tot lateren tijd behooren, waarom wij nu alleen vermelden, dat in de vergadering van Mei 1576 aan de drie ste-

---

(1) In Oct. 1567 die van Hasselt, waarin 34 daalders. In 1568 en 1571 die van de 3 steden; 1615, 1616, 1617 en 1620 die van Campen; 1617 die van Deventer, enz.

den werd toegestaan, eenen bij haar gebruikten stuiver te munten van 15 plakken, en waarvan 20 een Brabandschen gulden zouden waard zijn, van 76 in 't Keulsche mark en 3 penn. fijn (1).

Deze betrekkingen hebben tot in de laatste helft der 17e eeuw voortgeduurd, en zijn daardoor ook van de zoogenoemde recessen of processenverbaal der muntproefdagen tot aan dien tijd een aantal op het archief te Deventer voorhanden (2).

Wij willen hier onze aanteekeningen voorloopig eindigen. Behouden wij lust en krachten, wij vervolgen ze misschien later, om te

---

(1) In de muntregisters staat, dat geslagen is aan stuivers, die gelden 5 ort, van 5 Maart 1577 tot 3 Dec. 1579, 2633 mark. Welligt zijn het deze.

(2) Die ik vond waren van 1567 (twee), 68, 69, 71, 76 (twee), 80, 89, 94, 95 (twee), 96 (twee), 97, 1614, 15, 16 (twee), 17 (twee), 18, 19 (twee), 20 (twee), 21, 25, 26 (twee), 27, 33 (twee), 34, 37, 38, 40, 41 (twee), 43, 44, 48, 52 (twee), 53, 56 (twee), 64, 68 en 74. Hetzelfde onderwerp ten aanzien van Nijmegen is behandeld door den heer Guyot in Nyhoff, *Bijdr. v. d. Vad. G.* en *O. IV blz.* 294 *volgg*, die aldaar geene andere recessen heeft gevonden dan die van 1567 en 68, en omtrent den duur des verbonds na 1577 onzeker is. Bij het doorloopen der recessen is mij gebleken, dat Nijmegen op de probationstage vertegenwoordigd werd, o. a. in de jaren 1619, 20, 34, 37, 38, 40, 41, 51, 53, 64.

behandelen het geen tot de tijden der republiek behoort, waartoe stof genoeg voorhanden is.

DEVENTER, C. J.
Maart 1853.

BIJLAGE *A*, (zie blz. 11).

Item ene Oelde Sattinghe van payemente die geschiett Is Inden Jair ons herenn duysent vierhondert ende eene.

Item een Engelsche nobel zal gelden. xcviii pl.
„ „ Gentsche nobel . . . . . xcv pl.
„ „ leoen . . . . lxiii pl.
„ „ ffranckrycx matronen . . lvi pl.
„ „ ffrancricx Schilt . . . lv pl.

Item een nye mechels Schilt . „ 1 gulden peter . . . . „ 1 francricx kroenart . . „ 1 mit tween helmen . . „ 1 denemers Schilt . . . „ 1 Wilhelmus Sch. . . . „ 1 Albertus van den besten	elck xlix pl.
Item 1 Keisers Schilt . . . „ 1 Gents Schilt . . .	elck liiii pl.

Item een oldt francke . . . . . . xliiii pl.
„ 1 albertus Kroenart . . . . . xliii pl.

Item 1 deventer gulden (*Longi temporis possessio*) . . . . . xl pl.

„ 1 nye v. gulden . . . „ 1 nye francke	elk xli pl.

Item 1 olt hollans gl. . . . . . . xxxiii pl.
„ 1 myt twien kronen elck
voir syne werde.
„ 1 nye gelres gulden . . . . xxiii pl.

Item wie syn gueth verkoipet by gul. sonder voirbescheit, den sal men voir den gulden betalen xxiiii pl. Ende wie syn gueth vercopet by nyen gulden, den sal men voir den gulden betalen xxiii pl. ten weer dat men golt myt voersticke bescheiden hadde. Ende soe komenscap belopet baven x gl., dair sal die twe deel affwesen golt, ende dat dardendeel silveren gelt dair en weren andere voirwairden. (Was het goud dan zoo overvloedig?)

Item een ander satinghe van payemente geschreven uth eenre Cedulen, die Johannes Pallas geschr. hadde.
Item ix vlms pl. 1 guld.
„ viii oelde butdregers 1 guld.
„ x nye budtdreger 1 guld.
„ vi breede burgonische off hasselsche pl. 1 guld.
„ xij vlms. groet 1 guld.
„ xviii gelressche offte cleeffsche kopperde 1 guld.
„ xii brede scrantraedes hasselsche pl. 1 guld.

Item XIII riensche breede pl. 1 guld.
„ luydixsche butdreger 1 guld.

Geextrahiertt uth een olth boeck der Stadt deventer, daer derselvigher stadt, voile verscheiden gerechticheiden inne beschreven staen. Ende Concordieren beide dese vurs satinghen myt denselven Boecke van woirde tot woirden by my Jacobus helm der Stad deventer geswairen secretarius.

Ita est Jacobus helm Secretarius
qui sup. sc.

BIJLAGE *B*, (zie blz. 51).

Opgave van de *Daalders*, door de drie steden van Overijssel te Deventer op de munt geslagen, in de jaren 1538—1583, voor zoo ver daarvan uit de voorhanden registers blijkt.

3 Sept.	1538	tot	Junij	1539 . .	1033	mark.
Junij.	1539	„	het einde van	1540.	2421	„
Jan.	1541	„	October	1541 .	1948	„
Oct.	1541	„	Decemb.	1542 .	2497	„
Dec.	1542	„	Sept.	1543 .	1221	„
Sept.	1543	„	Mei	1544 .	1709	„
Mei	1544	„	Mei	1545 .	2174	„
Mei	1545	„	Oct.	1545 .	1339	„
Nov.	1545	„	Mei	1546 .	907	„
Junij	1546	„	Mei	1547 .	1182	„

Mei 1547	tot	Jan.	1548 .	997	mark.
Jan. 1548	„	Aug.	1548 .	679	„
Aug. 1548	„	Aug.	1549 .	900	„
Aug. 1549	„	Oct.	1551 .	952	„
Oct. 1551	„	Jan.	1553 .	1720	„
Jan. 1553	„	Dec.	1553 .	1320	„
Dec. 1553	„	7Sept.	1554 .	310	„
Julij 1555	„	Maart	1556 .	4600	„
Maart1556	„	Mei	1557 .	17254	„
Junij 1557	„	Aug.	1558 .	14429	„
Aug. 1558	„	Dec.	1559 .	5702	„
Jan. 1560	„	Nov.	1560 .	1511	„
Nov. 1560	„	Jan.	1562 .	3236	„
Jan. 1562	„	Sept.	1562 .	1880	„
23 Junij 1563	„	Aug.	1563 .	742	„
Voorts nog naar de nieuwe ordonnantie van dien tijd, aan daalders van 32 St. br.					
van 19 Nov. 1567	tot	4 Dec.	1568.	9458	„
van 4 Dec. 1568	„	26 Febr.	1569.	1182	„
16 Maart1570	„	7 Julij	1570.	7342	„
8 Aug. 1570	„	29 Nov.	1578.	2227	„
29 Nov. 1578	„	3 Dec.	1579.	314	„
3 Dec. 1579	„	1 Oct.	1582.	10467	„
1 Oct. 1582	„	25 Aug.	1583.	5704	„
			te zamen	109357	mark.

hetgeen, tegen 25 gulden het mark, eene waarde geeft van 2,733,925 gulden.

JACOBUS REVIUS

DOOR

K. J. R. VAN HARDERWIJK.

De *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* zal, meenen wij, aan zijn doel volkomen beantwoorden, indien hij bij de vele belangrijke stukken voor Geschied- en Oudheidkunde, die hij jaarlijks mededeelt, nu en dan eenige bladzijden toewijdt aan de nagedachtenis van hen, die als letterkundigen zich verdienstelijk hebben gemaakt, maar wier talenten òf miskend òf te weinig gewaardeerd zijn geworden. Deze toch, zij mogen al niet tot de eerste lichten aan den letterkundigen hemel onzes vaderlands behooren, verdienen, onzes inziens, evenzoo den dank der nakomelingschap als zij, die herhaaldelijk door dichters en prozaschrijvers bezongen en gehuldigd zijn.

In de nu volgende bladzijden willen wij den

lezer van dit jaarboekje eenige bijzonderheden mededeelen over JACOBUS REVIUS en zijnen letterkundigen arbeid. Onder de verdienstelijke mannen, die nogtans weinig *algemeen* bekend zijn, bekleedt hij eene aanzienlijke plaats en ofschoon wij in onze nasporingen, hem betreffende, bij de nog levende afstammelingen zijns geslachts, weinig geslaagd zijn, als zijnde er van of over hem in handschrift, voor zoo ver bekend is, niets meer aanwezig, zoo mogten wij evenwel met genoegen opmerken, dat onze poging om hunnen voorzaat meer algemeen bekend te maken, door hen met welgevallen vernomen werd, en wij twijfelen ook niet of zulks zal met vele lezers van dit jaarboekje mede het geval zijn. Mogen deze mededeelingen verder strekken om ook anderen uit te lokken, die tot aanvulling in staat zijn, dan zal het doel van den schrijver volkomen bereikt zijn. Treden wij dus dadelijk ter zake.

JACOBUS REVIUS werd in November van het jaar 1586 te Deventer uit een deftig geslacht geboren. Zijn vader RIKERT REVIUS (REEFSEN) was burgemeester en schepen dier stad (1) en zijne moeder CORNELIA HEIJINCK was de dochter van JOANNES HEIJINCK, mede burgemeester

(1) Zie DUMBAR, *Kerkelijk en Wereltlijk Deventer*, D. I. bl. 94.

van Deventer en behoorende tot eene aanzienlijke Overijsselsche familie.

Na het verraad der stad (1), werd REVIUS aan de moederlijke zorg ontrukt en naar Amsterdam gezonden, werwaarts zijn vader gevlugt was. Hier genoot hij het eerste onderwijs in de fransche taal en leide zich vervolgens onder de lessen van CORNELIS VEEKMANS en diens schoonzoon, HUBERTUS SALIGNAC, op het grieksch en latijn met ijver toe. Aldus voorbereid begaf hij zich naar de Leidsche Hoogeschool, alwaar hij de wijsbegeerte onder GILBERTUS JACHAEUS en de godgeleerdheid onder GOMARUS en TRELCATIUS beoefende. Bij den twist, die toen ter tijd tusschen ARMINIUS en GOMARUS over de voorbeschikking gevoerd werd, vond hij geraden zijne studiën aan de Hoogeschool te Franeker te voleindigen, alwaar hij onder de beide DRUSIUSSEN, (vader en zoon) zich ook de hebreeuwsche taal eigen maakte.

Hij was, gelijk toen bij de schaarschheid van predikanten gebruikelijk was, *alumnus* der stad Deventer. Bij resolutie van 11 Oct. 1604 werd hem toegelegd eene som van 100 daalders jaarlijks *pro continuatione studiorum* te Leiden, zoo hij zich met toestemming zijner moeder aan de

---

(1) In 1587. Zie WAGENAAR, *Vaderlandsche Historie*, D. VIII. bl. 197.

stad wilde verbinden. Den 28 Maart 1605 werd deze subsidie tot 200 car. g. vermeerderd.

In het jaar 1610 ontstond bij REVIUS de lust om, naar de gewoonte van zijnen tijd, eene buitenlandsche reis te doen. Hij begaf zich daartoe naar Rouaan, en bezocht achtereenvolgens Parijs, Orleans, Blois, Tours, Saumur, Poitiers, Kamerijk, Valenciennes, en meer andere plaatsen, en na op zijne terugreis te Orleans tot *Bibliothecaris* en *Orateur* of *Assessor* bij de duitsche gemeente te zijn aangesteld, keerde hij over Braband en Holland naar Deventer terug (1).

Of REVIUS vóór of na zijne reize tot den predikdienst werd toegelaten is ons nergens gebleken. Proponent zijnde, werd hij in 1613 te Zeddam, en in dat zelfde jaar te Winterswijk en Aalten beroepen, welke beide plaatsen toen nog kerkelijk vereenigd waren. Den 22 Augustus 1614 te Deventer beroepen zijnde, werd REVIUS in October daaraanvolgende bevestigd; tijdens zijn dienst aldaar, werd hij te Leiden en te Rotterdam herhaaldelijk beroepen, aan welke uitnoodigingen, hoe dringend ook, geen gehoor werd gegeven. Op den 13 September 1641 beriep men hem te Leiden tot

(1) Het verhaal zijner reize vind men in zijn werk getiteld: *Daventria Illustrata*, p. 727.

regent van het Theologisch Collegie aldaar in de plaats van FESTUS HOMMIUS, wegens zwakheid en ouderdom eervol ontslagen (1). Hij nam deze aanzienlijke betrekking aan, en werd als zoodanig den 7 Januarij 1642 ingehuldigd, terwijl hem den 7 Februarij daaraanvolgende door den Academischen Senaat, de titel van Doctor in de Godgeleerdheid verleend werd en hij de formulieren teekende (2). Zijne destijds gehoudene Latijnsche Oratie ter aanvaarding zijner nieuwe betrekking is in druk verschenen, en onder No. 8 hier achter vermeld.

De laatstgenoemde betrekking bekleedde hij tot aan zijnen dood, die na eene korte ziekte den 15 November 1658 plaats had. Hij had den ouderdom van 72 jaren bereikt, en

---

(1) Zie SIEGENBEEK, *Geschied. der Leidsche Hoogeschool*, D. I. bl. 153.

(2) Zie KIST en ROYAARDS, *Archief voor Kerk. Geschieden.* enz. D. IX. bl. 495. In de verzameling van den Hr. Mr. J. VAN DAM VAN NOORDELOOS te Rotterdam, bevindt zich een latijnsch vers van DANIEL HEINSIUS aan REVIUS, bij gelegenheid van zijne bevordering tot Doctor in de Godgeleerdheid; van dat vers wordt melding gemaakt door Dr. G. D. J. SCHOTEL in zijne *annotationes* achter de *Epistolae ineditae et commemorationem meritorum gentis Blyenburgicae.* (*Hag. Com.* 1843 pag. 99). Met toestemming van genoemden Heer VAN DAM VAN NOORDELOOS laten wij hetzelve in Bijlage 2 hier achter woordelijk volgen.

JOHANNES HOORNBEEK deed over hem eene lijkrede.

REVIUS is tweemalen gehuwd geweest: den 13 September 1615, huwde hij te Deventer met CHRISTINA AUGUSTYN, dochter van CONRAAD AUGUSTYN, die te gelijk met REVIUS vader de burgermeesterlijke waardigheid bekleedde en te gelijk met hem naar Amsterdam vertrok, doch die, na de overgave der stad aan de Staten, terugkeerde en tot zijnen dood burgemeester was, terwijl de vader van REVIUS het overige van zijn leven in Amsterdam ambteloos doorbragt. Genoemde huisvrouw overleed op den 23 December 1643, en van de negen kinderen, bij haar verwekt, bleef hem ééne, zijnde de oudste dochter over, die THEODORA geheeten, eerst gehuwd was met DANIEL BOCKELMAN, predikant te Wijhe, en daarna met JOHANNES STEENWIJCK, predikant te Geervliet. Na den dood zijner eerste vrouw, hertrouwde REVIUS drie jaren daarna met ANNA BARTENS, weduwe MARIUS DE WITT: of hij bij deze nog andere kinderen verwekt heeft is ons niet gebleken.

REVIUS was een man van veelzijdige kennis en groote verdiensten; behalve het latijn, grieksch en hebreeuwsch, verstond hij het syrisch, arabisch, chaldeeuwsch, italiaansch, spaansch, het fransch, engelsch en duitsch.

Hij was een groot vriend der muziek (1), en zijne veelvuldige werken in verschillende vakken overtuigen ons van zijnen onvermoeiden arbeid en uitgebreide geleerdheid.

Buiten zijne hiervoor genoemde betrekkingen, maakte Revius zich in andere mede zeer verdienstelijk. Den 4 Mei 1618 werd hij met het opzigt over de bibliotheek in het Fraterhuis belast, en opdat die van tijd tot tijd vermeerderd mogt worden, zoude hij van de voornaamste en dienstigste auctores specificatie mogen overgeven. Een goed getal werken op de tegenwoordige bibliotheek is onder zijn bestuur aangeschaft. Aan de bemoeijingen voor de oprigting der Illustre-School te Deventer nam hij een werkzaam deel (2). De wetten voor die stichting, waarvan hij een der ontwerpers was, las hij bij hare plegtige inwijding op den 16 Februarij 1630 van het spreekgestoelte af. Het programma voor die plegtigheid was door hem opgesteld (3), terwijl hij op de keuze der hoogleeraren en op het geheele beleid van zaken eenen grooten invloed gehad heeft; deze zijn invloed was niet alleen toe te schrijven aan den regtmatigen lof zijner geleerdheid,

(1) *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren*, 1837 bl. 263.

(2) *Overijsselsche Almanak*, 1850 bl. 208.

(3) Zie hetzelve bij Revius, *Dav. Illustrata* p. 681.

maar vooral ook aan zijnen heeten ijver voor de Dordsche regtzinnigheid, welke de toenmalige Deventersche regenten uitermate waren toegedaan (1).

Belangrijke taak wachtte Revius, toen hij ten jare 1632, tijdens zijn dienst te Deventer, bij een schrijven van de Staten Generaal aan de Provinciale Staten van Overijssel en van dezen aan den Magistraat van Deventer, met meer anderen werd aangesteld tot het overzien van de vertaling des Ouden Testaments voor de nieuwe uitgave van den Staten Bijbel: 's mans ijver en vlijt in deze belangrijke zaak worden door allen geprezen. Hij werd tot secretaris der vergadering aangesteld; alle zijne medearbeiders aan het gewigtig werk waren op zijne hulp zeer gesteld, en toen de kerkeraad van Deventer hem aanmaande zijn verblijf te Leiden, waar de overzieners vergaderd waren, op te schorten, ten einde zijn dienst te hervatten, gaven zij in een schrijven van den 13 September 1633 te kennen, dat *zij zijnen dienst ende neersticheyt als oock alle andere bequaemheden geensins missen nochte derven conden.* Hij bleef dus tot het einde toe zijne krachten er aan wijden, en had het genoegen

(1) Zie van Eck en Bosscha, *Het tweede Eeuwfeest van het Athen. Illust. te Deventer*, bl. 11.

den 10 October 1635 met POLYANDER en GOMARUS aan H. H. Mog. de Staten de geheele voleindiging des werks bekend te maken (1).

Als Godgeleerde maakte zich REVIUS een' grooten naam. Behalve zijn aandeel in de bijbelvertaling zien van hem eenige werken en geschriften het licht, die hem als een hevig Contra-remonstrant kenmerken (2). Terwijl wij hem als vijand van de gevoelens van DESCARTES mede uit zijne werken leeren kennen, over wier inhoud hij door heeren Curatoren der Academie strengelijk werd gegispt, tot orde en rust vermaand, en zijn *Abstersio Macularum*, (op de lijst zijner schriften onder No. 14 vermeld) met andere twistschriften van

(1) Het belangrijk aandeel, hetwelk REVIUS in de overziening van de vertaling des ouden Testaments had, blijkt ons uit het werk van NIC. HINLOPEN, *Historie van de Nederl. Overzettinge des Bijbels*, bl. 10, 79, 140, 144 en de Bijlagen bl. 5, 16 en 45. Men zie ook KIST en ROYAARD's *Archief* enz. D. V. bl. 177—188 en bl. 193. De daar medegedeelde brieven van BAUDARTIUS aan REVIUS strekken tot opheldering van hetgeen door HINLOPEN is medegedeeld en zijn zeer belangwekkend.

(2) P. C. MOLHUIJSEN, *Leerrede op den tweehonderd vijftigsten verjaardag van de stichting der Dev. Herv. Gemeente*, bl. 70.

dien tijd onderdrukt en deszelfs verspreiding geweerd werd (1).

Als geschiedschrijver verdient REVIUS eene eerste plaats. Zijn hoofdwerk is het „*Daventria Illustrata*," dat ten jare 1651 te Leiden het licht zag, en hetwelk met latijnsche, grieksche en hebreeuwsche verzen van HEINSIUS, SCRIVERIUS, BOXHORNIUS, GRONOVIUS, BARLAEUS, THYSIUS en UCHTMANNIUS vereerd werd.

Loopende van de oudste tijden tot het jaar 1641, behandelt REVIUS in dit zijn werk niet alleen de geschiedenis en oudheden van Deventer, maar ook van de geheele provincie Overijssel. Wij vinden in hetzelve, behalve de geschiedenis dezer provincie, eene menigte belangrijke bijzonderheden vermeld betreffende beroemde personen, geleerden en hunne werken; alles wat tot het kerkelijk gebied van Overijssel en bepaaldelijk van Deventer behoort, wordt er met naauwkeurigheid in vermeld; ook voor de geschiedenis der Illustre-School te Deventer is dit werk zeer belangrijk; in één woord, het is en blijft eene onmisbare bron voor de geschiedenis van Overijssel in 't algemeen, en van Deventer in 't bijzonder, en geen won-

---

(1) Zie SIEGENBEEK, *Gesch. der Leijdsche Hoogeschool*, D. II. bl. 164 en 165.

der is het dat dit werk door alle tijden heen op grooten prijs is gesteld (1).

De latijnsche, fransche, grieksche en vooral de nederlandsche dichtkunst werden door Revius beoefend (2). Door zijne *Overijsselsche Sangen* en *Dichten* deed hij zich als Nederduitsch dichter vooral kennen. Genoemde bundel, onder No. 4 op de lijst zijner werken vermeld, bevat dichtstukken meestal van zedelijken en godsdienstigen aard, en gelijk elke provincie, ja bijna elke stad in die dagen zijn liedeboek had (3), zoo ook vervaardigde Revius de genoemde verzameling voor Overijssel.

---

(1) Zie onder anderen N. G. van Kampen, *Beknopte geschied. der letteren in Nederland*, d. i. bl. 204 en d. iii. bl. 407. A. Moonen, *korte Kronyke der stad Deventer* (zijnde getrokken uit het werk van Revius *Dav. Illustr.*) in de voorrede. A. Pars, *Katwijksche Oudheden*, (laatste druk bl. 27 en 288). Ter laatstgemelde plaatse worden ook genoemd de *Anagrammata*, door Revius ten getale van vijftig op het woord *Daventria* vervaardigd. Men vindt ze bij Revius bl. 784 en 788 in zijn aangehaald werk, en bij G. Dumbar vóór zijn *Kerkelijk en Wereltlijk Deventer*.

(2) Latijnsche verzen treffen wij van hem aan in de *Poëmata* J. Is. Pontani, (Amst. 1634 bl. 56—58), en in de *Nederduitsche Poëmata* van Adrianus Hofferus bl. 273. Zie ook D. van Bleiswijk, *Beschrijv. van Delft* d. ii. bl. 804. Fransche en grieksche verzen van hem komen voor in de *Overijsselsche Sangen en Dichten*.

(3) Zie G. D. J. Schotel, *Letter- en Oudheidk. Avondstonden*, bl. 73 en 110.

Het is uit dit werk dat wij hem als Nederduitsch dichter moeten beoordeelen. De genoemde NIKOLAAS HINLOPEN noemt REVIUS *zoet op de Nederduitsche dichtkunde* (1), en de beroemde BAUDARTIUS roemt zijne verzen *om de stichtelijke materie als om den soeten rym* (2), en mogen zijne gedichten wel niet op een hoogen en stouten toon gestemd zijn, ja zelfs de vermelding van den titel door WITSEN GEYSBEEK (3) voldoende zijn gerekend, nogtans, het zijn de woorden van een niet minder bevoegd kunstregter (4), zijn dezelve veelal zoetvloeijend, zinrijk en van dichterlijken zwier geenszins ontbloot. Tot eene proeve van zijnen dichttrant deelen wij de volgende uittreksels uit zijnen reeds genoemden bundel mede.

(bl. 23). LEVEN.

Dit leven is een vrye merckt
Let op u stuck, en daar op merckt
Dat ghy den tyt niet laet verlopen,
Gestelt tot copen en vercopen.

---

(1) Zie zijn aangehaald werk bl. 79.
(2) Zie KIST en ROYAARDS, *Archief* enz. D. V. bl. 183.
(3) WITSEN GEYSBEEK, *Anthol. Biograph. en Critisch Woordenboek der Nederlandsche Dichters*, D. V. bl. 168.
(4) M. SIEGENBEEK, *Beknopte geschiedenis der Nederl. Letterkunde*, bl. 134.

Want sitty stil of blyf dy wt,
Tot dat de dood de cramen sluyt,
Soo ist te laet om te beginnen,
Het allerbeste goet te winnen.

(bl. 24). LEVEN EN DOOT.

Hoe leytter menich mensch soo beestelycken leven,
Als of hy nimmer hem tot sterven sou begeven.
Hoe sterfter menich mensch soo roeckeloos en rou
Als of hy na de doot niet weder leven sou.

(bl. 46). CRACHT DES GOUTS.

Indien eenmael het gout de sprake comt te crygen,
Soo mach wel alle const en reden voor hem swygen.
Want men bevint alree dat het de wetten breeckt,
En doet al wat het wil, hoewel het niet en spreeckt.

(bl. 57). HOOCHMOET VOOR DEN VAL.

Wanneer het weecke deech op 't dickste is geresen,
Soo achtet even juyst den backer tyt te wesen
Dat hy het op de planck en in den oven bringt
Alwaer de bollicheyt dan vry wat neder-sinckt.
Wanneer gy swacke mensch door hoochmoet op-geblasen
Begint met yder een te pochen en te rasen
Soo dencket dat de uyr is op het naeste by
Dat God syn oordeelen sal oeffenen aen dy;
En om u herte van de grootsheyt af te wenden,
Doen proeven voor een wyl den oven der ellenden.

(bl. 57). OOTMOET.

Die water scheppen wil, die buycht zyn vaetgen neder,
Die dat niet doen en wil, die crychtet ydel weder.
Begeer dy Godes gonst, vernedert u gemoet,
Hy laet u ledich gaen, soo ghy het niet en doet.

(bl. 59). **REYSEN.**

Wat batet veel gereyst in landen wyt-gelegen.
Soo ghy niet in en gaet des Heeren smalle wegen?
Wat batet te besien soo menich schoone stat,
Soo ghy het hemelryck in 't herte niet bevat?
Wat batet dat ghy roemt van velerhande spraken,
Indien des Geestes tael u niet en can vermaken?
Wat batet dat ghy weet en vele daervan cout,
Hoe hier of daer een weirt syn gasten onderhout?
Indien ghy niet en weet hoe dat ghy moet onthalen
Dien gast die in u siel comt van den hemel dalen.
Ryst vry ter plaetsen daer ghy vremde dingen siet
Maer wacht u en vervremt van uwen Schepper niet.

Als Nederduitsch dichter deed REVIUS zich mede kennen door zijne *Psalmberijming*, op de lijst zijner werken onder No. 7 vermeld. Dezelve wordt door VAN IPEREN *een meesterstuk in zijn soort genoemd* (1). Zoo als wij zagen was REVIUS benoemd tot het overzien der Bijbelvertaling, en nu meende hij dat die nieuwe overzetting met eene goede berijming der Psalmen behoorde gepaard te gaan. Na verwacht te hebben dat iemand anders zulks zou ondernomen hebben, besloot hij zelf handen aan het werk te slaan. Het middel daartoe, zegt hij,

(1) JOSUA VAN IPEREN, *Kerkelijke Historie van het Psalmgezang* enz. D. I. bl. 171. Zie ook ANDRIESSEN, *Aanmerkingen op de Psalmberijming van* PETRUS DATHENUS, bl. 181, en A. MOONEN, in de voorrede zijner *Nederduitsche Spraakkonst*.

in *zijn woord aan den Christelijcken lezer ende sanger*, wordt bij velen verschillend geoordeeld en ofschoon hij van de Psalmberijming door eenen MARNIX VAN ALDEGONDE niets min loffelijks wil zeggen, doch die *om sekere oude ende nu ter tijd ongewone maniere van spreken geen ingang vond*, meende hij zijn doel te bereiken door de Psalmen van DATHEEN te verbeteren. Hij voegde, behalve de gezangen in de kerk toen gebruikelijk, den catechismus, de kerkelijke formulieren en de gebeden er bij, die hij, wat betreft de daarin aangehaalde schriftuurplaatsen, met de nieuwe overzetting des bijbels in verband stelde. Zijne Psalmberijming moge dan ook door latere en betere berijmingen verdreven of door gelijktijdig uitgegevene niet in gebruik zijn gekomen, zeker is het dat zij hare verdiensten had, en dat de brave man, „*beneffens andere syn beste heeft gedaan en niets heeft achtergehouden tot opbouwinge van 't huys des Heeren.*" Nederig noemt hij zelf zijn werk:

— Gering in 't geen ghy daer sult lesen,
Van my gedaan: maer in syn eygen wesen
Soo costelyck, dat onder 's hemelsbooch,
Geen dinck en is soo schoon, soo groot, soo hooch.

REVIUS vervaardigde nog, naar de gewoonte dier dagen, onderscheidene eerverzen op werken, door zijne vrienden en tijdgenooten uitge-

geven; onder anderen treffen wij een vers van hem aan op de *Gedenkschriften* van zijnen vriend GULIELMUS BAUDARTIUS, waarin hij zong:

Wie sal dog syn hier van den konst voorsienen schrijver?
Gy BAUDART syt daertoe de nutste die nu leevd;
Dewyl de waerheid selvs aensiende uwen yver,
Haer Goddelyke pen u in de handen geevd:
En spreekt: Mijn lieve kind, soo lang als MAURITS (degen,
Het *Nederland* bewaerd, haer vyanden verwint,
Laat vloeyen ook u schrift, gelyk een gouden regen,
Geen beter stoffe gy in al de wereld vind.

Wij vertrouwen, dat het bovenstaande voldoende zal zijn, om REVIUS eene waardige plaats onder de Nederduitsche dichters te doen innemen. Het medegedeelde moge verder strekken om hetgeen wij van 's mans veelzijdige geleerdheid aanvoerden te bevestigen; dit zal nog nader blijken, wanneer wij hierachter de lange lijst zijner voornaamste werken laten volgen, en daarbij tevens nog het een en ander ter opheldering voegen.

Bevriend met de meeste geleerden van zijnen tijd, waaronder een SCRIVERIUS, een BAUDARTIUS, BRINCKIUS (1), THYSIUS, PONTANUS (2),

---

(1) In wiens album hij schreef: thans in het bezit van den Heer Jonkheer F. A. *Ridder* VAN RAPPARD te 's Hage.

(2) Latijnsche verzen van dezen aan REVIUS vindt

een BOGERMAN, en vooral een DANIEL HEINSIUS, daalde REVIUS ten grave. 's Mans afbeelding door F. HALS geschilderd en door J. SUYDERHOEF meesterlijk in plaat gebragt, vertoont ons zijn eerwaardig gelaat (1). Behalve de door hem gebruikte zinspreuk: *Vincat amor Christi*, (de liefde tot Christus overwinne), vinden wij onder hetzelve het volgende bijschrift van DANIEL HEINSIUS.

Quem coeli illustrat sapienta, sanctaque virtus,
Et niveus pura simplicitatis amor,
Et morum nitor, et regina modestia morum
Cum sibi par, genius doctaque cura dedit,
Nunc Grajo, ac Latio, nunc Belga ludere versu,
Ille meus tali REVIUS ore fuit.

---

men bl. 160, 161, 178 en 290 van de *Poëmata* JOH. IS. PONTANI. (Amst. 1634 12°.).

(1) Ook in PARS, *Index Batavicus of Naamrol* bl. 134, komt eene afbeelding van REVIUS voor naar het portret, door HALS geschilderd, vervaardigd.

BIJLAGE I.

Lijst der voornaamste werken van JACOBUS REVIUS.

No. 1. *Schriftuerlyck Teghen-bericht van de Leere der gereformeerde kercken, aengaende de Godlycke Predestinatie, ende andere aenklevende puncten, tegen de Dwalingen dergener die haer selven Remonstranten noemen, voorghestelt in 't boecxken van* D. H. HERBERTS, *genoemt cort en claar bewys enz.* Deventer 1617. 8o.

(Men zie over dit werkje de *Memorien van* GULIELMUS BAUDARTIUS, D. I. boek IX bl. 27—31.)

No. 2. *Epistolas Gallicas Illustrium ac Doctorum virorum ad Josephum Justum Scaligerum. Harderovice* 1624. 8o of 12o.

No. 3. *Belgicarum Ecclesiarum Doctrina et ordo: hoc est, Confessio, Catechesis, Liturgia, Canones Ecclesiastici. Graece et Latine. Lugd. Batav.* 1627. 12o.

(Uitgenomen de Catechismus was het REVIUS, die de verschillende gedeelten van dit werk uit het hollandsch in 't grieksch en latijn overbragt). Hij zond er een exemplaar van aan den beroemden griek-

schen Patriarch Cyrillus Lucaris, aan wien het, volgens een schrijven van der Staten Gezant of Orateur aan het Ottomannische hof, Mr. Cornelis Haga, aan Festus Hommius, niet ongevallig was. (Zie dat schrijven bij Revius, *Daventria Illustr.* p. 671 en bij Kist en Rooyaards in *Nederl. Archief voor Kerk. Geschiedenis* d. ii. bl. 422). Op het uitgeven van deze geloofsbelijdenis door Revius, vervaardigde Joh. Isac. Pontanus een latijnsch gedicht, (zie diens *Poëmata Amst.* 1634. bl. 111), en Revius had het genoegen, bij een besluit van de Staten Generaal van den 22 Februarij 1628, verzocht te worden voor hunne rekening tweehonderd exemplaren er van aan genoemden Orateur Haga te zenden. Hij deed dezelve van een brief aan Haga (zie *Dav. Illust.* bl. 672) en een exemplaar aan den voornoemden Patriarch Cyrillus Lucaris vergezeld gaan. Dit werk werd overgezet in het grieksch-barbarysch en kwam alzoo ten jare 1648 te Leiden in het licht. Volgens Pars, *Index Batavicus* bl. 240, kwam die overzetting der geloofsbelijdenis ook te Amsterdam in het jaar 1638 uit. De dichter A. Moonen zingt er van:

Gij die den Sangberg door uw Roomsch en Onroomsch digt,
d'Aartsvaderlyke kerk van Oud Konstantinopelen
Door Duits geloov, in Grieks vergoten, eeuwig stigt
Terwyl de turksche maan, voor 't kruismerk raakt
(aan 't popelen.

No. 4. *Overijsselsche Sangen en Dichten.* *Deventer* 1630 4o, 2de vermeerde druk, *Leijden* 1634 4o.

Opgedragen aan DANIEL HEINSIUS en, behalve met een latijnsch eervers van ANNA MARIA à SCHUURMAN, vereerd met eerverzen van HEINSIUS en H. AB HEYDENDAL. Van laatstgenoemden dichter komt, vóór VAN DER VEEN'S *Adamappel*, een rijmpje voor op de gedichten van REVIUS, getiteld *aan den IJssel*, waarvan de aanhef luidt:

Den Ryn heeft zynen HEYNS, den Amstel heeft zyn
(HOOFT.
De Maas heeft zyne CATS, elck een der water stroomen
Heeft iemant die hen viert; U beurt is mee gecomen,
O claren Ysselgodt, want REVES die verdooft,
Als hy zyn snaren roert, het quelen der Sirenen,
Den Roomschen lierman, enz.

Van den eersten druk van REVIUS gedichten kwam een fraai exemplaar voor op de verkooping bij FR. MULLER *Amst.* Mei 1851, bl. 110 No. 6069 van den Catalogus, met *zes* bijgevoegde bladen, waarop gelegenheidsverzen van 1631—1637, en voorzien van eene menigte gedichten,

bijvoegsels, omplaatsingen enz., waarschijnlijk van de hand van REVIUS, bevestigd door een' bijliggenden brief van HOOGVLIET van 1792.

No. 5. *Laurentii Vallae viri Clarissimi de Collatione Novi Testamenti libri duos suis notis illustratos.* 1630 (?).

No. 6. *Historiam Pontificum Romanorum contractam et compendio perductam usque ad annum aerae Christianae* CIↃIↃCXXXII *Amst.* 1632 12o.

No. 7. *De* CL *Psalmen Davids, Eerst in Nederlantschen Dichte gebragt door* PETRUM DATHENUM, *ende nu in sin ende rymen gebetert. Deventer* 1640 kl. 8o, herdrukt *Amst.* 1647 kl. 8o.

No. 8. *Oratio Inauguralis de Origine et Usu gymnasiorum, ac nominatim collegii Theologici Lugdunensis apud Batavos. Lugd Bat.* 1642 4o.

(Zie A. PARS, *Index Batavicus* bl. 390. Deze Oratie werd vereerd met latijnsche verzen van HENRICUS à DIEST, NICOLAAS HEINSIUS en anderen).

No. 9. *Historia vitae, doctrinae, ac rerum gestarum Davidis Georgii haeresiarchae, conscripta ab ipsius genero Nicolao Blesdikio. Daventr.* 1642 (4o. ?).

No. 10. *Examen Dissertationis D. Nicol. Vedelii de Episcopatu Constantini Magni, seu de*

potestate Magistratuum reformatorum circa res Ecclesiasticas. Amst. 1642.

No. 11. *Suarez repurgatus, sive Syllabus Disputationum Metaphysicarum Francisci Suarez, etc., Lugd. Batav.* 1644 4o.

No. 12. *Libertas Christiana circa usus Capillitii defensa, qua sex ejusdem Disputationes de Comâ ab exceptionibus viri cujusdam docti vindicantur etc. Lugd Bat.* 1647.

(Zie de aanleiding tot het schrijven van dit geschrift, in den twist over het lange en korte haar, bij SCHOTEL, *Kerkelijk Dordrecht*, D. I. bl. 434.)

No. 13. *Methodi Cartesianae consideratio Theologica. Lugd. Bat.* 1648.

No. 14. *Abstersio Macularum, quae ab Anonymo quodam, calumniosae praefationis in Notas cartesianas Auctore, ipsi aspersae fuerunt. Lugd. Bat.* 1648.

No. 15. *Joannis Pistorii, Woerdenatis, — descriptum à Gulielmo Gnaphaeo — nunc autem e Manuscripto editum. Lugd. Bat.* 1649. 12o.

(Dit werk werd in 1652, door Mr. JACOB VERWEIJ, in het Nederduitsch vertaald en te Leiden uitgegeven).

No. 16. *Uittreksel uit zeker geschrift van Carel Everwyn, Fransch predikant te Gouda*, (over de magt der overheid in het vergeven van

predikantsplaatsen), *met het antwoord van Jacob Revius. Leiden* 1650.

No. 17. *Daventria Illustrata, sive Historiae Urbis Daventriensis libri sex. Lugd. Bat.* 1651 4o.

No. 18. *Statera philosophiae Cartesianae etc. Lugd. Bat.* 1650.

No. 19. *Thekel, id est, levitas defensionis Cartesianae, contra Tobiam Andream, Brielae.* 1653 12o.

No. 20. *Cartesiomania, hoc est, furiosum nugamentum, quod Tobias Andreae, sub titulo Assertionis Methodi Cartesianae, orbi litterato obtrusit. Lugd. Bat.* 1654. 12o.

BIJLAGE II.

Ad Musas
Theologi et Poetae eximii
D. JACOBI REVII.
cum sacrosanctae Theologiae doctor renunciaretur
VI. eid. febr. CIↃIↃCXLII.

Reviades Musae, non vos Helicone profano
Imbuit Aöniae Cynthius arte lyrae:
Non vos Cyrrhaeis obsessa furioribus antra,
Sacrave mentiti detinuere Dei.
Felices! vero possessum numine pectus

Queis pius afflavit relligionis amor.
Vobis Uranie coelestibus ignea curis
Sacra Palaestinis probuit ora vadis.
Ipse Deus vatemter Jordanae contigit undae :
Cantanti laudes annuit ille suas.
Non vestro steterunt Phoebeae in vertice lauri,
Aut hederae doctum circulere caput :
Cinxit Idumea radiantia tempora Palma.
Virgineas solyme disposuitque cornas.
Nunc quoque sed majore Chelyn impellite dextra;
Nunc divae et tragico celsius ite gradu.
Ecce meo vati solemnia sacra parantur :
Jamque sui pretium grande laboris habet.
Damnate toties inter sua scrinia noctes,
Et longo exacti saepe labore dies,
Vos ego nunc testor, doctrinae praemia tantae
Dignius haeculli vix potuisse dari.
At vos Reviades divina poemta Musae
Pergite sed soli rite dicare Deo.

Ex tempore
NICOLAUS HEINSIUS.

ARNOLD MOONEN.

Ook deze behoort, gelijk REVIUS, in de letterkundige geschiedenis van zijnen tijd en verdient met hoogen lof vermeld te worden. Wij zullen bijeenbrengen, wat ons gedrukte en ongedrukte bescheiden omtrent zijn leven en werken hebben medegedeeld.

IZAAK MOONEN was den 15den Maart 1600 te Aken geboren en had deze stad om de vervolgingen, waaraan de Hervormden bloot stonden, verlaten en zich te Zwolle nedergezet, waar hij handel dreef. Hij werd er luitenant bij de burgerij, en toen de Zwollenaars, bij de inwendige twisten in Overijssel, in het jaar 1657, tegen de stad Hasselt uitrukten en haar belegerden, trok hij met zijne compagnie, bij afwezigheid van den kapitein, het eerst naar de schans Kijk in de Vecht, ongeveer ter halver wege van Hasselt, ter wacht. Hij huwde in 1639 met ANNA, dochter van AREND VAN GOOR, koopman te Zwolle, uit welk huwelijk drie zonen en ééne dochter gesproten zijn, waarvan ARNOLD,

geboren den 12den Aug. (o. st.) 1644, de oudste was. Hij leefde tot het jaar 1685 (1). Nadat ARNOLD de latijnsche scholen van zijne vaderstad bezocht had (2), vertrok hij drie jaren naar Utrecht en drie jaren naar Groningen, en werd op zijnen vierentwintigsten verjaardag, den 12 Aug. 1668, tot de kerkdienst toegelaten, nadat hij eene dissertatie had verdedigd (3). Zes jaren had hij zijn verblijf, zoo te 's Gravenhage als te Zwolle. Burgemeester WOLFSEN van Zwolle, die van wege de Staten-Generaal naar Lissabon stond te vertrekken, bood hem aan, de reize als predikant mede te doen, doch hij sloeg het af, dewijl zijne ouders er tegen waren. Eer hij nog als predikant geplaatst was, sprak hij, den 12den April 1674 te 's Gravenhage eene Oratie in het Latijn over den vrede met Engeland uit (4), en werd in Julij van dat jaar te Hardenberg beroepen, aldaar den 20sten Sept. door den Zwolschen predikant ROUSE bevestigd, en

---

(1) Een grafschrift op zijn' vader vindt men in zijne *Poëzy*, bl. 494.

(2) Welke toen door JOANNES KOK bestuurd werden, die later Professor in de Historiën en Welsprekendheid te Leiden werd. Zie *Poëzy* bl. 859. Eene *Elegia* op hem is in de *Poëmata Latina* p. 1, en een *Epitaphium* p. 9.

(3) *Dissert. Hist. Theol. Gron.* 1668, 4.

(4) *Oratio panegyrica de pace Brittannica*, 's Hage 1674, 4.

deed den 23sten zijne intrede met eene leerrede over 1 Tim. I. 12.

Nog te Hardenberg zijnde, trouwde hij, in 1676, met Catharina Adelheid Osicius, dochter van Wenceslaus Osicius, Conrector te Steinfort. Op het 31ste verjaarfeest dezer vrouw, met welke hij in gelukkigen echt leefde, maakte hij, in 1685, het volgende gedicht:

't Zyn vyf paer jaeren, dat ik eerst uw zoet gezicht,
O ziel van myne ziel, op 't bruiloftsmael aenschouwde,
En negen, dat myn hant uw hant te Brantlicht trouwde:
Acht jaeren hebt ge my door kindervoên verplicht.

Hoe eer ik dan uw liefde op uw geboortelicht?
Waer op zich in myn dienst myn huiszorg veiligh bouwde
Met zulk een zegen, dat het melk en honigh doude
Op onzen echtbant, die de Stad door vrede sticht?

Groei, Liefste, die myn hart in boeien hebt geslagen
Door uw bekoorlyk oog en nederige zeên
En stillen geest, een schoon gespan Bevalligheên;

Beleef noch dertigh jaer na 't moortjaer, buiten plaegen,
En leer uw dochtertjes uw eigen padt betreên,
Erfbeelden van uw deugt, als van uw vleesch en been.

Vijf dochters, geene zonen, werden uit dit huwelijk geboren, waarvan ééne zeer jong stierf. De oudste, Catharina Adelheid, naar de moeder genoemd, geboren te Hardenberg in 1677, huwde in 1702 met Gerhard Francken Med. Dr. en geneesheer van den Graaf van Benthein Steinfurt, later ook professor in de

geneeskunde en de wijsbegeerte aldaar, die in 1722 overleed. Eene andere dochter, LIBERTA, te Deventer in 1686 geboren, huwde, na 's vaders dood, in 1712 te Zutphen met den apotheker DIRK FRANCKEN. Van Hardenberg te Deventer beroepen, deed hij er den 16den Febr. 1679 zijne intrede met Rom. 15 : 30—32 en leefde er tweeëndertig jaren. Zijne laatste en 2548ste predikatie was den 11den Jan. 1711. In April van dat jaar gaf de regering der stad hem eene eervolle rust met pensioen, doch hij had er niet lang genot van, daar hij reeds den 17den Dec. in den ouderdom van ruim zevenenzestig jaren overleed, na drie dagen te voren van zijne vrouw en kinderen afscheid te hebben genomen. Hij werd den 22sten in de Groote Kerk begraven, alwaar nog op eene zerk in de nabijheid der krypt de naam: MOONEN gebeiteld staat. Zijne weduwe overleefde hem eenige jaren (1).

MOONEN was een man van menigvuldige verdiensten, die vlijtig gearbeid en veel uitgegeven heeft. Als *kerkleeraar* had hij zulk eenen naam, dat FRANCIUS, zeker een bevoegd beoordeelaar, hem, uit hoofde van zijnen popu-

(1) Deze bijzonderheden uit MOONEN's leven zijn uit een geschreven stuk, waarschijnlijk van familiepapieren afkomstig.

lairen toon, voor den besten van zijnen tijd hield. IJPEY, in zijne *Geschiedenis der Nederlandsche Tale* (1812 bl. 497) meent „dat hij in sierlijke welsprekendheid noch met Brandt noch met Vollenhove (zijne tijdgenooten en vrienden) gelijk gesteld kan worden, maar dat hij al zijne tijdgenooten in wel beredeneerde zuiverheid overtrof. Met dat al ontdekt men in zijne voortreffelijke leerredenen eene stoutheid van uitdrukking, gepaard met eenvoudige deftigheid. Zijn stijl is daarenboven èn zaakrijk èn beknopt." In deze leerredenen is veel, dat men thans anders verlangt, en de omhaal van geleerdheid, waarop men toen gesteld was, zoude nu niet meer behagen. Maar hij toont toch de man te zijn, die door grondige studie gevormd is, en er gebruik van weet te maken tot verklaring der Heilige Schriften. Van zijnen prediktrant getuigen de volgende stukken: *Davids-Trapgezangen*, *Stephanus de Diaken*, *Paulus te Athene*, *Paulus onder de Heidenen*, *Abrahams roeping*, *de lijdende Christus*, *Lijkrede op Maria van Engeland in* 1695, *Lijkrede op Willem* III *in* 1702. De *Boekzaal van Europa*, gesticht door P. RABUS, gewaagde er telkens met hoogen lof van, bijzonder uit hoofde van de zuiverheid der taal, b. v. bij het verslag der *Trapgezangen* (1694). „Alle Nederduitsche Godgeleerde „hebben 't geluk niet, dat de heer MOONEN

„ heeft van teffens goede Poëten te zyn en in „ kraft van onze moedersprake de majesteit en „ heerlykheid der zaken, die zy verhandelen, „ te kunnen ontvouwen." — En bij dat van *Stephanus den Diaken* (1696): „ dus gelukte het „ my, den voortreffelyken prediker (die met zyn „ zuivere Nederduitsche styl en dringende uit- „ druksels van fraaye spreekwyzen veel boven „ het gros der kromtaalsprekers voor uit heeft) „ ten einde zyner predikingen na te volgen." — De Taalkunde was ook in diep verval geraakt. Men zie het bij IJPEY in het boven aangehaalde werk. Het Nederlandsch, door de meeste kanselredenaars gesproken, was slecht, met allerlei bastaard-woorden opgevuld, en om regelen bekommerde men zich niet. Daarom mag MOONEN, die bij alles, wat hij schreef, de zuiverheid behartigde, een ijsbreker genoemd worden. Zijne *Nederduitsche Spraakkunst*, in 1706 het eerst uitgegeven, was de vervulling eener behoefte, die langen tijd door allen gevoeld was, welke de taal onder vaste regelen wenschten gebragt te zien. Nog jaren na zijnen dood is het, dikwijls herdrukte, boekje hoog gewaardeerd en vlijtig gebruikt. Dit boekje alleen verzekert MOONEN eene eervolle plaats in de Geschiedenis der Letterkunde (1).

(1) IJPEY, bl. 539 meldt, dat de *Rijm-kronijk* van MELIS STOKE in den tijd van MOONEN regt begon

Ook als Dichter had MOONEN eenen grooten naam. Zijne waarde als zoodanig is nog te beoordeelen uit zijne *Poëzy*, door hem uitgegeven in het jaar 1700, in 4o fraai gedrukt, van niet minder dan 882 bladzijden, en uit het *Vervolg der Poëzye*, na zijnen dood in 1720 door HUBERT KORNELISZOON POOT door den druk gemeen gemaakt. Het zijn: *Heilige Herderszangen*, *Gemengelde Herderszangen*, *Bruilofts-dichten*, *Geboortedichten*, *Lijkdichten*, *Grafdichten*, *Zede- en Kerkdichten*, *Heldendichten*, *Lofdichten*, *Klinkdichten*, *Mengeldichten en Brieven*, *Afbeeldingen*, *Bijschriften*, *Bijbelpoëzy en Gezangen* en *Vertalingen*. Hoe velen van zijne beroemde tijdgenooten hebben deze bundels met hunne lofdichten geëerd! FRANCIUS, BROUKHUSIUS, HOOGSTRATEN, VOLLENHOVE, ROTGANS, SMIDS, HALMA, HOOGVLIET en anderen meer, plaatsten er hunne aanbeveling voor in Latijnsche en Nederduitsche gedichten. Zie hier, hoe POOT

---

gelezen te worden, en dat deze dit ook vlijtig gedaan heeft, blijkens een door hem gebruikt exemplaar van dat werk, dat vol van zijne aanteekeningen is. — Dit exemplaar ligt thans vóór ons. Het is de uitgave van 1620. Aan den rand heeft hij eenige misstellingen verbeterd en korte ophelderingen van woorden geplaatst, en achter aan het slot van dat rijmwerk, door SCRIVERIUS ontdekt. Op de uitgave van ALKEMADE, in 1699, heeft MOONEN een klinkdicht in zijne *Poëzy*, bl. 625.

hem beoordeelt: „ In bruiloftzangen is hy zedigh, „ in lykklachten troostelyk, in lofdichten ge- „ maetigt, en overal bescheiden. Winderige „ wiltheit en opgesmukte gemaektheid, twee „ klippen in de dichtzee waerop sommigen jam- „ merlyk schipbreuk geleden hebben, vermydt „ hy; voegende majesteit en eenvoudigheit, „ die hemelsche kunstdeugden, naer het won- „ derbaer voorbeelt des grooten Agrippyners, „ zoo veel men kan, byeen. — Maar wat „ behoeve ik hem te pryzen, die van een ieder „ met eer en lof gekroont, geene lofspraek „ noodigh heeft? VONDEL immers, die als eene „ zon uitblinkt onder de Nederduitsche Poëten, „ velde al voor veele jaeren, zooras hy eenen „ herderszang van onzen Dichter, die in dat „ slach van poëzye treffelyk uitmunt, gelezen „ hadde, dit roemryk vonnis 'er over: *dat die* „ *rustigh was en staen moght tegens d' Ouden*, enz. — „ Meer getuigenissen tot lof van MOONEN by „ te brengen, zoude misschien verveelen, dewyl „ men die in de bladen der geleerden overal „ by den wegh vint; en die zyne vorige „ Poëzy met kennis gelezen hebben, weten „ alrede dat hy in rykdom van gedachten, „ kracht van woorden, zuiverheit van tael, „ beknoptheit van styl, en klaerheit van uitdruk- „ kingen weinig dichters vóór zich ziet, en „ veele voorby streeft. Om alle welke hoeda-

„ nigheden hy, onzes oordeels, den liefhebberen „ onser taele, en die de dichtpen met lof wen- „ schen te voeren, als een bequaem en ervaren „ leitsman op deeze wegen, nevens HOOFT, „ VONDEL, VOLLENHOVE en anderen, behoort „ aengewezen en aengeprezen te worden; en „ niemant dan die van blinden nyt bezeten is „ zal hem oit den verdienden prys, of eene „ aanzienlyke plaets op den Nederduitschen „ Helikon weigeren." BROEKHUSIUS vooral verhief MOONEN hoog als Herdersdichter, hetgeen COLLOT d' ESCURY (1) meer aan zijne vriendschap voor dezen toeschrijft, dan aan de overtuiging, welke hij daarvan als kunstregter hebben konde. Men moet toch de moeijelijkheid erkennen, om in deze soort van dichtstukken tot die volkomenheid te geraken, welke in oudere tijden bereikbaar was. Bij ons is het herdersleven geheel anders, dan in die tijden van het menschdom. — Bij het doorbladeren van MOONEN's *Poëzy* trekt ook de uitgebreidheid zijner betrekkingen de aandacht. Hoe vele menschen van aanzien in kerk en staat kende hij, bezong hij, gaf hij door zijne gedichten bewijzen van achting, genegenheid en vriendschap! Velen van het tegenwoordige geslacht

---

(1) *Hollands Roem* III bl. 189. Men leze daar de aanmerking over het Herdersdicht.

vinden er nog geboorte- bruiloft- en lijkzangen in op hunne voorouders. — Ook was hij nu en dan *Latijnsch Dichter*. Zevenentwintig gedichten in die taal zijn in het jaar 1716 in een bundeltje uitgegeven (1). Prof. FRANCKEN te Steinfort zond, op verzoek van den drukker, alles toe, wat zijn schoonvader met eigen hand had bijeengevoegd, hetwelk nu in dezelfde orde te voorschijn kwam. Het zijn meestal gelegenheidsverzen, die gedeeltelijk reeds vroeger, hier en daar verspreid, het licht hadden gezien.

Als *Geschiedschrijver*, eindelijk, heeft MOONEN ook eenigen naam verkregen. In zijne *Poëzy* wordt nu en dan melding gemaakt van eenige oudheden, gewoonten, gebeurtenissen en bijzondere voorvallen, die zonder ophelderingen duister waren. Die ophelderingen zijn in de aanteekeningen, daar achter geplaatst, voor een goed gedeelte historisch. — Toen Deventer, na de belegering door Prins Maurits, weder aan de Staten gekomen was, werd er de hervormde belijdenis ingevoerd en, den 26sten Oct. 1591, de eerste kerkeraad ingesteld. Eene eeuw later herdacht MOONEN deze voor stad en gemeente belangrijke gebeurtenis, in eene

(1) ARNOLDI MOONENII *Poëmata Latina. Gron. apud* JOH. à VELSEN 1716, 8. 88 pag. Het boekje komt zeer zeldzaam voor.

Latijnsche Oratie, in het auditorium van het Athenaeum gehouden (1), en sprak over de kerkelijke geschiedenis van Overijssel en Deventer van de vroegste tijden af. — De *Naemketen van Predikanten*, die van de Hervorming af, tot het jaar 1709 (2) toe, in de gemeenten van Overijssel gediend hebben, is wel geen werk van vernuft, maar toch van veel vlijt en onderzoek, daar hij den inhoud uit allerlei schriftelijke oorkonden, vooral uit classikale en synodale stukken, en door eene drukke correspondentie moest zamenbrengen. Hij heeft er veel nut mede gedaan.

In veler handen is nog zijne *Korte Chronycke der Stadt Deventer*, waarvan de eerste druk in het jaar 1688 bij CURTENIUS uitkwam. Er is nog een exemplaar van dien druk, met wit papier doorschoten, waarop met de hand van

---

(1) De titel van dit zeldzaam voorkomende stuk is *Arnoldi Monenii Jubilaeum Sacrum, sive Oratio de fidei inter Daventrienses plantatione, propagatione, purgatione, habita in Illustris Athenæi Auditorio Theologico a. d. Kal. Nov.* 1691, *quo die Synedrium ecclesiasticum ante Seculum primo constitutum probatumque est*, fol. Wij moeten evenwel zeggen, dat wij thans meer en naauwkeuriger weten.

(2) De *Naemketen* kwam dat jaar te Deventer uit, en is later door B. G. NOORDBEECK, predikant te Zalk, achterkleinzoon van MOONEN, tot het jaar 1803, en door J. HOOGEWAL, predikant te Deventer, tot 1807 vervolgd.

MOONEN de talrijke verbeteringen en vermeerderingen geschreven zijn, die voor den tweeden druk dienen moesten en gediend hebben. Het privilegie daartoe was reeds den 21 Sept. 1711 aan den boekverkooper J. VAN WIJK overgedragen, maar hij beleefde de uitgave niet, en zij geschiedde eerst in het jaar 1714. Hij heeft REVIUS wel gebruikt, maar er zijn ook bijzonderheden, die men bij dezen zijnen voorganger niet vindt, deels uit andere auteurs, deels uit schriftelijke aanteekeningen getrokken. Het boekje heeft nog zijne waarde, ofschoon er hier en daar misstellingen in gevonden worden, die ook bij REVIUS voorkomen. Het moest tot voorlooper van een grooter werk dienen. Behalve dat hij de liefhebbers van dergelijke oudheden noodigde, hem met hunne hulpmiddelen bij te staan, gaf hij ook in de opdragt aan de Regering der stad den wensch te kennen, dat hem de toegang gegeven mogt worden tot de oudheden, die in het duister begraven waren. Maar er was toen nog geene genegenheid om de archieven te openen.

Intusschen is, hetgeen hij van de *Overijsselsche Geschiedenissen* zamengebragt heeft, nog voorhanden in een folioboek van meer dan 300 bladzijden, van het begin tot het einde met zijne nette hand geschreven. Hij begint met de invallen en oorlogen der Romeinen in Neder-

Germanië, die hij vrij breedvoerig mededeelt, springt dan tot de invoering van het Christendom over, en geeft, naar de opvolging der Utrechtsche Bisschoppen, van WILLEBRORD af tot FREDERIK van Baden in 1507, van den loop der gebeurtenissen verslag. Hij heeft daarbij gebruik gemaakt van hetgeen in zijnen tijd bekend was, van BEKA en HEDA, de *Groote Kronijk*, PONTANUS, MATTHAEUS enz., maar ook van de onuitgegevene gedenkschriften van TEN BOECOP en andere aanteekeningen. Met oordeel en vlijt is alles zamengebragt wat onder zijn oog kwam, en er is geen twijfel, of het werk, in zijnen zuiveren stijl opgesteld, zoude met ingenomenheid ontvangen, met lof vermeld en met nut gebruikt zijn geworden, indien het ware uitgegeven. — Eindelijk zijn nog eenige brokstukken overgebleven, die, gelijk het schijnt, zouden gediend hebben tot eene beschrijving van Deventer.

Bij alle gehechtheid aan de leer zijner kerk overdreef hij die toch niet, gelijk velen in zijnen tijd deden, en liet ook bij andere kerkgenootschappen aan verdiensten regt wedervaren. Men zie b. v. hoe hij, in de voorrede voor zijne *Naemketen*, aan PHILIPPUS ROVENIUS grooten lof geeft, als een' man van geleerdheid en van ijver tegen de Jezuïten, op wiens geboorte Deventer met regt roemen mogt, gelijk ook op

de opperschoolvoogdij van zijnen vader. En hoe welgemeend en uitbundig zijn zijne lofdichten op de beroemde Remonstrantsche familie BRANDT, met welke hij in vriendschapsbetrekking stond (1). Die vriendschap werd evenwel in de laatste jaren van zijn leven gestoord. De zaak was deze. In het jaar 1684 had MOONEN een bijschrift op de afbeelding van GERAART BRANDT vervaardigd, waaronder hij zijne zinspreuk: *ἀγαθως και λαμπρως* geplaatst had. Hij maakte geene zwarigheid, om het, als zijn werk, in zijne *Poëzy* (bl. 683) op te nemen. Maar wat deed nu, eenige jaren na 's vaders dood, de zoon JOHANNES BRANDT? Hij plaatste het, hierover beklaagde zich MOONEN, niet voor des vaders Poëzy, noch voor zijn Dagwijzer der Geschiedenissen, noch voor het leven van den Admiraal de Ruiter, noch voor de eerste deelen van de Historie der Reformatie, maar voor de twee volgende deelen, waarin de historie der Dordsche Synode eenzijdig behandeld werd. Dáár had een lofdicht van een gereformeerd predikant op een' hoofdman der

---

(1) Op het huwelijk van JOHANNES BRANDT, *Poëzy*, bl. 194 — op den dood van G. BRANDT, aan zijne zonen, bl. 370. — Op het leven van Paulus door J. BRANDT, bl. 565. — Op de gedichten van KASPAR BRANDT, *Vervolg* bl. 113.

Remonstranten, dezen als een wapendrager bijgevoegd, op

— — — — — den kerkhistori-schryver,
Met zyn geslepen brein en zedigheid en yver,

zeker eene vreemde houding, die, gelijk hij schrijft, bij vijanden en vrienden vermoeden tot zijn nadeel, als of hij met de Remonstranten heulde, moest opwekken. Dien kwaden indruk trachtte Moonen weg te nemen door een lofdicht op den wederlegger van Brandt's geschiedenis der Synode, J. Leidekker, waarin de eenzijdigheid van Brandt niet gespaard werd. Hierdoor wilde hij toonen een Contra-remonstrant te zijn. Nu werd Joh. Brandt verbolgen en maakte een gedicht, waarin Moonen beschuldigd werd, van terug te nemen en tegen te spreken, wat hij vroeger tot eer van zijnen vader geschreven had, van hem zijne eer en naam na zijnen dood te ontnemen, en uit twee monden te spreken. Het lokte al weder eene nadere verklaring van Moonen in dichtmaat uit, dat hij alles liet gelden wat door hem vroeger omtrent Brandt geschreven was, maar dat deze niet onzijdig meer was, waar het zijne vijf artikelen raakte. Genoeg van dezen twist (1).

---

(1) Moonen gaf eene *Verantwoording tegens* J. Brandt, *Dev.* 1705 uit, waarin deze over en weder gewisselde gedichten voorkomen, en in hetzelfde jaar

Meer dan één gedicht kwam bij MOONEN's dood te voorschijn, en zijn verlies werd door allen, die op Taal- en Dichtkunde prijs stelden, zeer betreurd. Hier sta alleen hetgeen POOT vervaardigde:

Op de afbeelding van wijlen ARNOLD MOONEN.

Ziet hier een Kristen Theokryt,
Een' Flakkus die 't gemoet verblyt,
En Neêrlants waerden roem vermeerde;
Een' CICERO die pen en mont
Aen Godts gewyden dienst verbond,
En deed gelyk hy andren leerde.

VOLLENHOVE had vroeger dit bijschrift gemaakt:

Zoo kent men MOONEN aen de trekken van 't gelaat.
Zyn geest verbeelt hem in veel kunst van puikgedichten,
Een wellust voor den rei van Pindus hoog verlichten.
Eischt iemant meer, dat met dien eerkrans noit vergaat?
Hoor hem te Deventer Godts kruisgemeente stichten,
En lees zyn blaên, die haer gansch Neêrlant door ver-
(plichten.
Dees Dichter, zingt Parnas, dees Leeraar, roept de kerk,
Is kenbaer door de faem van zyn onsterflyk werk.

M.

---

eenen *Brief aen zynen vrient den Heer* A. O. Z. A. *tot afwisseling der vlakken, die het den Heere* JOHANNES BRANDT *gelieft heeft hem in zyne verantwoordinge tegens den Heer* JACOBUS LEIDEKKER *aen te wryven.*

DE GILDEN TE ZWOLLE.

1413—1416.

In de maand Augustus heeft men te Zwolle, bij het maken van eenen put bij de hoofddeur van de Groote Kerk, een aanmerkelijk getal bekkeneelen en menschenbeenderen gevonden, zonder dat men het daarvoor benoodigde hout van kisten ontdekte. Sommigen hebben vermoed, dat zij naar alle waarschijnlijkheid hunnen oorsprong hebben in de bloedige teregtstelling bij den opstand der gilden in 1416; anderen evenwel meenen grond te hebben om zulks te betwijfelen. Hoe het zij, het gebeurde in het jaar 1416 is daardoor weder voor de aandacht gekomen en verdient een nader onderzoek. Het beste berigt daarvan vindt men bij VAN HATTUM, *Geschiedenissen van Zwolle* D. I. Hoofdst. 14. De oorzaak moet evenwel hooger opgehaald worden en eenige later bekend gewordene bijzonderheden kunnen het aanvullen.

Het treurige voorval behoort tot den strijd tusschen de democratie en de aristocratie, die in de middeleeuwen begint en tot onze dagen in de geschiedenis voortloopt. Naar mate de steden in bloei en vermogen toenamen, vormde zich meer en meer eene klasse van inwoners, die het gevoelden, dat zij van belang waren voor het algemeene welzijn en ook aan regten begonnen te denken. De nijvere en werkzame burgers waren in gilden vereenigd, bij welke spoedig een corporatiegeest ontstond, die bewustheid van kracht verkreeg en zich tegen den overmoed der patriciërs of der familiën, waaruit de regeringsleden gekozen werden, trachtte te verzetten. Zij zochten invloed te verkrijgen, het zij door de regeringsleden te verkiezen, het zij door zelve in de regering te komen, het zij door de verordeningen en besluiten der regering goed te keuren en er toe mede te werken. Een vroeg voorbeeld van zulk eene poging, die èn in haren aard èn in haren afloop eenige gelijkheid met het gebeurde te Zwolle heeft, komt, in het jaar 1292, te Brunswijk voor.

De gilden, meldt de kronijk (1), stelden in dat jaar twaalf mannen aan, aan wier goedkeu-

---

(1) *Braunschweigische und Luneburgische Chronica durch H. Bünting. Magdeb.* 1586.

ring de besluiten van den Raad moesten onderworpen worden, zoodat het geene geldende kracht zoude hebben, wat buiten de bewilliging dier twaalf besloten was. Van hier groote verdeeldheid in de stad. De gilden ondersteunden Hendrik, den oudsten broeder van den onlangs overledenen hertog Willem, en gaven hem zegels en brieven als regerenden Vorst. De Raad daarentegen sloot in het geheim een verbond met den jongeren broeder Albrecht, en liet hem des nachts met zijn krijgsvolk in de stad. Het raadhuis in de nieuwe stad, waar de gilden en twaalfmannen hunne vergaderingen hielden, werd overrompeld; van de gevangene gildemeesters werden veertig uit de stad gewezen en van de twaalfmannen, die men ter dood veroordeelde, tien gehangen en één onthoofd, terwijl één, tot zijn geluk, uit de stad gereisd was. — In 1374 keerde het blad om; de gilden, door het gepeupel ondersteund, lieten acht burgemeesters het hoofd afslaan, waarvan één, de oudste, zoo zwak was, dat hij noch staan noch knielen konde, zoodat men hem op zijnen stoel zittende ter dood bragt. De stad werd om die reden uit het Hanse-verbond gesloten, en in 1381 er weder in opgenomen, nadat zij verzoening gedaan en verzekering voor de toekomst gegeven had. De gilden hadden door hunne brieven aan andere plaatsen, die

tot het Hanse-verbond behoorden, ook dáár getracht onlusten te verwekken (1).

In de laatste jaren van de veertiende en de eerste der vijftiende eeuw vertoont zich in bijna alle Hanse-steden van het noordwestelijk Duitschland bij de gilden een geest van verzet tegen de bestaande regeringen, blijkbaar aangeprikkeld door de misbruiken, die hier en daar plaats hadden. Vooral leed Lübeck, eene der hoofdsteden van het Hanse-verbond, eene reeks van jaren door de inwendige onlusten. Een oproer, door het vleeschhouwers-gilde verwekt, werd in 1381 gelukkig gedempt; en eene zamenzwering, die niets minder ten doel had, dan den moord van de magistraatspersonen en de voornaamsten der stad, in 1384 verijdeld. In 1408 daarentegen eischten de ontevredenen niet alleen rekening van ontvangsten en uitgaven, maar bovendien medewerking tot het bestuur. Een gedeelte der magistraatspersonen verliet de stad en nu werd de regering geheel in den zin der misnoegden veranderd, met bijvoeging van 60 personen uit de burgerij. Andere steden waren met dergelijke eischen reeds voorgegaan of volgden nu, hetgeen overal tot bloedige tooneelen aanleiding gaf. Te Maagde-

(1) Sartorius, *Geschichte des Hanseatischen Bundes* 1803. *Th.* II *s.* 219.

burg was in 1401 de magistraat afgezet, waarbij eenige huizen geplunderd of verbrand werden. Te Wismar en Rostock werd in 1408 ook een nieuwe magistraat aangesteld en de oude gedeeltelijk in de gevangenis geworpen, gedeeltelijk uit de stad gewezen. Na vele vruchtelooze pogingen om den ouden vorm van bestuur te Lübeck te herstellen, gelukte het in 1416. Koning Erik van Denemarken liet 400 Lübecksche burgers, welke ter haringvangst op Schonen waren, gevangen nemen, en dit werkte beter dan keizerlijke bevelen van Sigismund en besluiten der Hanse. Men verlangde naar het einde der onaangenaamheden en tegenwerkingen, die de stad werden aangedaan. Er kwam eene verzoening tot stand, waarbij evenwel eenige hoofden der beweging ter dood gebragt werden. De nieuwe magistraat moest vergiffenis vragen en de oude werd hersteld. Dit gebeurde den 14den en 15den Junij 1416 (1).

Het is niet te verwonderen, dat de geest van ontevredenheid met de bestaande regering en de begeerte naar hervorming ook naar Zwolle oversloeg. Het was ook eene Hanse-stad, die in menigvuldige betrekkingen tot de steden van het verbond in noordwestelijk Duitschland stond; en zoo wel door de menigvuldige conferentiën

(1) Men zie o. a. Sartorius, s. 221—226.

der raadsleden op de algemeene Hanse-dagen en kwartierszamenkomsten, als door de heen en weder reizende kooplieden en handwerkers werd spoedig verbreid, wat in de andere steden gebeurde of doorgedreven en verkregen was.

Het is niet bekend, op welke wijze de regering te Zwolle eertijds verkozen werd. Reeds in het midden der veertiende eeuw komen bewegingen voor over de verkiezing der regeringsleden. Eene belangrijke aanteekening luidt aldus: „Int jaer ons heren M.CCC ende XLI an „sante peters auonde ad cathedram do sat En„ghebert van den thiuer en zeghede, daert vele „goede lude hoerden, eer hi des stade [toe„liet], dat die meente die scepene koere, d' wol„de hi hem eer omme troesten siins liues en „siins goedes en al siinre vrende. Doe zeghede „hilbrant van den dale: Bij goeds doet (1) „ende ic oec; en dat bewijsde hi des anderen „daghes op sente peters dach mitter daet, ende „toech d' uyt sine hoijke (2) en drang d' toe „drijste met sinen vrende van binnen en van „buten, onse stad recht to brekene. Des is „hillebrant voers. verwonnen, alse onse stad „recht wiist, dat hebben scepen ende raet een„parliken gheuonden, dat hi der stad dat be-

(1) *By Gods dood:* een zware eed.

(2) *Hoijke*, by KILIAN *Toga*, *Pallium*, dus zijn raadsmantel.

„ teren solde met tween hundert marken." — En eene andere later: „Want Engbert van „den thiuer op die tijt doe hi ghezekert raet „was, zeghede, daert vele guder lude hoer-„den, eer hi des stade, dat die meente die „scepene koere, d' wolde hi hem eer omme „troesten liues en guedes en al siinre vrende. „So hebben die scepene ende die raet en die „meente eenparlike gheuonden, dat hi meer „des rades niet weerdich en zy." Hieruit moet men opmaken, dat het toen reeds gebruikelijk was, dat de keuze van schepenen der stad door de gezworen gemeente geschiedde, en dat er eenigen tegen waren, als eene nieuwigheid, waarschijnlijk op grond dat het kollegie oudtijds door zich zelve gekozen en vernieuwd was. Maar in het laatst van die eeuw was men, aangemoedigd door hetgeen in noordwestelijk Duitschland gebeurd en verkregen was, veel verder gegaan. Dat de gilden omtrent dezen tijd mede aan de verkiezing deel namen, blijkt uit eene aanteekening in het oude Zwolsche stadboek, alwaar met eene latere hand, dan die van den eersten aanleg, waarschijnlijk uit de eerste jaren der 15de eeuw, doch in het vervolg weder doorgehaald en dus als vervallen aangezien, geschreven staat:

„Item op sancte Paulus auont conuersio als men verbodet ter bonen ende te loete te gaen

onse meente teghen den anderen dach om die scepen te kiesen, soe sullen sy ten ijrsten verboeden die *twe ouerste oldermans mit alle den anderen oldermans van allen ghilden.* En daertoe sal men verboeden wt allen straten bi huse lang umme, als ghewoentlic is, ses en twintich guede mannen. Ende dese oldermans mitten ses ende twintich guede manne voerscreuen sullen loeten twalef gueder mannen, die die scepen sullen kiesen teyndes oeren ede, als onzer stat boeck daeraf inholt (1)." Dit schijnt het eerste geweest te zijn, dat de gilden verkregen hebben.

Maar hierbij bleef het niet. Van het jaar 1413 af (2) werden de eischen meerder. Het blijkt, dat zij ook de wetgevende magt aan zich trachtten te trekken (3), want in hetzelfde

---

(1) Deze en de andere uittreksels uit het stadboek zijn medegedeeld door Mr. J. van Doorninck.

(2) Op eene oude lijst van stukken in het stedelijk archief van Deventer vindt men, terwijl de stukken zelve ontbreken: *een handel, die die gilden bynnen Zwolle tegens den raidt gedain hebben* 1413, *dair voel auer gericht synnen, dair Zeyne ysebrantzsoin der auerste van gewest is.*

(3) De verzameling oervedebrieven (waarvan beneden) heeft het volgende opschrift: *Oerueden der Rade ende burgheren van Zwolle, die der stat vriheden ende privilegien ende regimente van Zwolle aen Oldermans en quade regimente ghebracht hebben en der gheenre, die dat nae hertelike Ghebetert hebben.*

boek, ofschoon ook later doorgehaald, vindt men „Of Scepen, Raet, Meente ende *Oldermans* insetten enighe statuten voer dat ghemene orber onser stat of onser burghere, wie ons daer belastinghe af dede an landes heren of an yemant, of mit enighen rechte ansprake, die verbreke teghen die stat viertich pont ende vier iaer uit der stat en vryhede te wesen enz." — Ook is doorgehaald: „Aldus hebben Scepen, Raet, ghemene Meente en *Oldermans* malcanderen gesworen, weert sake, dat wi enighe dinghe vernemen, die ghengen teghen den raet of teghen die ghemeene meente, — of teghen *die ghemene gilden*, dat wij dat sonder vertreck malcanders melden soelen en dat weder helpen staen na al onser macht, en dattet bericht [gestraft] werde dat en soelen wi laten om ghienrehande dinck, dat ons Got soe helpe ende alle sine heylighen, enz."

Voorts komen in acten van het jaar 1415 de *Ouderlieden* nevens de Schepenen en Raden voor (1), terwijl VAN HATTUM (bl. 295) eenen

---

(1) Mr. J. VAN DOORNINCK heeft uit eene acte van 8 Mei 1415 aangeteekend als *magistri ciuium siue burgimagistri* Ludolf scultetus, Zeino ysebrandszoon *proconsules sive superiores Oudermanni*, Volkier Hollekijn, Wolter Sobbe, Gherart ten Water enz. als *ceteri consules et rectores*. Voorts wordt in eene van 4 Junij gewag gemaakt van *burgimagistri*, *scultetus*, *proconsules*,

brief mededeelt, waarbij kerkmeesteren der St. Michielskerk, vrijdag na St. Maarten 1416 (13 Nov.) niet alleen bij consent van Schepenen en Raad en Gemeente, maar ook van gemeene gilden eenen akker lands verkoopen. Dit was allezins eene verandering in de oude regeringswijze of, gelijk Bisschop Frederik van Blankenheim zich uitdrukt (in zijnen brief, door VAN HATTUM, bl. 313, bewaard) „eene nye ouerdracht ende insetten tegen scepen ende rait ende gemeynte ende tegen derseluer onser stads priuilegien, rechten ende statuten."

De gilden zullen deze medewerking tot het bestuur der stad zeker niet zonder hevigen tegenstand hebben verkregen. Zij werden, gelijk blijken zal, door aanzienlijke ingezetenen, ook door regeringsleden, ondersteund en er ontstond groote verdeeldheid, zelfs tusschen leden van hetzelfde geslacht en huisgezin. Er kwam een verdrag tot stand, waarbij de volkspartij (zóó zullen wij haar noemen) met plegtigen eede beloofde, om geene verdere verbindtenis noch met stads inwoners, noch met vreemden, tot verdediging en bevordering van haar regt te zullen maken; de partij der regering daarentegen, om noch onder elkander noch met anderen verbon-

---

consules, oudermanni, rectores et opidani. Zoo ook in andere.

den te zullen maken, om de andere partij te straffen of te doen afzien van hetgeen zij ten aanzien van het stadsbestuur vóór had. Het is jammer, dat noch de datum noch de tekst van dit verdrag bekend is. VAN HATTUM, die den hoofdinhoud mededeelt, meldt verder, dat de partij dagelijks stouter en moedwilliger werd, zóó zelfs, dat, wanneer de regering van het raadhuis besluiten deed afkondigen, er uit het gildehuis in de nabijheid tegen geschreeuwd en het volk tot opstand aangezet werd. Zóó berigten oude aanteekeningen, van welke deze Schrijver gebruik heeft gemaakt (1). Maar Paus Martinus V. verklaart, in zijnen brief van 4 Julij 1418, toen hij zich de zaak der Zwolsche ballingen aantrok (bl. 319): de partij der regering had, na het verdrag „dye gelegenheyt „van hoere syllen en hoere euwighe saelicheyt „quellicke bedacht, dan gans vergeten und hebben, contrarye dye verbontenisse, loffenisse, „hoere gedane solemnele eydt, seer boeslyc „gehandelt." Op zulk eenen verren afstand van tijd is het wel niet mogelijk te bepalen, wie der beide partijen het gemaakt verdrag het eerst verbroken heeft.

Den 14den en 15den Junij 1416 was te Lu-

---

(1) Zie ook DUMBAR *Anal.* II p. 410 en BRUMANUS ald. p. 161.

beck de democratie gefnuikt en de aristocratie weder op het kussen gebragt. De regeringspartij te Zwolle begreep, dat de tijd was gekomen om hare regten te hernemen. Zij zond in het geheim om raad en hulp bij Bisschop Frederik van Blankenheim, bij de Ridderschap, bij de twee zustersteden Deventer en Kampen, die vroeger een verbond van onderlinge bescherming met Zwolle hadden gesloten (1), en wier regenten er alle belang bij hadden, dat het voorbeeld bij hen niet gevolgd wierd. Er werd een genoegzaam aantal krijgsvolk afgezonden. Er kwamen niet meer dan twee of drie te gelijk en verkleed in de stad, sommigen op wagens met stroo gedekt; een ander gedeelte trok in den avond of begin van den nacht in alle stilte door eene der poorten in. Dit was tegen St. Luciedag of 13 Dec. 1416. Denzelfden avond was er eene talrijke vergadering op het gildehuis; men bragt den tijd in luidruchtige vrolijkheid, tot overdaad en dronkenschap toe, door, en niemand vermoedde, welk een onheil hem en de stad boven het hoofd hing. Op het honderdmaal aanslaan der klok te middernacht moest het krijgsvolk gereed zijn, om de bevelen uit te voeren. Men bezette de markt en

(1) In 1399. Het verbond vindt men bij Dumbar, *Kerk. en Wereldl. Dev.* I. bl. 646.

de toegangen tot de straten. De vergadering op het gildehuis werd overrompeld en de aanwezigen naar de markt gebragt. Ook anderen, die reeds naar hun huis gegaan waren, werden van het bed geligt en mede derwaarts gevoerd. Zij vonden er scherpregters, om hen na het afleggen der biecht te onthoofden; hiertoe waren geestelijken voorhanden. Het was een winternacht zoo schrikkelijk, als Zwolle voor of na ooit beleefd heeft. Dit verhalen de geschiedschrijvers, van welke VAN HATTUM gebruik heeft gemaakt; en ook Paus Martinus V. stelt het feit aldus voor, dat zij hadden „dye stad „hemmelicke op laten doen und ettelicke sol„daten und anderen in de stadt laten coemen, „dye sellive heymelicke in verscheyden huissen „gelecht, und sellive ein wylle tyts verborgen „tot ghelegener tyt. Ettelycke tyt hier nae heb„ben sye als waerachtige moeitmakers eyn vanlien „[vaandel] opgerichtet und myt groet geruchte, „gedruis und rumoer, synnen sye op dye stra„te voor dye kerrecke op dat merrick geto„gen, und alldair by den anderen vergadert „en hebben dye anhanck und mitpartie van „desse supplianten mit gewalt uit hoer huissen, „dye sellive myt gewalt opgebrocken und van „andere plassen myt gewalt ghefangen, myt „gewalt van hoer bedden und huissen genoe„men und voelle alsoe van hoere partye und

„ anhangers soe onghenedelicke sonder ein ma-
„ niere van justicie of gerichte, op den selliven
„ sonnedach jammerlicke hebben laten onthalsen
„ op dat sellive merricke und op die navol-
„ gende daghen," enz. VAN HATTUM twijfelt er aan, of dit alzoo zonder vorm van proces geschied zij en grondt zijnen twijfel op eene aanteekening, volgens welke nog eene menigte informatiën en confessiën der onthoofden moeten voorhanden geweest zijn, welke den schuldigen vóór het ondergaan der straffe voorgehouden zijn, terwijl ook de Bisschop, met verscheiden heeren uit de Ridderschap, alsmede eenige raadslieden en gemeenslieden uit de steden Deventer en Kampen, bij de uitvoering der justitie tegenwoordig zouden geweest zijn. Van dit laatste blijkt van elders niets (1). Maar dat op dien treurigen St. Luciedag justitie gedaan is, getuigen niet alleen de overeenstemmende berigten en de verklaring van Paus Martinus V. hier boven, maar ook de brief van Bisschop Frederik aan zijne ambtenaren, schouten, regters, mannen en dienstmannen, burgers en onderzaten, weinige dagen later, waarvan

(1) Het is dan ook vreemd, dat omtrent dezen tijd van zulk eene deputatie naar Zwolle geene melding gemaakt wordt in de *Kameraarsrekening* van Deventer, daar kosten van dien aard altijd in uitgave gebragt werden.

het origineel vóór ons ligt. Hij gebiedt daarbij, dat niemand de regering van Zwolle om het gebeurde — „ want ons dat lief ende te willen is" — op eenige wijze krenken zoude of de gevlugte burgers eenigen bijstand verleenen, zeggende: „ Want Schepen en Rait ende die Gemeente onser stadt van Zwolle *op Sente Luciendach* lestgeleden ende na dien tyd gerichte gedaen hebben," enz. Het getal dergenen, die onthoofd zijn, moet, volgens overeenstemmende berigten, honderd en drie of vier personen bedragen hebben, die, volgens TEN BOECOP, op den hoek van de Papenstraat in een' kelder, en, volgens anderen, in het portaal van de St. Michielskerk aan de zijde der markt, ter aarde besteld zijn (1). De laatst gevondene bekkeneelen en beenderen lagen intusschen buiten het portaal tegen den muur aan. Wat daarvan zij, wij zullen wel het naast aan de waarheid komen, wanneer wij aannemen, dat deze honderd en drie of vier personen èn op St. Luciedag èn op de volgende dagen ter dood gebragt zijn.

Velen wisten zich in dien akeligen nacht door de vlugt te redden; anderen werden, in afwachting van hetgeen men met hen doen zoude, in hechtenis gehouden, en de gevangenissen

(1) Men zie VAN HATTUM, bl. 301.

moeten opgevuld geweest zijn. Werden er in de eerstvolgende dagen nog eenigen veroordeeld om door scherpregtershanden het leven te verliezen: een groot getal moest *oervede* doen, d. i. zich door eenen plegtigen eed verbinden, om wegens de straffe, hun of hunnen medepligtigen opgelegd, niets vijandelijks te ondernemen of zich eenige wraak te veroorloven. Eenigen mogten daarop in de stad blijven, anderen moesten haar voor altijd verlaten, onder de bepalingen, die hun werden voorgehouden. Een geheel pak van zulke *oervede*-brieven op perkament is nog bewaard. Wij zullen eerst éénen van dezelve in zijn geheel mededeelen, van de overige korter verslag doen.

„Wij Gheert die vleyschouwer Johanssoen, Wolter van beesde die potghieter ende Johan van den beerne die lyneweuer maken kundich allen luden dat wij gheloift ende ghesekert hebben jn gueden trouwen ende hebben met opgherichten vingheren ghestauedes eeds lijflic auer den heilighen ghezworen. Dat wij off nyemant van ons bisonder, of nyemant van onsen maghen ende vrienden om onsen wille bi onsen consente, vmmermeer tot enighen tijden doen sullen heymelike noch openbaer jn enigherwijs teghen den eerweerdighen vader in gode ende hogheboren moghenden here heren frederic van blanckenhem Bisscop toe vtrecht onsen ghenedi-

ghen here, noch teghen synen nacomelinghen Bisscopen toe vtrecht, noch teghen ondersaten des ghestichts van vtrecht, noch teghen oere meyere off guede of guede *(sic)* soe waer dat die woenachtich off ghelegen sijn. Noch teghen eersamen wijsen bescheiden luden Scepen Raet ghemeente ende ondersaten der stat van zwolle, noch teghen nyemant van hem bisonder, noch teghen oere meyere ende guede soe waer dat die woenachtich off ghelegen sijn, noch teghen nyemant van buyten die nv jn desen tijden bynnen zwolle ghecomen sijn om Scepen Raet ende ghemeente der stat van zwolle jn oeren saken, die sij nv te doen hebben, te helpen te starcken ende te vorderen, noch teghen oere meyere ende guede soe waer dat die woenachtich of ghelegen sijn. Noch teghen ludiken Johanssoen Richter toe zwolle noch teghen sine knechten. Noch teghen sijnen meyeren ende guede soe waer dat die woenachtich of gheleghen sijn, noch teghen nyemant die onse ghenedighe here her frederick Bisscop toe vtrecht voirs. of sine nacomelinghen Bisscopen toe vtrecht, Scepen Raet ghemeente ende ondersaten der stat van zwolle of yemant van hem bisonder of yemant die nv van buten zwolle binnen zwolle ghecomen sijn, om der saken wille voirs. of ludiken Richter voirs. mit rechte verdedinghen willen. Voert soe hebbe ic Gheert

die vleyshouwer Johanssoen voirs. gheloift ghesekert ende ghesworen als voirs. is dat ic huden op date des briefs wesen sal ten herdenberghe. Ende sal dan voert binnen vijf daghen daer naest comende na date des briefs wesen ende blyuen jn den ghestichte van palborne of in den ghestichte van osenbrugghe ende daer niet wt te comen alsoe langhe als ic leue. Voert soe hebbe ic Wolter van beesde die potghieter voirs. gheloift ghesekert ende ghesworen als voirs. is dat ic huden op date des briefs wesen sal toe deuenter ende dan voert binnen vijf daghen daer naest komende na date des briefs wesen ende blyven sal jn den lande van der marke ende dat ik wt den lande van der marke voirs. niet comen en sal alsoe langhe als ic leue. Voert soe hebbe ic Johan van den beerne lyneweuer voirs. gheloift ghesekert ende gesworen als voirs. is dat ic huden op date des briefs wesen sal drie mylen weghes van der stat van zwolle en daer na bynnen tien daghen wesen sal jnder stat van ludick of in die stede van ghent ende dat ic wt der stat van ludick of wt der stede van ghent niet komen sal alsoe langhe als ic leue. Voert soe hebben wy Gheert die vleyschouwer Johanssoen, Wolter van beesde die potghieter ende Johan van den beerne die lynewouer voirs. gheloift ghesekert ende ghesworen als voirs. is, dat wij noch nye-

mant van ons of onse maghe ende vrende van onser weghen samentlike of enighes · van ons bisonder onder hem of mit anderen luden gheen auerdracht maken soelen heymelike mit lusteren of openbare, dat ware mit rune mit rade of anders jn enigherwys teghen eendrachticheit Scepen Raits ende der ghemeente der stat van zwolle of yemands die nv van buten zwolle bynnen zwolle ghecomen sijn om Scepen Raet ende ghemeente voirs. in oeren saken, die sij nv te doen hadden tot oere stat behoef, te helpen te starcken ende te vorderen als voirs. is, ende die daermede te ouervallen of doet te slaen of wt der stat te slaen of in enigherwijs te misdoen. Ende weert sake dat wij of enigh van ons teghen enich van den puncten voirs. deden ende niet en hielden als voirs. is, soe kennen wij ons seluen of enen yghliken van ons, die enich van desen voirs. puncten breken, te wesen trouweloes eerloes sekerloes meenedich ende daer toe verwonnen ende veruallen te wesen van allen gueden rechten. Ende soe verwilkore wij ons seluen of enen ygheliken van ons die enich van desen voirs. puncten ghebroken hadde, dat die verloren hadde syn lijf ende daer toe al syn goed ruerende en onruerende hoe ende waer dattet ghelegen weer in der stad of in der stad vryhede van zwolle of buyten der stad vryhede van zwolle in alsulken schine dat

Scepen ende Raet der stad van zwolle dan alle dat guet ruerende ende onruerende dat jnder stad of jnder stad vryhede ghelegen weer antasten anveerdighen ende verkopen moeghen tot behoef oere stat van zwolle voirs. Ende dat dan des ghelikes alle dat ander gued ruerende en onruerende dat buyten dat buyten *(sic)* der stad vryhede van zwolle gheleghen weer, ghecomen ende veruallen is an onsen ghenedighen here heren frederic Bisscop toe vtrecht voirs. off an sine nacomelinghen Bisscopen toe vtrecht. Hier is ynne te weten dat alle puncten voirs. en vorwarden of enich daer aff bisonder dueren staen ende wesen sullen tot wedersegghen Scepen Raits en ghemeente der stat van zwolle voirs. Al arghelist en nyevonde hier in wtghesproken. Ende want wij Gheert die vleyschouwer Johanssoen, Wolter van beesde die potghieter en Johan van den beerne die lyneweuer voirs. dese puncten ende vorwarden voirs. jn alre maten als voirs. staet ende elck daer af bisonder stede vast ende onuerbreclic holden ende vollentrecken willen, soe hebben wij desen brief beseghelt mit onsen zeghelen. Ghegeuen int yaer ons heren duysent vierhondert ende sestyen de saterdaghes ną sunte luciendach der heiligher joncfrouwen." (De drie zegeltjes, welke aan den brief hangen, zijn nog gaaf en ongeschonden.)

1° Johan Coenraetszoon de Seemsmaker doet oervede des zonnendages op Sunte Luciendag (dus den 13 Dec.) en belooft nog bij schijnender zonne uit het gesticht van Utrecht te zullen zijn om er nimmer in te komen. Bertolt van der Schure en Arend Codde bezegelden mede den brief, die alle blijken draagt van meer in haast te zijn geschreven dan de andere, die met eene zeer nette hand zijn opgesteld.

2° Seyne van den Water de olde doet oervede op donderdag na St. Luciedag (17 Dec.) en belooft: „ dat ic nummermeer tot ghenen ti-
„ den komen en zal in den kerspele van zwolle
„ noch in den palen van Twenthe, anders dan
„ ik mynen kerckwech soeken mach van mynen
„ huis in leerebroeck tot daluessem ten vter-
„ sten van den kerspel van zwolle voers." Jacob van den Water, Gheert van den Water, Herman van Wytmen, en Gheert van Tybencamp zegelden met hem. Dezen brief vindt men bij Dumbar *Anal.* II bl. 399. Het geslacht van den Water of ten Water was van adel en had reeds vele regeringsleden te Zwolle geleverd. Deze, IJsbrandszoon, was overste olderman en tevens kerkmeester der St. Michielskerk; zie van Hattum bl. 295. Seyne ten Water Seynezoon was in het jaar 1414 tot Schepen verkoren; Jacob ten Water, die den brief

bezegelde, in 1390; Gheert of Gherit ten Water in 1399 en was het nog in 1415.

3° Henrick die Houesche beloofde denzelfden dag, nooit in het kerspel van Zwolle te zullen komen. Zijne verklaring werd bezegeld door Gheert ten Bussche, Henric Bernierszoon, Tijdeman Remboltszoon en Arend Sticker (1). Hendrik die Houesche was Schepen, gekozen in 1416.

4° Herman Selle Johanszoon belooft denzelfden dag, nooit in de vrijheid van Zwolle te zullen komen. „Hier is yn te verstaen, dat „ic van den nyen dyck bi der stad kuerhuys „van zwolle doer die bome ten kuerhuys vors. „toe zalnewert wanderen, ryden en komen „mach, onverbroken myns edes." Zijne verklaring werd bezegeld door Lambert van Yrte, Johan Holliken van Haersholte, Folkier Holliken van Haersholte, gebroederen, en Hendrik Selle. Herman Selle was in 1416 ook tot Schepen gekozen.

5° Johan van den Tyver Hendriksz. belooft denzelfden dag, binnen drie dagen in Twenthe

---

(1) In 1412 werd gekozen Meester Henric Sticker *Magister in artibus Pragensis. Mar hy wedersegede dat, en segede, want hy clerck weer ende yn clercks state blyven wolde, dat hy daeromme dat wal weijgeren mochte. Ende daerop soe wart hem dat verdragen sonder broke teghen die stat.*

te zullen zijn en er nooit uit te zullen komen. Jacob en Geert van den Water, Engbert Deghen en Hendrik Bernierszoon zegelden mede. — Johan van den Tyver Hendriksz. komt reeds in 1396 als Schepen voor en was het nog in 1415.

6° Johan Wissemer en elf anderen doen oervede op vrijdag na St. Luciedag (18 Dec.) Johan Wissemer en Jacob Bare beloofden, zich niet in Holland en Gelderland te zullen ophouden en dat zij Zwolle niet nader zouden komen dan twee mijlen; — Geert Schelleken niet in Holland en op geen korter afstand van Zwolle dan vijf mijlen; — Willem Tolleken niet in Holland of Gelderland en niet nader bij Zwolle dan vijf mijlen, terwijl hij een jaar lang te Oldenzaal zoude wonen; — Hendrik ter Lynden en Gheert van Dulmen niet in Holland, Gelderland of de stad Groningen, en verder dan tien mijlen van Zwolle; — Paulus Tuer niet in Holland en verder dan zeven mijlen van Zwolle; — Aernt van der Veste zoude al zijn leven in Braband blijven en er niet uitkomen; — Aernt Stilleganghemaker zoude nimmer over den IJssel of in Holland komen en zich niet dan tien mijlen van Zwolle ophouden; — Hendrik van Wullen Smale Hannekensbroeder zoude Zwolle nooit nader komen dan vijf mijlen; — Johan ter Brugghen zoude altijd in Friesland blijven en de Kuinre niet nader ko-

men dan twee mijlen; — Dirk Scheerre zoude nooit in Holland of Gelderland komen en Zwolle niet nader komen dan twaalf mijlen weegs; — voorts beloofden al de bovengenoemden, dat niemand van hen ooit komen of wezen zoude in Drenthe of te Groningen. — Dit stuk is medegedeeld door VAN HATTUM bl. 304 en door DUMBAR *Anal.* II. p. 404. Hunne twaalf zegels zijn nog gaaf en ongeschonden.

7° Gheert die vleeschouwer, Wolter van Beesde de potghieter en Johan van den Beerne de lyneweuer doen oervede op zaturdag na St. Luciedag (19 Dec.) en beloven, gelijk boven gemeld is, de eerste, van denzelfden dag te Hardenberg te zullen zijn en dan binnen vijf dagen daarna in het sticht van Paderborn of Osnabrück; de tweede, denzelfden dag te Deventer en dan binnen vijf dagen in het land van der Marck; de derde, denzelfden dag te Deventer en dan binnen tien dagen te Luik of Gend, om er altijd te blijven.

8° Johan Smyt belooft des zondags op St. Thomas-avond (20 Dec.), dat hij Zwolle nooit nader zou komen dan twee mijlen, ten zij het kerspel van Ommen nader ware en dat hij nooit komen zoude in de palen van Twenthe, en dat hij te geenen tijde de steden van Kampen en Zwolle noch hunne burgers hinderlijk zijn zoude in het pleiten of in eenige andere

zaken. — Hendrik Koteken, Willem Tyasen, Johan van den Toorne en Goossen Bouman zegelden met hem.

9° Johan Ludekenszoon belooft denzelfden dag, binnen drie dagen in het sticht van Munster te zullen zijn en daar te zullen blijven tot pinksteren van het volgende jaar en dan 's anderen daags na pinksteren uit dat sticht te trekken, zoodat hij binnen veertien dagen wezen zoude vijftig mijlen weegs van Zwolle en nooit nader dan vijftig mijlen te komen. Zijn brief werd bezegeld door Albert Snavel, Johan van den Toorn, Johan Kokeman en Geert Ludekenszoon. — Johan Ludekenszoon werd Schepen gekozen in 1415, en er is geen twijfel of hij was na verwant aan Ludeken Johansz., den schout of regter, die den opstand hielp dempen en tegen wien allen in hunne oervedebrieven beloofden de vijandschap af te leggen.

10° Johan Bare de jonge, geheeten Barcken doet des woensdags na St. Thomasdag (23 Dec.) oervede en belooft bovendien: „ dat ic opten „ hilighen korsdach nv naestkomende na date „ des briefs (dus den tweeden dag daarna) gaen „ sal voir den crucen der processien van sante „ lebuinuskerke toe deuenter blotes houedes, „ wullen ende beruoet, ende hebben in mijnre „ hant een waskerse van enen ponde wasses „ ende die setten bernende ende blyuen laten

„ opten hoghen altaer in der kerken vorscr.
„ ende dat ic dan voirt bynnen vyf daghen dair
„ naest komende wesen sal in des hertoghen
„ lande van den berghe ende dair nyet wtko-
„ men en sal alsoe lange als ic leue. En dat
„ ic dan nummermeer naerre den Ryn komen
„ en sal dan een myle weges na." Baer Johanszoon, geheeten Johan Bare, zijn vader, en Johan Witte, zijn oom, zegelden mede. DUMBAR, bl. 402, VAN HATTUM bl. 309.

11° Reyner Johanszoon, Arent ten Kolke en Kersteken Johanszoon de cremer beloven dingsdag na Allerheiligen-kinderdag (6 Jan. 1417) Zwolle niet nader te zullen komen dan vijf mijlen; de eerste bovendien, dat hij nooit komen zoude in Holland of te Groningen.

12° Johan Spoormaker belooft op St. Severinusdag (8 Jan. 1417) dat hij nimmer nader dan op drie mijlen afstands van Zwolle zoude komen.

13° Ghert Bruyne belooft op zaturdag na H. Dertiendag (9 Jan. 1417), dat hij nimmermeer komen zal in Holland, in Twenthe, noch in het kerspel en gerigt van Zwolle. Zijne verklaring is door Goossen van Bestmen en Herman Selle Berendsz. bezegeld.

14° Johan van Kwik, geheeten Kukeman, belooft op donderdag na St. Valentijnsdag (18 Febr. 1417) dat hij denzelfden dag te Wijhe,

den volgenden te Hoensuren (Hoog-Souren?) den derden te Wageningen, den vierden te Megen en binnen acht dagen te Gend in Vlaanderen zijn zoude, uit welke stad hij nimmer komen mogt dan binnen twee mijlen weegs; dat hij nooit spreken zoude met degenen, die op St. Luciedag uit Zwolle gebannen of gevlugt waren of hun eenige zaken schrijven of openbaren; voorts dat hij te geene tijde met eenige menschen, mannen of vrouwen, van die zaken spreken of iemand daarvan schrijven zoude. Hij moest zijne verklaring nog laten bezegelen door Klaas van Monikegladbeke geheeten Labbick en Arend van den Sande.

15° Lubbert Tybbenzoon belooft dingsdag na St. Servatiusdag (18 Mei), dat hij nimmer in het gerigt van Zwolle of Hasselt zoude komen, behalve dat hij wel om zijne koopmanschap te doen, maar zonder marren, door Hasselt gaan mogt. Aan de zijde van den IJssel, waar Hattem ligt, mogt hij Zwolle zoo na komen als hij konde, maar aan de andere zijde niet.

16° Albert Smyt van Grambergen, die op St. Agneten-dag (21 Jan. 1417) gewone oervede gedaen had, moest des vrijdags na Onzer Vrouwendag assumptio (19 Aug.) beloven, dat hij nooit in Gelderland of bij Zwolle komen zoude, dan op een afstand van vier mijlen.

Des vrijdags na den H. Dertiendag 1417 (den 8 Jan.) deed gewone oervede, zonder verwijzing uit de stad, Herman van Tweenhuizen geheeten Knoppert, en op St. Agneten-avond of 20 Jan. de volgende personen: Johan Bolte de jonge, Herman van Keulen, Hendrik Selle, Geert Duisterbeke, Hendrik Koteken, Johan Smyt Wolbertszoon, Johan de Coninck, Geert Hassing, Arend Vlugghe, Zweder Walman, Roelof Hillebrandszoon geheeten de Bodeker, Bernier die Houessche, Roelof Kerstiken cremerszoon, Arend die Bloete, Jacob die Joncker, Herman Smale, Derk Lubbertszoon, Baer Johanszoon geheeten Johan Baer, Klaas Batenborch en zijn zoon Arend Batenborch, Albert Smyt van Gramsbergen, Lubbert Johan Smeedszoon, Peter Schelliken, Albert Hoenreynch, Wineken Goltsmit en Derk zijn zoon, Jacob de Vriese, Johan Vrije die Scheerre, Klaas Nanning, Hendrik van Boetloe, Johan Johanszoon de cremer, Geert Hudeman, Lubbert Gheertszoon geheeten Villenstein, Derk van Koten, Hendrik en Johan Ruijssche gebroeders, Reiner geheeten Reinken Raven, Claes Heye. — Nog vrijdags na elfduizend Maagdendag (25 Oct.) deden deze gewone oervede Rembolt Wenemerszoon en Johan Rembolt Wenemerszoon en Gosen Ketel. — Straffen aan den lijve schijnen er niet te zijn aange-

daan (1). Maar in de bulle van Paus Martinus V. wordt gemeld: „Heyr en boeven hadden sy noch tot proffit van de stadt van Swolle een groete somme van penninghen moeten opbrengen und betallen."

Aan de beweging, die dit uiteinde had, moge, gelijk het dikwijls gaat, eenigen van het gepeupel deel genomen hebben, men ziet, zij raakte vooral den deftigen burgerstand, die naar meerdere regten haakte, waarbij zich eenige regeringsleden gevoegd hadden uit aanzienlijke geslachten. Tot die geslachten behooren ook voor een groot gedeelte de personen, die de oervedebrieven mede bezegelden en voor het volbrengen der beloften instonden; het waren òf gewezene òf tegenwoordige leden van den Raad (2). Het was eene politieke beweging in

(1) Van geeseling en brandmerk spreekt het berigt bij Dumbar, p. 399. Uit de overgeblevene stukken blijkt het niet.

(2) In eene officiële oorkonde van 15 Mei 1415 komen voor Herman ten Bussche, Herman van Wijtmen, Volkier van Haersolte gen. Hollekyn als Burgimagistri; Albert Snavel, Jacob van den Water, *Johan van Tyver Hendriksz.* Gheraerd van den Water, *Jacob die Vrese*, Wolter van den Weerde, Nicolaas van den Brincke, Dirck van Bercmede, Lambert van Yrte, Wilhelm van Coten, Johan ter Haselt, Johan van den Toern, Engbert Deghen, Johan Kokeman de jonge, Tydeman Remboltszoon en *Johan Ludekijn* als Scabini

den geest van dien tijd, welke het harde oordeel niet verdient, dat VAN HATTUM er over velt. In andere steden verkregen of behielden de gilden invloed op het kiezen der regeringsleden of het medebesturen der algemeene belangen, hetgeen ook dáár van tijd tot tijd tot menigvuldige botsingen en worstelingen aanleiding gaf. Nog later, in ons voormalig gemeenebest, stond de zelfstandigheid en invloed der gilden in omgekeerde reden tot de aristocratie der stedelijke regeringen. — Voegt men bij diegenen, welke teregtgesteld waren, en diegenen, welke de stad verlaten moesten uit kracht hunner oervedebrieven, nog diegenen, welken het gelukt was te ontsnappen, dan kunnen wij berekenen, welk een verlies aan werkzame en nijvere burgers de stad moet geleden hebben. Wij moeten nog opmerken, dat de plaatsen, waar de ballingen zich mogten en moesten ophouden, met opzet zóó uitgekozen waren, dat zij zich niet met elkander vereenigen konden, om hun gevaarlijk woelen door te zetten, terwijl aan sommigen bepaald ontzegd werd, zich in die landen te vestigen, waar zij gelijk gezinde factiën konden ondersteunen of

---

et Consules, Arnold Alphertszoon, Gherard Ludekijn, Gherard Vorsch en Johan van Wijtmen *ac ceteri consules et rectores totius universitatis opidanorum.*

bij deze ondersteuning vinden. Dit was bijzonder in Holland het geval, waar destijds de Hoeksche partij, die der aristocratie, tegen over de Kabeljaauwsche, die der democratie, over stond. Ook het verblijf in Gelderland was gevaarlijk, daar de staatkunde van Hertog Reinald van den beginne zijner regering af de Hoeksche partij tegenwerkte, en Geldersche edelen toen reeds die der Kabeljaauwschen openlijk ondersteunden (1). De regering van Zwolle deed kort daarna eene wet afkondigen, waarbij, op verbeurte van lijf en goed, verboden werd iets te doen tegen de nu herstelde orde van zaken *ofte die stad van Zwolle te brengen in een ander regiment, dan aen Scepen en raed en gemeente, als dat van oldes onse voorvaders regeert hebben.* Ook Bisschop Frederik verbood, in eene aanschrijving aan al zijne onderhoorigen, de Regering van Zwolle om het gebeurde eenigzins te misdoen of aan de ballingen en vlugtelingen met raad of daad hulp te betoonen, ten einde die regering te krenken of in de stad terug te komen. In het volgende jaar reeds schijnt men voor gevaarlijke aanslagen der vlugtelingen en ballingen beducht geweest te zijn, daar de Bisschop aan zijne Drosten en Schouten in het gansche sticht bevel gaf, hen, zoo zij zich in

(1) Nijhoff, *Gedenkw.* III. bl. cxliv.

hun district ophielden, in hechtenis te nemen en te houden tot nader besluit (1). Zij beklaagden zich bij Paus Martinus V. met aanzoek om bescherming en hulp (2), die het onderzoek hunner zaak en der regtmatigheid hunner klagten aan den Bisschop van Munster opdroeg. In het jaar 1420 was er nog niets beslist en in dat jaar wordt een aanslag van hunnen kant gemeld, om de stad, met behulp van eene bende vreemde gasten, bij nacht te veroveren, die evenwel mislukte. Het was juist de tijd dat Overijssel met Holland in oorlog geraakte, zoo zelfs dat Hertog Jan van Beijeren, de steun der Kabeljaauwsche partij in Holland, Kampen met eene aanzienlijke vloot bedreigde. Er is geen twijfel, of zij hebben uit Holland aanhang en hulp verkregen. Een tweede aanslag viel niet beter uit en daarbij werden drie hunner medepligtigen in de stad gevangen en onthoofd. Na zeven jaren gelukte het eindelijk, den vrede te herstellen en de verzoening

(1) Dumbar p. 410, van Hattum bl. 313.

(2) Onder die requestranten komt Seyne van de Water de jonge voor. Deze was in 1414 tot Schepen verkozen en behoorde zeker tot de vlugtelingen, daar er geen oervedebrief van hem voorkomt, even als van enkele anderen, die in de bulle van den Paus genoemd worden. Deze behoorden dus onder „de voele, die durch vresse over dye stads murre gefallen und alsoe ontlopen waren.”

te bewerken, en mogten de ballingen terugkeeren, onder voorwaarde van geene verandering in de regeringswijze te maken, waaromtrent wij geene andere berigten hebben, dan die bij VAN HATTUM te vinden zijn, naar wien wij verwijzen.

M.

EEN OVERBLIJFSEL

VAN

MIDDENEEUWSCHEN BOUWTRANT.

Indien wij ons drie of vier eeuwen konden terug verplaatsen, wij zouden ons in onze eigene steden niet meer herkennen. Al is ook de rigting der straten grootendeels dezelfde gebleven, het uiterlijk aanzien der gebouwen heeft zeker groote veranderingen ondergaan. Verre weg de meeste huizen waren van hout, van ééne verdieping, met stroo of riet gedekt, waarover dikwijls eene laag leem gelegd werd. Van hier dat geheele steden afbrandden, gelijk Zwolle in 1324 op vijf huizen na, Deventer in 1334 voor twee derde gedeelten, Tiel in 1420 op tien huizen na, Gouda in 1438 op vijf huizen na, Harderwijk in 1503, waar ook slechts weinige gebouwen onbeschadigd bleven. Na zulke algemeene verwoestingen trachtte men de huizen beter te voorzien, door b. v. de

wanden van steen op te trekken, maar de daken bleven nog van stroo en riet en de gevels van hout, en deze waren het nog grootendeels met hunne vooruitstekende luifels, nadat men, hier vroeger daar later, door stedelijke keuren het gebruik van *harde* daken, d. i. van leijen of pannen had ingevoerd. Men vindt hiervan verslag in de Verhandeling van Mr H. O. FEITH, *over de oude gewoonte om in houten gebouwen te wonen en van derzelver overgang tot steenen woningen*, in de *Bijdr.* van NIJHOFF I. bl. 209. Wij voegen er slechts bij, dat ook te Kampen, in 1343, door de regering bepaald werd, dat wie naast een houten huis een steenen huis bouwen wilde, den zijmuur van hetzelve eene roede hoog, vier roeden lang en ten minste twee steenen dik, half op zijns nabuurs were zou mogen leggen, die hem daartoe *ruimen*, dat is, zijn houten wand wegnemen en de helft der kosten van den muur dragen moest. In 1387, bij het aanmoedigen van den aanbouw buiten de Hagen-poort werd verordend, dat wie op de breede stege in den Hagen wilde timmeren, ten minste steensdikte moest opmetselen en met pannen dekken. In het overige van den Hagen werden de muren een halven steen dik tusschen houten stijlen gebouwd en de huizen nog met riet of stroo gedekt; het dak moest echter met leem *geschyndeld* of bestreken

worden. Om het dekken met pannen aan te moedigen, werden van stads wege voor elke duizend, welke daartoe gebruikt werden, twee heeren ponden uitgeloofd. In 1397 werd het dekken met riet en stroo geheel verboden bij eene boete van 40 stadsponden (1). — Het Publicatieboek van Deventer bevat, in 1471, de volgende ordonnantie: „Alle die ghene, die „dackhuyse voir an der straeten offt achter oe- „ren huysen staende hebben, die sullen dat „dack laeten affbreken tusschen dessen tyt en „onser kermise naest koemende by x ℔ en voert „dair nae alle daege by enen ℔, en sullen die „weder decken laeten myt harden daeken." Daar door deze *dakhuizen* afdaken schijnen bedoeld te worden, vóór of achter de huizen gebouwd, zoo moet men denken, dat de huizen zelve toen reeds met pannen gedekt waren.

De adel bewoonde ten platten lande meestal steenen gebouwen, naar de manier van die tijden versterkt. Die versterkte huizen heetten nu eens *steinen* of *stinsen*, gelijk dat van de heeren van Voërst bij Zwolle, dan eens *kamina's of kamnade's* Het laatste woord is van dezelfde beteekenis als *kamer* (2); en zoo vindt men over Deventer, op Geldersch territoir, nog een

---

(1) *Hist. Kamper Kron.* I. bl. 155, 177.

(2) Zie de *Verh. van* Feith bl. 227.

stuk gronds, de *steenen kamer* geheeten, een naam, die op een gebouw van steen, op dezen grens versterkt, wijst, welk gebouw in 1545 reeds schijnt verdwenen te zijn, toen de grond bij koop aan de stad Deventer overging. Karel V. was in 1543 heer van Gelderland geworden, en nu was er goede gelegenheid, meester te worden van een terrein in de onmiddellijke nabijheid, waar men wel eens tot haar nadeel versterkingen konde opwerpen, gelijk er vroeger zulk eene geweest was.

Maar ook in de steden waren steenen gebouwen, die tot tijdelijk of vast verblijf van edelen dienden, en hun voorbeeld zal ook door de rijkste en aanzienlijkste ingezetenen gevolgd zijn. Er is geen twijfel, dat sommige versterkt waren, ten einde zich bij burgerlijke onlusten, die dikwijls in den schoot der steden ontstonden, te verdedigen. „Te Gend, Brugge en „IJperen waren de *steenen* met zoo veel hecht„heid gebouwd, dat zij, als de paleizen der „vrije steden van Italië, tot wijk en verdedi„gingsplaatsen voor hunne edele bezitters kon„den dienen, gedurende de volkstumulten, die „de straten in rep en roer bragten." (1) Hetzelfde was het geval te Groningen (2) en te

---

(1) Schayez, *Hist. de l'Architecture en Belgique* p. 85.
(2) Feith aangeh. Verh. bl. 241. Hij vindt het na-

Utrecht, waar Fresenburg, Hazenburg en Lichtenburg en andere, als versterkte huizen, de bewoners tegen overval beschermden. Eenige van die steenen huizen hadden *torens* (1). In de Belgische steden zijn hier en daar nog enkele overgebleven, maar ook in onze provintiën, b. v. aan het Hof van Arkel en (voor een

---

tuurlijk, dat het bouwen van vesten of verdedigingshuizen, welke van rondom belegerd en naauw ingesloten konden worden, altijd zoodanig geschiedde, dat de verdedigers, wanneer zij de vesting niet langer konden houden, of wanneer zij gebrek aan mondbehoeften kregen, of om eenige andere reden, eenen geheimen uitweg hadden, waardoor zij, in geval van nood, uit en in de vesting konden komen. De sporen of overleveringen van dergelijke onderaardsche gangen, die te Groningen voorkomen, zijn ook elders. Zij zijn te Gend, verbonden aan bijzondere en openbare gebouwen in vele der oude straten; ook te Deventer, ofschoon zij op de plaatsen, waar de overlevering wil dat zij zijn zouden, nog niet zijn ontdekt.

(1) Gend was beroemd door zijne *getorende huizen (turritis domibus.)* Van Wijn, *Hist. Avondst.* B. 2. bl. 45. Over de torens bij de huizen in Italië en Frankrijk zie men Legrand d'Aussy, *Fabliaux ou Contes* V. p. 294. In Italië was het zoo zeer een bewijs van adeldom, dat in eene publieke acte, na het optellen van al de titels van een' edelman, er bijgevoegd werd: *en hij heeft een' toren.* Ook in Frankrijk waren torens aan de huizen der edelen vrij algemeen. Toen Lodewijk VIII. Avignon innam, deed hij de muren en driehonderd huizen, met torens op de hoeken, nederwerpen.

gedeelte) aan het Ambtmanshuis te Tiel. Dit is een geschiedkundig feit, dat er te Haarlem, in 1377, geweld, uitval en doodslag uit geschiedde, weshalve Hertog Albrecht gebood, dat Jan Baken huis, *beide toren en zaal*, *daar de ondaad meest uit geschied was*, *ter neder zoude geworpen worden van boven tot beneden*, in voege dat de hofstede nimmer zoude bewoond of betimmerd worden (1).

In eenen afgelegenen hoek van Deventer door vreemdelingen nooit bezocht, zelfs bij vele inwoners niet gekend, bevindt zich nog een torentje van zeer ouden bouwtrant. Wij kunnen er niet meer van zeggen dan het volgende. Het is blijkbaar hooger geweest, want het pannen dak, waarmede het nu gedekt is, staat niet in verhouding tot de overige constructie. De Munt-plaats, waar het staat, heeft dien naam, omdat in het belendende huis eens de Deventer munt moet geweest zijn. De overlevering zegt het, maar van den tijd wanneer blijkt niets (2). Die plaats is nooit een publiek pleintje geweest en is het nog niet, daar slechts bij dag de toegang en doorgang vergund wordt en de twee toegangen (één door een steegje en één door een' stal) des

---

(1) VAN MIERIS, *Charterb.* III. bl. 340, 341.

(2) Zie boven bl. 48.

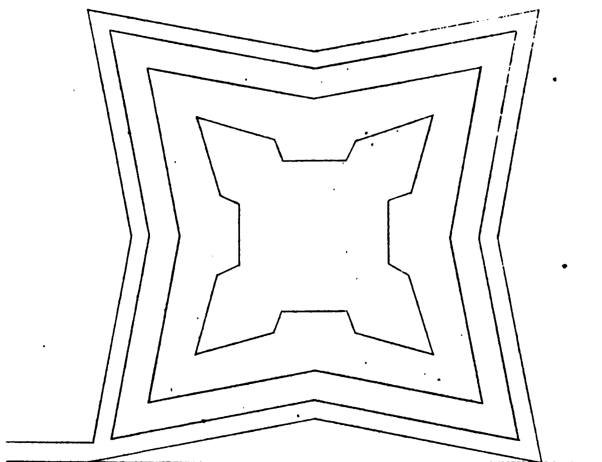
avonds gesloten worden door de bewoners der drie of vier belendende huizen, die er van achteren aan uitkomen. — In de *Messager des Sciences de la Belgique*, *Gand* 1851 p. 374, is zulk een overblijfsel van burgerlijke bouwkunde afgebeeld, hetwelk, ofschoon het sierlijker is, met het onze deze overeenkomst heeft, dat het ook in een verscholen hoek der stad Gend staat, dat het ook eenen put heeft (die op de Munte-plaats is om zijn zuiver en schier mineraalwater beroemd) en dat men niet kan opgeven, van welken oorsprong het is of tot welk gebruik het gediend heeft (1). Het schijnt, dat het pleintje te Gend de binnenplaats van een aanzienlijk, daar rondom heen liggend gebouw geweest is, terwijl in eenen hoek de beide torentjes stonden, die nog aanwezig zijn. De put op een particulier erf *in dien tijd* is ook iets bijzonders en diende waarschijnlijk om de bewoners van water te voorzien, wanneer het gebeuren mogt, dat de toegang was afgesloten. Van Wijn, over die steenen gebouwen spre-

(1) Wij zeggen dus ook: *Comme nous n'avons pas d'éléments suffisants pour nous prononcer sur la veritable destination de ces constructions, nous aimons mieux abandonner la solution de cette question à de plus sagaces que nous, pensant que la description de ces restes architectoniques d'une autre époque ne seront pas sans interêt pour l'histoire de l'architecture* p. 384.

kende, meldt: „het uitzigt bepaalde zich alleen tot eene ruime binnenplaats en behalve de deur en eenige weinige lichtgaten, bleef de muur buiten blind” (bl. 54). Zóó kan het ook hier geweest zijn. Hetgeen rondom dat torentje en die binnenplaats was is verdwenen en heeft plaats gemaakt voor achterhuizen, die thans aan Brink en Richmoden-straat uitkomen. Het staat daar als een overblijfsel van vroegere grootheid, als een afgeleefde grijsaard, die al zijne tijdgenooten heeft zien henengaan. Wij geven er eene afbeelding van, eer het oude ligchaam ook gesloopt wordt.

M.

Schaal van 1-2500.

DE PAS TE ROUVEEN

EN DE LATER DAARBIJ AANGELEGDE

SCHANS, OF HET FORT,

BEKEND ONDER DEN NAAM VAN

FRIESCHE KAA, BISSCHOPS SCHANS, OF SCHANSBEENTJESGRAVEN

DOOR

F. A. EBBINGE WUBBEN.

Onder den naam van *pas* komt in het laatst van de 16de en begin der 17de eeuw de algemeene weg te Rouveen voor. Het is bekend, dat van den Dollart tot aan de Vecht vroeger vele gronden dras en moerassig waren en daardoor uitnemend geschikt voor inundatie. Ten gevolge hiervan bestond in die dagen op de grenzen van ons vaderland, hetzij door de natuur, hetzij door aangelegde werken, eene

geheele linie van defensie. Tot die moerassen of, zoo als men toen sprak, *moeren* behoorde ook een gedeelte der gronden, welke gelegen zijn ten oosten van den nog bestaanden Staten Lei- of Frieschen dijk onder de gemeente Staphorst. De drassige gesteldheid van deze gronden bleef voortduren, omdat telkenmale van wege de Generaliteit, zelfs nog in het laatst der 17de eeuw, bij plakkaten verboden werd die moeren te cultiveren of met vee te beweiden en bovenal om de aangelegde Leidijken door te graven, ten einde het water af te leiden.

De toestand van die oorden was uit een krijgskundig oogpunt zoo belangrijk, dat reeds in den aanvang van den tachtigjarigen strijd de Hooge Regering hare zorgen daaraan besteedde.

Toen Prins Maurits, in 1591, na Zutphen en Deventer te hebben ingenomen, met zijn geheel leger naar Groningen en Friesland trok door Rouveen en Staphorst, was de passage door deze streken echter nog zoo moeijelijk, dat deze togt als eene zeldzaamheid in de geschiedrollen van dien tijd geboekt staat. Op den 16den Julij 1591 overnachtte de Prins met zijn leger te Rouveen en Staphorst, blijkens een' brief, op dien dag te Staphorst geteekend en aan de Regering van Hasselt gerigt, van den volgenden inhoud:

Maurits geboren Prins van Orangiën, Grave van Nassau, Catsenellenbogen, Marquis van der Veere etc.

Erentfeste, Eersame, Vrome Ende discrete Lieve besondere!

Ghy en sult niet nalaten dese gesien hebbende alle het bier ende broot, dat tegenwoordelicke by u te becomen oftte dat noch desen auent sal op de swarte sluis mogen aencomen, alhier tot Staphorst te doen comen tot behoeff van het leger, 't welck desen agternoen beneffens ons alhier is gearriveert, want het lantvolk alhier geheel is verlopen. Ende synde hiermede Gode bevolen.

(Was geteekend) *U Luyder goede Vriend:*
MAURICE DE NASSAU.

In vervolg van tijd beraadslaagde men meermalen om den pas door Rouveen, Staphorst en ommestreken in beter orde te brengen. Onder anderen werd in 1628 tot dat einde toegestaan eene som van *f* 3000. Tevens liet de Raad van State niet na, in de petitiën, welke dit kollegie jaarlijks aan Hunne Hoog Mogenden, ter zake der kosten van den oorlog, indiende, aan te dringen om gelden beschikbaar te stellen ter verbetering van de defensie in deze oorden. Deze verbetering werd evenwel telken-

male verschoven, totdat Christoffer Bernhard van Galen, Bisschop van Munster, in 1664 de Republiek met den oorlog bedreigde, *voorgevende* dat hij in zijne regten met betrekking tot de heerlijkheid Borculo verkort was; *inderdaad* echter was hij gebelgd, dat deze Staat den magistraat der stad Munster tegen hem hielp sterken.

Van Galen, door Engelsch geld gesterkt en in het geheim door het gouvernement der Spaansche Nederlanden ondersteund, stelde zich vóór, eenen inval in de Nederlanden te doen, ofschoon hij verzekerde niets vijandelijks tegen dezen staat in den zin te hebben, totdat hij in 1665 het masker afwierp en op den 19den September van dat jaar door een trompetter aan Hunne Hoog Mogenden eene oorlogsverklaring toezond.

Deze oorlogsverklaring kwam niet onverwacht, daar reeds in Augustus van dat jaar Prins Joan Maurits van Nassau, gewezen Gouverneur van Brazilië, door Hunne Hoog Mogenden tot Opperbevelhebber was aangesteld over de troepen van den Staat, welke in den te verwachten oorlog te velde zouden worden gebragt. Toen werd ook door den Raad van State gedaan eene particuliere petitie van *f* 200,000 tot verval van de onkosten over het emplooi van den trein, zoo van de hooge en mindere officieren,

als tot allerhande behoefte, op die expeditie vallende.

In het begin der maand September waren de gedeputeerden te velde, welke Prins Joan Maurits waren toegevoegd, reeds vertrokken naar het rendez-vous te Zwolle, alwaar het leger bijeengetrokken zoude worden.

De Staten van Overijssel en Friesland schreven gedurig naar 's Gravenhage om versterking. Hun werden wel goede beloften gedaan, maar de ondersteuning zelve bleef grootendeels achter.

Men besloot evenwel in allerijl bij het Pannenhuis, nu de Ligtmis, een retrenchement en eene baterij op te rigten, dewijl men vreesde, dat de vijand hier zoude doorbreken. Prins Joan Maurits werd verzocht om het terrein daar ter plaatse in oogenschouw te nemen; ofschoon hij hier wel aan voldeed, ging hij evenwel meer op aldaar ingewonnen berigten af, dan op zijn eigen onderzoek. Dien ten gevolge schreef hij, dat het moeras te dier plaatse ontoegankelijk was. De nieuwe sterkte werd met twee stukken geschut voorzien en daarin 280 man in bezetting gelegd. Deze sterkte was het begin van de later daar ter plaatse opgeworpene schans.

Den 29sten September vermeesterde de Bisschop Lochem, benevens eenige plaatsen in Twenthe, en vervolgde zijn marsch naar deze streken.

Daags te voren werd de kapitein van Isselmuden, te Hasselt in garnizoen, door de gedeputeerden van de Staten van Overijssel aangeschreven, om de manschappen, bij het Pannenhuis in bezetting liggende, door anderen te doen vervangen. Bij diezelfde resolutie werd ook de Hoogschultus van Hasselt gelast, om de ingezetenen van Staphorst en Rouveen op te roepen, ten einde de bezetting te versterken.

Den 6den October vonden de gedeputeerden te velde goed, met spoed eenige compagniën voetvolk en drie te paard naar Zwolle te zenden, daar men vernomen had, dat het leger van den Bisschop naar Ommen was getrokken en alzoo de stad Zwolle naderde, terwijl men tevens beducht was, dat de vijand door den pas te Rouveen zou trachten door te breken.

Den 7den October berigtte Prins Joan Maurits aan de regering van de stad Hasselt, dat hij van eenen krijgsgevangene van merke vernomen had, dat de Bisschop ook voornemens was een' aanval op de stad Hasselt te doen. Hiervan meende de Prins de regering kennis te moeten geven, terwijl hij haar tevens beloofde, den pas te Rouveen zooveel mogelijk te versterken.

Dien zelfden dag ontving de Prins een brief van den magistraat der stad Zwolle, waarin hem kennis werd gegeven, dat de vijand den voorgaanden nacht het stadje Ommen had over-

vallen en uitgeplunderd, dat het nu te vreezen stond, dat de vijand, wanneer hij den pas van Rouveen had overweldigd, een' vrijen doortogt naar Drenthe verkreeg. Daarom had de regering der stad Zwolle gezorgd, al het geboomte langs den weg dwars over om te houwen, zoodat, volgens algemeen oordeel, het, inzonderheid voor ruiterij en geschut, onmogelijk was dien weg te passeren. Voorts verzocht zij, om nog meerder krijgsvolk tot versterking van den pas derwaarts te zenden.

Een tweede brief behelsde, dat de Bisschop alrede met tweeduizend ruiteren de Berkummer brug, die hij vervolgens had afgebrand, was overgetrokken, dat hij verscheidene adellijke en boerenhuizen in den omtrek had geplunderd, veel vee weggeroofd en dat geheel zijn leger zoude volgen. De sterkte van dit leger weten wij uit de kondschap, welke op den 8sten October, door een' gevangen' trompetter uit het leger van den Bisschop, voor de regering der stad Hasselt werd afgelegd.

De gevangene n. l. verklaarde, dat het vijandelijk leger te Ommen sterk was 30,000 man, benevens eene niet onaanzienlijke artillerie, en dat de Bisschop zelf zich onder die krijgsbenden bevond. Buitendien bevonden zich op de Lochemmerheide nog eenige regimenten, zoodat de geheele sterkte van het leger, voor dat het

uiteen ging, bedroeg 60,000 man, die 250 stukken geschut met zich voerden. Voorts verklaarde de gevangene, dat de Bisschop daags te voren zich in den omtrek van Ommerschans had bevonden om veldverkenning te doen.

Den 9den October vertrok de Generaal-majoor Kirckpatrick met vier compagniën voetvolk uit Zwolle, met last om den pas te Rouveen zonder eenig tijdverlies te bezetten, aan welken last hij voldeed. Aan den avond van dien zelfden dag kwamen Prins Joan Maurits en de heer van Merode te Zwolle, inzonderheid om te zorgen dat de pas te Rouveen voor vijandelijken aanval bewaard bleef, ten welke einde zij den raad gaven, de sluizen te Hasselt en Zwartsluis te openen, om deze streken te inunderen.

Dien zelfden dag schreven de gedeputeerden te velde aan de regering van Hasselt, dat zij alles zouden in het werk stellen, om te zorgen, dat de pas te Rouveen met de noodige krijgsmagt bezet bleef en dat de regering welgemoed moest blijven, waartoe zij haar wel zeer wilden animeren, alzoo niets zoude worden nagelaten om de stad Hasselt te bewaren.

Den 11den October ontvingen de gedeputeerden te velde een brief van Prins Joan Maurits, geschreven uit Hasselt, alwaar hij zich toen bevond; in welken brief de Prins verklaart, den

pas genoegzaam verzekerd te hebben, en dat hij wijders tot defensie van de passen bij Avereest en Zuidwolde de gerequireerde orde zoude stellen.

De looze Bisschop verschalkte den Prins Joan Maurits dermate, dat hij, onder voorwendsel van Zwolle en Hasselt te willen aanvallen, met een gedeelte van zijn leger derwaarts trok. Bij het overtrekken der Berkummerbrug liet hij *Wilhelmus* blazen, als ware hij een vriend van den Prins van Oranje en alleen verstoord op de tegenwoordige regering. Een ander gedeelte van zijn leger zond hij over Avereest en Zuidwolde, onder den schijn van een inval in Drenthe te doen, om van daar over Steenwijk in de provincie Friesland te komen.

Door dit alles was de opmerkzaamheid van onze zijde afgetrokken, zoodat men niet vermoedde, dat des Bisschops oogmerk was, over den pas van Rouveen en Staphorst, Drenthe en Friesland te naderen. Aan den morgen echter van den 12den October zond hij een gedeelte van zijn leger, onder bevel van den Schot d'Ossery, om het nieuw opgeworpen retrenchement en de baterij bij het Pannenhuis te overweldigen. Deze legerafdeeling, sterk 8000 man, overweldigde met weinig moeite de sterkte, nadat des avonds te vijf ure de bezetting, bestaande uit 280 musquetiers met twee kapiteins en eenige

huislieden in allerijl het retrenchement verlaten hadden en naar Hasselt gevlugt waren, met achterlating van twee stukken geschut, benevens twee dooden en eenen gekwetste. d'Ossery trok met zijne troepen door Rouveen en Staphorst naar Ruinen, alwaar hij tot den 14den October bleef, en van daar naar Steenwijk om een inval in Friesland te doen. Aldaar, gelijk mede in Holland, was men zeer ontevreden over het verlaten van het retrenchement. In deze ontevredenheid deelden de gedeputeerden te velde, die den fiscaal Sille last gaven, een onderzoek in te stellen naar het gedrag der bezetting, welke men meende, dat zich aan pligtverzuim had schuldig gemaakt. Van dit onderzoek kwam echter weinig, want bij gebrek aan bewijsstukken liet men de zaak varen.

Door de gedurige invallen van den Bisschop werd men in deze gewesten zeer ontmoedigd, waardoor alles in wanorde geraakte, blijkens een brief van een voornaam lid der regering, geschreven uit Zwolle, van den navolgenden inhoud (1): „hier heeft men gegeten onse Provintie, ende men is besich *Vrieslandt* ende *Stadt ende Landen* te beginnen; alles is in confusie binnens lants; van buyten verwacht men redres; onseeckere remedien, wie weet of deselve niet

(1) Aitzema, V. bl. 624.

quader als het quade zyn? een yeder van de nabuyren soeckt ende pousseert syn advantagie. Allerhande bedenckelyckheden rencontreert men onder de oude vrienden, ende men weet niet of noch deselve zyn. *Sweden* brengt gelycke swaerigheyt met haer marche voort; *Brandenborch* geeft van deselve soppe; alles is in confusie; Godt weet de uytcomst; of *Vranckryck* ende *Lunenborgh* het varken sullen wassen, leert den tydt; in onse Provintie begint men te verharden; de andere roepen, als wy voor desen haec ille."

d'Ossery had wel het retrenchement ingenomen, maar de onvoorzigtigheid begaan, het onbezet te laten. Dien ten gevolge had men van onze zijde de sterkte wederom bezet. Op den 14den October ontving de regering der stad Hasselt van de gedeputeerden der Staten van Overijssel het verzoek om de twee metalen stukken geschut, welke aan de stad behoorden en ieder *ballen* van drie en een half pond schoten, af te zenden naar het retrenchement, onder belofte van eene reçue en van garantie, ingeval die stukken wierden beschadigd of weggenomen. Voorts werd de regering verzocht om mede derwaarts te zenden, ter beschikking van den aldaar bevel voerenden Kolonel E. van Ittersum, driehonderd granaten. Op verzoek van gemelden bevelhebber werd nog de regering, bij een nader schrijven van den 18den October ver-

zocht om tien a twaalf stads haken met poten ter verdediging der sterkte af te staan, aan welk verzoek eerst den 8sten November werd voldaan door het toezenden van vier haken.

Onderwijl dit alles voorviel, was de vijand doorgedrongen tot bij de Punterbrug, op twee uur afstands der stad Groningen, waar hij door het garnizoen van die stad werd teruggeslagen. Dien ten gevolge was men bevreesd dat de vijand zijnen terugtogt zou nemen over den pas van Staphorst en Rouveen; weshalve de gedeputeerden te velde, in overleg met Prins Joan Maurits, besloten, dat de Prins zelf met alle hooge officieren, die te Zwolle present waren, naar den pas zoude gaan, medenemende negen compagniën uit die stad, twee uit Koterschans, vier uit Hasselt en ééne uit Steenwijk benevens drie compagniën te paarde, de compagnie gardes onder den Grave van Dona, de compagniën van den Majoor Haren en Graaf van Stirum, en eindelijk nog vijf compagniën ruiters onder bevel van den heer Rhijngraaf (1). De Bisschop, dezen pas alzoo bezet vindende, waagde het niet er den terugtogt over te doen.

Nadat de Munstersche Kerkvoogd hier en elders nog eenigen tijd met zijne krijgsbenden had rondgezworven, verliet hij eindelijk in het

---

(1) AITZEMA, bl. 656.

begin van het jaar 1666 deze gewesten, waarop den 18den April van dat zelfde jaar de vrede tusschen de wederzijdsche partijen gesloten werd. Reeds eenigen tijd vroeger was het retrenchement door de bezetting verlaten. Deze op zich zelf niets beduidende oorlog veroorzaakte aan de in- en opgezetenen van deze oorden eene onberekenbare schade. Het Hoogscholtambt Hasselt werd door den Bisschop aangeslagen voor eene maandelijksche contributie van 500 rijksdaalders, als brandschatting, en de provincie Overijssel verloor alleen aan staatsinkomsten drie tonnen schats. De kosten van ammunitie en oorlogsvivres, door Amsterdam geleverd ten behoeve van den pas te Rouveen, bedroegen achtduizend zeshonderd drie gulden, negentien stuivers en elf penningen. Deze som was in 1687 nog onbetaald.

Aan het opwerpen van het retrenchement en de baterij werd eerst besteed eene som van 15,000 gulden; later werd dit cijfer nog met 25,000 gulden vermeerderd. Deze aanzienlijke som was voldoende om de sterkte in behoorlijken staat van tegenweer te stellen; vóór dat echter het werk zoo verre gevorderd was, werd het retrenchement door het vijandelijke leger ingenomen, weshalve eerst eenige jaren later de geheele voltooijing kon plaats vinden, waartoe gebruikt werd wat van de vroeger daar-

voor beschikbaar gestelde gelden was overgebleven. De gronden, waarop het retrenchement werd opgeworpen, behoorden oorspronkelijk aan het Zwarte-watersklooster en waren bij de Hervorming aan de Heeren van de Ridderschap overgedragen. De bedoelde gronden behoorden tot het erve van oudsher genoemd Kooimansland, en zijn gelegen in de nabijheid van de Ligtmis, aan de linkerzijde van den grooten weg op Zwolle.

Na het sluiten van den vrede werd aan de sterkte te Rouveen niet verder gedacht, tot dat in den jare 1668 de verdere bevestiging van het retrenchement wederom ter sprake kwam. In dat jaar n. l. stelden de Staten Generaal aan de onderscheidene provinciën een' extra ordinaris staat van oorlog voor, waarop onder anderen ook gevonden werd het opbouwen van een *royal fort* te Rouveen.

De Staten van Overijssel consenteerden bij hunne resolutie van den 7den Mei 1668 in de som van éénhonderd duizend gulden tot het leggen van een fort op Rouveen. Hierdoor werd het retrenchement in eene schans herschapen, die nog niet voltooid was, toen op den 18den Mei 1672 Christoffer Bernhard van Galen andermaal aan de Republiek der Vereenigde Nederlanden den oorlog verklaarde. Het fort te Rouveen werd dien ten gevolge van bezetting voorzien,

welke het getal van 200 man niet te boven ging en derhalve te zwak was om eenigen belangrijken tegenstand te bieden.

Den 22sten Junij nam de Bisschop Zwolle bij capitulatie in en verscheen den 23sten voor het fort te Rouveen, niettegenstaande op den Landdag van den 30sten April 1672 door Ridderschap en Steden besloten was om den weg naar Rouveen onbruikbaar te maken, door dit geheele oord te inunderen en het houtgewas tusschen de Route en Beentjesgraven om te houwen.

Ten gevolge van des vijands komst vlugtte de bezetting van de schans in allerijl naar Hasselt, waardoor de dorpen Staphorst en Rouveen, ofschoon reeds onder water gezet, door de Munsterschen werden ingenomen. De landlieden vlugtten in den laten avond buitenwaarts naar het weide- en hooiland, hunne vervoerbare have zooveel mogelijk medenemende. De vijandelijke ruiterij, tuk op buit, vervolgde de vlugtelingen, doch werden door deze zoo deerlijk onthaald, dat velen van hen het leven er bij inschoten. De oorlogscontributiën, die den verarmden ingezetenen werden opgelegd, beliepen verbazende sommen, en nog in het begin der 18de eeuw waren sommige der tot dat einde opgenomene kapitalen niet afgelost. Alleen tot de keuken van den Munsterschen Overste Granville, Gouverneur van Hasselt, moesten

maandelijks Staphorst 47 goudgulden, Rouveen 47 goudgulden en Baarlo, Strekel, Ten Velde en Hasselderdijk, te zamen ook 47 goudgulden opbrengen. De Heeren Cameraars van Hasselt, als belast met het inzamelen dier gelden, konden deze van de schamele ingezetenen niet bekomen. Met militaire executie bedreigd, waren zij wel genoodzaakt, die gelden tegen hooge renten op te nemen.

De Munsterschen vertoefden te Staphorst en in de omstreken een geruimen tijd, zoodat zelfs de kerk van dat dorp bijna een jaar tot uitoefening van de Roomsche eeredienst gebruikt werd. Men mag dus veronderstellen dat het fort gedurende dien tijd door den vijand niet onbezet werd gelaten, te meer daar hij van hier telkenmale strooptogten in Drenthe en op de grenzen van Friesland deed. Althans was des Bisschops magt op den 18den Augustus 1673 hier sterk 2000 ruiters en 70 compagniën voetvolk, met eenige veldstukjes. De Prins van Condé zond hierbij onder bevel van den Generaal Mornas 45 cornetten Fransche ruiterij. De Bisschop zelf was daarbij tegenwoordig en trok met dat leger eenige dagen later naar Steenwijk, van waar hij de Friesche grenzen bestookte. Ook was de neêrslagtigheid nog grooter dan in 1665, zoo dat de geheele provincie Overijssel bij capitulatie aan den vijand

overging. De oorlog tusschen dezen Staat en den krijgszuchtigen Bisschop duurde bijkans twee jaren en eindigde met den bijzonderen vrede, welke op den 22sten April 1674 met den Munsterschen Kerkvoogd te Keulen gesloten werd. De algemeene vrede kwam eerst te Nijmegen tot stand op den 28sten September 1678. De Bisschop beleefde dezen dag niet, daar hij op den 19den van die maand in bijna drieenzeventigjarigen ouderdom te Munster overleed. Twee dagen voor het sluiten van den bijzonderen vrede beraadslaagden de Staten Generaal der niet overheerde gewesten over het wederaannemen der drie overheerde gewesten, Gelderland, Utrecht en Overijssel, welke beschouwd werden van de Unie vervallen te zijn. Men was echter van de zijde der eersten niet zeer geneigd, zonder beperkende voorwaarden de laatsten wederom op te nemen. Van hier, dat in de Resolutie van den 20sten April 1674 eenige bepalingen gevonden worden ten voordeele van Holland, Zeeland, Friesland en Stad en Lande. Onder deze bepalingen vindt men er één met betrekking tot het fort te Rouveen, welke behelst: dat het in de magt en faculteit van de Provinciën Friesland en Stad en Lande zal staan, het fort te Rouveen te vergrooten en dat de souvereiniteit met al den gevolge en aankleve van dien, niet uitgezonderd over het land

of de plaats op hetwelk het voorschreven fort is aangelegd, zal komen aan de gemelde provinciën, mits dat het repareren en het onderhouden van het voorschreven fort, welks souvereiniteit aan die beide Provinciën wordt gebragt, zal komen ten laste van die provinciën, en dat de voorschreven souvereiniteit alleen zal gaan over hetgeen besloten is in de wallen, grachten en fortificatiën van het voorschreven fort, zonder eenige verdere extensie op of over het platte land om hetzelve fort gelegen, behoudens dat de provincie Overijssel niet zal vermogen binnen de honderd roeden, te rekenen van het uiterste van de fortificatiën van het voorschreven fort, eenige huizen, gebouwen, plantagiën of iets anders te bouwen, te planten of te maken, of aan of in de gebouwen of plantagiën, die thans binnen de voorschreven honderd roeden zouden mogen zijn, te vermaken of te veranderen, hetgeen de provinciën Friesland en Stad en Lande zouden mogen oordeelen aan de voorschreven fortificatiën schadelijk te wezen, en dat dezelve provinciën zullen vermogen eigener authoriteit te demoliëren en te vernietigen, hetgeen binnen de voorschreven honderd roeden van nieuws gebouwd, geplant, gemaakt of in de gebouwen en plantagiën, die thans binnen de voorschreven honderd roeden zouden mogen staan, ver-

maakt of veranderd zoude mogen zijn. Dat ook de provinciën Friesland en Stad en Lande zullen hebben, zonder eenige oppositie of tegenspraak, vrijen toegang, acces en reces tot en uit het voorschreven fort, en wanneer de defensie zulks zoude vereischen, de landen omtrent dit fort gelegen zullen mogen inunderen, en speciaal de moeren in dien omtrek gelegen onder water zetten en houden.

Beide provinciën waren met deze bepalingen zeer ingenomen, daar zij teregt begrepen, dat het fort te Rouveen een der sleutelen was van Friesland en Groningen. Daarom waren zij reeds vroeger bedacht geweest, het fort in behoorlijken staat van verdediging te stellen en hadden in 1666 aan hare gecommitteerden ter Generaliteit last gegeven om aan te dringen tot het opwerpen van eene *considerabele* forteresse te Rouveen. Naauwelijks was dan ook de bijzondere vrede gesloten of de beide provinciën gingen er toe over, om aan het fort eene aanmerkelijke uitbreiding te geven; tevens werd het tot aan den algemeenen vrede van Nijmegen met de noodige bezetting voorzien. Na het sluiten van den vrede was het getal van manschappen, die op het fort in bezetting lagen, luttel en bedroeg somwijlen niet meer dan tien, tot dat eindelijk omtrent 1690 het fort geheel verlaten schijnt te zijn. Wel werd, in het begin der vorige eeuw,

door den beroemden Menno van Coehoorn de vervallen linie van defensie in deze streken wederom hersteld en met nieuwe werken vermeerderd. Bij deze gelegenheid kwam ook ter sprake om de schans te Rouveen uit haar vervallen staat te herstellen; maar daar het tooneel des oorlogs verre van deze streken verwijderd was, zoo bleef het bij raadplegen, en de dood van Willem III, benevens de in 1714 gesloten vrede van Utrecht waren de redenen, waarom de schans te Rouveen, waaraan sedert eene halve eeuw zoo veel besteed was, ten eenenmale in verval geraakte.

De provinciën Friesland en Stad en Lande, welke, bij de beruchte Resolutie van weder aanneming in de Unie, het privilegie van souvereiniteit over het fort te Rouveen verkregen hadden, schijnen al spoedig van hare regten afstand gedaan te hebben en het onderhoud der sterkte, zoo er nog iets aan ten koste werd gelegd, op de Generaliteit over gebragt te hebben. Van hier dat de commissie uit den Raad van State, welke om de een of twee jaren de Generaliteits-vestingen, waaronder die van Gelderland en Overijssel, Coevorden, benevens de sterkten van Wedde en Westwoldingerland behoorden, inspecteerde, op hare rondreize ook het fort te Rouveen bezocht, meer om het als eigendom van de Generaliteit te doen erkennen, minder om

te onderzoeken of de verdedigingswerken zich in goeden staat bevonden. Na hare werkzaamheden te Hasselt geëindigd te hebben vertrok de commissie gewoonlijk van daar over de sterkte te Rouveen naar Ommerschans en Coevorden. Ter gelegenheid van die inspectie werden de leden der commissie met hun gevolg door den bewoner van de Ligtmis op een half anker zoeten witten wijn onthaald en uit recompense daarvoor werd aan hem het gebruik van het fort telkens toegestaan. Dit gebruik moest hij echter veelal, althans tot in het midden der vorige eeuw, met de ingezetenen van Rouveen deelen, bepaaldelijk met die, welke op erven woonden vroeger aan het Zwarte-watersklooster, later aan de Ridderschap behoorende, en die in de onmiddellijke nabijheid van het fort op den zoogenaamden Uithof of het Zuideinde woonden. De eigenaren van die gronden gaven voor, dat de schans lag in een van hunne erven, dat het land, waarop de sterkte was aangelegd, even als hunne bezittingen, vroeger Ridderschaps goed was geweest, en zij dus daarop meer regt hadden dan de bewoner van de Ligtmis, die een vreemde was. Soms gaf zulks aanleiding tot hevige twisten, vooral bij natte jaargetijden, wanneer het vee op de wallen van de schans ter weide werd gedreven. Doch de bewoner van de Ligtmis begreep te regt, dat het beter was iets toe

te geven, dan alles te verliezen, en daar hij telkens door de één of tweejarige concessie, van wege den Raad van State hem verleend, meer permanente gebruiker werd van de schans, dan deze of gene ingezeten van Rouveen, zoo verbleef ten laatste hem alleen het genot daarvan.

Na den jare 1795 kwam bij de verandering van zaken de schans te Rouveen geheel op den achtergrond en geraakte als 't ware in het vergeetboek. De bewoner van de Ligtmis in die dagen, niet eens de eigenaar daarvan, dewijl de Ligtmis vroeger was verkocht aan den Heer Gerrit Willem van Marle c. s., handhaafde zich echter in het voortdurend bezit van de schans, en nu meer als eigenaar, dan wel als submis gebruiker. Hij begon n. l. de hooge wallen af te werpen en de binnengrachten te dempen, waar door hij eene grooter oppervlakte van goed land verkreeg. De geniale Willem Jan van Dedem, een man waarop Overijssel in vele opzigten bogen mag, gehuwd met Judith van Marle, dochter van Gerrit Willem van Marle, begreep teregt, dat hem veel gelegen was aan den eigendom der schans, hetzij met betrekking tot de Ligtmis, hetzij met betrekking tot de vaart, later naar zijnen naam genoemd, welke hij toen reeds voornemens was te graven. Hij zorgde dien ten gevolge, om van den bewoner der Ligtmis het regt, dat deze op die gronden meende te hebben, te

koopen. Op deze wijze verkreeg van Dedem een quasi titel van eigendom, doch zorgde wel om aan deze zaak geene te groote publiciteit te geven. Toen, in 1811, bij de invoering der Fransche administratie, het relevé van eigendom, waarnaar de grondlasten betaald moesten worden, werd opgemaakt, werd het gesloopte fort daarop gebragt onder den naam van *Friesche Kaa* of *Bisschops-Schans*, waarvan evenwel van Dedem de belasting betaalde. Vroeger werd van deze gronden geen verponding geheven. Toen in 1819 het kadaster werd opgemaakt, zorgde bovengenoemde, dat de bewuste landerijen niet meer op hunnen oorspronkelijken naam, maar op den zijnen werden te boek gesteld, en niemand betwistte hem het rustig bezit.

In 1826 werd de Dedemsvaart aan het rijk der Nederlanden in eigendom overgedragen; de schans Friesche Kaa of Bisschops-Schans was met name onder den koop begrepen; zoo ook, toen later de Heeren van Dedem en Heere eigenaren werden. Toen ten derdemale de vaart aan de Provincie Overijssel verkocht werd, werd ook de schans met name genoemd. Het gebruik van de voormalige sterkte is tot op den dag van heden voortdurend gebleven aan den bewoner van de Ligtmis.

Dezer dagen hebben de Gedeputeerde Staten, op voordragt van den tegenwoordigen pachter

der Ligtmis, besloten de gronden der schans te egaliseren, door de wallen in de grachten af te werpen. Door dezen arbeid, welken de pachter der Ligtmis als verhooging van huurprijs op zich genomen heeft, meent men de waarde der landerijen ten voordeele der provincie te vermeerderen. Ofschoon deskundigen, die zich ook in de vergadering der provinciale Staten hebben laten hooren, dit zeer betwijfelen, hebben echter Gedeputeerde Staten in hun besluit volhard. Met opgave van de inhouds-grootte volgens het kadaster en van de teekening van den platten grond der schans eindigen wij onze geschiedenis van de schans *Friesche Kaa* of *Bisschops-Schans*. De schans is gelegen in de gemeente Staphorst, volgens de kadastrale indeeling als volgt. Sectie H. Numeros 3944, water groot 2 bunder, 38 roeden, 80 ellen; 3945 weiland, groot 1 bunder 98 roeden, 60 ellen; 3946 weiland groot 1 bunder 59 roeden, 10 ellen; 3947 water groot 4 bunder, 75 roeden, 10 ellen; 3948 weiland groot 2 bunder, 95 roeden; 3949 moeras groot 47 roeden, 90 ellen; 3950 moeras groot 20 roeden, 90 ellen, en 3951 hooiland groot 17 roeden, 60 ellen.

No. 3.

No. 2.

No. 1.

OUDE MUNTEN (1).

Door de vriendelijkheid van den heer F. A. Ebbinge Wubben te Staphorst, ontving ik in 1849, ter bezigtiging, de twee hiernevens afgebeelde muntstukken, met vermelding: dat dezelve in het voorjaar van dat jaar gevonden zijn door eenen landman, die bezig was den grond om te spitten in de zoogenaamde *Veen-akkers*, gelegen onder het voormalig klooster *Zwarte water* of *Marien-berg* in *Salland* (provincie *Overijssel*), in den kring der landerijen te *Rouveen* aan den *Zwarte-watersdijk*, welk klooster, in 1230 gesticht door Willebrand van Oldenburg, vijf

---

(1) De penningen onder 1 en 3 afgebeeld komen ook voor in het werk van den heer van der Chys, *de munten der voormalige Graven en Hertogen van Gelderland*. Haarlem 1852, Pl. XV no. 2 en XXIV no. 6, en worden in dat werk vermeld bl. 150 en 198. Wij hebben niettemin in het plaatsen van het stukje en teekening geene zwarigheid gemaakt, ook omdat het genoemde werk niet in aller handen is.

Redactie.

en dertigsten bisschop van *Utrecht*, tot zoen van zijnen vermoorden voorganger OTTO VAN DER LIPPE, op kosten van de weêrspannige Drenthenaren, ruim drie en een halve eeuw bloeide, en omstreeks 1580 geheel werd verwoest, ten einde te keer te gaan het nestelen der vijandelijke stroopers, in den toenmaligen strijd van Nederland tegen Spanje.

De afbeelding, No. 1, van het gouden muntstuk, geeft deszelfs grootte juist op; het woog drie wigtjes, zijnde goud van zestien karaat, en als zoodanig waard drie gulden. Hetzelve is gebroken of gebarsten wáár de afbeelding zulks doet zien. Het is munt van KAREL VAN EGMOND, Hertog van Gelder in 1506 tot 1538, denzelfden, die in 1524 te Zwolle gevangen genomen werd, wáár hij, in de *Sassenpoort*, door het valhek onverwacht van zijn krijgsvolk is afgescheiden.

Op de voorzijde van die munt is afgebeeld de Apostel JOHANNES ten voeten uit, wáár drie kruisjes staan, en houdende in de linkerhand eenen staf, waarboven is een kruis; luidende het omschrift, *Karolus Dux Gelr*iæ *Jul*iæ dat is: *Karel*, *Hertog van Gelder en Gulik*. De keerzijde vertoont, binnen eenen driehoekigen vorm, in het midden het wapen van *Gelderland*, zijnde twee klimmende leeuwen, waarvan één met gespleten staart; ter regterzijde staat een wapen

waarop een dubbelde arend; ter linkerzijde en onder, een wapen waarop een klimmende leeuw, waarvan die ter linkerzijde met gespleten staart, waarschijnlijk de wapens van Nijmegen, Arnhem en Roermond. Het omschrift luidt: *mo*neta *no*va *aur*ea *Gel*riæ, d. i. *Nieuwe gouden munt van Gelderland.*

Dit muntstuk, bekend onder den naam van *Johannes-Gulden* ook wel *Rijn-Gulden*, komt voor in den beeldenaar van 1580, doch eenigzins anders op de keerzijde. In 1520 schijnt die munt gesteld te zijn op vier schellingen acht grooten (1), (*f* 1,40).

No. 2 geeft de afbeelding en juiste grootte van eene zilveren munt, te Deventer geslagen in 1534, blijkens het omschrift op die zijde, welke de wapens der drie Overijsselsche groote steden, *Deventer*, *Kampen en Zwolle* vertoont en, in het midden, de letter D (Deventer), zijnde dat omschrift, *Anno Domini* MCCCCC34 d. i. *In het jaar des Heeren duizend vijf honderd vier en dertig;* de andere zijde draagt het versierde wapen der stad *Deventer*, met het omschrift: *Moneta nova Daventriæ* d. i. *Nieuwe munt van Deventer.*

In den beeldenaar van 1580 komt dat muntstuk voor onder de verbodene en voor billioen verklaarde munten. Hetzelve was vervaardigd

---

(1) Zie Groot Placaatboek, D. I. pag. 2610, den gouden overlandsche gulden, enz.

uit zilver van vijf penningen, woog twee wigtjes en acht korrels, en had slechts elf centen zilverwaarde (1).

De twee voorschreven muntstukken door mij teruggezonden zijnde aan den bereidvaardigen toezender, hiervoren genoemd, zoo bevind ik mij buiten staat op te geven, wáár die munten zich thans bevinden.

Voorts geef ik, onder No. 3, de afbeelding van een zilveren muntstuk, hetwelk mij, jaren geleden, door den nu wijlen heer D. VAN SCHREVEN tot onderzoek werd ter hand gesteld, en voor een ducaton was ontvangen. De afbeelding geeft de juiste grootte; de dikte was niet ongelijk aan die van eenen toen nog gangbaren ducaton, en het muntstuk zelf was zeer duidelijk. De voorzijde vertoont het geharnasd borstbeeld van PHILIPPUS den II, koning van Spanje enz., luidende het omschrift: *Philippus Dei g*ratia *Hisp*aniarum *Rex Dux Gel*riæ d. i. *Philippus door de gratie Gods koning van Spanien*, *Hertog van Gelderland.* De keerzijde draagt, in het midden, het gekroonde wapen van *Spanje*, liggende op in kruis zijnde laurierstokken, en hebbende ter wederzijde een vuurijzer met von-

(1) „ Deze munt is de *dubbele gosler* of *dubbele stuiver*, „ boven bl. 46 beschreven. Maar de Schrijver vergist „ zich in het gehalte; het was van *vier* penningen.

REDACTIE.

ken; voorts onder, het guldenvlies oȯk met vonken; een en ander zinnebeelden die hooge orde aanduidende.

Verder zijn daar om henen achttien wapens van verschillende rijken en landen; zoo ik mij niet vergis, zijn het, indien men begint boven, wáár die van *Castilien* en *Léon* naast elkander staan, de volgende wapens: van *Castilien*, van *Léon*, van *Navarre*, van *Sicilien*, van *Bourgondien*, van *Limburg*, van *Luxemburg*, van *Braband*, van *Holland*, van *Zeeland*, van *Friesland*, van *Overijssel*, van *Gelderland*, van *Vlaanderen*, van *Oostenrijk*, van *Grenada* en van *Arragon*, hetwelk zich sluit aan dat van *Castilien*.

Dat zilveren muntstuk woog een lood, acht en een halve engels; het zilver is van elf penningen of groote keur, en had *f* 2,62 zilver waarde.

Daar PHILIPPUS de II in 1581 door de Nederlanden werd afgezworen, en hij dus de laatste was, die den titel van *Hertog van Gelder* voerde, welken door *Karel de* V was aangenomen, zoo zal dat muntstuk, indien het in een der zeven vereenigde provinciën mogt zijn geslagen, denkelijk in 1567 zijn vervaardigd, volgens K. VAN ALKEMADE, *de munten der graven van Holland*, bl. 186; zijnde PHILIPPUS van 1556 tot 1598 op den troon geweest.

Dit muntstuk is een Philippus Daalder, waaromtrent in de ordonnantie van *Leicester*, in

dato 4 Augustus 1586 (1), onder anderen voorkomt art. 2:

„ Ende aengaende die silvere munte, dewyle
„ men bevindt by experientie, als oock by
„ die ordonnantien van andere Coninckryken
„ ende landen, die proportien tusschen den
„ goude en de silvere, ghestatueerd by d' or-
„ donnantie van den jare 1520 (2) allenskens
„ verloopen te zyn, ende die estimatie des
„ gouts geresen, meerder dan de geene van
„ den silvere, medte welcken die silvere Phi-
„ lippus Daelder, die andersints is weerdigh
„ geweest soo veel als die halve goude Re-
„ ael (3), jegenwoordelyk ten pryse van deselve
„ niet en kan monteren. Hebben daer omme,
„ ende omme te betrachten de behoorlycke
„ proportien by alle andere Natien jegenwoor-
„ delyck geuseert, goetgevonden denzelven
„ Philippus Daelder ten pryse van vyftich stuy-
„ vers te stellen ende alle andere silvere munte
„ naer advenant van die. Ordonnerende" enz.

Bij placaat provisioneel van 2 Sept. 1594 wordt gesteld: „ den silveren Philippus Daelder,

---

(1) Zie Groot Placaatboek, D. I. pag. 2625.

(2) Door keizer Karel den V, den 4 Feb. gegeven te Mechelen, zie Groot Placaatboek, D. I. pag. 2605.

(3) Eerst gemunt in 1520, gesteld op 30 stuivers, en in 1586 op *f* 2,11, zie Groot Placaatboek D. I. pag. 2607 en 2626.

„ mitsgaders den nieuwen silveren Reael, in
„ de Vereenigde Nederlanden gemunt op den
„ voet ende volgens de ordonnancie van den
„ jare 1586, op den 10 November 1594
„ op *f* 2,11, den 10 January 1595 op *f* 2,10."

Bij placaat en ordonnancie van 2 April 1603 wordt die Philippus Daelder gesteld op *f* 2,11.

Idem van 21 Maart 1606, 28 Juni 1608 en 6 Juli 1610, wordt hy gebragt op *f* 2,12, wegende 22 engels, 13 asen, ter remedie van acht asen.

Idem van 26 Sept. 1615 en 13 Feb. 1619 op *f* 2,12, wegende 2 engels, 13 asen, ter remedie van zes asen.

Idem 21 Juli 1622 komt de Philippus Daelder niet meer voor.

De Titulature van Philippus den II luidde (1): Philippus by de gratie Gods, koning van Castilien, van Léon, van Arragon, van Navarre, van Napels, van Cicilien, van Maillorque, van Sardainie, van de eijlanden Indien, van de vaste landen der zee Oceane, Eertshartoge van Oostenryk, Hartoge van Bourgoingen, van Lothryk, van Brabandt, van Limborgh, van Luxemborgh, van Gelre ende van Milane, grave van Habsborgh, van Vlaenderen, van Arthois, van Bourgoingen, Paltsgrave ende van

(1) Zie Groot Placaatboek, D. II. pag. 1653.

Henegouwe, van Hollandt, van Zeelandt, van Namen ende van Zutphen, Prince van Zwave, Markgrave des Heiligen Rycks, Heere van Vrieslandt, van Salins, van Mechelen, van de stad, steden ende landen van Utrecht, Overyssel, ende Groningen, ende dominateur in Asie ende in Afrycque.

Wáár zich thans dat zilveren muntstuk bevindt, weet ik niet op te geven; hebbende ik slechts vernomen, dat, na het overlijden van den door mij reeds genoemden eigenaar, het met meer andere oude muntstukken naar Amsterdam is gezonden.

ZWOLLE, J. M. V. R.
December 1852.

STADS WILLEKOER VAN OMMEN.

Van de geschiedenis van Ommen is weinig bekend. Wij vinden den naam in een brief van 1138, waarin Engelbertus de Umme voorkomt (1). In den oorlog, door Bisschop Otto II. tegen Rudolf van Koevorden gevoerd, had de Bisschop zijne Sallandsche ruiters te Ommen geplaatst, waar zij door Rudolf uiteengejaagd werden. De plaats werd uitgeplunderd. Kort daarna verzamelde er zich het bisschoppelijke leger, dat naar Hardenberg en Ane oprukte en langs de Vecht gevolgd werd door een groot getal schepen, met mondbehoeften en oorlogstuig beladen. Van hier werd dus de ongelukkige togt naar Koevorden ondernomen, welke in 1227 met de nederlaag bij Ane en den dood des Bisschops eindigde. Zijn opvolger Willebrand, de nederlaag van zijnen voorganger bij Ane willende wreken, plaatste ook

(1) Racer, *Overijss. Gedenkst.* II. bl. 201.

een zijner legers, zamengesteld uit krijgsknechten te Deventer, in Salland en langs de Vecht gewapend, bij Ommen, van waar zij over het veen en de Reest trokken en tegen over Ruinen alles in brand staken (1). In de oorlogen, door Willebrand en diens opvolger Otto III. tegen de Drenthers gevoerd, was Ommen dus een gewigtig punt voor de Bisschoppen; de plaats nam in bloei toe en ontving van den laatsten in 1248 stadsregten en zoodanige vrijheid, als de steden Deventer, Kampen en Zwolle hadden (2). Op het raadhuis te Ommen wordt de oorspronkelijke brief nog bewaard, die aldus luidt:

Otto Dei gratia Trajecten' Episc. omnibus præsentia visuris notum facimus, quod omnibus hominibus et futuris inhabitantibus oppidum nostrum Ommen libertatem talem, qualem oppidani nostri Daventrien', Swollen', Campen' habent a nobis et prædecessoribus habere consueuerunt propter bonum et utilitatem nostræ Trajecten' Ecclesiæ de provido consilio nostrorum fidelium liberaliter contulimus et ipsum locum Ommen liberum ordinamus, mandantes singulis et universis ne quis contra libertatem prædictis hominibus et loco a nobis conces-

---

(1) De *Anonymus*, door MATTHAEUS uitgegeven, p. 4, 28.

(2) RACER I. *Voorb.* bl. 6. *Overijss. Kron.* in DUMBAR'S *Anal.* II. 232. REVIUS, *Dav. Illustr.* p. 25.

sam venire præsumat sed apud singulos inhabitatores loci volumus expediri et fideliter promoueri et hæc omnia inviolabiliter praecipimus observari. Datum et actum Vullenho anno domini millesimo ducentesimo octauo feria tertia in crastino Bartholomei, præsentibus Gerhardo de Diesten præposito Dauentriensi, H. capellano nostro, S. de Voerste, S. de Putten, Stephano castellano Couord, S. de Gernere, sculteto Sallandiæ, Sigero sculteto, B°. Baadings, S. de Gernere militibus, et aliis quam pluribus (1).

De stad werd met vesten omgeven (2), welke in 1330 vernield werden, toen de heeren van Voerst en Rechteren de plaats overvielen en in de asch leiden. In 1382, of, volgens andere berigten, in 1386 werd Ommen *gevestet*, met muren en grachten omringd. Deze bestonden ten minste, toen de stads *willekoer* werd gegeven, welke wij mededeelen (3). In 1513

(1) Het jaartal in dit stuk is verkeerd en moet 1248 zijn. Moonen noemt, in zijne onuitgegevene *Overijss. Geschiedenissen*, als getuigen Gerart van Diest proost van Deventer, Herman kapellaan, Herman van Voerst en Steven van Koeverden, Schout van Salland.

(2) Brumanus in Dumbar's *Anal.* II. p. 103. Misschien houten vesten, zoo als men toen gewoon was en van Zwolle ook leest.

(3) *Anal.* II. p. 232. 317. *Tegenw. Staat* IV. 81. Van een kasteel, dat hier, volgens Heda, door Bisschop Florens zoude gesticht zijn, is geen spoor.

leed Ommen door de brandschatting, welke de benden van Roelof van Munster op het platte land eischten (1). In 1518 is de stad ontmanteld; in het laatst der 16de eeuw waren de muren grootendeels verdwenen; enkele overblijfsels vond men nog in later tijd (2).

Ommen heeft door brand en andere onheilen veel geleden. Het berigt van MOONEN (3) dat de stad in 1517 in de asch gelegd werd, wordt door eene schriftelijke aanteekening bevestigd, maar er bijgevoegd, dat het ook in 1522 door de Zwolschen in brand gestoken werd, waarvan wij elders geene melding vinden, ofschoon het

---

(1) In 1520 op SancteLambersdach bepaalden schepenen raet en meente dat „omme de penningen to maeken de zyelige Steven van den Cloester den gemeenen borghers geleent hadde tot brandschattinge van Roloff van Munster," zekere stukken grond zouden worden verpacht.

(2) *Tegenw. Staat* IV. bl. 83. *Overijss. Kron.* bl. 466. Dat MOONEN, *Aant. op de Poëzy* bl. 822, het jaartal juist opgaf, blijkt uit de volgende aanteekening in het stad- of wilkoer-boek.

„In den jaere uns Heren duzent vyfhondert en achttyne op SanteAnnendach doe wurt toe Ommen de muer ende poerte omme geworpen van onsen Schuethern den Bysschop geheten Philips van Burgundien daer dat gemeene Lant tho gedrongen wart van den Heren ende de stenen tho Coverden gebracht daer tho ter tyt de borch mede getimmert wart."

(3) *Kron.* bl. 74. *Overijss. Kron.* bl. 466.

niet onwaarschijnlijk is, dat het in dat turbulente jaar heeft plaats gehad, toen de Zwollenaars zich aan de Gelderschen hadden aangesloten en en met deze vereenigd in Overijssel vijandelijkheden pleegden (1). Er komen ook schulden voor, herkomstig uit de *Zwolsche veden.* — In 1558 des maandags na drie Koningen was zulk een hevige wind, dat er omwaaiden torens, kerken, molens, huizen en schuren zonder getal, en te Ommen niet één huis onbeschadigd bleef aan dak en wanden, zoo dat de schade niet te waarderen was. — Voorts werd het jaar 1568 een jaar van schade en onheil. „Synnen bynnen Ommen gekomen de Spanyers sunder getal myt vier zware dortochten en deden alsoe groten jammerlicken schade, de nyet toe estimeren was int saet myt beeste te slachten en alle de ymen (bijenkorven) te verderven en alle de garde (hoven) van versener porte (2) rontomme hen, soe dat daer nyet enen post noch staken toe drie reyzen bleef staen; nochtans en begerden se nyet in de keryke toe breken of enyge dyngen daer wt toe halen, dan dux alba liet hem dar mysse in doen, ook

---

(1) Zie VAN HATTUM, *Gesch. van Zwolle* II. Hoofdst. 21.

(2) Er was dus ten westen eene poort, die naar Versen leidde; eene naar Arien ten oosten; in oude stukken wordt nog melding gemaakt van eene Hagenpoort en Bruggepoort.

en begerdense nyet dat raethus op toe breeken." De regering was genoodzaakt vier stukken lands te verkoopen voor eene somme gelds, daar wijn, haver en wittebrood voor gekocht was ten behoeve der Spanjaarden, op bevel van den Stadhouder Graaf van Megen, waarvan de Spanjaarden niet een placke gaven. — In het jaar 1572 was er tusschen St. Pieter en St. Paulus een zware ijsgang, zoodat de brug over de Vecht, die in 1492 gelegd was, wegdreef en slechts drie palen staan bleven (1). Tot het herstellen werden, bij de geringe stedelijke inkomsten, de naburige jonkers en kloosters aangesproken, die ook bijsprongen en gedeeltelijk hout, gedeeltelijk geld gaven.

In 1622 werd een hoop Spanjaarden van de bezettingen van Lingen, Grol en Oldenzaal, die van eenen strooptogt naar de Zevenwolden terugkeerde, te Ommen door de Staatschen overvallen. Zij beproefden, zich in de kerk te verdedigen, doch moesten zich spoedig over-

(1) De brug was in 1492 gelegd van de poort af „vijftien juck lanck als Berckmerbrugge is." De stad betaalde toen voor die brug 100 Rijnsgulden, nam daarenboven daartoe 400 Rijnsgulden op, beloofde dat de burgers met het heijen zouden helpen en gaf aan den maker het genot van de opkomsten; onder bepaling, dat dit genot zoude ophouden, zoodra de stad daarvoor betaalde 200 Rijnsgulden.

geven (1). Omstreeks 1624 is de Ommerschans gesticht, om dergelijke strooptogten te verhinderen. In het genoemde jaar werd bijkans geheel Ommen door eenen zwaren brand vernield. Dat deze door zwervende Spaansche benden zou zijn aangestoken, zoo als uit eene bestaande aanteekening kan worden opgemaakt, schijnt echter niet zeker. Van dien brand bestaat ook nog de volgende aanteekening, in welke de oorzaak niet wordt opgegeven.

„Anno 1624 den 15den Aprillis nyen still en den 5den olde still is Ommen doer eenen subiten brant op den middagh omtrent elfen (in een uyr tydes) offgebrant met een zeer woll gebouwde kercke ende doorgaens met een seer guet gewulffte, wiens geliik int platte land niet en was, dan de clocken zyn door godes almogende hand gebleven: ende is offgebrant van den Hilligen Geest tot op de Vechte toe dat daer niet een verkenskot ist blyven staen, ende syn de borgery ten dele mede verbrant maar niet doot ende alle hare meubelen syn mede verbrant, alsoo dat daer soo volle niet van is geberget dat twee hondert daelders mochte importeren, dan op eene side van den Hilligen Geest sin dertien huse klein en grot, die hier

(1) Revius. *Dav. Ill.* p. 634. De Staatsche voetknechten waren uit Deventer, Zwolle en Zutphen.

en daer wyt van malkanderen stonden, gebleven. Dit is tot een memorial van onse nakomelingen geteekend. Derk Meinerss Borgemeester." — Tijdens den oorlog, dien de Bisschop van Munster in 1665 den Staat der Vereenigde Nederlanden aandeed, overviel en plunderde hij Ommen den 6den Oct. van dat jaar. Zijn leger aldaar en in den omtrek bedroeg niet minder dan 30,000 man met eene niet onaanzienlijke artillerie (1). In 1672 werd de plaats ook door den Bisschop van Munster bezet, waarop de Ommerschans door hare bezetting schandelijk verlaten werd (2).

RACER heeft, in zijne *Overijsselsche Gedenkstukken*, het stadregt van meer dan ééne Overijsselsche stad medegedeeld; van Ommen vinden wij bij den onvermoeiden verzamelaar niets, dan de bevestiging van stads vrijheden door Johan van Arkel in 1346 en de verpachting van den veerstal door Rudolf van Diepholt in 1447 (3). De vrijheden en privilegiën zijn ook bevestigd door Johan in 1343, door Florens in 1381, door David van Bourgondië in 1499 (4), waarvan de brieven te Ommen worden bewaard.

De willekeur, welke wij mededeelen, is ge-

(1) Zie boven bladz. 165.
(2) VALKENIER, I bl. 594. SYLVIUS, I bl. 298.
(3) RACER V. bl. 191 en VII. 294.
(4) *Tegenw. St.* II. 49. IV. 82.

heel met dezelfde hand geschreven; hier en daar zijn kennelijk in later tijd veranderingen in de oorspronkelijke bepalingen gebragt. Waar dit het geval was, is het aangeteekend.

Dit is der stad wilkoer van Ummen datum Anno domini MCCCC quinquagesimo primo, feria secunda post Bonifacii Episcopi et martyris (1).

Int eerste. Wie ghebodet wort voer die Scepene ende niet voer en comet als hie gheboden wort dat is der stadt een menghelen wijns. Ende weert dat hie niet voer en queme so sal men hem weder beden toe vespertijt of in sine wonynghe. Weert dat hi dan niet en queme dat weer der stat een quaerte wijns ende dat claghelike guet verloren ende die pande te vercopen op viertien daghe des anderen daghes. Ende deze bodynghe mach men doen tot allen tiden van der weke teghen den naesten richtdach.

Item. Als die stat buersprake leghet (2) welc borger daer dan niet en comet dat is om een half pont anders dan op sunte pauwel (3) dat is een pont.

---

(1) Maandag na St. Bonifaciusdag d. i. 17 Mei 1451.

(2) Als Schepenen en Raad de burgers bijeenroepen.

(3) Omdat op St. Paulusdag, den 25 Januarij, te Ommen de keuze der regering geschiedde.

Item. Welc borgher dat niet comet to stades wercke als hie ghebodet wirt dat is om een pont. Ende des anderen daghes sijn andeel werckes of die scepenen moghent bestaden op sine kost.

Item. Wien die wachte gheboden wort ende niet en waket dat is der stad een pont. Ende des anderen nachtes allyke wal to waken als bi den seluen broke.

Item. Een oploep een voeryser (1).

Item. Wie een mes trecket ende schone opstect dat is om twe voeryser.

Item. Wie na den anderen werpt mit eenre kannen of mit anderen dynghen dat is om twe pont Raeket hie hem dat is om drie pont, wondet hie oen dat is om vijf pont.

Item. We den anderen daghet van den kerchoue of wt husen of wt hoeue dat is em om vyf pont.

Item. Alle kuerber wonden syn dubbelt broeke teghen die stad.

---

(1) *Vier-ijser* bij Kil. *dry blancken. Numus ab effigie igniarii sic dictus.* Deze Bourgondische zilveren munt zal wel door *voerijzer* bedoeld zijn, dat hier in later tijd in plaats van een uitgeschrapt woord gesteld is. Wij vernemen, dat er *enkele* en *dubbele vuurijzers* waren, geslagen in de tijden van Karel den Stouten, Maximiliaan en Maria, enz. Met David van Bourgondië zullen zij in gebruik gekomen zijn in het Bisdom, waar zij vroeger anders niet voorkomen.

Item. Wie een armborst spant op den anderen dat is om vijf pont. Schote hie dat weer om tijn pont, wondet hie oen dat weer om twyntich pont.

Item. Wie op den anderen loept mit eenre werpbaerden (1) dat is om vijf pont. Werpet hie dat is om tijn pont, wondet hi oen dat is twintich pont.

Item. Welc man of wijf op des anderen eer spreke ende dattet dieghene bewisen mach dent geschiet weer of daer op ghesproken were, dat weer der stad om enen olden schilt alzoe vere als hiet claghede ende den clagher te beteren. Alzoe dat hie segghen sal dat hiet geloghen heft ende kloppen voer sine mont. Weert dat hie den broeke niet betalen en mochte, so solen sie der stad steen draghen van der eenre poerten ter anderen (2). Ten were dattet een persoen weer die sijn eer niet verantwerden en konde den en solle men ghene beterynghe doen.

---

(1) *Barde*, *bardse*, *bijl*, bij KILIAN *dolabra*, *ascia*, *bipennis*: in de willekeur van Genemuiden, RACER VI. bl. 86, komen *twee snijders* voor; misschien wordt hier zulk een wapen bedoeld.

(2) *Ov. Alm.* 1842 bl. 79. 1846 bl. 160, 178. Die straf komt in Friesland, Vlaanderen enz. voor. NOORDEWIER, *Regtsoudheden* bl. 318. In de willekeuren van Vollenhove vindt men dezelfde bepaling RACER V. bl. 379.

Ende wolden se dat niet doen, soe sol mense setten ter tijt se sulkes doen (1).

Item. Vochte een borgher teghen enen gast, welc borgher mit ten gaste an volle dat weer der stad om tijn pont.

Item. Welc borgher den scepenen noetbede ouer den hals brenct (2) als van luden die buten ghezeten sint dat is der stad om vijf pont.

Item. Weert iemant die op die scepenen of yemant van den scepenen of die scepen gheweest had onredelike spreke of die sie verspreke (3) dat van der stad weghen to queme, dat weer der stad om tijn pont. Ghenghet an oer eer dat wer elcken scepen of die schepen gheweest heft om enen olden schilt ter stad behoef ende beteringhe te doen als voersz. is (4).

Item. Weert dat yenich man of wijf den

---

(1) De laatste bepaling is van later tijd.

(2) Die den schepenen vreemde lieden, die onderstand eischen, op den hals halen. *Noodbede* is eene gift, die bevolen wordt. NOORDEWIER *Regtsoudh.* p. 97.

(3) *Verspreken* is bij KILIAN, *objurgare*, *arguere*, *reprehendere*, *contumeliam verbis facere*, *injuriam dicere*.

(4) In later tijd is achter dit Item het volgende geschreven:

Item Schepenen ende geswarene meente hebben anno 93 een wylkoer gemaket omme alle moetwyllycheit toe efiteren elcker pont op soeuen stufer ende dat alle broecke solt datelicke fort rede solt betalt worde, sonder borge, ende by de eedt folsten dat nae to kommen.

anderen lochenden (1) dat weer der stad om een pont.

Item. Wie der stad knechte mysdede mit woerden of myt wercken dat van d' stad weghen to queme dat weer broeke der stad ghelike of hiet den scepenen dede.

Item. Weert dat een gast vochte teghen enen borgher ende hem vrede gheboden worde die vrede sal staen ten scepenen wederzegghen.

Item. Weert dat twe gaste scheelachtig worden bynnen onser stad ende hem vrede gheboden worde die vrede sal staen bynnen onser stad thent sie gezhoent syn.

Item. Weert dat enych borghers of inwoenres teghens malcanderen vechtlick makeden ende ghenen vrede gheuen en wolden ende der zone niet bliuen en wolden bi den scepenen den solen die scepenen touen (2) ende hoelden alzoe langhe dattet geschie. Weert zake dat hie hem to weldich worde ende men daer borghers to hulpe riepe, die daer niet bi en queme den scepenen to hulpen dat weer der stad om tijn pont.

Item. Weert dat yemant dootslach dede bynnen onser stad vryheyde van Ummen dat is der stad om *XXV Goldgul.* (3), niet te comen

(1) Heette liegen. Racer V. p. 58.

(2) Touen, doen vasthouden. Racer VI. p. 87.

(3) Deze woorden zijn van later tijd en in plaats gesteld van geradeerde.

bynnen onse vryhede bynnen jaer ende dach. Weert dat hie daer bynnen queme dat weer to elker tijt tijn ℔.

Item. Weert zake dat die scepenen noetzaken te doen hadden (1) vand' stad weghen teghen gaste van buten ende daer borgers of inwoenres to eysscheden te hulpen, die daer niet terstont bi en queme dat weer om tijn pont. Wie mit voer rade daer afbleue dat weer om tijn pont. Die mitten gaste anvelle teghen die scepene dat weer om twintich pont. Geschiede daer wondinghe bouen dat weer om viertich ℔.

Ende weert zake dat die scepene die klocke lieten slaen, wie daer van stonden dan niet bi die scepene en queme dat weer om twintich pont.

Item. Weert dat die scepenen enen gast touen wolden om broke die hie der stad ghebroken hadde welc gast hem dan ontweldighen wolde, dat weer der stad om tijn pont. Ende ontweldigheden sie oen hem dat weer om twintich pont. Geschiede daer wondynghe bouen dat weer om viertich pont.

Item. Weert yemant die den anderen steete of sloghe mitter vust dat hie niet en blode dat weer een pont. Blodede hie dat weer der stad vijf pont.

Item. Wie dat lopet op den anderen mit

---

(1) Zich te verweren hadden.

enen spere kuse peke of enigherhande wapen die niet voersz. en syn dat weer om een pont. Wonde hie oen dat weer om vijf ℔.

Item. Weert dat yemant ouer onser stad mure klumme dat is om twintich pont.

Item. Welc den anderen onghemack of ongheuoech doet in sinen hues mit woerden of mit wercken dat is om xl pont. Ende wees hem die noet weder doet dat is sonder broke teghen die stad. Ende schede daer wondinghe dat weer om lxxx pont (1).

Item. Weert dat yemant den scepenen claeghe anbrachte ouer enen anderen ende des niet bewisen en konde die solde seluen den broke ghelden (2).

Item. Weert dat yemant den anderen wachte mit opzate to slaene dat is om xx pont. Wonde hie oen dat weer om xl pont (3).

Item. Welc borgher der stad hynderde mit woerden of mit daeden dat men bewisen mach van guede van renthen of van pachten dat weer om viertich pond en sine boergerschap.

Item. Welc dat wilkoer makede buten den scepenen dat weer der stad om tijn pont.

Item. Wie verbont makeden dat teghen die

(1) De cijfers in dit Item zijn in plaats van geradeerde woorden later ingevuld.

(2) Met eene latere hand staat hier achter xl pont.

(3 Ook hier zijn de cijfers van later tijd.

scepenen of die stad ghenghe dat weer om twintich pont.

Item. Welc borgher of borghersche broke breken buten onser stad teghen malcanderen dat weer gelijck oftet daer bynnen geschiet weer.

Item. Welc den anderen brenct tot noetbroke ende die ghene die daer to gebracht wort dat bewizen mach mit twen onuersegheden personen, so zal die ghene diet den anderen anbrachte beide broke ghelden (1).

Item. Wat schepen en raet claerden en wijsden voer recht daer en sal gheen beroepen voirder of hogher van gaen. En weert zake dat daer yemant op spreke dat weer om viertich pont ter stad behoef.

Item. Daer en sal gheen notarijs tughen bynnen onser stad bouen die scepenen.

Item. Welck die pande weder nemet die mitter stad boden ghepant syn dat weer om vijf pont, hadden sie die scepenen ghepant ter stad behoef dat weer om tijn pont.

Item. Weert dat een vechtelijk worde bynnen onser stad ende die scepenen daer vrede boden, die den vrede breke dat weer om twin-

(1) De zin schijnt: die iemand aanzet tot een bedrijf, waarvoor deze de breuke betalen moet, betaalt dubbel, als hem dit bewezen wordt. *Noet* komt ook boven voor als in de beteekenis van geweld, zoo als *noeden* is geweld aandoen. Bager V. p. 203.

tich pont. Gheschede daer wondinghe dat weer om viertich pont. Ende weert dat daer gheen schepen by en weer so mach een borgher vrede beden. Die den breke dat weer om tijn pont. Gheschede daer wondinghe bouen, dat weer om twintich pont.

Item. Enen vrede die gheboden wort in onser stad van schepenen of van borghers brect men mit kuerbaren woerden of wercken na inholt onser stad boeke.

Item. Weert zake dat iemant den anderen schaden dede an huese hoeue of bepaelden acker dat weer der stad om vijf pont, also veer als ment claghede ende den clagher to beteren (1).

Item. Wie een hues breken wil bynnen onser stad die sal daer bynnen jaers een soe gueden of beter weder zetten bi eenre penen van twintich olde schilden en daer sal hie borghe voer setten woenachtich bynnen onse stad daer den schepenen an genoghet. Ende des anderen jaers allike wal te tymmeren bi derseluer pene ende die penen moghen die scepenen doen penden ghelijke heren pacht (2).

---

(1) In later tyd is hier achter geschreven dit

Item. Schade van beesten sal men besien mit tween nabuers offte twen andere gueden mans de soelen groten den schaden of um mach um to rumen. — Wat het laatste beteekent is niet duidelijk.

(2) *Heren pacht*. Zie Chalmot en Winhof bl. 437.

Item. Wat wijn of bier in onser stad verkoft wort mit vaten of mit mathen zal helen cijs gheuen. Ende queme hier van buten yenich wijn of bier ynne to ligghen dat vele (1) weer en men niet vercopen en konde ende weder hen gheuoert worde dat zal halven cijs gheuen.

Item. Wie enych bier duerre tappede (2) dant die scepene ghezat hadden dat weer van elken vate vijf pont.

Item. Homborgher bier sal geuen dubbelden excijs.

Item. Ein aem wijns sal gheuen to excyze een heren pont.

Item. Men en sal ghenen wijn tappen dan to vier hoechtiden ende to kermissen binnen onse stad buten oerlof der scepenen bi tijn pont tot elker tijt.

Hoeveel belang men stelde in het behouden der bestaande huizen, leert het volgende voorval. Die van Sibkuloe wilden hun huis, dat in 1517 verbrand was, buiten de stad optimmeren. Men kwam overeen, „dat de van Sibkeloe een hues weder tymeren solden op oere stede, dat solde de stad wachten en waren ende verbrande dat weder, soe solde de stad dat weder optymeren. Soe brande dat hues weder, dor mosten de scepenen van Ommen de van Sibkuloe geven xxv golden gulden daer de lesten xv gulden van betalt worden a° 92."

(1) *Vele*, veil, te koop.

(2) Die bier duurder tapt.

Item. Weert dat yemant enich bier tappede voer ander bier dant weer dat weer der stad van elken vate vijf pont alzoeveer als hiet wiste.

Item. Welck gast binnen onse stad den weerde of weerdynnen buten oeren moeden (1) mit sinen ghelage ontghiet ende sie dat claghe-den den scepenen dat is der stad een pont.

Item. Een borgher of inwoenre mach gaen mit sinen ghelaege op sine borgherschap thent des anderen daghes. En quemet daer en bouen claghe dat weer der stad een pont.

Item. Welc enen borgher bier weyghert om rede gelt (2) ende dair na van den zeluen bier vercoft dat is to elker tijd een pont: alzo veer als ment claeghet.

Item. Wie in vuers noet is ende terstont niet openbaer en maket, dat is der stat om tijn pont.

Item. Wie ongheue guet of hude (3) brachte in die stad dat is tot elker tijt vijf pont.

Item. Ten en zal niemant meer gheuen to vadderscap (4) van onsen borghers of inwoenres dan enen pennyng bynnen onse stad bi enen ponde.

Item. Ten zal gheen borgher bidden gaen

---

(1) Tegen hunnen wil.

(2) Tegen dadelijke betaling.

(3) Bedorven goed of huiden. *Gheve*, bij KILIAN, *integer*.

(4) *Vadderschap*, doopheffing, peetschap. Zie *Alm.* 1850 bl. 93.

mit enen gaste bynnen onse stad dan mit gheestelicken luden bi enen ponde (1).

Item. Ten zal gheen borgher eens gastes woerde holden teghen enen borgher of inwoenre voer sculten of scepenen tot elker tijt der stad om vijf pont.

Item. Ten en zal niemant gheuen hues noch hof noch ligghende erfnisse bynnen onse vrihede in gheestelike hant ten sy bi consente of beleuen der scepenen ende des rades onzer stad.

Item. Worde yeninghe pennyng renthe ghegeuen in gheestelike hant wt erfnisse in onser stad vryhede gheleghen, die moghen lozen besitter der erfnisse mit seestijn pennynghen enen, of sie willen.

Item. Gheen borgher en sal methen guet dat men mit mathen vercoft, dat en sy na der stad maete, weert dattet niet en gheschiede dat is tot elker tijt een pont. Ende die clene mathe na der groeter. Weert dat hie die maete by hem zelueren vermynrede (2) dat weer om vijf pont. Ende des ghelikes van der wichte.

Item. Woe men guet opstect dat zal men voert slyten sond' verhoghen bi eenen ponde.

Item. In wies hues men draghet der stad guet buten orlof der scepenen dat is een pont.

---

(1) Dit verbod van bedelen schijnt in verband te staan met het boven voorkomende bl. 202.

(2) Verminderde, verkleinde.

Item. Welc borgher guet coft daer een ander borgher bi wer ende wolde den coep mede hebn des en sal men hem niet weygheren indien dat hie voldoet voer sijn andeel als by vijf ponde.

Item. Gheen borgher en sal tymmeren hie en doet bi den schepenen ende bi sinen naebers als by vijf ponden.

Item. Welc borgher borghersche of inwoenre heymelike trouwe deden bi hem zeluen die en darf niemant manen om bruetschat, weert dattet yemant heymelike dede dat weer der stad vijf pont.

Item. Welck man of wijf hinderde an der stad grauene an haghen an wallen, of aeze worpe in den grauen of haghen dat weer tot elker tijt een pont (1).

Item. Worde daer yemant gheschoten in der schuttendoele van onser stad schutten sonder voerraet (2) dat weer sonder broke teghen die stad.

Item. Weer enich woeste (3) hues of hofstede binnen Ummen die yemant huren of betymme-

---

(1) Hierop volgt een later tusschen geschreven
Item. Weert dat yement in den haghen ghenge sunder noet der stad of holt of twighe snede to elker tijt om een punt. — *Haghen* is bosch, kreupelbosch, Racer V. 300.

(2) Opzet.

(3) Ledig. Racer V. 293.

ren wolde ende niet ouerdragen en konde mitten ghenen diet sine weer, soe sal ment hem doen ter scepenen zegghen.

Item. Wie enich guet valschet dat hie vercopen wil ende ment voer waer eysschet dat is om vijf pont.

Item. Waer die scepenen oren boden zenden om pande die der stad angaen of voer schult daer sie voer verwonnen syn daer en salmen ghene pandweringhe op doen bi enen ponde. Weert dat hie daer pantweringhe op dede so sollen die scepenen gaen ende doen pande die den derden deel beter syn dan dat claghelike guet en dat weer om vijf pont an die stad ende mitten panden voert te varen als onser stad recht is.

Item. Gheschede in onser stad enighe pandweringhe van pachte, moghenaes (1) of verdient loen daer salmen enen gast dach van legghen ouer dwersnacht (2) ende enen borgher op den naesten richtdach. Ende wie vellich wort in der zake dat is der stad een pont en voert to richten na onser stad rechte.

Item. Alle pande die in onser stad ghepant worden, die sal men veyle beden in tween of

---

(1) Kost, spijs. *Magenaes* bij WINHOF *Landr.* IV. 13. Zie ook RACER I, Voorberigt 12.

(2) *Dweers-nacht*, *over andernacht*, *over anderdagh*, *derden dagh*. KILIAN.

in dreen herberghen ende vercopen pande daer op gheweddet is (1) op drie daghe. Ende daer niet op gheweddet is op viertin daghe. Ende en kan hie oir niet vercopen so sal hie daer seluen omme beden ende zoelen an hen verstaen ghelyck of sie een ander gecoft hadde. Ende sal hem doer en dorpel wysen (2) bynnen onser stad.

Item. Weert dat yemant pande cofte ende den clagher niet vol en dede dat weer ter eerster claghe een pont des eersten daghes en ter ander claghe des anderen dages vijf pont ende den clagher pande te doen die den derden deel beter syn dan sijn claghelike gued daer hie sijn beste mede doen mach. Ende den clagher sine kost so veer als 't een gast is ter scepenen zegghen.

Item. Wie dat pandet in onser stad die mach panden pande die den derden deel beter syn dan sijn claghelike guet.

Item. Men en zal der stad strate niet beslaen (3) bouen drie daghe tot elker tijd bi enen ponde, ende steghen ter scepenen zegghen.

Item. Wie erfnisse onder heft in onser stad

---

(1) Daar op geboden is. *Wedden*, bij KILIAN, *Certare pignore*, *decertare pretio*, *deposito pignore certare vulgo vadiare*.

(2) Het huis openen om te panden. DUMBAR *Kerk. en Wer. Deventer* I. bl. 173. RACER VI. 94.

(3) Belemmeren?

die sijn niet en is die en darf hie niet langher holden dan sees weke en drie daghe alzoe veer als hiet versocht an die scepenen.

Item. Welck borgher of borghersche boden heft die hem niet en genoeghen, den mag hie oirlof gheuen en lonen nae der tijt alzoe veer als hie hem ene redelike ticht (1) mochte gheuen.

Item. Weert dat yemant van onsen borghers beteghen worde mit punten die an weldelike zaken draghen daer mach hie sijn onschult voer doen met sijnre eenre hant.

Item. Wie louet voer der stad broke of wylkoer die sal louen als een zakewoelde (2).

Item. Weer enich borgher die sijn guet hen gheuen wolde die sal alsoo mechtig van lijue wesen en mechtig synre synnen dat hie hem seluen mach cleden ende schoen en nemen een zweert en trecken dat wt en houwen drye in dat hael ende stecken dat zweert weder in die schede van hem seluen: wanneer dat gheschiet is soo mach hie syn guet kieren waer hie wil. Alsoe wal bi nachte als bi daghe.

Item. Weer enich vrouwe binnen onser stad die oer guet hen gheuen wolde die sal zoe mechtich wezen van lyve en mechtich oerre synnen dat sie oer seluen cleden en schoen mach ende

---

(1) Getuigenis.

(2) Zaakweldige, principale schuldenaar. Racer VI. p. 84. *Saeckweldigh*, bij Kilian, *Reus criminis*.

nemen enen spynrocken ende spynnen drie vademe ende dreyen die weder op, wanneer dat gheschiet is soe mach si oer guet kieren waer sie wil mit oren momber also wal bi nachte als bi daghe. (1)

Item. Waer een borgher of borghersche sterft die ghene kynder toe zaemen hebn, welck langhest leuet die sal hebben van oerre twyer guede to voren af een bedde, een paer laken, een deken enen poelen, een oerkussen, ene tafel en een laken, ene dwele en enen stoel en een kussen, enen ketel ende enen pot.

Item. Wien die scepene broke antyen daer zal die daer beteghen wordt den broke ghelden of sijn recht daer voer doen, mer wees die scepenen seluen sien daer en sal hie gheen recht voer doen (2).

Item. Wat pande dat die scepenen den anderen scepenen ouerleueren to sunte Pauwel die moghen sie vercopen opt meeste gheelt ter stad behoeff.

---

(1) Zie over deze twee Items *Alm.* 1852 bl. 67. *Schoen* is schoeijen, de schoenen aandoen; *hael* de ketting, waarmede men den pot op het vuur op- en nederhaalt. Zie ook Racer V. bl. 392.

(2) De zin schijnt te zijn: de beschuldigde kan vrijwillig de boete voor zijn bedrijf betalen of onderzoek vorderen; zien de schepenen zelve het misdrijf, dan komt geen verder geregtelijk onderzoek te pas.

Item. Weert dat yemant vele guet an den mårcket brenghen wolde die dat buten der stad vercofte dat weer een pont.

Item. Waer twe scheelachtig ghewezet hebn ende in vrede staen, waer die ene zit in eenre taueerne of anders in enyghen hues, daer en zal die ander niet sitten gaen als bi vijf ponden.

Item. Daer en sal niemant kuelen noch grauen greuen in stegen noch in straeten op der stad meente elkes daghes bi enen ß. Dat daer enich borgher schade van kreghe den sal die ghene richten (1) die dat gegrauen heft.

Item. Weer enich borgher die een ander ghérichte sochte op enen borgher of inwoenre dan die scepene dat is to elker tijt om vijf pont.

Item. Welck man comet in onser stad vryheit te wonen ende die scepenen begheren dat hie borgher wolde werden wie dies niet doen en wolde die zal gheuen xx krumstert jaerlix toe iaerghelde.

Item. Weert dat enich borgher op die meente patede die en zal niet meer dan dat haer (2) van hebben.

Item. Wie ein wapengeruchte maket sonder noet dat is een pond.

---

(1) Vergoeden.

(2) *Haer* der boomen, *Comae arborum, rami et frondes.* Kilian.

Item. Weer enich man die oerlof gheue dat die scepenen verboden hadden dat weer ter scepenen genade.

Item. Weert dat twe borghers scheelachtich worden ende die to hues liepe om een ander weer (1) dan hie bi hem hadde dat weer om tijn pont.

Item. Weer enich man of wijf den anderen schuldich ende ontuaren (2) wolde stille swyghende bi nachte of bi daghe weert zake dat hem yemant daer to hulpe dat gued beziden brenghen dat weer om vijf pond en dat gued toe utene (3) bi sinen ede.

Item. Wie dat kyndelbier heft die zal te voren gheuen den ghenen die hie bid zalt ende broet, die des niet en dede dat is om twe pont.

Item. Wie dat renthe schuldich is alse die pander comet ende niet en vynt te panden so sal die clagher gaen totten schepenen en segghen dat hie daer niet en vynt, dat is der stad een menghelen totter eerster claghe. Totter ander claghen als ouer een half jaer een menghelen. Totter derder claghe oec ouer een half jaer daerna oec een menghelen, ende den clagher dan to weldighen an dat guet ende vesten als een stad recht is (4).

---

(1) Wapen.
(2) *Ontuaren*, bankroet spelen. Zie *Alm*. 1853 bl. 236.
(3) Denkelijk, om het goed af te geven, op te leveren.
(4) Zie onder bl. 222 en Winhof IV. 10.

Item. Welck borgher of borghersche in ouerspele gheleuet hebben en daer eens van ghewroghet (1) syn wanneer die scepenen mit waren woerden ontwaer konen werden dat sie dat noch meer deden daar en bouen, dat weer de stad om vijf pont ende dat wijf uter stad te legghen ende niet weder in die stad te comen buten oerlof der scepenen als bi vijf pont to elker tijt.

Item. Weert dat yemant speelde mit dobbelstenen in onser stad vryhede anders dan mit schiuen (2), dat is den weerde om tien ß en elker dobbeler of spelman om een ß anders dan om een bier gelach so vele als een man up een dach verteren mach. (3)

Item. Weer iemant die onredelike spreke voer scepenen ende hem die scepene waernynghe (4) deden ende die dat daer en bouen dede dat weer der stad om twe pont.

Item. Worde enich borgher to scepene ghekoren en des niet doen en wolde die breke der stad drie olde schilde ende nummeer in den

---

(1) *Wroeghen* bij KILIAN, *accusare*.

(2) Achter *schiuen* is later bijgevoegd *of kreygbycken*.

(3) De woorden om een pond, die er vroeger stonden, zijn doorgehaald en de bijvoeging van *of spelman enz.* van later tijd. Zie *Alm.* 1853 bl. 237.

(4) Waarschuwing.

raed to commen. Ende dat men enen anderen in die stede kore, die daerop spreke dat is om soeuen pont: want men sie alzoe guet sitten laet als men sie kieset.

Item. Nae der sonnen syn alle broken twyuelt.

Item. Weer iemant die den anderen dreghede of ongeuoech dede voer eins anderen doer of up stegen ende straten dat weer der stad om xx pont.

Item. Weert dat enich man of wijf broke dede in onser stad ende den broke niet betalen en konde, so solen sie wt der stad en niet weder daerin to comen bi vijf ponden eer sie oeren broke betaelt hebn. Weert dat si daer weder in quemen ende oren broke niet en betaelden so solen hem die scepenen toeuen ende gheuen hem water en broet.

Item. Daer en sal niemant des anderen greft (1) grauen dan bi sinen oerloue, die daer en teghen dede sal sijn arbeit verloren hebn ende ghelden den broke en den die greft sijn is mach den torf beholden.

Item. Wie sine ghreft twe jaer ledich laet ligghen onbegreuen so mach sie een ander antasten sond' besprek ende broke.

Item. Daer en zal gheen man torf vercopen

---

(1) Veenkuil.

buten der stad van Ummen als bi drie pont van elker voder (1).

Item. Daer en zal niemant vysschen in der stad grauen dan mitter scepenen oerloff als bi vijf pont to elker tijd.

Item. Die daer to hulpe dat men enen op die huut worpe dat weer der stad om een pont.

Item. Welck der scepenen behouet als van noetzaken daer hi recht toe heuet ende wil dies bliuen bi den scepenen, so solen die scepene mede trecken op der stad kost (2). Ende weert dat hie onrecht hadde so sol hie die kost seluen ghelden.

Item. Daer en solen ghene meste vercken gaen op ter strate ongecrampet elcs daghes om een pont.

Item. Wie verken heuet opter straten die sal daer of holden ende loenen den zween (3).

---

(1) Van veel later tijden is dit onder het voorgaande gesteld.

Item. Daer en zal niemant borgerschap genieten van Ummen dy binnen Ommen geboren sint, ten sy dat syn vader eyrst borger geweest is.

(2) De zin schijnt: Die de hulp der schepenen behoeft (noodig heeft) in zaken van geweld, daar hij regt heeft, en zich houden wil aan de schepenen. Iets dergelijks vindt men in de Willekoer van Genemuiden, bij RACER VI. 61.

(3) Varkenhoeder.

Item. Ein broke ℞ van borghers van binnen is een woijryser (1).

Item. Eine broke ℞ van gasten van buten is seuen krumsterte.

Item. Wert sake dat yement gekoren worde to scepen ende den scepenen ghene maeltijt denen en wolde, so soelt schepen en raet en swoerne meente in een herberghe gaen teren en dat sal he betalen (2).

Item. Niemant en sal torf vaten (3) bouen sijn vuer, noch auene (4) setten men en mag sie ommegaan elk by vyf ponden.

Item. Weert dat iemant onredelike vatede bi sijn vuer off bouen sijn vuer ende die scepenen of die vuerheren (5) hem dat verboden en

---

(1) Het vroeger voorkomende *voerijzer* zal wel dezelfde munt beteekenen.

(2) Dit Item is van later tijd. Het oorspronkelijke is geradeerd en dit in de plaats gezet: later is nog bepaald.

Item. Weer yemant to scepen ghecoren worden ende sine maeltyt niet en deende, de sal gheven to der stat drie olde scilde ende nummer in den Raet to comen.

(3) Opstapelen. Racer V. 293.

(4) Ovens.

(5) *Vuerheren* werden jaarlijks door de schepenen benoemd. Zij moesten niet alleen zorgen dat de bepalingen tot voorkoming van brand werden nageleefd, maar bovendien toezien dat op de stads gronden geene misbruiken plaats hadden. Er bestaat nog eene lijst van personen, die in verschillende jaren dat ambt be-

des niet laten en wolde dat weer tot elken bode vijf pont.

Item. Weer dat yemant den anderen verwonne voer den scepenen ende niet en pande bi oere tijt, die mach comen op den naesten richtdach na Sunte Pauwel ende latent gheschien an die nye, weert dat hie des niet en dede so sal hiene weder laten beden van nyes.

Item. Weer yemant van onsen borghers of inwoenres die verwonnen weer mitten rechte voer schult ende die clager gheen tilber guet en vonde te panden, hadde die schulder bynnen onser vryhede enich hues hoff of erfrenthe, daer solen hem die scepenen wt vesten voer zestijn pennynghen enen, thent ter tijt to dat hie den clager vermoedet (1).

Item. Daer en sal niemant gheen hant werck doen bynnen onser vryheit hie en sy een borgher bij enen heren ponde tot elker tijt.

Item. Daer en sal gheen schomaker villen of villen laten binnen of buten bi enen heren ponde, of knechte annemen to leren hie en sal gheuen een pont wasses (2) in de kerke dat

---

kleed hebben; van 1631 tot 1703 waren er jaarlijks vier. Ook elders had men die betrekking. Zie RACER V. bl. 293.

(1) Tot dat hij den klager te vreden stelt. *Vermoeden* bij KILIAN *lassare, fatigare*.

(2) De bijvoeging na *wasses* is in later tijd geschreven.

en wer sake dat enighen schomaker seluer een beest ofstorve daer mach he enen to winnen van butens huses de em dat villet.

Item. Weer yemant die borgher wolde werden en een hantwerck doen wolde die sal gheuen twee pont wasses in die kercke binnen jaers ende dit solt de kerckmeisters inmanen (1).

Item. Weer dat enich borgher verwonnen were mit rechte ende dat die clager niet to penden en vonde dien sal men vter stad legghen op achte daghen, weert dat hie daer en binnen niet en betaelde so zal hie uter stad bliuen hent ter tijt dat hie betaelt heuet.

Item. Wat pande ghezat worden buten den scepenen of enich werck dat staende blijft voer meysterloen mach men vercopen op viertien daghen alsoeveer als ment veruolghet an den scepenen.

Item. Wie sine borgherschap opsecht dat is der stad omme drie oelden schilt ende nyet weder te nemen tot enen borgher en sal sijn vulle jaer ghelt geven.

Item. Wie een half jaer voer Sunte Pauwel in onser stad woent sal vol iaerghelt gheuen of sal borgerschap wynnen.

Item. Wie borgherschap wynnen zal dat sal

(1) Het laatste is van later tijd.

hem kosten an der stad vier olde schilden ende sinen eed te doen (1).

Item. Scepenen en raet syn samentlike ouerdragen, dat sie alle maendaghe wanneer dat richtedag is comen solen op 't raethuis wanneer der scepenen klocke ghelut ys, elck bi enen haluen ponde ten weer zake dat die borghermeyster of scepenen hem oerlof gheuen.

Item. Wes die scepenen den voerheren jaer-

---

(1) De burger-eed was: Ick sweere, dat Ick der Stadt Willekeur sal helpen holden, dat al voor ingeset is ende men noch insetten sall nae myner macht ende der stadt beste te doen, dat my Godt soo helpe!

De prijs, welke voor het burgerschap betaald werd, was ongelijk. In 1676 is die bepaald op 50 GGl. voor man en vrouw, die van buiten inkwamen; reeds in 1683 moest dit besluit herhaald worden; daarbij werd bepaald, dat „soo van eene van die Magistraetspersonen tot verminderinge mochte worden gesproken, hi zelfs hetgeen vermindert wort dubbel sal betalen." Later was de prijs 30 GGl. voor man en vrouw en 15 GGl. voor den man alleen: daarbij komen dan eens „eyken of popelen poeten," dan weder lederen emmers of tinnen kannen; in 1750 en later bier en brandewijn en de secretaris en dienaers geregtigheid. In het begin dezer eeuw betaalde men alleen geld. Men vindt verscheiden voorbeelden waar het regt gegeven werd, of ook onder voorwaarden verkocht. In 1692 kocht een knoopemaker het regt, hem „is de gunst gedaan dat geen knoopemaker hem in desen sol volgen of dat binnen een half jaer de Burgscap mede sal geholden sijn to winnen."

lix beuelen in oere cedelen solen sie hem helpen vutrichten.

Item. Welck man sijn guet verwapent een deel of al ofte versettet die verwapenynghe of die settynghe en sal niet langher staen dan vertien daghe (1).

Item. Weer iemant die sijn guet vercofte daer sal men kerkensprake van doen dat hiet vercoft heuet (2).

Item. We sine borgerschap upsecht, dat is der stad omme enen oelden schilt en nyet weder to nemen tot enen borgher en sal sijn vulle iaergheldt betalen.

Item. Scepenen en raet en swoerne meente synt ouerdraghen dat men nemant nyet quijt zal geven van der stad broken, dat men in unser stad vrijheden gebroken heft.

Item. We na den duuen schot up den poerten of up den toerne of up der kerken, of up de kerke werpt of yn de glasuenster dat is der stad een punt en dat sullen de olders betalen.

Item. Welc borgher of borghersche assche wtdraghen of wtdraghen laten daer vuer ynne is dat weer der stad om twintich punt en we

(1) In Vollenhove was het verboden te panden an syn harns. Racer V. bl. 387.

(2) Hier eindigt het oudste schrift, het volgende is kennelijk van later tijd.

dat anbrachte de sal hebben twe punt van de twintich punden.

Item. Schepenen ende raet syn ouerdraghen myt der swoerne meente, dat de schepenen gheen guet verdoen (1) en sullen buten den rade.

Item. Scepene en raet en die sworene meente synt ouerdraghen of een borgher eenen anderen totten ede dringhen wolde die sal gheuen ene quarte wyns van elcken ede.

Item. Wert dat scepenen yemant tot zwoerne meente koeren ofte toe voerheren, de dat niet wesen en wolde dat weer der stat om enen olden schilt, ende weert dat men enen anderen in de stede koer de daer up spreke dat weer der stat om seuen pond.

Item. Nemant sal des anderen greft naerre grauen dan op ene roede na ofte zetten en ghene weghe to grauen off grauene dijcken als by v ℔ alzo veer als ment claget.

Item. We den heerde (2) toe wercke zet dat is hem om 1 ℔ en dan den heerde om 1 ℔ wanneer de heerde mit den guede wte is.

Item. Daer en sal gheen eghen man handwerck doen of wonen yn vnser stad vrijheit he en sal

(1) Vervreemden.

(2) *Heerde*, herder, in andere stukken koeheerde; hij moest het oog houden op het vee, dat op stads gronden weidde.

der stad gheuen enen goldenen gulden ende sal voertan alle iaer sijn vulle iaergeld gheuen.

Item. Daer en sal gheen man woenen in vnser stad vrijheit na desser tijt vp syn jaerghelt dan de scepenen eyschen borgher te werden de dat weygheren sal ende daer na buertich is to elker tijd om enen oelden schilt of he en sal hijr binnen nyet woenen.

Item. Men en sal der stad poerten nyet beuaten myt hoye ofte myt stro by tyen punden.

Item. De schepenen en raet myt der swoerner meente hebben ouerdraghen dat men ghene vaelde (1) leggen en sal tusschen eryer (2) porten en des kupers gaerden bij tijn punden.

Item. Schepenen en raet en swoerne meente syn ouerdraghen dat gheen wullenweuer en sal sijn dreck ende sijn vnreyne water dat van de vullekupe wtgegoten wort, syne nabuers de beneden em woent doer syne grope lopen laten beneuen der straten to elker tijt om tijn punt of vp eens anders grunt soveer als he dat claghet.

Item. Schepen en Raet myt der swoerner meenten hebben ouerdraghen dat men in der stad steghe ghene vaelde leggen en sal anders dan elck teghen dat syne ten weer sake

(1) Mesthoopen.

(2) Erijen, thans Arrien; buurschap ten oosten van Ommen.

dat ment hem gunnen wolde de ghene de dat hues of hof to hoerde by tijn punden.

Item. We den anderen schaden doet an hues of houe of bepaelden acker de mach hem to spreecken myt eenre slichter claghe (1) en so sal de ghene vijf punt ghelden, en den clagher to beteren to der schepen seggene of sijn eet daer voer doen.

Item. Daer en sal gheen borgher of inwoenre in onser stad mit den anderen trecken op eens anderen dagh (2) by veertich punden to elker tijt, dat en sy myt oerloue der schepen.

Item. We de poeten houwet buten onser stad dat is der stad elke poete tijn punt half to der stad behoef ende half to der ghener behoef de dat anbrengen.

Item. Weer dat sake dat hiir we broeke dede in onser stad van borghers of inwoenres en de schepen om bode zonden dat he synen broeke besetten solde en queme dan nyet dat wer om um een punt en dan sollen om de schepen dach laten leggen op den naesten rechtdagh dat weer em om vijf punt en he dan nyet en queme en woldet den schepenen ontholden dat he des nyet doen en wolde we den dan

(1) Slechten, slichten den twist, hier een regtsklage. Zie KILIAN.

(2) Voor een ander gerigt.

husede ende houede (1) teghen der schepen wille dat wer em to elker tijt om tijn punt.

Item. Men sal ghene kersen gieten voer daghe ofte vuer in ouene hebben of in daeren (2) voer daghe off nae den dat daer ave maria gekleppet is to elcker tiit om viif ℞ de helfte to behoeff des anbrengers die andere helfte to de stad ende men sal nyemande en taels man (3) setten.

Item. Een brouwer en sal nicht onder boeten (4) des winters voer vier uren des morgens en dan voert so vervolgen bi den selven broeke als voerscreven is.

Item. Elck sal sine strate waren tegen siin hues.

Item. We de stad versmeliket heft de sal nummer in den Raet comen.

Item. Werde iemant verwonnen myt den Rechte voer de schepenen, de ansprake sal geven toe teykengheelde (5) een halve placke of dat verwyn en sal van gheene weerde wesen.

---

(1) Herbergen, in huis of hof onderhouden. CHALMOT op WINHOF bl. 267.

(2) *Derre*, *dare*, *ast*, *eest*, *concameratus fornax*, *focus frumento torrendo sive exsiccando idoneus*. KILIAN.

(3) *Taelman* bij KILIAN *orator*, *advocatus*, *causidicus*, *patronus*. Zie NOORDEWIER, Regtsoudheden, bl. 186, 342, 400. Wat het hier beteekent begrijp ik niet.

(4) Vuur stoken onder den brouwketel.

(5) Teekengeld, kosten te betalen door den eischer.

Item. Schepenen en Raed en zworne meenthe syn ouerdraghen wes versat vercoft of verseghelt wer van der stat guede of van oers selven guede dat loveden (1) se voer om en oer nakomelynghe malkanderen helpen ut toe draghen (2) en elken schadeloos to holden.

Item. We dat huze of hoef of enighe erffenisse copet in onser stad vryhede daer sal de stad aver zeghelen of men sal laten tekenen in der stad regyster of de coep en sal van gheenre werde wesen.

Item. We dat loevet voer erfnisse en die coepman van den verkoper enen bezegelden breef ontfanckt soe is die borghe vri en quit van der lofte.

Item. Allent dat die stad van der meente annymt en vercoft of verset enen borgher en besittet voer dat hie der stad daer voor gheeft en hie dat vercopet dat mach een borgher hebben en lossen en wesen die naeste bynnen jaer en dagh en staen in die selve stede daer die borgher dat voer gecofft heft.

Zoo als men uit eene volgende aanteekening kan opmaken, zijn de laatste bepalingen vóór 1520 gemaakt; van die latere bepalingen zijn

(1) Goedspreken, *promittere*, bij Kilian.

(2) *Uthdregen*, bij Winhof IV. 4, ten einde brengen, uitmaken.

verscheiden Items weggelaten, in welke wij slechts herhaling van het vroeger vastgestelde vonden.

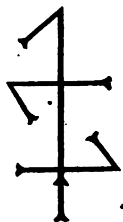
Reeds sedert eenige jaren waren wij in het bezit van een afschrift dezer Wilkoer; de gelegenheid om dit afschrift te verbeteren naar het origineel, hetwelk in het Archief der Provincie Overijssel berust, hebben wij ons te nutte gemaakt; zij heeft ons verlokt tot de mededeeling daarvan, waarmede wij hopen, dat aan de lezers van den Almanak geen ondienst is gedaan.

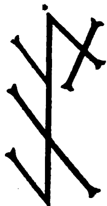
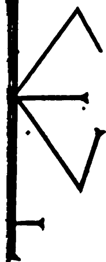
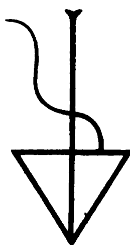
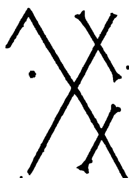
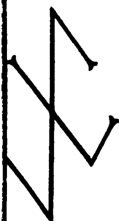
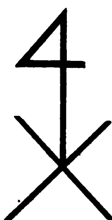
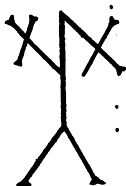
M[r] H. W. Jordens.

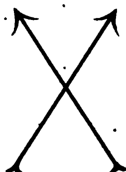

MERKEN OP GRAFSTEENEN.

In vele kerken ziet men op oude grafsteenen vreemde teekenen gebeiteld. Wij houden ze voor de onderscheidings-merken van de familiën of personen, aan welke die aldus geteekende graven toebehoorden, eer het gebruik van familienamen en van ons gewoon schrift nog algemeen was. Reeds vóór de invoering van het Christendom schijnt ieder bij de Germaansche volkstammen zijn bijzonder teeken gehad te hebben. Wij deelen uit de *Lex Frisionum Tit.* XIV. de volgende bepaling mede. Wanneer iemand in een' opstand gedood was, zonder dat de dader ontdekt was wegens het groot getal dergenen, die tegenwoordig waren, dan was het hem, die er den afkoop voor verlangde, geoorloofd, zeven personen aan te klagen, die hunne onschuld, ieder met twaalf getuigen, konden bezweren. Dan ging men naar de kerk of tot de reliquien der Heiligen en trok er het lot. Dit geschiedde aldus. Van twee twijgen of teenen *(duo sali*,

de virga praecisi quos t e n o s *vocant)* werd één met het teeken des kruises gemerkt, het ander niet gemerkt; beide werden met zuivere wol omwonden en op het altaar of op de reliquien der Heiligen gelegd. Dan nam de priester of, bij afwezigheid van dezen, een onschuldige knaap (1), een dezer twijgen, onder het gebed, dat God door een duidelijk teeken openbaren mogt, of die zeven, die omtrent den manslag gezworen hadden, naar waarheid hadden gezworen. Werd het eerste getrokken, dan waren zij onschuldig; maar zoo het laatste, dan moest ieder van die zeven aangeklaagden zijn lot maken d. i. een twijg of teentje *met zijn teeken merken (signet signo suo) zoodat èn hij èn de overigen, die er rondom stonden, het konden onderkennen.* Dan werden zij ook met wol omwonden, op het altaar of de reliquien gelegd en, door priester of knaap, één voor één opgenomen en aan ieder, die het zijne erkende, toegereikt. Hij, wiens lot het laatst bleef liggen, werd als de schuldige aangezien en moest het weergeld voor den manslag betalen, en de overigen werden ontslagen.

Dergelijke teekenen vinden wij ook op zegels, althans van burgerlijke personen. Voorbeelden

(1) Van hier het gebruik om kinderen, bijzonder weeskinderen, bij loterijen te laten trekken.

zijn er in menigte. Zij komen voor aan de oervedebrieven der Zwolsche ballingen in 1416. Daar zegelt Johan van den Beerne de Lynewever met het teeken . In 1445 zegelt een Hendrik Zwanen met het teeken . In 1451 zegelt een Derk Gelmers met ; in 1488 een Claes Were met en een Jorden ten Marsche met . Sommige oude drukwerken zijn er op den titel of aan het slot ook mede versierd en duiden hoogst waarschijnlijk het merk van den drukker aan (1), gelijk andere, die onder notariële acten staan, het merk van den notaris. Zij komen nog later voor onder schriftelijke oorkonden, in plaats van de tegenwoordige onderteekeningen der namen, en zijn kennelijk van het gewone christelijk teeken des kruises onderscheiden, terwijl er dan naast geplaatst is: *dit is het merk van* N. N. Er is dan geen twijfel of die figuren op de grafzerken duiden het merk aan, waaraan de persoon of de familie kenbaar was, die er de eigenaar van was, want de graven waren toen reeds particulier eigendom, waarvan de bewijzen voorhanden zijn.

---

(1) B. v. op den titel van werken bij Albert Pafraet te Deventer gedrukt.

Maar er is meer. Deze merken hebben eene in het oog vallende gelijkvormigheid met het runenschrift, waarover zoo veel geschreven en getwist is, zonder dat men, zoo het schijnt, nog tot vaste resultaten gekomen is. WESTENDORP heeft, in de werken der Maatschappij van Nederl. Letterkunde te Leiden, II^de 2de Stuk, 1824, eene verhandeling geplaatst *Over het oud Runisch Letterschrift en ontdekte sporen van hetzelve in ons land*, en daarbij eenige afbeeldingen van zulke naar runen gelijkende merken uit de kerken te Appingadam, Loppersum en elders medegedeeld, met den wensch, dat men er in de verschillende gewesten op mogt letten en de teekeningen overzenden. Wij halen er alleen uit aan: „In het XXII Hoofdstuk „handelt WORMIUS over de zamenkoppeling der „runische letters, welke men op de zegels en „teekens der kooplieden, aanduidende de hoofd„letters van hunnen naam, ontmoet. Eene „kleine en niet rijke tabèl vertoont ons eenige „dezer zamenvoegingen, en, de onze nevens „deze houdende, word daardoor onze overtui„ging versterkt en tot zekerheid gebragt, dat „vele dezer onzer teekeningen zoodanig ver„bondene letters uitmaken" (bl. 149). — Zie hier eenige dezer merken op grafzerken in de Groote en Bergkerk te Deventer, somtijds in een schildje als een wapen geplaatst, welke met

een groot aantal uit andere kerken zouden kunnen worden vermeerderd. Vergelijkt men ze met het runische alphabeth, zoo als wij het nu vóór ons hebben aan de zijde der Plaat bij WESTENDORP; in de *Leitfaden zur Nordischen Alterthumskunde*, *Koppenh.* 1837 s. 76 et 77, en in Plaat V achter het IIde deel 2de stuk van de *Aloude Staat en Geschiedenis des Vaderlands* door ACKER STRATINGH, dan valt het ieder in het oog, dat die merken nu eens met eenvoudige dan weder met zamengestelde runische letters overeenkomst hebben. Zou die overeenkomst geheel toevallig zijn, gelijk sommigen meenen? Dan is het een zeer vreemd verschijnsel. Wij kunnen het gevoelen nog niet opgeven, dat zij er van ontleend zijn en de oorsprong dus opklimt tot de eeuwen, die het Christendom hier te lande vooraf gingen, en dat de Friesen reeds dergelijke *signa* of teekenen zullen gebruikt hebben, toen de *Lex Frisionum* werd opgesteld. Maar het is eene andere vraag, of zij in den loop der tijden niet als geheel willekeurige teekenen aangenomen zijn, zoo dat men er thans wel geene verklaring van zal kunnen geven, die eenen zin heeft. In een der laatste geschriften over het onderwerp der runen: *Zur Rünenlehre. Zwei Abhand. von R. von Liliencron und K. Müllenhoff. Halle* 1852 *s.* 34, word dergelijk gevoelen ook aangenomen

en gezegd, dat men niet wel eene verwantschap van die handteekeningen en huismerken met de runen ontkennen kan, hoe meer zij in vorm overeenkomen; zelfs zouden in Zweden nog zeer laat, in Dalekarlie welligt nu nog, wezenlijke runen als handteekeningen gebruikt worden. Het is ons genoeg, de afbeeldingen medegedeeld en er op nieuw de aandacht op gevestigd te hebben tot nader onderzoek.

M.

OVER DE BELANGRIJKHEID

VAN DEN

NEDERLANDSCHEN BODEM

VOOR

OUDHEIDKUNDIGE NASPORINGEN.

Een volk, dat geenen prijs op zijne oudheden stelt, bezit nog geen volledig ontwikkeld nationaal gevoel. Even als men in familiën zekere gehechtheid aan voorwerpen ziet, die van vaderen tot kinderen gedurende eene lange reeks van jaren zijn overgegaan, zoo moet men ook in de groote volksfamilie op al dat gene prijs stellen, wat onze geschiedenis helpt vormen, den voortgang der nijverheid en de langzame ontwikkeling van het schoonheidsgevoel doet kennen. Daartoe zijn de oudheden de kostelijke bouwstoffen.

Of denkt gij niet, dat een regtgeaard Deen, die door de ruime zalen van het museum van

oudheden te Koppenhagen dwaalt, van de zaal der steenperiode in die der brons- en ijzerperiode treedt, om vervolgens zijne blikken op de Middeleeuwsche oudheden te vestigen, daar eenen verhoogden nationalen zin deelachtig wordt? dat, bij de verrassing van zich eensklaps in donkere voorgeschiedkundige tijdperken verplaatst te zien, toen de mensch tot uitoefening van zijn bedrijf nog geene andere stoffelijke voorwerpen gebruikte, dan vischgraten en steenen, hij de tegenwoordige beschaving met al haar vordering in de kunst niet te meer lief heeft? — en men moet de beschaving lief hebben, als men haar bevorderen wil, wat men alleen door vergelijking krijgt.

Wij gelooven, dat, wanneer men alle oudheden, die hier te lande in verschillende museums verspreid zijn of zich in het bezit van bijzondere personen bevinden, bijeenbragt, een nationaal museum zou kunnen verrijzen, hetwelk met dat van Koppenhagen zoude kunnen wedijveren.

En zien wij op al wat vermoedelijk onze bodem nog in zijnen schoot bevat, dan zoude uit onze oudheden, wanneer zij vlijtig opgespoord en verzameld wierden, waarschijnlijk in eene halve eeuw zelfs eene rijkere verzameling ontstaan.

Heeft men er wel eens over nagedacht, hoe

er misschien geen plekje gronds in Europa is, waar zoo vele stammen van verschillende volksrassen tijdelijk vertoefd en elkander beurtelings verdrongen hebben? Het is waarschijnlijk, dat zij allen eenige sporen van hun verblijf in de voorwerpen, die men in onzen bodem vinden kan, achtergelaten hebben.

Tot die verschillende stammen en rassen brengen wij de Finnen, de Kelten, verschillende Germaansche volkstammen, de Sigambriërs, Tubanten, Bructeren, Friezen, Usipeten, Tencteren, Caninefaten, Batavieren, Chamaven, Salische Franken, Saxers, enz., Slavonische stammen, de Romeinen, Aziatische hulptroepen der Romeinen, de Noormannen, Hunnen, Spanjaarden.

De Finnen? — Wij gaan hier van eene veronderstelling uit, die, zoo ergens, op het terrein van den voorgeschiedkundigen tijd geoorloofd is. Zie hier onze gronden.

Wanneer men van de veronderstelling uitgaat, dat in midden-Azië de bakermat van het menschelijk geslacht geweest is, en het zich van daar over den aardbol verspreid heeft, dan kan men het verschijnsel, dat de menschen zich uit de weelderige vlakten van het Oosten naar de kille, bevrozene Poollanden begeven hebben, waar het rendier het mos onder de sneeuw met zijne pooten opdelft, of zelfs daar,

waar alle plantengroei ophoudt, en de ijsbeer op de ijsschotsen ronkt, niet anders verklaren, dan dat zij door magtiger volksstroomen derwaarts gedreven zijn, en waar zij, door den eeuwenlangen invloed van het klimaat, door de noodzakelijkheid om geene andere bedrijven voor hun onderhoud te kunnen uitoefenen dan jagt en visscherij, ten laatste zelfs het uiterlijk type van hun ras verloren hebben. Zoo houdt men de bevolking van Siberië voor verbasterde Mongolen. De Germaansche stammen hebben klaarblijkelijk de Kelten of Kimri naar Gallië en de eilanden in de Noordzee terug gedrongen. Zoo veronderstellen wij ook, dat een groote Germaansche volkstroom, die allengs Denemarken, Zweden, Noorwegen en IJsland overdekte, als men onder dit *allengs* slechts een tijdperk van vele honderden jaren wil aannemen, de volkeren, die zij vóór zich vonden, naar het verre Noorden verdrongen hebben.

Tusschen Noorwegen en Zweden heeft men een oud slagveld ontdekt, waarop men ter eenre zijde steenen, ter andere zijde ijzeren wapenen vond; het volk van de steen-periode was hier door het volk van de ijzer-periode verdrongen. In midden-Rusland zijn nog enkele Finsche dorpen aanwezig. Meestal denkt men aan reuzen, wanneer men aan het voorgeslacht denkt, eene veronderstelling, die ten eenemale

onjuist is en door de oudheidkunde weêrsproken wordt.

Op het museum te Koppenhagen vindt men oude wapenen, waarvan de handvatten voor eenen gewone germaansche hand te klein zouden zijn. Zoo als men weet, maken de Finnen een klein menschenras uit, en wij zijn zeer genegen hun de kleiner soort van steenen wiggen en de pijlspitsen van silex toe te schrijven, die ook in ons land gevonden worden. Wanneer men ons tegenwerpt, dat even goed de Lappen als de Finnen door de Germanen naar het hooge Noorden kunnen gedrongen zijn, dan kunnen wij deze tegenwerping niet geheel van grond ontbloot houden, en achten dit zelfs waarschijnlijk. Immers aan eene vrijwillige verhuizing uit zachter en vruchtbaarder streken naar Finland en Lapland valt niet te denken.

Laat ons thans onzen bodem uit een oudheidkundig oogpunt beschouwen!

De wierden of terpen, die men in Groningen en Friesland aantreft, zijn misschien door de eerste bevolking van ons land aangelegd, eeuwen lang vóór het Romeinsche tijdvak. Hoeveel verschillende menschenrassen hebben elkander van deze hoogten verjaagd? Men vindt daarin voorwerpen uit alle perioden van de oudheid, van het voorwerp uit den vischgraat en steen tot de werktuigen en wapenen van de Romeinen.

Onze verdienstelijke oudheidkundige, de Heer Westerhoff te Warfum zal eerlang eene monografische verhandeling over de voorwerpen, gevonden in de wierde van Urskwert in het licht geven, waardoor hij de oudheidkundige studie meer en meer aan zich verpligten zal, maar waaruit te gelijk het oudheidkundig belang der wierden meer aan den dag zal komen, ja, velen verbazen zal. Er zijn wierden, die vier en meer bunder in den omtrek zijn. Het aanzienlijk dorp Warfum, ook Adorp, is op eene wierde gebouwd. Het aantal wierden in Groningen beloopt eenhonderdvijftig.

De wierden in Friesland zijn meestal onbewoond. Zij leveren eene uitmuntende aarde tot vruchtbaarmaking van de groenlanden op; de grondslag bestaat uit eene dikke laag koemest, en eene enkele wierde leverde voor vijftien duizend gulden aan aarde en mest op. Het gevolg hiervan is, dat allengs de wierden vergraven en gewis vele merkwaardige oudheden achteloos weggeworpen zullen worden. Er moest geen spit in eene wierde gedaan worden, dan onder het oog van eenen oudheidkundige.

Ongelukkig begrijpen de boeren, dat de prijs van de gevondene voorwerpen van hen alleen afhangt. Het Friesch Genootschap is door de onredelijke prijzen, die zij vroegen, reeds verhinderd geworden om zich belangrijke voorwer-

pen aan te schaffen, die thans waarschijnlijk voor de wetenschap verloren zijn. Hadde men slechts eene lijst en teekening dier voorwerpen! De Friesche boeren beschouwen die voorwerpen, als zaken van handel, even als de Arabieren in Egypte de overblijfselen, die aldaar in de graven gevonden worden. Zoude het Genootschap niet met eenig gevolg een tractaatje in het boerenfriesch kunnen verspreiden, dat men deze zaken niet bijeenbrengt, om die met winst te verhandelen, maar ten einde de Friezen beter met de geschiedenis van hunne vaderen bekend te maken, om iets daar te stellen, wat Friesland tot eer en luister zou verstrekken? Men heeft ons altijd verzekerd, dat de Friesche boeren veel nationaal gevoel bezitten, en wij gelooven het gaarne.

Ook in andere streken van ons land bestaan wierden; de hooge Woerd te Leiden behoort hier kennelijk toe. De ouderdom van de wierden is niet te gissen. De oude sage schrijft ze aan den fabelachtigen koning ADGIL toe (1).

Wij komen thans tot de tumuli of grafheuvels. Ten tijde van KAREL den Groote werd, zoo als men weet, aan de Saxers het verbranden der lijken en bij gevolg het bedelven van

---

(1) *Chronijk van Friesland* door OCCO SCHARLENSIS, bl. 36.

de asch in heuvelen verboden. Men mag veronderstellen, dat ook nog geruimen tijd daarna de oude gewoonte in stand gebleven is, tot dat het Christendom in de Saxische marken geheel de bovenhand kreeg, waarvan men het tijdstip moeijelijk bepalen kan. Eene groote menigte tumuli is nog in denzelfden toestand, als ten tijde van KAREL den Groote, zonder dat menschenhand daaraan geroerd heeft; alleen is de kruin gemeenlijk ingezakt, waaruit men kan opmaken, dat het geene natuurlijke, maar een grafheuvel is. Hieronder bevinden zich waarschijnlijk eenige, die eeuwen ouder zijn, dan het tijdperk van KAREL. Men vindt deze tumuli bijna in ieder marke van Overijssel, waar onbebouwde heidevelden gevonden worden. Ten Oosten van het dorp Hengelo, ter regter zijde van den straatweg naar Hengelo, treft men er onderscheidene in de marke van Klein Driene aan; in vele daarvan is wel eens gegraven, doch volledig is geen enkele onderzocht. De meesten zijn nog gaaf en ongeschonden. Wij zelven hebben aldaar in eenen tumulus eenige brokken van eene urne, eenige ijzeren voorwerpen en houtskool gevonden.

Op de hooge Veluwe hebben wij eene menigte heuvelen gezien, die wij meenden voor tumuli te herkennen. Men vindt die in de graafschap Zutphen, in Drenthe, in Limburg

en waarschijnlijk in vele andere oorden van ons land, maar er wordt weinig acht op geslagen. Er is altijd eenig vermoeden, dat zulke heuvelen of plekken, waaraan bijgeloovige verhalen verbonden zijn, oude heidensche begraafplaatsen zijn. De grafheuvelen in Klein Driene worden door de *witte wiven* bewoond. Te Boxmeer was een weideland, dat men gewoonlijk de *spookweide* noemde; menigeen had er in nachtelijke duisternis lichtjes zien dwalen; er is ook een schat bedolven, dien men om middernacht met het eenjarig lot van den hazelnoot kon opsporen, blijkbaar de wigchelroede, die men ook reeds bij VARRO in zijne *res rustica* vindt. Vergravingen hebben echter voor korte jaren eene menigte merkwaardige Romeinsche oudheden doen ontdekken, die in het bezit zijn van den Heer HENGST, Burgemeester van Boxmeer en eigenaar van de spookweide. Deze voorwerpen dagteekenen van den tijd der ANTONIJNEN. Zoo verbazend lang blijft in de nevelen van het bijgeloof de geheugenis van gebeurtenissen uit den lang vervlogenen tijd bij het menschdom bewaard.

Op het eiland Texel bestond in de vorige eeuw nog een heuvel, bekend onder den naam van *Sommeltjesberg*. Een *sommeltje* beteekent bij de Texelsche boeren een spook, een geest. Wanneer de moeders hare kinderen wilden be-

angstigen, wat nog altijd een groot gedeelte van onze opvoedkunde uitmaakt, bedreigden zij hen met de sommeltjes uit den berg. Wat gebeurt er? In 1777 bekwam de Sommeltjesberg de bestemming, als die van vele wierden heden ten dage in Friesland, om over bijgelegene graslanden verstrooid te worden; maar naauwelijks drong de spade eenige voeten in den grond door, of er kwamen onderscheidene Romeinsche en tegelijk Germaansche oudheden aan het licht, waarvan P. VAN CUYCK de beschrijving en afbeelding gegeven heeft (1).

Door de verdeeling der marken en de toenemende landontginningen zullen van lieverlede de grafheuvelen onzer vroege voorvaderen tot den laatste toe verdwijnen. Mogen de oudheidkundige voorwerpen, die zij bevatten, niet heinde en ver verstrooid raken of achteloos worden weggeworpen!

Men vindt er urnen van zeer verschillende gedaante in. Zoude uit dit onderscheid niet eenige gissing omtrent haren ouderdom, den stam, waartoe zij behoorden, en de oppervlakte welke deze ingenomen had, te maken zijn? Wij hebben urnen gezien, die veel op de Sarmati-

(1) *Beschrijving van eenige oudheden, gevonden in een tumulus of begraafplaats op het eiland Texel, in November* 1777, *door* P. VAN CUYCK, *met de noodige afbeeldingen.*

sche urnen geleken, wat het vermoeden van het verblijf van Slavonische volkstammen op onzen bodem bevestigt (1).

In meer dan éénen grafheuvel zijn voorwerpen van Romeinschen oorsprong gevonden, en de omstreken van Nijmegen, het slagveld van POSTHUMUS in Twente, Voorburg, de omstreken van Utrecht, Boxmeer enz. beloven voortdurend eenen goeden oogst van Romeinsche oudheden; maar buiten zulke bepaalde plekken vindt men de Romeinsche munten in den bodem aan alle oorden van ons land verspreid, wat misschien ook daaraan toe te schrijven is, dat de Romeinsche munten nog lang in de middeleeuwen in omloop gebleven zijn.

Meer dan drie eeuwen hebben de Romeinen op onzen bodem vertoefd; zij hadden hier kampen en burgten; en wanneer men, bij een meer ontloken zucht voor oudheidkennis, ook daarvoor meer geld over zal hebben, wie weet, of men dan nog niet het oude kasteel Flevo in de baren der Zuiderzee opspoort, waarvan vermoedelijk de puimsteen afkomstig is, die aan de Overijsselsche kust aanspoelt, en of men niet met een duikelaarsklok de overblijfselen van het kasteel te Britten onderzoekt? Zouden er

(1) Zie ons stukje: *Bijdrage tot de kennis van den duivel*, in den vorigen Jaargang.

nog geene overblijfselen van de oude steden Verona, Ezon te vinden zijn?

De zonnedienst of die van Mithra schijnt ook eenmaal op onzen bodem bestaan te hebben. In vele plaatselijke namen komt het woord van *zon* voor; op de boerenhoeve de *Zonneberg* bij Elburg, werd voor korte jaren een beeldje gevonden, dat in ons oog, hoewel sommige oudheidkundigen een ander gevoelen aankleven, het beeld der zon voorstelt. Waarschijnlijk is de Mithradienst, even als in Brittanje, door de Oostersche hulptroepen der Romeinen herwaarts overgebragt.

Nu moeten wij nog een woord van de raadselachtige *Hunen* zeggen. Waren het afgedwaalde Hunnen van het ontzaggelijk leger van Attila, waarvan de linker vleugel zich bewoog langs het strand der Middellandsche zee en de regter vleugel onze grenzen beroerde? Wij herinneren ons bij Gibbon gelezen te hebben, zonder dat hij echter zijne bron vermeldt, dat, na de nederlaag van Attila eenige horden van de Hunnen langs de boorden der Oostzee zwierven. De sage van den overtogt der Anglosaxen naar Engeland verhaalt, dat zich onder hen ook Hunnen bevonden hebben (1). Of moet

(1) Volgens Beda, *Hist. eccl.* V. 15, zijn ook *Hunnen* uit Duitschland naar Engeland gekomen. De overtogt der Anglo-Saksers enz. is gelijktijdig met den

men onder Hunnen de tegenwoordige Magijaren verstaan, die door de eerste Duitsche Keizers teruggedreven werden? Zijn de oude aarden schansen, die nog den naam van de Hunen dragen, door of tegen hen aangelegd? Al zulke vragen kunnen alleen door de voorwerpen opgehelderd worden, die reeds op de plaatsen zelven opgedolven zijn, of opgedolven kunnen worden. Wat men in den Huneborg in Twente gevonden heeft, en de grafheuvels bij de Huneschans aan het Uddeler meïr op de Veluwe leveren, dunkt mij, het volledig bewijs op, dat deze schansen een tijd lang bevolkt geweest zijn. Op het Museum te Leiden is eene urne, afkomstig van de Huneschans te Doornwerth bij Arnhem. Wanneer er op de Huneschans bij het Uddeler meïr, of op den Huneborg in Twente mede urnen of gedeelten daarvan of wel andere voorwerpen gevonden

---

bekenden togt van Attila naar den Rijn en Gallië. Het is dus zeer geloofelijk, dat, na zijne nederlaag en het ontbinden zijner benden, met de *Gothen (Juten)* ook *Hunnen* derwaarts zijn gegaan; maar deze konden niet wel eenen anderen weg nemen, dan door ons land, alwaar zij zich wel eenigen tijd zullen genesteld hebben. De bekende *Keulsche Kronijk* van 1499 bevestigt het, en meldt, na den dood van Attila en de verstrooijing zijner volkeren, van de Hunnen: *eyn deyll voir (voer) in Britanien, dat nu Engelant is.* Zie NIJHOFF, *Bijdr.* III. 135 en VII. 173.

zijn, zoude men bij onderlinge vergelijking daaruit kunnen opmaken, of men hier aan één en hetzelfde volk als stichter dier oude aarden vestingen te denken hebbe.

Er schijnt eene zamenhangende reeks van dergelijke schansen op onzen bodem bestaan te hebben, die eenen halven cirkel vormden, beginnende van de uiterste grenzen van Twente en loopende over de Veluwe tot aan Nijmegen. De *Hunenborg* in Valte, de *Hondeborg* te Zenderen onder Borne, in den zoogenaamden *Hondenhoek*, eene vierkante opgehoogde vlakte, zoo als men ons verhaald heeft, waarschijnlijk nog nooit door een oudheidkundige betreden, de *Hoenwaard* bij Hattum, de *Huneschans* aan het Uddeler meïr, de *Huneschans* bij Arnhem en de *Hunepoort* te Nijmegen schijnen een zamenhangend geheel van sterkten te hebben uitgemaakt. Binnen dien cirkel heeft men nog het *Hoendernest* bij Zutphen, blijkbaar een oude schans, die van de oostzijde door den IJssel gedekt wordt, even als de Huneschans op de Veluwe door het Uddeler meïr. Hier biedt zich een ruim, en men mag zeggen, een nieuw veld van oudheidkundig onderzoek aan.

De jongste opdelvingen te Wijk bij Duurstede hebben eene menigte overblijfselen uit het Frankische tijdvak aan den dag gebragt, waarvan eene verzameling op het Museum te Leiden

aanwezig is, doch eene menigte bevindt zich nog in handen van particulieren. Hoe veel zal men te Wijk nog niet kunnen vinden, wat licht over den staat van de beschaving en de nijverheid der Franken verschaffen kan! Zouden ook te Bladel in Noord-Braband geene Frankische oudheden in den grond bedolven zijn?

In dit tijdvak vallen niet alleen de invallen der Noormannen, maar valt ook hunne vaste vestiging in de Betuwe, hunne overheering van Friesland. De goedbewerkte gouden sieradiën op de heide bij Velp en in Drenthe, voor eenigen tijd gevonden, werden door onzen voor zijn vak zoo verdienstelijken Heer JANSSEN voor Noordsch gehouden. De toenemende landontginningen zullen waarschijnlijk andere voorwerpen van dien aard aan het licht brengen, waaraan wij eene betere bestemming dan aan de Drentsche, — namelijk de smeltkroes, — toewenschen.

In oudheden van het middeleeuwsche tijdvak zal onze bodem niet minder rijk zijn, dan die van andere landen, terwijl men verwachten mag, dat de ontginning des bodems van het vroegere Haarlemmer meïr ook belangrijke overblijfselen uit den Spaanschen, maar tevens vroegeren tijd naar boven zal doen komen. Dáár gevondene heirbijlen van zeer ouden oorsprong en vele andere voorwerpen schijnen,

helaas! voor de wetenschap reeds onherstelbaar verloren te zijn.

Er is nog een gedeelte van onzen bodem, dat ons uit een oudheidkundig oogpunt even merkwaardig voorkomt als de wierden in het Noorden; maar wat tot nog toe de aandacht der oudheidkundigen, voor zoo ver mij bekend is, niet tot zich getrokken heeft. Het is de ondergrond der duinen langs de zeestranden van Noord-Holland. De duinen zijn veel ouder dan de aankomst der Romeinen, en hoewel de duinen verwaaijen en zich daardoor verplaatsen, zoo gaat dit echter zeer langzaam in zijn werk. Bij de afgravingen kan men in de onderscheidene lagen de trapswijze ophoogingen dikwijls opmerken in de oer- of ook wel veenachtige lagen, die eenen langdurigen plantengroei, welke ieder afzonderlijke laag bedekt moet hebben, veronderstellen doet. Onder de duinen vindt men eene soms vrij dikke veenlaag, en daaronder een graauw, vochtig zand, met rietwortelen doortrokken, waarin de levenskiem nog niet verstikt is, zoodat zij weder uitbotten, wanneer zij voor den invloed van lucht en licht ontbloot worden. Vóór dat zich de turflaag vormde uit de waterplanten, waarvoor men een lang tijdvak stellen moet, moet men dus hier een wijd uitgestrekt moeras veronderstellen, grootendeels met riet bedekt; en het is in dit

zand, dat men bij 's Hage eenige metalen voorwerpen gevonden heeft, maar al wederom zoek geraakt.

Hoe vele eeuwen en eeuwen vóór onze tijdrekening is het geleden, dat hier een volk bij hoogen watervloed in zijne cano's over deze moerassen zwalpte? De stoutste oudheidkundige durft zich hier aan geene gissing wagen.

Wij meenen in dit kort overzigt genoegzaam te hebben aangetoond de belangrijkheid van onzen bodem voor oudheidkundige nasporingen. Zullen die nasporingen plaats grijpen? Wij mogen daaromtrent nog al gunstige verwachtingen koesteren. De belangstelling in de oudheidkunde is in de laatste jaren aanmerkelijk aangewakkerd.

Het Friesch Genootschap van kunsten en wetenschappen heeft bereids eene verzameling van oudheden aangelegd. Men is er te Groningen op bedacht, om ook bij de Hoogeschool een museum van oudheden te vormen. Reeds zijn er eenige merkwaardige voorwerpen bijééngebragt, maar welke tot nog toe niet gecatalogiseerd en gerangschikt zijn.

Ook te Assen is men bedacht op de vorming eener verzameling van Drentsche oudheden.

Er bestaat bij de Overijsselsche vereeniging tot ontwikkeling van Provinciale welvaart eene

verzameling van zeldzaamheden van dien aard te Zwolle, waarvan eene lijst gedrukt is.

Te Utrecht vindt men eene vrij belangrijke verzameling bij het Utrechtsch genootschap van kunsten en wetenschappen.

Zoo als wij meenen, wordt er ook eene verzameling te 's Hertogenbosch gevormd door het Noord-Brabandsch genootschap.

Gelderland, de Provinciën Noord-Holland, Zuid-Holland en Limburg zijn hierin achterlijk. Mogten zich ook dáár eenige liefhebbers vereenigen om kleine verzamelingen bijéén te brengen, zij zouden der wetenschap eene wezenlijke dienst bewijzen.

De verzameling van het Mauritshuis te 's Hage schijnt stil te staan; vele voorwerpen aldaar zouden beter voegen op het museum van oudheden te Leiden.

Ook hebben wij in de oudheidkunde eenen voorvaderlijken roem te handhaven. Wij missen nog eene geschiedenis der oudheidkundige studiën hier te lande; doch ieder beoefenaar der wetenschap, zal in weêrwil van onvermijdelijke dwalingen, waaraan men zich in de kindschheid der wetenschap bloot stelt, altijd met eerbied spreken van HADRIANUS JUNIUS, PALUDANUS, SCRIVERIUS, ALKEMADE, CANNEGIETER, WITSEN, DE WILDE, VAN LOON, VAN MIERIS, ALTING, VAN LIER, VAN CUYK, VAN WIJN,

VAN HASSELT, SCHELTEMA enz. Laat ons ijverig hun werk voortzetten, als wij verlangen, dat ook, wat wij onderzoeken en verzamelen, niet als onnutte vruchten door onze nakomelingen worde weggeworpen, maar tot grondslag en prikkel voor verder en verder onderzoek in de toekomst zal strekken. En welk regtgeaard gemoed verplaatst zich niet bij voorkeur in de toekomst? Daar liggen zijne idealen van meerdere zedelijke en verstandelijke ontwikkeling, en ongelukkig voor zijne tevredenheid, als hem die idealen mogten begeven!

Mr B. W. A. E. SLOET TOT OLDHUIS.

ZACHARIAS CONRAD VON UFFENBACH

IN

OVERIJSSEL.

1710.

MEDEGEDEELD DOOR

Mr B. W. A. E. SLOET TOT OLDHUIS.

Mr J. Dirks heeft, in de *Vrye Fries*, VIde deel, geplaatst *Aanteekeningen van Z. C. von Uffenbach, gedurende zijn verblijf in Friesland in* 1710, en daarmede de indrukken medegedeeld, welke de geleerde Frankfortsche reiziger in zijn reisverhaal heeft opgeteekend, zoowel omtrent de beroemde personen, die hij opzocht, als omtrent de plaatsen, waar hij zich korter of langer ophield. Ook Overijssel lag in zijnen weg van Friesland naar Utrecht en de Hollandsche steden. Daar *Herrn Zacharias Conrad von Uffenbachs Reisen durch Niedersachsen, Holland und Engelland* (in 1753, achttien jaren na zijnen

dood uitgegeven) zeldzaam voorkomen, althans niet algemeen bekend zijn en zijne mededeelingen omtrent Overijssel bijzonderheden bevatten, welke men met eenige belangstelling lezen zal, zoo willen wij uit zijn verhaal *(Th.* II *s.* 353 *f.)* het voornaamste, dat zijne aandacht trok, opteekenen.

Van de Lemmer kwam hij, door Kuinre, Blokzijl en Genemuiden (waar hij matten zag maken en de bewerking beschrijft) den 1sten Mei te Kampen. Hij hield er zich niet lang op en vond de stad vrij wel met schoone huizen bezet, maar aan het raadhuis niets sierlijks, daar het uit een klein oud en een vrij aanzienlijk nieuw gebouw bestond. Maar het tolhuis aan den IJssel was van zoo weinig waarde, dat hij hartelijk lagchen moest over den ophef, waarmede ZEILLER, *Itiner. Germ.* p. 519, over de pracht en den kunstigen bouw geschreven had; het was een zeer klein huisje van gebakken steenen, waaraan niets bijzonders (1). De Buiten- en de Boven-Kerk vond hij fraai, en deelt uit de laatste de grafschriften van EVERH. RAM en RUTGER VAN BREDA mede.

Omtrent Zwolle, werwaarts hij met een bolderwagen vertrok, deelt hij meer mede. „De

(1) Eene afbeelding van dit tolhuis, in 1844 afgebroken, vindt men in de *Alm.* van 1849 bl. 150.

stad wilde ons niet behagen, want de straten zijn zeer onregelmatig, smal en slecht. — Het ziet ook hier op de straten, zoowel als in de huizen niet Hollandsch uit, maar zeer smerig en onzindelijk. — Wij bemerkten terstond twee dingen, die geene zeer goede politie aanduiden. Het is een gemeen zeggen of spreekwoord: dat gelijk het uurwerk, zoo ook de regering eener stad is. Ofschoon nu dit spreekwoord hoofdzakelijk de noodzakelijkheid van een goed opzigt op het uurwerk zal aanduiden, zoo bemerkten wij toch, dat de stad er slecht mede voorzien is en men zeer weinig en niet wèl hoort slaan, en een klokkespel, gelijk bijna in alle steden der zeven Provintiën, volstrekt niet hoort. Het tweede was de onzindelijkheid der straten, hetgeen waarlijk geen klein gebrek in de politie is; waarbij ten derde ook de bedelaars te rekenen zijn, die anders in Holland niet geduld worden."

Bij eene wandeling rondom en door de stad op eenen zondag namiddag kwam hij in de Bethlehemsche kerk, alwaar katechisatie gehouden en het achtste gebod van het achterklappen behandeld werd. Hij verwonderde zich, dat er geene kinderen (voor welke het katechiseren toch bestemd is) maar enkel oude lieden in waren en de oude mannen, de een na den anderen, op de vragen van den predikant ant-

woordden. — De Groote- of Michaëlis-kerk noemt hij een regt schoon, groot, hoog, helder en voortreffelijk gebouw. Hij bewonderde den met veel snijwerk versierden predikstoel, maar achtte hem beneden dien, welken hij te Bolsward gezien had. Op of onder de zes trappen stonden de jaren, dat de predikstoel gemaakt was, namelijk van MDCXVII tot MDCXXII, en op den bovensten trap *So. la. un. ha. gew.* hetgeen hij eenvoudig verklaart: *So lang under handen gewesen.* Den naam van den kunstenaar vond hij aan de linkerhand onder aan den kansel:

Al quam Godt van boven
Meester van alle Man
noch sal't elck nit loven
't welk men niet laken kan.
Adam Straes van Weilborg uyt dat Duytslandt
Nassauwe
heft dit gemaekt sonder arch
en dat al door Gods betruwe (1).

Het tweede merkwaardige in deze kerk was de hooge steenen trap naar het gewelf. Deze staat, ofschoon hij zevenentachtig treden heeft, geheel vrij en heeft in het midden geenen post

---

(1) Zie VAN HATTUM, *Gesch. en Beschrijving van Zwolle* Vden deels 1ste stuk, bl. 84.

of zuil, waarin anders de trappen of treden liggen. Hij is dus als eene slak, en men ziet aardig van boven naar beneden en van beneden naar boven. „Het vertrek, dat de consistorie genoemd wordt, is niet zeer groot, maar schoon. Boven den schoorsteen, die in het midden is, hangt eene schilderij, waarop de thans levende vijf predikanten, met den koster, die aan eene tafel zitten en consistorie houden, zeer wèl geschilderd door HENDRICK TEN OEVER, 1691. Deze schilderij vertoont zich, wanneer men in de kerk van beneden naar boven ziet, zoo wèl, dat men meent, dat de menschen daar levend zitten. Onder gemelde predikanten merkten wij inzonderheid den, nu om zijn boekje *de hemel op aarde* beroemden, LEENHOF op, die hier met eene pen in de hand wordt voorgesteld." — Aan de Lieve Vrouwe-kerk was niets te zien, daar zij sedert lang woest stond en vrij vervallen was.

UFFENBACH ging, gelijk hij gewoon was, naar eenen boekwinkel op de markt. Ofschoon hij weinig goeds vond, trof hij toch, naar prenten of gravures vragende, onverwacht eenen grooten voorraad daarvan aan, ook schilderijen en mathematische zaken. Het was bij GERRIT TIJDEMAN, ordinaris drukker van de Staten van Overijssel, een' man drieenzeventig jaren oud, die zich eerst op de schilderkunst had toege-

legd, weshalve hij nog lust in die dingen had. Hij toonde den reiziger zijne schilderijen, zijne drukkerij, zijne zeer aanzienlijke verzameling van koperen platen, die meer dan 14,000 stuks bevatte, en hieronder van de beroemdste en beste meesters. Zijne bibliotheek bestond enkel uit mathematische, bijzonder tot de perspectief behoorende boeken. Door zijne zelf vervaardigde voorwerpen toonde hij een goed kenner van de perspectief en de gnomoniek te zijn. Vele merkwaardigheden zag hij bij hem, die er gemeld worden.

De predikant Leenhof werd bezocht, omdat hij zich beroemd gemaakt had, door den van wege zijn boek veroorzaakten grooten strijd. Men dacht anders niets bij hem te zien, en vond eenen schoonen voorraad van schilderijen en koperen platen. Na gemeld te hebben, wat hem hierbij merkwaardigs voorkwam, gaat hij voort: „Het is een man van in de veertig jaren, die zeer groote predikgaven heeft, en zoo wel daarom, als wegens zijne humaniteit zeer groote gunst bij het volk en bij de voornaamsten zoo wel in de stad als bij de Staten der provintie heeft. Maar door zijn boek *de hemel op aarde* heeft hij zich door eenigen, *qui classicum cecinere* (die de bazuin bliezen) de gansche geestelijkheid van alle provintiën op den hals gehaald, die zijne ontzetting ten minste van het

predikambt op het hevigste zoeken, terwijl daarentegen de Magistraat alhier en de Staten der provintie hem trachten te behouden; men wist nog niet, hoe het eigenlijk zou afloopen. Eenigen wilden voor zeker weten, dat hij deze week voor het laatst prediken, maar de uitdeeling des Avondmaals, het doopen, het krankenbezoeken en andere dergelijke zaken, behalve het leeren, behouden zoude. Wat de bezoldiging betreft, zal de Magistraat hem, in plaats van de duizend gulden, die hij gehad heeft, achthonderd, de Staten van Overijssel uit bijzondere mildheid vierhonderd gulden jaarlijks geven. Daar hij anders van de laatsten niets gehad heeft, zal hij het nu niet erger dan anders hebben, ook bovendien, daar hij ongehuwd is, het weinig tellen. Men moet zich verwonderen, met welke hevigheid de zaak door de Theologanten gedreven is, daar velen meenen, dat, wanneer hij aan zijn tractaatje niet zulk eenen bijzonderen titel gegeven had, men het niet zoude aangeraakt noch aangetast hebben. Maar gelijk de Theologanten vijanden van alle nieuwigheden zijn, zoo hadden zij inzonderheid van geenen nieuwen hemel op aarde willen weten. Of de heer LEENHOF van die beschuldigingen en vermoedens vrij is, laat ik daar. Hij ziet naar het uiterlijke slim genoeg uit, ofschoon voor het overige zijne geleerdheid, zoo

veel ik uit het gesprek bespeuren konde, zoo heel groot niet is (1)."

Te Deventer kwam onze reiziger op dingsdag den 8sten Mei, doch vernemende, dat het den volgenden dag in Overijssel biddag voor het gewas zijn zoude (2), besloot hij naar het Loo te gaan en den volgenden dag des avonds terug te keeren. Zijn eerste gang was naar een' boekwinkel, dien hij beter vond dan ergens elders. Vervolgens bezocht hij de bibliotheek in eene kleine kerk bij het Gymnasium. Hij vond slechts zes à achthonderd boeken, meest folianten, op lage boekenplanken met lessenaars geplaatst en met kettingen vastgesloten (3). Er

---

(1) De Overijsselsche Synode had hem, opgezet door andere Synoden, in 1708 reeds van den predikdienst ontzet, maar hij werd door den kerkeraad en den magistraat van Zwolle, gelijk door de Staten van Overijssel, gehandhaafd. In 1710 achtte hij zich verpligt, om aan den magistraat ontslag van zijnen post te verzoeken, wat hem op eene vereerende wijze verleend werd, met behoud van zijne volle inkomsten. Hij overleed in 1712. Men zie het breedvoerig verslag bij YPEY en DERMOUT, *Gesch. der Nederl. Herv. Kerk* IIIde d. bl. 240—248 met de aanteekeningen, en men staat verbaasd en wordt verontwaardigd over het *Odium theologicum*.

(2) Toen werd de Biddag op den tweeden woensdag in Mei gehouden.

(3) Dit geschiedde omdat er wel eens liefhebbers waren, die de boeken wegnamen en het terugbrengen

waren vele oude, maar ook goede boeken onder, tot wier vermeerdering de Magistraat jaarlijks honderd rijksdaalders gaf. Rondom heen hingen dubbel boven elkander zevenenveertig groote en kleine schilderijen van beroemde en geleerde lieden, waarvan eenige slecht, andere wèl gemaakt waren; de kleinere waren doorgaans beter dan de groote. Van de *Codices*, die hij vond, wordt breedvoerig berigt gegeven. Professor AEGIDIUS (ANT.) MATTHAEUS, zoon van den beroemden ANTONIUS MATTHAEUS te Leiden, was juist in het *Auditorium juridicum* met eene les bezig; het was gewoon, zoo als het voor jonge lieden zijn moet, en de wijze van voorstellen slecht.

Nog nergens had UFFENBACH zulk een groot en schoon gebouw tot eene waag gezien, dan hier. De beelden trokken zijne opmerkzaam-

---

vergaten. Van daar dat in het oude reglement op de Utrechtsche bibliotheek (Catal. 1608 4to.) staat „I. Dat niemant dese Bibliotheque en besoecke dan die van voornemen zy getrouwicheyt te plegen, meer ghesint wesende deselue te vermeerderen als te verminderen. II. Tot welcken eynde een yeder ghehouden zal zijn, ter discretie ende begeerte van den Opsichter, op de Bibliotheque comende, voor al belofte van getrouwicheyt aen hem te doen; en wtgaende (euen-verre hy eenichsins daeraen mochte twyffelen) sich, sonder eenich wederstant, te laten ondersoecken, ende schuldich beuonden wesende, sal staen ter correctie van den E. Gerechte deser Stadt."

heid, zonder dat hij zich genoeg inlichting geven konde omtrent de beteekenis. Terwijl hij daar stond, kwam iemand tot hem, die hem het verhaal deed van den muntmeester, die in olie gekookt was. Bij het rondgaan der wallen vond hij, dat zij niet meer zoo zuiver gehouden werden en zoo schoon waren, als (de ons onbekende) MONCONYS ze in 1663 gezien had, die schreef: „*Le tout de gaçon garni d'arbres mais si bien fait qu'il n'y a pas un herbe qui passe l'autre et il semble qu'ils ayent été faits autant pour la recreation de la vue que pour la defence de la ville.*" Het gras, meldt hij, is niet alleen vrij ongelijk, maar dewijl in Holland zoo groote vrijheid en geene wacht aan de poorten noch op de wallen is, zoo ziet men met verwondering, dat men zelfs boven op de borstweringen gaat wandelen, wat die dan bederft, zoo is het ook overal zeer leelijk te zien, hoe stinkende schildwachten op alle plaatsen gesteld zijn. Overigens zijn de vestingen en alle werken in goeden stand. De *Tour bastionné*, waarvan ook MONCONYS melding maakt, is zeer fraai. Men ziet buitenwaarts onderscheidene schoten, die er in de laatste belegering tegen gedaan zijn. Het nadeel, dat hij aan de belegeraars heeft toegebragt, is uit het nut, dat zulke torens hebben, ligtelijk af te meten."

Breedvoerig is zijn verslag van het bezoek bij CUPERUS, vrijdag den 9den Mei. „Deze voortreffelijke man ontving ons zeer beleefd in een schoon vertrek, gelijk dan zijn huis wèl gebouwd en overal regt kostbaar gemeubeld is (1). Hij bragt ons terstond boven in zijne bibliotheek in een groot vertrek; ofschoon zij niet boven de driedizend volumina hebben mag, zoo bestaat zij toch uit voortreffelijke en meest kostbare werken in de Theologie, in de Historie en dan inzonderheid van *Scriptores ad rem antiquariam* behoorende. Hij toonde ons niet alleen de kostbaarste en zeldzaamste oude werken, maar ook vele nieuwe, bijzonder uit Italië, die in Duitschland en Holland nog geheel onbekend en hem door zeer vele *Curiosi* (liefhebbers), met welke hij groote correspondentie voert, ja, gelijk hij ons zelfs zeide, van den Groothertog van Florence en van den Paus, zoo dra zij slechts uitkomen, vereerd en toegezonden worden; zoo als hij dan ook eene geheel buitengewone correspondentie voert. Hij toonde ons bij de twintig paketten brieven, waarvan wel zoo vele banden of volumina, ieder een hand dik, kon-

(1) Dit huis, ofschoon inwendig veranderd, staat nog met zijnen sierlijken gevel vol beeldwerk en inscriptiën op den kerkhof, naast het vroegere stads wijnhuis, op welks grond nu het gebouw van het Athenaeum gesticht is.

den gemaakt of gebonden worden. Zij zijn naar de landen ingedeeld, als uit Engeland, Italië, Zwitserland, Duitschland, Holland zelf enz. en zijne antwoorden zijn er bij gelegd. Zij handelen meest van zeldzame *nummi* en andere antiquiteiten, die dikwijls òf met de pen geschetst òf in koper gegraveerd òf op andere wijze er bij liggen. Het is zeker een geheel ongemeene voorraad en er is bijna geen geleerde antiquarius in de wereld, van wien hier geene brieven te zien zijn. Wanneer hij er vele van eenen auteur bij elkander heeft, laat hij ze met zijne antwoorden in éénen band binden, gelijk hij ons dan wel tien banden van de zoodanige toonde, waarvan ik mij nog de volgende herinner (1). — — Ik moet met grond van

---

(1) Wij kunnen deze lijst overslaan, daar de letterkundige nalatenschap van CUPER nog voorhanden en gedeeltelijk bekend is. Men zie het opstel van Prof. P. BOSSCHA in den *Almanak* van 1842 bl. 150, en de *Opgave en beschrijving van de handschriften, nagelaten door* GISBERTUS CUPERUS. *Voorafgegaan van eene korte levensschets, door* Mr. P. BOSSCHA. *Eerste Aflevering Deventer* 1842. Er wordt verslag in gedaan van 33 boekdeelen, terwijl de geheele verzameling uit nagenoeg 200 bestaat. Het is te betreuren, dat deze onderneming uit gebrek aan debiet is gestaakt, zoo dat er geene Tweede Aflevering gevolgd is. Ook het levensberigt is belangrijk en vrij wat breedvoeriger dan dat in den *Gelderschen Volksalmanak* voor 1836. Dezelfde

waarheid zeggen, dat ik 's mans groote vlijt en bijzonder zijne groote correspondentie bij zijn moeijelijk burgermeester-ambt niet genoeg bewonderen kan. Gelijk dan de heer CUPERUS dit, zoo als al zijne zaken, op Hollandsche wijze zelf weet te prijzen en de zwakheid heeft, dat de goede man *nimis gloriosus* is, ofschoon hij inderdaad grooten lof en bewondering verdient. Maar ik kom weder op de onvergelijkelijke dingen, die hij ons vertoonde, enz. —

„Toen wij deze dingen gezien hadden, bragt ons de heer CUPERUS in zijnen tuin, dien hij aan zijn huis heeft, om daar koffij te drinken. De tuin is wel niet groot, maar net en thans met eenen schoonen bloei van tulpen daarin. Toen wij weder teruggingen, zagen wij in den gang eenige schilderijen, bijzonder eene curieuse lange tafel, waarop de *rudera veteris urbis Palmyrenæ*, zoo als zij nog werkelijk te zien zijn, op de plaats zelve geteekend en hem toegezonden. Men kan zich niet genoeg verwonderen, wanneer men de groote zuilen en het andere, dat van deze voortreffelijke stad nog overig is, aanziet. Vervolgens bragt ons de heer CUPERUS in het vertrek, waarin hij zijn muntkabinet heeft. Toen wij er in traden, verhaalde hij

---

Hoogleeraar had in 1815 zijne inaugurele Oratie te Deventer gehouden *de Gisberto Cupero*.

ons twee dingen. Vooreerst, dat in dit vertrek de koning van Pruissen had gelogeerd, en het andere, dat hem het aan den wand hangende portret van den tegenwoordigen Paus uit Italië was toegezonden, en hoe de Paus, als een groot liefhebber van oudheid, hem zoo hoog waardeerde, dat hij zeer dikwijls aan hem liet schrijven, ja, zulk een genoegen aan zijne brieven had, die hij naar Italië zond, dat hem ook alle brieven, die hij aan goede vrienden schreef, moesten voorgelezen worden. Ofschoon ik dit alles nu wel geloof, zoo was het toch niet goed, iets dergelijks van zich, althans op de manier gelijk het geschiedde, voor den dag te brengen" (1).

„Maar ik kom op het kabinet en den antiquarischen voorraad. Van beide had ik mij, naar de schriften van den heer Cuperus en zijne liefde tot zulke dingen, iets beters en meer voorgesteld." Na de inrigting van dat kabinet beschreven en van de merkwaardigste voorwerpen melding gemaakt te hebben, zag hij ook onder de nieuwere eene groote gouden medaille van den Koning van Pruissen, een geschenk van den Koning, toen hij, gelijk boven gemeld is, in dat vertrek logeerde, hetwelk de heer Cu-

(1) Ook Prof. Bosscha erkent, dat zoo veel wierook, als men hem toezwaaide, den man een weinig ijdel maakte. *Levensber.* bl. XVI.

PERUS niet alleen nogmaals herinnerde, maar ons ook de doos toonde, die hij daartoe van zilver had laten maken en daarop deze woorden laten plaatsen: *Ob regem Prussiae Fridericum I. in aedibus meis receptum anno MDCC.* — Het verwonderde mij zeer, dat bij eenen zoo grooten liefhebber en kenner der oudheid niet een grooter voorraad van antiquiteiten, als vazen, statuën enz. werden aangetroffen, ook dat de reeks der medailles niet grooter was, ofschoon zij aanzienlijk en bij eenen bijzonderen persoon niet ligt te vinden is."

De Groote of Lebuini-kerk werd nog bezocht, in welke ook deze Heilige begraven zoude zijn. „Toen wij hierna vroegen, wist de koster er niets van (1), welke onwetendheid onder het gemeene volk in Holland zeer gewoon is. De kerk is anders op zich zelve zeer groot, breed, hoog, helder en schoon met drie gewelven, een afgezonderd hoog koor, dat onder nog een gewelf heeft, waarin S. Lebuinus wel mag begraven liggen. Achter het koor zijn de glazen in de vensters met allerlei kleuren naar oude manier in het Pausdom zeer wèl beschilderd." Wij gingen nog een weinig in de stad rond en gaven daarbij acht op *het schild* (uithangbord?)

---

(1) Hij kon er niets van weten, omdat S. Lebuinus er niet in begraven is.

met den raaf en de inscriptie, die OLDENBURGER *in Thes. Rerump. Tom.* III. p. 776 meldt, maar konden het niet vinden. Het wordt door MONCONYS op de boven aangevoerde plaats wèl beschreven (1). Zij (de stad) doet in morsigheid voor Zwol niet onder.

Eindelijk noemt UFFENBACH de vier professoren bij het Gymnasium op, die er toen waren: OFFERHAUS, MATTHAEUS, BOUWER en TISSOT DE PATOT. De professor in de Philosophie, ELIAS VAN STEENBERGEN, was gestorven; BYNAEUS ook voor eenige jaren; SNABELIUS was naar Bremen gegaan en ook overleden. Deze twee onvergelijkelijke mannen zoude hij anders bezocht hebben. „ARNOLD MOONEN had te veel te doen. Maar de boven genoemde professoren wilden wij niet bezoeken, omdat zij noch beroemd zijn, noch iets van eene bibliotheek of anderszins hebben, en wanneer men tot hen komt, niet weten, wat men wil, zich ook als Hollanders zeer wonderlijk aanstellen. Wij vonden hier dus niets meer te doen." UFFENBACH begaf zich over Harderwijk en Amersfoort naar Utrecht en Amsterdam.

---

(1) Wat hiermede bedoeld wordt, weten wij niet, en verzoeken opheldering van die haar geven kan.

LEOPOLD CASIMIR GRAAF VAN RECHTEREN.

Deze Overijsselsche edelman, gesproten uit het oud adelijk geslacht van dien naam, was de jongste zoon van den als Staatsman beroemden ADOLF HENDRIK GRAAF VAN RECHTEREN, Heer van Almelo en Vriesenveen, Gezant van de Republiek aan het Keizerlijk Hof van Oostenrijk en diens gemalin SOPHIA JULIANA GRAVIN VAN CASTELL VAN RÜDENHAUSEN (1).

Hij was geboren den 12den Maart 1717 en schijnt zich, naar het voorbeeld van zeven broeders zijns vaders, reeds vroeg aan den krijgsdienst te hebben toegewijd.

Van zijne eerste levensjaren is ons niets bekend geworden: alleen weten wij, dat hij in 1744 als Heer van Collendoorn, eene havesathe gelegen in het Ambt Hardenbergh, verschre-

---

(1) Gehuwd in 1695. ARN. MOONEN maakte een fraai bruiloftsdicht. Zie zijne *Poëzy* bl. 153—158.

ven was als lid van de Ridderschap van Overijssel.

In het jaar 1747 vinden wij hem terug in de vesting Bergen-op-Zoom, als kolonel van het regiment, dat zich, na de overrompeling der stad en den aftogt der bezetting, nog eenen geruimen tijd in de hun ter verdediging toevertrouwde stelling wist te handhaven.

Zoo vindt men in de *Nederl. Jaarboeken*, *Oct.* 1747 bl. 791. „Tot lof der bezetting van het „Fort *Kijk in de Pot*, 't Regim. van Rechte-„ren, moet men zeggen, dat zij zich nog lang, „zelfs na het overgaan der stad verdedigd, en „niet, zonder zich tot het uiterste gebragt te „zien, overgegeven heeft."

De Hoogleeraar BOSSCHA geeft van dit wapenfeit de navolgende beschrijving (1).

„Er was nog een regiment in de vesting „achtergebleven, namelijk dat van den kolonel „LEOPOLD CASIMIR GRAAF VAN RECHTEREN.

„Dit regiment had de buitenwerken van Kijk „in de Pot bezet en hield nog meer dan een „uur, nadat de vesting verloren was, kloekmoedig stand en sloeg zelfs den vijand tot „driemaal toe buiten de palissaden terug.

„Eindelijk van alle zijden ingesloten en zich „overtuigd hebbende dat alles verloren was,

---

(1) *Neêrl. heldendaden te land*, deel 2 bl. 650.

„ moest de dappere kolonel zich aan de wet
„ van den sterksten onderwerpen.

„ De verbolgenheid van Löwenthal, dat men
„ troepen, die zich zoo hardnekkig hadden be-
„ toond, nog het leven had geschonken, was
„ eene lofspraak op deze dapperen."

Hoedanig het lot van VAN RECHTEREN gedurende zijne gevangenschap is geweest, bleef ons onbekend, doch met reden mogen wij veronderstellen, dat de vijand zelfs zijn gehouden gedrag wist te waarderen en dat hij zijne vrijheid spoedig heeft terug erlangd, want weinige jaren later was hij luitenant generaal der infanterie en commandant van de vesting Hulst, in welke betrekking hij in 1778 is overleden. Uit zijn huwelijk met eene GRAVIN VON ERBACH SCHÖNBERG zijn geene kinderen gesproten.

Hij was de oudoom van den, voor de provintie Overijssel, hoog verdienstelijken JACOB HENDRIK GRAAF VAN RECHTEREN, in der tijd Gouverneur van deze provintie en later lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal.

R — — G.

DRUKFOUTEN.

Blz.	12	reg.	1	v.	b.	staat	*lestwerne*	lees	*lestwerve*
„	24	„	13	v.	b.	„	*frreschen*	„	*fursehen*
„	24	„	8	v.	o.	„	*mit*	„	*mut*
„	61	„	1	v.	b.	„	223	„	233.
„	69	„	5	v.	o.	„	Γήμασ	„	Γήμας
„	„	„	„	„		„	διάγοντεσ	„	διαγοντες

OVERIJSSELSCHE

ALMANAK

VOOR OUDHEID EN LETTEREN.

Overijsselsche
ALMANAK
voor
OUDHEID EN LETTEREN.
1855.

Twintigste Jaargang.

DEVENTER,
J. DE LANGE.
1855.

VOORBERIGT.

De Overijsselsche Almanak wordt met dezen twintigsten jaargang gesloten. De ondervinding heeft geleerd, hoe moeijelijk het is, telkens op vasten tijd een deeltje te vullen; en van hier dat de Almanak menigmaal, gelijk nu weder, eerst in den loop van het jaar kon worden uitgegeven. Bij dezen laatsten wordt, zoo als bij dien van het jaar 1845 *geschied is, een register van den inhoud der tien laatste jaren gevoegd. Het is intusschen de wensch en het voornemen, om van tijd tot tijd, zoo dikwijls er genoegzame stof zal voorhanden zijn, onder eenen anderen titel eene verzameling van stukken uit te geven, die vooral op Overijssel betrekking hebben, en het begonnen werk op die wijze voort te zetten.*

Berigt voor den Kalender.

De Kalender is berekend voor Deventer, welks ligging door den Generaal KRAIJENHOFF *trigonometrisch bepaald is op* 52° 15′ 9″ *N. B. en* 3° 49′ 12″ (*in tijd* 15m 17s) *Oosterlengte van Parijs, of* 6° 9′ 37″ (*in tijd* 24m 38s) *Oosterlengte van Greenwich, of* 7° 14′ 22″ (*in tijd* 28m 57s) *Westerlengte van Berlijn.*

Alle opgaven zijn in middelbaren tijd gesteld; de kolom middelbare tijd op den waren middag *dient om dadelijk waren tijd tot middelbaren te herleiden en omgekeerd.*

De dag begint op den middelbaren middernacht en wordt in twee gelijke deelen verdeeld: — het tijdsverloop van middernacht tot middag wordt morgen, *van middag tot middernacht* avond *genoemd.*

Op de eerste bladzijde der maand wenschte men de aanwijzing van feestdagen te behouden. Plaatsgebrek verhinderde ons dus, voor iederen dag den tijd van Maans- op- en ondergang beide aan te geven. Men vindt daarom van nieuwe tot volle maan alleen den ondergang, van volle tot nieuwe maan alleen den opgang; hetgeen overigens tot gewoon gebruik voldoende is.

De overgebleven ruimte, op de tweede bladzijde der maand, heeft men aangevuld met de opgave van den tijd van zigtbaarheid der voornaamste planeten, Venus, Mars, Jupiter en Saturnus. Van Mercurius, die, door de nabijheid der zon, slechts uiterst zeldzaam gezien wordt, en de verdere telescopische, is niet gesproken, daar het Jaarboekje toch niet voor sterrekundig gebruik is ingerigt.

INHOUD.

Zons- en Maansverduisteringen.

Het jaar 1855 levert twee Zons- en twee Maansverduisteringen op.

I. *Maansverduistering* den 2 Mei.
Begin der Eclips 's morgens ten 2 u. 39 min.
Midden 's morgens ten 4 u. 29 min.
Einde 's morgens ten 6 u. 20 min.

Veel meer dan het begin zal te *Deventer* niet kunnen worden waargenomen, daar omstreeks 4 u. 30 min. de maan ondergaat en de zon opkomt.

II. *Zonsverduistering* den 16 Mei; bij ons onzigtbaar.

III. *Maansverduistering* den 25 October.
Begin der Eclips 's morgens ten 6 u. 8 m.
Midden 's morgens ten 7 u. 54 min.
Einde 's morgens ten 9 u. 39 min.

Het begin alleen is ten onzent waar te nemen; de maan toch gaat te 6 uur 40 min. onder, en eenige minuten later komt de zon op.

IV. *Zonsverduistering* den 9 November; bij ons onzigtbaar.

JAARTELLINGEN EN FEESTDAGEN

VOOR HET JAAR 1855.

Het jaar na de Geboorte onzes Heeren is . . .	1855
Na de Schepping der Wereld	5804
Na de Joodsche tijdrekening, beginnende 7 Oct. O. S.	5616
Na de onafhankelijkheid der Nederlanden	42

Het Guldengetal	13	De Zonnecirkel	16
De Epacta	XII	De Romeinsche indictie	13

De Zondagsletter G.

Septuagesima	4 Febr.	Hemelvaart	17 Mei.
Vastenavond	20 Febr.	Pinksteren	27 Mei.
Aschdag	21 Febr.	Eerste Advent	2 Dec.
Paschen	8 April.		

Quatertempers.

Den 28 Febr., 2 en 3 Maart.	Den 19, 21 en 22 Sept.
Den 30 Mei, 1 en 2 Junij.	Den 19, 21 en 22 Dec.

Joodsche Feestdagen.

Purimfeest . . . . den 4 Maart.
Paschen . . den 3, 4, 9 en 10 April.
Pinksteren of Wekenfeest den 23 en 24 Mei.
Nieuwjaarsfeest . den 13 en 14 September.
Groote Verzoendag . . den 22 September.
Loofhuttenfeest den 27 en 28 Sept. en 4 October.
Vreugde der Wet . . . den 5 October.

De Lente begint den 21 Maart 's morg. ten 4 u. 4 m.
De Zomer begint den 22 Junij 's morg. ten 1 u. 5 m.
De Herfst begint den 23 Sept. 's avonds ten 3 u. 15 m.
De Winter begint den 22 Dec. 's morg ten 9 u. 4 m.

JANUARIJ.

1	Maandag	**Nieuw-Jaarsdag.**	's m. on.
2	Dingsdag		7 55
3	Woensd.		's av. op
4	Donderd.		4 44
5	Vrijdag		5 53
6	Zaturdag	*Drie Koningen.*	7 5
7	ZONDAG	1 Epiph.	8 17
8	Maandag	Koppermaandag.	9 29
9	Dingsdag		10 40
10	Woensd.		11 53
11	Donderd.		's m. op.
12	Vrijdag		1 9
13	Zaturdag		2 29
14	ZONDAG	2 Epiph. H. N. Jezus.	3 54
15	Maandag		5 22
16	Dingsdag		6 46
17	Woensd.		7 57
18	Donderd.		's av. on.
19	Vrijdag	*Hare Maj. de Koningin Wed. verj.*	5 39
20	Zaturdag		7 14
21	ZONDAG	3 Epiph.	8 45
22	Maandag		10 11
23	Dingsdag		11 33
24	Woensd.		's m. on.
25	Donderd.	Pauli Bekeering.	0 52
26	Vrijdag		2 11
27	Zaturdag		3 29
28	ZONDAG	4 Epiph. Agnes H. Driev.	4 42
29	Maandag		5 49
30	Dingsdag		6 45
31	Woensd.		7 30

LOUWMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	3	43	8	13	3	54
2	12	4	11	8	13	3	55
3	12	4	39	8	13	3	56
4	12	5	6	8	13	3	57
5	12	5	33	8	12	3	59
6	12	6	0	8	12	4	0
7	12	6	26	8	12	4	1
8	12	6	52	8	11	4	3
9	12	7	17	8	11	4	4
10	12	7	42	8	10	4	6
11	12	8	6	8	9	4	7
12	12	8	30	8	9	4	9
13	12	8	53	8	8	4	10
14	12	9	15	8	7	4	12
15	12	9	37	8	6	4	13
16	12	9	58	8	5	4	15
17	12	10	18	8	5	4	16
18	12	10	38	8	4	4	18
19	12	10	57	8	3	4	20
20	12	11	15	8	1	4	22
21	12	11	32	8	0	4	23
22	12	11	49	7	59	4	25
23	12	12	5	7	58	4	27
24	12	12	20	7	57	4	29
25	12	12	34	7	55	4	30
26	12	12	48	7	54	4	32
27	12	13	0	7	52	4	34
28	12	13	12	7	51	4	36
29	12	13	23	7	50	4	38
30	12	13	33	7	48	4	40
31	12	13	43	7	47	4	42

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 17 m. *langer*.

	u.	m.
Volle M. in de *Kreeft* 3 Jan. 's morg. ten	8	44
Laatste Kw. in de *Weegschaal* 11 Jan. 's av. t.	12	38
Nieuwe M. in de *Steenbok* 18 Jan. 's morg. t.	9	2
Eerste Kw. in den *Stier* 25 Jan. 's morg. ten	2	3

Venus is *avondster*, en gaat onder:
1 Jan. 's av. ten 4 u. 10 m.
16 Jan. 's av. ten 4 u. 52 m.

Mars gaat onder:
1 Jan. 's av. ten 5 u. 44 m.
16 Jan. 's av. ten 5 u. 53 m.

Jupiter gaat onder:
1 Jan. 's av. ten 5 u. 50 m.
16 Jan. 's av. ten 5 u. 11 m.
Zij treedt den 30 Jan. in *conjunctie* met de zon.

Saturnus gaat onder:
1 Jan. 's morg. ten 5 u. 57 m.
16 Jan. 's morg. ten 4 u. 49 m.

Zon in ♒ Aquarius, den 20.

FEBRUARIJ.

1	Donderd.		's m. on.
2	Vrijdag	*Maria Lichtmis.*	's av. op.
3	Zaturdag		6 6
4	ZONDAG	Septuagesima.	7 19
5	Maandag		8 30
6	Dingsdag		9 42
7	Woensd.		10 56
8	Donderd.		's m. op.
9	Vrijdag		0 13
10	Zaturdag		1 33
11	ZONDAG	Sexagesima.	2 57
12	Maandag		4 21
13	Dingsdag		5 36
14	Woensd.		6 36
15	Donderd.		7 19
16	Vrijdag		's av. on.
17	Zaturdag		6 9
18	ZONDAG	Quinquagesima.	7 41
19	Maandag	*Z. M. Koning Willem III. verj.*	9 8
20	Dingsdag	Vastenavond.	10 32
21	Woensd.	Aschd. H. Driev.	11 54
22	Donderd.	Petri Cath.	's m. on.
23	Vrijdag		1 14
24	Zaturdag	*St. Matth.*	2 31
25	ZONDAG	Quadragesima. Groote Vastenav.	3 42
26	Maandag		4 42
27	Dingsdag		5 30
28	Woensd.	Quatert.	6 6

Sprokkelmaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	13	51	7	45	4	43
2	12	13	59	7	44	4	45
3	12	14	5	7	42	4	47
4	12	14	11	7	40	4	49
5	12	14	17	7	38	4	51
6	12	14	21	7	37	4	53
7	12	14	25	7	35	4	55
8	12	14	28	7	33	4	57
9	12	14	30	7	31	4	59
10	12	14	31	7	29	5	0
11	12	14	31	7	28	5	2
12	12	14	31	7	26	5	4
13	12	14	30	7	24	5	6
14	12	14	28	7	22	5	8
15	12	14	26	7	20	5	10
16	12	14	23	7	18	5	12
17	12	14	19	7	16	5	14
18	12	14	14	7	14	5	16
19	12	14	9	7	12	5	18
20	12	14	3	7	10	5	20
21	12	13	56	7	8	5	21
22	12	13	49	7	5	5	23
23	12	13	41	7	3	5	25
24	12	13	32	7	1	5	27
25	12	13	23	6	59	5	29
26	12	13	13	6	57	5	31
27	12	13	2	6	55	5	32
28	12	12	51	6	52	5	34

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 48 m. *langer*.

	u.	m.
Volle M. in den *Leeuw* 2 Febr. 's morg. ten	4	6
Laatste kw. in den *Scorpioen* 10 Febr. 's morg. t.	8	25
Nieuwe M. in den *Waterman* 16 Febr. 's av. ten	7	12
Eerste kw. in de *Tweelingen* 23 Febr. 's av. t.	5	58

Venus gaat onder:
1 Febr. 's av. ten 5 u. 45 m.
16 Febr. 's av. ten 6 u. 35 m.

Den 7 en 8 Febr. leveren de planeten *Mercurius*, *Venus* en *Mars* het zeldzame schouwspel op, van zich zeer digt in elkanders nabijheid te bevinden.

Mars gaat onder:
1 Febr. 's av. ten 6 u. 4 m.
16 Febr. 's av. ten 6 u. 15 m.

Jupiter verliest zich in de morgenschemering.

Saturnus gaat onder:
1 Febr. 's morg. ten 3 u. 48 m.
16 Febr. 's morg. ten 2 u. 49 m.

Zon in ♓ Pisces, den 19.

MAART,

1	Donderd.		's m. on.
2	Vrijdag	Quatert.	6 52
3	Zaturdag	Quatert.	's av. op.
4	ZONDAG	Reminiscere.	6 20
5	Maandag		7 33
6	Dingsdag		8 46
7	Woensd.		10 2
8	Donderd.		11 21
9	Vrijdag		's m. op.
10	Zaturdag		0 43
11	ZONDAG	Oculi.	2 6
12	Maandag		3 23
13	Dingsdag		4 28
14	Woensd.	Overijss. Bidd. voor het Gewas.	5 15
15	Donderd.		5 48
16	Vrijdag		6 11
17	Zaturdag		6 28
18	ZONDAG	Laetare.	's av. on.
19	Maandag		8 1
20	Dingsdag		9 27
21	Woensd.		10 50
22	Donderd.		's m. on.
23	Vrijdag		0 12
24	Zaturdag		1 28
25	ZONDAG	Judica. *Maria Boodschap.*	2 35
26	Maandag		3 28
27	Dingsdag		4 8
28	Woensd.		4 38
29	Donderd.		4 59
30	Vrijdag		5 15
31	Zaturdag		5 28

LENTEMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	12	40	6	50	5	36
2	12	12	28	6	48	5	38
3	12	12	15	6	46	5	40
4	12	12	2	6	43	5	42
5	12	11	48	6	41	5	44
6	12	11	34	6	39	5	45
7	12	11	20	6	37	5	47
8	12	11	5	6	34	5	49
9	12	10	50	6	32	5	51
10	12	10	35	6	30	5	53
11	12	10	19	6	27	5	54
12	12	10	3	6	25	5	56
13	12	9	46	6	23	5	58
14	12	9	30	6	20	6	0
15	12	9	13	6	18	6	2
16	12	8	56	6	16	6	3
17	12	8	38	6	13	6	5
18	12	8	21	6	11	6	7
19	12	8	3	6	9	6	9
20	12	7	45	6	6	6	10
21	12	7	27	6	4	6	12
22	12	7	9	6	2	6	14
23	12	6	51	5	59	6	15
24	12	6	32	5	57	6	17
25	12	6	14	5	54	6	19
26	12	5	55	5	52	6	21
27	12	5	37	5	50	6	22
28	12	5	18	5	48	6	24
29	12	5	0	5	45	6	26
30	12	4	41	5	43	6	28
31	12	4	23	5	41	6	29

De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 7 m. *langer*.

	u.	m.
Volle M. in de *Maagd* 3 Maart 's av. ten	10	33
Laatste kw. in den *Schutter* 11 Maart 's av. ten	2	24
Nieuwe M. in de *Visschen* 18 Maart 's morg. ten	5	10
Eerste kw. in de *Kreeft* 25 Maart 's morg. ten	11	50

Venus gaat onder:
1 Maart 's av. ten 7 u. 18 m.
16 Maart 's av. ten 8 u. 8 m.

Mars gaat onder:
1 Maart 's av. ten 6 u. 23 m.
16 Maart 's av. ten 6 u. 31 m.

Jupiter komt op:
1 Maart 's morg. ten 6 u. 13 m.
16 Maart 's morg. ten 5 u. 21 m.

Saturnus gaat onder:
1 Maart 's morg. ten 2 u. 0 m.
16 Maart 's morg. ten 1 u. 5 m.

Zon in ♈ Aries, den 21.

APRIL,

1	ZONDAG	Palmarum.	's m. on.
2	Maandag		's av. op.
3	Dingsdag		7 50
4	Woensd.		9 9
5	Donderd.	Witte Dond. *H. Driev.*	10 31
6	Vrijdag	Goede Vrijd.	11 55
7	Zaturdag		's m. op.
8	ZONDAG	PASCHEN. *Princ. Wilhelm. Mar.*	1 15
9	Maandag	2e PAASCHD. (*Soph. Louis. verj.*	2 23
10	Dingsdag		3 15
11	Woensd.		3 51
12	Donderd.		4 16
13	Vrijdag		4 34
14	Zaturdag		4 49
15	ZONDAG	Quasimodo.	5 2
16	Maandag		's av. on.
17	Dingsdag		8 22
18	Woensd.		9 46
19	Donderd.		11 7
20	Vrijdag		's m. on.
21	Zaturdag		0 20
22	ZONDAG	Misericordia.	1 21
23	Maandag		2 7
24	Dingsdag		2 40
25	Woensd.		3 4
26	Donderd.		3 22
27	Vrijdag		3 36
28	Zaturdag		3 48
29	ZONDAG	Jubilate.	3 58
30	Maandag		4 8

Grasmaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	12	4	4	5	38	6	31
2	12	3	46	5	36	6	33
3	12	3	28	5	33	6	35
4	12	3	10	5	31	6	36
5	12	2	52	5	29	6	38
6	12	2	35	5	26	6	40
7	12	2	17	5	24	6	42
8	12	2	0	5	22	6	43
9	12	1	43	5	20	6	45
10	12	1	26	5	17	6	47
11	12	1	10	5	15	6	49
12	12	0	54	5	13	6	50
13	12	0	38	5	10	6	52
14	12	0	22	5	8	6	54
15	12	0	7	5	6	6	56
16	11	59	53	5	4	6	57
17	11	59	38	5	2	6	59
18	11	59	24	4	59	7	1
19	11	59	10	4	57	7	2
20	11	58	57	4	55	7	4
21	11	58	44	4	53	7	6
22	11	58	32	4	51	7	8
23	11	58	20	4	49	7	10
24	11	58	8	4	46	7	11
25	11	57	57	4	44	7	13
26	11	57	47	4	42	7	15
27	11	57	36	4	40	7	16
28	11	57	27	4	38	7	18
29	11	57	17	4	36	7	20
30	11	57	9	4	34	7	21

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 58 m. *langer*.

	u.	m.
Volle M. in de *Weegschaal* 2 April 's av. ten	2	53
Laatste kw. in den *Steenbok* 9 April 's av. ten	10	1
Nieuwe M. in den *Ram* 16 April 's av. ten	8	29
Eerste kw. in den *Leeuw* 24 April 's morg. ten	6	21

Venus gaat onder:
1 April 's av. ten 9 u. 1 m.
16 April 's av. ten 9 u. 51 m.

Mars komt den 10 April in *conjunctie* met de zon.

Jupiter komt op:
1 April 's morg. ten 4 u. 25 m.
16 April 's morg. ten 3 u. 28 m.

Saturnus gaat onder:
1 April 's morg. ten 0 u. 8 m.
16 April 's av. ten 11 u. 13 m.

Zon in ♉ Taurus, den 20.

MEI,

1	Dingsdag	*Philippus en Jacobus.*	's m. on.
2	Woensd.		's av. op
3	Donderd.	Kruisvinding.	9 39
4	Vrijdag		11 3
5	Zaturdag		's m. op
6	ZONDAG	Cantate.	0 17
7	Maandag		1 14
8	Dingsdag		1 55
9	Woensd.		2 22
10	Donderd.		2 41
11	Vrijdag		2 56
12	Zaturdag		3 9
13	ZONDAG	Vocem.	3 21
14	Maandag	Kruisdag.	3 34
15	Dingsdag		3 48
16	Woensd.		's av. on.
17	Donderd.	CHRISTUS HEMELVAART.	10 1
18	Vrijdag		11 8
19	Zaturdag		's m. on.
20	ZONDAG	Exaudi.	0 1
21	Maandag		0 40
22	Dingsdag		1 8
23	Woensd.		1 27
24	Donderd.		1 42
25	Vrijdag		1 55
26	Zaturdag		2 6
27	ZONDAG	PINKSTER.	2 16
28	Maandag	2e PINKSTERDAG.	2 27
29	Dingsdag		2 39
30	Woensd.	Quatert.	2 54
31	Donderd.		's av. op

Bloeimaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	57	1	4	32	7	23
2	11	56	53	4	30	7	25
3	11	56	46	4	28	7	26
4	11	56	39	4	26	7	28
5	11	56	34	4	24	7	30
6	11	56	28	4	22	7	31
7	11	56	23	4	21	7	33
8	11	56	19	4	19	7	35
9	11	56	15	4	17	7	37
10	11	56	12	4	15	7	38
11	11	56	10	4	14	7	40
12	11	56	8	4	12	7	42
13	11	56	7	4	10	7	43
14	11	56	6	4	8	7	45
15	11	56	6	4	7	7	46
16	11	56	7	4	5	7	48
17	11	56	8	4	4	7	49
18	11	56	9	4	2	7	51
19	11	56	11	4	1	7	52
20	11	56	14	4	0	7	54
21	11	56	17	3	58	7	55
22	11	56	21	3	57	7	57
23	11	56	25	3	55	7	58
24	11	56	30	3	54	8	0
25	11	56	35	3	53	8	1
26	11	56	41	3	52	8	2
27	11	56	47	3	50	8	4
28	11	56	54	3	49	8	5
29	11	57	1	3	48	8	6
30	11	57	9	3	47	8	7
31	11	57	17	3	46	8	9

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 34 m. *langer*.

	u.	m.
Volle M. in den *Scorpioen* 2 Mei 's morg. ten	4	28
Laatste kw. in den *Waterman* 9 Mei 's morg. t.	3	26
Nieuwe M. in den *Stier* 16 Mei 's morg. ten	2	38
Eerste kw. in de *Maagd* 24 Mei 's morg. ten	0	27
Volle M. in den *Schutter* 31 Mei 's av. ten	3	12

Venus gaat onder:
1 Mei 's av. ten 10 u. 37 m.
16 Mei 's av. ten 11 u. 8 m.

Mars verliest zich in de morgenschemering gedurende deze maand.

Jupiter komt op:
1 Mei 's morg. ten 2 u. 38 m.
16 Mei 's morg. ten 1 u. 42 m.

Saturnus gaat onder:
1 Mei 's av. ten 10 u. 23 m.
16 Mei 's av. ten 9 u. 33 m.

Zon in ♊ Gemini, den 21.

JUNIJ,

1	Vrijdag	Quatert.	's av.	op
2	Zaturdag	Quatert.	11	7
3	ZONDAG	*Dom. Trin. H. Driev.*	11	54
4	Maandag		's m.	op
5	Dingsdag		0	26
6	Woensd.		0	48
7	Donderd.	*Sacrament.*	1	4
8	Vrijdag		1	17
9	Zaturdag		1	29
10	ZONDAG		1	41
11	Maandag		1	55
12	Dingsdag		2	11
13	Woensd.	*Prins Will. Fred. Hendr. verj.*	2	33
14	Donderd.		's av.	on.
15	Vrijdag		9	53
16	Zaturdag		10	37
17	ZONDAG	*Dank- en Bededag. Hare Maj. de*	11	9
18	Maandag	Overw. bij Waterl. (*Koning. verj.*	11	31
19	Dingsdag		11	48
20	Woensd.		's m.	on.
21	Donderd.		0	1
22	Vrijdag		0	13
23	Zaturdag		0	23
24	ZONDAG	Johan Babtist.	0	33
25	Maandag		0	44
26	Dingsdag		0	58
27	Woensd.		1	16
28	Donderd.	Vast.	1	42
29	Vrijdag	*Petrus en Paulus.*	's av.	op
30	Zaturdag		9	47

ZOMERMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	57	26	3	45	8	10
2	11	57	34	3	45	8	11
3	11	57	44	3	44	8	12
4	11	57	53	3	43	8	13
5	11	58	3	3	42	8	14
6	11	58	14	3	41	8	15
7	11	58	25	3	41	8	16
8	11	58	36	3	40	8	17
9	11	58	47	3	40	8	18
10	11	58	59	3	39	8	19
11	11	59	11	3	39	8	19
12	11	59	23	3	39	8	20
13	11	59	35	3	38	8	21
14	11	59	48	3	38	8	21
15	12	0	0	3	38	8	22
16	12	0	13	3	38	8	22
17	12	0	26	3	38	8	23
18	12	0	39	3	38	8	23
19	12	0	52	3	38	8	24
20	12	1	5	3	38	8	24
21	12	1	18	3	38	8	24
22	12	1	31	3	38	8	25
23	12	1	44	3	38	8	25
24	12	1	57	3	39	8	25
25	12	2	10	3	39	8	25
26	12	2	22	3	39	8	25
27	12	2	35	3	40	8	25
28	12	2	47	3	40	8	25
29	12	2	59	3	41	8	25
30	12	3	11	3	41	8	24

De dagen worden van 1—22 Junij 22 m. *langer;* vervolgens tot aan het einde der maand 5 m. *korter*.

	u.	m.
Laatste kw. in de *Visschen* 7 Junij 's morg. t.	8	12
Nieuwe M. in de *Tweelingen* 14 Junij 's av. ten	2	54
Eerste kw. in de *Weegschaal* 22 Junij 's av. ten	5	17
Volle M. in den *Steenbok* 29 Junij 's morg. ten	11	38

Venus gaat onder:
1 Junij 's av. ten 11 u. 17 m.
16 Junij 's av. ten 11 u. 3 m.

Mars komt op:
1 Junij 's morg. ten 3 u. 13 m.
16 Junij 's morg. ten 2 u. 42 m.

Jupiter komt op:
1 Junij 's morg. ten 0 u. 42 m.
16 Junij 's av. ten 11 u. 41 m.

Saturnus verliest zich in de avondschemering. Zij komt den 10 Junij in *conjunctie* met de zon.

Zon in ♋ Cancer, den 22.

JULIJ.

1	ZONDAG		's av. op
2	Maandag	Maria Visit.	10 52
3	Dingsdag		11 10
4	Woensd.		11 25
5	Donderd.		11 38
6	Vrijdag		11 49
7	Zaturdag		's m. op
8	ZONDAG		0 2
9	Maandag		0 17
10	Dingsdag		0 37
11	Woensd.		1 3
12	Donderd.		1 39
13	Vrijdag		2 27
14	Zaturdag		's av. on.
15	ZONDAG		9 36
16	Maandag		9 54
17	Dingsdag		10 8
18	Woensd.		10 20
19	Donderd.	Hondsdagen begin.	10 30
20	Vrijdag		10 40
21	Zaturdag		10 50
22	ZONDAG		11 2
23	Maandag		11 18
24	Dingsdag		11 39
25	Woensd.	St. Jacob.	's av. on.
26	Donderd.		0 10
27	Vrijdag		0 58
28	Zaturdag		2 8
29	ZONDAG		's av. op
30	Maandag		9 14
31	Dingsdag		9 30

Hooimaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	3	23	3	42	8	24
2	12	3	34	3	43	8	24
3	12	3	46	3	43	8	24
4	12	3	57	3	44	8	23
5	12	4	7	3	45	8	22
6	12	4	18	3	46	8	22
7	12	4	28	3	47	8	21
8	12	4	37	3	48	8	21
9	12	4	47	3	49	8	20
10	12	4	56	3	50	8	19
11	12	5	4	3	51	8	18
12	12	5	13	3	52	8	18
13	12	5	20	3	53	8	17
14	12	5	27	3	54	8	16
15	12	5	34	3	56	8	15
16	12	5	40	3	57	8	14
17	12	5	46	3	58	8	13
18	12	5	51	3	59	8	12
19	12	5	56	4	1	8	10
20	12	6	0	4	2	8	9
21	12	6	4	4	3	8	8
22	12	6	7	4	5	8	7
23	12	6	9	4	6	8	5
24	12	6	11	4	8	8	4
25	12	6	12	4	9	8	2
26	12	6	13	4	10	8	1
27	12	6	13	4	12	8	0
28	12	6	12	4	13	7	58
29	12	6	11	4	15	7	56
30	12	6	9	4	16	7	55
31	12	6	7	4	18	7	53

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 10 m. *korter*.

u. m.

Laatste Kw. in den *Ram* 6 Julij 's av. ten 1 53

Nieuwe M. in de *Kreeft* 14 Julij 's morg. ten 4 26

Eerste kw. in de *Weegschaal* 22 Julij 's morg. t. 8 15

Volle M. in den *Waterman* 29 Julij 's morg. t. 6 45

Venus gaat onder:
1 Julij 's av. ten 10 u. 35 m.
16 Julij 's av. ten 9 u. 57 m.

Mars komt op:
1 Julij 's morg. ten 2 u. 18 m.
16 Julij 's morg. ten 1 u. 58 m.

Jupiter komt op:
1 Julij 's av. ten 10 u. 42 m.
16 Julij 's av. ten 9 u. 41 m.

Saturnus komt op:
1 Jnlij 's morg. ten 2 u. 43 m.
16 Julij 's morg. ten 1 u. 50 m.

Zon in ♌ Leo, den 23.

AUGUSTUS,

1	Woensd.		's av. op
2	Donderd.		9 56
3	Vrijdag		10 9
4	Zaturdag		10 23
5	ZONDAG		10 41
6	Maandag		11 5
7	Dingsdag	St. Albert.	11 38
8	Woensd.		's m. op
9	Donderd.		0 22
10	Vrijdag	St. Laurens.	1 19
11	Zaturdag		2 25
12	ZONDAG		's av. on.
13	Maandag		8 16
14	Dingsdag	Vast.	8 28
15	Woensd.	Maria Hemelvaart.	8 38
16	Donderd.		8 47
17	Vrijdag		8 57
18	Zaturdag		9 8
19	ZONDAG	Hondsdagen einde.	9 22
20	Maandag		9 39
21	Dingsdag		10 5
22	Woensd.		10 44
23	Donderd.		11 41
24	Vrijdag	St. Bartholomeus.	's m. on.
25	Zaturdag	*Prins Will. Alex. Car. Hendr.*	1 0
26	ZONDAG	*(Freder. verj.*	2 33
27	Maandag		's av. op.
28	Dingsdag		7 48
29	Woensd.	St. Jans onthoofding.	8 1
30	Donderd.		8 14
31	Vrijdag		8 28

OOGSTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	12	6	4	4	20	7	52
2	12	6	0	4	21	7	50
3	12	5	56	4	23	7	48
4	12	5	51	4	24	7	46
5	12	5	46	4	26	7	45
6	12	5	40	4	27	7	43
7	12	5	33	4	29	7	41
8	12	5	26	4	31	7	39
9	12	5	18	4	32	7	37
10	12	5	10	4	34	7	35
11	12	5	1	4	36	7	33
12	12	4	52	4	37	7	31
13	12	4	42	4	39	7	29
14	12	4	32	4	41	7	27
15	12	4	21	4	42	7	25
16	12	4	9	4	44	7	23
17	12	3	57	4	46	7	21
18	12	3	45	4	47	7	19
19	12	3	31	4	49	7	17
20	12	3	18	4	51	7	15
21	12	3	4	4	52	7	13
22	12	2	49	4	54	7	10
23	12	2	34	4	56	7	8
24	12	2	18	4	57	7	6
25	12	2	2	4	59	7	4
26	12	1	46	5	1	7	2
27	12	1	29	5	2	7	0
28	12	1	12	5	4	6	57
29	12	0	54	5	6	6	55
30	12	0	37	5	7	6	53
31	12	0	18	5	9	6	51

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 55 m. *korter*.

	u.	m.
Laatste kw. in den *Stier* 4 Aug. 's av. ten	9	46
Nieuwe M. in den *Leeuw* 12 Aug. 's av. ten	7	17
Eerste kw. in den *Scorpioen* 20 Aug. 's av. ten	8	58
Volle M. in de *Visschen* 27 Aug. 's av. ten	1	46

Venus gaat onder:
1 Aug. 's av. ten 9 u. 8 m.
16 Aug. 's av. ten 8 u. 15 m.
Den 12 Aug. prijkt zij met haren grootsten luister.

Mars komt op:
1 Aug. 's morg. ten 1 u. 43 m.
16 Aug. 's morg. ten 1 u. 33 m.

Jupiter is bijna den ganschen nacht zigtbaar, daar zij den 21 Aug. in *oppositie* treedt met de zon.

Saturnus komt op:
1 Aug. 's morg. ten 0 u. 55 m.
16 Ang. 's av. ten 11 u. 58 m.

Zon in ♍ Virgo, den 23.

SEPTEMBER,

1	Zaturdag		's av.	op
2	ZONDAG		9	6
3	Maandag		9	36
4	Dingsdag	*Kroonprins Will. Nicol. Alex.*	10	17
5	Woensd.	*(Fred. Karel Hendr. verj.*	11	10
6	Donderd.		's m.	op
7	Vrijdag		0	15
8	Zaturdag	*Maria Geboorte.*	1	26
9	ZONDAG		2	39
10	Maandag		3	52
11	Dingsdag		's av.	on.
12	Woensd.		6	57
13	Donderd.		7	6
14	Vrijdag	Kruisverheffing.	7	16
15	Zaturdag		7	28
16	ZONDAG		7	44
17	Maandag	St. Lambert.	8	6
18	Dingsdag		8	38
19	Woensd.	Quatert.	9	27
20	Donderd.		10	34
21	Vrijdag	Quatert. St. Mattheus.	11	59
22	Zaturdag	Quatert.	's m.	on.
23	ZONDAG		1	32
24	Maandag		3	9
25	Dingsdag		's av.	op
26	Woensd.		6	18
27	Donderd.		6	32
28	Vrijdag		6	47
29	Zaturdag	St. Michiel.	7	7
30	ZONDAG		7	33

HERFSTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	0	0	5	11	6	48
2	11	59	41	5	12	6	46
3	11	59	22	5	14	6	44
4	11	59	3	5	16	6	41
5	11	58	43	5	17	6	39
6	11	58	23	5	19	6	37
7	11	58	3	5	21	6	34
8	11	57	43	5	22	6	32
9	11	57	23	5	24	6	30
10	11	57	2	5	26	6	28
11	11	56	42	5	27	6	25
12	11	56	21	5	29	6	23
13	11	56	0	5	31	6	21
14	11	55	39	5	32	6	18
15	11	55	18	5	34	6	16
16	11	54	57	5	36	6	13
17	11	54	36	5	37	6	11
18	11	54	15	5	39	6	8
19	11	53	54	5	41	6	6
20	11	53	32	5	42	6	4
21	11	53	11	5	44	6	1
22	11	52	50	5	46	5	59
23	11	52	29	5	47	5	57
24	11	52	9	5	49	5	54
25	11	51	48	5	51	5	52
26	11	51	27	5	53	5	50
27	11	51	7	5	54	5	47
28	11	50	47	5	56	5	45
29	11	50	27	5	58	5	42
30	11	50	7	5	59	5	40

De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 0 m. *korter*.

	u.	m.
Laatste kw. in de *Tweelingen* 3 Sept. 's morg. t.	8	49
Nieuwe M. in de *Maagd* 11 Sept. 's morg. ten	11	16
Eerste kw. in den *Schutter* 19 Sept. 's morg. ten	7	26
Volle M. in den *Ram* 25 Sept. 's av. ten	9	50

Venus verliest zich in de avondschemering.

Mars komt op:
1 Sept. 's morg. ten 1 u. 26 m.
16 Sept. 's morg. ten 1 u. 22 m.

Jupiter gaat onder:
1 Sept. 's morg. ten 4 u. 8 m.
16 Sept. 's morg. ten 2 u. 54 m.

Saturnus komt op:
1 Sep. 's av. ten 11 u. 1 m.
16 Sept. 's av. ten 10 u. 6 m.

Zon in ♎ Libra, den 23.

OCTOBER,

1	Maandag		's av. op
2	Dingsdag		9 0
3	Woensd.		10 2
4	Donderd.		11 12
5	Vrijdag		's m. op
6	Zaturdag		0 25
7	ZONDAG		1 39
8	Maandag		2 52
9	Dingsdag		4 3
10	Woensd.	Victor.	5 15
11	Donderd.		's av. on.
12	Vrijdag		5 36
13	Zaturdag		5 51
14	ZONDAG	Maria van Rem	6 10
15	Maandag		6 38
16	Dingsdag	St. Gallus.	7 20
17	Woensd.		8 20
18	Donderd.	St. Lucas.	9 38
19	Vrijdag		11 7
20	Zaturdag		's m. on.
21	ZONDAG		0 39
22	Maandag		2 11
23	Dingsdag		3 41
24	Woensd.		5 10
25	Donderd.		's av. op
26	Vrijdag		5 8
27	Zaturdag		5 31
28	ZONDAG	*Simon en Judas.*	6 5
29	Maandag		6 48
30	Dingsdag		7 47
31	Woensd.	Vast.	8 56

Wijnmaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	49	48	6	1	5	38
2	11	49	29	6	3	5	35
3	11	49	10	6	4	5	33
4	11	48	52	6	6	5	31
5	11	48	34	6	8	5	28
6	11	48	16	6	10	5	26
7	11	47	59	6	11	5	24
8	11	47	42	6	13	5	21
9	11	47	25	6	15	5	19
10	11	47	9	6	17	5	17
11	11	46	54	6	18	5	15
12	11	46	39	6	20	5	12
13	11	46	24	6	22	5	10
14	11	46	10	6	24	5	8
15	11	45	57	6	26	5	6
16	11	45	44	6	27	5	3
17	11	45	31	6	29	5	1
18	11	45	19	6	31	4	59
19	11	45	8	6	33	4	57
20	11	44	57	6	35	4	55
21	11	44	47	6	36	4	53
22	11	44	38	6	38	4	50
23	11	44	29	6	40	4	48
24	11	44	21	6	42	4	46
25	11	44	14	6	44	4	44
26	11	44	7	6	46	4	42
27	11	44	1	6	47	4	40
28	11	43	56	6	49	4	38
29	11	43	52	6	51	4	36
30	11	43	48	6	53	4	34
31	11	43	45	6	55	4	32

De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 4 m. *korter*.

u. m.

Laatste kw. in de *Kreeft* 2 Oct. 's av. ten 11 29

Nieuwe M. in de *Weegschaal* 11 Oct. 's morg. t. 3 48

Eerste kw. in den *Steenbok* 18 Oct. 's av. ten 4 2

Volle M. in den *Stier* 25 Oct. 's morg. ten 7 52

Venus treedt 1 Oct. in benedenste *conjunctie* met de zon en wordt *morgenster;* zij komt op:
16 Oct. 's morg. ten 4 u. 44 m.

Mars komt op:
1 Oct. 's morg. ten 1 u. 15 m.
16 Oct. 's morg. ten 1 u. 9 m.

Jupiter gaat onder:
1 Oct. 's morg. ten 1 u. 53 m.
16 Oct. 's morg. ten 0 u. 50 m.

Saturnus komt op:
1 Oct. 's av. ten 9 u. 9 m.
16 Oct. 's av. ten 8 u. 10 m.

Zon in ♏ Scorpio, den 24.

NOVEMBER,

1	Donderd.	*Allerheiligen.*	's av. op
2	Vrijdag	Allerzielen.	11 23
3	Zaturdag	St. Hubert.	's m. op.
4	ZONDAG		0 36
5	Maandag		1 48
6	Dingsdag		2 59
7	Woensd.	St. Willebrordus. Overijss.	4 11
8	Donderd.	(Dankd. voor 't Gewas.	5 26
9	Vrijdag		's av. on.
10	Zaturdag		4 15
11	ZONDAG	St. Marten.	4 41
12	Maandag	St. Lebuinus.	5 18
13	Dingsdag		6 13
14	Woensd.		7 27
15	Donderd.		8 52
16	Vrijdag		10 21
17	Zaturdag		11 51
18	ZONDAG		's m. on.
19	Maandag	Oct. St. Lebuinus.	1 18
20	Dingsdag		2 45
21	Woensd.	Maria Presentatie.	4 12
22	Donderd.		5 40
23	Vrijdag		's av. op
24	Zaturdag		3 58
25	ZONDAG	St. Catharina, H. Driev.	4 38
26	Maandag		5 31
27	Dingsdag		6 37
28	Woensd.		7 50
29	Donderd.		9 5
30	Vrijdag	St. Andreas.	10 19

SLAGTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	43	43	6	57	4	30
2	11	43	42	6	59	4	28
3	11	43	42	7	0	4	26
4	11	43	42	7	2	4	24
5	11	43	43	7	4	4	23
6	11	43	45	7	6	4	21
7	11	43	48	7	8	4	19
8	11	43	52	7	10	4	17
9	11	43	57	7	12	4	16
10	11	44	2	7	13	4	14
11	11	44	8	7	15	4	13
12	11	44	16	7	17	4	11
13	11	44	24	7	19	4	9
14	11	44	32	7	21	4	8
15	11	44	42	7	22	4	6
16	11	44	53	7	24	4	5
17	11	45	4	7	26	4	4
18	11	45	16	7	28	4	2
19	11	45	29	7	30	4	1
20	11	45	43	7	31	4	0
21	11	45	57	7	33	3	58
22	11	46	13	7	35	3	57
23	11	46	29	7	36	3	56
24	11	46	46	7	38	3	55
25	11	47	4	7	40	3	54
26	11	47	22	7	41	3	53
27	11	47	41	7	43	3	52
28	11	48	1	7	45	3	51
29	11	48	22	7	46	3	50
30	11	48	43	7	48	3	49

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 33 m. *korter*.

	u.	m.
Laatste kw. in den *Leeuw* 1 Nov. 's av. ten	5	41
Nieuwe M. in den *Scorpioen* 9 Nov. 's av. ten	7	56
Eerste kw. in den *Waterman* 16 Nov. 's av. ten	11	40
Volle M. in de *Tweelingen* 23 Nov. 's av. ten	8	16

Venus komt op:
1 Nov. 's morg. ten 3 u. 33 m.
16 Nov. 's morg. ten 3 u. 12 m.
Den 22 Nov. vertoont zij zich in haren grootsten glans.

Mars komt op:
1 Nov. 's morg. ten 1 u. 0 m.
16 Nov. 's morg. ten 0 u. 50 m.

Jupiter gaat onder:
1 Nov. 's av. ten 11 u. 45 m.
16 Nov. 's av. ten 10 u. 51 m.

Saturnus komt op:
1 Nov. 's av. ten 7 u. 6 m.
16 Nov. 's av. ten 6 u. 3 m.

Zon in ♐ Sagittarius, den 22.

DECEMBER,

1	Zaturdag		's av. op
2	ZONDAG	1 Advent.	's m. op
3	Maandag		0 42
4	Dingsdag		1 53
5	Woensd.	Vast.	3 6
6	Donderd.	St. Nicolaas.	4 22
7	Vrijdag	Vast.	5 41
8	Zaturdag	*Maria Ontvaugenis.*	7 4
9	ZONDAG	2 Advent.	's av. on.
10	Maandag		4 3
11	Dingsdag		5 12
12	Woensd.	Vast.	6 37
13	Donderd.		8 7
14	Vrijdag	Vast.	9 38
15	Zaturdag		11 6
16	ZONDAG	3 Advent.	's m. on.
17	Maandag		0 31
18	Dingsdag		1 56
19	Woensd.	Quatert. Vast.	3 21
20	Donderd.		4 46
21	Vrijdag	St. Thom. Apost. Quatert. Vast.	6 12
22	Zaturdag	Quatert.	7 33
23	ZONDAG	4 Advent.	's av. op
24	Maandag	Vast.	4 19
25	Dingsdag	CHRISTUS GEBOORTE.	5 31
26	Woensd.	2e KERSDAG.	6 46
27	Donderd.	*St. Johan Evangelist.*	8 1
28	Vrijdag	Onschuldige Kinder.	9 14
29	Zaturdag		10 25
30	ZONDAG		11 36
31	Maandag	Silvester.	's m. op

WINTERMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	11	49	5	7	49	3	49
2	11	49	28	7	51	3	48
3	11	49	52	7	52	3	47
4	11	50	16	7	53	3	47
5	11	50	40	7	55	3	46
6	11	51	5	7	56	3	46
7	11	51	31	7	58	3	45
8	11	51	57	7	59	3	45
9	11	52	24	8	0	3	44
10	11	52	51	8	1	3	44
11	11	53	19	8	2	3	44
12	11	53	47	8	3	3	44
13	11	54	15	8	4	3	44
14	11	54	44	8	5	3	44
15	11	55	13	8	6	3	44
16	11	55	42	8	7	3	44
17	11	56	11	8	8	3	44
18	11	56	41	8	9	3	45
19	11	57	10	8	9	3	45
20	11	57	40	8	10	3	45
21	11	58	10	8	11	3	46
22	11	58	40	8	11	3	46
23	11	59	10	8	12	3	47
24	11	59	40	8	12	3	47
25	12	0	10	8	12	3	48
26	12	0	39	8	13	3	48
27	12	1	9	8	13	3	49
28	12	1	39	8	13	3	50
29	12	2	8	8	13	3	51
30	12	2	37	8	13	3	52
31	12	3	6	8	13	3	53

De dagen worden van 1—22 Dec. 25 m. *korter;* vervolgens tot aan het einde der maand 6 m. *langer.*

	u.	m.
Laatste kw. in de *Maagd* 1 Dec. 's av. ten	2	35
Nieuwe M. in den *Schutter* 9 Dec. 's morg. ten	10	42
Eerste kw. in de *Visschen* 16 Dec. 's morg. t.	7	21
Volle M. in de *Kreeft* 23 Dec. 's morg. ten	11	3
Laatste kw. in de *Weegschaal* 31 Dec. 's av. t.	0	28

Venus komt op:
1 Dec. 's morg. ten 3 u. 19 m.
16 Dec. 's morg. ten 3 u. 40 m.

Mars komt op:
1 Dec. 's morg. ten 0 u. 36 m.
16 Dec. 's morg. ten 0 u. 20 m.

Jupiter gaat onder:
1 Dec. 's av. ten 10 u. 2 m.
16 Dec. 's av. ten 9 u. 16 m.

Saturnus is genoegzaam den geheelen nacht zigtbaar, daar zij den 18 Dec. in *tegenstand* treedt met de zon.

Zon in ♑ Capric., den 22.

GENEALOGIE

VAN HET

KONINKLIJKE HUIS.

19	Jan.	1795.	*H. M. de Koningin-Weduwe.*
1	Febr.	1808.	Prinses *Frederik.*
19	—	1817.	Z. M. den KONING.
28	—	1797.	Prins *Frederik*, Oom des Konings.
8	April	1824.	Prinses *Sophia*, Erf-Groot-Hertogin van *Saxen-Weimar-Eisenach*, Zuster des Konings.
9	Mei	1810.	Prinses *Marianne*, vroeger Gemalin van Prins *Albert* van Pruissen, Tante des Konings.
13	Junij	1820.	Prins *Hendrik*, Broeder des Konings.
17	—	1818.	H. M. de KONINGIN.
5	Julij	1841.	Prinses *Maria*, Dochter van Prins *Frederik.*
5	Aug.	1828.	Prinses *Louisa*, Dochter van Prins *Frederik.*
25	—	1851.	Prins *Willem Alexander Carel Hendrik Frederik*, Zoon des Konings.
4	Sept.	1840.	De KROONPRINS.

BIJDRAGEN

TOT DE

GESCHIEDENIS DER DEVENTER MUNT.

(TWEEDE GEDEELTE.)

Wij hebben het stukje, dat wij in den vorigen jaargang onder dit opschrift mededeelden, hoofdzakelijk geëindigd met de jaren 1567 en 1568, toen de moeijelijkheid was opgeheven, die de Overijsselsche drie steden van zijde van het Duitsche Rijk ten aanzien van het munten hadden ondervonden, en bepaaldelijk hare betrekking was aangenomen en geregeld van medeleden van den Nederlandschen Westfaalschen kreits.

Thans deze geschiedenis, vooral naar aanleiding van het voorhandene in het Deventer archief, willende vervolgen, beginnen wij met eene ongelegenheid, welke niet lang daarna

ontstond en aan het munten der steden, dat sedert de keizerlijke beschikking van 1567 (1) rustig had plaats gehad, bezwaren in den weg leide.

De ongelegenheid namelijk die uit het groot getal muntplaatsen ontstond, gaf aanleiding, dat op den Rijksdag, die in 1570 te Spiers was gehouden (2), bepaald werd, dat voortaan, met uitzondering van de standen, die eigene bergwerken hadden, in elken kreits slechts drie of vier muntplaatsen zouden toegelaten worden voor de stenden die het regaal bezaten, zoo dat, wanneer men gemunt wilde hebben, men zich derwaarts moest wenden. Voor de steden van Overijssel, die onder die muntplaatsen niet voorkwamen, was deze bepaling hoogst bezwarend, omdat, ook afgescheiden van het voordeel dat het hoogheidsregt opleverde, de uitgestrekte koophandel, dien zij ook toen nog bijzonder met het Oosten dreven, het bezit van eene munt allezins wenschelijk maakte. De handel toch, wij behoeven het naauwelijks te herinneren, werd toen nog bijna geheel met klinkende munt gedreven en was de wissel, ofschoon niet onbekend of ongewoon, van oneindig minder

(1) *Alm.* 1854 bl. 68.

(2) Maandag na trinitatis (21 Mei). De steden hadden zich bij een brief aan den keizer verschoond te komen. *Reyseb.* 29 *April* 1570.

gebruik dan thans (1). Daarom vooral was het van belang, dat de vreemde handelaren hunne medegebragte landsmunt gemakkelijk voor munt van de plaats konden verwisselen.

De steden, nu genoodzaakt met munten stil te zitten, beklaagden zich daarover ten zeerste bij de kreitsvergadering te Keulen. En daar deze van oordeel was dat beschikking hierin buiten hare bevoegdheid lag, wendden zij zich bij een adres van den 25 Augustus 1571 aan de commissarissen des keizers en der vorsten en standen van het Duitsche Rijk, die destijds op den bijzonderen Rijksdag te Frankfort bijeen waren, om te handelen over de voortduring eener muntverordening van wijlen keizer Ferdinand. Zij drongen daarbij vooral op handhaving hunner muntprivilegiën die zoo dikwijls door de keizers en nog in 1567 door den tegenwoordigen bevestigd waren, toonden aan dat ze nooit strafbare munt hadden vervaardigd, dat ze veel koophandel hebbende, het daarom ondragelijk zoude zijn het materiaal elders te moeten brengen, hetgeen vooral in deze gevaarvolle en onrustige tijden niet zonder groot bezwaar kon geschieden en verzochten daarom ten ernstigste, dat haar het munten,

(1) W. C. Mees, *Proeve eener geschiedenis van het Bankwezen in Nederland.* Rotterdam 1838. bl. 6.

gelijk van ouds, naar de rijksverordeningen zou worden toegestaan, protesterende zelfs tegen het genomen besluit. Nijmegen trok hierin ééne lijn met haar.

Te Frankfort werd het verzoek billijk gevonden; men maakte niettemin zwarigheid te beslissen en verzond de zaak naar den keizer.

Er was intusschen tegen 18 November van dat zelfde jaar 1571 eene kreitsvergadering te Essen uitgeschreven en daar het scheen, dat ook daar de zaak zou behandeld worden werd het raadslid Steven van Rhemen derwaarts gezonden, om met alle kracht te verhinderen, dat men eenig besluit nam, vóór dat de beslissing des keizers bekend was (1).

Die beslissing zich steeds latende wachten, verzochten de steden op den Keulschen probationsdag in Mei 1574 met nadruk intercessie bij den keizer, en deze schijnt van goed gevolg te zijn geweest. Immers bij eenen brief van keizer Maximiliaan den 22 December 1574, werd hun het munten weder toegestaan, onder beding van stipte inachtneming der rijksverordeningen en vlijtig bezoek der probationsda-

(1) Volmagt en instructie van de 3 steden van 14 Nov. 1571 beide gezegeld (882, 897). Uit de laatste blijkt, dat de muntplaatsten reeds waren aangewezen. Ik heb ze intusschen nergens genoemd gevonden.

gen (1), waaraan zij ook voldeden, daar wij ze in Mei van het volgend jaar alle drie te Keulen tegenwoordig vinden.

De naauwe band met het Duitsche Rijk ten aanzien der munt bleek ook nog in eene moeijelijkheid, waarin de muntmeester Balthazar Wijntgens in 1585 getrokken werd door eene klagte van de waardijns uit den raad te Deventer Winolt ter Loe en Nicolaas van Essen, doch die door den laatsten alleen werd volgehouden en waarbij hij behalve eenige punten van minder belang, hoofdzakelijk beschuldigd werd sedert eenigen tijd de daalders te ligt te hebben geslagen. De stad Deventer meende deze zaak aan zich te moeten houden, doch de kreits oordeelde daarin bevoegd te zijn, omdat het rijksmunt gold. Er zijn over die zaak nog een aantal stukken voorhanden (892) (2),

---

(1) De brief gezegeld en door den keizer eigenhandig geteekend is nog aanwezig (900). Hij is (doch vrij onnaauwkeurig) medegedeeld door v. HATTUM. Zwolle III. bl. 143, die ook blijkbaar met de aanleiding niet bekend is geweest.

De vreemde heeren die in deze zaak werkzaam waren geweest kregen eenige vereering voor hunne moeite. *Reyseb.* 10 *Maart* 1575.

(2) Zie eene uitvoerige verantwoording van den muntmeester: *Resol. mag.* 29 *Sept.* 1585, waarin o. a. voorkomt dat der drie steden daalders sedert vele jaren herwaarts boven anderen gezocht waren en nog toen

waaruit blijkt, dat dit geding door schrift en tegenschrift met levendigheid voor den kreits is gevoerd. Een vonnis van 7 Oct. 1589 (899) sprak den muntmeester vrij. De daalders die het gold, waren na genomene proeven door den generaal-waardijn goed bevonden. Maar de aanklager heeft daarmede geen vrede gehad. Immers is mij uit een brief van de gezanten op den probationsdag te Keulen van 5 Mei 1590 gebleken, dat de zaak voor het keizerlijk kamergerigt in appel was gebragt, doch niet wat de uitslag geweest is. De vrijgesprokene was reeds overleden. Misschien bleef de zaak hangen en had zij na den dood van den klager in 1594 geen verder gevolg.

Sedert den brief van keizer Maximiliaan van 1574 hadden de steden het gemeenschappelijk munten als vroeger wederom voortgezet. Behalve den stuiver van 1577 (1), waren het vooral daalders en gouden guldens, de laatste in gering getal (2). De daalders hadden sedert

---

vóór anderen in Zweden, Denemarken, Polen, Noorwegen, Dantzig, Koningsbergen en gansch Oostland geroemd en begeerd werden, waartoe zij nog dagelijks te Amsterdam en elders met ¼ st. opgeld werden opgewisseld.

(1) *Alm.* 1854 bl. 71—72. De omschrijving vindt men *Reyseb.* 16 Jan. 1577.

(2) Zie de daalders opgegeven *Alm.* 1854 bl. 77. De

1567, toen zij naar eene nieuwe ordonnantie des Rijks geslagen werden, eene andere meer sierlijke teekening gekregen en was het borstbeeld van keizer Karel door den adelaar met de twee hoofden en den rijksappel vervangen, zooals dit wapen van toen af op de groote stukken, bijzonder op de florijnen of achtentwintigen later is gebleven. Dit munten had echter door het woelige en onrustige der tijden vrij ongeregeld of met tusschenpoozen plaats, vooral in het tijdvak van 1570 tot 1579, toen behalve in het eerste en laatstgenoemde jaar slechts in 1571, 1577 en 1578 gemunt is (1). Het geschiedde zoo als bekend is te Deventer immers tot het jaar 1583. Toen werd besloten (2) de daalders voor den tijd van zes maanden ook te Kampen te doen slaan, en is dit sedert zoo gebleven. In eenen brief

---

opname van het goud staat in de registers aldus opgeteekend:

Van 8 Aug. 1570 — 29 Nov. 1578 18 mark 2 once.
Van 5 Maart 1577 — 3 Dec. 1579 49 „ 4 „
Vad 3 Dec. 1579 — 1 Oct. 1582 60 „

En in eene Kamper afrekening van 13 Julij 1583—5 Oct. 1584 10 mark. Overigens is er aan kleine munt geslagen van 1579—1582 aan 3-plakken 3325 mark en plakken en halven 4521 mark.

(1) Afrekening met Balth. Wijntgens van 5 Dec. 1579 in het *Camper Dagvaartenboek* van 1579—81 fol. 90—92.

(2) *Alm.* 1854 bl. 50.

van den 25 Maart 1587 (kort na 't verraad van Stanley) vorderde de regering van Deventer van die van Kampen, dat deze zou ophouden in naam der drie steden te munten, nu men wederom onder de gehoorzaamheid des konings gebragt was (897). De registers van de munt der drie steden in het archief te Deventer eindigen met den 25 Aug. 1583 (884). De lateren, waaruit bepaald blijkt dat de munt aldaar werd geoefend, zijn te Kampen en gaan tot Mei 1587 (1). Maar langer schijnt dit gemeenschappelijk munten, schoon men wel eenen muntmeester had, niet te hebben geduurd; immers is mij daarvan door muntstukken of op andere wijze geen blijk voorgekomen (2). Het verraad van Stanley (Januarij

(1) Tot aanvulling van de Bijlage in den vorigen jaargang voeg ik hierbij de hoeveelheid daalders aldaar geslagen.

Van 13 Julij 1583 — 5 Oct. 1583	34761	mark.
5 Oct. 1584 — 18 April 1585	7203	„
15 Maart 1586 — 17 Mei 1587	10054	„
te zamen	52018	„

Bij de laatste partij staat dat ze geslagen is door Caspar Wijntgens, der 3 steden muntmeester. Dit is mij niet duidelijk, schoon 't ook elders voorkomt.

(2) Sedert 1567 vindt men daalders behalve van dat jaar van 1568, 1570, 1575, bij V. D. CHIJS, *Overijss. munten* pl. VII en van 1583, 1584, 1585 en 1586 bij VERKADE, *Muntboek* pl. 146, en *Catal.* VERKADE bl.

1587) bragt Deventer gedurende vier jaren weder aan de Spaansche zijde en terwijl de beide andere steden van dat juk verschoond bleven, lag daarin voldoende hinder om het gemeenschappelijk munten voort te zetten, terwijl latere pogingen daartoe zonder gevolg zijn gebleven (1).

Der drie steden munt alzoo tijdens de afzondering van Deventer niet wel kunnende werken, gaf dit aanleiding tot het afzonderlijk munten door Kampen en Zwol, waarmede de laatste in 1590 was begonnen. Ze waren daartoe ook genoodzaakt (zoo werd geschreven in een brief aan den kreits) door het verbod van Deventer, en het ernstelijk schrijven dezer stad om haar naam en wapen op de munten niet te gebruiken. Tot conservatie van hare muntgeregtigheden, hadden ze dus op zich zelf moeten handelen, doch wilden hun best doen, dat der drie steden munt ten eersten weder geconsolideerd werd (2). Deventer schijnt dit laatste ook gewild en pogingen te hebben aangewend tot herstel van het oude verbond; zij schreef dat in April 1593 aan de vergaderde gezanten te

39 No. 1349—1353. Op den Catalogus van Becker (1854) bl. 44 No. 834 daalders van 1579 en 1580.

(1) Onder andere in eene bijeenkomst der 3 steden te Hattem (15 Nov. 1591).

(2) *Reyseb.* 15 *Sept.* 1593.

Keulen doch te gelijk haar voornemen om ook afzonderlijk te munten, indien zij met de andere steden niet slaagde. Van wege den kreits gaf men het gevoelen te kennen, dat de stad daarvoor de toestemming des keizers behoefde. Maar deze werd niet gevraagd. Althans den 9 April 1594 schreef de regering aan den kreits, dat ze het met de andere steden niet hebbende kunnen schikken, besloten had eene afzonderlijke munt op te rigten en nu haren vroegeren raadsvriend Nicolaas van Essen, als muntmeester (1) zond met het verzoek om dezen in den eed te nemen. Zeer ten ongenoegen der stad werd dit geweigerd ondanks de vertoonde privilegiën. Bij het terugkeeren had de muntmeester nog het ongeluk in 's vijands handen te vallen, waarbij hij dermate „getracteert ende gemartertt" werd, dat hij spoedig na zijne tehuiskomst aan de gevolgen overleed. Zijn opvolger was Matthys Engelkens (2).

Dit geschil heeft gedurende verscheidene vergaderingen een onderwerp van behandeling voor den kreits opgeleverd. Van die zijde werd steeds beweerd, dat het besluit van de rijksvergadering van 1570 geen verdere muntplaatsen toeliet, en dat bij den brief des keizers van 1574,

---

(1) *Resol. mag.* 14 *Febr.* 1594.
(2) *Resol. mag.* 15 *Aug.* 1594.

wel de drie steden gezamenlijk het verlof van munten hadden gekregen, maar niet afzonderlijk. Men bleef dus, bij al den aandrang, dien Deventer gebruikte, volhouden, dat de steden zich moesten schikken, en over ééne muntplaats overeenkomen. Kampen en Zwol voegden zich in zooverre, dat ze wilden toetreden wanneer de munt bij afwisseling in de drie steden kon worden gehouden (1). Maar dit wilde Deventer niet, die beweerde het regt daartoe te bezitten, en meende dit zelfs uit den keizerlijken brief van 1574 te kunnen afleiden. Zij onthield zich in dien tijd, zeer tot genoegen des kreits, van munten, terwijl de beide andere steden daarmede voortgingen, ondanks de herhaalde vermaningen van zijde des kreits, om toch muntmeester of waardijn of minstens muntregisters te zenden, waaraan niet voldaan werd. Maar Deventer liet niets onbeproefd om tot een eind te geraken, besloot zelfs in 1596 tot een gezantschap, dat niettemin om de gevaren des tijds de reize niet volbragt (2). Het niet

(1) Verg. *Ridd. en Sted.* 1 *Nov.* 1594.

(2) Het zou bestaan uit de twee burgemeesters Herman Scharff en N. Heijinck en de beide secretarissen Bernard Luninck en Johan van Apeldoren. Paspoort en vrijgeleidebrief van den hertog van Gulik en Berg van 7 Julij 1596 liggen nog ongeschonden in 't archief, met een brief van den gemagtigde te Keulen, Schnellen,

afdoen der zaak maakte dat zij ernstiger toon begon aan te slaan, waarvan het gevolg schijnt geweest te zijn, dat de kreits in plaats van te vermanen en te raden, zoo als tot dusver nog gedaan was, meer bepaald begon te spreken, en de beide steden met suspensie ja zelfs met berooving van haar muntregt dreigden. In Mei 1598 zond Deventer, na te voren verklaard te hebben den afzonderlijken muntslag te zullen beginnen, haren muntmeester Matthijs Goossens en haren waardijn Lucas Ricksen naar Keulen om beëedigd te worden, maar wederom vergeefs. De vergadering zond ze terug en nam te gelijk het besluit, dat de drie steden binnen twee maanden zich weder bijeen zouden voegen en over de bepaalde muntplaats overeenkomen. Kwam dit niet tot stand, dan moest elke stad ze een jaar lang hebben, te beginnen met Deventer, omdat die stad aan de bevelen van den kreits had gehoorzaamd. De muntslag moest onder de wapenen en inscriptie der drie steden geschieden, tenzij dit onder haar anders mogt worden gevonden. Alles tot dat latere uitspraak hierin mogt voorzien. Overigens moesten de steden zich op eene straf van 1000 gouden guldens van het afzonderlijk munten onthouden,

---

waarin hij uitvoerig en van plaats tot plaats den weg aanwijst dien de Heeren moesten nemen (900).

en Kampen en Zwol hunne muntmeesters en waardijns, die ze gebruikten, met bussen en registers op den probationsdag in October te Keulen zenden, opdat men daarvan de noodige kennis hadde, en ook dat op dezelfde straf.

Ik twijfel of de steden zich hieraan veel gestoord hebben. Zeker is het ten minste dat Deventer korte dagen na dit besluit haren muntmeester magtigde tot het slaan van eenige penningen, en later ook tot andere, die ik straks nader zal opgeven.

Deventer zeer teleurgesteld, bijzonder ook door de beslissing omtrent het afwisselende der muntplaats, protesteerde in de vergadering van October 1598 nadrukkelijk omtrent „hare wel „hergebragte en geprescribeerde possessie der „officina" met verzoek daarbij dat tegen haar geene executie mogt plaats hebben, omdat de beide andere steden zich niet schenen te willen voegen. Deze ook hielden zich stil.

Op dit vertoog en om het gevaar des krijgs besloot de kreits de executie van het vonnis voorloopig op te schorten, maar daaraan gevolg te geven met inbegrip van de opheffing der munt, indien op den probationsdag van Mei 1599 niet bewezen werd, dat de besluiten in allen deele werden uitgevoerd en nageleefd. Doch werd te gelijk bepaald, de geheele zaak en bijzonder het volhardende gedrag van Kampen en Zwol

op de rijksvergadering te brengen, die den 1 Febr. 1599 te Spiers zou worden gehouden (1),

Wat hiervan nu verder geworden is bleek mij niet, noch wat op de rijksvergadering, noch wat op den probationsdag te Keulen is voorgevallen. Van de eerste op 1598 volgende jaren zijn in het archief geene stukken, die tot de kreitsvergadering betrekking hebben. Uit de lateren blijkt het, dat de verhouding tot den kreits dezelfde gebleven is, hoezeer de band en ook de ondergeschiktheid ten gevolge van den nieuwen toestand van zaken en nu het gewest tot de Vereenigde Nederlanden behoorde, merkelijk verminderde. Zeker is het, dat van hereeniging van de munten der drie steden in werkelijkheid niets is gekomen; dat Kampen en Zwol, die, zoo als wij zagen, reeds van af 1587, immers zeker van af 1590 (2), afzonderlijk hadden gemunt, dit hebben doorgezet

---

(1) Ik heb het gebeurde in deze jaren kort voorgesteld, hoewel ik daarvoor gansche pakken Duitsch geschrift heb moeten doorworstelen, dat door de gerektheid en langdradigheid bijna niet te begrijpen is. Voor breedere behandeling scheen mij het onderwerp niet van genoegzaam belang. VAN HATTUM III bl. 254—56 spreekt ook van het gebeurde, doch vrij onvolledig.

(2) Van 1590 tot 1594 schijnt Balthazar Wijntgens de jonge, muntmeester der stad Zwol te zijn geweest.

tot 1598 en later, terwijl Deventer, dat in al dien tijd had stil gezeten (1), dit eerst in 1598 is begonnen. En dit afzonderlijk uitoefenen van het muntregt door de steden is blijven bestaan, voor zoover het niet afgebroken is geworden, door overeenkomsten met de Staten-Generaal, waarover wij gelegenheid zullen hebben breeder te spreken.

De penningen tot het slaan waarvan Matthijs Goossens den 13 Mei 1598 (vijf dagen na het Keulsche reces) vrijheid kreeg (2) tot eene som van 900 daalders toe (3), waren:

1. *Zesstuivers* penningen, voormaals bij de drie steden, nu onlangs door Zwol alleen gemunt, ter snede van 53 tot 55 en 8 penningen fijn, een of twee grein minder.

2. *Driestuivers* penningen van 80 in 't mark en 6 penningen fijn, een of twee grein minder.

3. *Stuivers* zoo als bij onderscheiden provinciën en steden nu onlangs geslagen waren,

---

(1) Met uitzondering van het slaan van duiten. Bij *Resol. van* 28 *Febr.* 1592 werd de muntmeester van Essen gelast te munten voor 200 daalders *doyten* en 50 daalders penningen van 16 in een stuiver. De stempels daarvoor waren 22 Maart daaropvolgende gereed. Zie de duiten afgebeeld bij VERKADE pl. 157 fig. 2.

(2) Tot ijzersnijder werd 10 Junij 1598 benoemd Gijsbert Clos. Zie *Res. mag.* van dien dag.

(3) Den 2 Sept. 1598 werd hij nog gemagtigd aan schillingen te munten voor 100 p. vl.

ter snede van 124 stuk en 3 penn. fijn, met remedie van 2 grein fijn zilver en 2 stuks in 't gewigt.

4. *Halve-stuivers* zoo als die in Vriesland geslagen werden, ter snede van 214 stuks, met remedie van 3 stuks, en 2 penn. 6 grein in 't alloij en remedie van 2 grein (884) (1).

Dit schijnt eene munt geweest te zijn, die reeds vroeger bij de steden was geslagen. Niet alleen blijkt dit uit deze concessie, maar ook nog uit een adres van Balthazar Wijntgens van 1583 aan de drie steden, waarin hij tot het slaan van 6, 3, en 1½ stuivers verlof vraagt, zeggende, dat die soort in den Westfaalschen kreits was aangenomen en ook door de landschapsmunt van Overijssel geslagen tot goed gerief van den koopman en dagelijksch profijt van het landschap (2).

---

(1) Hoedanig de 6 stuivers er uit zagen weet ik niet; mogelijk gelijk aan die, afgebeeld bij VERKADE, pl. 155 fig. 1—5. Die te Zwol geslagen in 1595 en 1598 vindt men nevens de halven afgebeeld aldaar pl. 175 No. 2—5. De stuiver mogelijk die op pl. 156 No. 4; de halve pl. 218 No. 5; 't geen ik te eer vermoede, omdat ik uit eene aanteekening moet opmaken dat de omschriften luidden *Mon. Nova Civit. Dav.* en *Pace et bello constans*.

(2) Vermeld *Resol. Ridd. en Sted.* 7 *Dec.* 1583. Uit eene afrekening met den muntmeester van 17 Mei 1587 (*Camper Reyseboek* 1586—88) blijkt dat gemunt zijn van

Korten tijd hierna werd onder dagteekening van 14 Maart 1600 van wege burgemeesteren, schepenen en raad der stad een gezegelde brief opgemaakt, waarbij, zoo als men schrijft tot muntmeester werd aangenomen dezelfde Matthijs Goossens, en overeengekomen dat hij op den voet en naar de ordonnantie in 't Roomsche Rijk daarvan gemaakt (1), zou munten *up den ketell:*

1. *Een gouden gulden* van 18½ karaat en 76 in het trooische mark, met remedie van 1 grein in 't alloij en ¾ van een engels in 't gewigt van elk mark werks.

2. *Een zilveren rijksdaalder* van 10 penn. 16 gr. en 8 stukken en 8 engels in het trooische mark, ter remedie van 1 gr. in 't alloij en 1 engels in 't gewigt op het mark werks; met verdere voorwaarde, dat de bus twee malen 's jaars zou worden gewaardeerd, en hij den koopman zoowel in 't munten als in 't wisselen goed bescheid zou doen, terwijl de sleeschat nader zou worden bepaald. De muntmeester

---

5 Oct. 1584 — 18 April 1585 aan 6 st. penn. 183 mark 6 onc. en aan 3 st. p. 63 mark.

(1) *Resol. mag.* 4 *Jan.* 1600. Hij kreeg toen ook verlof om voor 300 car. gld. aan halve stuivers te mogen munten, mits hij dezelve volgens zijn aanbod niet hier, maar in Holland of elders uitgaf. Er schijnt hier dus overvloed van kleine munt te zijn geweest.

beëedigde deze overeenkomst (886). Deze beide stukken kwamen alzoo vrij wel overeen met de gouden guldens van 1557 en den Joachimsdaalder van 1538 (1). Doch welke de teekening van een en ander was, weet ik niet. Er zijn mij geene afbeeldingen van bekend, evenmin als ik aanteekening heb gevonden van hetgeen daarvan is gemunt.

In het volgend jaar 1601 is men met den dukaat begonnen. Volgens raadsbesluit van 20 Augustus van dat jaar, krijgt dezelfde muntmeester van de regering der stad verlof om op den voet des rijks te munten:

1. *Een halven dukaat* van 23 kar. 7 gr. en in 't mark 70 stuk, met remedie in 't alloij 1 gr. en in 't mark een engels.

2. *Een zesstuivers penning*, ook *schilling* genoemd, van 7 penn. en 47 stuks in 't mark met remedie van 2 gr. en in 't mark $1\frac{1}{2}$ engels — sleeschat 5 stuiver (901). Van deze slechts voor 50 p. vl. (2).

Deze schelling bevat aan de eene zijde den rijks arend op een gekroond schild, en daaronder een klein wapentje der stad Deventer,

---

(1) *Alm.* 1854 bl. 50 en 60, op welke laatste bl. men voor 2w. 33 moet lezen 2w. 53.

(2) Deze schellingen hadden goeden aftrek in Holland, Zeeland en Vriesland. Daarom stond men 25 Nov. nog 100 p. vl. toe.

met het omschrift RVD. II D.G. ELE. RO. IM. SE. AVG. 1601; aan de andere een kruis met de figuren, zooals die later op de roosjesschellingen zijn gebleven en het omschrift MONE. NOVA REIP. DAVEN. (1).

De dukaat wordt *halve* genoemd omdat hij de helft was van den *dubbelen*, die ook geslagen werd. Maar 't was de gewone enkele, zoo als dat uit het gewigt blijkt (2). Of men daarmede terstond is beginnen te munten kan ik niet zeggen. Stukken van dat jaar of aanteekeningen zijn mij niet bekend. 't Is vrij zeker dat ze dezelfde is met den dukaat van 1603 (zie hierachter), waarvan de afbeelding gevonden wordt bij VERKADE pl. 147 No. 3, en waarop niet meer voorkomen de twee hoofden en het Spaansche wapen, maar de geharnaste man en de letters MON. NO. AUREA DAVENT. CIVITATIS IMPERII. in een vierkant (3), zoo als deze stempel reeds vroeger

(1) VERKADE pl. 155 No. 4, en *Gr. Pl. B.* I. 2870. Reeds bij Resol. 4 Nov. 1601 werd den muntmeester aangezegd tot nader order geen schellingen meer te maken.

(2) In de Resol. van Ridd. en Sted. van 8 Oct. 1582, waarbij voor het eerst tot het munten der dukaten voor het landschap commissie wordt gegeven, worden ze ook halven genoemd, *Alm.* 1845 bl. 8.

(3) Zie ook *Gr. Pl. B.* I. bl. 2823, waar men ze van elke der drie Overijsselsche steden afgebeeld vindt.

in Holland was aangenomen en sedert gebleven is.

In het volgend jaar 1602 (Resol. 14 Junij) kreeg dezelfde muntmeester van de regering verlof om tot gerief van den gemeenen koopman te mogen munten *grossen*, zoo als die in het rijk bij verscheidene rijksvorsten en steden geslagen en aldaar gangbaar waren, van 6 penn. fijn en 132 stuk in het trooische mark, als ook *silveren doyten* (1), waarvan 8 eenen gemeenen vroeger door hem gemunten stuiver zouden gelden, welke duiten zouden zijn van $2\frac{2}{4}$ penn. fijn en van welke 120 een once zouden wegen (886). De grossen dienden blijkbaar voor de gemeenschap met de westelijke gedeelten van het Duitsche Rijk. Het slaan dezer grossen werd in 1604 herhaald.

Even als Deventer muntten de twee andere steden ook afzonderlijk. Maar alle drie hadden in de laatste jaren hindernis ten aanzien hunner munt ondervonden, die niet van den kreits kwam, maar eerst van Leycester, later van de Staten-Generaal en 't geen in verband stond met den veranderden staat van zaken in de vereenigde provinciën. Nu en dan waren daar-

---

(1) Welligt afgebeeld bij Verkade pl. 157 No. 3, mogelijk dus genoemd in tegenstelling van die van 1594, die geheel van koper waren.

mede ridderschap en steden ook voor de *landschapsmunt* gemoeid, en daarom moeten wij hier met een kort woord van herinnering eenige jaren terugtreden.

Die landschapsmunt was geheel afgescheiden van die der drie steden. Deze ontleenden haar regt uit bijzondere titels, haar door de keizers van het Duitsche Rijk verleend (1) terwijl hare vereeniging voortsproot uit overeenkomst. Maar onafhankelijk daarvan had de heer van den lande, gelijk dit overal was aangenomen, als zoodanig het regt van munt. Dat regt was vroeger door de keizers, later door de Utrechtsche bisschoppen uitgeoefend, zoo als wij dat in den vorigen jaargang hebben aangewezen. Zij werden daarin opgevolgd door keizer Karel, die ook de muntmeesters aanstelde (2), welke muntten op den voet van zijne ordonnantiën, terwijl de steden den voet des rijks volgden. Zijn zoon Philips deed dat ook gelijk bekend is. Zoo werd in 1559 tot essaijeur particulier

(1) Er waren zes steden in de vereenigde provinciën met rijksmunten, namelijk behalve de drie Overijsselsche, *Groningen*, *Nijmegen* en *Zutphen*.

(2) Onder anderen benoemde bij akte van 24 Maart 1531 „int officie van Meester particulier van onser munte in onse landen van Overyssel te Kampen" Frans van Papenvelt. (Prov. archief van Overijssel, register A.) v. d. Chijs *Heeren en Steden van Overijssel* bl. 347.

van de koninklijke munt te Hasselt aangesteld Egbert Antheunissen (1), en in 1561 muntmeester, essaijeur, ijzersnijder en waardijn (2), die volgen moesten de ordonnantie van October 1556. In 1577 tot muntmeester Gerrit Jansz (3), terwijl wat later deze betrekking schijnt te zijn waargenomen door Matthijs Engelkens (4). Dit geschiedde nog altijd door of op naam van den koning, doch in 1582 begrepen ridderschap en steden daarin verandering te moeten brengen. Ze vonden in den slechten toestand der geldmiddelen van het gewest voldoende aanleiding, om de Hasseltsche munt als domein aan te tasten en ten voordeele van het landschap te gebruiken. Ze stelden den 8 October van dat jaar tot muntmeesters aan Melchior en Balthazar Wijntgens, zonen van den muntmeester der 3 steden Balthazar, om die landschapsmunt te bedienen te Hasselt of elders (5), doch die ze te Kampen hebben uitgeoefend (5), en om gelijke penningen te slaan

(1) *Alm.* 1851 bl. 100, 101.

(2) Zijnde Floris Floriss, Heyndrick Joosten, Arents Helvoet en Reynier Hoppers, die korten tijd later werd opgevolgd door Arend Sakles. De instructiën voor deze ambtenaren zijn in 't prov. archief voorhanden.

(3) *Alm.* 1851 bl. 97.

(4) *Alm.* 1851 bl. 222 en volgg.

(5) *Alm.* 1845 bl. 8 en volgg.

(6) *Gr. Pl. B.* I. 2629.

als in de andere provinciën, terwijl hun bij hetzelfde besluit de commissie verleend werd voor de dubbele en enkele dukaten met de twee hoofden (1). En dit meen ik als het begin der provinciale of landschapsmunt te mogen beschouwen, waarover vroeger wel was gesproken, doch zonder dat er eenige handeling op was gevolgd. Deventer heeft zich van den beginne af doorgaande tegen deze landschapsmunt verzet. Ze protesteerde zelfs (7 Dec. 1584) daartegen en meende niet te gedoogen dat men in 't munten langer zou gebruiken den naam *Ordinum Transisalaniae;* waarop door ridderschap en de twee steden werd besloten dat men in plaats van *Ordinum* zou stellen *Dominii.* Of dit gebeurd is betwijfel ik. Eerst in 1592 stemde Deventer in de landschapsmunt toe.

In 1586 ondervond deze landschapsmunt evenzeer als de rijksmunten der steden, zoo als wij reeds zeiden, moeijelijkheid door het placaat op de munt van Leycester van 4 Augustus 1586 (2). Eene der wijze bepalingen namelijk van de Unie van Utrecht (art. 12), dat

---

(1) Zonderling, de naam des konings werd nog in het omschrift gebruikt. En dit ondanks bij 't placaat van afzwering [4 Julij 1581 *Gr. Pl. B.* I. 34, 35] het tegendeel was bepaald. Verg. WAG. V. H. VII. D. blz. 394.

(2) *Gr. Pl. B.* I. 2625.

de provinciën zich in 't stuk van de munt zouden conformeren met het doel om dit op eenparigen voet te doen plaats hebben, had tot dien tijd toe nog geene uitvoering erlangd, tot groot nadeel van het algemeen (1). Het genoemde placaat trachtte daarin te voorzien, zoowel door op het voetspoor van de ordonnantiën van Karel V en Maximiliaan den prijs te bepalen, waarvoor de aangewezen munten gangbaar zouden zijn, als door het aannemen van penningen, die op de munten in Gelderland, Holland met Westfriesland, Zeeland, Utrecht en Vriesland op eenparigen voet in gewigt, alloij en prijs zouden geslagen worden namelijk voor het goud den *Rosenobel* en voor het zilver den *Nederlandschen reaal*, beide met hunne onderdeelen (2) en voor den handel vooral met de Oostzee den *ducaat* en *rijksdaalder*, in alloij en gewigt gelijk aan die toen in het rijk gemunt werden (3). Overijssel was bij dat placaat niet genoemd. Slechts de *rosenobels*, de *Vlaamsche nobels* en de *daalders* met het kruis van Bourgondië, door de staten van het gewest binnen Kampen gemunt (4),

---

(1) P. Paulus, *Verkl. d. unie van Utr.* II. 212.

(2) Art. 27 en 36—39.

(3) Art. 41. Alle andere muntslag moest ophouden. Art. 43.

(4) Zie Verk. pl. 133 1, 2, 3 en pl. 137 1, 2, 3, en *Ridd. en Sted.* 2 Julij, 1 en 9 Oct. 1583.

werden onder zekere voorwaarde getolereerd (1) en dus andere penningen afgekeurd. Maar ook de drie steden waren merkelijk bezwaard. Immers behalve dat haar door de bepalingen van het placaat het munten belet werd, waren verschillende van hare gouden en zilveren penningen als niet genoemd verboden, bijzonder de goudguldens van 1557 met het staande beeld van en keizer en de lateren sedert 1567 (2), als ook de rijksdaalders, volgens de bepalingen van den kreits van 1567 geslagen, die zoo menigvuldig naar het Oosten werden gezonden (3) en waarop zij zooveel prijs stelden.

Krachtig kwam men hiertegen in verzet. De gevorderde afkondiging der artikelen van het placaat werd geweigerd en geschiedde die van de waardering der gouden en zilveren penningen alleen *voer dit mal und by provisie* en met onderscheidene wijzigingen, waarbij voor de provincie de *nobels*, de *dukaten*, de *rijders* en de *daalders* werden ingevoegd en voor de steden de *gouden guldens van* 1557 *met den staanden keizer* en *die sedert* 1567 *geslagen*, de *rijksdaalders*, de *schillingen* (1577) en enkele kleinere munten (4).

(1) Art. 3.
(2) Zie *Alm.* 1854 bl. 60.
(3) Verg. *Alm.* 1854 bl. 77.
(4) *Camper Dagvaartenboek* 1 *Oct.* 1586, toen besloten

Maar daarenboven werd door ridd. en steden in eene krachtige remonstrantie aan Leycester van 22 Oct. het onregt, haar aangedaan, uiteengezet, en voor de provincie op de vrije uitoefening van munten aangedrongen. En werd daarbij ook niet minder ernstig voor de drie steden het regt voorgesteld van ongestoorde werking der muntprivilegiën, die zij van de keizers hadden verkregen en wel en wettig bezaten (1).

Noch de provincie noch de steden wilden zich alzoo aan het placaat onderwerpen: en uit de unie schenen geene voldoende redenen te kunnen worden ontleend om een of ander door afdoende maatregelen te dwingen. 't Gebeurde althans niet en beide behielden immers feitelijk de vrijheid, die ze bezaten. Maar de wanorde, die uit dit ongelijk munten ontstond, (want zelfs sommige der in het placaat genoemde provinciën hielden zich daaraan niet (2)) en de rijzing der muntspeciën, mede door andere oor-

---

werd de publicatiën, zoo als gezegd is, den volgenden dag in de drie steden te laten doen. Ze wordt onder dagteekening van 2 Oct. in het *Deventer Buurtspraak- of Publicatieboek* gevonden.

(1) VAN HATTUM, Zwolle III. 231—233. *Reyseb.* 16 en 30 Jan. 1587.

(2) o. a. Westfriesland of N. Holland. *Ridd. en St.* 26 *Febr.* 1591.

zaken (1), deed de generaliteit meer dan eens op verbetering bedacht zijn, alhoewel zonder gevolg, ook veroorzaakt door de onzekerheid en wisseling der tijden. In 1589 zelfs (14 Dec.) namen de Staten-Generaal een besluit, waarbij aan Overijssel verboden werd verder met de landschapsmunt voort te gaan, doch, de munt der drie steden gespaard, die gelaten werden bij de regten die ze van ouds hadden bezeten (894) (2). Tegelijk werd in die dagen (19 Dec. 1589) eene algemeene muntordonnantie uitgevaardigd (3) hoofdzakelijk tot vernieuwing van die van 1586, en waarbij werd vastgesteld, dat zij, die zonder autorisatie munt hadden geslagen en dit verder doen wilden, binnen drie maanden van hun regt aan den Raad van State moesten doen blijken. Dat

---

(1) Feith, *Gron. Alm.* 1845, bl. 86—88, brengt de oorzaken der verwarring in het muntwezen hier te lande hoofdzakelijk tot vier:

1. De overgroote menigte vreemde munten, waarmede het land overstroomd werd. 2. Het zich niet houden van lands- en stadsbesturen aan de bestaande voorschriften. 3. Het vermenigvuldigen en afdalen der muntsoorten tot bijna in het oneindige. 4. De afwisselende waarde van het goud.

(2) P. Paulus (*Verkl. der Unie van Utrecht* II. 213) hield dit regt van rijksmunt der steden in strijd met de unie.

(3) *Gr. Pl. B.* I. 2644.

hieraan eenig gevolg is gegeven, heb ik niet bespeurd. De landschap, die kort te voren (3 Dec. 1589) in de door den dood van Balthazar Wijntgens vacerende betrekking van landschapsmuntmeester had voorzien door de benoeming van zijnen oudsten zoon Hendrik Wijntgens, gaf dezen in April daaraanvolgende eene uitvoerige instructie en commissie, die mij voorkomt met de bepaling van het placaat van 1586 niet geheel te strooken, 't geen ik te eer moet aannemen, omdat in de vergadering van ridd. en steden van 26 Febr. 1591 van wege de Staten-Generaal eene remonstrantie van de generaals van de munt werd ingezonden, waarin het verloop en het misbruik in het stuk der munt, ook daaraan werd toegeschreven dat o. a. Overijssel de ordonnantie van 1586 was te buiten gegaan. Wat de steden betreft deze schenen ongemoeid te blijven. Deventer was van af Januarij 1587 tot Junij 1591 in 's vijands handen en daardoor van zelf buiten moeijelijkheid, en in de beide andere steden is van muntslaan in die jaren weinig gebruik gemaakt.

Zoo bleef de toestand tot aan het begin des jaars 1593.

Naar aanleiding namelijk van een besluit van de Staten-Generaal van November 1592, maatregelen houdende tot redres van het muntwezen,

verscheen op den 26 Februarij 1598 in de vergadering van ridderschap en steden eene bezending van gedeputeerden van den Raad van State met het voorstel, om hier en in alle andere provinciën alle munten af te schaffen en slechts ééne in elke te behouden en voorts in te trekken alle ijzers, die strijdig met het placaat van 1586 waren of nog werden gebruikt, met verbod om verder buiten dat placaat te munten. Daarop werd den volgenden dag geantwoord, dat men zich ééne provinciale munt zou laten welgevallen, zoo als die in Overijssel ook steeds alleen geweest was, maar dat de drie steden hare privilegiën van het rijk hadden en aan den Nederlandsch-Westfaalschen kreits onderworpen waren, zoodat men, ook naar aanleiding der verklaring van 14 December 1589, niet kon veronderstellen, dat deze bedoeld waren, met verzoek hare munten ook in de gedrukte evaluations-boeckskens op te nemen. En wat de muntijzers betreft, schoon geheel ongehouden, wilde men die doen ligten en verzegeld bewaren, mits dat de voet van munten ten eersten werd vastgesteld (1). Het bleek den volgenden dag, dat de steden immers in zoover daaronder begrepen waren, dat de Raad van State geen afzonderlijken muntslag

(1) *Alm.* 1845 bl. 13.

maar wel een vereenigden wilde toestaan, waarin men hem echter niet te wille was, als eene zaak, die de Staten-Generaal niet aanging, en die de steden alleen voor 't rijk hadden te verdedigen. Weinige dagen daarna (6 Maart) werden te Kampen van wege ridd. en steden op de landschapsmunt de bedoelde ijzers verzegeld, 't geen den heeren gedeputeerden niet voldoende was, omdat zij zelve den maatregel hadden willen uitvoeren en verdere bevelen aan de beambten geven. Er kwam dan ook ras (9 Maart) eene inhibitie van den Raad van State, door een bode overgebragt, bevattende op zware straffen het verbod aan de muntofficieren om te munten buiten den voet van het placaat van 1586 en zulks niet alleen voor de landschap maar ook voor de stedelijke munten te Kampen en te Zwol (1). Hierop volgde een krachtig protest, en men beschouwde die daad als een lijnregten aanslag op de geregtigheid en de privilegiën der provincie, hoedanige (de Spaansche tijrannij uitgezonderd) nog nimmer was ondervonden. Ook in de steden had niemand zich eenig gebod of verbod aan te

(1) Aan Deventer werd de insinuatie niet gedaan. Misschien omdat ze niet afzonderlijk had gemunt, zoo als boven gezegd is. Eene andere reden kan ik niet denken. Maar Deventer was in de vergadering van 9 Maart tegenwoordig en protesteerde mede.

matigen dan alleen de burgemeesters, en die steden dachten hunne rijksmunten niet aan de erkentenis of dispositie van iemand anders te onderwerpen dan naar de verordeningen des rijks, waarvan ze verworven waren, behoorde (1).

Dit verzet tegen den gedanen voorslag waaraan al de provinciën zich hadden onderworpen, had ernstige gevolgen. Bij placaat van 29 Maart 1593, verklaarden de Staten-Generaal de penningen, die voortaan op de landschapsmunt of op die van de steden Deventer, Kampen en Zwol zouden geslagen worden, voor billioen, met verbod van eenige leverantie van materiaal op die munten, 't zij provinciale of van de steden *te zamen of bijzonder*, gelijk ook van invoer in de provinciën van aldaar gemunte penningen, op zware straffen (2).

Dit placaat maakte eenigen indruk, doch niet zoo zeer op de steden die thans afzonderlijk muntten, en die haren gang schijnen te hebben gegaan, alhoewel daar weinig gewerkt is. Maar met de landschapsmunt hield men geheel op, doch deed krachtige vertoogen in den Haag over het onbillijke en onregtvaardige van den maatregel ook ten aanzien van de steden. Met

---

(1) Van Hattum, Zwolle III. 248.
(2) *Gr. Pl. B.* I. 2648.

ernst werd aangedrongen, dat het placaat als tegen de privilegiën van landschap en steden met contrarie placaat werd te niet gedaan, terwijl bij gebreke daarvan de landschap zelve door andere middelen daarin dacht te remediëren.

't Schijnt dat er toen eenige verzachting is gekomen en misschien ook dat de landschap zich wat heeft geschikt. Ook kreeg de muntmeester Hendrik Wijntgens, naar aanleiding van een besluit van de Staten-Generaal ras verlof (17 Oct. 1593) tot het munten van den rosenobel op den voet van 1586 met landschapswapen en omschrift (1). In Februarij daaropvolgende werden hem de muntijzers en stempels, 't vorig jaar ontnomen, teruggegeven, uitgezonderd die van den halven dubbeloen (enkele dukaat) (2), en mogt hij weder munten alle gouden en zilveren penningen, die in de andere provinciën geslagen werden, terwijl iets later (13 Maart) werd geconsenteerd in het weder munten van den kruisdaler (3) op vroeger gegevene instruc-

(1) *Alm.* 1845 bl. 19.

(2) Dit was de dukaat met de twee hoofden die sedert niet is geslagen. Verg. *Alm.* 1845 bl. 19, 20. En 22 Junij 1594 werd besloten op den dubbeloen den naam van den koning van Spanje verder niet te gebruiken, maar een ander advijs in de plaats te stellen.

(3) Te zien bij VERKADE pl. 137 No. 4, 5.

tie en met gebruik van het omschrift MONETA NOVA ARGENTEA ORDINUM TRANSISALANIAE, in plaats van den naam van den koning van Spanje, die tot dus verre nog altijd was gebezigd. En wat later (2 Mei 1594) besloot men zich met de andere provinciën te voegen, zoodat er voor allen een gemeene voet van munten zijn zou in gehalt en in gewigt; dat elke provincie haar eigen wapen en omschrift zou mogen stellen en ook de prove van de landschapsmunt aan de generaals der munt zou onderworpen zijn (1).

Daar intusschen de rijzing der muntspeciën

---

(1) Of daarmede in verband stond het openen der muntbussen in April en Mei van dit jaar, durf ik niet zeggen. Maar ik teeken op, dat toen bleek dat Hendrik Wijntgens van 8 Mei 1590 tot 20 Jan. 1593 had gemunt:

Aan kruisdaalders	25207	mark.	
„ leeuwendaalders . . .	1687	„	
„ stoters	1827	„	
„ heele en halve dubbeloenen	3681	„	7 oncen.
„ Ungersche en dukaten met de letteren	862	„	6 „

Ook de tweede muntbus van Melchior Wijntgens werd geopend en de daarin gevonden *kruisdaalders*, *leeuwendaalders*, *dubbelde* en *Hongaarsche dukaten*, even als die van zijn broeder, geëssaijeerd door Jacob Fock, essaijeur van de staten van Utrecht, daartoe door die van Overijssel verzocht. *Ridd. en Sted.* 9, 10, 13 *April* en 10 *Mei* 1593.

aanhield en de Staten-Generaal van oordeel waren, dat dit vooral door de ongelijkheid van muntslag in de verschillende provinciën veroorzaakt werd, vaardigden zij den 2 Sept. 1594 een placaat uit, houdende, behalve reductie van den cours tot dien van 1586, een gebod tot stilstand van alle munten, welke ook, gedurende het overige van dat jaar (1). De landschap voegde zich; ook Deventer en Kampen (2), maar Zwol weigerde, ondanks het persoonlijk verzoek van een afgevaardigde van de Staten-Generaal (3). De publicatie van 't placaat geschiedde den 5 September over 't land en in de steden, en verzochten Deventer en Kampen toen nog die van Zwolle ten vriendelijkste met munten eene kleine wijle tijds te willen supersederen tot voorkoming van moeijelijkheden, dat naar 't schijnt geen gevolg had.

In 1595 heeft de landschapsmunt weder gewerkt (4). Op den 12 Maart van dat jaar

---

(1) *Gr. Pl. B.* I. 2652.

(2) Nijmegen ook.

(3) De stad muntte dan ook. Er bestaan ten minste vijfdegedeelten van gehelmde rijksdaalders met dat jaartal, Verk. pl. 220 No. 1.

(4) Zoo zijn er dusgenoemde Leycesterdaalders van dat jaar, alsmede twintigste en vijftigste deelen van den reaal. Verkade pl. 136 No. 2, 3 en 5. Op eene afteekening in 't archief te Deventer komen behalve de-

nam de muntmeester Hendrik Wijntgens de bediening der munt voor den tijd van 12 maanden op zich, op de instructie van de generaals ontvangen. Hij was niet lang te voren met den essaijeur, den waardijn en den ijzersnijder naar den Haag geweest om daar den eed af te leggen (1).

Maar met de steden kon men het niet eens worden. Ze bleven op hun vrij munten staan, en was het gevolg van de daaromtrent in de eerste dagen van 1595 gehouden conferentiën met de Staten-Generaal slechts dit, dat ze beloofden gedurende een jaar hare munten te doen stilstaan tegen genot van *f* 3000 voor ieder, om gebruikt te worden aan de fortificatiewerken zoo als Z. Exc. (prins Maurits) dat zou goedvinden (864) (2).

---

ze nog voor de $\frac{1}{8}$ stuiver of honderdste deel van den reaal, en de dukaat met de letters als die van 1606.

(1) *Ridd. en Sted.* 8 *Jan.* 1595.

(2) *Resol. Staten-Gen.* 3, 4 *en* 5 *Jan* 1595, waar ook Zwol voorkomt. Intusschen zijn er Zwolsche snaphaanschellingen van dit jaar (VERK. pl. 175 No. 2 en 3). Heeft deze stad mogelijk de voorstellen der Staten-Gen. niet aangenomen? Aan Nijmegen werd deze som ten zelfden einde toegestaan. Zie *Rapport der commissie over het reguleren van de quotes en het onderzoek van het finantiewezen der generaliteit van* 21 *Mei* 1790 (*Zaken van Staat en Oorlog* XIII. D. bl. 104). Men weet dat de vestingwerken van Deventer, zooals die grootendeels nog

Bij het vermelden der moeijelijkheden die de steden alzoo in deze laatste jaren van wege de Staten-Generaal ondervonden, en waarvan het niet gemakkelijk is zich eene regt duidelijke voorstelling te vormen, om dat ook het muntbestuur in zeer ongeregelden toestand was, moet men niet uit het oog verliezen, dat deze van geheel anderen aard waren dan de geschillen met den Westfaalschen kreits in dat zelfde tijdvak, door ons vroeger besproken. Deze toch betroffen bijzonder de vraag over het al of niet gezamenlijk munten, in verband tot de bepaling van eenige muntplaatsen in den kreits, geenszins den voet van munten buiten de verordeningen; gene het zich al of niet onderwerpen aan de muntverordeningen in de vereenigde provinciën. Ik kan althans niet zien, dat er tusschen beide verband is, noch heb ik ook blijken aangetroffen van eenige schriftwisseling daarover tusschen het eene en het andere bestuur. Daarom heb ik die zaken afzonderlijk voorgesteld (1), hoezeer dan ook de tijdreken-

---

bestaan, aangelegd zijn van af de laatste jaren der 16de eeuw tot aan 1620. Zonderling, 't was toen een voorregt zich te mogen versterken; thans wenscht men zoo zeer het tegendeel. Maar deze streken hadden destijds ook onnoemelijk veel te lijden gehad gelijk bekend is.

(1) Of van Hattum, Zwolle III. 253, dit wel genoegzaam heeft gedaan moet ik betwijfelen.

kundige opvolging der gebeurtenissen daarbij moest worden verbroken.

Maar nu laten wij ook de landschapsmunt weder varen, waarvan wij eenigen tijd moesten spreken omdat de steden in hare lotgevallen betrokken waren.

Gelijk wij boven gezien hebben heeft Deventer, wat de beide andere steden niet gedaan hadden, sedert tot 1598 stil gezeten, en wat toen en in de eerst volgende jaren tot 1602 door haar verrigt is, hebben wij ook opgegeven.

In 1603 kreeg de muntmeester van schepenen en raad verlof tot het munten van een' dukaat op den voet van den Hongaarschen, waarvan men echter goedvond de Staten-Generaal te verwittigen (1), gelijk ook op den voet van de rijksmunt, goudguldens, dukaten en rijksdaalders, doch wederom met de bijvoeging dat hij met munten moest ophouden, als er deswege wederantwoord uit den Haag kwam (2). Weinige dagen later kwam er een placaat van de Staten-Generaal (2 April 1603) (3), waarbij, om te voorzien in de ongeregeldheid in 't stuk van de munt „ gheecauseert door de jegenwoor-

(1) *Resol.* 13 *Jan.* 1603.

(2) *Resol.* 3 *Maart* 1603.

(3) *Gr. Pl. B.* I. 2660. 't Is uit naam van de landschap gepubliceerd. *Resol.* 19 *April* 1603.

„ dige oorloge ende licentie des tyds," behalve eene muntzetting, merkelijk hooger dan de vroegere, bepaald werd, dat er op alle munten, ook van de steden „ pretenderende te hebben „ gerechtigheyt van 't Ryck" eenpariglijk geene andere penningen mogten worden gemaakt dan een gouden dukaat en den Nederlandschen rijksdaalder, de eerste van 70 in 't mark en 23 kar. 8 gr., de tweede van $8\frac{73}{151}$ in 't mark en van 10 p. 15 gr., waartoe de oude stempels met verandering van jaartal mogten worden gebruikt. Alle andere ijzers moesten dadelijk worden ingetrokken en verbroken.

Het is mij niet voorgekomen, dat de steden daartegen bezwaren hebben doen gelden. Integendeel kreeg de muntmeester Matthijs Goossens den 28 en 29 April van de regering verlof tot het munten van den rijksdaalder op den voet nu laatst bij de Staten-Generaal beraamd, die tot omschrift zou hebben MONETA NOVA CIVITAT. DAVENT. 1608 en daar binnen een helm met twee schildjes, in welke een de adelaar en in 't andere het contra, blijvende op de andere zijde de adelaar als vroeger (1), welke stukken ook werkelijk gemunt zijn.

Niettemin was men altijd met die rijksmunten

---

(1) Afgebeeld bij VERK. pl. 218 No. 3, doch waarop in het omschrift IMP is tusschen gevoegd.

verlegen. De rijzing toch der geldspeciën schreef men althans gedeeltelijk aan haar muntslaan toe, en werd daarbij steeds beweerd, dat zij de rijksverordeningen, daar zij zich zoo ernstig op beriepen grootelijks te buiten gingen. Daarom adviseerden de generaals van de munt, kort na 't voornoemde placaat, dat slechts voorloopig was, dat, wilde men een' duurzamen stand van zaken, de rijksmunten, indien ze zich niet aan eene algemeene verordening wilden onderwerpen, zouden moeten stilstaan, waartoe men haar moest trachten te bewegen, of zoo ze dat volstrekt niet wilden, alsdan op zware straffen ja op lijf en goed verbieden, haar eenig materiaal toe te voeren of hare penningen in de andere provinciën te brengen (1).

Het gevolg hiervan en van eenige later gevoerde onderhandelingen was eene overeenkomst, die den 20 Maart 1606 (898) (2) met de Staten-Generaal werd aangegaan, waarbij aan elke stad (3) voor den stilstand van het muntwerk,

---

(1) *Advys van* 28 *April* 1603 in het Deventer archief (901).

(2) Tegelijk dus met de meer algemeene munt-ordonnantie van 21 *Maart* 1606 *Gr. Pl. B.* I. 2668.

(3) Daaronder was begrepen de stad Zutphen voor zoover zij deed blijken, geregtigd en geprivilegieerd te zijn munt te slaan. Hare regten waren dus twij-

gedurende de drie eerstvolgende jaren, werd toegekend zesduizend guldens eens, om ze te gebruiken tot de fortificatiën (1) waartegen zij aannamen gedurende dien tijd direct noch indirect te zullen munten, onverminderd en zonder prejudicie van het regt dat zij van het Rijk of anderszins hadden, 't welk uitdrukkelijk verstaan werd in zijn geheel te blijven, terwijl er bijgevoegd werd, dat de kleine munt, door de steden geslagen van twee stuiver opwaarts in 't figuurboek van de vereenigde provinciën zou worden geplaatst. En dit verdrag is later, blijkens resolutie van H. H. M. van 10 September 1609 (898) (2) nog voor drie jaren, en

---

felachtig. De Heer J. A. Nijhoff (*A. K. en Letterb.* 1831 II. bl. 419—426) is van gevoelen, dat Zutphen evenmin als Nijmegen gehad heeft eene rijksmunt, of eigene muntgeregtigheid door keizerlijke vergunning, over welke zij zelve het bestel hadden, en waarvan de voordeelen in hare schatkist kwamen. De Geldersche vorsten (zegt hij) als hofheeren van Zutphen, oefenden daar de muntgeregtigheid uit. Verg. v. d. Chijs, *de Munten der heeren en steden van Gelderland* bl. 4 en 92.

(1) Daardoor werden deze gelden op den staat van oorlog gebragt en onder het beheer van den Raad van State, 't geen later zoo gebleven is. Zie 't aangeh. *Rapport* bl. 103 en 105.

(2) *Rapport* bl. 105. Verg. *Resol. Staten-Gen.* 8 *Mei* 1606 (898).

daarna, zoo 't mij voorkomt, nog voor een jaar verlengd geworden (1).

Aan dat verdrag schijnen de steden zich trouw te hebben gehouden (2). Mij is geen blijk van muntslag in die jaren, en (met uitzondering van den dukaat (3)) ook in de 3 of 4 eerstvolgende immers te Deventer voorgekomen, noch ook eenige klagt dat daarop inbreuk werd gemaakt.

Een gedachtenispenning door de stad Deventer ter gelegenheid van het twaalfjarig bestand geslagen met het jaartal 1609, wil ik slechts vermelden. Men vindt dien afgebeeld bij VAN LOON, *N. Hist. p.* II. bl. 46. Ze is waarschijnlijk als vereerpenning aan dezen en genen rondgedeeld, gelijk dit meer gedaan was (4). De stempel daarvan is den 8 Febr. 1645, na den dood van den muntmeester Johan Wijntgens uit de muntwerkplaats genomen en ingetrokken.

Maar dat geheel stilzitten scheen de steden

---

(1) Brief van de Staten-Gen. aan Deventer 9 *Febr.* 1612 (894).

(2) Groningen niet. Ze sloeg ten minste kleine munt. Zie Mr. H. O. FEITH, *Bijdrage tot de gesch. der Groningsche stads en provinciale munt*, in de *Gron. Volksalm.* 1845 bl. 90.

(3) Van Deventer 1615 bij VERK. No. 807 uit den *Beeldenaar* in 't *Gr. Pl. B.* I. 2823. Van Kampen 1616, aldaar en bij VERK. pl. 158 No. 5.

(4) *Alm.* 1849 bl. 232 volgg.

niet te bevallen (1). De stad Deventer *tot conservatie van haar muntregaal* eenige kapitale penningen, namelijk Hongaarsche dukaten, keurvorster goudguldens en rijksdaalders, op den voet des rijks willende doen slaan, kwam deswege 2 Febr. 1615 overeen met haren muntmeester Matthijs Goossens (2), die dat tot petri 1616 aannam tegen eene belooning van 300 daalders ad 30 st., alles bij provisie en zoo lang de stad op conditiën met de Staten-Generaal ingegaan met het muntwerk stilstand zoude houden (901). Zou men hieruit nu niet mogen afleiden, dat de stad meende of het zoo deed voorkomen, dat dit niet onder den stilstand begrepen was, omdat de overeenkomst van 1606 stilzwijgend was voortgegaan? Intusschen klinkt het zonderling. Doch later,

---

(1) Reeds *den* 11 *Jan.* 1612 had Kampen besloten den stilstand niet langer te continueren, maar weder te beginnen, zonder deswege met de generaliteit in onderhandeling te treden of dezelve in 't stuk der stads rijksmunt eenigzins te kennen. En *den* 14 *Nov.* daaraanvolgende, het stads-muntregaal volgens de ordonnantie van het rijk en van den Nederlandsch-Westfaalschen kreits wederom te excerceren. Ook werd bij *Resol. van* 14 *en* 23 *Jan.* 1614 de muntmeester gelast rijksdaalders en goudguldens op dien voet te slaan.

(2) Hij deed den eed in de vergadering te Keulen in Mei 1615 (897).

zoo als dit blijken zal, zijn tijdens den stilstand en het trekken van subsidie, van tijd tot tijd deze en andere kapitale penningen geslagen.

De overeenkomst met Goossens heeft geene uitvoering gekregen. Hij stierf in 't laatst van 1616 of in 't begin van het jaar 1617. Zijn opvolger was Claes Meijnerts, wiens vader, Meijnert Caspers, graaflijke muntmeester in Oostfriesland was, die den 9 April 1617 benoemd werd, met de bevoegdheid tot het slaan van de genoemde kapitale penningen (902) (1). Na in Mei daaropvolgende te Keulen op den probationsdag te zijn voorgesteld, werd op zijn aanhouden deze commissie ras (11 Augustus) uitgebreid tot het slaan van zilveren goudguldens van 28 stuiver, van penningen van 10 stuiver, schillingen van 6 st. en koperen penningen van 8 op een stuiver (2), waarvoor hij, voorbehoudens nadere schikking, betalen zou jaarlijks de gewone 2000 gulden, die men tot dusver voor 't stilstaan had genoten (3), en

---

(1) Voor de rijksdaalders kreeg hij eerst later 3 *Julij* 1620 speciale commissie (902).

(2) De eerste van 8 p. 4 gr., ter snede van 11¾ in 't mark Keulsch, de tweede van 8 p. 16 gr. van 34½ in 't mark K., de derde op den voet als die tot dusver in Kampen en Zwol gemunt waren, de laatste van 120 in 't mark K.

(3) Verg. *Conc.* 16 *April* 1623.

dit voor drie jaren in te gaan 1 Oct. 1617. Voor de beide eerste penningen verkreeg hij (7 Oct. 1617) te Keulen de noodige toestemming, mits tusschen dien en den volgenden probationsdag niet meer verwerkende dan 50 mark van elk. Hij begon er terstond mede en heeft daarvan gedurende zijn negenjarig muntmeesterschap meer dan 100000 mark geslagen, waarvan en van 't geen verder door hem gemunt is wij hier achter (Bijlage A.) een overzigt geven. Maar hij geraakte daarover in moeijelijkheid en werd in October 1618 te Keulen gearresteerd, omdat men hem beschuldigde, strijdig met 't geen was toegestaan, meer dan 28000 mark te hebben gemunt, en dat daarenboven de goudguldens iets te ligt waren. Tegen betaling eener boete van 800 ggld. is hij op vrije voeten gesteld (897). Die goudguldens, meestal zilveren florenen genoemd, dienden vooral in den handel op 't Oosten en waren daarvoor zeer gezocht, zoodat die ruime muntslag niet vreemd is. In 1618 ontving de regering aan sleeschat grootendeels daarvan genoegzaam 5000 gld (901). Ze schenen meer gewild dan die van Kampen en Zwol, waardoor weet ik niet (898).

Behalve de genoemde stukken heeft die muntmeester ook nog geslagen, schoon niet in aanzienlijke hoeveelheid, 8 st. en 5 st. penningen,

waartoe hij commissie gekregen had in October 1619 (897 en 902) (1).

Deze muntbervatting liep weldra in 't oog, en trokken bijzonder de floreenen en de 10 st. penningen de aandacht. Reeds in Januarij 1618 schreef de gedeputeerde Tengnagel uit den Haag daarover bezwarende brieven. Volgens de klagten van de generaalmeesters der munt, waren de eersten naar den voet der generaliteit te ligt en vergeleken met de leeuwendalers slechts 27 stuiver waard (898), 't geen wel excusabel was, doch om de gevolgen volstrekt niet mogt worden geduld (901). Daarom drongen de Staten-Generaal ernstig aan op 't intrekken der stempels, zullende anders de penningen voor billioen worden verklaard en de uitgave verboden.

De steden verzetten zich hiertegen met den meesten ernst, steunende vooral op hunne privilegiën. Haar essayeur (zeiden zij) had ook

---

(1) De rijksdaalder is afgebeeld *Gr. Pl. B.* I. 2840 en bij Verk. pl. 148 No. 1. De gouden gulden *Gr. Pl. B.* I. 2827 en bij Verk. pl. 218 No. 1. De floreen bij Verk. pl. 153, die van 1617 met den stads- de lateren met den rijks-arend. De 10-stuiverspenning bij Verk. pl. 148 No. 3. De schilling ald. pl. 155 No. 5 en *Gr. Pl. B.* I. 2870, en de 8-stuiver met den Lebuinus ald. pl. 154 No. 4. De 5-stuiv. penningen zijn mij niet bekend. De ijzers werden 21 April 1620 ingetrokken en in de secreetkamer neergelegd (902).

bewezen, dat het verslag van de generaalmeesters onjuist was en deze waren boos op de rijksmunten, omdat ze indertijd door haar waren tegengewerkt, terwijl ze, tot eigen voordeel, bewind en gezag over die munten zochten te bekomen (1). Ze hadden tot het slaan der bedoelde penningen toestemming van den kreits en wilden dit alzoo niet nalaten.

Vooreerst bleef dit hierbij en gingen de steden haren gang. Daar echter het stilstaan van de rijksmunten bij de generaliteit eene voorwaarde was tot verder herstel van het muntwezen, drong men hierop thans weder aan, en zond zelfs in Maart 1619 een' gecommitteerde om tot intrekking der stempelen en stilstand

(1) Soms werden de bezwaren tegen de rijksmunten en hunne penningen ook aan andere oorzaken toegeschreven. Zoo lees ik in een rekwest van Claas Meijnerts aan de stads regering van 't begin van 1620, waarin hij de teruggave verzoekt der ingetrokken stempels van de 8-stuiv. penn., „dat men daarvan gezegd „had dat het een penning was op bedrog gepractiseerd, „dat het dagelijks en meer en meer duidelijk werd dat „dat alles alleen voortsproot uit ijdele afgunst en ei„genbaatzucht van die van Amsterdam, die alles op „hunnen molen zochten te leiden en niet langer konden „verdragen, dat er eene stad in de vereenigde provin„ciën was die haar muntregaal, eertijds van 't rijk met „zooveel kosten verworven, zou uitoefenen, waartoe „zij ook hunne wisselbanken hadden gepractiseerd, op „welke zij alle materiaal wilde geleverd hebben (898).

aan te manen (898) (1), waarvan uitgezonderd zouden zijn de dukaat, de rijksdaalder en de leeuwendaler, die men op den voet der generaliteit zou mogen slaan (2). Deze aandrang werd vooral gesteund door het beweren, dat het werken der rijksmunten de hoofdoorzaak van het steigeren van het geld was. Ze sloegen penningen (zeide men), waarop voor kooplieden, wisselaars en anderen profijt te doen was, 't zij omdat ze van slechter voet of alloij waren, of dat ze hooger besteed en uitgegeven konden worden, als de voet en order van den lande medebragt zoo als met voorbeelden bewezen kon worden. En daardoor werden dan de billioenen eerst en later de gevalueerde munten uit het land, daar ze zoo hoog niet besteed konden worden, vervoerd naar de rijksmunten en aldaar vermunt. De steden erkenden dit geheel niet en beweerden (3 April 1619), dat er nooit meer steigering van geld was geweest dan toen vroeger op verzoek der generaliteit de munten gedurende eenige jaren hadden stilgestaan. Zij muntten op den voet des rijks en deze was nog eenigzins zwaarder dan die van de generaliteit. Voor zoo verre der steden penningen binnenslands hooger werden verhandeld, konden H. H. M.

---

(1) *Ridd. en Sted.* 30 *Maart* 1619.
(2) *Ridd. en Sted.* 3 *Mei* 1619.

daartegen voorzien en buitenslands was daaraan niet te doen. Mogt het breken van gevalueerde penningen er aanleiding toegeven, men was genegen het breken tegen te gaan van 't geen op de provinciale munten niet mogt gebroken worden. De strijd werd vrij kras gevoerd. Hetgeen vroeger te kennen gegeven was, dat de steden den voet des rijks te buiten gingen, werd steeds volgehouden en onder anderen daarvan in een rapport van 1 Mei 1619 (901), op het beweren der steden, dat men ze bij hare regalia moest laten, geantwoord, „dat het te wenschen ware, dat zij „zoo genegen en vlijtig waren de geboden van „de gene, daar zij hare regalia van hadden, „na te komen, als zij zich op de regalia telkens, als hunne billijke conditiën en redenen „van stilstand voorgelegd werden, beriepen; „dan was het niet noodig geweest hen reeds „zoo dikwerf en zoo ernstig dit te verzoeken."

De steden, zeker ten minste Deventer, muntten dapper voort, bijzonder rijksdaalders, gouden guldens en zilveren florenen (1), waarvan de stad belangrijke voordeelen trok. In 't be-

(1) Van deze werden 4 Nov. 1622 de stempels ingetrokken en 23 April 1623 teruggegeven. En den 15 October 1623 wederom ingenomen (902), naar welke aanleiding weet ik niet te zeggen.

gin van 1620 (21 Jan.) deden de Staten-Generaal weder eene poging om te handelen, maar de steden verschoonden zich (1). En zoo schijnt die zaak slepende te zijn gebleven, maar later begonnen de steden zich te voegen, ofschoon ik niet bepaald kan zeggen hoe de zaak zich verder heeft ontwikkeld. Welligt droeg daartoe bij het placaat van 21 Julij 1622 (*Gr. Pl. B.* I. 2798) bij 't welk verscheiden penningen en ook de florenen der rijksmunten als niet gevalueerd, waren verboden; waarom ook de Staten van Overijssel in dat placaat slechts toestemden met uitdrukkelijke bijvoeging, dat zij van meening waren die penningen te gedoogen en loop te laten houden in de provincie (901). Het blijkt verder, dat men sedert October 1623 met het munten van de florenen heeft opgehouden (2), en zijn daartoe met uitzondering van een paar partijtjes, waartoe de muntmees-

(1) *Ridd. en Steden* 16 *Febr.* 1620. Te Kampen wilden raad en meente absoluut niet verstaan, om de privilegie van stads-rijksmunte, al deden het ook al de andere steden, en onaangezien eene jaarlijksche recognitie, op de nadere instantiën van H. H. M. te doen stilstaan. *Resol.* 3 *Dec.* 1621.

(2) Zwol heeft zich aan 't placaat van 1622 niet gestoord. Bij placaat van de Staten-Gen. van 2 Sept. 1627, vernieuwd 5 April 1628 [*Gr. Pl. B.* I. 2960 en 2964] zijn de Zwolsche florenen voor billioen verklaard. Zie overigens VAN HATTUM, Zwolle III. 311, 312.

ter den 24 April 1625 bijzonder verlof van de regering bekwam, geene meer geslagen, gelijk ook het munten der gouden guldens en rijksdaalders van luttel beteekenis is geweest. Daarbij vind ik aangeteekend, dat in eene bijeenkomst der drie steden van 20 April 1624 Deventer en Kampen verklaarden met de Staten-Generaal over den stilstand te willen handelen tegen vergoeding en het slaan der kapitale penningen uitgezonderd en mits het verbod van levering op de munt der steden, misschien een gevolg van 't placaat van 1621 (1), werd afgeschaft en ook de vroeger bij de steden geslagen penningen in de vereenigde provinciën gang hadden, waartoe Zwol niet kon besluiten.

In 't begin van 1625 was de zaak nog niet beslist (2), en zeide de regering eigenlijk nog niet te weten, hoe men met de Staten-Generaal omtrent den stilstand der rijksmunten stond en wat men deswege van hen zou hebben te profiteren, doch dat men hoopte dat zij eene redelijke som zouden toeleggen (25 Febr. 1625) (902). Dit is dan ook in 1626 gebeurd, na dat zulks ettelijke jaren immers nu en dan was

---

(1) Zie *Ridd. en Sted.* 2 *April* 1623.

(2) Zie o. a. *Verbaal van het gebesogneerde van de Gedeput. der verschillende provinciën van* 12—23 *Jan.* 1625, overgeleverd aan de Staten-Gen. 29 Jan. 1825 (898).

achtergebleven (1). De stad verkreeg toen (2) en sedert weder *f* 2000, met bevoegdheid om tot conservatie van hare regten kapitale penningen op den voet der generaliteit te mogen munten, als den dukaat, den keurvorster goudgulden, den rijksdaalder en den leeuwendaalder (3) en kon de aangelegenheid daardoor geacht worden voldoende te zijn geregeld. Deze omstandigheden vallen in met het overlijden van den muntmeester Claes Meijnerts, van wiens ongelukkig uiteinde wij hier nog een woord moeten zeggen. Hij was namelijk op 't aangeven der generaliteit, op last der stedelijke regering in 't begin van 1626 gevat en al zijne papieren in beslag genomen. Hij werd beschuldigd van valschheid en crimineel vervolgd. De generaals van de munt Simon van der Meijden en Jacob van Nispen nevens den fiscaal Gijsbert van Brienen, gecommitteerden van H. H. M., kwamen den 9 Julij in de volle raadsvergadering en leiden hem, muntmeester dezer stad en der stad Huessen, te laste „ dat „ hij verscheiden gouden en zilveren penningen

---

(1) *Resol. Gedep. Stat. van Overijssel* 20 *Sept.* 1624 (898).

(2) *Resol. mag.* 27 *Maart* 1629. De aanteekening dezer ontvangst in de Kameraarsrekening is eerst met 1629 begonnen en loopt onafgebroken voort tot 1656.

(3) *Conc.* 10 *Febr. en* 11 *Maart* 1622.

„ zoo kapitale als payementen had vervalscht
„ en geconterfeit, gangbare en ongangbare.
„ Gangbare als den Brabandschen kruisdaler,
„ Zeeuwschen arendsdaalder en Spaansche pisto-
„ letten; ongangbare als Metscher, Frankforter
„ en Neurenberger goudguldens, Brabandsche
„ schellingen of halven en Friesche snaphanen
„ ad 6 st., zijnde zoo behendig nagemaakt, dat
„ zij bij den gemeenen man ja kenners kwalijk
„ onderscheiden konden worden, en sommige de
„ helft, sommige een derde slimmer en slech-
„ ter waren dan de echte stukken zelve. — Waar-
„ om zij concludeerden: dat hij bij vonnis van
„ schepenen en raad zou worden veroordeeld
„ zijn leven te hebben verwerkt en met den
„ ketel aan den hals te worden gestraft, met
„ verbeurdverklaring zijner goederen, of tot zoo-
„ danige andere straf als schepenen en raad in
„ conscientie zouden bevinden te behooren en
„ zij voor H. H. M. en andere prinsen en
„ potentaten zouden gedenken te verantwoor-
„ den.”

Maar deze beschuldiging trof hem niet als muntmeester van Deventer, maar van Huessen. Hij had die betrekking verkregen van Georg Wilhelm, markgraaf van Brandenburg, die hem 4 Sept. 1624 benoemd had als *Muntmeester der Märkischen Muntstatt*, en was hij kort daarop in genoemde stad beginnen te werken. Daar had hij

(zoo als ik in een later stuk lees (1)) „ machinatiën ondernomen ten nadeele van den „ Staat der Nederlanden." En de Staten-Generaal draalden ook niet nevens de procedure een placaat uit te vaardigen (25 *Aug.* 1626 *Gr. Pl. B.* I. 2954), waarbij zij, het bedoelde namaken als waarheid aannemende, het ontvangen en uitgeven dier penningen op zware straf verboden.

Daarenboven, zoo als blijkt uit een schrijven van den genoemden keurvorst en markgraaf van 30 Julij 1626, hadden de generaals van de munt eenige weken vroeger de stad Huessen met twee kapiteinen en een goed aantal gewapende ruiters en knechten berend en na de drie poorten met het slot en de munt te hebben bezet, de ruiterij op de markt in orde geschaard, terwijl zij vervolgens in de munt waren gevallen en allerhande zilver en werktuigen met vele muntplaten hadden omgeworpen en daaruit genomen.

Het proces kwam niet ten einde. Meijnerts stierf in den nazomer van 1626 insolvent en armoedig in de gevangenis te Deventer (2).

Het is niet waarschijnlijk, dat hij geheel

---

(1) *Rapport van de generaalmeesters der munt van* 12 *Julij* 1698 (903).

(2) Onder No. 896 is er nog een pak papieren alleen dit proces en zijne functie te Huessen betreffende.

zonder schuld is geweest en kan het proces, hoewel het de Deventer munt niet gold, ligt aanleiding gegeven hebben, tot versterking van het min gunstig oordeel, dat vroeger en later over de rijksmunten en daarbij ook over die van Deventer geveld is, welk min gunstig oordeel de generaals van de munt ook niet schroomden, daar 't pas gaf te openbaren, zooals onder anderen in een advijs van 8 Mei 1630 (898) zeer duidelijk de rijkssteden bedoeld worden, wanneer ze zeggen, dat het versmelten der goede munt in slechte en uitheemsche gedaan werd, niet alleen door hegemunters en dergelijke muntvervalschers maar ook door steden en personen van staat en aanzien.

Deze handelingen over den stilstand der rijksmunten in de laatste jaren, hebben eenigzins in verband gestaan met, althans gingen vergezeld van voortdurende bemoeijingen van de Staten-Generaal met de provinciale munten en ook met die van Overijssel, ten einde op een' eenparigen voet ten aanzien van het muntwerk te komen, doch niet genoegzaam, om daarvan hier verder te spreken, omdat wij de geschiedenis der provinciale munt van Overijssel ons niet ten taak hebben gesteld.

De opvolger van Claes Meijnerts als stads muntmeester was Johan Wijntgens, zoon van Balthazar, kleinzoon van Balthazar de oude.

Bij zijne commissie (14 Sept. 1626) kreeg hij last om zich, zoo spoedig dit kon geschieden, voor de kreitsvergadering te Keulen aan te bieden, om erkend en beëedigd te worden en zijne bus aldaar gesloten en verzegeld, zooals gebruikelijk was, te ontvangen (1). Tot conservatie van 't muntregaal zou hij alleen munten kapitale penningen, op den voet der rijksverordeningen, namelijk Hongaarsche dukaten, gouden guldens en rijksdaalders en geene andere penningen of landsoorten. Als vrije woning en muntplaats werd hem aangewezen het Meester Geerts Klooster in de Smedenstraat, zooals dit zijn neef Johan Wijntgens, landschapsmuntmeester, bewoond heeft (2).

Het tijdvak van dezen muntmeester was vrij wat rustiger dan dat van zijn voorganger en

(1) Of en wanneer hij daar is geweest heb ik niet gevonden. De regering gaf aldaar berigt omtrent hem in 't begin van 1629 (897).

(2) Claes Meijnerts had zijne werkplaats ook gehad in dat klooster, maar in een ander gedeelte, *d'olde munte* genaamd [*Resol. mag.* 5 *Febr.* 1627]. De landschapsmunt, die, meen ik, tot 1612 of 1613 te Kampen gebleven is, was verder tot 1619 te Zwol, tot 1625 te Deventer, tot 1632 te Kampen, en zoo bij afwisseling. Later (1680 of iets vroeger) is door Deventer en Zwol goedgevonden, dat ze te Kampen zou blijven tegen eene remuneratie van 100 enkelde en 20 dubbelde zilveren ducatons aan elke der beide steden, waarin ook

kwam er ten minste met de landsregering geene moeijelijkheid. Trouwens de stad genoot haar subsidie voor den stilstand en geschiedde het munten, voor zoover dit plaats had, uit kracht der voorwaarden daarvan of met goedvinden der Staten-generaal. Zoo werd den muntmeester den 19 Sept. 1626 opgedragen te munten den rijksdaalder op den voet der generaliteit (van 10 p. 15 gr. en $8\frac{72}{151}$ in 't mark) en den 14 Junij 1627 de goudguldens, zoo als die in 't rijk en in deze geüniëerde provinciën gemunt werden en in den beeldenaar van de Staten-Generaal gebragt waren (1). De ijzers moesten gesneden worden naar de figuur als de zal. muntmeester had gebruikt, uitgenomen zijn bijzonder teeken (2). De verdere hoofdpenningen door hem gemunt, waren de dukaten en de leeuwendaalders. Voor de eersten kreeg hij (13 Oct. 1632) commissie die te slaan eerst op den voet van de provincie Holland (898), 't geen echter niet is gebeurd, later (16 Mei

---

(naar ik meen) sedert geene verandering is gekomen. Hetgeen ik alzoo (*Alm.* 1854 bl. 50) schreef van de munt der *drie steden* is onjuist en moet opgevat worden van de *landschapsmunt*.

(1) *Gr. Pl. B.* I. 2827. Ze waren van 18 k. 6 gr. en 76 in 't mark tr.

(2) Op het plaatje hier achter vindt men de teekens der vijf laatste muntmeesters der stad.

1633) op den voet der Generaliteit, waarmede hij terstond is begonnen (902). Van de leeuwendaalders werd hem het munten opgedragen 23 Julij 1640, op denzelfden voet als die toen in Holland gemunt werden en zijn de ijzers gesneden door Jacob Pouwels, ijzersnijder van de munt in Westfriesland (902). Het verzoek om zilveren florenen te slaan, gelijk Kampen dat aan haren muntmeester had toegestaan, werd hem afgeslagen (16 Mei 1633) (1).

Van kleine munt zijn mij van dezen muntmeester geene andere voorgekomen dan de halve stuiver en duiten, tot het slaan waarvan hij den 28 Julij 1628 verlof kreeg; van de eerste voor *f* 4000 de laatste voor 2000 gld. (1), doch waarvan de stempels reeds den 15 Mei opvolgende werden ingetrokken, en toen eene partij van *f* 2500 aan halve stuivers, die nog niet waren uitgegeven, versmolten (3),

---

(1) Kampen heeft de stempels ingetrokken in 1638 op verzoek der Staten-Generaal, die 't placaat van 1622 wilden vernieuwen. Deventer antwoordde toen, dat zij in vele jaren herwaarts geene florenen had gemunt en ook niet dacht te doen (894).

(2) Van 2 p. f. en 230 in 't mark, en de duiten van 126 in 't mark.

(3) 't Payement werd lastig. „Vermits vreemde „stuivers, halven en duiten hoe langer zoo overvloedi- „ger worden, en de onze ook in vele steden verboden

waarbij de stad een verlies leed van *f* 1685-5 (902) (1).

De rust, die hij had, werd in het jaar 1631 gestoord door eene voor hem onaangename omstandigheid. Men had namelijk Metscher goudguldens ontdekt, aan welke, zonder versmolten of veranderd te zijn, de afslag van die van Deventer was gegeven en vermoedde, 't geen niet vreemd was, dat men dit op de munt te Deventer had gedaan. Er had daarover op last van de Staten-Generaal een scherp onderzoek plaats, zoowel bij den muntmeester als bij de muntofficieren, doch zonder dat er iets aan het licht kwam, ook niet of Claes Meijnerts daaraan schuld had, zooals daarvan was gemompeld (898 en 901) (2).

Behalve *munten* zijn er in dezen tijd ook enkele *penningen* geslagen. In 1627 een ten behoeve van den muntmeester zelven. Schepenen en raad namelijk (zoo staat in het besluit

---

„zijn, zoo verbieden schepenen en raad die ook hier, „uitgezonderd de stuivers, ½ stuivers en duiten, die „bij de respectieve provinciën met pieltjens en leeuwen „geslagen zijn. *Resol.* 6 *Junij* 1629.

(1) Hetgeen hij gemunt heeft vindt men in Bijlage B.

(2) Er zijn sedert Maart 1631 geene goudguldens meer geslagen en waren bij den dood van den muntmeester ook geene stempels daarvan meer in de werkplaats. Heeft misschien deze gebeurtenis tot intrekken aanleiding gegeven?

van 27 Dec. 1627) tot gevaders over zijn kind verzocht en hen met de secretarissen op zijn kindsmaal te gast hebbende gehad, werd hij, vermits hier tegenwoordig zoo weinig te munten was, met een gouden penning vereerd, ter waarde van 100 daalders (1). Zoodanige penning werd ook geschonken aan Mr. Willem Lamberts, stads kok, even als aan zijn voorganger, mits hij ze in stads dienst zijnde, ook ter eere der stad droeg (2). Van meer algemeenen aard was de penning, dien de muntmeester dacht te slaan ter eere van de overwinning van Piet Hein en waarvan de nadere beschrijving vroeger is gegeven (3) doch die welligt niet is vervaardigd: en mij zelfs in afbeelding niet bekend is (902).

In dit tijdvak vallen ook de dusgenoemde *Portugaloisers*. Deze namelijk zouden op sommige rijksmunten hier te lande vervaardigd zijn, naar den grooten Cruisaat van Portugal, om dezelve gewinshalve naar elders uit te voeren, waar ze gesleten konden worden, zooals dit ook ten opzigte van vele andere munten plaats had, onder anderen van nog bestaande halve schellingen van Zwolle met het borstbeeld van

---

(1) Aan materiaal heeft ze gekost *ƒ* 151-6, aan werkloon 7 gld. (*Resol.* 1 *Febr.* 1628).

(2) *Resol.* 28 *Nov.* 1628.

(3) *Alm.* 1849 bl. 95.

Lodewijk XIV, voor Turkijë en de Levant bestemd, die verboden werden bij placaat van de Staten-Generaal van 7 Mei 1669 (*Gr. Pl. B.* III. 774) (1). De muntmeester verkreeg de magtiging tot het slaan dezer stukken bij een besluit van den 9 Oct. 1640, dat wij hier achter als bijlage C. laten volgen. Er bestaat daarvan nog een stuk in het kabinet van wijlen den Heer Mr. Martinus van Doorninck alhier (2) en een tweede in het koninklijk kabinet te 's Hage, dat in 1829 te Arnhem werd opgegraven (3). Dit laatste is van Zwolle, waar schepenen en raad den 18 Febr. 1641 de vergunning hadden gegeven. Dat het munten waren, die loop hadden, valt haast niet te betwijfelen naar den inhoud van het besluit, hoewel het vreemd is dat ze *eerpenningen* genoemd worden, en omtrent gewigt of gehalte geheel geen voorschrift wordt gevonden (4).

---

(1) Afgebeeld *Gedenkpenn. en munten uit de penningkas van een liefhebber te Deventer* (wijlen Mr. M. van Doorninck) 1833 bl. 17.

(2) Door hem omschreven in het genoemde stukje bl. 35—37.

(3) Zie *K. en Letterb.* 1831 II D. bl. 117 en 1832 II D. bl. 179, en de beschrijving *Gedenkp.* enz. bl. 36.

(4) De groote cruisaat van Portugal had een gewigt van 7 eng. 22 az. bij een gehalte van 23 k. 8½ gr. In 1606 waren ze gewaardeerd op 40¼ gld. Zie GROEBE *Prijsvraag over de munten*, Brussel 1835 bl. 42, 43.

Van de stempels, die nog te Deventer voorhanden zijn, deelen wij hierbij eene afbeelding mede. Ze zijn elders gesneden. Men kon daarmede toen in deze stad niet teregt.

Johan Wijntgens stierf in 't laatst van 1644 of in het begin van 1645. De regering nam (8 Febr. 1645) de stempels, in de muntwerkplaats aanwezig, naar zich. Ze bestonden, behalve die van den vereerpenning van 1609, alleen uit die van leeuwendaalders en dukaten.

Na zijn dood bleef het zeer stil, en is er tot aan het jaar 1662 hoegenaamd niets gemunt en zelfs geen muntmeester aangesteld. Mogelijk deed daartoe het zich meer en meer voegen naar de generaliteit, mogelijk ook dat er in dezen tijd minder winst te behalen was met handelspenningen, die vroeger voor de betrekkingen met het Oosten de stedelijke kas zoo ruim gebaat hadden, terwijl de geregelde voldoening der *f* 2000 van wege de generaliteit hierin ook eenigzins te gemoet kwam.

Maar in 1656 of 57 werd deze rust gestoord, doordien de Raad van State had goedgevonden de 2000 gld., voor den stilstand jaarlijks betaald, van den staat van oorlog weg te laten „omdat men bevond, dat die „gelden slechts voor eenige weinige jaren wa„ren toegestaan, en ook de munten niet ge-

„ sloten bleven" (1), waartegen Deventer vooral zich verzette, omdat het vermeende de bestaande overeenkomsten niet te hebben geschonden en zelfs sedert vele jaren geen muntmeester gehad had (2). Dit bleef hierbij tot in 1659. Toen namelijk (19 Junij) besloten de Staten-Generaal twee nieuwe kapitale penningen te slaan, *den zilveren rijder* (dukaton) en den *zilveren dukaat* (rijksdaalder) (3); en voorts te vervolgen den muntslag van den rijksdaalder en den leeuwendaalder, beide op den voet van de instructie van 17 Febr. 1606, terwijl verder bepaald

(1) Aangeh. *Rapport* bl. 105.

(2) Brief $\frac{17}{27}$ *Febr.* 1657 en $\frac{1}{11}$ *Jan.* 1658 (898).

(3) De reden, waarom deze penning reeds kort na dezen tijd zoo weinig in den omloop voorkwam, was, dat die in vergelijking van den Dukaton iets te laag gevalueerd zijnde en zoo nabij aan de gewone rijksdaalders komende, in het Duitsche Rijk, Noorwegen en Schotland in den handel bij gebrek van andere rijksdaalders zeer gezocht werd, zoodat hij met opgeld uit het Land werd gevoerd. *Rapport van R. en Gmrs. der munt aan de Staten-Gen. van* 29 *Maart* 1668 (902), waaruit tevens blijkt, hoe de gouden dukaat eigenlijk eene handelsmunt was, die de koopman in zijne betrekkingen op het Oosten niet kon ontberen. De zilveren Dukaat heeft zijn belang voor den handel ook nog in later tijd behouden en is zelfs nevens den zilveren Rijder, nog als negotiepenning gehandhaafd bij de wet *van* 28 *Sept.* 1816, in welk jaar ze voor 't laatst geslagen zijn. VERZ. *bl.* 197 No. 1049.

werd, dat de rijksmunten zouden worden overgehaald, om òf geheel stil te staan òf wel zich geheel en al te onderwerpen aan de orders en de reglementen van de generaliteit even als de provinciale munten (902 en 903). Nijmegen, Zutphen, Groningen, Kampen en Zwol deden het laatste. Deventer, bij provisie en onverminderd haar privilegie, het eerste (1), tegen de betaling van 2000 gld. ten gelijken einde als vroeger. Aan de overige steden werd jaarlijks toegelegd 400 gld., te nemen uit den sleeschat, dien de generaliteit van de beide gemelde penningen zou genieten, en die bij de voornoemde resolutie van 19 Junij bepaald was. Maar Deventer kwam twee jaren later reeds van dat besluit terug. Den 21 December 1661 vond het goed de munt weder te openen en stelde „tot conservatie van der stadts muntregaal" bij provisie tot muntmeester aan Johan van Harn, doctor in de regten, die nu niet anders zou munten dan de beide voornoemde kapitale penningen, op den voet van de generaliteit en overeenkomstig de gemelde ordonnantie van 19 Julij 1659, met den sleeschat daarbij bepaald, terwijl de muntmeester zich sterk maakte, dat de stad van den sleeschat,

---

(1) Extract uit de *Resol.* van de Staten-Generaal 21 *Aug.* 1659 (902).

die aan de generaliteit toekwam, nog zou kunnen trekken vierhonderd gulden (902). Het vervaardigen der stempels „met het character van Deventer geteeckent zijnde" werd opgedragen aan N. van Culenburgh, ijsersnijder van de provinciale munt te Utrecht (902). Hij begon dan ook met het slaan dezer penningen in Maart daaraanvolgende (901), terwijl hem in Junij nog werd toegestaan het slaan van enkele en dubbele dukaten, waarmede hij in Augustus begon en waarvan de stempels evenzoo geteèkend, werden gesneden door Geurt Haxter, essaijeur en ijzersnijder van de provinciale munt van Gelderland en Zutphen. Nog werd dit den 27 October door eene commissie voor den gouden dukaton (rijder) achtervolgd, die aan de eene zijde zou hebben het beeld van den keizer met het omschrift LEOPOLD D. G. ROM. IMP. SEMP. AUG. 1662, aan de andere zijde het character van Deventer met het omschrift MO. NO. AUR. CIVIT. DAVENTRIAE, van het slaan waarvan ik evenwel geene opteekening heb gevonden, en waarvan het bestaan mij niet bekend is — alle welke vier penningen bij de aangehaalde instructie door de generaliteit toegestaan waren (1).

---

(1) De zilveren rijder en zilveren dukaat zijn zoowe door de provincie als door elk der drie steden geslagen;

Dit heropenen der munt trok ras de aandacht van de generaals, die onder dagteekening van 11 Dec. 1662 aan de Staten-Generaal deswege een vertoog indienden (902), bewerende dat in allen gevalle de muntofficieren den eed op de instructie van de generaliteit moesten afleggen (1), en welligt is de schriftelijke eed van den muntmeester van den 29 Dec. 1662 daarvan een gevolg. In de eerste 7 of 8 maanden daarna werd er niet gemunt, behalve eenige stuivers en duiten (2), omdat, zoo als de munt-

---

blijkens de afbeeldingen bij Verkade voor Overijssel *Pl.* 135 No. 1 en 139 No. 1; voor Deventer 147 No. 4 en 149 No. 2; voor Campen 159 No. 3 en 161 No. 3 en 4 en voor Zwolle 168 No. 5 en 171 No. 4. — En de Leeuwendalers van Deventer *Pl.* 150 No. 3; den stuiver 156 No. 5 en de duit 157 No. 4. De beide nieuwe penningen hadden het omschrift *Concordia res parvae crescunt.*

(1) Instructie voor de particuliere muntmeesters van de provinciale munten van 11 *Aug.* 1659 (902).

(2) Zie ze afgebeeld bij Verk. *Pl.* 156 No. 5 en 157 No. 4. De stuivers zijn bij Placaat van de Staten van Holland van 20 *Sept.* 1679 (*G. P. B.* III, 781) op 8 penn. en dus op de helft gebragt, met verbod ze hooger uit te geven. Raden en Generaalmeesters klaagden in eene remonstrantie van 23 *Julij* 1663 (898), dat Deventer zooveel van deze stuivers sloeg, die het vereischte gehalte en gewigt niet hadden en ook zwarte munt (duiten), die slechts gangbaar was op de plaats zelve en ook te ligt, en die Zwol tegen Deventer en Deventer tegen Zwol practiseerde, terwijl de provinciale munt buiten slag werd gehouden en de gezellen ledig gingen.

meester te kennen gaf, in dezen tijd bij gebrek van materialen, zoo wel op deze als op de andere omliggende munten, geene kapitale penningen konden geslagen worden (902).

Tot muntmeester te Kampen benoemd, ver-

't Is genoeg bekend, dat de steden met het oog op de winst van het slaan van payement dikwerf misbruik maakten, 't geen dan hooger tusschenkomst ten gevolge had. Daarom geschiedde het veelal zoo bedekt mogelijk. Zoo besloot Kampen 6 *Jan.* 1638 dubbelde en enkelde stuivers te slaan, *doch in alle stilheid*, opdat de stad buiten zwarigheid bleef en de penningen buitenslands te debiteren. Den 7 *November* 1645 vindt men gelijke resolutie.

Van het verbieden en voor billioen verklaren van de payementen der steden van wege de generaliteit vindt men voorbeelden in 't Plac. tegen de Kamper stuivers van 24 *Dec.* 1621 (*G. P. B.* I. 2946) en 12 *April* 1668 (*G. P. B.* III. 770); tegen de Zwolsche arendschellingen 5 *April* 1628 (*G. P. B.* I. 2964), tegen de Kamper schellingen 20 *Aug.* 1675 (*G. P. B.* III. 778).

In 1628 was het zoover gekomen, dat men zelfs bij betalingen van groote sommen bijna geene andere gelden zag verhandelen dan de payementen (*G. P. B.* I. 2964). Later zal ons dat weder voorkomen. Onder het payement hebben de duiten ook meermalen moeite gebaard. De betrekkelijk groote winst lokte dikwerf uit tot sterken muntslag. In 1701 hebben de Staten van Holland alle duiten op de helft afgezet en nieuwe meer deugdzame verordend, 't welk door die van Overijssel en anderen is nagevolgd. De geschiedenis van het muntwezen in de Republiek bevat bijna in elk tijdvak lessen tegen het gevaarlijke van te veel pasmunt.

trok van Harn in het nazomer van 1664 derwaarts (1), en werd hij te Deventer opgevolgd door Wilhelm Sluijsken (902), die verlof kreeg tot het slaan derzelfde kapitale penningen als zijn voorganger toegestaan was, waarvan hij vrij wat gebruik heeft gemaakt, zoo als men zien kan uit de bijlage hier achter, waar wij het gemuntte door die beide muntmeesters in de jaren 1662—1670 hebben opgenomen. (*Bijlage* D.)

Maar 't geen zonderling is, Deventer had in die jaren, ondanks de opening van haar muntwerk, van de generaliteit de *ƒ* 2000 getrokken, voor den stilstand toegezegd: die ook in de stadsrekening voorkomen. Eerst in 1669 schijnt dat meer bepaald te zijn opgemerkt. Bij advijs van 17 Januarij 1669 vestigden de Raden en generaalmeesters daarop de aandacht van den Raad van State, met te kennen geven dat dit geheel niet strookte met de bepalingen van 1659, en daarenboven hoogst onbillijk was ten aanzien der andere steden die slechts *ƒ* 400 genoten (902). Deventer heeft niet lang daarna (Mei 1670) opgehouden met munten, en is

---

(1) Hij wierd in 1674 in eene procedure gewikkeld ter zake van het te veel slaan van kleine munt tegen de orders en stierf aldus in de gevangenis in 't voorjaar van 1675.

het welligt daaraan toe te schrijven, dat men met de betaling der *f* 2000 is voortgegaan, en het er voor heeft gehouden dat de stad den stilstand wederom had aangenomen. Van dien tijd af tot aan het jaar 1682 is er niets gemunt. Er kwam toen weder een nieuwe muntmeester Peter Sluijsken, de broeder van den voorgaanden.

De hoofdaanleiding tot het weder aanvangen van den muntslag, schijnt gegeven te hebben de zoogenaamde staten-gulden, waarmede men zoo wel te Deventer als op de landschapsmunt, en op die van Kampen en Zwolle reeds in 1682 is begonnen, en waarvan wij de geschiedenis met een kort woord hier willen herinneren.

Sints lang namelijk hadden alle berekeningen plaats gevonden in den gulden van twintig stuiver, welke gulden, hoe daarvan ook de oorsprong zij (1), zeker in de tijden, waarvan

---

(1) Zoo 't schijnt uit de ordonnantie van Keizer Karel van 22 *Febr.* 1542 *Pl. B. v. Vlaand.* I. 507. (Warin *Bijdr. tot de kennis van het Muntwezen bl.* 99). Anderen meenen uit de ordonnantie van denzelfden Keizer van 4 *Febr.* 1520 (*G. Pl. B.* I. 2604). Groebe *K.* en *L. B.* 1832 I. 326. Deze ordonnantiën bevelen den muntslag de eerste van een gouden Carolus de tweede van een zilveren, beide ad 20 st. doch die daarna in de prijsbepalingen gelijk werden gewaardeerd. Zie overi-

wij nu spreken, tot de denkbeeldige munten behoorde, zoodat het niet vreemd was, dat men aan een' werkelijken gulden behoefte gevoelde, en daarin door het slaan van zoodanigen standpenning trachten te voorzien.

De eerste pogingen hiertoe na het midden 17e eeuw aangewend, kwamen van de Staten van Holland en West-Friesland, die herhaaldelijk voorslagen deden, zonder bij de overige provinciën voldoenden bijval te vinden, waardoor ze zonder uitvoering bleven. Toen dit te lang duurde zijn ze er zelve mede begonnen in 1680 en 1681. Utrecht volgde dat voorbeeld in het laatstgenoemde jaar. Overijssel, alsmede de drie steden in 1682. De aangenomen penningen waren drieguldens, tweeguldens, guldens en halve guldens (1). De maatregel, die niet algemeen scheen te willen worden, is toen blijven steken tot 1686, waartoe welligt ook de rijzing van het zilver het hare bijdroeg. De eerstgenoemde Staten namen toen bij hun placaat van 20 Dec. 1686, behalve de vermelde stukken, ook nog aan dat van den daalder en den penning van 28 stuiver beide

---

gens over de geschiedenis van den gulden GROEBE *K.* en *L. B.* 1832. I. 322, 404, 422 en II. 107, 119, 166 en 178.

(1) Zie *Gr. Pl. B.* III. 784.

op denzelfden voet (1). Toen voegde er zich Gelderland bij. Zeeland verzette er zich tegen, Friesland en Groningen talmden (2), en bleven het daardoor *provinciale* munten, waarom ze ook *Staten-guldens en drieguldens* genoemd worden. In 1691 scheen het dat eindelijk de maatregel algemeen zou worden, door dien de Staten-Generaal ze als generaliteits-penningen aannamen, bij hun placaat van 7 Augustus 1691 (3). Maar dat hielp nog niet, doordien sommige provinciën deze bepaling niet nakwamen (4). Eerst in 1694 (5) is het gelukt en is toen de driegulden (waaronder ook de halve) met zijne gedeelten weder voorgeschreven, zoo als zulks in 1686 was vastgesteld. Van dat jaar dagteekenen dus de generaliteits-guldens, zoo als ze dat tot op onzen tijd zijn gebleven, en is dit ook zigtbaar in het omschrift, waarin vroeger alleen vermeld werd de provincie of

(1) *G. P. B* IV. 659. Behalve de zilveren rijders, bankdaalders, leeuwendaalders, mitsgaders den zilveren en gouden dukaat tot penningen van negotie.

(2) *G. P. B.* IV. 660.

(3) *G. P. B.* IV. 662.

(4) Zie den aanhef van het plac. v. *Holl. W.-Fr.* 26 *Sept.* 1692 *G. P. B.* IV. 667.

(5) Zie Placaat 17 *Maart* en 25 *Mei* 1694. *G. P. B.* IV. 679 en 685. Van de 28 stuivers penningen (niet florijnen maar generaliteitsmunt) zijn er slechts enkelen geslagen.

de stad waar ze geslagen waren, terwijl er sedert is bijgevoegd dat het munt was van de vereenigde provinciën. Deventer heeft deze guldens en drieguldens gemunt in de jaren 1682, 1683, 1686 (1) en 1687, en later ook nog in 1598, zoo als wij dat verder zullen zien. Overijssel en de beide andere steden in 1682, 1686 en 1687, alle welke stukken tot in de laatste tijden in omloop zijn gebleven.

De Commissie tot het slaan dezer statenguldens in 1682, was den muntmeester door de regering der stad verleend den 8 Nov. van dat jaar. Het geschiedde op de instructie door de Staten van Holland en West-Friesland vastgesteld 6 April 1680. Maar den 21 Junij des volgenden jaars 1683, verkreeg Sluijsken de geheele exercitie van de munt voor 16 jaren tot paschen 1699 voor eene som van *f* 32000, te betalen in de eerste 8 jaren elk jaar *f* 4000, behalve de rente van het kapitaal, dat telken jare nog onafgedaan bleef en onverminderd de voordeelen die de stad nog van de generaliteit kon trekken. Zijn borge was Juffer Clara Jellen, weduwe van wijlen den Heer Burgemeester en muntmeester te Kampen van Harn, die voor

(1) Toen zijn de oude stempels gebroken en nieuwe gemaakt. In de vroegere ziet de arend links, in deze regts.

de helft in deze zijne onderneming deelde, en ook in de munt te Deventer gewoond heeft.

Behalve de voornoemde penningen heeft Sluijsken nog gemunt *goudguldens*, (florijnen) *leeuwendaalders*, *daalders van* 30 *stuiver*, later ook *rijksdaalders*, en van de payementen *schellingen* en *dubbelde en enkelde stuivers*, waarvan de opgave hier achter te vinden is, (*Bijlage* E.) en waarover wij nog iets moeten zeggen.

Met de goudguldens of zilveren florijnen, vroeger door Claes Meijnerts in zoo groote menigte geslagen, is hij het eerst begonnen en wel in 1684. Ze droegen het wapen en den naam des keizers (1). In den aanvang schijnen ze ook goed te zijn geweest, althans verklaarden de generaalmeesters, die in den zomer van dat jaar de Deventer munt hadden bezocht, dat ze in gewigt en gehalte redelijk wel waren. Maar in 't laatst des volgenden jaars kwamen er van de zijde van Amsterdam klagten dat ze te ligt werden gemaakt, en hadden deze het gevolg dat de stukken van dat jaar bij placaat van de Staten van Holland en West-Friesland, van 27 November verboden werden (2), terwijl

(1) De slag althans bij de Overijsselsche stukken is verschillend. De stempels werden telkens veranderd op de instantien van de Levantsche handelaars.

(2) *G. P. B.* IV. 658.

het placaat van 5 April 1686 dat verbod uitstrekte tot alle achtentwintigen, waar ook geslagen in de beide jaren 1685 en 1686 (1). Dit werkte. In de muntboekjes ten minste vind ik tot aan 1692 slechts aanteekening van een paar partijtjes. In dat jaar verzocht de muntmeester ze weder te mogen slaan, omdat voor de Staten-penningen het zilver te duur was, en Groningen ook weder florijnen muntte, 't geen is toegestaan (2), en waarvan hij ook ruim gebruik heeft gemaakt.

Om dien ruimen en dikwijls slechten muntslag zoo hier als elders tegen te gaan, is men gekomen tot het zoogenoemde stempelen, 't geen eerst geschied is door de provinciën Holland, Utrecht, Friesland, Overijssel (3) en Stad en Lande, en later van wege de generaliteit en met haar teeken, den bundel met zeven pijlen,

---

(1) *G. P. B.* IV. 658. Die van Kampen en Zwolle waren vroeger reeds verboden en afgezet. *Plac. van Holl.* en *W. Fr.* 3 *April* 1677 en 20 *Sept.* 1679 *G. P. B.* III. 779 en 781.

(2) 't Zelfde verlof werd toen ook verleend aan den provincialen muntmeester en die der beide andere steden. De muntslag van deze stukken heeft zich vooral bepaald tot Overijssel en Groningen. Overigens zijn er van Friesland (van het begin dezer eeuw), van West-Friesland en van Nijmegen en Zutphen. Zie Meijer *A. K.* en *L. B.* 1845 II. 406 volgg. en 1846 I. 22 volgg.

(3) *Ridd.* en *St.* 25 *Julij* 1693.

zoo als dit is voorgeschreven bij het placaat van 11 Nov. 1693 (1). Sedert zijn er geene meer geslagen. Wij weten, dat ze tot in dezen tijd in menigte in omloop zijn gebleven, en dat het grootste gedeelte daarvan van de munt van Overijssel en der drie steden was voortgekomen.

In het slaan van zoogenoemde payementen heeft onze muntmeester ook een ruim aandeel gehad. Wel hadden Ridderschap en Steden, en ook de drie steden (2), elk afzonderlijk, op voorstel der Staten-Generaal besloten om voor zes jaren daarmede op te houden en de stempels in te trekken, om zoodoende den overvloed van pasmunt, die al grooter en grooter was geworden, tegen te gaan, doch is Deventer hiervan al ras afgeweken, en stond daarmede de bovenvermelde overeenkomst met P. Sluijsken van 21 Junij 1683 welligt in verband, bij welke was bepaald, dat hij geen lager, wel hooger payement mogt slaan dan 2 stuiver. Geene Statenguldens meer kunnende munten, is hij met het slaan van schellingen en dubbelde stuivers, waarop veel te verdienen viel, nog in dat jaar begonnen, en met de eerste, met uitzondering van den tijd

---

(1) *G. P. B.* IV. 676 en 677.

(2) *Ridd.* en *St.* 2 *Oct.* Deventer 3 *Nov.* Kampen 28 *Sept.* 1682.

in 1686 en 87, toen hij weder guldens kon munten, voortgegaan tot 1691, als wanneer de Staten-Generaal bij hun placaat van 7 Aug. (1), tot herstel van 't muntwezen, het slaan van alle payementen zoo op de provinciale als rijksmunten hebben verboden, een maatregel die met moeite tot stand kwam, doch door de groote menigte van schellingen, intusschen weder geslagen, dringend noodzakelijk was geworden, wilde men niet al het grove zilver verdwijnen en de pasmunt zijne plaats zien innemen (2), te meer, omdat zeer vele zoo niet het grootste gedeelte van die schellingen en stuivers slecht en van minder gehalte waren dan behoorde. Het was zoo ver gekomen, dat men bij betalingen zelfs van belangrijke sommen, bijna geen ander geld zag dan die ligte schellingen, „in „plaatse dat men, volgens de Placaten van „den Lande, daertoe behoorde te gebruycken „grove en stercke silveren gelden en de paye„menten niet anders als tot kleijne vertieringe

---

(1) *G. P. B.* IV. 662.

(2) Holland had reeds 5 *April* 1686 den invoer van schellingen en mindere payementen verboden. *G. P. B.* IV. 658. 't Heeft veel in gehad eer Overijssel en de drie Rijksmunten zich hierin schikten. In 't Archief zijn daarover nog een aantal stukken. Men had van de Deventer stuivers grooten last zoo zelfs dat Zwolle en Kampen ze verboden of afzetten (*Junij* 1691).

„ en tot pasgeldt, om van den anderen te ge„raecken, noodigh zijn (1)." Om in de verschillende hieruit spruitende bezwaren te gemoet te komen, die te grooter waren geworden omdat onderscheidene munten zich aan het genoemde verbod niet hadden gestoord, en waren voortgegaan slechte schellingen te slaan (*Plac.* v. 1 *Dec.* 1692 *G. P. B. IV.* 670), hebben eerst de Staten van Holland, (26 *Sept.*, 25 *Dec.* 1692. *G. P. B. IV.* 665, 671) en daarna de Staten-Generaal (10 *April* 1693. *G. P. B. IV.* 674) er toe moeten komen, die min wigtige schellingen af te zetten en zijn ze toen gebragt op 5½ stuiver, zoo als ze die waarde sedert tot 1822 hebben behouden, waartoe onder anderen behoorden, die van *Overijssel* van 1689, 90 en 91; van *Deventer* van 1684, 85, 88, 89, 90 en 91; van *Kampen* 1686, 89, 90 en 91; en *Zwolle* 1689, 90 en 91, overeenkomstig den beeldenaar daarvan uitgegeven (2). Ook de

---

(1) *Gr. P. B.* IV. 670. Ook in 1628, toen de arendschellingen het land overstroomden, werd hetzelfde klaaglied aangeheven. *Ibid.* I. 2965. Men weet dat bij de reductie van 1822 er voor omstreeks 36 millioen guldens aan schellingen is gevonden. Bij de inwisseling in 1848 en 1849 werd slechts aangeboden voor eene som van *ƒ* 5,197,685.50.

(2) Ik heb nergens gevonden, dat de ingezetenen voor deze afzetting schadeloos zijn gesteld, zoo als in

Deventer stuivers van 1691 zijn toen op de halve waarde gezet, en zelfs bepaald, dat ze niet van de ééne provincie in de andere mogten gebragt worden. Daar echter het te gelijk omloopen van die schellingen, die alleen door het jaartal verschilden, weldra zeer groote moeijelijkheden opleverde, heeft men de niet gereduceerde doen stempelen met het wapen of teeken der generaliteit, hetgeen in den loop van 1694 is volbragt (1), en welke gestempelde schellingen sedert nevens de anderen zijn gebleven.

Behalve de opgenoemde penningen heeft Sluijsken in de behandelde jaren ook nog aanzienlijke hoeveelheden zoo *Statendaalders* ad 30 st. als *Leeuwendaalders* geslagen. De eerste geslagen op den voet van den driegulden, zijn van de jaren 1685, 86, (2) 87 en 88, en de

---

1822, toen ze op 5 st. zijn gebragt. De Staten van Overijssel (24 en 29 *Maart* 1693) hebben er wel over geraadpleegd, doch er kwam niets van.

(1) *G. P. B.* IV. 682—688.

(2) Het placaat van Holland, waarbij de daalder is aangenomen, is van 22 *Dec.* 1686 en Deventer is reeds in *Oct.* 1685 daarmede begonnen, gelijk er ook van dat jaar bestaan van Overijssel en Zwolle (Verk. *Pl.* 140 No. 5 en 173 No. 1). Er moet dus reeds vroeger spraak van zijn geweest. Dit is mij niet geheel duidelijk. Verg. Groebe *K. L. B.* 1832 II, 119.

dubbele van 1689 (1). Na 1694 vindt men ze niet, doordien de generaliteit ze bij haar placaat in dat jaar niet onder de standpenningen had opgenomen, maar ze alleen behouden voor hen, die daarvan voor de binnenlandsche commercie gebruik wilden maken. Ze hebben tot aan de laatste muntinwisseling deel van den geldsomloop uitgemaakt, en zijn ieder bekend. De Leeuwendaalders minder, doordien dit handelsmunt was, die ter koopmanschap naar de Oostzee, de Levant en Turkijë werd gezonden, alwaar genoegzaam eeniglijk met die gelden werd genegotieerd (2).

De steden hadden zich nu wel onderworpen aan de orders van de generaliteit, en trokken *f* 400 's jaars (3) voor de kosten van het nazien der muntbus, doch hadden zij den naam, dat ze de voorschriften niet naauwkeurig op-

---

(1) Den 28 *Jan.* 1690 kreeg de muntmeester verlof tot het slaan van den enk. en dubb. daalder op den voet van Zeeland en van den goudgulden (902), doch is mij niet gebleken, dat hij daarvan voor de eerste gebruik heeft gemaakt, hoewel VERK. bl. 170 No. 828 meent dat er zijn van 1691.

(2) Advijs *R. en Gen. mrs.* van 2 *Oct.* 1682. (906) MEES *Bankwezen* bl. 247.

(3) Deventer eerst sedert 1685. Ten onregte had men het de 2000 gld. over de drie vorige jaren toegekend. Generaalmeesters maakten H. H. M. daarop bij rapport van 6 Julij 1684 opmerkzaam.

volgden, 't geen te grooter moeijelijkheid gaf door de menigte munt, die ze op de markt wierpen. Het toezigt van de generaliteit werd ook dikwijls bemoeijelijkt, en wanneer er spraak was van het openen der bussen van harentwege, dan ontbraken zwarigheden en uitstellen niet. Het muntwezen in de republiek kon, ondanks de aangebragte verbeteringen, nog niet gezegd worden in goeden en vasten staat te zijn, en de klagten der Generaalmeesters lieten zich nog telkens hooren. Holland en bijzonder Amsterdam liet zijnen invloed voelen, ook wanneer de Rijksmunten klaagden, dat de wisselbank de instructiën omtrent den inkoop van het zilver te buiten ging. Er was vooral gebrek aan eenheid, gebrek aan kracht, voortspruitende uit den bondsvorm, waardoor het zoo gemakkelijk viel elken maatregel tegen te houden of in de uitvoering te belemmeren. Daarbij kwam nog de rijzing van het zilver, waardoor het slaan van goede penningen werd verhinderd, en het aanloksel om slechte te maken te grooter. Dit een en ander bragt het stilstaan der Rijksmunten weder ter spraak, en hebben de drie steden, nevens Nijmegen, Zutphen en Groningen, na lange onderhandeling zich, in het begin van 1694, hiertoe laten overhalen, tegen eene uitkeering van *f* 4000 's jaars, voor den tijd van vier jaren, te beginnen 1

Jan. 1694, met bepaling, dat bij het eindigen van dezen termijn de keus van verlenging zou staan aan de steden en niet aan Hun Hoogmogende (1).

De Deventer munt heeft alzoo niet gewerkt tot het einde van 1697.

Tegen het afloopen van den termijn kwam het weder in trein brengen ter sprake, op aandrang zoowel van de gezworen gemeente (2) als van den muntmeester, en werd hem bij nieuwe overeenkomst de uitoefening der munt opgedragen (16 Oct. 1697) voor tien jaren, van af 1 Jan. 1698, tegen uitkeering eener aanzienlijke geldsom, en met bevoegdheid voor de regering de overeenkomst telken jare te kunnen opzeggen. De Staten-Generaal bij de Rijksmunten om verlenging van den stilstand aanhoudende, ontvingen van Deventer alleen weigering, daar de vijf andere steden hadden toegestemd. De stad beloofde zeer ernstig tegen alle afwijkingen te zullen waken, doch meende de aangegane overeenkomst niet wel te kunnen verbreken. En alle verdere en herhaalde aandrang van de zijde van H. H. M., die blijkbaar gevoed werd door de vrees voor misbruik, was vruchteloos.

---

(1) *Resol.* 16 *April* 1694. Zie ook 6 *Maart* 1694 en van Hattum *Zwolle* IV. 129. 130.

(2) *Conc.* 23 *Sept.* 1697.

De munt moest weder beginnen, en stond de regering alleen toe, tot contentement van H. H. M., dat de muntmeester onderworpen werd aan de verantwoording en judicature van den Raad van State, iets, dat bij het aangaan van den stilstand in het midden was gelaten (1), terwijl er geene andere penningen zouden worden geslagen dan bij H. H. M. vastgesteld.

Dit heeft slechts een jaar geduurd. Het gemuntte bestond in *drieguldens* (2) en *guldens* als standpenningen, en *Leeuwendaalders* (3) en *Rijks-*

---

(1) *Resol. H. H. M.* 6 *Maart* 1694. De muntmeester deed den eed aan de regering den 12 *Jan.* 1698 nevens den Essayeur Gerhard Jordens, den smitmeester Arnold Wassenberch, den ijzersnijder Jan Sluyter, 13 munters en 11 werklieden. Vroeger was dit getal nog grooter. In een rapport van den Generaalmeester Borreel aan H. H. M. van de inspectie der munten van den 16 *Junij* 1687 (903) zegt hij, dat de munt te Deventer sedert 1681 met 40—80 dagglooners gewerkt had.

(2) Bij sommige dezer wordt op den rand met uitwendige letters gevonden IN TE DOMINE SPERAVI NON CONFUNDAR IN ETERNUM.

(3) Ook deze gingen naar de Levant. Ik vind onder de stukken afschrift van een brief van den Consul te Smyrna Hochepied aan H. H. M., van 31 *Julij* 1699, waarin hij informatie vraagt omtrent de leeuwendaalders van 1698 te Deventer gemunt, die daar ingevoerd werden, doch niet zoo gewild waren als de vroegeren.

daalders voor den handel, alles in zeer aanzienlijke hoeveelheid.

Maar het was een jaar van verdriet. Blijkbaar waren de Generaalmeesters der munt boos op den muntmeester, die vooral de oorzaak der hervatting was, waardoor hunne bezorgdheid hoogelijk werd gaande gemaakt, terwijl het hun ook zeer in den krop stak, dat eene enkele stad in staat was hunne 't zij dan meer of min regtmatige wenschen te dwarsboomen. Klagten kwamen dus spoedig (1), en weldra meer ernstige en bepaalde grieven, zoodanig dat zij meenden, dat de muntmeester behoorde vervolgd te worden, en hem de uitoefening der munt ontzegd. En deze grieven, die blijkbaar vrij gezocht waren, werden aangevoerd met eene scherpte van toon, die van de zijde des muntmeesters tot niet minder scherpe antwoorden aanleiding gaf. Het geschrijf hierover heeft bijna het geheele jaar voortgeduurd. Memorie tegen memorie werd ingediend, personen te 's Hage gedagvaard, en alles aangelegd om Deventer moede te maken en tot stilstand te bewegen. Maar 't geen de Generaalmeesters

(1) In een rapport 9 *Febr.* 1698 zeggen generaalmeesters dat PETRUS SLUYSKEN de eerste en voornaamste auteur was geweest van het verslechten en vervalschen der schellingen en verbreken en smelten van goede penningen.

of H. H. M. niet hadden kunnen verkrijgen, verkreeg de stadhouder Koning Willem, op wiens bijzonder aanzoek de stad (4 Nov. 1698) weder in een stilstand van drie jaren, van af 1 Jan. 1699 bewilligde, tegen eene uitkeering van ƒ 4000 zoo als vroeger. En bij het berigt aan H. H. M., zeide men te hopen, dat daarmede ook zouden zijn opgeheven al de moeijelijke calanges, waarmede het de Raden Generaalmeesters beliefd had sedert eenigen tijd den muntmeester te vervolgen.

De overeenkomst werd nu aan den muntmeester opgezegd, de stempels opgehaald en in de secreetkamer gebragt, waardoor er gedurende eenigen tijd weder rust kwam.

Met het einde van 1701 is de munt niet weder begonnen. Wel had de muntmeester daartoe weder aanzoek gedaan, en de Staten-Generaal daarentegen tot verlenging van den stilstand, doch er kwam noch van het één, noch van het ander. Deze toestand werd in het midden van 1702 eenigermate gestoord doordien de Regering (30 Junij) aan den muntmeester Sluijsken verlof gaf tot het munten van zekere hoeveelheid schellingen en dubbelde stuivers ten dienste van de O. I Compagnie, op den voet als Holland, Zeeland en Utrecht dat deden. Over deze dubbeltjes (schellingen zijn niet geslagen) kwamen al ras klagten van de Generaalmeesters.

Niet alleen dat zulks inliep tegen het placaat van 17 Maart 1694, dat het slaan van payement verbood, maar de muntmeester zou daarenboven dubbeltjes geslagen hebben met het jaarmerk 1683, die studieuslijk vuil gemaakt en te ligt waren. Men kan haast niet gelooven, dat dit waarheid was, hoewel in het placaat van Holland en West-Friesland van 23 Sept. 1702, waarbij die dubbeltjes verboden werden (1), het verschil tusschen de oude en de nieuwe vrij naauwkeurig wordt opgegeven. De muntmeester verdedigde zich naar gewoonte zeer uitvoerig, en had de wensch der generaalmeesters om weder tegen hem te procederen, geen gevolg. In 1703 bleef alles stil, doch werd op het einde daarna de stilstand, op vorigen voet nog voor het volgend jaar 1704 toegestaan (2), maar toen dit ten einde liep, stond de Regering (20 Dec.) de exercitie van de munt wederom voor 5 jaren aan den muntmeester af voor het slaan van kapitale penningen, waartegen de Staten-Generaal zeer ernstige vertoogen deden (3), met bedrei-

(1) *G. P. B.* V. 977.

(2) Verg. *Resol. St.-Gen.* 22 *Oct.* 1703. *G. P. B.* V. 978.

(3) Nijmegen wilde zich ook niet voegen. De Generaalmeesters zeggen „dat beide muntmeesters zich zeer „emancipeerden en enorme excessen pleegden" (10 *Febr.*

ging zelfs, dat al wat er gemunt werd voor billioen zou worden verklaard, en de toevoer van materiaal verboden, 't geen het opzeggen der munt door de Regering ten gevolge had (*Resol.* 11 en 16 Sept. 1705). Er is dan ook geen munt geslagen, tot aan het jaar 1707.

Toen had de muntmeester weder verlof weten te krijgen voor eene som van *f* 10000 aan dubbeltjes, die even als de vroegeren slecht werden ontvangen, den toorn der Generaalmeesters wederom gaande maakten, en door de Staten van Holland en West-Friesland weldra verboden werden (1), tengevolge waarvan de muntslag gestaakt, en het geslagene niet werd uitgegeven (2). Doch dit was slechts voor korten tijd, doordien hij spoedig daarna (3) verlof kreeg tot het munten van gelijke som van die munt, dat werkelijk in Nov. van dit en in Jan. van het volgend jaar 1708 geschied is. Maar

---

705) en Petrus Sluijsken in 't bijzonder noemen zij „ den schuldigsten van alle muntmeesters dezer landen en de voornaamste oorzaak van de schade, die de staat heeft geleden door de reductie der schellingen, en die de meeste desorders in de munt heeft gepleegd" (6 *Mei* 1709).

(1) *Resol.* 18 *Aug.* 1707 *G. P. B.* V. 987. De muntmeester was 5 *Aug.* begonnen.

(2) *Resol.* 20 *Aug.* 1707.

(3) *Resol.* 16 *Nov.* 1707.

te gelijkertijd handelden al de Rijksmunten met de Staten-Generaal weder over bepaalden stilstand, 't geen zeker ook verder munten, waartoe Deventer grooten lust had, heeft belet. Over dezen stilstand is men waarschijnlijk in 1708 of 1709 overeen gekomen, zonder dat ik weet, dat daarvan bijzondere bepalingen zijn gemaakt. Maar, hoe dit zijn moge, zeker is het dat, gelijk de Steden de *f* 4000 sedert 1694 hadden genoten (1), zij die ook verder onafgebroken behouden hebben tot en met het jaar 1807 toen de zoo geheel veranderde staat van zaken daaraan geheel een einde heeft gemaakt (2).

Petrus Sluijsken was de laatste muntmeester der Stad Deventer, (3). Hem werd onder den stilstand *f* 1000 jaarlijks toegekend (4) en tege-

---

(1) Slechts Deventer over 1698 de helft.

(2) 't Is van de zes Rijks steden ingetrokken bij Koninklijk besluit van den 26 Februarij 1809 No. 12.

(3) Omtrent de familie Wijntgens, waaraan, zoo ik meen, P. Sluijsken vermaagschapt was, heb ik in de *Bijlage* F eenige bijzonderheden medegedeeld.

(4) *Resol.* 24 *Junij* 1709. Hij is in 1711 overleden. Aan zijne weduwe werden 100 *Rijksdaalders* 's jaars toegelegd. *Resol.* 30 *Maart* 1712. Zijne dochter Clara heeft van 1739—1743 nog jaarlijks *f* 100 als pensioen gehad.

Onder G is hierachter als *Bijlage* gevoegd een overzigt van de muntsoorten, door de verschillende muntmeesters der stad sedert 1598 geslagen.

lijk besloten, dat na hem geen nieuwe zou worden aangesteld gelijk er ook sedert geene munt weder geslagen is.

En hiermede is mijne taak geëindigd. Hetgeen ik schreef betrof eene stedelijke munt, die meer dan drie eeuwen bestond, en mag geacht worden een belangrijk deel te beslaan in de geschiedenis van het Nederlandsche muntwezen. Deventer was de plaats, waar reeds in de vroegere middeneeuwen eerst de Keizers, later de Bisschoppen van Utrecht geld hebben doen slaan, terwijl zij in de 14e eeuw allengskens in het bezit van eigen zilvermuntslag is geraakt en die bevoegdheid voor het goud in het laatst der 15e eeuw bij brief van den Duitschen Keizer heeft verkregen. Eerst met Groningen en de beide andere steden van Overijssel, daarna alleen, en gedurende het grootste gedeelte der 16e eeuw weder in vereeniging met die beide, zijn daarvan een groot aantal munten voorgekomen, en heeft die vereeniging hare regten van Rijksmunten tegen de aanvallen van Keizer Karel en zijn zoon steeds waardiglijk en met kracht weten te handhaven. De betrekking als Rijksmunt tot den Nederlandschen Westfaalschen Kreits heeft haar herhaaldelijk in moeijelijkheden gewikkeld, en

ernstig bedreigd, doch zonder dat het bestaan der munten daardoor duurzaam is aangetast geworden. Door de omstandigheden des tijds hield de vereeniging der steden in het laatst der 16e eeuw van lieverlede op, is elke stad haren eigen weg gevolgd en hebben ze alle, en Deventer niet het minst, hare regten als rijksmunten, ook bij het aanwezen eener provinciale of landschapsmunt, meermalen met ernst weten te verdedigen en de regten van eigen muntslag te handhaven, die zij van ouds her hadden bezeten. Haar bestaan was, ontegenzeggelijk voor de regeling van een goed muntwezen in de republiek nadeelig en baarde dit eene eeuw lang telkens vernieuwde moeijelijkheden, te grooter, omdat het niet te loochenen valt, dat zij zich nu en dan vrijheden veroorloofden, die niet buiten gegronde berisping konden blijven. Zij hebben zich eindelijk geheel onderworpen en met de uitoefening der munt opgehouden tegen eene belangrijke vergoeding, waardoor met den aanvang der achttiende eeuw rust kwam, en eene bron gestopt werd, die zoo veel beweging veroorzaakt en zoo menige memorie, zoo menig placaat te voorschijn had geroepen. Eerst met het begin der 19e eeuw is het laatste overblijfsel verdwenen van regten, die reeds vier of vijf eeuwen te voren hunnen aanvang hadden genomen, en die werkelijk, waren ze

vroeger vernietigd, aan de Republiek menig nadeel, menig ongerief zouden hebben bespaard, in tijden, toen groote welvaart en bloeijende handel bij een goed muntwezen en geregelden geldsomloop zoo veel belang had.

DEVENTER Maart 1855. C. J.

BIJLAGE *A.* *Zie Bladz.* 44.

Opgave van het gemuntte door Claes Meijnerts, muntmeester der stad Deventer in de jaren 1617 tot 1626. (884 en 890).

Goud. ***Keurvorster gouden guldens.***

	m.	o.	e.
Van 21 Sept. 1617 tot 28 Febr. 1618	1371		
„ ult. Febr. 1618 tot 17 Junij 1618	1526		
„ 18 Junij 1618 tot 16 Sept. 1618	564		
„ 25 Sept. 1618 tot 12 Febr. 1619	655	4	10
„ 13 Febr. 1619 tot 10 Dec. 1619	1340	3	
„ 28 Oct. 1620 tot 16 Febr. 1621	164	3	
In Maart 1621	42	4	
In Oct. en Nov. 1622	8		
Van Mei tot Nov. 1623	15	2	
„ 11 Maart tot 28 Dec. 1624 .	164	5	
„ 17 Maart 1625 tot 18 Febr. 1626	129	7	10
	5981	5	

Dukaten.

	m.	o.	e.
[Ungersche Ducaetgens] 6 Junij 1621	7	7	

Zilver. ***Rijksdaalders.***

	m.	o.	e.
Van 13 Julij 1620 tot 16 Febr. 1621	7096	3	
„ 2 Maart 1621 tot 18 Dec. 1621	401	5	
„ 8 Maart 1622 tot 27 Febr. 1623	2045	3	
„ 25 Oct. 1623	56	1	
„ Junij 1624	77	1	
	9676	5	

Zilveren Florenen van 28 *st.* (waaronder 164 m. aan halven).

	m.	o.	e.
Van 6 Nov. 1617 tot 20 Febr. 1618	3381		
„ 13 Maart 1618 tot 12 Febr. 1619	52549	6	
„ 13 Febr. 1619 tot 4 Nov. 1619	20493	4	
„ 24 Febr. 1620 tot 23 Junij 1620	2097	6	
„ 24 Nov. 1620 tot 16 Febr. 1621	2209	4	
„ 2 Maart 1621 tot 18 Dec. 1621	14807	3	
„ 6 Julij 1622 tot 31 Jan. 1623	977	5	
„ 31 April 1623 tot 15 Oct. 1623	2395	5	
„ 1 Junij 1625 tot 18 Febr. 1626	3628	5	
„ 18 Maart 1626 tot 11 April 1626	362	4	
	102903	2	

Tienstuivers penningen.

	m.	o.	e.
26 Febr. en 13 Maart 1619 . .	88		
In Oct. 1620	68		
	156		

Acht en vijfstuivers penningen.

	m.	o.
Van 2 Nov. 1619 tot 12 Febr. 1620	2209	2

Schellingen.

	m.
„ 4 Nov. tot 10 Dec. 1623 . .	802

BIJLAGE *B.* *Zie Bladz.* 58.

Opgave van het gemuntte door Johan Wijntgens, muntmeester der stad Deventer in de jaren 1627 tot 1644. (901 en 902).

Goud. *Gouden guldens.*

		m.	o.	e.
1628.	Jan. 30 en Mei 12	26	3	10
1629.	Dec. 24	8	16	
1630.	Febr. 18, April 23, Dec. 31	19	0	5¼
1631.	Maart 4	5	4	16
		61	0	11¼

Dukaten. (Nederl. enkele).

	m.	o.	e.
In 1633.	171	1	8¼
Transportere .	171	1	8¼

	m.	o.	e.
Per transport .	171	1	8¼
In 1634.	545	5	9
1635.	259	3	18½
1636. Julij 18	86		
1637. Junij 13	138	0	12½
1639. Oct. 14	80	3	5
1640. Mei 12 en Nov. 18 .	178	3	10½
1641. Oct. 17	157	4	5¼
1642. Sept. 19	12	6	13
1643. Maart 21, Julij 9, Sept. 20	221	1	19
1644. Febr. 8	5	1	7¾
	1856	0	9

Zilver. *Rijksdaalders.*

	m.	o.	e.
In 1627. Junij 23	178	6	
1629. Van 1 Febr. tot 24 Dec.	969	5	
1631. „ 28 Junij „ 22 Aug.	353	2	
1633. „ 18 Mei „ 14 Sept.	75	6½	
1635. Dec. 19	72		
	1649	3½	

Leeuwendaalders. (Heele en halve).

	m.	o.	e.
In 1640. Van 19 Sept. tot 18 Nov.	806	3	7
Transportere .	806	3	7

						m.	o.	e.
			Per transport .			806	3	7
In 1641.	Van	6 Febr.	„	14 Nov.		4433	4	15
1642.	„	20 Junij	„	4 Oct.		927	6	15
1643.	„	4 Maart	„	21 Dec.		2926	6	12½
1644.	„	19 Jan.	„	24 Junij		1498	2	19
						10593	0	8½

Halve stuivers.

	m.	o.	e.
2 April 1629	713	4	2

Duiten.

	m.	o.
In 1628. Van 26 Sept. tot 1 Nov.	1731	6

BIJLAGE *C.* *Zie Bladz.* 60.

Besluit van de Regering te Deventer omtrent de Portugaloisers. (902).

Wy Burgem$_n$. Schepen^n. ende Raedt der Stadt Deventer tuigen openbaer, certificerende voor de geregte waerheit in ende vermits desen dat wy onsen muntm^r. Joan Wintgens, bij provisie ende tot revocatie geaccordeert hebben ende

denselven accorderen by desen, om te moegen munten goude eer-penningen, heele ende halve nae de valeur van den *portugalloiser*, hebbende den arent (onser stadts waepen) met dese inscriptie *Me Vigilante floret Daventria*, daeronder *Valoris Portugallici*, aen de eene, ende den cruice met dese woorden *In Christo Crucifixo salus nostra* aen d'andre zijde. Sonder dat daervan eenige costen tot onser stadts laste sullen moegen werden gebragt. In waerheits oirkundt hebben wy derselver onser stadts secreet segel beneden an desen doen hangen. Gegeven in den jaere 1640 den negenden Octobris.

BIJLAGE *D.* *Zie Bladz.* 67.

Opgave van het gemuntte door Johan van Harn en Wilhelm Sluijsken, muntmeesters te Deventer, de eerste van 1661 tot 1664, de laatste verder tot in 1670. (901 en 902).

Goud. *Dukaten.*

	m.	o.	e.
In 1662. Aug. 25 en Dec. 18 (waaronder ook dubbelde) .	33	7	17½
Transportere .	33	7	17½

		m.	o.	e.
	Per transport .	33	7	17½
1663.	Sept. 11	19	7	16
1665.	Aug. 5	19		
1666.	Febr. 6 en 21	167	3	7½
		240	3	1

Zilver. *Zilveren Rijder.*

		m.	o.	e.
In 1662.	Maart 26, 29 en Junij 14	262	5	
1664.	Jan. 11, Febr. 10, Maart 3, Junij 14	1694	4	10
1666.	Junij 2 en Oct. 25 . . .	370		
1667.	Febr. 8	200		
1668.	Aug. 11	600		
1670.	Mei 10	80		
		3207	1	10

Zilveren Dukaat.

		m.	o.	e.
In 1662.	Maart 29, Mei 15, Junij 14, Julij 22 en Aug. 12	2552		
1663.	Julij 23	312		
1664.	Febr. 15, Maart 14 en 15, April 29, Mei 12, Junij 30	2888	5	
1665.	Sept. 1, Oct. 26, Dec. 4	690		
1666.	Jan. 21, Maart 6, April 23, Junij 2	1250		
		7692	5	

Leeuwendaalders.

		m.	o.
In 1662.	Sept. 5 en Oct. 9	888	5
1663.	Oct. 17	432	7
1664.	Junij 30, Julij 21, Aug. 10, Sept. 7 en Dec. 8	2294	
1665.	Sept. 25	220	
1666.	Julij 30, Sept. 6, Oct. 12 en 25	2400	
1667.	Mei 10	500	
1668.	Mei 9, Aug. 27, en Oct. 6 (de eerste 700 m. bankd.)	2300	
1669.	Junij 15	500	
1670.	Maart 9, Mei 16 en 18 .	716	
		10251	4

Stuivers.

		m.	o.	e.
In 1663.	Maart 5	87	6	10

Duiten.

		m.
1663.	Maart 25	216

BIJLAGE *E.* *Zie Bladz.* 72.

Opgave van het gemuntte door Petrus Sluijs-

ken, muntmeester der stad Deventer in de jaren 1681 tot 1708. (901).

Drieguldens.

		m.	o.	e.
In 1682.	Nov. 6, 20, Dec. 14 en 29	1040	5	5
1683.	Jan. 4	232		
1686.	Dec. 29	1000		
1687.	Jan. 4	600		
1698.	Jan. 15, April 16, 21, 27, Mei 3, 6, 14, 17, 20, Oct. 12, 18, 28, 30	16219		
		19091	5	5

Guldens.

		m.	o.	e.
In 1682.	Nov. 24	90	5	15
1687.	Febr. 9, 26, Maart 14, April 9	5000		
1698.	April, 30, Mei 6, 14, 20, 24, 27, 31, Junij 6, 11, Julij 20, Sept. 17, 26, Oct. 24, Nov. 16, 29, Dec. 3	14885		
		19975	5	15

Daalders ad 30 st.

	m.
In 1685. Oct. 31, Dec. 2 . . .	2500
1686. Mei 10, Junij 17, Aug. 3, Dec. 15	9500
1687. Junij 14, 28, Julij 5, .	2100
1688. Jan. 9, Maart 2 . . .	1300
(dubbelde ad. 60 st.) In 1689. Maart 16, April 16 . . .	2000
	17400

Leeuwendaalders.

	m.
In 1685. Julij 22, Aug. 12 . .	700
1687. Maart 16, 23, April 9, Mei 17, 23, Junij 14, 28, Julij 14, Aug. 13, 23, Oct. 5, 19, Nov. 8, 17, Dec. 6	13600
1688. Jan. 25, Febr. 29, Maart 30, April 26, Mei 1, 8, 12, 22, 31, Julij 6, 13, 31, Aug. 18, Sept. 19, Oct. 3, 25	16600
1691. Sept. 17	600
1692. Mei 9	1200
1698. Nov. 16, 29	1963
	34663

Rijksdaalders.

		m.
In 1698.	Jan. 22, 28, Febr. 2, 9, 26, Maart 8, 15, 19, Junij, 6, 8, 11, 24 .	14883

Goudguldens ad 28 st. of Zilveren Florijnen.

		m.
In 1684.	April 24, Mei 3, Julij 5, 22, Aug. 23, Oct. 18, Dec. 31	4050
1685.	April 3, Oct. 3, Dec. 3	3200
1686.	Nov. 19	3000
1690.	Maart 4	1000
1692.	Maart 4, Mei 28, Junij 21, Julij 13, Aug. 10, Sept. 22	12100
		23350

Schellingen.

		m.
In 1683.	Oct. 1 en 30	300
1684.	Jan. 10, Julij 11 . .	600
1685.	Maart 16, Mei 2, Junij 2, Julij 10, Sept. 26, Dec 2	4550
1686.	Jan 2, Febr. 24, April 3, Aug. 3	10000
	Transportere .	15450

		m.
	Per transport . .	15450
1688.	Jan. 25, Maart 31, April 26, Mei 10, 22, Junij 1, 21, 23, Julij 3, 13, 28, Aug. 7, 18, Sept. 1, 19, Oct. 3, 25, Nov. 26, Dec. 31	37200
1689.	Mei 11, Junij 22 . . .	6400
1690.	Mei 10, 23, Junij 4, 19, Nov. 3, Dec. 8, 22 . .	14700
1691.	Febr. 24, Junij 24, Aug. 13	10400
		84150

Dubbelde stuivers.

		m.	o.	e.
In 1683.	Aug. 21, Sept. 8, 29 . .	1904	1	15
1685.	Febr. 7 en 20	400		
1702.	Julij 25 (voor de O. I. Compagnie.)	850		
1707.	Nov. 17	150		
1708.	Jan. 27	160		
		3464	1	15

Enkele stuivers.

		m.
In 1691.	Jan. 5, Febr. 24	1600

BIJLAGE F. Zie Bladz. 86.

Het geslacht Wijntgens.

Daar deze naam in de geschiedenis van het muntwezen zoo herhaaldelijk voorkomt, wilde ik hier kortelijk een en ander zamenvatten, dat mij aangaande deze familie zoo in de archieven als elders is voorgekomen.

Reeds vroeg schijnt dit geslacht tot de aanzienlijken te hebben behoord. Zoo bekleedde Frans W. van af 1538 tot 1560 onafgebroken de Burgermeesterlijke waardigheid te Deventer. Er woonden aldaar velen van dien naam, waarvan de doop- en trouwregisters van die ceuw zoo menig blijk opleveren. Maar die zich het meest heeft bekend gemaakt was Balthazar, de muntmeester der drie steden. Zijn vader was Hendrik W., gehuwd eerst met Hilleken de Vrude, later met Joffer Geertruijd van Tuijll (1). Onze Balthazar was uit het eerste huwelijk, uit hetwelk negen kinderen waren gesproten, van wie mij buiten hem slechts

(1) *Navorscher* 1855 *bladz.* 8 en *Iets over* EVERARDUS REIDANUS, door Mr. W. J. VAN HARN. Gorinchem 1852, *bladz.* 34.

twee bekend zijn, namelijk Johan, die vóór 1582 gedurende eenige jaren den probationsdag te Keulen voor Balthazar heeft waargenomen, en welligt dezelfde is met den waardijn te Nijmegen omstreeks 1567 (1), en Nicolaas een geacht koopman, burger van Arnhem, die in den avond van den 5 Dec. 1559 bij de kleine kraan onder stadsmuren te Deventer, met zijn zoon is vermoord, op de ontdekking waarvan de regering bij publicatie 100 jochimdaalders uitloofde met een goed nieuw kleed van 't hoofd tot de voeten, terwijl ook in den muur een gedenkteeken aan die jammerlijke gebeurtenis geplaatst werd, dat nog in 't begin der 17e eeuw aanwezig was (2).

Balthazar was gehuwd met Anna Fleming van Nijmegen, ook van een geslacht van muntmeesters daar en elders (3). Wat hij gedaan heeft kan uit onze beide opstellen blijken, waarbij wij slechts te voegen hebben de bekende zilveren en koperen noodmunten van 1578 (4). Hij schijnt een zeer bekwaam muntmeester te

---

(1) v. d. Chijs, *munten der H. en St. v. Geld. bladz.* 33, 72.

(2) Moonen *ad. a.* Rev. *Dav. ill. p.* 326. *Alm.* 1849, *bladz.* 113.

(3) Zie v. d. Chijs ald., register op Vlemink en *Alm.* 1854, *bladz.* 40 en 60.

(4) *Alm.* 1839, *bladz.* 31 en 35.

zijn geweest, en heeft de drie steden belangrijke diensten bewezen. Hoe men over hem dacht, heb ik reeds doen zien (1) en nader is mij dat gebleken uit eenen anderen brief van Kampen en Zwolle aan Deventer van 12 Aug. 1586, geschreven ter gelegenheid van de beschuldiging van Nicolaas van Essen (zie boven bladz. 5) waar in gezegd wordt „dat onse „muntmeister, ons nu over die dertich jaren, „fromelick gedient, ende syne muntwercken by „allen stenden ende steden oyck nog onlanx „alhier durch den generalen der Nederlantschen „gemenen munthen wie oick op allen voer„gaenden ordentlicken probationen oprecht „bevonden sijn, ende noch huydiges dages by „allen onparthiegen seer begeert, gesocht ende „geroemt worden, ende derhalven onses erach„tens nyet also plotslich tot ontweringe syner „en syner kynderen personen und unser drie „steden guede Rijksmunthe angegrepen sonder „voel meer voer from gerepateert ende ver„dediget behoeren tworden bess by eintlicke „erorteringe der saken anders ercleert ende „bevonden sal syn."

Zoo lang de munt der drie steden te Deventer gevestigd was, dat is tot 1588, heeft hij aldaar gewoond en zal hij toen met dezelve

(1) *Alm.* 1854, *bladz.* 69.

naar Kampen zijn vertrokken. Hij overleed den 3, zijne vrouw den 4 Oct. 1589, blijkens het gedicht van den rector te Sneek J. Adamaeus „In obitum D. Balth. Wintgens mone-„tarii suaeque conjugis Annae" (*Epigrammatum Liber unus, in quo sunt odae, epistolae, epithalamia, elegiae et epithaphia. Franekerae apud A Radamaeum* 1695) (1).

Onze Balthazar heeft zeker zes, welligt acht kinderen nagelaten. Vier zonen Hendrik, Caspar, Melchior en Balthazar (2). Eene dochter Hildegonde of Hilleken, gehuwd te Deventer met Bartolomeus Lantinck, eene tweede Christina, gehuwd met Dirk Oelbeke (van 1581—1591 Burgemeester te Deventer), eene derde (zoo ik meen) Aeltgen, gehuwd met Gerrit van Remunde, en eene vierde, die dan de jongste moet zijn geweest, doch waarvan ik alleen weet, dat in het laatst van 1592 hare bruiloft te Amsterdam gevierd is (3), terwijl het nog

(1) Zie *Navorscher* 1855, *bladz.* 6 en *Alm.* 1854, *bladz.* 69.

(2) De laatste namen zijn die, welke de legende gegeven heeft aan de drie Wijzen uit het Oosten. Bij geboorte van drie zonen, schijnt dit meer de gewoonte te zijn geweest, immers is daarvan in de doopregisters te Deventer een en ander voorbeeld aan te wijzen. *Peperit tres masculos appellatos nominibus trium magorum regum.* (9 *Dec.* 1574; 16 *Aug.* 1588).

(3) *Resol. Mag.* 30 *Oct.* 1592.

mogelijk is dat er meer dochters zijn geweest. — Wij willen achtereenvolgende over deze kinderen een woord zeggen.

I. De oudste zoon Hendrik, die gehuwd was met Bartha van Reidt, zuster van den bekenden geschiedschrijver, werd 31 Julij 1582 door Stadhouder, Kanselier en Raden van Gelderland (d. i. het Hof) tot muntmeester te Zutphen aangesteld, en hem de munt verpacht voor 8 jaren (1). Maar hij moest de stad reeds het volgend jaar verlaten, toen ze in handen der Spanjaarden was gevallen. In 1604 bij het herstellen der vervallen munt aldaar, deed hij daartoe op nieuw aanzoek, doch zonder gevolg, waarop weder de stilstand in 1605 volgde. Ook blijkt het niet, dat zijn verzoek om schadeloosstelling, (zoo als hij die van Kampen erlangd heeft, alwaar hij in het laatst der 16e en 't begin der 17e eeuw stads muntmeester was) bij de Zutphensche regering gunstig is opgenomen (2).

Bij commissie van 3 April 1590, na 't overlijden van zijn vader Balthazar, werd hij tot landschaps-muntmeester van Overijssel benoemd, en hem eene uitvoerige instructie gegeven

---

(1) v. d. Chijs ald. *bladz.* 98—101.

(2) *Navorscher* 1855 *bladz.* 7; *K en L. B.* 1831 *II. D.*, *bladz.* 421—423.

(898). Hij heeft die betrekking waargenomen tot 27 Mei 1611, toen hij op zijn schriftelijk verzoek werd ontslagen, en zich in dienst begaf der vorsten van Brandenburg en Nijborg. Hoe lang hij daar geweest is bleef mij onbekend, maar hij stierf te gelijk met zijne vrouw aan de pest op Texel in 1632, welk verblijf welligt in verband stond, met de testamentaire beschikking van zijn behuwd broeder Everhard van Reidt, die de opkomsten zijner aldaar gelegene goederen voor eene familiebeurs bestemd had (1).

Hendrik W. heeft zeven kinderen nagelaten.

1. Wijne geh. met Jacob Stalpert van der Wiele.
2. Johan . geh. met Hester Bufkens.
3. Anna . . „ „ Jacob de Meij.
4. Catharina „ „ Fredrik Reineman.
5. Helena . „ „ Hendrik Achterkerke.
6. Balthazar „ „ Alida van Teijlingen.
7. Clara . „ „ Rudolf Jellen (2).

Een woord over No. 2, 6 en 7.

Johan is 14 Sept. 1611 na 't vertrek van zijn vader in diens plaats tot muntmeester van het landschap benoemd, en bleef dat, meen ik tot 1653, toen hij daarin (26 April) opgevolgd werd door zijn kleinzoon Rudolf van Sonsbeek,

(1) Iets over E. R. *bladz* 24—28.
(2) *Nav. bladz*. 8.

uit het huwelijk van zijne dochter Janneke met Peter van Sonsbeek, schout te Wijhe, voor welken Rudolf van Sonsbeek reeds in 1647 de expectance en survivance van het ambt was toegestaan, even als dit zelfde vroeger (13 Maart 1634) was toegezegd aan een zoon van Johan, Hendrik genoemd, die intusschen was gestorven. Rudolf v. S. heeft de betrekking bekleed tot 1667, toen hij werd opgevolgd door Derk van Roemond, die gebleven is tot 1717, en ook al eene acte van survivance had weten te krijgen op een zijner zoons, dien hij daartoe het bekwaamst zou oordeelen. Ik geloof dat de laatste ook tot de familie W. behoorde. Misschien stamde hij af van Aeltje, dochter van den ouden Balthazar.

Johan is ook een tal jaren stads muntmeester te Kampen geweest, waartoe hij benoemd is 6 April 1618 (1).

Ook voor deze betrekking verkreeg hij de zoogenoemde survivance voor den genoemden zoon Hendrik (2), en na diens dood in 1645

---

(1) Omtrent dezen tijd was ook te Kampen waardijn Bernhard W., wiens betrekking tot de anderen ik niet kan opgeven. Hij stierf 1617.

(2) Het schijnt echter dat Hendrik een tijd lang werkelijk muntmeester geweest is, doch dat zijn vader het voor hem verwalterde.

voor zijn schoonzoon Johan Jellen (1), die gehuwd was met zijne dochter Hester, en bij vooroverlijden van dezen op een anderen schoonzoon Harmen van Breda (3 Mei 1646). Na doode van zijn schoonvader omstreeks 1654 heeft Johan Jellen dat ambt verkregen, en werd dezen al wederom (18 Dec. 1658) toegestaan, dat het bij zijn overlijden mogt worden waargenomen door zijne oudste dochter Clara Jellen, doch 't geen niet gebeurd schijnt, doordien zij huwde aan Dr. Joan van Harn, die in 1664 het muntmeesterschap te Deventer met dat van Kampen heeft verwisseld. Van Harn stierf in 1675 en werd opgevolgd door bovengenoemden van Roemond, terwijl later (25 Julij 1697) als muntmeester te Kampen nog voorkomt Rutger Lemker van Breda, welligt een afstammeling van voornoemden Harmen van Breda. Zoo wist men de betrekkingen in de familie te houden!

Eindelijk is Johan W. ook muntmeester geweest van Zutphen en Gelre (2), hoe lang weet ik niet. Ook vermoed ik dat hij eenigen

---

(1) Zeker dezelfde die in 1644 muntmeester te Harderwijk was. SCHRASSERT, *Beschr. v. Harderwijk*, *II*. 147.

(2) SCHRASSERT, *ald. I*. 69. Een gedenkpenning van hem van 1619 is afgebeeld bij VAN LOON, *N. H. p. II*. 111.

tijd Essayeur-generaal der vereenigde Nederlanden is geweest, vind ik althans dien naam in 1643 opgegeven. En te gelijk met zijn muntmeesterschap te Kampen was hij aldaar ook Burgemeester.

Balthazar de andere zoon van Hendrik W. wordt gezegd muntmeester te Batenburg geweest te zijn (1).

Clara de dochter van Johan W. boven onder No. 7 gemeld, huwde aan Rudolf Jellen. Van deze heb ik niet anders te zeggen, dan dat ik vermoed, dat daarvan door eene dochter of kleindochter afstamt Clara van Harn, die echtgenoote is geweest van den Deventer muntmeester Petrus Sluijsken, waarvan in den tekst in 't breede is gesproken. Hij noemt althans Clara Jellen, de weduwe van den muntmeester Dr. Joan van Harn, *zijne nicht.* 't Is echter ook mogelijk, dat de verwantschap een' anderen oorsprong heeft.

II. Caspar was de tweede zoon van den ouden Balthazar W. Of deze wel muntmeester Kampen geweest is, zoo als ik schreef *Alm.* 1854, *bladz.* 70, is mij later twijfelachtig voor gekomen. Maar ik zie hem genoemd als muntmeester der drie steden, en wel in eene rekening door hem als zoodanig afgelegd we-

---

(1) *Nav. bladz.* 8.

gens geslagen munt, loopende van 15 Maart 1586 tot 17 Mei 1587 (1). En daar dit nog was bij het leven van zijn vader, vermoed ik dat hij het ambt gedurende eenigen tijd voor dezen heeft waargenomen. Later was hij muntmeester van West-Friesland en heb ik hem als zoodanig in 1609 en 1624 aangetroffen. Hij heeft twee dochters nagelaten (2).

III. De derde zoon van den ouden Balthazar was Melchior. Deze heeft, zoo als in den tekst (bladz. 22) gemeld is, met zijn broeder Balthazar het eerst de landschapsmunt bediend, en bepaald blijkt het, dat zij deze commissie, die hun voor zes jaren werd opgedragen, verkregen hebben uit aanmerking van de menigvuldige diensten door den vader bewezen, zijnde men van gevoelen dat zijne kinderen daarom boven anderen moesten worden geprefereerd. Bij het eindigen van dat tijdvak, zijn ze daartoe op nieuw voor zes jaren benoemd geworden (25 Oct. 1588) doch op geheel

---

(1) *Reiseboek der stad Kampen* 1586—1588.

(2) *Nav.* bl. 7 en Velius, *Kronijk van Hoorn* door Centen aant. 771, bl. 511 aldaar aangehaald. Men vindt bij van Loon *N. H. p.* verschillende gedenkpenningen van hem afkomstig in dat tijdvak. Zie *II. D. bl.* 55, 99 en 112. In 't genoemde jaar 1624 was aldaar Essayeur Nicolaas W., maar van wie deze een zoon was is mij niet bekend.

anderen voet. Niet alleen dat de vader voor munt en sleeschat borg moest blijven, maar werd hem ook eigenlijk de geheele beschikking over de munt gegeven, die hij zelf zou mogen bedienen of door een van zijne zonen, of anderen laten bedienen, zoo als hem dat zou goed dunken. De oude man verklaarde zich daarover niet, en werd daarom aan den jongen Balthazar (1 Julij 1589) het verzoek, om eenige gouden penningen uit naam van het Landschap te mogen munten, geweigerd. Hierom ook oordeelden Ridd. en Steden, na den dood van den vader, dat het ambt vaceerde en droegen zij dat op aan zijn oudsten zoon Hendrik, ondanks de remonstrantiën van de andere broeders.

Later (1599) moet Melchior Generaalmeester van de munt geweest zijn, en toen als brouwer in den *Oijevaar* te Delft hebben gewoond (1). En van 1601 tot 1612 muntmeester van Zeeland te Middelburg (2), alwaar hij in 1609 een penning met zijn naam in 't omschrift heeft geslagen, die afgebeeld is bij van Loon, *N. H. p. II.* 46. Hij leefde nog 29 Febr. 1624.

IV. Balthazar de vierde zoon, is nog tijdens hij bij de Overijsselsche munt was, eerste

---

(1) *Nav. bl.* 8, waar aangehaald wordt *Res. Holl.* 16 *Aug.* 1599, bl. 295.

(2) *Smallegange*, *Kronijk van Zeeland*, *bl.* 429.

muntmeester geworden van het in 1586 opgerigte Westfriesche munthuis (1), en heeft zich daarna in Duitsche dienst begeven. Althans vindt ik in een reces van den probationsdag te Keulen van 16 Mei 1615, dat de abt van Werden en Helmstatt hem als zijn muntmeester voordroeg. Hij was gehuwd met Aeltje van Graes, bij wie hij zonen en dochteren heeft gehad, die alle te Kampen zijn geboren en getogen. De echtgenooten worden genoemd „ eerbare en vrome luijden en daarvoor bij „ ieder geacht en bekend" (897).

Van deze kinderen is er een, genaamd Johan, muntmeester geweest te Deventer (1626—1644). Vóór dien tijd was hij eenige jaren in dezelfde betrekking in dienst van de stad Bremen, en bij den Neder-Saksischen Kreits geadmitteerd, waarvoor hij 22 Nov. 1617 den eed had afgelegd (897). Deze Johan was gehuwd met Elisabeth Geir, waarvan een zoon is geboren genoemd Antonij, die den 26 Dec. 1634 is gedoopt.

V. Van de dochters van den ouden Bal-

---

(1) Velius, *Kronijk van Hoorn bl.* 260 (Hoorn 1648); van Loon, *Hedend. Penningk. bl.* 39, waar het eerste in dat jaar door hem geslagen muntstuk is afgebeeld. Zie *Verv. op de Ned. Histp. van* van Loon, *II.* 114.

thazar wil ik alleen zeggen, dat van de derde boven genoemd Aeltjen, die gehuwd was met Gerrit van Remunde, twee zonen staan opgeteekend, de een Hermannus (27 Mei 1572), de ander Jan (6 Dec. 1574), gehuwd met Margaretha Voss.

Het wapen van Wijntgens was eene roode lelie op een gouden veld, en van daar dat sommige hunner eene lelie als teeken op hunne munten hadden aangenomen.

BIJLAGE *G.* *Zie Bladz.* 86.

Overzigt van de te Deventer geslagen geldsoorten, gedurende het tijdvak 1598—1708.

Matthijs Goossens.

In 1598. 6 st. en onderd.
99.
1600. rijksd.; gouden gld.
1. schill.; dukaten.
2. kleine munt; duiten.
3. rijksd.; dukaten.
4. kleine munt.

In 1605.
6.
7.
8.
9.
10.
11.
12.
13.
14.
15. dukaten.
16.

Claes Meijnerts.

17. ½ rijksd.; gn. gld.; duiten; ggl. ad 28 st.
18. gn. gld.; ggl. ad 28 st. en halven.
19. gn. gld.; ggl. ad 28 st.; 5 st.; 10 st.
20. rijksd.; gn. gld.; ggl. ad 28 st.; 10 st.
21. „ „ dukaten; ggl. ad 28 st.
22. „ „ ggl. ad 28 st.
23. „ „ „ schell.
24. „ „
25. gn. gld.; ggl. ad 28 st.

Joan Wijntgens.

26. ggl. ad 28 st.
27. rijksd.
28. gn. gld.; duiten.
29. rijksd.; gn. gld.; halve stuiv.

In 1630.	gn. gld.	
31.	rijksd.	
32.		
33.	rijksd.;	dukaten.
34.	dukaten.	
35.	rijksd.;	dukaten.
36.	dukaten.	
37.	dukaten.	
38.		
39.	dukaten.	
40.	dukaten.;	leeuwend.
41.	„	„
42.	„	„
43.	„	„
44.	„	„
45.		
46.		
47.		
48.		
49.		
50.		
51.		
52.		
53.		
54.		
55.		
56.		
57.		
58.		

In 1659.
60.

Joan van Harn.

61.
62. dukat.; leeuwend.; zilv. duk.; zilv. rijd.
63. „ „ „ stuiv. duit.

Wilhelm Sluijsken.

64. leeuwend.; zilv. duk.; zilv. rijd.
65. dukat.; leeuwend.; zilv. duk.
66. dukat.; leeuwend.; zilv. duk.; zilv. rijd.
67. leeuwend.; zilv. rijd.
68. „ „
69. „
70. „ zilv. rijd.
71.
72.
73.
74.
75.
76.
77.
78.
79.
80.
81.

Pieter Sluijsken.

82. 3 gld.; 1 gld.

In 1683. 3 gld.; schellingen; dubb. st.
84. ggl. ad 28 st.; schellingen.
85. daalders; ggl. ad 28 st.; leeuwend.; schellingen; dubb. st.
86. 3 gld.; 1 gld.; daalders; ggl. ad 28 st.; schellingen.
87. 3 gld.; 1 gld.; daalders; leeuwend.
88. daalders; leeuwend.; schellingen.
89. dubb. daalders; schellingen.
90. ggl. ad 28 st.; schellingen.
91. daalders; leeuwend.; schellingen; stuiv.
92. ggl. ad 28 st.; leeuwend.
93.
94.
95.
96.
97.
98. 3 gld.; 1 gld.; leeuwend.; rijksd.
99.
1700.
1.
2. dubb. st.
3.
4.
5.
6.
7. dubb. st.
8. „

ME · VIGILANTE · FLORET · DAVENTRIA
VALORIS PORTVGALLICI

SALVS · NOSTRA · IN · CHRISTO · CRVCIFIXO

Teekens der vijf laatste Muntmeesters
te
DEVENTER.

Claes Meijnerts 1617 – 1626

Johan Wijntgens 1626 – 1644

Joan van Harn 1661 – 1664

Wilhelm Sluijsken 1664 – 1681
en
Pieter Sluijsken 1682 – 1711

DE GECOMMITTEERDEN TE VELDE EN GIJSB. CUPER IN DIE BETREKKING.

Onder de eigenaardige vormen, die het vroeger bewind van het bondgenootschap der Vereenigde Nederlanden kenmerkten, behoort buiten twijfel de instelling van de *Afgevaardigden te velde*, waarvan de oorsprong gereedelijk kan gevonden worden zoowel in de zorg voor het algemeene welzijn, als in den naijver tusschen de verschillende provinciën onderling en jegens de veeltijds vreemde krijgsbevelhebbers, die aan het hoofd van het leger van den staat stonden, alsmede jegens de hulpbenden der verbondenen, die met dat leger in het veld optrokken. In de geschiedenis des vaderlands vindt men meermalen van deze Gedeputeerden gewag gemaakt, maar zelden worden hunne werkzaamheden uitvoerig vermeld: ja wat meer is, hunne verrigtingen staan meer dan eens met eene zwarte

kool geteekend. Ook elders zijn mij weinig narigten aangaande dit toch gewigtig ambt voorgekomen, zoodat zelfs de eerste instelling er van mij onbekend is gebleven (1). Het is daarom misschien niet onbelangrijk, eenige nadere bijzonderheden omtrent dit gedeelte van onzen vroegeren regeringsvorm op te zamelen, die over sommige punten der geschiedenis wel eenig licht kunnen verspreiden. Reeds Willem III had kort na zijne troonsbeklimming getracht deze soort van Ephoren, die voor de krijgsbevelhebbers soms zeer lastig waren en meer dan eens door hun *veto* den schoonsten krijgskans verijdelden, uit zijn leger te weren, maar het had hem niet mogen gelukken. Ik weet wel, dat van Wijn het tegendeel schijnt te veronderstellen (2), maar het bewijs voor mijne bewering vind ik in eenen brief van Ev. van Weede, heer van *Dijkveld*, aan Cuper, geschreven uit Londen, 19 April 1689, waaruit blijkt, dat deze laatste toen reeds voor de betrekking van

---

(1) Zoude men den oorsprong ook moeten zoeken in den tijd van LEICESTER, wiens gangen men wilde nagaan, en zoude men dan ook OLDENBARNEVELD voor den eersten uitvinder van deze waardigheid mogen houden? Hij bekleedde ze zelf onder MAURITS een geruimen tijd. Zie *Hist. van het leven en sterven van* J. v. O. 1648. 4o bl. 21.

(2) Bijv. en Aant. op Wagen. D. XVII bl. 40.

Gecommitteerde te velde in aanmerking kwam, maar ze van de hand heeft gewezen. Ik laat de woorden uit dien brief hier volgen:

„ Ick hebbe oock by myn aenwesen tot
„ Hamptincourt syne Majesteyt gesproocken
„ wegens de commissie te velde, ende daarop
„ beliefde deselve nogmaal te betuygen, daarvan
„ wel niet vreemt te syn, maar te wenschen,
„ dat daaromtrent niet mogt werden geresolveert,
„ als met participatie en genoegen van den furst
„ van Waldeck ende dat in alle gevalle syns
„ bedunckens het getal niet groot behoorde te
„ syn ende vooral onder deselve niet (dogh dit
„ onder ons) de heer Hinlopen, voor dewelcke
„ de Prins van Waldeck heeft geschreven schric-
„ kelyck te syn becommert; ende by die occa-
„ sie by my oock synde voorgeslagen UWEd.
„ persoon, meynde S. M., dat sulx wel ende
„ aen den Prins gans aengenaem soude wesen:
„ ende ick bekenne geerne oock volcomentlyck
„ te syn van die opinie; ende daarom can ick
„ niet anders, als condemneren de repugnantie,
„ dewelcke UWEd. in een van de uwen thoont
„ te hebben tegens die commissie: ende wil
„ wel bekennen, dat off ick schoon, om niet te
„ manqueren aen 't gene UWEd. van mij requi-
„ reert, aen den Coninck sal voordraegen,
„ 't gene UWEd. mij dienaangaande hebt gead-
„ viseert, dat ick evenwel daerby sal moeten

„ voegen myn eygen bedenkingen en considera-
„ tiën, soo ten aensien van den dienst van
„ 't publicq, als van de inclinatie ende het hu-
„ meur van den furst v. Waldeck. Alleen
„ wil ick aen UWEd. niet verbergen, dat ick
„ becommert sal syn, hoe ende bij wien geduy-
„ rende UwEd. absentie de affaires ter Generali-
„ teit behoorlyck ende naer vereysch wel sullen
„ cunnen worden bevordert ende voortgeset."

Men ziet hoe diep Cuper in Willem's gunst stond, en wel wegens eensgezindheid van gevoelens ten aanzien van den oorlog met Frankrijk, die hij tot het einde toe bleef toegedaan. Na 's konings dood werd de oude inrigting met nadruk gehandhaafd en volgens van Wijn (t. a. p.), vooral op aandrang van Utrecht, eene nieuwe en uitvoerige instructie op dit punt gemaakt. Daarbij werd onder anderen bepaald, dat voortaan wegens Holland één, wegens de andere provinciën drie Afgevaardigden bij beurten zouden worden benoemd, welke beurten tusschen Gelderland en Overijssel, Zeeland en Utrecht, Friesland en Groningen verdeeld moesten worden: voorts werd er een lid uit den Raad van State aan het viertal toegevoegd. Van dien tijd af zien wij dan ook in den Spaanschen successieoorlog de Gedeputeerden te velde onafgebroken optreden en b. v. één hunner, Corn. Hop, in 1703 bij den on-

verwachten aanval der Franschen op ons leger, terwijl hij in de koets der gravin van Tilly naar Lillo reed, bijna gevangen genomen, zoo hij zich niet, door spoedig te paard te stijgen, met de vlugt had gered. Ook Wagenaar maakt gedurende dit tijdvak meermalen gebruik van de onuitgegeven rapporten van sommigen dier Gedeputeerden. Meer gerucht maakte het gebeurde in den veldtogt van 1705. Bekend toch is het, onder welke gunstige voorteekenen die veldtogt werd begonnen, en welke hoop de hertog van Marlborough koesterde, den Franschen een beslissenden slag te leveren, maar hoe de generaal Slangenburgh en anderen den Gedeputeerden te velde het gevaarvolle der ontworpen onderneming voor oogen wisten te houden, zoodat zij weigerden, daaraan hunne toestemming te geven en hierdoor beletteden, dat de zaak voortgang had. Vele moeijelijkheden ontstonden hierover tusschen de Engelschen en onze regering, derwijze, dat de Gedeputeerden zich verpligt zagen, eene verdediging hunner handelwijze in het licht te geven (1). Hetgeen Wagenaar er van zegt, is echter zeer kort en te weinig, om over den gerezen twist voldoende

---

(1) Men zie Wagen. D. XVII. bl. 261 en vooral J. Bosscha, *Neêrl. Heldend. te land*, 19e Afl. bl. 364 en v.v.

te kunnen oordeelen. Ook wil ik mij niet vermeten, de verdediging der Nederlandsche krijgsbevelhebbers, door anderen op zich genomen, te bestrijden, maar wil alleen mededeelen, wat ik omtrent deze zaak in de nog onuitgegeven papieren van Cuper heb gevonden. In zekeren band namelijk bevindt zich eene verzameling brieven van onderscheidene personen, voor een goed deel geschreven in 1706 toen C. Gedeputeerde te velde was: maar vooraan zijn geplaatst negen brieven, geschreven in 1705 door zekeren Adam Francke Senr, eenen man, wiens naam mij nergens elders is voorgekomen, en die toch in zeer naauwe betrekking moet hebben gestaan met de eerste Engelsche en Nederlandsche Staatslieden van zijnen tijd, met welke hij eene zeer vertrouwelijke briefwisseling hield, en die zich nu eens te Londen (b. v. vóór 1689), dan te Lissabon en dan weder in den Haag of te Amsterdam ophield. Ik hoop later gelegenheid te hebben, iets nader over dezen man en zijne brieven mede te deelen, die veel belangrijks behelzen, doch bepaal mij thans tot het onderwerp, dat ons bezig houdt. In een brief dan van 31 Aug. 1705 schrijft hij uit Amsterdam, onder meer ander belangrijk nieuws, ook het navolgende:

„ Het innemen der Fransche liniën door den „ hertogh van Marleborough was een begin, om

„ tot wat grooters over te gaen en om Louis
„ het hertader af te steeken: maer sulks is we-
„ dergehouden door diegene, die het kunstjen
„ niet hebben verstaen, of geen courage genoeg
„ gehad hebben, om dat groote werck te en-
„ trepreneren. Hoe sulks by den hertogh is
„ opgenomen en van wat gevolg sulks zoude
„ kunnen zyn is myn al te bekend, en ick
„ wenschte, dat dien misslagh nimmer was
„ begaen. Hoe sulks in Engeland werd opge-
„ nomen, kan UEd. Achtb. bemerken uyt het-
„ gene dat hierneffens in copie gaet en myn
„ geschreven door een van de dapperste man-
„ nen en vrienden van dezen staet. Wat het
„ laetste geval in Brabant veroorzaken zal,
„ *horret animus meminisse* en ick durve daervan
„ niet schryven wat ick daervan weet en vreese,
„ kennende de constitutie der saeken en perso-
„ nen van den tegenwoordigen tyd. Zal ick
„ sooveel waerder personen brieven ende con-
„ fessie van geloofwaerdige mannen, in der
„ vyanden land selfs, geloof en credit geven,
„ soo is er nooyt gewenschter gelegentheyt ge-
„ weest, dan den 19den en 20sten dato, om
„ Louis een slagh van het diepste gevoel te
„ geven en den wegh tot in het hert van
„ Vranckryck te baenen. Mogt ick de penne
„ vertrouwen, dat tusschen vier oogen UEd.
„ Achtb. zoude willen communiceren, UEd.

„ Achtb. zoude de gevolgen van desen onver-
„ antwoordelycken misslag met hertseer appre-
„ henderen. Wenschelyck zoude het zyn ge-
„ weest, soo den brief van den hertogh en de
„ verantwoordinge van de Gecommiteerden te
„ velde en eenige Generaels het licht nooit had-
„ den gesien. Hoe men den hertogh en syne
„ Coningin, als oock haer Parliement genoegen
„ zal geven en alles in de oude trouwe, vriend-
„ schap en confidentie zal conserveren, zal ons
„ voornaemste werck moeten zyn. Ick hebbe
„ naer myn kleen en gering talent iets onder-
„ nomen ter plaetse, daer ick hoope, dat het
„ wat nut zal doen. Den segen verwachte
„ ick van den hemel, en wil hoopen, dat onse
„ Hollantsche patriotten alle voorsigtigheyt en
„ wysheyt sullen gebruycken, om alles te heelen
„ en te genesen, eer de wonde grooter werd
„ en om alle onheylen voor te komen."

De bijgevoegde copie is een berigt in het Latijn, blijkbaar door een Engelschman terstond na het gebeurde uit het leger geschreven.

$\frac{7}{18}$ Augusti 1705.

„ Dux Marlborough aliquid magni momenti
„ perfecit et ultra spem confoederatorum, in eo,
„ quod vallum inimicorum impregnabile trans-
„ iverit et quos hostes ibi offenderat, supe-
„ raverit: maiora etiam, ut apud nos dicitur,
„ peracturus, si Hollandi non nimis cauti et

„ prudentes fuissent et ad transeundum flumen
„ Deyle consentire non recusassent, terrefacti
„ periculo et discrimine incoepti. Nonnulli
„ dicunt, vestrates cogitare de pace et velle po-
„ tius tractatu pacis, quam armis recuperare ur-
„ bes et territoria. *Pacem te poscimus omnes;*
„ sed nulli magis, quam mercatores maritimi.
„ Dubitandum autem, ne decipiamur a callido
„ hoste, ut ineamus pacem male fundatam et
„ minime duraturam."

Het bleek ook weldra, dat de partij, die in ons land door allerlei middelen den vrede zocht, niets dan teleurstellingen moest ondervinden en door hare laauwheid de republiek ten slotte op eenen weg voerde, die na jaren worstelens haar door den Utrechtschen vrede het tot nog toe gevoerde hooge staatsgezag uit de handen deed vallen.

Wie intusschen tot die flaauwhartigen mogen behoord hebben, zeker niet onze G. Cuper, die daarom zich zulk een ijverigen aanklever van Willem III betoonde, omdat hij in hem den man zag, die aan de Fransche heerschappij paal en perk stelde en de heilige regten van vrijheid van geweten krachtig wist te handhaven. Wij mogen dus bij voorraad veronderstellen, dat hij als lid van hun Ho. Mog. ijverig zal hebben medegewerkt, om den kwaden indruk weg te nemen, die de handeling onzer

Gedeputeerden te velde bij den voornaamsten bondgenoot had te weeg gebragt. Toen er toch tot een nieuwen veldtogt in 1706 was besloten, werd bij de Algemeene Staten, ten gevolge van het onlangs gebeurde, mede over dit punt gehandeld. Het was vooral Alkmaar, dat op het gevaar wees bij het ontbreken van eene goede verstandhouding tusschen de Afgevaardigden en den veldheer en op de schadelijke gevolgen bij eene „continuatie van jalousien." (1) Er werd dan ook eene nieuwe instructie voor de Gedeputeerden te velde gemaakt, en dat door Cuper aan deze zaak een werkzaam deel is genomen, durf ik buiten twijfel stellen. Want ten blijke, hoe hij zelf over die betrekking dacht, kan strekken 't gene hij later antwoordde aan zijn boezemvriend en nabuur, den graaf van Flodorf, die een gedeelte van den zomer plag door te brengen op het huis Dorth, in de nabijheid van het buitenverblijf van Cuper. Toen deze hem namelijk in 1712 uit Utrecht schreef: „L'on „m'a assuré, que le prince Eugène est fort „mal satisfait de Mess' les Deputés à l'armée et „leur attribue touttes les pertes, qu'on a fait; „m^r. Vegelin surtout: encor dit-on, qu'il est „malcontent des conseils que m^r. Fagel leurs „a donné pour les roidir contre ses senti-

(1) Zie Van Wijn t. a. p. bl. 74.

„ ments: et qu'aussitôt, qu'il sera à *la Haye*,
„ il parlera un peu haut sur le chapitre de ces
„ messieurs. Pour moi je doutte fort de ce
„ bruit et vous prie pour cela, de n'en pas faire
„ semblant:" gaf Cuper hem dit antwoord:
„ Je suis bien assuré, que tout ce que vous y
„ dites est vray, et l'on m'a raconté outre cela,
„ quand on parlait d'Alexandre le Grand et
„ louoit ses grandes actions et ses victoires, le
„ prince, dont vous parlez, auroit dit, qu'il
„ le croyoit bien, mais qu'il n'avoit pas les
„ *Gecommitteerden te velde:* id quod tibi soli
„ narro."

Het kan dan ook wel geene verwondering baren, dat, na hetgene er in 1705 was voorgevallen, bij de benoeming van Gedeputeerden te velde voor het volgende jaar de keuze viel op eenen man, die zich steeds zulk een ijverigen tegenstander tegen de Fransche overheersching had betoond, die daarenboven zoo werkzaam was, dat aan hem meestal de redactie der gewigtigste brieven van den staat aan de verschillende mogendheden werd opgedragen (1) en die daarenboven door eene zeldzame begaafdheid, om zich vrienden te maken, met de aan-

(1) Een merkwaardig bewijs hiervan komt voor in het straks te melden Dagverhaal, waarin hij zegt een aangenamen maaltijd bij den Vicomte Van Oudenaarde

zienlijkste mannen binnen- en buitenslands in naauwe betrekking stond, al stemden hunne politieke en godsdienstige meeningen niet altijd met de zijne overeen. Ik had het dikwijls betreurd en er mij over verwonderd, dat onder den rijken letterschat, door dezen man nagelaten, geen meer bepaald berigt, geen dagverhaal werd gevonden van eene zoo belangrijke en eervolle zending: te meer mij daarover verwonderd, omdat de werkzame man zoo getrouw opteekende, wat hij merkwaardig oordeelde, niet slechts wat zijne geliefde studien betrof, maar ook wat tot de gebeurtenissen van zijnen tijd betrekking had. Doch zou misschien die zending voor hem even weinig eervol zijn afgeloopen, als voor zoo velen vóór en na hem, zoodat hij daarover liefst den sluijer der vergetelheid wilde getrokken zien? Maar neen! In de brieven, met zijne vrienden gewisseld, spreekt hij met hooge ingenomenheid over de eer, hem te beurt gevallen, over al hetgene hij zag en deed, over de voldoening, die hij daarvan smaakte, over de onderscheiding, die hem van alle zijden te beurt

vroeger te hebben moeten verlaten, om eenen brief van hun Ho. Mog. aan den Duitschen Keizer, betrekkelijk het bestuur der Spaansche Nederlanden, in het Latijn over te brengen, zijnde door Hop eerst in het Fransch gesteld en in den Haag goedgekeurd.

viel: en de bewijzen van dit alles zijn immers daar in die menigte van brieven van de hoogstgeplaatste personen in de Zuidelijke Nederlanden, ten dezen tijde aan hem geschreven, en in die meer dan gewone genegenheid van het Britsche legerhoofd, den hertog Van Marlbourgh, die een paar jaren later, op zijne reize naar Hanover, hem twee malen met een bezoek vereerde en zelfs bij hem ter maaltijd kwam.

Welnu, mijne verwondering heeft opgehouden, mijne gissing is bevestigd. Cuper heeft werkelijk een dagboek geschreven van al hetgene hij verrigt heeft gedurende den tijd, dat hij als Gedeputeerde te velde zich in de Spaansche Nederlanden bij de armee of te Brussel ophield. Dit dagboek is mij onlangs door den eerlijken houder, bij wien het verdwaald en onder andere papieren geraakt was, ter hand gesteld. Met eene gretigheid, die men uit het bovengemelde eenigzins kan begrijpen, doorbladerde ik den onverwachten bundel en ontwaarde al spoedig, dat daarin de aanteekeningen vervat waren, dagelijks gemaakt van het oogenblik, dat hij zich op reis had begeven, 20 Mei, tot aan zijne terugkomst, 3 December. Die aanteekeningen zijn geschreven in het Fransch, en, zoo als uit het begin blijkt, ter mededeeling aan eenen vriend, die echter niet genoemd wordt. Het geheel draagt de sporen van getrouwheid, maar

tevens van weinig zorg voor stijl, taal en spelling, waarschijnlijk omdat het maar in klad is geschreven. Intusschen is het een merkwaardig stuk voor de geschiedenis van dien tijd, en levert een nieuw bewijs van de groote verdiensten, door Cuper aan het vaderland bewezen. Wel zegt hij in den beginne, alleen het voornemen te hebben, zijn eigen wedervaren gedurende deze zending te willen opteekenen, zonder zich in de politieke handelingen van zijne commissie te verdiepen, maar hetgene hij ons meldt, doet ons toch eenen dieperen blik in de gebeurtenissen van dat jaar slaan, en toont duidelijk genoeg aan, dat hij veelal de hoofdrol speelde in al hetgene er van wege onzen staat moest gedaan worden, hetzij dan, dat zijne ambtgenooten hem het werk overlieten, hetzij dat hij bij hunne zamenkomsten het voorzitterschap bekleedde, zoo als dit nu en dan schijnt te blijken. Ik acht het allezins wenschelijk, dat dit dagboek nader bekend worde, als zullende gewis over vele punten een nieuw licht verspreiden. Ook voor België bevat het vele bijzonderheden van groot gewigt, vooral ook ten aanzien van vele aanzienlijke geslachten, die er in ten tooneele verschijnen en aangaande welke menige bijzonderheid wordt vermeldt. En geen wonder voorwaar: immers na den slag bij Ramelies had het grootste gedeelte

van de Spaansche Nederlanden zich onderworpen en van de Fransche heerschappij, die het reeds lang moede was, bevrijd, met vreugde Karel III voor heer erkend. Aan de Gedeputeerden te velde was het opgedragen, in naam van Karel het burgerlijk bestuur, het geldelijk beheer van het bevrijde land te regelen, den eed van het nieuwe bewind af te nemen, misbruiken tegen te gaan, twisten te vereffenen, met één woord, alles zooveel mogelijk weder op een vasten voet te brengen. Wel had het Oostenrijksche Huis getracht dit voor te komen en de buitengewone gezant van den Spaanschen Koning in den Haag, de graaf van Goes, was dadelijk na de gelukkige verandering van zaken met opene brieven van zijnen meester koning Karel voor den dag gekomen, waarbij hij gemagtigd werd, de overgegane en nog over te gane steden in den eed te nemen en verder het bestuur der Spaansche Nederlanden in 's konings naam te regelen. Doch hunne Ho. Mog. hadden deze taak reeds opgedragen aan de Gedeputeerden te velde en den Hertog van Marlborourgh, verklarende in een uitvoerig betoog, dat zoolang de groote zaak van Europa nog hangende was en de vrede nog niet tot stand gekomen, de verbondene Mogendheden die gewesten wel in naam van koning Karel zouden innemen en ook het be-

stuur er van in dier voege regelen, maar dat zij niet verpligt en ook niet van zins waren, ze voor goed af te staan, voor dat bij een algemeenen vrede ook hunne belangen ten aanzien dier gewesten geregeld zouden zijn. Dit smaakte den koning en het keizerlijke hof wel niet en men poogde het nu op een anderen boeg te wenden, door den hertog van Marlborough tot Landvoogd der Sp. Nederlanden te benoemen: doch ook dit wilde niet gelukken; onze staatslieden verklaarden er zich op duchtige gronden tegen en Engeland konde of durfde die niet weêrspreken. Zoo zegevierde de Nederlandsche diplomatie (1). Het laat zich ligt beseffen, hoe menigvuldig en gewigtig de werkzaamheden waren, die in zulke omstandigheden aan 's lands Afgevaardigden waren opgedragen en hoe de mannen gevierd werden, van wier bemoeijng en uitspraak de belangen soms van aanzienlijke personen afhingen. Het dagverhaal levert dan ook van een en ander overvloedige bewijzen, en de bundel met brieven, boven door ons aangehaald, draagt de onloochenbaarste kenmerken, met welk eenen ijver, met welke eene belangstelling, schranderheid en voorkomendheid Cuper zich van zijne taak wist te

---

(1) Zie van Wijn l. c. bl. 76. Ook in het dagverhaal komen hieromtrent merkwaardige bijzonderheden voor.

kwijten. Voegt men hier bij, hoe hij ook een deel van zijnen tijd in het leger, onder het rumoer der wapenen, bij de belegering van steden doorbragt, en zien wij hem dan zich aan de vijandelijke kogels bloot stellen, dagelijks met krijgslieden omgaan en hen in zijne legertent aan zijne tafel ontvangen; en hoe hij zich toch daarbij als op zijne plaats wist te stellen, hij, die anders nergens beter thuis scheen, dan bij zijne boeken en penningen; dan moeten wij wel den man bewonderen van zoo veelzijdige begaafdheden, en er gewis niet aan twijfelen, of een dagboek, door hem gedurende dien veldtogt opgesteld, moet voor de geschiedenis van dien tijd hoogst merkwaardig zijn. Ik heb dan ook het voornemen opgevat, dit dagverhaal ter uitgave in orde te brengen, in de overtuiging, hierdoor met eene belangrijke bijdrage onze geschiedenis te zullen verrijken.

Mijn tegenwoordig oogmerk is, door het voorbeeld van Cuper te toonen, dat de betrekking van Gecommitteerde te velde, wanneer zij opgedragen werd aan mannen van beproefde kunde, edele beginselen en wakkeren moed, van groot nut voor den staat kon wezen, terwijl ik daarbij tevens gelegenheid zal vinden, eenige min bekende bijzonderheden omtrent deze waardigheid mede te deelen.

Het eerste, dat hier in aanmerking komt, is

de omstandigheid, dat, bij het zenden van vertegenwoordigers naar het leger, de verschillende provincien vertegenwoordigd werden en wel, volgens de bepaling in 1702 gemaakt, derwijze, dat Holland steeds zijn Gedeputeerde had, de overige provinciën bij paren afwisselend drie verkozen. In 1706 was de beurt aan Overijssel, dat met Gelderland afwisselde. Voor Holland werd Ferdinand van Collen, voor Friesland en Groningen Sicco van Goslinga, voor Utrecht en Zeeland Johan baron van Reede van Renswoude, voor Overijssel en Gelderland Gijsbert Cuper verkozen. In het dagverhaal komt meermalen de heer Hop voor als handelende in overleg met de Gedeputeerden, zoodat ik gis, dat deze van wege den Raad van State was afgevaardigd: ook nu en dan ontmoet ik Adriaan van Borselen, heer van Geldermalsen, in gezelschap van Cuper, maar in welke betrekking is mij niet gebleken; de heer van Renswoude werd door zijne vrouw vergezeld.

Het kon niet missen, of de verschillende bestanddeelen, waaruit dit vier- of vijfmanschap bestond, moesten wel eene niet zeer homogene zienswijze in de groote belangen van den Staat ten gevolge hebben, vooral in eenen tijd, dat de groote vraag van vrede of oorlog met Frankrijk de gemoederen in de Republiek ver-

doeld hield. Cuper behoorde tot degenen, die den oorlog met kracht wilden doorgezet hebben, om Lodewijk's magt voor goed te fnuiken en eenen duurzamen vrede aan Europa te bezorgen met handhaving onzer eigene onafhankelijkheid, maar de listige aanbiedingen van dien vorst, waaraan maar al te velen het oor wilden leenen, standvastig te weigeren. Een afdoend bewijs hiervan gaf hij nog bij het einde van dezen veldtogt, toen Lodewijk op nieuw door den keurvorst van Beijeren aan de Gecommitteerden te velde en aan den Britschen veldheer, elk afzonderlijk, vleijende aanbiedingen van eenen afzonderlijken vrede liet doen, die op eene wijze werden beantwoord, welke genoeg toonde, dat men toen althans den strik wist te vermijden, waarin Engeland zich later laaghartig liet vangen. Van deze vaderlandsgezinde gevoelens gaf Cuper bij die gelegenheid blijk door eenen krachtig gestelden brief, die zonder zijnen naam onder dagteekening van 9 Oct. 1706 te Amsterdam is uitgegeven, onder den titel: *Lettre d'un Hollandois à un de ses amis à Paris*, waarin hij de gronden aantoont, die de Verbondene Mogendheden moesten nopen, niet eerder de wapens neder te leggen, dan voordat men Frankrijk gedwongen had, eenen vrede te maken, die de veiligheid van Europa waarborgde.

Of nu de overige Gecommitteerden dezelfde

gevoelens toegedaan waren, of zij althans even wakker de hun opgedragen taak op zich namen valt moeijelijk te beslissen, ja zelfs eenigzins te betwijfelen: want ofschoon Cuper met zijne gewone gematigdheid nergens bepaald zijn gevoelen over zijne medeafgevaardigden uitspreekt, zoo doet toch de wijze, waarop hij over hen aan een zijner oudste vrienden schrijft, reeds dadelijk vermoeden, dat hij met hen in geene naauwe gemeenschap stond, hoezeer hij anders van natuur zich zoo gemakkelijk den toegang tot de harten der menschen wist te banen. Toen hij namelijk na zijne benoeming aanzoek bij zijne ambtgenooten deed, om, zoo als de gewoonte medebragt, partij te maken, gezamenlijk te reizen, dezelfde veldtent te betrekken, kreeg hij van allen ten antwoord, dat zij reeds hunne maatregelen genomen, hunne reisplannen gemaakt hadden, en dus zijne aanbieding moesten afslaan. Hieruit dus reeds, maar ook uit andere, nog meer sprekende bijzonderheden, die in het dagverhaal voorkomen, blijkt niet onduidelijk, dat die heeren met Cuper niet zoo geheel in staatkundige gevoelens overeenkwamen en daarom ook liever in zoo naauwen dagelijkschen omgang niet met hem wenschten te verkeeren. Hij zag zich derhalve genoodzaakt alleen te reizen en ook verder alleen zijne huishouding te doen; maar het gevolg hiervan was ook te

roemrijker voor hem: want vooreerst ontving hij op zijne reize over Arnhem, Nijmegen, Gennip, Venlo, Roermond, Maastricht, Tongeren, St. Truijen, Thienen en Leuven alleen alle burgerlijke en militaire eerbewijzen, aan zijnen rang verschuldigd, maar zag hij zich nu ook, minder afhankelijk, in de gelegenheid gesteld, een standpunt te nemen, 't welk hem dien invloed verschafte, die het gevolg moest zijn van eene denkwijze, zoo geheel overeenkomende met die van den Opperbevelhebber van de vereenigde legers, den hertog van Marlborough.

Bij zijne aankomst te Brussel waren, ten gevolge der laatste overwinningen, de Staten van Braband reeds zamengekomen en hadden Karel III voor heer erkend. Zij en de Gouverneur der stad kwamen Cuper begroeten en de bescherming der Republiek verzoeken. Ook de nuncius van den Paus, Jan Babtista Bossy, bragt hem een bezoek, en sprak hem over de netelige zaak van Petrus Kodde, den wettig verkoren en door den Paus bevestigden, maar later toch verzaakten Bisschop of Aartsbisschop van Utrecht, welke zaak men gaarne geëindigd zag. Cuper kon zich gelukkig afmaken met de opmerking, dat hij geen lid van de Staten van Holland was en dus hierin niets doen konde, maar nam deze gelegenheid te baat,

den Romein te spreken over zijne geleerde Italiaansche vrienden, met welke hij briefwisseling hield, en wist aldus dezen diplomaat voor zich in te nemen. Nog vond hij er den Spaanschen gezant Don Quiros, dien hij vroeger in den Haag gekend had en maakte er nog andere kennissen. Zelfs trof hij er bloedverwanten aan, t. w. den heer Voller en diens schoonzoon De Kempis. Hieromtrent vernam Cuper het volgende: er was een bisschop van Arras geweest, met name Ortenbergh; diens moeder was Mechteld van Spaan, van het Kleefsche geslacht; zijn broeder heette Jan Ortenbergh en had eene juffer Cuper getrouwd, die de grootmoeder was van Voller, waardoor die verwantschap ontstond. Op deze wijze wist zich onze diplomaat reeds dadelijk eenen invloed te bezorgen, die zijne medeafgevaardigden eenigzins in de schaduw stelde, die toonde, dat hij voor zijne hooge betrekking allezins berekend was en, wij haasten ons dit er bij te voegen, die de eer en het belang des vaderlands waardiglijk handhaafde.

Na zich een paar dagen te Brussel te hebben opgehouden, vertrok hij den eersten Junij naar het leger; vernam onderweg het overgaan van Gent, trok die stad door en kwam 's avonds laat in de legerplaats, anderhalf uur van daar. Alles droeg op weg de blijken van de over-

winnende wapenen der geällieerden en de bevrijding van de zuidelijke Nederlanden, die hunne blijdschap door onmiskenbare teekenen te kennen gaven. Hierbij kwamen de gunstige tijdingen uit Spanje, bevestigd door een eigenhandigen brief van Koning Karel aan den hertog van Marlborough, zoodat de overwinnaars al meer en meer vasten voet in het land kregen en met vrucht konden overgaan tot het regelen van het burgerlijk, militair en geldelijk bestuur van een rijk, dat gedurende zoo langen tijd door eene vreemde heerschappij was uitgeput. Men begrijpt ligtelijk, hoe moeijelijk deze taak moet geweest zijn, en daar de hertog Opperbevelhebber, die daarin Engeland vertegenwoordigde, zich meestal met krijgszaken bemoeide, kwam de zorg daarvoor grootendeels ten laste der Gecommitteerden van onzen Staat. Veel beleid en kieschheid was er noodig, de aanspraken en belangen van zooveel verschillende personen, vooral onder de aanzienlijke geslachten des lands, in evenwigt te houden. Ik wil de verdiensten der overige Gecommitteerden en der verdere Staatsmannen, die hun waren toegevoegd, geenszins verkleinen; maar uit al hetgene mij onder de oogen is gekomen, moet ik wel het besluit opmaken, dat Cuper de ziel van het werk is geweest, dat hij niet alleen aan de regeling van alles het voornaamste deel

heeft gehad, maar dat hij ook den hertog Opperbevelhebber in het voortzetten zijner krijgsondernemingen wakker ter zijde stond, tevens alles aanwendende, om tusschen den Britschen veldheer en den Nederlandschen veldmaarschalk Ouwerkerk de zoo ligt kwetsbare harmonie te bewaren. Het is thans mijn oogmerk niet, in bijzonderheden te treden, die later uit het dagverhaal aan het licht zullen komen, maar kan toch niet verzwijgen, met welke belangstelling en welken moed hij de belegering van Ath bijwoonde en zich niet ontzag, zich op eene nabijzijnde hoogte aan het vuur der belegerden bloot te stellen. In een brief aan zijnen vriend Colyer, onzen gezant te Konstantinopel, schrijft hij met eene geestdrift, die men van zijnen leeftijd (hij was 62 j. oud) naauwelijks verwachten zoude: „Ik sal niet verhaelen de groote segeningen, waermede ons God de Heere in deze campagne heeft gelieven te begenadighen, ende zyn die gesloten door het veroveren van Ath, eene fraye stadt ende soo sterk als Meenen, waervan het guarnisoen sigh wel heeft verweert, maer noghtans krijghsgevangen is gemaekt. Ik heb eenige daghen in die stadt geweest en veel beleeftheit ontfanghen. Van daer is het leger gaen ligghen in de vlakte van Cambron, tusschen Chèvres, alwaer de reghtervleugel, en Lens, alwaer de linker sigh uyt-

breide: ende den Hartogh was gelogeert in de vermaerde Abtdye van Cambron.

„Den Hartogh, de heer van Collen en ik hebben voorl. maandagh gedaen revue van het leger ende het was een van de grootste vermaekelykheden van de wereld, te sien soo eene groote en schoone armee, ende dit op een helderen dagh: het was off het volk en de peerden, weynige uytgesondert, eerst quamen in het velt; hetwelk sooveel te aenmerkelyker is, omdat eene bataille gehouden is, vier steden belegort en ingenomen en soo groote marches zyn gedaen, en ook hier en daer al is geweest gebrek van fouragie. Wy ligghen nu (30 Oct.) met de regtervleugel bij de Abtdye van Ghilengen, alwaer den Hartogh is, en met de linker by de stadt en parc van Enguien, hetwelk ik voor eenighe daghen heb gesien en bevonden heel schoon te wesen, principalyk den thuin; ende wy sullen aenstaende maen- of dinsdagh maeken een mouvement nae de kant van Hal en dan gaen in de winterquartieren, ende ik nae Brussel, vandaer nae den Haegh en nae gedaen rapport nae Deventer.

„Ik heb vergeten te segghen, dat wy van neghen tot by drie uyren te peerd saten, om de twee liniën en het corps de reserve, hetwelk haast een derde linie was, te besien; waeruyt UE. oordeelen kan van de grootheit

en uytgestrektheit van dat schoone leger, hetwelk bestaat uyt Engelsche, Neerlantsche, Deensche, Pruissische, Paltsche, Hanoversche, Luxemburgsche en welligt andere troupes: dat verder den Abt Rasponi van Romen, die heeft gebraght den Cardinaalshoet aan den Nuncius Spada, ende den Ecuyer van den hartogh van Vendôme, die hier gekomen is, om eenighe weynighe peerden te koopen, mede besaghen de armee neffens ons; dat albeyde over desselfs schoonheit en grootte verwondert waren, dat den eersten seyde, dat soude doen rapport aen den Paus van al hetgheen gehoort en gesien had; hebbende ik kennisse gemaekt met dien heer ter gelegentheit, dat men hem sprak van de geleerden tot Romen, met dewelke ik kennisse onderhoudde, en op het verzoek van Mylord Duc verscheyde saeken, den toestant van het gemeen en onse Republiq raekende, verhaelt, en onder anderen, dat wy onderhielden hier, in Spanje, in Italiën en elders 112,000 man te lande en 20,000 ter zee; hetwelk den Romeyn voorquam als ongehoort, en konde sich niet genoegh verwonderen hierover en over andere saeken."

Met ziet uit deze mededeeling, dat er bij die gelegenheid slechts twee Gecommitteerden aanwezig waren, en ook blijkt het van elders, dat de vier heeren zich maar zelden bijeen vonden

en meestal gelegenheid zochten, op verschillende punten werkzaam te zijn. Cuper was echter steeds in de nabijheid van Marlborough en hield daardoor den draad der zaken in handen. Zoo had hij ook de eer, het wachtwoord te geven, bij gelegenheid, dat de Opperbevelhebber zich voor eenige dagen van het hoofdkwartier verwijderde, gelijk hij met eenige zelfvoldoening, onder dagteekening van 7 Sept., aan zijnen ouden vriend Copes meldt: *In castris ago et tesseram do, atque adeo hic sum, absente Marlebourgio aliisque legatis Ordinum, collegis meis, cum potestate, ita tamen, ut reliqua munia militumque cura excellentis dignitatis et generis praefecto summo, Auwerkerkio, mandata sint. Brevis et quatuor dierum hic honor fuit et Dux hoc ipso vespere a victa et in potestatem redacta Teneraemunda redux fuit.* Deze eer viel hem evenwel meermalen ten deele en een enkelen keer had hij er zelfs een kleinen twist over met een zijner ambtgenooten, waarin hij de overhand behield. De door hem gekozen woorden strekten veelal ter handhaving van de waardigheid der door hem vertegenwoordigde gewesten, b. v. Overijssel, Kampen, Arnhem, Zutphen. Hoe hij zich overigens in dit voor hem vreemde krijgsleven wist te schikken, blijkt behalve uit den medegedeelden brief aan Colyer en uit het dagboek zelf, ook nog uit hetgeen hij den 23

Sept., aan denzelfden Copes uit het leger schrijft: *In castris, quae Atham obsidione cingunt, consisto et inter armorum tormentorumque strepitus vitam ago; id quod etiam sua oblectamenta habet, praecipue cum sim tam illustri et tam exellenti dignitate. Saepe equo vehor, ut singula cognoscere possim et saepe etiam hostis me petit, sed spero Deum, qua est summa benignitate, me conservaturum: et equiti mihi in mentem venit illud Senecae dictum Epist.* 87. O quantum erat seculi decus, imperatorem, censorium et quod super omnia haec est, Catonem uno caballo esse contentum et ne toto quidem: partem enim sarcinae, ab utroque latere pendentes, occupabant. *Neque tamen eo confidentiae processi, ut me tanto viro comparem: absit, absit haec vanitas; sed consul, vel duumvir potius sum, equo insidens habui sarcinulas meas et ita haec comparatio non male procedit. Nosti autem quantopere post Catonem mores degenerarunt et quam parum nostri cum rigidis illis et severis conveniant: et tamen nostra aetas eidem opponere posset architalassum, qui suam ipse peram in Batavis portabat iter pedibus faciens.*

Die vergelijking met Cato was zeker maar ten deele toepasselijk, want hoe braaf en ernstig overigens, en hoe vaderlandslievend ook, behoorde Cuper toch geenszins tot die stroeve zedemeesters, die het voorhoofd nimmer tot

vrolijkheid ontplooijen; en was hij in het algemeen aangenaam in den omgang, en op zijnen tijd van scherts niet afkeerig, in zijne betrekking als Gecommitteerde te velde en als diplomaat wist hij zijnen rang waardiglijk op te houden, 't zij hij aan de tafel van den hertog gezeten zich met de aanzienlijkste heeren van het leger onderhield, of zelf als gastheer hen aan zijne tafel onthaalde, 't zij hij met de voornaamsten van het bezette land, zoo dames als heeren, verkeerde en bezoeken aflegde of ontving. Want dat die heeren Gedeputeerden in staat werden gesteld, de eer van den Staat ook ten dezen opzigte op te houden, kan onder anderen blijken uit het hieromtrent gemaakte reglement door hunne Ho. Mog. den 2 April 1672, waaruit wij ten slotte het een en ander willen overnemen:

Dat aen deselve heeren behoort te werden toegestaen ende gepasseert voor equipage van ider van deselve eene somme van *f* 400. Dat sy behooren te werden geauthoriseert tot den incoop van twee carossen ende van 14 peerden ende dat haer voor het onderhout van twee coetsiers ende van twee voorryders behoort te werden gepasseert een somme van *f* 24 daegs.

En voor twee peerden van de trompetters, dewelke sy mede sullen incopen, des daegs *f* 2 voor beyde.

Gelyck mede tot den incoop van 9 tenten ende van de nodige meubelen, dewyle bij de guardemeuble geenderhande voorraet en is:

Dat deselve heeren souden mogen doen maken by den silversmit twee lampetten, ses candelaers, ses gueridons, twee dosyn lepels, 12 zoutvaten enz. van silver, niet excederende de somme van *f* 2000, ende dat boven het fatsoen souden mogen beloven interest van het beloop derselver tegens vier ten hondert naer proportie van den tyt, dat het gebruikt sal werden: ende dat sy het noodige tin sullen mogen copen.

Dat oock alle cocxgereedschap sullen soecken te huyren tot costen van het lant, soo het doenlyck is, off andersints incopen, als boven.

Dat de gem. h.h. Ged. souden mogen kleden ider twee knechten ende te samen twee coetsiers, twee voorryders ende twee trompetters in een gelyck ende eenparig livray: de voorsch. livrayen voor de coetsiers ende voor de trompetters genomen voor de dobbele oncosten ende sulcx 28 livrayen, ider tot *f* 130 eens.

Dat tot dienst van de heeren en haer gevolgh, oock tot transport van de meubelen ende bagagie behooren te werden gepasseert 9 overdekte wagens, ider tot *f* 6 daegs, mits dat de wagenaers ende hare peerden sonder verder

beswaer van 't lant sullen blyven tot laste van deselve Gedep.

Dat aen ider van de h.h. Ged. voor hare daggelden sullen werden gepasseert *f* 15.

Voorts volgt nog eene afzonderlijke opgave van 39 personen van het gevolg, waaronder een hofmeester, predikant (1), doctor en commies, alle vier gelijkelijk bezoldigd, namelijk met *f* 600 en *f* 150 voor uitrusting: mogt echter de campagne langer duren, dan zes maanden, zoo ontvingen zij *f* 50 's maands. Eindelijk zijn er nog bepalingen bijgevoegd omtrent de huishuur van de heeren en hun gevolg, waarvoor de in te dienen verklaringen van de noodige bescheiden moesten vergezeld gaan.

Men ziet hieruit dus, hoe naauwkeurig het punt der geldmiddelen onder het bewind van J. de Wit werd behandeld: want nog onder dat bewind werden deze bepalingen gemaakt. Bij die van 1702 zullen ook hieromtrent wel wijzigingen hebben plaats gehad, gelijk in de Instructie van 1706 onder anderen de wedde der Gedeputeerden tot *f* 75 daags werd verhoogd, zoo als van Wijn opgeeft t. a. p. bl. 74. hetwelk mij echter ongelooflijk voorkomt, tenzij

---

(1) De predikant, die in 1706 deze betrekking waarnam, was ds. Sylvius van Valkenburg.

daaronder in eens is begrepen geweest, 't welk in de oude Instructie afzonderlijk werd berekend: het verschil toch van ƒ 15 en ƒ 75 binnen zoo korte jaren is te aanmerkelijk, ja te buitensporig, om zonder eene dergelijke veronderstelling te kunnen worden aangenomen.

Mogt het behandelde anderen aansporen, dit gedeelte van ons vroeger Staatsbestuur nader te onderzoeken en op te helderen. Buiten de Staatsoorkonden bestaan er hoogstwaarschijnlijk bij deze en gene geslachten ook nog dergelijke journalen, als dat van Cuper, en wie weet, hoe menige belangrijke bijzonderheid daaruit voor de geschiedenis ware te putten.

Mr. P. Bosscha.

DE THEOPHILUS- EN FAUST-SAGE.

Bij geen volk wellicht zijn oude volks-overleveringen, sagen en zangen, zoo geheel en al, zoo spoorloos verdwenen als bij het onze.

Vindt men bij andere volken het oude volksgezang als een schat nog bewaard en in eere gehouden, en weergalmen de oude liederen met hunne krachtige en zoete melodiën nog steeds bij onze Duitsche naburen, bij ons is dit, helaas! geheel anders. Tegen de stoute gezangen, waarin de moed, de krijgslust, en de dappere daden der voorouders werden bezongen, tegen de meer vreedzame liederen, waarin de liefde, de trouw en de schoonheid der blondgelokte en blaauwoogige dochters van Germanie werden gevierd, liederen die steeds ridder en poorter, adelijke jonkvrouwe en landmeisjen verrukten, en heinde en ver weerklank vonden; — wat hebben *wij* daar tegenover te stellen? In plaats van de oude volkszangen, vol poëzie en frisch-

heid, — laffe en walgelijke straatdeunen, of liederen *voor* het volk gemaakt, maar nooit *door* het volk gezongen, zoo stijf en pedant, zoo treurig luimig, zoo akelig gemoedelijk zijn ze (1). Bijna even ellendig is het bij ons met de oude volksverhalen gesteld. Sproken en gedichten, die eens den stouten ridder, de wakkere slotvoogdes en het gansche gezinde op den eenzamen burcht, de lange avonden kortten; die den nijveren burger in zijnen kring bij meerdere welvaart, de zoete vruchten der beschaving leerden waarderen, en na de beslommeringen van den dag hem in het rijk der poëzie overbrachten, — deze, van mond tot mond, van vader op zoon overgeplant en met liefde gekweekt, worden bij onze naburen nog met gretigheid gehoord. Bijna geen plekjen van Duitschland, of het heeft zijne sagen en overleveringen, terwijl bij ons slechts flaauwe herinneringen voortleven, ja veelal geheel verdwenen zijn. Wel worden Valentijn en Ourson, de Vier Heemskinderen, Reinaart de Vos nog genoemd, doch die namen zijn enkel de doffe naklanken eener vroegere populariteit. Enkelen wel is waar, bleven langer in geheugenis; b. v. de Joodsche Wandelaar, door de kerk

---

(1) Zie ook L. Ph. C. van den Bergh, De Nederlandsche Volksromans. Voorrede.

levendig gehouden; Genoveva's avonturen, bekend door de schilderijen, die, bont gekleurd, met den verloren zoon, zoo menige gelachkamer en boeren- en burger-woning versieren; en Uilenspiegel's streken en boeverijen, die nog wel het meest onder het volk bewaard zijn. Zijne historie wordt zelfs nu nog bij den Uitgever van dit jaarboekjen, in den ouden gothischen druk, met schoone figuren voorzien, verkocht.

Menigeen zal misschien verachtelijk de schouders ophalen en laag op de geestesvoortbrengselen neêrzien, die zoo lang onder het volk welig getierd hebben en elders nog tieren, en het niet betreuren, dat meerdere verlichting en beschaving dien ballast over boord hebben geworpen. Doch die geringschatting ontstaat gewoonlijk uit onkunde, en de onbevooroordeelde beschouwer zal zich dikwijls kunnen vermeiden in den schat van poëzie, in de frischheid en den gloed, die niettegenstaande zoovele eeuwen de volksliteratuur is bijgebleven. In Duitschland hebben dan ook de geachtste geleerden, waaronder ik slechts de beide Grimm's, Simrock, J. W. Wolf heb te noemen, het niet beneden zich geacht, dien rijken schat op te zamelen, veelal ook zoo belangrijk voor de kennis der oudheid en mythologie der oude Germanen.

Ook hier te lande hebben Willems, L. Ph. C. van den Bergh, de Duitscher J. W. Wolf en anderen pogingen aangewend en den rijken grond zoeken te ontginnen.

Maar niet alleen geleerden hebben, om de wetenschap te verrijken, om menig eeuwenoud gebruik en bijgeloof op te helderen, er de sporen van bij het volk zoeken te betrappen, en daartoe vlijtig nagespoord en verzameld; — neen, ook de dichters hebben gretig van de voorhanden stof gebruik gemaakt, ze verwerkt, en aan de vergetelheid ontrukt. Zoo ontstond ook het meesterstuk van Duitschland's grooten dichter: Goethe's Faust. Voorzeker bestaat er een groot getal lezers, die niet weten dat de Faust ontleend is aan eene oude volkssage, en zijne geschiedenis bij onze vooronders met gretigheid werd gelezen, doch helaas! nu geheel en al is verloren gegaan. Wie kende toen niet „de Historie van Docter Johannes „Faustus, die een uitnemenden grooten Tove„naar in zwarte Konsten was. Van zijne Dui„velsche verschrijvingen, van zijn Onchristelijk „leven, wonderlijke Avonturen, van zijn schrik„kelijk en gruwelijk Einde en Afscheid. Mees„tendeel uit zijn eigene schriften bijeen verga„derd. Alle Hoovaardige, Opgeblazene, Stouten „en Goddelozen menschen, als een Schrikkelijk „Voorbeeld en Waarschuwing." Doch zekerlijk

heeft sedert dien tijd Satanas opgehouden zie lenopkooper te zijn, in de vaste overtuiging, dat in deze „ verdorven eeuw” zooals de *laudatores temporis acti* ze noemen, de meeste zielen hem zonder voorafgaanden inkoop gratis zullen toekomen, en is dus de historie als afschrikkend voorbeeld nutteloos geworden. Diegenen evenwel, die den Faust kennen, zooals ze ons door Goethe is overgeleverd, zullen bemerken, wanneer ze met den oudsten vorm kennis hebben gemaakt, dat Goethe de oude sage niet geheel en al heeft gevolgd, en in enkele trekken, die een wezenlijk bestanddeel er van uitmaken, geheel is afgeweken, maar ook dat hij vele gelukkige grepen uit het oude *Puppenspiel* heeft ontleend (1).

Met dit oude volksverhaal van Faust heeft eene middeneeuwsche Marialegende, namelijk die van Theophilus, zeer veel overeenkomst, zooveel zelfs, dat men bijna geneigd is, de nieuwere sage van Faust aan die van Theophilus vast te knoopen, en den eersten oorsprong er van in de middeneeuwsche overlevering te zoeken. De loop der tijden, de veranderde denkwijze en behoeften kunnen den eersten

---

(1) Doctor Johannes Faust. Puppenspiel in vier Aufzügen. Hergestellt von Karl Simrock. Frankfurt am Main. 1846.

vorm er van omgewerkt, eene geheel andere kleur aan gegeven, ja zelfs den naam van den hoofdpersoon veranderd hebben, toch schijnt de kern dezelfde te zijn. Om dit te betoogen en op te helderen zal het noodig zijn, den lezer bekend te maken met de overlevering in hare oudste gedaante, en de afwijkingen, die ze in de verschillende bearbeidingen had; daarna den inhoud der volksboeken (1), en van het *Puppenspiel* mede te deelen, waarin de avonturen van Faust tot ons zijn gekomen, om eindelijk beide met elkander te vergelijken, en de punten van overeenkomst aan te geven.

Het oudste verhaal van den val en de be-

---

(1) Behalve het reeds genoemde Hollandsche, dat „Uit het Hoogduitschen Exemplaar nagezien en op vele plaatsen gecorrigeert en met schoonen kopere Figuren versierd" is, in 4°, zonder jaartal of drukker; het Hoogduitsche: „Wahrhaftige Historien von den grew-„lichen und abschewlichen Sünden und Lastern, auch „von vielen wunderbarlichen und selzamen Ebenthe-„wern, so D. Johannes Faustus, ein weitberuffener „Schwarzkünstler und Erzzauberer durch seine Schwarz-„kunst bis an seinen erschrecklichen End hatt getrieben. „Mit nothwendigen erinnerungen und schönen Exem-„peln, menniglichem zur Lehr und Warnung ausgestri-„chen und erklehret durch, G. R. Widman. Hamb. „1599. 4°;" en een nog ouder in 1587 bij Johann Spies te Frankfort gedrukt, dat meerdere waarde dan het eerste moet bezitten.

keering van Theophilus, is in het Grieksch geschreven, en wel door eenen zekeren Eutychianus, een tijdgenoot en vriend van Theophilus, in diens huis geboren en opgevoed, en ooggetuige van al het gebeurde. Deze Eutychianus noemt zich onderbisschop te Adana in Cilicie, en zegt: „dat hij hem overal verge„zelde, en in zijne droefheid troostte, en het„geen hij had gezien, en uit zijnen mond ver„nomen, beschreven had, opdat het ter meerdere „glorie Gods en zijner heiligen mocht ver„strekken." Sommer (1) houdt dezen Eutychianus voor een verdicht persoon, om de sage meer gewicht bij te zetten, en evenzoo Mensinga (2), die beweert dat van dit boek, evenmin als van de legende de tijdgenooten iets weten.

Het voornaamste doel van dit werk was waarschijnlijk om de vereering van Maria, die meer en meer veld begon te winnen, te bevestigen, waartoe een uitstekend wonderwerk der Heilige Maagd krachtdadig kon bijdragen. De Mariadienst was toch na het Concilie van Nicaea in 325 nagenoeg eene behoefte gewor-

(1) De Theophili cum diaboli foedere scripsit Aemilius Sommer. Berolini 1844.

(2) Mensinga. De vereering van Maria. III. D. bl. 96—98.

den daar God en Christus er gelijke wezens waren verklaard, en Christus, niet zoo als Arius en diens partij wilden, *gelijkwezend*, maar *eenswezend* met den Vader werd (1), en dus als Middelaar tusschen God en menschen verviel. Wie zou men nu eerder deze rol opdragen, dan aan Maria, de moeder van Jezus? En wat meer zeide, er was eene gereede aanleiding om juist haar te kiezen, daar omstreeks 380 zich reeds eene sekte voor haar had gevormd, namelijk die der Kollyridianae, meerendeels gedoopte Thracische en Scythische vrouwen, die beelden van Maria op wagens rondvoerden, en haar even als eene heidensche godin, kleine koeken (2) ten offer brachten. Tegen deze bijna afgodische vereering hadden zich verscheidene, en wel de ijverigste bisschoppen krachtdadig verzet, waaronder Helvidius in Palaestina, en de Illyrische bisschop Bonosus, onder den naam van Antidico-Marianiten, (tegenstanders der Maria-dienst); doch vruchte-

---

(1) Hoe dit geloof in de Middeneeuwen was doorgedrongen, blijkt onder anderen. Caerl ende Elegast (Horae Belgicae. IV.) vs. 168.

God also ghewaerlike,
Als ghi quaemt in aertrike,
Ende wort *sone ende vader*,
Om ons te verlossene alle gader. enz.

(2) In het Grieksch *kollyrides* genoemd.

loos, daar beide weldra verketterd en in den ban gedaan werden. Hierdoor won natuurlijk de Marianitische partij veld, en bevestigde zich zeer, toen in 430 op het Concilium te Ephesus, vooral door bewerking van Cyrillus, werd besloten, dat Maria voortaan, niet zooals Nestorius wilde, de *Christus barende* maar de *altijd maagdelijke Godbarende* zou genoemd worden, welke naam dan ook ontelbare malen in de gedenkstukken der Middeneeuwen aan Maria wordt gegeven (1).

Sints dien tijd verbreidde zich in de kerk de Maria-dienst meer en meer, ging van het Oosten naar het Westen, en was sints de 6de eeuw niet alleen in de Grieksche, maar ook in de Romeinsche kerk algemeen. En het was voorzeker geen wonder, dat met de vereering der H. Maagd, ook een harer voornaamste wonderwerken veelvuldig werd bezongen, en in

---

(1) Men zie onder anderen: Beatrys vs. 8. 492. 1030, waar telkens wordt gesproken van „Maria, die Gode soghede." Zoo ook Theoph. 642.

Ic halme mi (verzaak) *Gods*
Ende siere moeder.

Die Clausule van der Bible. (N. W. d. M. v. N. L. V. D. II stuk. p. 68.)

Ghi droecht sonder mannes scoude (schuld, bewerking)
Den selven God, die van der moude (stof)
Adaem maecte, enz.

Nog over in de uitdrukking *Moeder Gods.*

alle landen van het Westen verspreid. Het verhaal nu van Eutychianus luidt kortelijk aldus:

Theophilus, een vroom en godvruchtig man, bekleedde het ambt van *oeconomus* of *vicedominus*, ook *archidiaconus* genaamd, en had alzoo het oppertoezicht over de kerkelijke goederen, te Adana in Cilicie, vóór den inval der Perzen in het Romeinsche rijk, die plaats had in 540 (1).

Daar hij wegens zijne vroomheid en voorbeeldige levenswijze algemeen geacht en bemind was, werd hij na den dood des bisschops van Adana, in diens plaats benoemd, doch wees die eervolle onderscheiding van de hand, door zijne groote nederigheid ten volle van zijne onwaardigheid bewust. Een ander werd hierop verkozen, die door slechte raadslieden en laaghartige vleijers (*quade orworme* zoo als de M. Ned. tekst ze noemt) omringd, voor Theophilus voortreffelijke eigenschappen werd verblind,

(1) Sigibertus Gemblacensis neemt hiervoor in zijne kronijk het jaar 537, en Albericus Triumfontium Monachus het jaar 538 aan. Hiermede stemmen Bollandus en lateren overeen, terwijl Martinus Polonus enkel zegt, dat Theophilus onder de regering van Justinianus, dus tusschen 527 en 565, zijn verbond met den Duivel had gesloten.

waarvan het gevolg was, dat deze, hoewel hij steeds met den meesten ijver en naauwgezetheid zijn plicht waarnam, van zijn post werd ontzet. Zoodanige onverdiende krenking trof Theophilus diep, en weldra vatte hij het plan op, om wat het ook kostte, zich van dien blaam te zuiveren. Hij verviel tot ongeloof, wilde niet rusten voor hij herkozen was, en bepeinsde eindelijk of er niet iemand ware die „van toverien wiste ofte van duvelien." Wat hij zocht, was spoedig gevonden. In dezelfde stad woonde een Jood „des duivels eighijn" of vassal, die reeds menigeen had bijgestaan, om zijne ziel en lichaam aan den duivel te verkoopen. In het holle van den nacht begeeft hij zich tot hem, en roept voor zijne deur:

„Ontdoe, *(doe open)* vrient! ontoe
Ende gheeft mi raet of du wets hoe;
Ontdoe, vrient, ontoe die dore,
Ende hore na mine avonture;
Ontoe, vrient, ontoe mi,"
Die Jode seide: „Wie sidi,
Ic sal weten wie ghi sijt,
Eer ic ontoe op desen tijt."
Dander seide: „Ic en soeke gheen quaet,
Socte vrient, ic soeke raet;
Ontoe, vrient, ontoe, ontoe!
Ic segghe u wat ic hier doe,
Ontoe vrient ic segghe di stille

Cortelike minen wille.
Ontoe vrient, ic ben hier comen
Te miere noet, ende te diere vromen."

Eindelijk laat de Jood hem in, en belooft hem te zullen helpen, zoo hij God, het geloof aan hem en de kerk wilde verzaken en voortaan den duivel dienen. Na deze belofte gedaan te hebben, maakt de Jood afspraak met Theophilus, dat deze den volgenden nacht zou terugkeeren, wanneer hij hem tot zijnen Heer en Meester zoude geleiden. Vooraf ontvangt hij de waarschuwing zich voor niets te ontzetten, en vooral geen teeken des kruises te maken.

Den volgenden nacht voert de Jood Theophilus naar den circus der stad, waar zij eene groote menigte verzameld vinden, die met brandende kaarsen in processie rondtrekken, en daarbij lofgezangen ter eere van hunnen Meester doen hooren. In hun midden troont Lucifer, Koning der Duisternis, en ontvangt de hulde zijner getrouwe onderdanen, bestaande in den voetkus, — zooals Ettmüller (1) zeer naïf aanmerkt: „ ein Brauch, den Satanas von den alten Perserkönige entlehnt und seinerseits auf

(1) Theophilus, der Faust des Mittelalters. Schauspiel aus dem Vierzehnten Jahrhünderte in Niederdeutscher Sprache von Ludwig Ettmüller. 1849.

die Höfe von St. Petersburg und Rom vererbt haben soll." — Ook Theophilus wordt voor Lucifer geleid, waarop deze tot den Jood zegt:

„ Wat wiltu vrient,
Wat doet hier die man die Gode dient,
Beide Gode ende siere moeder;
Her Jode en sidi niet vroeder,
Dat ghi hier selken man hebt brocht.

Doch de Jood antwoordt dat hij zijn geloof wil verzaken, zoo de Duivel hem bijstond, en toen deze hiervan de verzekering gaf, viel Theophilus ter aarde, en sprak:

„ Ic halme (1) mi Gods,
Ende siere moeder ende haers ghebods
Ende ic wille mede sijn
Euwelyc u vri eyghijn *(leenman)*,

---

(1) Het afstand doen van roerende en onroerende goederen geschiedde in de M. Eeuwen door een symbolische handeling, het wegwerpen van een *halm*, Lat. *festuca*. Van daar het werkwoord *halmen*, afstand doen, verzaken. Bekend in onze Geschiedenis is de afstand van Margaretha van Cleef van den berooiden boedel van Albrecht, door het leggen van een stroowisch op de lijkkist. Nog vindt men een voorbeeld van dergelijken afstand in 1591, zie Bilderd. Gesch. des Vad. VII. D. bl. 180, 273.

Breedvoerig vindt men over het *halmen* bij Grimm. Deutsche Rechts Alterth. 2te Ausgabe. bl. 121—129.

Ende sider dat u es lief
Nemt hier zeghel ende brief."

Na deze belofte rijst „ die viant" van zijnen troon op, kust Theophilus op den mond, en noemt hem zijnen lieven getrouwen.

Hierop vertrekt Theophilus met zijnen geleider, en wordt reeds terstont den volgenden dag bij den Bisschop ontboden, en door dezen in zijne waardigheid hersteld, een bewijs „ dasz Satanas zu allen Zeiten bei den Würdeträgern der Kirche etwas auszurichten im Stande war" zooals Ettmüller aanmerkt.

Weder in zijne eer hersteld, en meer dan vroeger in aanzien bij den Bisschop, begon Theophilus, door den duivel hiertoe in staat gesteld, een zondig en wereldsch leven te leiden, en met volle teugen alles te genieten, wat hij slechts genieten kon.

Doch weldra kwamen de walging en het berouw hem bekruipen, en de vroeger zoo godvruchtige man zag nu eerst recht in, in welken poel van ellende en jammer hij zich gestort had, en hoe hij naderhand voor zijne zonden zou moeten boeten. Eindelijk met de wanhoop in het hart begeeft hij zich naar de kerk van Maria Panhagia (de Allerheilige), waar hij gedurende *veertig* dagen en nachten onafgebroken om genade bidt, en eindelijk — geen wonder waarlijk! — in slaap valt. In dien

slaap verschijnt hem Maria of liever haar beeld, tot drie malen, terwijl het uit de nis, waarin het geplaatst was treedt, het kindeken van den arm neemt en nederzet, en er daarop voor neder knielende om genade bidt. Jezus laat zich eindelijk verbidden, en schenkt den rampzaligen zondaar vergiffenis, waarop Maria de oorkonde, waarbij hij zijne ziel had verkocht, uit de klaauwen des duivels redt, en ze den slapende op de borst legt.

Bij zijn ontwaken vindt hij den brief, waarmede hij den volgenden dag ter kerke gaat, den bisschop te voet valt, en ten aanhooren eener groote menigte zijne zonden en al het gebeurde bekent. Hij verbrandt nu op bevel des bisschops den brief, en heeft drie dagen daarna een zalig en christelijk uiteinde.

In onzen Midden-Nederlandschen tekst wordt nog verhaald dat na zijne biecht, zijn gelaat werd omstraald met eene glorie zoodat het scheen, alsof het „ die lichte sonne ware, ende clare *(helderder)* vele dan die lichten dach" Daarop ging hij naar de kerk en stond ootmoedig:

„ Drie daghe ende drie nachte eenpaerlike,
Voer onse vrouwen ende voer haer kint
Dat hi poerde niet en twint *(geen zier bewoog)*
No hant, no voet, no ghene lede
Hine bleef staende ter selver stede

Als of hi hadde gheweest ghebonden
Daer hi onse vrouwe hadde vonden."

en hierna sterft hij.

Later werd hij zelfs onder de heiligen opgenomen.

In het Westen werd deze legende het eerst overgebracht, door Paulus Diaconus van Napels, die ze naar Eutychianus vertaalde, ten tijde van den „roemrijksten en doorluchtigsten heer en koning Karel." Onzeker is het, of hiermede Karel de Groote, de Kale, of wel de Eenvoudige bedoeld wordt.

In het Latijn werd ze nogmaals vertaald door Gentianus Hervetus, die ze bewerkte naar Simeon Metaphrastes, die ze had opgenomen in zijn werk over de daden der heiligen. Doch het zoude te lang zijn om alle bewerkingen op te noemen, ik wil mij daarom tot de voornaamste bepalen.

De eerste bewerking in poëzie, geschiedde door de bekende non Hrôswîtha (980) uit het klooster Gandersheim in Saksen. Deze non, had zich, om den verderfelijken invloed der Classici tegen te gaan, voornamelijk op de kennis van Terentius toegelegd, om zoo de *elegantia sermonis Latini* te verkrijgen, en zijne taal tot betere doeleinden te bezigen. Zij behandelde dan ook den Theophilus dramatisch (1).

(1) Gervinus. Geschichte der Deutschen Dichting II. 324. vlg. I. 86, 94. (4te Ausg.)

Eene betere bewerking, wier poëtische waarde veel hooger stond in leoninische verzen wordt toegeschreven aan Marbodus, Bisschop van Rennes († 1123).

De eerste bewerking in het Duitsch geschiedde door Hartmann den Oude, in de 12de eeuw die de sage kort verhaalt in zijn gedicht: „von deme glouben," waarin hij echter de persoon van Maria geheel op den achtergrond schuift, en de redding aan God zelve overlaat.

Na 1250 werd onze sage door den verzamelaar van Maria-legenden bewerkt, die weder met gering verschil op het oorspronkelijk verhaal van Eutychianus gelijkt (1).

Omstreeks 1276 nam ook Brun von Schönebeke het mirakel van Theophilus in zijn gedicht ter eere van Maria op, waarin merkwaardig is, dat Theophilus wel de drieëenigheid en alle heiligen, maar niet Maria afzweert, die hem dan ook uit de klaauwen des Duivels redt, zonder evenwel Christus te kunnen bewegen de oorkonde des Duivels terug te geven.

In het Fransch werd ze berijmd door Gauthier de Coinsi, prior van het klooster te Vis-sur-Aisne in 1236, onder den titel: „Comment Theophilus vint à pénitance" en eenigen

---

(1) Marienlegenden. Stuttgart bei Ad Krabbe. 1846. (23ste leg).

tijd later werd ze voor het tooneel bewerkt door Rutebeuf: „Le Miracle de Theophile, moralité à huict personnages."

In het Midden-Nederlandsch bezitten we vooreerst het afzonderlijk gedicht (1), dat uit de 14de eeuw dagteekent, en waarvan reeds eenige passages zijn aangehaald. Wie de schrijver is, is onbekend. Ook Maerlant heeft het verhaal ons meêgedeeld in zijn Spieghel Historiael, naar Vincentius Bellovacensis bewerkt (2). Eindelijk bezitten wij ze in proza in eene verzameling van Maria-mirakelen, welke bewerking ook nagenoeg met het oorspronkelijk verhaal overeen komt (3). Het begin luidt aldus: „Het was een bisscop, die hadde een officiael, die ghenoemt was Theophelus, int jaer ons heren Vc. ende XXVIII. als bescreven hevet Fulbertus, die bisscop van Cameric."

De merkwaardigste behandeling der sage is zeker die in het Nederduitsch uit het midden der XVde eeuw. Ze is voor het tooneel ingericht, en munt uit door levendigheid in dialoog en handeling.

---

(1) Theophilus. Gedicht der XIVde. eeuw. Uitgegeven door Blommaert. Gent. 1836.

(2) Maerl. Spieghel Historiael, IV. Deel. bl. 369—374 (III. P. VI. B. Cap. XXXV. van Theophilus en C. XXXVI. Hoe hi den duvel ontginc).

(3) Dr. J. van Vloten. Verzameling van Nederlandsche Prozastukken bl. 312.

Van dit gedicht (1) bestaan drie handschriften, waarvan het eerste verreweg het breedvoerigste is; alleen is het te bejammeren, dat we daarin slechts het eerste gedeelte (tot Theophilus verbond met den Duivel) zien behandeld. Het bevat 820 verzen, en de geheele bewerking zal dus veel uitgebreider geweest zijn dan in beide andere handschriften. Het tweede toch, waarin bijna de geheele Sage is opgenomen bevat slechts 993, evenals het derde slechts 713 verzen. In de twee laatste HSS. missen wij namelijk de vergadering van het Domkapittel, en treedt Theophilus eerst op als hij in ongenade is gevallen. Ook de bemiddeling van den Jood komt hierin niet voor, daar Satanas onmiddelijk aan Theophilus verschijnt. De handelende personen zijn maar acht in getal: Theophilus, Satanas, een predikende paap, Maria, Jezus en Lucifer als stomme persoon. In de eerste door ons genoemde bewerking, vinden wij de volgende personen: behalve het koor en den bode, die het stuk aankondigt; het Domkapittel, bestaande

---

(1) Theophilus. Niederdeutsches Schauspiel aus einer Trierer Handschrift des XVten Jahrhunderts von Hoffmann von Fallersleben. Hannover 1853.

Theophilus. Niederdeutsches Schauspiel in zwei Fortsetsungen aus einer Stockholmer und einer Helmstädter Handschrift von Hoffmann von Fallersleben. Hannover. 1854.

uit: den Proost; Heer Renvert den Deken; Heer Brun den Camerarius; Heer Synert den Scholast; den Thesaurarius; Heer Dreis den Keldermeester; den Praebendarius; den Koster; een armen Kanunnik; een trekker van een praebende van 18 schellingen; een der Vicarissen; Heer Frederik den Succentor; den Praesentionarius (scriptor negligentiarum); den Hebdomadarius; Theophilus, Canonicus irregularis; Heer Degenhart; Heer Gumprecht, en Heer Wijnolt; — verder een goochelaar; eenige Joden, met name: Musin, Isaac, Judike, Bonenfant en Samuel; en eindelijk Satan, Lucifer en Theophilus knecht.

Wij wonen er eerst eene zitting van het Domkapittel bij, waar men eenen Bisschop moet kiezen, en zien hier het diepe verval der geestelijkheid. De eenige beweegreden toch, die enkel hunne keus leidt, is vrees voor hunne vette praebenden, zonder welke zij niet in alle vrijheid en ongebondenheid konden leven (1).

(1) Menigvuldig is de klacht over de zedeloosheid der priesters, die aan de leeken niet meer als voorbeeld konden worden gesteld. Willem van Hillegaersberch raadt evenwel den leeken aan, als hij spreekt over de zeven ondeugden in de kerk, toch 's priesters leer te volgen. Hij zegt:

(Gij moet) Altoes volghen priesters leer

. . . .

Al sijn hun wercken som onrein,

Door den Proost wordt Theophilus voorgesteld, waartegen de Praesentionarius inbrengt:

Hei en heft nicht dâr hei uns mede verlegge *(begiftige)*
Hei en kunde nicht borgen ein hellinkwegge *(een brood, wegge van een heller, stuiversbrood)*

Doch Theophilus slaat de keuze af, waarop eene nieuwe wordt gedaan, tegen den zin van den Proost, die toornig vertrekt.

Men kiest nu den Proost, die terug komt, en plechtig in zijne waardigheid wordt geïnstalleerd. Hij maakt bekend, dat wie zijne praebende wil ontvangen, vlijtig ten kore moet gaan, waartegen Theophilus zich verzet en zegt:

Und êr gy my to kore tocken *(lokt)*
Gy solden êr einen krevet ût der Rure locken!

Toen hem hierop bevolen wordt het stift te verlaten, werpt hij den Bisschop koor-kap en rok voor de voeten en vertrekt.

Ende met sunden vol ghemein,
Daer en suldi u niet houden an.

(Jonckbloet. Gesch. der M. Ned. Dichtkunst III. D. bl. 422).

Alleen de vrees voor den Duivel kon het volk in bedwang houden en daarmede werkten dan ook de geestelijken dier dagen sterk: b. v. Satan zegt tot Theophilus:

Wêr wy duvele nicht geschapen,
Dat gy de leien mit uns vervêrt,
Gy mosten ôk halden den plôchstert;

Nu geraakt hij onder een gezelschap jonge lieden in een kroeg, onder wier gezelschap ook een goochelaar is. Aan dezen klaagt hij zijn nood, en vraagt, of men den Duivel ook bij zich kan ontbieden, zonder zijne ziel schade te doen. Hiermede, als met een te gevaarlijk spel, wil de goochelaar zich niet inlaten, doch wijst hem, om zijnen wensch bevredigd te zien, tot eenen Jood. Hij gaat nu bij de Joden, en belooft, zoo men hem geld geeft, hunne godsdienst te omhelzen, doch men antwoordt:

Twâr, her pape, dat wil ik ju seggen,
Dâr en willen wy nein gelt an leggen.
Wy wilt ju gêrne mit uns liden,
An wy wilt ju na unser ê *(wet)* besnyden.

Doch deze voorslag bevalt hem niet, en hij biedt zich nu voor geld als *eigen man* aan hen aan, doch krijgt evenmin bevredigend antwoord. Want:

Queme des vor den lantheren icht
Dat wy koften papen to egen,
Men kore uns allen ût vor vegen *(men koos ons uit als ter dood veroordeelden).*

Niet wetende wat nu te doen, roept hij uit:

Nu my dei Joden nicht en welt
So neme my doch de Duvel umme gelt!

Dit was te erg, zelfs voor de Joden waarvan een tot hem zegt:

Woldy wol lyf unde sele verdomen

Um dit arm unselige gôt?
Leive here, des nicht en dôt!
Gy sint ein kristen und ik ein Jode.
Ik wolde nochtant harde node
Um alle dat gôt up êrden
Des duvels eigen werden.

Doch daar Theophilus volhardt, geeft men hem eindelijk 's duivels adres, dien hij vinden kan in een roovershuis, de *Ovelgunne* (1) genaamd. Hij begeeft er zich heen, en bezweert den duivel, die weldra verschijnt. Deze belooft hulp, zoo hij zich met lichaam en ziel aan hem verbindt, in alle vormen, met brief en zegel. Doch eerst moet hij God en alle dingen afzweren, die hem aan God herinneren. Theophilus wil alles doen, alleen de Maagd Maria wil hij niet loochenen. Toornig antwoordt hierop Satanas:

Swych balde, *(spoedig)* swych des wôrdes mê!
Dat bernet my unde dôt my wê.
Woltu wêrden myn underdân,
Godes moder salstu avelân! *(aflaten)*
Sei is so milde und ôk so reine,

---

(1) Hoffmann. t. a. p. I. Stukjen. bl. 46. Grimm. Myth. bl. 953. (2te Ausg.) zooveel als Euvele, kwade plaats. Nog een naam van verschillende woeste afgelegene hoeven en gehuchten in Noord-Duitschland.

Machstu behalden sei alleine,
To einem steden *(standvastigen)* vrunde,
Ik noch nenich duvel kunde
Dy nummer also vêl schaden
Sei en hulpe dy weder to genaden.

Eindelijk geeft Theophilus toe, en wordt door Satanas tot Lucifer's dienstman aangenomen. Deze vertrekt hierop naar zijnen Heer Lucifer, en brengt hem den brief. Lucifer zeer verheugd, beveelt Satanas goud en zilver aan Theophilus te brengen, en hem naar de Ovelgunne te voeren, waar hij in wereldsche pracht, en genot kan leven. Theophilus wordt er heengevoerd, en zegt:

Trôn, *(in trouwen)* Satanas, dit behaget my wol
Nu leve ik alles des ik sol
Ik wil nu syn ein fyn geselle
Unde hebben allet dat ik welle

Hier eindigt het eerste stuk, nadat het koor heeft gezongen:

Silete, silete, silentium habete!
ôk sal ju werden vôrt vertalt,
Wo Theophilus mit gewalt
Overtôch *(bestreed)* den bischop stark,
De êrst gewalt an eme wark.

Van die wraak op den bisschop komt evenwel in de twee andere handschriften niets voor. Het Stockholmsche begint na het boven verhaalde, hiermede:

Primus servus dicit.

Here, nu wille wy gân spasseren
Unde willen modich hoveren *(feestvieren).*

en iets verder zegt een andere knecht (*secundus servus dicit*):

Here, wille wy den duvel nu bedoren *(bedriegen)*
Hyr moge wy godes wôrt horen
Ein prêster is hyr up gestegen,
Dâr hebbet sih de lude by gevlegen *(bijgevoegd)*
Dâr to sint wy wol to mate *(te pas)* komen.
Nu horet godes wôrt, dat mach ju vromen,
Ik rade dat up alle truwe
Dat nên man godes wôrt en schuwe.

Theophilus stemt toe, en knielt neder in de kerk, waar hij eenen priester hoort preêken over den tekst: „Vidit Jesus hominem sedentem in telonio."

Jesus Cristus onse here
Sach sitten enen tollenere.

Hierdoor komt Theophilus tot inkeer, en blijft wanhopig in de kerk achter, waar hij *drie* dagen lang Maria om hulp bidt, en bemiddeling bij haren zoon afsmeekt. Eindelijk verschijnt deze hem, en na eene liefderijke berisping, belooft ze hem hare voorspraak bij Christus. Dringend bidt zij Christus, en zegt:

ik bin de gene
Dâr de sundere to schryen

Salve regina, mater misericordye!
Och sone, syn schryent dôt my wê!
Ik bin de gene de dâr heit
Ein moder der barmeherticheit,
Vul trôstes unde vul gnade,
Der sundere hulpe, der duvele schade,
Ik bin geheiten ein morgenrôt,
Des sunders lyf *(leven)*, des duvels dôt.
Ik bin geheiten ein schryn der salden *(behoud)*,
Nu lât my mynen namen behalden,
Des bidde ik dy, kint unde here
Dorch dynes sulves ere.
Leve kint, wes swygestu?
Antwôrde dyner moder nu!

Barsch antwoordt Jezus:

Maria, moder here,
Wo biddestu so rechte sere
Vor dat stinkende âs,
Dâr du nên dêl ane hast?

en:

Ik en weit unde wil ôk nicht gebeden syn.

Maria laat evenwel niet af, en wijst op de borsten, die hem gezogen hebben, herroept in zijn geheugen de moeite en smart om hem geleden, en zegt eindelijk:

Vil leve kint, denke an de bittricheit,
De ik dorch dynen willen leit.
Hêr, efte ik dy icht leves dede *(zoo ik u iets liefs ooit deed)*

So twyde *(verhoor)* my desser bede
Låt my dessen sunder bewaren,
Vroliken an dyner hulde varen.

Hierop geeft Christus toe, en belooft genade, zoo Maria den brief aan den duivel afhandig kan maken. Maria gaat hierop tot Theophilus, geeft hem genade en belooft hem den brief terug te zullen bezorgen. Maria zegt nu:

Satanas, nu kum hervore!
Dô my up de helledore!

Satanas wil evenwel zeer ongaarne den brief teruggeven, en ontkent daarom eerst dien te bezitten, vervolgens weet hij niet waar hem te vinden. Maria beveelt eindelijk, toen hij den brief niet heeft kunnen vinden, hem van Lucifer op te eischen, die hem onder de tong had verborgen. Satanas begeeft zich naar Lucifer, die in het gevoel zijner onmacht, terstont zegt:

Se is unse vrouwe, wy sint ere knechte,
Wy mogen nicht mit êr vechten.
Dat wy des wol begunden
Dat were unse erger stunde
Jo wy êr van êr komen, *(Hoe eer we van haar af zijn)*
Deste bet mach it uns vromen *(voordeel doen)*.

Satanas vertrekt met den brief, en zweert nooit meer de menschen te zullen betrouwen, maar ze liever den hals te breken. Maria doet nu Theophilus in slaap vallen, legt hem de

oorkonde op de borst, die hij vindt bij zijn ontwaken, waarop het stuk met eene aanroeping van hem aan Jezus en Maria eindigt.

Hoe kort en onvolledig ook door ons opgesomd, toch is het duidelijk genoeg hoe groote populariteit de legende van Theophilus mocht genieten (1). We willen er nu van afstappen, om tot de historie van Faust over te gaan.

De korte inhoud van het vroeger genoemde volksboek zullen we uit v. d. Bergh's Nederlandsche Volksromans ontleenen. „Faust was „een boerenzoon, te Rot bij Jena in 1491 ge„boren, en door een zijner bloedverwanten, „een welgezeten burger te Wittenberg opge„voed, die hem in de theologie liet studeeren, „waarin hij het zoo ver bragt, dat hij tot „Doctor in die Faculteit werd bevorderd. „Doch door ijdelen hoogmoed aangespoord liet „hij de godgeleerdheid varen en legde zich op „de medicijnen, mathesis en astrologie toe. „Hierin genoegzame vorderingen gemaakt heb„bende, begon hij op eenen kruisweg (die „reeds onder het heidendom tooverplaatsen „waren) den duivel te bezweren, en sloot met „hem een verdrag, waarbij deze hem vieren-

(1) Voor hem die meer breedvoerig het ontstaan en de ontwikkeling der Sage wil nagaan, wijs ik op het werkjen van Sommer, waaruit mijne bijzonderheden grootendeels zijn ontleend.

„ twintig jaar in alles te willen zijn zoude, en
„ hij daarna met hem ter helle zoude varen.
„ Hij ontving nu eenen boozen geest Mephis-
„ topheles genaamd, tot zijnen dienaar, die hem
„ in de gedaante van eenen graauwen monnik
„ verscheen, en volbragt door diens hulp aller-
„ lei tooverkunsten. Hij voer in de hel en in
„ de gesternten des hemels en zwierf door de
„ voornaamste rijken der wereld, onder anderen
„ kwam hij te Rome en hier worden bittere
„ beschimpingen tegen den Paus geuit, (waarom
„ het welligt aan eenen Protestant is toe te
„ schrijven). Vervolgens doet hij op begeerte
„ van Karel V, Alexander den Groote voor
„ hem verschijnen; elders slokt hij een voer
„ hooi met wagen en paarden in, voert drie
„ graven door de lucht weg, timmert een kasteel
„ op eene rots, rijdt uit eenen kelder te Leip-
„ zig op een wijnvat, enz. (Verscheidene de-
„ zer tooverkunsten waren reeds vroeger door
„ anderen verrigt; zoo had Albertus Magnus in
„ 1248 Koning Willem te Keulen op Kersdag
„ onthaald en de spijs en drank door tooverij
„ van elders doen komen. (Zie het verhaal bij
„ Velthem. Sp. Hist. I. B. 26. C.) Een ander
„ maal had hij voor zekeren vorst oesters doen
„ komen. Ook van Ernolfus, abt van Fulda,
„ wordt hetzelfde verhaald. Het verhaal, hoe
„ Faust vier tooveraars aantrof, die elkander

„ onthoofdden, is mede eene oude overlevering, „ aan Johannes Teutonicus, domheer te Hal- „ berstadt, toegeschreven. Ook de luchtreizen, „ door Faust ondernomen, vindt men reeds „ voor hem van anderen gemeld).

„ Nadat Faust nu een en andermaal tot be- „ keering vermaand, had begonnen te wankelen, „ dwong hem de booze geest tot eene nieuwe „ verschrijving, waarbij hij zich voor nog kor- „ teren tijd verbond en meer en meer in god- „ deloosheden toenam. Eindelijk maakte hij zijn „ testament, waarbij hij zijnen dienaar Wage- „ naar tot erfgenaam instelde, en na nog eeni- „ gen tijd in doodsangst doorgebragt te hebben, „ op zekeren nacht door den duivel gehaald en „ met vreesselijk gedruisch in stukken gescheurd „ werd. Zijne vrienden en leerlingen, die zijn „ gekerm gehoord hadden, kwamen daarop als „ de morgen aangebroken was en vonden zijne „ verscheurde leden, welke in een dorp bij „ Wittenberg begraven werden. Zij gingen „ daarop naar de woning van Faust in Witten- „ berg en boodschapten het gebeurde aan Wa- „ genaar. „ Zij vonden ook aldaar deze histo- „ „ rie van Faustus zelven opgeteekend en met „ „ eigene hand geschreven, gelijk hier voor „ „ verhaald is geweest, uitgenomen de historie „ „ van zijn einde, welke van de Studenten en „ „ van den voorzeiden Magister hierbij gevoegd

„ „ is en van zijnen dienaar was opgeteekend, „ „ zoodat er ook een nieuw boek van hem „ „ uitgaat."" Tot zoover v. d. Bergh. We vinden evenwel in deze korte inhoudsopgave de persoon van Helena van Sparta niet genoemd, die anders een onafscheidbaar bestanddeel van de sage uitmaakt, doch ook in het Duitsche origineel slechts even wordt genoemd, waarnaar de Hollandsche vertaling is geschied. Het boek van Widman behelst slechts het volgende van haar: „Ich mag dem christlichen Lezer nicht fürenthalten, dasz ich an diesem Orte etliche Historien von D. Johanne Fausto gefunden, welche ich aus hochbedenklichen christlichen Ursachen nich habe hierher setzen wollen, als, dasz ihn der Teufel noch fortan vom Ehestand abgehalten, und in sein höllisches, abscheuliches Hurennetz gejagt, ihm auch Helenam aus der Hölle zur Beischläferin zugeordnet hat, die ihm auch für's erste ein erschreckliches Monstrum, und darnach einen Sohn mit namen Justum geboren (1)."

De schrijver van het oudere Faustboek schijnt evenwel die „hochbedenklichen christlichen Ursachen" niet gehad te hebben, en verhaalt, hoe Faust eens na het avondeten, toen het

(1) Zie Heinrich Heine. Faust, ein Tanzpoem nebst kuriosen Berichten über Teufel, Hexen und Dichtkunst.

gesprek over schoone vrouwen liep, en een der studenten begeerde de schoone Helena te zien, deze aan het gezelschap had laten verschijnen. Zij was zoo schoon, dat „die Studenten, als sie zu Bett gekommen, wegen der Gestalt und Form, so sie sichtbarlich gesehen, nicht haben schlafen können.” Naderhand op een slapeloozen nacht viel Faust de gedachte aan Helena weer in, waarop hij ze van zijnen gedienstigen geest begeerde, tot zijnen dood met haar huis hield, en een kind, Justus Faust bij haar verwekte. Toen hij stierf, verdwenen zoowel moeder als kind.

Het Duitsche volkstheater, *Puppentheater*, *Casperletheater* en ook wel *Henneschen* genaamd, vertoonde, tot in het begin dezer eeuw en op sommige plaatsen nog thans, oude volkstooneelspelen, en daaronder behoorde ook de Dr. Johannes Faust. Een korte analyse moge ook hiervan voldoende zijn.

In het eerste tooneel vinden wij Faust in zijn studeerkamer voor een tafel met groote folianten. Men ziet het begin heeft Goethe geinspireerd.

So weit hab ichs nun mit Gelehrsamheit bracht
Dasz ich allerorten werd ausgelacht.
Alle Bücher durchstöbert von vorne bis hinten,
Und kann doch den Stein der Weisen nicht finten.
Jurisprudenz, Medicin, Alles umsunst,

Kein Heil als in der negromantischen Kunst.
Was half mir das Studium der Theologie?
Meine durchwachten Nächte, wer bezahlt mir die?
Keinen heilen Rock hab ich mehr am Leibe
Und weisz vor Schulden nicht wo ich bleibe.
Ich musz mich mit der Hölle verbünden
Die verborgenen Tiefen der Natur zu ergründen.
Aber um die Geister zu citieren
Musz ich mich in der Magie informieren.

Hierop verschijnen hem zijn schutsgeest, die hem raadt bij de Theologie te blijven, en een afgezant uit Pluto's rijk, die ze hem wil doen verlaten, en hem gelukkig en volmaakt maken. Aan den laatste geeft hij zich over, waarop zijn schutsgeest weent, en een duivelenkoor lacht. Hierop treedt zijn Famulus Wagner binnen, die hem uit naam van drie studenten een boek brengt, dat ten titel voert: *Clavis Astarti de Magica*, hetwelk Faust lang had gezocht, daar hij hiermede alleen de onderaardsche geesten kon oproepen en dwingen. Wagner vraagt, om meer te kunnen studeren, aan Faust verlof, een bediende te nemen, welk verzoek hem wordt toegestaan. Nu treedt eene figuur op, eene der aardigst geteekenden in het stuk: Casperle, een mengsel van geslepenheid en onnoozelheid, een type uit het volk, altijd onbezorgd en vrolijk, wiens ruwe en schalksche *Volkswitze* het minder beschaafde auditorium

zeker telkens in verrukking brachten. Arm als Job, treedt hij op, naar een dienst zoekende, die hij dan ook bij Faust vindt, na zich met Wagner over het loon verstaan te hebben, wiens houterige, pedante figuur des te beter tegen de dwaasheid van Casperle uitkomt.

In het tweede Bedrijf vinden wij Faust weder alleen, druk bezig te studeren in den schat hem door de studenten gebracht, die nergens meer te vinden zijn. Hij vindt het geheim, om de geesten op te roepen, legt zijnen gordel in een cirkel op den grond, en treedt er met een staf binnen. Hierop murmelt hij eenige onverstaanbare woorden, en eene schaar geesten in apengestalte verschijnt. Allen vraagt hij hoe snel ze zijn, maar noch hij die snel is als de beek die van een rots stort, noch hij die gezwind is als een vogel in de lucht, of de kogel uit het geweer, of de wind, of de pest bevredigen hem, en alleen de laatste, Mephistopheles, blijft over. Deze is snel als de gedachte des menschen. Aanstonds zegt Faust: „Du bist mein Mann. Wie der Gedanke des Menschen. Was kann ich mehr verlangen, als dasz meine Gedanken erfüllt werden sobald ich sie denke? Weiter bringt es Gott selbst nicht. „*Eritis sicut Deus.*"

Faust vraagt hem of hij geneigd is acht en veertig jaar hem te dienen, en hem het genot

van alle heerlijkheden der wereld, schoonheid, roem en de beantwoording al zijner vragen te geven.

Mephistopheles verdwijnt, en komt in menschelijke gedaante terug, en belooft hem, doch niet langer dan vier en twintig jaar, te dienen. Hierop moet Faust een brief met bloed teekenen! Hij belooft hierbij: God en het Christelijk geloof af te zweren, na vier en twintig jaar, het jaar op 365 dagen gerekend, den duivel met lichaam en ziel te behooren, zich in dien tijd noch te wasschen noch te kammen, noch de nagels te snijden, en niet in het huwelijk te treden. Na geteekend te hebben, valt hij in slaap, waaronder hem zijn schutsgeest verschijnt, en zegt:

Bethörtes Menschenkind, einst rein und sonder (Fehle,
Verloren ewiglich ist deine arme Seele.
Geschaffen Gott zu schaun und aller Himmel (Lust,
Sinkst du dem Abgrund zu: ich traure dem (Verlust.

Na ontwaakt te zijn, verschijnt Mephistopheles weer, zoodra Faust aan hem denkt, en beide besluiten naar het hof des Hertogs van Parma te gaan, die bruiloft houdt, waarbij hem Mephistopheles tevens liefdesavonturen belooft. Men besluit ook Casperle mede te nemen.

Hierop treedt Casperle op het tooneel, vindt het boek van Faust, en begint er met moeite in te spellen. Hij leest: „Wenn — man — will — die — Geister — kommen — laszen — so sagt man — Perlippe."

Een menigte geesten verschijnen, die hij vraagt wat ze willen. „Hem dienen" is hun antwoord. Doch toen Casperle, die steeds aan lekker eten en drinken denkt, verneemt dat ze niet dan ijzer en staal, pek en zwavel koken, leest hij verder: „Wenn man will — dasz die Geister — verschwinden — so sagt man Perlappe." Allen verdwijnen, doch hij doet ze spoedig weer op en af komen. Hij komt in gesprek met hen, waarbij hij allerlei snakerijen uitkraamt, tot ze eindelijk voorstellen hem naar Parma te brengen bij zijnen Heer. Een vurige draak verschijnt, doch eerst willen de geesten, dat hij zijne ziel belooft, maar daar hij verzekert niet zoo gelukkig te zijn er een te bezitten, voert men hem eindelijk weg.

Het derde Bedrijf verplaatst ons in den slottuin van het hertogelijk paleis te Parma. Radeloos loopt daar de Hofmeester Don Carlos rond, daar hij geen nieuwe feesten kan verzinnen, toen hem Casperle eensklaps uit de lucht komt vallen. Don Carlos meent in hem een heksenmeester te zien, en blijde met zulk een vangst, zoekt hij hem voor zich te winnen.

Eindelijk verhaalt Casperle, dat hij slechts de bediende, en Faust zijn meester is, doch Don Carlos wil hem niet laten vertrekken, voor hij een proefjen zijner kunst heeft gegeven. Hiertoe niet in staat, ontsnapt hij, maar wordt door Don Carlos vervolgd. De Hertog en Hertogin verschijnen nu; de Hertog, reeds bejaard zoekt steeds nieuwe vermaken uit, om zijne schoone jonge vrouw te behagen, en toen ze nu hooren wie Casperle is, legt de Hertog kroon en scepter op een tuinbank, en helpt Casperle vervolgen. Ondertusschen treden Faust en Mephistopheles op, en Faust wordt door den laatste aan de Hertogin voorgesteld. Faust doet nu op vereerend verzoek der hooge personaadjen verscheidene proeven zijner kunst, laat den dag in nacht veranderen, vertoont Salomo op zijn troon, en op de vraag der Hertogin, of Salomo ook niet galant was, toont hij een nieuw beeld: Salomo knielende voor de koningin van Saba; vervolgens Samson en Delila, Judith en Holofernes, David en Goliath, bij welke vertooningen hij steeds zorgt dat de vrouwen op de Hertogin, de minnaars op hem zelven, en de dupes der historie op den Hertog gelijken. De Hertogin behaagt dit spel zeer goed, en zeer vrij begint ze met Faust te coquetteren. Toen ze hem eindelijk verzoekt Lucretia haar te toonen, zegt hij:

Lucrez hat wohl gelebt, doch nie Lucretia,
waaruit de Hertogin gelegenheid neemt op te merken:

Wie glücklich abpariert! sein Witz ist respec-
(tabel!
Die Keuschheit stellt er mir so vor als eine
(Fabel.

Doch de tafel was gedekt, en de vertooning moest een einde nemen. Faust wordt mede genood, doch Mephistopheles waarschuwt hem niet mede te gaan, daar de Hertog ijverzuchtig was geworden en hem wilde dooden door vergift, waartegen Mephistopheles hem niet behoeden kon, daar de hooge geestelijkheid mede aanzat, en hij dus niet aan tafel kon komen. Bevreesd voor geestelijkheid, vorst en volk, gaan ze naar Constantinopel om nieuwe avonturen op te zoeken.

Na twaalf jaren brengt ons het vierde Bedrijf weder te Mainz op straat. Rechts een huis met een Maria-beeld, lings Casperle's woning, die na Faust's vertrek uit Parma ook dadelijk was vertrokken, en de betrekking van nachtwacht had verkregen, Faust treedt op, en zegt:

„Zwölf Jahre vergangen, die ganze Welt durchstreift, und doch keine Freude, kein Genusz. Wenn ich meinte, es wär Gold, so war es Heckerling. Der schaümende Becher der Lust hat bittere Hefe. Und wie oft ward er

mir vor dem Munde weggeriszen, als sollt ich schon hier die Qualen der Hölle empfinden. Hab ich für solchen leeren Schein die ewige Seligkeit verscherzt, so war ich ein Thor, ein rasender Thor. In der Fremde hielt ichs nicht aus: von meinem Lebensquell abgeschnitten meinte ich zu versiegen, und nun mich das Heimweh zurückzog, ist mir im Vaterland Alles was ich sehe ein nagender Vorwurf. Wie glücklich war ich hier, da ich ein Kind war, da ich noch glauben, noch beten kontte. Und warum kann ich nicht mehr beten? Weil ich nicht glauben kann? Nicht glauben? Musz ich nicht? O dasz ich nicht müste! Hab ich den Beweis doch in Händen! Wenn ein Teufel ist, so ist auch Gott. Aber diesem Gott hab ich abgesagt, diesen Gott hab ich verschworen! Darum kann ich nicht beten, denn Gebet ist Gnade des Himmels, und für mich ist keine Gnade. O wie bereu ich! — Reue? Wo Reue ist, da ist auch Gnade. Hätt ich nur rechte Reue, veilleicht wär auch für mich noch Gnade."

Doch niet lang mag hij met zijne gepeinzen alleen blijven, daar Mephistopheles hem nadert, en bitter bespot over zijn „kopfhängerisches Wesen." Hij wil hem weder in den roes medeslepen en verlangt dat Faust stoute wenschen doet, die hij kan vervullen. Faust vraagt hem,

of hij wel weet, dat hij hem vroeger beloofd heeft op alle vragen waarachtig antwoord te geven, en Mephistopheles moet dit erkennen. Hij vraagt nu:

Kan ich noch zu Gott kommen?

Mephistopheles staat sidderend en bevend daar.

Antworte die lautre Wahrheit.

en stotterend en zacht is het antwoord:

Ich weisz nicht.

„Du weist es," zegt Faust. „Antworte oder unser Pact ist gebrochen. Kann ich noch zu Gott kommen?" Mephistopheles verdwijnt huilend; Faust valt voor het Mariabeeld op de kniën, en roept: „Dank dir, Mutter des Heilands! Ich bin erlöst, bin gerettet! O ich kann wieder beten, kann weinen, der Quell der Reue ist nicht versiegt.

Doch Mephistopheles laat zoo spoedig niet af, maar nadert hem weder, belooft hem de eenige zaligheid, die hij nog genieten kon, door liefde, doch Faust wijst hem terug. Hij zegt: ik bied u Helena van Sparta, die Helena die zelfs de grijsaarts bewonderden; doch Faust zegt: „Laat mij bidden" maar toen Mephistopheles dreigt haar voor eeuwig weg te voeren, besluit hij even om te zien, wordt betooverd en is verloren. Brandende van ongeduld wil hij ze met zich voeren, doch eerst moet hij nogmaals alles afzweren, en stormt hierna

ijlings met Helena in huis. Doch oogenblikkelijk komt hij vertwijfelend naar buiten vliegen, want hij was bedrogen; eene helsche slang had hij aan den boezem gedrukt, haar adem was een schrikkelijke pestwalm geweest. Helsch lachend zegt hem Mephistopheles, dat hij nog meer bedrogen is dan hij meent, daar hij binnen weinig uren met lijf en ziel de zijne zal wezen. Twaalf jaren slechts, het jaar op 365 dagen gerekend, had hij hem pas gediend, en nu reeds de zijne! Mephistopheles verklaart het hem:

„Armer Schlucker! So wenig kanntest du die List der Hölle? und lieszest dich in einen Pact mit ihr ein. Hab ich dir nicht auch die Nächte gedient, und du willst nur die Tage zählen? Mephistopheles verdwijnt, de klok slaat negen uur, en een doffe stem weergalmt van boven:

Fauste! Fauste! Praepara te ad mortem!

Nu verschijnt Casperle weer, in het kostuum van nachtwacht, met mantel, stok en lantaarn, zijn huis verlatende, waaruit de kijvende stem zijner vrouw hem vervolgt. Altijd even vrolijk en lustig, hoewel ook hij tegen een duivel, in de gedaante eener echtvriendin te kampen heeft, zoekt hij zijn troost in het glas en stapt na het uur te hebben afgeroepen, de kroeg in. Een uur later vinden wij Faust terug, gepijnigd door de knagingen van zijn geweten, en toen

de klok tien uur had geslagen, klinkt weer eene stem van boven:

Fauste, Fauste, accusatus es!

Doodelijk verschrikt roept hij uit:

Weh, weh! So ist kein Zweifel, es war keine Einbildung.

Was soll ich thun, wohin soll ich flüchten? *Accusatus es!*

Quid sum miser tunc dicturus,
Quem patronum rogaturus?

Beten? Kann ich noch beten? Ich wills versuchen.

Virgo virginum praeclara!

Weh mir! Ihre Züge wandlen sich in Helenens! Die unbefriedigte Lust vergiftet die frömmsten Gefühle. Satan! Dasz ist deine verruchte List. Darum hast du mich um alle irdischen Freuden betrogen, dasz ich die himmlischen nicht inbrünstig begehren könne. Ist denn keine Gnade?

En wederom klinkt de holle stem;

Gott verschworen,
Ewig verloren! waarop Faust in onmacht valt.

Zingende komt Casperle weer op,

'a nix mit den bösen Weibern,
Bin froh, dasz ich keini hab.

waarbij hij wordt geaccompagneerd door het kijven zijner vrouw, en het schreeuwen van zijn kind om pap. Zingende gaat hij verder:

Hört ihr Herrn und laszt euch sagen,
Der Klock hat zehni geschlagen;
Bewahrt das Feuer und das Licht,
Damit der Stadt kein Schade geschicht,
Zehn ist der Klock! zehn ist der Klock!

Hij struikelt over Faust, die zich opheft, en herkent zijnen ouden meester, aan wien hij zich bekend maakt, en tevens om het nooit betaalde loon vraagt. Faust heeft evenwel geen geld, doch biedt Casperle zijn rok met kostbare knoopen aan, maar deze kwaad vermoedende, en bevreesd zoo bij vergissing in 's Duivels keuken te komen, weigert en vertrekt, na hem eerst dezen goeden raad te hebben gegeven: „Ich will ihm doch noch einen guten Rath geben, wenn er bang ist, dasz ihn der Teufel holt. Sieht er da die blaue Thür? Da wohnt meine Frau. Da geh er hinein und versteck sich. Er ist da vor den Teufeln sicher. Sie getrauen sich nit hinein, sie förchten sich vor ihr.

Faust weder alleen begint te sidderen voor het naderend uur.

„Der letzte Anker risz. Kein Entgehen möglich. Ich bin angeklagt!

Doch auch gerichtet? Kann ich nicht freigesprochen werden?

Eilf Uhr! Ich hab recht gezählt.

En weder hoort hij de doffe stem van boven:

Fauste! Fauste! judicatus es.

Hij wil zekerheid hebben, roept nog eens Mephistopheles op, en vraagt of het lijden in de hel schrikkelijker kan zijn, dan zijn tegenwoordig, en toen hij daarop een antwoord krijgt, dat zijn lijden slechts vergroot, vliegt hij radeloos weg.

Wederom is bijna een uur verstreken, en in doodsangst wacht Faust zijn lot af.

„Du bist gerichtet. Gerichtet — dasz heiszt verurtheilt. Doch zu welcher Strafe. Wie wenn es nur zum Fegefeuer wäre?

Schreckliche Hoffnung, doch eine Hoffnung.

De klok slaat middernacht, en hij hoort zijn vonnis:

Fauste! Fauste! in aeternum damnatus es!

En nog even heeft hij tijd te roepen:

Ich bin vernichtet! Vernichtet? O dasz ich vernichtet wäre! — en de duivelen voeren hem onder een vuurregen weg. Casperle verschijnt weer, en betreurt het akelig lot van zijnen ouden meester, doch waarom?

„'s Ist mir aber doch Leid, dasz ichs nit ein Biszerl voraus gewust hab. Hätt ihm gern noch einen Grusz an meine Groszmutter aufgetragen. Dood bedaard gaat hij daarop voort het uur te roepen en waarschuwt de menschen zich toch niet met den duivel in te laten.

De laatste tooneelen van dit drama zijn vooral zeer gelukkig getroffen, gelijk men gedeelte-

lijk heeft kunnen zien, en de hoogst tragische toestand van Faust tegenover de meer dan ongedwongen vrolijkheid, ja bijna dolheid en uitgelatenheid van Casperle, die niet kan nalaten met allen den spot te drijven, uitnemend geschilderd. Het geheel verdient dan ook zeer om er kennis mede te maken, niet alleen om de waarde die het zelf bezit, maar ook als een der hoofdbronnen van Goethe's en Lessing's Faust. Simrock zegt er van: „Es stellt die Faustsage anziehender dar, als das Volksbuch und reiner als Goethe, der sich nach dem Grundgedanken seines Gedichts von der Sage, der Fausts Höllenfahrt wesentlich ist, entfernen muszte. Von dem Werk des groszen Meisters wird es nicht in Schatten gestellt; es ist in seiner volksmäszigen Art ebenso kühn und geistreich erfunden und durchgeführt; als Bühnenspiel runder und von stärkerer, wenn auch nicht so tiefgreifender Wirkung."

In hoeverre nu de persoon van Faust historisch is, kan moeijelijk worden bepaald. Wel schijnt er iemand van dien naam bestaan te hebben, en het verhaal meer dan een bloot verdichtsel geweest te zijn. Johannes Wierus wiens werk *de Praestigiis Daemonum* in 1564 en' 1577 verscheen, en Philippus Melanchton geven als geboorteplaats van Faust het stadjen Knittlingen in 't Schwarzwald op. Zij beweren

dat hij een beroemd astroloog en goochelaar is geweest, die overal rondreisde, en van wien vele wonderen verhaald worden. Over zijne geboorteplaats is men het niet eens, daar de oudere Frankfortsche bewerking hem als een boerenzoon van Rod bij Weimar doet kennen, terwijl de Hamburgsche bewerking van Widman zegt: „Faustus ist geburtig gewesen aus der Grafschaft Anhalt und haben seine Aeltern gewohnt in der Mark Soltwedel, die waren fromme Bauersleute." Ook de volksboeken en het *Puppenspiel* verschillen in het opgeven zijner woonplaats, daar in de eersten steeds Wittenberg, in het laatste altijd Mainz wordt genoemd. En zeker niet zonder beteekenis; Wittenberg toch, als de bakermat van het Protestantisme kon gemakkelijk als een broeinest van verlichte, in de oogen der massa veelal gelijk aan goddelooze en duivelsche, denkbeelden worden beschouwd, en als zoodanig tot woonplaats van Faust worden aangenomen. En daar ook Faust dikwijls met den uitvinder der Boekdrukkunst wordt verward, en zelfs onder de gezellen van Güttenberg wordt genoemd (1), kan het niet

---

(1) Het zal wel geene vermelding behoeven, dat ik hier de Duitsche opvatting van de uitvinding der Boekdrukkunst volg.

verwonderen, dat men aan den anderen kant Mainz als zijne verblijfplaats noemde.

Wij zien, dat alles zeer nevelachtig is, wat ons van Faust is bekend geworden, en dat wij niet met zekerheid tot een historische persoon kunnen besluiten; te meer, daar, zooals Görres (1) zegt: „Faust in zeker opzigt meer boek dan persoon is; al wat van zijne tooverkunsten in zijne biographie verhaald wordt, had reeds eeuwen lang als overlevering onder het volk geleefd, en Faust's beeld was slechts om zoo te spreken, het zegel, dat men op de verzameling drukte. Inderdaad is er bijna geen factum uit het leven van Faust, waarvan men geene vroegere gelijkluidende traditie bijbrengen kan."

We hebben gezien hoe de legende van Theophilus overal algemeen bekend en geliefd was, en zoo bij het volk ingeweven, dat ze weldra op Duitschen bodem alle locale kleur verloor, en in het Nederduitsch tooneelspel een geheel Duitsch karakter had aangenomen. In het midden der XV^de^ eeuw ontstond deze bewerking, en ze kon dus niet in het begin der XVI^de^ eeuw uit het geheugen des volks gewischt zijn, dat, vasthoudend als het is, niet licht oude

(1) v. d. Bergh. Ned. Volksromans. bl. 149.

overleveringen en verhalen laat glippen, vooral niet in een tijd, toen er betrekkelijk nog armoede aan bestond, en niet het eene dadelijk door een ander werd vervangen. Doch de figuur van Theophilus was te veel reeds in strijd met de veranderde denkbeelden, en om de sage te behouden, had ze eene geheele omwerking noodig. Wij zullen zien, hoe die omwerking noodwendig moest worden.

Instellingen en gewoonten, overleveringen en denkbeelden, waaraan het voorgeslacht zich eeuwen lang met liefde had vastgeklemd, zocht men in het begin der zestiende eeuw, toen de Hervorming meer en meer veld won, met hand en tand uit te roeijen. De strijd op leven en dood tusschen het blinde Credo der Middeneeuwen, en het vrije onderzoek der Schrift begon. Eene ontelbare menigte santen en santinnen van het Katholicisme werden uit den Protestantschen hemel gebannen, en hunne vereering als gruwelijke afgoderij uitgekreten. Ja zelfs de dienst der Heilige Maagd, die zulke diepe wortelen had geschoten, moest uitgeroeid worden, en onmeêdogend werd menige geurige bloem, maar ook veel verstikkend onkruid, dat hare vereering in den geest des volks had geplant, verwoest. Doch in hoevele opzichten de Hervormers boven hunnen tijd waren verheven, in andere opzichten waren ze te veel

mannen hunner eeuw, om alle bijgeloof tot den wortel toe uit te delgen. Hoe moedig ze den strijd tegen de Heiligen en de Moeder Gods hadden ondernomen, hoe ze hun voet voor voet het gebied hadden betwist, voor éénen vijand sidderden ze terug; tegen hem dorst zelfs de moedige Luther den kamp niet bestaan. Had men uit den Hemel alle goede Genii en schutsgeesten geweerd, de hel durfde men niet ontvolken, en den duivel liet men onbetwist zijn onderaardsch rijk. De duivel met al zijne attributen, paardenvoet en hoornen, boksooren en staart (1), bleef bestaan, en hield de macht om menige ziel ten verderve te lokken, hoewel de veranderde tijden hem ook andere middelen aan de hand hadden gegeven.

Maar behalve de Hervorming had nog eene omwenteling op geestelijk gebied plaats, die de heerlijkste vruchten droeg. De studie der Klassieken, gedurende de Middeneeuwen of verwaarloosd en vergeten, of binnen de enge kloostermuren bepaald, en daar zonder den minst

(1) Hieraan heeft men nog het spreekwoord te danken: *Zij is Luthersch*, van een vrouw wier rok onder het kleed te voorschijn komt. De duivel had namelijk volgens de opvatting van Luther een langen staart, die hem dikwijls onder den mantel uitkwam, waardoor hij dadelijk als Luthersche duivel werd herkend, in tegenoverstelling van den Gereformeerden, die met een kortstaart prijkte.

bezielenden adem der geestdrift beoefend, brak zich baan, en zocht de zoo lang ledig gebleven plaats weder in te nemen. Kostbare handschriften werden uit het stof der kloosterboekerijen opgedolven, en behoefden niet meer in het uitsluitend bezit van enkele uitverkorenen te blijven, maar konden door den druk verduizendvoudigd worden, en in ieders bezit geraken. Met verbazende snelheid verbreidden zich de meesterstukken der Grieken en Romeinen, met geestdrift werden ze ontvangen, en overal wekte de frissche, heldere levensopvatting en schoonheidszin der ouden bewondering en ontzag op.

De dorst naar wetenschap werd hoe langer zoo brandender; door de Hervorming gerechtigd vrij te onderzoeken, waagde men het tot in de verborgenste schuilhoeken der menschelijke kennis door te dringen, en voor niets terug te deinsen. De stem der rede, zoo lang gesmoord, liet zich luide hooren, en door niets het recht van vrij onderzoek ontnemen. Doch waar de begeerte naar kennis zoo veeleischend werd, kon het niet uithlijven, of ze moest in botsing komen met het Protestantisme, dat wel is waar vrijheid van onderzoek predikte, maar toch binnen zekere perken besloot, en het geloof aan den Bijbel tot richtsnoer aannam. Wel was het niet meer de alleenzaligmakende kerk,

wier dogmen men blindelings moest aannemen, maar het geloof aan de Schrift, namelijk zooals elk der nieuw ontstane sekten ze geliefde uit te leggen.

Omstreeks dien tijd van botsing moet dan ook de Faust ontstaan zijn. We zien in den held den geleerden en ijverigen onderzoeker, die, na eerst zich met de Theologie bezig te hebben gehouden, bij hare resultaten geene bevrediging vindt, en meer en meer zich toelegt op de studie der Klassieken, van wier geest hij weldra geheel gedrongen wordt. Met ijver bestudeert hij tevens de Philosophie, en allerlei abstracte metaphysische vraagstukken, doch ook daarin vindt zijn geest geen genoegzaam voedsel, en verder en verder verzinkt hij in zielskwellende twijfelingen. Zijn schutsengel raadt hem aan bij de Theologie te blijven, de booze geest de Magie te bestuderen, waardoor hij alleen gelukkig en volmaakt kan worden, en de laatste zegeviert.

Doch Faust is na twaalf jaren onbevredigd in kennis en genieten teruggekeerd, en zoekt weer troost bij de godsdienst, en wel, even als in den Theophilus, bij de Maagd Maria. Wij zien hem evenwel haar te vergeefs afsmeeken, en weer in Satans klaauwen vallen, die hem de schoone Helena in de armen voert. Hare verschijning karakteriseert volkomen den tijd, toen de studie der Klassieken weer begon

te bloeijen, en de geest der ouden in het leven doordrong, een geest, die bij het volk geen weerklank kon vinden, en dus licht als nadeelig werd veroordeeld. Evenzoo moest de beoefening der wetenschap in dien tijd het volk een bijgeloovige vrees inboezemen en van de soms zoo spitsvindige philosophie, maakte het magie en tooverij. En geen wonder!

Want er waren er nog steeds, die ijverig aan de Alchimie deden, en den steen der wijzen zochten, en van dezulken kon het niet bevreemden, zoo men aan een verbond met den duivel dacht.

De apparaat alleen, die zulke geleerden omringde, had iets geheimzinnigs, iets tooverachtigs. Men behoeft slechts de stukken onzer oude meesters, b. v. den Alchimist van Gerard Douw te zien, om er van overtuigd te worden. Hier zwaarwichtige folianten rondom op den grond verspreid, en langs de wanden geschikt, daar retorten en distilleermachines, fornuizen en wat niet al, en uit het rijk der natuur, hier foetussen, wanschapen menschen en beesten op sterk water, daar grijnzende monsters, die u gewoonlijk van den zolder akelig toegrijnzen.

Bij Theophilus is het gekrenkte eerzucht, die hem tot ongeloof brengt, hem naar wereldsche eer en genot doet haken, en in de

macht des Satans brengt; bij Faust de strijd tusschen gelooven en denken, gezag en rede, verloochening des vleesches en ruimschoots genieten, die hem ten verderve sleept.

Dat eindelijk Faust niet als Theophilus wordt gered, kan niet vreemd schijnen, daar de tijd der wonderen voorbij was, en Maria niet meer als Middelaarster tusschen hem en Christus kon optreden, daar hare vroegere macht was geweken, en ze niet meer, overal waar ze kon, den zondaren tot troost en toevlucht was. Satan was daarentegen veel machtiger geworden, daar hem niemand meer zijne prooi betwistte, en men hem ongestoord meester liet van de verkregene zielen.

Hoe uiteenloopend ook de behandeling is, hoe verschillend de karakters ook zijn, toch schijnt mij de legende van Theophilus als grondstof van de geschiedenis van Faust te mogen worden beschouwd, en zooveel mij mogelijk was, heb ik dit trachten aan te toonen. Mocht ik dezelfde overtuiging bij mijne lezers hebben opgewekt, en hun den lust ingeboezemd een zoo belangrijk vraagstuk nader en vollediger te onderzoeken, of slechts de begeerte doen ontstaan de kennis te hervatten met de eerste bronnen van Goethe's meesterstuk, mijn doel ware bereikt.

Ik eindig met de woorden van den schrijver van den Midden-Nederlandschen Theophilus:

Al es dit boec niet wel ghemaect,
Ende niet alsoe wel een ander smaect,
Tighet mijnre ongheraecthede
Ende minen haesteghen sin mede.
Al hebbic recht of in doe
Ic hebbe den wille goet daer toe.

E. VERWIJS.

STEDELIJKE MUNT VAN HASSELT (1).

De Hoogleeraar van der Chijs heeft, in zijn uitmuntend werk *de Munten der voormalige Hee-*

---

(1) Dat Hasselt eene eigene stedelijke munt zou hebben gehad, is, behalve door den Heer v. D. ook door anderen zeer betwijfeld. (*Alm.* 1851 blz. 217 vgg.). Dit belette echter niet dat wij aan dit opstel, dat nieuwe bronnen mededeelt, gaarne eene plaats hebben ingeruimd, omdat het zal bijdragen om de geschiedenis der munt, die onzes erachtens nog zoo geheel helder niet is, licht bij te zetten. — Hierbij nog de vermelding, dat in de Kameraarsrekening van Deventer van het jaar 1404 de volgende posten voorkomen: — woensdag na pinksteren werd eene Commissie van Deventer raadsleden naar den bisschop van Utrecht gezonden om te spreken *van der Munte te Hasselt*, en op St. Servatius dag waren twee leden van den raad op die maelstad to weruen ghereden van der munte te Hasselt, want men daer ghelt sloech na onser munte. — En in 1418. Item des Saterdaghes na Sinte Michiel enen bode van Zwol die unser stad enen brief brachte dat men nye payment slaen solde toe Hasselt gegeven den ridenden bode xij. pl. — Item des wonsdages na Zant-

ren en Steden van Overijssel, uitgegeven te Haarlem 1854, op bladz. 342 en volgende melding gemaakt van de munten der stad Hasselt.

Dat in de stad Hasselt bisschoppelijke munten geslagen zijn, heeft de Heer van der Chijs bladz. 82 van zijn werk teregt vermeld; ook was aldaar onder de Regering van Philips II eene landsheerlijke munt. De Heer van Doorninck beschouwt de munt, te Hasselt geslagen en op bladz. 342 boven genoemd, als landsheerlijke munten, juist om dat zij in de tweede helft der 16de eeuw geslagen zijn; en van daar dat de heer van der Chijs, bij het vermelden van de munten der stad Hasselt, het onzeker stelt of de stad immer regt bekomen heeft tot het doen vervaardigen van eigen munt.

Ofschoon wij den kundigen heer van Doorninck alle geloof schenken, zoo komt het ons,

---

gange enen bode de gelopen was te hasselt omme te vernemen oft die muntmeister daer yet begonde weder te munten xij. pl. — Item den donred. na Sente Seuerinusdagh der stad bode van Zwol die unser stad enen brief brachte daer ene nye hass. placke inne was dat beste daer ynne te proeuene geg. xij. pl. — Item des manend. na alle godes hilgen dage bi lubbers Johanss. en Johan van Ocken die gereden waren tot Windesem te sprekene omme die munte te Hasselt en van den zaken die die bissc. unsen vrienden daer af toegeseget hadde des he nyet en volghede. vert. ij. gul. xvj. pl.

naar ons bescheiden oordeel, evenwel voor, dat deze beschouwing aan tegenspraak onderhevig is. Dat er landsheerlijke munten, zoo wel onder Bisschop Frederik van Blankenheim als onder de regering van Philips II. te Hasselt geslagen zijn, is buiten kijf en zijn de bewijsstukken van het laatste, zoo ver die voorhanden zijn, door ons aan den heer van der Chijs medegedeeld, die dezelve, als der vermelding waardig keurende, wel in zijn bovengemeld werk heeft opgenomen; doch dat de munten, op bladz. 342 vermeld, geene stedelijke maar als landsheerlijke munten te beschouwen zijn en gevolglijk de stad Hasselt geene eigen munt zoude bezeten hebben, hierin verschillen wij van den heer van Doorninck. Onze meening zullen wij, zoo wij vertrouwen, kunnen staven.

Na 1568 schijnt de koninklijke munt te hebben opgehouden met werken.

Van dien tijd tot 1580 hebben wij in het archief der stad Hasselt geene bescheiden kunnen vinden, die betrekking hebben tot eene stedelijke munt aldaar. Dit mag vreemd schijnen; meer nog dat er niets voor handen is, dat tot bewijs kan verstrekken, dat vroeger dit Privilegie aan die stad is geschonken. Doch men bedenke daarbij, dat bij het verzekeren der stad Hasselt aan de staatsche zijde door het clandestien inbrengen van staatsche bezet-

ting, onder aanvoering der hopliedea Wolter Doorninck, Crom en anderen, de stad en derzelver ingezetenen een prooi van plundering werd en de spolie zich tot alles, ook tot stads secreten uitstrekte, hetwelk blijkt uit het volgende stuk.

Den Edelen Erentfesten hoich gheleerden well achtbaere wysen ende voersichtige Heeren Ridderschap ende steden der landtschap van Oueryssell.

Vertonen ende geuen klaachelycken tho kennen Burgemeystren Schepen ende Raedt sambt die gesworen gemeinte der stadt Hasselt, welcker gestalte niet verhopet hadden dat die heren van den land Raedt van wege die generaliteit eenige hoplieden commissie offte beuel solden gegeuen hebben omme oir stadt onder dexel van frundtschap met sodanighe middelen tho inuadeeren ende der mathen tho tractieren wie leyder Godts tegenwoerdich geschiedt, veel weynigher dat Ridderschap vnd steden der landtschap van oueryssell daeruan wy lidmaten syn sulckes geordineert ende haer consent daertoe solden gegeuen hebben, naedemael niet anders beuonden sall worden dat die van Hasselt den eedt, so die seluige van wege de generaliteit mitt der landtschap van Oueryssell ingeghaen, trouwelick gequeten ende intminste niet gecontrarieert hebben, wien die seluige haer inheb-

bende soldaten (die bij weten ende wille van Ridderschap ende steden van oueryssel angenomen by denseluen in den eedt gebracht ende so ver die assignatie die in die Licenten als in het kerspell van Hasselt by welgemelte Ridderschap vnd steden verleendt ten deele betaeld syn) tot (dit woord onleesbaer) an den Isseldyck als ooick op Rhuvene, alwaer sy ten versoecke van hopman Doirnix omme syne soldaten die up Rhuvene aldaer Inder kercke van den vyandt beset weren toe ontsetten, ende up andere plaetsen daer men die van wege der generaliteidt offte landtschap van Oueryssell geuordert ende van doen gehadt, niet minder als andere soldaten hebben gebruycken laten, ende volgens oir contributien nha oir vterste vermoghen ende gelegendtheid niet minder als andere steden vp gebracht hebben. Desniettegenstaende hebben moeten leyden ende mitt guede oghen ansien datt int versekeren van die stadt Hasselt (also gesecht wordt), niet alleene die kercken cloesteren ende gasthuys van alle oir kostelicke innerlick goldt siluer metaal iser ende meestendeell loet werck beroefft maer oick der huysluiden so hyr doer oir syn ingebracht van alle huer gereetste goederen, so die selue Inder kerck op 't wynhuys inde cloesteren ende gasthuysen, oick ten deele in burger huyssen hadden staen, deerlick gespolieert

ende berouet, behalue 't seluige den burgeren ende inwoonderen affgenomen is, sich te samen tot een merckelicken som bedragende; daarendebouen syn die arme wesen kinderen van alle oir geldt welcke verleden jaer in die sware pest by den krancken ende versteruen tot edificatie eens wesen huys seer liberalicken gegeuen, ende noch van twe silueren schalen, die nhamaels voer XXI Car. gl. weren verkoft, syn beroefft ende gespolieert geworden. Ende dat bouenal tho beclaghen is hefft men der stadt Raethuyss meentehuyss die sloten afgeslaghen ende die doeren vpgebroocken ende niet alleene der stadt geldt ende het cantoir an stucken geslagen maer oick den silueren ende golden panden soe ver aldair tho pande geset weren, waeruan onse burgeren en ock van borgen die int gerichte gelacht waren ende die stadt tot vierhonderd drie Car. gl. mitt. VIII dalers ende XI st. werden geremedieert (en waeruan het vierde noch niet ter handen gecomen is) bussen siluerwerck ende der dienaers silueren roeden ende anders daer vthgenomen, sambt het ghene van rhoers, hellebaerden ende dergheIicks ende neffens dien der stadt Cysskaste van den mollen Cyss gespolieert ende alle dat geldt daer vthgenomen. Ende des meer is *der stadt secreet brieuen ende Priuelegien vele gespolieert ende berouet*, 't welck de gedeputeerden van

Ridderschap ende steden, die mitt den eersten toe Hasselt geweest, seluet genoechsaem gesien hebben, all ist datt ettelicke mael by trommelslagh omme geslagen dat men die weder ter handen solde brenghen, vermits den soldaten die niett nutte waren ende men die seluige oick well begheerde mitt geldt to remedieeren. Is daeruan weynigs weder to rechte gecomen tot groitte nadeell van de stadt. Also mynheeren wanneer wy vyandelicker weyse verouert offte ingenomen waren solde een vyandt insgelyckes moghelick onser stadt Raethuyss ende secreeten meer gespaert ende verschoont hebben als tegenwoirdich die vrunden gedaen hebben. Bouen dien syn die arme Borgeren ende inwoonderen der stadt ouer XX dagen (behalue die Camper soldaten die niet langer als vier offte vyf daghen daer inne gelegen hebben) mitt drieerley garnisoen als Doornix Crom ende Boeckholts soldaten beswaert geweest, daerby noch verleden woensdagh een corporaelschap van Dorp ingetogen is, die alle tot desen dach toe in kost ende bier mitt wyuen ende kinders niet sonder elendich schryent ende jammer der arme burgeren ende tot oir grontlich verderff onderholden syn geweest. Dewyle dan myn heren sulcx alles waerafftich ende de Burgemt. Schepen ende Raedt sambt gesworen gemeente hen vastelicken vertrouwende datt VEE. ende Achtb. der stadt

ende burgeren (als oir medelidtmaten) grondtlich verderff ende onderganck oick niett sullen begheren, sonder vele meer den seluigen achteruolgende den algemenen eedt helpen voorstaen, beschutten ende beschermen, daerom is oir dienstelich versoeck ende begheren VEE. unde Achtb. die handt daeran holden ende datelich bearbeyden dat voer eerst die stadt by oir olde priuelegien recht ende gerechticheyd costumen ende olde gebruycken, die by denseluigen in generley wyese verkortet moghen, onuerkort blyeuen ende daerby gehandthaeft worden, die arme borgeren ende gemeenthe van die montkosten der soldaten moghen gevryet worden en met gheen weyder seruys als onsen nabuersteden beswaert ende dien volgens mitt so weynich garnisoen als immer moghelick sall syn, moghen beswaert worden." — Op dit vertoog hebben de gedeputeerden van den landraad geappostilleerd, dat de geldelijke schaden, door deze dus genoemde verzekering geleden, van wege de Generaliteit zoude vergoed worden, zoo als blijkt uit de dispositien op deze materie genomen den 9 April 1583 en 11 Mei 1583; doch van de gespolieerde goederen, papieren enz. bleef alles zonder gevolg, zoo dat zelfs het stads zegel, hetwelk door een soldaat van hopman Doorninck geroofd werd, welke naderhand tot den vijand overliep, ofschoon door hem te

Oldenzaal verkocht, nimmer is terug gekomen. Onder de geroofde stukken bevond zich mede het Privilegie der munt. Dat zulks van ons geene gewaagde stelling is, ten ware men de Regering van Hasselt wilde betichten van valsche voorgevens, zal zoo aanstonds blijken.

De rampen, de stad Hasselt door dit verzekeren overkomen, en die wij in vorige jaargangen van dit jaarboekje hebben vermeld, het zware garnisoen, de leening der soldaten, die de magistraat verpligt was uit te betalen, deden de Regering op middelen bedacht zijn, om er in te voorzien.

Onder deze behoorde dan ook het doen slaan van kleine penningen binnen hunne stad. Zij besloot om, uit aanmerking van de dringende tijdsomstandigheden „ onse olde priuilegien belangende die munte, als andere onse nabuyren steden Deuenter, Campen ende Zwolle en die stadt Zutphen, wederomme te renoueren en mitt der daet in 't werck te stellen, en volgens die profyten daeruan komende tot behoeff onser stadt gelyckfals andere onser nabuyrsteden voergenoempt dieselue genieten. Ende omme die selue munte mitt eenen goeden nutte ende bequemen muntmeyster toe voersien, hebben wy mitt weten willen ende belieuen van onser gesworen meente, omme het goede anbrengen ons gedaen van die persoon van Claes Vleugell,

vollenkomentlicken betrouwende syner bequaemheit en expirentie in 't stuck der munte deselue toegelaten gunnen ende accordieren hem by desen, omme *vth onsen naeme ende van wege onse stadt* die selue munte als muntmeyster toe bedienen ende toe excercieren binnen onse stadt, omme by hem alhyer eenen seeckere tydt tot reuocatie van ons te maken ende toe munten alsulcke kleyne silueren penningen gelyck in onse voorss. nabuyrsteden gemuntet worden, achteruolgens die instructie so hem daeruan gegeuen sall worden, nae die welcke hy geholden sall wesen sich toe reguleeren in sulcke wegen ende manieren oick vp alsulcke emolumenten ende profyten als andere der voerss. steden muntmeysteren die munte bedienende syn, ende die seluigen penningen van so gueden alloy ende also sware van gewichte maken als in die voerss. nabuyr steden gemaeckt ende gemuntet worden, achteruolgende die instrucktie die hem daeruan sall gegeuen worden nae diewelcke hy geholden sall wesen sich toe reguleeren. Des sall die voerss. muntmeyster verbonden ende geholden wesen die busse toe maeken ende die onderholdinge van die behuysinge ende alle andere gereytschappen tot der munte dienende bekostigen, ende die gagien van die officieren die daertoe noetwendich moeten wesen vp syne kosten betalen sonder ons sulcks in rekeninge

toe brengen offte ons daer voor ietwes toe korten. Ende omme hem well ende getrouwelick toe quyten in 't bedienen van 't selue muntmeysterschap van onse stadt sall die voorss Claes Vleugell geholden wesen den behoerlicken Eedt in onsen handen te doen ende sall daerbouen verplicht wesen tot betalinge van die voorss profyten daeruan comende goede sufficiente cautie ende borge tot onsen genoegen te stellen, alles sunder argelist. Des in waren oirconde hebben wij vnser stadt segell in groenen wasse gedruckt hyer onder vthgehangen ende is gegeuen in den Jaere duisent vyff hondert twe en tachtich den tweden dach der maent Octobris."

De Instructie, waarvan in deze aanstelling melding wordt gemaakt, is van den volgenden inhoud.

„Also wy Burgemeysteren Schepen ende Raedt der stadt Hasselt met vollen belieuen van onse gesworen meente tot renouatie van onse olde Priuelegien belangende die munte voer genomen hebben dat wy omme seker Profyts wille daermede onse inhebbende soldaten onderholt ende in leeninge verplicht worden, willen doen munten eenige penningen van drie placken, eenige halue placken daeruan 30 (onleesbaar) gelden sullen, als ander onser nabuyr steden Deuenter Campen en Zwolle en die stadt Zutphen idtzun-

der merkende syn ende daer mitt sulcks mitt den eersten angeuangen ende mitt der daet in 't werck sall mogen gesteldt worden, ordonneren ende beuelen wy by desen onsen muntmeyster, mitt naeme Claes Vleugell, denwelcken wy durch het guede anbrengen ons van syn persoon gedaen gantzlicken betrouwende syner bequaemheyt en expirentie int stuck van de munte daertoe gecommitteerdt ende geauthoriseerdt hebben, dat hy gelycke penning tot drie placken t stucks ende gelycke halff placken als voorss versiende van gelycke alloy ende gewichte waeruan die drie placken vorgen. een marck holden sall in fynen siluer 24 greynen in alloy (onleesbaar) holdende ses greynen siluer in alloy die marck; des sall hy voer onse gerechticheit van ieder marck betalen 2 st. brab. alles in sulcke gestalt als bouengemelde onse nabuyrsteden die selue doen munten ende daeruan voir oire gerechticheit genieten, mitsdien dat die selue drie placken ende halff placken so goet van alloy ende also swaer int gewichte als opgem. onse nabuyrsteden in gelycke munte doen maecken vorsien sullen, ende dat die instructie die hy ons daeruan voorgesteldt in allen punten conform wesen sall die instructie by onse nabuyrsteden daeruan gemaeckt ende die selue oiren muntmeysteren by geschrifte voorgestelt dat so waer oock enige van die

voorss steden meer Profyten voir oir gerechticheyt als by ons angegeuen nu offte naemaels muchten genieten, sall hy geholden wesen gelycke Profyten an onse handen toe betalen wairvoer hy tot onsen begheren genoechsame borge gesteldt vermoghens seeckere acte daeruan schriftelick vpgericht; des in waren oirconde hebben wy onser stadt segell hyeronder doen drucken en is gegeuen desen IX dach der maent Octobris XV^{c} twe en tachtig."

De Eeds aflegging en de borgstelling geschiedde ten zelven dage.

Eenigen tijd voor het aanstellen van den muntmeester Vleugel schijnen burgemeesteren, schepenen en raad zich vervoegd te hebben bij de algemeene Staten omtrent het weder invoeren der stedelijke munt, en waaruit zal blijken, dat met name het Privilegie van de munt was gespolieerd. Het stuk luidt aldus:

Denn Welgeboren Edelen Strengen Ehrentfesten hoich geleerde voersienighe Heren Heren Generale Staten onse insunders gunstighe gebiedende Heren ende vrunden.

Vertonen ende geuen mitt behoerlicke erbiedinge seer deenstelicken toe kennen Burgemeysteren Schepen ende Raedt derseluer stadt vann Hasselt welcker gestalt Burgeren ende inwoneren

19

der seluer stadt sich dagelichs beklagen als dat sie voer desen tydt mitt gene kleyne munte van placken ende halue placken penningen verschien syn, streckende tott groten nadeell van die arme gemeinte aldaer; die wyle dann die stadt vann Hasselt vth kracht vann seecker regalie ende hebbende gerechticheyt, die in die verseeckering derseluer stadt mitt meer andere Priuillegien van den ingebrachten Garnisoen geplundert vernieldt ende verbracht syn, hyer toe beuorends ende in verleeden tyden diuersche penningen hebben doen munten en slaen laten, die alhier loop gehadt ende alnoch hier gangber synn als wth by gevoechde penningen ogenschynelick toe beuinden is; dann mittdien die burgeren ende inwoneren derseluer stadt mitt al sulcke voirgemelte placken, doende vyftyne 1 st. offte half placken doende dertich 1 st., mogen gegunt worden, also is der Supplianten dienstelick bidden ende versuecken dat V.E.L. in anschin van dien ende mede tot Conseruatie vann onse hebbende gerechtichheyt willen toelaten ende voir guet beuinden dat Supplianten vth kracht van oers hebbende gerechticheyt sodane placken oder halff placken tott welgeuallen van V.E.L. sunder wiens voirgaende toelatinge Supplianten sulx niet hebben willen attenteren, binnen derseluer stadt sullen mogen munten laten tot al sulcken nomber van seecker mark suluers als

die selue na noetdruft der saecken sullen beuinden toe behoeren.

des doende.

Het antwoord op deze supplicatie is niet aanwezig, althans niet kunnen opgespoord worden; dan het daarop genomen besluit tot invoering van de stedelijke munt schijnt niet afwijzend of verbiedend te zijn geweest. Althans dadelijk na de beëediging van den muntmeester Vleugell werden er kleine muntpenningen geslagen, die in omloop werden gebragt, en werd daarbij door den magistraat der stad Hasselt het navolgende bevel uitgevaardigd.

„ Burgemeysteren Schepen ende Raedt laten weten ende well ernstelick gebieden, dat nu voort aen alle Burgeren ende Inwoneren der stadt alhier van malcanderen bueren ontfangen ende wthgeuen sullen tyn drie plack penningen, by de steden Deuenter Campen ende Swolle als oick der stad Hasselt gemuntet, voer 1 st. so well die gestempelt als die ongestempelte zyn ende datt by prouiesie ter tydt ende so lange dat anders daerinne voersien sall wesen, als by die pene om XX ℞ ende verbeurte der penningen, die daer bouen doende beuonden worden, daer na een Ieder hem mach weten te richten ende schutten synen schade."

Men kan dus als zeker stellen, dat de stedelijke munt in 1582 te Hasselt wederom is

ingevoerd en men tot het slaan van stedelijke munt is overgegaan, zonder dat ons iets is voorgekomen van eenig verbod aan de zijde der Hooge Regering; wel heeft het zwarigheid ontmoet ten aanzien van de profijten, die de munt afwierp, en het in omloop brengen van enkele muntpenningen, zoo als uit de volgende stukken blijkt.

„ Eerbare wyse voersienighe vrome und discreete gunstige vrunden.

Ick hebbe VEerb. niet moghen vnderlaeten Also bi der landtschap angenomen is die Profyten van der munten als dann tot leninge van den soldaten t Imployeren, so ist dat de seluige munte, ouermits die gedeputeerden van den steden een Ieder myt hoechtydt nha huyss vertoghen is vnd willen mytt allen spoedelichtsten daeruan resolueren, als noch in geen voortganck gekomen, hebben dan nogh evenwell vmb VEerb. indie leninge assistentie tho doene, ingewillicht vnd ouergekomen dat VEerb. die pluechschattinge van Staphorst Rouvene vnd hasseler kersspel moghen laten inforderen vnd tot de leninge anlegghen bes ter tydt voorss. van denn munten nuttelicken vnde spoedelichsten sall gedaen worden dat ick VEerb. gunstig welmeininghe niet hebbe moghen verholden, doende deselue in geluckzelige schutz vnd scherm des almechtighen beuelende. Illents da-

tum Campen den 23 december 1581 VEerb. gode vrundt

Johan Sloett Drost Slandes Vollenho Casteleyn der heerlicheyt Cuinre ende Gouverneur der stadt Campen.

Johan Sloet."

„ An die stadt Campen.

Erentfeste hoich geleerte wyse voersichtige en insunders voelgunstige goede vrunden.

VErentf. missive van XXVII tegenwoerdigher aflopende maentz belangende die kleyne penningen van drie placken, diė wy vth kracht van seeckere olde Priuelegien ende hebbende gerechticheyt binnen onse stadt hebben doen munten, by ons gelesen synde, hebben wy VErentf. voer een gelick antwoirt weder thoe schryuen niet kunnen onderlaten, dat wy omme alle nabuerlicke vrundtschap toe onderholden nae volgende VErentf. schriftelicke begheren onsen muntmeyster anstondts hebben doen beuelen dat hy van sodaene drie placken penningen tho munten sall supercederen ende die Iseren daeruan doen intrecken. Ende begheren niet toe weyniger VErentf. die voersieninghe doen willen, dat dieselue drie plack, binnen onse stadt gemunt die weynighe in getall syn en nochthans so goet van alloy syn ende also swaer int gewichte als die drie plackken binnen Deuenter lest ende Zutphen gemuntet, sollen beuonden

worden niet meerder als andere drie plack penningen moghen uerboden worden, des wy ons altyt tot VErentf. (die Godt almechtig in syne voerspoedighe Regieringe willen erholden) toe geschieden doen vertrouwen. Datum hasselt desen XXIX decembris anno 1582." Doch uit deze beide aangehaalde stukken blijkt niet, dat eenig lid van Ridderschap en Steden of andere authoriteit de Regering der stadt Hasselt in het slaan van munten bespiering, veel min verbod heeft gedaan, of dat men het aangetogen regt tot munten heeft betwijfeld. Omtrent de drie plackpenningen, waarover de brief aan die van Campen handelt, vindt men al aanstonds bij het afzenden het volgende geboekt.

„ Alnoch laten Burgemeysteren Schepen ende Raedt weten, dat nu voertaen alle drie plack penningen die mitt ordinantie der steden Deuenter Campen ende Zwolle gemuntet syn, niet meer als twee placken sullen gelden ende alle die burgeren ende ingesetenen van deze stadt, die eenige drie plack penningen bynnen Hasselt gemuntet by sich hebben, sullen dieselue nu toe middagh toe een uuren brengen vp der stadt Raethuyss, als waer men dieseluige goet doen sall, ende die desen dagh niet en komen en sodane drie placken niet en leueren in handen van Schepen en Raedt, sullen na desen tydt niet meer gelden als twee plac-

ken waer nae sich een ieder mach weten to richten."

Uit het volgende stuk is mede blijkbaar dat, behalve de plack-penningen in 1581, ook andere munten en voor particulieren legpenningen gemunt zijn. Het is een kondschap, luidende:

„ Claes Vleugell behoerlicken geciteert synde tuyget ter instantie ende versoeck van vrouwe ditmar weduwe salige ditmar die Vrede, dat hem deposant well bewust is dat hy na dode van seligen Ditmar die Vrede in anno 81 in het leste vierendeell Iaers tot verscheyden tyden en onderwylen acht daghen lanck alhyer binnen hasselt in die munthe gearbeydet ende syner beste ontholden die selue tydt leggepenningen oder rekenpenningen ende ander kopperen geldt by beuell van den muntmeyster gemaket hefft, daermede syn kundtschap besluytende, affirmerende by een ghelooffelike eedt die hem behoerlicken affgenomen is t selue alsoe waerachtich toe wesen voer Schepen Wessel Rost en Wilhelm Hendricx."

Hieruit, dunkt ons, is daar gedaan en bewezen, dat de stad Hasselt het regt om te munten heeft bezeten, maar van dat Privelegie ook gebruik heeft gemaakt, zonder dat wij eenig gebod tot staking van de werking dezer stedelijke munt hebben aangetroffen, terwijl nog

in 1586 de Regering dier stad het navolgende bevel liet afgaan.

„ Burgemeysteren Schepen ende Raedt laten weten en wel ernstelicken gebieden dat binnen deser stadt drie plack penningen voer 1 st., die by ordonnantie van der steden Deuenter Campen ende Zwolle ende Hasselt gemuntet syn, vthgegeuen ende ontfangen sullen worden ende daervoer loop ende ganck sullen hebben wes ter tydt dat by ordinantie van Schepen ende Raedt mitt andere middelen daerinne voirsien sal wesen. Aldus gedaan op den XVII der maant Octobris 1586."

Hoe 't verder met de stedelijke munt te Hasselt is afgeloopen, behoort niet tot de taak, die wij ons voorstelden, dat is om te bewijzen dat de stad Hasselt eene eigen stedelijke munt heeft bezeten en daartoe Privilegie was verleend.

Er is nog Copie eener missive van Burgemeesteren Schepenen en Raad der stad Hasselt van 4 Februarij 1585, houdende dat hun de Stadhouder graaf van Nieuwenaar had aangeschreven ten believe van de Staten van Overijssel, dat hem ter ooren was gekomen dat die van Hasselt zich onderstonden eenige kleine penningen te munten zonder regalie of priviligie daarvan te hebben, waar-

om de Stadhouder hen had bevolen dat zij zich van munten zouden onthouden of zijn genade copie der Privilegien, indien zij er eenige hadden, over zenden, verder kennis gevende dat, bij aldien zijne genade te Hasselt mogte komen, zij van die Privilegien al zulk berigt zouden geven als noodig was.

De brief van den Stadhouder luidt als volgt:

„ Erentfeste wise voersichtighe lieue besondere vnd goede vrunden.

Die staten van Ouerissell hebben ons to kennen gegeuen als dat ghy onderstaen solden enighe penninghen bynnen Hasselt te doen munten sonder regalie offte Priuelegie daeruan to hebben, so beuelen wy v dat sich d'seluer die munte zullen ontholden off onss copie van oir Priuelegien indyen deselue enyghe daeruan hebben sult overzendenn dat. 16 January 1585."

F. A. Ebbinge Wubben.

NOG EENE BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS VAN URK EN EMMELOORD (1).

De Hoogleeraar P. O. van der Chijs heeft, in zijn belangrijk werk: *de Munten der voormalige Heeren en Steden van Overijssel*, een naauwkeurig verslag gegeven van de munten der voormalige graven of heeren van Kuinre. Sedert hebben wij ontdekt, waar de muntplaats zich bevond, namelijk op het eiland Schokland. Het bewijs is in een stuk, dat zich op het rijksarchief te 's Gravenhage bevindt, waaruit tevens blijkt, hoe veel grooter dan tegenwoordig het eiland was.

Philips van Bourgondië verklaart, in eenen bezegelden brief van 17 Maart 1438 „ na den lope van onsen houe" dat voor hem gekomen is Evert van Willip, als momber en voogd van jonkvr. Alijt Hermansdochter van Kuynre,

---

(1) *Alm.* 1853, bl. 17.

die verzocht al zulke leengoederen, als dezelve jonkvr. aangekomen en bestorven waren bij doode Hermans van Kuynre, haren vader, die ze van de grafelijkheid te leen placht te houden. „ Vooreerst die heerlicheit hoge ende lage „ van Oirck ende van Emelwairde mitten ver- „ uallen, opcomingen, renten ende mit allen „ anderen hoiren toebehoiren. Item zesse ende „ dertich stucke lants *dair die munte op plach* „ *te staen*. Item achte ende een half stucke „ lants gelegen in aernt lokemans lande. Item „ vier stucke lants die tyse wynkyns plach te „ bruyken. Item negen stucke lants dair die „ koyter op plach te wonen. Item elf stucke „ lants dair wiseman op te sitten plach. Item „ een en twintich die rabbairt te gebruyken „ plach. Welck lant voors. al gelegen is op „ Emelwaird." Met welke goederen Philips voors. jonkvr. Alijt voors. en hare nakomelingen tot een erfleen beleent „ binnen afterzuster kint „ niet te versteruen ende altoes te comen van „ den outsten opten naesten alsoe wel van wyf- „ hoefde als van manhoefde." Weshalve de graaf alle inwoners, onderzaten en goede lieden van Urk en Emelwairde gebood, Evert van Wilp als voogd van jonkvr. Alijt van Kuinre te ontvangen en aan te nemen voor hunnen heer.

Den 12 Junij 1476 verklaart Karel van Bourgondië in eenen bezegelden brief, dat

jonkvr. Alijt van der Kuynre met Willem van Alendorp, haren man en gekoren voogd in deze zaken, hem opgedragen, overgegeven en kwijtgescholden had de voorgen. percelen van leen ten behoeve van Evert Zoudenbalch proost van Maastricht. Weshalve Evert Zoudenbalch op den voet als te voren met de heerlijkheid Urk en Emelwairde en de landen, boven genoemd en gespecificeerd, beleend werd.

Omtrent 1470 zien wij evenwel Gerrit Entszoon, burgemeester van Enkhuizen, in het bezit van Urk en Emmeloord (1). Het volgende stuk, ook op het rijksarchief, bevat den afloop eener procedure, tot in de hoogste instantie voor den grooten Raad van Mechelen door Evert Zoudenbalch tegen Gerrit Entsz. gevoerd, waarbij deze buiten het bezit gesteld werd. Het is van den volgenden inhoud.

CONFIRMATIE door den grooten Raad van de uitspraak door het hoff van Holland gedaan in zake Gerrit Ent., Ca. Evert Zoudenbalgh, wegens de heerlijkheid van Urk en Emelwaard.

Maximilian ende Marie bij der gracie Gods hertoghen van Oisteriick, van Bourgoingnen, van

(1) *Alm.* 1847 bl. 281.

Lothr., van Brabant, van Stire, van Karinthe, van Carniole, van Limbuerch, van Luxemburch ende van Ghelre, Grauen van Vlaendren, van Artois, van Thijrol, van Bourgoingnen, palatinen van Henegauwe, van Holland, van Zeeland, van Namen ende van Zuijtphen, marchgrauen des Heilichs rijcx, heere ende vrauwe van Vriesland, van Salins ende van Mechelen. Allen denghonen, die desen onzen jeghewordegen brief sullen sien, saluut. Alzo sekeren tijdt leden es, proces ende ghedinghe gheresen es gheweist voor onse lieue ende ghetrauwe, den stadhoudere ende lieden van onzer camere van den rade in Holland, tusschen heren Euert Zoedembalch, proost van Sente Seruaeskerke in onse stad van Mastrich, Heesschere tot eender zijde, ende Gerijt Entsz Verweerrer ter andere, op 't ghuent dat de voors. Heeschere zeijde ende proponeerde, hoe dat al wast zo, dat hij ende zijn voiruaderen gheuesticht ende in 't besit gheset ghesijn gheweist bij den vooruaderen van ons grauen ende grauinnen van Holland ende Vriesland, wiens zielen God ghenadich zij, van den eijlande van Orek ende van Emelwairde, anders ghenoemt Emelort, mitgaders van die hoghe middele ende laige justicie van denzeluen eijlande, ende anders mit allen hueren toebehoorten, gheleghen in den lande van Westvriesland, ende dat op desen tittel die voors. Heijsschere ende

zijn voirsaten voirs. daervan rustelijcke ende vredelijcke ghepossesseert ende ghebruijct hebben, van also veel ende lange jaren, dat geen memorie ter contrarien en hadde gheweist; ende dairvan ghedaen alle die leendiensten ende seruituten, die men dairvan gheaccostumeert ende gheploghen hadde gheweist te doen, zonder dat den voors. Heesschere of zijnen vooruaderen daerinne eenich belet gedaen hadde geweest, niet min onlancx leden 't hadde belieft den voors. Verweerrere onder 't dexel van zekere brieuen bij hem subreptiuelijcke vercreghen, den voors. Heesschere ende zijnen onderzaten van der voors. heerlichede zekere moijnisse an te doen, ende vuijt zijns zelfs auctoriteit ofghestelt die officiers, die bij den voors. Heesschere ende zijn voorsaten aldaer ghestelt hadden gheweist, ende andere in die stede van dien ghestelt, sulck als hem belieft hadde. Ende hadde deselue Verweerrer verboden ende beuolen allen den pachtenaren ende onderzaten van den voors. Heesschere hem niet te betalen van den penninghen, die zij hem sculdich waren ter causen van der voors. heerlicheit, maer dat men die penninghen daervan him geuen soude, ende dat als men zeide om die onderzaten van dien tebet an him te trecken, hadde eenige van dien quytgeschouden den meestendeel van der schult, die zij den voors. Hees-

schere schuldich waren, ende 't welke dezelue Verweerrer al ghedaen hadde onder 't dexel van den voors. brieuen, die hij vercreghen hadde gheheel ende al subreptiuelijcke ende obreptiuelijcke wesende, waeromme dat die voors. Heesschere clachtich comen was an wijlen onzen lieuen heere ende scoonvadere ende vadere, te kennen ghevende 't ghuent dat voors. es; waerup ons voors. lieue heere ende scoonvadere ende vadere verleende den voors. Heesschere zekere brieuen van commissien, uit crachte van denwelken, naerdat den executeur van dien ghenough gebleken was van 't ghuent dat voors. es, dachuaerde den voors. Verweerrer in den houe van den parlemente, onlancx wesende in onse stede van Mechelen, omme den voors. Heesschere teghen die brieuen van ghifte bij hem vercreghen te zien ontfanghen in opposicien, ende ooc dezelue te zien wijzen ende verclaren subreptiuelijcke ende obreptiuelijcke vercreghen, ghelijc dat al in 't langhe bij den exploicte van dien blijcken mochte. Nu is waer dat zint den afbrekene van den voors. houe van den parlemente de voors. partien zijn ghecompareert voor de lieden van onzen grooten rade, dewelke naerdien dat dezelue partien bij hemlieden gehoort zijn gheweist, hadden die gerenvoijeert ende ghesonden voor den voors. van onsen rade in Holland, omme aldaer

bij den voors. partien te procederen; ende omme dat te doen, zoo hadden denzelmen partien dach beteekent, concluderende mits desen als dat bij sentencie diffinitiue die brieuen van octroije, vercreghen bij den voors. Verweerere, roerende voors. heerlicheit van Orck ende van Emelwaerde sculdich souden wesen verclaert te zijne onduechdelijcke ende als subreptiuelijcke en obreptiuelijcke vercreghen, ende dat die ouer zulck wederroupen ende te nijete ghedaen zouden zijn. Ende dat de voors. Verweerrer daervan gheimponeert zoude wesen een ewich verzwighen; ende dat voort dezelue Verweerrer ghecondempneert zoude zijn in alle de scaden ende interesten, die hij ter causen van dien ghehad hadde, ende daertoe in de costen van dier instancien. Waerteghens van weghen des voors. Verweerrers hadde gheandwoort ende gheseit gheweest ter contrarien, hoe dattet belieft hadde wijlen onsen voors. heeren scoonvadere ende vadere him bij zijnen brieuen van octroije, in recompensacien ende remuneratien van veele goede ghetrouwe diensten, die hij him gedaen hadde te geuen ende te gonnen twee eijlanden, geheijten Orck ende Emelware, om die bij hem ghebruijct te zijn, gedurende toot zijnre wederzegghen, mit allen den proffijten, scout ambochten ende emolumenten daertoe behoerende.

Ende welke ghifte wij hertoghinne gheconfermeert hebben, ende van nieus him die voors. eijlande ghegheuen, om oick die te ghebruucken also langhe als ons dat ghelieuen zoude. Ende mainteneerde daeromme, dat de voors. brieven bij hem wel ende duechdelic verereghen hadden gheweest ende ouer zulck sorteren zouden hoir vul effect. Ende dat die voors. Heesschere ghecondempneert zoude wesen in de costen, die de voors. Verweerrer tot dier instantie ghedaen hadde.

Thegens welke antwoorde die voors. Heesschere gherepliquiert hadde, perseuererende in zijnen heesch, ende die conclusien aldaer ghenomen; ende van ghelijcken, zoo hadde ooc gheperseuereert de voors. Verweerrer in zijn duplicque bij zijne andwoorde, ende die conclusien aldaer ghenomen, met proposicien ende allegatien bij bede den voors. partien bij monde voortghestelt ende gheproponeert. Finalic de voors. partien also ghehoort bij den lieden van onzer voors. camere van den rade in Holland, hadden geordeneert ende gheappointeert, dat diezelue partien tot zekeren daghe, hun daerop beteekent, ouergheuen zouden alle alzulke aduertissementen van rechte memorien, brieuen ende munimenten, als dair zij hemlieden ende elc bijzondere mede zouden willen behelpen, omme te comen toot hueren intentien ende meenin-

ghen, omme dat ghedaen zijnde, daerup gheappointeert te zijne, also dat behooren zoude, tot welken appointemente vulcomen gheweist hadde; ende was al ghesien bij den voors. lieden van onzer camere van den rade in Holland; dewelke bij huerer sentencie ende vonnisse hebben gheseit ende ghewijst, dat met rechte ende goeder redenen die voors. Heesschere hem becroont ende beclaeght hadde, ende dat met onrechte ende quader cause die voors. Verweerrer hem daerteghens geopposeert en gheweert hadde; verclarende daeromme, dat alle alsulcke brieuen als de voors. Verweerrer van wijlen onsen voors. heere ende scoonvadere ende vadere, ende ooc van ons hertoghinne vercreghen hadde, roerende die heerlicheit van Orck ende Emelwaert, alias Emelord, onduechdelijck, surreptiuelijck ende opreptiuelijck vercreghen; dewelke brieuen overzulck zij wederriepen ende te nieuten deden, ende imponeerden daervan den voors. Verweerrer silencie ende een eewich zwighen ende mit die voors. brieuen niet meer te moghen spreken, condempnerende denzeluen Verweerrere in die costen, die de voors. Heesschere in diere instancie ghedaen hadde tot hoerer tauxatien; reseruerende voorts denzeluen Heesschere zijne actie up den voors. Verweerrer van den interesten ende scaden bij hem gheheescht, om daervan zijn actie te inten-

teren ter plaetsen aldaer ende also dat hem goetduncken zoude. Van derwelker sentencie de voors. Verweerrer hem beuoelende bij diere ghegreueert zijnde, appelleerde voor ons ende voor onze lieue ende ghetrauwe de lieden van onsen grooten rade voors. bij ons wesende, aldaer de voors. appellant dede dachuaerden den voors. stedehoudere ende lieden van onsen rade in Holland, als gheappelleerde tot eenen zekeren daghe ouerleden, ende dede inthimeren den voors. dach den voors. Heesschere tot welken daghe of anderen van dien onderhouden; naerdien dat van weghen van den voors. appellant was verclaert de grieuen van zijnder appellacien, ende bij veele ende diuerssche redenen ende middelen bij hem gheallegiert, concluderende ten fine, als dat hij ontfanghen zijn zoude als appellant, ende gheseijt wel gheappelleert hebbende van der voors. sentencie, ghegheuen bij den voors. gheappelleerden. Dewelke sentencie als qualic ende onduechdelic ghegheuen zoude wedergheroupen zijn, ende voor zulck te nijeten ghedaen, ende de voors. eijlanden, daerof questie es, hem toeghewijst, achteruolgende zijne voors. brieuen van octroije, makende heesch van costen; ende dat van weghen van den voors. gheïntimeerde es ghesustineert gheweest ter contrarien, ende bij veelen ende diuersschen redenen ende mid-

delen ooc bij hem gheallegiert concluderende partinentelic in materie van appeele, ende dat wel ghewesen was bij den voors. gheappelleerden, dewelke huerlieder vonnesse, als wel ende duechdelic ghegheuen, zoude sorteren zijn vol effect, makende ooc heesch van costen; consenterende nietmin bij beide de voors. partien, dat huerlieder proces ghemaect ende beleedt voor de voors. gheappelleerde, d'welke was proces bij ghescrijfte overghebrocht, ende ontfanghen zoude wesen als proces bij gescrifte, omme dat ouer zulck ghewesen ende ghesleten te zijne an bene vel male. Dewelke partien also ghehoort zijnde in onsen voors. grooten rade, 't proces van denzelven partien was ontfanghen als proces bij gescrifte, omme dat voor zulck te wijsene ende te visenterene an bene vel male; ordonnerende voorts den voors. appellant 't voors. proces ouer te doen bringhene in den handen van den greffe van onsen voors. grooten rade binnen zekeren daghe ouerleden, omme dat ghedaen zijnde, den voors. partien recht daerup ghedaen te zijne alsoo 't behooren zoude, d'welke also ghedaen gheweest is; ende zint ter tijdt de voors. partien, comparerende in onsen voors. grooten raed, hebben versocht hierup hemlieden recht ghedaen te zijne. Wij doen te wetene, dat ghesien in onsen voors. grooten rade 't proces van den voorn. partien,

ende al 't ghuent, dat bij dien blijcken mochte, ende gheconsidereert ende ouerghemerct al 't ghuent, dat tot deser materie dienende was mit rijpper deliberatie van rade, hebben mit deser onse sententie ende ouer recht gheseit ende ghewijst, segghen ende wijsen, dat wel ghewesen es gheweest bij den voors. lieden van onzer camere van den rade in Holland, ende qualic gheappelleert bij den voors. Gerit Entsz. appellant, condempnerende dairomme den voors. appellant in de boete van der voors. ondueechdelijcker appellacie, ende in de costen, de tauxatie van den t' onswaert ghereserueert. In oorcondscepe van desen, so hebben wij hieran ghedaen hanghen onzen zeghel. Ghegheuen in onse stede van Ghend, den XVII^en^ dach van Sporkele, in 't jaer ons heeren duusent IIII^c^ zeuen ende tseuentich.

(Op de plique stond:)

By mijnen heere den hertoghe ende mijnre vrauwe de hertoghinne ter relacie van den raede.

(Geteekend)

M. de Coninck.

Afhangend zegel in rode wasch.

De heerlijkheid bleef in het bezit van Evert Zoudenbalch tot 1495, toen Maximiliaan R. K. bij bezegelden brief van 2 Junij verklaarde, dat Evert Zoudenbalch, kanonik en thesaurier ten Dom te Utrecht, ten behoeve van Evert Zoudenbalch, zijn broeders zoon, opdragt gedaan had van de perceelen van leen, als hij tot hiertoe van de grafelijkheid had te leen gehad, „ t. w. de heerlijkheit hoge ende lage, van Orck en van Emelwairde mitten vervallen, opcomingen ende renten enz. als boven."

Blijkens stukken in het archief van het Hof van Gelderland (NIJHOFF, *Bijdr.* X. bl. 118) was Gerrit Zoudenbalch in 1568 heer van Urk en Emmeloord. Hij huwde in dat jaar met Barbara, dochter van Anthonis van Abcoude van Marthen, heer van Essenstein, ridder enz. Hunne huwelijksvoorwaarden zijn van 21 Julij van dat jaar. Koning Philips gaf hun, bij bezegelden brief van 30 April 1569, vrijheid om over al hunne goederen, zoo wel van leenen als van eigen goed, te disponeren ten voordeele van kinderen, vrienden, magen of anderen zooals het hun gelieven zoude. — Bij testamentaire dispositie van 3 Julij 1588 (ook nog voorhanden) bepaalde Gerrit Zoudenbalch, dat zijne huisvrouw na zijn overlijden in al zijne achtergelatene goederen boelhoudster zoude blijven haar leven lang, zonder dat jonkheer Johan

Zoudenbalch en juffrouw Anna Zoudenbalch, hun beider kinderen, eenige overlevering van goederen zouden mogen eischen, maar dat zij tevreden moesten zijn met hetgeen haar gelieven zoude, onder deze kinderen te distribueren, tot onderhouding van eenen wettelijken en eerlijken staat, hetzij bij huwelijken of anders. Hij komt in 1598 nog in leven voor; in 1600, bij den jaarlijkschen verkoop der tienden te Maarssen, waarvan de helft aan de heeren van Oud-Munster behoorde, wordt Barbara van Essenstein zijne douairière genoemd. Zij leefde nog in het jaar 1613 te 's Hertogenbosch.

Gedurende den tijd van hun bezit was de heerlijkheid in eenen toestand van verval. Den 7 Junij 1588 n. st. beloofden schout, burgemeesters, schepenen en raad van Emmeloord (waarvan niet één zijnen naam schrijven konde blijkens het daarvan opgestelde instrument) hun gewoon jaarlijksch schot van dertig gulden vier stuivers, tien jaren lang met twintig gulden te zullen verhoogen; en zulks uit aanmerking dat hun landsheer, in deze bedroefde troebele jaren, veel moeite en onkosten gehad had, om de arme inwoners te bevrijden van zekere exorbitante exactiën en impositiën, die hun door die van Overijssel waren opgelegd, die zij onmogelijk, zonder verlaten van het eiland, hadden kunnen dragen

en dat niet alleen in het afdoen van de voors. lasten met verschot van penningen, maar dat hij ook om vrienden voor hen te maken veel besteed had. Zij hadden dit dadelijk moeten vergoeden, maar hun sobere staat liet dit niet toe. Mogt het dorp of eiland wegens dezen krijg niet door hen bewoond worden, dan zouden zij die twintig gulden op dat jaar niet betalen, maar het zoude verhaald worden op volgende jaren, wanneer zij daar weder mogten wonen; enz. Op denzelfden dag werd, ook te Enkhuizen, een gelijkluidend stuk opgemaakt, waarbij de regering van Urk beloofde, het jaarlijksche schot van tachtig gulden, om deselfde redenen, met twintig gulden gedurende tien jaren te zullen verhoogen, en bovendien twintig gulden in gereed geld betaalde. Het zal van elders moeten blijken, hoe de heerlijkheid na den dood van vrouw Barbara aan andere bezitters gekomen is. — Als een curiositeit deelen wij nog het volgende stuk mede.

„ Wij Barbara van Essenstein vrou duwagiere van Vrck en Emmeloort en van die weerdt buyten Vtrecht, doen kondt, dat also by de gerechte en die gemeente van onse heerlickheijt van Emmeloort voors. verscheide clachten, seeckeren tyt gedüyrende, so by seynbrieuen als by monde aen ons gekomen syn van diuerse schade, afsteruen en crenckten die dickwils on-

der huer gemeente syn gebuerende aen menschen, beesten en suijuel, twelck sij inwooneren alle gelijck houdende sijn op die vervloickte handel der touerije, aengesien dieselfde schaden niet doir natuijrlicke consten der Medicinen, mair als touerije (so sij seggen) alleen gecureert kunnen worden, dairom aen ons seer ernstelick versouckende en biddende, dat wij tot het selue (voor so veel ons moegelick) souden willen soucken remedie, so ist, om onse goede onderdanen hier inne t' assisteren en te belieuen en na te komen van Goedts wegen 't gene ons is opgeleijt, dat wij gecommitteert hebben onsen neue Johan van Renesse Deken St. Jans T'utrecht hem ter plaetse voirs. te willen informeren op de gelegenheit van dese clacht, en nadat hij ons heeft vertoont, hier op gehoirt en geexamineert te hebben verscheiden personen, die schade geleden hadden en sij luden 't selfde gissende waren op die persoon van ene Alidt Dirks, principalick, en voorts op hair dochter Cathrijn en dan onse gecommitteerde geoirsaickt wesende hem 't informeren op die faem van voirs. vroupersonen, moeder en dochter, heeft hij alle die ingesetenen van manspersonen tot een groot getal sonder iemants te vergeten op dese gehoirt en beuonden, dat sy alle gelijck die suspitie hebben op die voirs. Alidt Dircksd., ouermits die opgeuoet was bij

personen van touerije gecauseert, en voorts. oick het vermoeden hebben op die dochter voirs., sonder nochtans dat dair iemants was int particulier die enighe van hair wilde anseggen enich feijt van touerije met d' een manier of d' ander, iuijst so offte so, gedaen te hebben — is dairom, om onse onderdanen in ruste te houden en dat wij van dese mochten worden ontledicht en die personen voirs. vuijt deze fame mochten komen, en in stilte, so es behoirt, leuen, wij met die van onsen raetsvrunden geurdiniert hebben, dat die voirs. Alidt Dirks van het voirs. eilant ouer zee soude vertrecken, na vermoegen seeckere contract dair op gemaickt gisteren; mair so die voirs. Alidt Dircks om ons en die gemeente hair gebuijren hier in te belienen besorcht is, van henluden te meer geacht soude worden als beulocht sijnde met die duuelsche vervloickte conste der touerije en hair selfs schuldich kennende vertrocken soude wesen, ons oetmoedelick biddende hierinne te vorsien, is dairouer dat wij wel scherpelick beuelen onsen schout Jacop Dircksz. dat hij, binnen den tijt van tien daghen na die ontvang van dese, verdachvairt alle d' ingesetenen van Emmeloirt voor die gerechte aldair en afvragen of dair iemants is, die mit reden en goet bewijs wil anseggen Alidt Dircks ofte iemants van hair kijnderen dat sij hem souden

behelpen mit touerije en waer en hoe dat iemants van hemlude sulx soude (dat Godt verhuide) hebben gedaen, en indien niemants en compareert, so ist dat wij van onsen onderdanen en ingesetenen aldair hierna verbieden wel scherpelick die persoon van Alidt Dircksd. ofte enighe van hare kijnderen voors. van toucrye te diffameren ten sij d'selue het clairlick bewijst en dat hem niemanth en vermete te seggen dat sij als besmet van te kunnen toueren van het eilant is vertrocken, op pene, so dikwils iemants sulx kan ouertuijcht worden geseijt te hebben, verbueren sal tsestich goltg. een derden deel voor ons, een ander derden deel voor d' armen aldair en het derde voir Alidt ofte de haren als geiniurijeert sijnde, en om dat igelick dit mach weten en geen ignorantien pretenderen, gebieden wij onsen schout dit in kerck te sullen doen verkondigen den eersten sonnendach; sonder preiudici nochtans, in geual wij namails die voirs. personen met starcker bewijs beuinden (dat wij hopen neen) schuldich, ons uersien dair inne te sullen hebben, als wij na rechten sullen behoren ten eijnde onse goede onderdanen vredelick en gerust en van sulcken scrickelijken handel der touerije en vervloickte menschen bevrijt moegen wonen, dairtoe die goedertierne here Godt verlenen wil sijn hulp en segen. Aldus gedaen den lesten July ao. XVI^c en seven.

VIERTAL BRIEVEN VAN ARNOLD MOONEN.

De vorige jaargang van dezen Almanak bracht van bekende hand een stukjen, der gedachtenis van den Deventer kerkleeraar en dichter, A. Moonen, gewijd. Als bijlage daartoe wenschen wij thans een viertal brieven van hem mede te deelen, die ter boekerij der Leidsche Hoogeschool bewaard, en ons van daar op ons verzoek, door vriendelijke hand zijn meêgedeeld. De eerste van die brieven, aan Gerard Brandt gericht, geeft ons verslag van Moonens kennismaking met Vondel, bij gelegenheid van zijn *Geluk op Reis*, den Bn. van Wassenaer in 1662 door hem toegezongen (1). Uit den *Herderszang* aan Vollenhove, van welken hij vervolgens melding maakt als met Vondels lof verwaardigd, en als zoodanig ook reeds in den

(1) Zie zijne *Poëzy*, bladz. 137.

vorigen jaargang vermeld, nemen wij volgende inderdaad *rustige* regels over:

Sint uw broeder eens geraekte in 't prachtigh hof
Van 's Gravenhage . . . .
. . . .
Vertrok de lieve lust tot schoone poëzy
Van onzen IJssel; och! hoe dik beklaegde ik my!

Nu docht ik, volgt de schout zijn broeder, wars
(van 't lant
En onze eenvoudigheit; nu zal geen IJssel kant
Noch rijke veengront en gepeinzen meer bekooren
Noch hy zich aen 't geluit der rietpijp laeten
(hooren.

Toen kreeg u Rijnsburg en zijn grafelijke abdij,
Het eelste Godshuys in out Rijnlant, naer dat
(mij
's Lands heemraet Aelbrecht wist uit zijn ge-
(schiedenissen
Te seggen, als hij in den Rijnstroom plagh te
(vissen.
Want ik hebbe ook somtijts 't gelukkigh Leeu-
(wendaal
Uit reisvermaek besien, en daer 't oprecht ver-
(hael
Van zijn aeloutheit, met mijn graege en leer-
(zaeme ooren,

Uit oude lantliên (ben ik 't weirdigh?) moogen (hooren
Doch niet die schoone abdij, met koor en kerk- (kapel
En al het metselwerk en d' eedle Petronel,
Graef Floris kuische bruit, was oirzaek, dat (uw zinnen
Naar Rijnlant hingen; neen vryaediën en min- (nen
Dreef u van Kamperveen naer 't weelig Rijns- (berg toe.

De tweede brief is, blijkens het opschrift, aan denzelfden schrijver gericht, ter begeleiding van het Bijschrift bij Brandts Portret, dat naderhand tot die verwijdering aanleiding gaf, over welke ons in den vorigen jaargang bl. 115 reeds bericht is.

De derde brief is aan den uitgever van Moonens Poëzy geschreven en geldt dezer uitgave. Wie het boek in handen heeft gehad zal het gewis in den dichter niet wraken, dat hij met de wijze, waarop zijn gelaat daar voor de lezers is afgebeeld, niet geheel vrede heeft; het portret toch mag, wat de uitvoering althans betreft, inderdaad weinig gelukkig heeten.

De vierde brief eindelijk geldt een anderen uitgever, voor wien Moonen eene uitgave der brieven van Cicero *ad familiares* schijnt bezorgd te hebben; hij had als loon voor dat werk een

„ kabinet met eenigh porselen daerop" gevraagd, maar tot dusver geen antwoord bekomen.

D., 21 Mei 1855. V.

1. Eerwaarde Heer,

Het is zoo, als de Hr. Vollenhove U. Eerw. berecht heeft, dat ik eenige kennis met Vader Vondel gehadt hebbe, en zijne E. eenige mijner vaerzen gezien en geprezen. Wat daer van zij, zal ik U Eerw. zooveel mij de geheugenis toelaet, kont doen. In den jare 1664 heb ik hem toegezonden gehadt een gedicht aan den Admirael Wassenaer, toen hij met 's Lants Vloot ter zee gingk, des jaers voor zijnen ongelukkigen zeeslagh. In den brief die dit maeksel vergezelschapte, maekte ik gewagh van de kennis, die ik met beide Heeren Vollenhoven had en met Abba, en dat de liefde tot de kunst en de achting voor zijnen doorluchtigen naem mij onbekenden verstout had, dit leerwerk toe te zenden. Hoe aengenaem hem die geweest zij kan ik niet zeggen, alzoo mijne jongkheit en de ongelegenheit mij verboode zulx mondeling te vernemen. Ik kan denken, dat hij naderhant door de gunst van goede vrienden iet meer van mijn maeksel bekomen heb; want toen ik in den jare 1671 den Herderszang ter bruilofte van den Hre. Vollenhove gezongen had, nam ik, de kunst en oirdeel met

de jaren aenwassende, de vrijheit om hem evenwel mijnen dienst, dewijl ik te Amsterdam was, op te dragen. Of ik eenige gedichten bij mij had, weet ik niet zeker; maer dit evenwel, dat hij, mijnen naem lovende en na mijne gelegenheit en studiën, en of ik die was, welke den Herderszang gemaekt had, gevraegt hebbende, zeide dat hem mijne gedichten redelijk wel gevielen, maer boven alle gemelde Herderszang, *dat die rustigh was* en (dit waren zijne woorden, ik geloof niet anders, dan om mij op te wekken) dat die *staen moght tegen de Ouden.* Dit spreek ik onbewimpelt, doch niet om mij zelven te vleyen, of om dezen Herderszang een lof te verkrijgen, welken hij, mijns oirdeels, waertegen de Heer Vondel zelve niet hebben zoude, niet zoo wel verdient als andere die gij van mij gezien hebt, en ook deze nevensgaende (1). Evenwel beliefde het dien Heere toen zoo te spreken, en mij tot de kunst aen te moedigen. Sedert heb ik hem ééns of tweewerf, onder anderen ten huize van Antonides gesproken, zoo mij voorstaet, in het begin van 1672. Dit is alles, wat ik U Eerw. dezen aangaende kan berechten. Kan het te

(1) Misschien die beide van 't jaar 1682, op bladz. 129 en 134 zijner *Poëzy*.

stade komen en ten goede gebragt worden, ik magh het lijden, als die verzekert ben de waerheit in dezen te getuigen.

Ik neem voor het tweede, het verzoek van uwen Bruidegom (1) en zijnen vader zeer gaarne aen, en zal mij op uw welbehagen in het gezelschap van andere laten horen, maer misschien op eeñen lagen toon. Mijnen naem schroom ik niet te belijden onder dit gezang; als met U oirdelende, dat de Poëzy zich der geloofsverschillen weinigh kreunt.

Na verzoek, dat U Eerw. dit dubbele dichtwerk ten goede neme, blijve ik met behoorlijke eerbiedenis aen U en alle de Uwe en andere goede vrienden, uit al mijn hart,

Eerwaerde Heer,

U Eerw. Toegenegene Vrient en dienaer

Deventer, den $\frac{5}{15}$ Junij 1682. A. Moonen.

---

2. Eerwaerdigen, Godvruchtigen en Hooghgeleerden Heere Geraerdt Brandt, Be-

---

(1) Waarschijnlijk Brandts Zoon Johannes, die, blijkens den Huwelijkszang, hem door zijn vader gewijd, den 7den July 1682 in den echt trad. Zie G. Brandts *Poëzy* bl. 346. — Dit gedicht van Moonen is in zijne Poëzy niet opgenomen.

dienaer des H. Euangeliums in de Gemeente der Remonstranten, woonende op de Keizersgraft, naest de Remonstrantsche Kerk

t' Amsterdam.

Eerwaerde Heer,

Ik ben dankbaer voor de eere, die U Eerw. mij aendoet in het verzoek van een bijschrift op uwe print. Ik zende er eenige over, maer waeruit U Eerw. zelve de keur zal doen, om met deze woorden: ΑΓΑΘΩΣ ΚΑΙ ΛΑΜΠΡΩΣ, die ik tot mijn zinspreuk voere, het uitgekorene te laten snijden. Ziet het iemant mogelijk naderhant onder mijne gedichten, die moet denken, dat de droevige scheuring tusschen de Kerken, die wij beide bedienen, niet belet om van elkander wèl in veel dingen te gevoelen, en goede vrientschap te oeffenen; waer van mijne uitdrukkingen tedere blijken *zijn*, voornamelijk in het tweede bijschrift, welk mij best gevalt. Ik hoop U Eerw. over eenige weken zelve dezen aengaende te spreken, wanneer ik van het Zuidhollantsch Synode, dat mij als Correspondent te Woerden den 10 Julij n. st. verwacht, zal terugge keeren. In uwen zoon (1) *quem ut tantum ostenderunt fata*, be-

(1) Gerard Brandt (de jonge) den 21sten Dec. 1683 in 26 jarigen ouderdom overleden.

klaegh ik U Eerw. weêrgadeloos verlies, met wensch, dat zijne gedachtenis onder zijne gemeente in zegening blijve, en zijn beelt in zijne kinderen. Vondels Jaergetijde heb ik tot noch toe niet kunnen vieren, om verscheide nodige beletsels, die mij nu ook nootsaken af te breken, en U Eerw. met de Uwe Gods allerheilighste hoede te bevelen, blijvende,

Eerwaerde Heer,
U Eerw. verplichte Vrient en dienaer
Deventer 26 Junij 1684 A. Moonen.
st. l.

---

3. Mijn Heer, den Heer François Halma, woonende bij de Muiderbrug in Konstantijn den Grooten
t' Amsterdam.

Mijn Heer en Vrient,
Van het Overijsselsche Synode wederkoomende vond ik Uwen brief van den 15 dezer en in dien, daer ik eerst op antwoorden zal, eene wijdluchtige beschrijving van den Hre. Persoon, die voorleden Maendagh met eenpaerigheit tot onzen Kerkdienst verkoren is; en ook eene opening van den toestant mijner poëzyë. Ik ben blijde, dat zij afgedruckt is, en einde-

lijk na veel arbeits ter werelt koome. Ik had gaerne in het begin der volgende week drie afdruksels op groot papier in Fransche banden voor mij en voor de Heeren, dien het werk opgedragen is; en insgelijks drie afdruksels op klein papier in horen voor drie dichters in onze stadt; als ook twee hoorne banden van groot papier. Deeze zal ik verwachten met den eersten, en dan wijder orde stellen, hoe omtrent de Hollantsche dichters te handelen zij. Rotgans gaf mij Willem den derden op groot papier, Hoogstraten zijne gedichten op klein, beide in horen; gelijk ook Francius, Vollenhove en Pars hunne werken, en de Hr. Broekhuizen zijnen Sannazarius. Mijn naem magh ondertusschen groeien door mijne poëzye, in mijne print, die mijne poëzy verzelt, krimpt die; want daer heete ik MONEN en Leraar in het opschrift, dat garen in MOONEN en Leeraer naer mijne spelling verandert zagh; gelijk ook de oogen wat verkleent in eenen man, die nooit hoog van oogen geweest is. Trouwens alles onder deze voorwaerde, zoo het geschieden kan. Waermede U Ed. en haere huisgenooten Gode beveelende blijve

Mijn Hr. en Vr^nt^.

UEd^es^. Gehoorzaeme dien^r^. in Christus

Deventer, 21 Junij o. st. 1700.

A. Moonen.

4. Mijn Heer, den Hr. Reinier Leers, voornaem Boekverkooper te Rotterdam.

Mijn Heer,

Voor eenige maenden geantwoort hebbende op U Eds. brief, wegens de erfgenaemen Leers geschreven, dat ik eenen eisch behoorde te doen wegens mijn arbeit, aen de Epistolae Ciceronis Familiares besteedt; en een kabinet met eenigh porselein daerop, naer mij voorstaet, hebbende geëischt, ben ik onzeker, of U Ed. mijnen brief wel heeft ontfangen, alzoo ik hierop geen antwoord hebbe bekoomen. Ik gebruike uit deezen hoofde de vrijmoedigheit, om door deezen hierna te verneemen, alsmede, wat U Ed. en de Vrienden, aen welker bescheidenheit ik deeze zaek gestelt hebbe, zullen hebben beslooten. Deezen wijders tot geen ander einde dienende, zal ik met verwachtinge van antwoort U Ed. Gode beveelen, en na groetenis blijven,

Mijn Heer,

U Edes. Ootmoedige dienaer in Christus

Deventer 18 Aug. 1702.

A. MOONEN.

KAMPER NIEUWJAARSDICHTEN.

VAN HET JAAR 1700.

Niet altijd mocht zich de Kamper regeering verheugen, zich zulk een liefelijk en verdienstelijk jaardicht te zien toewijden, als dat van den jongen Martinius, in den voorlaatsten jaargang van dezen Almanak herdrukt. Hetzij echter door het voorbeeld van dien dichter, hetzij door eigen inwendig dichtvuur aangelokt, 69 jaren na Martinius vond zich de minder begaafde, al is het niet minder welmeenende Kamper Roedrager B. Arentsen Utenhout genoopt, zoo den „Heeren van de gezworene gemeente en de daaruit getrokken keurnoten" (1)

(1) De gezworen Gemeente noemde men de 36 — uit elk espel of wijk der stad 9 — mannen, die, met de eigenlijke Overheid, den breederen raad uitmaakten, en door gene in zaken van bijzonder gewicht moesten geraadpleegd worden; terwijl hun tevens de jaarlijksche verandering der Magistratuur — 's Woensdags na Drie Koningen — was opgedragen. Keurnoten of Heeren noemde men die twaalf hunner, die alsdan door het lot tot het doen der keuze bepaaldelijk werden aangewezen.

van de stad zijner inwoning, als hunnen nederigen Dienaren, „de gezamenlijke Roededragers en Dienders der stad," zijne heilwenschen in dichtmaat te wijden; terwijl hij in zijne weelderige dichtvlaag ook „de vijf eerwaarde en godzalige Predikanten der gemeente Jesu Christi te Kampen," daarbij niet onbedacht liet. Zijne kreupelrijmen, door de Stads Overheid met een gift van 150 gulden beloond, kwamen 's mans tijdgenooten zoo merkwaardig voor, dat zij, op hunne beurt, de Heeren dier Overheid in een „Lofdicht" bezongen, „ter occasie dezelve Heeren" hun gelukkigen dichter die milde „vereering" schonken.

Den IJssel wordt een Hengstebron,
En Campen kan met regt verstrekken
De Schoole om geesten op te wekken,
Een nieuw verrezen Helicon!

zoo zong men daar onder anderen, en van de Stadsregeering heette het:

En gij, o vaders van 't Gemeen!
Gij zijt ook de echte en trouwe vadren
Van die het vuur steeds vloeit in de adren,
Ontstooken door de Godlijkheên.
Gij schat de dichtkunst naar haar aart,
Daar mag Heer Utenhout op roemen;
. . . .
. . . .
Wie is niet weggevoerd van vreugd?

Wie niet door blijdschap uitgelaten?
Wie zingt niet, op verheven maten
Van heldentoon, uw roem en deugd?
Wat dichter tracht niet daar zijn huis
Te stichten? —

Men moet dan ook bekennen, dat 's Heeren Utenhouts rijmen, in hunne vermakelijke kreupelheid, die verrassing zijner stad- en tijdgenooten bij hunne rijke bekrooning allesins wettigden; en ieder die ze doorloopt, zal zich gewisselijk licht verklaren kunnen, dat zekere ongenoemde N. N. hen kort daarna, van de weinige volgende regelen begeleid, ten vermake zijner landgenooten in het licht gaf: „Mijnheer! — Gij, een liefhebber van de dichtkunst zijnde, zoo vinde ik mij verplicht, UEd. te zenden de inleggende gedichten, welke zoowel hebben kunnen behagen aan onze Magistraat en Gemeente, dat den Maker, als een *Poëta laureatus* bij haar is ingehaald, en beschonken met een gifte van 150 gl. Leest dezelve met vermaak en laat niet na de Amsterdamsche Poëten die te overhandigen."

Daar Utenhouts dicht ook voor onze dagen nog niets van zijne vermakelijkheid verloren heeft, nemen wij de gelegenheid, ons in dezen Almanak gegeven, te baat, het na ruim anderhalve eeuw nogmaals het licht te doen zien.

DEVENTER, 15 Dec. 1854. V.

I.

Geduchte Heeren van de Meente in 't generaal,
Uwen seer geringen Dienaar wenst u altemaal,
In dit van u allen beleefde jaar seventien hondert,
Dat den Hemel noyt ten quaden over u dondert;
En dat gij, gelijk als 't laatstleden afgeloopen
(drie jaar,
Nog lange meugt in vreugde en blijdschap by
(malkaar
Blijven; ja, zoo lange in de aanstaande nieuwe
(ewe,
Dat God, de Heere, allergenadigst gunne en
(geve;
En als zijnen raad hier hebbende uitgediend,
Dat gij dan met vreugde voor hem verschijnt.
1. En in 't bijzonder wensch ik dit den olt-
(sten redenrijken Heer Olikan,
Die op heden nog is zoo een dapper en
(sterké man:
2. En ook den zoetvloeyenden Heere Bisschop,
Die alles neemt zonder erg en ten besten op.
3. En ook den niet verdrietigen Heer Hartog,
Die heeft leeren verdragen, en blijft altijd
(denzelven nog.
4. Immers ook den in alles wel oordeelenden
(Heere Munt;
O treffelijke deugd! die iedereen goed ge-
(lijk hem zelven gunt.

5. Ja ook den prijswaardigen en liberalen
(Heer Oestrinck,
Die wenscht dat alle ding na regt en re-
(den gingk.
6. Maar ook den wakkeren en weldoenden
(Heer ter Heyde,
Die God lief heeft en den naasten alle beyde.
7. En dan ook de vermakelijke Rentmeester
(van Dijk,
Die yder wenscht te doen regt, billijk en
(gelijk.
8. Wel ook den zeer goedaardigen Rentmees-
(ter Marle,
Die daarin blinkt veel schoonder dan
(een parle.
9. En nog den kennelijken Heer Ekelboom,
Bij wien iedereen is wellekoom.
10. Doch immers den in alles welbescheiden
(Heer Suirman,
Die ten beste doet voor 't Gemeen al
(wat hij kan.
11. Ja den hooggeleerden Heer en Advokaat
(van der Wolfsen,
Die deftig is in lijf en geest en taal en
(schrijven met de pen.
12. Niet minder den schranderen Dokter en
(Fiscaal, vader Meyer,
Die regt bemint, maar nooit den bedrie-
(chelijken vleyer.

13. Hetzelfde den lieftalligen en zoetvloeyen-
(den Heer Smit,
Die gaarne bij de beste en braafste Hee-
(ren zit.
14. Wel dan ook den godzaligen Heer vader
(Brouwel;
Die kwalijk spreekt van hem, dat is een
(groote grouwel.
15. Insgelijks ook den voorzichtigen Heer
(Kerkmeester van der Meulen,
Die regt en weldoet, in groote spijt van
(veulen.
16. Zoo ook den kloeken Heer Tollenaar van
(de Graaf;
Die in alles regt doorgaat, is dat niet
(wel een braaf?
17. Mede den goedwilligen Heer Nieuwenburgh,
Die leeft en zweeft met groote zurgh.
18. Als ook den vrindhoudenden Heer Velthoen,
Die trouw, regt, vroom en wel is in al
(zijn doen.
19. Met den Edelgeboren Heer van Ingen,
Die tracht dat goed, regt, en wel gaan
(alle dingen.
20. Ook den trouwhartigen Heer Passer,
Die leeft als een braaf man en nooit als
(een brasser.
21. Immers ook den deftigen Heer Docter
(Hermeyer,

Die in alles wel doet en nooit een ver-
(leyer.
22. Van gelijken den welgestelden Heer Schep-
(pinck,
Die nooit schrikt en vreest voor eenig
(dingk.
23. Zoo ook den vromen en deugdzamen Heer
(van Es,
Die waarlijk meer deugden heeft als vijf
(of zes.
24. En de Hooggeleerde Heer Ter Beeck,
Van wien niemand kwalijk denkt of spreekt.
25. Met allen den edelmoedigen Heer Roe-
(terinck;
Och, dat het hem wel met eene brave
(dame ginck!
26. Maar nog de onvermoeide Heer Stercke,
Die regt en weldoet, dat yder merke.
27. Ja den vromen en opregten Heer Stuir-
(man,
Die alles wel voegt, het best dat hij kan.
28. Wel dan den zoetvloeyenden Heer Vol-
(lenhoven;
Dat ydereen hem ten hoogste prijze en love.
29. Zoo mede den Heer Petrus van de Wete-
(ringe;
Niemand die leeft acht u geringe.
30. Gelijk mede den gestadigen Heer van der
(Wende,

Die menich mensch verlost uit groot en
(zwaar ellende.
31. Gelijkerwijs den roemwaardigen Heer An-
(tony Eeckhout;
Bewijst hem eer, gij alle, jonk en oud!
32. Neffens den standvastigen Heer Bondam,
Die altijd vrolijk is, nooit verstoord of
(gram.
33. Van gelijken den verstandigen Heer Hen-
(drik Eeckhout,
Die in regte en weldoen nooit verstout.
34. Ook den kloekmoedigen Heer Mense van
(der Heyde;
Dat de Heere hem beware, sture en geleide.
35. Hier by den welbedagten Heer van Ber
(kem;
Die goede waar begeert, die ga bij hem
36. En dan nog den nooit ledigen Heer Nes
(sinck,
Die uit liefde in uw gezelschap gingk.
Tot besluit: die dan ontvangt de boonen (1),
De Heer wil in uw hart en in uw ziele wonen;
Heeren Keurnoten, dit heb ik bedacht,
U te wenschen onder 't uitverkoren geslacht;
Dat is de beste keur, die u kan blijde maken,
Dat is de beste geur in alle uwe zaken.

---

(1) De twaalf Keurheeren werden door het trekken van een gelijk aantal gouden bonen aangewezen.

II.

(Aan de Predikanten).

Ik heb mijn gedachten laten gaan,
Over de schoone Nieuw-jaarwensch aan ons
(gedaan,
Aan de Camper zondige menschen;
Wie zou u ook niet wat goeds wenschen?
Of met hart, of tong, of pen;
Dat doe ik met die drie, gelijk ik schuldig ben,
En dat in 't laatste jaar van deze Eewe;
Die dit veracht ik schrik en beeve.
Want zeer verkwikkend zijn die geweest,
En mij verheugt in mijnen geest.
Mijn pen moet schrijven, dat mijn hart
Mij hier toe ook heeft uitgetart,
Dat ik moet dankbaarheid betoonen.
Maar wat zou ik? de Hemel wil 't u loonen!
Zoo wensch ik u, vijf Herders en Leeraars,
De gave Gods vele en niet schaars
In de uitspraak uwer lippen;
En dat u niet mag ontglippen,
Dat zoude strekken tot oneer
Van onzen grooten God en Heer;
Maar zoo ons alleen moogt leeren,
Dat gij en wij voor eeuwich mogen zijn als
(Engelen des Heeren.
1. Bezonderlijk den oltsten Heer Van der
(Meer,

Die ijvert zeer voor Gods leer en ook
(Gods eer.
2. En dan ook den uitmuntenden Heer Bomius,
Wie is er in geleerdheid dus?
3. Wel dan ook den doorgeleerden Heer Hei-
(menberg,
Die van harte beoogt het regte wit en merg.
4. Maar ook den waarlijk trouwhartigen Heer
(Galé,
Die leert en preekt altijd ter snee.
5. Immers ook den doorgeleerden Heer Rol-
(danus,
Die leërt naar waarheid en niet met een
(verkeerde kus.
En nu nog tot besluit, Heeren Predikanten
Die waarlijk zijt van den grooten God gezanten,
Die niets spreekt als uit des Heeren mond;
De Hemel spare u lange frisch en gezond!
Tot dat gij ons niet meer kondt leeren,
Want dan wordt gij t'huis geroepen van den
(Heer der Heeren.
Dit wensch ik u en ook de gansche Consistorie,
Geniet die van den Heer voor uw verkregen
(glorie.

III.

Daar de Heeren drinken en eten,
Worden geen Dienaars ooit vergeten,
Zoo ook, nu der een versje, ter eeren

Van haar welgebiedende Heeren,
  Van haar Confrater is gemaakt,
Aanstonds haar herte daar ook naar haakt.
  Wel dan, zes Dienaars van deze stad,
Eet en drinkt, maar nooit te zat.
  Om dat je mij ernstig hebt verzocht,
Heb ik dit op 't pampier gebrocht,
  En wensch u, met dit Nieuwe jaar
Van zeventienhonderd, allegaar,
  Dat gij nog lang in voorspoed hier,
Tot Heeren en Borgers hun plaisier
  Meugt leven, en ook t' uwen besten;
En eindelijk als dan, ten lesten,
  Mogt komen in die beste stad,
Daar niemand eenig leed meer vat.

1. Bogaerd den oltsten van allegaar,
   Onze gulhartigen Bestevaar.
2. Uysman, aardig om te verhalen
   Dingen, waarom wij lachen altemalen.
3. In rang de derde is Utenhout (1),
   Die heeft als anderen ook zijn fout.
4. De gunsteling Claas Visser,
   Geen beter Dienaar isser.
5. Van Meurs, de besten ijveraar
   Van de zes Confraters allegaar.
6. Van allemaal de jongste is Jan Seele,
   Zeer gedienstig ons, en dan nog velen.

---

(1) Nam. de rijmer zelf.

7. Die meester is van de Vischmerkt,
   Men vindt hem daar of in de Kerk.
8. En dan de Beuder Eickelens,
   Dat is een welgemaakt mensch.
9. Gerrit Coetsier, een man van behagen,
   Die niet en weet, die laat hem vragen.
10. Egbert de Coetsier, geboortig van Heerde,
   Dat is een man te voet, nog deftiger te
   (peerde.
11. Van meester Frerick zegt men geen leed,
   Die wonder wel het ijzer smeedt.
12. Ten lesten twee Executeurs naar ons be-
   (hagen,
   Die gedurig voor ons het kwaad verjagen.
Nu, Dienaars van de stad hier beneden,
De Heere hoor hier boven u suchten en gebeden!
En als, wij allen hier hebben uitgediend,
Dat wij dan komen bij Jezus, onzen besten
(Vriend,
Met allen die hier zijn zoo jonk als oud!
Wel dan, op uwen God betrout,
Die ons zal door den dood doen leven,
En ons een veel uitnemender leven geven,
In 't getal der Hemelsche Heirscharen;
Dat wensch ik u Roedragers, en Dienaren!

(*Te Amsteldam, gedruckt voor de liefhebbers*,
anno 1700.)

G. TEN BRUGGENCATE Hz.

(Een Overijsselsch dichter, kortelijk herdacht.)

Na de minder dan rijmlarij, den lachlustigen lezer, ter verpoozing van meer deftige stukken, in de vorige bijdrage van dezen Almanak voorgelegd; kan het hem niet onaangenaam zijn, een oog te slaan in de verzen van een waarachtig dichter, dien het mij leed zou doen niet herdacht te zien, vóór de reeks dezer Almanakken, tot welke hij meer dan eene bijdrage leverde, voor goed gesloten wordt. Reeds zijn er meer dan twee jaren verloopen, sedert hij den 6den Maart 1853, in haast vijftigjarigen ouderdom — hij was den 23sten van dezelfde maand des jaars 1803 geboren — ten grave daalde, en nog kan ik mij niet herinneren ergens zijne nagedachtenis te hebben zien vieren. Ach! de lieve bescheidene man zou het ook niet verlangd hebben; stil en eenvoudig, als zijn gansche bestaan en levens-

loop, heeft hij ook zeker zijne uitvaart gewenscht; en brommende lofspraken over zijne grafzerk uitgegalmd hadden hem, zoo mogelijk, daar onder nog gehinderd en gekweld. Ook heb ik niet de pen opgevat om er hier eene te schrijven. Ik voel mij echter gedrongen, om, in korte woorden, de herinnering aan den man te verlevendigen, aan wien het mij een zoo zoet genoegen is, kennis te hebben gekregen, al brachten ook de omstandigheden mede, dat ik vervolgens zijn persoonlijk verkeer slechts weinig of niet kon smaken.

Het was in mijne eerste studiejaren, dat ik herhaaldelijk eenige zomerweken in een der hervormde pastoriën van Twenthes hoofdstad, het aangename Almelo, doorbracht. Daar leefde toen Ten Bruggencate, gelijk hij er geboren was, en vervolgens gestorven is; een nijver handelaar, maar die volstrekt niet het zwak van velen zijner broeders uit den dichtergilde deelde, dat hij zijn burgerlijk bestaan aan zijn dichtgeest zou hebben ten offer gebracht. Men kon hem het grootste gedeelte van den dag in zijn winkelneering bezig vinden. Gelukkig had hij echter evenmin de bekrompenheid, zijn dichttalent met geweld onder de bezigheden van zijn dagelijksch beroep te verstikken. Zoo hij den morgen en meest ook den middag aan zijn handel en het stoffelijk belang van zijn vreedzaam

gezin wijdde, den avond had hij gewoonlijk den Muzen veil; en niet zonder weelde herinner ik mij de genoegelijke uren, met enkele zijner lettervrienden, dan in het huisjen bij hem doorgebracht, dat zijn moestuin sierde, en waar wij in gezelligen kout of onder het aanhooren der liefelijke dichtvruchten, die hij ons ten beste wilde geven, onder het ledigen des bekers en het genot der vaderlandsche pijp, gezeten waren. De *dichter*, gelijk hem zijne stadgenooten — waarlijk niet ten onrechte — nog steeds plegen te noemen, telde toen tusschen de dertig en veertig jaar en stond dus in den bloei zijns levens. Sedert den 27sten van Herfstmaand 1827 gehuwd, was hij reeds het hoofd van een talrijk gezin, dat hij in zedige tucht en eerlijkheid voorging en leidde, en aan 't welk hij, meer dan vijftien jaar later, nog altijd te vroeg ontrukt werd. Toen echter was hij nog ver van zijn dood, en wie hem, met den dichtgloed op de wangen, terwijl zijn vriendelijk oog van zoete vreugde straalde, zijne verzen onder ons had hooren voordragen, zou niet getwijfeld hebben, of er ook leven in den man stak. Bij de innemende bescheidenheid, die hem kenteekende, moest men hem echter steeds tot mededeeling zijner gedachten en gedichten uitlokken; maar vond zich dan ook te ruimer beloond door hetgeen hij uitte

en voordroeg. Kort daarop deed hij, op aandrang zijner vrienden, een bundel Gedichten, voor een deel reeds vroeger in jaarboekjens en maandschriften verspreid, het licht zien, en gaf daardoor ook zijnen verderen landgenooten gelegenheid zijne dichtgaaf te genieten en te waardeeren. Gewis heeft het hem moeite gekost daartoe te besluiten, en slechts de gedachte, ook elders in zijn vaderland, lezers te zullen vinden, door zijne zachte en nederige Muze, als zijne vrienden, geboeid, deed hem tot die stoute daad overgaan. „Begeef" zoo vroeg hij aarzelend in zijne „Opdracht" aan deze,

Begeef ik mij Nu in de rij
Van Neerlands keurpoeëten?

maar liet er bescheiden op volgen:

Mijn vrienden, gij Wacht Poëzij
Noch stoute dichttafreelen;
Geen verzen vol van kracht en gloed,
Die, door hun schoon, het stugst gemoed
Nu schokken, dan weêr streelen.
. . . .
Maar klink' mijn toon ook minder schoon; —
Bij 't lied der nachtegalen,
Dat met bewondring elk vervult,

Wordt ook het zacht akkoord geduld
Van mindre boschkoralen. —

Intusschen hoe nederig hij over zijne „kunstelooze klanken" gelijk hij ze tevens noemde, denken mocht, hoe klakkeloos hij alle stoutheid, kracht en gloed, aan zijne verzen mocht ontzeggen; in spijt zijner eigene bescheidene gedachten en ontkenning, in spijt van den gewonen, meer zachten en liefelijken toon zijner Muze zelve, komen zij er toch hier en daar in uit; en wie ooit zijn bundel heeft opgeslagen, of het vers in het jaarboekjen, waar het vroeger een plaats vond, gelezen, die moet zich gewisselijk door den krachtigen en indrukwekkenden toon, waarop hij *Mozes' Dood* verheerlijkt heeft, getroffen hebben gevoeld:

O Eedle man! die ginds naar Nebo's top
Uw gangen richt, gehoorzaam aan uw God,
Wat stijgt gij kalm ten steilen bergspits op!
Hoe rustig nog volvoert gij 't hoog gebod! —
Verzilverde ook de tijd uw achtbaar hoofd,
Geen ouderdom drukt uwe kracht ter neêr;
Uw boezemgloed is geenszins uitgedoofd;
Uw geest steeds vlug en vaardig als weleer.
Verheven ernst rust op uw fier gelaat;
Een heilig vuur straalt uit uw helder oog,
Als gij den blik eerbiedig opwaarts slaat
Tot Hem, die zijnen zetel heeft omhoog.

De beperkte ruimte, ons hier geschonken, belet ons het geheele schoone gedicht hier af te schrijven. Hoe krachtig echter zijne zangster zich daar verheffe, gewoonlijk, als wij reeds zeiden, uit zij zachter klanken, en „ smaakt” gelijk hij zelf elders zingt,

de vreugd
In meer stille en zachte kringen,
Om voor vaderland, voor deugd,
Voor de liefde een lied te zingen;
Zij geniet haar heuglijkst uur
Aan den boezem der natuur.

Aan de laatste vooral wijdde Ten Bruggencate menig liefelijk lied; „ lieve” zingt hij in zijn „ Lentelied”

Lieve, 't is verdwenen, 't Ruwe jaargetij;
IJs en sneeuw zijn henen, Bui en vlaag voorbij.
't Schoonst getijde nadert, Groen wordt weide
(en veld;
't Boschje krijgt gebladert, 't Rozenknopje zwelt.
. . . .
Laat ons dan ook deelen in die zoete vreugd;
Laat ons kozen, streelen, In des levens jeugd!
Laat ons 't deurtje ontsluiten En naar buiten
(spoên;
't Is zoo lief daar buiten In het jonge groen! —

En in zijn „Herfstlied” heet het:

Lieve, 't is dan weer verdwenen
'tSchoon en heerlijk jaargetij;
'tIs met roos en anjer henen,
En met spel en zang voorbij.
'tSchaâuwrijk boschje wordt ontbladerd,
En verlept zijn struik en haag;
'tRuwe jaargetijde nadert;
Ach! met storm en regenvlaag.
. . . .
Eenzaam is het en verlaten
Waar wij ook onze oogen slaan;
'tPlekje, waar wij onlangs zaten,
Ziet ons bleek en treurig aan;
Voor de bloempjes, die er huisden,
Dekt er dorrend loof den grond;
Voor de koeltjes, die er suisden,
Waait er thans de storm in 't rond. —

Ook in het geschiedverleden echter leeft zijne Muze en lust het haar zich te verpoozen, en het ontlokt haar geene van hare minstvloeyende verzen:

De toekomst moge 't wijd verschiet
Versieren met haar loovren,
En menigmaal ons smachtend hart
Door 't vloeyendst beeld betoovren;
Te dikwerf gaat ons, met haar vlugt,

Dat uitzigt weêr verloren,
Of voelen we aan haar schoone roos
Den scherp gepunten doren.
Maar gij, steeds dierbaar aan ons hart,
Gij jaren van 't verleden,
Gij mengt zoo menig zoet genot
In 't bittre van het heden.
. . . .
. . . .
Hoe zou de bouwval van dat slot
Zoo zeer ons harte booyen?
. . . .
. . . .
Verbeelding voert ons aan haar hand
En gaat die diep vervallen brug
Met wal en gracht omringen.
Wij zien een ridder, kloek en fier,
Teruggekeerd van 't strijden,
Gevolgd door zijn vazallenschaar,
De slotpoort binnen rijden.
De brakken dringen op hun heer,
En kwisplen om zijn voeten;
't Is alles leven op het plein
En jublen en begroeten, *enz.*

Ten slotte nog de volgende verzen zijner tevredenheid, die ons hem zelf als mensch, in al „het schoon van 't onbevlekt gemoed," dat hem sierde, schetsen.

Gelukkig hij, wiens kalm gemoed
  Geen toomelooze wenschen voedt,
Noch zucht naar toekomst of verleden;
  Die 't goed waardeert, dat hij geniet,
En, in zijn werkkring wel te vreden,
  Niet slechts 't geluk bij andren ziet.

Als hij, na 't zorgen van den dag,
  Des avonds zich verpoozen mag,
Te midden zijner dier'bre panden;
  Al toeft hem dan geen feestpokaal,
Noch teelt van Oost- en Westerstranden,
  Toch smaakt hem zijn eenvoudig maal.

Hij tracht naar hooge dingen niet,
  Maar al wat eer en plicht gebiedt
Zoekt hij volijvrig te volbrengen;
  . . . .

Zijn hart der stille deugd gewijd,
  Kent afgunst, lagen wrok, noch nijd,
Maar deelt in 't heil van zijnen broeder;
  Zijn adel is de menschlijkheid,
En de arme, zonder steun of hoeder,
  Vindt hem tot zijne hulp bereid.

Hoe sober ook zijn bete zij,
Hem stroomt, in ieder jaargetij,
Alom genot en vreugde tegen;
Hem is de schepping altijd schoon:
De lente door haar bloemenregen,
De winter met zijn ijzelkroon.

De lieflijke avondzonnestraal,
De zilvren maan, der sterren praal,
Het oogverrukkend morgengloren,
Der velden tooi, der voglen stem,
Het weeldrig golven van het koren,
't Is alles dubbel schoon voor hem.

Het stil geluk der huwlijksmin
Heeft ook voor hem meer wellust in;
Hij leeft geheel voor gade en kindren,
En smeekt, met diep geroerde ziel,
Dat slechts die vreugd niet mag vermindren,
Die hem door hen te beurte viel.

Wie zich met Ten Bruggencates even blijde als gezonde levensbeschouwing bekend wil maken, dien bevelen wij het schoone stukjen *Genot* aan, in den *Overijsselschen Almanak* voor 1839 opgenomen.

D., Sept. 1855. V.

TOAST

AAN DEN

DEVENTER ONTGROENSENAAT,

OP HET

OUDSTUDENTENFEEST

den 5 september 1855.

(Ongeveer woordelijk.)

Mijne heeren; moge het mij vergund zijn, dezen heildronk toe te wijden aan een lichtpunt in onze herinnering, aan eene instelling waartoe wij bijna allen behoord hebben, den senaat *Jungantur gaudia musis.* Aan eene instelling, opgegroeid uit het beste van den gildegeest onzer voorvaderen, en die ver te verkiezen is boven de vechterijen aan hoogescholen in Duitschland. Die ook wel in verdenking is gebragt van misbruik. Maar op de verdenking

drink ik niet. Nog minder op misbruik, zoo het zich ooit mogt vertoond hebben. Ik drink op de instelling zelve, zoo als ik hoop en vertrouw dat zij echt en rein is hergebragt tot op heden. Op de instelling die, met vrolijkheid, met geestigheid en luim, met eene poëzij van grillen, met eene goedhartigheid, maar welke zich weet te verkleeden, wel eens aan eenen grasgroenen lummel zijne eerste opvoeding heeft gegeven; die vreugde door de stad verspreidt; die eenen band van vriendschap legt; die een gezamenlijk streven kweekt naar beschaving en wetenschap; die vereenigen wil de waarheid, welke in Bacchus is, met de schoonheid, welke in Apollo is; die het athenaeum opluistert met symbool en plegtigheid; die ons ook nu weder geleid heeft uit den Dood naar een hartelijk feest van wederzien en van herdenken. Moge die senaat geen slagtoffer worden van stroeve betweterij; maar, tot een sieraad van Deventer, tot eer van de asch van Boedeker, steeds groeijen en bloeijen!

T. W. van Marle.

Tot opheldering vermeld ik hierbij het volgende. Den vorigen avond had de studentensenaat, met fakkellicht en muziek, de zamengekomen oudstudenten afgehaald uit de voor-

malige herberg den Dood, thans eene societeit. De oude bannier van den senaat stelt Bacchus op eene ton voor; de nieuwste bannier, opzettelijk in Antwerpen tegen dit feest door eenen deventer kunstenaar geschilderd, Bacchus en Apollo.

ÒLD-FINSCH BOERENMÊKESLÉÈD.

(Eenigen tijd geleden werd ik verzocht, een oud lied van een finsch landmeisje in het deventersch over te zetten, voor eene verzameling van overzettingen van hetzelve in eene menigte van geschreven of gesproken talen en dialecten, welke te Stockholm zou worden uitgegeven. De twee eerste verzen van dat lied luiden

Jos mun tuttuni tulisi,
Ennen nähtyni näkyisi,

En de twee laatste

Kesän kestyteltyäni,
Talwen taiwuteltuani.

[De *u* wordt daar zeker uitgesproken als bij ons *oe*, en de *y*, op zich zweedsch, als onze *u*.] Het overige ziet er voor ons even vreemd en onverstaanbaar uit. Gelukkig daarom voegde de gedrukte aanwijzing er eenige vertalingen bij in het latijn, grieksch, fransch en duitsch.

Zij vermeldde ook eene vertaling door Göthe, welke ik naderhand gevonden heb in zijne *Gesellige Lieder* onder het opschrift *Finnisches Lied.* En toevallig heb ik gezien, dat eene, niet bijzonder letterlijke, nederduitsche vertaling bestond van wijlen den dichter van Nouhuys. Het lied is dus reeds geruimen tijd bekend en vermaard geweest. Mijne navolgende overzetting is uit de stockholmsche aanwijzing opgemaakt. Voor zoover ik, met behulp daarvan en door vergelijking, zeer gebrekkelijk eenigen weg door het oorspronkelijke heb gevonden, vertrouw ik toch den inhoud hiervan tamelijk juist te hebben uitgedrukt. Versmaat en verzental komen overeen uit. Maar het oorspronkelijke is meestendeels berijmd. Voor hen die in onze overijsselsche en naburige spraakeigenheden weinig te huis zijn, merk ik nog op, dat *ôre* is adder, *ôm* adem, *buten* ruilen en *weme* pastorie.)

As miin jonge nów is hier kwam,
Den van lestent nów is weer kwam,
'k Vloog em anstonds op ziin snuutjen,
Al was 't voel van wolvenblóòd ook.
En ziin hand wò'k drukken, al kroop
Um ziin vingers ook en ôre.
As de wind wat wòl begriipen
En de veurjôrsôm kon sprêken,

't Eène woord zól 't andre halen.
Éèn woord was genóg. De wind wòl
Hoeustig 't ons wel ummebuten.
'k Geve niks um heeren-lekkers
En 't gebrôd in heerooms weme,
A'k miin beste vrend zól ofstôn,
Déè 'k van 't zòmmer an'ewonnen
En van 't winter pal ezet had.

Dêventer, 1855. T. W VAN MARLE.

EEN PAAR BIJZONDERHEDEN.

1.

DE MARKEBERG.

De omtrek van Markelo is een merkwaardig plekje in de geschiedenis van Overijssel. Wij houden de plaats voor het Markelo in de levensgeschiedenis van Lebuinus, waar deze eerste geloofsprediker aan de boorden van den IJssel, ten tijde van Karel den Groote, de Heidensche Saksen bezocht, die er hunne vergaderingen hielden (1). Een der bergen aldaar heet nog de *Hemmel*, hetgeen men meent dat verbasterd is van *Hemal* of *Heimal*, d. i. gerigt. Later werd te Markeberg de Bisschop van Utrecht als Landsheer gehuldigd, en wanneer hij hulp noodig had, ging hij derwaarts en riep mannen en dienstmannen op. De Landbrief

(1) *Alm*. 1836. bl. 6. 1838. 46.

van Bisschop Jan van Vernenburg in 1365 gewaagt hiervan (1). Eene aanteekening in de Kameraarsrekening van Deventer bewijst, dat er de vergaderingen van Ridderschap en Steden van Twenthe nog eene eeuw later gehouden werden. Men vindt in die van het jaar 1461. *Goesen gegaen in die twenthe an die ridderschap en stedekens des Sondags nae Victoris omme te koemen op merckeberch mit hem te spreken van onsen achterwesen* 1. ꝶ. xj. *kr*. iij.

Item op sente Simon en Judenauont geerlich gegaen to Campen en to Zwolle, oere vrende te senden op merckeberch van derseluer zake.

Des donredages na sente victoer Splytoff, Bruyn gereden op merckeberch te spreken mit der ridderschap en steden wat sie by onse achterwesen doen wolden.

Later vinden wij de vergaderingen van Twenthsche Ridderschap en Steden op andere plaatsen, het meest te Borne; ook wel te Oldenzaal.

2.

ACHTER DE RIJEN.

Wanneer de regering van Deventer met die van Zutphen conferentiën hield over gemeen-

(1) Zie Racer, *Overijss. Gedenkst.* II. bl. 182. III. 63.

schappelijke belangen, was de plaats van bijeenkomst *achter de Rijen*. Zie DUMBAR II. bl. 164. Men heeft gevraagd, waar die plaats was? het antwoord vinden wij duidelijk genoeg in de stedelijke rekeningen. Door den naam wordt eene *rij* boomen bedoeld. In het jaar 1404 was er een geschil over boomen, welke door die van Epse, naar het oordeel der regering van Deventer, wederregtelijk gehouwen waren. Men vindt op dat jaar. *Item een deel scepen en raed, die ghevaren waren op onser stad weyde en beseghen die wilghen, die achter an den toeghe die van epse ghehouwen hadden.* En verder: *lubbert budel en lubbert johanssoen die bi den ryen spreken mit Stienberghe alse* van den ryen die daer gehouwen weren. — Voorts: *gelys van aernhem enz. die ghewesen hadden bi johan van Stienbergen by den ryen alse van den paten* (1) *die daerop ghehouwen weren, daer. hem die selue johan ynne onschuldighede rades en dades mit sinen waren woerden, mer dat hi daerynne vermaent waert van syns amptsweghen daerby te wesen.*

Deze rij boomen lag dus op de weide der stad, en wel die, welke de *Teuge* heet, gelijk dan ook in andere posten van rekening gespro-

---

(1) *Pate, pote, surculus.* Van hier *de Poot* te Deventer, eene plaats die beplant was, gelijk ook blijkt dat er boomen stonden.

ken wordt van conferentie met die van Zutphen *achter an den toeghe bi die ryen*, of *achter op den toeghe an die ryen*, of *achter op onser stad weide bi den ryen*, op menigvuldige plaatsen. Hier was de scheiding tusschen het Sticht en Gelderland, waarover ook menigmaal geschil ontstond. B. v. in 1411. *Johan die Hoyer enz. die met den rentmeester van Zalland en den houemeister ghevaren waren achter uppen toeghe omme die lake* (scheiding) *der landen te besien want een scheling is van enen unser stad nyen zande, dat hem die van epse anteen.* En nog in 1475 *Item Averenck* enz. *geuaren myt Albert Hoefken achter die Oye omme van hem te hoeren die lakinge* (afscheiding) *van des Stichtes bepalinge, soe hie een olt man was, welck bepalinge geteykent waert int copien boeck.* De conferentiën met Zutphen werden dus ter plaatse gehouden, waar thans het Koerhuis staat, vermoedelijk in het begin der vijftiende eeuw gebouwd. Immers in de rekening van 1406 wordt gesproken van eene conferentie *achter den toeghe bi den nyen toren.*

REGISTER.

1846—1855.

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

R.

S.

T.

U.

V.

W.

IJ.

Z.

VERBETERINGEN.

In het stukje over de Deventermunt in den Almanak voor 1854.

blz. 21 reg. 4 v. b. staat LXXIV lees LXXIX.
„ 22 noot (2) staat 1497 lees 1479.
„ 55 reg. 6 v. b. staat 1846 lees 1546.
„ 60 reg. 3 v. o. staat 2w. 33 lees 2w. 53.
„ 61 reg. 7 v. o. staat *Ridd. en Steden*, lees *van de drie steden.*

De beschrijving van den gouden gulden van 1538 aan het einde van blz. 49 is niet juist. Men leze daarvoor het volgende:

„ Volgens de teekening, waarvan ik straks
„ sprak ziet men op de voorzijde de boven-
„ zijden van de drie schilden in een driehoek
„ aan elkander met een sterretje in het midden
„ en het omschrift MO. NO. TRIV. CIVIT.
„ IMPERIAL. D. C. Z., terwijl de keerzijde
„ gelijk is aan die van 1523 en 1534."

En in het stukje in dezen jaargang.

blz. 105 reg. 4 v. b. staat *Wintgens* lees *Wintgins.*
„ 105 „ 8 v. b. staat *Radamaeum* 1695 lees *Radaeum* 1595.

МОНОГРАФІИ

И

ИЗСЛѢДОВАНІЯ

Николая Костомарова.

ИЗДАНІЕ ВТОРОЕ Д. Е. КОЖАНЧИКОВА.

ТОМЪ ПЕРВЫЙ.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.
Типографія А. Траншеля, на углу Невск. и Влад. пр., д. № 45 — 1,
1872.

МЫСЛИ

О ФЕДЕРАТИВНОМЪ НАЧАЛѢ ДРЕВНЕЙ РУСИ.

МЫСЛИ

О ФЕДЕРАТИВНОМЪ НАЧАЛѢ ДРЕВНЕЙ РУСИ.

Географическая мѣстность страны и обстоятельства, подъ вліяніемъ которыхъ сложился бытъ Восточныхъ Славянъ, произвели надолго, въ исторіи русскаго народа, сочетаніе единства и цѣлости земли съ раздѣльностью частей ея и съ своеобразностію жизни въ каждой изъ этихъ частей. Коренной зачинъ русскаго государственнаго строя шелъ двумя путями: съ одной стороны, къ сложенію всей Русской Земли въ единодержавное тѣло, а съ другой—къ образованію въ немъ политическихъ обществъ, которыя, сохраняя каждое свою самобытность, не теряли бы между собою связи и единства, выражаемаго ихъ совокупностью. Это начало федераціи не представляетъ въ исторіи нашей чего-то исключительно-свойственнаго славянскому племени; его встрѣчаемъ мы какъ у древнихъ, такъ и у новыхъ народовъ, повсюду, гдѣ только живучесть нравственныхъ силъ человѣка не была подавлена насильственнымъ сплоченіемъ, или гдѣ, вслѣдствіе неблагопріятныхъ для поддержанія единства оборотовъ судьбы, части не приняли характера совершенно отдѣльныхъ другъ отъ друга цѣлыхъ, и не разошлись на своемъ пути въ разныя стороны. Русская Земля была слишкомъ велика для скораго образованія изъ себя единодержавнаго тѣла; племена, населявшія ее, были слишкомъ разновидны, чтобъ скоро

*

Славяне — старые, другіе — пришлые; въ языкѣ, нравахъ
ычаяхъ тѣхъ и другихъ должны были заключаться такія
чія, которыя препятствовали ихъ скорому слитію. Сверхъ
ичій, какія необходимо должны были существовать между
ою древнѣйшихъ обитателей края и массою пришлыхъ, каж-
масса подраздѣлялась на виды, которыхъ прирожденные
наки, этнографическія особенности, означались не одними
ко мѣстами новаго ихъ поселенія, но и укоренялись, и раз-
лись втеченіе значительнаго времени привычками, преда-
и и своеобразными пріемами быта. Достаточно указать на
аніе Полянъ и Древлянъ въ нашихъ лѣтописяхъ: обѣ эти
и принадлежали къ одной массѣ новопришлыхъ Славянъ и
омъ обитали по сосѣдству другъ съ другомъ; но различіе
у ними доходило даже до вражды. «Поляне бо своихъ отець
ай имуть кротокъ и тихъ, и стыдѣнье къ снохамъ своимъ
сестрамъ, къ матеремъ и къ родителемъ своимъ, къ све-
емъ и деверемъ велико стыдѣнье имѣху; брачные обычаи
у: не хожаше зять по невѣсту, но приводяху вечеръ, а
тра приношаху по ней что вдадуче. А Древляне живяху
иньскимъ образомъ, живуще скотьски: убиваху другъ друга,
у вся нечисто, и брака у нихъ не бываше, но умыкиваху у во-
ѣвиця» (Лѣтоп., т. I. стр. 6). Радимичи и Вятичи производили
отъ Ляховъ: въ этомъ преданіи, конечно, переходившемъ
поколѣнія къ поколѣнію, лежитъ уже причина ихъ отличія
одышъ отдѣльности; да сверхъ того каждый изъ этихъ
ь народовъ имѣлъ собственныя завѣтныя преданія, кото-
были чужды другимъ славяно-русскимъ народамъ и имъ
иъ не давали смѣшиваться другъ съ другомъ. У Радимичей
свой родоначальникъ — Радимъ, у Вятичей — Вятко. Для

вѣрь, ядуще все нечисто, срамословье въ нихъ предъ отьци и
редъ снохами; браци не бываху въ нихъ, но игрища межю
елы. Схожахуся на игрища, на плясанье, и на вся бѣсовьская
грища, и ту умыкаху жены собѣ, съ нею же кто съвѣщашеся;
мяху же по двѣ и по три жены. Аще кто умряше, творяху
рызну надъ нимъ и по семъ творяху кладу велику, и възло-
кахуть и на кладу мертвеца и сожьжаху, а посемъ собравши
ости, вложаху въ судину малу и поставяху на столпѣ на пу-
ехъ, еже творять Вятичи и нынѣ. Си же творяху обычая Кри-
ичи, прочіи поганіи, не вѣдуще закона Божья, но творяще сами
обѣ законъ» *(тамъ же)*. Кривичи, какъ показываетъ ихъ
азваніе, уже тяготѣли къ прусско-литовскому центру религіоз-
аго строя (Криве), и тѣмъ должны были сильно отличаться
тъ другихъ. Многочисленный народъ Тиверцевъ и Улучей, жив-
ій по близости къ морю, имѣлъ, конечно, свои особенности:
а это намекаютъ слова нашей лѣтописи, — что этотъ народъ
ѣкогда звался отъ Грековъ *Великая Скуфь*,—этотъ именно,
не другіе съ нимъ вмѣстѣ. «Сѣдяху бо по Днѣстру оли до
оря, суть гради ихъ и до сего дне. Да то ся зваху отъ Грекъ
Великая Скуфь» *(тамъ же)*.

Всѣ различія между племенами ярко бросались въ глаза со-
ременниковъ и не исчезали ни послѣ укорененія единаго княже-
каго рода, ни послѣ распространенія христіанства. Лѣтописцы
аши, жившіе, разумѣется, уже послѣ принятія христіанства,
оворятъ, что всѣ они *имяху обычаи свои и зоконъ отецъ
воихъ и преданья, кождо свой нравъ*, и при этомъ жа-
уются, что нѣкоторые, какъ напримѣръ Вятичи, долго держа-
ись своихъ языческихъ привычекъ, противныхъ христіанству.
ъ это время этнографическія особенности казались еще рѣзче
ежду ними и тѣми, къ которымъ христіанская вѣра получила

иковъ, чѣмъ лѣса Древлянъ и болота Дреговичей. Иначе твовалъ на организмъ и наклонности человѣка теплый и вый климатъ Улучей, чѣмъ холодный и ровный климатъ вской и Суздальской Земли, или сырой климатъ отечества ичей.

ространства, на которыхъ жили всѣ эти племена, были комъ велики, а пути сообщенія слишкомъ длинны и затруельны. Дремучіе лѣса, непроходимыя болота и широкіе раздѣляли ихъ другъ отъ друга. Массы народцевъ мало одни другихъ; каждый составлялъ себѣ понятія о сосѣдяхъ невѣрныя, или враждебныя, и надолго сживался съ такими тіями. Повидимому, взаимная вражда Полянъ и Древлянъ адлежитъ такому отдаленному вѣку, что всякое исканіе ея овъ въ наше время должно показаться бредомъ. А между , и до сихъ поръ, во взглядѣ Украинца, потомка Полянъ преемника ихъ по землѣ) на своего сосѣда Полѣщука, пова Древлянъ и наслѣдника ихъ имени, проглядываетъ тѣнь дебности. Полѣщукъ, для Украинца, или колдунъ, способна лихое дѣло, превращающій людей въ волковъ, или глу-, осмѣиваемый въ затѣйливыхъ анекдотахъ. Еще рельефвыдается, въ воображеніи того же Украинца, Литвинъ этимъ именемъ разумѣется народъ не дѣйствительно лиій, а бѣлорусскій), т. е. потомокъ Кривичей и Дреговичей, начавшійся у него подъ общимъ именемъ Литвина. Земля вская до сихъ поръ для Украинца земля чудесъ и чаротва, какъ Земля Кривская была страною волхвованій при навѣ полоцкомъ. Такъ близкіе народные оттѣнки получаютъ торымъ образомъ видъ различныхъ народностей. Чѣмъ неитѣе масса народа, чѣмъ уже кругъ ея понятій и скуднѣе ъ свѣдѣній, тѣмъ уже у нея понятіе о своенародности, оно

какомъ-нибудь городкѣ или округѣ составились насмѣшливые разсказы о сосѣдяхъ и передразниванья. Такъ и теперь сосѣди Псковичей и Новгородцевъ насмѣшливо передразниваютъ употребленіе *ц* вмѣсто *ч* въ ихъ нарѣчіи, а у Одоевцевъ и Мценянъ *ч* вмѣсто *ц*. Различіе въ одеждѣ, постройкѣ домовъ, мелочныхъ особенностяхъ домашняго быта достаточно, чтобъ сосѣди дали сосѣдямъ прозвище, и это одно уже поддерживаетъ сознаніе отдѣльности. Такъ Ростовцевъ, напримѣръ, называютъ вислоухими за то, что они носятъ шапки съ длинными ушами, и лапшевиками за то, что они ѣдятъ лапшу. Иногда даже особенности не народа, а мѣстности, даютъ жителямъ ея у сосѣдей насмѣшливое и оскорбительное прозвище; напримѣръ: Дмитровцевъ называютъ лягушками за то, что около ихъ города множество лягушекъ. Вся южная часть Воронежской губерніи населена Малороссами, пришедшими въ разныя времена изъ разныхъ краевъ Южной Руси. Предки одних пришли изъ Волыни, другіе изъ Подоли, третьи изъ Сѣверской стороны; разныя нарѣчія Южной Руси отпечатлѣлись въ говорѣ и способѣ рѣчи ихъ потомковъ и одно село смотритъ на другое какъ на особый отъ него народъ. «Чтó городъ, тó норовъ», говоритъ пословица. Въ народѣ оставляютъ воспоминаніе не тѣ событія, которыя касаются внѣшней политической исторіи, а тѣ (часто вовсе упускаемыя историками), которыя выказываютъ народные нравы: такъ, нѣкогда благопріятный пріютъ разбоевъ—Сѣверскій край и сосѣдній ему—нынѣшняя Орловская губернія, оставили надолго о себѣ въ народной памяти непріятное впечатлѣніе: Орловцевъ, Кромцевъ, Карачевцевъ прозываютъ ворами и сорвиголовами. Въ нашей сельской жизни можно повсемѣстно встрѣтить примѣры, какъ село повторенными нѣсколько разъ преступленіями своихъ жителей навлекаетъ на себя отъ сосѣдей дурную славу; всѣхъ его жителей на-голó прозываютъ ворами,

авшіе имъ соединиться.

сторическія обстоятельства не доставляли средствъ къ сли-
и изглаженію племенныхъ разностей. Вліянія иноплемен-
ь народовъ дѣйствовали на Славянъ разъединительнымъ
бомъ. Иноплеменники одни за другими нападали, покоряли
Русскихъ Славянъ, обыкновенно владѣли ими недолго и
али въ свою очередь власть надъ ними другимъ. Такимъ
омъ подчиняли Славянъ то Обры, то Болгаре, то Хазары,
орманны. Но подпадали подъ чужую власть не всѣ Славяне
ъ и не однимъ, для всѣхъ ихъ, завоевателямъ. Такъ,
ь пришествіемъ Рюрика, на сѣверѣ властвовали одни при-
цы — Норманны, на югѣ другіе — Хазары, а югозападная
оставалась, какъ видно, независимою, но не избѣжала
новенія съ пришлыми племенами.

ь незапамятныхъ временъ и до позднѣйшихъ, на югѣ Рус-
материка бродили кочевыя опустошительныя орды, смѣняя
другую, и если были иногда слабы для того, чтобы пора-
ь Славянъ, то всегда препятствовали ихъ соединенію меж-
бою. Впослѣдствіи оказалось ясно, какъ Печенѣги, Торки,
вцы, Ятвяги препятствовали на Руси развиться правильно-
ражданскому строю и образоваться прочнымъ государствен-
ь связямъ. Та же судьба постигала Южный край и древле.
чныя событія въ странахъ Русскаго міра возбуждали раз-
ые интересы и тяготѣнія. Если бѣдствія препятствуютъ по-
ескому и гражданскому успѣху, то общее горе сближаетъ
й и въ отдѣльныхъ личностяхъ, и въ массахъ. Нужно толь-
тобъ это горе охватывало одинакимъ образомъ какъ-можно
ную массу, на столько многочисленную и сильную, чтобъ
огла противодѣйствовать. Когда народности Русскаго ма-
а подпали рабству Готѳовъ, понятно, что появленіе въ

самостоятельности. А Славянамъ не было времени передумать это. Держава Гуннская распалась отъ своей огромности и отъ разновидности народныхъ частей, изъ которыхъ она сложилась. Племена, ее составлявшія, потерявъ временную взаимную связь, стали тереть другъ друга, и Восточные Славяне снова разбились на отрывочныя части, и возникъ снова прежній образъ раздѣльности, и рядъ родовыхъ междоусобій, и столкновенія народовъ съ чужеплеменниками безъ взаимной связи съ единородцами. Для соединенія племенъ нужна какая-нибудь внѣшняя сила, вызывающая противодѣйствіе; но тогда необходимо, чтобъ эта внѣшняя сила могла овладѣть многими, если не всѣми, племенами, и налечь на такую массу народа, которая была бы въ состояніи низпровергнуть тяготѣющее начало, чтобы такимъ-образомъ эти племена могли имѣть общую цѣль. Это, дѣйствительно, и случилось въ IX вѣкѣ, но только на одномъ сѣверозападѣ Русскаго материка и, слѣдовательно, не на столько, чтобъ дать всему Восточно-Славянскому міру скорый переходъ къ единобытности. Въ IX вѣкѣ, Славянъ на югѣ и въ средней Руси покорили Хазары; сѣверныя страны покорили Норманны. Власть Хазаръ была слишкомъ мягкою, и не возбудила противъ себя энергическаго движенія,—Славяне не очень, какъ видно, дорожили этою иноплеменною опекою, когда такъ легко отдались Руссамъ, но и не тяготились ею до того, чтобы вооружиться и жертвовать жизнью. Когда Руссы двинулись для подчиненія народностей, то, по извѣстію лѣтописца, не спрашивали у народовъ, которыхъ встрѣчали: свободны ли вы, или даете кому-нибудь дань? а просто: кому дань даете? Конечно, ни лѣтописецъ, ни тотъ, у кого лѣтописецъ почерпнулъ это извѣстіе, не слыхали, какъ Руссы спрашивали объ этомъ Славянъ, но выраженный

ибирскихъ инородцевъ. Они знаютъ, что даютъ дань русскому ударю; сознаютъ, что можно давать дань еще и другому таму же государю; но имъ покажется неудобовразумительно—не тить никому дани, потому-что ихъ сознаніе о своей народти или не достигло до представленія объ образованіи изъ я самостоятельнаго общества, или отвыкло отъ такого предвленія, если, быть-можетъ, оно и было у ихъ прадѣдовъ. къ и Славяне Русскіе легко отдались пришельцамъ, потому были подъ властію другихъ чужеземцевъ. Напротивъ, труде приходилось князьямъ Рюрикова дома справиться съ Улуи, Тиверцами, Древлянами, не подпавшими, какъ видно, подъ зарскую державу. Не скоро можно было подчинить и Вяти, хотя они и считались въ числѣ данниковъ хазарскихъ, но вя не на проходной дорогѣ, какъ Поляне, сохраняли болѣе ебытности; самое подданство Хазарамъ для нихъ было, вѣтно, болѣе номинальное. Новая власть, варяжская, была тягоѣе хазарской: это доказывается упорнымъ сопротивленіемъ димичей и Вятичей противъ кіевскихъ князей, тогда какъ, видимому, эти народцы спокойно оставались подъ властью даленныхъ Хазаръ. Но эта новая власть, однако, не могла будить противъ себя единомышленнаго и плодотворнаго прозодѣйствія покоренныхъ народовъ. Она была не до такой пени отяготительна, чтобы породить въ народахъ сильное тивъ себя ожесточеніе и заставить ихъ соединить свои общія ы для освобожденія. Русскіе князья ограничивались только ромъ дани, такъ называемымъ *полюдьемъ*. Дань эта и споъ ея собиранія могли быть то легче, то обременительнѣе, тря по личности князя или дружинныхъ начальниковъ, но падали на народы тягостію постояннаго управленія, введемъ чужихъ обычаевъ, вмѣшательствомъ въ ихъ домашнія а. Обязанный платить дань, каждый народъ не выходилъ

вывались, какъ гроза, ежегодно за данью, хватали что успѣ-
ли, дни ихъ посѣщенія могли быть для народа недобрыми
ями, но днями короткими; князьямъ нужно было объѣздить
кого пространства, останавливаться долго на одномъ мѣстѣ
ило некогда. Уѣзжалъ князь—и народъ оставался себѣ на
оизволъ, не видалъ надъ собою отяготительнаго ярма, и ско-
забывалъ нашедшую на него тучу до новаго ея появленія.
ритомъ же пришельцы покоряли славянскія племена посред-
вомъ ихъ же самихъ. Такъ пока Олегъ, дошелъ до Кіева, то
о ополченіе увеличивалось на пути свѣжими силами изъ вновь
дчиненныхъ. Иноплеменныхъ пришельцевъ, было мало, и
и слишкомъ скоро расплылись въ массѣ Полянъ. Когда князья
вердились въ Кіевѣ, имъ кстати пришлась вражда Полянъ
Древлянами, чтобъ покорить послѣднихъ. Конечно, то же
ыло и при подчиненіи другихъ племенъ; древнее преданіе о
омъ, что возставалъ родъ на родъ, показываетъ, что между
родами существовали искони частныя взаимныя непріязни и
го оказалось полезнымъ для княжеской власти.

Подчиненіе племенъ имѣло различный характеръ, смотря по-
ому, въ какомъ отношеніи были подчиненные къ Полянамъ,
ставлявшимъ ядро покоряющей силы. Такъ Олегъ обошелся
ловѣколюбиво съ Сѣверянами, которые, какъ видно, будучи
ближайшемъ сродствѣ съ Полянами, вѣроятно не дожили до
акой вражды, какая была у послѣднихъ съ Древлянами и ко-
орыхъ еще болѣе, вѣроятно, сблизила общая зависимость отъ
азаровъ. Лѣтописецъ говоритъ, что Олегъ наложилъ на нихъ
ань легкую, а о Древлянахъ говоритъ, что кіевскій князь
римучилъ ихъ. Съ тѣхъ поръ Древляне еще нуждались въ
крощеніи, а на Сѣверянъ не дѣлалось нападеній. Должно ду-
ать, и между Полянами и Сѣверянами былъ уже такой взаим-
ый народный взглядъ, который могъ современемъ возбудить,
ри обстоятельствахъ, непріязненныя отношенія: это дѣйстви-

отому и у нихъ не было побужденія возставать противъ но-
: власти, если не было его у самыхъ Полянъ, тѣмъ болѣе,
и дань, наложенная на Сѣверянъ, была легкая.
Гакимъ образомъ подчиненіе на одномъ концѣ Тиверцевъ и
чей, а на другомъ—Вятичей и Радимичей, которые сопро-
влялись долѣе другихъ народовъ, совершилось уже не такъ,
ъ прежде, а принимало видъ подчиненія ихъ не иноплемен-
иъ пришельцамъ, а Руси-Полянамъ, Кіеву, и Поляне-Русь здѣсь
яются уже господствующимъ, завоевательнымъ племенемъ.
Радимичи съ Вятичами на одной сторонѣ, и Тиверцы съ Улу-
и на другой, не могли взаимно дѣйствовать противъ заво-
тельной силы, потому что были раздѣлены слишкомъ боль-
иъ пространствомъ, и сообщеніе между ними перехватыва-
ь границами завоевательнаго народа Руси-Полянъ, да смеж-
о съ послѣдними—Сѣверянъ, и покоряемы были не въ одно
мя, да конечно и мало знали другъ друга, чтобъ завязать
ду собою сношенія.
Сѣверные народы, по отношенію къ русскимъ князьямъ, бы-
въ другомъ положеніи, чѣмъ южные и средніе. Тамъ по види-
у—избраніе, добровольный призывъ; здѣсь—завоеваніе по-
дствомъ одного изъ народовъ, съ которымъ слились пришель-
Новгородцы (если только вѣрить преданію, переданному лѣ-
исью) остаются такъ же свободными, какъ и прежде, и при
тославѣ выбираютъ себѣ князя добровольно. Кривичи были
ьединены отъ Южной Руси и жили отдѣльнымъ міромъ; они
платили кіевскимъ князьямъ дани, слѣдовательно, даже и
условіяхъ большой близости, чѣмъ какая была на самомъ
ѣ, они не имѣли бы надобности оказывать содѣйствіе Древ-
амъ, Тиверцамъ, Радимичамъ и Вятичамъ, когда эти на-

...отниковъ. Наконецъ пришлые князья и ихъ воинственные ...утники, скоро ославянились и потеряли, для подчинен...ыхъ племенъ, характеръ чужеродства. Послѣ того перерожде...я уже невозможно было возстаніе славянскихъ народовъ съ ...рактеромъ противодѣйствія иноземному игу. А соединеніе Сла...нъ, при степени ихъ тогдашней образованности, только и ...огло случиться противъ чужеземнаго ига, ибо только такого ...да иго могло быть одинаково для всѣхъ тягостно. Такого ига ...ке не чувствовалось; для Вятича или Радимича тягость была ...ке не отъ иноплеменниковъ, а отъ Руси-Полянъ, и отъ лич...ости князей. Для Улучей и Тиверцевъ, близкихъ къ Полянамъ ... народности, возстаніе противъ послѣднихъ уже имѣло бы харак...ръ внутренняго междоусобія. Впрочемъ, если бы власть со...едоточивалась долго и постоянно въ Кіевѣ и тяготѣла деспо...чески надъ всѣми народами одинаково, то еще возможно было ... соединенное возстаніе нѣсколькихъ народовъ; тогда Тивер..., Дулебы, Радимичи, Вятичи, Древляне, при какихъ-нибудь ...агопріятныхъ обстоятельствахъ, устроившихъ между ними ...ошеніе, могли бы еще содѣйствовать другъ другу противъ на...лій отъ Полянъ; но было не такъ: при верховной власти Кіева ...дъ народцами, въ каждомъ изъ послѣднихъ были свои князь.... Кіевъ, безъ нужды, не стѣснялъ ихъ внутренней самобыт...сти. Довольно было съ него, если народы давали дань, и ...язьки ихъ состояли подъ рукою *великаго* кіевскаго князя. ...ало-по-малу эти частные князьки были вытѣснены, упали въ ... своемъ значеніи, и достоинство ихъ заняли князья изъ ...ишлаго кіевскаго дома. Во внутренней жизни народа, отъ ...ого собственно, ничто не перемѣнилось; къ князьямъ они ...выкли и прежде; у Древлянъ, при Ольгѣ, былъ какой-нибудь

стали быть пришельцами для жителей страны, гдѣ княжили.

Сначала народы могли все-таки чувствовать нѣчто чуж
надъ собою, когда пріѣзжалъ изъ Кіева князь или воевода со
бирать съ нихъ дань; но воззрѣніе измѣнилось съ тѣхъ пор
какъ у этихъ народовъ явились особые князья. Хотя они пр
исходили изъ того же одного рода, который княжилъ въ Кіев
но зато изъ Кіева уже не пріѣзжалъ къ нимъ никто за данью
У Древлянъ и Дулебовъ былъ тогда свой князь, точно такъ ж
какъ у первыхъ нѣкогда какой-нибудь Малъ; если онъ воевал
съ Кіевомъ по своимъ родственнымъ отношеніямъ, то Древля
нинъ, служившій въ его ополченіи, шелъ противъ Полянъ с
чувствомъ прежней непріязненности къ своимъ сосѣдямъ, ил
по крайней мѣрѣ съ остатками этого чувства. Если поставле
ніе у народовъ князей изъ единаго рода, съ одной стороны
способствовало обобщенію самыхъ народовъ, то съ другой —
поддерживало и особенныя стихіи каждаго изъ нихъ; чѣмъ бо
лѣе развѣтвлялись удѣлы, тѣмъ невообразимѣе казалось соеди
неніе противъ князей: народныя побужденія переплелись съ кня
жескими. Значеніе князя совпало съ народными убѣжденіями
Вмѣстѣ съ образованіемъ стремленій, порожденныхъ межд
князьями родовыми или семейными побужденіями, начали вы
плывать наружу слегка-подавленныя стремленія народныя. Соб
ственно князья, въ распредѣленіи своихъ волостей, не сообра
зовались строго съ народностями, не думали, чтобъ одинъ ил
другой изъ ихъ собратій владѣлъ тѣмъ или другимъ племенемъ
Когда Ярославъ дѣлитъ своимъ дѣтямъ волости, то говоритъ
одному Кіевъ, другому Черниговъ, третьему Переяславль, чет
вертому Владиміръ, пятому Смоленскъ; а не говоритъ: этому
Полянъ, другому Древлянъ, третьему Волынянъ, и такъ далѣе
Еще болѣе: Всеволодъ получаетъ Переяславль и вмѣстѣ съ нимъ
Ростовъ, который не имѣетъ съ Переяславлемъ ни географиче-

побужденія, и хотя сами измѣняли свой характеръ, но зато и характеры княжескихъ отношеній сообразовались съ ними.

Прежняя мѣстная самобытность обозначалась въ томъ же, или приблизительно въ томъ же, порядкѣ; части начали проявлять свою самобытную жизнь одна за другою. Правда, нѣсколько болѣе мелкихъ народностей объединились, зато докончились, опредѣлились и укрѣпились большія, слитыя изъ меньшихъ. Такимъ образомъ первая, выступившая самобытно наружу, была народность Славянъ Новгородскихъ,—потомъ Кривичей. Новгородцы, призвавшіе князей, какъ-будто спровадили ихъ отъ себя на югъ и вскорѣ являются съ началами независимости и отдѣльности. Не теряя связи ни съ княжескимъ родомъ, ни съ остальною Русью, подъ управленіемъ лицъ одного рода, Новгородцы стали выбирать себѣ князей изъ среды этого рода, по своему желанію, и такимъ образомъ начали свою самобытную исторію. Явились и развивались у нихъ интересы, имъ однимъ принадлежавшіе, подчинялись чудскія племена имъ исключительно, а не всей Русской Землѣ, развилось понятіе о волости новгородской отдѣльно отъ прочихъ русскихъ волостей, начали обозначаться болѣе или менѣе видныя границы. Выказываютъ свое самобытное существованіе и Кривичи, но это многочисленное племя не представляло вполнѣ гармоніи поземельнаго единства. Одна часть ихъ, съ первенствомъ Полоцка, начинаетъ жить своеобразною жизнію, подъ властію—сперва Рогволода, потомъ—потомковъ перваго сына Владимирова; земля ихъ, въ свою очередь, дробилась на мелкія княжества; не рѣдко эти части воевали между собою, но всегда сохраняли взаимное тяготѣніе, какъ части одной группы по отношенію къ другимъ частямъ Руси. Въ другой части Кривской Земли, въ Смоленскѣ съ пригородами, образовалась другая половина, дробившаяся также на части, которыя всѣ вмѣстѣ составляли одну группу, одну землю. Псковская народность составляла переходъ отъ

чала составляла часть Новгородской Земли, но народность
имѣла свои отличія и, потому, залоги собственнаго самосуще-
ованія; она не примкнула къ Землѣ Полоцкой, ибо уже отходила
чистой кривской народности, но держалась слабо въ един-
ѣ съ новгородскою, стремилась къ отдѣльной жизни и впо-
дствіи достигла этого. До сихъ поръ нарѣчіе псковское есть
еходъ отъ бѣлорусскаго къ новгородскому; точно также смо-
ское есть переходъ отъ того же бѣлорусскаго къ среднему, ве-
орусскому говору. Зачатки народныхъ особенностей по на-
іямъ, вѣроятно, существовали и въ отдаленной древности
тѣхъ же мѣстахъ, гдѣ теперь, хотя бы и не въ тѣхъ ви-
ь. Неизвѣстно, когда Смоленская Кривская Земля сформи-
алась въ удѣльномъ укладѣ,—съ Мстислава ли Владимиро-
а, съ котораго княженіе Смоленское осталось навсегда у его
ей, или прежде, потому что и посаженіе князей Вячеслава и
ря, и присоединеніе къ Переяславскому княженію, суть явле-
случайныя, скоропреходящія, и не показываютъ народной
исимости отъ другаго края. Народная жизнь шла своимъ пу-
ь, былъ ли такъ или иначе соединенъ или раздѣленъ край
инистративно; прочность и вліяніе административныхъ отно-
ій, въ то время слабо скользившихъ по народному быту,
ли быть дѣйствительными тогда только, когда они сливались
народными побужденіями. Смоленскіе Кривичи, какъ и прежде,
пришествія Рюрика (что доказывается неучастіемъ ихъ съ
городцами и другими Кривичами въ призваніи князей и въ
ступленіи къ этому сѣверному союзу при Олегѣ), жили сво-
жизнію, отличною отъ другихъ Кривичей. Въ XII вѣкѣ,
ако, Смоленскъ показывалъ болѣе живой связи съ остальною
ью, чѣмъ другіе Кривичи и Новгородъ, гдѣ связь эта была
ѣе. Во всей остальной Руси обозначается своеобразное нату-

вѣстнымъ намъ лѣтописнымъ сказаніямъ. Въ этотъ вѣкъ княжескіе подѣлы и разграниченія, чрезъ самое свое раздробленіе, стали въ уровень съ этнографическими подѣлами и подчинились народнымъ началамъ, а потому послѣднія и выказываются уже ощутительнѣе, но онѣ самимъ дѣломъ существовали и прежде; ибо ихъ слѣды слишкомъ видны и раньше. Такимъ образомъ, хотя съ половины XII вѣка яснѣе выказывается самобытность Черниговской и Новгородъ-Сѣверской Земель, однако эта самобытность виднѣется уже и прежде, при большей крѣпости связующаго уклада. Половину XII вѣка можно считать только эпохою соединенія княжескихъ побужденій съ народными и обозначенія формъ, которыя сами собой, свободно, должны были по этнографическимъ причинамъ явиться въ частяхъ Русскаго края, какъ только ослабнутъ препятствовавшія ихъ явленія связи. Но то отнюдь не была эпоха порожденія народныхъ стихій, которыя облекались въ эти формы. Дѣленіе по княженіямъ, въ этомъ случаѣ, уступало натуральному дѣленію по народамъ. Дѣленіе вмѣстѣ съ тѣмъ нашло предѣлъ своему безконечному развѣтвленію; народности указали ему границы: дѣленіе продолжалось, но уже новыя вѣтви держались связи между собою въ такихъ кругахъ, какіе указывали имъ народности. Такимъ образомъ, на Волыни было множество князей и, слѣдовательно, княженій, какъ и въ Бѣлоруссіи, или въ Кривской Землѣ, но эти княженія были, по мѣстности, непостоянны, измѣняли свои предѣлы; то здѣсь, то тамъ появлялся князь, но единица Волынской Земли, единица Кривской Земли, оставались однѣ и тѣ же, и всѣ князья одной Земли между собою всегда въ тѣснѣйшей связи: ихъ княженія имѣли смыслъ одной группы владѣній, одного нераздѣльнаго, образованнаго внутреннимъ единствомъ,

являлся одинъ и другой князь, бралъ свои пошлины, набиралъ себѣ дружину и оборонялъ городъ и принадлежащую къ нему территорію отъ непріятелей; но въ земскихъ дѣлахъ пригороды тянули къ городу,—какъ говоритъ лѣтописецъ: *что старѣйшіе здумаютъ, на томъ пригороды станутъ*. Къ каждому пригороду тянула волость, состоявшая изъ селъ, находившая себѣ оборону въ силахъ города. Всѣ города тянули къ главному городу. Это составляло Землю. Это-то сознаніе Земли выражается въ актахъ, словами: *Русская Земля, Полоцкая Земля, Ростовская Земля, Новгородская Земля*. Въ томъ же значеніи дается это названіе и чуждымъ сосѣднимъ странамъ.

Такимъ образомъ, послѣ показанныхъ нами, отдѣленныхъ уже заранѣе, Славянъ Ильменскихъ подъ видомъ Великаго-Новагорода; — Кривичей, въ видахъ Земель: Смоленской и Полоцкой со всею зависимою отъ понятія о Землѣ системою Бѣлорусскихъ княженій, и наконецъ переходной Псковской народности съ территоріею, прилегавшею къ озеру,—мы встрѣчаемъ среднюю Великорусскую народность въ двухъ отдѣлахъ, составившихъ понятія о Земляхъ: Землю Ростовско-Суздальскую и Землю Вятскую (Вятичей). Между народностями ихъ должно было издревле существовать различіе. Въ Ростовско-Суздальской Землѣ славянское населеніе, вѣроятно, наплыло туда изъ Новгородской Земли, посунулось изъ Смоленской и Вятской и дополнилось переселенцами съ юга, которые шли туда въ толпахъ княжескихъ дружинъ, по раздѣленіи Русскаго міра на отдѣльныя княженія. Эти славянскіе пришельцы смѣшались съ туземцами Восточно-Финскаго племени, и изъ такой смѣси образовался Великорусскій народъ. Самобытность этой Земли ясно обозначается въ лѣтописяхъ съ половины XII вѣка. Земля Вятичей, раздѣляясь въ

ь, но потомъ, когда попущена была свобода народнымъ элементамъ, она начала выдѣляться и приняла естественное очертаніе. Рязань стала центромъ, около котораго группировались другія части.

На юго-западъ отъ Земли Вятичей, мы встрѣчаемъ Землю Сѣверскую, которая также раздѣлялась по народностямъ на двѣ половины: Черниговскую и Новгородъ-Сѣверскую. До нашего времени этотъ народъ остался со своими чертами, напоминающими древнее самораздѣленіе его. Нужно только взглянуть пристальнѣе въ народныя черты уѣздовъ: Суражскаго, Мглинскаго, Стародубскаго и другихъ Задесенскихъ, до самаго Чернигова: по нарѣчію, по образу жизни, даже по физической структурѣ, народъ этотъ составляетъ средину между Южнорусскимъ, Великорусскимъ и Бѣлорусскимъ. Сѣверія составляла, въ удѣльный періодъ, самобытное цѣлое, но болѣе имѣла тяготѣнія къ югу, чѣмъ къ сѣверу.

Обширная и разнообразная южнорусская народность, въ удѣльный періодъ, обособилась системою частей, образующихъ одну Землю. Древніе Поляне образовали два княженія: Русское и Переяславское, но народность ихъ была одна, и потому Переяславль съ Кіевомъ всегда составлялъ одно тѣло, одну связь, и самые князья, тамъ сидѣвшіе, подчинялись единству народности въ своихъ стремленіяхъ. Переяславскіе князья не могли принять направленія, чтобъ обособиться отъ Кіева, какъ другіе, княжившіе среди народностей, болѣе отдаленныхъ отъ народности Русской, иначе — народности Полянъ. Другой видъ Южно-русской народности былъ Древлянскій—Полѣсье, народность Полѣшуковъ, существующая и теперь, но, послѣ древняго погрома отъ Полянъ, не развившаяся до такой степени, чтобъ начать свое самобытное существованіе въ отдѣльности отъ прочихъ частей Южной Руси. По близости къ Полѣсью на западъ, означилась Волынская Земля съ своими подраздѣленіями и княже-

*

самобытнымъ проявленіямъ жизни. Тиверцы на Днѣстрѣ и Хор-
ваты въ Червоной Руси по границамъ къ Карпатамъ, вѣроятно
близкія между собою вѣтви, явились въ политическомъ образ
частнаго княженія, подобно Землѣ Кривской, и эта Земля ока
зала очень явное стремленіе къ большему, противъ многихъ дру
гихъ Земель, обособленію, хотя не теряла окончательной нрав
ственной связи съ Русскимъ міромъ, до самаго выступлені
своего изъ него. Поляне, Улучи, Тиверцы, Хорваты, Волынян
были вѣтви очень близкія между собою, такъ что, хотя Полян
и Волынянъ помѣщаютъ въ числѣ пришедшихъ съ Дуная,
остальные являются древними обитателями, но, вѣроятно, По
ляне и Волыняне прежде жили на Дунаѣ, по близости къ Улу
чамъ, которые также прилегали нѣкогда къ Дунаю. Напротивъ
Древляне и Дреговичи, пришедшіе также съ Дуная, были, вѣ
роятно, изъ мѣстъ болѣе отдаленныхъ отъ Улучей. И тепер
по нарѣчію и образу жизни, Украинцы ближе къ Подолянамъ
Волынцамъ, чѣмъ къ Полѣщукамъ и Пинчукамъ. Хорваты
Тиверцы возвратились къ началамъ прежней частной отдѣл
ности. Какъ только князья Рюрикова дома, сыновья княз
Ростислава, сдѣлались князьями въ Галичѣ, тотчасъ же усвоил
народное стремленіе къ самобытности. Волынь и Подоль держ
лись долѣе связи съ Кіевомъ и съ Полѣсьемъ, но, послѣ паден
великокняжескаго достоинства въ Кіевѣ, примкнули къ Галич
и вошли въ круговоротъ обстоятельствъ, касавшихся обоюд
этихъ странъ. Затѣмъ, и Полѣсье, и наконецъ Русь болѣе и
менѣе показывали стремленіе примкнуть къ новому центру, обр
зовавшемуся въ Галичѣ. Судьба южно-русскихъ вѣтвей всег
была неразрывна, даже до послѣдняго подчиненія Галича Пол
шѣ, а Волыни, Подоли и Руси—Литвѣ. Оба эти государства сп
рили за единую власть надъ всею Южною Русью, сознавая
народное единство; и наконецъ, въ XVI вѣкѣ, Южная Русь опя

воей внутренней связи и нераздѣльности. Поэтому и Русь-Полянъ, и Полѣсье, и Волынь, и Подоль, и Русь Червонную, всѣ асти Южно-русской Земли и Южно-русской народности, съ ихъ астными особенностями, слѣдуетъ разсматривать какъ единую Южно-русскую Землю, всѣ исчисленныя части которой, относиельно общей своей связи, соединены еще тѣснѣе, чѣмъ въ Великой Руси Вятичи, Рязань и Суздаль въ отношеніи общей наодной связи велико-русскаго элемента.

Такимъ образомъ въ первой половинѣ нашей исторіи, періодъ дѣльно-вѣчеваго уклада, народная стихія обще-русская является зъ совокупности шести главныхъ народностей, именно: 1) Южноусской, 2) Сѣверской, 3) Великорусской, 4) Бѣлорусской,) Псковской и 6) Новгородской.

Теперь слѣдуетъ намъ указать на тѣ начала, которыя условливали между ними связь и служили поводомъ, что всѣ онѣ мѣстѣ носили и должны были носить названіе общей Русской Земли, принадлежали къ одному общему составу, и сознавали ту связь, не смотря на обстоятельства, склонившія къ уничтоженію этого сознанія.

Эти начала:

1) Происхожденіе, бытъ и языкъ.

2) Единый княжескій родъ.

3) Христіанская вѣра и единая Церковь.

Что происхожденіе пришлыхъ Славянъ было между ними паиятно и служило для нихъ признакомъ единства, частію это остаточно видно изъ сказаній въ началѣ нашихъ лѣтописей о рибытіи Славянъ съ Дуная. И теперь самое названіе «Дунай», между другими общими признаками, представляетъ что-то общее для Русскихъ племенъ: въ пѣсняхъ великорусскихъ и малорусскихъ, имя «Дунай» остается однимъ изъ немногихъ общихъ,

не могла потерять характера домашней; у враговъ были однѣ и тѣ же старыя преданія, которыя ихъ сближали, и указывали тѣмъ и другимъ на взаимное родство. Память объ общихъ герояхъ, прародителяхъ, носилась надъ племенами дыханіемъ поэзіи. Какъ помнилось происхожденіе это — можно видѣть изъ того, что Славяне Новгородскіе долго и долго имѣли тяготѣніе къ Кіеву; это объясняется тѣмъ, что жители береговъ Ильменя были вѣтвію Полянъ: ихъ нарѣчіе до сихъ поръ показываетъ близость къ Южно-русскому.

Вмѣстѣ съ преданіями о происхожденіи, соединяла Славянъ и общность основъ въ ихъ обычаяхъ и нравахъ. Хотя каждое племя, — какъ передаютъ намъ древніе лѣтописцы,— и имѣло свои преданія, свои обычаи, законы своихъ отцевъ, но въ томъ, что принадлежало одному изъ племенъ въ особенности, заключало въ главныхъ чертахъ много такого, что составляло сущность жизненныхъ началъ другаго племени. И теперь народныя пѣсни, у всѣхъ Славянъ чрезвычайно разнообразныя, имѣютъ много общаго и единаго. Въ пріемѣ и способѣ выраженія встрѣчается сходство въ пѣсняхъ народовъ, отдаленныхъ другъ отъ друга и по географическому положенію, и по исторіи. Такъ и въ пѣснѣ: «О Маркѣ Кралевичѣ» встрѣчается образъ, что этотъ герой посаженъ въ темницу, долго сидѣлъ и не зналъ ни зимы, ни лѣта; дѣвицы шли мимо тюрьмы и бросили въ тюрьму цвѣтокъ,— по этому онъ узналъ, что тогда было лѣто. Такой же образъ мы находимъ въ малорусской пѣснѣ о «Левенченкѣ». Въ сербскихъ пѣсняхъ разсказывается исторія «кровосмѣсителя»; та же исторія сохранилась въ народныхъ великорусскихъ сказаніяхъ и нѣкогда своевольно примѣнялась и къ житіямъ разныхъ свя-

ней женщины въ кукушку (въ этомъ видѣ прилетаетъ она къ матери); приходъ мертвой матери къ своему дитяти изъ гроба; превращеніе въ дерево невѣстки, преслѣдуемой злой свекровью; исторія похожденій божества; преданія о змѣяхъ и королевнахъ и о борьбѣ съ ними богатырей. Такихъ признаковъ не исчислить въ области славянской поэзіи. Сравнивая пѣсни обрядныя и самые обряды, легко найдти между ними сходство и въ тонѣ, и въ содержаніи. Много старыхъ обычаевъ, обрядовъ, вѣрованій удерживается въ сходномъ видѣ у Славянскихъ народовъ, не смотря на то, что они не могли заимствовать ихъ другъ отъ друга. Напримѣръ, купальскій огонь и дерево Марены, погребеніе лѣта въ видѣ чучела, святочныя пѣсни, хороводныя пляски и игры — общія черты. Все это доказываетъ нагляднымъ образомъ, что въ древности Славянскія племена, въ основахъ своей духовной жизни, имѣли одинакіе вѣрованія, обычаи и религіозные обряды.

Между прочимъ, особенно поразительно сходство религіозныхъ обрядовъ, отправлявшихся нѣкогда при храмѣ Святовида у Прибалтійскихъ Славянъ, съ нашими домашними и гадальными обрядами, какъ напримѣръ между гаданьемъ посредствомъ Свантовитова коня и нашимъ такимъ же гаданьемъ посредствомъ перевода коня черезъ бревно, или между обрядами на праздникѣ жатвы при храмѣ Свантовита и малороссійскими обрядами въ сочельникъ. При недостаточности свѣдѣній о древней нашей мѣстной миѳологіи, можетъ показаться, что у Славянскихъ народовъ были такія божества и такіе вѣрованія и обряды, которые были совершенно чужды другимъ соплеменникамъ; но въ сущности не совсѣмъ такъ было: достаточно можно это видѣть изъ сходства того, что дѣлалось въ Арконѣ и Ретрѣ, съ тѣмъ, что дѣлается

въ древности давалось и у насъ фантастическимъ существамъ, какъ доказываетъ слово Христолюбца; также точно открывается, что Берегини, богини чешскія, были и нашими. Названіе Марены, о которомъ мы знаемъ изъ Забоя, Славоя и Людека, по Краледворской рукописи, да изъ польскихъ лѣтописцевъ, что это—божество смерти и зимы, было и у насъ, какъ показываетъ названіе дерева Марены. Прочитавъ въ «Любушиномъ Судѣ» описаніе, какъ Любуша сидѣла на тронѣ, окруженная дѣвами, державшими символическіе знаки, мечь и праводатныя доски, какъ при нихъ стояли вода и огонь,—невольно представляется малороссійская свадьба, гдѣ женихъ съ невѣстою сидятъ на посадѣ, а передъ ними два символическихъ лица держатъ: одно—мечь, а другое—свѣчу. Умыванье у водъ дѣвицъ сохранилось до позднѣйшихъ временъ у Черногорцевъ.

Еще знаменательнѣе этихъ остатковъ язычества, исчезавшихъ вмѣстѣ съ христіанствомъ, общія Славянамъ начала общественнаго строя. Вѣчевое начало было родное всѣмъ Славянамъ Русскимъ. Повсюду, какъ коренное учрежденіе народное, является *вѣче*, народное сборище. Самое выраженіе *вѣче* есть названіе общее всѣмъ Славянамъ Русскимъ, какъ въ Кіевѣ и на Волыни, такъ и въ Ростовѣ и Новгородѣ; во всѣхъ углахъ и краяхъ Руси употребляютъ одно и то же названіе самаго драгоцѣннаго и важнѣйшаго явленія народной самобытности. Въ любви къ свободѣ Славяне Русскіе хранили завѣтное чувство всего своего племени, и что говорятъ о свободолюбіи Славянъ Прокопій, Маврикій и Левъ Мудрый, то сохранялось долго у Русскихъ Славянъ, не смотря на противодѣйствующія обстоятельства. Вѣчевое устройство должно было дѣйствовать соединительно на Русскій народъ. Уже одно общее имя *вѣча* у всѣхъ

у участвовать въ этихъ собраніяхъ; мы, напротивъ, вињ, что участвовали отъ мала до велика; перешедшій изъ одо славянскаго города въ другой видѣлъ такое же собраніе, ъ и у себя, также безъ стѣсняющихъ правилъ, вольное, шиое, и входилъ въ него легко. Вездѣ существовало раздѣленіе города и пригороды, зависѣвшіе отъ городовъ; вездѣ города и головами и центрами Земель. Всѣ коренные обычаи, не ько домашніе и религіозные, но и общественные, по сходству алъ своихъ, должны были поддерживать сознаніе единства мени Русско-Славянскаго.

Не смотря на различіе русскихъ нарѣчій, между ними сущеовало всегда столько сходства, сколько нужно было, чтобъ дый народецъ, говорившій тѣмъ или другимъ русскимъ наіемъ, видѣлъ въ другомъ единоплеменномъ сосѣднемъ народцѣ, ственное себѣ по сравненію съ другими народностями. Броіе и посёленіе между Славянами иноплеменниковъ столько же огали сохраненію между ними сознанія о племенномъ единѣ, сколько мѣшали фактическому соединенію народовъ. Кажм Славянское племя могло смотрѣть на другое, какъ на отлич отъ него во многомъ и не сознавать сродства своего съ нимъ ько до тѣхъ поръ, пока не знакомилось съ такимъ народомъ, орый равнымъ образомъ чуждъ обоимъ. Тогда изъ сравненія ялось понятіе о близости и возможность сознанія единства. имѣемъ случай наблюдать это въ наше время. Великоруссъстолюдинъ не сознаетъ родства своего съ Полякомъ, когда рѣчается съ нимъ одинъ на одинъ, но сознаніе это сейчасъ буждается, какъ скоро случай приведетъ его сравнить Поляка Нѣмцемъ или Татариномъ. Такъ въ древности, Полянинъ, рѣчаясь съ Печенѣгомъ, долженъ былъ замѣчать, что съ ъ у него нѣтъ сходства въ языкѣ, а напротивъ, есть съ ичемъ, и отсюда возникло сознаніе, что Вятичъ ему родной.

дитъ на предположеніе, что въ древности наши нарѣчія б
между собою отдаленнѣе, чѣмъ теперь. Съ другой стороны,
противъ, письменные памятники показываютъ, что вообщ
Славянскихъ народовъ въ языкахъ были такія общія фор
и слова, которыя теперь составляютъ достояніе только частн
нарѣчій. Что касается до связи между собственно руссо-слав
скими нарѣчіями, то всѣ они имѣли еще тѣ общіе признаки,
торые были имъ свойственны какъ одной особой семьѣ Слав
скаго рода. При ознакомленіи съ другими Славянскими наро
ми, напримѣръ съ Поляками или Болгарами, неизбѣжно выс
влялось предъ глаза сравнительно большее сходство народ
Русскаго материка между собою, чѣмъ каждаго изъ нихъ
прочими Славянами. Въ древности, какъ и теперь, существов
общіе русскимъ нарѣчіямъ филологическіе признаки, котор
не было, или которые иначе сложились у другихъ Славянъ.
признаки сохранились въ нашихъ лѣтописяхъ сквозь церков
книжную одежду, и указываютъ на существованіе особенност
отличавшихъ говоръ всѣхъ русскихъ нарѣчій отъ другихъ
вянскихъ. Таковы, напримѣръ: смягченіе согласныхъ, вста
гласныхъ *о* и *е*, съ перемѣною *а* въ *о*, тамъ гдѣ въ други
нарѣчіяхъ ставится двѣ согласныхъ: *нравъ—норовъ*, *о* вмѣ
е, въ словахъ: *олень*, *одинъ*, вмѣсто *елень*, *единъ*; оконча
на *т* съ твердымъ или мягкимъ полугласнымъ звукомъ
третьемъ лицѣ изъявительнаго наклоненія; замѣненіе глух
и носовыхъ звуковъ чистыми, и проч. Такимъ образомъ, С
вянинъ, какого бы то ни было Русскаго народца, видѣлъ въ С
вянинѣ другой, своей же вѣтви, болѣе родную для себя стих
во-первыхъ по сравненію съ не Славянскими племенами, ок
жавшими Славянъ, а во-вторыхъ и по сравненію съ иными
вянскими вѣтвями. Полякъ для Кіевлянина долженъ былъ п

ичныя по говору, вѣтви народа могли скорѣе слиться въ
тѣло, чѣмъ тѣ, рѣчь которыхъ представляла затрудненія
удобному взаимному пониманію; равнымъ образомъ послѣд-
, болѣе отдаленныя чѣмъ первыя, могли быть ближе треть-
, представляя условія для ближайшаго и скорѣйшаго соеди-
ія между собою, чѣмъ съ этими третьими. Наконецъ, эти
тьи, при всѣхъ отличіяхъ, имѣли вмѣстѣ съ тѣмъ достаточ-
запасъ общихъ признаковъ, чтобъ и о нихъ составилось
ятіе, какъ о родныхъ,—и такъ могла образоваться съ ними
зь, нѣсколько уже слабѣйшая, чѣмъ со вторыми и третьими.
имъ образомъ чувствовались различныя степени свойства и
стѣ съ тѣмъ различныя степени единенія. Кіевлянинъ былъ
же къ Древлянину, чѣмъ къ Кривичу и Вятичу; Галичанинъ
же къ Волынцу, чѣмъ къ Кіевлянину, ближе къ Кіевлянину,
ъ къ Сѣверянину, ближе къ Сѣверянину, чѣмъ къ Ростовцу
Рязанцу: и на этомъ основаніи завязывается болѣе тѣсная
зь Галича съ Волынью, чѣмъ Кіевомъ, чѣмъ съ Черниго-
ь, тѣснѣе съ Черниговомъ, чѣмъ съ Ростовомъ; но Росто-
ь, отдаленный по мѣстоположенію, былъ для Галичанина
ственнѣе близко-живущаго Болгарина или Поляка. Кіевля-
ъ чувствовалъ себя отдѣльнымъ въ отношеніи къ Древля-
ъ и Волынцамъ, но въ равной степени, вмѣстѣ съ Древля-
и и Волынцами чувствовалъ себя отдѣльнымъ отъ Вятичей.
онецъ, вмѣстѣ съ Вятичами, онъ чувствовалъ свое общее
ство и отдѣльность отъ Поляка и Болгарина, и отъ того
ду Кіевлянами, Древлянами и Галичанами образовалась взаим-
связь скорѣе и тѣснѣе, чѣмъ у каждаго изъ нихъ съ Вяти-
, но, съ другой стороны, и положеніе Вятичей въ отноше-
всѣхъ первыхъ трехъ было таково, что извѣстная близость

до положительныхъ стремленій къ слитію, способствуетъ стол-
новеніе съ такимъ единоплеменнымъ народомъ, котораго особен-
ности равно одинаково близки и одинаково далеки и тѣмъ и
другимъ; какъ и соединенію всего племени или племенной вѣтви,
состоящей изъ многихъ народовъ, можетъ способствовать стол-
новеніе съ массою иноплеменниковъ.

Намъ возразятъ въ этомъ случаѣ, что мы признаемъ слиш-
комъ глубокую древность за тѣми этнографическими особенно-
стями, которыя, можетъ быть, возникли уже впослѣдствіи.
Утверждаютъ, что настоящія нарѣчія и оттѣнки русской рѣчи
явились уже послѣ. Древность малорусскаго языка была не очень
давно предметомъ ученаго спора, нерѣшеннаго надлежащимъ
образомъ: выходило то, что какъ скоро одна сторона находила
въ словахъ и оборотахъ чисто малорусскій складъ, противная
отыскивала подобное въ областныхъ великорусскихъ нарѣчіяхъ.
Это отъ того, что обращали вниманіе на сходные или несходные
признаки по частямъ, а не въ ихъ совокупности. Не споримъ,
что образъ, въ какомъ является нарѣчіе и говоръ теперь, со-
ставился позже; но намъ кажется, что на тѣхъ же мѣстахъ су-
ществовали искони прародительскія отличія: отъ чего именно въ
тѣхъ предѣлахъ является система удѣльныхъ земель, въ кото-
рыхъ до сихъ поръ мы видимъ размѣщеніе разныхъ русскихъ
нарѣчій? Отъ чего бѣлорусскимъ нарѣчіемъ говорятъ именно
тамъ, гдѣ были Кривичи, и вся страна, гдѣ говорятъ имъ те-
перь, образовала *Землю Кривскую*, сознававшую свое един-
ство и отличіе отъ другихъ? Неужели бѣлорусское нарѣчіе обра-
зовалось, какъ нѣкоторые думали, отъ смѣшенія великорусскаго
съ польскимъ? Отъ чего же въ Юго-Западной Руси, которая
также, даже еще крѣпче, была соединена съ Польшею, не обра-

ходить *общее* одинакую съ Бѣлоруссами, которые были въ соединеніи съ Польшею много вѣковъ. Не споримъ, что какъ въ бѣлорусскомъ, такъ и въ южно-русскомъ нарѣчіяхъ есть вліяніе польскаго элемента, есть слова и обороты, вошедшіе въ нихъ впослѣдствіи, но такъ какъ основы народности и говоровъ различны, то очевидно, и прежде въ Бѣлоруссіи и Южной Руси существовали своеобразныя свойства, при которыхъ самое сближеніе съ Польшею выразилось иначе и въ томъ, и въ другомъ краѣ. Вмѣсто княжествъ, въ удѣльныя времена образовались системы княженій и волостей болѣе или менѣе согласно съ тѣмъ развѣтвленіемъ народностей, какое мы застаемъ впослѣдствіи и теперь, и какое, съ другой стороны, указывается на первыхъ страницахъ нашихъ лѣтописей. Эти системы волостей, или Земли, располагались согласно съ нынѣшними этнографическими особенностями. Гдѣ были Кривичи, тамъ нынѣ Бѣлоруссы; тамъ образовалась Земля,—система княженій и волостей, имѣвшихъ взаимную связь,—и такъ вошла она во владѣнія Литовскія. Гдѣ виденъ переходъ отъ Бѣлоруссовъ къ Новгородцамъ и смѣшанное нарѣчіе, тамъ образовалась Псковская земля; гдѣ были Русь-Поляне—тамъ теперь Украинцы, тамъ была система волостей *Русской* Земли; гдѣ Древляне, тамъ Полѣщуки, гдѣ Дулебы и Волыняне—тамъ Волынцы, — тамъ была система волостей Волынской Земли; гдѣ Хорваты — тамъ Червоно-Руссы, тамъ Галицкая Земля; гдѣ были Уличи, тамъ Подоляне; тамъ были бологовскіе князья. На Волыни образовалась группа княженій и волостей, имѣвшихъ одно тяготѣніе съ Галичемъ; и теперь мы видимъ на Волыни особый оттѣнокъ народности, очень близкій къ червонорусскому; какъ Украина по-Днѣпровская нѣсколько дальше и теперь отъ Червоной Руси въ этнографическомъ отношеніи, чѣмъ Волынь,—такъ и встарину Галицкая Земля имѣла ближайшее взаимное тяготѣніе съ Волынью, чѣмъ съ Русью Кіевскою. Но Украина по-Днѣпровская не имѣетъ,

что, съ устраненіемъ въ нихъ мелочей, представлялась од народность, по сравненію съ другими такими же группами, о личными отъ всѣхъ ихъ вмѣстѣ. И теперь мы видимъ, что в этнографическія особенности совершенно сообразны съ системо развѣтвленія волостей удѣльнаго уклада, и всѣ эти этнограф ческія особенности составляютъ сумму одной народности- Южно-русской. Такъ и княженія и волости встарину составля один общій разрядъ, связанный взаимнымъ тяготѣніемъ.

Но тутъ могутъ намъ возразить, что мы видимъ этнограф ческое тяготѣніе тамъ, гдѣ могло быть одно географическое о ношеніе сосѣднихъ земель. Въ такомъ случаѣ мы укажемъ Новгородъ, который долго и постоянно склонялся къ Южн русской Землѣ, и только послѣ внутренней борьбы, когда пр томъ запустѣніе Кіева лишило его тяготѣющей силы, нача тяготѣть къ Восточной Руси, но всегда съ какимъ-то внутре нимъ противодѣйствіемъ, съ готовностію склониться въ друг сторону, если бы представился случай. Вслушайтесь въ нарѣ новгородское, и вы найдете въ немъ слѣды народности, бол близкой къ Южно-русской, чѣмъ къ Московской, слѣды хо явные и рѣзкіе, но все-таки одни слѣды прежняго нарѣчі ибо Новгородъ, впослѣдствіи, не только подвергся тѣсному единенію съ Московскою народностію, но еще были употребляем насильственныя мѣры къ перерожденію туземной народнос однако, и слѣдовъ достаточно, чтобъ признать, что Велик Новгородъ, въ этнографическомъ отношеніи, составлялъ вѣт несравненно ближайшую къ Южно-русской народности, чѣмъ Великорусской и Кривской, и оттого-то между имъ и Кіево является очевидное взаимное тяготѣніе, хотя по мѣстности о былъ самою отдаленною отъ Кіева Землею. Признаки новгоро

новка слоговъ въ томъ порядкѣ, какъ и въ южно-русскомъ примѣръ *намавширъ*, вмѣсто монастырь), сохраненіе *о*, ѣненнаго у Великоруссовъ и Бѣлоруссовъ въ *а*, отбрасыва- *тъ* въ 3 лицѣ нетолько единственнаго, но и множественнаго ла глаголовъ; перемѣна *е* въ *о* послѣ шипящихъ, напр. жона сто жена; усѣченныя окончанія прилагательныхъ женскаго а, напр. высока, добра, и *ц* вмѣсто *ч* отличіе, общее съ натскимъ. Разбирая эти признаки по частямъ, можно на- ить то и другое въ разныхъ областяхъ Россіи, но совокуп- ть всего въ одномъ нарѣчіи показываетъ такое поразитель- сходство съ южно-русскимъ нарѣчіемъ, что Малороссъ, услы- ъ новгородское нарѣчіе, изумится, если не имѣлъ прежде ятія о ихъ близости, и прійдетъ невольно къ заключенію, народъ, говорящій такимъ нарѣчіемъ, долженъ былъ нѣ- да составлять одно съ Малороссомъ. Въ Землѣ Великорусской, ослѣдствіи, совершалась перетасовка народныхъ элементовъ; оизошелъ процессъ перерожденія Финскихъ народностей и при- сь Татаръ; происходили насильственныя административныя еселенія; наконецъ, двигалось населеніе само собою съ сѣвера югъ и на востокъ съ промышленными цѣлями; не смотря на это, тѣ системы, изъ которыхъ образовался Великорусскій ай, имѣютъ до сихъ поръ различную физіономію: проѣзжайте Владимірской губерніи, по этому древнему княжеству Суз- льскому — развѣ не отличенъ тамъ говоръ отъ говора рязан- аго и московскаго? Также точно представляются, въ этомъ от- шеніи, отличными отъ Московскаго, Рязанскаго и Владимир- аго края древняя Земля Вятичей, край Орловскій, Калужскій, рскій, Воронежскій.

Насъ могутъ упрекнуть въ голословности, но мы думаемъ, напоминаемъ нашимъ читателямъ вещи, давно извѣстныя. насъ много писали объ этнографіи, довольно и занимались

кимъ признакамъ, никто не брался систематически. Изучен
исторіи народа должно начаться именно съ этого. Надобно и
слѣдовать и привести въ ясность всѣ виды Русской народност
во всей совокупности ихъ отличительныхъ признаковъ. Надоб
отыскать: чѣмъ выражается отличіе одного края отъ другаг
съ нимъ сосѣдняго, въ нарѣчіи, говорѣ, образѣ жизни, постро
кахъ, одеждѣ, пищѣ, обычаяхъ, привычкахъ; надобно обозн
чить совокупности всѣхъ такихъ признаковъ, составляющих
этнографическіе виды; показать ихъ взаимные переходы и мѣс
ныя ихъ грани, и съ настоящимъ положеніемъ народност
свѣрять историческое теченіе прошедшей жизни народа. Толь
тогда и доберемся мы сколько нибудь до ея уразумѣнія. Оч
видно, это не легкая работа. Она тѣмъ болѣе трудна, что, п
самомъ тщательномъ, добросовѣстномъ, подробнѣйшемъ этн
графическомъ описаніи, останется еще то, что едва ли возмож
описать какимъ бы то ни было перомъ—физіономію народа, п
добно тому, какъ нельзя никоимъ образомъ описать живаго ч
ловѣка такъ, чтобъ можно было, по описанію, столько же зна
его, какъ живши съ нимъ.

Все это высказывается здѣсь для того, чтобы показать, ч
разнообразіе нарѣчій связывалось первостепенною и второстепе
ною близостью ихъ, и эта близость, сознаваемая народомъ, сп
собствовала поддержкѣ въ немъ взаимности и сознанія единст
въ разнообразіи.

Съ принятіемъ христіанства явился въ Руси одинъ общі
языкъ — книжный, и это была новая сильнѣйшая связь Ру
скихъ народовъ, прочнѣйшій залогъ ихъ духовной неразры
ности. Мы говоримъ—съ принятіемъ христіанства; ибо если пр
нять, что договоры Олега и Игоря писаны были тогда же, ког
заключались, то, вѣроятно, ихъ писали или переводили русск
христіане, и если бы даже язычники, то они должны были пол

гда во всѣхъ углахъ Россіи, въ какой бы то ни было вѣтви родной, въ церквахъ раздался одинъ языкъ; власть старалась редать свой голосъ однимъ и тѣмъ же языкомъ; событіе станы—случилось ли оно въ Кривской Землѣ, или въ Руси, или Новгородѣ — записывалось тѣмъ же самымъ языкомъ. Знаиство съ правилами вѣры и нравственности происходило чеъ посредство этого языка. Явились школы, и въ этихъ шкохъ учили на томъ же языкѣ, не обращая вниманія на то — ь какого племени были учащіеся. Такимъ образомъ, вездѣ и всюду, явилось одно орудіе выраженія высшихъ потребностей зни. Пока книжный языкъ существовалъ въ своей чистотѣ, ковное единство не могло быть прервано, какъ оно не прерва-, въ этомъ отношеніи, не только между Русскими и Червоноссами, составлявшими нѣкогда одно федеративное тѣло, но и жду Сербами и Русскими, не смотря на то, что никогда не ддерживалось другими политическими условіями, подобно часмъ Русскаго народа. Австрійская политика очень благоразумно четъ въ наше время уничтожить употребленіе церковно-сланскаго языка въ школахъ Червоной Руси, подъ благовиднымъ едлогомъ покровительства народной рѣчи. Она изъ опыта едшествовавшей исторіи Славянъ знаетъ, что этотъ языкъ лъ и есть сильнѣйшій двигатель сродства племенъ и взаимго братства. *Языкъ* доставилъ намъ единство. Но самъ по бѣ языкъ не былъ достаточенъ для водворенія единства потическаго. Онъ не могъ даже вытѣснить, истребить и замѣть собою нарѣчія, во-первыхъ потому, что до извѣстной степни, въ нѣкоторыхъ отношеніяхъ былъ столько же чуждъ нардной рѣчи, какъ въ другихъ близокъ; и во-вторыхъ, что бучи достояніемъ однихъ образованныхъ того времени людей, саясь извѣстныхъ только высшихъ проявленій жизни; не

живучесть народнаго слова при существованіи книжнаго. Язык книжный самъ по себѣ былъ достаточенъ только для того, чт бы части, достигавшія самобытности вслѣдствіе коренныхъ н родныхъ особенностей и историческихъ обстоятельствъ, не т ряли связи между собою; чтобъ каждая часть имѣла у себя в равной степени то, что было священно и для другой части, – но онъ былъ недостаточенъ для того, чтобы всѣ части могл перестать быть тѣмъ, чѣмъ до того времени были, и стат тѣмъ, чѣмъ ни одна изъ нихъ не была.

Второе звено, соединившее части Русской Земли въ эту пе вую половину русской Исторіи, былъ княжескій родъ. Онъ сп собствовалъ единству даже своимъ развѣтвленіемъ, своимъ мн гообразіемъ. Обыкновенно привыкли (издавна это ведется) ж лѣть объ удѣльной системѣ, жаловаться на ея безпорядки, д мать, что она замедляла прогрессъ русской жизни, приписыва ее неблагоразумію Ярослава, и если извинять его, то единствен грубостію и невѣжественностію вѣка. Но Русскій міръ и не мог иначе быть единымъ. Именно только этимъ поддержалась свя его. Не Ярославъ выдумалъ дѣлить Россію дѣтямъ, даже Владиміръ. Въ договорѣ Олега говорится о свѣтлыхъ князьях сущихъ подъ его рукою. При Владимірѣ эти старые удѣльн князья замѣнены другими изъ одного рода. Это могло повес только къ большему единству, а не къ раздробленію. Удѣльн порядокъ вытекалъ изъ сущности положенія, въ какомъ нах дились народы, составившіе впослѣдствіи Русскую держав Чтобы соединить разсѣянныя, раздѣленныя одни отъ других племена, нужно было именно то, чтобъ и у того и другаго н рода были начальники, родственные между собою: тогда и н родное сознаніе взаимнаго родства получало себѣ пищу. Искат ли источника этой народной связи посредствомъ единаго началь ствующаго рода въ такъ называемомъ родовомъ бытѣ Восто

вленіе слишкомъ всеобщее, повсемѣстное: Людовикъ XIV ду-
ь же, что не существуетъ болѣе Пиренеевъ, когда посадилъ
испанскій престолъ внука; и Наполеонъ хотѣлъ поддерживать
зь подчиненныхъ себѣ націй тѣмъ, что сажалъ на престолы
маніи и Италіи своихъ братьевъ и зятьевъ. И въ средніе
а феодальное разнообразіе находило для себя связь частей въ
ственныхъ союзахъ. Только вездѣ на Западѣ явленіе это не
о до такой степени первостепеннымъ, фундаментальнымъ
всего механизма общественнаго строя, какъ у насъ. У насъ
ало соединенія частей, основа государственнаго быта воз-
ла отъ призванія княжескаго рода извнѣ. Впрочемъ, и у
ь форма единства Рюрикова рода не представляла единствен-
возможнаго, незамѣнимаго ничѣмъ, способа соединенія час-
предѣлъ его былъ уже видимъ. Съ развѣтвленіемъ княжес-
ь вѣтвей, съ неизбѣжною сообразностію такого рода развѣт-
нія съ народными дѣленіями, значеніе князей, какъ началь-
овъ Земли, стало упадать. Уже въ XII вѣкѣ видно, какъ
одное начало всплыло наверхъ и взяло перевѣсъ надъ кня-
кимъ. Вмѣсто того, чтобъ князь наслѣдовалъ, онъ избирался
лою; вмѣсто того, чтобъ быть единымъ начальникомъ и пред-
ителемъ, — являлось по нѣскольку князей разомъ предводи-
ими въ одномъ и томъ же мѣстѣ заразъ, и въ то же время
кность ихъ замѣняется уже не князьями. Такъ въ 1180 г.
ополченіи городовъ Кривской Земли, изъ двухъ городовъ —
ебска и Полоцка — начальствуютъ князья, а изъ другихъ
хъ — не князья. Въ Галичѣ князья до такой степени поте-
и свое древнее значеніе, что ихъ судили и казнили смертью,
ѣ простыхъ людей, а мѣста ихъ пытались занимать люди
княжескаго рода Въ Новгородѣ, оставшемся внѣ татарскаго
оеванія, продолжались развиваться старыя стихіи, и въ XIV —
вѣкахъ уже не стало необходимости держать князей, а от-

*

былъ у насъ замѣненъ единодержавнымъ, то все-таки онъ ран
или поздно долженъ былъ уступить другому, болѣе сообразном
съ дальнѣйшимъ ходомъ народной жизни, которая выработы
вала, хотя медленно, свои начала. Самое единство княжеска
рода было формою выше той, какая существовала въ видѣ на
роднаго управленія — «кождо родомъ своимъ», т. е. своими на
чальниками, не имѣвшими между собою родственной связи
Если, при воздѣйствіи чужеземномъ, единство рода княжеска
должно было уступить высшей формѣ — единодержавію москов
скому, то, безъ этого воздѣйствія, оно бы уступило иной, нов
формѣ единства, какую выработала бы сама изъ себя народна
жизнь.

Болѣе или менѣе князья размѣщались параллельно народно
стямъ, и, такимъ образомъ, ихъ родовое единство между собо
шло въ параллели съ сознаніемъ единства народностей. Род
дома Изяслава Владимировича постоянно княжилъ въ Полоцкѣ
и развѣтвлялся въ Землѣ, имѣвшей одно тяготѣніе съ Полоц
комъ. Домъ Святослава Ярославича, со всѣми его развѣтвл
ніями, помѣстился въ Сѣверщинѣ и образовалъ княжественну
двойственность, сообразно двойственности Земель—собствен
Черниговской и Новгородъ-Сѣверской. Князь сѣверскій был
ближе къ черниговскому, чѣмъ къ кіевскому, и народность с
верская была ближе къ черниговской, чѣмъ къ кіевской.
князь сѣверскій не терялъ все-таки связи съ рязанскими и
суздальскими князьями: все-таки онъ считалъ послѣднихъ пр
исходящими изъ одного съ нимъ рода, и только далѣе отъ нег
чѣмъ были къ нему черниговскіе. Такъ и народъ въ Сѣверско
области считалъ народъ суздальскій и рязанскій далѣе от
себя, чѣмъ Черниговцевъ, но сознавалъ, что и Суздальцы -

къ показываетъ напр. такое выраженіе: *бяшетъ бо ему тя-
а съ Рюрикомъ и съ Давидомъ и съ Волынскою Землею*
190 г. Ип. Спис., 140). Князь могъ не поладить съ своимъ
сѣдомъ и народъ могъ раздѣлять съ нимъ его неудовольствія;
также народъ могъ не поладить съ другою вѣтвію общаго
сскаго народа; и какъ у князей ссоры были усобицами, такъ
въ народѣ брань одного края съ другимъ была домашняя, а
внѣшняя война. Этимъ сознаніемъ сродства объясняется но-
му Новгородцы, воюя до неистовства съ Суздальцами, въ на-
лѣ XIII вѣка, послѣ того опять находились съ ними въ связи
принимали оттуда князей, и отчего тѣ же Новгородцы, за-
щая свою независимость противъ покушеній московскаго еди-
властія, въ то же время никакъ не могли оторваться отъ
сковской Земли и принять, въ отношеніи ея, тотъ образъ
йствій, какъ въ отношеніи чужихъ, напримѣръ, Нѣмцевъ или
ведовъ. Если бы въ Россіи не возникло удѣльнаго порядка,
и бы возможно было, чтобы Ярославъ, соединивъ Русскія
раны подъ одну власть, передалъ все вмѣстѣ одному изъ сы-
вей, то, безъ сомнѣнія, Русская Земля скорѣе могла бы по-
рять единство, чѣмъ при раздѣленіи на удѣлы. Тогда должны
ли бы оставаться тѣ старѣйшины-князья, которые существо-
ли до прибытія Рюрикова дома, или — Земли управлялись бы
мѣстниками кіевскаго князя. Въ первомъ случаѣ, старѣйшины
зныхъ родовъ, не имѣя между собою кровнаго единства, ста-
лись бы каждый о совершенномъ обособленіи своихъ Земель,
ходясь въ отношеніи кіевскаго князя какъ покоренные,
вствовали бы надъ собою иго и старались бы освободиться
ъ него. Естественно, тогда между всѣми ими несравненно
ло бы менѣе связи, чѣмъ между князьями *одного* рода. Во

ляли бы Кіеву сосредоточить свои силы для насильственна
удержанія въ своей власти такого множества народовъ, на
комъ огромномъ пространствѣ: послѣдовало бы совершен
разложеніе. Даже если бы всѣ народы сживались со своими
мѣстниками и покорно повиновались имъ, то и тогда связи
ховной было бы меньше, чѣмъ при существованіи удѣльна
порядка; ибо такіе намѣстники не были бы такъ связаны меж
собою, какъ родственные князья. Указываютъ на горькія
слѣдствія княжескихъ споровъ и дѣлежей. Но безъ сомнѣн
еслибъ не было удѣловъ родовыхъ, то усобицы между народа
были бы неизбѣжнѣе, и были бы гораздо жесточе, губительн
разрушительнѣе. Напротивъ, княжескія усобицы способствова
поддержанію народнаго единства Россіи, посредствомъ знако
ства частей между собою. Безъ нихъ сообщеніе между родстве
ными племенами было бы рѣже; въ такомъ большомъ числѣ
сѣщающихъ далекія страны тогда не было бы. Вспомнимъ,
примѣръ, упорную войну суздальскихъ князей съ кіевскими
половинѣ XII вѣка? Едва ли бы могло быть по какому нибу
мирному поводу столько Суздальцевъ въ Кіевѣ. Всякій,
возвращался домой, разсказывалъ о далекой Землѣ, и изъ ро
въ родъ, въ семейныхъ преданіяхъ, укоренялась привычка сч
тать народонаселеніе того и другаго края близкимъ къ своему,
расширялся кругъ географическаго понятія о томъ, что та
составляетъ *свое* и *чужое*.

И вотъ, то, что съ перваго взгляда, кажется, наиболѣе пр
пятствовало единству, на самомъ дѣлѣ служило этому единст
поддержкой. Выше мы коснулись воцаренія Гедиминовичей. Ко
въ XIV вѣкѣ княжеская рюриковская линія стала замѣнять
гедиминовою, связь между Западной и Восточной Русью ослабл
Москва и Литва часто смотрѣли на себя какъ на чужихъ дру
другу, какъ на особенныя государства. Народъ и въ Москвѣ

зобновляли старое знакомство, хотя и печальнымъ образомъ. ставаясь въ покоѣ, Москвичъ забывалъ, что Литвинъ-Бѣлоуссъ—его кровный; у него это выходило изъ памяти при долмъ нестолкновеніи съ сосѣдями-единоплеменниками.

Въ числѣ началъ, поддерживавшихъ единство Руси, слѣдуетъ погавить и то, что, въ тоже время, еще больше княжеckихъ усобицъ, ѣшало ея единству—безпрестанныя непріязненныя отношенія ъ иноплеменникамъ, сновавшимъ или осѣдлымъ между Славяноусскими народами. Одна часть ихъ была осѣдлая Финская, поoряемая Славяно-Руссами; а другая, напротивъ—кочующая, ападающая, въ образѣ Половцевъ и ихъ кочевой братіи, разоявшая славянскую гражданственность, а въ образѣ Татаръ—авоевательная и поработительная. И тѣ и другіе препятствовали орядку гражданственной стройности, а между тѣмъ противъ собтвенной воли помогали сознанію единства. Такъ, когда на Южую Русь нападали Половцы, нѣсколько разъ князья забывали вои несогласія и собирались какъ бы въ крестовый походъ проивъ враговъ вѣры и своей народности. Въ умахъ Русскаго наода образовалось понятіе, что есть такіе народы, которые—раги всѣмъ вѣтвямъ его, а чрезъ это понятіе поддерживалось понятіе о взаимности и сродствѣ своихъ народныхъ вѣтвей. то понятіе еще болѣе развилось во время татарскаго завоеваія. Тогда повсюду, кто только принадлежалъ къ Русскому наоду, проникался, то въ большей, то въ меньшей степени, чувтвомъ враждебности къ покорительному народу. Эта враждебость поддерживала, даже и впослѣдствіи, древнюю связь Южой и Западной Руси съ Восточною. Такъ, разомъ на Днѣпрѣ и а Дону составилось воинственное общество казаковъ—съ цѣлію ротивостоять татарскому и турецкому покорительному началу, нерѣдко польскіе и русскіе государи, среди безпрерывныхъ заимныхъ несогласій, приходили къ мысли о союзѣ противъ

вать противъ Татаръ и Турокъ. Враждебность къ этимъ народамъ перешла преемственно изъ тѣхъ вѣковъ, когда славяно-русскіе народы боролись съ тюркскими племенами, бродившими нѣкогда по широкому материку Россіи. Та же борьба, которая русская стихія выдерживала въ IX и въ X столѣтіяхъ противъ Печенѣговъ, явилась потомъ въ XII въ религіозной враждѣ противъ невѣрныхъ Половцевъ, когда русскія дружины ходили въ ихъ степи по призыву Мономаха и Игоря; она приняла, въ XIV вѣкѣ, значеніе освобожденія отъ чуждаго ига при Димитріѣ Донскомъ, и руководила важнѣйшими явленіями внѣшней политической жизни до позднѣйшихъ временъ во враждѣ съ мусульманскимъ турецкимъ Востокомъ. Есть въ исторіи завѣтныя племенныя ненависти; онѣ развиваются вѣками, то утихаютъ, то разгораются отъ обстоятельствъ; то засыпаютъ, то вновь пробуждаются; проходятъ черезъ разные виды историческихъ перемѣнъ и даютъ направленіе народнымъ силамъ и тонъ народнымъ думамъ. Къ такимъ враждебнымъ явленіямъ принадлежитъ борьба славянскаго племени съ турецкимъ или тюркскимъ. Ея источникъ скрывается во мракѣ доисторическихъ временъ. Мы знаемъ только ея продолженіе, и не видимъ начала, и для насъ такія черты легко представляются коренным племеннымъ свойствомъ, какъ дѣлаемъ мы со всѣмъ, чему не можемъ доискаться начала въ тѣхъ сумрачныхъ вѣкахъ, откуда нѣтъ ничего положительно достовѣрнаго.

Есть еще признаки племенной враждебности къ иному племени, также непріязненному къ Славянамъ, съ незапамятныхъ временъ—къ племени нѣмецкому. Но эта враждебность, составляющая всю сущность исторіи Западныхъ Славянъ, касалась легче нашихъ, Восточныхъ. Признаки ея можно видѣть во враждебныхъ отношеніяхъ Новагорода и Пскова къ Ливонскимъ рыцарямъ и Шведамъ, и равнымъ образомъ въ томъ воззрѣніи

ристіанства, защищая свободу языческой совѣсти отъ насильственнаго крещенія. Во враждѣ этой участвовали всколзь и другія русскія вѣтви. Въ ополченіяхъ Великаго-Новагорода и Пскова отличались и Суздальцы, и Смольняне, и Полочане. Съ своей стороны Нѣмцы, поработивъ Прибалтійскихъ Славянъ, готовились подвергнуть той же участи и сѣверныхъ Русскихъ Славянъ, и въ XIII вѣкѣ уже успѣли покорить Псковъ, но были поражены Новгородцами, подъ предводительствомъ Александра Невскаго. Съ тѣхъ поръ Псковская Земля стала полемъ, гдѣ безпрестанно разыгрывалась и воспитывалась старая вражда Славянъ къ Нѣмцамъ, вражда, которой первые зачатки также теряются въ доисторическомъ сумракѣ. Съ Нѣмцемъ, въ понятіи всѣхъ Русскихъ, безъ различія народныхъ видовъ, соединялось представленіе о чемъ тотяготѣющемъ, высокомѣрномъ, посягающемъ на свободу нашу; Русскій ставилъ его въ противоположность къ себѣ, независимо отъ того, былъ ли самъ этотъ Русскій — Суздалецъ, Смольнянинъ, Псковитянинъ, Новгородецъ и т. д.

Важнѣйшимъ звеномъ единства русскихъ частей сдѣлалась православная христіанская вѣра, со времени ея введенія и распространенія по Руси. Не станемъ безусловно раздѣлять мнѣнія о чрезвычайной быстротѣ распространенія вѣры между русско-славянскими народами, хотя не можемъ отрицать, что изъ множества народовъ, обратившихся къ христіанству въ разныя времена, міръ русско-славянскій принялъ Божественное Откровеніе съ меньшимъ упорствомъ, чѣмъ многіе другіе народы. Но то несомнѣнно, что всѣ исчисленные выше соединительные элементы были бы слабы и недостаточны для водворенія единства народовъ русскаго міра, безъ содѣйствія православной религіи. Христіанство дало отдѣльнымъ частямъ народа такіе элементы, которые для всѣхъ составляли высочайшую святыню и въ то время были въ равной степени общими для всѣхъ. Православная

влетворялась только посредствомъ церкви. Кто только былъ, по тому времени, человѣкъ образованный, тотъ или принадлежалъ къ церкви, или вращался въ кругу понятій церковныхъ.

Масса, инстинктивно всегда уважающая людей, стоящихъ выше ея по образованію, получила понятіе о томъ, что выше ея по духовному смыслу и, слѣдовательно, достойно уваженія, а это высшее не принадлежало уже ни къ какой частной народности. Оно было русское. Церковное богослуженіе воспитывало въ массѣ чувство единства. Новгородецъ въ Суздалѣ, Черниговецъ въ Полоцкѣ, слышали въ церкви тотъ же языкъ, какъ у себя дома, видѣли тѣ же обряды, тотъ же церковный порядокъ; всѣхъ учили содержать одни и тѣ же посты, читать тѣ же молитвы, почитать однихъ и тѣхъ же святыхъ, искать въ одномъ для всѣхъ, спасенія и утѣшенія; такимъ образомъ укоренялось въ каждомъ понятіе, что святыня его сердца—общая для всѣхъ вѣтвей Русскаго народа: и такъ онъ со всѣми другими составляетъ единое тѣло.

Православная церковь ввела въ нашу жизнь множество новыхъ формъ, обычаевъ, не только церковныхъ, но и домашнихъ, вошедшихъ въ частный бытъ равнымъ образомъ во всѣхъ русскихъ краяхъ. Установились понятія о томъ, какъ при какомъ нибудь извѣстномъ обстоятельствѣ слѣдуетъ сѣсть или стать, ѣсть и пить; образовались разныя приличія и правила общежитія, сообразныя съ достоинствомъ православнаго человѣка и, слѣдовательно, общія для всей Русской Земли. Возникали монастыри, появлялись мощи, чудотворныя иконы, составились преданія, которымъ вѣрилъ и Ростовецъ, и Новгородецъ, и Кіевлянинъ, и Сѣверянинъ, на сколько каждый былъ знакомъ съ вѣрою. Нѣкоторые монастыри прославились скоро и заслужили всеобщее уваженіе; таковъ былъ самый ранній—Печерскій. Въ разныхъ мѣстахъ одни за другими являлись обще

тыни.

Наконецъ, вводились церковные законы, развивали въ народѣ юридическія понятія и распространяли во всѣхъ русскихъ краяхъ одинаковое воззрѣніе на святость права. Христіанская религія принудила измѣнить взглядъ на многое, и то, что считалось прежде нравственнымъ, стало безнравственнымъ, какъ, напримѣръ, понятіе о мести у язычниковъ; такъ точно, христіанская вѣра истребляла мѣстную языческую святыню въ разныхъ краяхъ и замѣняла своею всеобщею для всѣхъ въ одинаковой степени. Народъ уже доживалъ до той эпохи, когда обычаи его должны были принять значеніе права; по крайней мѣрѣ такъ было въ нѣкоторыхъ странахъ, напримѣръ, у Полянъ. Доказательствомъ служитъ «Русская Правда»—сборникъ обычаевъ и постановленій власти, уже записанныхъ и принявшихъ значеніе руководства для случаевъ подобныхъ тѣмъ, какіе рѣшаемы были прежде. Но съ народнымъ разнообразіемъ Русь не скоро могла дойдти до водворенія общихъ законовъ, или до соединенія народныхъ обычаевъ.

На широкомъ пространствѣ русскаго материка было слишкомъ много, для каждаго изъ народовъ, своихъ условій развитія гражданственности, которыя никакъ не могли сходиться съ существовавшими въ другихъ русскихъ краяхъ. Не было бы и необходимости, не взошло бы даже въ голову составителю законовъ наблюдать какое нибудь единство для всѣхъ частей; слѣдовательно, если бы, въ разныхъ краяхъ Руси, обычаи и стали превращаться въ положительные писанные законы, то эти законы способствовали бы скорѣе разрозненности частей, вмѣсто ихъ соединенія. Законы, отличавшіе Землю отъ Земли въ юридическомъ отношеніи, укоренялись бы и дѣлались для своей

духовенства, связаннаго узами одного законоположенія и получавшаго вездѣ одно и то же воспитаніе. Во всѣхъ духовныхъ предметахъ и даже въ значительной части мірскихъ отношеній, духовенство было изъято отъ всякаго свѣтскаго суда, зависѣло отъ своихъ епископовъ: епископъ отъ митрополита, митрополитъ отъ патріарха; такимъ образомъ вся церковная администрація изображала одну цѣпь, протянутую по всей Россіи, а крайнее звено ея находилось въ Царьградѣ, за предѣлами русской земли. Духовенство въ большей части своихъ отношеній къ народу стояло выше мѣстныхъ обычаевъ и понятій, налегало на народъ своею нравственною силою и, вмѣсто народныхъ старыхъ правилъ, вводило новыя, общія и равныя для всѣхъ частей Русскаго міра. Въ древности духовенство пользовалось правами гораздо большими, чѣмъ впослѣдствіи, судилось по греческимъ писаннымъ законамъ, апостольскимъ и соборнымъ правиламъ. Такимъ образомъ, люди этого класса, имѣвшіе право на всеобщее уваженіе, были внѣ мірскихъ условій, проповѣдывали одно и то же, одному и тому же учили, указывали одну цѣль. Такъ образовалась идея церкви, общества, не связаннаго съ мѣстностію, не прикованнаго къ одной Землѣ, и съ нею совокупно развивалась идея объ общности всѣхъ Русскихъ Земель, о единствѣ русскаго народа. Священникъ—былъ ли онъ Новгородецъ, Кіевлянинъ, Суздалецъ, долженъ былъ жертвовать своими мѣстными отношеніями требованіямъ церкви. Церковное законоположеніе не ограничивалось однимъ духовенствомъ да духовными дѣлами; оно подчиняло себѣ многія стороны житейскія и имѣло право исключительно судить преступленія противъ обязанностей семейнаго быта: въ спорахъ о наслѣдствѣ, въ семейныхъ распряхъ обращались къ духовному посредству, а духовенство

ованіямъ. Судъ святительскій долженъ былъ совершаться одинаково по всей Россіи. Духовенство, пріучаясь смотрѣть на всю Россію как на единое тѣло, научало и князей смотрѣть на нее акъ же. Такъ, въ 1189 году, по поводу захвата Галича Угри, митрополитъ говорилъ князьямъ Святославу и Рюрику: «се ноплеменники отъяли отчину вашу, и лѣпо вамъ потрудитися». акимъ образомъ, онъ указывалъ князьямъ прежде всего—забывъ, на время, свои споры, выручить Русскую Землю отъ неусскихъ, кому бы изъ князей ни досталось потомъ вырученное.

Съ церковнымъ законоположеніемъ входили къ намъ, въ видѣ рибавленій къ «Номоканону», мѣста изъ гражданскихъ законовъ Византійской имперіи, такъ называемые «градскіе законы». еизвѣстно, имѣли ли они когда нибудь всеобщую обязательную илу, но нѣтъ сомнѣнія, что, прилагаясь обыкновенно въ видѣ ополненій къ церковному законоположенію, которое было обязательнымъ, они пользовались уваженіемъ и, слѣдовательно, олжны были внѣдряться въ русское правосудіе. При недостаткѣ обственнаго гражданскаго законодательства, судъ и рѣшенія ѣлъ естественно должны были зависѣть отъ ума и наклонностей удей. Получая вначалѣ просвѣщеніе единственно изъ книгъ, ереведенныхъ съ греческаго, не иначе, какъ съ понятіями, аимствованными изъ сферы церковной, эти судьи — были ли ни князья или тіуны, или же выборные народомъ,—необхоимо должны были иногда обращаться къ этимъ кодексамъ, гдѣ одержались готовыя рѣшенія на случаи, которые могли встрѣиться, и на которые не было правилъ въ русскомъ обычномъ равѣ, или же когда рѣшеніе ихъ, по обычному древнему праву, ротиворѣчило христіанству. Ничего не могло быть естественнѣе ля князя или, вообще, для судьи, ставшаго въ тупикъ на су-

епископами обь устроеніи земскомъ; то же дѣлалъ и Ярославъ; а епископы эти были Греки, и, конечно, не могли дать совѣта иначе, какъ въ духѣ «Номоканона», не только въ церковной, но и въ гражданской сферѣ. И впослѣдствіи, князья нерѣдко, въ дѣлахъ гражданскаго управленія и суда, обращались къ епископамъ, игуменамъ, священникамъ. Духовенство, составляя себѣ понятіе о долгѣ, сообразно своему воспитанію, неизбѣжно должно было давать совѣты, сходные съ греческимъ законодательствомъ. Вѣроятно, у каждаго святителя былъ экземпляръ «Кормчей», съ ея добавленіями, и святитель оттуда могъ черпать для вразумленія судей, и во всѣхъ странахъ Русскаго міра святители одинаково руководили судебными рѣшеніями. Такимъ образомъ, въ разныхъ земляхъ прививались къ народу одинакія юридическія понятія. Вліяніе духовенства въ гражданскомъ управленіи и судѣ простиралось не на однихъ князей, но и на массы народныя, на вѣча. Въ Новгородѣ, во время полнаго развитія его свободы, власть и вліяніе архіепископа на суды были во всей силѣ. Владыки были представителями не однихъ церковныхъ, но и политическихъ интересовъ страны.

Наука духовенства была одна; гражданскія, нравственныя, юридическія понятія были одни, какъ воспитанные на одной почвѣ. Плоды вліянія духовенства на собранія народныя вездѣ должны были являться одинакими послѣдствіями для народной жизни, въ Новгородѣ, и въ Полоцкѣ, и въ Кіевѣ, и повсюду.

«Кормчая Книга» съ гражданскими законами расширила значительно кругозоръ нашихъ понятій и внесла, конечно только для тѣхъ, которые стояли на челѣ народной образованности, новые взгляды. Она должна была пріучить умъ ихъ возводить факты къ юридическимъ понятіямъ. Нѣкоторыя понятія были вновь внесены, другія развиты. Нельзя не указать на то, что «Кормчая», подъ вліяніемъ духовенства, при каждомъ случаѣ

вія. Духовенство было на сторонѣ права родоваго старѣйшинства князей и поддерживало его въ противорѣчіи съ правомъ вольнаго народнаго призыва. Андрей утвердился во Владимирѣ, и лѣтописцы, духовные по званію, оправдываютъ его и преемниковъ его въ стремленіи къ верховной власти надъ всѣми Русскими Землями. Съ благословенія Церкви, въ лицѣ митрополитовъ, утвердилась Москва; съ благословенія Церкви Іоаннъ III уничтожилъ новгородскую свободу. Зародышъ единовластія—въ пришедшихъ къ намъ еще въ X и XI вѣкѣ греческихъ понятіяхъ и больше всего въ «Кормчей», гдѣ еще въ эти, далекія отъ господства единодержавія, времена читали наши предки, что «народы, которые не имѣютъ властелина, а управляются сами собою,—варвары!...»

Аристократическіе зачатки, которые были у Славянъ чрезвычайно слабы, развивались у насъ отъ византійскихъ понятій о противоположности благороднаго происхожденія однихъ и низкаго званія другихъ. Вмѣстѣ съ книгами, законами, обрядами и книжнымъ воспитаніемъ духовенства, къ намъ занесенъ изъ Византіи апотеозъ церемоній, формальности. Славяне были одно изъ племенъ, менѣе многихъ носившее въ себѣ склонность къ этому во время принятія христіанства. Почти всегда, какъ только самобытныя славянскія силы сколько нибудь развивались, являлось противное желаніе: обойдти всякое правило, освободиться отъ всякой формальности, прямо браться за содержаніе безъ оболочки. Византійское вліяніе ввело къ намъ понятія о святости извѣстнаго рода формъ, обрядовъ, мелочныхъ обычаевъ. Мы говоримъ здѣсь не о церковныхъ обрядахъ, но о житейскихъ, которые внѣдрились въ жизнь нашихъ верховныхъ лицъ и высшихъ классовъ.

однако уже потому, что онъ былъ родъ, условливалъ необходимость раздѣленія, потому что каждый изъ членовъ рода имѣлъ право на волость, то есть на право управленія Землею. Великое пространство препятствовало слитію нарѣчій, а церковный языкъ, какъ ни соединялъ проявленіе умственнаго труда во всей Россіи, какъ ни служилъ органомъ слова, вразумительнымъ и священнымъ для всѣхъ Русскихъ, но уже потому, что былъ не народный, не могъ сдѣлаться житейскимъ языкомъ и вѣчно оставался только книжнымъ. Наконецъ, и самая церковь не въ силахъ была, при всѣхъ своихъ элементахъ единства, привести къ нему и народъ безъ особенныхъ другихъ сильныхъ, пособляющихъ, толчковъ. Во-первыхъ, церковь уже по духу своему не предпринимаетъ крутыхъ мѣръ: развивая въ человѣкѣ то, что принадлежитъ проповѣдуемому ученію, оставляетъ рости и его собственной природѣ. Если признаки язычества, какъ показываютъ «Вопросы Кирика», были еще ощутительны въ XII вѣкѣ, то, конечно, церковныя правила и поученія не могли такъ скоро передѣлать всѣхъ понятій народа; не могли даже помѣшать образовываться въ народѣ новымъ, роднымъ понятіямъ мимо вліянія и участія церкви. Пока на первыхъ порахъ высшее духовенство было изъ Грековъ,—власть церкви могла еще быть чѣмъ то внѣшнимъ, переработывающимъ народъ и непринимающимъ ничего отъ него самого; но когда высшее духовенство, какъ и низшее, стало выбираться изъ своихъ, изъ Русскихъ, тогда народныя привычки пробивались чрезъ монашескія мантіи, а русскій народный умъ проглядывалъ изъ подъ клобуковъ, подъ которыми головы обязаны были мыслить иначе, не по русски, а по византійски. Духовные стали входить въ интересы своихъ земель, гдѣ были епископами, или же откуда сами происходили. Чувство любви къ мѣстной родинѣ и понятія

изъ народа, не получивъ, какъ должно думать, такого воспитанія, которое бы его съ малыхъ лѣтъ отдѣляло отъ народа, наконецъ—женатое и, слѣдовательно, связанное и родствомъ и житейскими нуждами съ народомъ, конечно, носило на себѣ столько признаковъ частной, особенной народности, сколько и всенивеллирующаго византизма.

И вотъ начала, соединяющія земли между собою, хотя и были достаточны для того, чтобы не допустить эти земли распасться и каждой начать жить совершенно независимо отъ другихъ, но не на столько были сильны, чтобы заглушить всякое мѣстное проявленіе и слить всѣ части въ одно цѣлое. И природа, и обстоятельства историческія—все вело жизнь Русскаго народа къ самобытности земель, съ тѣмъ, чтобы между всѣми землями образовалась и поддерживалась всякая связь. Такъ Русь стремилась къ федераціи, и федерація была формою, въ которую она начинала облекаться. Татарское завоеваніе сдѣлало крутой поворотъ въ ея государственной жизни.

1859.

ДВѢ РУССКІЯ НАРОДНОСТИ.

ДВѢ РУССКІЯ НАРОДНОСТИ.

Безъ всякаго сомнѣнія, географическое положеніе было пер-
мъ поводомъ различія народностей вообще. Чѣмъ народъ
оитъ на болѣе дѣтской степени цивилизаціи, тѣмъ болѣе и
орѣе географическія условія способствуютъ сообщенію ему
оеобразнаго типа. Не имѣя твердыхъ началъ, народы легко
мѣняются, переходятъ съ одного мѣста на другое, потому что
пасъ воспитанія, полученнаго на прежнихъ жилищахъ, слиш-
мъ скуденъ,—и развиваясь на новосельѣ, они принимаютъ и
воиваютъ легко новыя условія, какія сообщаются имъ харак-
ромъ мѣстности и стеченіемъ обстоятельствъ. Борьба можетъ
ыть тѣмъ незначительнѣе, чѣмъ менѣе въ народѣ того, на что
ожно опереться. Но тѣ, которые на прежней родинѣ успѣли
олучить что нибудь такое, что удовлетворяло ихъ, сознавалось
олезнымъ или священнымъ, тѣ, и перемѣняя отечество, пере-
осятъ въ него старые зачатки, и они для нихъ становятся точ-
ами опоры, когда условія новаго отечества начнутъ побуждать
хъ къ самоизмѣненію. Понятно, что Англичанинъ, переселив-
йся близко къ тропикамъ, долго будетъ сохранять свою циви-
изацію, свои привычки и понятія, пріобрѣтенныя воспита-
іемъ на своемъ сѣверномъ островѣ. Напротивъ, если бы пере-
ести толпу американскихъ Индійцевъ въ Россію, то при сооб-
еніи съ Русскими они бы усвоили образъ господствующей ту-

то, что напоминало имъ отдаленную родину. Въ глубокой др ности, во времена юности народовъ, переходы ихъ изъ края край порождали своеобразные типы и образовали народности.

Но народы не измѣнялись и ихъ народности не формиро лись отъ однихъ переходовъ и вообще отъ географическихъ ус вій. Вмѣстѣ съ тѣмъ дѣйствовали жизненныя историческія стоятельства. Переходя съ мѣста на мѣсто, они не оставал изолированными, но находились въ сношеніяхъ или въ столк веніяхъ съ другими народами; отъ взаимнаго тренія завис ихъ развитіе и образованіе жизненныхъ формъ. Другіе подв гались измѣненіямъ, не перемѣняя жительства, отъ напл или вліянія сосѣдей и пришельцевъ; наконецъ, такіе или ин повороты ихъ общественнаго быта отпечатлѣвались на нар номъ существѣ и клали, на будущія времена, особыя примѣт не сходныя съ прежними, и такимъ образомъ мало по малу родъ, въ теченіи временъ, измѣнялся и становился уже не то чѣмъ былъ нѣкогда. Все это составляетъ то, что можно одни словомъ назвать историческими обстоятельствами. Здѣсь бол шая или меньшая степень развитости цивилизаціи способствуе скорѣйшему или медленному дѣйствію вліянія измѣняющихъ чалъ. Все здѣсь происходитъ по тому же закону, какъ и тогд когда измѣненія производятся географическими условіями. Н родъ образованный крѣпче стоитъ за свое прежнее, упорн хранитъ свои обычаи и память предковъ. Завоеванная Римо Греція покоряетъ потомъ Римъ своею образованностію, тог какъ завоеванная тѣмъ же Римомъ Галлія теряетъ свой язы и народность, уступая болѣе образованнымъ и сильнымъ зав вателямъ. Встрѣча съ народомъ слабѣйшимъ укрѣпляетъ н родность сильнѣйшаго, какъ встрѣча съ сильнѣйшимъ осла ляетъ.

народа и отъ дряхлой старости его. Съ другой стороны, почти такое же упорство народности можетъ истекать и отъ развитія цивилизаціи, когда народъ выработалъ въ своей жизни много такого, что ведетъ его къ дальнѣйшему духовному труду въ той же сферѣ, когда у него въ запасѣ много интересовъ для созиданія изъ нихъ новыхъ явленій образованности,—и отъ недостатка внѣшнихъ побужденій къ дальнѣйшей обработкѣ запасенныхъ матеріаловъ образованности, когда народъ довольствуется установленнымъ строемъ и не подвигается далѣе. Послѣднее мы видимъ на тѣхъ народахъ, которые приходятъ въ столкновеніе съ такими, у которыхъ силы болѣе, чѣмъ у нихъ; тогда верхніе слои этихъ народовъ усвоиваютъ себѣ народность, чужую, народность господствующую надъ ними, а масса остается съ прежнею народностію, потому что подавленное состояніе ея не дозволяетъ ни собраться побужденіями къ развитію тѣхъ началъ, какія у ней остались отъ прежняго времени, ни усвоивать чуждую народность вслѣдъ за верхними слоями.

Литература есть душа народной жизни, — есть самосознаніе народности. Безъ литературы послѣдняя—только страдательное явленіе, и потому чѣмъ богаче, чѣмъ удовлетворительнѣе у народа литература, тѣмъ прочнѣе его народность, тѣмъ болѣе ручательствъ, что онъ упорнѣе охранитъ себя противъ враждебныхъ обстоятельствъ исторической жизни, тѣмъ самая сущность народности является осязательнѣе, яснѣе.

Въ чемъ же состоитъ эта сущность вообще? Выше мы сказали, что явленія внѣшней жизни, составляющія сумму отличій одной народности отъ другой, суть только наружные признаки, посредствомъ которыхъ выражаетъ себя то, что скрывается на днѣ души народной. Духовный составъ, степень чувства, его

вмѣстѣ, нераздѣльно, взаимно поддерживая одно другое, взаимно дополняя себя, и потому все вполнѣ составляетъ единый стройный образъ народности.

Приложимъ эти общія черты къ нашему вопросу о различіи нашихъ русскихъ народностей велико-русской и мало-русской или южно-русской.

Начало этого отличія теряется въ глубокой древности, какъ и вообще распаденіе Славянскаго племени на отдѣльные народы. Съ тѣхъ поръ, какъ о Славянахъ явились извѣстія у греческихъ писателей, они уже были раздѣлены и стали извѣстны то подъ большими отдѣлами, то въ разнообразіи малыхъ вѣтвей, изъ которыхъ многія не знаешь куда пріютить. Такъ, по Прокопію, Славянское племя представляется раздѣльнымъ на двѣ большія вѣтви: Антовъ и Славовъ; по Іорнанду — на три: Славовъ, Антовъ и Венедовъ. Безъ сомнѣнія, каждая изъ большихъ вѣтвей дробилась на меньшія. Извѣстія Прокопія и Маврикія о томъ, что Славяне вели между собою безпрестанныя войны и жили разсѣянными группами, указываютъ на существованіе дробленія народныхъ отдѣловъ; потому что гдѣ вражда между группами народа, тамъ неизбѣжно черезъ то самое образуются этнографическія особенности и отличія. У Константина Порфиророднаго исчисляются уже разныя мелкія вѣтви Славянъ. У нашего первоначальнаго лѣтописца отдѣлъ собственно Русскихъ Славянъ изображается раздробленнымъ на нѣсколько вѣтвей, каждая съ отличіями отъ другой, со своими обычаями и нравами. Безъ сомнѣнія, между одними изъ нихъ болѣе взаимнаго сродства, чѣмъ между другими, и, такимъ образомъ, нѣсколько этнографическихъ вѣтвей начали, въ болѣе обобщенномъ образѣ своихъ признаковъ, представлять одну народность, так-

имо объ этомъ въ лѣтописи не говорится; въ этомъ отноше-
счастливѣе бѣлорусская народность, которая, подъ древнимъ
немъ Кривичей, обозначается ясно на томъ пространствѣ,
орое она занимала впослѣдствіи и занимаетъ въ настоящее
мя со своимъ раздѣломъ на двѣ половины: западную и вос-
ную. На югѣ, въ древности, упоминаются только народы,
ѣтъ для нихъ общаго сознательно-одинакаго для всѣхъ наз-
ія. Но чего не договариваетъ лѣтописецъ въ своемъ этногра-
ескомъ очеркѣ, то дополняется самой исторіей и аналогіей
вняго этнографическаго развѣтвленія съ существующимъ въ
тоящее время. Самое наглядное доказательство глубокой древ-
ти южно-русской народности, какъ одного изъ типовъ Сла-
скаго міра, слагающаго въ себѣ подраздѣлительные признаки
гностей, — это поразительное сходство южнаго нарѣчія съ
городскимъ, котораго нельзя не замѣтить и теперь, по со-
пеніи многихъ переворотовъ, способствовавшихъ къ тому,
бы стереть и измѣнить его. Нельзя этого объяснить ни слу-
ностью, ни присутствіемъ многихъ разсѣянныхъ чертъ
но-русскаго нарѣчія въ великорусскихъ областныхъ нарѣ-
хъ; если одинъ признакъ встрѣчается въ томъ или въ дру-
ь мѣстѣ и не можетъ служить самъ по себѣ доказательствомъ
вняго сродства однихъ предпочтительно предъ другими, то
раніе множества признаковъ, составляющихъ характеръ юж-
о нарѣчія въ новгородскомъ, несомнѣнно указываетъ, что
ду древними Ильменскими Славянями и Южно-руссами было
здо большее сродство, чѣмъ между Южно-руссами и другими
янскими племенами русскаго материка. Въ древности это
ство было нагляднѣе и ощутительнѣе. Оно прорывается и
новгородскихъ лѣтописяхъ, и въ древнихъ письменныхъ па-

перейдти съ одного на другое сходные этнографическіе признак
Только въ незапамятныхъ доисторическихъ временахъ скр
вается его начало и источникъ. Оно указываетъ, что часть ю
но-русскаго племени, оторванная силою неизвѣстныхъ намъ т
перь обстоятельствъ, удалилась на сѣверъ и тамъ водворила
со своимъ нарѣчіемъ и съ зачатками своей общественной жизн
выработанными еще на прежней родинѣ. Это сходство южна
нарѣчія съ сѣвернымъ, по моему разумѣнію, представляетъ
мое несомнѣнное доказательство древности и нарѣчія и нар
ности Южной Руси. Разумѣется, было бы неосновательно
ображать, что образъ, въ какомъ южно-русская народность
ея признаками была въ древности, тотъ самый, въ какомъ
ее встрѣчаемъ въ послѣдующія времена. Историческія обсто
тельства не давали народу стоять на одномъ мѣстѣ и сохраня
неизмѣнно одно положеніе, одну постать. Если мы, относясь
древности, говоримъ о южно-русской народности, то разумѣе
ее въ томъ видѣ, который былъ первообразомъ настоящаго,
ключалъ въ себѣ главныя черты, составляющія неизмѣнн
признаки, сущность народнаго типа, общаго для долгихъ вр
менъ, способнаго упорно выстоять и отстоять себя проти
всѣхъ напоровъ враждебно-разрушительныхъ причинъ, а не
измѣненія, которыя этотъ типъ то усвоивалъ въ теченіе вр
мени и переработывалъ подъ вліяніемъ главныхъ своихъ н
чалъ, то принималъ случайно и терялъ, какъ временно напл
шее и несвойственное его природѣ.

Обращаясь къ русской исторіи, можно прослѣдить, какъ н
досказанное лѣтописцемъ въ его этнографическомъ очеркѣ
о Южной Руси, само собой высказало себя въ цѣпи обсто
тельствъ, образовавшихъ историческую судьбу южно-русска
народа. Если первоначальный этнографъ, исчисляя своихъ П
лянъ, Древлянъ, Улучей, Волынянъ, Хорватовъ, не далъ и

венно на восточныхъ извѣстіяхъ, было и прежде туземнымъ
озваніемъ на Русской Землѣ; но уже въ XI вѣкѣ названіе это
спространилось на Волынь и на нынѣшнюю Галицію, тогда
къ, по видимому, не переходило еще ни на сѣверо-востокъ, ни
Кривичамъ, ни къ Новгородцамъ. Уже ослѣпленный Василь-
, исповѣдуясь въ своихъ намѣреніяхъ присланному къ нему
силію, говоритъ о планѣ мстить Ляхамъ за землю *Русскую*
разумѣетъ не Кіевъ, но ту страну, которая впослѣдствіи
воила себѣ названіе Червоной Руси. Въ XII вѣкѣ, въ землѣ
стовско-Суздальской, подъ Русью разумѣли вообще юго-за-
дъ нынѣшней Россіи. Въ смыслѣ болѣе обширномъ названіе
си иногда распространялось на земли, связанныя съ Русью,
рва политически подчиненныя Руси или Кіева, а потомъ,
гда политическое первенство Кіева упало, все таки находившіеся
церковной зависимости отъ русскаго митрополита и видѣвшія
Руси столицу своей общей вѣры. Но въ своемъ собственномъ
ыслѣ это названіе, въ отличіе отъ другихъ славянскихъ ча-
й, было этнографическимъ названіемъ южно-русскаго народа;
кія подраздѣленія, которыя исчислилъ лѣтописецъ въ своемъ
деніи, исчезли или отошли на третій планъ, въ тѣнь, когда
разовалось между ними соединеніе и выплыли наружу одни
щіе, единые для нихъ признаки. Названіе Руси за нынѣшнимъ
жно-русскимъ народомъ перешло и къ иностранцамъ, и всѣ
али называть Русью не всю совокупность славянскихъ пле-
нъ материка нынѣшней Россіи, а собственно юго-западъ Рос-
, населенный тѣмъ отдѣломъ славянскаго племени, за кото-
мъ теперь усвоивается названіе южно-русскаго или малороссій-
го. Это названіе такъ перешло къ послѣдующимъ временамъ.
гда толчокъ, данный вторичнымъ вліяніемъ Литовскаго пле-

нымъ названіемъ Руси.

Въ XV вѣкѣ различались на материкѣ нынѣшней Россіи че-тыре отдѣла восточно-славянскаго міра: Новгородъ, Московское государство, Литва и Русь; въ XVI и XVII, когда Новгородъ былъ стертъ,—Московское государство, Литва и Русь. На востокѣ имя Руси принималось какъ принадлежность къ одной общей славянской семьѣ, развѣтвленной и раздробленной на части; на юго-западѣ это было имя вѣтви этой семьи. Суздалецъ, Москвичъ, Смолянинъ—были Русскіе по тѣмъ признакамъ, которые служили органами ихъ соединительности вмѣстѣ по происхожденію, по вѣрѣ, по книжному языку и соединенной с нимъ образованности; Кіевлянинъ же, Волынецъ, Червонорусъ—были Русскіе по своей мѣстности, по особенностямъ своего народнаго, общественнаго и домашняго быта, по нравамъ и обычаямъ; каждый былъ Русскимъ въ тѣхъ отношеніяхъ, въ которыхъ восточный Славянинъ былъ не Русскій, но Тверитянинъ, Суздалецъ, Москвичъ. Такъ какъ слитіе земель было дѣло обще-то древнее названіе, употребительное въ старину для обозначенія всей федераціи, сдѣлалось народнымъ и для восточной Руси, коль скоро общія начала поглотили развитіе частныхъ: съ именемъ Руси для нихъ издревле соединялось общее, сравнивающее, соединительное. Когда изъ разныхъ земель составилось Московское Государство, это государство легко назвалось Русскимъ, и народъ, его составлявшій, усвоилъ знакомое прежде ему названіе, и отъ признаковъ общихъ перенесъ его на болѣе мѣстные и частные признаки. Имя Русскаго сдѣлалось и для сѣвера и для востока тѣмъ же, чѣмъ съ давнихъ лѣтъ оставалось, какъ исключительное достояніе югозападнаго народа. Тогда послѣдній остался какъ бы безъ названія; его мѣстное частное имя, употреблявшееся другимъ народомъ только какъ общее, сдѣлалось

имъ въ общемъ смыслѣ, но въ частномъ, своенародномъ, долнъ былъ найдти себѣ другое названіе. На западѣ, въ Червоной уси, гдѣ онъ сталъ въ сопротивленіе съ чуждыми народностя, естественно было удержать ему древнее названіе въ частномъ аченіи, и такъ Галицкій Червоноруссъ остался Русскимъ, Руномъ, ибо имѣлъ столкновеніе съ Поляками, Нѣмцами, Угра; въ его частной народности ярче всего высказывались черты, ставлявшія признаки общей русской народности, являлась инадлежность его къ общему русскому міру, черты такія, какъ ра, книжный богослужебный языкъ и исторія, напоминавшая у о древней связи съ общерусскимъ міромъ. Все это предоаняло его отъ усилій чуженародныхъ элементовъ, грозившихъ грозящихъ стереть его. Но тамъ, гдѣ та же народность столклась съ сѣверною и восточнорусскою, тамъ названіе Русскаго, отношенію къ частности, не имѣло смысла; ибо Южно-руссу предстояло охранять тѣхъ общихъ признаковъ своего бытія, торые не разнили, а соединяли его съ народомъ, усвоившимъ я русское. Тутъ названіе Русскаго необходимо должно было мѣниться такимъ, которое бы означало признаки различія отъ сточной Руси, а не сходства съ нею. Этихъ народныхъ назній являлось много, и, правду сказать, ни одного не было олнѣ удовлетворительнаго, можетъ быть потому, что сознаніе оенародности не вполнѣ выработалось. Въ XVII вѣкѣ являсь названія: *Украина*, *Малороссія*, *Гетманщина*,— званія эти невольно сдѣлались теперь архаизмами, ибо ни то, другое, ни третье не обнимало сферы всего народа, а означало только мѣстныя и временныя явленія его исторіи. Выдуанное въ послѣднее время названіе *Южноруссовъ* остается ка книжнымъ, если не навсегда останется такимъ, потому

то приняло полное значеніе названіе *Хохла*, не по своей эти-
мологіи, а по привычкѣ, съ какою усвоили его Великоруссы. П
крайней мѣрѣ, сказавши *Хохолъ*, Великоруссъ разумѣетъ под
этимъ словомъ дѣйствительно народный типъ. Хохолъ для В
ликорусса есть человѣкъ, говорящій извѣстнымъ нарѣчіем
имѣющій извѣстные пріемы домашней жизни и нравовъ, сво
образную народную физіономію. Странно было бы думать о во
можности принятія этого насмѣшливаго прозвища народа
серьезное названіе народа,—все равно, какъ если бы Англич
нинъ прозвище Джона-Буля сдѣлалъ серьезнымъ именемъ свое
племени. Но изъ всѣхъ существовавшихъ прозвищъ и названі
это едва ли не болѣе другихъ усвоенное въ смыслѣ народно
особенности. Не только Великоруссы называютъ Южноруссо
Хохлами, но и сами послѣдніе не рѣдко употребляютъ это на
ваніе, не подозрѣвая уже въ немъ ничего насмѣшливаго, пр
имущественно въ восточномъ краѣ пространства, заселенна
Южноруссами. Неусвоиваемость его всѣмъ южнорусскимъ нар
домъ, не менѣе его насмѣшливаго происхожденія, еще не дозв
ляетъ искать въ немъ приличнаго названія для народа.

Но мы отклонились нѣсколько отъ своей цѣли. Дѣло въ том
что названіе Руси укрѣпилось издревле за южно-русскимъ нар
домъ. Названіе не возникаетъ безъ факта. Нельзя навязать н
роду ни съ того, ни съ сего какое-нибудь имя. Это могло пр
ходить въ голову только тѣмъ западноевропейскимъ мудрецам
которые увѣряли, что Екатерина II, Высочайшимъ повелѣніем
даровала Московскому народу имя Русскаго и запретила ем
употреблять древнее имя—Москвитяне. Вмѣстѣ съ названіе
развивалась и самобытная исторія жизни южно-русскаго народ
Извѣстно, въ какое непріятное положеніе поставляютъ нас

брошены давно въ море забвенія ключи отъ этихъ завѣт-
ь дверей. Слабыя, неясныя тѣни остались отъ далекаго
едшаго. Но и этихъ тѣней пока достаточно, чтобы видѣть,
рано Южная Русь пошла инымъ, своеобразнымъ путемъ,
астать отлично отъ сѣвера. Одни и тѣ же общія начала на
устанавливались, утверждались, видоизмѣнялись инымъ
зомъ, чѣмъ на сѣверѣ. До половины XII вѣка сѣверъ, а еще
е—сѣверовостокъ, намъ мало извѣстны. Лѣтописныя ска-
тѣхъ временъ вращаются только на югѣ; новгородскія лѣ-
си представляютъ какъ будто какое-то оглавленіе утрачен-
лѣтописнаго повѣствованія: такъ коротки и отрывочны мѣ-
я извѣстія, въ нихъ сохранившіеся, и, признаться, какъ то
нно слышать проповѣдываемыя нѣкоторыми почтенными из-
ователями и усвоенныя учителями въ школахъ глубокомы-
ныя наблюденія надъ развитіемъ новгородскихъ обществен-
ь началъ соразмѣрно переворотамъ и движеніямъ удѣльнаго
каго міра,—когда на самомъ дѣлѣ тутъ можно судить толь-
развитіи новгородскихъ лѣтописей, а никакъ не новгород-
жизни. Но о судьбѣ сѣверо-восточнаго Русскаго міра, этой
альско-Ростовско-Муромско-Рязанской страны, въ раннія
ена нашей исторіи не осталось даже и такого оглавленія, и
тѣмъ досаднѣе, когда знаешь, что именно тогда то въ этомъ
и образовалось зерно великорусской народности, и тогда
устила она первые ростки того, что впослѣдствіи сдѣлалось
гомъ соединенія и всего русскаго міра, и залогомъ гряду-
обновленія всего славянскаго... Ея таинственное происхож-
и дѣтство облечено непроницаемымъ туманомъ. При невоз-
юсти разсѣять его густые слои, остается или поддаться
пенію и пуститься въ безконечныя догадки и предположе-

ложенія не сдѣлаются сами собою истинами, если не подтвер[
ся или очевидными фактами, или несомнѣнной логической свя[
явленій. Мы не сомнѣваемся въ промыслѣ; но вѣримъ при это[
что все, что ни случается въ мірѣ, управляется тѣмъ же [
мысломъ—какъ извѣстное, такъ и неизвѣстное,—а опир[
въ сужденіяхъ только на промыслъ, не останется ничего для[
мого сужденія. Дѣло исторіи—изслѣдовать причины частн[
явленій, а не причину причинъ, недоступную человѣческому [
Единственно, что мы знаемъ о сѣверо-востокѣ — это то, [
тамъ было славянское народонаселеніе посреди Финновъ [
значительнымъ перевѣсомъ надъ послѣдними; что край эт[
имѣлъ тѣ же общіе зачатки, какіе были и въ другихъ земл[
русскаго міра; но не знаемъ ни подробностей, ни способа [
мѣненія общихъ началъ къ частнымъ условіямъ. На югѣ, [
ду тѣмъ, весь народъ южно-русскій, въ началѣ IX вѣка, ощ[
тельно обозначается единствомъ; не смотря на княжескія [
городки, онъ безпрестанно напоминаетъ о своемъ единствѣ[
бытіями своей исторіи; онъ усвоиваетъ одно имя Руси; у [
одни общія побужденія, одни главныя обстоятельства враща[
его; его части стремятся другъ къ другу,—тогда какъ земли [
гихъ вѣтвей общерусскаго Славянскаго племени, напримѣ[
Кривичи, обособляются своеобразными частями въ общей св[
Новгородъ, обособленный съ своею землею на сѣверѣ, посто[
но стремится къ югу; онъ ближе къ Кіеву, чѣмъ къ Поло[
или Смоленску. И это, конечно, происходитъ отъ ближай[
этнографической его связи съ югомъ.

Съ половины XII вѣка обозначается въ исторіи характ[
Восточной Руси—Ростовско-Суздальско-Муромско-Рязанской [
ли. Явленія ея самобытной жизни, по древней нашей лѣтоп[

Южной Руси и въ Новгородѣ. Эпоха эта чрезвычайно важна и редставляетъ драгоцѣнный предметъ для изслѣдователя нашего рошедшаго: тутъ открывается нарисованная, хотя не ясно, на одобіе изображеній въ нашихъ старыхъ рукописяхъ, картина ѣтства великорусскаго народа. Тутъ можно видѣть первые остки тѣхъ свойствъ, которыя составляли впослѣдствіи источ-икъ его силы, доблестей и слабостей. Словно, вы читаете дѣт-тво великаго человѣка и ловите, въ его ребяческихъ движеніяхъ, ачатки будущихъ подвиговъ.

Что отличаетъ народъ великорусскій въ его дѣтствѣ отъ на-ода Южной Руси и другихъ земель русскихъ — это стремленіе ать прочность и формальность единству своей земли. Андрея збираютъ единымъ во всей землѣ, на всѣ города. У него нѣс-олько братьевъ и два племянника; ихъ изгоняютъ, дозволяютъ ставаться только двумъ: одному, который, по болѣзни, не мо-етъ быть никакимъ дѣятельнымъ членомъ земли, и другому, оторый не показываетъ никакихъ властолюбивыхъ наклоннос-ей. Изгнаніе братьевъ не дѣло единаго Андрея, но дѣло цѣлой емли. Лѣтописецъ края говоритъ, что тѣ же, которые поста-или Андрея, тѣ же изгнали меньшихъ братьевъ. Это единство, ъ которому явно стремились понятія, не могло однако сразу твердиться и обратиться въ постоянный и привычный поря-окъ; впослѣдствіи земля снова имѣла разомъ нѣсколько князей; о за то одинъ изъ нихъ былъ великій князь верховный всей емли. Вмѣстѣ съ тѣмъ тогда уже является, хотя въ зародышѣ, тремленіе подчинить своей Землѣ другія Русскія земли. Такъ Iуромская и Рязанская земли уже были подручны съ своими нязьями князю Ростовско-Суздальскому. Это не были личныя еланія однихъ князей, — напротивъ: князья, принадлежа къ

вали по внушенію народной воли, и то, что приписывалось их
самовластію, надобно будетъ приписать самовластнымъ на
клонностямъ тѣхъ, которые окружали князей. Когда Всеволод
захотѣлъ отпустить пойманныхъ князей: своего племянника
Глѣба Рязанскаго, Владимирцы не допустили до этого и приго
ворили ослѣпить ихъ. Когда тотъ же Всеволодъ идетъ на Но
городъ и осаждаетъ Торжокъ, онъ расположенъ къ миру и н
хочетъ раззорять волости, но дружина его требуетъ этого: оскор
бленіе князю она считаетъ оскорбленіемъ себѣ. «*Мы не цѣло
вать ихъ пришли*», говорятъ Владимірцы иронически. Таким
образомъ, стремленіе подчинить Новгородъ и вражда съ Новг
родомъ истекала не изъ княжескихъ, а изъ народныхъ побуж
деній, и оттого-то Новгородцы, отбивъ Суздальцевъ отъ стѣн
своего города, скоро сходились съ Суздальскими князьями и, н
противъ, неистово мстили Суздальцамъ, продавая каждаго Су
здальца по двѣ ногаты. Оттого съ такимъ ожесточеніемъ, с
такою надменностью ополчалась Суздальская земля противъ Но
городцевъ, вошедшихъ туда побѣдителями подъ знамене
Мстислава-Удалого. Нѣсколько разъ можно замѣтить, какъ, в
время нападеній князей Восточно-Русской Земли на Новгород
прорывалась народная гордость этой земли, успѣвшая уже обр
зовать предразсудокъ о превосходствѣ своего народа предъ Но
городцами и о правѣ своего первенства надъ ними. Элемент
образованности, воспитанные на Кіевской почвѣ подъ прав
славными понятіями, перешли въ Восточную Землю, и тамъ пр
няли иного рода ростъ и явились въ иномъ образѣ. Вмѣст
Кіева южнаго, явился на востокѣ другой Кіевъ—Владимиръ; в
всему видно,—существовала мысль создать его другимъ Кіевом
перенести старый Кіевъ на новое мѣсто. Тамъ явилась патр

юды принесли.

Старыя Славянскія понятія объ общественномъ строѣ признали за источникъ общей народной правды волю народа, приговоръ вѣча, изъ кого бы то ни состоялъ этотъ народъ, какъ бы ни собиралось это вѣче, смотря по условіямъ; эти условія то расширяли, то съуживали кругъ участвующихъ въ дѣлахъ, то давали вѣчу значеніе всенароднаго собранія, то ограничивали его толпою случайныхъ счастливцевъ въ игрѣ на общественномъ полѣ. При этомъ давно возникла и укоренилась въ понятіяхъ идея князя-правителя, третейскаго судьи, установителя порядка, охранителя отъ внѣшнихъ и внутреннихъ безпокойствъ; между вѣчевымъ и княжескимъ началами само собою должно было возникнуть противорѣчіе; но это противорѣчіе улегалось и примирялось признаніемъ народной воли вѣча надъ правомъ князя.... Князь былъ необходимъ, но князь избирался и могъ быть изгнанъ, если не удовлетворялъ тѣмъ потребностямъ народа, для которыхъ былъ нуженъ, или же злоупотреблялъ свою власть и значеніе. Принципъ этотъ въ XI, XII и XIII вѣкахъ вырабатывается вездѣ: и въ Кіевѣ, и въ Новгородѣ, и въ Полоцкѣ, и въ Ростовѣ, и въ Галичѣ. Его явленіе сообразовалось съ различными историческими внутренними обстоятельствами и разными условіями, въ какія поставлены были судьбою русскія земли. Этотъ принципъ принималъ то болѣе единовластительнаго, то болѣе народоправнаго духа; въ однѣхъ земляхъ князья выбирались постоянно изъ одной линіи и, такимъ образомъ, воцареніе ихъ какъ будто приближалось къ наслѣдственному праву, но не могло совершенно образоваться послѣднее, потому *только*, что не успѣло заглушиться выборное право, которое, по своему существу, умѣряло непреложность обычая; въ другихъ, — въ Новгородѣ, — при выборѣ князя народная воля не

былъ изгнанъ Кіевлянами. Кіевляне избрали Полоцкаго княз случайно сидѣвшаго въ Кіевской тюрьмѣ и ужъ ни по како праву не ожидавшему такой чести. Изяславъ только съ помощ чужеземцевъ утвердился снова въ Кіевѣ. То былъ родъ чуж земнаго завоеванія и впослѣдствіи польскіе историки понима эти событія такъ, какъ будто гонимая Русь находилась въ ле ной зависимости отъ Польши. Чрезъ нѣсколько времени, ед только Кіевскій князь избавилъ и себя, и Кіевлянъ отъ пособн ковъ, какъ былъ снова изгнанъ. Князь Черниговскій вступи на княженіе Кіевское. Изяславъ опять долженъ былъ бѣжат Хотя, по этому поводу, въ лѣтописи и не говорится объ участ Кіевлянъ, но само собою разумѣется, что оно было: съ одн стороны, не могли Кіевляне любить князя, который приводи на нихъ чужеземцевъ и отдавалъ на казнь тѣхъ, кого подозр валъ въ нерасположеніи и верховодствѣ надъ народомъ въ м нуту своего изгнанія, съ другой — и Святославъ не могъ водвориться въ Кіевѣ и свободно имъ править четыре года, ес бы встрѣтилъ оппозицію въ народѣ. Въ дальнѣйшей истор нѣсколько разъ у лѣтописца упоминается прямо, что княз водворялись по избранію и также прогонялись; что вѣче счита за собою право судить ихъ, прогонять и казнить установленн ими второстепенныя власти, а иногда и ихъ самихъ. Монома былъ избранъ и, въ то же время, постигъ народный судъ пр ближенныхъ прежняго князя. Всеволодъ, желая передать кн женіе брату Игорю, не могъ этого сдѣлать иначе, какъ испр сивъ согласіе вѣча; то же вѣче низвергло Игоря и призвало Из слава Мстиславича, и потомъ убило Игоря. Изяславъ Давид вичъ, Ростиславъ Мстиславичъ, Мстиславъ Изяславичъ, Рома Ростиславичъ, Святославъ Всеволодовичъ, Романъ Мстисл

рудіемъ ихъ, и—какъ всегда бываетъ въ воинской державѣ—
могли держаться только силою воли, умѣньемъ, а не значеніемъ,
акое занимали въ своемъ родѣ.

Инородцы тюркскаго племени — Черные Клобуки, Торки, Берендѣи,—играли здѣсь дѣятельную роль наравнѣ съ туземцами, такъ что масса, управлявшая дѣлами края, представляла пеструю воинственную смѣсь. Таковъ былъ образъ быта Кіевской земли. Казачество уже въ своемъ существѣ возникало въ XII—XIII вѣкѣ. Въ Червоной Руси князья тоже избирались и прогонялись. Князь до того былъ зависимъ отъ вѣча, что даже семейная его жизнь состояла подъ контролемъ Галичанъ. Въ Галицкой землѣ народная сила и значеніе сосредоточились въ рукахъ *бояръ*,—лицъ, которыя силою обстоятельствъ выступали изъ массы и овладѣвали дѣлами края. Здѣсь уже прорывались начала того панства, которое, подъ польскимъ владычествомъ, охватило страну и, противопоставивъ себя массѣ народа, вызвало наконецъ ее въ лицѣ козаковъ. Читая исторію Южной Руси XII и XIII вѣка, можно видѣть юношескій возрастъ того общественнаго строя, который является въ возмужаломъ видѣ черезъ нѣсколько столѣтій. Развитіе личнаго произвола, свобода, неопредѣлительность формъ—были отличительными чертами южно-русскаго общества въ древніе періоды, и такъ оно явилось впослѣдствіи. Съ этимъ вмѣстѣ соединялось непостоянство, недостатокъ ясной цѣли, порывчатость движенія, стремленіе къ созданію и какое-то разложеніе недосозданнаго, все, что неминуемо вытекало изъ перевѣса личности надъ общинностью. Южная Русь отнюдь не теряла чувства своего народнаго единства, но не думала его поддерживать: напротивъ, самъ народъ, по видимому, шелъ къ разложенію и все-таки не могъ разложиться. Въ Южной Руси не видно ни малѣйшаго стремленія къ подчи-

какъ бы завоевателями народовъ: является идея присоединен
земель, потребность центра, къ которому бы эти земли тянул
но и тогда не видно ни малѣйшихъ попытокъ плотно прикр
пить эти земли. Кіевъ никакъ не годился быть столицою це
трализованнаго государства; онъ не искалъ этого; онъ даже
могъ удержать первенства надъ федераціей, потому что
съумѣлъ организовать ее. Въ натурѣ южно-русской не было н
чего насилующаго, нивеллирующаго, не было политики, не бы
холодной разсчитанности, твердости на пути къ предназначенн
цѣли. Тоже самое является на отдаленномъ сѣверѣ, въ Нов
родѣ; суровое небо мало измѣнило тамъ главныя основы южна
характера, и только неблагодарность природы развила бол
промышленнаго духа, но не образовала характера разсчета и к
печеской политики. Торговая дѣятельность соединилась тамъ
тою же удалью, съ тою же неопредѣленностію цѣли и нетве
достью способовъ къ ея достиженію, какъ и воинственное удал
ство южныхъ шаекъ. Новгородъ былъ всегда родной братъ юг
Политики у него не было; онъ не думалъ утвердить за собо
своихъ обширныхъ владѣній, сплотить разнородныя племен
которыя ихъ населяли, и ввести прочную связь и подчинен
ность частей, установить соотношеніе слоевъ народа; строй е
правленія былъ всегда подъ вліяніемъ неожиданныхъ побужд
ній личной свободы. Обстоятельства давали ему чрезмѣрн
важное торговое значеніе; но онъ не изыскивалъ средствъ обр
щать въ свою пользу эти условія и упрочить выгоды торговл
для автономіи своего политическаго тѣла; оттого онъ, въ тор
говомъ отношеніи, совершенно попалъ въ распоряженіе ино
странцевъ. Въ Новгородѣ, какъ и на югѣ, было много порыв
чатаго удальства, широкой отваги, поэтическаго увлеченія, н

ми своей торговой дѣятельности и своихъ владѣній отъ покуній Московскихъ князей даже и тогда, когда, казалось, могъ съ ними сладить; онъ не предпринималъ прочныхъ мѣръ къ ддержкѣ своего быта, которымъ дорожилъ; не шелъ впередъ, и не стоялъ болотной водой, а вращался, кружился на одномъ стѣ. Предъ глазами у него была цѣль, но неопредѣленная, и сыскалъ онъ прямого пути къ ней. Онъ сознавалъ единство ое съ Русскою землею, но не могъ сдѣлаться орудіемъ ея обго единства; онъ хотѣлъ, въ тоже время, удержать въ этомъ инствѣ свою отдѣльность и не удержалъ ея. Новгородъ,— къ и Южная Русь,—держался за федеративный строй даже гда, когда противная буря уже сломила его недостроенное аніе.

Точно такъ и Южная Русь сохраняла, втеченіе вѣковъ, древя понятія; перешли они въ кровь и плоть послѣдней, безсоательно для самаго народа: и Южная Русь, облекшись въ фор казачества,—форму, зародившуюся собственно въ древнои,—искала той же федераціи въ соединеніи съ Московщиною, ѣ уже давно не стало этихъ федеративныхъ началъ.

Выше я замѣтилъ мимоходомъ, что казачество началось въ I—XIII вѣкѣ. Къ сожалѣнію, исторія Южной—Кіевской—Ру- какъ будто проваливается послѣ Татаръ. Народная жизнь V и XV вѣковъ намъ мало извѣстна; но элементы, составлявіе начало того, что явилось въ XVI вѣкѣ ощутительно, въ ормѣ казачества, не угасали, а развивались. Литовское владыство сплотило разрозненныя части, составили что-то цѣлое, иное. Но скоро жизнь пошла по прежнему. Князьки не Рюриова, но уже новаго, Гедиминова дома, обрусѣвъ скоро, какъ и режніе, стали, какъ эти прежніе, играть своею судьбою. До акой степени было здѣсь участіе народа,—за скудостію источ-

вучіе элементы Руси и дало имъ другое направленіе: изъ неосѣдлыхъ правителей, предводителей шаекъ, оно сдѣлало поземельныхъ владѣтелей; является направленіе замѣнить правомъ личныя побужденія; польская національность, обладая бо́льшимъ культурнымъ развитіемъ чѣмъ русская, получила первенство надъ послѣднею, захватила въ себя ея высшіе классы, оторвала ихъ отъ прямой народности, разорвала связь ихъ съ остальнымъ народомъ и сообщила имъ самыя благопріятныя условія для порабощенія этого народа. Народъ, до того времени вращавшійся въ омутѣ всеобщаго произвола, то порабощенный сильными, то, въ свою очередь, сбрасывающій этихъ сильныхъ для того, чтобъ возвести другихъ, теперь подчиняется и порабощается правильно, то есть, выражается до нѣкоторой степени законность, справедливость такого порабощенія. Но тутъ старорусскіе элементы, развитые, до извѣстной степени, еще въ XII вѣкѣ и долго крывшіеся въ народѣ, выступаютъ блестящимъ метеоромъ въ формѣ казачества. Но это казачество, какъ возрожденіе стараго, невольно носитъ въ себѣ уже зародышъ разрушенія. Оно вращается съ такими идеями, которыя уже не находили пищи въ современномъ ходѣ историческихъ судебъ. Казачество—XVI и XVII и удѣльность въ XII и XIII вѣкѣ гораздо болѣе сходны между собою, чѣмъ сколько можно предположить: если черты сходства внѣшняго слабы въ сравненіи съ чертами внѣшняго несходства, за то существенно внутреннее сходство. Казачество, тоже разнороднаго типа, какъ древнія кіевскія дружины, также въ немъ есть примѣсь тюркскаго элемента, также въ немъ господствуетъ личный произволъ, тоже стремленіе къ данной цѣли, само себя парализующее и уничтожающее,—та же неопредѣлительность, то же непостоянство, то же возведеніе и низложеніе предводителей, тѣ же драки во имя ихъ. Конечно важнымъ покажется то, что въ древности обращалось вниманіе

и ходъ жизненнаго теченія, не помѣшали этому. Когда Хмель-
цкій успѣлъ заслужить славу и честь у казацкой братіи, она
зводила въ предводители его сына, вовсе неспособнаго по
нымъ качествамъ. Выборы гетмановъ долго вращались около
цъ, соединенныхъ родствомъ съ Хмельницкимъ, и только
екращеніе его рода было поводомъ, что родовое княжеское на-
ло древней удѣльности не воскресло снова, хотя бы и въ дру-
хъ формахъ.

На востокѣ, напротивъ, личная свобода съуживалась и, на-
нецъ, уничтожилась. Вѣчевое начало нѣкогда и тамъ суще-
вовало и проявлялось. Избраніе князей также было господ-
вующимъ способомъ установленія власти; но тамъ понятіе
ь общественномъ порядкѣ дало себѣ прочный залогъ твердо-
и, а на помощь подоспѣли православныя идеи. Въ этомъ дѣ-
, какъ нельзя болѣе, высказывается различіе племенъ. Пра-
славіе было у насъ едино и пришло къ намъ чрезъ однихъ
цъ, изъ одного источника; классъ духовный составлялъ одну
рпорацію, независимую отъ мѣстныхъ особенностей полити-
ескаго порядка: Церковь уравнивала различія; и если что,—то
венно истекавшее изъ церковной сферы должно было прини-
аться одинаково во всемъ русскомъ мірѣ. Не то, однако, выш-
на дѣлѣ. Православіе принесло къ намъ идею монархизма,
вященіе власти свыше, окружило понятіе о ней лучами верхов-
го міроправленія; православіе указало, что въ нашемъ зем-
мъ жизненномъ теченіи есть Промыслъ, руководящій нашими
ступками, указывающій намъ будущность за гробомъ; поро-
ло мысль, что событія совершаются около насъ то съ благо-
овенія Божія, то навлекаютъ на насъ гнѣвъ Божій; правосла-
заставило обращаться къ Богу при началѣ предпріятія и при-
сывать успѣхъ Божію изволенію. Такимъ образомъ, не только

приложимостью къ практической жизни, какъ въ Восточно
Руси. При своей всеобщности, православіе давало однако нѣ-
сколько простора и мѣстнымъ интересамъ: оно допускало мѣ-
стную святыню, которая не переставала быть всеобщею, н
оказывала свое покровительство особенно одной мѣстност.
Такъ во всѣхъ земляхъ русскихъ возникли патрональные хр
мы; въ Кіевѣ—Десятинная Богородица и Софія; въ Новгород
и Полоцкѣ — святая Софія; въ Черниговѣ и Твери — свят
Спасъ, и такъ далѣе; вездѣ вѣрили въ благословеніе на ве
край, исходящее изъ такого главнаго храма. Андрей во Влад
мирѣ построилъ церковь святой Богородицы златоверхую, п
мѣстивъ тамъ чудотворную икону, похищенную имъ изъ Вы
города. Нигдѣ до такой степени святыня патрональнаго хра
не являлась съ плодотворнымъ чудодѣйствующимъ значеніем
какъ тамъ. Въ лѣтописи Суздальской земли, каждая побѣд
каждый успѣхъ, чуть не каждое сколько нибудь замѣчательн
событіе, случавшееся въ краѣ, называется чудомъ этой Бог
родицы (сотвори чудо святая Богородица Владимирская).

Идея высшаго управленія событіями доходитъ до освящен
успѣха самого по себѣ. Предпріятіе удается, слѣдовательно-
оно благословляется Богомъ, слѣдовательно—оно хорошо. Во
никаетъ споръ между старыми городами Ростовско-Суздальск
земли и новымъ—Владимиромъ. Владимиръ успѣлъ въ спор
онъ беретъ перевѣсъ: это—чудо Пресвятой Богородицы. Зам
чательно мѣсто въ лѣтописи, когда послѣ признанія, что Р
стовцы и Суздальцы, какъ старшіе, дѣйствительно поступа
по праву (*хотяще свою правду поставити*), послѣ тог
какъ дѣло этихъ городовъ подводится подъ обычай всѣхъ з
мель русскихъ, лѣтописецъ говоритъ, что, противясь Владимир

ніи, что въ немъ находилась святыня, которая творила чу-
са и руководила успѣхомъ. Володимирцы—разсуждаетъ тотъ
е лѣтописецъ—прославлены Богомъ по всей Землѣ, за ихъ
авду Богъ имъ помогаетъ; при этомъ лѣтописецъ объявляетъ,
чему Володимирцы такъ счастливы: *его же бо человѣкъ про-*
итъ у Бога всѣмъ сердцемъ, то Богъ его не лишитъ. Та
мъ образомъ, вмѣсто права общественнаго, вмѣсто обычая,
вященнаго временемъ, является право предпріятія съ молит-
ю и Божія соизволенія на успѣхъ предпріятія. Съ виду пока-
ется, что здѣсь крайній мистицизмъ и отклоненіе отъ прак-
ческой дѣятельности, но это только кажется: въ самой сущ-
сти здѣсь полнѣйшая практичность, здѣсь открывается путь
устраненію всякаго страха предъ тѣмъ, что колеблетъ волю,
ѣсь полный просторъ воли; здѣсь и надежда на свою силу,
ѣсь умѣнье пользоваться обстоятельствами. Владимиръ, въ
отивность старымъ обычаямъ, древнему порядку земли, дѣ-
ется верховнымъ городомъ, потому что Богородица покрови-
льствуетъ ему, а ея покровительство видно изъ того, что онъ
пѣваетъ. Онъ пользуется обстоятельствами, тогда какъ его
отивники держатся болярствомъ, избраннымъ высшимъ клас-
мъ; Владимиръ поднимаетъ знамя массы, народа, слабыхъ
отивъ сильныхъ; князья, избранные имъ, являются защит-
ками въ пользу слабыхъ. О Всеволодѣ Юрьевичѣ лѣтописецъ
ворить: «судя судъ истиненъ и нелицемѣренъ, не обинуяся
це сильныхъ своихъ бояръ, обидящихъ меншихъ и работя-
ихъ сироты и насилье творящихъ». Вмѣстѣ съ тѣмъ, право
бранія, вѣчевое начало принимаетъ самый широкій размѣръ
тѣмъ подрываетъ и уничтожаетъ само себя. Князя Всеволода
рьевича избираютъ Владимирцы на вѣчѣ, предъ своими Золо-

вому пути и повести къ своей новой цѣли, возводя по прежне
въ апотеозъ успѣхъ предпріятія, освящая его благословеніе
Божіимъ.

Наконецъ, самое возвышеніе новаго города Владимира здѣ
имѣетъ свой собственный смыслъ и отпечатлѣвается харак
ромъ великороссійскимъ. Извѣстно, какъ ученые придавали
насъ значенія новымъ городамъ именно потому, что они новы
По нашему мнѣнію, новость городовъ, сама по себѣ, еще ниче
не значитъ. Возвышеніе новыхъ городовъ не могло родить н
выхъ понятій, выработать новаго порядка болѣе того, скол
бы все это могло произойдти и въ старыхъ. Новые города на
лялись изъ старыхъ, слѣдовательно, новопоселенцы неволь
приносили съ собой тѣ понятія, тѣ воззрѣнія, какія образо
лись у нихъ въ прежнемъ мѣстѣ жительства. Это въ особен
сти должно было произойдти въ Россіи, гдѣ новые города не
ряли связи со старыми. Если новый городъ хочетъ быть не
висимымъ, освободиться отъ власти стараго города, то все-та
онъ, по одному этому, будетъ искать сдѣлаться тѣмъ, чѣмъ ст
рый, не болѣе. Для того, чтобы новый городъ зародилъ и
спиталъ въ себѣ новый порядокъ, нужно, чтобъ или переселе
цы изъ стараго, положившіе основаніе новому, вышли и
прежняго вслѣдствіе какихъ нибудь такихъ движеній, котор
были противны массѣ стараго города, или чтобъ они на но
сельѣ отрѣзаны были отъ соприкосновенія со старымъ порядко
и поставлены въ условія, способствующія развитію новаго.
реселенцы, какъ бы далеко они ни отбились отъ прежнихъ
лищъ, удерживаютъ старый бытъ и старыя коренныя поня
сколько возможно, на сколько не стираютъ ихъ новыя услов
измѣняютъ ихъ только вслѣдствіе неизбѣжности, при соверш
ной несовмѣстности ихъ съ новосельемъ, и притомъ измѣняю

а новомъ мѣстѣ, а не потому единственно, что они переселен-
ы. Тоже надобно сказать о Сибирскихъ Русскихъ переселен-
ахъ: они все Русскіе, и отличія ихъ зависятъ отъ тѣхъ не-
збѣжныхъ причинъ, которыя понуждаютъ ихъ нѣсколько из-
ѣниться, примѣняя условія климата, почвы, произведеній и
осѣдства въ свою пользу. Новые города въ древней Россіи,
озникая на разстояніи какихъ нибудь десятковъ верстъ отъ
тарыхъ, какъ Владиміръ отъ Суздаля и Ростова, не могли,
о видимому, имѣть даже важныхъ географическихъ условій для
азвитія въ себѣ чего нибудь совершенно новаго. Даже и тогда,
огда новый городъ отстоялъ отъ стараго на сотни верстъ,
лавные, однакожъ, признаки географіи условливали ихъ сход-
тво. Намъ кажется, ученые не напрасно ищутъ новаго элемен-
а, но его слѣдуетъ искать не въ новыхъ городахъ, а въ но-
ыхъ людяхъ. Вся суть въ томъ, что на сѣверовостокѣ Россіи
лагалась новая славянорусская народность, съ своеобразнымъ
арактеромъ, съ отличными условіями и пріемами жизни. Ея
ачало теряется въ прежнихъ временахъ, о которыхъ у насъ
ѣтъ извѣстій; въ XII вѣкѣ она выказываетъ свое существова-
іе нѣкоторыми выпуклыми чертами. Мы не въ силахъ прослѣ-
ить какъ они составлялись и какъ выработывались до тѣхъ поръ,
ока не приняли того типа, который является намъ вполнѣ въ
озднѣйшія времена. Знаемъ только, что въ этихъ краяхъ жи-
и инородцы, финско-тюркскаго племени; въ ихъ земли вторгну-
ись Славяне и селились тамъ. Вторженіе это въ значительной
тепени должно падать на долю Кривичей, такъ какъ велико-
усское нарѣчіе представляетъ относительно большую близость
ъ бѣлорусскимъ. За тѣмъ намъ исторически извѣстно, что туда
ереселялись люди изъ Южной Руси. Мы не знаемъ, какое отно-

шіе достояніе народности Вятичей, вошли въ составъ великору ской народности.

Славяне, подвигавшіеся сюда съ разныхъ сторонъ, должн были образовать смѣсь уже потому, что приходили изъ разных вѣтвей русскаго народа, и эта смѣсь непремѣнно получить долж была своеобразныя черты. Но въ какомъ отношеніи были э пришельцы и ихъ потомки къ туземнымъ инородцамъ? Вот важнѣйшій вопросъ, на который мы отвѣчать не въ состояні если не захотимъ блуждать въ области вѣроятій, догадокъ предположеній: извѣстно, что Поляки, а за ними и западне европейскіе ученые, составили теорію, которая признаетъ въ в ликорусскомъ народѣ такую большую примѣсь, что называет этотъ народъ принадлежащимъ къ туранской расѣ, смѣшавшимс нѣсколько со славянской. Такъ какъ люди, проводившіе эт теорію, совершенно не были подготовлены для обсужденія т кого важнаго предмета, по этому и теорія ихъ не имѣетъ ник кого научнаго достоинства. Намъ остается пожалѣть, что этот вопросъ—одинъ изъ важнѣйшихъ въ русской исторіи—не был въ надлежащей степени ученымъ образомъ разсмотрѣнъ и о слѣдованъ. Онъ можетъ быть до нѣкоторой степени уясненъ если не рѣшенъ, только при помощи глубокихъ филологическихъ и этнографическихъ знаній, какъ въ области инородцевъ, так и русской народности. Въ настоящее время мы скажемъ тольк слѣдующее: не зная, какъ происходила борьба внѣдрившихся в сѣверовосточный край Россіи Славянъ съ туземцами, не зна въ какой степени происходило поглощеніе народности послѣд нихъ народностью первыхъ, мы все-таки убѣждены, что отно шенія Славянъ къ инородцамъ непремѣнно должны были содѣй ствовать образованію особаго народнаго типа, хоть бы, как мы и видимъ, славянскій элементъ одержалъ полнѣйшее г

слабомъ видѣ, замѣтны уже тѣ начала, которыя развили
юсть русскаго міра, давали силу и прочность образовавшему-
при иныхъ условіяхъ единодержавному государству. Мы за-
чаемъ здѣсь стремленіе къ сплоченію частей, къ установѣ
очной власти, къ подчиненію, если не къ присоединенію дру-
къ русскихъ земель, стремленіе къ расширенію территоріи
счетъ инородцевъ и къ прочному утвержденію въ нихъ по-
дствомъ заведенія городовъ, народную гордость подъ зна-
немъ религіи, успѣхъ, освящаемый идеею Божія соизволенія
ору на массу, вмѣсто дружины, какъ это высказалось въ
ьбѣ Владиміра съ Ростовомъ, покорность избранной власти—
это представляется въ образѣ молодаго побѣга, который
росъ огромнымъ деревомъ подъ вліяніемъ послѣдующихъ
стоятельствъ, давшихъ сообразный способъ его возрастанію.
тарское завоеваніе дало новую стихію политическому составу
си. При всѣхъ своеобразныхъ чертахъ, замѣчаемыхъ въ сѣ-
ровосточной Руси, мы не видимъ тамъ въ дотатарское время
какихъ зачатковъ монархизма: вліяніе старыхъ вѣчевыхъ
налъ свободы господствовало тамъ не меньше, какъ и въ дру-
къ краяхъ русскославянскаго міра; но мы усматриваемъ та-
черты народнаго характера, которыя показываютъ способ-
сть къ развитію воспріимчивости того политическаго строя,
торый образовался послѣ татарскаго завоеванія.

Монголы не насиловали народнаго самоуправленія системати-
ски и сознательно. Политическая ихъ образованность не до-
игла стремленія къ сплоченію массъ и централизаціи покорен-
хъ частей. Побѣда знаменовалась для нихъ двумя способами:
общимъ разбоемъ и собираніемъ дани. И то и другое по-
опѣла Россія. Но для собиранія дани необходимо было одно
вѣренное лицо на всю Русь, одинъ приказчикъ хана: это еди-

государя законнаго, ибо завоеваніе есть фактическій закон выше всякихъ правъ, не подлежащій разсужденію. Но ниче не было естественнѣе, какъ возникнуть этому ханскому пр казчику въ той землѣ, гдѣ существовали готовыя сѣмена, к торыя оставалось только поливать, чтобъ они созрѣли.

Знамя успѣха подъ покровительствомъ благословенія Бож поднято въ Москвѣ, на другомъ новосельѣ, также точно, тѣ же порядкомъ, какъ оно прежде было поднято во Владимир Пригородъ опять перевысилъ старый городъ и опять помогае здѣсь Церковь, какъ помогала она во Владимирѣ. Надъ Москв почіетъ благословеніе Церкви: туда переѣзжаетъ митрополи Петръ; святый мужъ своими руками приготовляетъ себѣ та могилу, долженствующую стать историческою святынею м стности; строится другой храмъ Богородицы, и вмѣсто пра освященнаго стариною, вмѣсто народнаго сознанія, парализ ваннаго теперь произволомъ завоеванія, беретъ верхъ и торж ствуетъ идея Божія соизволенія къ успѣху. Здѣсь не мѣс разрѣшать важный вопросъ: какія именно условія способств вали возвышенію Москвы предъ Владиміромъ; этотъ вопро относится уже спеціально къ исторіи Великороссіи, а у на идетъ дѣло единственно только о противоположности общи началъ въ народностяхъ. Замѣтимъ, однако, что Москва, точ какъ древній Римъ, имѣла сбродное населеніе и долго подде живалась новыми приливами жителей съ разныхъ концовъ ру скаго міра. Въ особенности это можно замѣтить о высше слоѣ народа, — боярахъ и въ то время многочисленной д жинѣ. Они получали отъ великихъ князей земли въ Моско ской землѣ; слѣдовательно, та же смѣсь населенія касалась только города, но и земли, которая тянула къ нему непоср

ости ли на что, изъ чего оно составилось. Новгородецъ, Суздалецъ, Полочанинъ, Кіевлянинъ, Волынецъ приходили въ Москву, каждый со своими понятіями, съ преданіями своей мѣстной родины, сообщали ихъ другъ другу; но это уже переставало быть тѣмъ, чѣмъ было у перваго и у втораго, и у третьяго, а стало тѣмъ, чѣмъ не было оно у каждаго изъ нихъ въ отдѣльности. Такое смѣшанное населеніе всегда скорѣе показываетъ склонность къ расширенію своей территоріи, къ пріобрѣтательности на чужой счетъ, къ поглощенію сосѣдей, къ хитрой политикѣ, къ завоеванію, и, положивъ зародышъ у себя въ тѣсной сферѣ, даетъ ему возрасти въ болѣе широкой,— той сферѣ дѣятельности, которая возникаетъ впослѣдствіи отъ расширенія предѣловъ. Такъ Римъ, бывши сначала сброднымъ мѣстомъ бѣглецовъ изъ всѣхъ краевъ разностихійной Италіи, воспиталъ въ себѣ самобытное, хотя составленное изъ многаго, но не похожее въ сущности на то или другое изъ этого многаго, политическое тѣло съ характеромъ стремленія — расширяться болѣе и болѣе, покорять чужое, поглощать въ себя разнородное, порабощать то силою оружія, то силою коварства. Римъ сталъ насильственно главою Италіи и впослѣдствіи всю Италію сдѣлалъ Римомъ. Москва, относительно Россіи, имѣетъ много аналогіи съ Римомъ по отношенію послѣдняго къ Италіи. Разительнымъ сходствомъ представляется вѣрнѣйшее средство, употребляемое одинаково и Римомъ, и Москвою для соединенія первымъ — Италіи, второю — Россіи въ единое тѣло: это переселеніе жителей городовъ и даже цѣлыхъ волостей и размѣщеніе на покоренныхъ земляхъ военнаго сословія, долженствующаго служить орудіемъ ассимилированія мѣстныхъ народностей и сплоченія частей во едино. Такую политику показала рѣзко Москва при Иванѣ III и Василіѣ, его сынѣ, когда изъ Новагорода и его волости—изъ Пскова, изъ Вятки, изъ Рязани выво-

ной смѣси населенія одолженъ былъ нѣкогда Владимиръ и
своимъ появленіемъ и особеннымъ направленіемъ, хотя, по
скудости источниковъ, о Владимирѣ мы ограничиваемся однимъ
предположеніемъ того, что о Москвѣ можно сказать съ боль-
шимъ правомъ исторической достовѣрности. Ихъ направлені
было сходно. Москва ли взяла верхъ, или другой городъ — это
отчасти совершилось по одному и тому же принципу. Какъ
нѣкогда Владимиръ стремился подчинять Муромскую и Рязан-
скую земли и первенствовать надъ другими землями Руси, такъ
теперь Москва, по тому же пути, но совершенно при другихъ
условіяхъ, подчиняетъ себѣ земли и княжества, и не только
подчиняетъ, но уже и поглощаетъ ихъ. Владимиру невозможно
было достигнуть до того, до чего достигла Москва; тогда еще
живучи были вѣчевыя и федеративныя начала; теперь, подъ
вліяніемъ завоеванія и развитія въ народномъ духѣ уничтожаю-
щихъ ихъ противоположныхъ началъ,—первые задушены стра-
хомъ вознесенной власти, вторые ослабѣли вслѣдъ за первыми.
Князья все болѣе и болѣе переставали зависѣть отъ избранія и
не стали, вслѣдствіе этого, переходить съ мѣста на мѣсто,
утверждались на однихъ мѣстахъ, начали смотрѣть на себя
какъ на владѣтелей, а не какъ на правителей, стали прикрѣ-
пляться, такъ сказать, къ землѣ, и тѣмъ самымъ содѣйство-
вать прикрѣпленію народа къ землѣ. Москва, порабощая и под-
чиняя другихъ, тѣмъ самымъ возраждала идею общаго отечест-
ва, только уже въ другой формѣ, не въ прежней федеративной,
а единодержавной. Такъ составилась монархія Московская; такъ
изъ нея образовалось государственное русское тѣло. Ея граж-
данственная стихія есть общность, поглощеніе личности
такъ какъ въ южно-русскомъ элементѣ, какъ на югѣ, такъ и

стокѣ она необходимо, въ лицѣ своихъ представителей — ду-
вныхъ сановниковъ, должна была сдѣлаться органомъ верхов-
го конечнаго суда; ибо для того, чтобъ дѣло приняло харак-
ръ Божія соизволенія, необходимо было признаніе его такимъ
ь тѣхъ, кто обладалъ правомъ рѣшать это. Поэтому церков-
ія власти на востокѣ стояли несравненно выше надъ массою
имѣли гораздо болѣе возможности дѣйствовать самовластно.
ке въ XII вѣкѣ, именно во время дѣтства Велико-россіи, встрѣ-
емъ тамъ епископа Ѳеодора, который, добиваясь признанія
зависимости своей епархіи, дѣлалъ разныя варварства и на-
нія. (Много бо пострадаша человѣци отъ него въ держаньи
, и селъ изнебывши и оружья и конь; друзіи же и работъ
быша, заточенья же и грабленья не токмо простцемъ, но и
ихомъ, игуменомъ и ерѣемъ; безжалостивъ сый мучитель,
угымъ человѣкомъ головы порѣзывалъ и бороды, инымъ же
и выжигая и языкъ урѣзяя, а иныя распиная на стѣнѣ и
чи немилостивнѣ, хотя исхитити отъ всѣхъ имѣнье; имѣнья
бѣ несытъ якы адъ). Къ сожалѣнію, для насъ остается не-
вѣстнымъ, какими средствами и при какихъ условіяхъ до-
игъ епископъ возможности такъ поступать; но безъ сомнѣнія,
ь опирался здѣсь на свѣтскую власть Андрея Боголюбскаго,
торый, для освященія своихъ предпріятій, нуждался въ осо-
мъ независимомъ верховномъ сановникѣ церковномъ Влади-
ской земли, отдѣльно отъ кіевской митрополіи, и сильно до-
гался, чтобъ патріархъ учредилъ независимаго епископа.
ѣтская власть опиралась на духовную, духовная—на свѣт-
ую. Въ то время невозможно было юнымъ началамъ, еще не
рѣпшимъ, часто не уступать старымъ, не потерявшимъ еще
оей живучести, и потому Ѳеодоръ расплатился въ Кіевѣ за

не согласился, но посвятилъ Θеодора во епископы Ростову, предоставя ему жить во Владимирѣ. Вѣроятно, злодѣянія, которыя допускалъ себѣ Θеодоръ, были вызваны оппозиціею, встрѣченною имъ въ Ростовѣ противъ своихъ намѣреній возвыситься во Владимирѣ и въ церковномъ отношеніи, какъ онъ возвысился надъ Ростовомъ въ мірскомъ. Но видно, исполняя сначала волю Андрея, Θеодоръ видно уже слишкомъ хотѣлъ показать, какъ важна власть епископа для самого князя. Андрей предалъ его на погибель. Свѣтская власть князя, освящаемая духовною, не допускаетъ, однако, послѣдней подчинить себя, и коль скоро послѣдняя вступаетъ въ борьбу, даетъ ей ударъ. Такъ совершалось и впослѣдствіи въ теченіе всей исторіи Великороссіи. Духовенство поддерживало князей въ ихъ стремленіи къ единовластію; князья также ласкали духовенство и содѣйствовали ему сильно; но при каждомъ случаѣ, когда духовная власть переставала идти рука объ руку съ единодержавною свѣтскою, послѣдняя сейчасъ давала почувствовать духовной власти, что свѣтская необходима. Это взаимное противовѣсіе вело такъ успѣшно къ дѣлу. Власть свѣтская, подчинившись духовной, допустивши теократическій принципъ, не могла бы идти прямымъ путемъ, не могла бы пріобрѣтать освященія своимъ предпріятіямъ; тогда родились бы сами собою права, которыя бы ее связывали. Но коль скоро духовная пользовалась могуществомъ, которое, однако, всегда могла отъ ней отнять свѣтская, тогда, для поддержанія себя, духовная должна была идти рядомъ со свѣтской и вести ее къ той цѣли, какую избираетъ послѣдняя. Поэтому, въ исторіи Великороссіи мы видимъ неоднократные примѣры, какъ первопрестольники церкви потворствовали свѣтскимъ монархамъ и освящали ихъ дѣла, даже совершенно противныя уставамъ церкви. Такъ митрополитъ Даніилъ одобрилъ разводъ Василія съ Соломоніею и заключені

платилъ жизнію за обличеніе душегубствъ и кощунствъ того Іоанна Грознаго; а царь Алексѣй Михайловичъ не затрулся пожертвовать любимцемъ Никономъ, когда тотъ поднялъ шкомъ независимо голову, защищая самобытность и достоство правителя церкви. За то, при обоюдномъ согласіи власі, когда какъ свѣтская не требовала отъ духовной признанія ю противнаго церкви, такъ духовная не думала стать выше ѣтской, церковь фактически обладала всею жизнію — и полиескою, и общественною, и власть была могущественна поу, что принимала посвященіе отъ церкви. Такъ-то филосо великорусская, сознавъ необходимость общественнаго единза и практическаго пожертвованія личностью, какъ условіемкаго общаго дѣла, довѣрила волю народа волѣ своихъ изанныхъ, предоставила освященіе успѣха высшему выраженію дрости, и такъ дошла она въ свое время до формулы: Богъ царь во всемъ! формулы знаменующей крайнее торжество годства общности надъ личностью.

Въ тотъ отдаленный отъ насъ періодъ, который мы назвали тствомъ Великороссіи, въ религіозности великорусской являет- свойство, составляющее ея отличительную черту, и, впослѣдвіи, въ противорѣчіи съ тѣмъ складомъ, какой религіозность іобрѣла въ южнорусской стихіи. Это обращеніе къ обрядамъ, формуламъ, сосредоточенность во внѣшности. Такимъ обрамъ, на сѣверовостокѣ поднимается толкъ о томъ, можно ли ть въ праздники мясо и молочное. Это—толкъ, принадлежай къ разряду множества расколовъ, существующихъ и въ ше время и опирающихся только на внѣшности.

На югѣ, въ древности, мы встрѣчаемъ два не вполнѣ изстныя намъ уклоненія отъ православія, но не въ томъ духѣ, енно — Адріана и Димитрія: они касались существенныхъ тавовъ церкви, и мнѣнія ихъ относились къ кругу ересей, то

гатъ сѣверъ. Извѣстно, что втеченіе самыхъ вѣковъ, какъ и
теперь, у Малороссіянъ расколовъ и споровъ объ обрядахъ не
было. На сѣверѣ, въ Новгородѣ и Псковѣ, состязательство о
внѣшности хотя коснулось умственнаго движенія въ духовныхъ
вопросахъ въ извѣстномъ толкѣ о *сугубомъ аллилуія* и въ
Новгородскомъ спорѣ о томъ, какъ слѣдуетъ произносить: *го-
споди помилуй*, или: *о господи помилуй*,—но едва ли такі
толки въ древности дѣйствительно занимали умы на сѣверѣ, —
ибо обстоятельства спора объ аллилуяхъ, извѣстныя изъ житія
Ефросина, еще подвержены сомнѣнію, такъ что многіе считают
это сочиненіе, дошедшее до насъ не въ современныхъ спискахъ,
составленнымъ, или по крайней мѣрѣ, передѣланнымъ расколь-
никами, старавшимися придать всевозможнѣйшую важност
этому вопросу, который, какъ извѣстно, былъ одинъ изъ глав-
ныхъ, возбуждавшихъ старообрядчество къ отпаденію отъ гос-
подствующего тѣла русской церкви. Притомъ же въ самой по-
вѣсти о Ефросинѣ изображается, что Псковъ держался *трегу-
бой*, а не *сугубой аллилуи*!

Распространеннѣе и знаменательнѣе было другое еретическо
умственное броженіе на сѣверѣ, проявившееся первый разъ въ
Стригольникахъ, впродолженіе вѣка тлѣвшее въ умахъ и по-
томъ разразившееся смѣсью различныхъ толковъ, сгруппирован-
ныхъ Іосифомъ Волоцкимъ, въ его «Просвѣтителѣ» около жи-
довствующей ереси. Это броженіе, чисто новгородскаго пошиба,
перешло потомъ во всю Русь и долго подымалось въ раз-
личныхъ формахъ оппозиціею противъ авторитета мнѣній. Мы
не скажемъ однако, чтобъ такое реформаціонное направленіе
имѣло большой успѣхъ въ Новгородскомъ и Псковскомъ мірѣ:
оно только показываетъ, что племя южнорусское, въ своихъ
уклоненіяхъ отъ церкви, слѣдовало иному пути, чѣмъ велико-
русское. Въ Южной-Руси, послѣ мимоходныхъ явленій въ XI

ѣкоторые священники, по невѣжеству, не подозрѣвая въ немъ еси, еще и похваливали его. Въ массѣ народа это явленіе не гѣло успѣха.

Единственное уклоненіе отъ православія, увлекавшее до извѣстной степени народъ, была унія съ римско-католическою ерковью; но извѣстно, что она вводима была интригами и насиліемъ, при благопріятствующей помощи привлеченнаго къ католичеству дворянства; она въ народѣ нашла противъ себя орную и кровавую оппозицію. Бѣлорусское племя, вообще болѣе кроткой и податливой натуры, сильнѣе подчинялось гнетущимъ обстоятельствамъ и болѣе показало наклонность, если не ринять унію добровольно, то, по крайней мѣрѣ, допустить ее, огда нельзя было не допустить ея иначе, какъ энергическимъ ротиводѣйствіемъ. Но въ Южной-Руси было не то. Тамъ народъ, чувствуя насиліе совѣсти, поднялся огромнымъ пластомъ а защиту своей старины и свободы убѣжденія; и въ послѣднее ремя, даже принявъ унію, гораздо охотнѣе отъ нея отсталъ, ѣмъ Бѣлоруссы. Такъ южнорусское племя, не давая духовенству права безусловнаго освященія факта, въ самой сущности ребыло вѣрнѣе самой церкви, чѣмъ великорусское, обнимая олѣе ея духъ, чѣмъ форму. Въ настоящее время расколъ, изъ а формы, обрядности, буквы, не мыслимъ въ южнорусскомъ ародѣ: съ этимъ всякъ согласится, кто сколько нибудь знаетъ тотъ народъ, присмотрѣлся къ его жизни и прислушался къ го кореннымъ понятіямъ.

Мы видѣли, какъ еще въ своемъ дѣтствѣ великорусская стиія, централизируясь во Владимирѣ, а потомъ въ эпоху юности—въ Москвѣ, показывала направленіе къ подчиненію, а потомъ и поглощенію самобытности частей. Въ религіозно-умственной сферѣ отразилось тоже. Образовалась нетерпимость къ ужимъ вѣрамъ, презрѣніе къ чужимъ народностямъ, высоко-

свои руки послѣ прикосновенія иноземныхъ пословъ христіан-
скихъ вѣроисповѣданій. Нѣмцы, допущенные жить въ Москвѣ,
подвергались презрѣнію отъ Русскихъ; духовенство вопіяло
противъ общенія съ ними; патріархъ, неосторожно благосло-
вивши ихъ, требовалъ, чтобъ они отличались порѣзче отъ пра-
вославныхъ наружнымъ видомъ, чтобъ впередъ не получить
нечаянно благословенія. Латинская и лютерская, армянская и
другая всякая вѣра, чуть только отличныя отъ православной,
считались у великоруссовъ проклятыми. Московскіе Русскіе счи-
тали себя единственнымъ избраннымъ народомъ въ вѣрѣ, и
даже не вполнѣ были расположены къ единовѣрнымъ наро-
дамъ—къ Грекамъ и Малороссіянамъ: чуть только что нибудь
было несходно съ ихъ народностію, то заслуживало презрѣнья и
считалось ересью; на все несвое они смотрѣли свысока.

Образованію такого взгляда неизбѣжно способствовало татар-
ское порабощеніе. Долгое униженіе подъ властію чужевѣрцевъ
и иноплеменниковъ выражалось теперь высокомѣріемъ и уни-
женіемъ другихъ. Освобожденный рабъ способнѣе всего отли-
чаться надменностію. Это то и вынудило то увлеченіе инозем-
щиною, которое со временъ Петра является въ видѣ реформы.
Крайность, естественно, вызываетъ противную крайность.

Въ южнорусскомъ племени этого не было. Издавна Кіевъ и
потомъ Владиміръ Волынскій были сборнымъ пунктомъ мѣсто-
пребыванія иноземцевъ разныхъ вѣръ и племенъ. Южноруссы
съ незапамятныхъ временъ привыкли слышать у себя чуждую
рѣчь и не дичиться людей съ другимъ обличьемъ и съ другими
наклонностями. Уже въ X вѣкѣ, и вѣроятно древнѣе, изъ
Южной-Руси ходили въ Грецію: одни занимались промыслами въ
чужой землѣ, другіе служили въ войскѣ чужихъ государей.
Послѣ принятія крещенія, перенесенная въ Южную-Русь юная
христіанская цивилизація привлекала туда еще болѣе чужезем-

шикомъ успѣвали: въ воображеніи южно-русскомъ католикъ принималъ враждебнаго образа. Особы княжескаго рода сочетались бракомъ съ особами владѣтельныхъ домовъ католическаго исповѣданія; тоже, вѣроятно, дѣлалось и въ народѣ. Въ городахъ южно-русскихъ Греки, Армяне, Жиды, Нѣмцы, Поляки, Угры находили вольный пріютъ, ладили съ туземцами: Поляки, забравшись въ Кіевскую землю въ качествѣ пособниковъ князя Изяслава, плѣнились веселостью жизни въ чужой землѣ. Этотъ духъ терпимости, отсутствіе національнаго высокомѣрія, перешелъ впослѣдствіи въ характеръ казачества и остался въ народѣ до сихъ поръ. Въ казацкое общество могъ приходить всякій; не спрашивали: кто онъ, какой вѣры, какой нации. Когда Поляки роптали, что казаки принимаютъ къ себѣ разныхъ бродягъ и, въ томъ числѣ, еретиковъ, убѣгавшихъ отъ преслѣдованій духовнаго суда, казаки отвѣчали, что у нихъ издавна такъ ведется, что каждый свободно можетъ прійдти и уйдти. Непріязненные поступки надъ католическою святынею, во время казацкаго возстанія, происходили не отъ ненависти къ католичеству, а съ досады за насиліе совѣсти и за принужденіе. Походы противъ Турокъ и Крымцевъ, съ одной стороны, имѣли побудительными причинами не слѣпой фанатизмъ противъ *невѣрныхъ*, но мщеніе за ихъ набѣги и за плѣнъ русскихъ жителей, а съ другой — ими водилъ духъ удальства и страсть къ добычѣ, которая необходимо развивается во всякомъ воинственномъ обществѣ, въ какомъ бы племени и въ какой бы землѣ оно ни организовалась. Память о кровавыхъ временахъ вражды съ Поляками не изгладилась у народа до сихъ поръ, но вражды собственно къ римско-католической вѣрѣ, безотносительно къ польской народности, у него нѣтъ. Южно-руссъ не мстителенъ, хотя злопамятенъ ради осторожности. Ни католическій костелъ, ни жидовская синагога не представляются ему погаными мѣс-

ную святыню. Коль скоро предоставляется другимъ свобода и оказывается другимъ уваженіе, то естественно — требовать и для себя такой же свободы и взаимнаго уваженія.

Въ Новгородѣ мы видимъ тотъ же самый духъ терпимости. Иновѣрцы пользовались правомъ безопаснаго жительства и богослуженія; разницы въ отношеніи иновѣрныхъ христіанъ полагалось такъ мало, что въ Кириковыхъ вопросахъ указывается на такое явленіе, что матери носили дѣтей своихъ крестить, вмѣсто православнаго, къ римско-католическому (варяжскому) священнику. Построеніе варяжской церкви въ Новгородѣ произвело въ грядущихъ поколѣніяхъ духовенства легенду, въ которой показывается, какъ естественное стараніе нѣкоторыхъ духовныхъ фанатиковъ вооружить православныхъ туземцевъ противъ иновѣрцевъ было безуспѣшно. Множество инородцевъ язычниковъ въ Новгородской волости не было обращаемо насильственно къ христіанству. Новгородцы были до того не энергическими распространителями вѣры, что въ Водской землѣ еще въ XVI вѣкѣ, было язычество. Вѣра расходилась между Водью не скоро,—за то мирнымъ путемъ. Принципъ вѣротерпимости соблазнялъ сильно западное христіанство, когда Новгородъ, подавая помощь чудскимъ народамъ противъ Нѣмцевъ и Шведовъ, хотѣвшихъ насиліемъ обратить ихъ къ истинной вѣрѣ, вступалъ въ непріязненныя отношенія къ Ордену и Швеціи. Папы въ своихъ буллахъ укоряли Новгородцевъ во враждѣ къ христіанству, въ защитѣ язычества и возбуждали противъ нихъ крестовый походъ. Нѣмцы и Шведы, съ которыми приходилось Новгороду и Пскову воевать, были въ глазахъ послѣднихъ политическіе, а не религіозные враги; вражда доходила нѣсколько до религіознаго характера только тогда, когда съ противной стороны оказывалось прямое посягательство н

вращать въ нее туземцевъ. Когда съ одной стороны папы и
падные духовные обвиняли В. Новгородъ въ пособіи язычни-
имъ противъ христіанства, съ другой православнымъ сановни-
имъ не нравилась излишняя вѣротерпимость Новгородцевъ,
уховные негодовали на нихъ за общеніе съ Латинами и усво-
іе чужихъ обычаевъ: они хотѣли поддерживать въ народѣ
ысль о поганствѣ всѣхъ неправославныхъ, и съ этою цѣлію
риказывали предавать церковному освященію съѣстные при-
асы, полученные изъ-за границы, прежде ихъ употребленія въ
ищу.

Изъ этого короткаго историческаго обзора различія, возник-
аго въ отдаленныя отъ насъ времена между двумя русскими
ародностями, можно заключить, что племя южно-русское имѣ-
 отличительнымъ своимъ характеромъ перевѣсъ личной свобо-
ы, великорусское—перевѣсъ общности. По коренному понятію
ервыхъ, связь людей основывается на взаимномъ согласіи, и
ожетъ распадаться по ихъ несогласію; вторые стремились уста-
овить необходимость и неразрывность разъ установленной свя-
и и самую причину установленія отнести къ Божіей волѣ а,
лѣдовательно, изъять отъ человѣческой критики. Въ одинакихъ
тихіяхъ общественной жизни, первые усвоивали духъ, вто-
ые стремились дать ему тѣло; въ политической сферѣ первые
пособны были создавать внутри себя добровольныя товарище-
тва, связанныя на столько, на сколько къ тому побуждала на-
ущная необходимость, и прочныя на столько, на сколько суще-
твованіе ихъ не мѣшало неизмѣнному праву личной свободы;
торые стремились образовать прочное общинное тѣло на вѣко-
ыхъ началахъ, проникнутое единымъ духомъ. Первое вело къ
ь федераціи, но не съумѣло вполнѣ образовать ее; второе по-
ело къ единовластію и крѣпкому государству: довело до перва-

стройности, сознаніе единства, господство практическаго разсу ка, умѣющаго выстоять трудныя обстоятельства, уловить вр мя, когда слѣдуетъ дѣйствовать, и воспользоваться имъ сколько нужно... Этого не показало наше южнорусское плем Его свободная стихія приводила либо къ разложенію обществе ныхъ связей, либо къ водовороту побужденій, вращавшихъ б личьимъ колесомъ народную историческую жизнь. Такими пок зало намъ эти двѣ русскія народности наше прошедшее.

Въ своемъ стремленіи къ созданію прочнаго, ощущаемаг осязательнаго тѣла для признанной разъ идеи, великорусск племя показывало всегда и теперь показываетъ наклонность материальному и уступаетъ южно-русскому въ духовной сторо жизни, въ поэзіи, которая въ послѣднемъ развилась несравне но шире, живѣе и полнѣе. Прислушайтесь къ голосу пѣсен присмотритесь къ образамъ, сотвореннымъ воображеніемъ то и другаго племени, къ созданнымъ тѣмъ и другимъ народны произведеніямъ слова. Я не скажу, чтобы великорусскія пѣс лишены были поэзіи; въ нихъ высоко поэтическою являет именно сила воли, сфера дѣятельности, именно то, что та необходимо для совершенія задачи, для какой опредѣлилъ се этотъ народъ въ историческомъ теченіи политической жизн Лучшія великорусскія пѣсни, тѣ, гдѣ изображаются момент души, собирающей свои силы, или гдѣ представляется торж ство ея или неудачи, не ломающія, однако, внутренняго мог щества. Оттого такъ всѣмъ нравятся пѣсни разбойничьи: ра бойникъ—герой, идущій бороться и съ обстоятельствами, и обществённымъ порядкомъ. Разрушеніе—его стихія, но разр шеніе неизбѣжно предполагаетъ возсозданіе. Послѣднее выск зывается уже и въ составленіи разбойническихъ шаекъ, кот

имуществу, восходитъ до поэзіи только тогда, когда выхо-
ь изъ сферы текущей жизни, надъ которою работаетъ, ра-
аетъ не восторгаясь, не увлекаясь, примѣриваясь болѣе къ
робностямъ, къ частностямъ, и оттого упуская изъ виду
азный идеалъ, составляющій сущность опоэтизированья вся-
о дѣла и предмета. Оттого поэзія великорусская такъ часто
емится въ область необъятнаго, выходящаго изъ границъ
родной возможности, также часто низпадаетъ до простой
авы и развлеченія. Историческое воспоминаніе сейчасъ обра-
ется въ эпосъ и превращается въ сказку; тогда какъ, напро-
ъ, въ пѣсняхъ южнорусскаго племени оно болѣе удерживаетъ
ествительности и часто не нуждается въ возведеніи этой дѣй-
ительности до эпоса для того, чтобы блистать силою роскош-
поэзіи. Въ великорусскихъ пѣсняхъ есть тоска, раздумье,
нѣтъ почти той мечтательности, которая такъ поэтически
няетъ насъ въ южнорусскихъ пѣсняхъ, уноситъ душу въ
асть воображенія и согрѣваетъ сердце неземнымъ, нездѣш-
ъ огнемъ. Участіе природы слабо въ великорусскихъ пѣсняхъ
резвычайно сильно въ нашихъ: южнорусская поэзія нераз-
ьна отъ природы, она оживляетъ ее, дѣлаетъ ее участни-
радости и горя человѣческой души; травы, деревья, птицы,
вотныя, небесныя свѣтила, утро и вечеръ, весна и снѣгъ—
дышетъ, мыслитъ, чувствуетъ вмѣстѣ съ человѣкомъ, все
ликается къ нему чарующимъ голосомъ то участія, то на-
ды, то приговора. Любовное чувство, обыкновенно душа
кой народной поэзіи, рѣдко возвышается надъ матеріаль-
тью; напротивъ, въ нашихъ оно достигаетъ высочайшаго
хотворенія, чистоты, высоты побужденія и граціи обра-
ъ. Даже матеріальная сторона любви въ шуточныхъ пѣсняхъ

въ ней цѣнить что нибудь за предѣломъ тѣлесной формы; рѣ
ко выказывается доблесть и достоинство женской души. Юж
русская женщина въ поэзіи нашего народа, напротивъ, до то
духовно прекрасна, что и въ самомъ своемъ паденіи высказ
ваетъ поэтически свою чистую натуру, и стыдится своего у
женія. Въ пѣсняхъ игривыхъ, шуточныхъ, рѣзко выражает
противуположность натуры того и другаго племени. Въ юж
русскихъ пѣсняхъ этого рода выработывается прелесть слова
выраженія, доходитъ до истинной художественности: отдыха
щая человѣческая природа не довольствуется простой забаво
но сознаетъ потребность дать ей изящную форму, не толь
развлекающую, но и возвышающую душу; веселіе хочетъ о
нять ее стихіями прекраснаго, освятить мыслію. Напротив
великорусскія пѣсни такого разряда показываютъ не болѣ
какъ стремленіе уставшаго отъ прозаической дѣятельности тр
да забыться на минуту какъ нибудь, не ломая головы, не тр
гая сердца и воображенія; пѣсня эта существуетъ не для се
самой, а для боковой декораціи другаго, чисто матеріальна
удовольствія, и потому часто доводитъ до цинизма.

Въ жизни великорусской, и общественной и домашней, вид
болѣе или менѣе отсутствіе того, что составляетъ поэзію южн
русской жизни, какъ и обратно—въ послѣдней мало того, ч
составляетъ сущность, силу и достоинство первой. Великорус
мало любитъ природу; у поселянина вы очень рѣдко може
встрѣтить въ огородѣ цвѣты, которые найдутся почти при ка
домъ дворѣ у нашего земледѣльца. Этого мало, Великоруссъ п
таетъ какую-то вражду къ произрастеніямъ. Я знаю примѣр
что хозяева рубили деревья возлѣ домовъ, безобразно построе
ныхъ, думая, что деревья мѣшаютъ красотѣ вида. Въ казенных
селахъ, когда наальчство начало побуждать разводить около д

обы и негодованія отразились въ народныхъ пѣсняхъ, сло-
нныхъ до чрезвычайности тривіально. Въ Великороссіи много
въ, но всѣ почти плодовитые, заводятся съ коммерческою
ію; рѣдко даютъ въ нихъ мѣсто лѣснымъ деревьямъ, какъ
полезнымъ для матеріальной жизни. Рѣдко можно встрѣтить
икорусса, который бы сознавалъ и чувствовалъ прелесть мѣ-
юложенія, предался бы созерцанію небеснаго свода, впивал-
езотчетно глазами въ зеркало озера, освѣщеннаго солнцемъ
луною, или въ голубую даль лѣсовъ, заслушался бы хора
нних птицъ. Ко всему этому почти всегда чуждъ велико-
кій человѣкъ, погруженный въ обыденные разсчеты, въ
кій омутъ матеріальныхъ потребностей. Даже въ образован-
ь классѣ, сколько намъ случалось подмѣтить, остается та же
одность къ красотѣ природы, прикрытая, иногда очень неу-
ю и смѣшно, подражаніемъ западной иноземщинѣ, гдѣ, какъ
ѣстно—однимъ по опыту, другимъ—по слуху, хорошій тонъ
буетъ показывать любовь и сочувствіе къ природѣ.

При скудости воображенія, у Великоруссовъ чрезвычайно
) суевѣрій, хотя за то чрезвычайно много предразсудковъ,
ни держатся ихъ упорно. Южно-руссы, напротивъ, съ пер-
) раза представятся въ высшей степени суевѣрнымъ наро-
ь; въ особенности на западѣ южно-русской земли это сказы-
тся очень разительно (можетъ быть, по удаленности отъ ве-
орусскаго вліянія). Чуть не въ каждомъ селѣ существуютъ
тическіе разсказы о явленіяхъ мертвыхъ съ того свѣта въ
ыхъ разнообразныхъ видахъ, отъ трогательнаго разсказа
вленіи мертвой матери, обмывающей своихъ малютокъ, до
ашнаго образа вампировъ, распинающихся въ полночь на мо-
ьныхъ крестахъ и вопіющихъ дикимъ голосомъ: *мяса хо-*
—съ насыпями, разсѣянными въ такомъ изобиліи по бога-

мающихъ на головѣ волосы, и возбуждающихъ смѣхъ до и
ты... все это облекается въ стройные разсказы, въ изящн
картины. Народъ иногда самъ плохо вѣритъ въ дѣйствительно
того, что разсказываетъ, но не разстанется съ этимъ разс
зомъ, доколѣ въ немъ не погаснетъ чувство красоты, или п
старое не найдетъ обновленія своего поэтическаго содержа
въ новыхъ формахъ.

Совсѣмъ не-то въ Великороссіи. Тамъ, какъ мы сказали, о
предразсудки; Великоруссъ вѣритъ въ чертей, домовыхъ вѣды
потому что получилъ эту вѣру отъ предковъ; вѣритъ пото
что не сомнѣвается въ ихъ дѣйствительности, вѣритъ та
какъ бы вѣрилъ въ существованіе электричества или возду
наго давленія; вѣритъ, потому что вѣра нужна для объясне
непонятныхъ явленій, а не для удовлетворенія стремленія в
выситься отъ плоской юдоли матеріальной жизни въ сферу с
боднаго творчества. Вообще фантастическихъ разсказовъ у н
мало. Черти, домовые очень матеріальны; сфера загробной ж
ни, духовный міръ, мало занимаетъ Великорусса, и почти нѣ
исторій о явленіяхъ души послѣ смерти; если же она встрѣча
ся, то заимствованная изъ книгъ и новыхъ и старыхъ, и с
рѣе въ церковной обработкѣ, а не въ народной. За то, по д
терпимости, Великоруссъ гораздо упорнѣе въ своихъ предр
судкахъ. Я былъ свидѣтелемъ случая очень характеристичес
го, когда одного господина обвиняли въ безбожіи и богоху
ствѣ за то, что онъ отозвался съ пренебреженіемъ о вѣрѣ
существованіе чертей.

Въ кругу грамотныхъ людей, только что вступающихъ
книжную сферу, можно наблюдать, какія книги особенно за
маютъ Великорусса и на что именно онъ обращаетъ внимані

ъ сознанія идеи: поэты читаются или съ цѣлію развлеченія въ этомъ случаѣ нравится въ нихъ то, что можетъ слегка обѣгать по чувствамъ своимъ разнообразіемъ или необыкноностью положенія), или же для того, чтобъ показать, что тaтель образованъ настолько, чтобъ понимать то, что счится хорошимъ. Часто можно встрѣчать лица, которыя даже торгаются красотами поэзіи, но въ самомъ дѣлѣ, какъ хоронько осязать ихъ душу, то увидишь, что играетъ не истин чувство, а только аффектація. Аффектація—признакъ отствія истиннаго пониманія поэзіи. Аффектація—въ нашемъ разованномъ обществѣ—черта черезчуръ обычная; оттого-то, жется, у насъ и замѣтно сочувствіе къ французамъ преимуственно предъ другими народами, потому что это народъ, явившій себя мало поэтическимъ, народъ, у котораго литерара и искусство и отчасти даже наука—на эффектахъ.

Если у Великоруссовъ былъ истинно великій, геніальный, самобытный поэтъ, то это Пушкинъ. Въ своемъ безсмертномъ, ликомъ Евгеніи Онѣгинѣ, онъ выразилъ одну только половину ликорусской народности такъ называемаго образованнаго и ѣтскаго круга. Удачные описатели нравовъ и быта были, но о не творцы-поэты, которые бы заговорили языкомъ всей ссы, сказали бы то и такъ, за что съ чувствомъ схватилась масса, какъ бы невольно долженъ былъ сказать каждый изъ ой массы, и сказать голосомъ поэзіи, а не прозы. Но, повтоимъ, мы далеки отъ того, чтобы отрицать въ великорусскомъ родѣ поэтическій элементъ, напротивъ, быть можетъ, онъ ише и глубже нашего; онъ обращенъ не на сферу воображенія чувства, онъ хранится для сферы воли и свѣтлой думы. Пѣи великорусскія не нравятся долго; надобно изучать ихъ, проикнуться духомъ, чтобъ уразумѣть ту оригинальнѣйшую поэ-

за обрядовъ и формулъ. Любопытно разрѣшить вопросъ, откуда въ Великороссіи возникло это оригинальное настроеніе, это стремленіе спорить за букву, придавать догматическую важность тому, что составляетъ часто не болѣе, какъ грамматическій вопросъ или дѣло обрядословія? Кажется, что это происходитъ отъ того же практическаго матеріальнаго характера, которымъ вообще отличается сущность великорусской натуры. Въ самомъ дѣлѣ, наблюдая надъ великорусскимъ народомъ во всѣхъ слояхъ общества, мы встрѣтимъ нерѣдко людей истинно христіанской нравственности, которыхъ религіозность обращена къ практическому осуществленію христіанскаго добра, но въ нихъ мало внутренняго благочестія, піетизма; мы встрѣчаемъ ханжей изувѣровъ, строгихъ исполнителей внѣшнихъ правилъ и обрядовъ, но также безъ внутренняго благочестія, большею частью хладнокровныхъ къ дѣлу религіи, исполняющихъ внѣшнюю ея сторону по привычкѣ, мало отдающихъ себѣ отчета, почему это дѣлается, и наконецъ въ высшемъ, такъ называемомъ, образованномъ классѣ, лицъ мало вѣрующихъ, или и совсѣмъ невѣрующихъ, не вслѣдствіе какого нибудь мысленнаго труда и боренія, а по увлеченію, потому что имъ кажется невѣріе признакомъ просвѣщенія. Истинно благочестивыя натуры составляютъ исключеніе, и благочестіе, духовная созерцательность у нихъ— признаки не народности, не общаго натурѣ народной, а ихъ собственной индивидуальной особенности. Между Южноруссами мы встрѣтимъ совсѣмъ обратное въ характерѣ. У этого народа много именно того, что не достаетъ у Великоруссовъ; у нихъ сильно чувство всеприсутствія Божія, душевное умиленіе, внутренне обращеніе къ Богу, тайное размышленіе о Промыслѣ, надъ собою, сердечное влеченіе къ духовному, неизвѣстному, таин-

зь. Если бы понадобились какія нибудь измѣненія въ наруж-
хъ сторонахъ богослуженія или переводѣ книгъ св. писанія,
жнорусcы никогда не возстали бы противъ этого, имъ бы не
пришла мысль подозрѣвать какого нибудь искаженія святыни.
и понимаютъ, что внѣшность устанавливается церковью,
ображаемою видимо въ ея руководящихъ членахъ, и что эти
ены постановятъ, не извращая сущности, міряне безпреко-
вно этому должны слѣдовать; ибо коль скоро та или другая
ѣшность выражаетъ одну и ту же сущность, та самая внѣш-
сть не представляетъ и такой важности, чтобъ можно сдѣлать
предметомъ спора. Намъ случалось говорить съ религіозными
дьми и той и другой народности; Великоруссъ проявляетъ
ю набожность въ словоизвитіяхъ надъ толкованіемъ внѣш-
сти, буквы, принимаетъ въ этомъ важное участіе; если онъ
ого православный, то православіе его состоитъ преимуще-
енно во внѣшней сторонѣ; Южноруссъ станетъ изливать
е религіозно-нравственное чувство, рѣдко начнетъ толковать
огослуженіи, объ обрядахъ, праздникахъ, а скажетъ свое
гочестивое впечатлѣніе, производимое на него богослуженіемъ,
жественностію обряда, высокимъ значеніемъ праздника и
д. За то у насъ и образованный классъ не такъ легко поко-
ать въ вѣрѣ, какъ Великоруссовъ; невѣріе внѣдряется въ
ней душѣ только вслѣдствіе долгой, глубокой борьбы; напро-
ъ, мы видѣли великорусскихъ юношей, воспитанныхъ, какъ
но, съ дѣтства въ строгой набожности, въ исполненіи пред-
анныхъ церковныхъ правилъ; но они, при первомъ легкомъ
аденіи, а нерѣдко вслѣдствіе нѣсколькихъ остроумныхъ вы-
еній, покидаютъ знамя религіи, забываютъ внушенія дѣт-
а и, безъ борьбы, безъ постепенности, переходятъ къ край-

народность, онъ сохранитъ въ себѣ начало религіи: это н
избѣжно при томъ поэтическомъ настроеніи, которымъ отл
чается его духовный складъ.

Въ общественныхъ понятіяхъ, исторія напечатлѣла, на двух
нашихъ народностяхъ, свои слѣды и установила въ нихъ пон
тія совершенно противоположныя. Стремленіе къ тѣсному сл
тію частей, уничтоженіе личныхъ побужденій подъ властію о
щихъ, ненарушимая законность общей воли, выраженная ка
бы смысломъ тяжелой судьбы, совпадаютъ въ великорусско
народѣ съ единствомъ семейнаго быта и съ поглощеніемъ личн
свободы идеею *міра*, выразились въ народномъ бытѣ недѣлим
стію семей, общинною собственностію, тягломъ посадовъ и се
въ старину, гдѣ невинный отвѣчалъ за виновнаго, трудолюб
вый работалъ за лѣниваго. Какъ глубоко лежитъ это въ ду
Великорусса, показываетъ то, что по поводу устройства крест
янъ въ наше время, заговорили въ пользу этого Великорус
съ разныхъ точекъ зрѣнія, подъ вліяніемъ и запоздалаго моск
скаго славянофильства, и новомоднаго французскаго соціализ
Для Южно-русса нѣтъ ничего тяжеле и противнѣе такого пор
ка, и семьи южно-русскія дѣлятся и дробятся, какъ только
членовъ ихъ является сознаніе о потребности самобытной ж
ни. Опека родителей надъ взрослыми дѣтьми кажется для Юж
русса несноснымъ деспотизмомъ. Претензія старшихъ братье
надъ меньшими, какъ дядей надъ племянниками, возбуждае
неистовую вражду между ними. Кровная связь и родство м
располагаютъ у насъ людей къ согласію и взаимной любви;
противъ, очень часто люди кроткіе, привѣтливые, мирные
уживчивые находятся въ непримиримой враждѣ со своими кр
ными. Ссоры между родными — явленіе самое обыкновенно
въ низшемъ и въ высшемъ классѣ. Напротивъ у Великоруссов

даго. Взаимный долгъ, основанный не на свободномъ согла-
іи, а на роковой необходимости, тягостенъ для Южно-русса,
да какъ Великорусса онъ болѣе всего успокоиваетъ и умиря-
его личныя побужденія. Великоруссъ изъ покорности долгу
овъ принудить себя любить своихъ ближнихъ по крови, хотя
они ему не по душѣ, снизходить къ нимъ, потому что они ему
дни, чего бы онъ не сдѣлалъ по убѣжденію; онъ готовъ для
ъ на личное пожертвованіе, сознавая, что они того не стоятъ,
что они все-таки *своя кровь*. Южно-руссъ, напротивъ, го-
ъ, кажется, разлюбить ближняго за то, что онъ его кровный,
ѣе снисходителенъ къ его слабостямъ, чѣмъ къ чужому, и
бще родство ведетъ его не къ утвержденію добраго располо-
ія, а скорѣе къ его ослабленію. Нѣкоторые Великоруссы,
обрѣвшіе себѣ въ Южной-Руси имѣнія, затѣвали иногда вво-
ъ въ малорусскія семьи великорусскую плотность и недѣли-
ть, и плодомъ этого были отвратительныя сцены: нетолько
ные братья готовы были поминутно завести драку, но сы-
вья вытаскивали отцовъ своихъ за волосы чрезъ пороги дома.
мъ болѣе принципъ семейной власти и прочной кровной свя-
внѣдряется въ жизнь, тѣмъ превратнѣе она на нее дѣйству-
. Южно-руссъ тогда почтительный сынъ, когда родители
авляютъ ему полную свободу и сами, на старости лѣтъ, под-
яются его волѣ; тогда добрый братъ, когда съ братомъ жи-
ъ какъ сосѣдъ, какъ товарищъ, не имѣя ничего общаго, не-
дѣльнаго. Правило: *каждому свое*, соблюдается въ семей-
вахъ; не только взрослые члены семьи не надѣваютъ одежды
гаго, даже у дѣтей у каждаго свое; у Великоруссовъ, въ
стьянскомъ быту, часто двѣ сестры не знаютъ кому изъ
ъ принадлежитъ тотъ или другой тулупъ, а объ отдѣльной
инадлежности у дѣтей не бываетъ и помина.

отвыкать за другими свою собственную желания — но все этому не расположила народъ южнорусскій его прошедшая жизнь. *Громада*, по южнорусскому понятію, совсѣмъ не то, что *міръ* по великорусскому. Громада есть добровольная сходка людей; кто хочетъ — въ ней участвуетъ, кто не хочетъ — выходитъ; такъ какъ въ Запорожьѣ — кто хотѣлъ — приходилъ, кто хотѣлъ выходилъ оттуда добровольно. По народному понятію, каждый членъ громады есть самъ по себѣ независимая личность, самобытный собственникъ; обязанность его къ громадѣ только въ сферѣ тѣхъ отношеній, которыя устанавливаютъ связь между ея членами для взаимной безопасности и выгодъ каждаго, — тогда-какъ, по великорусскому понятію, міръ есть какъ-бы отвлеченное выраженіе общей воли, поглощающей личную самобытность каждаго. Главное различіе здѣсь, конечно, проистекаетъ отъ поземельной общинности. Коль скоро членъ міра не можетъ назвать своею собственностію участокъ земли, который онъ обработываетъ, онъ уже не свободенъ человѣкъ. Мірское устройство великорусское есть стѣсненіе, и потому форма послѣдняго, введенная властію, приняла въ себя духъ и смыслъ, господствующій въ Великороссіи; корень его лежалъ уже въ глубинѣ народной жизни: оно истекло нравственно изъ того же стремленія къ тѣсному сплоченію, къ единству общественному и государственному, которое составляетъ, какъ мы показали, отличительный признакъ великорусскаго характера. Частная поземельная собственность выводится такимъ легальнымъ путемъ изъ великорусской общественной философіи. Все общество отдаетъ свою судьбу олицетворенію своей власти, тому лицу, которое поставляетъ надъ обществомъ Богъ, и, слѣдовательно, все обязано ему повиновеніемъ. Такимъ образомъ, все принадлежитъ ему безусловно, какъ намѣстнику Божію; отсюда понятіе, что все Божье

ловѣческаго терпѣнія, какъ, напримѣръ, душегубства Іоанна
овнаго. Царь дѣлалъ несправедливо, жестоко, но тѣмъ не
нѣе онъ былъ орудіемъ Божіей воли. Противиться царю,
тя бы и неправедному, значитъ — противиться Богу: и
ѣшно и неполезно, потому-что Богъ пошлетъ еще худшія
ды. Имѣя безусловную власть надъ обществомъ, царь есть
сударь, то есть полный владѣтель-собственникъ всего го-
дарства. Слово *государь* именно означало собственника,
ѣющаго право безусловно, по своему усмотрѣнію, распоря-
ться всѣмъ, что есть въ его государствѣ, какъ своими ве-
ами. Оттого-то древніе Новгородцы, воспитавшіе себя подъ
ыми началами, различные притомъ отъ Великоруссовъ по
родности, такъ взволновались, когда Иванъ III задумалъ
мѣнить древній титулъ *господина* на титулъ *государя*.
нятіе господина выражало лицо, облеченное властію и ува-
ніемъ; господъ могло быть много: и владыко былъ госпо-
нъ, и посадникъ — господинъ; но государь былъ лицо, о
асти котораго не могло быть и разсужденія: онъ былъ единъ,
къ единъ собственникъ вещи; Иванъ домогался быть госуда-
мъ къ Новгородѣ, хотѣлъ замѣнить собою Великій Новго-
дъ, который былъ до того времени государемъ; также точно,
къ въ Великороссіи великій князь замѣнилъ общественную
лю всей націи. Будучи самодержавнымъ творцомъ общест-
нныхъ условій, государь дѣлалъ все и, между прочимъ,
ловалъ за службу себѣ землями. Такимъ образомъ, земля
инадлежала, по первоначальному понятію, міру, т. е., всему
ществу; по передачѣ этого права — лицу государя, давалась
ъ послѣдняго въ пользованіе отдѣльнымъ лицамъ, кото-
ихъ угодно было государю возвысить и надѣлить. Мы го-

какъ царь въ значенiи олицетворенной нацiи. Крѣпостной человѣкъ соединялъ свою судьбу съ достоинствомъ господина: воля барина стала для него замѣнять собственную волю, точно также, какъ тамъ, гдѣ не было барина, эту собственную личную волю поглощалъ мiръ. У помѣщичьихъ крестьянъ земля принадлежитъ барину, который даетъ ее лицамъ, землевладѣльцамъ, по своему усмотрѣнiю; такъ и у казенныхъ крестьянъ: земля отдана мiру въ пользованiе, а мiръ, по своему усмотрѣнiю, даетъ ее отдѣльнымъ лицамъ въ пользованiе. Въ Южной-Руси, которой историческая жизнь текла иначе, не составилось такого понятiя о мiрѣ. Тамъ прежнiя древнiя удѣльно-вѣчевыя понятiя продолжали развиваться и встрѣтились съ польскими, которыя, въ основѣ своей, имѣли много общаго съ первыми, и если измѣнились, то вслѣдствiе западно-европейскихъ понятiй. Древнѣе право личной свободы не было поглощено перевѣсомъ общественнаго могущества и понятiе объ общей поземельной собственности не выработалось. Польскiя идеи произвели въ старорусскихъ только тотъ переворотъ, что регулировали послѣднiя. Каждый земледѣлецъ былъ независимымъ собственникомъ своего достоянiя; польское влiянiе только обезопасило его отъ произвола народной воли, и прежде выражавшагося самодѣйствiемъ общества, въ смыслѣ соединенiя свободныхъ личностей, и облекло его владѣнiе de facto правомъ. Такимъ образомъ, оно возвысило богатыхъ и влiятельныхъ, образовало высшiй классъ, а массу бѣднаго народа повергло въ порабощенiе. Но тамъ магнатъ владѣлецъ не представлялъ собою выраженiя царской, а чрезъ нее и барской, воли: онъ владѣлъ *по праву*; въ переводѣ на болѣе простой языкъ — право это выражало силу, торжество

мъ; тогда какъ въ Великороссіи онъ не могъ этого желать, тому что находилъ своего господина зависящимъ отъ другой сшей воли, такъ же, какъ онъ самъ зависѣлъ отъ него. У жноруссовъ рѣдко были случаи, чтобъ крѣпостной былъ искно расположенъ къ своему господину, чтобъ такъ былъ связъ съ нимъ безкорыстною, будто сыновнею любовью, какъ нерѣдко мы видѣли въ мірѣ отношеній господъ къ крестьамъ и слугамъ въ Великоруссіи. У Великороссіянъ встрѣчася примѣры трогательной привязанности такого рода. Крѣстной человѣкъ, слуга, рабъ, нерѣдко преданъ своему бари вполнѣ, душою и сердцемъ, даже и тогда, когда баринъ не нитъ этого. Онъ хранитъ барское добро, какъ свое, радует, когда честолюбивый баринъ его получаетъ почетъ. Намъ учалось видѣть господскихъ слугъ, которымъ повѣрялось задывать какимъ-нибудь интересомъ. Сами довѣренные были естественные плуты и надували всякаго въ пользу своего бари, но въ отношеніи послѣдняго были аристидовски честны и ямодушны. Напротивъ, Малороссы оправдываютъ пословицу: ика сколько ни корми, все въ лѣсъ смотритъ. Если крѣпостй слуга не обманетъ господина, то потому, что ни кого не манываетъ; но если ужъ искусился на обманъ, то обманетъ ежде своего барина. Какъ часто случалось слышать жалобы Малороссіянъ отъ тѣхъ владѣльцевъ, которые, будучи Векоруссами по происхожденію, пріобрѣли себѣ населенныя ѣнія въ южнорусскомъ краѣ. Напрасно добрымъ обращеніъ и справедливостью старались они привязать къ себѣ поданныхъ; барскія работы исполнялись всегда безъ желанія, и ъ того-то между высшимъ классомъ у насъ распространилось ѣжденіе, что Малороссіяне—народъ лѣнивый. Ни искренно-

бы къ чуждому народу. Тоже самое и еще хуже для Малор
са — *міръ* въ великорусскомъ смыслѣ этого слова. Что каса
ся до укора, дѣлаемаго обыкновенно Малороссіянамъ въ лѣ
то они дѣлаются такими подъ условіями чуждыхъ имъ общ
ственныхъ началъ крѣпостнаго или мірскаго права: послѣд
выражается для Малороссіянъ (которые не скованы узами
щинной собственности) связью различныхъ условій, ограни
вающихъ ихъ свободное распоряженіе собою и своимъ дост
ніемъ, приближающихся къ мірскому устройству. Вообще
упрекъ въ лѣности несправедливъ; даже можно замѣтить,
Малорусъ, по своей природѣ, трудолюбивѣе Великорусса и в
гда такимъ показываетъ себя, коль скоро находитъ свобод
исходъ своей дѣятельности.

Совсѣмъ другое отношеніе южно-русской народности къ по
ской. Если южно-русскій народъ дальше отъ польскаго, чѣ
отъ великорусскаго, по составу языка, то за то ближе къ нему
народнымъ свойствамъ и основамъ народнаго характера. Та
или подобной противоположности, какую мы замѣтили ме
Великоруссами и Южно-руссами, не существуетъ между Поля
ми и Южно-руссами ни во внутренней, ни во внѣшней сторо
быта; напротивъ, если бы пришлось находить коренные приз
ки различія Поляковъ отъ Великоруссовъ, то во многомъ п
шлось бы повторить тоже, что сказано о Южно-руссахъ. Но
то, при такой близости, есть бездна, раздѣляющая эти два
рода и при томъ — бездна, черезъ которую построить мостъ
видно возможности. Поляки и Южно-руссы — это какъ бы
близкія вѣтви, развившіяся совершенно противно: одни вос
тали въ себѣ и утвердили начала панства, другіе—мужицст
или, выражаясь словами общепринятыми, одинъ народъ — г
боко-аристократическій, другой — глубоко-демократическій.
эти термины не вполнѣ подходятъ подъ условія нашей исто

алааъ принятся феодальное устройство, шляхетство не допу-
вало, чтобъ изъ его сословія одни были по правамъ выше дру-
ихъ. Съ своей стороны, южно-русскій народъ, устанавливая
ое общество на началахъ полнѣйшаго равенства, не могъ удер-
ать его и утвердить такъ, чтобъ не выступали лица и семьи,
ремившіяся сдѣлаться родами съ правомъ преимущества и
ласти надъ массою народа. Въ свою очередь, масса возставала
ротивъ нихъ то глухимъ негодованіемъ, то открытымъ проти-
одѣйствіемъ. Вглядитесь въ исторію Новгорода—на сѣверѣ, и
ъ исторію Гетманщины—на югѣ. Демократическій принципъ
ароднаго равенства служитъ подкладкою; но на ней безпрестан-
о приподнимаются изъ народа высшіе слои, и масса волнуется
принуждаетъ ихъ уложиться снова. Тамъ нѣсколько разъ тол-
а черни, подъ возбудительные звуки вѣчеваго колокола, раззо-
яетъ и сожигаетъ до-тла Прусскую улицу—гнѣздо боярское;
утъ нѣсколько разъ *черная* или *чернецкая рада* истребляетъ
начныхъ кармазинниковъ; и не исчезаетъ однако Прусская
лица въ Великомъ Новгородѣ, не переводятся *значные* въ Укра-
нѣ обѣихъ сторонъ Днѣпра. И тамъ и здѣсь эта борьба губитъ
бщественное зданіе и отдаетъ его въ добычу болѣе спокойной,
енѣе сознающей необходимость прочной общины, народности.
Замѣчательно, какъ народъ долго и вездѣ сохраняетъ завѣт-
ыя привычки и свойства своихъ прародителей: въ Черноморьѣ,
а Запорожскомъ новосельѣ, по разрушеніи Сѣчи, совершалось
о же, что нѣкогда въ Малороссіи. Изъ общинъ, составляв-
ихъ курени, выдѣлялись личности, заводившія себѣ особые
утора. Въ южно-русскомъ сельскомъ быту совершается почти
одобное въ своей сферѣ. Зажиточныя семьи возвышаются надъ
ассою и ищутъ надъ нею преимущества, и за то масса ихъ

торые выдвигались изъ массы, обыкновенно теряли и наро-
ность; въ старину они дѣлались Поляками, теперь дѣлают
Великороссіянами: народность южно-русская постоянно была
теперь остается достояніемъ простой массы. Если же судь
оставитъ выдвинувшихся въ сферѣ прадѣдовской народност
то она какъ-то ихъ поглощаетъ снова въ массу и лишаетъ пр
обрѣтенныхъ преимуществъ.

Съ польскою народностію совершалось обратное: тамъ ли
ности, выдвинувшіяся изъ массы, если они были Поляки,
мѣняютъ своей народности, не идутъ назадъ, но образуют
твердое сословіе. Исторія связала Поляковъ съ Южно-русса
такъ, что значительная часть польской шляхты есть ни ч
иное, какъ переродившіеся Южно-руссы, именно тѣ, которы
силою счастливыхъ для нихъ обстоятельствъ, выдвинулись из
массы. Оттого и образовалось въ отношеніи этихъ народност
такое понятіе, что польская есть панская, господская, а южн
русская—холопская, мужицкая. Понятіе это остается и до сих
поръ, и проявляется въ попыткахъ Поляковъ на такъ наз
ваемое сближеніе ихъ съ нами. Поляки, толкующіе о братств
о равенствѣ, въ отношеніи южно-русскихъ высказываютъ се
панами. Подъ различными способами выраженія, они говорят
имъ: будьте Поляками; мы хотимъ васъ, мужиковъ, сдѣла
панами. И тѣ, въ либеральныя и честныя намѣренія, которы
мы вѣримъ, говорятъ въ сущности тоже: если не идетъ дѣло
господствѣ и подавленіи нашего народа матеріально, то неосп
римо и явно ихъ желаніе подавить и уничтожить южно-руссо
духовно, сдѣлать ихъ Поляками, лишить насъ своего язы
своего склада понятій, всей нашей народности, заключивъ
въ польскую, что такъ ясно проявляется въ Галиціи.

1861.

ЧЕРТЫ

ЮЖНО-РУССКОЙ ИСТОРІИ.

ЧЕРТЫ

[...]РОДНОЙ ЮЖНО-РУССКОЙ ИСТОРІИ.

I.

[...]ая Земля. — Поляне-Руссь. — Древляне (Полѣсье). — Волынь. — Подоль. — Червоная Русь.

[...]ія извѣстія о народахъ, занимавшихъ Южно-рус[...] очень скудны; впрочемъ, не безъ основанія: руко[...] какъ географическими, такъ и этнографическими [...]ѣдуетъ отнести къ южно-русской исторіи древнія [...]ъ Антахъ, по крайней мѣрѣ къ юго-западной от[...] народа. По извѣстію нашего лѣтописца, — Улучи, [...]иверцы имѣли много городовъ по Бугу и Днѣстру [...]устья Дуная и до моря; они назывались у Грековъ [...]*куфь*. Лѣтописецъ нашъ понималъ такъ, что подъ [...]омъ должно разумѣть народъ, извѣстный Грекамъ; [...]льно, мы встрѣчаемъ у греческихъ писателей Ан[...]цъ славянскаго происхожденія, на тѣхъ же самыхъ [...]евозможно, чтобъ подъ именемъ Антовъ разумѣлись [...]стряпскіе жители; безъ всякаго сомнѣнія, этому [...]авали пространнѣйшее географическое значеніе. По [...] ученыхъ, *антъ* есть прозваніе старонѣмецкое

опираясь на нее какъ на палку. Это высокорослое племя ос вило свои слѣды въ тѣхъ земляныхъ валахъ и *могилахъ* (к ганахъ), которыми усыпана Южная Русь. За свои грѣхи и вражду между собою, они были потоплены; послѣ нихъ явил другіе великаны, — погибли тоже въ свою очередь, и съ тѣ поръ родъ человѣческій началъ мельчать. Преданіе о вели нахъ, теперь уже сбилось съ пути и, кажется въ немъ надо искать два преданія: въ одномъ, народъ признаетъ великано предками своими, воображаетъ, что прежде родъ человѣчес былъ рослѣе и массивнѣе, а впослѣдствіи измельчалъ; а въ д гомъ признаетъ великановъ враждебными предкамъ народа, которому принадлежатъ разказчики, и даже нерѣдко сами этихъ великановъ считаетъ болѣе фантастическими чудовища чѣмъ людьми. Эти великаны имѣютъ соотношеніе съ змѣя такое значительное мѣсто занимающими въ нашихъ сказка и, какъ видно, то же что въ лѣтописныхъ преданіяхъ древ Обры (чешск. Obr, польск. Olbrzym—великанъ), враги и му тели Славянскаго племени.

Сдово *вѐлетні* и преданія о древнихъ исполинахъ ука ваютъ на сходство, а можетъ быть и единство ихъ со слово *Велыняне*, которымъ, по словамъ нашей лѣтописи, замѣ лись народныя названія Бужанъ и Дулибовъ. У лѣтописца шего говорится въ одномъ мѣстѣ «Бужане», послѣ же «Ве няне», а въ другомъ мѣстѣ, ниже перваго,—«Дулебы сидяху Бугу, гдѣ нынѣ Велыняне». Или Дулебы были славянская вѣт впослѣдствіи замѣщенная другою, или же одно названіе, др нее, одного и того же народа, замѣнилось другимъ—Велыня

Слѣды названія Дулибовъ остались до сихъ поръ въ нѣ торыхъ мѣстностяхъ по Горыни. Такъ на рѣкѣ Туріи есть

же не южной; напримѣръ— Дулебчина въ Гродненской губернии. Это распространеніе имени Дулибовъ по пространству Русскаго міра указываетъ, что оно нѣкогда имѣло значеніе шире и не ограничивалось однимъ только краемъ на Волыни.

Слово Велыняне кажется имѣетъ тождество съ *Велынянами*, Массуди, которые были нѣкогда сильнымъ народомъ, имѣли своего князя Мажека. Это указываетъ какъ бы на то, что въ древности народы южнорусскіе составляли одно тѣло, въ извѣстной степени сильное, которое приняло названіе Велынянъ, т. е. великаго народа. *Велінний* значитъ то же, что *великий*, то же что *антъ*. А какъ подъ именемъ Антовъ разумѣли не какой нибудь частный этнографическій признакъ, но большой отдѣлъ славянскаго племени, то, вѣроятно, и подъ Велынянами разумѣется не одинъ какой либо народъ, а союзъ южнорусскихъ народцевъ. Итакъ названіе Антовъ и Велынянъ и преданія о *Велетняхъ*, состоятъ между собою въ связи и указываютъ на древнее единство и взаимную связь народовъ Южной Руси.

Западная часть этого народа, уже близъ самыхъ горъ Карпатскихъ, носила названіе *Хорватовъ*. Правдоподобно производятъ это имя отъ hrb—*холмъ*, и въ такомъ случаѣ Хорваты будутъ то же, что Горали или Гуцулы — жители Карпатскихъ горъ и ихъ подножія. Назывались ли Хорватами жители восточной Галиціи къ границамъ нынѣшней Россіи? Едва ли. По Днѣстру,—какъ говорятъ—жили Улучи и Тиверцы; слѣдовательно, жители береговъ этой рѣки не назывались Хорватами. Хорваты, конечно, были близки къ Тиверцамъ и Улучамъ; и теперь потомки Хорватовъ, какъ потомки послѣднихъ, — Южно-руссы по языку, съ незначительными мѣстными отмѣтами.

Давнее знакомство съ Греками, вѣроятно, способствовало цивилизаціи южно-русскаго народа и, конечно, она бы стояла на

преданіе о томъ, что Обры запрягали Дулибовъ въ плу
Обрядъ, отправляемый отцомъ семейства въ сочельникъ,
своему сходству съ обрядомъ Свантовитова богослуженія въ А
конѣ, указываетъ на свою древность и своимъ характеромъ св
дѣтельствуетъ о древности земледѣлія у южно-русскихъ Славян

Множество городовъ у днѣстрянскихъ жителей, Улучей, п
казываетъ, съ одной стороны—небезопасность края, гдѣ жит
ли подвергались непріятельскимъ набѣгамъ и должны бы
укрываться въ укрѣпленныхъ городахъ, съ другой—извѣстн
развитіе осѣдлости и цивилизаціи, ибо, не смотря на опасност
они, вмѣсто того, чтобы, подобно номадамъ, уйдти прочь, пред
читали лучше оставаться въ опасномъ краѣ и изыскива
средства для своего огражденія. Устройство городовъ указ
ваетъ вмѣстѣ съ тѣмъ на существованіе въ странѣ администр
ціи; потому что гдѣ были города, тамъ, конечно, къ города
принадлежали округи: такъ вездѣ было у Славянъ. Сильным
энергичнымъ народомъ въ тѣ времена, кажется, они не были, п
тому что ихъ покоряли чужеземцы, какъ и удалось Олегу.

Степень образованности южно-русскихъ народцевъ издре
была различна. Такъ, по извѣстіямъ нашего лѣтописца, Поля
изображаются цивилизованнѣе Древлянъ. Поляне знаютъ бра
у Древлянъ, какъ и у другихъ первобытныхъ народовъ, уд
живалось *умыканье* дѣвицъ. Какъ ни подозрительно могло
казаться предпочтеніе, оказываемое въ отношеніи нравственна
образованія Полянамъ предъ Древлянами лѣтописью, но дѣ
ствительно Поляне имѣли болѣе залога образованности, чѣмъ Др
ляне: первые обитали близъ большой рѣки и, слѣдователь
могли завести удобнѣе знакомство съ образованною Греціе
съ берегами Тавриды, гдѣ еще сохранялись остатки древ
образованности; походъ Кія подъ Цареградъ, переселенія Кія

ой Руси, пришедшей въ кіевскую сторону, но и къ туземамъ—Руси Полянамъ; ибо въ договорѣ Олега говорится о *возобновленіи* бывшей между христіанами и Русью любви. Это бывшая любовь, конечно, существовала между славянскими племенами и Греками, и не только у Полянъ, но отчасти и у другихъ Славянскихъ народовъ, которые чрезъ посредство Полянъ имѣли сношенія съ Греками. Видно, что они строили лодки и плавали по Днѣпру, ходили на море не для разбоевъ, а для мирныхъ сношеній: одни ловили рыбу на Бѣлобережьѣ, то есть, у устья Дуная; другіе съ тою же цѣлію плавали къ берегамъ Тавриды. Нѣкоторые ходили въ Цареградъ на работы и проживали на службѣ въ императорскомъ войскѣ. Очевидно, что эти извѣстія въ договорѣ относились не къ однимъ пришельцамъ Руси, но и къ тѣмъ, которые съ ними смѣшались. Въ Цареградѣ жили русскіе торговцы и, вѣроятно, торгъ, который они вели съ Греками, былъ выгоденъ для послѣднихъ, когда гости получали отъ императора—мѣсячину. Договоры Олега и Игоря говорятъ много объ огражденіи, какъ Русскихъ, такъ и Грековъ, въ ихъ взаимныхъ сношеніяхъ, отъ порабощенія личностей. Отсюда кажется достовѣрнымъ, что самыя войны Олега и Игоря возникали вслѣдствіе споровъ между Полянами въ Кіевѣ и Византіи, и однимъ изъ предметовъ этихъ споровъ было то, что торговцы и промышленники попадались въ рабство: и тотъ и другой договоръ стараются прекратить торговлю людьми и обязуютъ съ обѣихъ сторонъ отпускать и выкупать изъ плѣна, какъ Русскихъ, такъ и Грековъ въ ихъ взаимныхъ дѣлахъ. Существованіе гостей у Полянъ показываетъ, съ одной стороны, значительное развитіе экономическаго быта, а съ другой—неравенство въ распредѣленіи состоянія. Уже тогда существовали *челядники*. Неизвѣстно, въ какомъ отношеніи они были къ дру-

*

ровъ въ Грецію были невольники. Но въ договорахъ Олега
Игоря хотя говорится о *бѣгломъ челядинѣ*, но въ то же вре
духъ договоровъ клонится къ пресѣченію порабощенія личн
стей, такъ что, подъ *челядиномъ* можно, по видимому, разумѣ
служителя, убѣжавшаго отъ договора съ господиномъ; ибо в
раженіе *поработить*, равносильно—*убить: аще обрящю
Русь кубару гречьськую въвержену на коемъ любо мѣст
да не преобидятъ ея; аще ли возметь отъ нея кто что,
человѣка поработить, или убьетъ,—да будетъ повине
закону руску и гречьску.*

Отправляя въ Грецію шкуры, медъ и воскъ, Поляне получ
ли оттуда паволоки—матеріи, бывшія тогда въ употребленіи,
одежды: предметы эти были признакомъ богатства и зажито
ности. Другіе товары, приходившіе изъ Греціи, были: ви
овощи и металлы. Поляне знали употребленіе металловъ и м
неты. Изъ Греціи они получали золотыя номизмы, съ Дун
(изъ Угровъ) серебро. Въ договорахъ Олега и Игоря цѣннос
означается *греческими златницами*. Все это показываетъ д
статочную зажиточность, по крайней мѣрѣ между нѣкоторым
и знакомство съ цивилизаціей.

Сношенія съ Греціей распространили между Полянами хр
стіанство. Едва ли можно предположить, чтобъ только съ п
ловины IX вѣка, то есть съ Аскольда и Дира, проникло хр
стіанство въ Кіевѣ; легенда объ апостолѣ Андреѣ есть ни ч
иное, какъ апотеозъ памяти о древнемъ христіанствѣ въ т
странѣ. Не можетъ быть, чтобы христіанская вѣра не прон
кала туда издавна путемъ торговли и путемъ проповѣди.
половины IX вѣка мы узнаемъ уже объ открытомъ крещен
Руси отъ многихъ византійскихъ лѣтописцевъ. Патріархъ Ф
тій, въ окружной грамотѣ, оповѣстилъ отрадное и счастли
для всей христіанской церкви событіе—обращеніе Руссовъ.

тилъ, что и многіе Варяги были крещены. Видно, христіан-
о было на столько распространено, что могло привлечь къ
ѣ скоро пришельцевъ: еслибъ число христіанъ было незначи-
ьно, то христіанство едва ли могло бы имѣть такое вліяніе
нихъ, будучи религіею только немногихъ. Христіанству мож-
было научиться въ Кіевѣ: такъ научилась ему и сдѣлалась
стіанкою мать Святослава. Язычество, хладнокровно смот-
шее на то, что новая вѣра болѣе и болѣе распространялась
ько при Владимирѣ оказало дѣятельную оппозицію. Влади-
ъ поставилъ на холмѣ боговъ, собравши какихъ могъ—и
вянскихъ, и литовскихъ. Онъ, кажется, облекалъ прежнее
ычество въ болѣе опредѣлительныя формы. Подъ 983 годомъ
тописецъ разсказываетъ о человѣческой жертвѣ, устроенной
адимиромъ: кажется, этотъ поступокъ былъ не жертвоприно-
тельнымъ, но выраженіемъ мщенія, ибо для жертвы былъ из-
анъ христіанинъ; точно такъ и впослѣдствіи Литовцы вообще
ичались нетерпимостію къ христіанству, — всегда ссорились
новою вѣрою и приносили въ жертву своимъ богамъ изъ хри-
анъ, напримѣръ, плѣнниковъ нѣмецкихъ. Такъ-какъ вѣра
истіанская стала уже сильно распространяться, Владимиръ
инялъ сторону язычества, но тогда, конечно, возникла оппози-
со стороны христіанства. Владимиръ отличался деспотиче-
ими наклонностями. Можетъ быть этому способствовало влія-
Хазаровъ. Не даромъ, въ рѣчи своей на память Владимира,
аторъ назвалъ его «Хаганомъ». Какъ скоро хазарское слово
Хаганъ» вошло въ Русь, то, конечно, вошли до извѣстной
епени и восточныя понятія. Можетъ быть хазарскимъ нравамъ
ѣдуетъ приписать и это сладострастіе Владимира, толпу женъ
наложницъ. Онъ началъ преслѣдованіе на христіанъ, и жертво-
ипошеніе Варяга было однимъ изъ проявленій такого преслѣ-
ванія. Подъ 988 годомъ разсказывается у лѣтописца, что

вдругъ этотъ князь измѣняетъ ей! Вѣроятно, оппозиція языче
ству со стороны христіанства взяла въ Кіевѣ верхъ, — княз
долженъ былъ уступить, и самъ князь, вѣрно, увлекаясь боль
шинствомъ, началъ сомнѣваться въ божественности своихъ бол
вановъ. Подобное стеченіе вѣроучителей, въ одно время, могл
быть тогда только, когда къ этому располагали внутреннія об
стоятельства страны, куда сошлись эти вѣроучители. Почти не
сомнѣнно, что принятіе крещенія Владимиромъ было не без
того, что къ этому его располагало существованіе сильной пар
тіи между Кіевлянами, исповѣдывавшей христіанство и притом
христіанство православнаго закона, — восточнаго. По извѣсті
лѣтописца, когда онъ собралъ болярь своихъ и городскихъ стар
цевъ, и началъ съ ними совѣтоваться, какую ему вѣру выби
рать изъ нѣсколькихъ предлагаемыхъ, тогда большинство приз
нало, что лучше избрать греческую, и указывало на примѣр
Ольги, называемой ими мудрѣйшею всѣхъ человѣковъ. Конечно
если уже образовалось понятіе о превосходствѣ греческой вѣр
предъ другими, то это показываетъ знакомство съ нею и, слѣ
довательно, большее въ сравненіи съ другими ея распростране
ніе. Многочисленностію православныхъ христіанъ въ Кіевѣ д
крещенія Владимира объясняется и та покорность толпы, съ ко
торою Кіевляне стремились креститься по приказанію кіевскаг
князя. Вѣроятно, многіе изъ некрещеныхъ уже были расположен
къ христіанству по наученію своихъ близкихъ и сами не смѣл
креститься, а были очень довольны, когда князь уступилъ общем
духу. Совсѣмъ иное произошло въ Новѣгородѣ, куда христіан
ство проникло не такъ удачно и не такъ давно, какъ въ Кіевѣ
тамъ Добрыня долженъ былъ употреблять оружіе и огонь, чтоб
приводить Новгородцевъ на путь истины и спасенія.

ыхъ краскахъ, какъ, напротивъ, противниковъ ихъ—Полянъ
, свѣтлыхъ, показываетъ, что лѣтонисецъ не былъ изъятъ
ъ народной нелюбви къ Древлянамъ, какъ не былъ изъятъ
ъ привязанности къ Полянамъ. Но если мы сознаемъ, что и
ографическія условія и обстоятельства располагали Полянъ къ
лученію и развитію въ себѣ большей образованности, то, съ
угой стороны, Древлянамъ подобныя условія препятствовали
ея достиженію. Древляне жили въ непроходимыхъ дремучихъ
сахъ, а лѣсная жизнь, извѣстно, способствуетъ къ одичанію;
мля ихъ была менѣе плодородна, скуднѣе было путей сообще-
я, которые бы знакомили ихъ съ образованнымъ міромъ. Изъ
зсказовъ, которые лѣтопись помѣщаетъ по поводу прибытія
словъ Мала къ Ольгѣ, видно, что о нихъ ходили такіе же
екдоты, обличающіе ихъ глупость, какіе и теперь ходятъ о
лѣщукахъ, потомкахъ старинныхъ Древлянъ. Такъ древлян-
е послы некстати говорятъ: «мы не идемъ и не ѣдемъ на ло-
дяхъ, а несите насъ въ ладьяхъ»; и когда ихъ несли въ
дьѣ,—о нихъ говоритъ лѣтописецъ,—что они *въ перегбѣхъ*
великихъ сустугѣхъ гордящеся. Ольга заманила ихъ въ
ıадню. Цѣль разсказа — показать глупость и неемышленость
евлянъ, такъ какъ они не могли предвидѣть своей бѣды. Въ
мъ вѣкѣ, когда еще были слабы узы обществъ, сила и хит-
сть брали верхъ и умъ измѣрялся именно тѣмъ, чтобъ не по-
сть въ обманъ. Повѣсть не ставитъ въ упрекъ Ольгѣ ея вѣ-
ıомныхъ поступковъ, но выставляетъ глупымъ народъ, кото-
й легко было надуть. Древляне не были знакомы съ духомъ
сти, и потому такъ довѣрились; это показываетъ, что у Сла-
нъ вообще она была мало развита: иначе, еслибы даже пред-
ıожить, что у Полянъ существовала святость мщенія, а у

какъ будто пропадаетъ, ибо даже въ дракахъ нашихъ позднѣйшихъ князей замѣчается, какъ онъ смягчался и исчезалъ, — несомнѣнно, что, кромѣ христіанства, на ослабленіе его дѣйствовалъ также перевѣсъ славянскаго элемента передъ пришлымъ Избіеніе Древлянъ на тризнѣ, устроенной Ольгой въ честь Игоря и самое затѣйливое мщеніе княгини, посредствомъ воробьевъ и голубей,—все это показываетъ, что Древлянъ почитали глуповатыми и простаками.

Изъ всѣхъ извѣстій, переданныхъ намъ лѣтописцемъ, видно, что у этого народа сохранились первобытные обычаи, которые у Полянъ уже измѣнились подъ вліяніемъ нѣсколько высшихъ понятій. У Древлянъ было, ненравившееся лѣтописцу умыканіе дѣвицъ у воды,—столь общее всѣмъ почти первобытнымъ народамъ. Имъ извѣстно было земледѣліе: Ольга, склоня Коростѣнянъ ей поддаться, выражается о другихъ Древлянахъ, что они *дѣлаютъ нивы своя и землю свою*: они занимались скотоводствомъ и овцеводствомъ, они употребляютъ сравненіе Игоря съ волкомъ, когда этотъ звѣрь ворвется между овецъ; какъ у лѣснаго народа, у нихъ было въ изобиліи звѣроловство и пчеловодство, ибо давали дань шкурами и медомъ Они были, какъ кажется, раздѣлены на мелкія области, ибо говорятъ: *наши князи*. За одного изъ нихъ, можетъ быть главнаго, Мала, приглашали идти замужъ Ольгу, — несчастное сватовство, кончившееся порабощеніемъ Древлянъ.

Живя въ лѣсныхъ деревняхъ, Древляне строили города, которые, по общему славянскому обычаю, имѣли значеніе господствующихъ мѣстностей. Вмѣстѣ съ тѣмъ, города были мѣстомъ большей культуры, состоящей въ земледѣліи; города древлянскіе не были тѣмъ, чѣмъ впослѣдствіи обозначалось это назва

покореніи Древлянской Земли, Ольга установила въ ней
ща, мѣста для ловли и сноса звѣриныхъ шкуръ, которыя
вляли дань. Древляне должны были ловить звѣрей и доста-
ь шкуры въ Кіевъ и Новгородъ. Покореніе Древлянъ было
олько подданствомъ, но порабощеніемъ: Ольга оставила толь-
рокъ ихъ для платежа тяжкой дани, а другихъ отдала въ
су своимъ мужамъ. Соображая богатства Русской Земли,
пія, по словамъ Святослава,—въ Грецію, видно, что дань,
женная на Древлянъ, была выгодна для Кіева по торговлѣ
рецiею. Плоды трудовъ Древлянъ переходили въ Кіевъ въ
князей и бояръ и отправляясь въ Византію,—промѣнива-
тамъ на произведенія Юга и, конечно, сами Древляне не
и никакой выгоды: порабощенные, они должны были рабо-
для господъ.

окореніе Древлянъ способствовало къ формированію и уси-
о высшаго класса, осѣдлости пришельцевъ и смѣшенію на-
остей. Если бы принимать произвольно созданную нашими
рикамиизслѣдователями теорію родоваго быта съ патріар-
-родоначальниками; если бы родовая связь поглощала семей-
тогда надобно было бы принять издревле-строгое аристо-
ическое начало, возвышеніе нѣсколькихъ родовъ, униженіе
рабощеніе другихъ. Но изучая исторію славянскихъ наро-
и въ особенности русскаго, замѣчая слѣды стараго быта въ
тникахъ, не видно, да и предположить нельзя, чтобъ на
выхъ основаніяхъ семьи находились подъ какой-нибудь за-
мостью отъ извѣстныхъ лицъ-родоначальниковъ; а поэтому
зможно было образоваться родовому рабству, т. е. такому
тву, когда прежняя власть отеческая, по мѣрѣ родственной
иенности тѣхъ, которые должны были находиться къ ней,
сказать, въ сыновнемъ отношеніи, перешла во власть гос-

чивало тѣ начатки его, которые существовали изстари, ибо б
лый народъ объявленъ былъ въ рабствѣ. И это возвысило вы
шій классъ. Появлялись бояре, сильные, подобно князья
имѣвшіе свои дружины въ Кіевѣ, о которыхъ осталась памя
даже въ пѣсняхъ (напримѣръ Иванъ Годиновичъ, Чурило Пл
ковичъ). По происхожденію своему, эти бояре, какъ они наз
вались, были во-первыхъ Варяги-пришельцы и, во-вторыхъ
Руссы-Поляне, съ массою которыхъ совершилось порабоще
Древлянскаго народа. Поляне, и прежде ставшіе уже въ урове
съ пришельцами, скоро усвоивавшими ихъ народность,—тепе
еще болѣе сливались; они пользовались равенствомъ господски
правъ надъ покореннымъ народомъ: и пришлецъ и Полянин
Русинъ равнымъ образомъ были господа, высшій классъ въ о
ношеніи Древлянъ. Часть порабощеннаго народа переведена б
ла въ Землю Полянъ — Русскую, другая осталась на мѣстѣ,
Руссы,—Поляне дѣлались владѣльцами въ землѣ Древлянъ. Ин
че не могло быть: надобно же было держать въ покорности
рабощенный народъ. Слово *становища*, которое упоминает
въ лѣтописи разомъ со словомъ *ловища*, указываетъ па учре
деніе новыхъ жилыхъ мѣстъ, назначенныхъ быть админист
тивными пунктами. Они именно могли быть повѣрены толь
Руссамъ или Полянамъ, но никакъ не Древлянамъ. О станов
щахъ говорится, что то были *ея* (Ольги) становища; слѣдов
тельно, здѣсь идетъ рѣчь о такой части покоренной земли,
торая досталась собственно на долю княгини и ея семейств
Если принять во вниманіе, что въ то время другимъ отда
были въ рабство Древляне, то открывается, что въ Древлянск
Землѣ явилось два рода господъ: одни—владѣльцы тѣхъ, кот
рыхъ отдали въ рабство, другіе—въ качествѣ должностны
лицъ, находившіеся на становищахъ. Ольга установила *уста*
и *уроки*, слѣдовательно, опредѣленныя обязанности. Послѣд

имъ, — дружинѣ. Но остается неизвѣстнымъ, какая часть
влянской Земли была такимъ образомъ порабощена? Нельзя
ать, чтобъ одинъ Искоростѣнь; ибо хотя Ольга и говоритъ
оростѣнянамъ: «всѣ ваши городы предались мнѣ и рѣшились
тить дань и обдѣлывать свои нивы и земли, а вы хотите
реть отъ голода, не повинуясь и не хотя платить дань», —
здѣсь Ольга обманываетъ Древлянъ, сообразно своему обы-
; это видно изъ того, что лѣтописецъ, прежде этого, замѣ-
ъ, что Древляне побѣжали и затворились въ своихъ горо-
ъ, — слѣдовательно, не сдались, какъ увѣряла Ольга. Хотя по-
завоеванія Искоростѣня вся Земля Древлянская была подчи-
а, и Ольга уставила въ ней уроки, становища и ловища, но
оятно не всѣ подверглись такой горькой судьбѣ, какъ Иско-
тѣнь: послѣдній осужденъ былъ подвергнуться особому
енію. Такимъ образомъ, вѣроятно, большей степени порабо-
ія подвергся Искоростѣнь, чѣмъ другіе; конечно тѣ, кото-
добровольно сдавались, пользовались большею льготою,
ъ, тѣ которые оказывали упорство. Но, какъ видно, Ольга
семѣстно въ Древлянской Землѣ разставила своихъ мужей.
Такое отношеніе двухъ сосѣднихъ народовъ должно было раз-
ь въ обоихъ разные взгляды и характеры. Поляне—народъ
ѣдительный, Древляне—покоренный; первые—господа, вто-
—рабы, и, конечно, изъ этого должны были произойдти раз-
проявленія общественнаго и домашняго быта, разное тече-
исторіи. Кіевъ дѣлался центромъ управленія народовъ не
ько близкихъ, но и болѣе далекихъ. Покореніе Древлянъ,
азывавшее силу Русской земли, еще болѣе должно было ут-
дить мысль о первенствѣ ея надъ другими народами. Но такъ
ь ни обстоятельства не способствовали утвержденію центра-

по сосѣдству къ Кіеву; ибо выѣхавши изъ Кіева на охоту, мо
но было охотиться на Древлянской Землѣ. Кто знаетъ, не п
явилось ли возстаніе побѣжденныхъ во враждѣ двухъ братье
и что побѣжденные настроили Олега убить Свѣнельдова сы
Это было въ 975 г., черезъ пять лѣтъ послѣ воцаренія Олега
Древлянской Землѣ и черезъ 20 лѣтъ послѣ покоренія Древл
ской Земли. Когда Олегъ вышелъ противъ Ярополка, то у н
былъ полкъ, а не дружина; слѣдовательно (какъ выходитъ
стоянно по смыслу слова полкъ) были ополченные жители кр
собранные на битву. Здѣсь снова Древляне воинственною си
ополчаются на Полянъ, хотя и подъ измѣненными условія
Но когда Олегъ былъ убитъ, Ярополкъ, перенявъ волость сво
брата, не видѣлъ сопротивленія. Впродолженіе тридцати лѣ
разселившіеся по Древлянской Землѣ Русины успѣли пустить
народѣ идею, что надъ ними имѣетъ право владѣть княжес
родъ; а потому оппозиція, еслибъ и была, то происходила
уже подъ вліяніемъ этого новаго, умѣряющаго начала.

Къ сожалѣнію, мы не знаемъ отношенія Полянъ къ други
южно-русскимъ народамъ: Дулибамъ, Улучамъ, Тиверцамъ, Х
ватамъ. Еще въ концѣ IX-го вѣка, съ Улучами и Тиверц
Олегъ не могъ скоро справиться, и подъ годами 884 — 8
сказано, что Олегъ имѣлъ съ ними рать. Во время похода
Цареградъ (904—907), эти народы, а равно и Хорваты, у
ствуютъ въ его ополченіи противъ Грековъ. Изъ этихъ из
стій заключили, что тогда, значитъ, народы эти были уже
корены Олегомъ, можетъ быть до нѣкоторой степени. Но та
какъ Олегъ взялъ ихъ въ свое войско, то едва ли это было
возможно, если бы покореніе ихъ сопровождалось такимъ же
рабощеніемъ, какъ Древлянъ Ольгою; ибо въ тотъ вѣкъ уча

тся до Хорватовъ, то они первый разъ были подчинены, и
яты у Поляковъ только при Владимирѣ.
Приливъ пришлаго народонаселенія сообщилъ новый оттѣ-
ъ характеру Полянъ и развилъ въ нихъ воинственный эле-
тъ. Это поддерживалось походами противъ Грековъ. Мы не
емъ поводовъ, руководившихъ Руссами въ этихъ набѣгахъ;
это не были просто одни разбойничьи набѣги, потому что въ
оворахъ видѣнъ народъ торговый, и Греки дорожили сношенія-
съ нимъ. Скорѣе всего надобно предположить, что повѣство-
ель,—по обычаю лѣтописцевъ,—умалчиваетъ о причинахъ:
выставляетъ пружинъ, руководившихъ походами Русскихъ,
лючая Святославова похода; а эти причины, вѣроятно, заклю-
ись въ столкновеніяхъ съ Греками, преимущественно по тор-
лѣ. Поляне долго, кажется, не могли показывать своей само-
ятельности и должны были уступать Грекамъ; но когда яви-
ь къ нимъ воинственные мореходцы,—когда сошлись они съ
янами, которые также были плавателями, но только мирны-
тогда послѣднимъ сообщился духъ отваги и охота мести за
поступки, которые они считали несправедливыми со стороны
ковъ. Походы въ Грецію способствовали къ утвержденію вла-
князей и соединенію народовъ. То была приманка для уда-
хъ того вѣка—собираться подъ знамена вѣщаго князя, идти
далекую сторону и воротиться оттуда съ добычею, привести
олокъ и золота; хвастаться предъ тѣми, кто оставался дома,
едавать добычу дѣтямъ на память отцовской славы. Предво-
тели народцевъ легче становились подчиненными кіевскому
язю, когда онъ ихъ обогащалъ. Это, соединяя народы, мало-
-малу подклоняло ихъ подъ власть единаго рода и приготовля-
къ новому порядку, когда въ разныхъ частяхъ русскаго міра

лавъ Олега прозвали *віщимъ*, вѣдуномъ. А коль скоро о
былъ вѣщій для народа, то и покорность ему утверждалас
Слава побѣдъ располагала къ дальнѣйшимъ предпріятіямъ. Сил
нѣе всего развился духъ удальства и предпріимчивости при Св
тославѣ, когда удача слѣдовала за удачей. Удалыя толпы хо
ли съ нимъ на степи, побѣдили Хазаръ, которымъ ихъ пред
нѣкогда платили дань. Это должно было сильно возвысить н
родное чувство, еще болѣе прикрѣплять народы къ Кіеву и вн
шать къ нему уваженіе; ибо изъ Кіева исходили такіе славн
подвиги. Толпы охотниковъ отправились со Святославомъ
Переяславль, удачи далѣе и далѣе заводили духъ воинствен
сти. Завоеваніе Болгаріи, по современнымъ понятіямъ, не бы
чѣмъ-либо отличнымъ отъ покоренія Древлянъ и Тиверце
или присоединенія ихъ къ Кіеву. Болгары — самая близкая
Русскимъ Славянамъ народность: тогда еще языки ихъ и нра
не такъ различались, какъ послѣ; между ними такъ было мн
общаго, что Кіевляне именно шли туда не съ мыслью о завое
ніи чужаго, а руководясь побужденіемъ близости соединенія с
вянскихъ народовъ, долженствующихъ войдти въ закладку но
державы. Предѣлы этой державы расширялись по мѣрѣ того, к
народный взоръ встрѣчалъ сходственное съ своею народност
О Болгарахъ могла явиться также мысль, что они должны во
въ русскій міръ. Можно съ этимъ вмѣстѣ проникнуть, как
образомъ у Святослава и у товарищей его возникла идея по
литься въ Переяславлѣ-Дунайскомъ. Конечно, съ перваго взг
да показывается здѣсь какъ бы недостатокъ осѣдлости. Нѣтъ
Поляне были осѣдлы, они занимались земледѣліемъ: скитал
только тѣ, которые занимались торговлею; но договоръ показы
етъ, что послѣдніе, живучи въ Константинополѣ, не утрачи
ли связи съ родиною; такъ когда умиралъ гость въ Гречес
Землѣ, то имущество его слѣдовало перенести въ Русь къ

ли ихъ съ разныхъ сторонъ славянорусскаго міра, составляли
ъ нихъ подвижное населеніе кочующихъ молодцовъ, наѣздни-
въ и пиратовъ, готовыхъ жить вездѣ, не жалѣя о родинѣ:
ечествомъ ихъ дѣлалось море или степь,—то были Запорожцы
оего вѣка; вотъ этихъ-то удалыхъ и увелъ Святославъ въ
лгарію. Явились Печенѣги. Въ 968 году они осадили Кі-
ъ. Лѣтописецъ указываетъ, что въ то время некому было охра-
ть города безъ Святослава. Является воевода съ другой сто-
ны Днѣпра, слѣдовательно не кіевскій. Оборонять Кіевъ—въ
евѣ было некому. Такія событія должны были неизбѣжно вну-
ать Руссамъ необходимость не пускаться болѣе въ далекіе по-
ды и не лишать своей земли вооруженной силы. Поэзія герой-
ой отваги начала находить себѣ поле на родной землѣ, а не
чуждомъ Югѣ, и не на морѣ. Преданія о Печенѣгахъ, запи-
нныя въ лѣтописяхъ, разцвѣчены колоритомъ героическаго
оса, какъ это видно изъ сказки о кожевникѣ, сказки, до сихъ
ръ существующей въ народныхъ преданіяхъ. Но такой духъ
сподствовалъ не долговѣчно. Поляне увлеклись только на вре-
присутствіемъ между ними чужаго народа. Проявившійся при
легѣ, Игорѣ и Святославѣ завоевательный элементъ въ харак-
рѣ народа скоро ослабѣлъ, потому что онъ явился временно,
лѣдствіе толчка, даннаго пришельцами. Конечно, къ обузданію
ой завоевательности помогало и принятіе христіанства, но не-
мнѣнно и племенное вліяніе; ибо собственно одно христіан-
во, еслибъ и оградило Византію отъ нападенія Руссовъ, то
ратило бы воинственность послѣднихъ въ другую сторону. Но
истіанство даже не прервало сразу и вошедшей прежде въ
ивычку враждебности къ Греціи; ибо при Ярославѣ, уже по
инятіи христіанства, сынъ великаго князя съ Вышатою сдѣ-

ли Печенѣговъ, отрѣзали у Русскихъ море, разсѣялись по степя и остановили распространеніе славянства на югъ и востокъ по ст пямъ. Окруженные кочующими инородцами, Русскіе уже не м ли думать о завоеваніяхъ. Не мало располагали къ измѣ не воинственности Кіевлянъ и междоусобія, возникшія между и князьями. Какъ народъ молодой, Славяне легко могли увлеч сообщеннымъ имъ отъ чужихъ воинственнымъ духомъ, и роизмъ завоеванія блеснулъ у нихъ на короткое время; но юж русскій народъ уже прежде познакомился съ спокойною жизн и получилъ наклонность къ ея удобствамъ. Какъ бы ни бы преувеличены разсказы о богатствахъ Кіева, о множествѣ це вей, о восьми торговыхъ площадяхъ, — у Дитмара, — все имѣетъ свое историческое основаніе. Что Кіевъ былъ дѣйст тельно богатъ, это показываетъ то, что здѣсь было изда важнѣйшее торговое мѣсто для Сѣвера съ Византіей. Разумѣ ся, олеговы и игоревы грабежи еще болѣе обогащали его; бираемыя съ покорныхъ народовъ дани способствовали стече богатствъ къ Кіевлянамъ. Славянскіе народы, подвластные К ву, платили опредѣленную дань, которая шла князю, но кня дѣлился ею съ болярами и дружиною; такимъ образомъ, эта да обогащала и Кіевъ. Мы знаемъ изъ нашей лѣтописи, что оди Новгородъ платилъ ежегодно двѣ тысячи гривенъ въ Кіевъ тысячу гривенъ гриднямъ, содержа гарнизонъ при князѣ. Пре концомъ жизни Владимира, сынъ его Ярославъ вздумалъ бы не отдавать отцу этой дани и отецъ хотѣлъ на него идти войно разбить его, но отъ огорченія умеръ. У Кіевлянъ въ то вре невольно образовался нѣсколько высокомѣрный взглядъ на д гіе Русскіе народы. Такъ, во время борьбы Святополка съ Я славомъ, когда Святополковъ воевода увидѣлъ противъ себя Н городцевъ, то назвалъ ихъ презрительно «хоромниками и плот

леславъ, пришедши на помощь Святополку, и самъ потерялъ
ою царственно-побѣдительную крѣпость, и войско свое ра-
атилъ и обезсилилъ. Кіевскія женщины славились сладостра-
емъ. Богатство, роскошь и веселая жизнь, приманивали вся-
го, кто только могъ поселиться между Кіевлянами. Чрезъ пол-
ка послѣ приключенія съ Болеславомъ-Храбрымъ, точно то
сдѣлалось съ внукомъ его, Болеславомъ-Смѣлымъ: тутъ По-
ки забыли и своихъ женъ въ Польшѣ, и свои дворы, и хо-
йства. Какъ извѣстія нашихъ лѣтописцевъ о пирахъ влади-
ровыхъ, такъ и пѣсни стараго времени, сохранившіяся у
ликоруссовъ, подтверждаютъ репутацію сибаритства, которую
іобрѣлъ себѣ Кіевъ на Западѣ [1]). Волокитство считалось
альствомъ, — волокиты хвастали своими подвигами и поста-
яли въ нихъ достоинство, какъ въ героическихъ наѣздахъ.
тъ, напримѣръ, на пиру краснаго-солнышка-Владимира одинъ
гатырь расхвастался, и говоритъ, что гулялъ молодецъ изъ
мли въ Землю, загулялъ къ королю:

Король меня любилъ-жаловалъ,
Да и королева вить молодца также,
А Настасья королевична у души держитъ!

---

1) Пѣсни эти въ томъ видѣ, въ какомъ дошли до насъ, очевидно
ожились послѣ. Въ нихъ несомнѣнны наслоенія послѣдующихъ вѣ-
въ и различныхъ вліяній, какимъ подвергалась народная жизнь. Но
е одно то, что въ нихъ все отнесено къ Кіеву и князю Владимиру,
казываетъ, что пѣсни эти замѣнили собою другія болѣе древнія,
ъ которыхъ кое что вошло въ позднѣйшія редакціи, хотя въ ис-
женіяхъ и подъ иною одеждою рѣчи. До нѣкоторой степени мы
жемъ находить эти обломки тамъ, гдѣ являются такія черты, ко-
рыя могутъ относиться къ до татарскому періоду кіевской жизни,
сколько намъ открывается она изъ другихъ болѣе достовѣрныхъ
мятниковъ, или такія, которыя не могли возникнуть подъ иными
мѣнившимися понятіями народа въ послѣдующія времена.

приничющю зерцалу и мажущюся румянцемъ. Кажетс[ся,] что вліяніе княжескаго двора, гридницы, поддерживало это с[ъ]баритство и развращеніе женщинъ, — какъ говорится, напр[и]мѣръ, въ пѣснѣ о Маринѣ:

Водилася съ дитятями княжескими.

На кіевскихъ женщинъ въ преданіяхъ, сохраненныхъ [в] пѣсняхъ, легла память легкомысленности, развращенія [и] вмѣстѣ съ тѣмъ колдовства. Кіевская кокетка привораживает[ъ] къ себѣ любовниковъ и мѣняетъ ихъ по произволу. Такова М[а]рина Игнатьевна въ пѣснѣ о Добрынѣ Никитичѣ. Она собирает[ъ] къ себѣ и дѣвицъ и женъ, сводитъ ихъ съ молодцами и са[ма] водится съ дѣтьми со княженецскими и со змѣемъ Горынч[и]щемъ,—олицетвореніемъ силы, враждебной русскому элемент[у,] чужеземной, указывающей на пребываніе въ Кіевѣ разноро[д]ныхъ племенъ. Она привораживаетъ богатырей къ себѣ.

Разжигаетъ дрова палещатымъ огнемъ;
И сама она дровамъ приговариваетъ:
«Сколь жарко дрова разгораются
Со тѣми слѣды молодецкими,
Разгаралось бы сердце молодецкое
Какъ у молодца, у Добрынюшки Никитича».

Вмѣстѣ съ тѣмъ она умѣетъ перевертывать людей въ звѣре[й:]

А я-де обернула девять молодцовъ,
Сильныхъ, могучихъ богатырей гнѣдыми турами,
А и нынѣ-де отпустила десятаго молодца
Добрыню Никитьевича:
Онъ всѣмъ отаманъ—златы рога!

Другая такая же кокетка грозитъ оборотить ее въ суку:

А и хочь, я и тебя сукой оберну.

ѣдьма. Кокетство соединилось съ чародѣйствомъ и волшебствомъ, потому что если женщины привлекали къ себѣ мужчинъ, то это приписывалось волшебству.

Типы добрыхъ женъ рѣдки; въ примѣръ можно указать на Василиссу Микулишну Денисову, которая лучше рѣшилась умертвить себя, чѣмъ измѣнить мужу; на жену Ставра-боярина, которая хитрымъ образомъ изводитъ своего супруга изъ тюрьмы; но за то сама княгиня, жена князя Владимира, изображается совсѣмъ не нравственно; и о княжескихъ женахъ осталось въ народѣ то же воззрѣніе, какъ и вообще о женщинахъ. Жена Владимира-красна-солнышка любезничаетъ со змѣемъ Тугаринымъ.

Мужской типъ волокитства, и вмѣстѣ изнѣженности, является типически въ Чурилѣ Пленковичѣ. Это щеголь, кружитель женскихъ головъ, старорусскій донъ-Жуанъ, или Ловласъ. Онъ такъ занимается собою, что когда ѣдетъ по двору своему; то передъ нимъ несутъ подсолнечникъ, чтобъ не запекло солнце бѣла лица его. Владимиръ князь ни на что болѣе не могъ употребить его при своемъ дворѣ, какъ только на то, чтобъ созывать гостей на пиръ. Пиръ длится во всю ночь, а когда богатыри разъѣзжаются по домамъ,

Въ тотъ день выпадало снѣгу бѣлаго,
И нашли они свѣжій слѣдъ.
Сами они дивуются:
Либо зайка скакалъ, либо бѣлъ горностай.
А ины тутъ усмѣхаются,—

говорятъ:

Знать это не зайка скакалъ, не бѣлъ горностай,
Это шелъ Чурило Пленковичъ
Къ старому Берлятѣ Васильевичу,
Къ его молодой женѣ, Катеринѣ прекрасной!

наклонность къ мягкости нрава, то, по [illegible], народ—
понятію, показывалъ эту мягкость, эту кротость и любовь хри-
стіанскую—въ пирахъ, которые задавалъ народу. Пиры устра-
ивались послѣ всякаго отраднаго народнаго событія, особенн
послѣ побѣдъ, какъ и значится подобный пиръ послѣ побѣд
на день Преображенія Господня надъ Печенѣгами, когда построе
на была церковь въ Василевѣ. Освященіе было ознаменован
праздникомъ. На всякую недѣлю князь устраивалъ пиръ в
гридницахъ на дворѣ. На пирахъ этихъ ѣли скотское мясо
дичь, рыбу и овощи, а пили вино, медъ, который мѣряли про
варами (варя 300 проваръ меду). Медъ былъ національным
напиткомъ. На пиръ созывались не только Кіевляне, но и из
другихъ городовъ. Въ гридницу допускались пировать бояре
гридни, сотскіе, десятскіе; народъ—люди простые и убогіе обѣ
дали на дворѣ; сверхъ того по городу возили пищу (хлѣбъ, мя
со, рыбу, овощи) и раздавали тѣмъ, которые не могли, по не
здоровью, придти на княжескій дворъ.

Эти пиры происходили въ то же время не только въ Кіевѣ
но и въ другихъ городахъ; поэтому, въ пригородахъ кіевских
князь держалъ запасы напитковъ, такъ называемые *медуши*.

Какъ такіе пиры были привлекательны, видно изъ того, чт
память о нихъ прошла въ далекіе вѣка, пирующій князь сдѣ
лался идоломъ русскаго довольства жизни, и Владиміръ-красно
солнышко сталъ синонимомъ добраго и веселаго князя вообще
Въ пѣсняхъ онъ показывается не просвѣтителемъ Русской Земли
а идеаломъ роскошнаго господина; поэтому онъ остается столь
же языческимъ, какъ и христіанскимъ княземъ: одно, что дает
ему нѣсколько христіанскій колоритъ, это то, что онъ угощает
и нищихъ и калѣкъ. По старому русскому понятію, пиръ не дол
женъ былъ обходиться безъ угощенія нищихъ и калѣкъ. Вооб

иси разсказъ о томъ молодцѣ Бѣлогородцѣ, который обманулъ Печенѣга (а Печенѣгъ такъ же былъ глуповатъ, какъ и Древлянинъ, въ глазахъ Руссовъ кіевскихъ). Подводя его къ колодцу, дѣ была поставлена кадь съ киселемъ, Русскій увѣрилъ Печенѣга, что сама земля производитъ кисель. Здѣсь невольно вспоминаются кисельные берега, медовыя и молочныя рѣки. Такой ке смыслъ роскоши и богатства страны представляетъ разсказъ ѣтописца о томъ, какъ дружина сказала Владимиру: *зло наимъ головамъ, да намъ ѣсть деревяными лъжицами, а не ребряными!* Кіевскій князь приказалъ исковать серебряныя ожки для дружины, и говорилъ: «я серебромъ и золотомъ не айду дружины, а дружиною найду серебро и золото, какъ отецъ ой и дѣдъ доискался дружиною золота и серебра!»

Это довольство привлекало въ Кіевъ и въ Русскую Землю съ азныхъ сторонъ жителей. Населеніе Кіева и Русской Земли не ыло однородное: тутъ были и Греки, и Варяги, Шведы и Датане, и Поляки, и Печенѣги, и Нѣмцы, и Жиды, и Болгаре. та пестрота народонаселенія объясняетъ и преданія о предлоеніяхъ Владимиру принять ту или другую вѣру; если здѣсь ожно искать исторической истины, то предлагавшіе Владимиру ѣру были скорѣе жители Кіева, чѣмъ иноземные апостолы. При ладимирѣ, послѣ его крещенія, при Святополкѣ и при Ярославѣ, Кіевъ быстро развивался и процвѣталъ. При веселой жизни распущенности нравовъ, Кіевляне не имѣли ничего строгаго, одавляющаго; оттого въ Кіевъ и Русскую Землю сбѣгались,— о извѣстіямъ Дитмара,—разнаго рода бѣглые рабы: тутъ они аходили себѣ пріютъ и пропитаніе. Вѣроятно, тутъ же себѣ находили люди рабочіе хорошіе заработки; охота строить зданія, крашать дома, призывала туда рабочихъ. Въ Кіевской Землѣ,

тыри пріѣзжаютъ служить Владимиру, — кто изъ Мурома, кто изъ Ростова, кто изъ Царегорода, или съ береговъ Дуная, изъ чуждыхъ далекихъ странъ. Все это даетъ поводъ воображать себѣ старый Кіевъ въ родѣ тѣхъ городовъ, гдѣ наплывъ разнородныхъ типовъ даетъ жителямъ вообще физіономію смѣси. Даже и Кіевская Земля была населена такою же смѣсью. При Владимирѣ, на лѣвой сторонѣ Днѣпра, населеніе увеличилось не посредствомъ природнаго размноженія народа и не подвиженіемъ его съ правой стороны Днѣпра, а переселеніемъ изъ разныхъ, болѣе или менѣе отдаленныхъ, странъ русской системы. *И нача*—говоритъ нашъ лѣтописецъ (подъ 988 г.)—*ставити городы по Деснѣ, и по Востри, и по Трубежеви, и по Сулѣ, и по Стугнѣ, и нача нарубати мужи лучьшіѣ отъ Словенъ, и отъ Кривичь, и отъ Чюди, и отъ Вятичь, и отъ сихъ насели грады.* Въ 990 г., онъ населилъ Бѣлгородъ также точно: «наруби въ не отъ инѣхъ городовъ и много людій сведе въ онь». И здѣсь заселился городъ такимъ же своднымъ народонаселеніемъ изъ разныхъ странъ и городовъ. (Что значитъ *наруби?* Вѣроятно при сводѣ народа для населенія новыхъ мѣстъ употреблялся какой-нибудь обычай дѣлать *зарубки* или замѣтки по жеребью). Такимъ образомъ, переселеніе въ Русскую Землю совершилось изъ Бѣлоруссіи, изъ Средней Россіи, изъ Новгородской Земли и, наконецъ, изъ Чуди. Нельзя думать, чтобы это было первое заселеніе лѣвой стороны, ибо мы знаемъ, что тамъ жили уже народы, и притомъ лѣтописецъ влагаетъ въ уста Владимиру слова: «се малъ городъ около Кіева», т. е. мало городовъ, и поэтому онъ призвалъ и переселилъ лучшихъ людей изъ чужихъ народовъ—не земледѣльцевъ, не смердовъ, но способныхъ къ оружію. Это должно было способствовать

ое съ ними этнографическимъ единствомъ и мѣстными преда-
ями.

При свободѣ и распущенности, при стеченіи разнохарактер-
аго народа изъ близкихъ и далекихъ странъ, неудивительно,
то отъ этого древняго періода нашей исторіи сохранились чер-
ы, показывающія тогда дурное состояніе нравственности. Въ
іевѣ и въ Русской Землѣ происходили убійства и безчинства.
ѣтописецъ говоритъ: *умножишася разбоеве*; слово разбое-
, —какъ видно изъ «Русской Правды», — нельзя принимать
ь нашемъ смыслѣ этого слова; оно выражало тогда ссоры, пое-
инки и драки. Какъ вообще въ торговомъ городѣ, гдѣ любятъ
гатства, гдѣ комфортъ своего рода предпочитается всему, —
ь Кіевѣ человѣкъ дѣлался продажнымъ. Эта продажность очень
ысказывается и тѣмъ, что епископы и старцы сказали о казни
бійцъ: «у насъ войны часто, а когда виру брать, то будетъ на
ружье и лошадей (рать много; оже вира, то на оружьи и на
онихъ буди). У князей Святополка и Ярослава являются чер-
ы, воспитанныя на кіевской почвѣ: и дикость язычества и раз-
ращеніе столицы. Святополкъ былъ пьяница и сибаритъ, гу-
ка и наглый злодѣй. «Лютѣ бо граду тому, въ немже князь
ъ, любяй пиры, вино пити съ гусльми и младыми свѣтникы».
вятополкъ любилъ пожить, повеселиться и не останавливался
ı передъ какимъ злодѣяніемъ. Ему мѣшали братья. Зачѣмъ съ
ими дѣлиться, когда можно взять одному? Едвали здѣсь, какъ
ѣкоторые толковали, руководила имъ месть за отца, Ярополка,
ни въ какомъ случаѣ не подвигало его сознательное стремле-
е къ единовластію съ видами политическими: то были поры-
ı необузданнаго пьяницы, развращеннаго гуляки и легко было
у найти исполнителей въ массѣ разноплеменнаго и развращен-

долженъ былъ обезопасить себя отъ Кіевлянъ. Въ самомъ дѣлѣ как же они признаютъ княземъ братоубійцу? Но Кіевлян легко было привести къ признанію княжескаго достоинства з злодѣемъ. «Созвавъ люди, нача даяти овѣмъ коръзна (одежды) а другымъ кунами, и раздая множество». Кто были эти люди— передовые ли въ городѣ—бояре, или простой народъ? И то другое возможно, а неясность поставляетъ насъ въ недоумѣні относительно этого важнаго обстоятельства. Отъ кого-бы н зависѣла судьба Кіева, а съ нимъ и цѣлой Руси, въ то время отъ избранныхъ ли классовъ, или отъ народа,—въ томъ и другомъ случаѣ легко можно было торжествовать неправдѣ и прикрыться продажности. Дѣйствительно, Святополкъ даже мог обдарить цѣлый Кіевъ. Все вознаградилось бы, какъ скоро он начнетъ собирать дань съ подвластныхъ народовъ и областей Вотъ здѣсь открывается народная мѣстная черта. Еще народ Кіевскій не впалъ въ рабскую покорность, но могъ подпаст подъ всякую неправую власть, посредствомъ приманки его матеріальными выгодами. Съ другой стороны, Ярославъ, прославленный лѣтописцемъ столько же, сколько былъ проклинаем Святополкъ, по нравственнымъ своимъ понятіямъ недалек былъ выше Святополка: хитрый, жестокій, онъ вполнѣ обрисовывается въ поступкѣ своемъ съ Новгородцами, которыхъ, з избіеніе чужеземцовъ-Варяговъ, созвавши тайно къ себѣ,— перебилъ. Другой, не менѣе возмутительный, поступокъ этого князя былъ съ роднымъ братомъ Судиславомъ.

Чувственность, порывы наслаждаться жизнію, производя развращеніе нравовъ, не убивали однако въ народѣ воинственнаго элемента,—не доводили его до той изнѣженности, при которо народъ дѣлается неспособнымъ ни къ общему предпріятію, н къ общему самосохраненію. Столкновенія съ иноплеменниками как выше мы сказали, не давали уснуть его молодымъ силамъ

Будетъ день въ половину дня,
Будетъ столъ въ полустолѣ,
Богатыри прирасхвастались молодецкой удалью.
Алешенька Поповичъ, что бороться горяздъ,
А Добрыня Никитичъ—гораздѣ его,
А Дунай сынъ Ивановичъ изъ лука стрѣлять,
По той было мѣсточкѣ стрѣлять въ золотъ перстень,
Что во ту было ставочку муравлену.

Даже женщины показываютъ удальство. Такова жена Дуная, гибшая нечаянно отъ любившаго ее мужа, который хуже ея ѣлялъ въ цѣль; такова жена Ставра-боярина, героиня, осво-ившая своего супруга отъ тюрьмы. Обѣ онѣ не Кіевлянки. въ Кіевъ, вмѣстѣ съ крещеніемъ и развращеніемъ, прихо-и и свѣжія нравственныя стихіи жизни. Разгульная, весе- жизнь Кіевлянъ смущалась безпрестанными набѣгами Пече-говъ. Битвы съ ними носятъ на себѣ поэтическій характеръ. намъ перешли чрезъ лѣтопись два разсказа, очень поэти-кіе, о битвѣ на мѣстѣ нынѣшняго Переяслава и о хитрости Бѣлгородѣ. Какъ народны были эти разсказы и вмѣстѣ съ иъ какъ народны и значительны были тогдашнія войны съ енѣгами, достаточно видно изъ того, что разсказъ о бога-рѣ, побѣдившемъ Печенѣговъ, до сихъ поръ живъ въ па-ти народной. Въ древніе годы — разсказываетъ преданіе — лся подъ Кіевомъ змѣй и побѣдивъ Кіевлянъ, наложилъ на къ дань—по юношѣ и по дѣвицѣ. Давали горожане; пришла редь и князю (замѣтимъ мимоходомъ, что это уравненіе въ князя съ простыми смертными есть, въ существущей те-ь пѣснѣ, остатокъ древняго взгляда, когда дѣйствительно о нзѣ, хотя бы сильномъ и самовластномъ по обстоятельствамъ,

так дымъ стелется подъ облака; а какъ выѣдетъ на Днѣп
мочить кожи, то несетъ ихъ не по одной, а разомъ двѣнадца
штукъ: какъ онѣ напитаются водою, то такъ отяжелѣютъ, ч
я, пробуя, цѣплялся за нихъ, думалъ вытянуть, анъ нѣтъ!
онъ какъ потянулъ, такъ и меня чуть съ ними не вытащилъ

Былъ у княжны голубокъ, съ которымъ она пришла къ змѣ
Она написала записочку и привязала къ голубку; въ записоч
она дала знать отцу: «есть въ Кіевѣ человѣкъ Кирило Кожем
ка; просите его черезъ старыхъ людей, не побьется ли онъ
змѣемъ и меня бѣдную не вызволитъ ли?»

Когда голубокъ спустился на землю въ княжескомъ подворьѣ,
княжескія дѣти играли по двору и, увидѣвши голубка, закрич
ли: «татусю, татусю! голубокъ одъ сестрички прилетівъ!» По
мали голубка. Прочитавъ записку, князь созвалъ старцевъ
допросился отъ нихъ о силачѣ. Послали стариковъ къ Кири
Кожемякѣ. Отворивъ двери его хаты, они застали его сидяща
за работою къ нимъ спиною: онъ мялъ кожи. Старцы кашлян
ли, какъ обыкновенно дѣлаютъ Малороссіяне, желая дать зна
о своемъ присутствіи. Кожемяка вздрогнулъ, испугавшись вн
запности, и разорвалъ двѣнадцать шкуръ, которыя держалъ
рукахъ,—и чрезвычайно разсердился на гостей, обезпокоивших
его и надѣлавшихъ ему убытку. Никакъ не могли упросить ег
Князь послалъ къ нему молодшихъ (дружину),—и тѣ не упр
сили разсерженнаго богатыря. Наконецъ, послали къ нему дѣте
тѣ упросили его. Онъ явился къ князю, потребовалъ двѣнадца
бочекъ смолы и двѣнадцать возовъ конопляныхъ *повісомъ*, н
мазалъ повісма смолою, обмотался ими, взялъ въ руки десят
пудовую булаву, и пошелъ къ змѣю. Змѣй, увидя его, спраш
ваетъ:—«що, Кирило, чого прийшовъ до мене: битьця, чи м
ритьця?—Де вже тамъ миритьця! отвѣчалъ богатырь: прийшо

ыми зубами, и снова начинался бой. Кожемяка билъ булавою голову змѣя, и расходился по окрестностямъ такой стукъ, кой бываетъ отъ множества работающихъ кузницъ. Въ Кіевѣ, жду тѣмъ, звонили въ колокола, служили молебны, а народъ ялъ на горахъ съ поднятыми къ небу руками и испрашивалъ жіей помощи своему богатырю. Наконецъ змѣй палъ. Кирило егъ мертвое чудовище и пустилъ на четыре стороны свѣта его пелъ,—и сдѣлалъ нехорошо; изъ этого пепла расплодилась кая дрянь на свѣтѣ: комары, мухи, мошки. Но это испыта- люди послѣ; а въ тотъ день, когда Кирило привелъ къ князю вобожденную дочь его, въ Кіевѣ была радость неимовѣрная.

Эта народная повѣсть, по своей основѣ, есть остатокъ древ- го языческаго эпоса. Связь ея съ исторіей того богатыря, о торомъ говорится въ лѣтописи, не подлежитъ сомнѣнію. Чер- : его гнѣвъ, его упрямство, его занятіе—все представляетъ одство съ разсказомъ нашего лѣтописца. До сихъ поръ подъ евомъ существуетъ *байракъ* съ хатами, висящими на двухъ рывистыхъ горахъ. Это мѣсто называется *Кожемяки* и на- дъ связываетъ это названіе съ именемъ Кирила Кожемяки.

Одною изъ разительнѣйшихъ чертъ древняго времени,—было *братимство* или *названное братство*. Это былъ союзъ ухъ, трехъ и болѣе постороннихъ, неродныхъ между собою, цъ, обязавшихся другъ другу помогать, другъ за друга сра- аться, другъ друга избавлять, вызволять отъ опасностей, угъ за друга жертвовать жизнію и хранить пріязнь и братство ужбы ненарушимо. Этотъ обычай очень древенъ. Его слѣ- встрѣчаются у Скиѳовъ. Г. Новосельскій, въ своемъ со- неніи — Lud Ukrainski, очень кстати представилъ на видъ зсказъ изъ діалоговъ Лукіана о трехъ Скиѳахъ, заключив- ихъ между собою союзъ дружбы. Грековъ изумлялъ тогда

ства производятъ сходныя слѣдствія. «У васъ, Грековъ,—говорилъ имъ Скиѳъ:—нѣтъ истинной дружбы; но у насъ, гдѣ безъ войны не обойдешься, гдѣ надобно или нападать, или ждать нападенія, или оборонять свои поля, или грабить чужія,—дружба необходима; нужно имѣть друзей, которые бы на всякую бѣду отважились». Въ подобномъ же положеніи была тогда Южная Русь. Богатыри, которыхъ имена блестятъ такимъ эпическимъ сіяніемъ, не миѳъ. Владимиръ часто долженъ былъ посылать удалыхъ высматривать, нѣтъ ли Печенѣговъ, а послѣдующіе князья—Половцевъ; другіе должны были ѣздить къ князьямъ или отъ князей, или помогать имъ отъ себя для сбора даней: и тамъ и здѣсь имъ было небезопасно: надобно было пріобрѣтать друзей. Свято чтилось это названіе братства или побратимства: измѣна брата чувствительнѣе казалась всякаго лишенія. Въ былинѣ о Василиссѣ Даниловой, когда, угождая необузданному произволу сладострастнаго князя, пошелъ на ея мужа, Данила Денисьевича, названный братъ Добрыня Никитичъ, Данило заплакалъ горькими слезами:

И гдѣ это слыхано, гдѣ видано:
Братъ на брата съ боемъ идетъ?

И Данило не пережилъ такого ужаса:

Беретъ Данило свое востро копье,
Тупымъ концемъ втыкаетъ во сыру землю,
А на вострый конецъ самъ упалъ.

Это то уваженіе къ святынѣ дружбы произвело болгарское сочиненіе и распространило его у насъ—легенду о братствѣ, гдѣ Іисусъ Христосъ устанавливаетъ братство.

Вотъ начало того братства, которое такъ сродно южно-русскому народу и составляетъ нѣкоторую характеристическую черту позднѣйшей его исторіи.

Побратимство никогда не прекращалось въ Украинѣ, какъ и въ Дунайскихъ Славянскихъ Земляхъ. Главный и древнѣйшій символическій знакъ этого нравственнаго обычая есть обмѣна драгоцѣнныхъ вещей или взаимный даръ. Теперь существуетъ этотъ обычай не только между мужчинами (или лучше — не столько между мужчинами, сколько между женщинами), но и женщинами—*посестримство*. Оно состоитъ въ обмѣнѣ крестовъ. Такой же обрядъ побратимства видѣнъ и въ разговорѣ воеводы Претича съ печенѣжскимъ княземъ въ 962 году: *рече же князь печенѣжскій къ Прѣтичу: буди ми другъ. Онъ же рече: тако створю. И подаста руку межю собою, и вдасть печенѣжскій князь Претичю: конь, саблю, стрѣлы; онъ же дасть ему: бронь, щитъ, мечь.*

Во время борьбы Святополка съ Ярославомъ, Кіевъ первый разъ попадается въ руки чужеземцевъ. Болеславу такъ понравилось въ Кіевѣ, какъ нѣкогда Святославу въ Переяславцѣ. Народъ южно-русскій былъ въ такомъ же отношеніи къ польскому, какъ болгарскій къ русскому. Какъ Русскіе, при Святославѣ, могли принять Болгарію за продолженіе Руси, такъ и Болеславъ—Русь за продолженіе Польши. Русскіе не противились, когда Болеславъ поставилъ на покормъ, по городамъ, свои дружины, а самъ засѣлъ въ Кіевѣ. Но потомъ, когда чужеземное посѣщеніе имъ надоѣло, приняты были средства нерыцарскія, именно такія, какія были вполнѣ согласны съ характеромъ населенія. Святополкъ, князь Кіева, руководилъ народомъ: Поляковъ избивали тайно. Поляки бѣжали. Ярославъ сдѣлался княземъ кіевскимъ и правилъ—окруженный чуждою силою. Роль прежнихъ чужеземцевъ, Поляковъ, смѣнилась ролью другихъ, Варяговъ—Шведовъ. Это было время, когда Скандинавы, просвѣ-

явились собственно такъ называемые Варенги или Варяги; они во множествѣ проходили черезъ Русь по Днѣпру. Кіевъ былъ ихъ временнымъ пристанищемъ. Тогда князья нашли удобнымъ приглашать ихъ, и вотъ они, такъ же какъ и въ Греціи, у насъ являются съ тѣмъ же значеніемъ наемнаго сословія. Связь съ Норманнами уже была очень значительна при Владимирѣ, какъ показываетъ сага Олафа Тригвасона. Князь Ярославъ, еще живучи въ Новгородѣ, женился на Ингегердѣ, дочери короля Свенона. По поводу этого брака, много Норманновъ приходило къ намъ. По связямъ съ Швеціей, Ярославъ воспитывалъ у себя Олафова сына, Магнуса, и отдалъ дочь свою за Гаральда Гардраде, норвежскаго короля. Около княгинь были одноземцы. По брачному договору съ Ингегердой, Ладога была уступлена ярлу Рагвальду. Съ помощію Варяговъ удержался князь на столѣ кіевскомъ. Но, какъ видно, Варяги вскорѣ надоѣли ему, и Ярославъ, видя что уже усѣлся крѣпко, выпроводилъ ихъ въ Грецію. Тѣмъ кончилось кратковременное норманнское вліяніе, продолжавшееся, однако, лѣтъ около 70-ти.

Намъ неизвѣстны подробности управленія Кіева и другихъ городовъ южно-русскаго края на столько, чтобы судить отношеніе его къ народному быту. Мы, однако, видимъ изъ нѣкоторыхъ мѣстъ, что народъ раздѣлялся на сотни и десятки; были сотскіе и десятскіе, вѣроятно, выборные; по городамъ, вмѣсто князя, были княжескіе посадники (намѣстники) и старцы — старѣйшины изъ туземныхъ жителей. Близкія князю лица носили общее названіе *дружины;* это было вмѣстѣ и военное сословіе, и стража княжеская, и совѣтники его. Владимиръ, по извѣстію лѣтописца, совѣтовался съ дружиною «о строи землянѣмъ, и о ротахъ и уставѣ земскѣмъ». Слово боляре употребляется въ другихъ мѣстахъ въ смыслѣ первенствующихъ лицъ, не принадлежавшихъ къ составу дружины. Боляре, какъ кажет-

жихъ княжескихъ, это указывается въ житіи св. Владимира,
дѣ говорится, что св. князь ставилъ трапезу *собѣ и боярамъ
воимъ и всѣмъ мужемъ своимъ.* Часть дружины, окружав-
шей князя, составляла то, что называлось *гриди* (лит. grëitis—
риспѣшники, служители). Въ важныхъ дѣлахъ князь не начи-
алъ самъ собою ничего, а совѣтовался съ боярами и дружи-
ою, и старцами людскими. Подъ послѣдними разумѣлись вы-
орныя народомъ дожностныя лица. Какъ ихъ выбирали и ка-
ой объемъ былъ ихъ власти и обязанности, теперь напрасно
отѣли бы мы разъяснить. Со времени побѣды надъ Хазарами
ъ одной стороны, а потомъ со знакомствомъ съ Греціею, на
нязѣ, предводителѣ дружины, отчасти ложится отпечатокъ во-
точнаго вліянія. Мы уже указывали, что въ древней рѣчи, Вла-
имиръ называется Хаганомъ. Замѣчаемое нами вліяніе восточ-
о-хазарскаго элемента, могло бы въ то время, совокупно съ ви-
антійскимъ, водворить, утвердить и укрѣпить единовластіе и
наченіе царственности княжескаго достоинства, если бы раз-
итіе удѣльности не помѣшало этому тотчасъ же. Невоз-
ожно опредѣлить, что брало перевѣсъ—восточный элементъ,
ли свобода; и то и другое было въ зародышѣ, какъ и удѣль-
ость, и единодержавіе. Возвышеніе человѣка за услуги могло
ыть по волѣ князя. Такъ богатыря, который побѣдилъ пече-
ѣжскаго исполина, на мѣстѣ, на которомъ построенъ былъ Пе-
еяславль, Владимиръ сотворилъ великимъ мужемъ. Слѣдова-
ельно, существовало понятіе о нарѣченіи на высшее достоин-
тво, о пожалованіи. Даже существовали внѣшнія украшенія,
значающія отличія. Такъ на Георгіи Угринѣ, отрокѣ Бориса,
ыла гривна златая, повѣшенная княземъ ему на шею, въ знакъ
собаго расположенія.

лы. Несомнѣнно то, что, съ одной стороны, князь не утвердилъ еще въ себѣ понятія о царственности и о недоступности своей особы для прочихъ смертныхъ; съ другой—народъ не развилъ въ себѣ идеи свободы въ отношеніи съ властію. Князь Владиміръ совѣтовался съ болярами и старцами людскими, призывалъ также къ себѣ сотскихъ и десятскихъ народа. Ни въ это время, ни послѣ, не видимъ мы ничего, что̀ ставило бы князя на непреступную высоту величія. Владиміръ пировалъ со своими богатырями, какъ съ равными, или по крайней мѣрѣ не такъ, какъ съ рабами. Но боляре и дружина не имѣли, кажется, ничего строго-родоваго; потому что по смерти Владимира, — по извѣстію лѣтописца,—плакали по немъ два рода людей: *боляре и убогіи*. Раздѣляя такимъ образомъ народъ, лѣтописецъ хотѣлъ выразить словомъ боляре—люди съ достаткомъ, въ противоположность бѣднякамъ — убогимъ. Вмѣстѣ съ тѣмъ, въ томъ же мѣстѣ поясняется слово боляре выраженіемъ: *плакашася боляре, акы заступника ихъ земли, убозіи, акы заступника и кормителя*. И такъ боляре были владѣтели земли, ибо земля представляется ихъ достояніемъ; охраняя землю князь охранялъ боляръ. «Въ Русской Правдѣ» также имя бояринъ употребляется въ смыслѣ владѣтеля земли. Натурально, что тѣ, которые владѣли землями, имѣли и составляли вмѣстѣ съ княземъ власть; дружина же состояла изъ тѣхъ, которые охраняли князя и города, подвергавшіеся безпрерывнымъ опустошеніямъ.

Вообще, однако, древній духъ южнорусскаго народа предпочитаютъ уравнительное начало общественныхъ условій, какъ это показываютъ древнія сказки, на которыхъ лежитъ отпечатокъ глубочайшей старины. Хотя въ нихъ являются князья, короли и королевичи, зато сказка всегда хочетъ представить своего богатыря изъ незначительнаго происхожденія, или если даже сы-

ли надежды, тотъ вышелъ и дѣльнѣе, и полезнѣе всѣхъ. ного есть сказокъ, гдѣ играетъ роль мужицкій сынъ и примъ сынъ мужика бѣднаго, а въ одной, фантастической, сынъ баки (сучичъ) беретъ верхъ надъ сыномъ королевскимъ и спаетъ его отъ всякихъ бѣдъ.

Въ то время, когда въ Кіевѣ образовалось такое, по видимо, растлѣнное общество, явилась нравственная оппозиція это развращенію въ Печерскомъ монастырѣ. Съ самаго появленя христіанства, новый духовный элементъ долженъ былъ раовать противъ языческаго образа понятій и всего теченія жиз подъ языческими привычками. Вмѣсто эгоистической преданости своимъ чувственнымъ пожеланіямъ, являются примѣры обви къ ближнему, помощи страждущему. Духовенство являет съ однимъ оружіемъ слова,—становится на челѣ народа, жиущаго матеріальною силою. Уваженіе новокрещеннаго Владиира къ епископамъ указываетъ на первую готовность подчиить языческую гордыню и необузданность христіанскому смиенію. Князь построилъ Десятинную церковь, — со всѣхъ его оходовъ назначена 10-я часть на эту церковь; изъ житія св. ладимира,—писаннаго близкимъ къ нему по времени лицомъ, идно, — что это назначалось для содержанія *духовенства и омощи сиротамъ и вдовамъ* (Христ. Чт. 1849 г. II, 307).

Вмѣсто уваженія къ силѣ и презрѣнія къ слабости (это столь стественно въ первобытныя времена цивилизаціи), является ротивное тому — уваженіе къ нищетѣ, и даже обоготвореніе страданія. Вѣра христіанская указываетъ другую цѣль жизни, ткрываетъ надежду на загробныя блага; вся здѣшняя жизнь е имѣетъ цѣны сама для себя. Страданія, терпѣніе за правду— едутъ къ достиженію царствія Божія. Кто страдаетъ, тотъ поучаетъ награду за свое страданіе по смерти. Отъ этой идеи озникла другая: не только не должно убѣгать отъ страданія—

даніи. Увлеченные этимъ убѣжденіемъ—искали страданія. Си-
монъ, епископъ владимирскій, питомецъ Печерскаго монастыря,
въ своемъ посланіи выразился: *вопрошаю же тя: чимъ хо-*
щеши спастися? аще и постникъ еси или трезвитель
всемъ, и нищъ, и безъ сна пребывая, а досажденія не тер-
пя, не оузриши спасенія. Подъ вліяніемъ этого, внесеннаг
къ намъ извнѣ, убѣжденія о необходимости страданія и терпѣ-
нія для угожденія Богу, образовалось у насъ, скоро послѣ при-
нятія христіанства, аскетическое направленіе: монастырское за-
творничество, изнуреніе себя голодомъ, безсонницею, трудами
и безпрестаннымъ обращеніемъ мысли и чувства къ духовном
міру. Направленіе это, конечно, принесли къ намъ Греки, монах
и паломники, которые, тотчасъ же послѣ крещенія Руси, стран-
ствовали по городамъ и селамъ Русской Земли. Это видн
изъ житія Ѳеодосіева. Настроенный уже къ чудесному, къ кото-
рому имѣлъ наклонность по своей натурѣ, Ѳеодосій встрѣтилс
со старцами *и любезнѣ цѣлова ихъ и вопроси ихъ: откуд*
суть и камо грядутъ? Онѣмъ же рекшимъ, яко отъ свя-
тыхъ мѣстъ есма....Вотъ, видно, вскорѣ послѣ принятія хри-
стіанства, у насъ странствовали восточные паломники между на-
родомъ, и они-то своими разсказами, своимъ ученіемъ, своим
образами блаженства будущей жизни, бросили сѣмя аскетиче-
скаго направленія въ Россіи. Вмѣстѣ съ тѣмъ, начали распро-
страняться книги, переведенныя съ греческаго, — житія свя-
тыхъ, — гдѣ аскетическая жизнь выставлялась какъ образецъ

Говоря въ обширномъ смыслѣ, православное ученіе о стра-
даніи и терпѣніи за правду и вѣру можетъ быть очень разно-
образно и способно избрать тотъ, другой и третій исходъ
смотря по настроенію и характеру народнаго быта. Идея терпѣ-
нія можетъ различно проявляться. У насъ, повидимому, сна

авленіе измѣнилось и обратилось къ отечеству. Центромъ одвижничества сдѣлался Кіевъ. Страннымъ можетъ показаться ѣкоторымъ то обстоятельство, что люди, искавшіе уединенія, брали мѣсто близъ многолюднаго и, какъ мы уже показали, астолюбиваго города, а не гдѣ-нибудь вдалекѣ отъ центровъ ажданственности и торговли. Но вмѣстѣ съ желаніемъ спаись въ уединеніи самому, аскетами руководило еще желаніе и угихъ увлечь къ такому же добровольному терпѣнію, а Кіевъ ылъ изъ всѣхъ городовъ болѣе христіанскій въ то время, слѣвательно, какого бы рода ни была христіанская проповѣдь, гдѣ столько не могла имѣть успѣха и найдти себѣ послѣдоваелей. Примѣръ Θеодосія, отъ котораго осталось нѣсколько проовѣдей, показываетъ, что эти аскеты были не только труженки, но и проповѣдники, учители, пропагаторы монастырскаго ітія.

Вмѣстѣ съ религіозными преданіями Востока, зашли къ намъ вѣсти о богоугодившихъ θиваидскихъ отцахъ, которые жили въ домахъ, а въ пещерахъ, и сами себѣ ихъ искапывали. ъ древности, какъ извѣстно, кромѣ аскетическаго настроенія, этому побуждали и гоненія на христіанство и необходимость ятаться отъ преслѣдователей и враговъ. Это нравилось у насъ сохранялось даже до позднѣйшихъ временъ. Многіе, желая одить Богу, копали пещеры. Первый, начинавшій копать пееру, былъ Иларіонъ, священникъ, бывшій въ Берестовѣ, коораго Ярославъ послѣ сдѣлалъ кіевскимъ митрополитомъ. Боугожденіе въ копаніи пещеръ заключалось въ томъ, что чевѣкъ томилъ себя произвольнымъ трудомъ, съ мыслію—присить себя самого въ жертву. Явился Антоній. Житіе, внесене и въ лѣтопись, не говоритъ о томъ, какъ вошла къ нему ея идти въ Аθонскую гору, и кто былъ его наставникомъ. Вѣятно, любечскій юноша, будущій начальникъ монашескаго жи-

полное развитіе аскетизма въ немъ совершилось уже на Свято
Горѣ; потому что и житіе его (въ нашей лѣтописи) говоритъ
что онъ, обходивъ аѳонскіе монастыри, получилъ желаніе при
нять иноческій образъ; тогда греческіе монахи отправили его в
Русь и сдѣлали изъ него проповѣдника аскетическаго благоче
стія. Ему предсказали, что отъ него *черньцы мнози быт
имутъ*. Антоній, слѣдовательно, возвращался въ отечество с
сознаніемъ своего призванія и съ убѣжденіемъ, что ему с
ждено основать въ Россіи монашеское житіе. Онъ явился в
Кіевъ, а не куда нибудь,—въ Кіевъ, потому что тамъ уже бы
ли и монастыри, заведенные прозелитами тотчасъ же посл
крещенія. Но, какъ видно, эти монастыри были не таковы, как
святогорскіе, и житье въ нихъ не было то, какого образъ с
ставился въ созерцательной головѣ Антонія. Антоній поселил
въ пещерѣ, ископанной Иларіономъ; получивши митрополич
санъ, послѣдній оставилъ ее; Антоній полюбилъ это мѣсто
началъ тамъ жить, изнуряя себя воздержаніемъ, вкушая толь
хлѣбъ и воду, и то черезъ день. Скоро, однако, слава его ра
неслась по Кіеву: христіане, зная изъ поученій своихъ свяще
никовъ, что древніе святые проживали въ пещерахъ и тѣм
угождали Богу, приходили къ Антонію, приносили ему все п
требное и удивлялись его подвигамъ. Такъ это была перва
школа, не только словомъ, но дѣломъ и примѣромъ, распр
странившая и утвердившая въ народѣ то неизмѣнное до сих
поръ понятіе, что сущность христіанскаго спасенія достигаетс
самопроизвольными трудами, изнуреніемъ и всевозможнѣйшим
терпѣніемъ и страданіями. Антоній не былъ однимъ изъ т
тихъ лицъ, которыя способны энергической практической д
ятельностію основать, укрѣпить и поддержать создаваемое зд

ъ вышелъ къ его матери.

Напротивъ, другой святой мужъ, Өеодосій, послѣдовавшій Антоніемъ, былъ совсѣмъ другаго характера. Это былъ человѣкъ столько же суроваго аскетизма, сколько и практической ятельности. Это былъ человѣкъ, для котораго недостаточно ило думать о собственномъ спасеніи: онъ чувствовалъ въ себѣ лы дѣйствовать на ближнихъ,—человѣкъ, желавшій и спасти угихъ; это былъ мужъ, дающій иниціативу, руководящій дум мъ времени. Въ терпѣніи онъ не уступалъ Антонію. «По номъ,—говоритъ жизнеописатель его,—святый Өеодосій выхолъ надъ пещеру, обнажалъ свое тѣло до пояса и въ такомъ ложеніи прялъ волну, отдавая тѣло свое на съѣденіе комамъ и мошкамъ, и въ то же время пѣлъ псалтырь»; но этотъ ловѣкъ не довольствовался самозаключеніемъ въ пещерѣ. Онъ здалъ монастырь, устроилъ общину воздержанія и самопровольнаго терпѣнія и истязанія. Въ немъ является качество конопoложника, зодчаго; потому-то онъ прежде всего выписалъ ъ Греціи Студійскій уставъ, пославъ въ Константинополь одго изъ благочестивыхъ братій. Когда принесли этотъ уставъ, троитель приказывалъ читать его передъ братіей, ввелъ строй порядокъ, наблюдавшійся во всѣхъ видахъ повседневной изни. «Прежде чѣмъ построенъ былъ монастырь, братія жила дъ землею въ тѣсныхъ пещерахъ, по подобію өиваидскихъ отвъ, и сильно скорбѣла,—говоритъ ихъ жизнеописатель,—отъ сноты мѣста». Понятно, что для русской натуры, любящей осторъ, показывающей эту наклонность повсемѣстно, не могло ть ничего хуже тѣсноты. Братья ѣли хлѣбъ и воду, *въ суту же и въ недѣлю сочива вкушаху; многажды и въ тѣ а дни, не обрѣтающуся сочиву, зелія сваривше, и то*

на оустроеніе хлѣбомъ; таже потомъ начатокъ пѣн утреннему створяху, и тако паки дѣлаху ручное своѐ д ло; другойци же въ оградѣ копаху зеленнаго ради раст нія—дондеже бываше утреннему славословію, и того са въкупѣ съшедшеся въ церкви, пѣнія часовъ творяху тако святую литургію свершивше и тако вкусивши ма хлѣба, и паки дѣло свое кождо имѣяше, и тако по в дни трудящеся. Когда, наконецъ, состроенъ былъ Печерс монастырь и Θеодосій былъ его начальникомъ, онъ стара *умножить* монаховъ, принималъ всякаго, но держалъ ихъ подчиненіи и постоянно наблюдалъ, чтобы братія не облегч себѣ подвиговъ спасенія. Уже тогда братія жила въ кельях каждую ночь Θеодосій обходилъ кельи и смотрѣлъ кто что д лаетъ; не входя въ кельи, онъ нерѣдко подслушивалъ у двер и если слышалъ, что въ кельѣ монахи разговариваютъ меж собою, то ударялъ палкою въ дверь и уходилъ, а на другой д призывалъ и дѣлалъ обличенія. По его правилу, монахи долж были избѣгать разговоровъ другъ съ другомъ по вечерни; отслушавъ вечерню и павечерницу, каждый долженъ былъ от дить въ свою келію, и тамъ молиться. Ни у кого не должно б ничего собственнаго,—иначе св. Θеодосій бросалъ все въ огон что ни находилъ въ кельѣ монаха. Строгое послушаніе пред сывалось безъ изъятія всѣмъ и для всякаго случая. Къ како бы благому дѣлу ни приступалъ монахъ, онъ долженъ б испросить разрѣшенія и благословенія игумена, а безъ того хорошее дѣло считалось нехорошимъ. Θеодосій, предписы строгость для другихъ, не только не дѣлалъ для себя изъят но налагалъ на себя еще болѣе томительныя тяжести, чѣмъ подчиненныхъ. Онъ самъ нерѣдко носилъ воду, рубилъ дро

ые совѣты, исповѣдывалъ во грѣхахъ, разрѣшалъ и налагалъ
питимьи. Замѣчательно, что въ поученіи его князю о постѣ,
нъ гораздо снисходительнѣе къ свѣтскимъ въ отношеніи поста,
ѣмъ можно было ожидать отъ такого строгаго аскета. Но за то—
лавное—онъ требуетъ подчиненія духовенству, власти духов-
ой. Вотъ чѣмъ отличается духъ его посланія. Не смотря на то,
то постъ для него высшее проявленіе христіанства, онъ даже и
оститься не дозволяетъ, если іерей не прикажетъ. Не думай и
удь покоренъ власти духовной—вотъ сущность его аскетиче-
каго ученія; послушаніе безъ размышленія есть долгъ. Вратарь
Печерскаго монастыря не пустилъ даже князя Изяслава, когда
е приказалъ никого пускать игуменъ. Жизнеописатель Ѳеодо-
я разсказываетъ, что въ дѣтствѣ надъ нимъ господствовала
ать: онъ убѣжалъ отъ нея въ монастырь и, можетъ быть, что
та суровость родительской власти оставила вліяніе на тотъ
трогій порядокъ, какой ввелъ онъ въ монастырь, и какой по-
редственно переходилъ и въ міръ, съ благочестивыми понятія-
и. Напримѣръ,—вмѣнено въ вину келарю то, что, въ против-
ость Ѳеодосію игумену, онъ предложилъ пожертвованные хлѣ-
ы братіи за трапезою не въ тотъ день, когда приказалъ игу-
енъ, а на другой. Этого мало: самые хлѣбы уже черезъ то
очтены оскверненными, и св. мужъ приказалъ ихъ пометать
ь огонь, *яко вражую часть*.

Вмѣстѣ съ этимъ духомъ безусловной покорности, Ѳеодосій
редостерегалъ братію отъ общенія съ иновѣрцами вообще.
Кизнеописатель Ѳеодосія говоритъ: онъ нерѣдко выходилъ тай-
о изъ кельи и монастыря къ жидамъ и ругалъ ихъ въ глаза
тметниками и беззаконниками, желая, чтобъ они его убили, и

изъ нихъ, Прохоръ, прозываемый лебедникомъ, во время голо-
да, осудилъ себя ѣсть хлѣбъ изъ лободы; такой хлѣбъ был
горекъ и противенъ, но Богъ сотворилъ его вкуснымъ.

Церковь заботилась объ аскетическомъ совершенствѣ человѣ-
ка, смотря по силамъ,—начиная отъ суроваго воздержанія пе-
черскихъ затворниковъ, до легкаго соблюденія постовъ міряна-
ми. Лишать себя того, что нравится,—вотъ въ этомъ состоял
заслуга; на этомъ основывается такое уваженіе къ посту, кото-
рое привилось въ русскомъ народѣ тотчасъ послѣ знакомства с
христіанствомъ. И первые религіозные споры наши были о по-
стѣ, потому что еще Изяславъ Ярославичъ спрашивалъ Θеодос
о томъ, можно ли ѣсть мясо въ господскіе праздники. Θеодосі
не только разрѣшилъ ему, но считалъ противозаконнымъ пост
въ большіе праздники: такъ снисходительно смотрѣлъ онъ н
мірянъ, когда въ то же время требовалъ такого суроваго воздер-
жанія отъ монаховъ.

Вмѣстѣ съ воздержаніемъ соединялось уваженіе къ труду
иногда трудъ этотъ предпринимался безъ опредѣленной цѣли
или, лучше сказать, цѣль его была въ самомъ себѣ; трудитьс
было спасительно, ибо это Богу угодно, хотя бы не имѣлось в
виду никакой пользы. Такъ трудились мужи святые по кельямъ
но большею частію трудъ, по понятіямъ, развивавшимся въ Пе-
черскомъ монастырѣ, былъ соединенъ съ уничиженіемъ и сми-
реніемъ. Такъ, напримѣръ, игуменъ Θеодосій носилъ братіи дро-
ва въ избу и это ставилось ему въ заслугу: потому что он
былъ начальное лицо, и притомъ ему собственно по его сану, н
должно было бы трудиться. Ставили въ большую заслугу то
что князь Никола Святоша служилъ въ монастырской поварнѣ
потомъ былъ вратаремъ,—именно это ставили ему въ заслугу
потому что онъ былъ князь. Примѣръ уваженія къ дѣвств

вомъ въ плѣнъ (братъ его былъ слугою Бориса и съ нимъ
встѣ былъ убитъ). Какая-то знатная Полька хотѣла сочеться съ нимъ бракомъ, — онъ упорствовалъ; она жаловалась
олю и король хотѣлъ его заставить, но святой мужъ вмѣсто
о сдѣлался евнухомъ.

Печерскій монастырь сообщилъ нашему религіозному убѣжде-
) непріязнь ко всему веселому, ко всему, что можетъ со-
дить прелесть земной жизни. Вмѣстѣ съ пирами преслѣдо-
ось всякое смѣхоторство, всякое даже невинное увеселеніе.
досій, заставши князя Святослава пирующимъ съ болярами
услярами, со слезами представлялъ ему, что такого веселія
будетъ на томъ свѣтѣ.

На слезы и грусть смотрѣли, какъ на нѣчто священное. Одинъ
ъ святыхъ, Өеофилъ (въ житіи Марка Печерника), выплакалъ
за: ожидая много лѣтъ часа кончины, предсказанной ему Мар-
ъ, онъ мучился безпрестаннымъ ожиданіемъ смерти, — и
да умиралъ, то ангелъ показалъ ему сосудъ съ благовоннымъ
омъ, въ которое превратились его слезы; ихъ было такъ мно-
что изъ превратившихся въ мνро было менѣе случайно упав-
хъ на землю и оставшихся на платкѣ, чѣмъ тѣхъ, которыя
той, плача, имѣлъ терпѣніе собирать въ сосудъ, который под-
авлялъ всегда, какъ собирался плакать. Объ одномъ изъ за-
рниковъ говорится: *оттолѣ разумѣша вси, яко угоди
сподеви: никогда же бо изыйде и видѣ солнце, и 12
тъ и плача не преста день и нощь; ядяше бо мало хлѣ-
и воды, поскуду піяше и то черезъ день.*

Страданія, болѣзни принимались также за благополучіе. Пи-
нъ многострадальный терпѣлъ ужасныя болѣзни и сознавалъ,
) если бы онъ захотѣлъ, то Богъ бы его помиловалъ, но онъ
ъ не хочетъ, и лежа въ смрадной болѣзни, другихъ исцѣ-
лъ: «здѣ убо скорби и туга и недугъ вмалѣ, а тамъ радость

сколько можно заключить, самое правило: дѣлать добро бли
нимъ и не дѣлать имъ зла, связывалось съ тѣмъ понятіем
что въ сердцѣ лежатъ побужденія дѣлать зло, а добро дѣла
трудно. Вообще, трудъ и лишенія,—вотъ что ставилось на пе
вомъ планѣ въ дѣлѣ спасенія. Сдѣлать доброе дѣло важно бы
не для того, кто получаетъ, а для того, кто дѣлаетъ и дает
потому что давать и дѣлать добро, по понятію тогдашнему
было непріятно, и потому спасительно. Поэтому русское нра
ственное вѣроученіе и не старалось о томъ, чтобы всѣмъ бы
хорошо здѣсь,—чтобъ въ обществѣ каждый могъ наслаждат
жизнію: это было не въ его цѣли; потому что непріятност
страданія—ведутъ въ царствіе небесное, и слѣдовательно
благодѣяніе, какое могла оказать церковь, относиться мо
только къ лицамъ въ отдѣльности, а не къ цѣлому обществу

Богатство считалось уже само по себѣ корнемъ зла. Жела
щій спастись лучше ничего не могъ сдѣлать, какъ раздать
щимъ свое состояніе и идти въ монастырь въ произвольную
щету. Св. Θеодоръ, по указанію бѣса, отыскавшій сокрови
въ землѣ, зарылъ его въ землю снова, и молилъ Бога забыт
томъ мѣстѣ, гдѣ онъ погребъ его. При раздачѣ имущества
щимъ, цѣлью не было обогатить своихъ ближнихъ; одна бы
цѣль—достичь самому царствія Божія. Замѣчательно, что св
тому, пожалѣвшему о растратѣ имѣнія, другой святой пред
жилъ, что онъ возвратитъ ему все, но съ тѣмъ, что милосты
отъ Бога ему вмѣнится.

Эта философія, отвергающая земное стяжаніе, облеклась
сказаніе объ Іоаннѣ и Сергіѣ въ «Патерикѣ»: Іоаннъ и Сер
заключили между собою *духовное братство* (древнее побрати
ство, осѣненное теперь церковнымъ освѣщеніемъ) и Іоаннъ ос
вилъ сыну своему, Захару, наслѣдство, которое поручилъ

принужденъ былъ сознаться въ своей винѣ. Лучшаго конца овѣсть не представляетъ намъ, кромѣ того, что Захаръ все лато и серебро свое пожертвовалъ на монастырь; и онъ и его бирател постриглись—въ монастырѣ.

Нищета считалась первою принадлежностью монашескаго бы... Однако, усердіе дателей не было отвергаемо, и вскорѣ монастырь сталъ богатъ. Жертвовать на монастырь было такое же оброе дѣло, какъ и дарить нищимъ и кормить ихъ. Печерскій онастырь надѣлили богатыми, по тому времени, вкладами звонаго металла, разныхъ драгоцѣнныхъ вещей, — записывали въ о вѣчное владѣніе недвижимыя имѣнія, села. *И приношаху му* (князья и бояре) *отъ имѣній своихъ на утѣшеніе браіи и на устроеніе монастыря, друзіи же села вдающе а церковную потребу.*

Монастыри создались двумя способами, или 1) строили ихъ нязья и знатные богатые люди по душѣ или по данному обѣту, о время испрошенія какой-нибудь особенной Божіей помощи;) основывались они и такъ, какъ основывался Печерскій: соорались добровольные любители аскетическаго житія.

Основаніе Печерской церкви Патерикъ приписываетъ Варягу Шимону—вѣроятно Шведу родомъ; это былъ сынъ Африкана, рата Якуна-Слѣпаго, того самаго, который помогалъ Ярославу ъ сраженіи противъ Мстислава Владимировича на Лиственской итвѣ и отбѣжалъ золотой *луды*. По смерти Африкана, братья го выгнали изъ отечества Шимона, какъ это обыкновенно случаось въ скандинавскомъ мірѣ. Онъ убѣжалъ къ Ярославу въ Гарарикъ. Послѣ службы Ярославу, Якунъ возвратился на родину и амъ участвовалъ въ несправедливостяхъ къ племяннику. Впоедствіи Шимонъ разсказывалъ о себѣ слѣдующее: «Былъ у

не возложи на главу свою, неси сія на уготованное мѣсто, гдѣ строится церковь матери моея и отдай въ руцѣ преподобнаго Θеодосія, онъ же повѣситъ надъ жертвенникомъ. Послѣ этого видѣнія, когда онъ плылъ по морю въ Гардарикъ, сдѣлалась буря; Шимонъ испугался и подумалъ, что это наказываетъ его Богъ за то, что онъ взялъ украшенія отъ Христова образа,—началъ онъ въ этомъ каяться, и тогда увидѣлъ на воздухѣ изображеніе церкви и услышалъ голосъ, объясняющій, что̀ это за церковь: «это церковь, которая хощетъ создатися отъ преподобныхъ во имя Божіей Матери,—въ ней и ты будешь положенъ; размѣрь поясомъ 20 локтей въ вышину, 30 въ длину и 30 въ ширину». Не смотря на то, Шимонъ пріѣхавши въ Кіевъ, долго, какъ кажется, не думалъ строить церкви: впослѣдствіи объяснялъ онъ, что не зналъ и мѣста, на которомъ указано отъ Бога быть этой церкви. Шимонъ прибылъ въ Кіевъ еще при Ярославѣ и служилъ у сына его, Всеволода; когда же, по смерти князя Ярослава, появились впервые Половцы, Шимонъ отправился противъ нихъ съ русскимъ ополченіемъ и обратился, вмѣстѣ съ князьями Изяславомъ, Святославомъ и Всеволодомъ къ преподобному Антонію. Боговдохновенный старецъ предрекъ имъ всѣмъ несчастіе. Шимонъ, въ простотѣ сердца, палъ къ ногамъ преподобнаго и молилъ сохранить его отъ вражескаго меча. Преподобный отвѣчалъ ему: «О чадо! многіе падутъ отъ острія меча и убѣгутъ отъ сопостатъ, будутъ попираемы и уязвляемы, будутъ тонуть въ водѣ; ты же останешься спасенъ, ибо тебѣ суждено лежать въ Печерской церкви, которая создастся твоимъ попеченіемъ». Несчастно для русскихъ было пораженіе на Альтѣ; Шимонъ былъ раненъ и лежалъ на полѣ, посреди труповъ и умирающихъ,

ый слѣдовало повѣсить надъ жертвенникомъ. Онъ явился къ еодосію и просилъ благословить себя нетолько въ жизни, но и о смерти. Феодосій отвѣчалъ, что самъ еще не знаетъ, будетъ и угоденъ Богу своими молитвами по смерти; но Шимонъ предтавлялъ, что ему былъ отъ образа гласъ, который свидѣтельтвовалъ о святости Феодосія и о томъ, что ему суждено осноать церковь за тѣмъ Шимонъ просилъ молиться о себѣ и своимъ сынѣ Георгіѣ. Феодосій изъявилъ желаніе молиться за него за его семейство, наравнѣ какъ и за всѣхъ христіанъ. Шионъ этимъ былъ недоволенъ: онъ требовалъ, чтобы Феодосій алъ ему свое благословеніе на письмѣ. Феодосій согласился и алъ ему молитву. По этому примѣру, на Руси начали при погребеніи влагать въ руки мертвыхъ рукописаніе. Шимонъ, готоясь строить храмъ, хотѣлъ прежде всего взять для себя еще ыгоднѣйшія условія; онъ потребовалъ отъ святаго мужа отпуценія грѣховъ своихъ родителей. Феодосій, воздвигнувъ руки, казалъ: «да благословитъ тя Господь отъ Сіона и до послѣднихъ ода твоего!» Шимонъ принялъ православную вѣру и нареченъ имономъ. О родѣ Симона «Печерскій Патерикъ» присовокупляітъ, что сынъ его Георгій былъ отправленъ Мономахомъ съ ыномъ его Юрьемъ въ Суздальскую землю и потомъ былъ тамъ оставленъ управлять всею Суздальскою Землею.

Повѣсть эта многозначительна въ исторіи русской жизни. Это ылъ у насъ первообразъ множества подобныхъ событій, когда, слѣдствіе укоренившагося вѣрованія о спасеніи души посредстомъ постройки монастырей, богатые люди благодѣтельствовали онастырямъ, давали имъ села, доходы, и, такимъ образомъ, спообствовали развитію монастырской жизни.

Вслѣдъ за повѣстью о Шимонѣ, тогда же образовались стаинныя сказанія о пришествіи церковныхъ мастеровъ изъ Гре-

цевъ не рѣдкость въ византійской легендарной литературѣ. Аскетизмъ и самоистязаніе достигаютъ до умерщвленія плоти и способствуютъ дѣвственному житію. То же сказаніе говоритъ, что икона, которая, впослѣдствіи, сдѣлалась въ Печерскомъ монастырѣ мѣстною, была принесена прибывшими греческими мастерами, — она была имъ вручена самою Богородицею и есть произведеніе не земнаго, а небеснаго, сверхъестественнаго искусства. Вотъ начало благоговѣйнаго почитанія явленныхъ иконъ, столь распространеннаго впослѣдствіи въ религіозной сферѣ русской жизни. Эта вѣра въ явленныя иконы принесена была къ намъ съ Востока прежде всего въ Печерскій монастырь, на кіевскую почву, точно какъ и многія другія вѣрованія.

Отъискали мѣсто для будущей церкви, и ея заложеніе сопровождалось чудесами, подобными восточнымъ чудесамъ Ветхаго Завѣта и сходнымъ съ ними позднѣйшимъ церковнымъ преданіямъ Востока. Подобно Гедеону и Иліи, святый Ѳеодосій, желая узнать, кякое именно мѣсто пріятно Богу для воздвиженія церкви, молился, чтобъ вездѣ была роса, а на томъ мѣстѣ, гдѣ слѣдуетъ быть церкви, не было росы; а на другую ночь просилъ обратно, чтобъ именно тамъ была роса, когда повсюду не было росы. Все совершалось по его желанію. На томъ мѣстѣ, гдѣ высшее знаменіе указало быть церкви, — росли кустарники: они были истреблены огнемъ, низведеннымъ съ неба силою молитвы св. Ѳеодосія. Когда нужно было копать ровъ для закладки храма, эту работу предпринялъ первый — князь Святославъ, и богатые люди жертвовали вклады на созданіе святыни, съ тѣмъ, чтобы, по смерти, быть погребенными на этомъ благословенномъ мѣстѣ.

Уже повѣсти о Варягѣ Симонѣ и о греческихъ мастерахъ при-

ити; блаженъ и треблаженъ сподобивыйся въ той напи-инъ быти, яко оставленіе пріиметъ грѣховъ. Преподобный еодосій говоритъ: *всякъ положенный здѣ, помилованъ бу-детъ.* Вотъ какое важное значеніе получила тогда Печерская ерковь и Печерская обитель! Не удивительно, что эта обитель коро процвѣла. До построенія церкви, Θеодосій говоритъ при-едшему къ нему Варягу Симону: *а вѣси, чадо, оубожество аше, иже иногда многажды и хлѣба не обрѣтается въ невную пищу.* Но вскорѣ послѣ того, когда Θеодосій, по от-ровенію Божію, готовился отойти отъ міра сего и собиралъ ратію, то уже многая братія жила въ разныхъ монастырскихъ елахъ. Князья и княгини давали и записывали въ монасты-и богатые вклады, имѣнія. Такъ князь Ярополкъ Изяславичъ алъ въ монастырь Небльскую волость, Деревскую, Лучскую и коло Кіева; зять его Глѣбъ Всеславичъ—60 гривенъ золота и 0 серебра, а по его смерти назначилъ 600 гривенъ серебра и 0 гривенъ золота и по смерти села съ челядью (Ип. Сп. Лѣт. 2). Монастырь Печерскій сдѣлался даже хранилищемъ чужихъ окровищъ. Въ тотъ вѣкъ достояніе не было слишкомъ обезпе-ено отъ произвола, и потому многіе отдавали туда на сохране-іе и серебро, и золото,—этотъ обычай распространился на всѣ онастыри.

Преподобный Θеодосій оградилъ свое твореніе отъ притѣсне-ій въ будущія времена со стороны князей и духовныхъ санов-иковъ. Преданіе, записанное въ «Патерикѣ», сообщаетъ, что редъ смертію онъ видѣлъ князя Святослава и молилъ его, тобъ церковь Печерская была освобождена отъ власти и кня-ей и владыки; ибо не люди, а сама Богородица ее создала. акъ на долго обитель пребывала независимымъ обществомъ. Чудрый Θеодосій самъ установилъ твердую нравственную связь ежду всѣми принадлежащими къ обители. Онъ предвидѣлъ, что

шихъ и всегда долженъ искать успокоиться въ печерской об
тели: только за такихъ обѣщается св. Ѳеодосій молиться перед
Богомъ. Понятно, какъ послѣ такого завѣщанія, впослѣдстві
печерскіе иноки, гдѣ бы они ни были, не теряли связи съ мон
стыремъ, какъ показываетъ письмо Симона, епископа владими
скаго. Напутствуемый мысленнымъ благословеніемъ велика
основателя обители, такой питомецъ Печерской обители, — б
детъ ли онъ въ Ростовѣ, во Владимірѣ, въ Новгородѣ, въ П
лоцкѣ, — всегда обращался сердцемъ, къ Кіеву, къ завѣтно
обители, какъ къ обѣтованной землѣ спасенія, и хранили т
преданія, тѣ вѣрованія и правила, которыя получилъ въ это
монастырѣ, и сообщалъ ихъ повсюду, куда простиралось е
вліяніе.

Печерскій монастырь указалъ русской религіозности и то н
правленіе, которое, въ дѣлахъ общественныхъ, обращало дѣ
ствіе христіанскаго нравоученія со всѣми наставленіями еди
ственно къ совершившемуся факту, а не касалось самаго общ
ственнаго порядка. Преподобные святые печерскіе развили э
начало. Антоній былъ благорасположенъ и къ Изяславу, и
Всеславу, и за послѣдняго былъ первымъ изгнанъ. Ѳеодос
жилъ въ согласіи и осыпалъ благословеніями Изяслава, а п
томъ изгнавшаго его брата, Сятослава. Онъ менѣе укорялъ е
за игнаніе Изяслава, за похищеніе кіевскаго стола, чѣмъ за т
что засталъ Святослава въ пирушкѣ съ гуслярами, и восхв
лялъ его, когда князь удалялъ веселыя сцены отъ преподобн
го мужа, какъ скоро преподобный приходилъ къ князю. Одна
ды пришла къ Ѳеодосію убогая вдовица жаловаться на судь
который ее обобралъ и рѣшилъ неправо ея дѣло. Ѳеодосій упр
силъ судью возвратить ей неправильно взятое. Но Ѳеодосій
считалъ своимъ дѣломъ стараться, чтобъ такихъ судей не был

ступничествомъ. Точно такое направленіе получило и по-
ъ него вліяніе церковныхъ мужей на общественную жизнь.
агочестіе съ радостію оказывало пособіе страждущимъ, го-
мымъ, но мало вопіяло противъ тѣхъ, которые были ви-
вниками несчастій, поражавшихъ тѣхъ, кто искалъ утѣшенія
религіи: оно не заглядывало внутрь земныхъ побужденій.
корность настоящему, отсутствіе мысли объ общественномъ
иженіи—было основою нравственнаго понятія, выработаннаго
религіозной почвѣ. Пусть каждый только о себѣ заботится,
своемъ спасеніи помышляетъ — это было правило нравствен-
е; такимъ образомъ даже слово Христово о неосужденіи брата
оего применялось болѣе къ собственному самоуничиженію,
мъ къ сохраненію чести другаго. Зачѣмъ тебѣ разсуждать и
ствовать,—помни, что ты хуже всѣхъ человѣкъ, долженъ
иста ради смиряться!.. Всѣмъ слѣдуетъ угождать, всѣхъ хва-
ть, всѣмъ покорствовать; только тогда и можно спастись.
мостоятельнымъ слѣдуетъ быть тогда только, когда дѣло
етъ о постѣ и о соблюденіи церковныхъ обрядовъ: тутъ
жно отвращаться отъ житейскихъ довольствій, — слѣду-
ь быть упорнымъ и не склоняться ни передъ какою властію,
во всемъ прочемъ не слѣдуетъ быть строптивымъ.

До какой степени простиралась важность покорности началь-
ву и считалась первѣйшею добродѣтелью, видно изъ того, что
одной изъ повѣстей — умершій, воскреснувъ, не могъ ска-
ть братіи въ монастырѣ большей истины, какую могъ вынесть
ь будущей жизни, какъ только то, что слѣдуетъ быть покор-
ымъ игумену. Замѣчательно, что даже самый суровый аске-
измъ и плотеистязанія не помогутъ, если монахъ не будетъ
личаться безмолвнымъ послушаніемъ.

Война, со всѣми ея ужасами, мало смущала благочестіе. Раз-
итое на почвѣ Печерскаго монастыря, оно заботилось о томъ,

Долгорукимъ и, при помощи Половцевъ, воевалъ противъ Изяслава Мстиславича, то напалъ онъ съ Половцами на какой-то городъ, — но это было село монастырское, которое показалось градомъ, чтобъ не даться Половцамъ на разграбленіе; потому что враги, видя его твердыни, не рѣшились отваживаться на приступъ. Такимъ образомъ, по понятіямъ времени, не считалось предосудительнымъ воевать, брать села и города, и раззорять ихъ, но слѣдовало щадить монастырскія имущества.

Главные признаки аскетическаго настройства: покорность, воздержаніе и, предписанный правиломъ, страхъ мысли, страхъ земныхъ удовольствій и внутренняя борьба со злымъ духовнымъ существомъ. Послѣ принятія христіанства, въ Печерскомъ монастырѣ настала война съ бѣсами. Бѣсъ — мрачное, злое существо... Какъ скоро святой мужъ обречетъ себя на сугубое воздержаніе, запрется въ тѣсной кельѣ или пещерѣ, начнетъ день и ночь изнурять плоть свою — поклонами, языкъ — безмолвіемъ, а умъ—бѣганьемъ грѣховныхъ помысловъ, тотчасъ являются къ нему искусители, отвлекаютъ его отъ богомыслія и силятся сдѣлать съ нимъ какую-нибудь пакость! Святой мужъ долженъ не поддаваться и мужественно бороться съ ними. Сначала дѣйствуютъ духи невидимо, а потомъ являются и тѣлесному зрѣнію. Они принимаютъ образъ, похожій на обезьяну, въ шерсти, съ когтями, съ хвостомъ, да въ добавокъ, чего нѣтъ у обезьяны — съ рогами и крыльями; но иногда являются вполнѣ въ человѣческомъ видѣ, только чаще всего въ видѣ человѣка неправославнаго. Однажды святой, одаренный прозорливостью, увидѣлъ бѣса, въ образѣ Ляха,—онъ сыпалъ цвѣтами на братію во время заутрени: на кого цвѣтокъ упадетъ и прилипаетъ, тотъ братъ разслабѣвалъ, уходилъ изъ церкви и ложился спать; но были такіе строгіе подвижники, что цвѣтки не прилипали къ нимъ. Здѣсь цвѣтокъ — символъ грѣшнаго удовольствія. Когда братъ уходитъ изъ монастыря,

нія; чѣмъ сильнѣе старался угодникъ преодолѣть лукаваго,
мъ больше лукавый старался его искусить. Примѣръ искуше-
—въ исторіи затворника Исакія, котораго бѣсы довели до то-
, что заставили его проплясать, а потомъ привели въ совер-
нное истощеніе, такъ что нужны были годы, чтобъ святой
гъ поправиться. Торопецкій купецъ по происхожденію, по
озвищу Чернь, онъ вступилъ въ монастырь, роздалъ все свое
ѣніе на монастырь и нищимъ, и былъ принятъ; потомъ *об-
чебося во власяницу и повелѣ купити себѣ козелъ и
ра мѣхомъ козелъ и овлече на власяницю и осше около
; затворися въ печерѣ въ единой улици и въ кельици ма-
, яко четырь лакотъ и ту моляще Бога со сле-
ми; бѣ же ядь его проскура едина и то чрезъ день.*
слѣ многихъ неудачныхъ попытокъ, бѣсы явились ему въ
дѣ ангеловъ и Исакій, по простотѣ, поклонися имъ; тогда
инъ изъ бѣсовъ сказалъ: *возмѣте сопѣли и бубны и гус-
, и ударяйте, атъ ны Исакій спляшетъ. И удариша
сопѣли и въ бубны и въ гусли и начаша имъ играти и
гомивше его и оставиша и оле жива, и отыдоша,
ругавшеся ему.* Іоанна многострадательнаго бѣсы мучили
хотью; святой мужъ истязалъ себя сначала тѣснымъ заклю-
ніемъ, голодомъ и молчаніемъ, носилъ на тѣлѣ желѣзныя ве-
ги, а потомъ, на время поста, зарывалъ себя въ землю, оста-
ляя наружѣ только руки и голову. Бѣсы пугали его то огнемъ
изу, то ему представлялось будто онъ весь горитъ, то являлся
ѣй и грозилъ его поглотить. Іоаннъ выстоялъ всякія искуше-
. Святой особенно подвергался искушенію въ затворѣ и дол-
нъ былъ помнить, что, при появленіи къ нему кого бы то
было слѣдуетъ заставить приходящаго прочитать молитву

вижника, помогъ ему отъискать золото и велъ-было его къ т
му, что тотъ собирался убѣжать изъ монастыря, но, къ счасті
обманъ открылся скоро и святой отецъ (Θеодоръ) лучше разсч
тался съ бѣсомъ, чѣмъ Исакій. Когда нужно было изгнать от
себя лукавыя помышленія, приходящія въ праздности, подвиж
никъ осудилъ себя на тяжелыя работы,— сначала молоть му
на ручной мельницѣ съ ручнымъ жерновомъ; другой разъ, ко
да сгорѣла Печерская церковь—таскать лѣсъ съ берега Днѣп
на гору. Бѣсъ вздумалъ-было искусить его, и когда святой о
дыхалъ однажды отъ своей мукомольной работы, бѣсъ ста
молоть, но святой своими заклинательными молитвами прин
дилъ его въ самомъ дѣлѣ трудиться и продолжать работу
жерновѣ, а самъ въ это время молился. Потомъ, когда свят
таскалъ на гору лѣсъ, тогда собралось уже много бѣсовъ,—т
варищей проказника, творившаго пакости надъ святымъ: он
бросили съ горы наношенное дерево. Тогда святой, силою св
ихъ молитвъ, принудилъ бѣсовъ перетаскать въ одну ночь
гору все дерево, сколько его ни было изготовлено подъ горо
Бѣсы рѣшились отомстить за такое униженіе, которое бы
тѣмъ для нихъ чувствительнѣе, что они не могли забыть, ка
люди нѣкогда чествовали ихъ подъ именами идоловъ. Снача
бѣсы научили извощиковъ, которые подрядились въ монастыр
возить лѣсъ, требовать платы за перевозку того дерева, кот
раго они не возили и которое, вмѣсто нихъ, возили сами бѣс
Когда дѣло дошло до суда, то судья, выслушавши простосе
дечныя оправданія святаго, сказалъ ему, что бѣсы помогу
ему и заплатить, какъ помогли свезти. Неизвѣстно, какія п
слѣдствія имѣла эта тяжба; но бѣсъ явился въ образѣ стар
Василія ко княжескому совѣтнику, боярину Святополка и сы
его Мстислава, жадному и злому, какими были князья его, и д
носитъ, что Θеодоръ отъискалъ сокровища въ варяжской пеш

осаду князя Мстислава своими неясными отвѣтами, и тотъ, думая, что онъ запирается; тогда-какъ самъ же прежде ему досилъ, застрѣлилъ его стрѣлою. Василій, умирая, предрекъ Мстиславу лютую смерть, и она сбылась въ битвѣ съ Давыдомъ Игоревичемъ.

При умственной покорности — знаніе не считалось достоинствомъ. Въ повѣстяхъ Печерскаго монастыря, знаніе и земная мудрость являются даромъ бѣсовъ. Такъ о преподобномъ Никитѣ разсказываютъ, что къ нему явился бѣсъ и научилъ его понимать одни только книги Ветхаго Завѣта, такъ что онъ могъ пророчествовать. По составившемуся нѣкогда юному понятію о знаніи, вмѣстѣ съ нимъ соединялось вѣрованіе въ пророчество; знать, быть мудрымъ, значило также — дѣлать чудеса, говорить то, чего другой не скажетъ, однимъ словомъ, дѣлать то, чего другой никто не можетъ сдѣлать и для чего нельзя придумать обыкновенныхъ способовъ. Но когда святые отцы, собравшись около Никиты, прогнали бѣсовъ, Никита сталъ прежнимъ невѣждою и сподобился впослѣдствіи низводить дождь съ неба на земныя произрастенія. О Лаврентіѣ-затворникѣ разсказывается, что когда онъ пошелъ въ затворъ, получилъ благодать цѣлить бѣснующихся и къ нему приводили больныхъ, бѣсы научили его по гречески, изощрили его способности; — но когда другой святой молитвами исцѣлилъ его отъ бѣсовскаго искушенія, Лаврентій забылъ всѣ свои знанія.

Печерскій монастырь неблаговолилъ къ иновѣрцамъ. Такъ, въ житіи св. Агапита, безмезднаго врача, разсказывается, что когда къ нему пришелъ врачь Армянинъ, то несмотря на свое смиреніе, какъ-скоро онъ узналъ, что это *Армянинъ*, то воскликнулъ: *почто смѣлъ еси внити и осквернити келію мою и держати за грѣшную мою руку? Изыде отъ мене*,

рядѣ. Въ поученіи и отвѣтѣ совѣтуется не давать католикам
ѣсть и пить изъ сосуда своего, и если придется дать по крайне
нуждѣ, то непремѣнно вымыть сосудъ; приказывается нетоль
не принимать чужевѣрнаго къ себѣ, но проклинать всякое чуж
вѣрье.

Такъ какъ раздаяніе богатствъ нищимъ не имѣло въ себ
цѣли, а само по себѣ составляло цѣль, такъ точно и тру
предпринимался и считался полезнымъ не по плодамъ его,
самъ по себѣ, въ своемъ процессѣ.

Видно, что въ Южной Руси оставались языческіе обыча
долго еще смотрѣли Русскіе на жизнь сквозь языческое покр
вало и даже въ христіанскіе обычаи и обряды вносили язы
ское содержаніе. Вотъ, напримѣръ, Ѳеодосій воспрещалъ, ч
въ его время многіе ставили на кутію яйца, приставляли
кутьѣ воду, ставили обѣды по умершимъ, и носили въ церко
съѣстное, однимъ словомъ—отправляли тризны, ибо у язычн
ковъ погребеніе сопровождалось пьянствомъ. Святый, соболѣ
нуя, вопіялъ противъ соблазнительнаго цѣлованія мужчинъ
женщинами на пирахъ. Отъ этого христіанство противодѣйств
вало языческой чувственности строгою стороною своей духовн
чистоты, а аскетическое ученіе дѣлалось единою нравственн
философіею для всего христіанства вообще.

Самая мірская жизнь не имѣла, съ церковной точки зрѣні
другаго идеала, кромѣ аскетизма. Это было тѣмъ естественнѣ
что вотъ, напримѣръ, въ «Словѣ отца къ сыну» (послѣдн
очевидно не готовился въ монастырь, но намѣревался жить
мірѣ семейно), отецъ, представляя ему примѣръ добродѣте
подвижниковъ, *иже мало свѣта сего причащахуся*, гов
ритъ: *изволи себѣ тѣхъ житье и тѣхъ правый путь пр
ими, тѣхъ нравы и ты*, *чадо мое*, *взыщи со всею сил*

братство въ Печерскомъ монастырѣ, и уже въ раннія времена встрѣчаются слѣды взаимной зависти, вражды и обмановъ между братіею. Такъ, въ жизни Алимнія иконописца разсказывается, что монахи брали деньги съ одного богатаго господина, заказывавшаго Алимпію икону, но въ самомъ дѣлѣ не давали объ этомъ знать Алимпію, а боярину говорили, что Алимпій проситъ втрое.

Несмотря на аскетическое направленіе, въ церквахъ читались, однако, поученія, переведенныя съ греческаго, гдѣ аскетизмъ представляется недостаточнымъ безъ добрыхъ чувствъ, любви: *аще ли кто отъ хлѣба ся удержитъ, а гнѣвъ иматъ, и таковый подобенъ естъ звѣрю; тѣ бо не ѣстъ хлѣбъ; аще же отъ питія и отъ рыбы кто оудержится и на голѣ земли легаетъ, а злобу имѣя и неправду дѣя, хвалится грубо: пущи естъ и скота.*

Добродѣтелью были: постъ, грусть; смѣхъ и веселіе—грѣхъ. Одинъ подвижникъ, по имени Памва, далъ обѣтъ никогда не смѣяться. Бѣсы употребляли всевозможнѣйшія уловки, чтобы разсмѣшить святаго,—долго все было напрасно: наконецъ, бѣсы привязали маленькое перышко къ огромному бревну и потащили мимо подвижника, съ крикомъ: «алай, алай!» Памва улыбнулся, и бѣсы восплескали и запрыгали отъ радости, восклицая: «Авва Памва засмѣяся! Авва Памва засмѣяся, засмѣяся!»—«Я засмѣялся немощи вашей,—сказалъ имъ святой,—что вы, и то только съ трудомъ, можете это бревно сдвинуть». Въ одной древней нравоучительной бесѣдѣ говорится: «смѣхъ не съзидаетъ, не хранитъ, но погубляетъ и съзиданія раздроушаетъ, смѣхъ Духа Святаго печалитъ, не пользуетъ и тѣло

существо, располагающее въ согрѣшенію. «Не достоитъ никакоу ясти съ женою или пити, или что промышляти с женами или инакъ како разоумъ имѣти с ними; прелюбодѣйство есть, велико прелюбодѣйство женское соужитство. Еда камень еси? человѣкъ еси, общемоу естеству подлежа и в паденіи; огнь имаши въ лонѣ — не изгориши ли? Како имать слово: положи свѣщу на сѣно, тогда възможеши рещи, яко не горитъ сѣно? Аще не отмещешися, яко горитъ сѣно, не инѣ глаголи, но невѣдущему тайныхъ».

Убѣгая отъ женскихъ очей, слѣдуетъ избѣгать и помышленій о женщинахъ. «Всякъ бо възрѣвый на жену съгрѣшаетъ». Надобно имѣть постоянно блѣдное лицо и дурныя одежды: *блѣдъ и щоуби видъ и рызы хоуды подобаетъ имѣть* (Пог. Сб. № 1288, стр. 226).

Монашеское самоистязаніе, уединеніе отъ всего, что составляетъ матеріальную прелесть на землѣ, открывало идею торжества духовнаго начала надъ грубою силою. Вмѣсто богатыря, съ оружіемъ странствующаго по чужеземнымъ странамъ, ищущаго опасностей, побѣждающаго ихъ, получающаго въ награду богатства и т. п., являются богатыри духа,— странствующіе въ таинственной области видѣній, вступающіе въ борьбу съ духами: они побѣждаютъ ихъ, отваживаются на всякія лишенія добровольно, и за все терпѣніе получили награду высшую,— награду на небѣ. Такъ какъ богатырь не сидитъ на мѣстѣ,— богатырь ищетъ приключеній, то и въ сферѣ духовнаго подвижничества явились странствующіе рыцари — паломники, скитавшіеся по святымъ мѣстамъ и съ сѣвера отправлявшіеся въ Палестину. Они-то и назывались въ древнихъ пѣсняхъ *каликами перехожими*. Похожденія въ Іерусалимъ какъ видно, были значительно въ ходу на Руси, въ Цареградъ, на Аѳонъ и вообще на

е старались ходить, видно, какъ можно скорѣе (*тщащеся
взъ*) и навлекали за то нареканія отъ истинно-благочести-
ъ; Даніилъ замѣчаетъ, что *се то путь вборзѣ нельзя
ити*, и укоряетъ ихъ въ томъ, что они *много добра не
ьвши* возвращались; но путешествіе было предметомъ об-
твенныхъ разговоровъ, и бывшій въ Іерусалимѣ пользовал-
уваженіемъ: онъ могъ быть вездѣ принятъ съ честію и
му они, — по словамъ Даніила, — *вознесшеся умомъ,
нѣчто добра сотворити, погубляютъ мзду труда
го.*

дея торжества ума надъ матеріальною силою, въ народной
твенной жизни, проложила себѣ не одну религіозную тро-
ку. Заявленіемъ ея потребности могутъ служить и такія
анія, гдѣ или дурачокъ, или ребенокъ, признаваемый сла-
ъ и глупымъ, торжествуетъ надъ сильными. Такихъ ска-
й чрезвычайно много. Большая часть нашихъ сказокъ имѣ-
эту основную идею. Мы укажемъ на замѣчательную по-
ть о кіевскомъ купцѣ Димитріѣ и сынѣ его Борзомыслѣ,
лѣтнемъ мудрецѣ. Хотя (нѣкоторые видятъ въ ней инозем-
основу) она дошла до насъ, сравнительно въ болѣе позд-
ъ спискахъ, но уже одно то, что герой этой сказки кіевля-
ъ и богатый купецъ, странствующій по далекимъ странамъ
воихъ корабляхъ, показываетъ, что она перешла въ позд-
шіе списки отъ тѣхъ временъ, когда Кіевъ былъ богатъ,
толюденъ и составлялъ центръ образованности. Дѣйствіе
исходитъ на югѣ; купецъ богатый съ коряблями выѣзжаетъ
Кіева, странствуетъ по отдаленнымъ чужестраннымъ зем-
ъ. Проплававши тридцать дней по морю, купецъ присталъ
берегу и увидѣлъ приморскій городъ, близъ котораго стояло
гавани безчислонное множество кораблей. «Удивися Димитрій
вскій купецъ и рече: что сіи корабли безчисленно много стояща?

брате купецъ! единыя есть вѣры съ нами Русская Зем
точію за наше согрѣшеніе послалъ намъ Богъ царя зако
ступника и отступника отъ Бога, еллинскія вѣры, и т
ны, хотя привести къ своей вѣрѣ; мы же, не могуще те
бѣдъ тѣхъ, неволею пожрохомъ идоломъ, видѣхомъ се
великихъ нуждахъ: всегда боярами мучаще насъ; овогда
привожаше насъ ко своимъ идоломъ, овогда заповѣда
намъ не веляше хлѣбовъ на торгъ пещи и гладомъ
насъ для своей вѣры; се видиши, купче, въ пристанищ
300 кораблей стояще, купцы же со всѣхъ странъ прихо
къ сему граду, и приходяще къ царю зъ дары, хотяще
вати въ его царству; царь же дары отъ нихъ пріемлетъ
велѣваетъ имъ три загадки отгадывать свои, а все то пр
ще къ своей вѣрѣ; они же не могуще отгадать загадки,
же глаголаше къ нимъ: уже все загадокъ моихъ не отгад
вы пребывайте въ моей вѣрѣ, пожрите идоламъ; купцы
хотяще того сотворити и того ради въ темницу посажены б
терпяще всякую нужду и гладъ, и тяготу, и скорбь, имен
Христова, и заповѣдываетъ царь, не велитъ хлѣбы пещ
годы, дабы они гладомъ померли».

Услышавъ объ этомъ, купецъ Димитрій хотѣлъ было т
отплыть и повернулъ на свой корабль, но когда прише
нему, то увидѣлъ, что тамъ уже стояла стража. Нечего
дѣлать,—надобно было явиться къ царю. Царя звали Нес
Гордѣевичъ. Донесли царю, что пришелъ купчишко изъ Р
Земли, принесъ дары и проситъ позволенія торговать
царствѣ. Царь ласково пригласилъ Димитрія обѣдать; а
обѣда спросилъ: *купче! которыя ты вѣры?* Купецъ
чалъ, что вѣруетъ во имя Отца и Сына и Святаго Духа. -
я чаялъ,—сказалъ царь,—что у насъ вѣра общая; ты ж

варомъ, и съ дары и съ проводники отпущу та въ свою
млю; аще ли не отгадаешь ни единыя загадки и въ вѣрѣ мо-
не пребудеши, вѣдомо жь буди тебѣ, купче, велю тя смерти
едати, а товары твоя взяти будутъ въ мою царскую казну».
Купецъ испросилъ у царя срока на три дня, и, пришедши на
ой корабль, плакалъ, видя себѣ неминуемую смерть. Семилѣт-
й сынъ его игралъ на кораблѣ и ѣздилъ верхомъ на палочкѣ:
а деревцѣ сѣдяще, рукою за древцы конецъ держаше, а дру-
о рукою плеткою побиваше, и ѣздяше, аки на конѣ скака-
». Увидя плачъ отца, ребенокъ сталъ его спрашивать; отецъ
ачала не сталъ было и разсказывать ему, но когда сынъ умно
у обѣщалъ помочь въ напасти, отецъ разсказалъ. Сынъ ска-
лъ, что онъ за него отгадаетъ: «а ты, отче, не скорби и не
жи, яждь, пей, веселися и молися Богу,—вся печали возла-
й на Бога». Сынъ продолжалъ играть на кораблѣ. На четвер-
ый день позвали ихъ къ царю. Мальчикъ объявилъ, что онъ
гадаетъ загадки за отца и потребовалъ пить. Царь налилъ
лотую чашу съ медомъ и подалъ ее дитяти; отрокъ далъ отцу,
когда отецъ хотѣлъ возвратить чашу, отрокъ сказалъ: *отче!*
отдавай чаши,—закрой въ нѣдра своя! Царь далъ дру-
ю, и съ тою сдѣлалось то же: также царь требовалъ возврата
ши; отрокъ сказалъ: *данное царево вспять не возвра-*
щается. Загадка царева была такова: «много ли того, или
ло, отъ востока до запада?—День и ночь, весь кругъ небесный
инымъ днемъ и единою нощію едино сонце прейдетъ отъ сѣ-
ра до юга; то твоей загадкѣ мой отвѣтъ».—Царь удивился,
лъ третью чашу купцу и купецъ спряталъ ее въ пазуху. Дру-
я загадка отсрочена на другой день.
На другой день собрались «ипаты, и тираны, и стратилаты,
воеводы, и князи, и бояри, и вси людіе, маліи и велиціи, и
и граждане на предивное чудо отрока, якоже всѣмъ гражда-

Удивился царь и потребовалъ третьей отгадки, отрокъ попр
силъ сроку на три дня, но съ тѣмъ, чтобы созваны были в
граждане, отъ мала до велика: пусть при этомъ имъ объявит
что *имъ добро будетъ во вѣки*. Это сдѣлано. Люди собрал
по приказу царя. Отрокъ потребовалъ, чтобы царь сошелъ
своего престола, далъ ему одѣяніе царское и жезлъ, и что о
тогда отгадаетъ загадку. Царь отдалъ ему свои регаліи и
томъ числѣ мечь. Тогда отрокъ, зная, что въ толпѣ есть х
стіане, не любящіе невѣрнаго царя, закричалъ: хотите ли вѣ
вать во Святую Троицу?.... Всѣ отвѣчали утвердительно.
рокъ срубилъ мечомъ голову царю, сказавши: *вотъ тебѣ*
третья отгадка!

На слѣдующій за тѣмъ вопросъ отрока: кого они хотятъ
ставить себѣ царемъ? — всѣ единодушно вручили ему влас
какъ своему избавителю. Послали за патріархомъ, котор
былъ въ заключеніи. Онъ былъ встрѣченъ торжественно и
служилъ литургію. «Постави патріархъ надъ главою отр
рогъ златъ съ масломъ надъ нимъ и благослови его патріар
на царство; людіе же вси кликнуша отъ мала до велика еди
гласно: много лѣтъ тебѣ, государю нашему, Борзомыслу Ди
тріевичу на царство! И возрадовавшася ему вси людіе вели
радостію; царь же сотвори въ тотъ день пировище велико
Потомъ, оказалось, что у оставшейся прежней царицы была д
восьми лѣтъ; Борзомыслъ сочетался съ нею бракомъ, окрестив
ее напередъ и обвѣнчавшись чрезъ сорокъ дней послѣ ея кре
нія (сороковицей). На сказкѣ этой легло понятіе о стра
тельномъ положеніи женщины. Когда Борзомыслъ призывае
царицу и узнаетъ, что у ней есть дочь, не спрашиваетъ е
желаетъ ли она отдать за него дочь; не спрашиваетъ и невѣс
а просто приказываетъ ее крестить и потомъ беретъ въ же

гаду и тѣсноты, а голосы ихъ аки пчелиные». Царь «учре-
имъ праздникъ», и возвративши имъ имѣнія, отпустилъ
даго въ свою землю. По волѣ царя, отецъ поѣхалъ домой,
ривезъ свою жену, — мать царя. Они жили вмѣстѣ и царь
зомыслъ похоронилъ стараго родителя своего, Димитрія,
ца кіевскаго.
Ткань этой повѣсти показываетъ древнее ея происхожденіе.
ѣда посредствомъ загадокъ есть видоизмѣненіе той перво-
азной канвы, по которой составились разнообразныя редак-
сказанія о вѣщей мудрой дѣвицѣ, происходящей изъ прос-
званія и, посредствомъ отгадыванія мудреныхъ загадокъ,
одящей замужъ за знатнаго мужа, — сказаніе, которое, въ
но-русской народной словесности, выразилось повѣстью *пра
у семилѣтку. Замѣчательно, что сынъ Димитрія также семи
ъ отъ роду. Ничтожное дитя оказывается не только сильнѣе
ослыхъ и славныхъ, но измѣняетъ судьбу цѣлаго края сво-
смышленостію. Народъ какъ будто себя тутъ выражаетъ:
ничтоженъ и юнъ, но въ немъ такія силы, которыя мо-
ъ побѣдить могущество силы и обмана. Онъ сознаетъ, что
твенная сила выше всякой ручной; нужно только ума, — и
преодолѣть, все побѣдить можно. Умъ этотъ выражается,
ъ и должно быть у молодаго народа, вступающаго въ жизнь,
теоріею, не логичною послѣдовательностію понятій и процес-
ъ размышленій, а быстротою, смѣтливостію, находчивостью
время. Отгадка мудреной загадки — форма, въ которой вы-
зывается умъ. Нельзя при этомъ не обратить вниманія на
ичное значеніе двухъ загадокъ, предложенныхъ царемъ;
а изъ нихъ основывается на мудреномъ выраженіи того, что
о въ себѣ просто. Очевидно, здѣсь какъ бы насмѣшка надъ
вйливостью выраженія, которое только для простака — му-
сть, а сама по себѣ вещь обыкновенная, и умная голова от-

Отрокъ обманулъ царя, — понятіе народное таково, что обма-
нуть злого не составляетъ ничего нравственно-неодобритель-
наго, напротивъ, служитъ также доказательствомъ ума и спо-
собностей. Онъ убилъ царя, — но убилъ справедливо, спросивъ
прежде народъ, и потому потребовалъ, чтобы всѣ сошлись отъ
мала до велика; онъ поступилъ именно потому справедливо, что
воля всего народа считается мѣриломъ справедливости. На-
родъ былъ склоненъ къ христіанству и даже исповѣдывалъ
христіанство; власть имѣла другое убѣжденіе и насиловала
къ нему народъ. Здѣсь сознаніе, что народная воля можетъ
проявиться тогда только, когда ей придется дать отвѣтъ
на вопросъ, и тотъ есть истинный мудрецъ, кто найдетъ
возможность задать ей вопросъ. Власть неправеднаго царя
потому и держалась, что народъ не имѣлъ случая выразить
свою волю отвѣтомъ. Воплощенная юная мудрость даетъ
перевѣсъ народной волѣ: новый царь избирается по волѣ на-
рода. Дѣтскій образъ мудрости посрамилъ тѣхъ, которые явля-
лись въ обычномъ для мудрости видѣ — въ видѣ стариковъ и
сильныхъ властію; юное поколѣніе, не смотря на то, что играетъ,
скачетъ верховъ на палочкѣ, носитъ въ себѣ зародыши того,
къ чему становятся неспособными взрослые...

II.

Кіевкая Русь отъ Ярослава до раззоренія Татарами Кіева.

Назначеніе Ярославомъ особыхъ князей въ Земляхъ Русскихъ
удѣльнаго міра, провело въ жизни южно-русскаго народа нов

ьшилось значеніе старѣйшинства Кіевской Земли въ ряду
ихъ; съ другой, — связь между Землями нетолько не прерва-
но утвердилась крѣпче, по мѣрѣ разселенія одного княже-
рода въ разныхъ русскихъ областяхъ. Уменьшилось зна-
Кіева въ смыслѣ старѣйшаго потому что въ другихъ Зем-
старѣйшіе князья уже были не данники кіевскаго, но и
дѣлались старѣйшими надъ младшими въ своей Землѣ, а
шіе признавали ближайшее старшинство надъ собою въ
ьяхъ не кіевскихъ, но главныхъ своей Земли; связь Зе-
усиливалась потому что правители ихъ происходили отъ
го рода, всѣ помнили свое происхожденіе и должны были
влять единую семью; а вмѣстѣ съ тѣмъ и Русскія Земли
рѣли на себя какъ на часть одной общей державы. Послѣ
ти Ярослава, мы видимъ такого рода строй: собственно ко-
ое понятіе о власти князя надъ народомъ сохраняло, въ
кой Землѣ, свой древній характеръ; но его основныя черты
ергались измѣненіямъ въ приложеніи къ жизни, по мѣрѣ
ившихся обстоятельствъ. Народное сознаніе о князѣ при-
ало его необходимымъ для поддержки порядка и для пред-
тельства военною силою противъ враговъ. Сдѣлалось обы-
ь то, что княжеское достоинство было преимущественно
юриковомъ родѣ; установилось понятіе о томъ, что кіевскій
ь долженъ быть изъ этого рода, но еще не образовалось
тіе о правѣ наслѣдованія между князьями. Воля живаго
да, какъ и во всемъ, стояла выше всякаго права и даже
ая.

второй половинѣ XI вѣка, появились новые чужеземные
и, съ которыми долго приходилось мѣряться силами Кіеву
млѣ Русской — Половцы. По нашимъ лѣтописямъ впервые
ли они на Русскую Землю воевать въ 1061 году, и первое
съ ними было подъ Переяславлемъ (городъ этотъ стоялъ

первая неудача или удача считалась предзнаменовательною, к
вообще у восточныхъ народовъ. Тогда во всякомъ феноме
сколько нибудь выходившимъ изъ обычной среды явленій,
дѣли предвѣстія. Старыя языческія суевѣрія невольно под
живались и укрѣплялись въ этомъ отношеніи монахами и д
ховными; въ византійскихъ книгахъ, расходившихся тогда
Руси въ славянскихъ переводахъ, они находили оправданіе
рованію, что дѣйствительно необыкновенныя явленія служ
предвѣстіями бѣдствій. Въ 1066 году явилась на западѣ «з
зда космата»; въ ея лучахъ находили что-то кровецвѣт
впродолженіи семи дней она пугала Кіевлянъ послѣ солнеч
заката на западномъ небѣ: — *проявляющая кровопролитье*
говорили тогда. Потомъ изъ рѣки Сѣтомли рыбаки вытащ
неводомъ какое-то дитя-урода, вѣроятно, брошенное матерью
страха, и мать ему не нашлась и не смѣла себя показать,
да нашли урода въ рѣкѣ. Съ нимъ не придумали ничего дру
сдѣлать, какъ, посмотрѣвши до вечера бросить опять въ во
Наконецъ, сдѣлалось солнечное затмѣніе. «Это вѣдьмы съѣ
ютъ солнце», — говорили тогда по языческимъ понятіямъ. В
это вѣрованіе было древнимъ и укорененнымъ, видно изъ т
что и до сихъ поръ существуетъ такое же суевѣріе въ нар
думаютъ, что чаровницы имѣютъ силу управлять естествен
ми явленіями и, уменьшивши въ объемѣ небесныя свѣт
скрывать ихъ на время.

Дѣйствительно, общее предчувствіе оправдалось. Этотъ
бѣгъ Половцевъ былъ только началомъ другихъ безпрерывн
набѣговъ того же народа. Этого одного бѣдствія было м
между князьями Русской Земли начались распри и междоусо
При недостаткѣ сознанія святости гражданскихъ отношеній,
понятіяхъ времени, недоразумѣнія въ принципѣ власти цѣл
рода надъ цѣлою Землею, вызвали наружу необузданность

сской державы, сознаніе народнаго единства, чувство долга, проповѣдуемаго Церковью, обращало князей и ихъ дружинниковъ къ желанію мира, единства, къ согласному дѣйствію противъ общихъ враговъ; съ другой — неумѣнье уладиться между собою и управлять страстями, свойственное юному народу, увлекало ихъ къ расторженію связей, которыя они сами же признавали священными. Народныя побужденія шли по той же колеѣ, какъ и княжескія. Князья не могли найти въ народѣ согласнаго противодѣйствія своимъ эгоистическимъ стремленіямъ, потому что въ народѣ, точно также какъ и въ князьяхъ, не доставало сознаніе средствъ къ поддержанію единства, болѣе чувствуемаго, чѣмъ разумѣемаго. Княжескія междоусобія сплетались съ непріязненными побужденіями земель между собою, и князь легко могъ составить ополченіе изъ народа и вести его на своихъ родственниковъ въ другую русскую землю, потому что въ тѣхъ, кого онъ соберетъ подъ своимъ *стягомъ*, ощущались также своего рода непріязненныя побужденія противъ тѣхъ, которые ополчались за противнаго князя. Какъ бы ни своевольнъ былъ князь въ своихъ намѣреніяхъ, онъ всегда могъ найти въ народѣ толпу удальцовъ, готовыхъ его поддерживать; всегда отыскивались люди, годные составить воинственную толпу, живущую на службѣ у князя и работающую его личнымъ видамъ. Эти толпы были то, что называлось дружинами; князья водили эти дружины съ собою и доставляли имъ средства къ жизни, а дружины готовы были драться съ другими, себѣ подобными, дружинами, держащими сторону другаго князя, чтобы удовлетворить честолюбію, алчности и вообще притязаніямъ своего князя. Такой родъ жизни поддерживался возникшимъ изъ него же чувствомъ воинской славы и удали. Князь, считая себя обиженнымъ, защищалъ свою славу, и дру-

читать Мономахово поученіе, чтобы видѣть, — какая дѣяте
ность составляла тогда характеръ того, кто хотѣлъ доброй с
вы и чести; слѣдовало находиться безпрерывно въ дорогѣ,
трудахъ, опасностяхъ, въ борьбѣ. Самое мирное время посвящ
лось такимъ занятіямъ какъ охота — подобіе войны, гдѣ пр
стояли молодцу и труды, и лишенія, и опасности. Удальц
составлявшіе дружины, часто сами же поднимали князей свои
другъ на друга, иногда ссорили ихъ, переходили отъ одного
другому и побуждали послѣдняго къ враждѣ противъ перва
Оттого нерѣдко лѣтописцы извиняютъ князя въ его несправ
ливыхъ поступкахъ, приписывая ихъ наущенію дружины. Д
жинники толпились въ городахъ, и потому городское населе
вообще возвышалось, составляло дѣятельную массу; нар
сельскій игралъ роль страдательную. Древнія начала самобыт
сти должны были болѣе и болѣе увядать отъ долгой
возможности себя высказать и отъ необходимости подлегать г
тущей силѣ. Не могла развиться оппозиція противъ такого
рядка въ принципѣ народнаго самоуправленія; потому что Юж
Русь окружена была чужеземцами, которыхъ всегда могли кня
привести, въ случаѣ противодѣйствія. Это и сдѣлалось при И
славѣ: въ 1067 году Половцы напали на восточные предѣ
Русской Земли. Изяславъ отправился противъ нихъ и былъ р
битъ. Половцы разсѣялись по окрестностямъ и начали граб
и разореніе. Кіевляне, собравшись на вѣчѣ, требовали у кн
дружины и коней. Изяславъ не далъ имъ. Изъ этого извѣстія в
но что, что уже прежде существовала партія, опасная для кня
ской власти. Имѣя вооруженную дружину, князь боялся, чт
другіе носили оружіе, чтобъ не допустить до возстанія. Вѣр
это велось уже издавна; такимъ образомъ, открывается,
князья въ то время не всегда находились въ совершенно сог

серъ. Народная злоба обратилась на воеводу Коснячка, пред-
ителя княжескаго войска; онъ спрятался. Тогда Кіевляне
омнили, что въ погребѣ сидитъ плѣнный полоцкій князь Все-
въ, взятый на сраженіи. Они бросились освобождать его и
вели его на княжеское достоинство. Въ порывѣ недовольства
стію Изяслава, все-таки Кіевляне не могли обойтись безъ
зя: уже утвердилось и усвоилось понятіе, что князь необхо-
ъ, какъ предводитель, и никто замѣнить его не можетъ. До-
точно было уваженія къ лицу, какъ къ князю, чей бы онъ
былъ; бунтъ Кіевлянъ былъ опасенъ князю, и его привер-
цы изъ дружины, сидѣвшіе съ Изяславомъ въ теремѣ, пред-
кили убить Всеслава. Это предложеніе показываетъ ту же не-
борчивость въ средствахъ и слабость нравственнаго чувства,
ъ и въ совѣтникахъ Святополка-Окаяннаго. Видно,—они по-
али, что какъ скоро Всеслава не будетъ, то бунтъ усмирится:
ъ князя Кіевляне не могутъ ни на что рѣшиться. Дру-
на не успѣла исполнить намѣренія; Кіевляне освободили Все-
ава. Изяславъ не въ силахъ былъ бороться съ народомъ, не
ѣя достаточной у себя партіи въ Руси. Дѣйствительно, изгнан-
й, бѣжавшій, онъ немогъ возбудить въ своихъ сочувствія,
бѣжалъ къ Ляхамъ, къ чужимъ. Его имущество было раз-
аблено; такъ слѣдовало по понятіямъ того времени: кто ви-
ватъ и осужденъ, того имѣніе бралось «на потокъ». Черезъ
мь мѣсяцевъ явился изгнанный князь съ чужеплеменною си-
ю. Всеславъ оробѣлъ и бѣжалъ. Кіевляне, оставшись безъ
язя, отвыкши отъ мысли, чтобъ могъ кто-нибудь въ Русской
млѣ, кромѣ природнаго князя, предводительствовать войскомъ,
отеряли духъ. Имъ угрожало чужеплеменное панство; они по-
али къ Святославу и Всеволоду, просили ихъ примирить съ

Изяславомъ на томъ условіи, что Изяславъ придетъ «въ м
дружинѣ» и не будетъ вводить съ собою Ляховъ. Но Изясл
послалъ впередъ сына своего Мстислава съ отрядомъ Ляхо
этотъ княжичъ убилъ до 70 человѣкъ, которыхъ считалъ
новными (они-то, вѣрно, прежде освободили Всеслава), други
ослѣпилъ, и многіе,—по сказанію лѣтописца,—пострадали
винно.

Тогда Русскіе въ селахъ, въ окрестностяхъ Кіева, втай
оказывали мщеніе надъ Ляхами, которыхъ Изяславъ распусти
«на покормъ»: они тайно избивали ихъ и тѣмъ принудили в
вратиться домой. Другіе не такъ были ожесточены проти
иноземцевъ,—по крайпей мѣрѣ Ляхамъ было въ самомъ гор
очень весело. Развращеніе нравовъ было довольно велико, и в
кое насильственное дѣло могло найти себѣ опору и подкрѣплен

Съ 1068 по 1073 годъ пробылъ Изяславъ въ Кіевѣ, снач
подъ прикрытіемъ Ляховъ; нелюбовь къ нему Кіевлянъ не м
ла охладѣть послѣ варварскихъ поступковъ сына. Впрочем
что касается до него лично, то его не считали виноватымъ: о
былъ *простоумнымъ*. Этимъ неуваженіемъ къ князю воспо
зовался князь Святославъ черниговскій, и Изяславъ долже
былъ бѣжать въ другой разъ. Четыре года онъ странствова
по Европѣ. Въ Майнцѣ онъ просилъ защиты у императора,
тораго признавалъ верховнымъ главою государей; сынъ его
томъ въ Римѣ ходатайствовалъ предъ папою о возвращеніи от
его права. Между Русью и Западной Европою въ тѣ време
еще не существовало той стѣны, которая возникла позже; Ру
и Западная Европа принадлежали еще къ одной политическ
семьѣ; сношенія были частыя и близкія. Когда императоръ,
просьбѣ изгнаннаго кіевскаго князя, послалъ къ Святославу
сольство, то для того избрано было лицо, которое оказалось п

оминается при случаѣ, а не какъ фактъ, на который обраще-
было бы вниманіе по его рѣдкости. Этотъ фактъ совершен-
остался бы намъ неизвѣстнымъ, еслибъ не пришлось кстати,
другому, не касавшемуся его самого, поводу, упомянуть о
мъ, и, конечно, много подобныхъ проскользнуло у лѣтопис-
въ, потому что не было повода упоминать о нихъ.
По смерти Святослава, Всеволодъ переяславскій, овладѣвшій
евомъ, не могъ сладить съ Изяславомъ и не рѣшался всту-
ть съ нимъ въ борьбу. Онъ ожидалъ непріязненности со сто-
ны племянниковъ. Всеволодъ уступилъ Кіевъ Изяславу и по-
нилъ себѣ Черниговъ—прежній удѣлъ Святослава. Но тогда
ился съ Половцами Олегъ добывать Землю, принадлежавшую
отцу. Изяславъ былъ убитъ. Лѣтописецъ говоритъ, что
евляне очень плакали по немъ. Какъ кажется, не было при-
ны сожалѣть о немъ изъ любви, и лѣтописецъ былъ принуж-
нъ пояснить, что Изяславъ былъ человѣкъ добрый, а злодѣя-
, совершенныя надъ Кіевлянами, принадлежатъ не ему, но его
ну. Для насъ важно то, что этотъ плачъ по князѣ, который
лъ, или не былъ лично виноватъ въ варварствахъ сына, но
таки, какъ видно, потакалъ имъ (ибо того же сына сдѣ-
нъ княземъ въ Полоцкѣ, и притомъ самъ ничего добраго не
ѣлалъ для Кіевлянъ),—этотъ плачъ есть та черта добродуш-
го уваженія къ властителямъ, которое мы нерѣдко встрѣчаемъ
всѣ періоды исторіи славянскихъ народовъ. Это—отсутствіе
опамятности, но вмѣстѣ съ тѣмъ и силы народной памяти.
жно легко поднять на ноги славянскую массу, но жаръ ея
оро остываетъ; власть, надѣлавшая народу множество огор-
ній, легко примиряется съ нимъ, какъ скоро погладитъ его по
ловѣ. Мы увидимъ,—также покажется это племенное свой-
во и въ исторіи Новгорода.
Въ первые годы послѣ Ярослава совершилось измѣненіе въ

до того времени, но положили выкупаться кунами (но куна ея выкупати), а прочее все оставили по прежнему: *яко же Яр славъ судилъ, такожe и сынове его уставиша.*

Но такъ какъ мы не знаемъ точно и достовѣрно, что̀ имен въ «Русской Правдѣ» принадлежитъ времени Ярослава, а ч позднѣйшему, то не можемъ потому и опредѣлить, какія и находящихся тамъ статей были Ярославовы, и какія явились по же, при Изяславѣ и братьяхъ его, исключая вышеприведенна отложенія мести, о чемъ прямо говорится. Замѣтимъ, что п тежъ виры за убійство не должно разсматривать такъ, ка будто бы за преступленіе отвѣчали только платою. Напротив самая вира относилась только къ извѣстнымъ случаямъ. Напр мѣръ: «будетъ ли стоялъ на разбоѣ безъ всякія свады, то разбойника люди не платятъ, и выдадутъ его самаго всего и женою и съ дѣтьми на потокъ и разграбленіе». Вира собствен была не наказаніе, а только доходъ князю за уголовныя п ступленія. Вирою отдѣлывался убійца тогда только, когда уб ство происходило по ссорѣ или въ пиру: если же убьетъ *въ с дъ или въ пиру явлено, то тако ему платити по вер нь, еже ся прикладываютъ вирою.* Такое убійство пад вмѣстѣ на всю общину или вервь (вервь—отъ веревки, как должно думать, обводились земли); потому, вѣроятно, что ссорѣ были свидѣтели, которые могли остановить убійст Убійца платилъ только часть всей виры; вервь и тогда дол платить, «когда мужъ убьетъ мужа въ разбои, но не ищу имени», слѣдовательно, когда нѣтъ преслѣдователя убійцы, р нымъ образомъ, вервь платила и тогда, когда находила на с ей землѣ тѣло убитаго, а убійцы не оказывалось, что назы лось *дикою вирою*, но когда убійцу преслѣдовали, тогда—и дѣло: *а головничество самому головнику.* Тутъ уже поня объ убійствѣ принимаетъ значеніе преступленія. Вообще, ста

ча, показываютъ достаточно несостоятельность Кіева для будущаго, невозможность въ Руси развиться народному самобытму строю. Русь была окружена чужеземцами, готовыми вмѣиваться въ ея дѣла. Съ востока, какъ тучи одна другой мрачe, выходили полчища степныхъ кочующихъ народовъ Азіи, дныхъ къ грабежу и истребленію: они бросались на западъ, ікая и истребляя одинъ другаго, и всѣ ударялись объ Русь. емя за племенемъ выступало; заднее всегда почти было грозе, многочисленнѣе и страшнѣе для Южно-Руси, чѣмъ передe. Въ X и XI вѣкахъ некрѣпкая, юношеская цивилизація русая терпѣла отъ Печенѣговъ: эти враги еще не такъ были ашны, какъ другіе, Половцы, которые явились имъ на смѣ. Въ борьбѣ съ Печенѣгами перевѣсъ остался на сторонѣ Русихъ; это ободряло послѣднихъ и поддерживало въ нихъ удай духъ, дѣятельность котораго могла бы ослабнуть при сошенномъ спокойствіи. Одноплеменники и близкіе сродники ченѣговъ, Торки и Берендѣи, еще менѣе представляли изъ бя громящую силу. Если почему нибудь они могли быть опаы для Руси, то развѣ потому, что, поселившись на берегу Роси смѣшавшись съ Русскими, они вносили въ жизнь послѣднихъ вый, дикій элементъ и задерживали развитіе цивилизаціи. гучими явились лицомъ къ лицу съ Русскими Половцы,—нацъ многочисленный, развѣтвленный на орды, кочевой, непризанный къ мѣсту жительства, и потому готовый нападать льшими массами, незнавшій земледѣлія и потому жадный къ абежу и разоренію чужаго. Съ ними Русскимъ справиться бы труднѣе, чѣмъ съ Печенѣгами. Князья, какъ это показалъ егъ, не стѣсняли своей совѣсти, когда представлялся случай ѣшивать ихъ въ дѣла Руси для своихъ личныхъ цѣлей. Съ угой стороны, Поляки начали вступать въ русскій міръ. Свя-

никамъ и вмѣстѣ съ тѣмъ думать и о подчиненіи себѣ русски
Земель, пользуясь тѣмъ, что Русь сама, такъ сказать, идетъ
чужія руки.

При такомъ стеченіи обстоятельствъ противныхъ развитію
родной самодѣятельности, старинная славянская свобода, под
ленная князьями и дружинами, пыталась прорваться на свѣ
и не вполнѣ успѣла. Изяслава изгнало вѣче, избрало друг
князя; вѣче дѣлалось рѣшителемъ судьбы края, но не надол
Явилась чуженародная сила въ помощь изгнанному князю: в
должно было умолкнуть. Святославъ изгналъ брата и овладѣ
Кіевскою Землею, вѣроятно, съ согласія Кіевлянъ, которые
могли же такъ скоро забыть поступка Изяславова и вѣрно
перь воспользовались случаемъ отомстить ему снова, ко
представилась возможность, когда нашелся князь, на котор
они могли опереться. Но этого князя не стало: Изяславъ ше
опять съ чужеземною ратью. По польскимъ, извѣстіямъ Бо
славъ и на этотъ разъ самъ былъ въ Кіевѣ, и въ этотъ то ра
послѣдовало знаменитое развращеніе нравовъ, стоившее по
скому князю короны. Извѣстіе справедливое и непротиворѣ
щее собственнымъ нашимъ лѣтописямъ: въ послѣднихъ нѣ
ничего о вторичномъ пришествіи Болеслава, но не видно и
нихъ также, чтобы онъ не входилъ въ Кіевъ. Зная, какъ пе
ставлялись, переображались наши лѣтописи, легко можно пр
положить, что извѣстіе о вторичномъ пребываніи въ Кіе
ускользнуло изъ нашихъ лѣтописей. Впослѣдствіи Изясла
долженъ былъ уступить Польшѣ червенскіе города за помо
ему оказанную, и только этой цѣною удержался на своемъ *ст
лѣ*. Очевидно, когда у князей была возможность призвать пр
тивъ народа чужеземную помощь, трудно было народу отстоя

ли выгоняемы. Прочнаго права преемничества не было. Такъ зываемая удѣльная система, сколько ее ни старались уяс-ть, опредѣлить, до сихъ поръ не выяснилась для насъ. Мы идавали слишкомъ много значенія еще, такъ сказать, руди-нтарнымъ правиламъ о столонаслѣдіи въ XI вѣкѣ, но онѣ самихъ князей были тогда еще неопредѣлены, невырабо-ны, а народъ, по всему видно, вовсе ихъ не сознавалъ; на-дъ зналъ одно собственное право — право выбора, и призна-лъ одинъ родъ, изъ котораго, по своему усмотрѣнію, счи-лъ лица достойными къ этому выбору, но выборное право зпрестанно заглушалось правомъ силы и оружія.

Случаи, повторяемые одинъ за другимъ въ томъ же родѣ, ановились на нѣкоторое время обычаями, но они, однако, въ ою очередь уступали случаямъ инаго рода. Единственное пра-князя княжить въ Кіевѣ, было всетаки—избраніе народа; какъ противъ народной воли можно было найти противодѣй-віе въ свою пользу, какъ это показалъ два раза Изяславъ, народная воля замѣнилась волею, то воинственной толпы, торая пристанетъ къ князю и приметъ его сторону; то,— лучаѣ слабости такой толпы,—волею Половцевъ, Поляковъ, ровъ или Русскихъ другихъ Земель— однимъ словомъ — пра-мъ силы. Та масса, которая составляла народъ дѣйствующій, родъ въ смыслѣ гражданскомъ, политическомъ, была воин-венная толпа изъ людей всякаго рода, всякаго состоянія, си-ю случая вырвавшаяся наверхъ и управлявшая дѣлами края его судьбою.

Какъ ни скудны вообще лѣтописи въ изложеніе народной дьбы, но достаточно видѣть, что по смерти Ярослава, до Та-ръ, Южная Русь безпрестанно наполнялась чуждымъ народо-

связаны съ народомъ нравственными узами и думали о своих
личныхъ выгодахъ на счетъ народа. Жалобы на такія злоупо
требленія прорываются вчастую. Новопришельцы, поддѣлы
ваясь къ князьямъ, получали отъ нихъ должности и называем
были, въ отличіе отъ старыхъ уже обжившихся, — *молод*
шими или *уными*. Всеволода укоряютъ за то, что онъ слу
шалъ *уныхъ*. При всякой войнѣ, болѣе или менѣе удачной
князья возвращались съ полономъ; плѣнниковъ селили въ Зе
лѣ южнорусской. Эти плѣнники были и Русскіе, и инородц
Вотъ, напримѣръ, въ знаменитые походы противъ Половцев
въ 1103 и 1111 годахъ, князья возвращались съ полономъ,
тогда половецкіе плѣнники умножали народонаселеніе Русско
Земли. Въ 1116 году народонаселеніе Южной Руси увелич
лось изъ разныхъ концовъ стороннимъ приливомъ. Володимир
воевалъ съ кривичскимъ княземъ Глѣбомъ. Сынъ его Яр
полкъ съ двоюроднымъ братомъ своимъ Давыдомъ Святослав
чемъ взяли Друтескъ; жители его, приведенные въ Южну
Русь плѣнниками, поселены въ новопостроенномъ городѣ Жел
ни. Въ тотъ же годъ, князья, по приказанію Мономаха, ходил
на Донъ и плѣнили три города. Жители ихъ, вѣроятно поло
вецкаго или вообще тюркскаго племени, сдѣлались военнопле
никами и поселены въ Южной Руси. Тогда же Ярополкъ взял
въ плѣнъ себѣ жену, дочь ясскаго князя; безъ сомнѣнія,
одну ее взялъ онъ, но и другихъ съ нею, и вотъ часть ясска
племени вошла въ составъ русскаго народа. Въ 1128 го
Мстиславъ воевалъ Бѣлорусскую Землю и тогда князья пр
вели значительную часть плѣнниковъ: *изворотишась со мн*
гихъ полономъ (Ипат. Л., 11). Съ другой стороны, когд
Мстиславъ, въ 1130 году заточилъ кривичскихъ князей в

рану не одинъ: съ нимъ отправлено было извѣстное насе-
ніе, долженствовавшее поддерживать кіевскую власть въ этой
ранѣ. Такимъ образомъ, когда Южная Русь наполнялась ино-
днымъ населеніемъ, Южно-руссы поселялись въ другихъ стра-
хъ Руси и, вѣроятно, ослабляли свой элементъ въ оте-
ствѣ.

Съ конца XI вѣка Торки, Берендѣи и Печенѣги начали вхо-
ть въ русскую жизнь и составили часть южнорусскаго наро-
населенія. Въ 1054 и 1060 гг., они являются во враждеб-
мъ отношеніи къ Русскимъ. Подъ послѣднимъ изъ годовъ го-
рится объ ихъ изгнаніи, но черезъ 20 лѣтъ видно, что они
ли около Переяславля; позже являются они на правой сторо-
въ городѣ, называемомъ ихъ именемъ, Торческъ, стоявшій
устью Роси. Новый приливъ этого поселенія въ Русь совер-
лся при Владимирѣ Мономахѣ въ 1116 году, когда жившіе
Дону соплеменники прежде пришедшихъ въ Русь были раз-
ты и изгнаны Половцами. Торки, вмѣстѣ съ Печенѣгами,
ились тогда въ Русь. Съ тѣхъ поръ эти народы, раздѣлен-
е на три отрасли—Торки, Берендѣи и Печенѣги, составляли
родонаселеніе береговъ Роси (Поросье) и участвовали въ меж-
усобіяхъ князей. Имя Черные Клобуки было для всѣхъ об-
е и давалось имъ Русскими по внѣшнему признаку (Изсл.
г. V, 194). Кромѣ этихъ трехъ отраслей, встрѣчаются дру-
названія, какъ напримѣръ Коуи, Каепичи, Турпѣи и дру-
; иные назывались по родоначальникамъ, напримѣръ, Бас-
ева чадь; о другихъ, какъ о Каепичахъ и о Коуяхъ, можно
ключать отчасти то же. Часть ихъ обитала на лѣвой сторонѣ,
оло Переяслава, въ черниговской области, подъ разными пле-
нными и мѣстными именами. Нельзя думать, чтобъ они были
вершенно кочевой народъ: когда они установились въ Южной

войско князей, и не имѣя прочной симпатіи въ краю, перех дили то къ той, то къ другой сторонѣ. Въ половинѣ XII вѣк когда наступалъ разгаръ междоусобій, они тогда рѣша судьбу края. Ихъ важное значеніе видимо особенно во врем распрь Изяслава Мстиславича съ Юріемъ. Такъ, при само водвореніи Изяслава и перевѣса его надъ Ольговичами, въ 114 году, ихъ голосъ рѣшаетъ избраніе Изяслава (ты нашъ княз а Ольговича не хотимъ). Какъ важны были они для Изясла Мстиславича, видно изъ слѣдующаго мѣста: въ 1150 году г ворится: *аще уже въ Черныа Клобукы въѣдемъ, а съ ним ся скупимъ, то надѣемся на Бога, то не боимся Гюргі ни Володимера*. Князья искали возможности привлечь ихъ свою сторону, надѣясь торжествовать. Подъ 1154 годомъ гов рится, что объ Изяславѣ плакали Кіяне и Черные Клобуки: здѣ упоминаніе о Черныхъ Клобукахъ показываетъ, что они игра важную роль въ исторіи края. Они пользовались уваженіемъ своей воинственности. Изяславъ Мстиславичъ, посылая къ уго скому королю и обнадеживая его въ томъ, что самъ онъ силен даетъ знать, что его стороны держатся Черные Клобуки. 1161 году, князь Ростиславъ посылаетъ къ Святославу проси прислать своего сына въ Кіевъ, чтобъ этотъ сынъ узналъ л дей *лучшихъ* Торковъ и Бреендѣевъ. Въ 1159 году, измѣ ихъ Изяславу Давидовичу и переходъ на сторону князя Мст слава Изяславича рѣшили судьбу княженія. Изяславъ, видя се оставленнымъ Берендѣями и Торками, долженъ былъ отказать отъ искушенія княжить въ Кіевѣ. Точно также въ 1172 год Мстиславъ и союзные ему князья должны быяи уступить си Андрея Боголюбскаго. когда увидали, что *Черный Клобу подъ ними лъстить*, те есть, не держатся прямо ихъ сто

хъ городахъ, имъ принадлежащихъ. Въ 1156 году, Берендѣи, ѣя у себя города по Роси, просили у князя Мстислава Изявича, еще по городу за то, чтобъ оставить сторону Изяслава видовича. Въ 1177 году упоминается о шести городахъ ихъ, нтыхъ Половцами. Ведя сначала жизнь кочевую, они мало по ну пріучались къ осѣдлости; получая отъ князей, въ награду помощь, города, служившіе имъ для убѣжищъ, куда они пощали свои семейства и пожитки, вмѣстѣ съ тѣмъ они полуии и земли, къ этимъ городамъ принадлежавшія. О многочисности ихъ можно тоже судить по величинѣ отрядовъ, котое они могли выставлять. Въ 1172 году Глѣбъ посылалъ для дъѣзда отрядъ въ 1500 человѣкъ. Нѣсколько разъ упомиется о большихъ отрядахъ ихъ, отправленныхъ въ походъ, примѣръ въ походахъ противъ Половцевъ. Въ 1183 году ятославъ кіевскій *отряди молождшее князь передъ своми полки... и Мстиславъ Володимировичъ и Берендѣе ъ съ нимъ, было 2100*. Въ 1185 году, *увѣдѣвше Конча, бѣжавша, посласта по Кунтувдѣя*, въ 6000.

Кажется, будетъ справедливо въ этомъ чужомъ племени, поившемся среди русскаго населенія и слившемся съ нимъ впоѣдствіи, искать предвѣстниковъ казацкаго общества. Въ XII в., южно-русскомъ кіевскомъ краѣ, воинская толпа, рѣшавшая дьбу князей и края, состояла уже не изъ однихъ Русскихъ лавянъ), но и изъ инородцевъ, вошедшихъ въ русскую жизнь. язь совершенно зависѣлъ отъ расположенія къ нему дружинъ олка сбродной военной толпы; оттого князь долженъ былъ литься съ дружиною и своими выгодами, и оттого въ числѣ хвалъ, расточаемыхъ князьямъ, постоянно приводится и то ество, что добрый князь не собиралъ себѣ имѣнія, но раздаъ дружинѣ: *бѣ бо любя дружину и злата не собира-*

мужи смотрѣли на новое свое назначеніе, какъ на средство
личнымъ выгодамъ, и пріобрѣтали ненависть народа, поддерж
ваемую и тѣми знатными туземцами, которые, по причинѣ п
явленія новыхъ гостей лишались сами того, что давалось пр
шельцамъ. Какъ скоро князь умиралъ или былъ изгоняемъ, е
мужи подвергались народной злобѣ: ихъ грабили, а иногда
убивали. Такъ было при Святополкѣ Изяславичѣ. Такъ со В
володомъ Ольговичемъ явились его приверженцы, вѣроятно и
Чернигова, и когда Ольговичи должны были, въ лицѣ Игор
уступить Изяславу Мстиславичу, Кіевляне ограбили и муж
Игоря. То же дѣлали съ Суздальцами послѣ смерти Юрія Д
горукаго.

Всѣ эти случаи показываютъ, какъ подвижно было населе
Кіева и Земли его. Мужи,—бояре и дружина,—располагавшіе су
бою края, то появлялись, то исчезали, то возвышались, то
дали; въ Руси не могло образоваться ни прочной княжеск
власти, ни родовой аристократіи, ни еще менѣе — народон
вленія.

Несмотря на такой порядокъ, неблагопріятствовавшій г
жданственности, начала образованной жизни въ матеріальн
и духовномъ отношеніи, развиваемыя христіанствомъ, не
вали народу впасть въ кочевую дикость. Сношенія съ Виз
тіею и Западомъ и давнія торговыя связи продолжали подд
живать стремленія къ гражданственности. Христіанство расп
странило въ народѣ понятіе о духовной жизни и знакомило
родъ съ книжнымъ ученіемъ. Въ удѣльный періодъ, до Тата
въ Южной Руси переводились и читались византійскія кни
большею частію религіознаго содержанія; были и свои ори
нальные писатели, не только духовные, но и свѣтскіе, к
это показываетъ пѣснь Игорева. Такъ образовалось въ Юж
Руси сліяніе гражданственности и духовнаго просвѣщенія съ

правильно организована; отсутствіе сословности, родовой ари-
ократіи, привилегіи сословій, вмѣстѣ съ тѣмъ произволъ слу-
йно сильнаго и униженіе слабаго и незначительнаго, — во
ѣхъ этихъ чертахъ народной жизни видѣнъ зародышъ бу-
щаго казачества.

Въ концѣ XI вѣка, Южнорусская Земля обозначается уже по
дѣламъ своей народности: въ Черниговѣ образовалась свое-
тная Земля, въ Волыни также, и въ Червоной Руси. Судьба
рода въ этихъ отдѣлахъ Южной Руси ускользаетъ изъ исто-
, ибо лѣтописи гораздо болѣе заняты Кіевомъ, а по отноше-
о къ другимъ областямъ говорятъ только о князьяхъ. На Во-
ни центромъ сдѣлался Владиміръ. Князь Ярополкъ Изясла-
чъ, посаженный Всеволодомъ, былъ изгнанъ сыновьями Ро-
ислава, внука Ярославова; а потомъ выгналъ Ростиславичей
ликій князь Всеволодъ и посадилъ тамъ сына своего, Влади-
ра. Ярополкъ привелъ Поляковъ, чтобъ возвратить свое
ежнее владѣніе. Владиміръ уступилъ Владиміръ съ Волынью
виду и удержалъ Луцкъ, котораго жители сами сдались; но
томъ Ярополкъ изгналъ, съ помощью Поляковъ, Давида
горевича и помирился съ Владиміромъ Всеволодовичемъ; но,
одолжая воевать съ Ростиславичами, въ 1086 году, былъ
итъ подъ Звенигородомъ.

Во всѣхъ этихъ сказаніяхъ, участія народа не видно: ясно
олько, что судьба этого края не имѣла ничего прочнаго и
асть надъ ней не опредѣлена и находилась въ распоряженіи
учайно сильнѣйшаго. Князья, съ помощію Ляховъ-сосѣдей,
огли утверждаться, не спрашиваясь жителей. Но постоянное
ремленіе утвердиться въ извѣстномъ городѣ показываетъ, что
ществовало въ народѣ понятіе о старѣйшинствѣ нѣкоторыхъ
родовъ въ своей Землѣ. Эти города были: Владиміръ и Луцкъ.

хвалы (любя правду, набдя убогыя, въѣздая честь епископо
и пресвуторомъ, излиха же любяше черноризци, подая ни
требованье ихъ, бѣже и самъ въздержася отъ пьянства и о
похоти). Но управленіе его рисуется тѣмъ же лѣтописцемъ
въ привлекательномъ видѣ: *нача любити смыслъ уныхъ, с
вѣтъ створя съ ними; си же начаша заводити и негод
вати дружины своея первыя и людемъ не доходити кн
жея правды, начаша тіуны грабити, людей продават
сему невѣдущу въ болѣзнехъ своихъ* [1]).

Здѣсь подъ *уными* разумѣются новопришлые, люди недав
возвысившіеся и не связанные родовыми отношеніями стари
съ народомъ: они, естественно, болѣе думали о собственной в
годѣ, чѣмъ о правдѣ. Къ умноженію народнаго неблагополу
явились болѣзни,—люди умирали различными недугами; осе
и зима 1092 года были дотого обильны смертностью, что в
ченіи времени отъ заговѣнья на постъ передъ Рождество
Христовымъ до мясопуста продано въ Кіевѣ 7,000 гробов

---

1) Быть можетъ, о такой безпечности князя, какая выставляет
во Всеволодѣ и которая была нерѣдка въ князьяхъ южно-русскихъ
говорятъ старыя пѣсни, напримѣръ въ пѣснѣ о Чурилѣ Пленкович
гдѣ къ князю кіевскому приходятъ сначала молодцы звѣроловы
ловаться на пришельцевъ, чужихъ охотниковъ, выловившихъ звѣр
потомъ являются другіе, рыболовы, жалуются, что пришельцы вы
вили рыбу; наконецъ явились сокольники и кречетники изъ пор
ныхъ островов подъ Кіевомъ и говорятъ, что набѣжали пришле
и похватали ясныхъ соколовъ и бѣлыхъ кречетовъ... На первыя
лобы князь *стольный кіевскій пьетъ, ѣстъ, прохлаждается, ихъ
лобитья не слушаетъ*. Онъ спохватился тогда только, когда ему п
несли вѣсть о его соколахъ, потому что это ближе къ нему, ка
его собственность личная, а не народная.

а; отъ засухи земля казалась сгорѣвшею, воспламенялись
ы и болота отъ неизвѣстныхъ причинъ. Отовсюду приноси-
ь въ Кіевъ разсказы о разныхъ чудесахъ и знаменіяхъ; но
что до такой степени не казалось страннымъ и непостижи-
мъ, какъ вѣсти, приносимыя изъ Земли Кривичей, изъ По-
цка: говорили, что тамъ бѣсы разъѣзжаютъ по улицамъ на
няхъ, и кто только выйдетъ на улицу, того сейчасъ пора-
тъ, и тотъ умретъ; начали и днемъ являться они на коняхъ—
лько никто ихъ не видѣлъ, — говоритъ лѣтописецъ, — но
ь ихъ видѣти копыта (суевѣріе литовское: въ литовской
юнологіи—духи въ видѣ всадниковъ—обыкновенное страш-
явленіе).

Ожидаемыя народомъ бѣдствія разразились дѣйствительно
лько при Святополкѣ Изяславичѣ, сдѣлавшемся княземъ кіев-
имъ. Пришедши изъ Турова, онъ раздавалъ должности тѣмъ,
торые сопровождали его оттуда. Они держали съ нимъ со-
тъ; къ Кіевлянамъ не было довѣрія. Половцы отправили по-
въ къ Святополку просить мира. Одни совѣтовали прими-
ться, но пришедшіе съ Святополкомъ Туровцы, соперники
отіи Кіевлянъ, настаивали на войну. Святополкъ пригласилъ
адимира Всеволодовича изъ Чернигова; отправились воевать,
въ войскѣ ихъ не было согласія. Дружина каждаго князя
положилась по своему на перекоръ другимъ. Князья были
биты у Триполья, и Половцы страшнымъ полчищемъ разсѣя-
ь по Русской Землѣ, грабили, брали въ плѣнъ. Такъ былъ
итъ городъ Торчскій, населенный Торками; его сожгли и по-
и жителей въ плѣнъ: то былъ обычай Половцевъ. «Тогда
ого страдали христіане (много роду хрсетьанска стражюще)—

слезами, родъ свой повѣдающе и вздышюще, очи возводяще на небо къ Вышнему» (Лавр. Сп., 96). Вдобавокъ ко все общему горю, въ 1094 г. явилась саранча (прузи) и поѣла весь хлѣбъ на корню. Сверхъ того, сынъ Святослава, Олегъ, сдружился съ Половцами, и, при помощи ихъ, выгналъ Владимира Всеволодовича изъ Чернигова, гдѣ княжилъ нѣкогда отецъ Олега.

Тогда явился одинъ энергическій человѣкъ среди всеобщаго разложенія: Владиміръ Всеволодовичъ, прежде княжившій въ Черниговѣ, а по изгнаніи оттуда Олегомъ—въ Переяславлѣ. Онъ умѣлъ, по крайней мѣрѣ, дать отпоръ Половцамъ, подвинулъ на ополченіе и разбилъ враговъ, и тѣмъ поколебалъ ихъ увѣренность въ своемъ превосходствѣ. Владиміръ былъ единственный человѣкъ въ удѣльномъ періодѣ, задумавшій установить прочную связь между княжествами. Въ 1094 году, Олегъ изъ Тмутаракани, съ толпою Половцевъ, явился въ Сѣверской Землѣ и выгналъ Владимира, который перешелъ въ Переяславль. Отсюда возникла между ними вражда. Когда Владиміръ старался подвигнуть всѣ силы русскаго міра для противодѣйствія Половцамъ, Олегъ мѣшалъ этой цѣли и держался съ Половцами, такъ какъ они ему доставили Черниговъ. Въ Переяславлѣ убили двухъ половецкихъ князей, пришедшихъ туда для заключенія союза. Владиміръ не хотѣлъ было рѣшаться на такое предательское дѣло, но дружина Ратибора, кіевскаго тысячскаго, приговорила убить ихъ, ибо они нѣсколько разъ преступали клятву. Дружина кіевскаго тысячскаго, быть можетъ, здѣсь имѣла значеніе вѣча кіевскаго, и Владиміръ долженъ былъ ея послушать. Отъ Олега требовали выдачи одного изъ княжичей половецкихъ, но онъ отказалъ. Тогда Владиміръ приглашалъ Олега, вмѣстѣ съ князьями, собраться въ Кіевъ и тамъ положить рядъ предъ епи

мыслѣ сказалъ онъ послѣднее слово: назвалъ ли онъ презри-
ельно смердами мужей, дружинниковъ и людей градскихъ, или
ъ самомъ дѣлѣ тамъ должны были быть и смерды. Послѣ этого,
спыхнула война и разыгрывалась въ Ростовской области, захва-
енной Олегомъ. Между тѣмъ Половцы ворвались въ Кіевъ,
грабили и зажгли предмѣстье и Печерскій монастырь. Въ 1097
оду война кончилась тѣмъ, что Олегъ долженъ былъ смирить-
я. Назначенный съѣздъ въ Любечѣ постановилъ, чтобы всѣ
нязья довольствовались своими отчинами. Это постановленіе
е было общимъ правиломъ навсегда: чтобъ всякій князь, коль
коро онъ князь, непремѣнно владѣлъ волостью; оно относилось
олько къ существовавшимъ тогда княжескимъ отношеніямъ.
лавная цѣль этого съѣзда была—ополченіе противъ Половцевъ
взаимное дѣйствіе противъ нихъ; укладъ княжескихъ вла-
ѣній былъ только средствомъ къ удобнѣйшему веденію войны
ъ внѣшними врагами; а не цѣлію (и сняшася Любячи на
строенье мира и глаголаша къ себѣ рекуще: почто губимъ русь-
кую землю, сами на ся котору дѣюще? а Половци землю нашу
есуть розно, и ради суть, оже межю нами рати? Да поне отселѣ
мемъся во едино сердце и блюдемъ рускыѣ земли, кождо да
ержить отчинну свою» Лавр. Сп., стр. 109); и притомъ не
сѣ князья получили волости: дѣти Святополка и Володимира не
олучили; о полоцкихъ и вообще кривскихъ князьяхъ, и о
Новѣгородѣ, нѣтъ помину. Вслѣдъ за тѣмъ, Святополкъ и Да-
идъ Игоревичъ, князь Володимера волынскаго, привлекли къ
Кіеву червоно-русскаго князя, Василька, предательски взяли
го, и онъ былъ ослѣпленъ Давидомъ. Владимиръ поднялъ вой-
у за такое беззаконіе и подошелъ къ Кіеву. Кіевляне могли
спытать на себѣ наказаніе, ибо когда Святополкъ взялъ Ва-

хотѣлъ бѣжать. Кіевляне его остановили, отправили къ Влади-
миру посольство и помирили князей, съ тѣмъ, чтобы они отпра-
вились наказывать Давида. Выгнали Давида, и Святополкъ по-
садилъ дѣтей своихъ на его мѣсто. Вслѣдъ затѣмъ, Святополк
хотѣлъ отнять Червоную Русь у Ростиславичей. Тогда Волын
сдѣлалась сценою войны, безъ сомнѣнія разорительной для жи-
телей. Вмѣшались въ дѣло Угры, которыхъ призвалъ Свято-
полкъ, вмѣшались Половцы, призванные Давидомъ. Половц
одолѣли. Но Волынцы стали противъ Давида и передавалис
кіевскому князю. Наконецъ, при посредствѣ Владимира, э
усобица прекратилась тѣмъ, что Давиду данъ Дорогобужъ,—
оставили его такимъ образомъ безъ наказанія за злодѣяніе над
Василькомъ и только предали смерти мужей—его совѣтников

Послѣ прекращенія распрей, Владимиръ Всеволодовичъ, сдѣ-
лавшійся главнымъ двигателемъ событій, душою вѣка, соеди-
нилъ князей и дружины ихъ въ походъ противъ Половцевъ в
1103 и въ 1110 годахъ. Оба похода были очень удачны. Н
ограничивались только охраненіемъ предѣловъ Русской Земл
отъ набѣговъ, а сговорились войти въ степь, гдѣ Половцы к
чевали на востокѣ отъ Русскихъ предѣловъ, между Ворсклою
Дономъ, хотѣли навести на нихъ страхъ и охладить надолго, есл
не навсегда, отвагу, съ какой они нападали на Русь. Ополчен
состояло не только изъ княжескихъ дружинъ, но и изъ проста-
го народа, смердовъ, взятыхъ съ «рольи»: дѣло было на-
родное. Когда дружинники возражали на совѣтѣ, что не слѣду-
етъ отрывать весною смердовъ отъ рольи, Владимиръ отвѣчал
имъ: «удивительно, какъ это жалѣете смердовъ и лошадей ихъ
а того не помышляете, что Половчинъ наѣдетъ весною, отни-
метъ у смерда коня, и самого съ женою и дѣтьми повлечетъ в

родъ половецкій Шаруканъ сдался, а городъ Сугровъ сожженъ. рѣкѣ Сальницѣ, Половцы претерпѣли сильное пораженіе. Разазывали, что русскимъ князьямъ помогали ангелы и срублили невѣрнымъ головы невидимо! Когда привели въ Кіевъ плѣнковъ, то они говорили: «какъ можемъ мы съ вами биться, гда другіе ѣздятъ поверху васъ въ свѣтломъ оружіи, страше, и вамъ помогаютъ!» Говорили, что самый походъ противъ ловцевъ внушенъ былъ свыше, Владимиръ ночью видѣлъ при досынѣ видѣніе въ Печерскомъ монастырѣ: огненный столпъ, оявшій на трапезницѣ; онъ переступилъ надъ церковь и помъ полетѣлъ по воздуху за Днѣпръ, по направленію къ Годцу: этимъ указывался воинственный путь Русскимъ противъ аговъ креста Христова. Этотъ походъ произвелъ сильное впетлѣніе на народное чувство. Его-то, какъ видно, воспѣлъ вѣй Баянъ; его слава,—говоритъ лѣтописецъ,—разнеслась по ранамъ дальнимъ, «ко Грекомъ и Угромъ, и Лехомъ и Чехомъ, *ндеже и до Рима пройде!*» Римъ представлялся въ народмъ воображеніи предѣломъ извѣстнаго, особенно славнымъ и чтеннымъ мѣстомъ, далѣе котораго почти не восходили геограическія знанія. Уваженіе къ Риму поддерживалось въ народѣ ившими въ Кіевѣ, въ значительномъ числѣ, католиками.

Блестящіе подвиги противъ Половцевъ, энергическая защита усской Земли, сочувствіе къ народу, неутомимая дѣятельность быстрота, которая проявляется въ характерѣ Владимира, рисующемся въ его поученіи дѣтямъ, попытка установить что-то овое, общее для Русской Земли — все обличаетъ въ Мономахѣ еловѣка выше остальныхъ, и неудивительно, что народъ люилъ его и долгое время сохранилъ его память. Вражду его съ легомъ и междоусобія по поводу ея намъ теперь трудно оцѣить. Нѣкогда былъ въ нашей литературѣ споръ по этому пред-

призванія. Если Ярославъ и подѣлилъ удѣлы между сыновьями, то этимъ еще онъ не установилъ какого-нибудь твердаго порядка для дѣлежа потомкамъ, чтобы каждый князь, по какому-нибудь родовому праву, необходимо долженъ былъ получить такую или другую Землю. Нельзя признавать исключительнаго права Олега на Черниговъ, когда отецъ его, хотя и получилъ отъ Ярослава Черниговъ, но послѣ того, овладѣвъ Кіевомъ, изгналъ оттуда Изяслава и сдѣлался самъ кіевскимъ, а не черниговскимъ княземъ; столько же права имѣлъ на Черниговъ и Всеволодъ, бывшій послѣ Святослава, а потомъ Мономахъ, княжившій въ Черниговѣ послѣ Всеволода (Лавр. Сп., стр. 85—87). Ученые наши искали порядка и системы въ преемничествѣ удѣльныхъ князей, но вопросъ проще объясняется—участіемъ народа, иногда изображаемаго шайкою дружины, иногда кружкомъ богатыхъ, иногда случайною толпою всякаго рода удальцовъ; пользуясь случайною силою, они признавали, чтобъ былъ княземъ тотъ-то, а не другой — вотъ и право! При такого рода правѣ, конечно, претенденты достигали своихъ цѣлей тѣмъ, что подбирали себѣ толпу приверженцевъ и старались, посредствомъ этой толпы, получить власть: сила и удача рѣшали вопросъ. Преемничество по праву было еще, такъ-сказать, въ зародышѣ: образовалось сознаніе, что княжескій родъ долженъ править Русскою Землею, но въ какомъ порядкѣ — это еще не установилось и не обозначилось. Самая ближайшая форма, входившая въ сознаніе, была, конечно, преемничество сыновей по отцу: правилъ отецъ—правилъ сынъ; возникло понятное выраженіе *«сѣде на столѣ отца и дѣда своего...»* Но такъ-какъ было много такихъ, которыхъ отцы и дѣды сидѣли на столахъ, то выбрать изъ нихъ и уладить ихъ между собою предоставлялось волѣ народа, которая не могла, какъ мы уже выразились, быть чѣмъ дру-

народа: кромѣ безпрестанныхъ пораженій отъ Половцевъ,
родъ терпѣлъ отъ корыстолюбія князя и его подначальныхъ
лжностныхъ лицъ. Сначала онъ окружилъ себя пришедшими
нимъ Туровцами, которые были чужды Кіевлянамъ и думали
своей выгодѣ; въ чужомъ городѣ они привязаны были къ
ому князю, а не къ Землѣ; когда князь обжился въ Кіевѣ,
оло него группировались и Кіевляне, дѣлаясь боярами, то есть
дьми знатными и богатыми. Какъ пришельцы, такъ и бояре-
евляне, налегали тягостію на народъ; извлекая изъ него вы-
ды и себѣ, и князю, — отдали торговлю въ руки жидовъ.
кой необузданный произволъ допускалъ себѣ князь, его дѣти
бояре, — видно изъ разсказа о печерскомъ инокѣ, котораго
тязали по доносу, будто бы онъ нашелъ сокровище. Народъ
иженъ былъ поневолѣ терпѣть, и въ противномъ случаѣ
аться худшаго. Половцы терзали страну; если бы князя про-
али, то онъ ушелъ бы, конечно, къ Половцамъ: на дочери
на половецкаго онъ былъ женатъ; и тогда было бы еще хуже;
, которые рѣшились бы надѣяться на иного князя, сами под-
глись бы гибели, и край подвергся бы пущему раззоренію,
къ это уже было тогда, какъ прогнали отца Святополкова.
Но когда умеръ Святополкъ, негодованіе, при его жизни
ившееся, вспыхнуло. Жадный и жестокій князь успѣлъ со-
вить партію. Это были боляре и дружина, жившіе подъ кры-
ъ его на счетъ народа, Іудеи — торгаши и ростовщики, а
же и между духовными и монахами были сторонники его:
ь строилъ церкви, основывалъ монастыри, построилъ одинъ
ь важнѣйшихъ монастырей — Михаила, названный потомъ
атоверхимъ. Тогда, по духу времени, растолковано и затмѣніе,
вшее за мѣсяцъ до его смерти, предзнаменованіемъ великаго

пришла пора расплаты. Вдова князя думала умилостивить Господа-Бога о душѣ грѣшнаго супруга, раздавая милостыню монастырямъ, попамъ и убогимъ. Была до такой степени эта милость щедра и обильна, *яко дивитися всѣмъ человѣкомъ, яко такои милости никтоже можетъ створити*. Въ порывѣ благочестія, княгиня хотѣла злѣ собранное добрѣ расточить, облегчая между прочимъ и судьбу тѣхъ нищихъ, которые ввергнуты были въ нищету корыстолюбіемъ правителя, которому на награбленныя у нихъ деньги, вдова думала купить спасеніе души. На другой день 17 апрѣля 1113 года, собрались Кіевляне на вѣче и приговорили звать Владимира на княженіе. Желаніе имѣть его княземъ оправдывалось и тѣмъ, что онъ имѣлъ родовое право на столъ отенъ и дѣденъ, ибо его отецъ былъ княземъ кіевскимъ. Но Святополкъ имѣлъ сына, и его сынъ могъ также придти на столъ отенъ и дѣденъ. Такимъ-образомъ, здѣсь наслѣдственное достоинство служило только освященіемъ народному праву, и послѣднее употребляло его различно. Владимиръ сначала отказывался. Тутъ, кажется, была та причина, что Владимиръ хотѣлъ уклониться отъ суда надъ тѣми, которые были обречены уже на кару народомъ: какъ князь, онъ долженъ былъ судить ихъ; онъ разсчелъ, что онъ или наживетъ тогда себѣ враговъ, или неугодитъ народу, если станетъ охранять тѣхъ, которыхъ народъ невзлюбилъ, и лучше предоставилъ народу расправиться съ нелюбыми себѣ по своему желанію, прежде чѣмъ онъ, Владимиръ, прибудетъ. По русскому обычаю, тѣ, которые были виновны противъ народа, отдавались на потокъ, то есть на разграбленіе: такимъ образомъ ограбили жидовъ, ограбили дворъ Путяты тысячскаго и сотскихъ. Тутъ, чтобъ предотвратить дальнѣйшія сцены народной мести, нѣкоторые Кіевляне послали снова просить Владимира прибыть поскорѣе, потому-что иначе, — писали къ нему простодушно, — *по*

щущалъ страхъ предъ святостію обителей, но не до такой сте-
ни, чтобъ этотъ страхъ могъ остановить разгаръ народнаго
да. Святополкъ грабилъ народъ и раздавалъ монастырямъ.
рабили жидовъ, ограбили тысячскаго и сотскихъ — это зна-
тъ—воротили то, что̀ несправедливо было захвачӗно; надобно
ло и монастыри грабить: и у нихъ было неправедно собран-
е имѣніе. Но духовные говорили, что всякое посягновеніе на
ятыя обители повлечетъ Божіе наказаніе надъ народомъ и
ею страною. Людямъ разсудительнымъ слѣдовало предохра-
ить монастыри и спасать тѣмъ самымъ страну и народъ отъ
жія гнѣва за святыя обители, еслибъ онѣ пострадали. Та́къ
ъ то время слагались понятія.

Когда Мономахъ вступилъ въ Кіевъ,—это былъ день искрен-
й радости. Народное возстаніе улеглось. Любимый народомъ
нязь собралъ Кіевлянъ, составленъ былъ охранительный для
арода законъ *о рѣзахъ:* постановлено было, что ростовщикъ
ожетъ брать только три раза проценты, а когда уже возьметъ
олько, сколько стоитъ самый капиталъ, то не можетъ брать
олѣе процентовъ.

*Володимѣръ Всеволодовичъ по Святополцѣ созва дру-
жину свою на Берестовомъ, Ратибора Кіевскаго тысячь-
ского, Прокопію Бѣлогородьского тысячьского, Стани-
лава Переяславьскаго тысячьского, Нажира, Мирослава,
Иванка Чюдиновича Ольгова мужа, и оуставили до треть-
го рѣза, оже емлетъ въ третъ куны: аже кто возметъ
а рѣза, тъ то взяти емоу исто, паки ли возметъ три
ѣзы, то иста ему не взяти.* Позволительный процентъ
ылъ 10 кунъ на гривну. Въ этомъ дѣлѣ заинтересованы были
ители Переяслава и Чернигова, ибо изъ Переяслава былъ ты-

ніе и другихъ статей, слѣдующихъ за этой въ Русской Правдѣ» именно о купцахъ, о долгахъ и закупахъ.

Стеченіе обстоятельствъ усложняло вопросы. Частыя войны и нашествіе Половцевъ разоряли капиталы; являлись неоплатные должники, являлись, подъ видомъ неоплатныхъ должниковъ, и плуты. Откуда процентщина развилась въ Кіевѣ, поясняетъ слѣдующая за тѣмъ статья: *Аже которій купец кдѣ любо шедъ съ чужими кунами истопиться, любо рать возметъ или огнь, то ненасилити ему, ни предати его.* Такимъ образомъ, открывается, что когда одни рисковали, подвергали опасностямъ домъ, жизнь и имѣніе, другіе давали имъ деньги на проценты. У кого были деньги, тѣ не отваживались ими рисковать и предпочитали брать проценты, оставаясь въ Кіевѣ; находились предпріимчивые, которые занимали деньги у другихъ и подвергали себя труду и риску, конечно, надѣясь пріобрѣсть, себѣ значительныя выгоды; другіе же служили въ родѣ коммисіонеровъ у купцовъ, брали у нихъ товаръ и, не платя за него денегъ, торговали имъ, а выплачивали послѣ. Проценты болѣе и болѣе возвышались; пускать деньги въ торговый оборотъ капиталистамъ становилось болѣе и болѣе опасно; бравшіе у нихъ взаймы деньги подвергались несчастіямъ и потерямъ, не получали выгодъ, а проценты считались за ними и наростали, возвышались, вмѣстѣ съ тѣмъ, и цѣны на товары и народъ терпѣлъ отъ дороговизны. При множествѣ неоплатныхъ должниковъ, юридическія понятія должны были спутаться, возникали частые обманы. И вотъ, при Владимирѣ, разрѣшили этотъ вопросъ. Положили различіе между тѣмъ купцомъ, который дѣйствительно потеряетъ отъ рати или отъ непредвидѣнныхъ бѣдствій, какъ-то: отъ воды или отъ огня, и между тѣмъ, который *пропіется оли пробіется и въ безуміи*

наго что ни находили. До этого времени, видно, смотрѣли
мо: кто задолжалъ, тотъ заплати тѣмъ, что есть; но частыя
частія должны были измѣнить взглядъ. И вотъ установили,
бы, при несостоятельности купца, принимать во вниманіе, отъ
ой причины онъ несостоятеленъ; вслучаѣ уважительныхъ
чинъ, онъ, однако, не избавлялся, при всемъ томъ, отъ пла-
а процентовъ по условію. Вмѣстѣ съ этимъ, нѣкоторые бра-
капиталъ по частямъ у разныхъ лицъ, и нерѣдко князья
ствовали въ долѣ и отдавали свои капиталы въ торговлю:
было нѣчто въ родѣ компаніи, которая препоручала одному
говую дѣятельность за всѣхъ. Такъ представляется дѣло.
учаѣ несостоятельности торговца, набравшаго у другихъ ка-
талы, судъ надъ нимъ производился публичный: его вели на
гъ или продавали имущество его. До Владимира Мономаха
ло въ обычаѣ, что тѣ, которые, прежде другихъ, давали бан-
ту свой капиталъ, имѣли право на преимущественный предъ
гими возвратъ своего достоянія; но теперь постановили, что
е не первый по времени имѣетъ преимущество, а во-пер-
хъ—гость, во-вторыхъ—князь. Вотъ въ этомъ измѣненіи
кно замѣтить, какъ прежнія понятія равенства личныхъ
въ уступаютъ составлявшемуся понятію о первенствѣ. Лич-
ть князя начала выступать уже въ томъ образѣ, въ какомъ,
слѣдствіи, явился у насъ казенный интересъ, хотя еще кня-
ское достоинство не успѣло стать на царственную ногу. Есть
е лицо, имѣвшее въ этомъ случаѣ первенство предъ самимъ
земъ: это гость, *изъ иного города или чюжеземецъ:* онъ
тъ товары не зная, что покупатель уже задолжалъ многимъ.
, конечно, установлено какъ въ тѣхъ видахъ, чтобъ не ото-
ать, но привлекать въ Кіевъ иноземныхъ торговцевъ, такъ и

имѣетъ преимущество предъ самимъ княземъ (см. текстъ «Ру
ской Правды», Калачова, стр. 32). Вмѣстѣ съ развитіемъ в
просовъ о долговомъ обязательствѣ, возникли вопросы о нае
ныхъ людяхъ, закупахъ, которыхъ рѣшеніе, въ «Русск
Правдѣ», очевидно, принадлежитъ временамъ Владимира-Мон
маха. Набѣги Половцевъ, дороговизна, процентщина, корыстол
біе князей и ихъ чиновниковъ, все способствовало тому, чтоб
масса нищала, а немногіе частные люди обогащались. Обѣднѣ
шіе не въ силахъ были прокормить себя, по причинѣ дорог
визны; раззоренные отъ половцевъ, оплакивая томящихся
плѣну домашнихъ, шли въ наемники къ богатымъ. Но тут
какъ слѣдовало, должны были возникнуть недоразумѣнія. В
роятно, много было взаимныхъ жалобъ, и онѣ-то привели
составленію статей и законоположенію для охраненія тѣхъ
другихъ. Видно, что съ одной стороны эти закупы, взя
деньги отъ господина, давали иногда тягу; а съ другой ст
роны, господа взваливали на нихъ разныя траты по хозя
ству и на этомъ основаніи утѣсняли. Законъ позволяетъ з
купу идти жаловаться на господина ко князю или къ суд
ямъ, опредѣляетъ возрастающую, по степени важности,
обиды и утѣсненія закупу, пеню въ его пользу отъ господи
охраняетъ его отъ притязанія господина, вслучаѣ пропажи в
кой нибудь вещи, когда, въ самомъ дѣлѣ, закупъ невиноват
но, съ другой стороны, предоставляетъ его тѣлесному на
занію по волѣ господина, если закупъ дѣйствительно ви
ватъ: *оже господинъ бъетъ закупа про дѣло его — бе
вины естъ*, и, въ случаѣ побѣга, угрожаетъ ему полнымъ р
ствомъ: *оже закупъ бѣжитъ отъ господина — то обел*
Кромѣ закуповъ, служившихъ въ дворахъ у господъ, бы
закупы ролейные, поселенные на земляхъ и обязанные ра
тою владѣльцу; иные получали плуги и бороны отъ владѣ

ие всякихъ средствъ къ свободному труду, принуждены были
наниматься въ работники, и такіе работники и закупы попада-
и въ чрезмѣрный произволъ владѣльцевъ. Владѣльцы посыла-
и ихъ на работы и придирались къ тому, что они не берегутъ
рудій; обвиняли ихъ, когда у нихъ случались покражи, и кла-
и имъ это въ счетъ платы; такимъ образомъ, бѣдняки находи-
ись въ неисходномъ положеніи—вынужденные быть всегдаш-
ими рабами, зависящими отъ произвола сильныхъ; наконецъ,
ладѣльцы даже продавали ихъ въ рабство, пользуясь своею си-
ой. Все это при Владимирѣ Мономахѣ предотвращается. Къ
тому періоду нашего законодательства должны, какъ кажется,
тноситься и многія постановленія, опредѣляющія положеніе ра-
овъ (холоповъ); потому что, во всѣхъ спискахъ, статьи, опре-
ѣляющія значеніе холоповъ, поставлены послѣ статей опредѣ-
енныхъ Владимиромъ: очевидно, что такъ какъ многіе, пользу-
сь бѣдностью народа, обращали въ рабство служившихъ у нихъ
акуповъ или свободныхъ людей, то и возникла необходимость
предѣлить: что такое холопство, кто долженъ былъ считаться
ольнымъ. Конечно, по юридическому понятію, извѣстный взглядъ
уществовалъ и до того времени; теперь онъ вошелъ въ законо-
ательство съ прежнихъ обычаевъ. Холопство обельное признано
рехъ родовъ: первый видъ былъ покупка,—иногда продавался
еловѣкъ самъ въ холопы добровольно: въ такомъ случаѣ со-
ласіе покупаемаго объявлялось предъ свидѣтелями—*послухы
оставитъ;* другой покупалъ рабовъ у господъ, но непремѣн-
о при свидѣтеляхъ, и давалъ задатокъ, хотя малый (ногату),
ъ присутствіи самаго получаемаго холопа. Второй родъ холоп-
тва сообщался принятіемъ женщины рабскаго происхожденія
ъ супружество безъ всякаго условія — фактъ замѣчательный,
оказывающій что были случаи, когда женщины избѣгали раб-

по своїй волѣ роботу... Такимъ образомъ, служба лицу сама
себѣ уподоблялась рабству: иначе, непремѣнно нужно было усл
віе; это, вѣроятно, произошли отъ того, что во первыхъ, мн
гіе холопы избѣгали рабства, какъ скоро брали на себя дол
ность; во-вторыхъ, что свободные люди, принявъ должност
позволяли себѣ разные безпорядки и обманы, и, за неимѣніе
условій, господа не могли искать на нихъ управы. Отношен
усложнялись и требовали условій и договоровъ. Только исчисле
ные здѣсь люди могли быть холопами, прочіе — не холопи:
дачѣ не холопъ (т. е. если дали ему въ долгъ), ни по хлѣбѣ р
ботятъ (если и за хлѣбъ работаетъ), ни по придатьцѣ (?);
всякій, кто взялъ въ долгъ, можетъ отработать, то, что пол
чилъ, и отойти. Замѣчательно, что по всѣмъ статьямъ «Ру
ской Правды» не дѣлаются болѣе холопами военноплѣнные,
объ этомъ уже нѣтъ рѣчи.

Бѣгство холоповъ было обыкновеннымъ явленіемъ, какъ
въ послѣдующія времена, а потому и въ этотъ періодъ возни
ли также постановленія относительно ихъ поимки. Бѣглые х
лопы обыкновенно находили себѣ убѣжище у другихъ господ
которымъ служили, будучи обязаны имъ пріютомъ, а когда э
новые господа начинали съ ними обращаться строго, — убѣга
отъ нихъ и искали иныхъ. Для предотвращенія этого постано
лено: тотъ платилъ, кто, зная бѣглаго холопа, дастъ ему хлѣ
или укажетъ путь, и напротивъ—устанавливалась плата въ н
граду за поимку и задержаніе бѣглаго холопа. Были случаи, к
гда господа довѣряли своимъ холопамъ разныя дѣла и посыла
ихъ торговать. Такимъ образомъ, холопъ былъ тѣсно, юридич
ски, связанъ съ господиномъ и былъ членомъ его дома, такъ ч
за него господинъ отвѣчалъ. Вслучаѣ, если бы холопъ заня
денегъ и заимодавецъ зналъ, что занимаетъ холопъ, то онъ

холопъ былъ поставленъ ниже всякаго свободнаго. По положеніе его, въ это время, по правамъ состоянія, кажется, было выше, чѣмъ при Ярославѣ. Прежде за побои, нанесенные холопомъ свободному человѣку, слѣдовало убить холопа, а при дѣтяхъ Ярослава положено только брать куны; холопъ вообще лишенъ былъ права быть свидѣтелемъ, но, въ крайней необходимости, можно было ссылаться на такого холопа, который занималъ у своего господина должность...

Во времена Владимира и сына его Мстислава (1113—1125 г.) мало представляется живыхъ сторонъ народной жизни въ Южной-Руси; по крайней мѣрѣ, въ нашихъ лѣтописяхъ онѣ какъ бы скрадываются подъ иными событіями. Вообще, вѣроятно, народъ, нѣсколько успокоенный рукою Мономаха, менѣе испытывалъ страданій и внѣшнихъ и внутреннихъ. Впрочемъ, — въ 1124 году, было бездождіе, которое естественно должно было повлечь скудость; былъ и сильный пожаръ въ Кіевѣ. Въ эти два княженія совершалось заселеніе Южной-Руси переселенцами.

Намъ неизвѣстны обстоятельства вступленія на великокняжескій столъ сыновей Мономаха, одного за другимъ, но здѣсь не руководило право наслѣдства послѣ отца. По смерти Мстислава сдѣлался княземъ не сынъ его, а братъ — вѣрно по желанію кіевлянъ; но тутъ въ Южной Руси начались сумятицы, имѣвшія печальное вліяніе на судьбу народа. Началъ дѣло черниговскій князь Всеволодъ. Дикій, необузданный, онъ еще прежде, въ Черниговѣ, напалъ на своего дядю Ярослава, дружину его истребилъ и выгналъ его. Мстиславъ, хотѣвшій помочь изгнанному Ярославу и наказать Всеволода, оставилъ это намѣреніе по просьбѣ андреевскаго игумена Григорія, уважаемаго по своей святой жизни: онъ убѣдилъ его не поднимать войны. Конечно,

требовалъ себѣ Переяславля и отдавалъ Ярополку Ростовъ
Суздаль. Эта борьба князей причинила народу разоренія. Снача
ла Ярополкъ съ Кіевлянами плѣнилъ около Чернигова села
загналъ людей въ Русскую Землю. Потомъ, въ отместку, Вс
володъ, видя, что приходится ему бороться не съ однимъ ру
скимъ княземъ, но и съ другими дѣтьми Мономаха, призва
Половцевъ. Вопросъ такъ запутался, что дѣти Мстислава, пл
мянники Ярополка, недовольные дядей, пристали къ Всеволод
Половцы напали на Переяславскую страну, избивали людей
пути, жгли селенія, дошли до Кіева,—въ виду Кіева на лѣв
сторонѣ зажгли городокъ, хватали людей въ плѣнъ, други
убивали; люди бросались спасаться на другой берегъ и не усп
вали, потому что тогда таялъ ледъ на Днѣпрѣ. На друго
1136 годъ, опять Всеволодъ съ братьею своею осадилъ Пер
яславль, вступилъ въ битву на рѣкѣ Супоѣ, потомъ подходи
къ Кіеву. Эти походы сопровождались разореніемъ селеній
плѣномъ людей. Князья мирились и опять начинали междоус
біе. Ярополкъ вошелъ съ войскомъ кіевскимъ въ Черниговску
область и началъ опустошать ее. Но въ 1139 году, Черниго
цы потребовали, чтобъ Всеволодъ помирился и не бѣжалъ
Половцамъ. Своихъ силъ ему было недостаточно, — Всеволо
долженъ былъ примириться. Этотъ фактъ показывалъ, ка
междоусобія вообще поддерживались охотниками и истека
столько же изъ нравовъ народа, сколько и князей. Народъ мо
бы прекратить ихъ, если бы въ то же время, когда князья во
вали между собою, не возбуждались и народныя страсти и уда
не тянула бы охотниковъ на бранное поле.

Какъ только умеръ Ярополкъ и вошелъ въ Кіевъ братъ ег
Вячеславъ, то Всеволодъ опять очутился подъ Кіевомъ и к

лъ имъ должности и городское управленіе. Сила его, очевид-
, заключалась въ Черниговцахъ, которымъ льстило то, что
и съ своимъ княземъ дѣлались рѣшителями судьбы Русскаго
ра. Опираясь на эту силу, онъ деспотически требовалъ пере-
эщенія князей съ мѣста на мѣсто. Когда, въ 1146 году, по-
вствовалъ онъ близость смерти, то хотѣлъ утвердить вмѣсто
бя Игоря. Онъ началъ просить Кіевлянъ признать его своимъ
иязсмъ. Кіевляне нетерпѣли ни Всеволода, ни его рода, но
итворились, что желаютъ имѣть его брата. Собралось вѣче
дъ Угорскимъ; цѣловали крестъ Игорю. Чтобы власть его
ила тверже, ему цѣловали особо крестъ Вышгородцы. Вышго-
дъ, какъ кажется, тогда только получилъ значеніе свободнаго
рода, а прежде былъ пригородомъ Кіева, и князь кіевскій
мо собою былъ и вышгородскимъ; теперь напротивъ, Вышго-
дъ также присягаетъ особо. Это показываетъ, что Вышгородъ
стигъ большей самобытности. Пока Всеволодъ былъ живъ,
евляне хитрили, и должны были прибѣгать къ обыкновенной
бской уловкѣ—притворству; но когда Всеволодъ умеръ, тот-
съ же собрали вѣче и потребовали на него Игоря. Игорь по-
алъ брата Святослава. Кіевляне выговорили ему, что у нихъ
уны княжескіе, что собираютъ княжескіе доходы люди ко-
истолюбивые и дурные. *Ратша ны погуби Кіевъ, а Ту-
ръ—Вышгородъ,* говорили они; теперь цѣлуй крестъ, князь
ятославъ, съ братомъ своимъ: кому будетъ обида, то ты
равляй. Святославъ сошелъ съ коня и поцѣловалъ крестъ въ
мъ, что будутъ у нихъ тивуны выборные *по ихъ волѣ.* То-
а Кіевляне подняли на потокъ и Ратшу и Тудора, и ограбили
еволодовыхъ мечниковъ. Игорь послалъ было утишать воз-
аніе; Кіевляне за то пригласили, вмѣсто Игоря, княземъ къ
бѣ сына Мстислава Мономаховича, Изяслава, бывшаго тогда
Переяславлѣ, Этого князя избрали нетолько Кіевляне и

Днѣпра. Видно народъ почувствовалъ, что можетъ распор
жаться своею судьбою вопреки внѣшней силѣ, столь долго е
подавлявшей. Пока Изяславъ не подступилъ къ Кіеву, Кіевля
держали свое избраніе въ тайнѣ отъ Игоря: доказательств
что у Игоря кромѣ Кіевлянъ была тогда чуждая черниговск
дружина: какъ Всеволодъ держался приходомъ Черниговцевъ
Кіевъ, такъ и Игорь еще не рѣшался довѣриться Кіевлянам
вполнѣ: ладилъ съ ними и уступалъ имъ, но въ то же врем
держался за чужую Кіевлянамъ силу. Эта-то нерѣшительност
и погубила его дѣло. Кіевляне уговорились измѣнить Игор
тогда, когда уже Изяславъ вступитъ въ сраженіе. Такъ и сд
лалось. Полки Игоря и его брата были разбиты. Самъ Иго
схваченъ въ болотѣ и посаженъ въ порубъ, въ подземну
тюрьму. Такого понятія не было, чтобы князь, по важност
своего происхожденія, былъ изъятъ отъ грубаго обращенія:
съ князьями въ подобномъ случаѣ обращались какъ съ прост
ми. Порубы были такъ неудобны и такъ дурно было сидѣ
тамъ, что Игорь заболѣлъ и захотѣлъ въ монахи. Между тѣм
братъ Игоря, Святославъ черниговскій, пытался освободить бр
та изъ неволи. Открылась война въ Сѣверской области,—вой
довольно раззорительная для жителей, особенно въ Новгород
Сѣверскомъ. Враги больше, однако, раззоряли села князей,
которыми воевали, сожигали гумна и стоги, забирали стад
составлявшія хозяйственное богатство, побрали въ погреба
медъ въ *бретъяницахъ*, желѣзо и медь. *Церкви княжеск*
считались тоже достояніемъ князей,—ихъ грабили; а р
бовъ княжескихъ дѣлили какъ скотъ. У Святослава взяли т
кимъ образомъ до 700 рабовъ. Между тѣмъ князья, двою
родные братья Святослава и Игоря, державшіеся стороны Из
слава Мстиславича, въ надеждѣ пріобрѣсть себѣ всю Черниго

оргъ ужемъ за ноги. Такъ какъ онъ былъ уже монахъ, то ду-
овенство стало смотрѣть на это дѣло какъ на нарушеніе ду-
овной неприкосновенности, и распространился слухъ, что надъ
ѣломъ убитаго зажигались свѣчи: впослѣдствіи его причислили
ъ святымъ.

Кіевляне такъ глубоко уважали память Мономаха, что не-
мотря на привязанность къ избранному ими князю, не энерги-
ески воевали противъ дяди его, Юрія Долгорукаго, князя суз-
альскаго, когда тотъ, соединившись съ Ольговичемъ, сталъ
обывать Кіевъ себѣ. Кіевъ нѣсколько разъ переходилъ то къ
Изяславу, то къ Юрію. Изяславъ бѣгалъ на Волынь и опять
озвращался въ Кіевъ. Такъ продолжалось до 1154 года. Въ
той сумятицѣ рушился порядокъ управленія въ Руси. Черные
Клобуки, Торки, Берендѣи, инородные поселенцы, своимъ учас-
тіемъ рѣшаютъ судьбу края; съ одной стороны Угры, съ дру-
гой Поляки, съ третьей Половцы, приглашаемые претендентами,
также вмѣшиваются въ дѣла Руси; право сильнаго рѣшаетъ
дѣло. Замѣчательно, когда послѣ смерти Изяслава Мстиславича
началась такая сумятица, что на княженіи въ Кіевѣ не было
никакого князя, то Кіевляне избрали перваго, кто имъ попался
изъ рода Ольговичей, Изяслава Давидовича: потому что совер-
шенно безъ князя оставаться казалось имъ невозможнымъ.
*Поѣди Кіеву, атъ не возмутъ насъ Половцы; ты еси
нашъ князь, поѣди къ намъ*. Но когда Юрій пошелъ на Кіевъ,
то Изяславъ долженъ былъ уйти, и Кіевляне съ радостію при-
нимали Юрія. По смерти Юрія, случившейся черезъ два года
(въ 1158 году), происходили такія же сцены, какъ и по смерти
Святополка и Всеволода Ольговича. Юрій, подобно прежнимъ
князьямъ, привелъ съ собою Суздальцевъ и роздалъ имъ горо-
да и села; по смерти его всѣхъ побили Кіевляне, имѣнія ихъ
пограбили; ограбили и дворъ Юрія, названный имъ раемъ. Ува-

Изяславъ черниговскій, потомъ Ростиславъ смоленскій, брат Изяслава Мстиславича, потомъ сынъ Изяслава Мстиславича Мстиславъ Изяславичъ; послѣдній, сидѣвшій на Волыни, был призванъ Кіевлянами отъ себя, а Черными Клобуками отъ себя и долженъ былъ дѣлать *рядъ* (условіе) съ тѣми и другими.

До 1168 года въ жизни народной не видно ничего выдаю щагося. Южная Русь подверглась мелкимъ однообразным междоусобіямъ. Въ 1159 году пострадалъ Черниговъ: окрест ности его были выжжены Половцами, приведенными въ кра княземъ Изяславомъ Давидовичемъ противъ Ольговичей. До стойно, однако, замѣчанія, что князья, употребляя половецкі орды въ своихъ взаимныхъ усобицахъ, считали долгомъ обо ронять отъ нихъ торговые пути. Изъ этихъ путей одинъ назы вался путемъ *гречниковъ*, или греческимъ, а другой *зало ным*ъ. Первый названъ такъ потому, что по немъ привози изъ Греціи товары и увозили въ Грецію русскіе. Опасное мѣст для гречниковъ были пороги, нетолько по причинѣ затрудни тельнаго плаванія, но и по причинѣ грабежей отъ Половцев въ этихъ мѣстахъ. Князья должны были ходить туда съ вой скомъ на защиту торговцевъ. Въ 1167 году, нѣсколько князе со своими ополченіями должны были держать караулъ у Канева пока пройдутъ гречники и залозники. Это торговое путешеств совершалось около извѣстнаго времени въ году. Въ 1169 году князья снова должны были защищать торговые пути; при этом въ числѣ путей, обезпокоиваемыхъ Половцами, упоминается *соляной* путь.

Войны съ Половцами шли удачно, но въ 1169 году Кіев испыталъ такое разореніе, какого давно не помнилъ: князь Ан дрей суздальскій, заквадывая могущество восточной Руси, по слалъ въ Кіевъ войска съ одиннадцатью князьями. Дѣло рѣше но было Берендѣями: они измѣнили кіевскому князю Мстиславу

ниоткудуже, церквамъ горящимъ, крестьяномъ убиваемымъ, другымъ вяжемымъ; жены ведоми быша въ плѣнъ, разлучаеми нужею отъ мужей своихъ; младенци рыдаху, зряще матерій своихъ. И взяша имѣнья множество, и церкви обнажиша иконами и книгами и ризами, и колоколы изнесоша вси, Смольяне, Суждальци, и Черниговци, и Олгова дружина, и вся святыня взята бысть; зажъжена бысть и монастырь Печерскій святыя Богородицы отъ поганыхъ, но Богъ молитвами святыя Богородицы съблюде и отъ таковыя нужа. И бысть въ Кіевѣ на всихъ человѣцѣхъ стенаніе и туга и скорбь неутѣшимая и слезы непрестаньныя. Се же все сдѣяшася грѣхъ ради нашихъ (Ип. Сп., 100). Съ тѣхъ поръ судьба Кіева еще болѣе чѣмъ прежде зависѣла отъ сильнѣйшаго. Андрей думалъ было назначить туда подручнаго себѣ князя и сохранять верховное управленіе надъ Русскою Землею, пребывая самъ во Владимирѣ, но тутъ стали противъ него сыновья Ростислава, смоленскаго князя, брата Изяслава Мстиславича. Одинъ изъ нихъ, Мстиславъ Ростиславичъ, съ Кіевлянами, энергически сопротивлялся и храбро отбилъ ополченіе Андрея отъ Вышгорода. Владимирскому князю не удалось приковать Кіева и Южно-Русской Земли къ новому центру русской федераціи. Но и князья въ Южной Руси уже яснѣе сознавали, что ни за кѣмъ изъ нихъ нѣтъ родоваго права на древнюю столицу: каждый старался только, чтобъ захватъ Кіева могъ служить благопріятнымъ обстоятельствомъ для его выгодъ. Такимъ образомъ, когда Ярославъ, луцкій князь, захватилъ Кіевъ въ 1174 году, то Святославъ черниговскій говорилъ ему, что онъ не разбираетъ—право или не право онъ сѣлъ; но что всѣ они, князья, одного дѣ-

то черниговскій князь Святославъ принудилъ его удалиться и самъ сдѣлался княземъ въ Кіевѣ. Участіе народа не изображается при этихъ перемѣнахъ, оно было и выражалось тѣмъ, что, при каждой смѣнѣ князей, удалыя воинственныя шайки держали сторону того или другаго князя, переходили отъ одного къ другому, боролись между собою, грабили и убивали другъ друга, возводили своихъ князей, ссорили ихъ между собою и раззоряли край, неуспѣвавшій поправиться послѣ каждаго переворота. Въ случаѣ несогласія князя съ толпою, которая возводила его на княженіе, онъ рѣшительно проигрывалъ. «Князь, ты задумалъ это самъ-собою. Не ѣзди, мы ничего не знаемъ», — сказали Владиміру Мстиславичу его бояре; и Черные Клобуки также стали отступать, когда увидѣли, что дружина не пошла за намѣреніемъ князя, и онъ оставилъ свое покушеніе. Массы Черныхъ Клобуковъ, Торковъ, Берендѣевъ способствовали разложенію соединительныхъ стихій; недостатокъ сознанія объ отечествѣ въ этихъ чужеплеменникахъ приводилъ ихъ къ тому, что у нихъ не было даже на короткое время опредѣленнаго стремленія; защищая князя, давая ему *роту*, они легко отступали отъ него въ минуту опасности и переходили къ другому. Оттого такъ часто говорится о томъ, что Черные Клобуки, составляя ополченіе князя, льстили подъ нимъ. Князья съ ихъ партіями перестали даже думать о прочномъ утвержденіи; по опыту и по безчисленнымъ примѣрамъ, они уже привыкли къ непостоянству судьбы своей и были довольны, кагда успѣвали схватить то, что попадалось имъ въ руки на короткое время. Такъ, напримѣръ, въ 1174 году Святославъ Ольговичъ напалъ на Ярослава Изяславича въ Кіевѣ,—тотъ бѣжалъ; Святославъ ограбилъ его приверженцевъ, а дружину его захватилъ съ собою въ плѣнъ, и ушелъ. Ярославъ прибылъ въ Кіевъ, собралъ вѣче изъ Кіев-

[illegible] и духовныхъ, и свѣтскихъ, и иностранцевъ, жившихъ въ Кіевѣ: «*попрода весь Кіевъ, игумены и попы, и черньцѣ и Латину и гостѣ, и затвори весь Кыяны* (Ип. Сп., 111). Это насиліе онъ могъ сдѣлать лишь вмѣстѣ съ пришлыми Волынцами изъ Луцка, ибо предъ тѣмъ, когда Святославъ напалъ именно на Кіевъ, тотъ же самый князь Ярославъ не смѣлъ *затворитися одинъ* и бросился въ Луцкъ; слѣдовательно, какъ скоро онъ теперь имѣлъ возможность такъ поступить съ Кіевлянами, то значитъ—привелъ съ собой силы изъ Луцка. Вслѣдъ за тѣмъ Святославъ умирился съ Ярославомъ; въ потерѣ остался одинъ кіевскій народъ, дважды ограбленный тѣмъ и другимъ изъ ссорившихся князей. Этотъ случай можетъ дать понятіе о томъ, какъ дѣйствовали на народъ княжескія междоусобія. Всего болѣе долженъ былъ страдать сельскій народъ, который, конечно, игралъ здѣсь совершенно страдательную роль. Разсорился Святославъ съ Олегомъ, сѣверскимъ княземъ — и *пожже волость его и много зла сотвори*. Какъ только князь заратится съ княземъ, около обоихъ князей-соперниковъ удальцы собираются и отомщаютъ за князей своихъ — на сельскомъ народѣ, и земледѣлецъ не перестаетъ пить горькую чашу и передаетъ ее дѣтямъ и внукамъ, какъ завѣтъ печальной судьбы своей. Пѣвецъ Игоря такъ изображаетъ эту судьбу народа: *въ княжихъ крамолахъ вѣци человѣкомъ скратишасъ. Тогда въ Русскій земли рѣдко ратаеве кикахуть, но часто враны граяхуть, трупіе себѣ дѣляче, а галици свою рѣчь говоряхуть, хотять полѣтѣти на уедіе.* О бѣдствіяхъ, какія претерпѣвалъ народъ во время междоусобій, когда князья брали города приступомъ, можно судить изъ Кіевской Лѣтописи по рѣзкому описанію, какое дѣлаетъ взятый въ плѣнъ Половцами и потомъ возвратившійся Игорь сѣверскій: *азъ не пощадѣхъ крестьянъ, но взявъ на щитъ городъ Глѣбовъ у Переяслав-*

ци святыи огнемъ отъ жизни сея искушеніе пріемше, старцы поръвахуться, унотц же лютыя и немилостивныя раны подъяша, и проч. (П. С. Л. т. II, 131).

Когда Святославъ черниговскій, при помощи другихъ князей Сѣверской Земли, отнималъ Кіевъ у Ростиславичей, князья помирились такъ, какъ не бывало еще: Святославъ сдѣлался княземъ кіевскимъ, а Рюрикъ княжилъ надъ всею Землею Русскою. На одной сторонѣ были Половцы; со стороны противной — Черные Клобуки. Такъ-то иноплеменники, вмѣшиваясь въ драки русскихъ князей, внѣдрялись въ жизнь русскую. Тѣсное сближеніе съ русскими Половцевъ было для нихъ благопріятно; въ то время возникла уже торговля съ Русью и гости (купцы) ходили извѣстными, опредѣленными дорогами изъ Половецкой Земли въ Русскую и обратно. Но какъ скоро Святославъ примирился съ Ростиславичами и сѣлъ въ Кіевѣ, — Русь ополчилась противъ Половцевъ, какъ противъ чужеземныхъ враговъ; отношенія къ нимъ приняли видъ борьбы съ иноплеменнымъ народомъ и врагами. Въ это время какъ будто бы оживилась Русь; какъ будто бы расцвѣло сознаніе, что Половцы обезсиливаютъ Русь, задерживаютъ ея торговлю и прекращаютъ земледѣліе. Князья стали дѣлать съѣзды, какъ во времена Мономаха, подъ предсѣдательствомъ кіевскаго князя. Такъ, въ 1183 году, князь кіевскій Святославъ созывалъ противъ Половцевъ князей Черниговской и Сѣверской Земли, князей русскихъ, волынскихъ, червонорусскихъ, однимъ словомъ князей Южнорусской Земли. Въ этомъ событіи явно обозначается взаимное тяготѣніе князей Южнорусскихъ Земель особо отъ другихъ, совершенно сообразно народному развѣтвленію. *И совкупишася къ нима: Святославича Мстиславъ и Глѣбъ и Володимеръ Глѣбовичъ из*

густъ оставити, но же поидеши на Переяславль, то имся съ тобою на Сулѣ (Ип. Сп., 127). Конечно, въ ь предпріятіи участвовали и дружины, безъ которыхъ княне предпринимали ничего. Тутъ были и Русскіе, и Полѣс-, и Галичане. Черные Клобуки имѣли въ этомъ союзномъ ченіи свое участіе, какъ часть русской корпораціи, какъ льная земля, такъ какъ деревня ихъ племенная вражда къ вцамъ, которой начальный исходъ для насъ неизвѣстенъ, няла ихъ съ Русскими. Однако, это событіе не можетъ счися доказательствомъ, чтобъ понятія о цѣлости и единичи Южнорусской страны утвердилось до сознанія, что всѣ асти постоянно необходимо должны дѣйствовать сообща; му что вскорѣ, въ послѣдующихъ походахъ противъ Полов-, участвуютъ только Русь-Поляне, да Полѣсье. Походы княвъ 1183, 1184, 1187, 1190 совершались удачно для Русъ. Походъ въ 1183 году былъ предпринятъ въ охрану Рус- Земли на востокѣ. Русскіе ходили на берега Мерлы; въ дру- годахъ войны съ Половцами происходили на берегахъ Днѣи имѣли видъ обороны торговыхъ путей. Во всѣхъ этихъ мныхъ стычкахъ, Русскіе брали стада и плѣнниковъ—слѣтельно, эти войны должны были прибавлять турецкаго элеа въ Русской Землѣ.

есчастенъ былъ походъ Игоря сѣверскаго и съ нимъ всѣхъ ей Сѣверской Земли; съ князьями своими были Куряне, бчане (часть Вятичей), Путивляне, Рыльсчане и Черниговь Коуи—тюркское населеніе, подобно тому, какимъ были Чер- Клобуки въ Русской Землѣ. Это ополченіе, зашедши далеко малоизвѣстную степь, между Осколомъ и Дономъ, на берегу Каялы, было разбито и князья взяты въ плѣнъ. Тогда

шое измѣненіе въ народонаселеніи восточной половины Ру
ской—Полянской Земли. Другое ополченіе раззоряло берега Сем
Должно быть эти нападенія были очень тяжелы для народа, как
это показываютъ слова «Пѣсни объ Игорѣ»: *Уже бо, браті
не веселая година встала, уже пустыни силу прикрыл
Встала обида въ силахъ Дажьбожа внука, вступилъ д
вою на землю трояню, въсплескала лебедиными крылы н
синѣмъ морѣ, у Дону плещучи, убуди жирня времена.
Кликну Карна и Жля, поскочи по Рускѣй земли, сма
мычючи въ пламянѣ розѣ; жены Рускія въсплакашас
аркучи: уже намъ своихъ милыхъ ладъ ни мыслію смы
лити, ни думою сдумати, ни очами съглядати, а злат
и сребра ни мало того потрепати. А въстона бо браті
Кіевъ тугою, а Черниговъ напастьми: тоска разліяся
Русской земли, печаль жирна тече средь земли Рускы*
Но Игорь воспользовался тѣмъ, что Половцы напились кумы
и стали пьяны, и при содѣйствіи одного Половчанина, Овлур
убѣжалъ изъ плѣна.

На князей южнаго края и вмѣстѣ съ ними на политическу
судьбу народа, вліяніе суздальско-владимирскаго князя Всев
лода усиливалось, въ 1195 г. Онъ потребовалъ у Рюрика, ру
скаго князя, нѣсколько городовъ, тотъ долженъ былъ испо
нить его требованіе, измѣнивъ данное прежде слово зятю св
ему, Роману. Замѣчателенъ тотъ фактъ, что митрополитъ, к
тораго Рюрикъ спрашивалъ о совѣтѣ, далъ свой голосъ въ пол
зу Всеволода: это важно съ той стороны, что Церковь, въ ли
своего главнаго представителя, начала давать свою санкці
стремленіямъ къ старѣйшинству владимирскаго князя, еще пр
самомъ зародышѣ тѣхъ политическихъ началъ, которымъ при

единовластія. Духовные, какъ люди съ совершенно-византійскимъ складомъ
понятій, не могли въ единствѣ не видѣть единственнаго
пути ко благу отечества и самый идеалъ этого блага для нихъ
могъ представляться не иначе, какъ въ томъ образѣ, съ какимъ
они могли познакомиться чрезъ византійское образованіе. Кіевъ
не въ силахъ былъ сопротивляться и отстаивать свое прежнее
первенство. Въ Кіевѣ слишкомъ закоренѣли и слишкомъ срос-
лись съ нимъ старославянскія начала, уже въ то время сильно
искаженныя, изуродованные вліяніемъ азіятскихъ и тѣмъ болѣе
неспособныя къ порядку, какой являлся передовымъ людямъ
подъ вліяніемъ византійскаго воспитанія. Отъ разнородности
населенія, отъ непостоянства общественнаго строя, отъ безпре-
рывныхъ раззореній, и, слѣдовательно, отъ ненадежности граж-
данской жизни, въ Южной Руси видимо происходило разложе-
ніе; изъ прежнихъ элементовъ могли сложиться какія-то новыя
формы, но онѣ еще не составились; не стало стараго, годнаго
для поддержки, но и не образовалось еще новаго: отъ этого
Южную Русь не трудно было сильному подчинить и дѣйство-
вать на нее по произволу. Только на западѣ организовалось
что-то новое—въ образѣ Галицкой и Волынской Земли, и толь-
ко тамъ на новую силу могло наткнуться единодержавное стрем-
леніе восточно-русскихъ князей.

Всеволодъ дѣлалъ попытки для удержанія своего вліянія на
югѣ. Въ 1195 году онъ обновилъ отцовскій городъ Городецъ-
на-Острѣ и послалъ туда своихъ тивуновъ. Въ 1200 году онъ
посадилъ сына своего Ярослава въ русскомъ Переяславлѣ. Съ
другой стороны, Романъ, соединивши Галицкую и Волынскую
Землю подъ однимъ правленіемъ, стремился къ власти надъ всею
Южною-Русью. Такимъ образомъ, положеніе Русской Земли по-
ставлено было между двухъ огней: князь Рюрикъ Ростисла-

ско-Суздальской Земли, не могла обойтись безъ внутренняго противленія со стороны другихъ. Свѣжіе признаки вражды, спониманія о Юріѣ и Андреѣ, не могли изгладиться скоро. говичи должны были стоять нетолько за себя, но и за всю верскую Землю. Всѣ князья этой Земли, обыкновенно несог ные между собою, дѣйствуютъ съобща противъ силы, кот идетъ не противъ лица каждаго изъ нихъ, но противъ н всѣхъ, Всеволоду помогаютъ Смольняне и Рязанцы. Рюри посаженный Всеволодомъ, чувствуетъ, что ему необходим сближеніе съ Ольговичами. Тогда другая сторона, ему прот ная,—сторона западнаго края Южной-Руси, въ лицѣ Романа толпами галицкими и волынскими, сближается со Всеволод потому что онъ пока еще не былъ опасенъ. Роману хотѣ утвердиться въ Южной-Руси. Въ Южной - Руси пробужда какъ будто сознаніе единства Южной-Руси; Русская (Кіевс Земля пристаетъ къ Роману; къ нему пристаютъ Черные буки; изъ всѣхъ городовъ русскихъ пріѣхали къ нему л признаютъ его, *а что городовъ русскихъ, и изъ тѣхъ лю ѣхаша къ Романови* (Лавр. Л., 170). Народъ южно-рус искалъ уже лица, около котораго хотѣлъ сгруппироваться единствѣ своей національности. Романъ подступаетъ къ Кі Кіевляне измѣняютъ Рюрику, — признаютъ Романа княз отворяютъ ему Подолъ. Рюрикъ съ Ольговичами заперлись на Горѣ, но должны были уступить. Рюрикъ уѣхалъ во Вр въ Полѣсьѣ; Ольговичи обратились въ свой Черниговъ. Но манъ уступилъ Всеволоду и, по согласію съ нимъ (ибо въ л писи говорится, что великій князь Всеволодъ и Романъ), п дилъ въ Кіевѣ Ингваря.

Была ли эта уступка Всеволоду сильному союзнику, ус

илось знаменіе: въ пятомъ часу ночи стало небо чермно и по
лѣ, по хоромамъ,показывалась кровь, будто свѣжая, недавно
олитая. Это было обыкновенное повѣрье, предзнаменовавшее
еніе общаго бѣдствія. И дѣйствительно, 2-го января 1204
да Рюрикъ явился съ Половцами въ Кіевъ, и *створися ве-
ко зло въ русской землѣ, якого же зла не было отъ кре-
енья надъ Кіевомъ: напасти были и взятья, не якоже
нѣ зло се сстася: не токмо одино Подолье взяша и
жгоша, ино гору взяша, и митрополью Святую Со-
ю разграбиша и Десятиньную святую Богородицю раз-
абиша и монастыри всѣ, и иконы одраша, а иныѣ
имаша, и кресты честныя и ссуды священнѣя и кни-
и порты блаженыхъ первыхъ князьи, еже бяху по-
шали въ церквахъ святыхъ на память собѣ... Черньци
черници старыя изсѣкоша и попы старыя и слѣ-
ія и хромыя и сухія и трудоватыя—та вся изсѣ-
ша; а что черньцовъ и черниць инѣхъ и поповъ и по-
дій и Кіаны и дщери ихъ и сыны ихъ, —то все ве-
ша иноплеменници въ вѣжи къ собѣ*... (Л. Лѣт., 176).
къ несчастный Кіевъ поплатился послѣдній разъ за свое древ-
 право быть распорядителемъ судьбы своей. Рюрикъ сѣлъ въ
взоренномъ городѣ, признавъ власть Всеволода. Въ 1208 го-
онъ воевалъ противъ Половцевъ, своихъ прежнихъ союзни-
въ, которые помогли ему разорить Кіевъ и овладѣть имъ.
йна была удачна: зима была сурова, и Половцы погибали, а
сскіе избрали много плѣнниковъ; но во время похода, въ
иполья, Романъ внезапно схватилъ Рюрика и постригъ его
монахи. Опять Южная-Русь стала подъ его властію. Однако,
тотъ же годъ лѣтомъ, неутомимый, дѣятельный князь Ро-

какимъ бы образомъ и по какимъ бы то обстоятельствамъ с
ни было принято, выхода изъ него нѣтъ. Жена Рюрика не то
ко не рѣшилась растричься, но еще постриглась въ схи
чтобъ избѣжать искушенія.

Съ тѣхъ поръ въ Русской Землѣ нѣсколько лѣтъ было б
порядочное броженіе,—схватки князей, которые брали друг
друга города, выгоняли одинъ другаго изъ владѣній. Вражд
ною стороною Рюрика были Ольговичи, князья Сѣверской З
ли, которые стремились захватить Южно-Русскую Землю
систему своего рода. На челѣ ихъ стоялъ Всеволодъ черни
скій. Народное участіе несомнѣнно въ этой борьбѣ: какъ
такъ и другая сторона воевала съ собственными силами; Дре
вичи, обособленные отъ Кіева по управленью подъ властію
ровскихъ и полоцкихъ князей, участвовали въ этой борь
держась стороны Ольговичей; Полѣсье стояло за Рюрика, ко
рый, послѣ неудачь въ Кіевской Землѣ, бѣгалъ во Вручій и
туда возвращался съ силами, слѣдовательно, имѣлъ вспоможе
въ народѣ Полѣсскомъ. Какъ та, такъ и другая сторона, въ с
ихъ походахъ, опустошала сельскія жилища и мстила тѣмъ
телямъ, которые приставали къ противникамъ. Лѣтописецъ
этомъ мѣстѣ очевидно благосклоннѣе къ Рюрику, чѣмъ къ О
говичамъ, и говоритъ о Всеволодѣ, что онъ *много зла сотв
землѣ русской*. Наконецъ, споръ этотъ кончился, при поср
ствѣ митрополита и суздальскаго князя Всеволода, тѣмъ,
Рюрикъ сѣлъ въ Черниговѣ, а Всеволодъ въ Кіевѣ. Вотъ ра
тельный примѣръ того, что наслѣдственный принципъ, от
сительно владѣнія землями въ одномъ родѣ, еще былъ не к
покъ. Хотя преемники Святослава княжили въ Черниговѣ
лѣе ста лѣтъ, но все еще не казалось неестественнымъ, е
вмѣсто ихъ сядетъ тамъ князь другой вѣтви. Наслѣдств

comъ цѣлый родъ, но не было строго опредѣлено, чтобъ каждая личность изъ этого рода имѣла право владѣть извѣстною частію такого-то, а не другаго пространства, на основаніи своего ближайшаго происхожденія. Во всей Южно-Русской Землѣ не было уже единства родовъ, а нѣсколько вѣтвей княжили почти безъ послѣдовательнаго права; князья возводились одною игрою обстоятельствъ, или опирались на расположеніе воинственныхъ шаекъ; тогда появлялись новые князья въ разныхъ городахъ, гдѣ ихъ прежде не было; такимъ образомъ, случайно упоминаются князь каневскій Святославъ, князь шумскій Святополкъ. Переяславъ находился подъ управленіемъ сына Всеволода суздальскаго, который, такимъ образомъ, протягивалъ руку на Южную Русь и поддерживалъ свое старѣйшинство надъ князьями. Но этотъ край, сопредѣльный со степями, болѣе всѣхъ страдалъ отъ набѣговъ Половцевъ; Половцы раззоряли села, такъ что жители не успѣвали строиться, а князья съ своими дружинами плохо могли оборонять ихъ. Народонаселеніе края рѣдѣло болѣе и болѣе, а съ другой стороны русская стихія во множествѣ плѣнниковъ переходила въ степи половецкія. Въ 1212 году князья смоленскіе, по непріязни, выгнали Всеволода и посадили въ Кіевѣ бывшаго смоленскаго князя, Мстислава Романовича. Права тутъ не было никакого, ибо тамъ передъ тѣмъ думали было посадить княземъ Ингваря луцкаго, а потомъ удалили его и избрали Мстислава. Всеволодъ долженъ былъ удалиться въ Черниговъ, гдѣ уже не было на свѣтѣ Рюрика, и тамъ скоро умеръ.

Въ 1224 году появились впервые Татары. Видно, что вѣсть о страшномъ явленіи, сильно поразила народный духъ. *По грѣхомъ нашимъ пріидоша языцы незнаеми*, (выражается лѣтописецъ). Эта неизвѣстность дышетъ чѣмъ-то зловѣщимъ,

побѣдиша ихъ Татары и инѣхъ языкъ семь. Нѣсколь
князей половецкихъ погибло со своими ордами. Одинъ изъ них
Котянъ, тесть Мстислава Мстиславича, тогда захватившаг
Галичъ, привелъ къ нему много даровъ, коней, верблюдовъ
буйволовъ (дѣвки были въ числѣ скота) и просилъ помогат
противъ невѣдомаго народа. Онъ говорилъ,—по словамъ совр
менника-лѣтописца: *нашу землю днесь одолѣли Татары,*
ваша заутра возмутъ пришедъ; то пооороните нас
Мстиславъ началъ просить русскихъ и сѣверскихъ князей. Со
брались въ Кіевѣ и приговорили: *лучше намъ срѣсти ихъ н*
чюжей землѣ, нежели на своей. И разъѣхались строить вои
новъ каждый въ своей волости. И какъ собрались Кіевляне, Ст
веряне, Бѣлоруссы изъ Несвижа, и Путивльцы и вся Сѣверска
Земля, Куряне и Трубчане, и Волынская, и Галицкая Земля
пристали Смоляне и двинулись за Днѣпръ. Но вотъ, отъ невѣ
домаго народа идутъ послы и предлагаютъ имъ миръ; объясня
ютъ, что они собственно пошли на враговъ русскаго народа, По
ловцевъ, называютъ послѣднихъ своими конюхами и холопами
просятъ Русскихъ добывать съ ними Половцевъ. Русскіе так
рѣшились съ ними биться, что не посмотрѣли на то, что зван
пословъ было священно: перебили пословъ. Русскихъ не убѣди
ли представленія этихъ пословъ, говорившихъ: вѣдь мы ва
шихъ земель не трогаемъ, ни городовъ вашихъ, ни селъ; м
не на васъ идемъ! Надобно при этомъ замѣтить, что отношені
къ Половцамъ видно измѣнялись; у Половцевъ тоже произошл
важныя перемѣны. Христіанство распространилось въ этомъ на
родѣ. Два князя половецкіе, убитые въ войнѣ противъ Татаръ
были христіане (Юрій и Данило); въ то же время, когда князь
собирались идти на Татаръ; одинъ изъ половецкихъ князей

сти.

Русскіе надѣялись на свои силы, особенно послѣ первой удачи, гда имъ удалось разбить татарскую сторожу. Кромѣ сильнаго сскаго ополченія разныхъ земель, надежда была и на Половвъ, которые защищали свое существованіе. Ополченіе, подъ предводительствомъ двадцати русскихъ князей, двинулось въ степь. личане, подъ предводительствомъ Юрія Домажирича и Держиоая Владиславича, поплыли по Днѣстру, потомъ моремъ, на дьяхъ вошли въ Днѣпръ, *возвели* пороги и стали у рѣки Хорицы — извѣстіе, показывающее, что приморье было еще въ сскихъ рукахъ. Туда прибыло и сухопутное ополченіе. Тутъ тарскій отрядъ явился высматривать русскія ладьи; князь нило Романовичъ пустился за нимъ и разогналъ его. Галицкіе едводители дали совѣтъ остальному русскому войску выступть на непріятеля и пуститься за нимъ. Русскіе и Половцы решли Днѣпръ, разсѣяли татарскую сторожу, и восемь дней лались за Татарами до рѣки Калки. Князья между собою не дили. Мстиславъ галицкій ссорился со Мстиславомъ кіевскимъ узнавши, что сильное татарское войско идетъ на нихъ, не казалъ кіевскому князю «зависти ради». Галичане съ Половми бросились первые, сражались храбро, но Половцы, испувшись, побѣжали и опрокинули Галичанъ, — и Галичане были збиты. Тогда Кіевляне и ополченіе Русской Земли (Украины) перлись на каменистомъ берегу Калки, сдѣлали укрѣпленіе и боронялись три дня. Татары, оставивши около нихъ войско, гнались за отрѣзанными волынскими полками, и разбили ихъ; сколько князей было перебито. Осажденные Кіевляне долго сдавались. Но у Татаръ были бродники — смѣшанное нароонаселеніе, вѣроятно изъ русскихъ плѣнниковъ, въ разное время тведенныхъ въ плѣнъ; то же что впослѣдствіи называлось

тогда до 10,000. Это бѣдствіе наполнило Русь ужасомъ. Н...
ное дѣло — не знали, что за народъ явился и чего ждать о...
него. Татары скоро повернули назадъ, но и это страшило Р...
скихъ: *никтоже не вѣсть, кто суть и отколѣ и ч...
языкъ ихъ и котораго племени суть и что вѣра и...*
Книжники соображали, толковали, подозрѣвали, что это лю...
загнанные Гедеономъ въ пустыню Етріевскую; по сконча...
временъ имъ слѣдовало явиться и поплѣнить всю землю отъ...
стока и до Ефраита и отъ Тигра до Понтьскаго моря, кро...
Еѳіопіи. Одни говорили, что ихъ звать — Татары, другіе...
Тауромены, третьи — что это Печенѣги. Опасались ихъ п...
вленія вновь; народъ пугался разными предзнаменованіями;...
ворили, что не даромъ горѣли лѣса и болота и поднимался си...
ный дымъ, такъ-что нельзя было смотрѣть; потомъ покрыв...
землю мгла, такъ-что птицы не могли летать по воздуху,...
падали и умирали. Явилась на западѣ звѣзда, *отъ нея же...
луча не въ зракъ человѣкомъ*. По закатѣ солнечномъ к...
дый вечеръ видѣли ее на западѣ и она была болѣе всѣхъ звѣ...
и свѣтила семь дней, а потомъ лучи ея стали являться на...
стокѣ; тамъ пробыла она четыре дня и потомъ исчезла. Ее с...
тали предзнаменованіемъ небеснаго гнѣва.

Кіевъ съ Русскою Землею продолжалъ переходить изъ однѣ...
княжескихъ рукъ въ другія. Въ 1228 году имъ владѣлъ В...
димиръ, сынъ Рюрика. Переяславль захватилъ суздальскій кня...
по слѣдамъ предковъ протягивавшій руку на Южную Русь...
посадилъ тамъ племянника своего, Всеволода. Владимиръ Рю...
ковичъ, сначала въ союзѣ съ Михаиломъ черниговскимъ, ста...
было дѣйствовать противъ Данила галицкаго, но потомъ ...
содѣйствіи митрополита Кирила примирился съ нимъ; вслѣ...
за тѣмъ, его началъ безпокоить прежній союзникъ въ рас...

алича. Его оттуда прогнали; врагъ его Михаилъ черниговскій ылъ призванъ въ Червоную Русь. Тогда, пользуясь такими мутами, братъ суздальскаго князя, Ярославъ, дѣйствовавшій ъ Михаиломъ за-одно, захватилъ Кіевъ, но былъ изгнанъ Владимиромъ Рюриковичемъ, а тотъ въ свою очередь Михаиломъ ерниговскимъ, который разомъ овладѣлъ и Червоною и Кіевскою Русью, и Галичемъ, и Кіевомъ, и въ Галичѣ посадилъ воего сына, Ростислава. Но скоро подняла голову Данилова артія въ Галичѣ, — прогнали Ростислава; а Михаилъ вслѣдъ атѣмъ бѣжалъ снова изъ Кіева, но не отъ князей, и не отъ артій, а услышавъ о Татарахъ. Данило захватилъ тогда Кіевъ, осадилъ тамъ своего боярина Димитрія оборонять его отъ нашествія враговъ, которые приближались грозною тучею.

Завоеватели, разоривъ Сѣверовосточную Русь въ 1238 году, а слѣдующій годъ бросились на Южную. Одно войско взяло ереяславль и разорило его до основанія, уничтожило переяславкую патрональную церковь святаго архистратига Михаила; ного людей перебили; иныхъ погнали въ неволю. Другое таарское ополченіе отправилось къ Чернигову. Одинъ изъ Ольговичей, Мстиславъ Глѣбовичъ, думалъ ударить на Татаръ сзади, огда они стали осаждать городъ. Черниговцы защищались отчаянно: изъ города они поражали Татаръ такими огромными амнями, что четыре человѣка не могли поднять одного. Лютъ ылъ бой, но все было напрасно. Войско, храбро отражавшее ноплеменниковъ, погибло въ сѣчѣ; городъ былъ взятъ и сожженъ. Татары, однако, оставили въ живыхъ взятаго въ плѣнъ пископа Порфирія. Послѣ того одинъ отрядъ, подъ начальствомъ Мангу-хана, подошелъ къ Кіеву.

Завоевательное полчище стало у Песочнаго городка, построеннаго на лѣвой сторонѣ Днѣпра противъ Кіева. Лѣтописецъ го-

*

кой красивый городъ. Кіевляне перебили этихъ посланных
Мангу тогда отошелъ прочь, и только погрозилъ Кіеву... Угро
была зловѣщая.

На другой годъ, весною, огромное Батыево полчище явило
опять надъ Днѣпромъ, уже не затѣмъ, чтобъ требовать поко
ности, а затѣмъ чтобъ истребить городъ, который такъ дерз
осмѣлился поругаться надъ величіемъ завоевательной силы. Т
тары, подъ предводительствомъ Батыя, переправились чере
Днѣпръ и обступили кругомъ городъ, *и бысть градъ во обде
жаніи велицѣ, и бѣ Батый у града и вся сила его бе
божная обсѣдаху града и не бѣ слышати въ градѣ глаг
люща другъ къ другу въ скрипаніи телѣгъ его и множест
ревенія вельблудъ его и рзанія отъ гласа коннаго стадъ ег
и бѣ исполнена Земля Русьская ратныхъ* (Соф. Врем., I
С. Л., т. V, стр. 175).

Кіевляне захватили въ плѣнъ Татарина, по имени Торвул
Онъ описалъ имъ свою силу въ угрожающемъ видѣ; странн
имена богатырей, имъ перечисленныя, соединялись съ свѣжи
воспоминаніями плѣнныхъ и разоренныхъ земель (се Бѣді
Богатуръ и Бурундай богатырь, иже взя Болгарскую землю
Суждальскую, инѣхъ безъ числа воеводъ); однако Кіевляне н
сдавались и рѣшились, защищаясь, погибнуть. Батый направил
особенныя усилія противъ Лядскихъ воротъ, находившихся в
югозападной части Стараго Кіева, — вѣроятно на нынѣшнем
Крещатикѣ. Завоеватели поставили тамъ свои стѣнобитныя ор
дія, и стали громить стѣны Кіева день и ночь. Кіевляне отб
вались упорно, стоя на стѣнахъ: ломались копья, разлетали
въ щепы щиты, стрѣлы омрачали свѣтъ, — говоритъ лѣтоп
сецъ. Не устояли Кіевляне. Дмитрій былъ раненъ. Татары сбил
осажденныхъ со стѣнъ и взошли на стѣны. Кіевляне сомкну

твомъ и оттуда защищались. Комары не выдержали тяжести и бломились. За ними повалились и церковныя стѣны, — вѣроятно отъ ударовъ вражескихъ. Кіевъ былъ взятъ и разрушенъ. Раненный Дмитрій оставленъ живымъ, ради его мужества, — говоритъ лѣтописецъ (П. Собр. Л. П., 178). Онъ пошелъ вмѣстѣ съ Татарами. Батый приблизилъ его къ себѣ, и нъ подавалъ Батыю совѣты идти въ богатую Угрію.

Темное преданіе объ этой ужасной эпохѣ перешло до позднихъ отомковъ въ сказочной исторіи Михайла Семилѣтка. Семилѣтній огатырь — типъ народной надежды на грядущія поколѣнія, деалъ нестарѣющейся, вѣчно-юной, всегда обновляющейся илы народа — защищалъ Кіевъ противъ иноплеменныхъ враовъ. Татары видѣли, что онъ одинъ удерживаетъ Кіевлянъ, и редложили пощаду городу, если выдадутъ имъ богатыря. Кіеляне соблазнились. Тогда Семилітокъ, выѣхавъ на своемъ чудомъ конѣ, ударилъ копьемъ въ Золотыя Ворота, поднялъ ихъ а воздухъ и закричалъ:

Кіяне-громадо!
Погана ваша рада!
Колибъ ви мене не оддали,
Поки світъ-сонця Татари бъ Кіева не взяли!

Онъ проѣхалъ сквозь татарское полчище, и враги не смѣли рикоснуться къ чудотворному герою; онъ провезъ Золотыя орота даже до далекаго Цареграда и тамъ поставилъ ихъ. Тамъ тоятъ они уже много вѣковъ. Кто пройдетъ мимо ихъ и поумаетъ: не быть Золотымъ Воротамъ на прежнемъ мѣстѣ — лато на нихъ и потускнѣетъ; а кто пройдетъ мимо ихъ и скаетъ: быть вамъ, Золотыя Ворота, на прежнемъ мѣстѣ, въ іевѣ, — золото заблеститъ и засіяетъ!

О судьбѣ народа въ западной части Южнорусской Земли со-
хранились вообще отрывочныя и скудныя извѣстія; изъ них
однако видно, что въ XI и XII вѣкахъ этотъ край, пограничны
къ Польшѣ и Угріи, былъ предметомъ нападеній со сторон
этихъ странъ, и народъ нерѣдко подвергался бѣдствіямъ разо
реній. Во время борьбы Владимира и Ярослава съ польским
королями, Червенскіе города Земли Южнорусской переходили т
въ тѣ, то въ другія руки. Сцена борьбы Ярослава съ Болесла
вомъ по поводу Святополка разъигрывалась на Бугѣ. Какъ этот
фактъ отражался на судьбѣ народа, видно изъ любопытнаг
разсказа, сохраненнаго у Длугоша, что въ 1025 году Ярослав
погналъ жителей края, прилегавшаго къ Червеню, въ Кіевску
Землю и поселилъ ихъ на Поросьи (по Рсѣ); съ другой сторон
Болеславъ мстилъ русскому народонаселенію этого же края з
тяготѣніе къ Кіеву, бралъ знатнѣйшихъ людей и переселял
ихъ въ Польшу. Судьба по-днѣстрянскаго края и Покуть
остается въ совершенной неизвѣстности. Кажется, они были не
зависимы, ибо переселеніе жителей изъ отдаленнаго края по
ближе къ Кіеву показываетъ, что кіевскіе князья мало имѣли воз
можности удержать въ повиновеніи себѣ такой отдаленный край
Когда Болеславъ помогъ Изяславу и возвращался изъ Кіева въ
Польшу, то по дорогѣ напалъ на Червоную Русь, на берегу Сана
Изъ извѣстій, сообщаемыхъ объ этомъ событіи Длугошемъ (стр
822, т. 3, Collect. Historiar. Pol.), не видно, чтобъ жители Чер
воной Руси находились тогда подъ властію кіевскихъ князей
Но тѣмъ не менѣе можно отчасти замѣтить, что они, вѣроятно
независимы и, вслѣдствіе однонародности, оказывали тяготѣні
къ Кіевской Руси. Корольпольскій хотѣлъ насильственными сред
ствами отвратить ее отъ этого тяготѣнія и подчинить Польшѣ

оро. нѣкоторые и рѣшались-было защищаться, да скоро при-
ждены были къ повиновенію силою; другіе сами поспѣшили
иговорить себѣ льготы добровольною сдачею. Около Перемы-
ія было сгущено народонаселеніе и городъ Перемышль, глав-
ий градъ между пригородами въ Посаньщинѣ, былъ крѣпче
угихъ: туда убѣгало жителей болѣе, чѣмъ въ другіе города.
и укрѣпили его на сколько по тогдашнему умѣли: городъ об-
ии глубокими рвами и земляными высокими валами, а съ
ной стороны онъ прилегалъ къ рѣкѣ Сану; здѣсь эта рѣка
ужила естественною защитою, тѣмъ важнѣйшею, что въ то
емя, какъ Поляки осадили Перемышль, вода въ рѣкѣ Санѣ
реполнилась отъ дождей. Поляки, какъ слѣдовало по тогдаш-
му образу веденія войны, стали разорять деревни, жечь хлѣбъ
поляхъ и забирать скотъ. Край былъ обиленъ и богатъ. По-
ки навезли въ свой лагерь много запасовъ. Перемышль со-
оялъ, по общему обычаю славянскихъ городовъ, изъ двухъ
стей: замка или града и собственно города (мѣста — посада).
 только замокъ, но и послѣдняя часть была укрѣплена. По-
ки овладѣли сначала частью посада, который выходилъ въ
крытое поле, а потомъ, на четвертый день осады, всѣмъ
садомъ, и осадили градокъ. Тамъ было множество народа и
къ много женщинъ съ дѣтьми, что осажденнымъ невозможно
ило долго прокормиться запасами, особенно послѣ того, какъ
е находившееся въ посадѣ досталось Полякамъ, и такимъ-об-
зомъ они принуждены были сдаться отъ голода и болѣзней.
ольскій король сдѣлалъ Перемышль еще крѣпче и поставилъ
амъ польскій гарнизонъ для обладанія покоренною страною.
Этотъ разсказъ можетъ намъ указывать вообще на способъ
денія войны въ то время и на способы покоренія и подчиненія
родовъ. Какъ скоро городъ, владычествовавшій надъ краемъ,

рять оружіемъ всякое неудовольствіе сельскихъ жителей. В 1073 году, Болеславъ, подъ видомъ помощи Изяславу, пок шался овладѣть цѣлою волынскою страною, но жители не им ли добровольнаго тяготѣнія къ Польшѣ: страну волынскую н добно было покорить. Поляки, прежде чѣмъ овладѣли крѣпким замками, опустошили окрестныя села, сожигали жилища, жг на поляхъ хлѣбъ, грабили и убивали скотъ, толпами гнали ж телей въ плѣнъ; король дарилъ побѣжденныхъ въ неволю св имъ воинамъ. Видно, что это были тяжелыя времена для кра Народъ раззорялся и терялъ свободу. Трудно было ему защ щаться. Край былъ населенъ деревнями (frequentes habans vicos городки ихъ были бревенчатые и только тѣмъ держались, ч для нихъ мѣста выбирались самыя высокія. Историкъ польск говоритъ о взятіи трехъ городовъ: Владимира, Волыня (?) Холма. Сначала покорилъ король Землю собственно Волынску потомъ—Владимирскую. Устрашившись опустошеній, причиня мыхъ Поляками, князь владимирскій, котораго называетъ Дл гошъ Георгіемъ (или Григоріемъ, 1074), долженъ былъ пр знать себя данникомъ Болеслава. Длугошъ повѣствуетъ, ч Всеволодъ (вѣроятно, Святославъ) вышелъ противъ него, х тѣлъ вырвать Волынскую Землю изъ рукъ польскихъ, но могъ этого сдѣлать и самъ былъ разбитъ. Край этотъ, не имѣ тяготѣнія къ Польшѣ, склонялся по прежнему къ Кіеву. Н извѣстно, какъ завоеванный Поляками, онъ потомъ опять п решелъ къ русскимъ князьямъ. Вѣроятно, воспользовались ра строеннымъ состояніемъ Польши послѣ Болеслава. Волынь д сталась снова Кіеву; кіевскій князь сажалъ тамъ своихъ п садниковъ, или другихъ подручныхъ князей. Такъ сначала вл дѣлъ тамъ Ярополкъ, сынъ Изяслава, а потомъ, подъ тѣм предлогомъ, что онъ замышляетъ измѣну противъ кіевска

ки. Въ концѣ XI вѣка Волынскій край терпѣлъ опустошеніе
ь Половцевъ, Поляковъ и Угровъ, по поводу междоусобной
йны южнорусскихъ князей послѣ ослѣпленія Василька. На сто-
нѣ Давида былъ Бонякъ Шолудивый съ Ордою; на сторонѣ
ятополка — Поляки и Угры. Во Владимирѣ посадили сы-
Святополка. Волынь съ тѣхъ поръ осталась въ соедине-
с съ Кіевомъ: то появлялись тамъ особые князья, то опять
мземъ Владимира дѣлался кіевскій. Такъ, напримѣръ, въ 1123
ду Владимиръ отданъ Андрею, потомъ въ 1136 году Изяславу
тиславичу, достигшему потомъ Кіева. Владимиръ былъ глав-
мъ городомъ Волынской Земли. Случалось, что претенденты
изывали Поляковъ, и тогда сельскій людъ страдалъ. Такъ Яро-
звъ Святополчичъ, внукъ Изяслава Ярославича, котораго
дъ былъ въ связи съ польскимъ домомъ, привелъ Поляковъ
Угровъ; но его постигла неудача.

Во время борьбы Изяслава Мстиславича съ Ольговичами и съ
ріемъ, Волынь служила Изяславу убѣжищемъ въ случаѣ не-
ачи; онъ нѣсколько разъ туда убѣгалъ, прогнанный изъ Кіе-
, и снова возвращался, набравши силъ. Волынь осталась за
новьями его и перешла къ внуку его, Роману, который сое-
нилъ съ Волынскою Землею подъ однимъ управленіемъ и Га-
цкую Землю.

Червоная Русь, по освобожденіи отъ власти Поляковъ, на-
ла имѣть своихъ князей — Ростиславичей. Какимъ образомъ
милія Ростиславичей тамъ явилась—неизвѣстно, но кажется,
о они были призваны; потому что Червоная Русь всегда со-
аняла преимущественно предъ другими полную свободу и та-
шніе князья были болѣе ограничены, чѣмъ въ другихъ мѣ-
ахъ, какъ и въ Новгородѣ. Жители этой страны должны были
рпѣть отъ междоусобій по поводу ослѣпленія Василька, но
це болѣе по поводу частыхъ войнъ съ Поляками. Такъ Дļу-

раззорительная народная вражда. Галичане, врываясь въ поль-скіе предѣлы до Вислы, истребляли безъ состраданія людей, без различія возраста, пола и званія, и все сожигали. Потомъ Б-леславъ-Кривоустый распустилъ свое войско по Руси и нача-лось,—по словамъ лѣтописца, — убійство многихъ: убивали старыхъ, и малыхъ, мучили невинныхъ, и то была ярость, не справедливая война. Никому не давали пощады, даже не в-лѣно брать выкупа за жизнь непріятеля (Длуг. 953).

Когда дѣти Ростислава вымерли въ первой половинѣ XII вѣ (1141 году), Червонорусская Земля, прежде раздѣленная удѣлы, соединилась подъ властію одного князя Владимира (В-лодимирка) Володаревича. Въ его политикѣ является стремлен обособиться и неподлежать власти Кіева, хотя, впрочемъ, без совершеннаго нарушенія связи съ домомъ, владѣвшимъ Руськ Въ этомъ отношеніи вѣроятно личное стремленіе князя с-впадало со стремленіемъ страны, сознававшей свою отдѣл-ность. Такое стремленіе раздражило русскія области, потому ч въ 1144 году изъ нѣсколькихъ земель двинулись на Галич ополченія, чтобы принудить Червоную Русь, и съ нею кня ея, наравнѣ съ другими областями русскаго міра, признава старѣйшинство кіевскаго князя. Кромѣ Русскихъ, участвова въ этомъ дѣлѣ иноземцы: на сторонѣ князей были Поляк Владимиръ призвалъ Угровъ. Тутъ открылся путь иноземца на будущее время вмѣшиваться въ дѣла Червоной Руси и р-шать ея судьбу: это повторялось современемъ много разъ. Си была на сторонѣ русскаго ополченія, но Владимиръ зналъ, ч Всеволодъ хочетъ упрочить за своимъ братомъ Кіевъ и обѣща последнему помогать; это повело къ примиренію съ кіевски княземъ: Владимиръ долженъ былъ заплатить ему 1400 гр

ду, на охоту: охота у князей въ то время была тотъ же по-
дъ. Недовольная партія приглашаетъ племянника Владими-
ва, Ивана Ростиславича, изъ Звенигорода, но согласія въ
омъ дѣлѣ не было. Сильные приверженцы оставались за Вла-
миромъ. Такимъ образомъ, открылась междоусобная война:
а была, какъ всегда, жестока, потому что Владимиръ долженъ
лъ три недѣли осаждать Галичъ. Наконецъ, городъ былъ
итъ. Владимиръ многихъ изъ своихъ противниковъ изру-
ть, другіе казнены лютою смертію. Это не слѣдуетъ приписы-
ть исключительно личности самого Владимира, такъ какъ
ь былъ орудіе партіи, которая имѣла его на челѣ своемъ,
къ это показывается въ послѣдующихъ его дѣйствіяхъ. Иванъ
ѣжалъ въ Кіевъ. Кіевляне съ вспомогательными дружинами
угихъ Земель явились снова въ Червоную Русь — водворять
ана, неудачно.

При Изяславѣ Мстиславичѣ, Владимиръ постоянно держалъ
рону Юрія Долгорукаго, и старался изъ этой борьбы извлечь
стную пользу присоединеніемъ сосѣднихъ земель. Изяславъ
будилъ ему опасныхъ и сильныхъ враговъ въ сосѣдяхъ —
рахъ. Галичъ во всеобщей сумятицѣ успѣлъ захватить горо-
Тихомль, Шумскъ, Выгошевъ, Гнойницу (Ипат. Л., 69),
орые русскій князь считалъ принадлежащими къ Волыни. Но
томъ Изяславъ съ Уграми одолѣлъ Юрія; онъ вошелъ въ Чер-
ную Русь и пустилъ ратниковъ, т. е. раззорителей, по всей
анѣ. Тогда Владимиръ принужденъ былъ смириться и обѣ-
лъ возвратить захваченные города, но не исполнилъ обѣща-
и не могъ его исполнить, потому что дѣло было народное:
ре галицкіе не дозволяли ему, — хотѣли расширить свою Зем-
. Владимиръ умеръ внезапно, и смерть его считалась призна-

поиди прочь и нас позоруй. Дѣло было Земли, а не княз Галичане были разбиты и тяжело наказаны. Русскіе набра плѣнниковъ столько, что число ихъ превышало дружину, бы шую съ Изяславомъ, и кіевскій князь приказалъ всѣхъ побить,- это не казалось безчестнымъ и ужаснымъ. *Бысть плачь всей Землѣ Галицкой,*—говоритъ лѣтописецъ. Неизвѣстн въ чьей власти оставались послѣ того спорные города. Княжен Ярослава оспаривалъ претендентъ его, двоюродный братъ, Иван Берладникъ; русскіе князья помогали ему, иногда употребля его какъ пугало противъ Ярослава. Князь Юрій Долгорукій, к торому нужна была помощь Галичанъ, хотѣлъ было выда этого изгнанника, но митрополитъ уговорилъ не дѣлать этог Изяславъ Давидовичъ принялъ его сторону, получивши кіевск столъ. Была и въ самой Червоной Руси партія, недовольная Яр славомъ, и готовая пристать къ противнику. Когда Изясла Давидовичъ въ 1159 году собирался противъ Галича и пр глашалъ къ союзу черниговскихъ князей, изъ Галича одна па тія прислала тайно къ нему грамоту, извѣщая, что есть лю недовольные Ярославомъ и готовые пристать къ Ивану; но бол шая часть Галичанъ оставалась вѣрна Ярославу. Галичане соед нились съ Волынцами и успѣшно содѣйствовали изгнанію и Кіева самого Изяслава. Когда Андрей, князь Владимира-Залѣ скаго, сталъ возвышаться и явно оказывать стремленіе къ гемоніи надъ князьями, галицкая политика измѣнилась и у не придерживалась сына Юрьева такъ, какъ нѣкогда отца, а н противъ, Галичане являются на сторонѣ Изяславича, оспарива шаго Кіевъ у суздальскаго князя съ Волынцами. Кажется, ч Галичане играли въ этихъ послѣднихъ междоусобіяхъ второст пенную роль, но тогда мѣстный характеръ ихъ сталъ обозн

ересъ всей Южно-русской Земли, — Галичъ посылалъ свою мощь. Такъ въ 1166 году Кіевляне, Полѣсчане и Волынцы своими князьями выходили изъ Канева для обереганія торго о пути купцовъ изъ Греціи (дондеже взыде Гречининъ и за никъ. Ип. Л., стр. 94),—и галицкая помощь находилась съ тими ополченіями южно-русскихъ земель.

Волынь раздробилась тогда на многія мелкія владѣнія: былъ й князь въ Луцкѣ, были свои князья—въ Бужскѣ, въ Дубро цѣ, Пересопницѣ. Одни княжества возникали, другія исчезали, оставляя большаго вліянія на народную жизнь, не измѣняя теченія. Но при раздробленіи Волынской и Польской Земель давалось единство Червоной Руси, и при большемъ паденіи ва, политическое значеніе Галича выказалось силою обстоя ьствъ, даже безъ задуманнаго плана.

Галичъ получилъ значеніе старѣйшаго города, и князь галиц , какъ будто силою обстоятельствъ, самъ доходилъ къ до инству старѣйшаго князя. Пѣвецъ Игоревъ, современникъ, ъ характеризовалъ Ярослава: *Галицкы осмомысле Яро вле! высоко сидиши на своемъ злотокованномъ столѣ; перъ горы угорскыи своими желѣзными плъкы, засту въ королеви путь, затворивъ Дунаю ворота, меча вре ы чрезъ облаки, суды рядя до Дуная. Грозы твоя по лямъ текутъ; отворяеши Кіеву врата, стрѣляеши съ ня злата стола за землями.* Ясно изъ этого, что совре ники считали галицкаго князя могущественнымъ. Галицкая ля, то есть принадлежавшая Галичу, была обширная и за очала въ себѣ плодородныя пространства по Днѣстру, Сану и уту до горъ. Дунайское устье было въ рукахъ Галича. Вѣроят Бессарабія и берега черноморскіе принадлежали ему, потому

общенію съ Дунаемъ и моремъ. Это способствовало торговлѣ
Югомъ. Кромѣ хлѣба, скота и кожъ, которые отпускала Чер
ная Русь, важнѣйшимъ туземнымъ продуктомъ была соль
Бакуты. На Черномъ морѣ у Галичанъ была пристань Олеш
при устьѣ Днѣпра; тамъ образовался складъ для торговл
Югомъ; оттуда товары шли по Днѣстру и снабжали города,
сто лежашіе одинъ за другимъ вдоль этой рѣки. Но положеніе
лицкой Земли въ отношеніи политической самостоятельности
ло очень опасно; двое сосѣдей каждочасно готовы были н
жить руки на Червоную Русь,—Поляки, уже издавна, то о
дѣвавшіе ею, то терявшіе ее, и Угры. Быть можетъ эти обс
тельства сближали Галичъ съ греческимъ міромъ; такъ од
царевичу греческому дали въ управленіе нѣсколько город
Червонорусской Земли.

Очевидно, что для поддержанія самобытности, Галицкая
должна была вступить въ болѣе тѣсное единство съ осталь
Южною-Русью, чтобъ взаимными силами охранить себя. Т
ніе обстоятельствъ вело къ этой связи. Жизнь народная под
галась опасности наравнѣ съ политическою самобытностію.
лицкая Земля при первой возможности должна быть стать
стомъ столкновенія нѣсколькихъ враждебныхъ силъ,—теат
войны, а тогда плохо было жителямъ того края, куда сойд
драться между собою народы. Единовластный принципъ б
тогда чрезвычайно слабъ. Князь галицкій былъ соверш
княземъ по старо-славянской идеѣ. Завоеваніе, какъ видно,
снулось слишкомъ мало и непрочно Хорватовъ. Князья, пра
шіе Галичемъ, были избираемы и зависѣли отъ вѣча; пол
кочевыхъ ордъ были отъ него далѣе, чѣмъ отъ Кіева; смѣш
съ тюркскими племенами и въ десятую долю не доходило д
степени, какъ въ Кіевѣ; народность оставалась болѣе нен
шимою. Отъ этого и древнія начала свободы удержались

идѣть, что понятіе о князѣ въ Червоной Руси никакъ не доодило даже до первыхъ признаковъ царственнаго значенія и граничивалось значеніемъ его какъ предводителя войска и праителя, совершенно зависящаго отъ вѣча. Галичане были судьяи дѣйствій своего князя, какъ политическихъ, такъ и домашихъ. Прежде было сказано, какъ по смерти Володимирка, Яроавъ хотѣлъ мириться съ Изяславомъ Мстиславичемъ и говъ былъ исполнить клятву, данную отцомъ, но Галичане не озволили ему отдавать захваченныхъ городовъ. Ярославъ былъ ависимъ и въ семейныхъ дѣлахъ. Онъ поссорился съ женою, зялъ себѣ любовницу и прижилъ отъ послѣдней сына, Олега. нягиня съ державшими ея сторону боярами убѣжала съ сыномъ ь Польшу. Галичане лишили своего князя свободы, перебили го пріятелей и сожгли любовницу, воротили княгиню и привели князя своего къ кресту, *яко ему имѣти княгиню въ праву*. Черезъ два года снова убѣжалъ сынъ Ярослава въ Луцкъ; а этотъ разъ Ярославъ нанялъ Ляховъ за 3,000 гривенъ серебра и принудилъ луцкаго князя отпустить отъ себя немилаго ына, Владимира. Вотъ и здѣсь, какъ уже видѣли мы въ Кіевѣ, осѣдство чужеземцевъ и возможность приводить иноземные олки могли доставлять князьямъ возможность дѣйствовать по воимъ видамъ, вопреки народному желанію. Видно, что въ Гаичѣ Ярославъ мало могъ найдти приверженцевъ, когда обратился къ иноземной помощи. Безъ сомнѣнія, это вмѣшательство ужеземныхъ полковъ, приводимыхъ княземъ, должно быть одимъ изъ элементовъ, разрушительно дѣйствовавшихъ на единтво и саморазвитіе народнаго духа. Сынъ Ярославовъ, преслѣуемый отцомъ, переходилъ отъ князя къ князю и сдѣлался хъ игрушкою, такъ что они одинъ другому уступали его и говы были отдать его отцу, когда нуждались въ союзѣ съ нимъ,

распоряженіе,—они уступили; но по смерти Ярослава, Олега выгнали и посадили Владимира. Черезъ годъ, Владимира, за пьянство и развратное поведеніе, выгнали и призвали Романа волынскаго. Владимиръ ушелъ къ Уграмъ, но король угорскій, вмѣсто того, чтобъ помогать ему, засадилъ его въ башню, а въ Галичѣ посадилъ своего сына. Романъ принужденъ былъ бѣжать съ толпою Галичанъ.

Такъ Червоная Русь подпала подъ власть иноплеменниковъ. Состояніе народа въ это время выказывается изъ словъ польскаго лѣтописца: Угры перебили много Галичанъ, противныхъ новому порядку, раздали имѣнія и должности своимъ, отстраняя Галичанъ. Галичане вездѣ были угнетены, порабощены, унижены (Dlug, 3, VI). Владимиръ, убѣжавши изъ башни и скитаясь по Германіи, пришелъ, наконецъ, въ отечество и съ шайкой удальцовъ дѣлалъ раззоренія въ предѣлахъ Червоной Руси и въ Польшѣ. Эта разбойничья шайка насиловала дѣвицъ и женщинъ, не щадила маленькихъ дѣтей, убивала священниковъ въ священныхъ одеждахъ во время богослуженія (Cadlub., гл. 1). Лѣтопись русская говоритъ: *у мужей Галикыхъ почаша отъимати жены и дщери на постелъ къ себѣ, и въ божницахъ почаша кони ставляти* (Ип. Л., 138). Между тѣмъ въ Галичѣ образовалась партія, находившая себѣ выгоду въ иноземномъ владычествѣ. Явилась другая, призывавшая сына берладникова, Ростислава. Король, чтобы держать тверже свою власть, отвелъ въ Угрію родственниковъ знатнѣйшихъ фамилій, и они теперь должны были по неволѣ стоять за него. Партія болѣе смѣлая, хотѣвшая, при помощи Иванова сына, освободиться отъ чуждаго ига, привела изгнанника; но такъ какъ Угровъ было много, то отъ Ивана отступили; брошенный, онъ былъ взятъ въ плѣнъ, и Угры приложили смертное зеліе къ

вительно, если Владимиру явилось много помощниковъ на
ицкой Землѣ. И это облегчило ему водвориться на столѣ га-
цкомъ. Королевичъ долженъ былъ удалиться, и Галичане
дѣли, что имъ трудно отдѣлаться отъ притязаній инозем-
хъ войскъ, если онѣ уже разъ объявились; надобно было
кать сильной опоры; и Галичъ долженъ былъ, по видимому, на-
ъ измѣнять прежнее свое направленіе — удержать самобыт-
сть, и войдти въ тѣснѣйшую связь съ русскимъ міромъ. До
ъ поръ Галичане были противниками суздальскихъ князей;
ерь Владиміръ послалъ къ Всеволоду искать покровительства
ризнавалъ его старѣйшинство. Романъ, разъ уже призван-
й на княженіе, непріязненно смотрѣлъ на Владимира, и когда
сорился съ Рюрикомъ, то Владимиръ съ Галичанами своей
тіи опустошилъ принадлежавшія волынскому князю Земли
ло Перемышля.
Наконецъ умеръ Владимиръ. Тогда Романъ, оказавшій боль-
благодѣянія Казимиру польскому (потому что возстановилъ
на престолѣ, котораго послѣдній лишился было, когда до-
вилъ Владимиру власть въ Галичѣ), сдѣлался галицкимъ кня-
ъ при помощи Казимира. Противъ него была до того озлоб-
ная партія, что просила польскаго короля присоединить луч-
Галичъ къ Польшѣ, и такимъ образомъ рѣшалась лучше по-
ять независимость, чѣмъ имѣть такого князя. Это были
оброжелатели Романа. Казимиръ слишкомъ много обязанъ
лъ Роману, чтобъ согласиться на выгодное предложеніе, и
итомъ его дѣлала одна только партія; была и другая, против-
и сильнѣйшая. Романъ, сдѣлавшись княземъ, по извѣстіямъ
ьскимъ, дѣлалъ варварства надъ галицкими боярами: онъ
зарывалъ живыми въ землю, разносилъ по членамъ, съ
выхъ сдиралъ кожи, разстрѣливалъ стрѣлами, сожигалъ

польское извѣстіе, если справедливо, то во всякомъ случаѣ п
казываетъ, что дѣло было не романовой личности, а романов
партіи. Романъ не могъ дѣлать такихъ жестокостей, еслибъ
опирался на чемъ нибудь. Онъ не могъ опираться на безсм
сленномъ повиновеніи, потому что достоинство князя не мог
еще усвоить такого значенія, чтобъ народъ безропотно оправд
валъ все, что только вздумаетъ князь. Онъ не опирался на ч
жую власть, потому что не побоялся вскорѣ нарушить сою
свой съ Поляками: слѣдовательно, онъ, дозволяя себѣ жест
кости, долженъ былъ опираться на сильную партію, котора
чрезъ посредство князя, удовлетворяла своимъ враждебнымъ о
ношеніямъ къ противнымъ партіямъ. По крайней мѣрѣ, у Р
мана должна была быть сильная партія: это показываетъ у
то, что по смерти его она сгруппировалась около его вдовы
малолѣтныхъ его сыновей. Въ 1201 году Романъ былъ уби
въ сраженіи съ Поляками, съ которыми поссорился, не смот
на прежнюю тѣсную дружбу и взаимныя услуги. Тогда въ Г
личѣ открылось раздолье страстямъ и произошло запутанн
столкновеніе и своихъ внутреннихъ, и внѣшнихъ стремленій.

Развитіе народной свободы необходимо должно было прои
вести возвышеніе однихъ предъ другими и образованіе сильна
класса. Власть и сила находились въ рукахъ бояръ. Бояре г
лицкіе не составляли, въ строгомъ смыслѣ слова, аристократі
замкнутое сословіе, совокупность фамилій съ наслѣдственны
предразсудками и наслѣдственнымъ сознаніемъ фамильных
правъ. Подъ именемъ бояръ, какъ и вообще въ русскомъ мір
въ Галичѣ еще болѣе, разумѣлись люди богатые, владѣльцы з
мель; теченіемъ обстоятельствъ, умѣньемъ ими пользоватьс
для своего возвышенія, пріобрѣли они силу и вліяніе, и так

*клонистася, Доброславу же рекшу: вдахъ има Коло-
ію* (Ип. Л., 179). Они возвышались, пользуясь смутными
стоятельствами. Благодаря безпрестаннымъ смутамъ, уси-
лся въ Червоной Руси боярскій элементъ, особенно во время
утъ, происходившихъ послѣ смерти Романа. Каждый претен-
нтъ старался набрать себѣ союзниковъ и раздавалъ пособни-
мъ, принявшимъ его сторону, въ галицкой землѣ города
прія (Данило) *землю Галичскую и розда городы бояромъ
воеводамъ, и бѣіаше корма у нихъ много.* Ип. Лѣт.,
3). Такой счастливецъ возводилъ свою родню и пріятелей и
жившихъ ему, и составлялъ около себя *чадь*. Они владѣли
млями и управляли городами. Народъ страдалъ отъ ихъ про-
вола. Доброславъ, *вшедъ въ Бакоту, все Понизье прія
ъ княжа повелѣнія*; *Григорьи же Васильевичъ собѣ
рную страну Перемышльскую мышляше одержати, и
сть мятежъ великъ въ землѣ и грабежъ отъ нихъ* (Ип.
, 179). *Послаху исписати грабительство нечестивыхъ
яръ* (ibid.). Они между собой враждовали; каждый возвышал-
на счетъ другаго, и каждый хотѣлъ оторвать у другаго до-
яніе, чтобъ улучшить свое. Этою то враждебностію, какъ
мѣчено выше, объясняются тиранства князей Владимира и
мана надъ своими противниками; партія съ своей стороны
тѣла утвердиться подъ знаменемъ своего князя, а потому и
джигала его на уничтоженіе противниковъ. Хотя стеченіе об-
оятельствъ во многомъ благопріятствовало тому, чтобъ Га-
чъ сдѣлался центромъ соединенія Южной-Руси, но этому пре-
тствовалъ также духъ жителей, подъ тѣми же обстоятель-
вами развившійся необузданнымъ стремленіемъ лицъ къ воз-

ную ступень, усвоившую за ними это названіе, не ду
объ общемъ дѣлѣ, и потому находилось много такихъ, что п
ставали къ Уграмъ и возбуждали ихъ на отечество,—другіе
водили Поляковъ, третьи—такого-то и такого-то князя, и
игравшая сторона возносила этихъ князей. Когда они замѣ
ли, что князь не проченъ, то спѣшили приставать къ дру
партіи и къ другому князю, и часто случалось, чтобъ зара
упрочить себя, подвигали враговъ на тѣхъ, которыхъ сами п
звали. Естественно, значеніе князя упадало болѣе и бол
князь не окружался никакимъ аттрибутомъ могущества; онъ
стоянно дѣйствовалъ по указанію бояръ (совѣтомъ), и какъ
яре жили между собою въ несогласіи, то безпрестанно попада
впросакъ; надобно было угодить однимъ—значитъ приходил
раздражать другихъ. Какъ обращались съ князьями, можно
дѣть изъ того, что *Данилу въ пиру веселящуся одинъ о*
тѣхъ безбожныхъ бояръ лице зали ему чашею (Ипат.
171). Романъ, видно, не успѣлъ перемучить всѣхъ своихъ п
тивниковъ; можетъ быть изъ его благопріятелей стали прот
ники,—только жена его съ дѣтьми должна была удалить
Призвали дѣтей Игоря сѣверскаго и посадили одного въ Га
чѣ, а другаго въ Звенигородѣ. Заправлялъ этимъ призваніе
Володиславъ, конечно думавшій воспользоваться новыми княз
ми для себя. Потомъ выгнали вдову Романа изъ Владими
Тамъ посадили третьяго Игоревича, котораго перевели въ П
ремышль. Скоро, однако, призванные князья совершенно зак
жились въ этомъ омутѣ; бояре поджигали ихъ однихъ на д
гихъ, старались вооружить князей на другихъ бояръ, тѣ и д
гіе сносились съ Уграми, съ Поляками, а нѣкоторые хотѣ
жить независимо. Между тѣмъ съ Игоревичами пришли и св
мужи и, конечно, отчасти при ихъ содѣйствіи, съ помощію н

челѣ ихъ былъ Володиславъ. Когда они съ помощію подступ-
ли къ Перемышлю и приглашали жителей сдаться и выдать
оревича Святослава, то говорили: *братья, почто смущае-*
ěся? не сіи ли избиша отци ваши и братью вашю, а
ньи имьніе ваше ризграбиша и дщери ваша даша за ра-
ваша, а отчествіи вашими владьша иніи пришельци?
пат. Л., 158). Это мѣсто, характеризуя способъ насилія то-
времени, указываетъ, что съ Игоревичами прибыли Сѣверцы
они то поставили себя въ положеніе иноземцевъ къ Галича-
мъ. Не только Угры были тогда вызваны боярами. Когда Во-
диславъ съ братіею бѣжали въ Угры, другіе ушли къ Поля-
мъ и призывали ихъ на помощь, третьи—въ Бѣлзъ, гдѣ кня-
лъ удѣльный князь Всеволодъ, четвертые въ Пересопницу на
лынь. Игоревичи съ своей стороны закликали Половцевъ. Та-
мъ образомъ въ Червоной Руси явились раззорительныя пол-
ща иноземцевъ. Можно представить себѣ, какъ тяжело для
ссы народа должна была отзываться эта трагедія. Дѣло Иго-
вичей было проиграно, несмотря на Половцевъ; князья были
нты въ плѣнъ. Бояре владимирскіе и галичскіе—на челѣ пер-
хъ Вячеславъ, на челѣ другихъ Володиславъ—рѣшились на-
нецъ принять себѣ княземъ Данила, сына Романова, тогда
вшаго еще дитятею. Его посадили на столѣ въ церкви Бого-
дицы, въ Галичѣ. Трое изъ Игоревичей, — Романъ, Свято-
авъ и Ростиславъ, взятые въ плѣнъ Уграми,—были выпро-
ены Галичанами на свой судъ и повѣшены. Фактъ оригиналь-
й, показывающій, что въ Червоной Руси родъ князей не счи-
лся уже выше обыкновенныхъ родовъ и жизнь ихъ подлежала
щему суду народному. Значеніе Рюрикова рода видимо упало.

княжитися (1208—1209). Угорскій король поспѣшилъ в
пользоваться новымъ порядкомъ и обобралъ Володислава и
пріятелей, съ которыми непремѣнно долженъ былъ Володисла
раздѣлить свою власть, такъ что товарищъ его, Судисла
весь въ *злато пременися*, т. е. откупался отъ венгерскаго
роля. Володиславъ торжественно *сѣдъ на столѣ*. Так
образомъ, княжеское достоинство выступило изъ рюрикова ро
этимъ, казалось, удѣльный укладъ начиналъ новый поворот
онъ возникалъ прежде всего въ Галичѣ, — тамъ подавали п
мѣръ; тамъ стали князей казнить смертью, не обращая вни
нія на ихъ княжеское достоинство; тамъ стали принимать ос
не отъ рюрикова рода. Почти можно, по этому, предвидѣть, к
бы разыгралась исторія удѣльнаго уклада безъ тѣхъ обст
тельствъ, которыя способствовали единовластію. Русь возв
тилась бы къ порядку, существовавшему до призванія Ва
говъ, то есть у разныхъ народовъ въ разныхъ Земляхъ б
бы свои князья, свои вѣча, не связанныя уже единствомъ к
жескаго рода.

Но это новое явленіе, возникновеніе новыхъ родовъ на
сто единаго княжескаго, уже втеченіе вѣковъ освятившаго д
вностію свое званіе въ глазахъ народа, встрѣчено было сос
ними князьями и Поляками не отрадно. Напали Поляки; и
тяжкія посѣщенія были такъ непріятны, что народъ гото
былъ повиноваться скорѣй Володиславу, чѣмъ иноземцамъ. Н
конецъ, послѣ непродолжительныхъ сумятицъ, Земля Галиц
подпала подъ власть иноплеменниковъ. Лестько польскій пе
дѣлилъ ее съ Уграми. *Не есть лѣпо боярину княжити*
Галичѣ (Ип. Сп., 160),—говорилъ онъ,—*но поими дще*
мою за сына своего Коломана и посади въ Галичи. Гали
достался Уграмъ. Въ немъ посаженъ Коломанъ. Перемышль д
стался Лестьку. Но явился внезапно удалой Мстиславъ, боре

нашей автонися фиял прегордый,—говорившій поговорку: «одинъ камень—много горнцевъ побиваетъ»,—былъ взятъ въ плѣнъ, Мстиславъ сдѣлался княземъ галицкимъ. Но не утишилась Земля. Александръ, князь бѣльзскій, не ладилъ съ Даниломъ, княжившимъ во Владимирѣ; народъ въ Бѣльзской Землѣ пилъ тогда горькую чашу: «поплѣнена бысть около Бѣльза и около Червена Даниломъ и Василькомъ и вся Земля поплѣнена бысть; бояринъ боярина плѣнивша, смердъ смерда, градъ града, яко же не остатися ни единой вси неплѣненѣ (Ипат. Сп. стр. 163). Потомъ чрезъ два года Александръ бѣльзскій настроилъ Мстислава Удалаго противъ зятя Данила. Послѣдній призвалъ Поляковъ на помощь: *Данилу же князю воевавшю съ Ляхи землю Галичьскую и около Любачева, и плѣни всю землю Бѣльзеськую и Червеньскую даже до оставшихъ Васильку князю многы плѣны пріемшю стада коньска и кобылья* (Ип. Сп., 165). Князья вскорѣ помирились; о послѣдствіяхъ, какія имѣлъ народъ отъ этого мимошедшаго облака между тестемъ и зятемъ, никто не думалъ. Отважный, прямой характеръ Мстислава Удалого никакъ не могъ сладить съ извилистыми казнями бояръ: одни ему совѣтовали то, другіе иное,—онъ не имѣлъ рѣшимости Романа и одного изъ своихъ враговъ только изгналъ. По совѣту бояръ, онъ отдалъ дочь за угорскаго королевича, управлявшаго Понизьемъ, и самъ долженъ былъ удалиться изъ Галича. Бояре не захотѣли его; нашлась партія, предавшая отечество снова Träумъ, потому что надѣялась возвыситься.

Время 1226 — 1237 было запутанное для Южной Руси. Князья шли одинъ на другаго, ссорились, мирились, опять ссорились. Данило стремился къ покоренію себѣ всей Волыни; кромѣ Владимира, Луцка, Черностава, — уже Пересопница и Берестье тогда были въ его рукахъ. Пошли на него Кіевляне, Чер-

и все имущество было расхищено,—таковъ былъ обычай: имущество тѣхъ, кто навлекъ на себя месть или кару народну предавалось разграбленію. Самъ Судиславъ, въ виду народ бѣжалъ съ королевичемъ; въ него кидали каменьями и кричал «изыди изъ града, мятежниче земли». Данило отпустилъ бе преслѣдованія королевича, помня прежнюю дружбу съ отце его. Лишившись всего, сверженный съ своего величія, Суд славъ побудилъ короля Бѣлу явиться въ Русь «въ тяжцѣ». Богъ послалъ на него архангела Михаила, который отвори небесныя хляби: угорскія лошади тонули, грязли и пада Угры подступили къ Галичу. Но у Данила были Половцы Б барсовы. Днѣстръ разлился и съигралъ «игру злу» Უграмъ, та что Უграмъ было плохо и запасы у нихъ погнили; они умира съ голода. Удалилась угорская рать. Но на слѣдующій г (1230) партія бояръ, враждующая съ Даниломъ, составила говоръ умертвить Данила и Василька и возвести на столъ кня бѣльзскаго, Александра, ихъ двоюроднаго брата. Одинъ и изъ бояръ, Филиппъ, устроилъ пиръ въ Вишнѣ и звалъ т князей-братьевъ съ этой коварной цѣлью. Но тысяцкій Де янъ предупредилъ ихъ. Князья ополчились на Александ Александръ призвалъ Угровъ. Данило опять лишился Гали

Въ 1234 г. одинъ изъ бояръ, придерживавшійся партіи уг ской, бывшій у короля воеводою, по имени Глѣбъ Зеремѣевич перешелъ на сторону Данила. Королевичъ, Судиславъ и тыс скій Дьянишъ съ королевскою партіею заперлись въ Галич Когда Данило подошелъ къ Галичу, королевичъ умеръ и Дан овладѣлъ Галичемъ; но князь луцкій Володимиръ пригласи его воевать противъ черниговскихъ князей. Галичане опус

икова рода, но бояре, сдѣлавшіеся владѣтелями. Данило счастливо привелъ Торковъ и разбилъ Галичанъ. Болоховскіе князья были схвачены и приведены плѣнными во Владиміръ. Однако, новая Михаилова партія, посадивши у себя Михаила въ Галичѣ, заключила въ то же время союзъ съ Конрадомъ польскимъ и призвала Половцевъ, для новыхъ раззореній. Данило до поры до времени долженъ былъ уступить и удовольствовался тѣмъ, что Михаилъ и сынъ его Ростиславъ отдали ему Перемышльскую Землю въ управленіе. На сторонѣ Михаила были Поляки; но Данило отстранилъ польское союзничество съ Михаиломъ, тѣмъ, что поднялъ на Конрада Литву; Михаилъ отнялъ у Данила уступленный Перемышль, и самъ отправился въ Кіевъ, а въ Галичѣ оставался сынъ его Ростиславъ. Тогда Данилъ заключилъ союзъ съ Уграми, прежними своими врагами. Данило подступилъ къ городу Галичу. Галичанамъ надоѣли смуты и безпрерывныя перемѣны власти. Они собрались на вѣче и избрали Данила княземъ. Епископъ Артемій и дворскій Григорій стали было противиться, но увидѣли, что всѣ желаютъ Данила и сами отправились къ нему съ поклономъ.

Данило объявилъ противникамъ своимъ примиреніе и не сталъ никого преслѣдовать. Прежніе князья, да и самъ Данило, едва ли могли бы рѣшиться не послѣдовать здѣсь голосу своей партіи, и всякая партія всегда требовала мести, ибо цѣль ея была занять мѣсто тѣхъ, которые ей враждовали. Но на этотъ разъ не партія, а большинство народа было на сторонѣ Данила.

Время княженія Данила не могло благопріятствовать спокойному теченію народной жизни, не смотря на внѣшній признакъ

отдѣлаться легко, и послушались; Татары всѣхъ перебили: та
ковъ у нихъ былъ обычай — обманывать и истреблять вра
всѣми средствами. Взятъ былъ Каменецъ, взятъ Изяславл
взятъ былъ Володимиръ-Волынскій, взятъ, наконецъ, и Галичъ
Современникъ не распространяется въ подробностяхъ взятія г
родовъ, но городовъ этихъ было много—*имже нѣсть числ*
а о судьбѣ жителей лѣтописецъ повѣствуетъ очень кратко, н
довольно выразительно и понятно: *изби и не щадя*. Впрочемъ
города кажется не были сожжены, и вообще бѣдствіе, постигше
жителей Червоной Руси, захватило меньшую массу народонасе
ленія, чѣмъ въ иныхъ земляхъ Руси, потому что тысячскі
Даниловъ, Димитрій, подружившійся съ Татарами въ Кіевѣ, п
буждалъ ихъ скорѣе выходить въ Угрію, предупреждая Баты
что, въ случаѣ промедленія, Угры успѣютъ собраться съ силам
и дадутъ отпоръ: *Земля та есть сильна, сберутся на тя и н*
пустять тебе въ землю свою (Ип. л. 178). Народъ оставлял
свои домы и прятался въ лѣсахъ и горахъ. Самъ Данило убѣ
жалъ въ Польшу и переждалъ татарское прохожденіе въ Судомирѣ

Между тѣмъ, пока Татары были въ Угріи, Ростиславъ
сынъ черниговскаго князя, сдѣлался орудіемъ противной Д
нилу партіи; около него собралась толпа искателей, думав
шихъ, по обычаю, возвыситься при всякой перемѣнѣ; союзни
ками его были и бологовскіе князья, уже выпущенные Даниломъ
изъ плѣна. Лѣтописецъ намекаетъ, что они попадались (вѣр
ятно послѣ того, какъ были плѣнены Даниломъ) въ плѣнъ П
лякамъ, но Данило и Василько освободили ихъ. Эти князья т
готились претензіями, какія оказывалъ на нихъ князь Червоно
Руси, и потому приняли татарское нашествіе за удобный случа

рону его приняли также другіе сильные владѣтели, бояре или имѣвшіе свои земли въ Червоной Руси, или получившіе въ управленіе города и смотрѣвшіе на управляемые ими края, какъ на свою собственность. Ростиславъ около семи лѣтъ боролся съ Даниломъ, но постоянно успѣхъ оставался на сторонѣ послѣдняго, хотя за Ростислава были и Угры и Ляхи. Наконецъ въ 1249 г. Данило окончательно побѣдилъ Ростислава, въ кровопролитной битвѣ на р. Санѣ, разбивъ помогавшихъ ему Угровъ и убивъ угорскаго бана Фила (прегордаго Филю); Ростиславъ бѣжалъ, и не возвращался болѣе, получивъ удѣльное княжество въ Мачвѣ, на берегахъ Савы. Раздраживши и Угровъ и Поляковъ партіи Лестьковыхъ дѣтей, Данило находился въ такомъ положеніи, что надобно было ему держаться Татаръ, чтобъ по крайней мѣрѣ страхомъ ихъ помощи удержаться противъ западныхъ своихъ сосѣдей. И онъ выбралъ удачно. По требованію татаръ онъ пріѣхалъ въ Переяславль, гдѣ уже поселились постоянно Татары. Онъ долженъ былъ ѣхать къ Куремсѣ, предводителю татарской орды, кочевавшей въ Южной Руси, а потомъ на Волгу къ Батыю, потѣшилъ хана тѣмъ, что поклонился, по его требованію, кусту и согласился, въ угоду повелителю, пить кобылій кумысъ. Видно, что въ Южной Руси это униженіе поражало сильнѣе умы и сердца, чѣмъ подобное въ сѣверной съ тамошними князьями. *О злѣе зла честь Татарская! Данилови Романовичю, князю бывшу велику, обладавшу Рускою землю, Кіевомъ и Володимеромъ и Галичемъ со братомъ си инѣми странами: нынѣ сѣдитъ на колѣну и холопомъ называеться, и дани хотятъ, живота не чаеть и грозы приходятъ* (Ип. л. 185). Какъ ни обидно было такое униженіе

зависѣла отъ столкновенія побужденій, отъ случая — есл
можно допустить это слово. Право было одно — воля массы
иногда она страдательно принимала что ей давалось; но все-так
принципа другаго не было, кромѣ согласія или непротиводѣйстві
массы. Теперь это право — была власть завоевателей. Съ это
го утвержденія власти Данила надъ Червонорусскою и Волын
скою Землями начинается господство единодержавнаго прин
ципа въ Южной Руси, который впослѣдствіи перешелъ въ рук
литовскихъ обрусившихся князей и, послѣ долгихъ колебаній с
старымъ удѣльновѣчевымъ, выработалъ государство подъ име
немъ Великаго Княжества Литовскаго.

Періодъ отъ принятія христіанства до нашествія Татаръ дл
Южной Руси, до извѣстной степени, можетъ назваться періо
домъ умственной культуры. Христіанство разширило кругъ по
нятій, сообщило новые взгляды, ввело книжность. Сближеніе с
Византіею знакомило русскихъ съ пріемами такого общества
которое было самымъ образованнымъ въ тогдашнемъ христіан
скомъ мірѣ. Южная Русь не была отрѣзана и отъ Запада. Брач
ные союзы князей съ домами королей шведскихъ, нѣмецкихъ
французскихъ, венгерскихъ и польскихъ указываютъ на близ
кія и частыя сношенія Кіева съ Западною Европою. Еще въ т
времена не укоренилась религіозная непріязнь къ западной церк
ви; Греки не безъ труда старались насѣлить ее. Кіевъ былъ та
кой городъ, гдѣ многое можно было узнать и увидѣть, тамъ был
средоточіе торговли; много было въ Кіевѣ купцовъ, бывавших
въ далекихъ сторонахъ. Веніаминъ Тудельскій встрѣчалъ их
не только въ Константинополѣ, но въ отдаленной Александрі
кто странствовалъ ради торговли, а кто изъ религіозныхъ цѣ
лей;—во всякомъ случаѣ въ Кіевѣ не мало было такихъ, кото

Ярославичъ, отецъ Мономаха. Изъ лѣтописцевъ намъ извѣстно, что Владиміръ, креститель Руси, и сынъ его Ярославъ заводили училища, а послѣдній и книгохранилище; Ярославъ собиралъ къ себя грамотныхъ людей, приказывалъ имъ списывать книги, другимъ поручалъ дѣлать переводы съ греческихъ. Мы не можемъ сказать—какой процентъ жителей пользовался тогда этими средствами просвѣщенія, но видимъ, что въ Кіевѣ были люди, по тогдашнему времени, образованные, что тамъ существовала литературная и умственная жизнь, а чтеніе пользовалось высокимъ уваженіемъ. Достойно замѣчанія сужденіе лѣтописца, который, прославляя Ярослава за его покровительство книжности, сравниваетъ его заслуги съ заслугами самаго Владиміра, крестившаго русскій народъ. Владиміра онъ уподобляетъ вспахавшему ниву, а Ярослава—сѣятелю. «Велика польза отъ книжнаго ученія»—разсуждаетъ лѣтописецъ—«книги указываютъ, поучая, путь покаянія, въ книжныхъ словесахъ мы обрѣтаемъ мудрость и воздержаніе; книги—это рѣки, наполняющія вселенную, источникъ мудрости, неисчетная глубина; книги насъ утѣшаютъ въ печали». Здѣсь лѣтописецъ, восхваляя книги, разумѣетъ, будучи самъ духовнымъ лицомъ, книги религіознаго содержанія. Естественно, что, пришедши къ намъ вмѣстѣ съ религіею, книжность должна была быть преимущественно религіозною и болѣе переводною и подражательною. Знакомство съ византійскимъ міромъ внесло къ русскимъ съ перваго раза множество переводовъ съ греческаго; древняя переводная русская литература чрезвычайно богата, хотя, къ сожалѣнію, не всегда можно въ точности опредѣлить: относится ли тотъ или другой переводъ къ этому періоду, такъ какъ очень многіе сохранились только въ позднѣйшихъ спискахъ, и такъ какъ, кромѣ того,

нія, болѣе или менѣе составлявшія подражаніе греческимъ образ-
цамъ. Читая духовныя поученія того времени, какъ напримѣръ
Иларіона или Кирила Туровскаго, мы видимъ такіе литератур-
ные пріемы, которые показываютъ въ авторахъ подготовку вос-
питаніемъ, навыкъ размышлять и передавать мысли въ строй-
номъ порядкѣ, значительный запасъ свѣдѣній и знакомства с-
произведеніями греческой духовной письменности, искусств-
краснорѣчія, явную заботливость объ изяществѣ выраженія-
этими качествами сочиненія до-татарскаго періода отличаютс-
отъ сочиненій позднѣйшаго времени, обличающихъ, сравнител-
но съ первыми, скудость мысли и свѣдѣній, отсутствіе художе-
ственности. Подобное можно сказать и о лѣтописяхъ; та част-
нашихъ лѣтописныхъ повѣствованій, которая относится къ ю-
въ до-татарскій періодъ, при всѣхъ своихъ недостаткахъ, отли-
чается большею стройностію въ повѣствованіи, чѣмъ сѣверны-
и послѣдующія. Въ особенности же выше всего оказывается пер-
воначальная лѣтопись, обыкновенно неправильно называема-
Несторовою; при изложеніи болѣе толковомъ и живомъ, она пред-
ставляетъ для читателя гораздо болѣе занимательности, чѣм-
даже продолжители ея, писавшіе о событіяхъ, происходившихъ
на югѣ послѣ Мономаха.

Но ни что столько не говоритъ о литературной культурѣ это-
го періода, какъ неоцѣненное Слово о Полку Игоря. Здѣсь м-
видимъ уже сочиненіе не религіозное, а свѣтское, поэтическо-
Оно совершенно своеобразно; тутъ нѣтъ уже византизма, тут-
все родное, русское. Неизвѣстный по имени авторъ этого про-
изведенія былъ человѣкъ образованный по своему времени. Он-
имѣетъ понятіе о томъ, что значитъ пѣть не въ смыслѣ про-
стого пѣнія о чемъ нибудь, а въ смыслѣ поэтическаго творч-

ъ могъ народными, черпаетъ свои вдохновенія изъ общенарод-
ыхъ русскихъ стихій. Онъ явно принадлежитъ къ дружинни-
амъ, къ той части народа, которая, находясь въ лучшихъ усло-
яхъ, имѣла болѣе средствъ къ саморазвитію, но онъ чуждъ
ѣхъ дурныхъ качествъ, которыя отличали нерѣдко дружинни-
овъ; онъ не сторонникъ ни той, ни другой стороны, ни той ни
ругой княжеской вѣтви, даже ни той или другой Земли; онъ
икому изъ русскихъ не врагъ; онъ не Галичанинъ, не Кіе-
янинъ, не Черниговецъ, не Полочанинъ—онъ русскій чело-
ѣкъ въ самомъ обширномъ смыслѣ этого слова, хотя въ немъ
е видно и тѣни того насильственнаго объединенія Руси, кото-
ое въ послѣдующіе вѣка было рычагомъ всей русской исторіи;
ынъ своего вѣка, онъ не могъ дойдти до такихъ идей; онѣ дол-
ны были оставаться ему чуждыми даже и потому, что онъ былъ
лишкомъ русскій душою, а всякое насильственоое объединеніе
ребуетъ привязанности къ одной части болѣе, чѣмъ къ цѣло-
у;—но болѣе всего онъ былъ поэтъ, пѣвецъ Руси, ея славы,
ѣдствій и горестей, добродушный, увлекающійся; все, до чего
нъ касается, принимаетъ у него поэтическую окраску, но не
ужую, не заимствованную, а свойственную духу своего народа
своего вѣка. Онъ былъ не первый и не послѣдній въ своемъ
одѣ; онъ самъ воспоминаетъ о Боянѣ соловьѣ старомъ времени,
тличавшемся роскошнымъ творчествомъ— замышленіемъ—и
олго жившемъ въ памяти потомковъ. Галицкая лѣтопись уже
озже того времени, когда могъ писать свое слово пѣвецъ Иго-
я, упоминаетъ о другомъ пѣвцѣ — словутномъ Митусѣ, на-
лекшемъ на себя гнѣвъ князя Данила тѣмъ, что когда-то пре-
кде не захотѣлъ пѣть предъ нимъ. Нѣтъ сомнѣнія, что такихъ
ѣвцовъ было не три только намъ извѣстныхъ; ясно, что во
кусѣ тогдашняго времени были произведенія историческаго
поса; образовалась особая поэтическая литература, свѣтская,

ховно-религіозной, но отчасти стояла въ разрывъ съ нею. Тогд
какъ духовные, распространяя христіанство, желали уничто
жать всякіе остатки язычества, свѣтскіе поэты обращались к
этому язычеству, какъ къ источнику своего вдохновенія. Пѣ
вецъ Игоря не страшился называть вѣтры стрибоговыми вну
ками, ни русскій народъ потомствомъ Даждъбога, хотя, конеч
но, не вѣрилъ въ языческихъ боговъ. Въ его твореніи нѣт
вовсе церковности, кромѣ слова аминь, поставленнаго, вѣро
ятно, не имъ, потому что оно поставлено не кстати; но онъ вс
таки христіанинъ: его взглядъ на совокупность Руси, его же
ланія единенія, согласія, его грусть о междоусобіяхъ въ Русско
Землѣ—могли, какъ намъ кажется, при тогдашнихъ условіяхъ
возникнуть только подъ вліяніемъ христіанства, да и самая ег
литературная образованность могла быть имъ получена тольк
при христіанскомъ и болѣе или менѣе церковномъ воспитані
Между тѣмъ его поэтическій талантъ отрѣшался отъ всего за
имствованнаго, весь ушелъ въ свою народность; въ художе
ственномъ произведеніи этого поэта вмѣстилось то, что онъ
могъ получить только отъ своего народа — народныя древні
вѣрованія, преданія, любимый способъ выраженія. Таковы, п
духу, вѣроятно, были всѣ тогдашнія поэтическія произведенія
невознаградимо для насъ потерянныя: то были не подражані
византизму, а самобытныя явленія русскаго духа. Поэзія язы
чества была своя, родная; она продолжала существовать и раз
виваться, переходя изъ области вѣры въ область изящной ли
тературы, художественнаго слова. Это было естественно пр
тѣхъ условіяхъ, при какихъ вошло къ намъ православіе, пр
томъ преобладаніи аскетическаго элемента, которое, умножая
монастыри, оставляло, за ихъ стѣнами, грѣшный міръ самому
себѣ, связывая его только внѣшними признаками съ религіею
Неудивительно, что въ Словѣ о Полку Игоря находили много

деревѣ, птицѣ, камнѣ, но не въ раѣ и не въ адѣ; также
іно и пѣвецъ Игоря, упоминая объ умершихъ, заставляетъ
нимъ унывать цвѣты и дерево преклоняться съ тугою къ
лѣ, но не напутствуетъ ихъ на тотъ свѣтъ; жемчужная ду-
, исходя черезъ златое ожерелье, не отправляется ни въ
ь, ни въ рай. Православіе сосредоточивалось въ монасты-
хъ, ставило первымъ долгомъ отрѣшеніе отъ міра и всѣхъ
сладостей и забавъ; а этотъ міръ, если не веселый, то
чно ищущій веселья, шелъ своимъ путемъ, шелъ своею жиз-
о; чувство и воображеніе русскаго человѣка обращалось къ
аринѣ и пробивало себѣ своеобразный путь художественнаго
орчества. Это было не худо. Русскій пѣвецъ, не заботясь о
настыряхъ, вдохновляясь древними народными вѣрованіями,
торыя церковь стремилась истребить, все-таки показалъ себя
язычникомъ, а христіаниномъ, такъ какъ въ его созданіи не
ычески-варварскій духъ раздора и необузданности, а христі-
ски-гражданскій духъ любви къ Русской Землѣ, желаніе ей
ра, единенія и охраненія отъ иноплеменныхъ враговъ, разру-
авшихъ ея благосостояніе.

Вмѣстѣ съ литературнымъ развитіемъ мы встрѣчаемъ и слѣ-
искуства. Распространеніе чтенія вызывало переписку руко-
сей. Изъ этого рано образовалось на Руси искуство писанія.
евнее письмо на пергаментѣ отличается тщательностію отдѣл-
и изяществомъ; писали не только для того, чтобъ можно
ло легко прочесть,—писали затѣйливо, красиво, раскрашивали
разводили узорами начальныя буквы, украшали рукописи жи-
писными изображеніями. Иконная живопись принесена въ
евъ Греками, но была скоро усвоена русскими; уже въ XII
вѣкѣ въ печерскомъ монастырѣ былъ знаменитый русскій ико-

мейство князя Святослава Ярославича и сочиненіе Ипполи
объ антихристѣ, гдѣ помѣщенъ ликъ какого-то князя, заст
вляютъ полагать, что въ тѣ времена писали портреты живы
лицъ. На лѣстницѣ Кіево-софійскаго собора на стѣнахъ ес
изображенія охоты, княжескаго суда, забавъ, плясокъ, лазан
по шесту, а также изображенія, по видимому, миѳологическі
напримѣръ человѣка съ птичьей головой, поражающаго копье
другого. Все это показываетъ, что живописное искусство обр
щалось къ чисто мірскимъ предметамъ и даже къ обыден
жизни. Церковная архитектура введена къ намъ Греками,
потомъ появились и свои зодчіе: случайно мы узнаемъ о с
ществованіи въ концѣ XII вѣка зодчаго Петра Мисопѣга.
Кіевѣ было нѣсколько великолѣпныхъ церквей: къ сожалѣнію
нашего времени уцѣлѣла только одна въ такомъ видѣ, кот
рый можетъ дать понятіе о старинѣ, да и та не безъ знач
тельныхъ искаженій и измѣненій—это церковь св. Софіи, п
строенная Ярославомъ.

Она представляла видъ большого прямолинейнаго четвероугол
ника съ тремя алтарными выступами, освѣщалась сверху мн
гими куполами, была съ каменными хорами, куда вели двѣ лѣс
ницы, витыя, широкія, не считавшіяся принадлежащими
святынѣ храма, и потому исписанныя свѣтскими изображ
ніями. Входъ въ церковь былъ съ западной стороны, тройно
а входы по лѣстницамъ на хоры были съ боковъ, такъ ч
трапеза съ хорами прямого внутренняго сообщенія не имѣл
Главный куполъ, за-алтарная стѣна средняго полукружія
предъалтарные столбы были украшены мозаикой, а стѣны
столбы, поддерживающіе главный куполъ, фресками, изобр
жающими лики святыхъ и событія изъ священной исторіи. Э
работа греческая. Но едва ли тоже можно сказать о фреска
на лѣстницѣ, представляющихъ сцены, очевидно, изъ русск

ороны благочестія, такъ сходя съ переходовъ Софійскаго храа, мы встрѣчаемъ пляски, музыку, игры, мірское веселье, то, ротивъ чего такъ вооружались благочестивые проповѣдники зры. И такъ, въ живописи, какъ и въ литературѣ, было навлеленіе не религіозное, а мірское, грѣшное, (съ монашеской очки зрѣнія), касавшееся такихъ предметовъ, которые благостіе осуждало наравнѣ съ языческими остатками.

Существовало, наконецъ, искуство, которое уже ни въ какомъ учаѣ не могло мириться съ тогдашнимъ благочестіемъ—это узыка. Благочестивый аскетизмъ предавалъ его анаѳемѣ безъ зъятій. Когда Ѳеодосій, вступивши къ Святославу, увидалъ оло него играющихъ на гусляхъ и органахъ, святому мужу ень не понравилось такое веселое препровожденіе времени. А удетъ ли такъ на томъ свѣтѣ? сказалъ онъ. Уважавшій свяого мужа князь приказалъ музыкѣ перестать и всегда, когда олько Ѳеодосій посѣщалъ его, музыка не смѣла безпокоить тшельника. Но тѣмъ и ограничилось вліяніе, какое въ этомъ учаѣ оказалъ на князя печерскій игуменъ. Въ его присутствіи узыка не раздавалась въ княжескомъ теремѣ, но въ другое ремя—иное дѣло. Это чрезвычайно живо очерчиваетъ нравы и онятія того времени. Мірскіе люди жили своею прежнею народою жизнію, съ своими привычками; жизнь эта имѣла зачатки воей собственной культуры, но противъ ней возставало благостіе аскетизма именемъ новой религіи. И что же? Мірскіе люди ѣлали уступки благочестію до извѣстной степени, соглашались ризнавать грѣшнымъ то, что имъ называли грѣшнымъ, но ъ тоже время продолжали жить по прежнему; это необходимо мѣло деморализующее вліяніе, порождало лицемѣріе: люди грѣили. Музыка была осуждаема церковнымъ благочестіемъ безуловно, а между тѣмъ она существовала, русскіе любили ее какъ

одинъ изъ нихъ въ родѣ арфы, четвероугольный: то, вѣроятно древнія гусли, другой—труба, третій—флейта, четвертый—подобіе малороссійской бандуры или торбана, пятый—двѣ металлическія тарелки. Есть упоминовенія о сопѣляхъ (малорусская сопилка), органахъ, бубнахъ. Самый благородный инструментъ считался гусли; игра на гусляхъ употреблялась пѣвцами на княжескихъ и боярскихъ празднествахъ.

Вотъ слабыя черты умственной культуры въ Южной Руси до нашествія Татаръ. Мы видимъ, что она была двойственная—съ одной стороны византійская, религіозная, съ другой туземная, мірская, отчасти языческая, но все-таки возбужденная къ развитію христіанствомъ, поднявшимъ русскаго человѣка на высшую ступень пониманія, расширившимъ его кругозоръ. Не долго суждено было процвѣтать ей въ Южномъ краѣ. Уже съ разореніемъ Кіева Андреемъ начинается ея паденіе, по мѣрѣ того, какъ дикіе кочевники стали болѣе и болѣе внѣдряться въ русскую жизнь, а русское населеніе находило выгоднымъ переселять на востокъ въ Суздальско-ростовскую или Владимирскую Землю, гдѣ въ тоже время замѣтнымъ дѣлается возрастаніе культуры, пересаженной съ Юга. Нашествіе Татаръ нанесло ей послѣдній ударъ. Кіевъ, сожженный, истребленный до тла, на многіе вѣка оставался въ развалинахъ, будучи жалкимъ поселеніемъ и цѣлый окрестный край осужденъ былъ сдѣлаться пустынею, пока для него не настала новая историческая жизнь.

1859.

МИСТИЧЕСКАЯ ПОВѢСТЬ

О НИФОНТѢ.

ПАМЯТНИКЪ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

XIII ВѢКА.

МИСТИЧЕСКАЯ ПОВѢСТЬ

О НИФОНТѢ.

ПАМЯТНИКЪ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XIII ВѢКА.

Вмѣстѣ съ христіанствомъ юная русская жизнь приняла въ себя элементъ восточный, направлявшій чувства и воображеніе къ міру таинственныхъ существъ, обращающихся среди насъ, сообщающихъ намъ побужденія, но незримыхъ для обыкновенныхъ глазъ и доступныхъ только тѣмъ, которые получили для того особое приготовленіе. Вкусъ къ духовидѣнію развивался у насъ вмѣстѣ съ монашествомъ. Изъ монастырей, которые стали для народа свѣтилами образованности, представленія о бѣсахъ перешли въ массу народа, сочетались съ старыми языческими образами, жившими прежде въ его воображеніи, и, такимъ способомъ, сдѣлались важною стороною русской жизни. Бѣсъ сталъ представителемъ веселости, разгула, земныхъ удовольствій, земныхъ страстей и пороковъ; жизнь, угодная божеству, исполнялась самоотреченія, горя, болѣзни, сокрушенія. Страхъ бѣса руководилъ поступками человѣка. Любопытно и важно прослѣдить, какимъ путемъ установлялось въ народѣ это воззрѣніе, и въ этомъ отношеніи безспорно принесли свою дань

былъ напечатанъ никогда. Изъ древнихъ ея рукописей извѣ-
стны двѣ, обѣ очень старыя: одна въ парижской библіотекѣ,
другая пергаментная въ нашей синодальной библіотекѣ под
№ 406. Но нельзя ничего сказать положительно вѣрнаго ни о вре-
мени ея составленія, ни о времени, когда дѣйствительно суще-
ствовала личность, которая нынѣ описывается здѣсь. Нѣтъ с
мнѣнія, однако, что событіе, составляющее предметъ повѣство-
ванія, не могло происходить въ то время, которое тутъ указы-
вается. Герой повѣсти дѣйствуетъ при Константинѣ Великомъ
въ Константинополѣ, и дѣлается епископомъ кипрскимъ,
разсказчикъ попадаетъ въ важные анахронизмы. Константин-
поль изображается городомъ уже вполнѣ христіанскимъ; не ви-
но ни малѣйшихъ слѣдовъ язычества, которые необходи-
должны были бы встрѣтиться: въ городѣ уже существуютъ м-
настыри; а ихъ тогда еще тамъ не было; наконецъ герой пов-
сти посвящается въ санъ кипрскаго епископа отъ патріар-
александрійскаго, когда кипрская епархія зависѣла отъ анті-
хійскаго патріарха; посвящается при александрійскомъ патр-
архѣ Александрѣ и находится въ этомъ санѣ въ то время, ко-
да мѣсто Александра заступилъ Аѳанасій, слѣдовательно, до-
женъ былъ занимать санъ кипрскаго епископа во время нике-
скаго собора, тогда какъ достовѣрно извѣстно, что на нике-
скомъ соборѣ участвовалъ кипрскій епископъ Геласій. Але-
сандръ называется пятымъ по Петрѣ мученикѣ, тогда какъ о
былъ въ самомъ дѣлѣ не пятый, а второй, или первый по Ахи-
лѣ, преемникѣ Петра (Oriens Christ. III. 390. 392. 1046). Н
конецъ, въ повѣсти упоминаются такіе отцы церкви, котор
въ самомъ дѣлѣ жили гораздо позже, въ IV и V вѣкѣ. Очеви-
но, повѣсть сочинена была уже позже и притомъ такимъ ав-
ромъ, который не твердо зналъ подробности церковной истор

инника, а въ ея содержаніи; и самый подлинникъ не столько
аженъ для насъ, сколько переводъ, ибо нашими предками чи-
ался послѣдній.

Рукописная повѣсть о Нифонтѣ сохранилась въ харатейномъ
пискѣ, въ листъ, составленномъ въ XIII вѣкѣ и хранящемся
ь библіотекѣ Троицко-Сергіевской Лавры. Онъ писанъ круп-
ымъ, четкимъ уставомъ, блестящими, но нѣсколько поблѣд-
ѣвшими отъ времени чернилами. Въ началѣ рукописи нѣсколь-
о недостающихъ листовъ замѣнено позднѣйшимъ спискомъ на
умагѣ. На послѣднемъ листѣ означено: когда и гдѣ, и кѣмъ
исана была эта рукопись: «Господи помози рабомъ своимъ Іоан-
у и Алексію, написавшема книгы сія, и гдѣ соутъ помяткы,
справя чтите. Въ лѣто 6723 кончана быша книгы сія мѣся-
а мая въ 21 день на память святаго мученика Иеремія въ
радѣ Ростовѣ, при князѣ при Василцѣ, при сыну Констянти-
онѣ, а внуцѣ Всеволожи. Святіи апостолы, пророцы, мучени-
ы, святый Нифонте, помози господину Василку и мене грѣш-
а раба своего Кирила избави въ день судный отъ вѣчныя му-
и». По всему вѣроятію, Кирилъ, здѣсь упоминаемый, есть Ки-
иллъ ростовскій; о немъ свидѣтельствуетъ лѣтопись, что онъ
обиралъ писанія и распространялъ ихъ.

Въ первой половинѣ XIII вѣка былъ, такъ сказать, золотой
ѣкъ книжной образованности въ ростовско-суздальской землѣ.
бразованность, въ началѣ воспитанная на кіевской почвѣ,
олжна была выступить изъ Южной Руси, потрясенной Полов-
цами и междоусобіями, и нашла себѣ на короткое время пріютъ
а востокѣ, пока оттуда не была вытѣснена татарскимъ наше-
твіемъ. Памятниками этой эпохи было нѣсколько переводныхъ
очиненій; тамъ была переведена и Діоптра, древнѣйшій спи-
окъ которой хранится въ Публичной библіотекѣ и гдѣ также

она въ ростовской землѣ переведена или, быть можетъ, толь
тамъ переписана; неизвѣстно чѣмъ были Іоаннъ и Алексѣй, п
реводчиками или списчиками. Должно думать, что изготовивъ
рукопись въ томъ видѣ, въ какомъ она дошла до насъ, они по
несли ее Кириллу, который собственноручно сдѣлалъ на ней на
пись.

Повѣсть эта не считалась у насъ никогда въ кругу церко
ныхъ сочиненій, напротивъ, въ нѣкоторыхъ перечняхъ отр
ченныхъ (апокрифическихъ) книгъ иногда помѣщается и он
Нельзя сказать, чтобъ списки этой повѣсти, въ той полнот
въ какой она находится въ ростовской рукописи, были сил
но распространены у насъ впослѣдствіи; но съ другой стор
ны, она не составляла исключительнаго достоянія владычны
библіотекъ, а была въ чтеніи народномъ и имѣла вліяніе на н
родныя понятія. Это видно изъ того, что многія мѣста и
нея попались во многіе сборники послѣдующаго времени съ ра
личными измѣненіями и въ приспособленіи къ своебытны
пріемамъ русской жизни. Ясно, что эти принадлежали нѣко
къ любимымъ чтеніямъ.

Въ самомъ дѣлѣ, ея оригинальный складъ и занимательн
разсказъ должны были дѣйствовать на воображеніе: тако
рода повѣсти могли нравиться старому нашему обществу.
рѣдкомъ изъ житій отшельниковъ можно не встрѣтить борь
съ духами, но нигдѣ эта борьба не высказана съ такими по
робностями и въ такихъ затѣйливыхъ образахъ, съ таки
признакомъ таланта и роскошной фантазіи. Вся повѣсть с
ставляетъ рядъ духовидѣній и напоминаетъ сочиненія Сведе
борга, Юстина Кернера, Каганье и другихъ духовидцевъ бл
каго къ намъ времени.

ги и божественныхъ писаній. Благочестивая женщина поручи-
а его обученіе священнику, жившему въ ея дворѣ *да по малѣ
заучитъ псалтири*. Мальчикъ былъ отъ природы кротокъ и
астѣнчивъ, какъ обыкновенно бываютъ въ дѣтствѣ натуры,
ъ которыхъ съ лѣтами впослѣдствіи развивается мечтатель-
ость. Вскорѣ онъ получилъ такую любовь къ ученію, что вста-
алъ по ночамъ, зажигалъ свѣчи и кадило, и читалъ духовныя
ниги. У него возникло желаніе испытать самому то, что опи-
ывалось въ книгахъ, и сдѣлаться похожимъ на тѣхъ святыхъ, о
оторыхъ онъ начитался столько чудеснаго. По наставленію тѣхъ
ке книгъ, онъ воспитывалъ въ себѣ сочувствіе и уваженіе къ
ищетѣ и злополучію. Однажды случилось ему услышать нраво-
ченіе такого рода: *иже чистоту у себѣ имать, а мило-
тыня не имать*, не входитъ въ царство небесное. Онъ на-
алъ спрашивать своего наставника: что это такое чистота? Учи-
ель объяснилъ ему, что чистота значитъ *убѣгать блуда*. По-
накомившись со словомъ *блудъ*, юноша сталъ тосковать о томъ,
то онъ не въ силахъ будетъ убѣжать отъ этого блуда; діаволъ
воспользовался такимъ тревожнымъ состояніемъ, и напустилъ
а него еще большую скорбь. Отъ этой скорби Нифонтъ впалъ
ъ пьянство и объядѣніе, вмѣсто прежней молчаливости воз-
икла у него охота разглагольствовать, сталъ онъ ходить на
озорища, распѣвать веселыя пѣсни, а потомъ познакомился
рактически съ блудомъ, прелюбодѣяніемъ и, наконецъ, содом-
кимъ грѣхомъ. Но вотъ, однажды, онъ зашелъ къ одному изъ
ставленныхъ благочестивыхъ пріятелей прежняго времени, по
мени Никанору; съ ужасомъ тотъ замѣчаетъ, что лицо Нифон-
а сдѣлалось черно какъ у Мюрина (у Мавра). Это обратило Ни-
онта внутрь себя; вступило въ сердце его раскаяніе; стала
ерзка ему порочная жизнь. Вошедши въ храмъ, онъ со слеза-
и сталъ молиться предъ иконою Богородицы и ему показалось,

снѣ, и на яву. Бѣсы преслѣдуютъ Нифонта, стараются отвле
его отъ молитвы; Богородица и святые защищаютъ его. Бѣ
завелъ его въ колодецъ; Богородица, по его молитвѣ, чудодѣ
ственно извлекла его оттуда. Нифонтъ впадаетъ въ недугъ; Б
городица и св. Анастасія мажутъ его масломъ и исцѣляютъ. С
нимъ было таинственное сновидѣніе: онъ увидѣлъ, что его пр
слѣдуютъ бѣсы; сновидѣніе это трижды повторялось; Нифон
заключилъ, что ему придется претерпѣть большія искушені
Нифонтъ не удаляется въ монастырь, онъ обрекаетъ себя
безпрестанную ходьбу изъ церкви въ церковь по городу. То
во снѣ явился ему первомученикъ Стефанъ, похвалилъ его н
мѣреніе, обѣщалъ ему содѣйствовать въ борьбѣ съ бѣсами,
велѣлъ идти въ церковь, созданную во имя свое. Нифонтъ, п
молившись въ указанномъ храмѣ, поднялъ съ земли камешек
вложилъ себѣ въ ротъ и носилъ нѣсколько дней; тѣмъ онъ пр
дохранялъ себя отъ самословія и если случалось ему не уте
пѣть и проговориться, то заходилъ въ уединенное мѣсто, би
себя по щекамъ и по губамъ (*зашьдъ кромѣ, заоущашесѧ са*
іелику силоу имѣѧте, глаголя: тебѣ нечистый никто з
кажеть, нынѣ оубо азъ тѧ кажю; и біяся зѣло сѧ тр
жааше мѣста того, и паки аще іему сѧ прогнѣва
боудѧше на кого, то възбиіаше въ оуста своіа кърьшня
глагола: азъ вы по малоу семоу научю кротость и мълч
ніе имѣти...: И бѣ видѣти чюдо преславно: мучени
без мучителя стражюща за премногихъ тѣхъ ранъ, іе
себе блаженныи творяше ѿ многыіа болѣзни, юже имѧ
блаженныи велми стража, и бѣ видѣти дивъно мерть
ходѧща и никакоже имѣюща вида животьнаго на ли
своемъ, іако ѿ таковаго биіениа, врату іего обьходѧщу

кую твердость небесная благодать уничтожила болѣзнь, происходившую отъ самоистязанія; явился ангелъ, кадилъ около Нифонта, и оттого на лицѣ его, изможденномъ отъ побоевъ, остались слѣды благоуханія небеснаго фиміама. Бѣсъ, однако, не переставалъ его искушать, выдумывалъ то одно, то другое; одинъ разъ явился передъ нимъ въ образѣ ворона и сталъ около него прыгать, думая, авось, онъ вздумаетъ ловить его; но прозорливый и осторожный Нифонтъ не поддался на такую уловку, и еще самъ причинилъ бѣсу досаду, напомнивъ, что бѣса ожидаетъ настрашномъ судѣ *рожъство огнъное*, а бѣсамъ, какъ извѣстно, очень не нравится мысль объ этой грядущей ихъ судьбѣ. Въ другой разъ бѣсъ искушалъ его яствами и питіями; Нифонтъ отослалъ туда—*идѣже человѣци потребоу грѣшноу творѧтъ*. Бѣсъ повелъ на него иного рода нападеніе:—«*Въ блоудный ровъ въвергу тѧ*»—сказалъ лукавый врагъ — «*и пойде нанъ съ великимъ ражъженіемъ, распалѧіа іего и устѧ, порѣіа и на сласть блоудную*». Но Нифонтъ наложилъ на себя суровый постъ и діаволъ бѣжалъ отъ него. Только что Нифонтъ освободился отъ такого искушенія, какъ увидѣлъ *на мѣстѣ гноинѣ пса тьмна лежаща и помысливъ рече: еда іестъ песъ или лоукавый бѣсъ?* Вдругъ песъ съ яростію бросился на него; Нифонтъ дунулъ — и песъ исчезъ. Новое видѣніе предупредило его, что ему грозятъ еще большія искушенія; онъ увидѣлъ, что ангелъ вынулъ у него сердце и вложилъ новое, и съ этимъ новымъ сердцемъ онъ долженъ былъ пройдти сквозь рядъ черныхъ демоновъ. И дѣйствительно, послѣ этого пророчественнаго видѣнія, бѣсъ напустилъ на Нифонта тяжелое искушеніе, навѣялъ ему сомнѣніе въ бытіи Богемъ. Мы выпишемъ это поэтическое мѣсто, гдѣ образно выражается психическая борьба мысли въ человѣкѣ!

тилъ. Блаженный хотѣлъ творить молитву, но не было
немъ чистаго смысла, а только сонливость и зѣвота и потягот
и лѣнь великая напала на него, и тягость большая, и невыр
зимая тоска. Блаженный, будучи объятъ діавольскимъ омрач
ніемъ, сказалъ: о грѣшный Нифонтъ! нынѣ пришли на те
грѣхи твои, и искушеніе, котораго ты сильно боялся, ослѣпи
тебѣ умъ и сильно свищетъ! О, я бѣдный съ душею свое
Стерегись, чтобъ не войти живьемъ во чрево его! И говоря т
кимъ образомъ, знаменовался крестнымъ образомъ; напада
же на него несытый волкъ и помышлялъ низложить праведна
и говорилъ ему: покинь молитву! Блаженный же говорилъ:
не покорюсь нечистому бѣсу; если Богъ повелѣлъ ему погуби
меня, я приму съ благодареніемъ повелѣніе моего Бога, а ес
тебѣ не повелѣно отъ Бога моего, то посрамлю всѣ твои козн
Діаволъ же говорилъ: А есть ли Богъ? гдѣ? Нѣтъ Бога; все с
мобытно; кто тебѣ сказалъ, что Богъ есть?... А Бога нѣт
Ведя на соблазнъ блаженнаго, всечастно говорилъ ему: а ес
ли Богъ? Нѣтъ Бога! Растворялъ нечистый бѣсъ сіи три (?) в
щи, которыя наводилъ на праведнаго и покушался прельстит
омрачить его, говоря ему: нѣтъ Бога!

Но рабъ Божій, слыша это и распаляясь, говорилъ: Сказа
безумецъ въ сердцѣ своемъ: нѣтъ Бога. Растлился злой и
мрачился! Ангелъ хулы! Бѣги во тьму отъ меня. Я вѣрую, ч
есть Богъ и будетъ! Лютый же бѣсъ еще сильнѣе омрачилъ ег
и когда блаженный покушался сотворить молитву, уста его г
ворили, а умъ омрачался, не вѣдая, что говорилось и как
былъ смыслъ духовной пѣсни, которую онъ читалъ, а велик
печаль одолѣвала его отъ этой неотвязчивости, и много ра
блазнился въ молитвѣ, и размышляя говорилъ: Горе мнѣ гр
шному, самъ не знаю, что помышляю! И снова обращаясь, тв

говорилъ ему діаволъ: я не буду болѣе тебя безпокоить, тольо перестань творить молитву, которую творишь утромъ и въ олдень. Рабъ же, видя злобу безстуднаго змія, говорилъ: если соблужу, или впаду въ прелюбодѣяніе, или украду, или каое нибудь другое зло сдѣлаю, а отъ Христа моего никогда не тступлю. Снова говорилъ діаволъ: что ты это говоришь? А ть ли Христосъ? Христа нѣтъ. Кто тебя обманулъ, будто ристосъ есть? Христосъ не существуетъ; нѣтъ Христа; я одинъ се содержу: для чего же ты меня оставилъ? И отвѣчалъ свяый: Есть Христосъ; Онъ Богъ и человѣкъ; и все ему принаежитъ! Окаянный! Доколѣ будешь мучить созданіе Божіе! каянный, ты не прельстишь моего смысла! Что ты меня ослѣляешь? Ты тьма и во тьмѣ ходишь и тьмою съ людьми боешься, и во мракѣ будешь мучиться во вѣкъ вѣка. Отступи е, врагъ Божій, отъ святыхъ Божіихъ! Такъ говорилъ рабъ ожій и терпѣлъ и страдалъ крѣпко, славя Бога! Онъ же луавствомъ своимъ не отступалъ отъ него и безпрестанно говорилъ: Нѣтъ Бога! И что такое Богъ? Знаешь ли того Бога, о которомъ говоришь? Развѣ онъ тебѣ показывался? Гдѣ онъ живетъ? дѣ онъ пребываетъ? Покажи мнѣ его—и повѣрю тебѣ и я! Такія ысли насѣвалъ ему бѣсъ четыре года и мучилъ праведника, влая ему, что нѣтъ Бога, облекалъ ему смыслъ тьмою, и праведный омышлялъ, что Бога нѣтъ. Когда такъ было, святый сильно сягчался, но не преставалъ молиться и читалъ божественныя исанія, и когда онъ стоялъ съ вечера на молитвѣ, опять темый бѣсъ началъ томить его, говоря, что нѣтъ Бога. Праведный е, глядя предъ собою, увидѣлъ лице Господа Іисуса Христа и льно застеналъ, и простеръ свои руки къ чистому образу се, и сказалъ: Боже мой, Боже мой! Зачѣмъ ты меня оставилъ? звѣсти меня, что ты существуешь, единый Богъ! Неужели я тавлю все, что есть съ именемъ твоимъ и сотворю то, о

и землѣ, видимымъ же всѣмъ и невидимымъ, и во единаго Господа Іисуса Христа, Творца и небу и землѣ, и въ Святаго Духа, славимаго и просвѣщающаго! Господи мой Іисусе Христе, не прогнѣвайся на меня, ради твоей великой милости и не отвергни меня, нечистаго, искусившаго святое имя твое; самъ вѣдаешь, Господи, какъ досаждаетъ мнѣ врагъ мой, погружая меня въ лукавое безвѣріе. Прости меня, Господи, что я искусилъ тебя, Господи.

«И говоря это, онъ лежалъ ницъ, и, вставши, воззрѣлъ на святой образъ и узрѣлъ преславное видѣніе: просвѣтлѣло лице образа и обращалъ онъ очами какъ живой человѣкъ, и покивалъ, и брови его сгибались и сходились. Видя это, блаженный Нифонтъ началъ вопіять радостною душею: Господи помилуй меня! И очень удивился, и говорилъ: великъ Богъ христіанскій и велика сила твоя! Не остави меня до конца погибнуть, созданіе свое; припадаю къ святымъ ногамъ Твоимъ! Благословенъ Богъ и благословенно царство Отца и Сына и Святаго Духа, ибо избавилъ меня отъ сѣни и тьмы смертной, окованна нищетою какъ желѣзомъ. И такъ говорилъ онъ, и болѣе того говорилъ предъ иконою Господа нашего Іисуса Христа, и отшелъ изъ церкви, окончивъ молитву, и вшедши въ свой покой, немного уснулъ, ибо сердце его исполнилось небесной сладости, и веселія, и радости, и видимо было благообразное чудо: вышелъ онъ оттуда свѣтелъ, и улыбался, всѣмъ казался веселъ и красивъ, такъ что многіе, знавшіе его, удивлялись и говорили: что это съ нимъ; столько лѣтъ онъ ходилъ унылъ, опустившись, а теперь веселится и радуется? Или видѣлъ явленіе

(Іединою же молѧщюсѧ іемоу ѿ вечера вънезапоу слыша зѣло шюмъ шюмѧщь, иже прихожаше съ деснаго оуха и до лѣ

оты многы, и бесѣды и скърбъ коньца не имоущи, блажен-
и же объıатъ зѣло ѡмраченіемъ диıаволемь рече: ѡ грѣшьныи
фонте, нынѣ придоу на вы грѣси твои и искоушениіе, іего
сѧ іеси боіалъ, зѣло люто, оумъ ми ѡслѣпи и свищетъ зѣ-
ѡ наю! вънемли оубо твьрдѣ, да не живъ внидеши въ чре-
сго. И се глаголѧ, знаменашесѧ ѡбразъмь креста; нападаше
нань несытый вълкъ и мышляше низложити правьднаго гла-
ѧ: ѿтвьрзи молитвоу! Блаженыи же глаголаше: азъ нечи-
моу бѣсоу не покорюсѧ, аще ти іе Богъ мои повелѣлъ пого-
ти мѧ, да примоу съ благодарениіемь Бога моего повелѣніie;
ли нѣсть повелѣно ѿ Бога моего, посрамлю всѧ козни твоіа!
аволъ же глаголаше: а іе ли Богъ? Къде? Нѣсть Бога; само-
ьна соуть всѧ! А кто ли ти, льсти, іако Богъ іесть? а Бога
ть! На съблазноу веда блаженнаго по вся часъ іемоу глаго-
а іесть ли Богъ? Растворѧше нечистыи бѣсь сиіа три вещи,
е бяше нанеслъ на праведнаго, и покоушашесѧ прельститі
ѡмрачити, глаголѧ: Бога нѣсть.
слышавъ же се рабъ Вожии и раждизавшесѧ глаголѧ: рече
оуменъ въ сердци своіемъ: нѣсть Бога. Растьлѣ злыи и по-
чисѧ. Ангеле хоулы, бѣжи въ тьмоу ѿ мене: азъ бо вѣроую,
іесть Богъ и боудетъ. Лютыи же бѣсъ паче ѡмрачаше и,
а сѧ покушаше сътворити молитвоу; оусты оубо глаголаше,
ь іего омрачашесѧ не вѣдый что сѧ глаголѧ и чь іесть ра-
іъ пѣниіѧ, и бѣ іемоу велика печаль въ томь стоужении, и
кнѧшесѧ въ молитвѣ многажды, и мало нѣчьто размысль,
олаше: оувы мнѣ грѣшному, іако не вѣдѣ, что съвѣщаю!
аки ѡбращьсѧ, творѧше молитвы начатька и сь многъмь
дъмь: сице страда, по всѧ же дни вълагаше пронырливыи,
нѣсть Бога, и вьмѣташе и въ скърбь безмѣрну; и толикоу

злобы змиевы, и глаголаше: аще съблоужю или прелюбы сътв
рю, ли оубию, ли оукрадоу, ли ино зъло створя, азъ Хри
моего николи жо ѿвергоусѧ, ни ѿтстоуплю. Пакы же глагола
диіаволъ: что ли глаголеши: а іесть ли и Христосъ? Хри
нѣсть. Кто ли тѧ іесть прельстилъ іако Христосъ іесть? Нѣ
Христосъ; нѣсть Христа; азъ іединъ съдржю всѧ; ты же поч
мѧ іеси оставилъ? И ѿтвѣща святый и рече: іесть Христ
тъже Богъ и чловѣкъ, и того все іесть. Оканьне, доколѣ моу
ші зданиіе Божиіе? Оканьне, не имаши прельстити моего см
ла! Что мѧ слѣпиши? іако тьма іеси, въ тьмѣ ходиши и ть
борешисѧ съ человѣкы, въ мглѣ ходиши въ мрацѣ въ вѣкъ
ка моучитисѧ; ѿступи оубо, враже Божии, святыхъ іего
глаголѧ рабъ Божии тьрпѧше и страдаше, крѣпко славя Б
Онъ же лукавьствьмь своимъ не ѿтступаше іего, нъ глагола
присно: нѣсть Бога! И что ли іесть Богъ? Воле! вѣси ли Б
іего же глаголеши? Что ти іесть показалъ? Где ли живетъ?
ли пребываіеть? Покажи ми іего, и вѣроую ти и азъ! И си о
насѣваіа глаголаше на четыре лѣта моуча праведника, се въ
гаше, іако нѣсть Бога, кладый іему смыслъ тьмою; и по
шлѧше правьдный іако Бога нѣсть. Семоу же сицеому быв
щю, зѣло бяше ѡтягъчалъ себе святый, нъ обаче не прест
ше ѿ молитвы и чьтыи божественьнаіа писаниіа; и стоіащю іе
съ вечера на молитвѣ, паки тьмьныи бѣсъ начать ноудити, і
нѣсть Бога; правьдныи же смотривъ предъ собою и видѣ л
Господа нашего Іисуса Христа, и вельми постенавъ, прост
роуцѣ свои къ чьстному ѡбразоу семоу, и рече: Боже, Боже м
въскоую мѧ іеси оставилъ, и извѣсті мѧ іако ты іеси іед
Богъ! Аще ли ѡставлю всѧ о имени твоіемь и сътворю всѧ іе
ко же ми диіаволъ глаголетъ! И си рекъ, стоіа, чаіа что оус
шить, и зрѧщу іемоу въ лице чьстныіа тоіа иконы, видѣ
просвьтѣсѧ лице іего—іако сълнце лице свѧтыя тоіа иконы

нѣваис ѧ на мѧ великыіа ради твоіеіа милости и не ѿвързи мене
ечистаго искоусивъша свѧтоі имѧ твоіе; ты бо вѣси, Господи,
ако ми стоужаіеть врагъ мои, погроужаіа мѧ въ лоукавѣмъ не-
ѣрствѣ, тѣмъ же прости мѧ, Господи, іелико искусихъ тѧ Го-
поди, и дивьно имѧ твоіе, преблагыи, милосерде! И се рекъ ле-
е ниць; и въставъ, и възрѣ пакы на ѡбразъ свѧтыи, и се
реславно видѣниіе: бѣ бо лице іего пресвѣтьло зѣло, и обра-
даше очима іако живъ чловѣкъ, и покываше, и бръві іего гы-
ѧстесѧ и съхожастесѧ. Си же видѣвъ блаженыи Нифонтъ нача
ьпиті радостьною душею: Господи, помилоу мѧ! И зѣло сѧ чю-
ивъ, глаголаше: великъ Богъ христіанскъ и велика сила твоіа!
е ѡстави мене до коньца погыбноути зъданиіа своіего, иже
ыноу припадаіеть къ ногама твоима пресвятыма! Благосло-
енъ Богъ и благословенно царьство ѿца и Сына и Святаго
оуха, іако же избави мѧ ѿ сѣни ѿ ть мы смьртныіа и ѡкована
ующа нищетою и желѣзъмь. И си рекъ, и ина множаиша предъ
коною Господа нашего Іисуса Христа, и ѿиде ѿ церкве молит-
оу коньчавъ, и въшедь въ хлѣвиноу свою, поспа мало, бѣ бо
ердце іего испълнилосѧ сладости небесьныіа, и веселиіа, и ра-
ости, и бѣ видѣти чюдо благообразьно; и хожаше ѿтолѣ
вѣтьлъ, и вьсь осклабѧсѧ, всѣмъ же сладъкъ и чьстьнъ, іако
е и мнози ѿ чловѣкъ, иже и знаіахоу, оудивлѧхусѧ глаголюще:
то оубо бысть іемоу, іако колико лѣтъ ходи дрѧсельнъ и
уныль, а нынѣ веселитсѧ и радоуіеться: или іавлениіе видѣлъ
есть?)

Побѣдивши вѣрою безвѣріе, Нифонтъ подвергся другому ис-
ушенію; бѣсъ старался нашептывать ему высокое мнѣніе о
воихъ подвигахъ и о своей святости; Нифрнту западали въ го-
ову гордыя мысли, входило искущеніе сравнить себя съ самимъ

въ храмѣ, съ небесной высотѣ простер ись къ нему огромн
руки и обняли его; потомъ ангелъ облилъ его мνромъ; бы
онъ поднятъ на воздухъ, какъ безплотный; вступая въ храм
былъ осѣняемъ множествомъ блестящихъ крестовъ, котор
образовали надъ головою его кругъ, то сходились между соб
краями, то расходились; когда крестики расходились, бѣ
вскакивали въ кругъ, образуемый крестами, и потомъ выск
кивали прочь; это дѣлалось не для того, чтобы подвергать св
таго страданіямъ, а чтобы показать безсиліе бѣсовъ проти
него. Всегда на стражѣ противъ своего врага, съ помощію Б
городицы, Нифонтъ сталъ недоступенъ для діавола.

«Когда онъ хотѣлъ вкусить сна, то клалъ на землю камен
на верху его клалъ сажецъ (?) и потомъ становился, пѣлъ п
гребальныя пѣсни, будто хотѣлъ похоронить себя, а пото
читалъ четыре апостола и евангеліе и еще кое-что, и перекр
щивалъ свою постель, и такъ почивалъ, подлагая камень се
подъ голову, и когда приступали къ нему бѣсы, нападая
него во снѣ и не давая уснуть, и тогда онъ тотчасъ во снѣ о
гонялъ ихъ и воспринималъ духовную силу, и билъ ихъ крѣпк
укоряя и уничижая, и вельми возмущая ихъ; оттого и бѣсы из
млялись, говоря: что намъ дѣлать съ симъ жестокимъ? Крѣп
онъ насъ бьетъ и укоряетъ и уничтожаетъ нашъ родъ. Ког
рабъ Божій лежалъ и дремалъ, пришелъ на него діаволъ, дер
бердышъ, и думая его убить, но ужаснулся дьяволъ и, скреж
ща зубами, бѣжалъ и вопіялъ: О Маріе! ты меня всюду сож
гаешь и хранишь этого жестокаго! Слыша это праведный, ув
далъ поистинѣ, что хранитъ его святая Богородица и помогает
ему; ибо онъ бралъ отъ лампады масла съ великою вѣрою и
время сна помазывалъ себѣ чело, и уши, и шею, и тѣмъ изб
галъ діавола.

і тако почиваше, камень подъложь подъ главоу свою, и егда приступахоу надъ нь бѣси, въ сънѣ патыкающе и не дадоуще емоу оусноути, и тоу абиіе въ снѣ отгоняше, а и силоу духовноую въсприимъ, биіаше іа крѣпцѣ, коря и оуничьжаіа ѣ, и велми възмущаіа ѣ, тѣмь же и соумнящеся бѣси глаголахоу: что створимъ жестокомоу семоу? понеже зѣло биіеть ны, и корить ны, и оуничьжаіеть родъ нашь. Възлежащю же рабоу Божию малъмь сънъмь, и се приде надъ нь диіаволъ държа брадъвь, хотя оубити іего, оужасноувъ же ся диіаволъ и скрьжьча зоубѣ своими, бѣжа въпиіаше глаголя: ѡ Мариіе! ты мя вьсьде жьжеши и хранишн жестокаго сего! Си же слышавъ правьдный, оувѣдѣ по истинѣ, іако хранить и вельми святаіа Богородица и помогаіеть іемоу; възимаше бо ѿ кандила іеіа масло съ великою вѣрою и помазашеся іакоже ѡбычаи имяше во время съпаниіа тело свое, и оуши, и выю, и срдце, и тѣмь побѣжаше диіавола).

Оградившись самъ отъ бѣсовскихъ нападеній, онъ достигъ духовнаго прозрѣнія и видѣлъ, какъ лукавые духи искушаютъ людей, а потомъ разсказывалъ это тѣмъ, которые приходили утѣшаться его душеспасительными бесѣдами. Вотъ, напримѣръ, онъ видѣлъ, какъ бѣсы заводили грѣшниковъ въ домъ разврата, а ангелъ Божій плакалъ о погибели ввѣренныхъ ему душъ:

«Когда они дошли до нѣкотораго мѣста, гдѣ проживали блудницы, узрѣлъ блаженный человѣка, словно евнуха, стоящаго внѣ жилья съ очень унылымъ видомъ; закрывалъ онъ лице свое ладонью и такъ плакалъ, что казалось небо съ нимъ плакало: то рыдалъ, то руки воздѣвалъ, и молился, и стоналъ, то поддерживалъ челюсти свои рукою и стоялъ будто въ недоумѣніи, то снова начиналъ стенать, а потомъ задумывался. Видя это, праведный сталъ съ нимъ самъ плакать и, приступивъ къ нему, сказалъ: Бога ради, братъ, скажи мнѣ что за причина, что ты такъ плачешь и уныываешь? Скажи мнѣ, умоляю тебя, хочу я

зрѣть беззаконія, которое онъ творитъ; какъ мнѣ не плакать видя образъ Божій, падшій въ такую тьму! Говорилъ ему праведный: Зачѣмъ же ты не накажешь его, да убѣжитъ темнаго грѣха. Говорилъ его ангелъ: Я не могу приблизиться къ нему, когда онъ началъ творить грѣхъ; онъ рабъ бѣсовъ, и я неимѣю надъ нимъ никакой власти. Говорилъ ему святый: отчего же такъ, что ты неимѣешь надъ нимъ никакой власти, когда Богъ тебѣ его предалъ? Отвѣчалъ ему ангелъ: послушай рабъ Божій Нифонтъ! Богъ сотворилъ человѣка самовластнымъ и попустилъ ему: какимъ путемъ хочетъ тѣмъ и ходитъ; и показалъ ему тѣсный путь и широкій и сказалъ: тѣсный путь прискорбенъ и ведетъ къ жизни тѣхъ кто его держится, и пространный путь никого на спасеніе не приводитъ; и далъ Господь разумъ: кто по худой этой области ходитъ, тотъ въ огонь идетъ, а кто по скорбномъ пути ходитъ, тотъ въ вѣчное блаженство идетъ! Какое же наказаніе могу дать человѣку этому, порученному мнѣ отъ Бога, когда самъ Богъ нашъ Іисусъ Христосъ своими устами наставляетъ и милуетъ, и учитъ уклоняться отъ злыхъ дѣлъ? И мало людей которые творятъ истинно слово его! Праведникъ сказалъ ему: за чѣмъ простираешь руки на небо, стеня и ужасаясь? Отвѣчалъ ему ангелъ: я видѣлъ бѣсовъ его плещущихъ, другіе же ругаются надъ нимъ, и оттого разгорѣлось сердце его на студныхъ бѣсовъ; я молился Богу, да будетъ избавлена отъ прелести омраченныхъ бѣсовъ тварь его, да и мнѣ даруетъ обрадоваться, хотя бы объ одномъ днѣ его покаянія и обращенія!... И я молился, да сподобитъ мнѣ милостивый Богъ предать душу его благости, чистую и трезвую. И сказавъ сіе ангелъ сталъ невидимъ

октаніемъ, и если кто хочетъ отогнать его, то отгонитъ бдѣ-
емъ и малоядѣніемъ. Говорилъ еще и вотъ что: когда мы шли,
я видѣлъ человѣка идущаго широкимъ путемъ, и отверзлись
и очи, и я узрѣлъ тридцать бѣсовъ около него крамолующихъ:
ни какъ мухи омрачали лице его, другіе какъ комары жужжа-
въ уши ему, иные же, зацѣпивши веревками, держали его
шею, и за ноги, и за сокровенные члены, и безъ милости та-
или его: одинъ сюда, другой туда, я же все это видѣлъ и былъ
ьятъ слезами, и помышлялъ: кто это три, которые влекутъ
ловѣка. И мнѣ открылось, что одинъ изъ нихъ блудный бѣсъ,
угой прелюбодѣй, треетій же тотъ, который содомскій грѣхъ
оритъ, а тѣ, что жужжали въ ухо ему, посѣвали въ немъ от-
яніе, тѣ, что лице его омрачили, тѣ отгоняли отъ него страхъ
удодѣянія. Они отъ Бога моего мнѣ явлены были, и тотчасъ за-
ьмъ я видѣлъ; ангелъ его шелъ далече и держалъ въ рукѣ тон-
ю трость, а на концѣ его прекрасный цвѣтокъ, и шелъ онъ
тупя взоръ, какъ будто въ отчаяніи и грусти, оттого, что
орбѣлъ о человѣкѣ, потому что этотъ человѣкъ былъ уже въ
ртани адской, чрезъ прелюбодѣянія, и бѣсился на мужскій
лъ, и тѣмъ порабощался. Видя это, я воздвигъ руки на вы-
ту небесную и сказалъ: о, хоть единую молитву сотвори о немъ
ъ Богу! Но лукавые бѣсы, казалось мнѣ, какъ комары объѣда
мышцы его, недопуская меня сотворить молитвы о немъ.
огда я слышалъ рѣчи эти отъ праведника, то меня, отцы и
атія, постигъ великій страхъ, и я дивился, услыша то, чего
икогда не слышалъ».

(Излѣзшемъ же въ нѣкотороіе мѣсто, идѣже блоудьница жи-
оутъ, оузрѣвъ блаженный человѣка іако и каженика, вънѣ
рама стоіаща, зѣло оуныла, дланию лице своіе покърывъ и пла-
аше сицемь ѡбразомъ, іако же мнѣти небо съ нимъ плачюще,
ѡвъгда рыдаше и ѡвъгда роуцѣ въздѣвъ, молѧшеся, стоня и

ше бо мъного оумилениіе и плачь. Ѿвѣщавъ же, іави іемоу
глагола: іестьствомь преславныи Нифонте! азъ бо іесмь анг
Божии, и да іако же вси крестиіане въ нь же сѧ крьстѧть, п
имають ангела къждо Ѿ Бога хранителя житию своіемоу, и п
лоучихъсѧ, іако же и вси, поущенъ на храненіие челов
нѣкоіего; онъ же зѣло мѧ оскъръблѧіеть безакониіа тв
и нынѣ въ обители сеи іесть, іако же видиши, лежить
безаконии съ ѡньсицею и блоудницею, и се оуже не могоу зь
ти безакониіа, іего же тъ творить; да како ми зрѧще не
кати въ какоу тьмоу ѡбраза Божиіа въпадъшасѧ! Глагол
же ему правьдный: да почто не накажеши іего да оубѣж
тьмьнаго грѣха? Глагола іемоу ангелъ: понеже не имамъ
ста приближитисѧ к немоу; Ѿнележе началъ іесть творити г
хы, рабъ іесть бѣсомъ, и ни іединоіа же власти не имамъ
немь. Глагола же іемy святый: ѡкоудоу оубо іако ни іединоіа
сти имаши на немь, а Богоу тебе и предавъшю? Глагола іе
аньгелъ: послоушай, рабе Божии Нифонте, Богъ нашъ ве
самовластна створилъ іесть человѣка, и попоусти іемоу да и
же поутьмь хощетъ ходити да ходить, и показа іему тѣс
поуть, такоже и широкыи, и рекъ: іако тѣсныи прискърьб
іесть путь, иже на животъ ведеть, и иже ся іего дьржить;
кы же пространъ поуть іесть, иже никого же на спасеніие
водить, и сею поутью разоумъ давъ Господь, да иже по хоу
власти сеи ходить, то въ огнь вѣчныи, а иже по скъбърнѣ
то въ породу вѣчьноую идеть; да коіе показаниіе могоу азъ
творити на человѣцѣ семь, іего же ми Богъ пороучи хран
самъ бо Господь Іисусъ Христосъ своими оусты наставляеть
милоуіеть, и оучить всѧ оукланѧтисѧ злыхъ делъ. Недва м
нѣкде чловѣкъ, иже творѧть слово іего истиньнѣ. Правьдн

щении. Еще же молѧхвѣ и ѡ семь да ны сподобить милостивыи
Богъ предати душю іего благыни чистоу бъдроу и трьзвеноу со-
ущю. И се рекъ ангелъ безвѣсти бысть ѿ него. ѿтшедшема же
нама, глаголаше правьдныи: іако смрадънѣ блоудьнаго грѣха
инъ не іесть къ Богоу, и аще хощеть блоудникъ покаіатисѧ, то
въскорѣ прииметъ и Богъ паче вьсѣхъ беззаконьникъ и грѣшь-
никъ, понеже ѿ іестьства іесть грѣхъ, ѡсилѣіеть же диіаволъ
скъкътанниемъ, и аще кто хощетъ ѿгнаті и, то бьдѣниіемъ и ма-
лоѧденіемъ ѿженеть и. Глаголаше же, и се, грѧдущема нама,
видѣхъ, рече, человѣка грѧдуща широкымь поутемь, ѿвьрзосте-
мисѧ очи мои, и оузьрѣхъ іако 30 бѣсъ ѡколо іего крамолоую-
ща: ѡвьи іако мухы ѡмрачахоу лице іего, ѡви же іако комариіе
свирѧху въ оуши, иныи же оужі повьрзъше, дьржахоу по шию и
по носѣ и по съкровеныіа оуды, и влачахоуть и без милости,
ѡвъ семо, ѡвъ ѡнамо; азъ же се видѣвъ, сльзами ѡбъіатъ быхъ
и помышлѧхъ: кто, соуть трыіе иже влекоуть человѣка сего;
ѿкрыже ми сѧ то, іако тъ іесть блоудьныи бѣсъ, другыи же
прелюбодѣи, третии же іесть иже содомьскыи грѣхъ творить, а
иже въ оухо іемоу свирѧхоу, ѿчаѧниіа съіають въ немь, а иже
лице іего ѡмрачахоу, страхъ стоудодѣіаниіа ѿ него ѿіемлюще.
Си ѿ Бога моіего іавишамисѧ; и абиіе паки видѣхъ, и се ангелъ
іего надалечи идѧше, дьржа въ роуцѣ своіеи тоіагъ тьнъкъ, на
коньци іего цьвѣтьць красьнъ зѣло, идѧше іако ѿчаісѧ долоу
нича, и зѣло скъръбѧ, того дѣлѧ члвѣка скърбѧше тако, поне-
же бѧше человѣкъ оуже в гортани адовѣ прелюбодѣѧниіемь впадъ,
а на моужьскъ полъ бѣсѧшесѧ и тѣми сѧ порабощьши. Азъ же
то видѣвъ въздвигъ роуцѣ на высоту небесноую и рѣхъ, да по-
нѣ іединоу милитвоу сътворю ѡ немь къ Богу; и се лоукавыи
бѣси іако комариіе бывше и объіадѧхоу, іако же мнѧхъ, мышьци

сатаны и старѣйшинъ, второстепенные бѣсы иногда поневолѣ так сказать, по обязанности службы, должны работать ко вре ду рода человѣческаго.

«Видѣлъ предъ собою человѣка идущаго; тотъ человѣкъ был духовенъ. И видѣлъ блаженный за этимъ человѣкомъ кого-т чернаго, посѣвающаго скверные помыслы. Вышереченный ж мужъ отъ благаго помысла наблюдалъ за своими помышленіям и часто, обращаясь, на дьявола плевалъ, укоряя его. Праведный видя, что лукавый духъ безпокоитъ Божія человѣка, возопил къ духу и говорилъ къ нему съ яростію: оставь его, свирѣпы льстецъ, перестань налегать на созданіе Божіе. Что тебѣ з польза, окаянный, если душа его погибнетъ? Отвѣчалъ ем бѣсъ: послушай, что я тебѣ скажу: мнѣ тутъ нѣтъ никако пользы; но поневолѣ принужденъ я бороться съ нимъ; у нас есть князи, властвующіе надъ нами, и если мы лѣнимся и н боремся съ человѣческимъ родомъ, то князи наши бьютъ крѣ ко того изъ бѣсовъ, о комъ найдутъ, что онъ не борется, и, о пуская, гонятъ на дѣло. Многіе изъ насъ лѣнивы и вялы, а дру гіе бѣгаютъ отъ дѣла; и ради того принуждаютъ насъ на бран Говоритъ ему святый: Окаянный! Знаешь ли что огонь теб ждетъ и лукавыхъ твоихъ бѣсовъ и дѣла ихъ! Зачѣмъ не пла чешь, помышляя о неизбѣжномъ огнѣ, для тебя уготованном Бѣсъ, услышавъ объ этомъ, сталъ невидимъ.

(Видѣ человѣка идоуща предъ собою; бѣ же человѣкъ д ховьнъ; и видѣ блаженыи за члвѣкъмь тѣмь чьрна нѣкое идоуща и скверньнъ помыслъ въсѣвающа: нареченыи же т мужь ѿ блага помысла разсматряше помыслы своѧ, и часто обр щаіасѧ на диіавола, пльваше, коря іего. Видѣвъ же правьдн духъ лоукавый стоужающь чловѣкоу Божию, възъпи къ дух

ми, а аще лѣнꙗщесꙗ не боремъсꙗ съ родомь крыстьіаньскымь, іего же насъ обрꙗщють ѿ бѣсовъ кнꙗзи наши неборющасꙗ, биють ны крѣпцѣ и разгонꙗюще ѿтпущають; мнози бо соуть насъ лѣнивии, слаби, дроузи иже бѣгоуни; да того ради ноуть ны на брань. Глагола іемоу святыи: оканьне! вѣси ли о огнь тебѣ ждеть и лоукавыихъ твоихъ бѣсъ и дѣлъ! что не плачетесꙗ неѿреченнаго огнꙗ, иже тебѣ уготованъ ть! И слышавъ бѣсъ, безъ вѣсти бысть.)

Въ своемъ духосозерценіи Нифонтъ видѣлъ, какъ человѣчеяя бесѣды привлекаютъ то ангеловъ, то бѣсовъ къ людямъ, разсказалъ, какъ онъ видѣлъ благочестиваго человѣка, обѣвшаго съ женой и дѣтьми, и ангеловъ, прислуживавшихъ имъ трапезою. Это видѣніе съ объясненіями повторялось во множествѣ послѣдующихъ сборниковъ съ разными видоизмѣненіями; но всѣ различія не мѣшаютъ видѣть первоначальный источкъ его въ нашей повѣсти:

«Нашелъ человѣка сидящаго съ женою своею и дѣтьми; и дѣлъ нѣкоторыхъ прекрасныхъ евнуховъ въ свѣтлыхъ одежхъ, предстоящихъ предъ обѣдающими въ томъ покоѣ, и было сломъ ихъ столько, сколько ѣдящихъ, и нищіи съ ними ѣли. дя это, рабъ Божій изумился, говоря: что это-такое—сидятъ огіе, а служатъ имъ въ свѣтлыхъ одеждахъ? Онъ не догаися еще, а Богъ ему явилъ, что́ это за служащіе за трапезою! сказалъ: служащіе— ангелы Божіи; такова ихъ обязанность, о во время обѣда предстанутъ, обвязавши руки, какъ Бои служители; но когда начинается клеветное слово, или что будь неподобное станутъ говорить за трапезою, тогда, какъ ымъ отгоняетъ пчелъ, такъ и злая бесѣда отгоняетъ ангевъ Божіихъ; и когда ангелы Божіи отойдутъ, тогда прихотъ темный, мрачный, злой духъ и посѣваетъ зло посреди обѣ-

ломь іелико и ѣдоущихъ и нищіи бѧхоу іадоущіи. Видѧ же
рабъ Божии, почудисѧ, глаголѧ: воле! се боудеть сидѧщіи оуб
зи соуть зѣло, а предстоіащии въ свѣтьлахъ ѡдежахъ? И
домыслѧщю же сѧ іемоу, что се боудеть, іави іемоу Богъ, к
сі соуть престоіащихъ, что ли іесть трапеза? И рече: престо
щи ангели Божіи соуть; имѣють такъ чинъ, да въ времѧ обѣ
предъстаноуть съвѧзавше роуцѣ, іако блази слоужители Божіи
да іегда начнетьсѧ слово клеветьно, или ино неподобно къ Бо
глаголати на трапезѣ, да іако съ бъчелы ѿтгонить дымъ, та
и зълаіа бесѣда ѿгонить ангелы Божии; и изълазѧщимъ же св
тымъ ангеломъ Божиимъ, приходить тьмьнъ, мрачьнъ, зл
духъ, и въсѣваіетъ зло посредѣ ѡбѣдающихъ, дымъ зломрачь
проливаіа ѿ словесъ бѣсѧщихъ и ѿ бесѣдъ подобныхъ злыхъ.

Въ числѣ другихъ видѣній замѣчательна исторія Созомен
за милостыню, данную нищему, ему представилось видѣніе ан
ловъ съ ковчежцами; изъ ковчежцевъ они выбирали драгоцѣ
ныя одежды и указывали на нихъ, какъ на награду за тѣ б
ныя одежды, которыя онъ удѣлялъ нищимъ. Такъ и теперь
родъ воображаетъ, что въ будущей жизни послѣдуетъ воз
гражденіе за милосердіе предметами, подобными тѣмъ, каки
въ этой жизни добродѣтельные люди ознаменовали свое сост
даніе къ несчастнымъ. За кусокъ хлѣба — роскошныя яст
за рубище—златотканыя одежды, за мѣдный грошъ — золо
на томъ свѣтѣ. Вмѣстѣ съ этимъ связана, если не по ходу р
сказа, то по смыслу, повѣсть о томъ, какъ, въ видѣ нищ
явился Христосъ, повѣсть, повторяемая отрывочно въ разны
сборникахъ и перешедшая въ народную легенду:

«Увидѣлъ»—пересказываетъ Нифонтъ слово благодѣтельн
мужа—«нища въ рубищѣ, а надъ головой его стояло изобра
ніе Господа нашего Іисуса Христа, не разлучаясь отъ нищаго

ки Бога.»

(Узрѣхъ нища въ роубѣхъ грядоуща и надъ главою іемоу оіаше ѡбличіа Господа нашего Іисуса Христа, никако же незлучено, и іако же нищии идѫще поутьмь, нѣкто милостивыхъ ѧше и срѣте и, дасть іемy хлѣбъ; да іако же простре роуку ржа хлѣбъ нищелюбьць, и се простреться ѡбразъ Спасовъ въ уцѣ христолюбивомоу ономоу, и пріiа ѿ рукоу іего хлѣбъ, и дасть іемоу благословеніie. И то видѣвъ, ѿтолѣ вѣровахъ ко даiаи нищю въ истину в роуцѣ Богу вълагаiетъ.)

Касаясь великаго таинства причащенія, Нифонтъ разсказываъ, что, во время приношенія безкровной жертвы, онъ видѣлъ мѣсто хлѣба на дискосѣ закланнаго младенца, а когда литургія ончилась, младенецъ снова явился живымъ и взятъ ангелами небо. Во время причащенія мирянъ, тѣ изъ нихъ, которые или достойны этой чести, являлись съ свѣтлыми лицами, а достойные съ темными и унылыми. Это видѣніе въ разныхъ дахъ записано въ сборникахъ и сдѣлалось народнымъ вѣроніемъ. Точно также существуетъ до сихъ поръ вѣрованіе, что казываться отъ крещенія дѣтей грѣшно, и тотъ, кто часто естить, имѣетъ у себя заступниковъ въ младенцахъ. Это разазывается у Нифонта въ такомъ видѣ:

«Нѣкто пришелъ къ блаженному и повѣрилъ ему, что на него ходитъ непонятная скорбь. Блаженный отвѣчалъ ему: сатана бя прельщаетъ, какъ будто нѣтъ награды отъ Бога за тѣхъ тей, которыхъ ты воспринималъ отъ св. крещенія. Богъ въ санія говоритъ: кто васъ пріемлетъ, тотъ пріемлетъ и пославаго меня! И опять: взявъ Іисусъ дитя, поставилъ его предъ бою и сказалъ: истинно говорю вамъ, кто пріемлетъ сихъ маихъ, меня пріемлетъ! Что можетъ быть этого блаженнѣе? при-

тебѣ великую честь и великій срамъ воздушнымъ бѣсамъ. В
оный день, когда ты оставишь свое житіе и прейдешь къ вла-
дыкѣ въ великой радости, тогда, вмѣсто младенцевъ, будут
тебѣ заступники ангелы и пойдутъ предъ лицемъ твоимъ в
оный день къ престолу Божію и покоищу, оказывая тебѣ чест
и въ образѣ тѣхъ младенцевъ ты принялъ Христа и почеств
валъ; купель есть дѣвица, и ты какъ бы держишь самого Хр
ста на рукахъ, и нарицаешься ты Симеонъ, пріемлющій Хрис
въ образѣ младенцевъ.»

(Сотона тѧ льстить, іако іелико іеси дѣтии изѧлъ ис свята
крещенія нѣсть ти мзды ѿ Бога. Глаголеть бо Богъ въ писан
томь: іакоже и васъ пріемлеть и пославшаго мѧ; и пакы—възы
Іисусъ отроча младо и постави іе предъ собою, и рече: амин
аминь глаголю вамъ, иже пріiемлеть малыхъ сихъ, мене пріе
леть. Да что іе, чадо, блаженѣе того; понеже младеньць пріе
леши, пріемлеши Христа, духъмь же пріемлеши Отца іего..
что іесть, чадо, оунеіе того или свѣтлѣіе, или, чадо, твори д
бро: іелико бо младеньць приіемлеши ѿ святаго крещеніа, то
преди поидуть предъ душею твоіею до вратъ небесныхъ, чес
тебѣ творѧще великому, и многъ стоудъ въздоушнымъ бѣсо
въ день онъ, іегда ѡставиши житиіе своіе и преидеши къ влад
цѣ въ радости велицѣ, стоіальца бо дьржать ангели въ мл
деньць мѣсто, и преди поидоуть предъ лицемь твоимь въ де
онъ до престола Божиіа и покоища, чтоущаіа тѧ, имь же тѣ
младеньци Христа пріялъ іеси, и почьлъ; дѣвица бо іесть ко
пѣль, а дьржить Христа самого на роукоу, и нарицаішисѧ т
Симеонъ приіемлѧ Христа въ младеньцѣхъ.)

Замѣчательно тоже, по отношенію къ послѣдующимъ вѣр
ваніямъ, укоренившимся у насъ, пророчество Нифонта о том
что въ послѣдующія времена перестанутъ являться святые
не будутъ происходить чудеса, но тѣмъ не менѣе, святые уго

ные Антонію, Иларіону, Симеону и любимому Павлу и инымъ, которыхъ Богъ вѣдаетъ и очи Его зрятъ? Отвѣчалъ ему: святые не оскудѣютъ до скончанія вѣка; но въ послѣдніе дни укроется отъ людей праведная жизнь богоугодниковъ во смиреніи, и явятся въ царствіи Божіемъ *выше* чудоносныхъ отецъ; ибо тогда не будетъ никого творящихъ чудесъ предъ лицами ихъ.»

(Воле, отче, повѣжь ми: до нынѣшнꙗго соуть ли сꙗ оумножи ли святи по всемоу мiроу днесь въ добрѣ подвизѣ и нарочита имена ихъ, ихъ же пьрвыи iесть Антонии, Иларiонъ и Симеонъ, и любимыи Павелъ пресвятыи; и ини мнози, iаже Богъ вѣсть и очи iего видита? Глагола iему святыи: до скончаниiа вѣка не оскудѣють, нъ обаче въ послѣднꙗiа дни съкрыються ѿ человѣкъ, Богоугоднѣ въ смѣрении же просто вышьше чюдоносныхъ отець iавꙗтьсꙗ, въ царьствии Божиимь, понеже тъгда не боудеть никого же творꙗща предъ очима ихъ чюдесъ.)

Особенное значеніе получило въ повѣсти Нифонта то мѣсто, гдѣ разсказывается видѣніе бѣсовъ, побуждавшихъ людей на свѣтскія удовольствія, на игры и пѣсни; причемъ блаженный видѣлъ, какъ бѣсъ укралъ изъ кармана у скомороха монету и понесъ ее на показъ къ сатанѣ. Это мѣсто во множествѣ нашихъ рукописныхъ сборниковъ называется «слово св. Нифонта о Русальяхъ». Оно напечатано въ памятникахъ старинной Русской литературы по списку XIV вѣка. Хотя въ спискѣ XIII вѣка есть нѣкоторыя отличія, но не столько важныя чтобы здѣсь приводить снова все это слово. Слѣдуетъ замѣтить, что въ повѣсти нѣтъ вовсе прибавленія о *Русальяхъ* и самое это имя не упоминается; очевидно, что, впослѣдствіи, проповѣдники, заимствовавъ этотъ отрывокъ изъ переводной повѣсти, прилагали

на этомъ мѣстѣ стояло множество муриновъ; очень черны был
ихъ лица; стояли чины и полки ихъ страшные, во множествѣ
одинъ изъ нихъ былъ огненный и мрачный, и онъ много кри
чалъ и перебиралъ воиновъ своихъ, и раздавалъ приказані
князьямъ своимъ, дабы они съ большимъ прилежаніемъ присту
пали къ брани, и такъ имъ говорилъ: сила моя съ вами будетъ
взирая на меня, ихъ небойтесь! И стояли они отрядами по чис
лу каждаго грѣха въ ополченіи, и пришли другіе бѣсы съ ору
жіемъ изъ ада, и каждый полкъ былъ въ различной одеждѣ
цвѣтъ и покрой одежды для каждаго полка, и всѣхъ полков
было 365, ибо столько существуетъ страшныхъ грѣховъ, ко
торыми мы, окаянные люди, прогнѣвляемъ Бога, не разумѣ
этого. Когда лукавые бѣсы взяли свои оружія и приготовилис
идти, тогда злый началъ пересмотръ полковъ своихъ и каждо
му давалъ чародѣйскіе составы, и пускалъ полки на всяко
утвержденіе Христовыхъ церквей и на весь міръ. Была же
темному князю ихъ нѣкоторая тревога и недоумѣніе на то вре
мя, и когда хотѣлъ пустить своихъ подчиненныхъ на ѳракій
скую землю, то говорилъ: нѣтъ у меня силы противъ дѣвиц
Маріи идти на Византію, ибо она приняла въ свой жребій этот
городъ, и не отступаетъ отъ него никогда, приходитъ лично
явно, и ободряетъ тамошнихъ назарянъ и подвигаетъ ихъ н
поддаваться побѣдѣ надъ собою. Сказавъ это, онъ ревнулъ
избралъ себѣ тридцать тысячъ бѣсовъ и припустилъ на помощ
къ ѳракійскому ополченію и особенно бѣсился на Византію
Когда блаженный это видѣлъ, тогда былъ къ нему гласъ: Ни
фонтъ! Нифонтъ! обратись къ востоку и смотри! Праведникъ ж
удивлялся, видя ухищреніе непотребныхъ бѣсовъ, и, услышавъ
гласъ къ себѣ, обратился на востокъ и увидѣлъ: поле шире

и невидимаго Бога, приказывая имъ помогать христіанамъ ранить житіе ихъ. Такъ говорилъ онъ, и говорилъ много о томъ страшномъ и величественномъ, и пустилъ чины свои и войско Христовыхъ церквей, и отправилъ на брань шесть-нтъ тысячъ, а прочихъ всѣхъ отпустилъ, а самъ взошелъ небеса. Блаженный же, видя такое преславное чудо, покивалъ овою, размышляя, какъ много совершается тайнъ надъ людь-отъ человѣколюбца Бога нашего, а мы не разумѣемъ этого.»

Узрѣ чювьствьными очима и се бѧше мѣсто равно ширыню ьлготу имы безмѣрноу, и на томъ стоіаше множьство мю-ъ, зѣло чьрна лица ихъ, стоіахоу же чинове и пълци страш-множьство ихъ; іединъ ѿ нихъ бѧше акы огнѧнъ мрачьнъ о, и тъ имѧше много тщаниіе кліча іа, и смоущаіа и проби-и чьтыі воіа своіа и запрещениіе творѧ кнѧзьмъ своимъ, да прилежаніемь многъмь и тщаніемь начноуть брани, и сице голѧ к нимъ: сила моіа с вами боудеть, і на мѧ взирающе не гесѧ ничесоже. И іако же стоіахоу число числомъ когождо ха въпълчивъшесѧ, и се придоша друзии, и бѣси носѧше ужиіе ѿ ада, и ѡдежа различными видѣнии комуждо пълкоу, мѧ же различныхъ широтъ и лиць ѡдежа ихъ в кыи пълкъ итаіема бѧше въ чисмѧ и въ число, іакоже бѧше пълковъ и 60 и 5, понеже толико іесть страшныхъ грѣхъ, іакоже голаше, ими же оканьнии чловѣци прогнѣваемь Бога и не ра-мѣемь. Едва взѧша лоукавіи бѣси ѡроужиіа свои и оуготова-ѧ ити, абиіе нача злии раздроушати пълкы своіа, и вдаіа чародѣиска сътворениіа комуждо врѣдо у пълкъ, поущаше на ко оутверженіе Христовымъ церквъ и на вьсь міръ; бысть кнѧзю ихъ тьмьному подвигъ нѣкакъ, и недоумѣнии въ тъ, иіегда хотѧще поустити на землю Трачьску съдѣлникы своіа, аголаше: іако не имамъ силы таковы къ дѣвици Марии въ

гласъ к немоу, глаголѧ: Нифонте, Нифонте, обратисѧ на въсто
и віжь! праведныи же бѣ дівѧи, зрѧ непотребныхъ бѣсовъ оухы
рениіа; бывшю же гласу к немоу и обратисѧ на въстокъ, и
дѣ, и бѣаше поле въ ширину и въ дълготу паче оного, свѣ
же на немъ безмѣренъ, и стоіаху на немъ нѣцыи іако снѣ
бѣли, паче множьства чърныхъ; бѧхоу же славни и красни, сто
хоу въопълчени на тысоуща и тьмы, и нѣкто красьнъ види
вышнихъ вьрстою и добротою повелѣваше въ пречистѣхъ п
цѣхъ невидимаго Бога, запрещаіа имъ помогати крьстьіаном
и хранити съ милостію житіе ихъ. Си рекъ, ина страшьна
преславна, и поусти чины и ликы и вскы тьмы Христовы
цьрковъ и царства, припоусти божественныи прилогъ на ст
сти же тракиіево ликъ и тысоущь 60 и прочеіе всѧ ѿтпус
воиньства своіа, красныи тъ, и възиде на небеса. Блажен
же въ себѣ бывъ, о видѣніи чюдѧсѧ предивнымъ чюдесьмъ, к
ваіа главою своіею, и колико таиныхъ бываеть в насъ члов
цѣхъ ѿ человѣколюбца Бога нашего, а мы не разоумѣіемъ).

Обращаясь запросто въ духовномъ мірѣ, Нифонтъ, разсказ
ваетъ видѣніе суда надъ душами умершихъ, какъ ангелы с
рятъ за нихъ съ бѣсами, какъ бѣсы, теряя свою добычу,
луются, что ихъ труды пропали, когда покаяніе смываетъ
грѣшника содѣянное преступленіе. Эти образы, вмѣстѣ съ
дѣніемъ Ѳеодоры и Василія Новаго, служили для воспитанія
нашемъ народѣ представленій о загробной жизни. Восходя
лѣе и болѣе по ступенямъ духовнаго созерцанія, Нифон
видитъ самаго Христа окруженнаго ангелами. Послѣ долг
странствія по цареградскимъ церквамъ, Нифонтъ увидѣлъ од
жды стадо овецъ и апостола Павла, который предлагаетъ е
пасти этихъ овецъ и возвѣщаетъ, что онъ будетъ избранъ е

вшій его нѣкогда, вздумалъ было явиться на новыя иску-
ія, но святой сдѣлался недоступенъ искушенію, и самъ сталъ
грозенъ для бѣса, что бѣсъ униженно просилъ у него по-
ы. Незадолго передъ кончиною, Нифонтъ видитъ образы
очестиваго и грѣшнаго житія, въ видѣ двухъ женщинъ;
ніе это изображено очень поэтически. Скоро послѣ того выс-
откровеніе извѣщаетъ его о близкой кончинѣ, и блаженный
ойно переселяется въ нескончаемую жизнь. Ничѣмъ прилич-
не можемъ завершить нашихъ выписокъ изъ повѣсти о Ни-
тѣ, какъ показавши, что извѣстное вѣрованіе, будто во вре-
ѣвоты бѣсъ садится человѣку на губу и дѣлаетъ ему па-
ь (для чего благочестивые перекрещиваютъ себѣ ротъ),
етъ большое сходство съ однимъ изъ послѣднихъ искушеній,
оторыми бѣсы напрасно подъѣзжаютъ къ блаженному. Со-
ось нѣсколько бѣсовъ; они поочередно стараются навести на
ца зѣвоту, но праведникъ знаетъ, что это угодно бѣсу,
ится съ достоинствомъ, ни разу не зѣвнулъ и посрамилъ
въ....

Видѣлъ я разумнаго мужа, который почувствовавъ знаме-
бывающее отъ бѣсовъ, зарекся не зѣвать никогда: но
ли лукавые бѣсы, что онъ крѣпится чтобъ не зѣвнуть и не
гиваться, сотворили на него крѣпкую брань, а онъ муже-
нно сопротивлялся имъ, не поддаваясь ихъ хотѣнію; и
шно было смотрѣть, какъ бѣсы, одинъ за другимъ, покуша-
на него, какъ бы его соблазнить, но сами изнемогали и
дили отъ него съ гнѣвомъ, не въ силахъ сдѣлать надъ нимъ
его себѣ угоднаго. Какъ не посмѣяться надъ немощью про-
ливыхъ нечистыхъ бѣсовъ! на перемѣну къ нему приходили

уста,—и оный, омраченный (т. е. бѣсъ), тьму готовитъ ду
отгоняя у зѣвающихъ смыслъ на безмѣрное разслабленіе».

(Видѣхъ моужа разоумьна, иже почювъ знамение ѿ бѣсъ
вающее, никакоже не зияти, но увѣдавше же іего лоукавии б
крѣпящася яко ни проляцатися, ни зиати, брань нань ство
шіа крѣпкоу; онъ, же моужьскы противлꙗшеся имъ, не поп
щаꙗ хотѣнию ихъ, и бѣ видѣти смѣху достоины стражущіа, др
га по дроузи покоушахоуся нань, хотꙗше и превратити; из
могающе же и възвращающеся гнѣвахоуся, не могоуще ниче
же годьныхъ себе створити на немь; кто же ли не посмѣіеть
мощи пронърливыхъ бѣсовъ нечистыхъ, измѣновахоу бо с
немоу на день акы до три идесꙗть бѣсовъ, и не бꙗше силы
нихъ! И си глагола праведникъ мнѣ, веселꙗшеся о Господи;
коли же бо іего видѣ niктоже ни пролꙗцающася, ни зѣюща
него же ся възврати къ Господоу Богоу своіемоу въ добрѣмь с
реніи и покланꙗнии; глаголаше бо присно: злыи вредъ іесть
ловѣку зиіаниіе; да иже ся тѣми прельщають ѿ примыслиіа
коего, ѿвързаються оуста іего, онъ же омраченныи тьмоу го
вить души, а смыслъ ѿгонꙗ зиіающихъ на разслабленииѥ б
мѣрно).

Такова повѣсть, имѣвшая вліяніе на образованіе нашихъ
родныхъ представленій, вѣрованій и убѣжденій.

1860.

ЛЕГЕНДА

О КРОВОСМѢСИТЕЛѢ.

ЛЕГЕНДА
О КРОВОСМѢСИТЕЛѢ.

Ой що-то за світъ é,
Що синъ матусю бере?
Піди, мати, утопись,
А я піду въ темний лісъ:
Нехай мене звіръ изъість!

(Малороссійская пѣсня).

Встарину люди были благочестивѣе нынѣшнихъ. Когда христіанская вѣра у насъ только что водворялась, великая сила духовной жажды спасенія и крѣпость воли производили высокія явленія самоотверженія и борьбы человѣка съ собою. Въ лѣсахъ и дебряхъ проживали отшельники, постники, пустонножители, презрѣвшіе красоту мірскую, денно и нощно помышлявшіе о великой минутѣ отвѣта предъ справедливымъ Судіею и прилежными молитвами искупавшіе грѣхи міра, съ котораго еще не сошли ночныя тѣни язычества. Въ эти давнія времена, когда нашею землею правили князья, стоялъ въ пустынѣ монастырь. Одинъ изъ чернецовъ возжелалъ, ради совершеннаго безмолвія и тишины, создать себѣ келью въ лѣсномъ ущельѣ и только въ праздники приходилъ въ обитель къ богослуженію, а въ прочіе дни скрывался въ уединеніи, въ постѣ и бдѣніи, поддерживая плотское естество единою просфорою и чашею воды,

славянъ, нѣкогда общую колыбель нашихъ предковъ, гдѣ т
перь наши единоплеменники спятъ подъ тяжелою давкою н
мецкой и турецкой иноплеменности, осужденные въ продолж
ніи многихъ вѣковъ, какъ двѣнадцать дѣвъ Громобоя, на мгн
веніе приподыматься, обращать мутные взоры къ сѣверу, ум
ляя о снятіи съ нихъ православнымъ крестомъ вѣковаго оц
пенѣнія и со вздохомъ воскликнувъ: нейдетъ, нейдетъ спас
тель! снова повергаться въ тяжелый полусонъ. Нѣтъ, это
тотъ Дунай. Правда, знакомое нашему народу имя занесено
береговъ настоящаго Дуная, но теперь оно уже утратило св
первоначальное значеніе, перестало быть собственнымъ назв
ніемъ и стало нарицательнымъ именемъ вообще всякой бол
шой рѣки.

Но гдѣ бы это ни происходило — довольно того, что жил
какъ мы сказали, въ уединеніи отшельникъ. Какъ онъ ни ст
рался укрыться отъ человѣческихъ взоровъ, его подвиги и
бродѣтели не остались невѣдомы свѣту. Толпы богомольцев
особенно новокрещенцевъ, всегда ревностнѣйшихъ христіан
безпрерывно посѣщали его, ради благихъ совѣтовъ и очищен
совѣсти. Никому онъ не отказывалъ въ духовномъ брашн
многіе нетвердые въ вѣрѣ, укрѣпились его проповѣдью; мно
жестокосердые исходили отъ него со слезами покаянія и обр
щались на путь истины.

Однажды явился къ нему юноша и сказалъ:

«Святый отче! Есмь толикій грѣшникъ, какого еще и солн
не видѣло. Если я не провалился сквозь землю подобно Авиро
и Дафану, то это, конечно, оттого, что земля усрамляется пр
нять въ свои нѣдра такое исчадіе грѣха, и только удивител
ному милосердію Божію приписать слѣдуетъ то, что лю

первый разъ еще встрѣтилъ его въ духовномъ отцѣ, а уже многимъ обращался.

Онъ началъ повѣствованіе своей жизни.

На полночь отъ васъ есть страна, упорно коснѣющая во мраидолослуженія. Въ сей странѣ нѣкогда воцарился юный язь, ревностный служитель тьмы и лести. Онъ поялъ себѣ ную супругу, дщерь сосѣдняго князя, съ которымъ родъ его лго былъ въ враждѣ; съ нимъ теперь онъ примирился и для ѣпости примиренія сочетался съ дщерью бывшаго врага. це въ дѣтствѣ просвѣтилась жена его свѣтомъ истинной вѣ, но, видя упрямство супруга, таилась отъ него. Княгиня несла во чревѣ и, по исполненіи времени, родила младенца жскаго пола. Князь призвалъ волхва и спрашивалъ о судьбѣ на. «Неизглаголанная, страшная судьба ожидаетъ твое дѣще»! сказалъ ему волхвъ. «Будетъ изъ него такой злодѣй, кого еще и на свѣтѣ не было. Онъ умертвитъ своего отца и ѣсится съ своею матерью». Услыша такое пророчество, князь велѣлъ бросить свое чадо на съѣденіе лютымъ звѣрямъ; но ть, по врожденному матернему сердоболію и притомъ яко истіанка, не хотѣла губить своего первенца, сотворила собвенными руками ковчежецъ, положила въ него младенца, а на удь ему возложила книгу—евангеліе, тайно писанное своею кою, и пустила въ Дунай, приговаривая: «О! Дунай, рѣка ликая! твоимъ волнамъ повѣряю я несчастное дитя свое! лелѣй его, всколыхай и доставь добрымъ людямъ, а ты, свяе, честное евангеліе, охраняй его въ пути своею силою»! — день, не два плылъ ковчежецъ по Дунаю, заплылъ въ дакую землю и присталъ къ стѣнамъ святаго монастыря. Тогда шелъ на берегъ за свѣжею водою чернецъ, открылъ ковче-

какъ духовное чадо, готовя не для суетныхъ благъ и гореств преходящаго міра, но для тихаго монашескаго житія. Э был я.

Богъ одарилъ меня свѣтлымъ уразумѣніемъ. Я скоро на учился грамотѣ и сталъ чести книги борзѣо прочей братіи, св ихъ сверстниковъ, отроковъ, которыхъ отдавали въ монасты для наученія; ктому еще явился я изряднымъ сладкопѣвцем паче всѣхъ клирошанъ той обители. Такое преуспѣніе возб дило въ сверстникахъ зависть. Всякими путями они меня гнал оскорбляли, пакости мнѣ дѣлали, поругались мнѣ, дышали меня злобою, паче же укоряли меня неизвѣстностію моего ро и даже возносили клевету на духовнаго моего отца, говор будто бы я сынъ его не духовный, а плотскій, рожденный им блудно.

Я сталъ вопрошать своего наставника, и онъ повѣдалъ м тайну моего нахожденія.

Такъ достигъ я осьмнадцатилѣтняго возраста. Долго терпѣл я и переносилъ злобу сверстниковъ смиреніемъ, но мои гон тели не оставляли меня въ покоѣ и, казалось, чѣмъ болѣе бы я кротокъ и незлобивъ, тѣмъ язвительнѣе желали они досади мнѣ. Исполнилась, наконецъ, мѣра моего терпѣнія; я прист пилъ къ своему воспитателю и возопилъ:

— Отче! Не могу долѣе жить въ обители. Дай мнѣ оное Ева геліе, съ имъ же ты нашелъ меня: иду искать своихъ пло скихъ родителей.

«Безумствуешь, чадо!» рекъ мнѣ благочестивый отецъ и х тѣлъ мудрыми увѣщаніями отклонить меня отъ намѣренія. я не слушалъ его.

«Силою оставлять тебя не стану, рекъ онъ со вздохомъ: - возьми свое Евангеліе и иди».

И я исшелъ изъ монастыря. «Узрѣлъ я на Дунаѣ судно и

ами и дали въ руки весло. Гребцы начали со мною бесѣду и, видѣвъ у меня святое Евангеліе, вопрошали: чему учитъ сія нига? Я отвѣчалъ, что святое Евангеліе учитъ достигать вѣчаго блаженства и нескончаемой жизни. Сіи гребцы были крецены, но почти ничего не вѣдали ни объ ученіи святой церкви, и о ея событіяхъ. Я сталъ имъ повѣствовать о земной жизни Христа Спасителя, о странствіи его учениковъ; поучалъ спасиельнымъ правиламъ всецѣлой вѣры; и рѣчь моя столь была ріятна ихъ слуху и сердцу, что они не радѣли о трудѣ и точію лушали меня, проливая слезы умиленія. Владыка судна, уразуѣвъ, что гребцы работаютъ худо, а болѣе внимаютъ моей рѣи, началъ укорять меня и ихъ, но когда узналъ, что я не увеселяю суетными баснями, а возвѣщаю тайны спасенія, то ласовымъ взоромъ воззрѣвъ на меня, рекъ: «великое далъ тебѣ Господь дарованіе; не подобаетъ тебѣ пребывать въ семъ черомъ трудѣ; иди, сядь съ нами, да насладимся твоею бесѣдою.» То былъ благочестивый купецъ, роду греческаго; полюбилъ онъ меня. Плылъ онъ съ греческими товарами къ единому христіанкому князю, котораго градъ красовался на берегу Дуная. Князь, къ нему же путешествуемъ, рекъ онъ, христолюбивъ щедр.., и великій милостивецъ къ христіанамъ, наипаче же ъ т..имъ, каковъ ты юноша. Онъ приметъ тебя ласково и ты оживешь у него благоденственно и честно.»

По четырехъ дняхъ плаванія, достигли мы желаннаго града. Господинъ судна вступилъ въ теремъ къ князю, вручилъ ему товары, повѣдалъ обо мнѣ, потомъ привелъ меня къ нему, и рекъ: «Благословеніе Божіе надъ симъ юношей. Едва только пухъ началъ покрывать его ланиты, а онъ уже свѣдущѣе старцевъ». Князь поцаловалъ меня и спросилъ: кто я? Я же, плѣненный тѣмъ, что вошелъ въ чертоги сильнаго міра, ве повѣ-

нія есть иное княженіе, погруженное во мракъ упорнаго идола-
служенія. Князь его лютъ и звѣронравенъ. У него, посред
града, стоитъ высокій деревянный идолъ, ему же покланяютс
въ слѣпотѣ своей люди и не токмо не разумѣютъ, что дѣл
рукъ человѣческихъ, древо безсловесное, не можетъ ихъ спа
сти, но приносятъ ему въ жертву сыновей и дщерей человѣче
скихъ, наипаче же досаждаютъ христіанамъ и умерщвляютъ ихъ
проливая святую кровь предъ окаяннымъ идоломъ. Помимо вся
кихъ гоненій, вѣра христіанская расширяется въ его княженіи
но чѣмъ болѣе увеличивается число вѣрующихъ, тѣмъ неисто
вѣе гонитъ истину и чадъ ея злобный мучитель. Въ послѣдні
дни онъ не токмо мучилъ своихъ подвластныхъ, но клятвопре
ступно и беззаконно плѣнилъ нашихъ людей, прибывшихъ
купли ради, въ его землю, посадилъ ихъ въ порубъ, нудит
отречься отъ Христа и поклониться идоламъ, и угрожаетъ при
нести ихъ въ жертву богу своему. Я избираю тебя, юноша
ради твоего разума и дара слова: убѣждай его отпустить люде
моихъ; когда же онъ станетъ упорствовать, то объяви ему ра
отъ моего имени.

Повелѣніемъ князя, моего благодѣтеля, совлекся я монашеско
одежды и облекся въ свѣтлыя одежды княжескаго отрока и меч
при бедрѣ препоясалъ. Князь придалъ мнѣ дружину, и отплыл
мы на судахъ въ темное княженіе.

Приближаясь къ невѣрному граду, узрѣли мы на брегѣ вели
кое множество народа всякаго чина и возраста отъ мала до ве
лика; возвышался помостъ, на немъ стоялъ деревянный кумиръ
Когда же мы вступили на брегъ, то предстало моему взору пе
чальное зрѣлище многихъ человѣкъ,—мужей, женъ и дѣтей,—
связанныхъ и лежащихъ на землѣ и отъ страха, какъ лист
віе, дрожащихъ. «Между сими злосчастными и наши люди»

овенiемъ о Господѣ, воззрѣлъ я на множество народа и возо-
илъ:

— О несмысленные, о слѣпые и безумные! Что творите?
очто почитаете безсловесное древо творцемъ и могущимъ по-
лителемъ вашимъ и проливаете звѣрски кровь своей братiи?
оистину, не люди вы, но звѣри дикiе, хищные. О жестоковый-
ые невѣгласы! Придите въ чувствiе, прозрите, слѣпцы! Богъ
осылаетъ меня для вашего вразумленiя! Аще сей деревянный
долъ—богъ, пусть онъ защититъ себя отъ моего меча. Зрите.

Я вскочилъ на помостъ и ниспровергъ идола, ударилъ его по
ловѣ мечемъ и разсѣкъ подобiе главы его на полы.

— Зрите же, безумцы, каковъ богъ сей. Опроверженъ, по-
амленъ, пораженъ въ главу, безсиленъ отомстить за себя и
казать меня! Поклонитесь же единому, истинному Богу, въ
ленiяхъ горнихъ живущему, вездѣсущему, сотворившему небо
землю, дающему всему жизнь и дыханiе, въ трехъ лицахъ
авимому!

Тогда всѣ, уже исповѣдывавшiе истинную вѣру, но таившiе-
страха ради княжескаго, какъ бы единымъ сердцемъ и еди-
ыми устами возопили:

«Слава, честь и благодаренiе въ Троицѣ славимому Богу! Буди
агословенъ приходъ твой, мужъ правды, юноша, посланникъ
ба, яко святый Георгiй, поразившiй сего лютаго змiя, и по-
завшiй намъ свѣтъ Христовъ!

Тогда многiе изъ поклонниковъ нечестиваго идола, видя его
жащаго, обезглавленнаго и безмолвно поруганiе терпящаго,
зопили:

— Воистину сей чужеземецъ открываетъ намъ очи! О тем-
е наше неразумiе! Мы мнили быть богомъ сего идола, а онъ
могъ постоять за себя. Не богъ онъ, а болванъ бездыхан-
ий; какъ теперь въ немъ нѣтъ дыханiя, такъ и прежде не было!

разимымъ!» Но народъ стоялъ въ оцѣпененіи и токмо немногіе съ княземъ подвигались на меня.

— Народъ, ослѣпленный мракомъ! сказалъ я: если мало для тебя свидѣтельства сего попраннаго идола, то да совершится новое для твоего прозрѣнія. Князь вашъ искусенъ въ браняхъ, азъ же юнъ и невѣдущъ. Симъ мечемъ я отражу удары его во свидѣтельство истины моей вѣры. Аще побѣдитъ онъ меня, то да будетъ слово мое ложь и правдива вѣра его; аще же одолѣю азъ, то да погибнутъ идолы и да прославится Христосъ Искупитель. О мучитель нечестивый! Кровопійца лютый! Предъ лицомъ всего народа призываю тебя къ единоборству: побѣда единаго отъ насъ будетъ торжествомъ единой изъ вѣръ нашихъ!

Съ распаленнымъ зракомъ, какъ драконъ огнекрылатый, летѣлъ на меня князь. Я отразилъ его ударъ. Наши мечи извергали искры и наполняли воздухъ звуками. Безмолвно, въ страхѣ ожиданія, позоровалъ народъ на бой нашъ. Наконецъ, я выторгъ мечъ изъ рукъ сопостата и поразилъ его въ грудь. Крѣпкій мѣдный панцырь распался и кровь заструилась. Онъ палъ. Я наступилъ на него ногою.

«Побѣдитель, пощади!» — произнесъ побѣжденный.

— Гибель человѣкоядцу! воскликнулъ я, отсѣкъ ему главу и низпровергъ съ помоста.

«Слава единому въ Троицѣ славимому Богу, скорому помощнику въ бранѣхъ. Великъ Богъ христіанскій!» восклицалъ народъ. И я, оглушаемый похвалами и величаніями, сошелъ съ помоста.

Тогда подошелъ ко мнѣ бѣловласый старецъ съ животворящимъ крестомъ, осѣнилъ меня и рекъ:

«Благословенъ приходъ твой! Я служитель истиннаго Бога.

нъ да будетъ всѣмъ вѣдомо, что самая честная княгиня на-
нелицемѣрнымъ смысломъ исповѣдывала святую вѣру, но
илась, страшась кровопійцы—супруга. Се грядетъ она.»

И я узрѣлъ грядущую къ себѣ жену, не юную, но сіяющую
обычайнымъ благодушіемъ и лѣпообразіемъ.

— Да будетъ, рекла она: — благословенно имя Господа, по-
авшаго намъ тебя, мужественный, несравненный пришелецъ!
жіимъ судомъ ты покаралъ мучителя, моего супруга, причи-
вшаго мнѣ двадесять лѣтъ несказанныя скорби. Нынѣ да вос-
ржествуетъ въ княженіи семъ святая вѣра, которую съ юно-
и я сохраняла въ сердцѣ. Нынѣ да радуется небо, да весе-
тся земля, да ужасается преисподняя! О люди мои! Не медли-
! да содѣлается Дунай купелію крещенія вашего!

«Крещенія! Крещенія!» воскликнуло множество народа.

Тогда собрались градскіе бояре, людскіе старцы и сотворили
че и рекли:

«Князя у насъ нѣтъ; но не подобаетъ намъ оставаться безъ
ваго князя. Кому же подобаетъ княжить надъ нами, какъ не
му, кто, будучи посланъ намъ отъ неба, явилъ изрядное сви-
тельство мудрости, мужества и доблести, дерзновенно изба-
лъ край и страну нашу отъ злаго мучителя, и добрымъ под-
гомъ, принося въ жертву за насъ себя самого, открылъ тем-
мъ очи и привелъ насъ къ познанію Бога? По обычаю отцовъ
шихъ, избираемъ его княземъ нашимъ, и да будетъ ему су-
ужница наша добрая княгиня».

Затрепетало мое грѣшное сердце, обрадовался я предстоящей
асти и мірскимъ сладостямъ брака. Старцы соединили мою
ку съ рукою княгини, и я, предъ лицомъ всего вѣча, поклялъ
ей въ супружеской вѣрности, а народу въ любви и печало-
ніи о немъ. Священникъ совершилъ надъ нами обрядъ брако-
четанія и я возсѣлъ на столѣ княжескомъ и пріялъ жезлъ

рода, и кто мои родители? Едва я возвѣстилъ ей повѣсть дне
моихъ—смертная блѣдность покрыла ея чело. «Покажи мн
Евангеліе, которое найдено съ тобою»! произнесла она дрож
щимъ гласомъ. Я подалъ ей евангеліе—и она упала безъ чувст
на землю.

Недоумѣвая, бросился я къ ней и, какъ нѣжный супруг
приводилъ ее въ память. Изнеможенная, съ блуждающимъ вз
ромъ, она поднялась и рекла:

«О ужасъ! О поношеніе! О страшная судьба! Свершилась н
ша гибель! Несчастный, знай: ты умертвилъ своего отца и с
четался бракомъ съ матерью! Я мать твоя; я нынѣ супру
твоя, подруга твоего брачнаго ложа, нѣкогда родила тебя н
семъ самомъ ложѣ. О ужасъ! о ужасъ! Преступленіе твое пр
дречено волхвами при твоемъ явленіи въ свѣтъ и отецъ тво
велѣлъ бросить тебя лютымъ звѣрямъ на съѣденіе, а я, я пр
дала тебя волнамъ Дуная. И вотъ, ты живъ, ты, мой сын
нынѣ осквернившій себя и меня кровосмѣшеніемъ! Прошло дв
десять лѣтъ: мать обрѣла сына... и не можетъ прижать его к
материнской груди, не можетъ благословить его! Иди, иди н
счастный, иди въ дебри и лѣса,—пусть тебя пожрутъ дик
звѣри, пусть нынѣ исполнится повелѣніе отца твоего. А я, зл
счастная, я отдамъ себя Дунаю, который сохранилъ тебя на м
и твое горе»!

Тщетно я хотѣлъ удержать ее отъ безумнаго намѣренія. Сл
ва утѣшенія были слабы въ моихъ устахъ, когда сердце те
пѣло несказанное мученіе. Она явилась на площадь, все повѣ
дала народу и низверглась въ волны Дуная.

Какъ разъяренная волна морская, народъ ринулся къ терему
алча предать меня смерти, но меня уже тамъ не было. Видя бе
зумство матери, я убѣжалъ изъ града; я скитался по непрохо

ие! но медвѣдь приблизился ко мнѣ, всхрапѣлъ и, какъ будто
ѣмъ-то устрашенный, побѣжалъ отъ меня вспять. О горе! ска-
алъ я: самые звѣри бѣгутъ отъ проклятія, на мнѣ тяго-
тѣющаго!

Нѣсколько дней скитался я въ лѣсу, наконецъ прибылъ въ
нѣкую весь. Немощь тѣлесная заставила меня вкусить пищи.
Тутъ я узналъ, что мое событіе оставило ужасные слѣды въ
моемъ княженіи. Мой народъ пожалѣлъ объ идолахъ; волхвы
возмутили его, хулили христіанскую вѣру, толковали, яко бы
она навлекла на нихъ такое посрамленіе, и несмысленныя толпы
обращались снова къ идолослуженію, избранъ новый князь изъ
среды бояръ и еще горше перваго сталъ гнать Христову вѣру;
сѣмена ея, столь быстро мною посѣянныя, исторглись въ еди-
ный день; идолъ воздвигнутъ; кровь христіанская полилась по-
токами; всѣ прежде тайные, при краткомъ моемъ княженіи объ-
явившіе о себѣ, христіане принесены въ жертву демону, и не-
счастный старецъ-священникъ, сочетавшій меня бракомъ съ
матерью, умеръ въ ужасныхъ мукахъ. Я почувствовалъ весь
ужасъ положенія, какое учинила надо мною судьба. Я покинулъ
стѣны монастыря, дабы найти родителей и нашелъ. Но какъ?
Отца подъ ударами моего меча, а мать на кровосмѣсительномъ
со мною ложѣ. Я искалъ своего достоянія и нашелъ. Но какъ?
Я возсѣлъ на столѣ отца и дѣда своего для того, чтобъ послѣ
семи дней бѣжать и оставить имя свое на вѣчное проклятіе дѣ-
тямъ и внукамъ подвластныхъ людей. Я принялъ на себя про-
повѣданіе вѣры и въ единый день обратилъ ко Христу тысячи
новыхъ душъ, озарилъ свѣтомъ вѣры все свое княженіе, но для
чего? Для того, чтобъ укрѣпилось въ немъ идолопоклонство и
всѣ прежніе зачатки спасенія были бы исторгнуты съ самымъ
корнемъ! Но я преодолѣлъ искушеніе лишить себя жизни. Хри-
стіанинъ—я сталъ размышлять о томъ, что нѣсть грѣха, кото-

вратился отъ меня съ ужасомъ и сказалъ: Иди, бѣги отъ меня! Нѣтъ тебѣ покаянія! Я отошелъ изъ страны, гдѣ церковь не приняла меня, притекъ въ иную и явился къ чернецу, славившемуся благочестіемъ. Но и тотъ отвергъ меня съ ужасомъ. Три года я скитаюсь отъ монастыря къ монастырю, отъ храма къ храму, но нигдѣ не допускаютъ меня, не хотятъ даже внимать моей рѣчи; повсюду я слышу, что для такого грѣшника нѣтъ ни епитеміи, ни молитвы. Нынѣ прихожу къ тебѣ, святый отче! Умоляю наложить епитемію, которая бы могла очистить грѣхъ мой.

«Чадо мое»! сказалъ отшельникъ. — «Рожденный во мракѣ нечестія, ты совершилъ ужаснѣйшія злодѣянія, отъ которыхъ небо и земля долженствовали содрогаться. Господь избавилъ тебя отъ грядущаго зла и поручилъ своей церкви. Не терпя со смиреніемъ суетныхъ досажденій, ты легкомысленно оставилъ святую обитель; ты потекъ въ міръ искать земныхъ родителей, оставя Отца небеснаго и честнаго воспитателя, усыновившаго тебя Отцу небесному. Но милость Господня не покидала тебя и въ твоемъ странствіи. Господь послалъ тебѣ благодать ниспровергнуть идола и обратить къ христіанской вѣрѣ княженіе отцовъ твоихъ. Зачѣмъ же ты умертвилъ князя, когда онъ, побѣжденный тобою, просилъ пощады? Наипаче же зачѣмъ предался обаянію земныхъ благъ и пріялъ брачный союзъ, когда воспитатель твой съ дѣтства уневѣстилъ тебя Христу? Послуживъ князю міра сего, ты отдалъ себя въ его волю, и онъ повергъ тебя въ страшную бездну. Но благо тебѣ, что не отчаялся въ спасеніи и не оставилъ искать помощи у вратъ св. церкви. Я укажу тебѣ епитемію, тебя достойную».

Онъ вывелъ его въ поле и сказалъ:

ну, насыпалъ надъ нею высокую могилу и, послѣ тяжелыхъ трудовъ, когда все окончилъ, явился къ отшельнику.

Тогда святой отецъ принесъ въ уготованную грѣшникомъ пещеру налой и поставилъ на немъ просфору, единую красоулю воды, возженную восковую свѣчу и положилъ книгу: великій канонъ Андрея Критскаго, читаемый кающимся вѣрнымъ въ навечеріе первыхъ четырехъ дней первой седмицы великія четыредесятницы и въ ночь съ среды на четвергъ пятой недѣли, того же святаго времени.

Онъ рекъ:

— Читай сей канонъ и за каждымъ стихомъ произноси «помилуй, мя Боже! помилуй мя!» а вслѣдъ за тѣмъ клади земной поклонъ. Такъ читай и молись, доколѣ я приду.

Грѣшникъ сталъ предъ налоемъ, а отшельникъ прикрѣпилъ ко входу желѣзную дверь, заперъ ее замкомъ, потомъ закрылъ входъ землею и повергъ ключи въ Дунай.

Прошло десять лѣтъ. Въ монастырѣ преставился игуменъ. Вся братія отправилась къ отшельнику приглашать править обителью. Напрасно отшельникъ, любя безмолвное житіе, отрекался и просилъ освободить его отъ такого бремени. Братія умоляла его именемъ Бога, и отшельникъ, возведши горѣ взоры, рекъ: да будетъ воля Божія! и принялъ жезлъ управленія.

Подъ кроткимъ управленіемъ сего дивнаго, сіявшаго паче звѣзды восточной добродѣтелями и благомысліемъ мужа, процвѣтала обитель какъ кринъ райскій, и слава ея свѣтилась въ близкихъ и дальнихъ странахъ. Такъ прошло двадцать лѣтъ. Престарѣлый игуменъ, оканчивая уже сотый годъ своего честнаго житія, почувствовалъ, что Господь призываетъ его къ себѣ въ вѣчный покой, созвалъ братій въ послѣдній разъ, по-

убогихъ, и всѣхъ притекшихъ на погребеніе святаго мужа.

Тогда монастырскіе рыбари изловили рыбу и принесли въ поварню. Когда разрѣзали сію рыбу, то обрѣли въ ней ключи. Немало всѣ дивились и понесли ключи отцу эконому. И сказалъ тогда отецъ экономъ: «Вотъ уже тридесять лѣтъ тому, какъ нынѣ преставившійся святой мужъ, игуменъ нашъ, живя въ своей тѣсной келіи, заключилъ въ подземную храмину грѣшника епитеміи ради и повелѣлъ ему ждать своего прихода. Нѣтъ на земли нашего отца и не придетъ онъ къ грѣшнику, а подобаетъ идти къ нему намъ, да узримъ, какое дѣйствіе надъ его прахомъ оказала благодать покаянія.

Братія потекла къ холму. Откопали входъ и старецъ экономъ приложилъ къ замку ключи. Но увы! Ключи хотя были очевидно отъ сего самаго замка, но отъ времени и ржавчины, стали бездѣйственны. «Сіи ключи»—сказалъ экономъ—«обрѣтены не для того, чтобы ими отверсти дверь; а того ради, чтобъ напомнить намъ объ окончаніи подвига». Братія обкопала дверь и сняла ее. Изъ пещеры сталъ выходить отрадный для ока свѣтъ и сладостнѣйшее благоуханіе исполнило воздухъ. Любопытствующая братія склонилась ко входу и узрѣла:

Кающійся стоялъ предъ налоемъ, доканчивалъ великій канонъ и, послѣ каждаго стиха, клалъ земные поклоны. Просфора была цѣла. Краусоля воды также оставалась непочатою. Восковая свѣча догорала, и какъ только чтецъ окончилъ канонъ, — погасла.

Грѣшникъ остановился и возвелъ очи горе. Лицо его было юно; не отпечатлѣвалось на немъ слѣдовъ старости и изнеможенія. Увидя солнечный свѣтъ и людей вокругъ себя, онъ, какъ бы пробужденный отъ сна, воскликнулъ: «нынѣ отпущаеши раба твоего, владыко!»

Онъ пошелъ изъ своей темницы и, сопровождаемый изумлен-

землѣ въ самомъ храмѣ господнемъ, и святая душа его возлетѣла въ горнія жилища, гдѣ онъ доселѣ молитъ примиреннаго Творца о дарованіи благостыни странѣ, которая пріютила и успокоила его страдальческія кости.

Пала отъ лѣтъ храмина и остались только слѣды ея могилы— холмъ съ углубленіемъ. Тамъ протекалъ чудотворный подвигъ очищенія кровосмѣсителя. Но невозможно указать, гдѣ эта могила; такихъ холмовъ чрезвычайное множество.

Этотъ разсказъ, въ сходныхъ по основѣ содержанія и ходу событія варіантахъ, я слышалъ въ нѣсколькихъ губерніяхъ. Преданіе о кровосмѣсителѣ принадлежитъ къ самымъ древнѣйшимъ преданіямъ человѣчества. Безъ сомнѣнія, исторія нашего кровосмѣсителя сама по себѣ, языческаго происхожденія, и уже впослѣдствіи приняла, подъ вліяніемъ христіанства, настоящій видъ. Самая несообразность преступленія съ наказаніемъ по христіанскимъ понятіямъ, указываетъ на ея языческое начало. Преступленіе кровосмѣсителя, невольное. Церковь христіанская, отличающая побужденія отъ дѣла, не наказала бы такъ строго невольнаго грѣшника.—Эта исторія существуетъ у всѣхъ славянскихъ народовъ и переходитъ изъ устъ въ уста по цѣлой Руси, въ различныхъ варіантахъ.

Въ одномъ сборникѣ публичной библіотеки погодинскаго книгохранилища (№ 1288) разсказано, что въ нѣкоторомъ государствѣ, у короля, былъ сынъ и дочь. Братъ разжегся на сестру и «зачатъ сестра въ утробѣ дѣтище и начатъ братъ ея скорбѣти въ мнозѣ печали». Онъ отдалъ сестру на соблюденіе старѣйшинѣ и заповѣдалъ ему не губить дѣтища, которое должно родиться, а самъ ушелъ въ чужую землю и тамъ скоро умеръ. Сестра родила и «повелѣла сдѣлати колодицу и вложи въ ню своего младенца и пусти его на воду»; съ нимъ положила она

хѣ своемъ. По Божію повелѣнію, колодица пристала къ стѣнамъ монастыря. Игуменъ, увидѣвъ, приказалъ служебникамъ принести ее къ себѣ и открыть. Онъ увидалъ дитя мужескаго пола, увидалъ серебро и золото, и прочиталъ надпись. Игуменъ заплакалъ, соболѣзнуя о томъ, что такіе грѣхи творятся на свѣтѣ. Онъ вскормилъ, воспиталъ ребенка, выучилъ его грамотѣ: мальчикъ показывалъ большіе способности. Однажды онъ игралъ съ дѣтьми, жившими въ монастырѣ, пришло какое то дѣтище къ игумену и сказало: «Господине отче? прости: что мя убилъ сынъ твой? Игуменъ же начатъ ихъ судити, и рече сыну своему со гнѣвомъ: про что его біеши? Въ беззаконіяхъ родился ты и во грѣсѣхъ зачатъ». Пріемышъ ужаснулся и началъ скорбѣть и задумываться о значеніи словъ, произнесенныхъ игуменомъ, наконецъ, рѣшился спросить объ этомъ. Игуменъ разсказалъ ему и показалъ ему свинцовую досчечку, которая находилась съ нимъ, когда онъ приплылъ къ монастырю младенцемъ. Отрокъ просилъ отпустить его. Послѣ долгихъ совѣтовъ остаться, игуменъ отдалъ ему досчечку и золото. Отрокъ «обрѣте корабль и купи его и сѣде въ немъ, нача торговати и обогатѣ велми и многія грады повоевалъ, и повелѣніемъ Божіимъ пріиде подъ градъ матере своея и ста подъ градомъ. Гражане же, видѣвъ, яко воевода нѣкій славенъ есть, и срѣтоша его за градомъ, и начаша его молити, дабы онъ у нихъ былъ пастырь. Онъ же пріиде во градъ, они же начаша молити госпожу свою, дабы посягла за него». Госпожа вышла за него. Передъ трапезою онъ всегда имѣлъ обычай входить во внутренніе покои и тамъ читалъ надпись на досчечкѣ, гласившей о его преступномъ рожденіи. Жена спрашивала его объ этомъ, но онъ не сказалъ ей тайны. Побуждаемая женскимъ любопытствомъ,

кася горько: «азъ многогрѣшная! Григоріе! сынъ мой еси ты, господине; азъ бо тя родихъ отъ брата своего». Слышавше Григорій, паде мертвъ предъ нею. И отъидоста ума. Григорій нашелъ близь моря пустую палату, вошелъ въ нее и приказалъ запереть и засыпать землею, а ключи отъ замка, которымъ палата была заперта, забросить въ море. Черезъ двѣнадцать лѣтъ умеръ римскій папа и одному старому благочестивому мужу было откровеніе, что въ папы слѣдуетъ избрать Григорія, сокрытаго подъ землею. Отрыли палату, стали отбивать замокъ: не давался! Наконецъ, рыболовы поймали рыбу и въ ней нашли ключи и этими ключами отперта была палата. Григорій былъ обрѣтенъ и избранъ папою. Тогда явилась къ нему старица и исповѣдывалась во грѣхахъ своихъ: то была его мать. Покаяніе очистило отъ грѣха и ее, какъ невольно преступнаго сына.

Другой варіантъ сей же легенды извѣстенъ мнѣ изъ сборника XVII вѣка, сообщеннаго мнѣ Ѳ. И Буслаевымъ. Былъ нѣкто купецъ Поуливачъ. Онъ услышалъ, какъ голуби между собою разговаривали: «будетъ у господина нашего радость: жена ему родитъ сына и нарекутъ ему имя Андрей; и то отроче убіетъ отца своего, и матерь свою себѣ въ жену возьметъ, и триста дѣвицъ старицъ растлитъ блудомъ». Когда жена родила, отецъ велѣлъ сгубить младенца; но бабка не рѣшилась на это и сказала матери, которая, крестивъ его, велѣла прорѣзать ему чрево, положила на доску и пустила по морю. Доска приплыла къ женскому монастырю близъ Купина града. Черница вышла брать воду и нашла его. Игуменья собрала всѣхъ сестеръ и сначала думала, что какая нибудь изъ нихъ согрѣшила, но послѣ увѣренія ихъ, приняла явленіе ребенка за знакъ особенной воли

«прельстилъ мя святыми своими многими притчами прежнихъ человѣкъ паденіе во грѣхахъ мытарей, и гонителей, и блудниковъ и блудницъ, и всѣхъ праведныхъ отъ вѣка, какъ покаяніемъ и слезами и милостынею спасовалися; азъ же слышахъ такое глаголаніе его, и разслабѣ тѣло мое, и разгорѣся сердце мое и умъ поколебася». За нею и всѣ старицы принесли такое же признаніе, потомъ изгнали его. Юноша пришелъ въ ту страну, гдѣ родился, и нанялся у одного хозяина стеречь виноградъ. Хозяинъ далъ ему приказаніе стрѣлять изъ лука во всякаго, кто войдетъ въ садъ безъ спроса, и желая испытать, какъ исполняетъ сторожъ его приказанія, самъ вошелъ туда въ полночь. Сторожъ застрѣлилъ его. То былъ его отецъ. Онъ припряталъ тѣло убитаго, и чрезъ нѣсколько времени, женился на своей госпожѣ, женѣ убитаго. Но по рубцу на чревѣ онъ далъ знать о себѣ. Мать узнала, что вышла за своего сына. Грѣшникъ ходилъ къ нѣсколькимъ священникамъ просить прощенія, но такъ какъ ни одинъ не рѣшался іпростить его и взять на себя отвѣтственность за такой грѣхъ, то онъ убивалъ ихъ; наконецъ пришелъ къ епископу, который зарылъ его въ погребъ, имѣвшій три сажени въ длину и три сажени въ ширину, а матери его прокололъ ноздри, продѣлъ сквозь отверзтіе замокъ, заперъ его и ключи его забросилъ въ море. Андрей въ своей темницѣ долженъ былъ писать покаяніе, а мать просить милостыни. Прошло тридцать лѣтъ. Рыбаки вытащили изъ моря рыбу и нашли въ ней ключи. Тогда епископъ отомкнулъ замокъ, висѣвшій въ ноздряхъ матери, и постригъ ее въ иноческій чинъ, потомъ приказалъ отрыть погребъ, засыпанный землею. Андрей дописывалъ десятую пѣснь великаго конона, который поется на повечеріи въ первые четыре дни и на заутрени въ четвергъ, на пятой недѣлѣ, великой четыредесятни.

авянской.

Тотъ же миѳъ о кровосмѣсителѣ приплелся къ повѣсти объ дѣ-предателѣ, приписываемой св. Іерониму. Былъ—разсказыетъ эта повѣсть—нѣкій мужъ въ Іерусалимѣ, по имени Руимъ; другое у него было имя—Симонъ. Онъ происходилъ отъ лѣна Данова—не даромъ пишется въ книги Бытія: «да будеъ Данъ змія на распутіи». Это, значитъ, объясняется въ вѣсти, что изъ колѣна Данова родится въ свое время антиистъ. У Рувима была жена, по имени Циборія. Она зачала на и увидѣла во снѣ такой страшный сонъ, что отъ ужаса обудившися, говорила мужу: я видѣла во снѣ, будто я родила на, который сдѣлается виною погибели всему роду нашему. устяки ты говоришь — и слушать тебя не стоитъ! Такъ скаъ ей мужъ. Нѣтъ — возразила Циборія — я рожу сына; не кавый духъ устрашилъ меня мечтою: то было истинное отовеніе. Дѣйствительно Циборія сдѣлалась беременна и въ свое емя родила сына. Родителей взяло раздумье: убить дитя ужас; не пустое дѣло, однако, и воспитывать губителя своего ро—они положили ребенка въ ковчежецъ, вмѣстѣ съ хартіей, которой означили, что имя сыну Іуда, и пустили по морю. лны принесли ковчежецъ къ острову Искарѣ. Тамъ царствоъ царь. У него не было дѣтей. Пошла царица прогуляться морскому берегу и видитъ подлѣ берега качается на волнахъ вчежецъ. Царица приказала его взять и отворить: тамъ наа она красиваго младенца; царица вздохнула и сказала горе ѣ неплодной. Какъ бы я хотѣла, чтобъ у меня было такое чню дитя; тогда бы и царство мое не осталось безъ наслѣдія. а приказала ребенка кормить, а о себѣ разгласила, что она ременна, а какъ пришло время, когда могли повѣрить, что

родила сына. Когда оба мальчика подросли и стали играть меж
собою; Іуда обижалъ и колотилъ царскаго сына, а тотъ о
него часто плакалъ. За это царица много разъ била Іу
она знала, что онъ ей не сынъ и любила настоящаго боль
пріемыша. Спустя нѣкоторое время и всѣмъ стало извѣст
что Іуда не царскій сынъ и найденъ на морскомъ бер
въ ковчежцѣ. Ему стало стыдно. Въ досадѣ онъ убилъ сво
мнимаго брата и, ожидая себѣ отъ этого бѣды, ушелъ и пр
шелъ въ Іерусалимъ, замѣшавшись въ толпу тѣхъ, которые нес
туда дань. Тамъ онъ вступилъ въ число слугъ Пилата, котор
въ то время былъ іерусалимскимъ игемономъ; Іуда понравил
Пилату; послѣдній взялъ его къ себѣ во дворъ, а чрезъ нѣскол
ко времени такъ полюбилъ, что сдѣлалъ его старѣйшиною
строителемъ надъ всѣмъ своимъ домомъ и всѣ слуги отъ ма
до велика слушались Іуды. Однажды Пилатъ изъ дома свое
смотрѣлъ на садъ, который находился у него предъ глазами
далеко отъ его дома, и увидѣлъ въ немъ красивыя яблоки, П
латъ сказалъ Іудѣ: мнѣ хочется поѣсть яблокъ изъ этого сад
если не поѣмъ, то умру. Іуда побѣжалъ въ садъ и сталъ рва
яблоки. Садъ этотъ принадлежалъ Рувиму, отцу Іудину. Хозяи
увидѣлъ, что кто-то чужой забрался къ нему въ садъ и рве
яблоки, бросился на него и сталъ бранить. Іуда отвѣчалъ е
также бранью, а потомъ они стали между собою драться; тог
въ дракѣ Іуда схватилъ камень и пустилъ Рувиму въ шею. Р
вимъ испустилъ духъ. Іуда не подозрѣвалъ, что убилъ свое
отца, нарвалъ яблокъ и пришелъ къ Пилату.

Спустя нѣсколько времени, Пилатъ отдалъ вдову Рувима Ц
борію за возлюбленнаго слугу своего Іуду и съ нею переда
ему все его имѣніе умершаго Рувима. Но однажды Циборія, б

въ за тебя замужъ.

Какъ услышалъ Іуда про дѣтище, брошенное въ море, разсказалъ, что съ нимъ происходило, и оказалось тогда, что Іуда илъ отца своего, а мать свою себѣ въ жену взялъ.

Тогда, по совѣту матери своей Циборіи, раскаянія ради, Іуда правился ко Господу нашему Іисусу Христу, который въ то емя училъ народъ и исцѣлялъ недужныхъ въ Іудеѣ. Іуда спобился получить прощеніе. По невѣдомымъ божественнымъ судьмъ, Господь такъ его возлюбилъ, что принялъ въ число аполовъ и поручилъ ему попеченіе о тѣлесныхъ потребахъ. Какъ томъ Іуда сдѣлался предателемъ, извѣстно изъ евангельскаго вѣствованія и повѣсть ничего не прибавляетъ къ этому, что ъ содержится.

Обломки этой исторіи сохраняются и въ народныхъ пѣсняхъ. къ въ Сербіи существуютъ двѣ пѣсни о Находѣ-Семеунѣ, пощенныя въ изданіи Вука Стефановича. Онѣ разсказываютъ происшествіе въ нѣкоторыхъ чертахъ, различно одна отъ угой; но вообще сходны въ главномъ основаніи. Мы привеъ обѣ эти пѣсни въ переводѣ:

Рано вышелъ старецъ Калугеръ на Дунай къ студеной водѣ, объ набрать дунайской воды, и умыться, и Богу помолиться; встрѣтилъ старца случай: нашелъ онъ оловянный сундукъ; бросила его вода подъ берегъ. Онъ подумалъ, что въ немъ ровища и отнесъ въ монастырь. Когда же отворили оловяний сундукъ, не нашли въ немъ сокровища, а нашли въ ъ одно дитя мужескаго пола, мужескаго пола дитя дней и. Вынулъ онъ дитя изъ сундука, окрестилъ его въ своемъ настырѣ и нарекъ ему прекрасное имя: Находъ-Симеунъ. отдалъ онъ дитя кормилицѣ, а воскормилъ его въ своемъ настырѣ, воскормилъ медомъ и сахаромъ. Когда исполнил-

оно было таково, какимъ бы другое было двадцати лѣтъ.
вительно выучился Симеунъ книжному знанію: не боится
никакого дьяка, ни даже своего старца игумена. Однажды
ромъ въ святое воскресенье сошлись монастырскіе дьяки
вели разныя игры, прыгали, камни метали. Находъ-Сим
дальше всѣхъ прыгнулъ, дальше всѣхъ камень кинулъ. Ра
дились монастырскіе дьяки и говорятъ Находу-Симеуну: С
унъ! дрянный найденышъ! Нѣтъ у тебя ни рода, ни пле
самъ ты не знаешь, какого ты рода: тебя нашъ старецъ
менъ нашелъ въ сундукѣ на берегу воды. Досадно стало
ходъ-Симеуну. Идетъ Сеня въ свою келью, беретъ честное
геліе, читаетъ Сеня и слезы проливаетъ. Приходитъ къ
отецъ игуменъ и спрашиваетъ Находъ-Симеуна: что съ т
Симеунъ? зачѣмъ роняешь изъ очей слезы? какой тебѣ нед
токъ въ моемъ монастырѣ? Говоритъ ему Находъ-Симеунъ
сподинъ отецъ игуменъ! укоряютъ меня монастырскіе
тѣмъ, что я не знаю самъ, какого я рода, что ты нашелъ
на берегу. Послушай отецъ игуменъ! Ради истиннаго Бога
мнѣ своего коня: поѣду я въ бѣлый свѣтъ искать, как
рода, простаго или какого-нибудь рода господскаго: а не
брошусь въ тихій Дунай! Жаль стало старцу игумену.
одѣлъ Сеню какъ своего сына, изготовилъ ему красивую
ду, далъ ему тысячу дукатовъ и своего бѣлаго коня изъ
конюшни. Поѣхалъ Сеня по бѣлу свѣту. Ходилъ Сеня д
лѣтъ, ищетъ Сеня рода-племени, но какъ ему найти его,
некого спросить? Когда насталъ десятый годъ, пришло на
Находъ-Симеуну идти назадъ въ свой монастырь. Онъ о
тилъ своего бѣлаго коня. Однажды утромъ, ѣхалъ онъ
бѣлымъ градомъ Будимомъ; выросъ Находъ-Симеунъ, и
краше всякой дѣвицы. Красиво гарцуетъ на своемъ бѣлом

а; хочетъ тебѣ что-то сказать. Тогда онъ поворотилъ сво-
ѣлаго коня въ дворъ къ бѣлому замку: когда пошелъ къ
жѣ королевѣ, снялъ свою капу, поклонился до земли и
лъ, помогай Богъ, королева! Королева принимаетъ отъ
привѣтъ, сажаетъ его за готовую *совру* [1]); понесли вино
дку и всякія хорошія лакомства. Сидитъ Сеня, пьетъ крас-
вино, и не можетъ наглядѣться королева на Находъ-Симеу-
Когда же сошла на землю ночь темная, говоритъ королева
уну: скидай одежду, невѣдомый молодецъ! Достоинъ ты
ести ночь съ королевой и цѣловать будимскую королеву.
уна одолѣло вино; онъ скинулъ одежду и возлегъ на ложе
оролевой, и цѣловалъ въ лицо королеву. Когда же утромъ
вѣло, Симеунъ протрезвился и увидѣлъ, что учинилъ.
ь досадно стало Симеуну; вскочилъ онъ на легкія ноги,
ся и пошелъ къ своему бѣлому коню. Королева подчиваетъ
и кофеемъ съ сахаромъ, и водкою, но Симеунъ не хочетъ
го, сѣдлаетъ бѣлаго коня и ѣдетъ по будимскому полю.
ь вспомнилъ Симеунъ, что осталось честное Евангеліе у ко-
вы въ бѣломъ замкѣ. Воротилъ Сеня буйнаго бѣлаго коня,
авилъ во дворѣ коня, а самъ пошелъ въ бѣлый замокъ.
сидитъ госпожа королева, сидитъ, молодушка, на крыльцѣ
итаетъ честное Евангеліе и роняетъ слезы по бѣлому лицу.
ритъ Сеня госпожѣ королевѣ: Дай, королева, честное Еван-
е. Отвѣчаетъ ему госпожа королева: Симеунъ несчастный!
злой часъ нашелъ ты свой родъ: на горе ты дошелъ до Бу-
и ночевалъ съ королевою и цѣловалъ ее въ лицо. Ты ца-

) Столъ съ коротенькими ножками, на которомъ у Сербовъ пода-
кушанье сидящимъ, по восточному обычаю, на землѣ.

дѣлъ его отецъ игуменъ и узналъ коня изъ своей конюшни,
на немъ Находъ-Симеунъ сидитъ, и пошелъ къ нему на встрѣ
Симеунъ скочилъ съ бѣлаго коня, поклонился до черной зем
поцаловалъ отца въ платье и въ руку. Говоритъ ему отецъ
менъ: гдѣ ты былъ такъ долго, Находъ-Симеунъ? Отвѣча
ему Находъ-Симеунъ: не спрашивай, отецъ игуменъ: въ з
часъ я нашелъ родъ и на горе дошелъ до Будима. Все ему
сказалъ Сеня. Какъ услышалъ это отецъ игуменъ, взялъ С
за бѣлую руку и отворилъ проклятую темницу, гдѣ была
по колѣна, а въ водѣ змѣи и ящерицы, бросилъ Симеуна
темницу и затворилъ проклятую темницу, и забросилъ кл
въ тихій Дунай, и тихо сказалъ старецъ: когда выйдутъ кл
изъ Дуная, Симеуну тогда простится. Такъ прошло девять лѣ
Когда же насталъ десятый годъ, рыбари поймали рыбу и
рыбѣ нашли ключи, и показали старцу игумену. Тогда приш
на память игумену Сеня. Онъ взялъ ключи отъ темницы и
ворилъ проклятую темницу; не было въ темницѣ воды, не б
ни змѣй, ни ящерицъ, солнце свѣтило въ темницѣ, сид
Сеня за злаченымъ столомъ, а въ рукахъ держитъ чест
Евангеліе.

Вторая пѣсня въ нѣкоторыхъ чертахъ еще ближе къ наш
разсказу.

Воспитывалъ царь въ Янѣ дѣвицу, не за тѣмъ, чтобъ д
гимъ отдать, а за тѣмъ, чтобъ за себя взять. Царь хочет
дѣвица не хочетъ. Просятъ у него ее лалы и визири, но ц
не даетъ, и силою беретъ за себя дѣвицу. Послѣ этого про
немного времени, не много времени три года: обрѣлось у н
мужескаго пола дитя; но мать не хочетъ его кормить, а сви
етъ ему бумаги и рубашки, и заливаетъ его въ тяжкое олов
бросаетъ въ сине море. «Снеси, море, съ земли неправду,
кой же воспитатель, какъ родитель!» Поднялся патріархъ С

или ему, прекрасное имя: Находъ-Симеунъ. Когда дитя доро- до коня и свѣтлаго оружія, и выучилось хорошо грамотѣ, гда сказалъ ему патріархъ Сава: Чадо мое, Находъ-Симеунъ! тебя, чадо, воспиталъ, но не я тебя самъ родилъ; нашелъ я я на морскомъ берегу. Возьми, сыне, бумаги и рубашки, иди города до города, ищи своего родителя! Взялъ Сеня бумаги рубашки и пошелъ отъ города до города и дошелъ до Яна го- да. А въ Янѣ городѣ преставился царь, преставился и схо- нили его; осталась госпожа царица одна-себѣ въ бѣломъ дво- . Сватаютъ ее лалы и визири, просятъ ее, а царица не хо- тъ, и говоритъ госпожа царица: Пусть выберется шестьде- тъ молодцевъ самыхъ красивыхъ и самыхъ высокихъ ростомъ, стану на бѣлой стѣнѣ и брошу золотое яблоко: кто подхва- тъ золотое яблоко, тому я буду вѣрной подругой! Выбралось стьдесятъ молодцовъ самыхъ красивѣйшихъ и самыхъ высо- къ ростомъ, и стали въ градѣ подъ стѣною, а царица стала на нѣ и бросила золотое яблоко, и схватилъ яблоко Находъ-Си- унъ, и обвѣнчался съ госпожею царицею. Какъ прошло немно- времени, немного времени—три недѣли, поднялся Находъ-Си- унъ скорый ловъ ловить; осталась одна госпожа царица въ бѣ- лъ дворѣ; когда царица постель перетряхивала, нашла они бу- и и рубашки и сказала: Милосердый Боже! во всемъ Тебѣ сла- Я тяжело согрѣшила предъ Богомъ! Когда же солнце было на атѣ, Сеня возвращался съ скораго лова, вышла къ нему гос- ка царица, роняетъ слезы по господскому лицу. Чадо мое, ходъ Симеунъ, ты согрѣшилъ передъ Богомъ! ты смѣсился своей матерью по незнанію, мое дорогое чадо! Какъ услы- лъ это Находъ-Симеунъ, пролилъ слезы по господскому лицу:

нію, родитель Сава! Можешь ли мнѣ отпустить за то? Говоритъ патріархъ Сава: чадо мое, Находъ-Симеунъ! Не могу я отпустить тебѣ за это; не бездѣлица своя родная мать! Только такъ могу я тебя отпустить: созижду каменную башню и заброшу тебя туда, а ключи кину въ море. Когда изъ моря ключи достану, тогда и грѣхъ твой будетъ прощенъ. Создалъ патріархъ Сава каменную башню, бросилъ Сеню въ каменную башню, а ключи въ синее море. Прошло времени тридцать лѣтъ; плавали по морю рыбаки и поймали рыбу въ морѣ златоперую, поклонились ею патріарху Савѣ. Когда Сава рыбу разрѣзалъ, то нашелъ въ рыбѣ ключи, а Сава уже было и забылъ объ нихъ. Какъ увидѣлъ, то и вспомнилъ. Горе мнѣ предъ Богомъ вышнимъ. Я и забылъ Сеню; вотъ ключи отъ моего Сени! Отворилъ онъ двери темницы, а ужь Сеня преставился, преставился и освятился. Тогда данъ былъ гласъ на четыре страны, совокупились многіе священники, читали три дня и три ночи, и держали великое бдѣніе, и читали великія молитвы; молили святаго, куда онъ желаетъ? Отошелъ онъ къ Вилендару въ церковь. Тамъ святой и почиваетъ въ красной вилендарской церкви.

Есть одна малороссійская пѣсня о кровосмѣсителѣ, очень распространенная въ разныхъ варіантахъ. Въ однихъ описывается два кровосмѣшенія разомъ: браки двухъ братьевъ, одного съ матерью, другаго съ сестрою. Въ другихъ только одно. Мы приведемъ эту пѣсню въ переводѣ по варіанту послѣдняго рода.

Надъ глубокимъ моремъ стоялъ высокій теремъ. Изъ подъ этого терема вышла молодая вдова съ сыномъ. Она обвила сына чернымъ шелкомъ, повила китайкою, положила на корабль, пустила въ тихій Дунай и просила Дуная:

Ахъ ты тихій Дунай! Прими моего сыночка, а ты, новый корабль, колыхай его! А ты, быстрая вода, пригляди его какъ се

ворит Донецъ: Ахъ ты, вдова, глупая твоя голова! ты сама еня родила и пустила на Дунай. Какой же теперь свѣтъ на алъ, что сынъ женился на матери? Ступай, матерь, утопись, пойду въ темный лѣсъ; пусть меня съѣдятъ звѣри!

1857.

О ЗНАЧЕНІИ ВЕЛИКАГО НОВГОРОДА

ВЪ РУССКОЙ ИСТОРІИ

(публично читано въ Новгородѣ 30 апрѣля 1861 г.)

Русская исторія представляетъ двѣ половины, несходныя между собою по духу и содержанію. Каждая изъ нихъ изображаетъ свою особую Русь, отличную отъ другой по политическому и общественному строю. Первая была Русь удѣльно-вѣчевая, вторая—Русь единодержавная. Невозможно между ними провести строгой раздѣлительной грани, какъ и вообще во всякой исторіи, раздѣляя ее на періоды, если руководствоваться не внѣшними только событіями, а тѣми видоизмѣненіями, которыя совершаются въ жизни народовъ и опредѣляютъ на будущіе вѣка иной, кромѣ прежняго, путь ея теченію. Только приблизительно можно указать на эпоху Іоанна III, какъ на самое важное въ этомъ отношеніи время въ русской исторіи, потому что съ этихъ поръ государственное централизующее начало дѣлается господствующимъ. Такимъ образомъ, русская исторія, разсматриваемая не по внѣшнимъ признакамъ политическихъ событій, а по развитію внутренней народной жизни, представляетъ два уклада: удѣльно-вѣчевой и единодержавный.

Между этими двумя укладами русской жизни есть различіе:

Въ фазисахъ народной жизни, являющихся совокупностью

комъ въ народѣ ясности сознанія самого идеала и средствъ
его достиженію. При этомъ мы никакъ не должны допуска
себѣ въ воображеніи идеала выше того, какой дѣйствитель
имѣлъ народъ по степени своихъ понятій; иначе, мы впаде
въ ложный идеализмъ, придадимъ собственныя умозрѣнія
мечтанія народу, который вовсе не такъ смотрѣлъ на вещ
какъ мы. Но съ другой стороны, если мы отвергнемъ всяк
идеальное значеніе въ томъ видѣ, въ какомъ оно должно бы
рисоваться въ тогдашнихъ умахъ народа, и ограничимся одни
міромъ явленій, не возводя ихъ до сообразнаго принципа,
разсѣемся въ безсвязной кучѣ событій, не имѣющихъ ни цѣл
ни причины.

Идеаломъ удѣльно-вѣчевой жизни была самостоятельнос
земель русскаго міра, такъ чтобъ каждая составляла свое ц
лое въ проявленіи своей мѣстной жизни, и всѣ вмѣстѣ бы
бы соединены одною и общею для всѣхъ связью.

Всѣ тогдашнія учрежденія были способами къ осуществлен
этого идеала политической жизни, а не главною цѣлію. Таким
образомъ, напримѣръ, призваніе княжескаго рода для водвор
нія порядка было не цѣлію, но способомъ, средствомъ для гла
ной цѣли, состоявшей именно въ удержаніи связи и единст
земель между собою, дабы отвратить усобицы и безпорядки.

Идеалъ единодержавнаго уклада былъ совершенно иной. Здѣ
свобода частей приносится въ жертву другой идеѣ—единаго г
сударства; здѣсь нѣтъ рѣчи и быть не можетъ даже о связи
соединеніи частей, потому что самыя части поглощаются, уни
чтожаются. Цѣль перваго въ самомъ народѣ, цѣль втораго вн
народа; и потому-то реформа Петра была не насильственным
какъ думаютъ, переломомъ прежняго, а естественнымъ дохожде
ніемъ единодержавія до дальнѣйшей степени своего развитія

соблюдающимъ уравненіе народа предъ собою. Ощутительный, сильный и полный неизбѣжныхъ измѣненій, поворотъ въ политической и общественной жизни русскаго народа, у насъ является въ эпохѣ татарскаго завоеванія. До сихъ поръ, на основаніи историческихъ данныхъ всѣхъ вѣковъ, кажется, почти можно признать за правило, что единодержавіе возникаетъ или чрезъ покореніе одного народа другимъ и вслѣдствіе того чрезъ смѣшеніе въ большей или меньшей степени побѣдителей съ побѣжденными, или же необходимостью въ самомъ народѣ отбоя чужеземныхъ враговъ. Такъ и случилось въ Россіи. Татары покорили Русь. Составлявшія ея земли нашли свою связь во внѣшней силѣ, равномѣрно тяготѣвшей надъ ними. Побѣдители, ханы Золотой Орды, стали верховными повелителями всего русскаго міра, полноправными хозяевами-владѣльцами всей Русской земли и населяющихъ ее людей. Ханъ, въ значеніи такого хозяина-владѣльца, могъ, кому хотѣлъ, поручить вмѣсто себя надзоръ за нею, собираніе своихъ доходовъ, управленіе ею, словомъ все, что, по невозможности дѣлать самому, должны были дѣлать его довѣренныя лица. Это новое начало необходимой передачи ханской верховной воли возложено было на князей двумя способами: на князей городовъ и волостей, князей удѣльныхъ въ отношеніи той земли или части земли, которая находилась въ его управленіи, и на князя великаго по отношенію къ цѣлой Россіи, какъ на главу всѣхъ князей подручныхъ. Отсюда вышло слѣдующее: князья удѣльные были, по прежнему принципу, не владѣльцами, а правителями земель и городовъ, составлявшихъ, независимо отъ личности и права князей, собственныя цѣлыя, существующія сами по себѣ;—теперь князья становились дѣйствительно ихъ собственниками, или, скорѣе, помѣщиками, ибо получали ихъ отъ хановъ въ отчину; а князь великій, сдѣлавшійся довѣреннымъ лицомъ отъ хана

одну. Съ усиленіемъ власти великаго князя, рядомъ шло дѣл освобожденія отъ чужеземнаго ига. Оно совершилось посред ствомъ той же власти великихъ князей. Необходимость соеди ненія русскаго міра воедино для великаго дѣла самоосвобожде нія также способствовала возвышенію великокняжескаго досто инства и вмѣстѣ съ нимъ паденію отдѣльной жизни земел стеченію частей въ одно цѣлое и единодержавному порядку Народъ созналъ, что ни вѣча, ни удѣльные князья не спасут его отъ хищничества сосѣда, что ему нужна единая крѣпка власть, которая бы двинула разомъ всѣ его силы и устремил ихъ на общее дѣло. Разумѣется, это совершилось не вдругъ борьба длилась три вѣка, и послѣдки ея отзывались и послѣ такъ какъ и начала удѣльно-вѣчеваго уклада не умирали въ на родѣ до позднѣйшихъ временъ.

Удѣльно-вѣчевой укладъ не дошелъ до своего полнаго разви тія, не осуществилъ своего идеала; мы не видимъ стройной сознательной опредѣленной федераціи земель, не видимъ, чтобы каждая часть развила въ себѣ самобытные элементы жизни; н видимъ также и твердыхъ связей соединяющихъ между собо земли. Намъ являются одни зачатки, которые не успѣли ещ образоваться, и были, такъ сказать, задавлены тяжестію проти ныхъ началъ: то были побѣги, неуспѣвшіе дорости до зрѣла состоянія — ихъ юношеское существо сломлено противною бу рею. Что-то хотѣло войти и не вышло; что-то готовилос и не додѣлалось! Земли обозначались по оттѣнкамъ народносте и не опредѣлились въ своихъ несомнѣнныхъ предѣлахъ. Внутр княжеская власть не представляется отдѣленною, по своем объему и значенію, отъ власти народной, отъ вѣча; и одна за ходила въ область другой; мы не можемъ разъяснить вполнѣ н взаимныхъ отношеній городовъ между собою, ни городовъ к

отъ: только по окончаніи работъ принимаетъ она опредѣлен-
ый видъ; но, нѣтъ сомнѣнія, что нашему непониманію своей
тарины въ этомъ отношеніи помогаетъ и недостаточность источ-
иковъ. Они часто безотвѣтны на такіе вопросы, которыхъ раз-
ѣшеніе для насъ—дѣло первой важности, хотя словоохотливы
щедры на то, что можетъ интересовать историка только тогда,
огда въ занятіяхъ своихъ онъ не имѣетъ другой цѣли, кромѣ
ого, чтобъ любоваться ихъ процессомъ. Какъ бы то ни было,
дѣльно-вѣчевой міръ для насъ неясенъ; а, между тѣмъ изуче-
іе его можетъ не только интересовать праздное любопытство,
о составляетъ насущную потребность разумнаго знанія нашей
сторіи и важнѣйшую подмогу для уразумѣнія нашего настоя-
даго и, скажу болѣе, для нашихъ практическихъ цѣлей и въ
астоящемъ и будущемъ. Нужно ли доказывать, что здравое и
сное узнаніе своего народа есть дѣло первой важности въ на-
тоящее время? Едва ли кто въ этомъ сомнѣвается. Излишне
амъ было бы также доказывать, что народа невозможно узнать,
е зная его прошедшей жизни; того, что составляетъ современ-
ую жизнь народа, нельзя считать недавнимъ. Не въ пятьде-
ятъ, не въ сто лѣтъ накопилось то, изъ чего образовался народ-
ый характеръ; понятія народа формировались долго; бытъ его
становлялся многими вѣками; во всѣхъ явленіяхъ народной жиз-
и отпечатлѣлось много протекшихъ переворотовъ, легло много
ережитыхъ періодовъ. Тотъ образъ, въ какомъ народъ являет-
я теперь, слагался постепенно, и чтобъ прослѣдить его исторію,
еобходимо обращаться къ такой древности, отъ которой только
о наружности осталось, какъ нѣкоторые себѣ воображаютъ,
лишкомъ мало нагладныхъ слѣдовъ, вещественныхъ памятни-
овъ, тогда какъ на самомъ дѣлѣ эти слѣды сохранились тамъ,

руются элементы народнаго характера; тогда народъ и проя
ляетъ свои силы, которые при иныхъ объстоятельствахъ остаютс
какъ бы спящими. Какъ ни кажутся отдаленными отъ насъ вѣ
удѣльно-вѣчеваго уклада, но многое въ характерѣ нашего нар
да сложилось еще въ тѣ поры; все это пересоставилось и вид
измѣнилось при дальнѣйшемъ развитіи, но самыхъ началъ слѣ
дуетъ искать въ предъидущемъ. И притомъ же то, что было нѣ
когда иначе, чѣмъ послѣ, составляло въ свое время также досто
ніе народа: оно важно для того, чтобъ уразумѣть, какъ народн
существо способно проявить себя на томъ или другомъ пути,
такими или иными условіями. Наша прошедшая историческа
народная жизнь явилась въ борьбѣ двухъ началъ—удѣльно-вѣ
чеваго и единодержавнаго, и составляющее характеръ того и др
гаго вошло въ плоть и кровь народа: очевидна важность из
ченія удѣльно-вѣчеваго періода, на который еще не такъ дав
если не смотрѣли съ полнымъ презрѣніемъ, то не искали
немъ ничего для современности и не предполагали увидѣть
немъ ничего, кромѣ безсмысленныхъ княжескихъ дракъ, кот
рыхъ причины указывали намъ единственно въ кругѣ родовых
отношеній княжескихъ фамилій.

Яснѣе и полнѣе характеръ удѣльно-вѣчеваго уклада не в
разился нигдѣ, какъ въ Новгородѣ. Этому причиною, вопе
выхъ, болѣе всего относительное богатство источниковъ о
этой русской землѣ въ сравненіи съ источниками о другихъ н
шихъ земляхъ, и во вторыхъ — самое положеніе Новгорода
совокупности географическихъ и историческихъ явленій, давш
ему нѣсколько особый характеръ. О первой причинѣ я не ста
распространяться; достаточно указать на циклъ новгородских
и псковскихъ лѣтописей, обнимающій исторію сѣверныхъ гор
довъ съ незапамятныхъ временъ до паденія ихъ мѣстной нез
висимости; тогда какъ свѣдѣнія, передаваемыя лѣтописца

го свои особенности и подходящаго подъ уровень общаго язы-, указываютъ, что въ этой землѣ было свое отличное нарѣ-, близкое къ южно-русскому. Близость эта и теперь еще по-зительна для уроженца южной Руси: когда въ первый разъ я лышалъ новгородское нарѣчіе, я принялъ говорившаго имъ за лороссіянина, какъ будто силившагося говорить по великорус-и. По аналогіи можно заключить, что въ древности новгород-ое нарѣчіе имѣло гораздо болѣе чертъ, подобныхъ малорусско- и отличавшихъ его отъ нарѣчій сосѣднихъ земель *).

Существуетъ, записанное въ хронографѣ, полубаснословное еданіе о приходѣ съ юга поселенцевъ на сѣверъ, гдѣ оби-лъ прежде другой народъ, причисляемый къ бѣлоруссамъ. ришельцы измѣнили названіе рѣки, на которой поселились: ежде она называлась *Мутною*, пришельцы назвали ее *Вол-ов*. Преданіе это сохранилось и до сихъ поръ въ народѣ; меж- прочимъ, оно заставляетъ предполагать, что новгородцы бы- южнаго происхожденія, но пришедши на сѣверъ, нашли мъ уже славянскихъ поселенцевъ, надъ которыми ихъ на-дность осталась первенствующею. И этимъ, можетъ быть, добно объяснить между другими признаками нравственную язь Новгорода съ отдаленнымъ Кіевомъ, которая такъ рель-но выдается въ исторіи дотатарской. Несомнѣнно, что съ

*) Названіе мѣстности указываетъ и на существованіе въ древ-сти такихъ словъ, которые теперь вышли изъ употребленія въ Нов-родской землѣ, но находятся въ южно-русскомъ нарѣчіи. Я укажу, примѣръ, на мѣстность *Ковалево,* близъ Новгорода. Вѣроятно, су-ствовало въ древности слово *коваль*, означавшее кузнеца, какъ и перь въ Малороссіи оно имѣетъ тоже значеніе Можно указать так- на слово *паробокъ,* теперь уже забытое и оставшееся на югѣ.

IX вѣкѣ, игралъ какую то первенствующую роль въ союзѣ сѣ-верныхъ народовъ, образовавшемся противъ чужеземнаго ига норманновъ. Покоренные этими завоевателями, Бѣлоруссы—Кри-вичи, Словене—Новгородцы или Ильменскіе Словене и славян-скіе колонисты земель Ростовской, Бѣлозерской и Изборской, жившіе между народами чудскаго племени и оттого означенн въ лѣтописи нашей неславянскими именами Мери, Чуди и Ве-си, — должны были соединенными силами отбивать враговъ, потомъ, чтобъ сохранить разъ вынужденную, необходиму связь, устроили институцію, послужившую началомъ государ-ственной жизни русскаго міра—я говорю о призваніи князе Все темно въ этомъ отдаленномъ отъ насъ событіи. Но из нѣкоторыхъ чертъ лѣтописнаго повѣствованія видно, что е признавали въ широкомъ размѣрѣ, что участіе въ призы князей раздѣляли съ тѣми, которые означены въ лѣтопис еще и другіе, которые тамъ не означены; по крайней мѣр важно то обстоятельство, что Олегъ является съ малолѣтни Игоремъ въ Кіевъ, какъ имѣющій право, показываетъ Аскол ду и Диру малолѣтняго князя и убиваетъ ихъ за то, что он не будучи князьями, управляли Кіевомъ на княжескомъ прав Обстоятельство это показываетъ, какъ будто, что Аскольдъ Диръ обманули Кіевлянъ, что послѣдніе ждали кого то друг го—не ихъ; и Кіевляне покорились добровольно Олегу, какъ б сознавая его право. Слѣдовательно, и Кіевляне тѣмъ самы изображаются участниками въ призваніи варяжскихъ князе Если только справедливо лѣтописное сказаніе о призван князей, Новгороду суждено было стать первоначальною то кою, откуда разошлись линіи, по которымъ сталъ соз даться новый порядокъ. И потому вполнѣ законно принадл

ти княжескаго рода. Очевидно также, что наша исторія начинаетъ, такъ сказать, съ средины повѣствованія, съ того событія, которое не можетъ назваться начальнымъ; естественно раждается вопросъ: какимъ же образомъ возникла связь между отдѣльными племенами, какъ дошли они до общаго сознанія частей утвердить эту связь новой институціей? Вопросъ, на который нѣтъ отвѣта. Судьба Новгорода, послѣ этого важнаго событія, какъ то исчезаетъ изъ лѣтописей, занятыхъ исключительно событіями юга. Видно, однако, что онъ оставался съ своею древнею независимостью, когда избиралъ одного изъ сыновей кіевскаго князя Святослава. Въ этомъ фактѣ, какъ онъ ни скудно разсказанъ, явно выказывается то направленіе, какимъ Новгородцы отличались впослѣдствіи въ своей исторіи. Святославъ замѣтилъ посламъ: хорошо, коли кто пойдетъ къ вамъ. Это намекаетъ на ихъ свободное обращеніе съ князьями еще въ древности; и тогда не позволяли они князьямъ поднимать головы выше народнаго собранія. Вмѣстѣ съ тѣмъ въ этомъ поступкѣ уже обозначается то сочетаніе отдѣльности съ привязанностью къ общему русскому міру, которое составляло характеръ послѣдующей политической дѣятельности Новгорода. Новгородцы были свободны и могли выбрать себѣ князя гдѣ угодно, но обратились къ тому роду, который былъ ими, вмѣстѣ съ другими землями, призванъ для установленія ряда и удержанія связи частей. Они грозятъ избрать себѣ въ другомъ мѣстѣ князя, только въ случаѣ отказа получить его изъ рюрикова дома; то былъ бы поступокъ крайній, также какъ, предъ концомъ новгородской независимости, Новгородцы въ крайности готовы были преклониться подъ власть литовскаго великаго князя, и въ то же время употребляли всѣ усилія, чтобъ сохранить связь съ призваннымъ въ лицѣ прародителей родомъ.

съ помощію тѣхъ же Нормановъ-Варяговъ, Владимиръ показалъ нѣкоторымъ образомъ, первый примѣръ единовластнаго порядка и былъ единымъ владѣтелемъ всей Руси; и Новгородъ, уж порабощенный, какъ видно, прежде, теперь привязанъ былъ к Кіеву. Древнее первостепенное значеніе его потерялось: он сдѣлался пригородомъ; въ его положеніи все отзывалось порабощеніемъ; даже крещеніе, если вѣрить сказанію, записанному въ іоакимовской лѣтописи, совершилось съ *насиліемъ*. Сынъ Владимира Ярославъ, хотя получилъ въ удѣлъ Новгородъ, зависимый отъ Кіева, непокорный отцу, шелъ однакожъ по слѣдамъ его и также опирался на чужеземцевъ-Нормановъ. Эти пособники княжескаго самовластія стали распоряжаться такъ произвольно, что наконецъ, пробудили уснувшія силы древней свободы. Перебили Варяговъ. Ярославъ отмстилъ за нихъ: завлекъ обманомъ зачинщиковъ заговора и перебилъ ихъ. Но вслѣдъ за тѣмъ услышалъ, что ему грозитъ бѣда изъ Кіева. Святополкъ кіевскій умертвилъ его братьевъ и ему грозилъ тѣмъ же. Кіевъ былъ за Святополка. Князь, сидѣвшій въ Новгородѣ, долженъ былъ поневолѣ соединить свои личные интересы съ мѣстными интересами Новгорода; Ярославъ долженъ былъ избавиться отъ Святополка, Новгородъ—отъ власти Кіева. Взаимныя нужды сблизили ихъ. Новгородцы простили ему коварное избіеніе своихъ мужей. Дѣло устроилось наилучшимъ образомъ. Новгородцы посадили на кіевскомъ столѣ своего князя, посрамили гордость Кіевлянъ, называвшихъ ихъ презрительно своими плотниками, а Ярославъ возвратилъ имъ древнюю самостоятельную свободу, и призналъ возстановленіе правъ народнаго собранія для избранія себѣ князя по желанію. Ярославъ далъ Новгороду льготную грамату. Она не дошла до насъ; но можно навѣрное в

Ярослава осталась въ памяти народной вѣчнымъ символомъ на
домъ ихъ свободы. И другія русскія земли вспоминали, что н
городцы освобождены были прадѣдами князей. Мѣсто, на ко
ромъ становились народныя собранія, называлось дворомъ Я
славовымъ. Неосновательна была мысль, принятая многи
будто Новгородъ и послѣ Ярослава долго находился въ зави
мости отъ Кіева, и его мѣстная свобода возникла оттого,
они воспользовались сумятицами и междоусобіями на югѣ
такъ сказать, подъ шумокъ организовались свободно. Такъ
мали потому, что качество лѣтописи принимали за качество
исходившаго въ жизни. Лѣтописи XI и половины XII вѣка
насъ дошли въ краткомъ видѣ. Съ половины XII вѣка онѣ
нѣютъ и сообщаютъ такія событія, о которыхъ прежде молч
по своей краткости. Изъ этого заключали, что и въ самомъ
лѣ не было такихъ событій. Очевидно, такое заключеніе нев
но и крайне произвольно. Невѣрность ясно доказывается тѣ
что даже и въ краткомъ перечнѣ встрѣчаются извѣстія о
чаяхъ, когда Новгородцы показывали свое народное право; к
напримѣръ, когда не хотѣли сына Святополка кіевскаго и ск
ли ему: *посылай, если у него двѣ головы*. Очевидно, что князь
находившіеся у нихъ, были избираемы и признаваемы народ
и въ то время. Древнее народоправленіе, на время придушен
Владиміромъ съ помощію чужеземцевъ-Варяговъ, воскресло
ярославовыми граматами и болѣе не упадало до конца XV вѣ
Новгородъ оставался все однимъ и тѣмъ же въ своей основ
формѣ. По этой основной формѣ Новгородъ не былъ какимъ
исключеніемъ въ русскомъ мірѣ, какъ думали нѣкоторые.
свобода и народоправленіе не составляли его мѣстнаго достоя
недоступнаго для другихъ земель. Тоже, что было въ Новгоро
существовало вездѣ. Народное собраніе, вѣче, составлявш
главнѣйшую черту общиннаго устройства, было общимъ

единодержавіе, вѣче составляло верховную власть и избирал
князей. Слово *вѣче* было дотого всеобщимъ въ Руси, что даж
въ XVI вѣкѣ оно употреблялось на Волыни въ смыслѣ народно
сельской сходки; въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ, составлявших
Новгородскую землю, оно какъ говорятъ, употребляется и тепер
Со словомъ *вѣче* связывался механизмъ независимости
гражданской свободы. *Вѣче* было признакомъ существован
Земли, сознающей свою автономію; будучи явленіемъ общеру
скимъ, повсемѣстнымъ, нигдѣ, однако, порядокъ этотъ не я
ляется намъ въ такой полнотѣ, какъ въ Новѣ-городѣ. Повт
римъ сказанное прежде, что здѣсь, безъ сомнѣнія, дѣйствует
то, что новгородскія сказанія дошли до насъ полнѣе; прибавл
также, что самыя эти сказанія относятся наиболѣе ко времен
послѣ Татаръ, когда въ другихъ земляхъ уже угасалъ это
порядокъ.

Но, несомнѣнно, были причины, благопріятствовавшія Н
вгороду въ сохраненіи его старыхъ славянскихъ началъ, пр
имущественно предъ другими Землями. Новгородъ съ своею зе
лею не былъ проходнымъ краемъ — не то, что Кіевская и Че
ниговская Земли, чрезъ которыя ратнымъ людямъ можно бы
прогуляться вдоль и поперегъ. Новгородъ былъ отдѣленъ бол
тами и лѣсами отъ остальной Руси. Князья на югѣ не рѣд
поддерживали себя посредствомъ наемныхъ чужеземцевъ: П
ловцевъ, Угровъ, Поляковъ; не могли такъ поступать съ Нов
родцами, потому что и народовъ, готовыхъ для того, не бы
по сосѣдству, и проходъ былъ затруднителенъ. Оттого Нов
родъ удобнѣе могъ прогонять и приглашать къ себѣ князе
это не такъ легко было Кіеву, поплатившемуся за изгна
Изяслава Ярославича и много разъ опустошенному Половцам
Торками, Берендѣями, приводимыми князьями. Нѣсколько ра
повторенные примѣры дѣлались обычнымъ правомъ, и княз

гихъ частей ея.

Понятно, что Новгородъ владѣлъ большимъ пространств
земель на сѣверѣ и сѣверовостокѣ, независимо отъ другихъ ч
тей Россіи. Географическое положеніе этихъ странъ было
кое, что только Новгороду было подручно держать ихъ
связи съ русскимъ міромъ. Страны эти были суровы и бѣд
по климату и почвѣ, но богаты по другимъ произведеніямъ,
ставлявшимъ въ тѣ вѣка источникъ богатствъ. У Новгоро
долго никто въ русскомъ мірѣ не отнималъ этихъ владѣн
ибо никому не представлялось ни выгодъ, ни удобствъ
этого; только съ распространеніемъ колонизаціи на востокъ
Ростовско-Суздальской земли, Новгородъ долженъ былъ о
ривать исключительную принадлежность сѣверовосточныхъ
лоній у великихъ князей. Колоніи не принадлежали ко вс
русскому міру, и были его мѣстнымъ достояніемъ. Чрезъ
особенности въ Новгородѣ образовалось, укрѣплялось и подд
живалось сознаніе о своей автономіи и, вмѣстѣ съ тѣмъ,
возмутимѣе, чѣмъ въ другихъ странахъ, развивались старос
вянскія начала. Новгородская земля не представляла едино
народности. Славяно-русская была въ меньшинствѣ въ срав
ніи съ массою народовъ чудскаго племени; эта славяно-р
ская была въ меньшинствѣ въ сравненіи съ массою народ
чудскаго племени; но эта славяно-русская народность была
полной мѣрѣ господствующею, встрѣчала такія народности,
торыя не имѣли силы ни бороться съ нею, ни воздѣйство
на нее, и покорно съ ней соединялись. Такимъ образомъ,
господствующая народность расширялась на сѣверъ, сѣве
востокъ и сѣверозападъ, побѣждая препятствія, неважныя
сравненіи съ тѣми, какія были въ другихъ земляхъ, нап
мѣръ, въ южныхъ. Это прогрессивное движеніе отчасти

ра, проводникомъ торговли съ Западомъ для цѣлаго русскаго міра, Новгородъ въ ряду русскихъ земель пріобрѣлъ почетное значеніе, имѣлъ много данныхъ для мѣстной независимости и самобытности; съ другой стороны, въ его географическомъ положеніи были и условія, привязывавшія его къ русскому міру. Почва его земель не отличалась плодородіемъ; Новгородъ долженъ былъ получать хлѣбъ изъ прочихъ странъ Руси. Если чрезъ его руки въ русскія земли переходили западные товары, если также русскія произведенія онъ передавалъ Западу, то въ главномъ предметѣ жизненныхъ продовольствій онъ не могъ обойтись безъ другихъ, болѣе плодородныхъ земель. Эти обстоятельства и были неоднократно, между прочимъ, поводомъ къ тому, что Новгородъ такъ сильно держался Кіева и впослѣдствіи долженъ былъ уступить въ борьбѣ съ восточною Русью за право мѣстной отдѣльности. Притязаніемъ великихъ князей Ростовско-суздальской земли, а потомъ Московской, помогали эти обстоятельства. Такимъ образомъ, сохранилось въ теченіи вѣковъ направленіе, указанное нами; какъ характеристическая черта новгородской исторіи—сочетаніе стремленія къ удержанію мѣстной независимости съ признаніемъ законности и необходимости связи съ остальнымъ русскимъ міромъ для единства всей Русской Земли.

Въ эпоху господства федеративнаго строя русской общественной жизни не ослабѣвало въ ней стремленіе къ единству, заключавшее въ себѣ сѣмена будущаго единодержавія, которому суждено было развиться послѣ толчка, даннаго внѣшними завоеваніями. Это стремленіе выражалось первенствомъ великихъ князей надъ всѣми князьями и Землею русскою, и вмѣстѣ съ нимъ какъ бы соединялась идея о первенствѣ одной Земли надъ прочими. Когда усобицы и гибельныя раззоренія отъ чужепле-

…дальско-ростовской Земли, которыя едва мерцаютъ въ древнемъ ихъ соединеніи по поводу призванія варяжскихъ князей. Нѣтъ сомнѣнія, если вѣрить буквальному смыслу лѣтописи, что Ростовъ и Суздаль находились въ древности въ связи съ Новгородомъ и, вѣроятно, послѣдній имѣлъ надъ ними первенство. Даже въ XII вѣкѣ Новгородъ помнилъ свое старое первенство, и въ исторіи Всеволода-Гавріила есть намекъ, что Новгородъ предпринималъ войну съ претензіями на первенство, заявлялъ какое-то право считать своею принадлежностью Суздальско-ростовскую Землю. Князь противился новгородскому желанію и ссылался на княжескій раздѣлъ; Новгородцы представляли противъ этого свои древніе народные счеты по землямъ. Война эта была неудачна и прекратила покушеніе Новгорода; но послѣ того начались обратныя покушенія Суздальско-ростовской земли на Новгородъ. Въ этой борьбѣ, которая потянулась на столѣтія, видны не только княжескія попытки, но также и стремленіе Восточно-русской Земли. Когда великій князь Всеволодъ воевалъ противъ Новгорода и осаждалъ Торжокъ, самъ Всеволодъ готовъ былъ отступить отъ города и прекратить вражду, но мужи его Земли требовали взятія города и изъявляли злобу на Новгородъ. Когда Мстиславъ-Удалой съ Новгородцами вошелъ въ Суздальскую Землю, то Суздальцы ополчились противъ Новгородцевъ съ тою же народною непріязнію. Это соперничество, въ началѣ народное, перешло потомъ къ Москвѣ и превратилось въ борьбу мѣстнаго вѣчеваго начала съ единодержавнымъ. Эта-то борьба наполняетъ политическую исторію Новгорода; она-то и доканала его независимость.

До Татаръ два великія событія въ этой борьбѣ дали перевѣсъ Новгороду и утвердили его самобытность: чудо знаменской Бо-

*

кушенія владимирскихъ князей и поставная въ опредѣленныя границы ихъ взаимныя отношенія. Новгородъ хотѣлъ самостоятельности, но не хотѣлъ оторваться отъ русскаго міра и организоваться въ общество, чуждое для послѣдняго. Онъ готов былъ признать старѣйшинство суздальско-ростовскаго князя получить князей отъ руки его, лишь бы только съ противно стороны признаваема была его автономія въ союзѣ русскихъ земель. Такъ и было. Послѣ побѣдъ Мстислава обстоятельства въ особенности, потребность получать хлѣбъ, дали въ Новгородѣ перевѣсъ партіи клонившей его къ подчиненію владимирским князьямъ. Но уже прежнихъ попытокъ, какія дозволяли себ Андрей и Всеволодъ, долго не было; владимирскіе князья признавали за Новгородомъ его право; князья Владимирской Земл пріѣзжая въ княженіе по избранію, были осторожнѣе въ пок шеніяхъ превысить ту мѣру власти, какая имъ давалась от народа. Можно сказать, что подвиги Мстислава-Удалого пріост новили рождающееся единодержавіе, поставили границы верхо ной соединительной власти и утвердили федеративный пор докъ. Для прочности его недоставало того, чему зародышъ п ложилъ еще Владимиръ Мономахъ —общаго сейма князей и З мель. Можетъ быть обстоятельства и выработали бы это учре деніе, народъ новыми опытами дозрѣлъ бы до уразумѣн средствъ къ поддержкѣ началъ общаго союзнаго отечества. тутъ нагрянули татары.

Татарское завоеваніе не коснулось Новгорода и Земли ег какъ повѣствуетъ лѣтописецъ, сто верстъ всего недошли заво ватели до Новгорода, и это событіе было важно для дальнѣ шей судьбы его. Старое, еще недостроенное зданіе русской ф деративной державы было разбито; отъ него остался на сѣве уголъ: то былъ Новгородъ съ Псковомъ — своимъ меньши братомъ. Татары только то считали собственностью, что успѣ разорить; Земля разоренная доставалась имъ во владѣніе, и в

знаніемъ того, что Новгородъ есть русская Земля и долженъ нести общее бремя до извѣстной степени. Это была, вмѣстѣ съ тѣмъ, предохранительная уступка сильнымъ врагамъ, сдѣланная для того, чтобъ избавиться отъ столкновеній, которыя, при несчастномъ поворотѣ судьбы, могли лишить его самобытности и свободы. Тогда какъ въ предѣлахъ обширной восточной Руси, раздвигавшей время отъ времени свои границы, подъ правомъ завоеванія возникалъ единодержавный укладъ, образовывались и утверждались новыя политическія и общественныя начала, въ Новгородѣ и Псковѣ господствовали древнія понятія объ автономіи Земли. Земля въ смыслѣ націи не стала собственностью никакихъ князей: она принадлежала самой себѣ, то есть народу, выражавшему свое бытіе внѣшнею формою вѣча. Новгородъ въ этомъ смыслѣ представлялъ какъ бы лицо владѣльца—онъ и назывался государемъ, то есть владѣльцемъ, хозяиномъ. Отъ имени Новгорода заключались договоры, велись войны, издавались законы, учреждался всякій порядокъ. Мало по малу, прежнее значеніе новгородскаго князя перешло къ великому князю; въ Новгородѣ хотя были другіе князья, но уже не въ качествѣ правителей земли, а какъ призываемые предводители войска. Князь великій представлялъ надъ нимъ выраженіе верховной связи съ русскимъ міромъ. Но тогда московскіе князья начали заявлять стремленіе къ единодержавію; Москва стала грозить подчиненіемъ себѣ другихъ народностей. Новгородъ долженъ былъ вынесть борьбу за свою мѣстную самостоятельность и за старый вѣчевой порядокъ. Въ Новгородѣ, такъ сказать, нашли послѣднее прибѣжище свободныя федеративныя начала, изгнанныя изъ другихъ Земель. Онъ не думалъ объ

рину, но въ тоже время, въ его устройствѣ лежало начало про-
гресса, хотя неудобосовершимаго. Старое было недостроено; д
ло шло о томъ, чтобъ докончить то, что начато еще въ IX вѣ
кѣ, и докончить не такъ, какъ внезапное завоеваніе въ XIII вѣ
кѣ повернуло ходъ русской исторіи.

Пока еще единодержавіе не взяло окончательнаго перевѣ
надъ стариннымъ складомъ, Новгородъ могъ бороться; но ког
въ народныхъ понятіяхъ всей остальной Руси единодержа
стало нормальнымъ порядкомъ, Новгородъ со своими стары
началами долженъ былъ или отложиться отъ русскаго міра, и
подчиниться добровольно новымъ требованіямъ. Новгород
какимъ онъ былъ, становился анахронизмомъ. Отъ этого-то п
ходъ Ивана III возбудилъ къ себѣ симпатію въ народѣ; вой
его съ Новгородомъ было дѣломъ обще-русскимъ, дѣломъ цер
ви и народа. Новгородъ дѣйствительно бросился было на отчая
ную мѣру — выбиться изъ прежней колеи: онъ отдавался л
товскому князю; попытка не удалась: Новгородъ былъ в
коренъ.

Иванъ III понималъ, что Новгородъ не можетъ доброволь
подчиниться новому порядку, когда старое въ немъ сжилось
вѣковыми привычками и нравами общественнаго и политич
скаго быта. Надобны были рѣшительныя мѣры. Иванъ уп
требилъ ихъ. Иванъ не удовольствовался снятіемъ колокола
уничтоженіемъ вѣча и званія посадника—Иванъ уничтожи
Новгородъ до корня, переселивъ его жителей по разны
краямъ, подчиненнымъ московской державѣ, и замѣнивъ пре
нее населеніе новымъ, чуждымъ прежнихъ мѣстныхъ воспом
наній. Опустошеніе Новгородской Земли совершилось въ чре
вычайной степени и было значительнѣе, чѣмъ сколько обыкн
венно полагаютъ. По извѣстіямъ лѣтописей, изъ Новгоро
выведено было до 18,000 семей — слѣдовательно, полага

доказывается въ дошедшихъ до насъ отъ конца XV вѣка писцовыхъ книгахъ, гдѣ безпрестанно означаются земли, бывшія достояніемъ старыхъ Новгородцевъ, признанныя потомъ землями великаго князя и раздаваемыя въ помѣстья инымъ слугамъ, болѣе вѣрнымъ и надежнымъ. Что касается до простаго народа, то и масса его въ тѣ печальные годы пострадала жестокимъ образомъ. У Ивана были двѣ войны съ Новгородомъ, обѣ ведены были опустошительно. Шло дѣло не о томъ, чтобъ разбить новгородское войско, заставить Новгородцевъ покориться волѣ великаго князя; Иванъ хотѣлъ обезсилить его, довести до ничтожества: войска, распущенныя отрядами на востокъ и на сѣверъ, истребляя селенія на землѣ, принадлежащей Новгороду, убивали беззащитныхъ людей, а тѣ, которые успѣвали уйти, должны были послѣ умирать съ голоду, потому что ратные люди вездѣ истребляли хлѣбные запасы. Изъ двухъ войнъ Ивановыхъ одна происходила лѣтомъ, другая—зимою. Во время первой — поселяне еще могли кое-какъ спасаться въ болотахъ и лѣсахъ, и уносить съ собою часть своего достоянія. Во время второй войны, лишенные крова и продовольствія, жители должны были толпами замерзать отъ холоду и умирать съ голоду. Народонаселеніе Новгородской земли должно было значительно уменьшиться и обезсилѣть. Это обстоятельство неизбѣжно должно было страшнымъ образомъ потрясти древнюю новгородскую народность; остатки прежняго населенія разрослись подъ другими условіями и смѣшались съ приливомъ народонаселенія изъ другихъ земель. Оттого то отъ древней новгородской народности остались однѣ развалины.

родъ стоялъ за федеративный строй русской Земли и за м...
стную и личную свободу; Москва хотѣла сдѣлаться центром
Россіи, притянуть къ себѣ всѣ ея силы, поглотить собою с
модѣятельность ея частей; Москва домогалась единаго государ
ства, слитія особенностей, подчиненія личности обществе
ной волѣ, выражаемой совмѣщеніемъ ея въ идеалѣ верховн
власти.

Два принципа воплощались въ исторической жизни против
положными явленіями, и потому неизбѣжна была борьба
жизнь и смерть для ихъ историческихъ представителей.

Я не имѣю цѣлію излагать предъ вами, мм. гг., подроб
состояніе, бытъ и устройство Новгорода. Это могло бы тол
ко послужить предметомъ цѣлаго курса. Укажу только на гла
ныя черты. Названія и частныя приложенія идеи — пре
меты второстепенные, и являлись на Руси въ различных
видахъ; но самая идея оставалась вездѣ одна и та же,
выражалась однимъ и тѣмъ же очеркомъ своей первобытн
формы.

Главное, чѣмъ отличался Новгородъ, какъ представите
удѣльновѣчеваго уклада, это принципъ мѣстной автоном
Земли, въ федеративной связи съ другими землями, выр
жаемый извѣстною формою народоправленія, на основаніи с
четанія родоваго права съ личною свободою. Мѣстная авт
номія не только поддерживалась самимъ Новгородомъ для с
бя, но допускаема была и въ подчиненныхъ ему пригородах
и селахъ; лучшимъ доказательствомъ этого служитъ то, ч
слово «вѣче», означавшее народное правительственное собр
ніе, до сихъ поръ осталось въ сѣверномъ нарѣчіи въ знач
ніи сходки и показываетъ, что древнее вѣче, какъ выражен
самоуправленія общины, не было принадлежностью одного ве

стигнуты государственною системою Ивана. Двинская Зем-
уже заселенная новгородскимъ племенемъ, была такъ
або прикована къ центру, что образовала въ себѣ много мѣ-
ныхъ стремленій, которыя повлекли ее къ попыткамъ от-
женія отъ новгородской власти, и которыя, однако, были
ъ слабы для того, чтобъ совершить отпаденіе члена, преж-
чѣмъ не поражена была голова. Псковъ составлялъ нѣ-
гда часть Новгородской земли; какъ скоро онъ ощутилъ въ
ѣ элементы самобытности, тотчасъ и обособился съ своею
ностью, въ видѣ отдѣльной земли, и Новгородъ призналъ
самобытность, довольствуясь только союзомъ съ нимъ,
ражавшимся тѣмъ, что Псковъ считался меньшимъ бра-
ъ Новгорода. Этотъ недостатокъ централизаціи, быть мо-
тъ, былъ одною изъ причинъ, что Новгородъ, владѣя
омными пространствами, не могъ собрать въ пору пра-
ьныхъ силъ для защиты своихъ границъ; на западѣ за-
или за нихъ Шведы и Крестоносцы; на востокѣ и на югѣ
еходили онѣ въ сферу Восточно-русской Земли. Такъ не
оялъ онъ и противъ московскаго покушенія. Не имѣя въ
ѣ единодержавнаго государственнаго принципа, онъ не могъ
оться съ этимъ принципомъ, который окрѣпъ въ сосѣд-
ѣ: ибо для такой борьбы нужны были равныя силы и
дства, и пріемы. Совсѣмъ не то является въ Восточно-
ской Землѣ; тамъ въ прогрессивномъ ходѣ развитія ея
пости, мѣстная самобытность частей приносится въ жертву
еллирующему центру; мѣстныя привычки и обычаи должны
ли изглаживаться и принимать, по крайней мѣрѣ въ глав-

влеченной идеи государства, для распространенія его пре-
ловъ и для поддержки его чести.

Въ Новгородѣ все исходило изъ принципа личной свобо-
Общинное единство находило опору во взаимности личност-
Въ Новгородѣ никто, если самъ не продалъ своей свобо-
не былъ прикованъ къ мѣсту; Новгородецъ долженъ б-
подчинять свою личность общей волѣ только тогда, когда
ветъ въ общинѣ; но онъ всегда могъ выйдти изъ нея и идти к-
хочетъ. Такъ равно и въ Новгородѣ всякій могъ приход-
и жить полноправно. Оттого Новгородъ былъ постоянно у-
жищемъ всякаго рода изгнанниковъ; по договорамъ дол-
было выдавать только уличенныхъ преступниковъ, да и
не исполнялось; а съ другой стороны, по всему русскому
разсѣяны были дѣти Великаго Новгорода. Въ московск-
мірѣ, напротивъ, личность человѣка тянула къ чему нибу-
человѣкъ, самъ по себѣ, не пользовался самобытнымъ су-
ствованіемъ: онъ былъ не болѣе какъ единицею въ об-
суммѣ и отвѣчать, вмѣстѣ съ другими, за всѣхъ и за кажд-
изъ всѣхъ. Во внутренней исторіи московскаго народа сл-
«бѣглецъ» играетъ важнѣйшую роль, тамъ личность долго
талась вырваться отъ сковывавшихъ ее узъ. Въ новгородск-
мірѣ—бѣглецъ могъ быть только преступникъ, осужден-
закономъ и уклонявшійся отъ приговора надъ нимъ, или р-
Народоправленіе Новгорода носило характеръ этой же лич-
свободы: вѣче, сколько намъ извѣстно, было почти не свя-
формами и ограниченіями. Оттѣнки происхожденія и состоя-
образовавшіеся въ видѣ сословій, равномѣрно являлись
немъ: какъ бояре и богатые купцы, такъ и бѣдняки-ремес-
ники и поденщики имѣли равное право участія. Представит-
ства, сколько извѣстно, не было, исключая только тогда,

ъ федеративнымъ принципомъ: только при мѣстной автоно-
іи частей возможны личная свобода и такое народоправле-
іе. Неудивительно, что свободное начало въ Новгородѣ было
сточникомъ вѣчнаго хаоса, смутъ и партій. Неравенство
пособностей и индивидуальныхъ наклонностей и временныхъ
редразсудковъ безпрестанно выдвигало на первый планъ лич-
ости и фамиліи, налегавшія на массу произволомъ и наси-
іемъ; но за то не могли они ввести для своихъ эгоистиче-
кихъ видовъ ничего прочнаго и, въ свою очередь, отступали,
обѣжденныя дружнымъ усиліемъ массы. Такимъ образомъ,
ъ новгородской исторіи встрѣчается, часто, почти постоянно,
орьба чернаго народа съ такъ называемыми боярами. Свобо-
а выдвигала бояръ изъ массы; но тогда эгоистическія побуж-
енія влекли ихъ къ тому, чтобы употребить свое возвышеніе
ебѣ въ пользу, въ ущербъ оставшихся въ толпѣ; но та же
амая свобода подвигала толпу противъ нихъ, препятствовала
альнѣйшему ихъ усиленію и наказывала за временное го-
нодство—низвергала ихъ, для того, чтобъ дать мѣсто дру-
имъ разыграть такую же исторію возвышенія и паденія. Сво-
ода, необлечѐнная въ сознательныя, прочныя формы, зависѣ-
а отъ духа, отъ степени умственнаго развитія, отъ понятій о
равственномъ и общественномъ долгѣ. Для того, чтобъ сво-
одныя начала развивались, нужны были побужденія къ само-
азвитію народа, а ихъ не только не было, но еще столкновеніе
бстоятельствъ препятствовало тому. Выше мы замѣтили, что
очва новгородской земли была неплодородна, и это ставило
овгородъ въ зависимость отъ другихъ частей русскаго міра.
лиматическія особенности вообще не принадлежали къ та-
имъ, которыя располагаютъ къ живой умственной работѣ;
елигіозность, составлявшая исключительный кругъ духовной

шуюся къ тому, чтобъ эксплуатировать Новгородъ для свои
цѣлей, и сознательно, умышленно старались не допускать Но
городцевъ до знакомства съ европейскимъ просвѣщеніемъ.
главное, что не дозволяло Новгороду идти съ своею свобод
по пути историческаго прогресса, было то, что удѣльно-вѣче
начало, котораго онъ держался до конца, было пригодно д
цѣлой русской земли, а не для одной ея части въ отдѣльност
Обстоятельства сломили это начало въ другихъ частяхъ; Но
городъ оставался съ нимъ, какъ развалина прежняго. Ни усл
вій, ни средствъ, ни стремленій къ организованію изъ себя о
дѣльной державы онъ не имѣлъ; оставаться съ своими особе
ностями въ иномъ мірѣ ему нельзя было. Рухнуло удѣльн
вѣчевое начало въ русскомъ мірѣ,—должно было рухнуть о
и въ послѣднемъ углу, куда пріютилось было въ теченіи того вр
мени, какъ созрѣвало новое. По естественному закону, уго
этотъ долженъ былъ испытать участь цѣлаго зданія, котора
частью не переставалъ быть никогда.

Мы не покланяемся теоріи неизбѣжнаго историческаго пр
гресса, по которой слѣдуетъ признавать лучшимъ все, что сл
чилось позже, и въ каждомъ историческомъ переворотѣ в
дѣть какую-то необходимость и нормальность. Мы не будем
при видѣ печальныхъ историческихъ явленій, утѣшать се
мыслію, что эти явленія были необходимы для другихъ, б
лѣе свѣтлыхъ и отрадныхъ. Не станемъ, въ этомъ отнош
ніи, уподобляться Скалозубу, находившему, что пожаръ Мо
квы служилъ ей къ украшенью. Если несомнѣнно, что Новг
родъ, оставленный самъ по себѣ, не могъ осуществить
своемъ бытѣ началъ федеративной независимости съ ясны
формами самобытности, то нельзя сказать, чтобъ эти нача

началомъ федераціи—и образовалось огромное, могучее государство. Къ великой цѣли образованія этого государства направлялись всѣ главныя историческія движенія со времени Іоанна III. Государственность объединила русскій народъ; саморазвитіе народныхъ силъ было поглощено дѣломъ этого единства; свобода общины и лица приносилась ему въ жертву.

Громадный трудъ Петра-Великаго завершилъ то, что приготовлено было предшествовавшими вѣками; онъ повелъ единодержавную государственность къ ея полному апогею. Государство обособилось отъ народа, составило свой кругъ, образовало особую народность, примкнутую къ власти; кругъ ея разширялся, захватывая къ себѣ верхніе слои народа. Такимъ образомъ, въ русской жизни возникли двѣ народности: одна—народность государственная, другая—народность массы, народность, которая, будучи разсматриваема съ государственной точки зрѣнія, доросла до единства въ совокупности мѣстныхъ видовъ, лишенныхъ своего проявленія, но сохрвнившихъ свою частную физіономію подъ неотразимымъ вліяніемъ условій географическихъ и этнографическихъ. Крѣпостное право, формировавшееся въ теченіи долгаго времени прогрессивнымъ ходомъ, было самымъ осязательнымъ, самымъ крайнимъ выраженіемъ перевѣса государственнаго начала надъ народнымъ и раздѣленія власти отъ народа; оно одну часть народа ввело въ область власти и оторвало отъ другой, другую оставило въ исключительной народной сферѣ безъ всякихъ правъ самодѣятельности. Для обѣихъ сторонъ такое положеніе становилось невыгоднымъ.

которой прологъ показался въ XIV вѣкѣ и первое дѣйствіе р
зыграно при Иванѣ III, приближаетсякъ своему пятому акту
развязкѣ. Долго составлялось русское государство и огран
чивало, стѣсняло народную жизнь, потому что послѣдняя м
шала его образованію, нося въ себѣ древнія удѣльно-вѣчевы
привычки. Наконецъ, государство вполнѣ составилось, окрѣпл
поборолo всѣ внутреннія и внѣшнія препятствія. Его разлож
ніе болѣе невозможно. Государство стало твердо и непоколеби
не внѣшними, а внутренними условіями. Сознавая свою по
ную силу, государство само пробуждаетъ народную жизнь: пр
буждаетъ къ свободной дѣятельности—мы вступаемъ въ нову
исторію. Не станемъ обольщаться и придавать нашему времен
болѣе того, что зрѣлое обсужденіе факта можетъ намъ сообщит
мимо всякаго увлеченія. Мы ничего еще не видимъ, кромѣ з
родышей новой исторіи; но довольно того, что есть хоть как
нибудь зародыши. Отъ обстоятельствъ будущаго зависитъ, б
детъ ли ихъ ростъ совершаться быстро или медленно. Пус
государство не мѣшаетъ свободѣ мѣстной народной жизни, п
тому что оно крѣпко и сильно; а послѣдняя не будетъ бояться
государства, находя въ немъ покровительство своему разві
тію. Инициатива новаго зачатка въ исторіи нашей народно
жизни принадлежитъ Государю. Исторія безпристрастно оц
нитъ его вмѣстѣ съ его вѣкомъ.

1861.

ДОЛЖНО ЛИ СЧИТАТЬ

БОРИСА ГОДУНОВА

ОСНОВАТЕЛЕМЪ КРѢПОСТНАГО ПРАВА?

ДОЛЖНО ЛИ СЧИТАТЬ
·ОРИСА ГОДУНОВА
ОСНОВАТЕЛЕМЪ КРѢПОСТНАГО ПРАВА?

' книгѣ Русской Бесѣды за 1858 г. помѣщена подъ азваніемъ статья съ новымъ оригинальнымъ взглядомъ ь изъ важнѣйшихъ вопросовъ Русской допетровской До сихъ поръ царю Борису приписывали прекращеніе крестьянъ въ юрьевъ день и тѣмъ самымъ начало вве-ѣпостнаго права. Авторъ статьи, г. Погодинъ, не толь-здываетъ Бориса предъ судомъ исторіи, но доказываетъ, ное крѣпостное право не возникло юридически, а обра-само собою, вытекая изъ обстоятельствъ народной жиз-обно многимъ учрежденіямъ въ англійской исторіи, о ко-напрасно было бы доискиваться, когда именно они воз-Метода изслѣдователя состоитъ въ томъ, что авторъ ъ всѣ извѣстные акты, на которые обыкновенно упи-когда доказываютъ прикрѣпленіе крестьянъ при Бори-инность однихъ подвергаетъ сомнѣнію, въ другихъ ви-тотъ смыслъ, какой видѣли прежніе изслѣдователи. новенно привыкли думать, что первое прекращеніе пере-естьянъ послѣдовало въ 1592 году. Указъ по этому у не дошелъ до насъ; но мы вѣрили въ его существованіе,

изъ этого заключаютъ, что за пять лѣтъ предъ тѣмъ до
была послѣдовать важная перемѣна относительно перехода
стьянъ. 2) Указъ царя Василія Шуйскаго, въ которомъ
рится, что царь Ѳеодоръ, по наговору Бориса, *выходъ крес
намъ заказалъ*. 3) Указы 1601 и 1602 годовъ, которыми
волялось одного рода владѣльцамъ отпускать отъ себя и пр
мать крестьянъ, владѣльцамъ другаго рода запрещалось.
этого видѣли, что въ то время законъ Судебника, предостав
шій общее право перехода повсемѣстно, потерялъ свою си
что въ предъидущіе годы послѣдовало его отмѣненіе. 4) П
воръ боярскій 1605 г., который, относясь собственно до
лыхъ, въ главныхъ чертахъ сообразенъ съ указомъ 15
вообще можетъ считаться только второстепеннымъ источни
служащимъ для подтвержденія главныхъ.

Г. Погодинъ находитъ, что указъ 1597 года не отно
къ запрещенію крестьянскаго выхода, что слова указа н
чаютъ только крайній срокъ, послѣ котораго помѣщики н
гутъ отыскивать своихъ крестьянъ. «Это указъ о бѣглыхъ
говоритъ изслѣдователь—«подобный многимъ прежнимъ,
шимъ и младшимъ, указъ, безпрестанно возобновлявш
(какъ при Іоаннахъ, такъ и при Романовыхъ) и не имѣ
никакого отношенія къ крѣпостному праву». Первый, пок
шій ученымъ дорогу выводить изъ этого указа существо
прежняго о воспрещеніи перехода, былъ Татищевъ, стол
клейменный подозрѣніями въ подлогахъ и произвольныхъ
ключеніяхъ; за нимъ тоже повторилъ Карамзинъ и, осн
ваясь на словахъ «до нынѣшняго 106 года за пять лѣтъ»
рекъ такой историческій приговоръ: «слѣдовательно тогда
1592 и 1593 г,, былъ запрещенъ переходъ крестьянъ».

Указъ царя Василія Шуйскаго въ 1607 г. говоритъ я

переходъ крестьянамъ далъ, да не совсѣмъ, что судьи не
али, какъ потому судъ вершити, и нынѣ великія въ томъ
чинилися распри и насилія и многимъ раззоренія и убивства
ертныя и многіе разбои и по путемъ грабленія содѣлашася и
дѣваются.»

Вначалѣ, какъ легко видѣть изъ этого отрывка, можно заклю-
ить, какъ и заключаетъ г. Погодинъ, что правительство, из
вшее этотъ указъ, не оправдывало мѣры укрѣпленія кресть-
ъ, внушенной царю Ѳеодору Борисомъ. Но, вмѣсто того, чтобъ
мѣнить такое зло, въ томъ же указѣ изглагаются далѣе пра-
ила строжайшаго укрѣпленія крестьянъ: «которые крестьяне
ъ сего числа предъ симъ за 15 лѣтъ, въ книгахъ 101 г.,
ложены и тѣмъ быти за тѣми, за кѣмъ писаны, а буде тѣ
естьяне пошли за кого иного и въ томъ есть крестьянъ тѣхъ
ки на тѣхъ, кто ихъ держитъ, челобитье и тѣ дѣла не верше-
, или кто сентября по 1 число сего года будетъ бить челомъ,
тѣхъ крестьянъ отдавати по тѣмъ книгамъ со всѣми животы
ъ тѣмъ, за кѣмъ они писаны до сроку Рождества Христова
16 г. безъ пожилаго, а не отдастъ кто на тотъ срокъ, ино на
мъ брати за пріемъ и за пожилое по сему уложенію. А не было
которыхъ крестьянахъ челобитья по сей день и сентября по 1
будетъ, и тѣхъ послѣ срока по тѣмъ книгамъ не отдавати,
написати ихъ въ книги, за кѣмъ они нынѣ живутъ, и впредъ
пятнадцать лѣтъ о крестьянахъ суда не давати и крестьянъ
вывозити. А буде которые отнынѣ изъ за кого вышедъ пе-
йдутъ къ иному кому бы то ни было и тотъ приметъ противъ
го нашего уложенія, и у того крестьянина взявъ перевезти ему
всѣми того крестьянина пожитки откуда онъ перебѣжалъ».

Кромѣ этого противорѣчія, г. Погодинъ находитъ въ указѣ

переходъ крестьянамъ, и притомъ въ боярскомъ пригово
1605 г. сказано, что бѣжавшихъ въ 110, 111, 112 г.,
причинѣ сильнаго голода, тогда свирѣпствовавшаго, слѣду
оставлять на новыхъ мѣстахъ ихъ поселеній, если они до
жутъ, что убѣжали по причинѣ голода. Спрашивается — го
ритъ г. Погодинъ — какимъ образомъ перешедшіе тогда по
кону могли быть возвращаемы? и какъ можетъ быть подоб
противорѣчіе въ оффиціальныхъ бумагахъ, столь между соб
близкихъ? Въ подтвержденіе своего сомнѣнія въ подлинно
указа, приписываемаго царю Шуйскому, г. Погодинъ приводи
подобное сомнѣніе, высказанное Карамзинымъ: «Признаюсь,
сей указъ Шуйскаго, даже и Ѳеодоровъ, о крестьянахъ, каж
ся мнѣ сомнительнымъ, по слогу и выраженіямъ, необыкнов
нымъ въ бумагахъ того времени: оставляю будущимъ розыс
телямъ древностей рѣшить вопросъ объ истинѣ или подлогѣ
тищевскаго списка: пусть найдутъ другой! Татищевъ говори
что онъ списалъ законы Ѳеодоровы и Борисовы съ манускри
Бартеневскаго, Голицынскаго и Волынскаго, а законъ царя
силія Ивановича Шуйскаго получилъ отъ казанскаго губер
тора, кн. Сергія Голицына».

Указъ 1601 года также имѣлъ несчастіе сдѣлаться извѣ
нымъ ученому міру отъ Татищева, но его спасаетъ отъ уча
указа Шуйскаго, во-первыхъ, то, что о немъ упоминается
указѣ 1602, и, во вторыхъ, существованіе другаго списка
одномъ изъ сборниковъ погодинскихъ. Объ этомъ указѣ г.
годинъ замѣчаетъ, что онъ состоитъ изъ трехъ частей: 1)
нимъ помѣщикамъ (малоземельнымъ) позволяется возить
стьянъ между собою; 2) другимъ знатнымъ, большимъ, не
воляется; 3) наконецъ, еще *какимъ-то*, о которыхъ сказа

отивупоставляются другимъ: одни получаютъ право возить
омежъ себя крестьянъ, а другіе не получаютъ его; крестьяне
въ томъ и въ другомъ случаѣ въ сторонѣ. Еслибъ, замѣчаетъ
Погодинъ, сказано было теперь, что военные могутъ пріоб-
тать крестьянъ, а гражданскіе чиновники нѣтъ, то развѣ
увидѣли бы въ такомъ позволеніи распоряженіе въ пользу
естьянъ? Задавая себѣ вопросъ: какое положеніе дѣла пред-
лагаетъ этотъ *помѣщичій* указъ? что предъ нимъ было:
прещеніе или дозволеніе? г. Погодинъ предполагаетъ вѣ-
ятнѣе запрещеніе, но не общее, не постоянное, а временное,
лько для одного года, и это, по его мнѣнію, подтверждается
азомъ слѣдующаго 1602 г. Такимъ образомъ, г. Погодинъ,
пуская предположеніе, что подобныя распоряженія о пере-
дѣ и непереходѣ крестьянъ дѣлались ежегодно, выводитъ, что
бщаго закона, какъ запретительнаго, равно какъ и позволи-
льнаго, о переходѣ крестьянъ при Борисѣ, кольми паче при
одорѣ, еще не было, а бывали ограниченія въ частности, по
емени и мѣсту, по обстоятельствамъ, разныя позволенія и
зныя запрещенія». «Что не было общаго запрещенія — раз-
ждаетъ далѣе изслѣдователь — то подтверждается непреобо-
мо еще слѣдующимъ постановленіемъ или выраженіемъ этого
аза: «которымъ людямъ срокъ возити»; изъ этихъ словъ
но видно, что были еще условія, порядныя, по которымъ
естьяне жили; еслибъ они были окончательно прикрѣплены
земле, то ни объ какихъ срокахъ толковать было бы не-
ѣстно: всѣ сроки были бы уничтожены запрещеніемъ».

Указъ 1602 года г. Погодинъ называетъ самымъ важнымъ
этомъ дѣлѣ; дѣйствительно, найденный въ Софійской биб-

указъ 1602 г. доказываетъ подлинность существованія указ
1601 года. Этотъ указъ есть вообще подтвержденіе прошлогод
няго, но для 1602 года, съ нѣкоторыми, однако, измѣненіями
о которыхъ скажемъ ниже. Г. Погодинъ видитъ въ немъ ново
разительное доказательство, что запрещенія переходить, «чт
прикрѣпленія крестьянъ къ землѣ тогда еще не было», и чт
«вообще, разсматривая этотъ указъ 1602 года, должно заклю
чить, что распоряженія о переходѣ и непереходѣ крестьянъ дѣ
лались ежегодно».

Основываясь на такомъ взглядѣ на современные акты, слу
жившіе до сихъ поръ доказательствами мнѣнія, что крѣпостно
право введено при царѣ Θеодорѣ, «по наущенію Бориса, г. По
годинъ хочетъ очистить Бориса отъ нареканія и допускаетъ
что Борисъ не болѣе какъ временно, по случаю голода, оста
вилъ крестьянъ безвыходно у богатыхъ владѣльцевъ, которы
имѣли средства прокормить ихъ въ тяжелое время, и дозволил
переходъ по прежнему тамъ, гдѣ, по незначительности состоя
нія владѣльцевъ, не было ручательства въ обезпеченіи крест
янъ. Что же касается до указа Василія Шуйскаго, гдѣ прям
говорится объ укрѣпленіи, то г. Погодинъ, сомнѣваясь, как
выше сказано, въ его подлинности, готовъ заподозрить въ вы
мыслѣ его Татищева, но болѣе склоняется къ такому мнѣнію
что этотъ указъ принадлежитъ къ сонму подложныхъ указовъ
выдуманныхъ дьяками въ XVII вѣкѣ изъ потачки распростра
нившемуся между помѣщиками желанію — узаконить для себ
крѣпостное состояніе крестьянъ. Воспользовавшись, говоритъ
онъ, временными распоряженіями, помѣщики пожелали увѣко
вѣчить временную мѣру, удержать за собою навсегда прежних
крестьянъ по праву. Тогда-то явились, благодаря какому н
будь дьяку, заинтересованному въ дѣлѣ, и боярину, его п

Бориса людьми, которые, продолжая пользоваться крестьянами съ землею, якобы въ силу его запрещенія, не думали его уничтожить, а ставили даже избранному Владиславу непремѣннымъ условіемъ запрещеніе крестьянскаго перехода. Сочинить или подправить и распространить подложный указъ въ то время не значило ничего. Кому же и какъ было обнаружить обманъ и подлогъ? Ни въ какомъ приказѣ не было настольнаго реестра, не было реестровъ входящихъ и исходящихъ бумагъ; справиться было негдѣ, особенно среди смутъ. Въ Уложеніе не попалъ уже законъ Судебника объ отказѣ крестьянскомъ, потому ли, что обычай этотъ измѣнился самъ собою, потому ли, что заправлявшіе дѣлами бояре и редакторы уступали господствующему образу мыслей?

При этомъ г. Погодинъ, для сравненія, указываетъ, по свидѣтельству Маколея, на подобное образованіе многихъ институцій въ Англіи, возникшихъ не по какому нибудь законодательному акту, а по стеченію обстоятельствъ и потребностей народной жизни.

Приступая къ разсмотрѣнію изслѣдованія г. Погодина, прежде всего нужно сказать, что вопросъ, которымъ озаглавилъ г. Погодинъ свою статью и который мы, подобно ему, приняли заглавіемъ нашего замѣчанія на его изслѣдованіе, вопросъ: должно ли считать Бориса Годунова основателемъ крѣпостнаго права? справедливость требуетъ разрѣшить, согласно съ г. Погодинымъ, въ пользу Бориса отрицательнымъ отвѣтомъ: нѣтъ. Крѣпостное право въ русской исторіи слѣдуетъ принимать въ двухъ значеніяхъ: въ обширномъ и болѣе тѣсномъ. Въ обширномъ—въ кругъ его входитъ всякое стѣсненіе свободной дѣятельности человѣка въ общественной и семейной жизни произволомъ сильнаго надъ слабымъ; въ такомъ смыслѣ крѣпостному

что не хотѣлъ говорить три раза аллилуйа вмѣсто двухъ раз
Въ болѣе тѣсномъ смыслѣ крѣпостное право обнимаетъ прои
волъ владѣльца земли надъ земледѣльцемъ, заимодавца на
должникомъ, произволъ, который выработался въ привилег
одного сословія держать въ рабствѣ другое. Минуя крѣпостн
право въ обширномъ смыслѣ, мы остановимся на послѣднем
Право перехода въ срокъ юрьева дня не дастъ намъ повода в
ображать себѣ какого нибудь правильнаго развитія гражданск
свободы крестьянина до воспрещенія этого перехода. Крѣпос
ное право, въ смыслѣ произвола землевладѣльцевъ въ снош
ніяхъ съ земледѣльцами, существовало и прежде, и мы, по чи
той совѣсти, скажемъ съ г. Погодинымъ: съ больной голов
да на здоровую, и вся вина взвалена на бѣднаго Бориса тѣм
которые готовы обвинять его одного! Въ грамотахъ того вр
мени, когда былъ дозволенъ переходъ, землевладѣльцамъ въ з
конной формѣ давался совершенный произволъ надъ повинно
тями крестьянъ, въ родѣ слѣдующихъ выраженій: «и вы-
того Посниковскаго помѣстья Спячего всѣ крестьяне Шесто
Лупахина чтили и слушали во всѣмъ, и пашню на него пахал
и оброкъ ему денежный платили, чѣмъ онъ васъ изоброчитъ,
онъ васъ вѣдаетъ и судитъ во всемъ по сей нашей грамотѣ (
грамотѣ же нѣтъ никакихъ правилъ и ограниченій о томъ, ка
ему вѣдать и судить)». Изъ иностранныхъ извѣстій, относ
щихся до того времени, когда еще существовалъ переходъ и
только что прекращался, не видно, чтобъ русскій крестьяни
жилъ, какъ говорится, въ аркадіи. Гдѣ господствовалъ прои
волъ сверху до низу, гдѣ личное достоинство человѣка цѣн
лось только по отношенію къ высшему человѣку, — тамъ сл
бый непремѣнно долженъ быть въ рабствѣ у сильнаго, та
или иначе стоятъ они между собою. Нетолько многое, но вс

товъ, если по прежнему будутъ процвѣтать понятія и условія общественнаго порядка, совмѣстныя съ нимъ. Поэтому Бориса также мало можно порицать за введеніе крѣпостнаго права, какъ и восхвалять въ наше время многихъ, думающихъ, что они уничтожатъ его однимъ разомъ на дѣлѣ.

Скажемъ еще болѣе: воспрещеніе Борисомъ перехода могло даже улучшить бытъ нѣкоторыхъ крестьянъ того времени, въ сравненіи съ прежнимъ ихъ положеніемъ при переходѣ. Какъ въ наше время еще не скоро уничтожится произволъ, составляющій сущность крѣпостнаго права, такъ и Борисъ не произвелъ этого произвола: онъ существовалъ до Бориса, какъ, вѣроятно, будетъ существовать и послѣ нашей эпохи.

Такимъ образомъ, не о введеніи крѣпостнаго права должна идти рѣчь, когда призывается на историческій судъ тѣнь Бориса, а просто о прекращеніи перехода крестьянъ въ юрьевъ день. Нельзя не признать всей истины слѣдующаго выраженія г. Погодина: «Самый юрьевъ день былъ, вѣроятно, уже ступенью въ послѣдовательномъ ограниченіи большаго и безусловнаго перехода; въ три недѣли (одну предъ юрьевымъ днемъ осенью, другую послѣ него) далеко не уйдешь!» Но дѣйствительно ли сдѣлано Борисомъ, при царѣ Ѳеодорѣ, распоряженіе, которое, прекращая и юрьевъ день, послужило началомъ правила, что земледѣлецъ, живущій на землѣ владѣльца, не могъ уже переходить отъ него ни при какихъ условіяхъ?

Самъ г. Погодинъ не отрицаетъ этого; онъ не только относитъ эту мѣру къ позднѣйшему времени, около 1601 и 1602 годовъ, когда уже есть явныя доказательства воспрещенія перехода, но допускаетъ, что подобныя запрещенія существовали и въ предыдущіе годы, только полагаетъ, что это была мѣра

побуждаютъ г. Погодина искать въ немъ подлога, еще не даютъ полнаго права отрицать его подлинность. Г. Погодина смущает противорѣчіе въ немъ, ибо, по мнѣнію г. Погодина, «въ оффиціальномъ правительственномъ актѣ такого противорѣчія быт не можетъ и ни одного примѣра, ни изъ котораго времени в всей старой администраціи нашей, отличавшейся толковитостік привести нельзя».

Странно, что такой глубокій знатокъ нашей старины, как г. Погодинъ, находитъ толковитость отличительнымъ качест вомъ нашей администраціи и дѣлопроизводства. Не говоря уж о неясностяхъ и неточностяхъ въ родѣ, напримѣръ, таких мѣстъ, гдѣ идетъ рѣчь о предоставленіи или ограниченіи како нибудь права, и лица, пользующіеся такимъ правомъ, или лѣ та, на которыя это право дается, означаются не однимъ опре дѣленнымъ числомъ, а нѣсколькими числами разомъ; не говор о такихъ описяхъ городовъ, гдѣ, напримѣръ, поставлено обще число восемь башень, а далѣе пересчитывается только шест (Врем. XIV, см. 16—17), много можно привести дѣловыхъ бу магъ, гдѣ въ одной и той же явныя противорѣчія, уничтожаю щія другъ друга; напримѣръ: въ уставной грамотѣ о кружеч ныхъ дворахъ 1652 года прежде сказано, чтобъ питухи не пи ли на кружечныхъ дворахъ, а ниже, въ той же самой грамотѣ говорится, чтобъ на кружечномъ дворѣ питухи пили смирно тихо. Въ той же грамотѣ говорится, чтобъ вина не давать под залогъ вещей, а ниже потомъ въ закладъ принимать не дозво лено только церковныхъ вещей, и татиной, и разбойной рух ляди (А. А. Э. IV, 96). Въ 1621 году въ указѣ о судопро изводствѣ въ Касимовѣ, сначала говорится, что касимовском царю Араслану посадскихъ людей и татаръ вѣдати и судити, воеводамъ ихъ не судити, а ниже говорится: «указали князей

ся, что судитъ мой богомолецъ митрополитъ Новгородскій (А. А. Э. III, 157). Такія недоумѣнія и противорѣчія встрѣчаются даже въ Судебникѣ. Темнымъ представляется слѣдующее мѣсто: «А убіютъ котораго крестьянина на полѣ въ разбоѣ или въ иномъ которомъ въ лихомъ дѣлѣ, и дадутъ того крестьянина за государя его за кѣмъ живетъ, или выручитъ его государь тотъ, за кѣмъ живетъ, и пойдетъ тотъ крестьянинъ изъ за него вонъ, ино его выпустити». Тогда какъ въ Актахъ Историчискихъ, гдѣ напечатанъ Судебникъ Грознаго внизу указывается по другому списку, вмѣсто слова «убіютъ», слово «уловятъ». Въ такомъ случаѣ можемъ и мы сказать, что списокъ указа Шуйскаго попался Татищеву подобный тому, какъ списокъ Судебника съ словомъ «убіютъ». А развѣ не противорѣчіе это: въ отрывкахъ о дѣлѣ еретика Матвея Башкина, гдѣ этотъ еретикъ признается отвергающимъ покаяніе (А. А. Э. I, стр. 250), приводится и показаніе попа Симеона, который говоритъ, что этотъ Башкинъ приходилъ къ нему *съ великими клятвами и моленіемъ умолилъ себя принять на исповѣдь въ великій постъ* (А. А. Э. I, 249). Какъ же согласить такое противорѣчіе: еретикъ отвергаетъ таинство покаянія и приходитъ къ священнику исповѣдываться, да еще съ великими клятвами и моленіемъ? Изъ одного противорѣчія въ тѣхъ же отрывкахъ слѣдуетъ и другое, и третье. Башкинъ осуждается какъ богопротивный и лукавый еретикъ, глаголавшій хулу на Господа Бога и Спаса нашего Іисуса Христа, называвшій честное и святое тѣло Господа нашего Іисуса Христа простымъ хлѣбомъ и виномъ, отвергающій церковь и всѣ ея преданія и признающій даже все божественное писаніе баснословіемъ (А. А. Э. I, 250). Если таковъ былъ въ самомъ дѣлѣ Башкинъ, то спрашивается: зачѣмъ

написаннымъ; а тогды — говоритъ священникъ — великим клятвами и моленіями умолилъ на исповѣдь приняти и я ег принялъ (А. А. Э. I, 248). Вотъ, еслибъ Башкинъ пойман былъ и заподозрѣнъ въ еретическихъ мнѣніяхъ, да говорил такъ, чтобъ укрыть свою вину, это было бы понятно; но дл чего этотъ человѣкъ обратился къ религіи, которую отвергалъ и къ священнику, котораго значенія не признавалъ, и притом выражался съ нимъ такимъ-образомъ: «Бога ради, ползуй м душевнѣ, надобеть де что написано въ Бесѣдѣхъ тѣхъ честь, д на слово не надѣятись, быти-бъ и дѣломъ свершитися; да все де начало отъ васъ, прежде вамъ священникомъ собою начал показати да и насъ поучати (А. Э. I, 248, и д.)». Какъ согла сить слова, сказанныя имъ священнику на исповѣди съ глаз на глазъ, съ обвиненіемъ, постигшимъ его? Но не станемъ бо лѣе утомлять читателей выписками изъ нашихъ старыхъ оффи ціальныхъ бумагъ въ доказательство того, что въ нихъ можн встрѣтить и противорѣчія и безсмыслицы. Г. Погодинъ, находя что наше старое дѣлопроизводство отличается толковитостію далѣе, въ своемъ изслѣдованіи, встрѣтился съ неясностію вы раженій въ указѣ 1601 года и не знаетъ, куда дѣть тѣхъ, «ко торымъ срокъ возити», хотя и не отвергаетъ существовані указа 1601 года. Это темное мѣсто не дается, какъ видно, самому Карамзину, на авторитетъ котораго ссылается вездѣ г Погодинъ. Наконецъ, въ подтвержденіе возможности подлоговъ г. Погодинъ говоритъ, будто въ старину ни въ какомъ приказ не было настольнаго реестра, не было реестра входящихъ и ис ходящихъ бумагъ, — справиться было негдѣ. Какъ же согла сить такую безалаберщину, способствующую подлогамъ, самом большому злу, какое можетъ быть въ сферѣ дѣлопроизводства съ высокимъ мнѣніемъ о толковитости этого дѣлопроизводств и администраціи? Не кажется ли, что въ изслѣдованіи защи

акой даже и не было на самомъ дѣлѣ. У насъ, въ старину, ыли настольные реестры — это описи дѣлъ, которыя во всѣхъ аказахъ воеводамъ приказывается принимать отъ прежнихъ оеводъ вмѣстѣ съ самыми дѣлами; у насъ были и книги исхоящихъ бумагъ, — это перечни, гдѣ записывалось, что такаяо грамота или память отослана такого-то числа, туда-то (Доп. ъ А. И., V, 247). Слѣдовательно: 1) Противорѣчіе въ указѣ Цуйскаго не есть такая исключительность, какой нельзя найдти ъ другихъ оффиціальныхъ бумагахъ того времени и по которой ожно заключать о неподлинности акта. 2) Подлоги составлять ьякамъ вовсе не такъ было легко на тѣхъ основаніяхъ, какія ривелъ г. Погодинъ. Да, наконецъ, почему же именно отъ одлога, сдѣланнаго, какъ предполагаетъ г. Погодинъ, какимъ ибудь дьякомъ въ XVII вѣкѣ, можно ожидать скорѣе противорѣчій и безтолковщины, чѣмъ отъ подлинной бумаги того же ремени? Намъ даже кажется наоборотъ. Противорѣчіе и безмыслица въ оффиціальномъ актѣ можетъ происходить всего корѣе отъ небреженія и отъ неумѣнья выражаться. А кто составляетъ подлогъ, тотъ долженъ быть особенно остороженъ а этотъ разъ; тотъ старается, чтобъ его подлогъ, сколько возножно, казался подлинникомъ. Въ особенности трудно бы ожидать промаховъ въ подлогахъ, касающихся такого дѣла! Если отъ, кто его составлялъ, былъ орудіемъ сильной партіи, желавшей обратить въ свою пользу государственное учрежденіе, о ужь, вѣроятно, такая партія поручила бы подобное дѣло человѣку искусному и смышленному; и этотъ искусный и смышленный человѣкъ, имѣя въ виду опредѣленную цѣль, долженъ былъ стараться, чтобъ эта цѣль бросалась каждому ясно въ глаза и ужь никакъ не могъ допускать двусмысленностей. И для чего было дьяку, составлявшему подложный указъ съ цѣлью

формы и все, касавшееся внѣшности оффиціальны
бумагъ, дьяку, который самъ составлялъ и оффиціальныя бумаги. Если дьякъ могъ принять несвойственный обычному порядку тонъ въ подлогѣ, то онъ могъ такимъ же тономъ написать и подлинный указъ.

Никто изъ самыхъ глубокихъ знатоковъ нашей старины даже самъ г. Погодинъ, за которымъ признаемъ въ ряду их почетное мѣсто первенства, не въ силахъ, единственно по внѣш ности слога и выраженій, отличить подложную бумагу, сост вленную дьякомъ XVII в. отъ подлинной оффиціальной того ж времени. Если въ наше время показать двѣ бумаги, составле ныя, положимъ, въ—омъ губернскомъ правленіи: одна из нихъ подлинная, другая подложная, сочиненная секретарем того же правленія. Есть ли возможность, единственно на осн ваніи слога, отличить одну отъ другой, когда и подлинна была составлена тѣмъ же секретаремъ, который написалъ подложную?

Видимая безсмыслица и противорѣчіе между предшествующе и послѣдующею рѣчью въ указѣ Шуйскаго не такъ еще ужасн и необъяснимы, какъ кажется съ перваго взгляда.

Указъ состоитъ изъ двухъ частей: доклада и постановлені Въ докладѣ дѣйствительно говорится неблагосклонно о Борис и о его запрещеніи перехода; въ постановленіи же крестьян прикрѣпляются къ мѣсту жительства, слѣдовательно: дѣлает тоже, за что въ докладѣ порицается Борисъ. Что же? Докла чикъ могъ въ самомъ дѣлѣ быть инаго мнѣнія, то есть: в пользу перехода, и изложилъ, — даже, быть можетъ, возб дилъ, — вопросъ, думая, что его разрѣшатъ такъ, какъ ем хотѣлось; но приговоръ послѣдовалъ въ иномъ смыслѣ. Вни

о нихъ государю съ объясненіемъ причинъ, давши этому объясненію тонъ, соотвѣтствовавшій ихъ собственному взгляду. Соборъ и сигклитъ, то есть духовные и свѣтскіе сановники, не раздѣляли этого взгляда: не удивительно, когда для нихъ было выгодно удерживать крестьянъ и притомъ тутъ были тѣ, которые и при избраніи Владислава становили ему въ условіе, чтобъ въ его царствованіе не было крестьянскаго выхода. Составилось постановленіе. Но докладъ остался, какъ былъ. Тогда не гонялись ни за соразмѣрностью и соотвѣтственностію частей въ оффиціальномъ актѣ, ни за ясностію и точностію выраженій, ни за отдѣлкою редакціи: тогда не думали, что для потомства указъ ихъ станетъ непонятенъ и будетъ заключать видимыя противорѣчія; для современниковъ этихъ противорѣчій въ немъ не было, да и безъ сомнѣнія для свѣдѣнія разсылались грамоты и памяти, въ которыхъ не было доклада; Татищеву, на бѣду его—достался списокъ съ докладомъ.

«Законъ Шуйскаго, по словамъ изслѣдователя, заключаетъ еще и другое противорѣчіе; въ немъ говорится, что крестьяне должны оставаться за тѣми помѣщиками, за которыми положены за 15 лѣтъ, то есть въ 7101 году. Тѣ, которые ушли съ 7101 года, слѣдовательно, въ 7102, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, и оглашены, тѣ должны быть возвращаемы прежнимъ помѣщикамъ. Но въ указѣ 1601 года (7110) позволено было переходить. Спрашивается: какимъ же образомъ перешедшіе тогда по закону могутъ быть теперь возвращаемы?»

«Въ 1602 (7111) былъ еще общій переходъ, торжественно разрѣшенный. Въ боярскомъ приговорѣ 1605 года именно сказано, что бѣжавшіе въ 110, 111, 112 годахъ могутъ оставать-

старыхъ актовъ. Сила указовъ 1601 и 1602 года не уничтожилась новымъ постановленіемъ; въ немъ говорится:

«Которые крестьяне отъ сего числа предъ симъ за 15 лѣтъ лѣтъ въ книгахъ 101 г. положены и тѣмъ быти за тѣми, за кѣмъ писаны, а буде тѣ крестьяне вышли за кого иного, и въ томъ есть на крестьянъ тѣхъ или на тѣхъ, кто ихъ держитъ, челобитье, и тѣ дѣла не вершены, или кто сентября по 1-е число сего года будетъ бить челомъ, и тѣхъ крестьянъ отдавати по тѣмъ книгамъ со всѣми животы ихъ за кѣмъ они писаны до сроку Рождества Христова 116 безъ пожилаго; а не отдастъ кто на тотъ срокъ, ино на томъ брати за пріимъ и пожилое по сему уложенію. А не было о которыхъ крестьянахъ челобитья по сей день и сентября по 1-е не будетъ, и тѣхъ, послѣ того срока, по тѣмъ книгамъ не отдавати, а написати ихъ въ книги за кѣмъ они нынѣ живутъ.»

Значеніе указовъ 1601 и 1602 годовъ могло сохраниться и послѣ этихъ строкъ. Здѣсь предѣломъ времени, съ котораго крестьяне могутъ считаться принадлежащими помѣщику, полагается 1592 годъ (именно тотъ годъ, въ который, какъ думаютъ, былъ изданъ первый указъ, воспрещающій переходъ въ юрьевъ день). Слѣдовательно, только съ этого времени могли встрѣчаться случаи, дававшіе право помѣщику, руководствуясь указомъ Василія Шуйскаго, требовать возврата жившаго у него крестьянина. Но втеченіи этого пятнадцатилѣтняго періода были указы, позволявшіе крестьянамъ переходить отъ нѣкоторыхъ владѣльцевъ; само собою разумѣется, что владѣльцы, у которыхъ крестьяне могли переходить, теперь и не имѣли права требовать ихъ возврата, коль скоро крестьяне вышли отъ нихъ на основаніи дарованнаго имъ въ свое время позволенія. По-

янъ можно только вслѣдствіе челобитныхъ и по справкѣ съ книгами, въ которыхъ будетъ значиться, что они записаны за челобитчиками. При такихъ условіяхъ, еслибъ и случилось, что помѣщикъ началъ требовать возвращенія крестьянина, который у него сошелъ въ 1601 и 1602 годахъ законнымъ образомъ, то въ помѣстной избѣ ему указали, что его крестьянинъ сошелъ съ него правильно и, слѣдовательно, онъ не имѣетъ на него права, точно также, какъ признали бы это право за тѣмъ изъ помѣщиковъ, который подалъ челобитную о крестьянинѣ, сошедшемъ отъ него несообразно съ позволеніемъ въ 1601 и 1602 годахъ. Если въ указѣ есть неточность, то для нашего вѣка, а не для современниковъ; для нихъ тутъ не было ни неясности, ни противорѣчія. И теперь въ законодательствѣ встрѣчается и будетъ всегда встрѣчаться множество случаевъ, которые съ перваго взгляда совершенно подходятъ подъ извѣстную статью закона, но въ самомъ дѣлѣ не подлежатъ ей, потому-что какое-нибудь обстоятельство, означенное въ иной статьѣ, дѣлаетъ для этихъ случаевъ изъятіе. Что же касается до приговора 1605 года, то противорѣчитъ-ли ему постановленіе Шуйскаго или не противорѣчитъ (кажется послѣднее)—мы не станемъ разбирать этого; нѣтъ никакого сомнѣнія, что этого приговора при Шуйскомъ не имѣли въ виду. Растрига не считался царемъ, и всѣ постановленія его царствованія не сохранили дѣйствительности для послѣдующаго времени, и въ грамотахъ государей, подтверждавшихъ распоряженія предшественниковъ, нигдѣ не подтверждается какое-нибудь постановленіе государя, считавшагося лжецаремъ. Относительно же внѣшности и слога этого указа выше была высказана совершенная невозможность отыскать въ немъ подлогъ, составленный дьякомъ въ XVII вѣкѣ. Но г. Погодинъ не останавливается только на этомъ подозрѣніи, онъ склоняется также къ другому: что, быть можетъ, под-

и, слѣдуя Карамзину, отмѣчаетъ его курсивною печатью. Зна-
читъ—оно въ числѣ несообразныхъ ни съ духомъ времени, н
съ языкомъ грамотъ. Но точно такое же выраженіе и притом
съ такимъ же настроеніемъ рѣчи въ другомъ современномъ акт
именно: приговоръ 1604 года о высылкѣ на службу против
самозванца патріаршихъ, митрополичьихъ, архіерейскихъ и мо
настырскихъ слугъ: «царь и великій князь Борисъ Ѳедорович
съ отцемъ своимъ святѣйшимъ Іовомъ, патріархомъ всея Русі
и съ сыномъ своимъ, благороднымъ царевичемъ, княземъ Ѳедо
ромъ, со всѣмъ освященнымъ соборомъ, съ митрополиты, и ар
хіепископы, и архимандриты, и игумены, и совсѣмъ своим
царскимъ сигклитомъ» (С. г. гр. VI. 16). Изслѣдователь по
ставилъ одинъ вопросительный и одинъ восклицательный знак
вслѣдъ за выраженіемъ: «сего ради приговорили есми и уложи
ли по святымъ вселенскимъ соборамъ и по правиламъ св. отецъ»
Конечно, эти знаки поставлены здѣсь не ради странности мудр
цовъ XVII вѣка ссылаться на соборы и правила св. отецъ в
дѣлахъ мірскихъ, не имѣющихъ прямаго отношенія къ церков
ной администраціи и быту. Эти знаки указываютъ на несообра
ность выраженія съ принятыми въ XVII в. пріемами. Но пр
составленіи Уложенія при царѣ Алексѣѣ Михайловичѣ, точн
также велѣно было принимать во вниманіе правила соборовъ
св. отецъ (С. г. гр. III, 438). Это единственно подтверждает
всѣмъ давно извѣстное обстоятельство, что въ старой Руси д
мали все освящать согласіемъ съ Церковью. Пока не укажутъ
не докажутъ: въ чемъ именно слогъ указа обличаетъ подлогъ—
едва-ли можно на всѣхъ этихъ основаніяхъ подозрѣвать в
указѣ царя Василія Шуйскаго такое дурное качество; да, нако
нецъ, еслибъ въ немъ точно нашлось какое-нибудь сомнител

крайней мѣрѣ самъ г. Погодинъ убѣжденъ въ томъ, признавая, что указа 1601 г., г. Татищевъ не выдумалъ. Отчего же указъ Василія Шуйскаго выдуманъ?

И такъ, нельзя признать основаній, приведенныхъ г. Погодинымъ, достаточными, чтобъ отвергать подлинность указа Шуйскаго; но не станемъ однако и опираться на него, изъ уваженія къ авторитету г. Погодина, въ надеждѣ, что онъ представитъ болѣе очевидныя доказательства его неподлинности. Быть можетъ и тѣхъ актовъ, въ подлинности которыхъ г. Погодинъ не сомнѣвается, будетъ довольно, чтобъ предпочесть старое мнѣніе новому, высказанному почтеннымъ изслѣдователемъ въ Русской Бесѣдѣ.

Въ указѣ 1597 года постановлено давать судъ и сыскивать крѣпко, и по суду отдавать бѣглыхъ крестьянъ съ женами и дѣтьми тѣмъ помѣщикамъ и вотчинникамъ, за которыми они жили пять лѣтъ тому назадъ. Г. Погодинъ находитъ, что этотъ указъ не говоритъ о переходѣ крестьянъ въ юрьевъ день, а касается только бѣглыхъ, что онъ подобенъ многимъ старшимъ и младшимъ указамъ о бѣглыхъ съ назначеніемъ, для права на ихъ водвореніе въ прежнихъ мѣстахъ, срочныхъ лѣтъ со дня побѣга. Дѣйствительно, такихъ указовъ впослѣдствіи было много; но г. Погодинъ говоритъ, что такіе указы существовали и прежде, *при Іоаннахъ*. Жаль, очень жаль, что г. Погодинъ не привелъ ни одного изъ извѣстныхъ ему въ этомъ родѣ. Кажется, до сихъ поръ ни одинъ не извѣстенъ, а это самое и заставляетъ многихъ искать чего то въ 1592 году. Вотъ, если бы въ изслѣдованіи, въ самомъ дѣлѣ, приведенъ былъ такой указъ и притомъ именно съ назначеніемъ срочныхъ

*

сящагося къ времени гораздо древнѣйшему: «приде князь Ми-
хаилъ изъ Чернигова въ Новгородъ и вда свободу смердомъ на
пять лѣтъ даней не платити, кто сбѣжалъ на чюжю землю, а
симъ повелѣ, кто здѣ живетъ, како уставили переднiи князи,
тако платите дань». Это свидѣтельствуетъ не за г. Погодина, а
противъ него. Здѣсь не преслѣдуются бѣглые, а напротивъ по-
кровительствуются; бѣглымъ даются льготы, которыхъ лишены
тѣ, которые сидятъ на одномъ мѣстѣ и не бѣгаютъ. Пока г. По-
годинъ не отыщетъ или не укажетъ мiру указа, подобнаго указу
1597 года, изданнаго при Iоаннахъ, какъ онъ говоритъ, до
тѣхъ поръ мнѣнiе Татищева и Карамзина, находившихъ, что
за пять лѣтъ передъ 1597 годомъ надобно искать запрещенiя
перехода, имѣетъ полное основанiе, и неудивительно, что всѣ
почти ученые раздѣляютъ это мнѣнiе, повторяютъ его, какъ го-
воритъ г. Погодинъ, безъ малѣйшаго разсужденiя и оно сдѣла-
лось исторической аксiомою. Едва ли принимаютъ это мнѣнiе
безъ малѣйшаго разсужденiя; разсуждаютъ болѣе или менѣе
такъ: когда указъ 1597 г. ставитъ предѣломъ отыскиванiя
бѣглыхъ 1592 годъ, то значитъ—въ 1592 г. что-то произо-
шло. Прежде такихъ указовъ, сколько извѣстно, не было. От-
чего-жь возникъ этотъ? По Судебнику позволялось крестья-
намъ переходить въ юрьевъ день, а въ XVII вѣкѣ мы положи-
тельно знаемъ, что это постановленiе въ законодательствѣ не
существовало, и бояре, избиравшiе Владислава, уже ставили ему
въ числѣ условiй, чтобъ крестьяне не имѣли права выходить.
Когда же это постановленiе отмѣнилось? Безъ сомнѣнiя, или въ
концѣ XVI, или въ началѣ XVII в. Непосредственнымъ слѣд-
ствiемъ такого отмѣненiя должно необходимо быть преслѣдова-
нiе бѣглыхъ, то есть не покорявшихся этому постановленiю,
конечно стѣснительному для многихъ. Дѣйствительно, въ тѣ

Къ какому же году относится первый по времени извѣс
намъ изъ этихъ указовъ? Къ 1597-му. Къ чему прив
насъ этотъ первый указъ? Къ 1592 году, ибо приз
крестьянъ, о которыхъ идетъ въ немъ рѣчь, съ одними
вами послѣ 1592 и съ другими предъ 1592 годомъ; слѣ
тельно—въ 1592 году должно было послѣдовать относит
крестьянъ важное распоряженіе, сдѣлавшееся виною указа
и вслѣдъ за нимъ прочихъ указовъ, ему подобныхъ. Но
какъ: 1) указы о бѣглыхъ съ назначеніемъ сроковъ, въ
постепенной послѣдовательности, идутъ въ законодател
рядомъ съ прекращеніемъ перехода; 2) о переходѣ въ ю
день нѣтъ въ законодательствѣ вмѣстѣ съ тѣмъ, какъ яв
ся въ немъ въ постепенной послѣдовательности указы о
лыхъ съ назначеніемъ сроковъ, то это распоряженіе въ
году должно необходимо касаться перехода въ юрьевъ д
непремѣнно въ духѣ прекращенія этого права, а ужъ н
не расширенія. Предположеніе наше подтверждается ук
1601 и 1602 годовъ.

Смыслъ указа 1601 года указываетъ на запрещеніе,
ствовавшее до 1601 года и притомъ на совершенное запре
Слова: *велѣли крестьянамъ дати выходъ*, показывают
законъ вновь даетъ право, котораго предъ тѣмъ не дава
Запрещеніе возить крестьянъ въ имѣніяхъ значительных
дѣльцевъ и въ Московскомъ уѣздѣ стоитъ послѣ позволе
очевидно, прибавлено въ видѣ исключенія изъ новаго пра
какъ обязанность оставаться при прежнемъ порядкѣ. Это
можетъ отрицать и самъ г. Погодинъ, признавшій, что
этимъ указомъ было запрещеніе, а не позволеніе.

Но г. Погодинъ находитъ, что если и было запрещеніе, то временное, какія быть можетъ, установлялись каждогодно. По мнѣнію его, «случались обстоятельства, когда правительство находило нужнымъ прерывать этотъ переходъ крестьянъ или ограничивать, можетъ быть еще прежде Іоанновъ, точно такъ какъ при царѣ Ѳеодорѣ, Борисѣ, при Романовыхъ». Но далѣе г. Погодинъ оставляетъ въ тѣни запрещеніе предъ 1601 годомъ, а выставляетъ этотъ указъ какъ бы въ значеніи перваго важнаго ограниченія перехода, которое хотя было и временною мѣрою, но впослѣдствіи послужило владѣльцамъ поводомъ воспользоваться имъ для своихъ выгодъ и повело къ подлогамъ, узаконившимъ крѣпостное право на людей. Правительство, по мнѣнію г. Погодина, приказало въ 1601 г. чтобъ у значительныхъ помѣщиковъ, каковы были бояре и проч., крестьяне оставались безвыходно: правительство имѣло въ виду, что богатые могутъ прокормить крестьянъ, а чтобъ у мелкопомѣстныхъ открыть крестьянамъ средства прокормиться, имъ разрѣшено, по истеченіи срока, перевозить крестьянъ по взаимному согласію. Это была мѣра правительства временная; но она понравилась богатымъ, сильнымъ помѣщикамъ, и они пожелали увѣковѣчить ее, удержавъ навсегда за собою прежнихъ крестьянъ по праву.

Далѣе и подъ конецъ своего сочиненія, почтенный изслѣдователь рѣшительно противорѣчитъ себѣ, не допуская никакихъ законодательныхъ ограниченій свободы крестьянъ между установленіемъ юрьева дня и указами по поводу голода, то есть 1601 и 1602 года. «Законы долго молчали—говоритъ онъ—и начали ограничивать свободу переходить *сперва* юрьевымъ днемъ, во уваженіе обязанностей, наложенныхъ ими на помѣщиковъ, *потомъ*, вслѣдствіе случившихся голодовъ», и проч. Что въ изслѣдованіи не разумѣются никакія другія распоряже-

зомъ, въ одномъ мѣстѣ изслѣдованія допускаются временныя запрещенія, существовавшія до 1601, въ другомъ указы 1601 и 1602 годовъ выставляются какъ первыя распоряженія о запрещеніи, вызванныя временною необходимостію. Читатель остается въ недоумѣніи: какое мнѣніе ученаго изслѣдователя объ этомъ вопросѣ. Существовали ли запрещенія до 1601 г. или нѣтъ? Если г. Погодинъ признаетъ, что они существовали, то будемъ искать послѣдняго изъ нихъ: когда оно случилось, и указъ 1597 года наводитъ насъ прямо на 1592 годъ. А чтобъ увѣриться, что это ограниченіе перехода, которое должно было случиться въ 1592 году, было не первое и не выходило изъ колеи обычныхъ мѣръ, совмѣстимыхъ со всеобщимъ правомъ перехода въ юрьевъ день, пусть г. Погодинъ укажетъ намъ тѣ правительственныя распоряженія, которыя, какъ онъ полагаетъ, были еще *прежде Іоанновъ*, и равнымъ образомъ, пояснитъ, какія постановленія ему извѣстны при царѣ Ѳеодорѣ?

Изслѣдователь останавливается надъ словами: «а которымъ нынѣ срокъ возити» и затрудняется: кого разумѣть подъ этими *которыми*. Кажется, тутъ ларчикъ просто открывается. Эти *которые*, какъ видно по ходу рѣчи, тѣ мелкопомѣстные, которые тогда получили дозволеніе и которымъ дѣйствительно приходился срокъ, т. е. юрьевъ день, ибо указъ написанъ въ ноябрѣ. Что касается до словъ: *а возити человѣку изъ за одного человѣка, одного крестьянина или двухъ, а трехъ и четырехъ одному изъ за одного никому не возити*, то едва ли можно успокоиться на мнѣніи г. Лешкова: законъ позволяетъ дворянамъ не по одному крестьянину перевозить другъ отъ друга, а по ровну! берите одного или двухъ за одного, а

здѣсь какъ видно, ту цѣль, чтобъ не допустить нѣкоторыхъ богатыхъ помѣщиковъ, владѣющихъ большимъ количествомъ земли и предоставлявшихъ крестьянамъ льготы, переманивать къ себѣ крестьянъ отъ небогатыхъ сосѣдей до того, что у этихъ сосѣдей не осталось бы одного человѣка, и чтобъ послѣдніе, лишенные рукъ, не впали въ нищету и невозможность отправлять государственную службу, лежавшую на сословіи помѣщиковъ. При ограниченіи же, какое сдѣлано въ законѣ, богатый помѣщикъ не могъ взять у небогатаго болѣе двухъ человѣкъ и, слѣдовательно, лишенъ былъ возможности переманить къ себѣ всѣхъ его крестьянъ. Но это не значитъ, чтобъ крестьяне не имѣли юридической возможности оставлять своего владѣльца; они могли всѣ уйти отъ него, только не въ одно имѣніе. Естественно, что разойтись въ разныя стороны крестьянамъ было труднѣе, чѣмъ уйдти всѣмъ въ одно новое мѣсто. Эта оговорка въ указѣ знакомитъ насъ вообще съ цѣлью, которую, при прекращеніи перехода, имѣло правительство. Оно хотѣло обезпечить для себя государственную службу помѣщиковъ и платежъ повинностей, а это требовало необходимо твердой осѣдлости земледѣльческаго класса. Не трудно понять, почему у богатыхъ и сильныхъ міра сего переходъ остался запрещеннымъ: царь Борисъ нуждался для недавняго своего царствованія и своей юной династіи въ этой опорѣ, и вѣроятно, при Ѳеодорѣ приготовляя себѣ престолъ, заранѣе устроивалъ свои дѣла на этотъ счетъ.

Указъ 1602 года есть отчасти повтореніе предыдущаго, но съ нѣкоторыми изъятіями. Въ немъ уже нѣтъ ограниченія перехода числомъ крестьянъ, которыхъ можно было одному помѣщику вывозить изъ имѣнія другаго. Въ исчисленіи родовъ помѣщиковъ, у которыхъ въ имѣніяхъ крестьянамъ дозволяет-

кимъ и большого двора дворовымъ людямъ всѣхъ чиновъ, сте-
пеннымъ и путнымъ ключникамъ, стряпчимъ, сытникомъ и
подключникомъ, конюшеннаго приказа столповымъ приказчи-
комъ.... и стряпчимъ, ловчего пути корытникомъ, охотникомъ
и коннымъ псаремъ, сокольнича пути кречетникомъ, сокольни-
комъ, ястребинникомъ, трубникомъ, и сурначеемъ и государы-
ни царицы Маріи Григорьевны всея Русіи дѣтемъ боярскимъ и
всѣхъ приказовъ преднимъ подьячимъ, стрѣлецкаго приказа
сотникомъ стрѣлецкимъ и головамъ казачьимъ, посольскаго
приказа переводчикомъ и толмачемъ, патріаршимъ и митропо-
личимъ и архіепископьимъ приказнымъ людемъ и дѣтемъ бо-
ярскимъ нромежъ себя». Въ указѣ же 1602 г. говорится: «Ука-
зали есмя всего нашего московскаго царства дѣтямъ боярскимъ
и иноземцемъ всякимъ и жильцомъ нашимъ и сына нашего ца-
ревича князя Ѳедора Борисовича всеа Русіи жилцомъ же и на-
шимъ дворовымъ людемъ всѣхъ чиновъ и конюхомъ, и охотни-
комъ, и псаремъ, и кречетникомъ, и соколникомъ, и ястребни-
комъ, и трубникомъ, и дѣтемъ боярскимъ нашея царицы и ве-
ликія княгини Маріи Григорьевны всеа Русіи и всѣхъ прика-
зовъ подьячимъ промежъ себя крестьянъ отказывати». Въ по-
слѣднемъ дозволяется возить крестьянъ дѣтямъ боярскимъ, а
о дворянахъ не говорится, хотя ниже того, въ числѣ помѣщи-
ковъ, у которыхъ выходъ воспрещенъ, показаны только *боль-
шіе* дворяне, слѣдовательно, можно предположить, что *у ма-
лыхъ* былъ онъ позволенъ. Нѣтъ также дѣтей боярскихъ па-
тріаршихъ, митрополичьихъ, архіепископьихъ. Если допустить,
что этого рода дѣтей боярскихъ слѣдуетъ считать въ общемъ
числѣ дѣтей боярскихъ всего московскаго царства, то противъ
такого толкованія можно выразить, что царицыны дѣти бояр-

Сверхъ этихъ отличій, въ указѣ 1602 г. отъ указа, изда
наго въ предшедствовавшемъ году, московскій уѣздъ не подп
даетъ уже изъятію отъ права крестьянскаго выхода, какъ
указѣ 1601 года. Указъ 1602 года выразительно говоритъ
способѣ переходовъ крестьянскихъ въ видѣ нравоученія д
тѣхъ, у которыхъ они жили. «А изъ за которыхъ людей учну
крестьянъ отказывати, и тѣ-бъ люди крестьянъ изъ за се
выпускали со всѣми ихъ животы безо-всякія зацѣпки и
крестьянской бы возкѣ промежъ всѣхъ людей боевъ и грабеж
не было, и силно бы дѣти боярскіе крестьянъ за собою не де
жали и продажъ имъ никоторыхъ не дѣлали, а кто учнет
крестьянъ грабити и изъ за себя не выпускати, и тѣмъ о
насъ быти въ великой опалѣ, одноличнобъ есте берегли то
накрѣпко, чтобъ во крестьянскомъ отказѣ и въ вывозкѣ ни
кого ни съ кѣмъ зацѣпокъ и задоровъ и боевъ не было». Мѣс
это чрезвычайно важно для насъ. Оно показываетъ, что общ
желаніе помѣщиковъ было закрѣпить крестьянъ и удержа
ихъ у себя. Не меньше того мы изъ него видимъ, что сам
переходъ крестьянскій служилъ крестьянамъ и къ раззоренію
къ большому угнетенію. Мнѣніе, приведенное выше, что кр
постное право, т. е. лишеніе полноправности крестьянъ, сущ
ствовало и до Бориса, подтверждается этимъ мѣстомъ ука
1602 года. Если таковы были юрьевскіе переходы, то за что
и клеймить Бориса? Располагая богатыхъ владѣльцевъ и сил
ныхъ земли для своихъ личныхъ цѣлей, въ тоже время Б
рисъ, быть можетъ, хотѣлъ избавить народъ отъ печальны
картинъ, какія представляла жизнь этого народа въ корот
дни предоставляемой ему разъ въ годъ свободы. Отрицая пр
крѣпленіе крестьянъ при Борисѣ, г. Погодинъ признаетъ, ч
прежній порядокъ перемѣны жительства крестьянъ существ
валъ въ XVII вѣкѣ, при Михаилѣ Ѳеодоровичѣ. Онъ ссылает

, въ другихъ: *сбѣжали*. Это, по его мнѣнію, даетъ право
знавать несомнѣннымъ существованіе перехода не только
facto, но и de jure. Вмѣстѣ съ тѣмъ, г. Аксаковъ, руковод-
ясь порядными записьми, приходитъ къ такому заключе-
«Во времена до укрѣпленія, переходившіе крестьяне часто
лись на неопредѣленный срокъ жить за такимъ то и въ
чаѣ несоблюденія сего условія, крестьянинъ возвращалъ
могу или платилъ пеню. Послѣ укрѣпленія, въ такомъ точ-
лучаѣ, тотъ, за кого рядился крестьянинъ, кромѣ денежной
или вмѣсто нея, могъ требовать назадъ самаго крестьяни-
заставить его работать на себя столько времени, сколько
рядной написано. Но это вошло не вдругъ: сперва въ ряд-
ъ, послѣ укрѣпленія на неопредѣленный срокъ или на всю
нь, видимъ мы, что тоже полагается въ случаѣ, если
тьянинъ будетъ рядиться на сторонѣ, выйдетъ за друга-
-денежное взысканіе, потомъ въ такихъ рядныхъ дается
во взять силою крестьянина отовсюду, куда бы онъ ни по-
лся. И такъ бѣглый крестьянинъ былъ крестьянинъ, не-
олнившій условій перехода и ушедшій до срока. До укрѣ-
нія, заплатя пеню, онъ удерживалъ свою личную независи-
ть и не былъ обязанъ выполнять условій обязаннаго; послѣ
ѣпленія, онъ не могъ отступиться отъ условій и обязанъ
ъ выполнить весь договоръ—жить столько, сколько въ за-
и написано».

Первое мнѣніе,—что переходъ существовалъ въ XVII вѣкѣ,
Аксаковъ признаетъ несомнѣннымъ; второе — о значеніи
ѣпленія, онъ предлагаетъ какъ догадку, ибо дѣло само тре-
тъ большихъ изслѣдованій.

Посмотримъ на несомнѣнное.

условія въ отношеніи своего владѣльца и удалялся отъ него значитъ, онъ *вышелъ*, или *сошелъ;* въ противномъ случаѣ *сбѣжалъ*. Но въ поручной на крестьянство, приведенной Аксаковымъ въ подтвержденіе своего мнѣнія, поручники от чаютъ тогда, когда тѣ, за которыхъ они ручаются, «за воло выдутъ и тѣ свои жеребьи впустѣ покинутъ». Здѣсь сл *выдутъ*, очевидно, не въ смыслѣ законнаго правильнаго уда нія послѣ исполненія всѣхъ условій. Но если мы и допусти что выраженія: *вышли, сошли* употреблялись въ смыслѣ, о бомъ отъ выраженія *сбѣжали*, и тогда это не даетъ пов признавать несомнѣннымъ, чтобъ въ XVII вѣкѣ существов для крестьянъ право сойти отъ землевладѣльца, покончивъ нимъ всѣ условія, и сойти такъ, чтобъ землевладѣлецъ имѣлъ права его удерживать. А если владѣлецъ его уволи Вѣдь и въ наше время, при существованіи крѣпостнаго пр въ томъ видѣ, какъ оно образовалось уже подъ условіемъ пос петровскаго періода, владѣлецъ имѣлъ право уволить сво крестьянина и временно и навсегда, и еслибъ у насъ теперь ществовали писцовыя книги, то писецъ, описывая какое ниб господское село, не сдѣлалъ бы ошибки, еслибъ, наприм написалъ такъ: *дворъ пустъ крестьянина Свинорылова, решолъ въ село Задуваевку*, разумѣя подъ этимъ отпущен го на волю крестьянина, поселившаго въ казенномъ селѣ; же: «*дворъ пустъ Василія Недочосова, живетъ въ се Расползухъ дворникомъ у помѣщика Свистоносова*», зумѣвая подъ этимъ отпущеннаго помѣщикомъ на оброкъ и держащаго постоялый дворъ у сосѣдняго господина; или *крестьянинъ Михайло Пруссенокъ вышелъ въ 1857 г и живетъ неизвѣстно гдѣ*, разумѣя крестьянина, отпущ наго на заработки по билету и заплатившаго оброкъ помѣщ

только помѣщикъ могъ ихъ отпускать. Но вѣдь и указ
Борисѣ о запрещеніи выхода не говорятъ, чтобъ тѣ помѣ
у которыхъ выходъ былъ запрещенъ, сами лишались
отпускать своихъ крестьянъ. Если запрещалось отказыв
возить крестьянъ, то это слѣдуетъ понимать такъ, что
щики не могли съ крестьянами другихъ помѣщиковъ дѣла
имныя сдѣлки о переходѣ ихъ къ себѣ безъ воли тѣхъ по
ковъ, у которыхъ крестьяне живутъ. Нельзя предпол
чтобъ помѣщикъ былъ внѣ всякой возможности законно
виться отъ своего крестьянина, еслибъ захотѣлъ этого,
и самаго бѣглаго возвращали ему только тогда, когда онъ
валъ объ этомъ челобитную, и притомъ съ срочными усло
такъ что бывали частые случаи, когда помѣщикъ терялъ
на возвращеніе бѣглаго, еслибъ и нашелъ его. Ясно, чт
помѣщикъ могъ не искать бѣглаго, не отвѣчая за это, и
тивъ за просрочку наказывался только потерею правъ на
на кого не желалъ предъявлять свои права, то ужь к
могъ отпускать своего крестьянина добровольно. Если от
на волю холопей и вѣчныхъ и кабальныхъ не только доз
ся, но считался дѣломъ богоугоднымъ, то отчегожь въ от
ніи къ крестьянамъ могло быть изъятіе, когда крестьяне
были свободнѣе холопей? Сверхъ того, надобно принять в
маніе, что, по общественнымъ понятіямъ тѣхъ временъ,
лянинъ въ отношеніи власти былъ или тяглымъ или затяг
Къ первымъ принадлежали хозяева, на которыхъ лежали
ваемыя повинности, а къ послѣднимъ сыновья, племян
вообще родственники и домочадцы, не составлявшіе сами
бѣ единицъ, по которымъ разлагались повинности. Эти
лые, пока не записывались, въ свою очередь въ тягло на

и въ черныхъ волостяхъ, были тяглые жеребьи, на котор
жили ихъ тяглые крестьяне (Ворон. Акты III, 161). Въ мно
ствѣ грамотъ о заселеніи новыхъ слободъ и селъ предписыв
ся начальствующимъ лицамъ набирать въ пашенные крест
изъ вольныхъ гулящухъ людей: *изъ крестьянскихъ сем
братьевъ, дѣтей и племянниковъ, но только не тяглы*
а какъ мы знаемъ, что въ помѣщичьихъ имѣніяхъ сущес
вали тяглые жеребья, — слѣдовательно, были тяглые и
тяглые крестьяне, то вѣроятно, что въ числѣ лицъ изъ кре
янскихъ семей вообще разумѣлись также лица затяглы
изъ помѣщичьихъ крестьянъ. Тяглые жеребья зависѣли
воли помѣщика и, вѣроятно, отпускъ затяглаго также з
сѣлъ отъ его воли, потому что помѣщикъ могъ поса
его на тяглый жеребій, но въ какой степени — того не
опредѣлить положительно по недостатку свѣдѣній. Пока
насъ довольно того, что если крестьянское населеніе, жи
въ помѣщичьихъ имѣніяхъ, не лишено было возможности о
влять мѣста своего жительства и переходить въ другія, то
этого нельзя еще заключить несомнѣнно, что въ XVII вѣкѣ
ществовало прежнее право перехода въ юрьевскіе сроки нез
симо отъ воли помѣщиковъ, такъ точно, какъ и до нашего
мени крестьянинъ не лишенъ былъ возможности отойти
своего помѣщика, если послѣдній изъявлялъ желаніе. Раз
въ томъ только, что въ наше время отпущенный помѣщи
крестьянинъ не можетъ сдѣлаться вновь крестьяниномъ дру
помѣщика, но это потому, что существуетъ законъ, по котор
разъ пріобрѣвшій свободу, не можетъ вступить въ крѣпос
состояніе, хотя бы на то было и его собственное согласіе. З
на такого не было въ XVII вѣкѣ: тогда отпущенному предо
влялось полное право сдѣлаться и холопомъ и крестьяни
другаго господина. Мы достовѣрно знаемъ, что въ XVII

постановленныя въ 1641 году:

«А которые люди къ кому прiѣзжали и людей и крестьянъ вывезли за себя, или же въ тое время отъ кого учинится смертное убiйство и грабежъ и иное какое дурно, и Государь указалъ и бояре приговорили: про то сыскивать всякими сыски накрѣпко, и вывозныхъ крестьянъ отдавати за пятнадцать лѣтъ, а бѣглыхъ крестьянъ и бобылей по суду и по сыску отдавати, по прежнему Государеву указу за десять лѣтъ.

«А которые всякихъ чиновъ люди, кто у кого насильствомъ крестьянъ вывезъ, а про то сыщется подлинно, и государь указалъ и бояре приговорили: крестьянъ отдати со всѣми животы, да сверхъ того крестьянскаго владѣнья за крестьянина въ указные лѣта взяти на годъ по пяти рублевъ.

«А которые люди учнутъ на комъ крестьянъ искать бѣглыхъ вывозными, а про то сыщется, что тѣ крестьяне невывозные, бѣглые: и тотъ истецъ лишенъ крестьянина своего и крестьянскихъ животовъ и своего иску, ищи правдою и не називай бѣглаго крестьянина вывознымъ».

Такимъ образомъ, здѣсь ясно отличаются вывозные крестьяне отъ бѣглыхъ: и тѣ и другiе равно возвращаются въ прежнiя мѣста, и тѣ и другiя — лица, по своимъ поступкамъ, подлежащiя преслѣдованiю закона, и притомъ законъ, въ отношенiи первыхъ, наблюдаетъ больше строгости, чѣмъ въ отношенiи къ послѣднимъ.

Что касается до рядныхъ записей, то онѣ не доказываютъ и не опровергаютъ мнѣнiя, какое составилъ г. Аксаковъ о существованiи перехода, по очень простой причинѣ: въ нихъ не говорится нигдѣ ни о какомъ общемъ и обязательномъ способѣ отношенiй всего крестьянскаго населенiя ко всѣмъ владѣльцамъ.

кова. Пока почтенные изслѣдователи, желающіе внести ее въ на
не подтвердятъ своихъ положеній новыми болѣе очевидными с
дѣтельствами того времени, — общепринятое мнѣніе буд
имѣть на своей сторонѣ болѣе доказательствъ. Главное, же
тельно было бы, чтобъ г. Погодинъ указалъ на извѣстныя
распоряженія о бѣглыхъ, съ назначеніемъ сроковъ, издан
ранѣе указа 1597 года: это прольетъ новый свѣтъ на од
изъ важнѣйшихъ вопросовъ нашей допетровской исторіи.

1858.

ВЕЛИКОРУССКІЕ
РЕЛИГІОЗНЫЕ ВОЛЬНОДУМЦЫ
ВЪ XVI ВѢКѢ.

МАТВЕЙ БАШКИНЪ И ЕГО СОУЧАСТНИКИ ѲЕДОСІЙ КОСОЙ.

ВЕЛИКОРУССКІЕ

РЕЛИГІОЗНЫЕ ВОЛЬНОДУМЦЫ

ВЪ XVI ВѢКѢ [1]).

МАТВЕЙ БАШКИНЪ И ЕГО СОУЧАСТНИКИ ѲЕОДОСІЙ КОСОИ

Акты Археографической Коммиссіи, т. I, стр. 241—256.—Акты Историческіе т. I, стр. 296.— Чтенія въ Императорскомъ Общ. Исторіи и Древностей, 1847 г., № 3.—Московскіе собори на еретиковъ XVI вѣка.—Чтенія въ Императорскомъ Общ. Исторіи и Древностей, 1858 г. № 2.—Розыскъ или списокъ о богохульныхъ строкахъ.—Рукопись Императорской Публично Библіотеки.—Толстовскій каталогъ, отд. III, № 64.—Зиновія отенскаго инока ***истины по казаніе къ вопросившимъ о новомъ ученіи.***

I.

Склонность критиковать церковныя писанія и обряды, по пытки найти своимъ умомъ другія точки воззрѣнія, отличны от тѣхъ, какія приняты Церковью, сопоставленіе противопо ложностей, стремленіе къ одухотворенію Церкви — составляло сущность религіознаго броженія на сѣверѣ еще въ XV вѣкѣ когда православіе должно было поражать разбившихся на раз ныя толпы стригольниковъ, а потомъ смѣсь различныхъ мнѣ

---

[1]) Настоящая статья есть отрывокъ изъ публичнаго курса русской исторіи въ XVI вѣкѣ, читаннаго въ началѣ текущаго года. Нѣкото рыя части этого курса, которымъ не суждено быть прочитанными напечатаются въ «Отечественныхъ Записках».

формаціонными началами, развившимися тогда на Западѣ и проникавшими въ русскій міръ. Исподоволь сближеніе съ Западомъ при Іоаннѣ IV не могло остаться безъ того, чтобъ пріѣзжавшіе къ намъ иностранцы не бесѣдовали съ русскими и не вносили господствовавшаго тогда на западѣ духа религіозныхъ умствованій и преній. Это направленіе удачно совпадало съ тѣмъ, что уже существовало подобное въ русской церкви. Такъ, въ дѣлѣ Башкина, является какой-то аптекарь литвинъ, да Андрей Хотѣевъ, названные латинниками.

Мы не думаемъ, чтобы западная реформація произвела тѣ явленія, которыя наступили у насъ въ XVI вѣкѣ: предъидущая исторія нашей умственной дѣятельности достаточно указываетъ на предварительную подготовку для дальнѣйшаго вольнодумства. Въ 1554 году являются въ Москвѣ и осуждаются вольнодумные кружки людей свѣтскихъ и духовныхъ, оставшіеся въ нашей церковной исторіи подъ именемъ ереси Матвея Башкина. Непосредственная связь этой такъ называемой ереси съ жидовствующею и стригольническою заключается въ преемственномъ броженіи религіозныхъ мнѣній, продолжавшемся отъ XIV вѣка.

Нѣкто, жившій въ Москвѣ, неизвѣстно откуда родомъ, но, судя по фамиліи, происхожденія татарскаго, Матвей Семеновичъ Башкинъ, въ великій постъ, пришелъ къ священнику благовѣщенскаго собора, Симеону, и просилъ его поновить, то есть исповѣдывать. «Я христіанинъ» говорилъ онъ: «вѣрую во Отца и Сына и св. Духа, и поклоняюсь образу Господа Бога и Спаса нашего Іисуса Христа и Пречистой Богородицы, и великимъ чудотворцамъ, и всѣмъ святымъ, на иконѣ написаннымъ». Но, когда Симеонъ сталъ его исповѣдывать, Матвей началъ ему за-

ность священника въ такихъ выраженіяхъ:

«Ваше дѣло великое», сказалъ онъ: «ничто же сія любви больше, еже положите душу свою за други своя», и вы полагаете за насъ души свои и бдите о нашихъ душахъ, ибо за то воздадите слово въ день судный».— Недовольный формальною исповѣдью, Башкинъ пріѣхалъ къ священнику въ домъ, сталъ съ нимъ разсуждать, объяснялъ евангельскія бесѣды. Въ душѣ его было какое-то волненіе, жажда добра, стремленіе перелить слово въ дѣло; въ то же время онъ былъ недоволенъ тѣмъ, что вокругъ себя мало находилъ приложенія евангельскихъ истинъ къ жизни.—Ради Бога,—были его слова:—пользуй меня душевно; надобно читать написанное въ евангельскихъ бесѣдахъ, но не надѣяться на слово, а совершать его дѣломъ. Все начало отъ васъ, священниковъ; вамъ слѣдуетъ показать примѣръ и насъ научать! Видишь-ли, въ евангеліи стоитъ: «научитесь отъ меня, яко кротокъ есмь и смиренъ сердцемъ, иго бо мое благо и бремя мое легко есть». Что же нужнѣе человѣку, какъ быть смирнымъ, кроткимъ, тихимъ? Все это на васъ лежитъ. — Послѣ того еще бесѣдовалъ Матвей съ своимъ попомъ и показалъ ему апостолъ, измѣченный восковыми пятнами по такимъ текстамъ, которые въ немъ возбуждали размышленія. Онъ спрашивалъ у священника объясненій, но Симеонъ становился въ тупикъ, и Башкинъ предлагалъ ему свои собственныя объясненія. Между прочимъ, однажды пригласилъ онъ его къ себѣ и, толкуя съ нимъ объ отмѣченныхъ мѣстахъ, сказалъ: «написано: весь законъ заключается въ словахъ: «возлюби искренняго своего, какъ самъ себя»; если же вы себя грызете и терзаете, смотрите, чтобъ не разтерзать другъ друга. Вотъ мы Христовыхъ рабовъ держимъ своими рабами; Христосъ же называетъ всѣхъ братіею, а у насъ на иныхъ кабалы нарядныя (фальшивыя), на иныхъ—полныя, а иные бѣглыхъ держатъ. Благодарю Бога мо-

мить. Я видѣлъ, что все это въ правилахъ написано, и мн… показалось хорошо. (*Во апостолѣ-де написано: весь закон въ словеси скончевается; возлюбиши искренняго свое… яко самъ себе; аще себе угрызаете и снѣдаете, блюдит… да не другъ отъ друга снѣдени будете, а мы-де Христо… выхъ рабовъ у себя держимъ, Христосъ всѣхъ братьe… нарицаетъ, а у насъ-де на иныхъ и кабалы, на иных… бѣглыя, а на иныхъ нарядныя, а на иныхъ полныя, … я-де благодарю Бога моего: у меня-де что было кабал… полныхъ, то-де есми все изодралъ, да держу-де, госу… дарь, своихъ доброволно, добро-де ему и онъ живетъ… а не добро, и онъ куды хочетъ, а вамъ, отцемъ, пригож… посѣщати насъ почасту и о всемъ аоказовати, какъ нам… самимъ жити, и людей у собя держати*). Такія разсужде… нія, какъ равно и тѣ, которыя относились къ толкованію други… мѣстъ апостольскихъ книгъ, показались Симеону подозритель… ными. Поставленный въ тупикъ, онъ сказалъ Башкину: Я это… не знаю.—Такъ ты спроси Сильвестра, сказалъ Башкинъ—он… тебѣ скажетъ, а ты тѣмъ пользуй душу мою. Я самъ знаю, теб… некогда объ этомъ вѣдать, въ суетѣ мірской, ни день, ни ночь… покоя не знаешь. — Эти слова должны были служить обличе… ніемъ и укоромъ Симеону. Симеонъ сообщилъ объ этомъ Силь… вестру, замѣчалъ, что приходилъ къ нему духовный сынъ не… обыченъ, толкуетъ не объ однихъ религіозныхъ вопросахъ, мно… гое спрашиваетъ недоумѣнное, да самъ же еще и учитъ; ска… залъ, что онъ показывалъ ему измѣченныя во многихъ мѣстах… апостольскія писанія до трети и прибавилъ: да учалъ мен… спрашивати и мнѣ то показалось развратно.— Но, ужъ видно… Башкинъ не съ однимъ Симеономъ велъ такія бесѣды, и Силь… вестръ слышалъ о немъ изъ другихъ источниковъ. — Каков…

справку, и когда царь вернулся, ему донесли объ этомъ Си-
вестръ, Симеонъ и Андрей-протопопъ. Алексѣй Адашевъ т-
свидѣтельствовалъ что-то недоброе. Говорили: около Башк
составляется кружокъ, который неправильно умствуетъ о сын
немъ существѣ Христа Спасителя, о таинствахъ, о Церкви,
всей православной вѣрѣ. *(Испражняютъ владыку наш
Христа, непщуютъ Сына Божія быти и преславн
дѣйства таинства, и о литургіи, и о причастіи,
церкви, и о всѣхъ православныхъ въ вѣрѣ христіанско*
Царь сказалъ Симеону: «Вели Матюшѣ измѣтить тѣ слова
апостолѣ и подать мнѣ.—Башкинъ, увѣренный въ правотѣ с
ихъ толкованій, отдалъ Симеону, который потребовалъ у н
апостолъ, и пришолъ самъ въ церковь. Царь смотрѣлъ; дух
ные объясняли ему, что это ересь. Но, какъ кажется, цар
обратилъ на это тогда строгаго вниманія, не трогалъ Башк
и уѣхалъ въ Коломну. Между тѣмъ, узналъ митрополитъ
карій. Толки о Башкинѣ ходили самые неодобрительные. Ц
приказалъ арестовать Башкина. Съ нимъ взяли подъ стра
его сообщниковъ, двухъ братьевъ Борисовыхъ: Григорья и И
на, по отчеству Тимоѳеевыхъ, и еще другихъ: какого-то Иг
тія и Ѳому. На всѣ вопросы царскіе они отвѣчали, что они
все не еретики, но православные христіане. Тогда царь при
залъ посадить ихъ въ подклѣтъ, въ своихъ палатахъ. Ока
валось, что ересь эта распространена между монахами заво
скихъ монастырей, дошла до Бѣла-озера; и оттуда привезли
Москву монаха Ѳеодосія Косого.

Собрался соборъ. Предсѣдательствовалъ митрополитъ Макар
членами собора были святители русскіе: архіепископъ ростово
и ярославскій Никандръ, епископъ суздальскій и торусскій А
насій, епископъ рязанскій и муромскій Кассіанъ, епископъ т
ской и кашинскій Акакій, епископъ коломенскій и каширс

дерзали сомнѣваться въ дѣйствительности евангельскихъ и апостольскихъ событій. Башкинъ и товарищи его запирались, но царь самъ — говоритъ современное извѣстіе — *начатъ ихъ испытывати премудрѣ, хотя отъ нихъ увѣдати извѣстно, какъ убо сіи лукавіи и каково имутъ своя мудрованія*. Должно-быть, способы эти премудраго испытанія были нелегки. Башкинъ потерялъ и присутствіе духа и разсудокъ, и занесъ безсмыслицу (*богопустнымъ гнѣвомъ обличенъ бысть, бѣсу преданъ и языкъ извѣся, непотребная и нестройная глаголаша на многіе часы*). Говорили, что ему представлялся голосъ Богородицы, которая побуждала его съ сознанію, и онъ предъ духовнымъ отцомъ своимъ изложилъ подлинно свое еретичество и назвалъ своихъ единомышленниковъ. Это значило, по смыслу современнаго извѣстія, «что въ разумъ пріиде». Сообщники перепутались въ показаніяхъ: одни запирались, другіе на себя наговаривали, третьи другихъ уличали. Оказывалось, что они уложили между собою зарокъ не поклоняться иконамъ. Тогда, подъ строгими допросами, Башкинъ привлекъ къ дѣлу бывшаго троицкаго игумена, Артемія, и дьяка Висковатаго. Соборъ сталъ его допрашивать. Оба допроса очень любопытны и проливаютъ свѣтъ какъ на сущность и характеръ этого свободомыслія, такъ и вообще на способъ изслѣдованія дѣлъ на церковномъ судѣ.

Этотъ Артемій былъ происхожденіемъ изъ Пскова — по крайней мѣрѣ, тамъ застаемъ его въ первое время. Къ сожалѣнію, неизвѣстна ранняя судьба этого человѣка и какъ онъ попалъ въ монашеское званіе. Потомъ онъ является въ какой-то пустынѣ. Когда въ Троицкомъ монастырѣ скончался игуменъ Серапіонъ, братья пожелали избрать Артемія. Конечно, онъ

нымъ человѣкомъ (*и тогда* — говоритъ Сильвестръ — *о*
устъ артемьева ученья книжнаго довольно ми показало
и добраго нрава и смиренія исполненъ бысть, и то
всѣми людьми видимъ бысть и ближними и дальним
онъ былъ поставленъ въ игумены, но въ то же время заро
лось о немъ подозрѣніе. Былъ у него ученикъ Порфирій. Н
сколько разъ онъ ходилъ къ Симеону; тотъ принималъ его р
страннолюбія, бесѣдовалъ съ нимъ и замѣтилъ у него въ бе
дахъ что-то несовсѣмъ строго-православное. Онъ сообщилъ о
этомъ Сильвестру, пересказалъ то, что слышалъ отъ Порфир
и изъявилъ свои сомнѣнія въ православности его мнѣній. Си
вестръ также задумался, позвалъ Порфирія къ себѣ, также п
видомъ страннолюбія, и вывѣдалъ отъ него, что могъ. Это
ресказано было царю. Вотъ характеристическая черта и нраво
и способовъ, какимъ образомъ въ тотъ вѣкъ слѣдили тайно
убѣжденіями. Человѣкъ могъ, ничего не подозрѣвая, выска
вать свои мнѣнія попріятельски другому, и тотчасъ эти мнѣ
тайно передавались правительству. Однако, порфирьевы рѣчи
имѣли въ себѣ настолько предосудительнаго, чтобъ можно б
за нихъ придраться къ нему явно. И на него и на Артемія,
которымъ онъ былъ близокъ, пало подозрѣніе. Немного вре
ни прошло, и Артемій добровольно долженъ былъ оставить и
менство; должно думать, это сдѣлалось именно вслѣдствіе то
что за нимъ слѣдили, и онъ замѣтилъ, что къ нему не благо
лятъ высшіе. Вмѣстѣ съ нимъ неразлучно былъ и Порфир
У троицкихъ старцевъ Артемій оставилъ благопріятное впеч
лѣніе. Его отходъ приписывали внутренному смиренію и лю
къ монашескому уединенію. «Его говорили они», государь сил
и на игуменство взялъ и въ попы поставилъ противъ его же
нія; онъ бѣгалъ отъ этого, потому что не хочетъ славы
сего. Душѣ его не въ пользу игуменство, и онъ того ради о

на соборѣ, но на самомъ дѣлѣ ихъ вытребовали какъ подотельныхъ людей. Ихъ свели съ Башкинымъ и съ сообщник Башкина и велѣли съ ними состязаться. Это, видно, было тогда, когда Башкинъ не сознавался. Артемія побуждали спорамъ подъ тѣмъ предлогомъ, что считали его книжным ученымъ человѣкомъ. Артемій уклонялся отъ споровъ и г рилъ «это не мое дѣло». Наконецъ, когда Башкинъ, въ падкѣ разстройства, началъ оговаривать другихъ, то ска что-то недоброе и на Артемія. Противъ него были уже пр преждены, и потому сейчасъ же придрались къ показанію. темій, видя, что ему не сдобровать, когда начнутъ его истяз убѣжалъ изъ Москвы, вмѣстѣ съ Порфиріемъ, въ свою пуст вѣроятно, собираясь убѣжать подалѣе отъ преслѣдованія. ему не удалось. Его, вмѣстѣ съ Порфиріемъ, привезли въ М ву и поставили на соборѣ.

— Зачѣмъ ты убѣжалъ самовольно? спрашивали его.

— Отъ навѣтующихъ меня убѣжалъ! сказалъ Артемій До меня дошелъ слухъ, будто говорятъ про меня, что я не тинствую въ христіанскомъ законѣ; я хотѣлъ уклониться молвы людской и безмолвствовать.

— Кто же эти навѣтующіе на тебя? спрашивали его И отчего ты не билъ челомъ государю и намъ, и не свел себя навѣта, а бѣжалъ изъ Москвы безвѣстно? Вотъ и вина.

Артемій почему-то не назвалъ по имени навѣтующихъ.

Свели его на очную ставку съ Башкинымъ. Башкинъ на показывалъ. Артемій запирался. Какого рода показанія были — неизвѣстно, но остались вопросы, которые по э поводу дѣлалъ Артемію митрополитъ:

тъ отъ муки. Матвей составилъ молитву Отцу, а Сына и Духа ставилъ.

— Матвей, сказалъ Артемій: — дѣлалъ ребячество, и самъ знаетъ что затѣваетъ: ни въ писаніи того нѣтъ, ни въ ерекъ не написано.

— Прежнихъ еретиковъ, которые не каялись, сказалъ мирополитъ: — святители проклинали и цари осуждали, заточали предавали казнямъ.

— Меня, сказалъ Артемій: — призвали судить еретиковъ, не мнѣ судить и предавать ихъ казни, да и еретиковъ нѣтъ не слышу я, чтобъ кто-нибудь говорилъ спорное (и въ споръ кто не говоритъ).

Изъ этого отвѣта видно, что Артемій открыто не признавалъ чего еретическаго въ словахъ Матвея Башкина, которыя холи выставить еретическими.

— Какъ же не еретикъ Матвей, сказалъ митрополитъ: — гда онъ написалъ молитву къ единому началу, написалъ едиго Бога Отца, а Сына и св. Духа отставилъ?

— Ничего было ему и врать, сказалъ Артемій. — Молитва гова Манассіи ко Вседержителю.

— То было до христова пришествія, объяснялъ митропотъ: — а теперь кто такъ напишетъ молитву къ одному налу, тотъ еретикъ.

— Однако, замѣтилъ Артемій: — манассіина молитва напина въ большомъ *нефимонѣ* и говорятъ ее.

— Если ты виноватъ, то кайся! сказалъ митрополитъ.

— Не въ чемъ мнѣ каяться, сказалъ Артемій: — я такъ не дрствую, какъ на меня сказывали; все это на меня лгали: я рую въ Отца и Сына и св. Духа въ Троицу единосущную!

Такіе отвѣты, обращенные къ митрополиту на соборѣ, поста-

въ Лоту въ Содомъ двухъ ангеловъ, послалъ въ самомъ д
въ ихъ образѣ Сына и св. Духа.

Неизвѣстно, что отвѣтилъ Артемій на это обвиненіе.

— Артемій, показывалъ Нектарій: — не проклинаетъ н
городскихъ еретиковъ, хвалитъ латынъ, не хранитъ поста,
всю четыредесятницу ѣлъ рыбу и на воздвиженьевъ ден
столомъ у царя и великаго князя ѣлъ рыбу.

Замѣчательно, какъ тогда монахи другъ за другомъ подс
тривали, стараясь одинъ другаго обвинить и обличить въ н
блюденіи правилъ иноческой жизни.

— Правда, сказалъ Артемій: — я ѣлъ рыбу, но только
гда, когда случилось мнѣ быть у христолюбцевъ, и у цар
столомъ рыбу ѣлъ.

— Не гораздо ты чинилъ это, сказалъ ему митрополитъ
всего собора: — это тебѣ вина, ты самъ себѣ вопреки бо
ственныхъ уставовъ и священныхъ правилъ разрѣшаешь пос
а на тебя смотря, и люди соблазняются.

Артемій, безъ сомнѣнія, оправдывался тѣмъ, что по духу
писанія и даже по примѣру благочестивыхъ мужей, предла
мое дозволено ѣсть, и постъ не долженъ выказываться наруж

— Артемій, продолжалъ Нектарій: — когда былъ во Пско
то ѣздилъ изъ Печерскаго монастыря въ нѣмецкій Новый го
докъ и тамъ хвалилъ нѣмецкую вѣру, говорилъ тамъ съ
мецкимъ княземъ.

— Я тогда ѣздилъ и говорилъ съ нѣмецкимъ княземъ,
залъ Артемій: — и спрашивалъ, не найдется ли у нихъ че
вѣкъ, кто бы поговорилъ со мной книгами. Хотѣлось мнѣ
нать, у нихъ христіанскій законъ таковъ ли, какъ у насъ;
мнѣ тогда не указали такого книжнаго человѣка.

— Нектарій клевещетъ на меня; я этого не говорилъ никогда, я неповиненъ въ дѣлахъ, которыя на меня взводятъ.

Нектарій сослался на свидѣтелей: пустыниковъ Ниловой пустыни Тихона и Дороѳея, Христофора Стараго, соловецкаго старца Іосифа Бѣлобаева; но призванные на соборъ старцы не показали ничего на Артемія и не подтвердили обвиненія, взведеннаго Нектаріемъ.

Поднялся на Артемія другой обвинитель: бывшій Троицкій игуменъ Іона. Онъ написалъ на соборѣ обличительныя показанія на Артемія.

«Артемій, — писалъ онъ: — возлагалъ хулу на крестное знаменіе. Артемій произносилъ такія слова: «нѣтъ въ томъ ничего, что не положить на себѣ крестное знаменіе; прежде клали на челѣ иное знаменіе, а ныньче на себѣ большіе кресты кладутъ. На соборѣ о крестномъ знаменіи много толковали, да ни на чемъ не порѣшили».

— Я только говорилъ о соборѣ, что на немъ не порѣшили о крестномъ знаменіи, а про самое крестное знаменіе такъ не говорилъ, сказалъ Артемій.

— Вотъ ты самъ сказалъ, отвѣчали ему: — что говорилъ о соборѣ; стало-быть, и то говорилъ, что въ крестномъ знаменіи нѣтъ ничего. Надобно въ этомъ вѣрить Іонѣ. Ты хулу говорилъ; это тебѣ вина.

Потомъ явился третій обвинитель: Троицкій келарь Адріанъ Ангеловъ и доносилъ слѣдующее:

— Артемій въ Корнильевомъ монастырѣ былъ въ кельѣ у корнильевскаго игумена Лаврентія и говорилъ тамъ, что нѣтъ

нутъ за нихъ пѣть панихиды и служить обѣдни, то Богъ принимаетъ за нихъ приношенія; нѣтъ пользы оттого: тѣ имъ не избавиться отъ муки.

— Это ты говорилъ не гораздо, приговорили члены со ра: — вѣрить во всемъ Адріану; это тебѣ вина. Ты отсѣка у грѣшниковъ надежду спасенія; ты уподобился Арію, котор также говорилъ, что не слѣдуетъ приносить приношенія умершихъ. Объ этомъ такъ написано въ 75 гл. правилъ Е фанія Кипрскаго.

Явился четвертый обвинитель: троицкій старецъ Игна Курачевъ, и написалъ по памяти: «Я слышалъ отъ Артемія каноны. Говорилъ Артемій про іисусовъ канонъ: такой Іису такой Іисусе, и про акафистъ говорилъ: радуйся да радуйся:

Артемій на соборѣ отвѣтилъ:

— Я говорилъ такъ: въ канонѣ читаютъ: Іисусе сладч шій, и какъ услышатъ слово іисусово о его заповѣдяхъ к Іисусъ повелѣлъ пребывать, какъ и житіе вести, такъ гор дѣлается заповѣди Іисуса исполнять *(и услышатъ сл іисусово о заповѣдяхъ его, какъ велѣлъ быти и они въ ресть прелагаются, что заповѣди сотворити)*, а акаѳистъ я такъ говорилъ: читаютъ: радуйся да радуйся стая, а сами не радятъ о чистотѣ и пребываютъ въ праздно віи, стало-быть, только наружно обычай исполняютъ, а не тинно *(ино то обычаемъ водими глаголютъ, а не тину)*.

— Это ты говорилъ не гораздо, произнесли на соборѣ: про іисусовъ канонъ и акаѳистъ говорилъ развратно и хул а всякому христіанину подобаетъ іисусовъ канонъ и акаѳи пречистой Богородицы держать честно и молиться всякій де сколько силы достанетъ.

Пятый обвинитель былъ кирилловскій игуменъ Симео

Поставили Артемія на очную ставку съ Симеономъ. Артем запирался. Но Симеонъ указалъ на свидѣтеля, кирилловска старца Никодима Бруткова. Артемій сказалъ такъ:

— Я не могу вспомнить теперь, былъ ли разговоръ о но городскихъ еретикахъ, не за моей памяти сожгли ихъ, и точн я не знаю, за что ихъ сожгли; можетъ-быть, я такъ и сказал но я не такъ говорилъ, что они этого не знаютъ, а говорилъ только про себя одного.

Когда уже Артемія водили къ допросу, за нимъ слѣдил шпіонили и ловили каждое слово. Царскій дьякъ Шестакъ д носилъ, что когда Артемія свели съ собора, то на улицѣ встр тился онъ съ Порфиріемъ, котораго другіе вели также съ д проса. Порфирій сказалъ Артемію: — благослови, отче! — А темій отвѣчалъ: Богъ отче! — Порфирій, спросилъ: а что, мн стоять крѣпко противъ нихъ? — Артемій отвѣчалъ: молчи, отч наше дѣло колеблется, не время; я молчать готовъ. — Порф рій сказалъ: — мнѣ такъ стоять спорно», — Молчи, — ск залъ Артемій, и они разошлись. Когда ихъ поставили на собор на очную ставку, Артемій не заперся, и это поставили ему в вину. Между-прочимъ, Артемій объяснялъ, что Порфирій в все не ученикъ его, хотя они и взяты были въ одно время и пустыни.

Неизвѣстно, по какому поводу зашла на соборѣ при допр сахъ рѣчь о его посвященіи. Артемій говорилъ, что онъ желалъ въ игумены, и когда его свидѣтельствовали и онъ до женъ былъ исповѣдывать свои грѣхи, тогда, предъ отцами д ховными, онъ сознался въ блудномъ грѣхѣ, который ему пр пятствовалъ бы принять санъ, но духовный отецъ велѣлъ е преступить этотъ грѣхъ и неговорить о немъ (*коли-де и ме*

ся. Артемій сказалъ, что тутъ стоялъ другой попъ, котор сказалъ: «то переступи; это ненужно».

— Я — прибавилъ онъ — теперь имени ему не припомн тогда было семь свидѣтелей.

Это неясное мѣсто, вѣроятно, надобно такъ понимать, ч объ Артеміи открылось что нибудь относительно его частн жизни, и его стали допрашивать, зачѣмъ онъ не объявилъ о этомъ тогда, когда посвящался въ игумены. Это сознаніе бы важно. По этому одному поводу съ него сняли санъ свяще ства и поставили ему въ вину, что онъ оклеветалъ своего д ховнаго отца, увѣряя, что самъ сознавался въ грѣхѣ, а д ховный отецъ велѣлъ ему оставить это безъ вниманія.

Соборъ не могъ признать Артемія вполнѣ доказаннымъ п ступникомъ, потому что нектаріевы показанія не были п тверждены тѣми свидѣтелями, на которыхъ доноситель ссыла ся. Тѣмъ не менѣе, его сочли опаснымъ, чтобы онъ не совр щалъ христіанъ (*его ради со благочестивымъ царемъ с борне судихомъ о немъ, да не како свободнѣ живетъ ид же хощетъ и учитъ, и пишетъ, и посланіе посылаетъ, бесѣдуетъ съ ними жъ хощетъ*).

Его приговорили сослать на тяжелое заключеніе въ Солове кій монастырь. Онъ долженъ былъ жить одиноко въ кельѣ; слѣдовало допускать монаховъ и бѣльцовъ бесѣдовать съ ним запрещалось ему переписываться съ другими, что бы то было отъ кого нибудь принимать или пересылать кому нибуд не имѣтѣ съ людьми сообщенія; но сидѣть въ затворѣ и мо чать. Одинъ пресвитеръ, по указанію настоятеля, долже былъ надзирать надъ нимъ и испытывать, когда онъ буде

наблюдать даже надъ тѣмъ сторожемъ, который будетъ приставленъ къ нему, чтобы обвиненный не совратилъ его. Д[...] и надъ священникомъ, который будетъ приставленъ для обращенія, игуменъ долженъ былъ надзирать, чтобы онъ [не] увлекся еретическими убѣжденіями. Всѣ тѣ, которые въ [проти]тивность этого запрещенія, стали бы домогаться сношеній [съ] Артеміемъ, подвергались осужденію, какъ его единомышленн[ики]. Пребывая въ такомъ состояніи, Артемій лишался св. прича[ще]нія; впрочемъ, еслибы случилось съ нимъ смертельная болѣз[нь], тогда можно было его причастить. Иначе онъ получалъ св. [при]чащеніе только предъ смертію.

Что касается до главныхъ еретиковъ, то приговоръ ихъ [не] дошелъ до насъ, и не видно, въ чемъ онъ уклонялся отъ [при]говора надъ Артеміемъ. Изъ письма Іоанна къ Максиму Гр[еку], гдѣ царь излагаетъ сущность въ такихъ же выраженіяхъ, [въ] какихъ она излагается въ приговорѣ надъ Артеміемъ, пока[зы]вается, что одни и тѣ же выраженія въ царскомъ письмѣ [при]надлежатъ и приговору; но такъ какъ письмо Іоанна было [пи]сано прежде приговора, то, должно быть, приговоръ сост[ав]ленъ былъ по прежде-изложенному обвиненію *(Еже о с[ем]ъ тѣмъ Дусѣ сынъ святыя церкви и нашего смирен[ія] православный и христолюбивый и боговѣнчанный ц[арь] и великій государь князь всея Русіи самодержецъ з[а]потщася съ великою божественною ревностію по с[вя]тѣй и животворящей и всемогущей Троицы и по вс[ѣхъ] святыхъ честныхъ иконахъ, съ нашимъ смиреніемъ [и] архіепископомъ и епископы, и со всѣмъ священнымъ [со]боромъ въ царствующемъ градѣ Москвѣ въ царьск[ихъ] его палатахъ, съборовахъ съ нимъ и съ братьею его [и] всѣми боляры на богопротивнаго и лукавого безбож[...]*

еще и другихъ поучаютъ на сіе злочестіе; къ симъ ж
честное и святое тѣло Господа нашего Іисуса Хри
ста и честную и св. Его кровь ни вочтожъ полагают
но токмо простъ хлѣбъ и просто вино вмѣняют
также святую соборную апостольскую церковь отричют
глаголюще яко вѣрныхъ соборъ сіе есть токмо церков
сія жъ зданная ничтожъ есть; также и божествен
ныя плоти христовы воображеніе и пречистыя Бог
матере и всѣхъ святыхъ его честныхъ иконъ вообр
женіе идолы окаяніи наричютъ, таже и покаяніе н
во что же полагаютъ, глаголюще: какъ престанет
грѣхъ творити, аще у священника и не покается, т
нѣсть ему грѣха; отеческая же преданія и ихъ жити
баснословіе вмѣняютъ и на седьмь святыхъ вселен
скихъ соборъ святыхъ отецъ гордость возлагаютъ, гл
голюще: яко все себя дѣля писали, чтобъ имъ всѣмъ вл
дѣти и царьскимъ и святительскимъ, и спроста р
щи вся божественая писаніе баснословіе наричют
Апостолъ же и Евангеліе не истинно излагаютъ по гл
голющему апостолу: иже истину въ неправдѣ содерж
щимъ. Къ симъ же и иныа хулныя вины ихъ многы и вся
законопреступленіе). (А. А. Э. I. 250).

Судьба Башкина неизвѣстна. Соумышленниковъ его заточи въ темницы, по монастырямъ. Объ этомъ сообщаетъ никоно ская лѣтопись (*И осудиша ихъ неисходнымъ быти, да спѣютъ злобы своея роду человѣческому*).

Вмѣстѣ къ этому дѣлу былъ прикосновененъ дьякъ Ива Висковатый, хотя косвеннымъ образомъ. Послѣ большаго п жара въ Москвѣ, когда погорѣли церкви кремлевскія, приказ казано было привезти изъ разныхъ городовъ образа. Нѣкот рые образа казались не нохожи на тѣ, какіе привыкли видѣ

лось со внутреннимъ смысломъ, выражаемымъ изображеніемъ
Нѣкоторыя объясненія высказаны были такъ, что возбудил
обвиненіе въ уклоненіи отъ строгой чистоты православной до
матики. Дьяку поставили въ укоръ, что онъ всенародно дѣ
лалъ объясненія объ иконахъ и порицалъ нѣкоторые способ
изображенія. Дьякъ, призванный на соборъ, подалъ свою испо
вѣдь, въ которой изложилъ кое-какія свои сомнѣнія. Ег
между прочимъ, соблазняло то, что писали на иконахъ проро
ческія видѣнія. Онъ указывалъ, что пророческія видѣнія ра
личествуютъ между собою и что такимъ образомъ пропадает
правильный образецъ иконнаго письма. (*И того ради Го
спода нашего пишетъ въ давидовѣ образѣ. кромѣ отча
исхожденія и предотечева свидѣтельства и о сътворе
ніи Божіи писали иные многіе письма, и язъ мнѣх
что оно написано кромѣ свидѣтельства... Отъ ко
такову власть взяли, чтобъ сказали и засвидѣтел
ствовали и которое уложатъ писати, ино во одьним
образцомъ писали, чтобъ было не съблазнено, а то
одной паперти оубо одна икона, а въ церкви друга
тожъ писано, а не тѣмъ видомъ*). Онъ нападалъ на т
что у Спасителя изображались сжатыя руки, и выводилъ из
этого что это значитъ будто бы Христосъ не очистилъ адамо
грѣхопаденія (*роукы зжаты мудрованіе суетное иже п
мышляють яко не оцистилъ Господь нашъ Іисусъ Хр
стосъ Адамова грѣхопаденія: мняху его проста челов
ка*). Онъ негодовалъ на то, что Іисуса Христа изображали
ангельскомъ образѣ; что Христосъ на крестѣ изображенъ по
ровеннымъ крилами херувимовъ, доказывая, что это латинск
обычай. (*И азъ увидѣлъ, что въ сътвореніи небеси и зем*

лено, а велено Господа нашего Іисуса Христа превѣ
ное Слово Божіе описовати по плотскому смотрѣні
(Чтенія 1858 г. кн. 2, Розыскъ, *стр. 10*)... *А херуви*
скими крылы покрыто тѣло Господа нашего Іису
Христа намъ ся видитъ латинскые ереси мудровані
слыхалъ есмя многажы отъ латынъ въ розговоре я
тѣло Господа нашего Іисуса Христа укрываху хер
вимы отъ срамоты. Греки его пишютъ в порѣткахъ,
онъ порѣтковъ не нашивалъ, и азъ того для о томъ оус
мнѣваюсь, а исповѣдаю яко Господь нашъ Іисусъ Хр
стосъ нашего ради спасенія принялъ смерть поносную
волею претерпѣлъ распятіе, а отъ укоризны не оукр
вался (ibid. 8.).

По поводу изображеннаго на иконѣ символа вѣры, онъ со
лазнялся тѣмъ, что въ немъ нарисованъ Богъ Отецъ, и пре
ставлялъ, что не слѣдуетъ изображать невидимаго божества
вообще безплотныхъ (*не подобаетъ невидимаго божеств*
и безплотныхъ въображати, какъ нынѣ на иконѣ писано
Онъ не одобрялъ также антропоморфическихъ изображеній д
бродѣтелей и пороковъ, что входило тогда въ иконописан
(*в полате в середней государя нашего написанъ обра*
спасовъ да тоутожъ близко него написана жонка, сп
стя рукава кабы пляшетъ, а подписано надъ нею: бло
женіе, а иное ревность, а иные глоумленіа, а мнѣ, г
сударь, мнится, что то кромѣ божественнаго писанія,
томъ смущаюсь) (ibid. 11.)

Исповѣдь, написанная дьякомъ, составлена была очень по
тительно и въ кроткомъ, покорномъ духѣ, но послужила к
его обвиненію: онъ неудачно выразился въ нѣкоторыхъ мѣ
стахъ; за то къ нему придрались и вывели изъ этого ерет
ческія мнѣнія. Напримѣръ, онъ выразился: «тако бо честн

принадлежащей Морозову, но въ книгѣ той написано *чюдотвори, пріа страсти, распяся*. Сославшись на синодикъ, сказалъ, будто тамъ написано: «тако вѣруемъ и тако исповѣдуемъ истиннаго Бога нашего», когда на самомъ дѣлѣ въ этомъ синодикѣ оказалось: «тако вѣруемъ и тако проповѣдуемъ Христа истинна Бога нашего». Такимъ образомъ, его осудили на трехлѣтнее покаяніе (*судихомъ и дахомъ тебѣ епитемью на три лѣта: едино ти лѣто плакатись подобаетъ, внѣ дверей стоя церковныхъ и входящимъ вѣрно молясь, молитеу творити за ся, исповѣдая своя согрѣшенія; потомъ же второе лѣто послушающи божественныхъ писаній, пріятъ будешы въ церковь; и третье лѣто да стоиши съ вѣрными въ церкви, общенія жъ не пріемлеши; скончавшимъ же ся тремъ лѣтомъ святыхъ таинъ причастникъ будеши*). (А. Э. I, 244).

Въ обвиненіи Висковатаго дѣйствовала досада духовенства, что міряне осмѣливаются судить о религіозныхъ предметахъ свободно. Какъ только дьякъ заявилъ свои размышленія, митрополитъ сказалъ ему: «Ты о томъ мудрствуешь и говоришь не гораздо, понеже не велѣно вамъ о божествѣ и о божіихъ дѣлахъ испытовати. Зналъ бы ты свои дѣла, которыя на тебѣ положены, не разроняй списковъ». Въ соборной епитеміи надъ нимъ говорится: «всякъ человѣкъ убо долженъ есть вѣдати свой чинъ и не творити себѣ пастыря, овча сый и глава да не мнитъ нога сый, но повиноватися отъ Бога преданному чину и уши свои отверзати на послушаніе благодати пріемлющихъ учительская словеса».

Этимъ осужденіемъ Висковатаго проводилось притязаніе, чтобы никто не разсуждалъ, а всѣ повиновались духовенству. Ви-

Неправильности въ его исповѣди были, очевидно, неумышле
ныя и не могли подавать повода къ подозрѣнію въ ереси, ког
въ той же исповѣди онъ выражаетъ во многихъ мѣстахъ св
православныя убѣжденія. Этотъ судъ надъ Висковатымъ п
даетъ намъ поводъ сомнѣваться, чтобъ все дѣло Башкина и е
сообщниковъ было точно таково, какъ изображаетъ намъ и
вѣстіе о немъ, дошедшее до насъ единственно изъ устъ их
обвинителей.

Мы сдѣлаемъ его разборъ.

Артемія признали виновнымъ по нѣсколькимъ пунктамъ, и
которыхъ въ нѣкоторыхъ было его полное сознаніе, въ других
отчасти, третьи были растолкованы имъ самимъ иначе, неже
какъ обвиняли его; четвертые онъ отрицалъ.

1) Онъ призналъ справедливымъ, что ѣлъ рыбу въ гостя
и у царя за обѣдомъ; онъ сознался, что разговаривалъ съ По
фиріемъ и сказалъ ему «Богъ отче», когда тотъ говорилъ ем
«благослови, отче», и оба условились молчать. Ни въ том
ни въ другомъ не было достаточныхъ обвиненій. Хотя онъ н
рушалъ постъ, но не по охотѣ, а по случаю, и притомъ, преж
надлежало обвинить царя, который угощалъ рыбою монахо
на воздвиженье. Коль скоро у царя за столомъ подавалась рыб
то царь долженъ былъ защищать Артемія. Что касается до др
гаго, то въ томъ, что двое подсудимыхъ условились молчать
стоять крѣпко, не заключается еще повода подозрѣвать их
когда дѣло съ Висковатымъ показываетъ, какъ легко мог
обвинить человѣка въ еретичествѣ на основаніи какого нибу
неловко-сказаннаго слова, хотя бы безъ того смысла, котор
послѣ можно будетъ извлечь изъ него.

2) Онъ сознался, что ѣздилъ въ нѣмецкій городокъ иска

признать справедливость другой половины того же обвин
что Артемій говорилъ о самой сущности крестнаго знам
Точно также слова его о новгородскихъ еретикахъ, сколько
сознался самъ, не представляли судьямъ никакого п
заключать о его неправославности: онъ высказывалъ
ственно то, что не зналъ историческаго факта, о кото
шла рѣчь.

3) Все, что Артемій растолковалъ, было православно
подавало повода къ обвиненію. Артемія обвиняли въ отри
дѣйствительности поминовенія и молитвъ за умершихъ;
мій объяснялъ, что онъ говорилъ о недѣйствительности
ношеній для тѣхъ, которые своимъ растлѣннымъ житіе
хищеніями содѣлались недостойными этихъ приношеній за
души. Его обвиняли въ неуваженіи къ акаѳисту и канонам
онъ объяснилъ, что считалъ недостаточнымъ ихъ чтені
несоблюденіи заповѣдей христовыхъ.

4) Наконецъ, что касается обстоятельствъ при его пост
ніи, то осталось темнымъ: онъ ли не сказалъ духовнику
ха, или духовникъ велѣлъ ему не говорить объ этомъ?

Ясно, что всѣхъ этихъ обстоятельствъ нетолько нед
точно было, чтобъ обвинить Артемія, но они всѣ слаг
такъ, что скорѣе могли оправдать его. Видя, что Артемія,
и Висковатаго, обвинили безъ явныхъ уликъ, можно со
ваться и въ дѣйствительности вины самого Башкина и его
жайшихъ сообщниковъ. Правда, указывается собственно
знаніе, но это сознаніе произнесено въ припадкѣ страха и
бы сумасшествія. Очевидно, что царь задалъ ему такого ст
что онъ совершенно потерялся. «Извѣся языкъ свой на м

какъ имъ ставили въ вину. Нѣкоторые же пункты объясняются собственными словами подсудимыхъ, но эти слова не позволяютъ выводить такого заключенія, какое было выведено на соборѣ. Ихъ обвиняли, что они отвергали церковь; это доказывается слѣдующими словами: «яко вѣрныхъ соборъ—сіе есть токмо церковь, сія же зданная ничтоже есть». Очевидно, здѣсь идетъ дѣло о храмѣ. Башкинъ, какъ ясно кажется изъ этихъ словъ, хотѣлъ выразиться, что подъ церковью слѣдуетъ разумѣть вѣрныхъ соборъ, а не созданный храмъ. Что касается до обвиненія, будто они отрицали писаніе, говоря, что святые отцы писали для себя, чтобъ имъ владѣть царскимъ и святительскимъ, то мы не знаемъ, о чемъ именно тутъ шла рѣчь. Подобныя обвиненія дѣлались по поводу имѣній духовныхъ лицъ, противъ чего вооружались самые православные люди. Очень быть можетъ, что и здѣсь говорили именно въ этомъ самомъ смыслѣ. Далѣе о покаяніи: ихъ обличаютъ въ томъ, что они отвергаютъ покаяніе, ни во чтоже полагаютъ, и это подтверждали словами еретиковъ. «Какъ престанетъ грѣхъ творити, аще и у священника не покается, то нѣсть ему грѣха». Нельзя видѣть здѣсь отверженія покаянія; здѣсь изображается, что конечная цѣль покаянія не въ исповѣданіи грѣха священнику, а въ томъ, чтобы отстать отъ грѣха. Но Башкинъ, какъ видно, не отвергалъ при этомъ и таинства покаянія и причащенія, за этимъ онъ приходилъ къ священнику, и съ такого поводу возникло все дѣло. Еслибъ въ самомъ дѣлѣ онъ отвергалъ покаяніе и причащеніе, тогда не для чего было бы ему и приходить. Ихъ обвиняли въ томъ, что они не признавали Іисуса Христа равнымъ Отцу и св. Духу. Доказательствъ прямыхъ на это не приводится; Артемій, призванный на соборъ,

ему можно еще болѣе вѣрить, чѣмъ Артемію. Положимъ
Артемій былъ понужденъ къ этому, когда уже стоялъ на
но Башкина никто не понуждалъ, когда онъ добровольно
ся къ священнику и говорилъ: «я христіанинъ и вѣрую въ
цу единосущную Отца и Сына и святаго Духа». Еслибы Баш
доходилъ до сомнѣнія въ догматахъ, то никакъ нельзя
думать, что онъ отрицалъ то, что церковь признавала, п
что онъ пришелъ къ священнику, пастырю церкви. Но у
кина не показывалось и сомнѣнія. То, что онъ говорилъ
щеннику, было совершенно превославно. Если такое дѣло,
освобожденіе рабовъ, могло наводить сомнѣнія на священ
то ясно, что поводомъ къ обвиненію было то, что тогда д
ные готовы были признать еретикомъ всякаго, кто де
только разсуждать о религіи и о нравственныхъ обязанно
человѣка на религіозномъ основаніи. Наконецъ, нельзя не
тить вниманія на то, что приговоръ надъ Башкинымъ, оч
но, составленъ прежде окончанія дѣла, ибо царь, въ пись
Максиму Греку, выражался такими точно словами, какія
выписаны о Башкинѣ въ приговорѣ надъ Артеміемъ. Чт
письмо къ Максиму Греку было писано прежде приговора,
изъ того, что въ этомъ письмѣ царь приглашалъ Максима
ка на соборъ для разсужденія о ереси и суда надъ нею; п
воръ же, естественно, долженъ былъ состояться послѣ суда
видно, царь писалъ съ обвиненія подсудимыхъ, и приго
сходный съ царскимъ письмомъ, списанъ цѣликомъ съ то
обвиненія, которое составлено прежде суда и которое д
было или оправдаться, или опровергнуться судомъ. Итакъ
приговоръ дословно списывалъ обвиненіе, то не даетъ л

клеветникомъ Нектарія, обвинявшаго Артемія; епископа с
здальскаго называетъ человѣкомъ пьянымъ и сребролюбивым
епископа ростовскаго, которому послали подъ начало товари
Артемьева — Савву Шаха, пьяницею; Артемія же совершен
оправдываетъ, называя его преподобнымъ, премудрымъ, чес
нымъ.

Къ этому дѣлу былъ привлеченъ Ѳеодоритъ, апостолъ лоп
рей, бывшій въ то время архимандритомъ Суздальскаго евф
міевскаго монастыря. Онъ былъ давній пріятель Артемія. О
жили нѣкогда вмѣстѣ въ заволжскихъ пустыняхъ и, по пре
ставленію Артемія, въ бытность его игуменомъ троицкимъ, Ѳ
одоритъ, по волѣ царя, поставленъ былъ архимандритомъ.
строгость жизни, служившую укоромъ для другихъ, и за обл
ченія монашескихъ слабостей, Ѳеодорита не терпѣли. Когда о
апостольствовалъ въ Лопской землѣ и основалъ Кольскій мо
стырь, монахи такъ на него озлобились за строгость (*не то
мо женъ, а ни скота единаго отнюдь женскаго по
имѣти тамо*), что нанесли ему побои и прогнали. Тепер
будучи архимандритомъ въ Суздалѣ, онъ вооружилъ проти
себя монаховъ, которыми начальствовалъ; злился на него
суздальскій владыка за то, что Ѳеодоритъ обличалъ его за ср
бролюбіе и пьянство. По сказаніямъ Курбскаго, когда Нектар
и его соумышленники на соборномъ судѣ хотѣли очернить А
темія, послѣдній требовалъ свидѣтелей; ему представили нѣк
торыхъ: Артемій отвелъ ихъ, представивъ, что они недостой
ны свидѣтельствовать. Тогда указали на Ѳеодорита и стар
Іосифа Бѣлобаева, ссылаясь на нихъ, будто они слышали пр
износимыя Артеміемъ хульныя словеса. Эти лица, напротив
оправдывали Артемія. Тогда суздальскій епископъ сказалъ: «Ѳ

скопъ былъ прежде игуменомъ и гдѣ остались его ученики
сторонники. Тамъ враги дѣлали Ѳеодориту поруганія и бе
стія. Наконецъ, по ходатайству бояръ, и въ томъ числѣ Ку
скаго, Ѳеодоритъ былъ освобожденъ, проживъ въ Кирилл
монастырѣ полтора года [1]).

Подозрѣніе въ неправославіи и еретичествѣ также пада
на одного изъ членовъ собора, судившаго Башкина и его ед
мышленниковъ. Это былъ Кассіянъ, епископъ муромскій и
занскій. Онъ одинъ подалъ голосъ за осужденныхъ, дока
валъ несправедливость и пристрастіе судей и особенно за
щалъ привезеннаго изъ Соловокъ старца Іоасафа Бѣлоба
Когда зашла рѣчь о необходимости суроваго преслѣдованія
тиковъ вообще, всѣ ссылались на книгу Іосифа Волоцкаго:
сіянъ одинъ нетолько не восхвалялъ ее, но порицалъ. Возн
споръ. Принесли книги Іосифа. Царь и митрополитъ одоб
ее, все духовенство вторило имъ, одинъ Кассіянъ возст
противъ всѣхъ и доказывалъ, что въ іосифовой книгѣ не
ныя свидѣтельства. Духовенство озлобилось противъ н
Говорили, что Богъ наказалъ его: у него отнялась рук
онъ долженъ былъ уйти въ монастырь, но не оставался т
потому что началъ сѣять развращеніе и говорилъ, чт
слѣдуетъ называть Христа Вседержителемъ, что это гр
Сверхъ того, о немъ сохранилась молва, что онъ оказалъ
уваженіе къ мощамъ Димитрія Прилуцкаго. Не каясь въ св
еретическихъ мнѣніяхъ, этотъ архіерей навлекъ на себя
жіе наказаніе: у него повернулась назадъ голова, и въ так
болѣзненномъ состояніи онъ умеръ [2]).

---

[1]) Курбск., стр. 125.
[2]) Рук. Лѣтоп. Арх. Ком. № 16.

II.

Появившаяся послѣ Башкина ересь Ѳеодосія Косаго обыкновенно считается преемственно непосредственнымъ продолженіемъ прежней, то есть такъ называемой ереси Башкина. Но она имѣла съ нею связь, во-первыхъ, только по тому умственному броженію, изъ котораго возникли разнородные толки, и въ томъ числѣ толки Башкина и Косаго, а во-вторыхъ, потому, что Ѳеодосій жилъ въ заволжскихъ пустыняхъ, гдѣ сосредоточивалось это умственное движеніе. Тѣсной догматической связи между ними не видно. Единственный полный источникъ объ этой ереси есть сочиненіе Зиновія, монаха Отенскаго монастыря (близь Новгорода), бывшаго ученика Максима Грека. Зиновій подвергся участи, одинаковой со своимъ учителемъ, и былъ сосланъ въ Отенскую пустынь. Сочиненіе это изображаетъ, что къ Зиновію приходятъ три послѣдователя ереси Косаго, крылошане Спасова (Хутынскаго) монастыря; двое были монахи: Герасимъ и Аѳанасій, третій міряninъ именемъ Ѳедоръ, ремесломъ иконописецъ. Они изложили ему ученіе Косаго, которое называютъ «новымъ». Достойно замѣчанія, что пришельцы начали свою бесѣду съ того, что жаловались на неудобовразумительность отческихъ книгъ (книжное писаніе закрыто) и высказали тѣмъ самымъ, что побужденіе къ произвольнымъ толкамъ была потребность такого вѣроученія, которое было бы ясно и открыто для всѣхъ. Это ученіе, по ихъ мнѣнію, было преподано Косымъ. Вмѣстѣ съ тѣмъ, они заранѣе объявили, что новое ученіе уже успѣло достаточно распространиться и многими принято (отъ многихъ пріемлемо и похваляемо). Видно, что мыслящія головы, вращаясь въ религіозной сферѣ—единственной сферѣ, куда могла тогда устремиться умственная дѣятельность — затрудняясь темнотою и

тую книгу, объяснялъ изъ ней мѣста и давалъ каждому читать и размышлять по произволу. «Что это за учители епископы и попы — говорили его послѣдователи и почитатели — учатъ, а книгъ въ рукахъ не держатъ; а Косого такъ сразу видно, что истинный учитель: въ рукахъ книгу держитъ, разогнетъ и прочтетъ и каждому самому дастъ прочитать (*Ложніі учители епископы и попы, понеже учатъ книгъ въ руку не держатъ; самъ же Косой посему истинна учителя себе сказуетъ, понеже вруку имъяй книгы и шыа разгибаа комуждо писаниа давъ самому прочиташи*). Не зная сущности православнаго ученія, многіе готовы были принимать за истину все, что только имъ представятъ понятнымъ способомъ, и крылошане очень наивно говорили, что еще такого ученія, какимъ казалось имъ ученіе Косаго, не было отъ созданія міра (*Глаголю никтоже отъ прежнихъ учителей тако истину позна, не бысть инаго ученія такова ученія преже, якоже новое ученіе иже нынѣ явшееся въ лѣтѣ отъ созданіа седмь тысячномъ и шестьдесятномъ*). Тѣ, которыхъ неуспокоенный умъ утомился отъ темноты, какую встрѣчалъ въ книгахъ, переходившихъ изъ поколѣній въ поколѣнія, естественно, увлекались новостію ученія. Именно новое для нихъ было привлекательно; но строгое православіе въ лицѣ Зиновія обличало ихъ, еще не зная того, что они предложатъ, но заранѣе осуждая все, что бы они ни сказали, уже единственно потому, что ученіе ихъ новое. Въ глазахъ строго православнаго не могло и не должно было существовать чего бы то ни было новаго въ дѣлѣ вѣры; и одно то, что оно новое уже осуждало себя тѣмъ самымъ (*понеже именеваете ученіе се, и нѣсть потребы на мнозѣ разсмотряти его отъ нареченіа его едина; сіе ученіе познаваемо*

Одно требуетъ довольства установленнымъ, другое порывается къ чему то иному. Одно опирается на покорность авторитету, другое возмущается во имя свободной мысли. Одно, признавая божественное происхожденіе за откровеніемъ, строго-логически и послѣдовательно почитаетъ его крайнимъ предѣломъ мудрости въ томъ видѣ, въ какомъ оно сохраняется со всѣмъ своимъ развитіемъ, совершившимся подъ признаннымъ непосредственнымъ участіемъ верховной силы; другое, напротивъ, отступаетъ отъ логической послѣдовательности, признавая за вѣроученіемъ божественное происхожденіе, однакоже допускаетъ свободное дѣйствіе человѣческаго ума, и тѣмъ самымъ подрываетъ ту божественность, которую взяло за исходный пунктъ своего размышленія.

Личность Косаго и обстоятельства его жизни, разсказываемыя его послѣдователями, даютъ возможность обоимъ направленіямъ высказаться во взглядѣ своемъ, нетолько на релегіозныя, но и на соціальныя отношенія. Выше мы замѣтили, что у насъ вольнодумство, нагулявшись въ религіозномъ кругу вопросовъ, переходило къ общественнымъ и политическимъ. Здѣсь это является въ рѣзкихъ чертахъ. «Кто такой Косой?» спрашиваетъ крылошанъ Зиновій. — «Онъ былъ рабъ» отвѣчаютъ крылошане *(рабъ единаго отъ слугъ царевыхъ)*. Этого уже было достаточно, чтобъ дать Зиновію возможность высказать понятіе о рабѣ, принесенное къ намъ изъ Греціи и установившееся подъ вліяніемъ мѣстныхъ условій. Онъ ссылался на слова Соломона, что земля понести не можетъ, аще рабъ воцарится. Онъ ссылается на градскіе законы греческихъ царей, которые ему были извѣстны въ приложеніяхъ къ кормчимъ, что рабамъ не слѣдуетъ довѣрять ни въ чемъ и допускать ихъ

можно допустить раба къ гораздо большему значенію въ о
ственной жизни—быть учителемъ? *(Како же рабъ учи*
будетъ его же писаніе отмещетъ и законъ отрицае

Въ противность этому православному взгляду Зинові
личность раба, крылошане заявили противоположный вз
свободной мысли. Въ оправданіе Косаго, въ защиту прав
ба, для нихъ достаточно было сказать, что онъ уже не ра
освободился посредствомъ ума своего и мужества: онъ обо
своего господина и убѣжалъ отъ него *(Зило свободу у*
Косой мужествомъ и разумомъ своимъ, поемъ бо ко
имѣніе отай и шедъ отъ господина своего). Понятіе с
бодѣ принимаетъ въ ихъ глазахъ широкое развитіе, нестѣ
мое тѣмъ, что́ признается долгомъ нравственности. Чело
будучи рабомъ, не только имѣетъ право освободиться отъ
ства, но и вознаградить себя за работу тому, кому былъ
бощенъ. По понятію Зиновія, взятіе коня и имѣнія был
преступленіе; послѣдователи Косаго находили, что онъ
только свое *(Конь его есть на немъ же ѣздяше Ко*
иже имѣніе у него одежа и прочая особная отъ гос
новыхъ ему и яже взя у господина его, мзда есть его
неже служилъ господину своему Косой, и яже прит
имѣніа у господина мзда есть работы его). Свящ
писаніе, снабжая доказательствами православіе, доставлял
и противной сторонѣ. Въ оправданіе Косаго, крылошане с
лись, напримѣръ, на Израильтянъ, бѣжавшихъ изъ Египта
неже Израильтяне бѣжавше Египта взяша египе
богатство разумомъ за мзду работы своеа). Оправ
для себя самовольное освобожденіе отъ рабства, рабъ
далѣе и ломаетъ законъ, который держалъ его въ нево
всѣхъ его дальнѣйшихъ стѣсненіяхъ свободы. Косой п
гнулъ къ средству, которое характеристически издавна

и идяше учаше въ градѣ коемъ или мѣстѣ, съблюдаи себе и учениковъ своихъ отъ зазора множицею, и нѣ кіихъ учениковъ своихъ въ черныя ризы облечаше и им на иныя имъ налагаше, мясо ядяше точію съ учен ками своими, и въ среду и пятокъ и въ великіе по ты, и себе и своа учениковъ отъ зазора многихъ хр ня, сего ради в посты отай нощію ядяше млеко и м со. Сице имать Косой разумъ здравъ и вѣсть ист ну: всѣхъ учитель изряденъ). Здѣсь Косой является уд лымъ молодцомъ. Какъ только они разрывали узы, привязы вавшія ихъ въ общественному порядку, первая форма, съ к торой проявлялось такое удальство—было бродяжничество. Косаго пріемы русскаго бродяги: побѣгъ отъ господина, снос господскихъ вещей, перемѣна имени, умѣніе притворяться проводить другихъ. Послѣднее качество считается признаком ума и смышленности по народному великорусскому понятi Удалой молодецъ впадаетъ въ разбой; Косой проповѣдует ересь; между тѣмъ и другимъ не безъ аналогіи: одинъ разр шаетъ спокойствіе общественнаго быта, другой — спокойс віе ума.

Убѣжавши отъ господина, Косой укрылся въ монастырѣ Бѣломъ озерѣ. Въ старой Руси случалось, что бѣглый раб какъ скоро успѣвалъ ловко извернуться отъ преслѣдованія, ле ко возвращалъ себѣ во мнѣніи другихъ гражданскія права: в прежнее легко забывалось. Самъ прежній господинъ узнавал мѣстопребываніе Косаго и угождалъ ему. Но вотъ, по обвин нію въ ереси, его взяли изъ Бѣла-озера съ товарищами и п садили въ монастырѣ въ Москвѣ. Это случилось послѣ заточ нія Артемія. Тогда посадили съ ними Игнатія, Вассіана, По фирія (*Поймоша самого Косого и Вассіяна и Игнатія Порфиріа, а прежъ ихъ Артемія и иныхъ многихъ*

ватслей, ушель въ Литву, тамъ онъ женился на вдовѣ-
и сталъ распространять свое ученіе съ успѣхомъ *(Я*
бывъ Косой, соблюдомъ въ единомъ отъ монастыр
сковскихъ, приласкавъ же ся хранящимъ, пріемъ
бленіе отъ нихъ и бѣжя въ Литву отъиде, идяше
новое ученіе, и бракомъ законнымъ оженися вд
жидовинею, поя и есть честенъ тамо и мудръ у
новомъ ученію, познавъ истину паче всѣхъ, имъ
разумъ здравъ.

Сущность ученія Косаго состояла въ томъ, что онъ
валъ Христа не рожденнымъ свыше, а сотвореннымъ, с
тельно, отвергалъ его божественное происхожденіе какъ
роднаго Сына Божія. «Какъ это—говорилъ онъ—дерз
Вѣрую написать объ Іисусѣ *рожденна* не *сотворе*
Петръ апостолъ сказалъ, что Іисуса сотворилъ Богъ;
сказалъ онъ: сотворилъ, а не сказалъ: родилъ. Нед
для Бога, говорилъ онъ, находиться въ женской утробѣ
и Павелъ говоритъ: Единъ Богъ—единъ ходатай Богу и
комъ человѣкъ Іисусъ Христосъ». Указывалъ онъ на
заповѣди: «не сотвори себѣ кумира» и проч. Онъ ссыл
бытейскія книги, на соломонову премудрость, на проро
называлъ идолами иконы, а божественную службу ид
службою, — церкви кумирищами, отвергалъ постъ, м
всѣ отеческія преданія и думалъ примѣнить къ церкв
св. Василія: «прельстивъ насъ злый обычай и развра
человѣческое преданіе содѣлалось виною всякому злу»
(Како дерзнуша написати и вину глаголати въ
во единаго Бога рождена и не сотворена Христа.
же глаголетъ, яко Христа Господа сътворилъ
Богъ сего Іисуса, а не глагола Петръ, яко роди
не сътворилъ есть сего Іисуса. Разгибаа же По

Богъ твой Господь единъ есть и писано есть: да не б-
дутъ тебѣ Бози иніи разве мене. Не сътвори себѣ к
мира и всего обличиа, еже на небеси горѣ и елика н
земли низу, и елика в водахъ и исподи подъ землею, да
не поклонишии имъ ни да служиши имъ. В премудрост
солюмони и в пророческихъ книгахъ и посланиемъ Ерем
нымъ разсказуетъ иконы идолы быти, по Давиду ц
Соломону и по прочихъ пророкъ, и церкви кумирницъ
церковнаа служба идолская служба и постъ непотр
бенъ молитва не подобна: вся та человѣческая предан
Яко же и великій Василій въ книгѣ своей глаголет
тѣмъ же прелъстилъ есть насъ злѣйшій обычай и ве
кимъ злымъ вина намъ бысть развращенно человѣчес
преданіе, и въ началѣ слова сего, егда и еще не позна
глаголетъ, яко же на мѣрилѣ, овогда убо сѣмо, овогда
овамо, преклоняхся къ иному, инако или къ себѣ мя в
кущу, ради многолѣтнаго человѣкомъ обычая или ино
оттыкающу (?) ради иже в божественныхъ писані
познаваемыя истины. Глаголетъ же Косой: яко сіа г
голетъ Василіе о правилахъ и о уставѣ, и разсужае
отъ книгъ Косой: Богу единому быти, а не многимъ
что Богу въсхотѣти въплотитися, какоже и въ чре
ему лежати женстѣ? И како сіа достойно будетъ Б
гу в мѣстѣ такомъ калнѣ лежати, и такимъ про
домъ проити?)

Косой жаловался, что у нихъ читаютъ только однихъ
цовъ и не знаютъ вовсе ветхаго завѣта. Самъ Зиновій, воз
жая его послѣдователямъ, могъ указать на извѣстность кни
ветхаго завѣта только по параміямъ, избраннымъ для богос
женія. Моисеевы книги Косой называлъ книгами столповым
говорилъ, что ихъ съ умысломъ не даютъ читать, что онѣ

Косаго тайное жидовство; но изъ смысла всего ученія, изл женнаго крылошанами Зиновію, ясно, что онъ придавалъ и такое почетное наименованіе не съ іудейской точки зрѣнія думая найти въ моисеевомъ ученіи о единобожіи оправда аріанскому взгляду на личность Іисуса Христа.

Крылошане говорятъ, что Косой придавалъ важность кн гамъ апостольскимъ и побуждалъ ихъ читать *(разгибая кн гы апостольскія даетъ прочитати писанов)*. Только п сланіе Павла къ евреямъ еретикъ считалъ неподлиннымъ; изв стно, что западные протестанты заподозрѣвали это сочине новаго завѣта *(Косой не повелѣваетъ прочитати послан Павла ко евреямъ, понеже мудро еще мнится не апост ла Павла послания, но иного нѣкоего Павла)*.

Вопреки православному ученію о томъ, что человѣкъ со данъ безсмертнымъ, что человѣкъ палъ и, вслѣдствіе этог возникла необходимость обновленія, которое могло совершит ся только божествомъ, еретикъ толковалъ, что человѣкъ со данъ смертнымъ какъ и прочія животныя *(Что есть сіе еж умретъ человѣкъ? Не умираютъ ли рыбы великія в мо и гады и киты, такожъ птицы небесныя, и звѣры и л и слоны великіа на земли; вся та създаніе Божіе якож и человѣкъ)*. Противъ догмата объ искупленіи и обновлен человѣка Іисусомъ Христомъ, еретическое ученіе указывало то, что состояніе человѣческаго естества не измѣнилось пос пришествія христова, и человѣкъ тоже, какъ и прежде, подве женъ недугамъ и смерти *(Что убо глаголеши поновити Бо обетшалый образъ свой и създаніе его падшее, вдвигнут емуи и справити. Не глаголеши же что обетшаніе обр зу? что же ли зданію паденіе? Како же ли поновленіе*

щимъ, ражающимся и умирающимъ, елицы вещест
здрави бываху человѣцы — здрави и до смерти пре
ютъ; елицы же человѣци впадаютъ въ недуги, тіи ис
ваютъ различно. Которое убо тому поновленіе или вз
женіе есть! Всѣмъ также пребывающимъ человѣ
яко же до пришествія Христова, такоже и по пр
ствіи его? Не принимая вовсе необходимости обновленія,
находила, что еслибы даже допустить такую необходимост
все таки Богу не зачѣмъ было воплощаться самому:
могъ совершить это и безъ воплощенія? Еретики находил
послѣдовательность между тѣмъ, что Богъ сотворилъ чел
не воплощаясь, а обновить его и исправить испорченно
женъ неиначе, какъ принявъ на себя плоть *(Глаголеши*
Богъ рукою своею създа Адама, обновити же пріиде
Божій воплотися и исправити създаніе свое. Почт
самъ приходитъ во плоти? можаше бо рукою своею
ки поновити образъ свой и не въплотяся). «Не вы ли
утверждаете, возражалъ онъ православнымъ, что Богъ
гущъ и все сотворилъ своимъ словомъ; зачѣмъ же онъ не
вилъ своимъ словомъ и образъ свой и подобіе? Онъ в
жетъ творить и безъ вочеловѣченія *(Словомъ вся сът*
чего ради образъ и подобіе словомъ не понови, и кром
человѣченія, вся моги яко Богъ)?

Косой возсталъ противъ поклоненія иконамъ и прив
слова Давида: «Идоли языкъ сребро и злато дѣло рукъ че
ческихъ, очи имутъ и не видятъ, уши имутъ и не слы
ноздри имутъ и не обоняютъ, уста имутъ и не глаголютъ,
имутъ и не осязаютъ, ноги имутъ и неходятъ». Это, по т
ванію Косаго, Давидъ пророчествовалъ объ иконахъ; и у
какъ у идоловъ, написаны очи, и уши, и ноздри, и уста,
ки, и ноги, и не могутъ ими дѣйствовать. Вы именуете себ

своихъ, и отъ браковъ обѣты творяще, не срамится глаголати к
бездушному, за исцѣленіе его немощнаго молится и за живот
молитъ мертваго, на помощь призываетъ, пути проситъ у не
иже ходити не можетъ». Косой примѣнялъ это къ иконамъ *(н
красками ли суть помазаны иконы, и позлащены также
и обитаніе иконамъ также сотворяютъ и на стѣн
укрѣпляютъ желѣзомъ же, и нѣсть не по идольскому ни
чесоже о иконахъ сотворено)*. Чудеса отъ иконъ ложны, как
Никонъ пишетъ въ своей книгѣ о ложныхъ знаменіяхъ *(яко от
сопротивнаго дѣйства чудеса бываютъ на прельщеніе)*
Пусть бы изображенія были почтенны; но все же они не Бог
а православные почитаютъ иконы равными Богу [1]). «Никола
равенъ Моисею, а православные Николу какъ Бога почитаютъ»
Онъ возставалъ противъ построенія церквей, поклоненія святым
и составленія имъ службъ *(Не подобаетъ почитати чел
вѣки умершіе, аще и праведницы будутъ, еже творят
именующися православніи, умысливше имъ всенощные
каноны и тропари, яко отселѣ нѣсть веление в пис
ніи—глаголетъ Косой. Именуютъ себѣ Русь правосла
ная, а они паче человѣкослужители и идолослужит
ли, понеже храмы поставиша, и въ нихъ иконы мер
выхъ ака идолы утвердиша на дскахъ, и мертвеци п
ложиша с ковчеги въ церквахъ ихъ, всѣмъ на видѣніе
съблазнъ, нарекше преподобными и праведными и свят
ми, уставивше сами поютъ имъ канонъ и прочитают
написавше житіе ихъ, и молятся мертвымъ, и просят*

---

[1]) По неразумію простоши изъ народа, а не православные.

впадоша). Слова Христа о послѣдователяхъ его, которые ч
то будутъ съ нимъ едино, какъ онъ со Отцомъ едино есть,
еретики, относили единственно къ апостоламъ и не распрос
няли на тѣхъ, которые были послѣ нихъ *(Тàя Христо
апостолѣхъ своихъ глагола, а не о тѣхъ, иже послѣ
столовъ быша вѣрніи въ Христа).* Косой укорялъ пр
славныхъ за поклоненіе мощамъ, находилъ, будто, въ сам
книгахъ православныхъ отцовъ есть мѣсто, воспрещающее
влять тѣла умершихъ внѣ земли, ссылался на Никифора,
тріарха константинопольскаго, на житіе Антонія-Великаго,
торый порицалъ обычай погребенія у египтянъ; указывал
то, что тѣло самого Господа было погребено подъ землею *(
истинна быти глаголеши отческаа писаниа и пр
ла, и Духа Святаго законоположеніе суще прави
почтоже православніи не хранятъ правилъ: чрезъ
вила усопшихъ мощи въ церквахъ имѣютъ и почи
ютъ ихъ, аки святыхъ? Патріархъ бо Царя Гр
Никифоръ правило о семъ уставилъ есть, глаголя с
яко отеслѣ аще и приизящно постничество или
ченикъ будетъ, яко мертвецъ да почитается, а не
святъ; и в житіи великаго Антонія повѣствуе
сице: египтяне бо умирающихъ спѣшныхъ тѣлеса
же святыхъ мученикъ любятъ сохраняти ихъ и о
вати понявицами и не скрывати подъ землею, н
одрѣхъ полагати и хранити у себе, мняще тѣми
читати отшедшихъ. Антоніе же многажды о се
епископы моляше заповѣдати людямъ, и обладаю
възражаше, и женамъ прещаше, глаголя: нѣсть за
но, ниже всячески подобно суще се: патриаршеска
гробница пребываютъ доселе, и самого же Господа т*

лею и благодарствіа дааху Богу добрѣ научени; Антоніе и Никифоръ възбраняютъ не погребати ⁱ *тати, аще и святыхъ учителей тѣлеса будутъ*). У ки Косаго, приводя эти слова своего наставника, спраши «Чѣмъ же разнствуетъ Косой отъ этихъ вашихъ право ныхъ учителей? Не то же ли самое и онъ говоритъ, чему учили?» Когда православные толковали, что они почитаю мертвыхъ, но живыхъ, пребывающихъ въ вѣчной жизни тики утверждали, что не слѣдуетъ поклоняться тоже ı вымъ, и указывали, на примѣръ Петра, который воспр вошедшему Корнилію кланяться себѣ, и на апокалипсисъ на Богослова, гдѣ ангелъ возбранилъ Іоанну поклоненіе *неже писано есть сіе: Петръ бо апостолъ внегда де къ Корнилію и Корниліе, падъ, поклонися Пе Петръ же взбрани Корнилію поклоненіе, якоже въ ді ихъ пишетъ; также апостолъ и въ апокалипсисѣ внегда поклонися Іоаннъ ангелу, ангелъ же взбрани ну поклоненіе. Се убо писаному сему не внемлютъ вославніи*).

Косой отвергалъ церковные уставы, пѣніе, тропари, ı ны и всѣ вообще наружные обряды и примѣнялъ къ ним ва Василія, приведенныя выше о злѣйшемъ обычаѣ и вращенномъ человѣческомъ преданіи: ни въ евангеліи, ı апостольскихъ сочиненіяхъ нѣтъ правилъ; ихъ сложили скопы—поэтому, они человѣческія преданія. Косой назы монастыри человѣческими преданіями и по своему толкуе Василія (*Монастыри—человѣческия преданія и въ законы и уставы по своихъ волъ обычаю предаша,* ⁽ *сныхъ же Василій глаголетъ: яко да сподобимся б дати Господа Бога нашего Іисуса Христа и учи*

глаголетъ Василіе отскочити).

Замѣчательно, что еретики постоянно старались находи
подтвержденіе своихъ идей въ писаніяхъ св. Василія, од
го изъ столповъ православной церкви, какъ будто бы же
поражать враждебное ученіе собственнымъ его оружіемъ. О
ссылаясь на слова того же Василія, укоряли церковь въ раз
гласіи и употребляли для этого выраженія того отца церк
которыя православные относили къ ересямъ. Но, вмѣстѣ
тѣмъ, въ самомъ Василіи Косой отъискалъ противорѣчіе с
самому. «Василій, толковалъ онъ: въ одномъ мѣстѣ говори
что всякое согрѣшеніе, хотя бы и малѣйшее, принимаетъ
отложно месть. Въ другомъ мѣстѣ онъ назначаетъ епите
за разныя согрѣшенія то великія, то малыя. Что нибудь о
изъ двухъ: или же онъ себѣ противенъ; либо равно долж
наказываться согрѣшенія какъ великія, такъ и малыя; л
отпускаются согрѣшенія по правиламъ; либо это слово и п
вило, которое вы ему приписываете, не имъ написано».

Еретики такимъ образомъ обличали православное духов
ство: «нѣтъ у васъ единомыслія; не соблюдается, какъ вел
Василій: союзъ мира; не хранится крѣпость духа, но обр
таются раздвоенія, ссоры, ревность; великая дерзость буд
называться членами христовыми, поставленными отъ Хри
въ начальство. Просто, надобно сказать, плотское мудрова
царствуетъ у вашихъ игуменовъ, епископовъ и у митропо
та; нѣтъ духа кротости, оттого они и насъ гонятъ, заппра
въ тюрьмы, не даютъ намъ узнать истины, а утверждаю
свои преданія. Повелѣваютъ не ѣсть мяса и не жениться, в
браняютъ исполнять евангельскую заповѣдь, которая я
говоритъ: «не входящая въ уста скверяитъ человѣка», и

мучатъ насъ, а въ евангеліи не велѣно мучить и еретиков
какъ указано въ притчѣ о сельныхъ плевелахъ; они же гонят
насъ за истину».

Ученіе Косаго было, такимъ образомъ, отрицаніе всего, ч
составляло сущность православія. Его послѣдователи выр
жаютъ его въ сокращеніи такими словами: «Учитъ Косой с
повелѣваа человѣкомъ на земли, отца себѣ не именовати, но
небеси Бога Отца себѣ именовати, и кресты и иконы сокр
шати, и святыхъ на помощь не призывати, и въ церкви не х
дити, и книгъ церковныхъ учителей и житія и мученій св
тыхъ не прочитати, и молитвы ихъ не требовати, и не кают
ся, и не причащатися, и теміаномъ не кадити, и на погребе
отъ епископъ и отъ поповъ не отпѣватися, и по смерти не п
минатися».

Преосвященный Евгеній, въ своемъ «Словарѣ писателей д
ховнаго чина» (т. 1,191), видитъ этихъ бѣглецовъ въ лица
трехъ проповѣдниковъ реформаціонныхъ идей, пришедши
изъ «Московіи» въ Витебскъ. Объ этомъ говоритъ польскій пис
тель, протестантъ XVII вѣка, Адріанъ Венгерскій, писавш
подъ вымышленнымъ именемъ Регенвольскаго (Regenvolsciu
Въ его книгѣ «Systema Historica Chronologicum» на стр. 262
263, разказывается, что въ 1552 году изъ Московіи пр
бѣжали въ Витебскъ три монаха греческой вѣры: Өеод
сій, Артемій и Өома. Несмотря на то, что они не знали д
гаго языка, кромѣ отеческаго, съ успѣхомъ распространя
они протестантское ученіе и возбуждали народъ къ истреб
нію иконъ, называемыхъ ими идолами, сначала въ частны
домахъ, а потомъ и въ церквахъ и научали признавать одн
Бога, чрезъ посредство Христа, при помощи св. Духа; но

сій, уже восьмидесятилѣтній старикъ, скоро умеръ. Ѳома, краснорѣчивѣйшій и ученѣйшій болѣе другихъ, сдѣлался пасторомъ въ Полоцкѣ и потомъ былъ утопленъ въ Двинѣ Иваномъ Грознымъ. Ихъ ученіе не осталось безплоднымъ:

«In districtu Albae Russiae A. 1552 é Media Moscovia tres Monachi Graecanii ritus habitusque vulgo szernci; quasi nigritae appellatis videlicet: Theodosius, Artemius et Thomas, Vitepsciam Albae Russiae amplissimam et celeberrimam civitatem appulerunt. Hi nulla aliâ linguâ praeter maternam nulliusque literis aliis praeter patrias instituti, idolatricos cultus damnare, idola primum quidem è privatis laribus mox è publicis delubris confracta eicere, populum ad invocationem solius Dei per Christum, auxilio S. Sancti, voce et scriptis revocavere. Verum, cum in primo, propagandae purioris religionis fervore, odium et furorum superstitiose, et imagunculis perquam addictae plebis ferre haud possent exstimulantibus sacrificulis Graecanicis, qui ferrum et ignem, omnibus eorum sectatoribus minitabantur, extulêre inde pedem in interiorem Lituaniam delati, ubi jam paulò liberius vox Evangelii personabat. Ac Theodosius quidem senio confectus, atque octuagenario major, non multo post ad superos migravit. Artemius autem ad Georgium Ducem Slucensem et Copylensem se contulit. Porro Thomas caeteris eloquentior et cognitione sacrarum instructior, ad ministerium Evangelii promotus atque Polociam, paucis post annis, ubi jam doctrina purior pulullare caeperat ad instituendos, et in vera cognitione ac pietate confirmandos fideles, missus est. In qua vocatione fideliter per aliquot annos purgens, et constanter perseverans, morte suâ et sanguine, fundamenta jactae doctrinae conspersit et confirmavit. Cum enim Johannes Basilides Magnus Moscoviae Dux et Tyrannus A. 1563 idib. februarii Polociam expugnasset et in cives gravius desaeviret, etiam in probum illum Christi praeconem exemplum crudelitatis statuere decrevit eoque

vit. Sed neque ex cordibus Vitepsciensium verbum à Mo
illis, non sine divino numine sparsum, rediit vacuum. Nam
to verbo Dei, pertaesi idolatricorum cultuum cum ex Lituania
ex Polonia V. D. ministros et purioris religionis praecone
multa interposita mora, accersiverunt, atque domum pul
audiendis sacris concionibus, invocando Divino Nomini, a
strandisque sacramentis, in inferiori castro, prope templo
tatis Christi, unanimiter erexerunt. Ab eo tempore et Poloci
regia Christo ejusque verae Ecclesiae hactenus praebuit hospit

(Systema historico-chronologicum Adriani Regenvolsii W
ski, pag. 262—263).

Объ этихъ чернецахъ-учителяхъ реформаціоннаго нап
нія говорится въ книгѣ «Antelenchus», именно: когда
однажды брошены были сѣмена лжеученія, чортъ принес
сковскихъ чернецовъ, которые подлили того же яда».

Едва ли съ достовѣрностію можно сказать, что эти у
наемые у Адріана Венгерскаго московскіе вольнодумцы бы
самые, о которыхъ идетъ у насъ рѣчь. Вотъ почему
такъ полагать:

1) У этого писателя приходъ москвитянъ въ Витебскъ
сится въ 1552 г., слѣдовательно, прежде суда надъ Θеод
Косымъ и Артеміемъ.

2) Θеодосій представляется старикомъ 80-ти лѣтъ, а
новія говорится, что онъ женился въ Литвѣ: фактъ, е
совсѣмъ невозможный, то уже слишкомъ исключительны

3) Объ Артеміи, игуменѣ троицкомъ, Курбскій говори
уваженіемъ, а этого не было бы, еслибы Артемій был
ствительно неправославенъ.

4) Косой отвергалъ божество Іисуса Христа, а прип
изъ Москвы монахи у Адріана не представляются таког

Курбскій представляетъ ихъ дѣйствительно нетолько протестантами, но и еретиками, и поясняетъ, что они отступили отъ православія ради своихъ женъ.

1861.

ИВАНЪ СУСАНИНЪ

ИСТОРИЧЕСКОЕ ИЗСЛѢДОВАНІЕ.

«Въ житіи семъ не мало, писано неправды, и того ради от части нѣчто было и писано, ни въ чесомъ же ему подобаетъ».

(Изъ соборнаго приговора 1678 одномъ апокрифическомъ жит

Въ важныхъ историческихъ событіяхъ иногда надобн чать двѣ стороны: объективную и субъективную. Пе ставляетъ дѣйствительность, тотъ видъ, въ какомъ происходило въ свое время; вторая—тотъ видъ, въ ка бытіе напечатлѣлось въ памяти потомства. И то и имѣетъ значеніе исторической истины: нерѣдко послѣ жнѣе перваго. Также и историческія лица у потомков маютъ образъ совсѣмъ иной жизни, какой имѣли у с никовъ. Ихъ подвигамъ дается гораздо больше значе качества идеализируются: у нихъ предполагаютъ поб какихъ они, быть можетъ, не имѣли вовсе, или им раздо въ меньшей степени. Послѣдующія поколѣнія из ихъ типами извѣстныхъ понятій и стремленій. Это со ся нетолько съ тѣми отдаленными отъ насъ героями (

чудесное во всей своей полнотѣ, то все великое, выступающ
изъ житейскаго уровня, относится болѣе или менѣе къ облас
произвола непостижимыхъ силъ; тогда субъективное воззрѣн
такого общества на историческія личности принимаетъ до и
вѣстной степени миѳическій характеръ. Но въ такомъ общест
вѣ, гдѣ критика мысли допускаетъ различію между возможным
и невозможнымъ входить въ область давнопрошедшаго, —
историческая личность принимаетъ формы, сообразныя съ ж
ланіями новаго времени, формы, сосредоточивающія въ себ
различныя черты, только родственныя съ дѣйствительно-нахо
димыми въ личностяхъ признаками, но не тѣ самыя, какія в
этихъ личностяхъ были на самомъ дѣлѣ. Дѣйствительност
передаваемая въ скудныхъ извѣстіяхъ, украшается выдума
ными подробностями; къ событіямъ, на самомъ дѣлѣ происхо
дившимъ, прилагаются вымышленныя, но тѣмъ не менѣе во
можныя въ ходѣ жизни, и тогда историческая личность, сам
по себѣ темная, свѣтлѣетъ и дѣлается какъ будто бы типом
стремленій извѣстной эпохи, а въ самомъ дѣлѣ выраженіем
того, что давней эпохѣ хочетъ дать новое время. Къ таким
личностямъ принадлежитъ въ русской исторіи, между прочимъ
Иванъ Сусанинъ, мученикъ царизма, спаситель избранно
династіи Романовыхъ, въ лицѣ ихъ перваго вѣнценоснаго пр
родителя, — идеалъ гражданскаго подвижничества, до котора
только могъ возвыситься крестьянинъ въ самодержавномъ г
сударствѣ; — личность, принявшая вѣнецъ безсмертія и въ ду
поэта, и въ превосходномъ музыкальномъ произведеніи; — ли
ность, общеизвѣстная русской гражданской памяти и дорога
русскому сердцу, до тѣхъ поръ, доколѣ оно не перестанет
биться завѣщанными отъ праотцевъ любовью и вѣрностью к
царямъ своимъ; — личность, за которою признано право крас

жизнь, столь нужную тогда для Россіи. Обстоятельств
вленія Россіи отъ иноплеменниковъ и избраніе Михаила
ровича имѣютъ глубокое значеніе. Кто освободилъ Россі
скій народъ, въ лицѣ нижегородскаго мясника. Кто избр
московскій престолъ царя? Также русскій народъ, въ ли
борныхъ земскаго собора. Кто, наконецъ, спасъ жизнь
наго всею Землею царя? Опять тотъ же русскій народъ,
мужика» (Мѣсяцесловъ на 1862 годъ, стран. 32).

Представлять себѣ личность Ивана Сусанина выше
массы, воображать его героемъ, спасителемъ царя и оте
благоговѣть предъ его высокимъ подвигомъ самоотверже
привыкли со школьной скамьи, ибо намъ объ этомъ со
учебники.

Въ учебникѣ Константинова (1820 года), бывшемъ
въ употребленіи въ учебныхъ заведеніяхъ, говорится: «
образомъ Михаилъ Ѳедоровичъ, спасенный въ уединеніи
отъ преслѣдованія буйствующихъ Поляковъ крестьянином
номъ Сусанинымъ, вѣнчался на царство» (стран. 139).
рѣчивый Кайдановъ, на 177 страницѣ своего учебника
исторіи (изданіе 1834 года), выразился такъ: «Спасенн
преслѣдованія Поляковъ усердіемъ и вѣрностію крест
Ивана Сусанина, какъ орудіемъ провидѣнія, и сопровож
любовію и благословеніемъ своихъ подданныхъ, юны
прибылъ изъ Костромы въ Москву».

Устряловъ, на 298 стран. 1 тома своей исторіи, го
«Жолкѣвскій, опасаясь правъ Михаила, отдалъ его
скому; онъ находился въ Москвѣ до прибытія Пожа
испытавъ всѣ бѣдствія осажденной столицы. Когда об

нинъ Иванъ Сусанинъ взялся проводить ихъ, и, вмѣсто то
чтобы привести ихъ въ то мѣсто, гдѣ жилъ новоизбранн
царь, завелъ ихъ, зимою, въ лѣсную трущобу, и тамъ бы
замученъ поляками; между тѣмъ царю дали знать объ опас
сти и царь былъ спасенъ. Такъ объясняли намъ это собы
въ началѣ тридцатыхъ годовъ; такъ объясняютъ еще и тепе
нѣкоторые учителя.

Когда мы захотимъ обратиться къ современнымъ, перво
чальнымъ извѣстіямъ о такомъ безмѣрно-важномъ событіи,
прежде всего поразитъ насъ то, что ни въ русскихъ, ни
иностранныхъ тогдашнихъ сочиненіяхъ, несмотря на множест
подробностей, хорошо очерчивающихъ эту эпоху, нѣтъ
слова объ этомъ происшествіи. Единственный источникъ,
куда взятъ этотъ, теперь общеизвѣстный и многознаменате
ный для насъ фактъ —грамота, данная *по совѣту и прош
нію* матери царя Михаила, 1619 года, ноября 30, крестьян
ну Костромскаго уѣзда, села Домнина, Богдашкѣ Собинину,
говорится:

«Какъ мы, великій государь, царь и великій князь Михаи
Ѳеодоровичъ всея Руси, въ прошломъ 121 году были на К
стромѣ и въ тѣ поры приходили въ костромской уѣздъ пол
скіе и литовскіе люди, а тестя его, Богдашкова, Ивана Суса
на, литовскіе люди изымали и его пытали великими немѣрны
муками, а пытали у него, гдѣ въ тѣ поры мы, великій гос
дарь, царь и великій князь Михаилъ Ѳеодоровичъ всея Рус
были, и онъ, Иванъ, вѣдая про насъ, великаго государя,
мы въ тѣ поры были, терпя отъ тѣхъ польскихъ и литовски
людей немѣрныя пытки, про насъ, великаго государя, тѣ
польскимъ и литовскимъ людямъ, гдѣ мы въ тѣ поры бы

никакихъ податей и кормовъ, и подводъ, и наметныхъ всяк
столовыхъ и хлѣбныхъ запасовъ, и въ городовыя подѣл
въ мостовщину и въ иныя ни въ какія подати имать съ н
не велѣли; велѣли имъ тое полдеревни во всемъ обѣлить и
тямъ ихъ и внучатамъ и во всей роднѣ неподвижно. А бу
то наше село Домнино, въ которой монастырь и по отдачѣ
детъ и тое полдеревни Деревнищъ полторы чети выти земл
ни въ которой монастырь съ тѣмъ селомъ отдавать не
лѣли».

Въ 1633 году дана была другая грамота вдовѣ Богдана
бинина, дочери Ивана Сусанина, Антонидѣ, съ дѣтьми ея
Данилкомъ, да съ Костькою. Несмотря на то, что прежняя
мота 1619 говорила ясно о ненарушимости права Собини
его потомковъ въ случаѣ, еслибы село Домнино было отдан
монастырь, когда дѣйствительно произошло послѣдняго род
бытіе и село Домнино пожертвовано было матерью государ
Новоспасскій монастырь, новоспасскій архимандритъ не счит
слишкомъ важною привилегію Собининыхъ и принадлежа
имъ *полдеревни Деревнищъ очернилъ и всякіе доходы*
монастырь емлетъ. Тогда царь далъ Собининымъ вм
наслѣдственныхъ Деревнищъ, села Краснаго, приселка Под
скаго пустошь Коробово, а въ ней пашни паханыя, худыя
ли три четьи, да перелогомъ и лѣсомъ поросло тринад
четьи, и всего пашни паханыя и перелогомъ и лѣсомъ пор
осьмнадцать четьи въ полѣ и въ дву потомуже, сѣна по
полью и межъ поль семдесять копенъ. Въ этой грамотѣ ист
Ивана Сусанина повторяется почти до слова такъ же, ка
въ прежней грамотѣ («Собр. Государ. Грам.» III, 334).

тяхъ ея и внучатамъ ея въ ту деревню Коробово воеводам
сыщикамъ и никому ни для какихъ дѣлъ, какъ самимъ въѣ
жать, такъ и посланныхъ посылать не велѣно». Собственно
исторіи Ивана Сусанина и здѣсь нѣтъ никакихъ добавленій пр
тивъ первоначальнаго извѣстія.

Въ 1691 году, отъ имени царей Іоанна и Петра, выда
была еще подтвердительная грамота, въ которой исторія Сус
нина разсказывается въ томъ же видѣ, какъ и въ первой.
подтвердительной грамотѣ Екатерины II, декабря 8-го, 1767
повторяется то же.

Наконецъ и въ послѣдней изъ жалованныхъ грамотъ Соб
нинымъ 1837 г., отъ императора Николая Павловича, нѣ
ничего новаго противъ прежняго.

Вотъ все, что проходило путемъ оффиціальнымъ объ это
событіи въ теченіи болѣе двухъ вѣковъ. Источникъ его еди
ственный—первая грамота 1619 года.

До XIX вѣка, сколько извѣстно, никто не думалъ видѣть
Сусанинѣ спасителя царской особы, и подвигъ его считать с
бытіемъ исторической важности, выходящимъ изъ обычна
уровня.

Въ 1804 году, въ «Географическомъ словарѣ» Щекатов
въ 3-мъ томѣ, подъ статьею «Пустошь Коробова», на стран
цѣ 748, разсказывается слѣдующее:

Когда избраніе россійскаго государя упало на боярина М
хаила Ѳеодоровича Романова, тогда гонимые изъ всѣхъ россі
скихъ странъ Поляки, увѣдавъ, что избранный государь нах
дился не въ городѣ Костромѣ, а въ отчинѣ своей, бывше
въ Костромскомъ уѣздѣ, почли сей случай къ погубленію е
удобнѣйшимъ. И такъ, собравшіеся въ немаломъ числѣ бѣгут
прямо къ селенію, не сомнѣваясь найти въ немъ молодаго бо
рина. По прибытіи въ оное, встрѣчается съ ними дворцова

наго мѣста не объявить. Злодѣи его мучать и отягчаю сносными ранами; однако все сіе не сильно было принуд открытію столь важной тайны вѣрнаго крестьянина, к еще указываетъ имъ разныя другія мѣста, дабы долѣ отъ поисковъ ихъ удержать. Наконецъ, по претерпѣніи м мученій отъ сихъ злодѣевъ, страдалецъ нашъ лишается коею, однакожь, спасаетъ жизнь своего государя. По в ніи на престолъ, царь Михаилъ Өедоровичъ, въ награжд оказанную симъ крестьяниномъ вѣрность, даровалъ пот его въ вѣчный родъ вольность пользованія, пожаловалъ и уволилъ отъ всѣхъ податей, присовокупивъ къ тому, они по дѣламъ ихъ, кромѣ большаго дворца (который того перенесенъ былъ въ дворцовую канцелярію), нигдѣ мы не были. Высокіе преемники его престола всегда под доли сіи данныя имъ преимущества особливыми грамотам и блаженныя памяти императрица Екатерина II утверди волила грамотою, за собственноручнымъ своимъ подписа чѣмъ неоспоримо доказывается вѣрность сего анекдота».

По послѣднему выраженію, что грамотами доказывает ность сего анекдота, незнакомый съ грамотами могъ въ дѣлѣ подумать, что все, описанное въ разсказѣ Щекатов ложено въ этихъ грамотахъ, тогда какъ здѣсь заклю обстоятельства, не только ненаходящіяся въ первой гр единственномъ источникѣ объ этомъ событіи, но еще п ны ей. Такимъ образомъ, въ грамотѣ царской говорится царь былъ тогда на Костромѣ, а у Щекатова онъ не стромѣ, а въ Домнинѣ. Поводъ къ такому искаженію дѣ тельности очевиденъ: Кострома былъ городъ укрѣпленны хаилъ Өедоровичъ былъ въ немъ безопасенъ; если при

хаилъ Өедоровичъ былъ особнякомъ *въ Костромѣ* (собственн
онъ находился въ Ипатіевскомъ монастырѣ), то Сусанину
изъ-за чего было подвергать себя мученіямъ и не объявлять п
лякамъ, гдѣ царь. Для отстраненія такой несообразности, кт
то (самъ ли Щекатовъ или тотъ, отъ кого онъ заимствовалъ)
выдумалъ, будто царь Михаилъ Өедоровичъ находился тогда
селѣ Домнинѣ. Въ описаніи Щекатова, Поляки идутъ въ се
Домнино, уже зная, что Михаилъ тамъ, и пытаютъ крестьян
на Сусанина въ самомъ селѣ, чтобъ отыскать, гдѣ спрятал
царь. Сусанинъ, чтобъ продлить время, указываетъ имъ разны
мѣста, чтобъ ихъ удержать отъ поисковъ. Независимо отъ т
го, что въ грамотѣ нѣтъ вовсе того, чтобъ Сусанинъ Полякам
пытавшимъ его, указывалъ какія нибудь мѣста, разсказъ Щ
катова несообразенъ съ возможностью теченія самого дѣл
Если Поляки пришли въ село Домнино, гдѣ находился въ
время царь, то ужь, конечно, нашли въ этомъ селѣ не одно
Сусанина, который былъ притомъ житель не самого села,
высела изъ этого села. Въ такомъ случаѣ они пытали бы
мучили не одно лицо, а многихъ; тогда и обѣльная грамо
дана была бы не одному семейству, а многимъ, быть можетъ,
цѣлому селу, ибо все село, безъ изъятія, достойно было б
возмездія за то, что въ немъ не нашелся ни одинъ измѣнни
или трусъ. Наконецъ, самое намѣреніе Поляковъ и Литовце
погубить Михаила Өедоровича есть уже произвольная догадк
ибо въ грамотѣ не говорится, *зачѣмъ* Поляки спрашивали
немъ Сусанина. Ясно, что, не довольствуясь короткимъ и в
самомъ дѣлѣ неудовлетворительнымъ извѣстіемъ о событі
изложенномъ въ грамотѣ, хотѣли дополнить эту скудость пл
дами воображенія, да не съумѣли. Но у Щекатова еще пер
вый шагъ: гораздо далѣе его пошелъ въ вымыслахъ истори
Глинка.

находился не съ матерью въ Ипатьевской обители, но
стромскомъ своемъ помѣстьѣ. Многочисленное скопище
туда устремилось. Уже убійцы недалеко были отъ наре
царя, но Богъ оградилъ его непобѣдимой стражей—лю
сердцами россіянъ. Враги, не зная куда идти, ост
встрѣтившагося имъ крестьянина. Благодарность со
имя его: онъ назывался Иваномъ Сусанинымъ, и бы
женцемъ села Домнина. Различными околичностями раз
вали они о мѣстѣ пребыванія Михаила. Остроумный Су
проникнувъ лесть и коварство враговъ, сказалъ: «сту
мной, я проведу васъ въ царское помѣстье». Скопище з
спѣшитъ за нимъ. Великодушный Сусанинъ ведетъ
всѣмъ въ противоположную сторону, по лѣсамъ и по
глубокимъ. Утомленные враги подкрѣпляются виномъ
нинъ одушевляется вѣрою и вѣрностію. Къ полуночи
лись они въ непроходимомъ лѣсу. Злодѣи возропотали
нина. «Ты обманулъ насъ», воскликнули они. — Не я
чалъ Сусанинъ, вы сами себя обманули. Ложно мысли
что я выдамъ вамъ нареченнаго государя. Михаилъ
вичъ спасенъ. Вы далеко отъ его помѣстья. Вотъ голо
Дѣлайте со мной, что хотите. Поручаю себя Богу. — С
умеръ въ лютыхъ мукахъ и истязаніяхъ. Вскорѣ и убі
погибли».

Въ началѣ Глинка сходится съ Щекатовымъ, ибо пр
Михаила въ Домнино, но далѣе поясняетъ, что Михаил
дился тамъ не съ матерью; это поясненіе—новое прои
искаженіе исторіи, дополняющее прежнія искаженія,
современной грамоты извѣстно, что Михаилъ наход
Костромѣ, а не въ Домнинѣ и вмѣстѣ съ Мароой И

думалъ Глинка! Сусанинъ берется вести Поляковъ въ Домнино где находился царь, а заводитъ ихъ въ другую сторону. Ловко выдумано, но какъ мало этотъ вымыселъ соглашается съ смысломъ самой грамоты! И какъ неудачны эти попытки составить амплификацію короткаго извѣстія, сохранившагося въ грамотѣ. Вотъ уже изъ одного Сусанина—Сусанина грамоты, неяснаго возбуждающаго вопросы—сдѣлалось два различные Сусанина; Сусанинъ Щекатова и Сусанинъ Глинки. Оба Сусанина дѣйствуютъ въ разныхъ мѣстахъ и разными способами: щекатовскій отличается своимъ подвигомъ въ самомъ селѣ Домнинѣ. Сусанинъ Глинки обязывается вести Поляковъ въ Домнино и ведетъ ихъ въ другое мѣсто; первое, какъ мы сказали, и нелѣпо и противно грамотѣ; второе, при большей художественности построенія все таки не сходится съ грамотою: царь Михаилъ самъ говоритъ въ своей грамотѣ, что онъ былъ въ *Костромѣ* и притомъ съ своею матерью, а не въ Домнинѣ. Но въ Кострому Сусанинъ не могъ вести Поляковъ: это совершенно было бы неудобно. Что нибудь одно: если Поляки дѣйствительно приходили то или ихъ было много, или мало; но ихъ никакъ не могло быть много, ибо объ этомъ, какъ мы сказали, вѣрно, что нибудь сохранилось бы; а если мало—то что они могли сдѣлать въ Костромѣ? Тогда Сусанину не нужно было заводить ихъ въ другое мѣсто: ему можно было исполнить желаніе Поляковъ и вести ихъ прямо въ Кострому, а между тѣмъ только стоило дать знать въ городъ—и враги попались бы сами въ сѣти. Да притомъ въ Кострому лежала торная дорога: тутъ не нужно было особыхъ вожей. Есть ли въ грамотѣ что нибудь похожее на то что Сусанинъ былъ вожемъ прибывшихъ Поляковъ? Нѣтъ ни слѣда. Тамъ говорится только, что польскіе и литовскіе люд

ло прежде узнать, гдѣ тотъ, кого имъ нужно, а пот
искать туда пути. Такъ, въ грамотѣ и стоитъ: Сусан
гибъ за то, что не сказалъ Полякамъ, гдѣ царь, слѣдов
не могъ вести ихъ: иначе онъ бы прежде сказалъ имъ
или сказалъ бы ложно, и повелъ ихъ туда, куда указан
но гдѣ царя не было, или же сказалъ бы истину да пов
не туда, куда взялся вести: и въ томъ и другомъ сл
такъ бы выразилась грамота. Чтобы допустить возможн
кого анекдота, какъ у Глинки, надобно уничтожить сил
ты, единственнаго источника объ этомъ событіи.

Между тѣмъ, съ легкой руки Глинки, анекдотъ о то
Сусанинъ завелъ Поляковъ, искавшихъ головы Михаил
ровича, не туда, куда имъ было нужно идти за этимъ в
дѣломъ, и за это положилъ животъ—анекдотъ этотъ с
болѣе или менѣе общепризнаннымъ фактомъ.

Бантышъ-Каменскій, въ своемъ «Словарѣ достопам
людей въ Россіи», для біографіи Сусанина ничего не
сказать, какъ буквально перепечатать разсказанное Гли

Между тѣмъ, миѳъ о сусанинскомъ подвигѣ развивалс
и принималъ новые, болѣе рельефные образы: въ 18
издано сочиненіе: *Взглядъ на исторію Костромы*,
Козловскаго; на страницѣ 94—96 этой книги вотъ ка
сказывается исторія Сусанина.

«Поляки и Литовцы, разорявшіе Россію, узнавъ об
ніи Михаила на царство, вознамѣрились схватить его
вить въ Польшу, или умертвить. Для чего одинъ изъ
никовъ бродящихъ и грабившихъ отрядовъ ихъ пуст
Костромѣ, въ вотчину Романовыхъ. Время тогда бы
стное, начинало вечерѣть, какъ Поляки, сбиваясь съ
встрѣтили, близъ деревни Деревнищъ, крестьянина Ива

ему, чтобъ онъ какъ можно скорѣе, спѣшилъ въ Домнино, д
увѣдомленія Михаила о предстоящей ему опасности;—самъ, п
молясь Богу и препоручая себя его святой десницѣ, ведетъ зл
дѣевъ въ противную сторону, притворяясь, что ищетъ дорог
въ темнотѣ будто потерялъ, блуждая съ ними по болотамъ
глубокимъ оврагамъ; наконецъ, разсчитывая, что Михаилъ у
могъ окольными дорогами удалиться въ Кострому, прекр
щаетъ нетерпѣливость Поляковъ объясненіемъ, что онъ ихъ
намѣреніемъ завелъ въ противную сторону, дабы этимъ спас
жертву ихъ. Варвары уговариваютъ его, обольщаютъ наград
ми, угрожаютъ, наконецъ, мучительною смертію. Уже саб
блестятъ надъ головою Сусанина, но ничто не въ силахъ отвр
тить его отъ принятаго намѣренія, ничто не можетъ устраши
великой души его. Поляки, приведенные въ бѣшенство тверд
стію старца, повергаютъ его жестокими ударами на землю,
Сусанинъ, благословляя Промыселъ, избравшій его быть спас
телемъ отрока, къ счастію Россіянъ и украшенію трона, исп
стилъ духъ. Вѣрный Сусанинъ въ селѣ Шуновѣ принялъ муч
ническій вѣнецъ; Михаилъ же, извѣщенный зятемъ Сусани
объ угрожающей опасности, уѣхалъ окрестными дорогами
Кострому, въ Ипатьевскій монастырь, куда прибыла и его род
тельница. Злодѣи, не смѣя слѣдовать къ Костромѣ, въ ко
нестолько монастырскія стѣны, сколько усердіе и вѣрность ж
телей ограждали Михаила, удалились къ Бѣлоозеру».

Далѣе, на страницахъ 99—100, Козловскій, согласно
Глинкою, говоритъ, что царь повелѣлъ его тѣло перевезти
Ипатьевскій монастырь и предать землѣ съ честью, а оста
шимся родственникамъ даровалъ многія преимущества.

Кромѣ всѣхъ риторическихъ украшеній и ночнаго времен
когда дѣйствіе происходитъ (все это необходимо для эффекта

торое могло сослужить эту службу. А кому же прил
сослужить, какъ не зятю героя, особенно когда это
на самомъ дѣлѣ существовалъ? Придумано не дурн
только, что это обстоятельство еще болѣе отдалило в
наго Сусанина отъ настоящаго. Зять настоящаго вы
грамоту себѣ за услуги тестя: ужь, конечно, если
самъ участвовалъ въ этихъ услугахъ, то въ грамотѣ
нулось бы о немъ.

Но это еще не все. Тотъ же князь Козловскій,
примѣчаніи къ своему тексту, сообщаетъ слѣдующее
извѣстіе:

«Въ одной древней рукописи, находящейся у
«Отеч. Зап.» [1]), которая получена имъ въ Костро
коллежскаго ассесора Назарова, сказано, что Сусанин
Михаила въ свою деревню Деревнищи и тамъ скрылъ
овина, за три дня предъ тѣмъ горѣвшаго, закидавъ
лыми бревнами».

Любопытно было бы видѣть эту *древнюю* рукопи
Нѣтъ сомнѣнія, что все, выдуманное черезъ двѣсти
Сусанинѣ, не имѣетъ никакого историческаго основанія
ственнымъ источникомъ о немъ остается первая грамо
отсѣчь, такимъ образомъ, книжные вымыслы, предста
вопросы: точно ли Сусанинъ, по современному извѣс
жетъ носить историческое значеніе спасителя царя?
тельно ли важно разсказанное въ грамотѣ событіе?
вѣрно ли оно даже по самому первобытному разсказу?

Уже выше мы замѣтили, что объ этомъ происшеств

[1]) П. П. Свиньина, умершаго въ 1839 году и издававшаг
Записки» съ 1820 по 1830 годъ.

на свой страницы. А, между тѣмъ, какъ бы, кажется, не ска-
зать объ этомъ? Въ то время, когда происходило избраніе и
потомъ, приглашеніе Михаила на престолъ, Никаноръ Шул-
гинъ противодѣйствовалъ этому избранію и постарался возму-
тить Арзамасъ и Казань; попытка была напрасна: Никанор
схваченъ въ Свіяжскѣ и отправленъ въ Москву (Никонов. 204)
Событіе это нашло же себѣ мѣсто въ никоновской лѣтописи
но не уже ли оно важнѣе посягательства на жизнь новоизбран-
наго государя и спасенія его доблестнымъ крестьяниномъ?
имѣлъ подъ рукою много лѣтописныхъ списковъ, писанных
въ половинѣ XVII столѣтія, и ни въ одномъ нѣтъ и помина
Сусанинѣ. Стало быть, даже чрезъ тридцать, пятьдесятъ ил
шестьдесятъ лѣтъ, занимавшіеся исторіею своего отечества ил
вовсе не знали о сусанинскомъ подвигѣ, или не считали его до-
стойнымъ того, чтобъ о немъ упоминать. Очевидно, въ XVI
вѣкѣ, ничего не представлялось въ немъ такого, что представ-
ляется глазамъ XIX вѣка, глазамъ нашего времени, когда, мож-
но сказать, нѣтъ маленькой исторіи, гдѣ бы хоть вскользь об
этомъ не было замѣчено, какъ о событіи важномъ и многозна-
менательномъ. Въ современныхъ актахъ, за исключеніемъ гра-
моты Собинину, о немъ тоже ничего нѣтъ; это еще было б
не важно само по себѣ: «что же?» могутъ сказать: «не прихо-
дилось кстати случаевъ упомянуть объ томъ, оттого и не упо-
мянули». Но въ томъ то и дѣло, что существуютъ такіе акты
гдѣ непремѣнно слѣдовало бы упомянуть объ этомъ, еслибъ тѣ
которые тогда говорили и дѣйствовали, знали что нибудь в
этомъ родѣ.

Когда могло быть это происшествіе? Конечно, между избра-
ніемъ Михаила, совершившемся въ февралѣ, около двадцатых

престолъ, ибо это посольство было многочисленно; там
кромѣ бояръ, окольничихъ, стольниковъ, стряпчихъ, і
торговыхъ людей, дворяне, дѣти боярскіе, стрѣльцы, а
казаковъ, люди вооруженные: польскимъ и литовскимъ
не пришла бы отвага напасть тогда на Кострому. Пок
еслибъ оно было, должно происходить до 13 марта; а
такъ было на самомъ дѣлѣ, то мать Михаила и самъ Мі
отказываясь отъ предлагаемаго престола и приводя,
прочимъ, что *быти ему на государствѣ ей госуд*
благословить сына своего, а нашего государя ли
погубленье («Собр. Государ. Грам.» III, 41) и указы
свою небезопасность, на то, что отецъ его въ плѣну в
шѣ [1]) и можетъ отъ Поляковъ подвергнуться опасности
жется, могли бы кстати указать на свѣжее покушеніе і
на жизнь Михаила. Еслибъ предположить, что событіе э
чилось между 13 и 19 марта и, слѣдовательно, Мих
мать его не могли знать о немъ, когда переговаривались
слами земскаго собора, то все-таки достовѣрно, что ни
илъ, ни мать его не знали о немъ и послѣ того, ибо сущ
ютъ двѣ грамоты: одна отъ Михаила, другая отъ мате
уже изъ Ярославля; въ этихъ грамотахъ описывается п
пословъ въ Кострому и отвѣты Михаила и матери, прин
всѣ невыгоды быть тогда на царствѣ, описывается на
согласіе новоизбраннаго и, наконецъ, отъѣздъ его съ м
изъ Костромы въ Ярославль, наконецъ, предостереж

---

[1]) «А свѣдаетъ то король, что по прошенію и по челобитью
московскаго государства учинилися на московскомъ государс
государемъ, царемъ и великимъ княземъ всея Россіи, и коро
часъ надъ отцемъ нашимъ Филаретомъ митрополитомъ ка
сдѣлаетъ, а намъ, безъ благословенія отца своего, на моско
государствѣ никакъ быти не можно».

нанесенныя поляками въ Россіи и, между прочимъ, несчастія которыя мужественно переносилъ Михаилъ: «А васъ великаг государя съ матерью вашею великою старицею, государынеі нашею Марѳою Ивановною, и бояръ вашихъ, и окольничихъ дворянъ, и всякихъ чиновъ, всякихъ людей захватили въ горо дѣ, и въ Китаѣ, и въ Кремлѣ, и держали въ неволѣ, а иных за крѣпкими приставы... и собрався съ бояры и воеводы ми лостію Божіею, а вашимъ царскимъ счастіемъ царствующі градъ Москву отъ польскихъ и литовскихъ людей очистили, васъ, великаго государя, и мать вашу великую государыню на шу, старицу, иноку Марѳу Ивановну, и бояръ вашихъ, окольничихъ, и всякихъ чиновъ людей изъ плѣну отъ поль скихъ и литовскихъ людей Богъ освободилъ, а польскіе люд за свои злые дѣла отъ отъ Бога месть приняли, а всесильны въ Троицѣ славимый Богъ нашъ на насъ милость свою пока залъ, подаровалъ намъ на великія государства россійскаго цар ствованія по племени дяди вашего, хваламъ достойнаго, по ве ликомъ праведномъ государѣ, царѣ и великомъ князѣ Ѳеодор Ивановичѣ всея Русіи самодержцѣ, тебя, великаго государя царя и великаго князя Михаила Ѳеодоровича, всея Русіи само держца» («Соб. Г. Гр.» 111, 77). Кажется, какъ бы здѣсь н упомянуть о такомъ важномъ злодѣйствѣ и о явномъ небесном покровительствѣ надъ царемъ—однако, нѣтъ ничего! Стал быть, и въ іюнѣ 1613 года, никто не зналъ о сусанинском подвигѣ.

Въ сношеніяхъ съ нѣмецкою имперіею, послѣдовавшихъ, как извѣстно, тотчасъ по воцареніи Михаила, исчислялись всякі неправды Поляковъ, а объ этомъ тоже нѣтъ! Есть одно мѣсте гдѣ бы непремѣнно должно было упомянуть объ этомъ, именно въ наказѣ къ посламъ говорится («Пам. диплом. снош.» 1221)

государства бояре и всякихъ чиновъ разные люди, не п
чи ихъ московскому государству многихъ грубостей и ра
въ тѣ поры побить ихъ не дали, а велѣли ихъ беречь и
а какъ по милости Божіей, великій государь нашъ, царь и
князь Михаилъ Θедоровичъ всея Русіи самодержецъ учи
своихъ великихъ и преславныхъ государствахъ, и онъ,
государь нашъ, по своему царскому милосердному обыча
есть истинный христіанскій набожный государь, несмот
сударя ихъ королевскіе и пановъ радъ и на ихъ московс
дѣльцевъ многіе грабежи и неправды, своею царскою м
ихъ покрылъ, побити ихъ и позору и никакого дурна
ми учинити не велѣлъ, и въ смерти мѣсто животъ далъ
ихъ беречь не какъ вязней, какъ есть учтивыхъ людей
довольны и на платье давати, и всѣмъ велѣлъ помнити
были безъ нужъ. И нонѣ они сидятъ въ великаго госу
шего государствѣ, до тѣхъ мѣстъ, покамѣстъ изъ П
изъ Литвы отпустятъ великаго Московскаго государства
которые къ нимъ посланы за крестнымъ цѣлованіемъ
гооподина, святѣйшаго Филарета митрополита, да бояри
Василія Васильевича съ товарищи». Какъ бы кстати был
нуть здѣсь, что когда эти Поляки сидѣли уже въ нево
покушались на жизнь государя — самый благовидный
оправдать задержку плѣнниковъ; и, однако, объ этомъ

Въ 1614 году отправленъ былъ съ посольствомъ въ
Θедоръ Желябужскій, для заключенія мира; Русскіе с
выставить на видъ Полякамъ, что только могли вспом
всякія обиды и оскорбленія и разоренія, нанесенныя Ро
добно было выставить Поляковъ сколько возможно ви
въ войнѣ. Къ этому побуждалъ интересъ Россіи для тог
имѣть право за справедливость своей стороны истребова
ляковъ выгодныя условія. Чего лучше было бы въ так

ной власти и силенъ крѣпостію и вѣрностію, какъ не это само
отверженіе народнаго человѣка, поселянина, рѣшившагося н
поступокъ, на который теперь вѣрно готовы будутъ рѣшитьс
многіе? Что краснорѣчивѣе и убѣдительнѣе этого подвига мог
заставить Поляковъ оставить дальнѣйшія покушенія на овладѣ
ніе московскимъ народомъ? И, однако, нѣтъ ни слова ни о по
кушеніи польскихъ и литовскихъ людей на жизнь Михаила, н
о самопожертвованіи Сусанина.

Грамота Богдашкѣ Собинину дана почти черезъ восемь лѣт
послѣ того времени, когда случилась смерть Сусанина. Есть л
возможность предположить, чтобъ новоизбранный царь мог
такъ долго забывать такую важную услугу, ему оказанную
Конечно, онъ объ ней не зналъ. Это мы тѣмъ болѣе имѣем
право признавать, что Михаилъ Ѳедоровичъ, по восшествіи сво
емъ на престолъ, тотчасъ же награждалъ всѣхъ, кто въ печаль
ныя годины испытанія, благопріятствовалъ его семейству. Та
кимъ образомъ, въ мартѣ 1614 года, получили обѣльную гра
моту крестьяне Тарутины, жители Обонежской пятины, Егорьев
скаго погоста Толгуйской волости (А. III. Э. 68), за то, чт
оказывали расположеніе къ Марѳѣ Ивановнѣ, когда она была со
слана въ заточеніе при царѣ Борисѣ, и сообщали ей извѣстія
состояніи здоровья ея мужа («Матери нашей, великой госуда
рынѣ, инокѣ Марѳѣ Ивановнѣ непоколебимымъ своимъ умом
и твердостію разума служили и прямили и доброхотствовали в
всемъ и про отца нашего здоровье проповѣдывлаи, и матери на
шей, великой государынѣ, старицѣ Марѳѣ Ивановнѣ, обвѣща
ли»). Услуга, конечно, значительная; но услуга Сусанина
если бы она была въ то время извѣстна, достойна была бы в
сто разъ важнѣйшей признательности. Тамъ крестьяне тольк
облегчали тоску заточенія царской матери,—здѣсь крестьянин

это столько лѣтъ? Замѣчательно отличіе въ грамотѣ Тар
и грамртѣ Собинину: въ первой сказано: «*а кто учнетъ
черезъ сію нашу царскую жалованную грамоту и
тѣхъ крестьянъ Поздѣя или его брата или дѣт
бидитъ, и тому отъ насъ великаго государя царя
каго князя Михаила Ѳедоровича всея Руси быт
ликой опалѣ и казни* (А. П. III. 69). Этого присло
въ грамотѣ Собинину. Первая грамота дана отъ имени
Тарутиныхъ; вторая, «*по нашему царскому мило
по совѣту и прошенію матери нашей, государы
кой старицы иноки Марѳы Ивановны*», (С. Г.
212). Эти слова заставляютъ подозрѣвать, что коль ск
совѣтъ и прошеніе, то, значитъ, представлялось какое-
деніе — противъ дарованія такой грамоты; по крайн
право Собинина на это пожалованье не представлялос
нымъ. Кромѣ грамоты Тарутинымъ, Михаилъ Ѳедоро
валъ много жалованныхъ грамотъ не только за заслу
роду, но и во вниманіе къ разореніямъ, понесеннымъ
ное время (А. Э. III. 20; С. Г. Гр. III. 65, 38).
такъ долго забытъ былъ подвигъ, который имѣлъ бол
право на царское вниманіе?

Еще Соловьевъ, съ свойственнымъ ему безприст
справедливо замѣтилъ, что въ то время, въ краю кост
не было ни Поляковъ, ни Литовцевъ, и что Сусанина
вѣроятно, свои воровскіе люди, казацкія шайки, бродив
по Руси. Дѣйствительно, мы отнюдь не видимъ, что
время поляки были около Костромы; правда, въ одной
1641 г. (А. И. III. 11) упоминается, что въ межд
брань, въ Ипатьевскомъ монастырѣ дворяне и дѣти бо

скимъ изъ Ярославля ходили на Кострому (Бэра, пер. Уст. 14(
съ Поляками и Литовцами. Соловьевъ, желая какъ нибудь согл
сить извѣстіе грамоты съ событіями времени, догадываетс
что Сусанина замучили не Поляки и не Литовцы, а казаки или в
обще свои русскіе рязбойники. Но какъ же въ грамотѣ стоят
«польскіе и литовскіе люди»?

Въ то время трудно, казалось, ошибиться: не говоря собствен
но о Полякахъ, и такъ называемые литовскіе люди, то ест
уроженцы западной Россіи, были тогда слишкомъ общеизвѣстн
къ нимъ уже слишкомъ привыкли, и конечно, могли ихъ распо
знавать; и русскій человѣкъ не могъ принять своего Великору
са за литовскаго человѣка, и наоборотъ; такъ точно, какъ
теперь, еслибъ явилась какая нибудь шайка разбойниковъ из
Великоруссовъ, то едва ли русскіе крестьяне приняли бы ее
Малороссіянъ и еслибъ разбойники были изъ послѣднихъ,
едва ли бы сочли ихъ за своихъ. Нарѣчіе и пріемы ихъ рѣз
и тогда отличали и теперь отличаютъ другъ отъ друга ур
женцевъ края, бывшаго подъ московскою, отъ уроженцев
края, бывшаго подъ литовскою державою.

Во всѣхъ современныхъ грамотахъ польскіе и литовск
люди ясно отличаются отъ своихъ *воровъ* и отъ охочихъ л
дей, то есть отъ всякаго сброда, ходившаго съ самозванц
ми, съ Лисовскимъ, Сапѣгою, Заруцкимъ и съ прочими герояи
смутъ и безпорядковъ. Могло быть, однако, что въ числѣ в
ровъ, напавшихъ на Сусанина, были литовскіе люди, но уж
никакъ тутъ не былъ какой нибудь отрядъ, посланный съ п
литическою цѣлью схватить или убить Михаила. Это мог
быть мелкая стая воришекъ, въ которую затесались отсталь
отъ своихъ отрядовъ литовскіе люди. А такая стая въ то вр

тамъ не находился. Сусанинъ на вопросы такихъ вор
могъ сказать, гдѣ находился царь, и воры остались (
ложенiи лисицы, поглядывающей на виноградъ. Но
жимъ, что Иванъ Сусанинъ, по слѣпой преданности
бояршну, не хотѣлъ ни въ какомъ случаѣ сказать обт
рамъ: кто видѣлъ, какъ его пытали и за что пыта
при этомъ были другiе, то воры и тѣхъ бы начали тоя
и либо ихъ, также какъ Сусанина, замучили бы до сме
добились бы отъ нихъ, гдѣ находится царь А если в
мали его одного, тогда одному Богу оставалось извѣс
что его замучили. Еслибъ вообще были такiе воры
приходили въ Костромской уѣздъ съ рѣшимостью сд
кую нибудь пакость Михаилу Ѳедоровичу, то какъ л
ограничились однимъ Сусанинымъ? Одного крестьянин
ли; тотъ имъ не сказалъ, они его замучили—и тѣмъ
чилось; и ушли себѣ съ миромъ! Думаемъ, что тѣ
бы затѣвали что нибудь подобное, не удовольствов
только этимъ, они допрашивали бы ни одного, а деся
цать такихъ сусаниныхъ, и еслибъ все таки ни отъ
нихъ не добились ничего, то царю пришлось бы н
родственниковъ многихъ, такимъ образомъ пострадал
не одно семейство Сусанина... Однимъ словомъ, здѣс
несообразность, что-то неясное, что-то неправдоподоб

Страданiе Сусанина есть происшествiе, само по се
обыкновенное въ то время. Тогда казаки бродили
нямъ и жгли и мучили крестьянъ («казаки, посланны
ныя мѣста на службу, берутъ указные кормы, да св
мовъ воруютъ, проѣзжихъ всякихъ людей по дорога
стьянъ по селамъ и деревнямъ бьютъ, грабятъ,

чрезъ нѣсколько времени, зять Сусанина воспользовался имъ и
выпросилъ себѣ обѣльную грамоту. Путь, избранный имъ, ви
димъ. Онъ обратился къ мягкому сердцу старушки, а она по
просила сына. Сынъ, разумѣется, не отказалъ заступничеств
матери. Въ тотъ вѣкъ всѣ, кто только могъ, выискивалъ слу
чай увернуться отъ тягла: тѣ закладывались за монастыри ил
за бояръ; другіе, подкупая писцовъ, выписывались въ особы
выти; третьи такъ-себѣ мотались по свѣту, увиливая отъ тяг
ла; четвертые, если было можно, выпрашивали себѣ льготы
Льгота отъ податей и повинностей вообще не была рѣдкость
въ Московскомъ государствѣ. Такъ, въ XVI вѣкѣ, выборны
старосты и цѣловальники, прослуживъ безукоризненно въ вы
борныхъ должностяхъ, пользовались такими льготами. Впослѣд
ствіи, при Алексѣѣ Михайловичѣ, всѣ такія уклоненія отъ обще
ственныхъ повинностей, увеличивая тягость тѣхъ, которы
оставались въ тяглѣ, возбудили со стороны послѣднихъ прос
бы и ходатайства предъ правительствомъ о томъ, чтобъ пре
кратить эти исключенія, и, по «Уложенію», всѣ тѣ, которы
самовольно убѣгали тягла, были обращены въ него. Начал
уничтожать и привилегіи у имѣвшихъ льготныя грамоты. Н
тѣмъ, которые получили ихъ за особыя услуги, предоставлев
ими пользоваться до позднихъ временъ. То же было и съ по
томками Сусанина. Долгое время, однако, не придавали важна
значенія судьбѣ домнинскаго крестьянина; архимандритъ нов
спасскій не хотѣлъ было стѣсняться самой грамотой Собин
ныхъ—и дочь Сусанина должна была въ другой разъ просит
льготы себѣ и своимъ дѣтямъ. Лѣтописцы не внесли его под
вига въ свои разсказы, и самые цари Михаилъ Ѳеодоровичъ
Алексѣй Михайловичъ не помнили о Сусанинѣ и не придава
никакого особаго значенія его страданію, иначе бы велѣли запи
сать о немъ въ лѣтописи: вѣдь они читали лѣтописи. Неранѣ

нина, не осталось о немъ сколько намъ извѣстно; пѣ
нятъ хорошо его имя только его правнуки, которые,
одному изъ своихъ предковъ, Богдану Собинину, пс
правомъ не нести общихъ государственныхъ повинно(

Такимъ образомъ, въ исторіи Сусанина достовѣрно
что этотъ крестьянинъ былъ одною изъ безчисленных
погибшихъ отъ разбойниковъ, бродившихъ по Россіи
ное время; дѣйствительно ли онъ погибъ за то, что
сказать, гдѣ находился новоизбранный царь Михаил
вичъ—это остается подъ сомнѣніемъ...

По случайному сближенію, то, что выдумали про
книжники наши въ XIX вѣкѣ, почти въ такомъ видѣ,
вѣкѣ, случилось на противоположномъ концѣ русск
въ Украинѣ. Когда, въ маѣ 1648 года, гетманъ
Хмѣльницкій гнался за польскимъ войскомъ подъ
ствомъ Потоцкаго и Калиновскаго, одинъ южно
крестьянинъ, Микита Галаганъ, взялся быть вожат
скаго войска, умышленно завелъ его въ болота и лѣ(
щобы, и далъ возможность казакамъ разбить врагов

КОНЕЦЪ ПЕРВАГО ТОМА.

ОГЛАВЛЕНIЕ.

Стр.